ALGEMEEN WOORDENBOEK VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

N – Q.

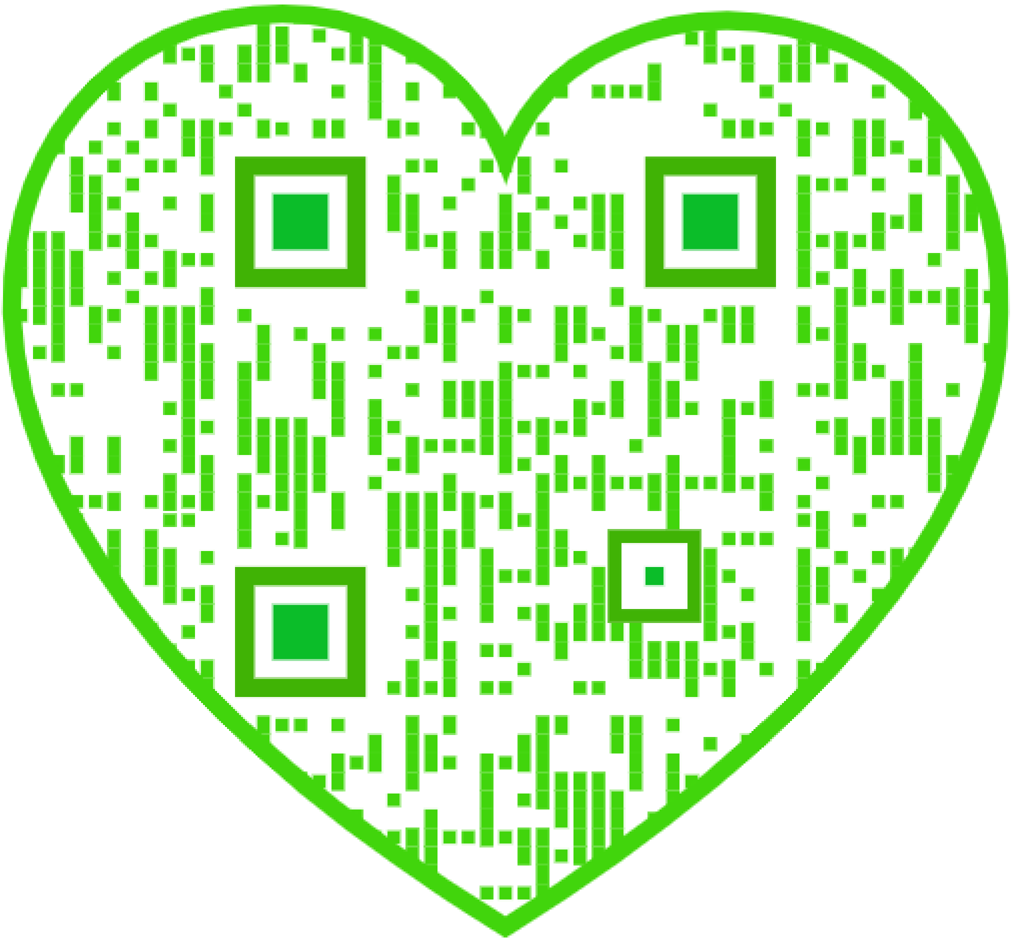

ALGEMEEN WOORDENBOEK VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

VOOR DEN BESCHAAFDEN STAND
EN TEN BEHOEVE DES GEZELLIGEN LEVENS,
ONDER MEDEWERKING VAN EEN AANTAL
VADERLANDSCHE GELEERDEN
BIJEENVERZAMELD
DOOR

G^T NIEUWENHUIS.

N — Q

Te ZUTPHEN, bij
H. C. A. THIEME.
MDCCCXXV.

N A A M L IJ S T

D E R

INTEEKENAREN,

welke, na *de uitgave des* vierden deels, *op dit Woordenboek hebben ingeteekend.*

De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaren zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig de opgave ten tijde der inteekening.

A

Allart (Wed. J.) Boekhandelaresse te 's Hage.

B

Batenburg (C. A.) Hoofdschoolonderwijzer, te Paramaribo.
Beneden (van) Vicaris van St. Gudule, te Brussel.
Bergh, (E. J. van den) te Paramaribo.
Bibliotheek (De) der Officieren van de 4de Afdeeling Infanterie, te Doornik.
Bodel, (C. A.) Kapt. Luiten. ter zee, te Amsterdam.
Bohn, (de Erven F.) Boekverkoopers te Haarlem.

Brandts.

Brandts (D. A. van) Doesburgh, te Wamel.

Brest van Kempen, Boekverkooper te Brussel.

Burkens, (M. D.) Oud 1ste geneesheer van het hoofd-hospitaal te Weltevreden op Java, te Zutphen.

C

Cantzlaar, (E. H.) 1ste Luitenant en ridder van de Willemsorde, te 's Hage.

Cleef, (gebroeders van) Boekverkoopers te 's Hage, 1 best pap.

Craan, (A. J.) Ontvanger der In- en Uitgaande Regten en Accijnsen, te Milligen.

D

Deventer, (van) Luitenant der Artillerie, te Dordrecht.

Dijk, J. Sen. Z. (J. van) Bierbrouwer, te Zwolle.

E

Essenius Greve, (S.) te 's Hage.

F

Farret (D. T.) Pred. bij de Hervormde Gemeente, te Harlingen.

G

Gellecom, (van) Wijnkooper, te 's Hage.

Greeven, (C. van) Boekverkooper te 's Hage.

H

Hamelberg, (J. H.) Predikant te Kuik.

Het Genootschap: *Diversa sed una*, te Dordrecht.

Hogeveen, (K. J.) Kapt. bij het 10de Battaillon Veld-Artillerie, te Antwerpen.

J

Jansfen, (Mr. B. H.) Regter in de Regtbank van eersten Aanleg, te Goes.

Jansfen, (J.) Med. Doctor, te Axel.

Jongerheld Boone, te Vlissingen.

Jon-

Jorisfen, Controleur der Direkte belastingen, te Antwerpen.

K

Keurenaer, (A.) Commies bij het Departement van Oorlog, te 's Hage.

Kloots en Comp., Boekverkoopers te 's Hage.

Koning en Zoon in Comp. (Wed. A.) Plaatdrukkers te Amsterdam.

Kouwer en Comp., (Jan) Boekverkoopers te Wormerveer.

L

Lammens, (Mr. Adriaan François) Lid van het Hof van Civiele Justitie, te Paramaribo.

Lucasfen (T.) Inspecteur der Administratie bij de armee in Oost-Indië, Majoor en Ridder van de Militaire Willems-orde.

M

Maanen, (Mr. C. F. van) Minister van Justitie, te 's Hage.

Martin, (F. P.) te Amsterdam.

Masman, (H. Uden) Pred. bij de Hervormden, te Paramaribo.

Meer, (P. van der) Boekverkooper te Rotterdam.

Mercker, (Jan Dan.) te Amsterdam.

Merkes, (J. W. G.) 1ste Luiten. Ingen. te Gent.

Moll, (Mevrouw A.) te Amerongen.

Mos, (G.) Schout te Heumen.

O

Ophoff, (G. B.) te Amsterdam.

P

Peerlkamp, (J.) Rector der Latijnfche fcholen, te Lochem.

Peters, (J. H.) Med. doctor te Wormerveer.

Poel, (van der) te Neerbosch.

Prehn, (R. van) te Zwolle.

Presburg, (Mr. D. J.) Advocaat te Paramaribo.

R

Riet (G van) Schout en Notaris te Deurne, in Noord-Braband.

Schaaff,

S

Schaaff, (J. H. van der) Oud Advokaat voor het Hof van Utrecht, te Zutphen.

Schermer, (N.) te Wormerveer.

Schuuring, (B.) Boekverkooper, te Rotterdam.

Siepkamp, (J. P. van den) Rector der Latijnsche scholen, te Enschede.

Simons, (J. J.) Lt. Kol. Ridder van de Nederl. Leeuw, kommanderende het Depot Batt. der 16de Afdeeling Nationale Infanterie, te IJperen.

Snoek, (D.) Oud Burgemeester, te Cuijk.

Speelman de Krieger, Kapit. bij de 9de Afdeeling Nationale Infanterie, te 's Hage.

Steen, (K. van den) Onderwijzer te Zutphen.

V

Valkenburg, (D.) Predikant te Deurne, in Noord Braband.

Velde, (H. van de) te 's Hage.

Verweij, (B.) Rustend Predikant te 's Hage, 1 best pap.

Visée, (G. C.) te 's Hage.

W

Wijck, (van der) Luit. Kollonel Ingenieur, te Maastricht.

Wijsmuller, (J. P.) Boekverkooper, te Amsterdam.

N.

N. Deze letter beteekende oudtijds, in opschriften, 900, en met eene dwarsstreep er boven 900,000; doch op Grieksche munten daarentegen 50. N. N. schrijft men, wanneer men den naam van iemand niet weet, of niet verkiest te noemen. In dit geval willen N. N. *Notetur nomen* (laat de naam ingevuld worden), of ook *Nomen nescis* (de naam onbekend) te kennen geven; welk laatste inzonderheid moet gelezen worden, wanneer men iemands naam niet weet. N. beduidt *Numero*, en NB. zoo veel als *Nota bene*, dat is: *let wel.* N. S. is de verkorting van *Notre Seigneur*, onzen Heer en Heiland, en die van N. T. van *Novum Testamentum*, of Nieuw Testament. — Op Fransche munten is N. het kenmerk, dat zij in *Montpellier* zijn gestempeld geworden. — Onder de oude *Romeinen* en op derzelver munten beteekent N. *Nepos*, *Nonnius* enz.; N. C. *Nero Cesar*, of *Nero Claudius*; N. L. *Non Liquet*; N. P. *Notarius Publicus*; N. B. L. *Nobilis*; NAT. URB. *Natalis Urbis*; NEP. RED. *Neptuno reduce*; N. M. *Nova moneta;* N. AGR. AM. *Numerator agri Ambitus;* N. B. *Numeravit bivus* (dat is *vivus*)*;* N. N. *Duorum mumerariorum;* N. P. C. *Nomine proprio curavit;* NAT. GAL. *Nationae Gallus*, en N. R. *Nostrie* enz.

NAALDEN. Voor de uitvinding derzelve, en nog tegenwoordig bij onbeschaafde volken, bediende men zich van vischgraten, puntige beentjes en doornen. Bij de ouden werd de uitvinding der Naalden zoo hoog geschat, dat zij, gelijk andere belangrijke, aan eene godheid, en wel, volgens HYGINUS, aan BELLONA werd toegeschreven. Daar de *Babyloniërs* en *Phrygiërs* reeds geborduurde kleederen kenden, zoo moeten ook de Naainaalden bij hen in gebruik geweest zijn. Reeds in 1370 had men in *Neurenberg* fabrijkeurs in Naalden, welke alleen van dit handwerk leefden; doch langen tijd moest men zich met houten stiftjes behelpen, en het was niet voor omstreeks 1543, dat de eerste stalen Naalden in *Engeland* gemaakt werden.

NAARDEN. Eene stad en aanzienlijke vesting, in de provincie *Holland*, *Noordelijk* gedeelte, 4 uur van *Amsterdam* en 2 uur van *Muiden* gelegen. Zij wordt aan 3 zijden omringd door hooge hei-, en heeft alleen aan de westzijde lage weilanden; telt 1800 inwoners, en werd omstreeks het jaar 1350, volgens handvest van hertog WILLEM VAN BEIJEREN, gebouwd; zijnde de oude stad, nog heden *Oud-Naarden* geheeten, en nader aan de *Zuider-zee* liggende, van tijd tot tijd door dezelve verzwolgen geworden. *Naarden* heeft zeer

goede vestingwerken, die door WILLEM III, naar het ontwerp van den kundigen ingenieur, baron VAN COEHOORN, zijn aangelegd, en in 1813 door de *Franſchen* aanzienlijk verbeterd werden, waardoor de ſtad in ſtaat was, om het langdurig beleg uit te houden, hetwelk zij na de omwenteling in Slagtm. van dat jaar, tot op de wapenſchorſing in Grasm. van het volgende verduurde. Deze ſtad is in de vaderlandſche geſchiedenis zeer berucht geworden, door den afgrijsſelijken en verraderlijken moord, door de *Spanjaarden* in 1572 aldaar gepleegd, en die aan de meeste inwoners der plaats, die daarbij werd in brand geſtoken, het leven kostte.

NABIS. Een Spartaansch koning, die omtrent 200 jaar voor onze tijdrekening leefde. Hij was berucht als eenen der wreedſte tirannen, die tevens listig genoeg was, om zich in het eerst ſtil te houden, en zelfs den ſchijn van een regtvaardig vorst te vertoonen. Voor het overige volgde hij in zijn geheel uiterlijk gedrag de Aziatiſche despoten; wist de eene door vleijerij en beloften aan zijne zijde te brengen, en de andere door bedreigingen af te ſchrikken. Hij werd door eene gewapende lijfwacht omringd, en had eene menigte geheime ſpionnen in zijnen dienst. Ieder, dien hij verdacht hield, werd aanſtonds vermoord, of gehangen. *Mesſina* en *Argos* liet hij plunderen, en hij zoude zijne heerſchappij over den *Peloponneſus*, door list en geweld, ſteeds verder hebben uitgebreid, indien niet, ten laatſte, de *Romeinen*, in vereeniging met de *Achaijers*, hem den oorlog verklaard hadden. QUINT. FLAMINIUS konde hem echter niet bedwingen; doch werd hij eindelijk door zijne eigene bondgenooten, de *Aetoliërs*, die hij te hulp geroepen had, omgebragt, en ontving alzoo het verdiende loon voor zijne wreedheid en trouweloosheid.

NABOB. Onder deze benaming, eigenlijk eene verbastering van *Nawaub*, hetwelk eenen afgevaardigden beteekent, verſtaat men in de *Indië* den ſtadhouder eener provincie, of bevelhebber over de krijgsmagt derzelve; niettegenſtaande in *Indië* velen den titel van *Nabob* aannemen, zonder er eenig regt op te hebben. De *Nabob* was, volgens de oude Indiſche inrigting, aan den *Soubadar*, of onderkoning van een groot landſchap, wel in zekeren opzigte onderworpen; doch diende tevens tot een ſteunſel van den troon, tegen de mogelijke aanmatigingen van dezen ſtaatsdienaar. De *Nabobs* maakten zich wel, ſedert de invallen van den Perſiſchen *Shah* NADIR, van den Groot-Mogol onafhankelijk; doch alleen, om eene veel drukkender afhankelijkheid van *Engeland* te ondervinden. — In dat rijk noemt men ieder groote, die in *Indostan* buitengewone rijkdommen verworven heeft, of over het algemeen in zekere Oosterſche pracht leeft, een' *Nabob*.

NABONASSAR. Een der koningen van het oude Babyloniſche rijk, die, nadat hetzelve langen tijd aan *Asſyrië* cijnsbaar was geweest, *Babylonië* weder onafhankelijk maakte, waarom ook in deszelfs

zelfs geschiedenis van hem eene nieuwe jaartelling begint, de *aera Nabonasſarea* genoemd, die met het jaar 747 vóór CHRISTUS eenen aanvang neemt.

NABOPOLASSAR. De ſtichter van het Chaldeeuwsch-Babyloniſche rijk, die als aanvoerder van de *Chaldeërs*, een nog in krachten onbedorven herdersvolk, zich van het in weelde verzonken *Babylonië* meester maakte, na den Mediſchen koning CYAXARES in de verovering van *Ninivé* te hebben bijgeſtaan, en die den grond legde van die heerſchappij, welke onder zijnen zoon NEBUKADNEZAR een aanzienlijk deel van *Azië* omvatte. Hij ſtierf in het jaar 604 vóór onze jaartelling.

NACHT. In de ſterrenkunde verſtaat men door dit woord de tusſchenruimte tusſchen het onder- en opgaan der zon, wanneer deze de aarde niet meer verlicht. Deze tusſchenruimte is zeer verſchillende, zoo wel ten aanzien der onderſcheidene jaargetijden, als met opzigt tot onderſcheidene landen, hetgeen door de verſchillende ſtanden der aarde omtrent de zon, in de verſchillende breedte der plaatſen zelve, wordt veroorzaakt. Dus is onder de linie dag en nacht even lang, dat is ieder van 12 uur; doch daarentegen veroorzaakt de ſchuinſche rigting van de *ecliptica* (zonneweg), tusſchen de polen en den *aequator* (evenaar), dat de nachten en dagen zeer ongelijk zijn. Bij ons zijn ſlechts tweemaal in het jaar, op 21 van Lente- en Herfsm., de dag en nacht gelijk; terwijl de langſte en kortſte nacht, ten tijde van den zonneſtand, op 21 van Zomer- en Winterm. invalt. Het verſchil in de duurzaamheid der nachten is zoo veel te grooter, hoe nader eene plaats aan de polen ligt. Binnen de poolkringen heeft men eenmaal in het jaar eenen dag zonder nacht, en eenen nacht zonder dag. Onder de polen zelve heeft men een half jaar dag en even zoo lang nacht. De eerſte begint aan de Noord-pool met de Lente-nachtevening, en de laatſte aan de Zuid-pool, wanneer de Herfst-nachtevening invalt. De naauwkeurige ſterrenkundige bepaling van het begin van den nacht rigt zich naar den oogenblik, waarop het middelpunt van de ſchijnbare zonneſchijf beneden den horizon daalt, vermits, zoo als bekend is, de zon door een gezigtkundig bedrog, nog dikwijls aan den horizon ſchijnt te zweven, ſchoon zij reeds is ondergegaan. De daarop volgende avondſchemering maakt, in eene ſterrenkundige beteekenis en in de taal van het gemeene leven, het eigenlijk afſcheidſel van den nacht uit.

NACHT. (De) Is eene der oudſte godheden, voor eene dochter van CHAOS (*den Bajert*) gehouden, die aan EREBUS gehuwd, *den dag* en *de lucht* voortbragt. Ook was zij moeder van de *Parcen* of ſchikgodinnen, van de *Hesperiden*, de *Droomen*, de *Tweedragt*, van het *Sterflot*, van MOMUS enz. Sommige dichters maken haar tot de moeder van alle goden en menſchen, die, zoo als bekend is, met de uiterſte naauwgezetheid werd vereerd. Een beroemd beeld van deze godin bevond zich in den tempel te *Ephezus*. Zij werd

op verschillende wijze afgebeeld. De nieuwere fabelkunde doet haar op eenen wagen door de lucht rijden, en bedekt haar met eenen sluijer, die met sterren bezaaid is.

NACHTBOOG. Zoo noemt men den boog van eenen cirkel, die de zon of eene ster, bij het begin van den nacht, dat is beneden den gezigteinder, beschrijft.

NACHTEGAAL. (*Luscinia*). Deze zoo verrukkelijk zingende vogel behoort onder het geslacht der *Motacilla*, of kwikstaarten. Hij heeft eenen regten, elsvormigen bek, eene rosachtige aschgraauwe kleur, benevens aschgraauwe kniekringen, of zoogenoemde kniebanden; behoort tot de koelere en gematigder landstreken van *Europa* en *Azië*, en komt in Grasmaand tot ons over. De mannetjes, echter, landen gewoonlijk 14 dagen vroeger aan, dan de wijfjes, welke laatste zich in schaduwrijk bosch, uit verdord eikenloof, boombast enz., een ligt in malkander gewerkt nest bereiden, en 4 olijfkleurige eijeren leggen; doch jaarlijks herhaalde maal broeden. Deze vogel trekt in het laatst van Oogstmaand weder van ons weg, maar men weet nog niet zeker werwaarts; doch, voorzooveel tot heden bekend is, niet naar *Afrika*. Terwijl de wijfjes broeden, zingen de mannetjes het schoonste. In Zomermaand houdt hun gezang meestal op.

NACHTEVENING. (*Aequinoctium*). Zoo noemt men dien tijd, waarop de zon in een der evennachts- (*aequinoctiale*) punten treedt, wanneer de zonneweg en evennachtslijn (*ecliptica* en *aequator*) elkander doorsnijden. De cirkel, welke de zon in deze punten binnen 24 uur schijnt te beschrijven (terwijl zij lijnregt boven de evennachtslijn staat), heet den evennachtscirkel, en dag en nacht zijn dan op den geheelen aardbol even lang. De lente-nachtevening is het lentepunt, (het teeken van den *Ram*), waarin de zon den 21 van Lentemaand treedt, en de Herfst-nachtevening het Herfstpunt (het teeken van de *Weegschaal*), waarin zich de zon den 23 van Herfstmaand vertoont. Voor 2800 jaar was de Lente nachtevening in het midden van den Ram, waarom dit teeken ♈ nog tegenwoordig het begin van de zonnebaan in het Lentepunt is. Thans echter ligt het teeken van den Ram geheel in het tweede hemelteeken (den Stier ♉), en de Lente nachtevening is in dat der Visschen, dat is: het sterrenbeeld, de Visschen ♓, gaat onder, wanneer de zon in het Lentepunt opgaat, en zoo omgekeerd. In de Herfst-nachtevening, door het teeken van de Weegschaal ♎ aangewezen, gaat de zon tegen over dat der Maagd ♍ op en onder. Deze verandering in de ligging der evennachtspunten, welke van het Oosten naar het Westen geschiedt, en jaarlijks omtrent $50\frac{1}{2}$ seconde, of in $71\frac{1}{3}$ jaar één graad bedraagt, noemt men het *voortgaan der Nachteveningen*.

NACHTMERRIE. Is eene ongesteldheid van het ligchaam, welke zich somtijds in den slaap vertoont, en veroorzaakt wordt door dat de loop van het bloed door de takken der long-slagader en

de

de herfen-aders in wanorde geraakt. Iemand, door deze ongefteldheid aangetast, meent, dat hij onder eenen, op hem liggenden last zal ftikken, waaruit de verbeelding, door dit beangftigend gevoel opgewekt, bij den gemeenen man allerlei ongerijmde denkbeelden van betoovering, enz. heeft doen ontftaan. Ondertusfchen is deze ongefteldheid alleen toe te fchrijven aan volbloedigheid, mangel aan periodieke ontlastingen, het flapen op den rug, zwaar dekfel, en overlading van de maag, waardoor de omloop des bloeds voor eenen korten tijd kan geftoord worden.

NACHTSTUKKEN. Zijn fchilderftukken of teekeningen, welke niet door de zon of het gewone daglicht befchenen, maar door de maan, of eenig kunstlicht, zoo als fakkelen, enz. verlicht worden. Zoodanige ftukken vorderen eene bijzondere kunst, voornamelijk, om dat daarin alle kleuren wegvallen, welker eigenlijke overeenftemming van het daglicht afhangt, en de kleur zich meestaal naar den aard van de ftof rigt, waardoor het brandend licht onderhouden wordt. Onder alle voorhanden zijnde ftukken van deze foort is het beroemdfte dat van CORREGIO, hetwelk inzonderheid onder den naam van de *Nacht* bekend is.

NACHTWANDELAARS, ook *Maanzieken* genoemd, heet men zoodanige perfonen, die, gewoonlijk bij de verwisfeling der maan, in hunnen flaap opftaan, als in eenen levendigen droom omwandelen, en verfchillende zaken verrigten, als of zij wezenlijk wakker waren. Hunne oogen zijn daarbij veelal gefloten, en, zoo zij al eens open zijn, zien zij nogtans niet; zoo als door velerlei proeven is gebleken. Er zijn voorbeelden van zoodanige menfchen, die des nachts opftonden; naar eene herberg wandelden; aldaar zich lieten drinken geven; hun gelag behoorlijk betaalden; hierop naar huis keerden; weder naar bed gingen, en dit alles met geflotene oogen verrigtten. Anderen beklommen gevaarlijke hoogten, b. v. uit een venfter op het dak, en kwamen gelukkig weder beneden. Wanneer Nachtwandelaars zich op gevaarlijke wegen of plaatfen bevinden, moet men hen niet met geweld wakker maken, omdat zij dan ligtelijk door den eerften fchrik zouden kunnen ongelukkig worden. Beter doet men, dat men hun opftaan in den flaap tracht voor te komen, door, als zij te bed liggen, eenen natten dweil voor hetzelve te leggen, vermits zij, daarop tredende, door het gevoel der koude aan de voeten, tot nadenken gebragt worden, en in het bed terug keeren. Deze ziekte ontftaat uit eene ongefteldheid der zenuwen, waardoor een natuurlijk, waarfchijnlijk door den invloed der maan ontwikkeld, magnetisch flapend waken veroorzaakt wordt. (Zie: MAGNETISMUS.)

NADIR. Een Arabisch woord, in de fterrenkunde het voetpunt beteekenende; zijnde dat punt, hetwelk regt onder onze voeten ligt, wanneer wij, in onze gedachten, van dezen eene regtftandige lijn door den aardbol tot in het tegenoverftaande, voor ons onzigt-

baar halfrond, des hemels trekken. Het *Nadir* ftaat tegen het *Zenith*, of kruinpunt over, hetwelk zich boven ons hoofd bevindt, en dus overal 90 graden, of een vierde van eenen cirkel, van den gezigteinder verwijderd is. Ieder voorwerp op den aardbodem heeft dus zijn afzonderlijk *Nadir* en *Zenith*, en verkrijgt een ander, zoodra het van plaats verandert.

NAEVIUS. (*Cneus*) Een der eerfte Romeinfche dichters, die den eerften Punifchen oorlog, welken hij zelf bijwoonde, in dichtmaat befchreven en ook blijfpelen vervaardigd heeft. Voorts was hij hekeldichter, en had het als zoodanig bijzonder geladen op het geflacht der METELLUSSEN, toen het magtigfte in de republiek; doch hetwelk juist ook daardoor des dichters verwijdering uit *Rome* bewerkte. Hij ftierf in ballingfchap te *Utika*, onder de befcherming dierzelfde *Karthagers*, tegen welke hij geftreden had. Van zijne werken zijn niet meer, dan eenige korte fragmenten, door latere fchrijvers aangehaald, bewaard gebleven. NAEVIUS maakt met LIVIUS ANDRONICUS en met EUNIUS een drietal uit, hetwelk de letterkunde der *Romeinen* voornamelijk heeft helpen ftichten.

NAGEL. Een gewigt, waarmede in *Engeland* de wol gewogen wordt. $3\frac{1}{4}$ Centenaar van 112 pond, maken een zak, houdende 52 Nagelen, zoodat een *Nail* of Nagel 7 pond bedraagt. Te *Brugge* in *Vlaanderen* houdt een Nagel 6 pond, en 45 Nagelen een' wagen, of *Chariot*.

NAGEL-KLAVIER. Een muzijkaal fpeeltuig, in 1792 door TRÄGER in *Desfau* uitgevonden, op welks klankbodem zich ijzeren ftaafjes bevinden, die door eene met hars beftreken koord, die door een rad, door den voet getreden, wordt in beweging gebragt, geftreken worden. Dit fpeeltuig heeft eenen omvang van 5 volle oktaven, en de toon komt veel overeen met de *Harmonica*. — Een ander fpeeltuig, genoegzaam van gelijken aard, had JOHAN WILDE, te *Petersburg*, die op de helft der vorige eeuw leefde, tot uitvinder. Het wordt genoemd de *Nagel-* of *Rusfifche Fiool*, en beftaat uit een bord, in de gedaante van een hoefijzer, waarop een aantal ijzeren ftaafjes, het eene korter dan het ander, naarmate van den hoogen of lagen toon, dien zij moeten voortbrengen, geplaatst zijn, die met eenen fioolftok geftreken worden en den toon van een Flageolet hebben. De uitvinder liet zich met vele goedkeuring te *Petersburg* hooren. Het kan aan eene tafel gefchroefd worden, en heeft eenen doordringenden, doch niet onaangenamen, klank.

NAHUIJS, (GERARD JOHAN) was een der beroemdfte en verlichtfte mannen, waarop de Nederlandfche kerk in de 18de eeuw bogen kan. Al het geen men hier bevorens van zijnen leermeester GIJSBERT BONNET gezegt heeft (*), kan ook in vollen nadruk op NAHUIJS worden toegepast, daar hij een man was van opregte godsvrucht, uitgebreide geleerdheid, en zeldzame welfprekendheid, die bij dit alles

(*) Zie het eerste deel bladz. 397.

cc-

eenen zeer nederigen geest bezat. Hij werd te *Utrecht* geboren, op den 1sten van Sprokkelm. 1738, uit deftige ouders; zijnde zijn vader, te dien tijd, kannonnik van het kapittel van Oudmunster te *Utrecht*, terwijl zijne moeder, MARGARETHA POTT, als kleindochter van den voormaligen predikant N. DE LA PLANQUE, afstamde. Al vroeg eene overhellende neiging voor den predikdienst koesterende, werd hij, na de Latijnsche scholen, met voorbeeldige naarstigheid en ijver, doorloopen te hebben, als een der wakkerste jongelingen van zijnen tijd, tot het akademisch onderwijs, in zijne vaderstad, toegelaten. Hier genoot hij de lessen in de talen, wijsbegeerte, wis-, sterren-en boven-natuurkunde, en voorts in alle die wetenschappen, welke voor een geoefend en tot zijn vak berekend godgeleerde noodzakelijk zijn, van de beroemde hoogleeraren REITZ, RAU, HORTHEMELS, en HAHN; terwijl hij voor alle die takken, welke de godgeleerdheid, uitlegkunde, en kerkelijke geschiedenis betreffen, de lessen hoorde van IRHOVEN, ELSNERUS, WESSELING, BURMAN, maar ook inzonderheid van BONNET. Na 7 jaar aldaar, met roem, zijnen tijd besteed te hebben, in welken hij twee akademische verhandelingen openlijk verdedigd heeft, als de eerste onder voorzitting van den Hoogleeraar HAHN, des tijds de *Natuur-* en *Scheidkunde* onderwijzende, handelende: over *eenige wiskundige verschillen van het grootste en kleinste in de werktuigelijke wetenschap* (*Explicatio quaestionum mathematicarum de maximo et minimo in scientiâ machinali*); de andere onder voorzitting van den schranderen BONNET, als behoorende tot het vak der wijsgeerige godgeleerdheid, en tot onderwerp hebbende: *de Geloofwaardigheid van de verborgendheden in den godsdienst, uit de geheimen der Natuur betoogd.* (*Dissertatio Philosophico-Theologica, quâ axiopistia Mysteriorum, religionis ex naturae mysteriis adstruitur*) werd hij op den 1sten van Wiedem. 1762 in den rol der kandidaten aangeteekend en tot den openbaren predikdienst toegelaten; voorzien zijnde met de beste getuigschriften van alle zijne leermeesters, waaronder dat van den Hoogleeraar REITZ, boven allen, de aandacht wekt; nademaal daaruit bleek, dat hij niet slechts in het vak der godgeleerdheid, maar ook in dat der letteren, verscheidene proeven van zijne ervarendheid, zoo op de kollegien, als in de beide letterkundige genootschappen van: *Dulces ante omnia Musae*, en *Tendimus ad idem*, des tijds onder de studerende jeugd binnen *Utrecht* opgerigt, had gegeven.

Na eenigen tijd in de gemeente te *Eede*, een dorp op de *Veluwe*, mitsgaders te *Oud-Bijerland*, als gewoon herder en leeraar gestaan te hebben, werd hij naar *Zeelands* hoofdstad, *Middelburg*, beroepen. Hier gaf hij bij tusschenpoozen blijken, dat eene letterkundige loopbaan, of het bijwonen van gezelschappen, waarin de geest ook tot andere vakken van kennis en beschaving wordt opgewekt, geenszins éénen godgeleerden ontsieren, daar hij op aanzoek van bestuurderen van het genootschap der wetenschappen te *Vlissingen*, toen ter tijd, onder goedkeuring van 's lands staten, aldaar opgerigt, niet al-

alleen het hem opgedragen lidmaatfchap volijverig aanvaardde, maar ook door dadelijke medewerking toonde, dat hij dezen titel niet vruchteloos wilde dragen; leverende een vertoog in: *over de Onftoffelijkheid en Onfterfelijkheid der ziel*, welk keurig ftuk in het 1*fte deel der uitgegevene verhandelingen van het voornoemde genootfchap* te vinden is. Omtrent dezen tijd, die de laatfte van 's mans verblijf te *Middelburg* was, huwde hij aan CATHARINA WALBURG VAN MANSFELD, dochter van den toenmaligen Burgemeester Mr. JAN JACOB VAN MANSFELD te *Utrecht*, bij wien hij zeven kinderen heeft verwekt, onder welke één zoon is, met name P. H. NAHUIJS, die, nog hedendaags de voetftappen zijn's waardigen vaders volgende, in de gemeente van *Haarlem* het Evangelium verkondigt.

Korte dagen na de voltrekking van dezen echt, zijnde den 9den van Bloeim. 1770, en terwijl hij nog te *Utrecht* was, werd NAHUIJS naar *Rotterdam* beroepen, alwaar hij 8 jaar de gemeente van CHRISTUS door pen, mond en wandel heeft gefticht, de vraagbaak van een ieder was, en hem den titel van Hoógleeraar in de wijsbegeerte en zedekunde werd opgedragen, ter gelegenheid dat hij een vroeger beroep naar *Amfterdam*, waar volgens alle gronden van zekerheid, de keuze op hem zoude gevallen zijn, beleefdelijk had afgeflagen. Na verloop van 6 jaar, werd hetzelve echter herhaald, en nu meende NAHUIJS, den wenk van hooger hand hierin erkennende, dit beroep te moeten volgen, en vertrok derwaarts den 17den van Zomerm. 1778. Bijna 3 jaar bekleedde hij met veel roem het leeraarambt aldaar, waarna hij eindelijk, hoe zeer dan ook voor eenen korten tijd, in eenen hoogeren werkkring geplaatst werd. Na alvorens bij Beftuurderen der akademie van *Stad en Lande* in 1773 voor den toenmaals open ftaanden leerftoel in aanmerking gekomen, en naderhand in die zelfde betrekking, voor *Harderwijk* getoetst te zijn, doch voor welker beroep hij toenmaals beleefdelijk had bedankt, werd hem op den 16 van Wijnm. 1780, door Beftuurderen van 's lands Hoogefchool te *Leijden*, het gewoon Hoogleeraarambt in de godgeleerdheid en kerkelijke gefchiedenis, in plaats van den overledenen VAN DER KEMP, op een jaarwedde van *f* 2300 opgedragen; Hij aanvaardde dezen eervollen post den 30 van Grasm. 1781, met eene inwijdingsrede, waarin hij allezins proeven van eenen bondigen redeneertrant, mannelijke welfprekendheid, en ijver voor de zaak van het echte Christendom aan den dag legde, fprekende bij die gelegenheid: *over het fchadelijke van het hedendaags inkruipend verfijnd Heidendom in het Christendom, en de middelen daar tegen aan te wenden.* (*De Subtilioris Ethnicismi, inter Christianos, nostrâ aetate ferpentis, noxis ac remediis.*)

Dan niet lang had *Leijden's* Hooge fchool genot van 's mans onderwijs, alzoo hij kort na de aanvaarding van zijnen post, toen hij naauwelijks een begin met zijne akademifche lesfen gemaakt had, op den 9den van Wijnm. 1781 in den ouderdom van 43 jaar, en ruim

8 maanden ontfliep, kort na zijne geliefde gade, die even na het begin zijner ziekte, door een opmerkzaam toeval, (hetwelk door het losbreken van een's buurman's baviaan, die in hare kinderkamer gekomen was, veroorzaakt werd.) insgelijks op het ziekbed door den fchrik ter neder geftort zijnde, overleed.

Indien men eenige vergelijking maken mag tusfchen den tijd, waarin NAHUIJS leefde en werkzaam was, en de dagen, waarin wij dit fchrijven, dan kan hij onder de verlichtfte en geleerdfte mannen geteld worden, die immer de Utrechtfche hooge fchool aan de Nederlandfche kerk geleverd heeft, daar hij, wars van alle mijftieke denkbeelden, verlichting met echte godsvrucht paarde, en in zijne gefchriften en leerredenen toonde, hoe ware nederigheid, een zachtmoedige geest, en afkeerig van niets beduidende kerktwisten, de voornaamfte trekken van zijn karakter uitmaakten.

Dit getuigen onder andere zijne werken, waaronder, behalve de hier voren genoemde, nog geteld kunnen worden: zijne Beoordeeling en Nalezingen van eenige ingekomene prijs verhandelingen over de inrigting onzer Nederlandfche fcholen, door de Heeren KROM, VAN DER PALM en VAN VOORST, bij het Zeeuwfche genootfchap te *Vlisfingen* ingeleverd en bekroond, en op verzoek van Beftuurderen door hem beoordeeld, te vinden in het 8fte deel der uitgekomene werken dier Maatfchappij; voorts zijne Commentarien over den brief van *Judas*, door zijnen ambtgenoot IZAAK DE LEEUW begonnen, en door hem vervolgd; alsmede zijne doorloopende Verklaring over den geheelen brief en het *2de Hoofdftuk des 2den briefs van* PETRUS; twee leerredenen over JOB I *vs.* 21 b. en 2 *Cor.* 7. *vs.* 25, en 35, ter overweging van de geoorloofdheid der inënting, te *Rotterdam* in 1777 uitgegeven; zijne doorloopende Verklaring over den brief van PAULUS *aan de Philippenfen* 3 deelen; over *Jefaias kap.* 53, 54 *en* 55, 3 *deelen*; Leerredenen *over Zacharias* 5 *vs.* 5 *tot* 11, *e Jefaias* 58 *vs.* 5 *tot* 12, ter voorbereiding van eenen dank-vast- en Bededag; alsmede nog eene leerreden over *Pfalm* 8 *vs.* 4 en 5, en eindelijk over *Pfalm* 146 *vs.* 8 b; om niet te gewagen van zijnen bekenden arbeid met zijnen ambtgenoot JACOBUS VAN NUIJS KLINKENBERG, in het laatst van zijn verblijf te *Amfterdam*, over eene verklaring van den geheelen Bijbel, en waarin hij tot de 8 éérfte hoofdftukken van *Numeri* reeds gevorderd was.

De geleerde HOFSTEDE, die zijn leven zeer breedvoerig befchreven, en in dien voortreffelijken bundel ons verfcheidene uittrekfels van zijne gefchriften en leerredenen gegeven heeft, verrijkt ons niet te min met eene fchets van zijne uiterlijke hoedanigheid, als hij zegt: „ dat NAHUIJS niet flechts eene innerlijke, maar ook uiterlijke welfprekendheid bezat, eene deftige houding zonder priesterlijken trots, en „ geregelde gebaarden, zonder gemaaktheid had; dat zijne woorden, „ welluidend en wel gerangfchikt waren, zonder dat hij er zelf na luisterde, en dat eene liefelijke ftembuiging, zonder in den tooneel-toon

„ te vervallen, hem tot eenen der bevalligste sprekers van zijnen „ tijd verhefte.

Eindelijk, zoo iemand onder onze Nederlandsche kerk-leeraars, met eenen profetischen geest, is bezield geweest, dan was het NAHUIJS, die vooral in den laatsten tijd, dat hij te *Amsterdam* stond, verscheidene wenken in zijne leerredenen gegeven heeft, en als het ware met eene zekere zwaarmoedigheid, hem anders niet eigen, bezield was, wegens de tijden, die op handen waren, en die zich na het jaar 1795 hebben verwezenlijkt. De geleerde SCHUTTE, des tijds rustend predikant te *Amsterdam*, schreef na zijn overlijden, onder 's mans welgelijkend portret, de volgende dichtregels:

De kunst trof NAHUIJS *beeld, en vriendlijk oog, naar 't leven;*
Zijn geest, zijn fijn vernuft, zijn doorgeleerd verstand,
Zijn smaak, zijn gladde tong, zijn hart, aan God verpand,
Smolt Gods genade in één, om NAHUIJS *ons te geven.*
Hoe blij was Neerlandsch kerk, hoe juichte 't Leijdsch Atheen!
Dan ach! wat donderwolk, . . . wat vuur, om laag geschoten,
Treft hem, de kerk, de school, zijn huis, zijn' ambtgenoten!
Hij sterft! . . . . Neen, hij verhuist. Zijn' tent werd hem te kleen.

NAIF. Dit woord is afkomstig van het Latijnsche *navius*, (aangeboren, natuurlijk), en beteekent bij ons zooveel als natuurlijk, ongedwongen, ongekunsteld, eenvoudig.

NAJADEN. Eene soort van Nimfen, die de beschermgodinnen en bewoonsters der bronnen en kleine landrivieren waren.

NAMEN (*in het Fransch Namur*). Eene provincie van het koningrijk der *Nederlanden*, welke ten Oosten door het groothertogdom *Luxemburg*, ten Westen en Noord-Westen door *Zuid-Braband* en *Henegouwen*, ten Zuiden door *Frankrijk*, en ten Noorden en Noord-Oosten door de provincie van *Luik* bepaald wordt. Zij bestaat voor het grootste gedeelte uit het voormalig graafschap *Namen*, uit een gedeelte van het prinsdom *Luik*, alsmede uit eenige gemeenten van het oude hertogdom *Luxemburg*, *Bouillon*, en eenige deelen van het hertogdom *Braband*, Fransch-*Henegouwen*, en het prinsdom *Havelet*. Deze provincie is dezelfde, welke onder het Fransch bestuur den naam droeg van departement der *Sambre* en *Maas*; behalve dat er een gedeelte van het *Luxemburgsche* grondgebied is afgescheiden, en men eene ruiling van 10 gemeenten met de provincie *Luik* heeft tot stand gebragt. Zij bevat 5 steden, en 339 landgemeenten, en is in 3 arrondissementen verdeeld. De geheele bevolking wordt geschat op 181,169 inwoners; zijnde die der steden als volgt: *Namen* 18,700, *Dinant* 4028, *Ardenne* 3,481, *Fosses* 2,197, en *Philippeville* 1154. Het land heeft vele bergen en bosschen, zoodat men er weinige weilanden vindt. De meeste en vruchtbaarste liggen aan de boorden van de *Sambre*. Zij worden door de wintervloeden overstroomd, doch blijven niet te vochtig gedurende het overige jaargetijde, en geven 2 maal 's jaars een

rijk hooigewas; terwijl het frisch groen het voordeelige van den grond en deszelfs ligging kenmerkt. In de vlakten teelt men voorts alle soorten van granen, en op de bergen wijn, die echter, even als de Luiksche, van eene mindere soort is. Het delfstoffelijk rijk levert ijzer, lood, koper, zwavel, steenkolen, pottebakkers-aarde, vitriool, zwart, rood en wit marmer, leijen en andere steensoorten op. De lucht is er frisch en gezond, en de geaardheid der inwoners komt meer met de naburige *Henegouwers*, dan met de *Luikenaars*, overeen. De *Sambre* en *Maas* maken de hoofdrivieren dezer provincie uit, en begunstigen niet alleen aanmerkelijk handel en scheepvaart, maar leveren ook voor de hoofdstad en hare omstreken overvloedige visch van allerlei soort op.

De hoofdstad van dit gewest, van gelijken naam, ligt in een dal, tusschen twee bergen, aan de *Maas*, alwaar zij de *Sambre* ontvangt, en in een der heerlijkste oorden. Zij is tamelijk groot, welbebouwd, en van eene hooge oudheid. Hare bewoners vinden grootendeels hun bestaan in het vervaardigen van messen, scharen en krijgswapenen: de vrouwen maken er kant: ook vindt men er looijerijen, pottebakkerijen, glasblazerijen, porceleinfabrijken, papiermolens enz., en brouwt men er zeer goed bier. Onder de openbare gebouwen onderscheiden zich, inzonderheid, de heerlijke bisschops- en nog prachtiger Jezuïten-kerk, welke laatste in 1600 gesticht werd, geheel van marmer is, en op kolommen van dien steen rust. Voorts vindt men in *Namen* ettelijke gestichten van weldadigheid, en andere nuttige inrigtingen. In de nabijheid der stad verheft zich het *Marlagne*-woud, waarin eene bekorelijk gelegene kluis, of hermitage, gevonden wordt. Wanneer men van *Namen* naar *Luik* de *Maas* afzakt, heeft men de heerlijkste gezigten; zijnde dit de bergachtigste streek van *Nederland*, uit hoofde van de nabijheid van het uitgestrekte *Ardenner*-woud. Onder de vermaken der inwoners behooren nog het paling-trekken, de dans der zeven *Machabeën*, en de spiegelgevechten op stelten.

NANCY. De hoofdstad van het Fransche departement *de la Meurthe*, met ruim 30,500 inwoners. Zij ligt in eene zeer schoone vlakte, aan de *Meurthe*, en wordt in de *Oude-* en *Nieuwe-stad* verdeeld. De eerste is onregelmatig gebouwd en somber; doch de laatste, die hare meeste schoonheid aan koning STANISLAUS verschuldigd is, is zeer geregeld aangelegd, heeft prachtige gebouwen, fraaije opene pleinen, waaronder het koningsplein met de koningspoort en de *Place d'alliance* uitmunten, en bekoorlijke wandelplaatsen. Onder de kerken zijn de hoofd- en Fransciskaner-kerk bezienswaardig: de laatste heeft eene rotunde, en bevat het overschot van den laatsten hertog van *Bourgondië*, KAREL *den Stouten*. Men vindt in *Nancy* eene akademie, een lyceum, een genootschap van kunsten en wetenschappen, eene openbare boekerij van 50,000 deelen, een natuurkundig kabinet, en eenen kruidtuin; alsmede fabrijken van zijden- en wol-

wollen ſtoffen, behangſel-papier en waslicht, welk laatſte zeer beroemd is, en zelfs naar *Rusland* verzonden wordt. Het bloedbad van 1790 is nog in het geheugen. *Nancy* is de geboorteplaats van den minister CHOISEUL, van verſcheidene ſchilders en beeldhouwers, en andere beroemde mannen.

NANGASAKI. Eene belangrijke koopſtad in het Japanſche rijk, eene der vijf rijksſteden op het eiland *Ximo* (*Sikof* ook *Ximo*), met eene haven aan de baai van *Ximo*. De ſtad heeft 26 ſtraten en 62 tempels, waarvan de *Suwa*-tempel de beroemdſte is; verder heeft zij de paleizen der gouverneurs, ſcheeps-arzenalen, eenen kruidtuin, een gevangenhuis enz., en er is zeer veel levendigheid. De vreemdelingen worden tot de voorſtad *Jakujeh* verwezen, waar zij als gevangenen behandeld worden; de *Nederlanders* tot het eiland *Deſima*, hetwelk door eene brug met de ſtad vereenigd is, en de *Chineezen* tot *Jaknijn*, dat in het zuidelijk gedeelte derzelve ligt. In het geheele Japanſche rijk is de haven alleen voor de *Chineezen* en *Nederanders* geopend, waarvan de laatſte de eenige zijn, aan welke de *Japannezen* veroorloven, om met hen te handelen. Naijverige vreemdelingen ſpreken veel van de harde behandelingen, die de *Nederlanders* zich getroosten, en toonen, door hunne vervelende herhalingen hiervan, hoe zeer het hun ſmart, dat van de faktorij aldaar nog nimmer eene andere, dan de Nederlandſche, vlag heeft gewapperd. Zij voeren ſuiker, ſpecerijen, ivoor, ijzer, geneesmiddelen, ſalpeter, aluin, verfwaren, laken, glas, horologies, ſpiegels en wiskunstige werktuigen herwaarts, waartegen zij koper, lak, rijst, en eenige voortbrengſels van Japanſche fabrijken, als verlakte waren, porcelein enz. inruilen.

NANIE, of *Nenia*, beteekent: 1. een treur- en klaagzang, welke oudtijds bij begrafenisſen gezongen werd. Gewoonlijk geſchiedde dit door vrouwen, die daartoe gehuurd werden, en zelve zoodanige lijkzangen vervaardigden. Daar dezelve meestal weinige waarde hadden, zoo werd het woord *Nanie* dikwijls voor ieder zouteloos deuntje van minnen, kinderen enz. gebezigd. 2. Verſtaat men er door de klaaggodin, welke bij het begraven van grijsaards werd aangeroepen, en die hare kapel buiten *Rome*, bij de poort *Veminales*, had.

NANKIN, of *Nanquin*. Eene *Oost-Indiſche* katoenen gladde ſtoffe, van eene geel- ook wel roodachtige kleur, die haren naam van de ſtad *Nanking* in *China* ontleent, werwaarts de *Portugeezen* haar het eerst hebben overgebragt; doch die de *Hollanders*, *Engelſchen* en *Franſchen* tegenwoordig in menigte ten verkoop aanbieden. Het katoen, waarvan deze ſtoffe wordt vervaardigd, is van de *Gosſypium religioſum* L. De kleur derzelve is de natuurlijke, en dus echt. De Engelſche Nankings zijn van een fijner ſpinſel; maar worden van wit katoen gemaakt en geverwd, weshalve zij geene kleur houden. In *Frankrijk*, *Zwitſerland* en *Sakſe* worden de Nankings veel nage-

gemaakt. In *Zwitserland* drukt men er verscheiden kleuren en patronen op, en zendt er vele van naar *Amerika*.

NANKING, thans *Kiannin soe*, de hoofdstad van de Chinesche provincie *Kiannan*, de tweede stad des rijks, was de oude zetelplaats der keizers van *China*, voor dat *Peking* daartoe verkozen werd. Schoon een derde gedeelte der stad, het prachtig keizerlijke paleis, de sterrenwacht, de groote tempels, enz. een puinhoop is, is het getal der inwoners zeer aanzienlijk, en bedraagt, volgens sommigen, een millioen, die zich door hunne zeden en beschaving onderscheiden. In de nabijheid der stad bevindt zich de zoogenoemde porseleinen toren, welke van gebakken steen, met porselein belegd, gebouwd, achtkant, 200 voet hoog, en van buiten met schelletjes omhangen is. ELLIS houdt echter het bekleedsel van dezen toren voor tigchelsteen; ook vond hij nog eenige merkwaardige tempels, onder anderen eenen met 20 voortreffelijke beelden van heiligen en geleerden. *Nanking* heeft fraaije poorten, verscheidene boekerijen, geneeskundige akademien, en andere wetenschappelijke inrigtingen, fabrijken van effene en gebloemde atlasfen, katoenen stoffen, porselein, lak enz. en drijft over het geheel veel handel. De omtrek is met moerbezieboomen, katoen en rijst beplant.

NANNINGA (WOUTER RUDOLF) werd den 2 van Lentem. 1740, van brave ouders, uit den beschaafderen burgerstand, te *Groningen* geboren. Reeds als kind was hij in het aanleeren van het lezen en schrijven zijnen makkeren zeer verre vooruit, zoodat zijne ouders, zich veel goeds van hem voorspellende, besloten, om hem op de Latijnsche scholen te doen, welke hij met eene ongemeene snelheid doorliep, en waarop hem de kostbaarste eereprijzen ten deel vielen. Op zijn 12de jaar werd hij met veel lof tot de Hooge school te *Groningen* bevorderd, en muntte ook hier verre boven anderen uit. Ofschoon hij zich met vlijt ook op de beoefening van andere wetenschappen toelegde, zoo viel nogtans zijn smaak, inzonderheid op het Grieksch en de Oostersche talen, waarin hij het onderwijs van den geleerden VAN LENNEP en den niet minder beroemden SCHROEDER genoot, en zulke groote vorderingen maakte, dat hij, nog student zijnde, in zijn 18de jaar als Hoogleeraar in de Grieksche Letterkunde te *Franeker* beroepen werd; doch voor welk beroep de zedige jongeling, uit hoofde zijner jeugdige jaren, bedankte. Ook kwam hij omstreeks dien tijd, als Hoogleeraar in de Oostersche talen, te *Harderwijk* in aanmerking, waartoe aanleiding gaf eene door hem in 1759 geschrevene, en onder het voorzitterschap van den heer SCHROEDER openlijk verdedigde dissertatie, behelzende taalkundige aanmerkingen over eenige gewigtige plaatsen van het Oude Verbond. Sedert verdedigde hij, gedurende zijn verblijf aan de Hooge school, nog 2 dissertatien, de eene onder voorzitting van den heer M. BERTLING, Hoogleeraar in de godgeleerdheid, over den aard van het zedelijk verderf der menschen, en de andere over JEZ. XLII v. 3, vergeleken

ken MATTH. XII v. 20, welke hij in 1763, ter gelegenheid, dat hij de waardigheid van het Doctoraat in de theologie ontving, onder het voorzitterschap van den genoemden Hoogleeraar BERTLING, verdedigde. Deze 3 dissertatien kenmerken ten duidelijkste 's mans groote bedrevenheid in het godgeleerde vak, en hetgeen daaraan verbonden is, waarin hij zich onder de Hoogleeraren GERDES, BERTLING, HOLLEBEEK en CHEVALIER geoefend had. Niet sterk van ligchaams gestel zijnde, haastte hij zich niet, op raad van geneeskundigen, om zich tot het kerkelijk leeraarambt te begeven; maar hield eenigen tijd met zeer veel bijval, en met toestemming der theologische faculteit, te *Groningen* lessen over de godgeleerdheid, en ging ook nog een jaar de Utrechtsche akademie bezoeken, waar hij inzonderheid in de vriendschap en hoogachting van den beroemden G. BONNET deelde, die naderhand betuigde, „ dat hij NANNINGA zelden had verlaten, „ zonder het een of ander van hem geleerd te hebben,"

In het jaar 1766 werd hij predikant te *Oude Schoot*, een dorp in *Vriesland*, en in het volgende jaar te *Dronrijp*, mede in die provincie, doch alwaar hij reeds in Louwm. 1768, aan eene uitterende ziekte, door herhaalde bloedspuwingen verooorzaakt, stierf. Gelijk zijn wandel geweest was, zoo was ook zijn einde zeer godvruchtig. Bovenal muntte hij uit in ongeveinsde nederigheid, opregtheid en bescheidenheid, en zoude, bij een langer leven, buiten twijfel, als een der uitstekendste mannen van zijnen tijd erkend geworden zijn. Bij alle zijne overige kundigheden had hij ook vele liefhebberij voor de beoefening der Nederlandsche letterkunde, en hoezeer hij hierin bedreven was, getuigt zijne verkiezing, in 1766, tot lid der toen opgerigte maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te *Leijden*, in het eerste deel van welker werken, in 1772 uitgegeven, men eene door hem geschrevene verhandeling vindt, *over het Werkwoord* LATEN, als een hulpwoord der *gebiedende of toevoegende wijze gebruikt*, welke van zijne kunde in dat vak overvloedige getuigenis draagt.

NANNINGA is gehuwd geweest aan eene dochter van den heer H. WIJNSDORP, in leven schepen van *Leeuwarden*, uit welk huwelijk eenen zoon was voort gesproten, die in alles het evenbeeld zijns braven vaders was, doch in 1782, mede aan eene uitterende ziekte, in den ouderdom van nog slechts 15 jaar, gestorven is.

NANTES. Eene der aanzienlijkste steden van *Frankrijk*, de hoofdplaats van het departement *Neder-Loire* (*Loire inferieure*), met ruim 77,000 inwoners. Zij ligt in een schoon oord aan de *Loire*, omtrent 20 Fransche mijlen van den mond dezer rivier; is tamelijk wel gebouwd, en heeft 4 aanzienlijke voorsteden, 11 openе plaatsen, 17 kerken, eenen bisschop, openbare verzamelingen van schilderijen, genootschappen voor den landbouw, koophandel en fraaije kunsten, een lyceum, eene school voor de zeevaart, genees-

neeskundige scholen enz. Men vindt er eene goede zeehaven, scheepstimmerwerven, touw-, zeildoek-, porcelein-, hoeden- en vooral katoenfabrijken, alsmede suikerrafinerijen enz. In één woord, deze stad is het middelpunt van het fabrijkwezen des departements, en nog sterker is de handel, welken de inwoners drijven in West-Indische voortbrengsels op het binnenste van *Frankrijk*, andere Europische landen, *Afrika* en *Oost-Indië*: ook worden er aanzienlijke markten gehouden. De schepen van meer dan 100 ton kunnen niet tot *Nantes*, maar slechts tot *Paimboeuf*, niet ver van den mond der *Loire*, naderen, waar de goederen in kleiner vaartuigen moeten worden overgeladen. De stad is, inzonderheid, in de geschiedenis beroemd door het *edikt van Nantes*, waarbij HENDRIK IV, in 1598, aan de hervormden in *Frankrijk* de vrije godsdienst-oefening toestond, en hun veiligheid, bescherming, en gelijke voorregten als de Roomsch-katholijken verleende; doch welk edikt in 1685 door LODEWIJK XIV weder ingetrokken werd. Ook in de omwenteling is zij zeer vermaard.

NAPELS (*Het Koningrijk*) ligt in beneden *Italië*, en maakt sedert meer dan drie eeuwen, bijna onafgebroken, met *Sicilië* één rijk uit, om welke reden het thans het koningrijk der *beide Siciliën* genoemd wordt. *Sicilië*, het grootste eiland der *Middellandsche zee*, wordt slechts door de smalle zee-engte *Faro di Messina*, van *Napels* gescheiden, waardoor het vermoeden bevestigd wordt, dat beide landen eertijds aan elkander zijn gehecht geweest; doch door eene aardbeving zijn van een gescheiden geworden. Zij maakten in 1438 eene Spaansche provincie uit, en werden gedurende 2 eeuwen door onder-koningen geregeerd, tot dat zij, bij den Utrechtschen vrede van 1713, tusschen *Oostenrijk* en *Sardinië* verdeeld werden. De eerste mogendheid verkreeg *Napels* en de laatste *Sicilië*; doch deze verdeeling was van even korten duur, als de kort daarop gevolgde vereeniging dezer landen, door keizer KAREL VI. Bij den vrede van 1735 kwamen zij aan den Spaanschen infant DON CARLOS, die, toen hij, in 1759, den troon van *Spanje* beklom, de beide rijken aan zijnen derden, nog minderjarigen, zoon, den koning FERDINAND IV overliet, onder voorwaarde, dat zij nimmer met *Spanje* zouden vereenigd worden. Zijne deelneming aan den jongsten oorlog tegen *Frankrijk* deed hem den troon verliezen, op welken hij niet voor 1815, door de zegevierende wapenen van *Oostenrijk*, weder hersteld werd.

Het koningrijk *Napels* bevat eene uitgestrektheid van 1519, en *Sicilië* van $587\frac{1}{2}$ vierkante geographische mijlen. Het eerste telde in 1822 5,322,889 inwoners, en die van het laatste, waartoe nog de *Liparische* en *Agarische* eilanden behooren, werd in 1817 op 1,713,945 geschat. *Napels* wordt in 4 hoofdeelen, *Carapanan*, *Abruzzo*, *Puglia* of *Apulië* en *Calabrië* verdeeld, en deze zijn, sedert den 1 van Bloeim. 1816, weder in 15 provincien gesplitst; terwijl ook de

de verdeeling van *Sicilië* in 3 landfchappen, het *dal van Muzzara*, van *Demona* en van *Noto* vervallen is, en het land nu in 7 intendantfchappen is verdeeld, die weder in districten gefplitst zijn. Beide rijken behooren onder de fchoonfte en vruchtbaarfte der wereld, en leveren koren, olie, wijn, zijde en andere Zuidelijke vruchten op; terwijl *Napels* zich inzonderheid door zijne paarden, en *Sicilië* door overvloed van granen onderfcheidt. Dan, hoe benijdenswaardig, uit hoofde van hunne bekoorlijke ligging, warme luchtftreken, en de vruchtbaarheid van den grond, deze beide landen ook zijn mogen, zoo is nogtans het verblijf bij dezelve, door de aardbevingen, welke de vuurfpuwende bergen, de *Vefuvius* bij *Napels*, en de *Aetna* op *Sicilië*, veroorzaken, dikwijls gevaarlijk. (*Men zie hieromtrent:* CALABRIE *en* MESSINA.)

NAPELS (*de Stad*) en *haren omtrek*. Deze hoofdftad der beide *Siciliën* behoort, uit hoofde van hare bijzondere ligging, volksmenigte en menigvuldige fchatten van oudheid en kunst, tot de heerlijkfte fteden der wereld. Zij ligt in eenen halven cirkel aan de majestueufe golf, door de zee alhier gevormd, in de afhelling der bergen, die langzaam na den oever afdalen; is de grootfte ftad van *Italië;* bevatte (in 1822) 344,176 inwoners, waaronder zich 40,000 *Lazaroni*, 10,600 vreemdelingen en 1100 pleitbezorgers bevonden; heeft eene voortreffelijke haven; 5 kasteelen, waaronder dat van *St. Elmo* uitmunt, en 300 zoo kerken als kapellen. De huizen zijn meestal van 7 of 8 verdiepingen; doch niet in dien edelen fmaak gebouwd, welke men in de overige fteden van *Italië* opmerkt. Ondertusfchen vindt men er ook ettelijke voortreffelijke gebouwen, waaronder bovenal het koninklijk paleis, voorheen door den onder koning bewoond geworden, uitmunt; het paleis van *St. Nicandro*, dat der koningin JOHANNA, en het paleis *Capo di Monte* met het mufeum *Bourbon* enz. De grootfte, fchoonfte en levendigfte ftraten in *Napels* zijn de *Toledo*, *Strada Chiaja* en *Strada della Cardone*, waarvan de eerfte de prachtigfte is, en naar eene markt gelijkt, waar men door de menigte moet heendringen, en gedurig gevaar loopt, om overreden te worden. De grooten wonen in de ftraten *St. Lucia* en *Chiaja*, die langs de zee loopen, en vertoonen zich hier, inzonderheid des avonds, in hunne prachtige rijtuigen. De laatfte is rijk in ftatige paleizen, en men vindt hier eenen koninklijken tuin, waarin, onder anderen, de beroemde groep van den *Farnefifchen ftier* geplaatst is. Het uitzigt van hier, over de zee naar den *Vefuvius* en de kusten van *Sorento*, is eenig in zijne foort. — Onder de kerkgebouwen, waaronder niet één, welke eenigermate in bouworde uitmunt, bekleedt dat van den H. JANUARIUS, of de Dom, waarin zijn voorgewend bloed, in eene prachtige kapel, met 4 altaarftukken van DOMENICHINO verfierd, bewaard wordt, de eerfte plaats. Zij werd in 1299, naar de teekening van NICOLO PISANO gebouwd; doch men heeft, zoo veel mogelijk, getracht, om haar derzelver

Go-

Gothisch karakter te ontnemen. Onder de fraaiste kerken telt men *el Gesu nuovo*; ten minste heeft zij de beste kapel, doch is ook met zotte versierfels overladen. De kerk van het rijke vrouwenklooster *St. Chiara* gelijkt meer naar eene danszaal, dan naar eenen tempel; die van *St. Domenico* is groot; van *St. Filippo Reri* rijk in marmer en schilderstukken; *St. Paolo Maggiore* vertoont aan hare voorzijde nog de overblijfsels van eenen voormaligen tempel van CASTOR en POLLUX; die van *St. Apostoli* verdient bewondering, en in die van *St. Severo* vindt men nog eene der ingangen naar de beroemde Napelsche *Katacomben*.

Napels bezit vele inrigtingen ter bevordering van wetenschap en kunst. Behalve eene uitmuntende universiteit, thans de eenigste des rijks, waarbij eene verzameling van boeken en delfstoffen, sterrenwacht en een fraaije kruidtuin gevonden wordt, heeft deze stad 7 gymnasien, vele collegien, seminarien, zee-scholen en verscheidene aanzienlijke kunstverzamelingen. De belangrijkste vindt men in het paleis *degli Studi*, welks benedenste gedeelte de antike standbeelden bevat, onder welken wij alleen den Farnesischen HERKULES, de Farnesische FLORA, de VENUS, en eenen uitmuntenden ARISTIDES noemen; terwijl zich op de tweede verdieping eene aanzienlijke verzameling van Hetrurische vazen, een kabinet van schilderijen en de koninklijke boekerij bevindt. Bovendien onderscheiden zich nog verscheidene andere kunstverzamelingen, waaronder het reeds genoemde museum in het paleis, het kabinet van *Campo di Monte*, het museum *Bourbon*, dat alle de schatten en merkwaardigheden van *Herculanum* en *Pompeji*, en uit de voormalige *Villa Farnese* van *Rome* bevat, benevens eene bibliotheek van 80,000 boekdeelen behooren; wordende in het kabinet van *Campo di Monte* tevens, inzonderheid, een aanzienlijke schat van gesneden steenen, schilderijen enz. gevonden. — Ten aanzien van het getal van vrome en weldadige stichtingen, kan zich bezwaarlijk eenige stad met *Napels* gelijk stellen: zij bedragen niet minder dan 60, waaronder 2 groote hospitalen voor zieken, vondelingen, ongeneeslijken enz. Behalve deze vindt men er nog 5 anderen, benevens vele vrome broederschappen en conservatoriën, welke laatste eenen geruimen tijd de kweekscholen voor de toonkunst van geheel *Europa* waren. Vrolijkheid en levensgenot heerschen in *Napels* overal. Terwijl het den ledigganger aan geene tijdkorting of nooddruft ontbreekt, zijn er voor den meer beschaafden stand 7 schouwburgen, waaronder *del Carlos*, het grootste tooneel van geheel *Europa*, gevonden wordt, behalve nog het *Theatro nuovo de Florentine* en *St. Carlino*, welke allen echter, ten aanzien van muzijk en vertooning, slechts middelmatig, doch waarin de balletten luisterrijk zijn; terwijl er voor het volk eene menigte van feesten en verlustigingen bestaan. De adel is meestal rijk en bemint de pracht: onder de burgers heerscht welvaart, en de geheel onbemiddelden der laagste volks-

klasse, of de *Lazaroni*, leven over het algemeen zoo matig, dat zij, bij den lagen prijs der levensmiddelen, van de geringste verdiensten, of van aalmoezen, den dag gemakkelijk en zorgeloos doorbrengen, nog iets voor hun vermaak overhouden, en, wanneer zij geene andere rustplaats hebben, den nacht, hier of daar, in de open lucht doorbrengen. — De handel zoude, uit hoofde van de ligging der stad, eenen meerderen bloei kunnen genieten: ook zijn de fabrijken en manufakturen, in evenredigheid van het getal van inwoners, niet zeer belangrijk: die van zijde, galanterie-waren, porselein enz. zijn de voornaamste. — In *Napels* vindt men zeldzaam eigenlijk schoone vrouwen, maar wel mannen, inzonderheid, wanneer zij in de jaren der jongelingschap zijn. Voor het overige is het volks-karakter niet zoo slecht, als het door menig reiziger wordt afgeschilderd. Over het geheel heerscht onder de inwoners vele goedhartigheid en eene voorbeeldige matigheid; terwijl men, bij alle hunne hartstogtelijkheid, zelden van moorden hoort. De zedeloosheid is hier niet grooter, dan in andere voorname steden, en de neiging tot lediggang, zoowel als tot genot, vindt haren grond en verontschuldiging in de Zuidelijke ligging des lands.

De omtrek van Napels bevat, uit hoofde van het grootsche en bekoorlijke der Natuur, en de trotsche overblijfselen der oudheid, die hier gevonden worden, verrukkelijke tooneelen. Aan de Westzijde der stad ligt de bergrug *Posilippo*, merkwaardig door eene grot, of gewulfden weg, van wel 1000 schreden lang, die door denzelven loopt, en waarvan de ouden meermalen gewag maken; doch die ALFONSUS I liet verbreeden, en onder den onder-koning PETER VAN TOLEDO geplaveid werd. Boven op dezen bergrug vindt men in eenen tuin het zoogenoemde graf van VIRGILIUS, een *Columbarium* (†) met verscheidene nissen, waarin voorheen Urnen stonden. De laurierboom, die er voorheen op groeide, en waarvan ieder reiziger een takje met zich nam, is vernield. Den weg, door de grot van *Posilippo* vervolgende, komt men aan het meer van *Agnano*, hetgeen door schilderachtige bergen wordt ingesloten, waarvan die, op welke het klooster *Camaldoli* ligt, de hoogste is. Het gezigt van dezen bergtop, dien niemand nalaat te beklimmen, strekt zich over geheel *Campania Felix*, ver over de eilanden en de zee uit, en behoort ongetwijfeld tot het rijkste en verrukkelijkste der wereld. Het genoemde meer bezit de eigenschap, dat het op sommige plaatsen opbruist, zonder heet te zijn. In den Zomer, wanneer al de hennep uit de nabuurschap in hetzelve geweekt wordt, is de lucht hier zeer ongezond. Voorts vindt men aan deszelfs oevers de zweetbaden van *St. Germano*, bestaande uit verscheidene gewelven, waarin een zwavelachtige damp uit den grond oprijst, alsmede de vermaarde *Hondsgrot*, welker bodem door eene laag van koolzure lucht bedekt is. Verders komt men, langs eenen hollen weg, van hier

(†) Eene onderaardsche begraafplaats voor lijkbussen.

hier in een ander, woest dal, dat door de Leukogeïsche rotsen wordt ingesloten, aan welker voet het *Acqua delle Pisciarelle* ligt, hetwelk als een bad in een vierkant, van travertijn-steenen, besloten is, en een zeer warm, zwavelhoudend water bevat, hetgeen met gedruisch uit den grond opwelt. Aan de andere zijde dezer rotsen heeft men het hoogst merkwaardig dal *Solfatara*, waarschijnlijk door eenen ingestorten, vuurspuwenden berg gevormd, die niet geheel is uitgedoofd. De grond, die met eene witachtige aluinaarde bedekt is, is van onder geheel hol; uit alle openingen stijgen dikke zwaveldampen op, die in het duister licht geven; terwijl het aanzetsel van den natuurlijken zwavel aan de woeste rotsen het verschrikkelijke van dit oord nog vermeerdert. Wanneer men echter deze rotsen verlaat, en den weg naar *Puozzoli*, eene stad, op een klein schier-eiland, inslaat, ontmoet men weder aangenamer tooneelen, en heeft men het gezigt over de zee. Men nadert de stad langs het overschot eener oude straat, en bewondert onder weg, menig overblijfsel van voormalige pracht, namelijk: de bouwvallen eener *Piscina*, van een groot amphiteater, en de *Termen*. De oude *via Campana* ligt aan beide zijden, en pronkt met de schilderachtige puinhoopen van oude grafzuilen, die meestal uit *Columbarien* bestaan, en nog sporen van schilderkunst vertoonen. Onder de schoonste stukken der Romeinsche oudheid, te *Puozzoli*, behooren de bouwvallen van eenen tempel van JUPITER SERAPIS, welke onder DOMITIANUS gebouwd werd; doch waarvan nog slechts 3 zuilen van *Cipolinisch* (groen Italiaansch-) marmer regt overeind staan. De zoogenoemde *brug van* CALLIGULA, in de haven der genoemde stad, bestaat uit eene rij van pilaren, die uit de zee oprijzen, en waarschijnlijk tot eenen dam behoord hebben. Aan de andere zijde van *Puozzoli* ziet men den *Monte Barbaro* (eertijds *Mons Gaurus*, door zijne kostelijke wijnen beroemd), aan welks voet de akademie en het *Cumanum* van CICERO stonden; de *Monte Nuovo*, welke in 1538 in éénen nacht door eene aardbeving ontstond, waarbij het nabijliggend dorp *Tripergole* geheel verwoest, en het *Lucriner-meer* bijna gedempt werd; de *Zweetbaden van Tritola*, ook de baden van NERO genoemd, bestaande uit eene rij van grotten, die met eenen verstikkenden, heeten damp vervuld zijn, en werwaarts zich vele zieken uit *Napels* begeven; het *hol der Cumanische Sybille*, waarvan VIRGILIUS gewag maakt, en eindelijk het *Averner-meer*, dat eene ronde, door boschrijke heuvels omringde, kom vertoont, die waarschijnlijk de krater van eenen uitgebluschten vuurberg is. Vervolgt men den weg langs den Puozzolanischen zeeboezem, dan komt men te *Baja*, door de *Romeinen* zoo hoog geschat, en door de oude dichters zoo dikwerf bezongen. Men vindt hier nog verscheidene bouwvallen, welke niet zoo zeer overblijffels van tempels, waarvoor men dezelve uitgeeft, als wel van beroemde Termen schijnen te wezen. Tusschen *Baja* en het dorp *Bacula* (het *Bau-*

iis der ouden) ontmoet men de *Piscina mirabilis* (wonder-vijver), een merkwaardig overblijffel eener oude waterleiding, welke oudtijds tot eenen vergaderbak voor zoet water diende; uit een groot gebouw, op 18 pilaren rustende, beftaat, en die men meent, dat door AGRIPPA gefticht werd, om daarin water voor de Mifenifche vloot te verzamelen; voorts de zoogenoemde *Cento Camerelle* (honderd kameren), eene rij van 12 of 13 onderaardfche vertrekken, die zeer waarfchijnlijk tot een groot gebouw behoord hebben, en eindelijk, eèn meer, *Mare morto* genoemd, hetgeen alleen door eene fmalle engte met de zee zamenhangt, en aan welks oever men de Elizefche velden verplaatfte. — Aan de oostzijde van *Napels* liggen de *Vefuvius*, *Herculanum* en *Pompeji* (*zie deze artikels*), benevens het omtrent 3 mijlen van eerstgenoemde ftad gelegen lustflot, *Portici*, merkwaardig uit hoofde eener verzameling van meer dan 1500 fchilderftukken op natten kalk, die hier in 16 vertrekken bewaard worden; in *Herculanum* van de muren genomen zijn, en waarvan men de levendigheid en glansrijkheid der kleuren ten hoogfte moet bewonderen. In *Caferta* vindt men een prachtig lustflot, door BENVITELLI op last van KAREL III gebouwd, hetgeen wel door zijne uitgebreidheid verbaast, doch uit hoofde van zijne fmakelooze gelijkvormigheid eerder naar een hospitaal of kazern, dan een vorstelijk verblijf gelijkt. Heerlijk is de ligging van de beroemde waterleiding, *Aquiadotto Carolino*, welke eenig in hare foort is, en het water 12 mijlen ver, van *Monte Taburno* naar *Caferta*, voert. — Niet minder bekoorlijk, dan het land rondom *Napels*, is ook hier de zee. Een fcheepstogtje in de golf, langs de kusten of naar de eilanden, behoort onder de heerlijkfte genietingen der Italiaanfche reize. *Capri* (*zie aldaar*) ligt meer afgelegen; doch naderbij zijn het eiland *Lazaretto*, en omftreeks *Baja* en *Mifeno* die van *Procida* en *Ischia*. Voor het overige is *Napels* in zijne omftreken een paradijs, hetgeen de verbeelding zelve niet bekoorlijker kan fchilderen. Men rijdt door geheele bosfchen van myrthe-boomen; terwijl olijf-, kastanje-, lauwrier-, rozemarijn- en vijgenboomen, benevens de aloë, de wegen overal verfieren, en de wijnftok, die rondom olmen en populieren flingert, van den eenen boom tot den anderen reikt, en den uitmuntendften wijn oplevert. Van hier, dat de *Napolitanen* zeer trotsch zijn op hun vaderland, hetgeen zij een, uit de lucht gevallen, ftuk van den hemel noemen, en, in patriottifche verrukking, uitroepen: *Vedi Napoli e poi muori*, dat is: *zie Napels, en fterf.*

NAPHTA. (Zie: BERGOLIE.)

NAPOLEON BUONAPARTE, of BONAPARTE, was de tweede zoon van CAREL BUONAPARTE, een Corfikaansch edelman, en LAETITIA RAMOLINI, en werd te *Ajaccio* in 1769 geboren. Toen *Frankrijk* zich van zijn vaderland meester maakte, wilde hij hetzelve verlaten; doch werd door zijnen oom terug gehouden.

MAR-

MARBOEUF bezorgde hem eene koninklijke vrijplaats in de krijgsſchool te *Brienne*, in welke hij van 1778 tot 1784 tot officier gevormd werd. Door nieuwe voorſpraak verkreeg hij eene plaats in de militaire ſchool te *Parijs*, en werd reeds in 1785, nog ſlechts 17 jaar oud, tot 2den luitenant bij de artillerie, in het regiment *la Fère* aangeſteld. De algemeene gisting reeds nabij zijnde ſtormen voorſpellende, die voor den man van eenen ſtoutmoedigen geest groote vooruitzigten openden, voegde hij zich in de Corſikaanſche onlusten bij de heetſte partij, werd luitenant-kolonel van de nationale garde, en vervaardigde een dichtſtuk ten voordeele der vrijheid. Gebannen door PAOLI, met zijne geheele familie, kwam hij te *Marſeille*; begaf zich in de klubs, en beproefde het, om nog eens als ſchrijver op te treden in een geſprek tusſchen MARAT en eenen Foederalist, getiteld: *le Souper de Beaucaire*, waarin de buitenſporigſte grondſtellingen vervat waren. Dan dit, zoo min als nog andere door hem aangewende pogingen, konden zijnen toeſtand verbeteren. Eindelijk werd hij tot kapitein bij het 4de regiment artillerie, onder KELLERMAN, die *Lion* belegerde, aangeſteld. Toen de republikeinen hierop *Toulon* aanvielen, verkreeg hij door SALLICETTE, lid der conventie, die hem aan BARRAS had aanbevolen, het bevel over de artillerie, en had het grootſte deel aan de verovering van genoemde ſtad. In 1794 werd hij tot bataillons-chef benoemd, en moest *Corſika* wegnemen; doch zijne poging, om *Ajaccio* te vermeesteren, mislukte. Desniettegenſtaande werd hij, in 1795, brigade-generaal der artillerie bij het leger van *Italië*, hetgeen gebrekkig zamengeſteld, en door menigvuldige nederlagen moedeloos geworden was. Hier ontwikkelde hij het eerst zijne krijgskunst, toen eene onverwachte gebeurtenis hem in zijnen loop ſtremde. ROBESPIERE, en met hem het ſchrikbewind, was gevallen; de nationale Conventie liet in alle provincien en bij de legers der republiek de *Terroristen* ontwapenen, en hem in *Nizza*, waar hij dit verſchrikkelijk ſtelſel predikte, gevangen nemen; doch hij herkreeg zijne vrijheid, echter met verlies van zijnen post bij het Italiaansch leger, en ſnelde naar *Parijs*, om zich te regtvaardigen. Dan zijne pogingen waren te vergeefs, en hij zag zich op nieuw hulpeloos, weshalve hij beſloot, om *Frankrijk* te verlaten, en in *Turkije* zijn fortuin te zoeken, waartoe hem echter het verlof geweigerd werd. Daarentegen verkreeg hij een nieuw kommando bij de artillerie in *Holland*, en maakte zich gereed, om derwaarts te vertrekken, toen hij, bij den opſtand der ſekties in *Parijs* tegen de conventie, onder BARRAS aan het hoofd der troepen geplaatst werd, welke deze vergadering beſchermden. Hij beantwoordde aan de verwachting op den 5 van Wijnm. 1795, wanneer de ſtrijd der koningsgezinde partij tegen de troepen der conventie losbarste, die hem uit erkentenis aanſtonds tot generaal van diviſie benoemde, waarop hij 3 maanden daarna, in 1796, door middel van BARRAS,

door het directoire tot opperbevelhebber over het leger van *Italië* werd aangefteld. Deze, met de Wed. van den veldheer BEAUHARNOIS tot hiertoe in vertrouwelijken omgang geleefd hebbende, ftond haar aan BUONAPARTE af, aan wien deze rijke vrouw hare hand gaf.

Sedert zijn verkregen opperbevel over het Italiaanfche leger, begonnen zijne beroemde veldtogten in dat land. Zijn leger was zwak en in eenen flechten ftaat, en had met het Oostenrijkfche, onder BEAULIEU, 60,000 man fterk, te ftrijden; doch hij wist door zijne taktiek het plan van den vijand te verijdelen, behaalde den 12den van Grasm. bij *Maintenotte*, den volgenden dag bij *Mellefimo* en *Dego*, de overwinning, waardoor hij de affcheiding der vijandelijke Oostenrijkfche en Piemontefche legers volkomen bewerkte, en ten laatfte zijn hoofdkwartier in het leger des vijands opfloeg. Hij trok den 22 des avonds, als overwinnaar, binnen *Mondooi*, en eindigde deze zijne zegepraal en verdere roemrijke krijgsverrigtingen met de conventie van *Leoben*, op den 18 van Grasm. 1797, welke door het verdrag van vrede van *Campo Formio* werd opgevolgd, waarbij hij de ftaten van *Venetië*, waar hij de oude conftitutie vernietigd had, aan *Oostenrijk* overgaf, hetgeen daartegen de *Cisalpijnfche* republiek erkende, en afftand deed van de *Oostenrijkfche Nederlanden*. Hierop werd hij tot opperbevelhebber van de krijgsmagt aangefteld, waarmede het Directoire *Engeland* bedreigde; doch welke eigenlijk tegen *Egypte* beftemd was. Reeds den 19 van Bloeim. 1798 verliet hij *Toulon*, met eene fpoedig bijeen gebragte vloot, en een uitgezocht leger van 30,000 man; onderwierp op zijnen togt het eiland *Malta*; ontfcheepte bij *Alexandrië*; nam die ftad ftormenderhand in, en veroverde vervolgens *Cairo*; doch den 1 van Oogstm. verfcheen de Engelfche vlootvoogd NELSON voor *Alexandrië*, en vernielde in den flag bij *Abukir* de vloot van *Toulon* zoo geheel en al, dat er flechts 2 fchepen van ontfnapten en te *Malta* kwamen. Dit was BUONAPARTE's eerfte ongeluk van aanbelang, hetgeen in Herfstm. door de oorlogsverklaring der *Porte* gevolgd werd. Dan, hij fcheen er zich niet aan te bekreunen, dat hij van *Europa* was afgefneden; maar zette zijne verrigtingen in *Egypte* voort, hetgeen echter niet geheel overwonnen was. De veldheer DESAIX floeg bij *Sedman* het leger van MURAD-BEIJ, en BUONAPARTE dempte eenen opftand, die den 21 van Wijnm. in *Cairo* plaats had; maar in *Syrië* verhief zich een nieuwe ftorm, zoodat hij den 22 van Winterm. met 12000 man derwaarts trok; de landengte van *Suez* en de haven liet bezetten, en onderzocht, of wezenlijk dat kanaal voorhanden geweest zij, hetgeen de *Roode-* met de *Middellandfche-zee* zoude hebben vereenigd. Na de verovering van *El-Arisch*, *Gafa* en *Jaffa*, verfcheen hij den 18 van Lentem. 1799 voor *Acre*; doch moest den 21 van Bloeim. niet alleen de belegering opbreken, maar, met achterlating zijner zieken, tot den terugtogt befluiten; kwam den 14 van Zomerm., met zijn aanmerke-

kelijk gesmolten leger, te *Cairo*, en hield den wankelenden moed der *Franschen*, met veel moeite, staande. Intusschen waren de *Turken* bij *Abukir* geland, en hadden zich van het fort meester gemaakt; doch hij sloeg hen den 26, en dreef hen op de vlugt; hernam het fort, en eindigde met deze daad zijne krijgsverrigtingen in *Egypte*.

Ondertusschen had hij, over *Engeland*, berigten van den hagchelijken toestand der republiek ontvangen, en was hij door SIEIJES tot den hersteller van het vernederd *Frankrijk* uitgekozen. Hij verliet derhalve heimelijk zijn leger, waarvan de veldheer KLEBER het bevel op zich nam; scheepte zich, met LANNES, MURAT, BERTHIER, MARMONT en anderen, den 23 van Oogstm. in; stapte den 9 van Wijnm. te *Frejus* aan land, en trok als in zegepraal naar *Parijs*, waar hij den 14den aankwam. Verschillend was de indruk, dien zijne terugkomst maakte; terwijl de meeste *Parijzenaars* hunne vreugde hierover aan den dag legden, waren er anderen, die zich daarvan niet veel goeds voorspelden. De raad der Ouden droeg hem het opperbevel over de troepen op, met eene onbepaalde magt, om voor de zekerheid der volksvertegenwoordiging te waken, en den 9 van Slagtm. 1799 wierp hij het oude staatsbestuur omver. In *St. Cloud*, namelijk, was de raad der Ouden en die van 500 vergaderd, en in den laatsten verklaarden zich de republikeinen reeds tegen het diktatorschap, toen BUONAPARTE met verscheidene grenadiers in de zaal verscheen. Een luid geschreeuw bestormde hem van alle kanten: men vattede hem bij de kraag en trok dolken tegen hem; doch hij werd door den veldheer LE FEVRE en eenen grenadier ontzet, waarop MURAT met zijne manschappen verscheen, en de volksvertegenwoordigers met de bajonetten uit een joeg. Den volgenden dag werd het directoire door eenige weinigen, die van het geheime plan wisten, opgeheven, en benoemde men 3 provisionele consuls, BUONAPARTE, SIEIJES en R. DUCOS, die den 17 van Slagtm. hunnen post aanvaardden. De nieuwe constitutie (de vierde der republiek), werd in allerijl zamengesteld; den 15 van Winterm. reeds afgekondigd, en BUONAPARTE, voor den tijd van 10 jaar, tot eersten consul benoemd, die nu CAMBACERES en LE BRUN tot zijne ambtgenooten verkoos. Intusschen was *Italië* door den vijand veroverd, en stonden het Duitsche rijk, *Rusland*, *Napels* en de *Porte* nog onder de wapenen; terwijl *Engeland* den aangeboden vrede van de hand wees. In dezen staat van zaken verzamelde de eerste consul een reserveleger bij *Dijon*; voerde hetzelve nog voor het einde van Bloeim. 1800 over den *Bernhardsberg* naar *Italië*, waar MASSENA voor de overmagt geweken was; trok den 4 van Zomerm. binnen *Milaan*, en herstelde de Cis-alpijnsche republiek. Terwijl MOREAU in *Duitschland* voorwaarts drong, werden de *Oostenrijkers*, die *Genua* genomen hadden, omsingeld. Een veldslag moest hier beslissen, en werd den 14 daaraanvolgende bij *Marengo*, in de uitgebreide vlakte tusschen *Alessandria* en *Tortona* geleverd. Hardnekkig en bloedig

 was

was de ſtrijd, die eindelijk ten voordeele der *Franſchen* beſlist, en den 16 door eenen wapenſtilſtand, waarbij hun het grootſte gedeelte van *Opper-Italië* werd ingeruimd, gevolgd werd.

BUONAPARTE verliet hierop het leger in *Italië*, waarover hij het opperbevel aan MASSENA opdroeg, en kwam den 1 van Hooim. te *Parijs* terug, waar men hem aan den eenen kant met de uitbundigſte vreugde ontving; doch ook aan den anderen, vermits hij van dag tot dag trotſcher en heerzuchtiger werd, op zijn leven toeleide. Er werd in Wijnm. eene zamenzwering ontdekt, en eene tweede in Wintermaand verijdeld, wanneer het beruchte helsch werktuig ſlechts weinige ſekonden het voorgeſtelde doel miste. Er werd een ſtreng onderzoek na de bewerkers dezer zamenzwering in het werk geſteld, en in Louwm. 1801, werden 130 perſonen van allerlei ſtand als *Jakobijnen* gevat; 70 derzelve gebannen, en ARENA, CERACHI en anderen, als deel gehad hebbende aan de vroegere zamenzwering, geguillottineerd; terwijl alle prefekten last ontvingen, om den voorraad van wapenen op te ſporen en in bewaring te nemen. Inmiddels had men reeds den 3 van Herfstm. 1800 eenen vasten vrede, en tevens een traktaat van koophandel, met de vereenigde ſtaten van *Noord-Amerika* geſloten, en zag *Oostenrijk*, door de overwinningen van MOREAU, zich genoodzaakt, om, buiten *Engeland*, onderhandelingen aan te gaan, welke den 9 van Sprokkelm. 1801 door den vrede van *Luneville* gevolgd werden, waarbij de geheele linker Rijn-oever tot aan *Holland* werd afgeſtaan. Hierop ſloot BUONAPARTE, den 28 van Lentem., den vrede met den koning der beide *Siciliën;* den 15 van Hooim. een concordaat met den Paus; den 24 van Oogstm. een bijzonder verdrag met *Palz-Beijeren*; den 28 eene overeenkomst met de toenmalige *Bataafſche* republiek; den 29 van Herfstm. den vrede te *Madrid* met *Portugal;* den 1 van Wijnm. zelfs voorloopige vredesvoorwaarden met *Groot-Brittanje*, en eindelijk den 8 daaraanvolgende den vrede met *Rusland*, welke daags daarna door eenen preliminairen vrede met de *Porte* gevolgd werd. Het algemeen vredesfeest, den 9 van Slagtm. te *Parijs* met veel luister gevierd wordende, was eene nieuwe zegepraal voor den eerſten conſul, waarbij men den ondergang van het leger van *Egypte* vergat, welks overſchot zich in Zomerm. te voren had moeten overgeven, en kort daarna was ingeſcheept geworden.

Intusſchen vestigde BUONAPARTE zijne aandacht op de bevordering van kunsten en wetenſchappen, den handel, het herſcheppen der vloot, en op het verkrijgen van kolonien voor *Frankrijk;* begaf zich in Louwmaand 1802, vergezeld van de conſulaire garde, naar *Lyon*, hervormde de *Cis-alpijnſche* republiek in eene *Italiaanſche*, waarvan men hem het voorzitterſchap opdroeg, en ſloot eindelijk den 26 van Lentem., te *Amiens*, den vrede met *Groot-Brittanje*. De beraadſlagingen omtrent de kolonien, de verheffing van het concordaat met den paus tot eene rijkswet, de daarop volgende regeling

der

der kerkelijke betrekkingen in *Frankrijk*, de herstelling van eenige scholen, de eerste weder gevierde kerkelijke feesten, de nieuwe schikkingen omtrent de uitgewekenen — dit alles gaf den *Franschen* ruime stoffe tot onderlinge gesprekken, en was niet zonder invloed op het besluit van den behoedenden Senaat, van den 8 van Bloeim. om het consulaatschap nog voor 10 jaar te verlengen. BUONAPARTE nam dit aan; doch kwasie onder beding, dat er het volk zijne goedkeuring aan gaf, en rigtte, terwijl het over de vraag raadpleegde, of men hem die waardigheid *voor zijn leven* zoude opdragen, een eer-legioen op, waardoor hij eene nieuwe magt in handen kreeg, en velen aan zich boeide. De meerderheid des volks, bij het opnemen der stemregisters, zich voor den voordragt verklaard hebbende, werd hij bij een besluit van den senaat, van den 2 van Oogstm., plegtig tot Consul voor zijn leven verklaard. Thans aan het hoofd van het geheele staatsbestuur geplaatst, en alle onderdeelen van hetzelve onder zijne magt hebbende, verscheen hij met alle de pracht van eenen oppergebieder, en de Senatoren legden, den 27 van Oogstm. den eed van getrouwheid af. Sedert bepaalde zich BUONAPARTE te meer tot de buitenlandsche betrekkingen. Het eiland *Elba* werd den 26 van Oogstm. met de republiek vereenigd; de onlusten in *Zwitserland* onderwierpen het voorheen onafhankelijk bondgenootschap aan den wil van *Frankrijk*, en *Piemont* werd ingelijfd; het nationaal instituut verkreeg eene nieuwe inrigting; het burgerlijk wetboek werd vastgesteld, en er werden straatwegen en kanalen aangelegd, waardoor aan vele lediggangers werk verschaft werd. Onder dit alles verklaarden zich de Engelsche dagbladen, op eene bittere en hatelijke wijze tegen BUONAPARTE, die gaarne den vrede zoo lang zoude behouden hebben, tot zijne vloot volkomen in staat was, om den erfelijken vijand van *Frankrijk* het hoofd te kunnen bieden. Dan *Engeland* scheen dit niet te willen afwachten. Van beide kanten voerde men luide klagten, zonder dat dezelve werden weggeruimd, hetgeen in Bloeim. 1803 den oorlog met *Engeland* ten gevolge had. *Hanover* wilde eene gewapende onzijdigheid handhaven; doch werd door het Fransche leger, onder MORTIER, den 3 van Zomerm. reeds bezet, en viel, door de overeenkomst van *Suhlingen*, zonder slag of stoot, in de magt der *Franschen*, aan welken alle wapens, geschut, voorraad, benevens alle de paarden werden overgegeven. *Engeland* bekrachtigde wel de genoemde overeenkomst niet, maar kon nogtans niet verhinderen, dat *Hanover* volkomen als een overwonnen land behandeld, en ontruimd werd; terwijl de *Franschen* hier alles vonden, wat zij tot eenen oorlog tegen *Engeland* behoefden, en *Duitschland* alles zich moest laten welgevallen. De eerste Consul ontwikkelde hierop zijn continentaal stelsel; verbood op den 20 van Zomerm. 1803, den invoer van Engelsche waren in *Frankrijk*; verzamelde in alle havens, van *Havre* tot *Ostende*, schepen ter landing in *En-*

geland, en bragt de geheele vloot te *Toulon* bijeen, zonder dat er van de voorgenomene landing iets gebeurde; terwijl, intusschen, de *Engelschen* verscheidene Fransche en Duitsche havens, benevens de *Elbe* en *Wezer*, blokkeerden. Hierop werd den 15 van Sprokkelm. 1804 eene zamenzwering tegen BUONAPARTE ontdekt, waarvan men PICHEGRU en GEORGES als de hoofdpersonen beschuldigde, die beiden, met nog 43 anderen, waaronder MOREAU, van tijd tot tijd, gevat werden; oordeelende men, dat de zamengezworenen met verscheidene uitgewekenen, en Engelsche gezanten en agenten in *Duitschland*, eene ongeoorloofde verstandhouding hielden. Het gevolg hiervan was, dat twee militaire afdeelingen, onder COULINCOURT, in den nacht tusschen den 14 en 15 van Lentemaand over den *Rijn* gingen, en, te midden van den vrede, in het land van *Baden*, *Kehl* en *Ettenheim* bezetteden; den hertog van ENGHIEN gevangen namen; hem naar *Parijs* voerden; aldaar voor eenen krijgsraad bragten, en in den nacht van den 20, doodschoten. (*Zie het Aritkel* ENGHIEN). *Rusland* en *Zweden* beklaagden zich wel over deze schending van het regt der volken; doch van de zijde van *Frankrijk* trachtte men zich te verontschuldigen, door de aanwijzing van een heimelijk plan, waardoor de Engelsche gezanten FRANCIS DRAKE, te *Munchen*, en SPENCER SMIT, te *Stutgard*, oproer in *Frankrijk* poogden te verwekken. Beiden vertrokken in allerijl naar *Engeland*, waar men de beschuldiging tegen hen wel voor laster verklaarde, doch die echter niet geheel van allen grond ontbloot scheen. In *Parijs* gaven deze gebeurtenissen gelegenheid, om over de noodzakelijkheid van een erfelijk bestuur te raadplegen, en reeds op den 30 van Lentem. 1804, deed men bij het Tribunaat den voorslag, om de regering aan eenen keizer toe te vertrouwen, en dezelve in de familie van BUONAPARTE erfelijk te verklaren. Uit alle departementen kwamen adressen, die bepaaldelijk denzelfden wensch te kennen gaven, waarop den 18 van Bloeim. het organiek senaats-besluit verscheen, en den 20 plegtig werd afgekondigd, waarbij NAPOLEON tot erfelijken keizer verklaard werd.

Thans verzamelden zich de aanzienlijkste veldheeren, als rijksmaarschalken, om den troon, want ook voor hen openden zich schitterende vooruitzigten; doch de keizer scheen zijne nieuwe magt het eerst te bezigen, om de deelhebbers aan de jongste zamenzwering te straffen. PICHEGRU werd reeds den 6 van Grasm. in de gevangenis dood gevonden; MOREAU, die van het plan geweten, maar er geen deel aan genomen had, werd tot eene veeljarige gevangenis veroordeeld, maar men vergunde hem, om zich naar *Amerika* te begeven; terwijl alleen GEORGES, met 9 anderen, den 25 van Zomerm., werd te regt gesteld, en de overigen of genade ontvingen, of tot den kerker verwezen werden. Sedert NAPOLEON den keizerlijken troon beklom, ontwikkelde hij, meer en meer, zijn heerschzuchtig plan, om geheel *Europa* aan zich te onderwerpen. Een welgeoefend, overwinnend leger: de magt van den staat, door zijne eigene grootheid, ook in het

het gevoelen der menfchen verfterkt; de moedeloosheid der nabu-rige ftaten; de langdurige flaap, waarin de meeste mogendheden van *Europa* zich bevonden — dit alles begunstigde zijne oogmerken, die, nadat hij den 2 van Winterm. te *Parijs* door den paus gekroond was, het eerst het oog op *Italië* vestigde, de door hem aldaar opgerigte republieken vernietigde, en den 15 van Lentem. 1805 tot koning van dit nieuwe rijk werd uitgeroepen. Zijn fchoonzoon EUGENIUS BEAUHARNAIS werd onderkoning; zijne zuster ELISA princes van *Piombino*, en haar gemaal, BACCIOCHI, prins van *Lucca*; terwijl *Genua*, *Parma* en *Piacenza*, en vroeger *Piemont*, met het Fransche rijk vereenigd werden. Naauwelijks was NAPOLEON uit *Italië* teruggekeerd, of hij viel, daar zich *Oostenrijk* op nieuw met *Engeland* en *Rusland* verbonden had, in *Duitschland*; trok den 25 en 26 van Herfstm. over den *Rijn*; floot een verbond met *Baden* en *Wurtemberg*, terwijl zich *Beijeren* gelijktijdig bij *Frankrijk* voegde, en drong geftadig, na herhaalde roemrijke gevechten, in *Oostenrijk* voort. Reeds den 13 van Slagtm. 1805 trok de veldheer MURAT binnen *Weenen*, en NAPOLEON in *Schönbrunn*, en floeg den 2 van Winterm. de *Rusfen* bij *Austerlitz*, waarop keizer FRANS eenen wapenftilftand floot, die den 26 der genoemde maand door den vrede van *Presburg* gevolgd werd, waarbij *Oostenrijk* verfcheidene fchoone provincien verloor, en *Beijeren*, *Baden* en *Wurtemberg* vergroot of in koningrijken herfchapen werden. Ook met *Pruisfen* was inmiddels eene overeenkomst getroffen, waarbij dat rijk *Hanover* aan *Frankrijk* overgaf, en daardoor met *Engeland* in twist geraakte. In 1806 ftrekten zich de ontwerpen van den Franfchen keizer, wien bij een fenaats-befluit den bijnaam van *den Grooten* werd toegekend, nog verder uit. De dochter van den koning van *Beijeren* huwde aan zijnen fchoonzoon BEAUHARNAIS, en de nicht zijner gemalin aan den erfprins van *Baden*; zijn zwager MURAT werd in Lentem. hertog van *Cleve* en *Berg*, en zijn broeder JOZEPH koning van *Napels* en *Sicilië*. *Venetië* werd met *Frankrijk* vereenigd; *Guastalla* viel aan PAULINE, de zuster van NAPOLEON, en *Neufchatel* aan den oorlogs-minister BERTHIER ten deel; zijn broeder LOUIS werd koning van *Holland*; TALLEIJRAND en BERNADOTTE werden hertogen, en de legerhoofden en ministers verkregen, ter belooning van hunne dapperheid en getrouwheid, domeinen en aanzienlijke gefchenken in de veroverde landen. Den 12 van Hooim. 1806 werd het Rijn-verbond tot ftand gebragt, en NAPOLEON voor *befchermer* van hetzelve verklaard, waarop keizer FRANS de Roomsch-Duitfche keizerskrooon, den 25 van Oogstm. nederlegde, en het oude Duitfche rijk ontbonden werd. *Pruisfen*, echter, vond zich in de Franfche ftrikken zoo verward, dat het zich genoodzaakt zag, om het zwaard aan te gorden; doch deszelfs legers werden bij *Jena* en *Auerftadt* geflagen; de beste vestingen vielen, door verraad in Franfche handen; *Sakfe* werd van het verbond met *Pruisfen* gefcheiden; de keur-

vorst

vorst van *Hesfen* moest zijn land ruimen, dat als eene overwonnene provincie werd behandeld, en reeds den 27 van Wijnm. deed Napoleon zijnen intogt in *Berlijn*, waar hij den 1 van Slagtm. *Engeland* in ftaat van blokkade verklaarde, en allen handel en alle gemeenfchap ten ftrengfte met hetzelve verbood. Hierop beloofde de keizer aan de *Polen* de herftelling van hun rijk; *Rusland* fnelde *Pruisfen* ter hulp, doch de ongelukkige flag bij *Pultusk* op den 26 van Winterm. 1806, de nog verfchrikkelijker bij *Eilau*, op den 7 en 8 van Sprokkelm. 1807, de verdeeling der Rusfifche magt door den Turkfchen oorlog, de gevechten bij *Heilsberg*, *Ostrolenka* en de flag bij *Friedland*, bewerkten eindelijk, den 7 en 8 van Hooim. den vrede van *Rusland* en *Pruisfen* met *Frankrijk* te *Tilfit*. *Pruisfen* verloor daarbij meer dan 4 millioen onderdanen; moest bijna onoverkomelijke contributien opbrengen, en zijne beste vestingen, tot aan derzelver volkomene afbetaling, in handen der *Franfchen* laten; terwijl het hertogdom *Warfchauw* aan den koning van *Sakfe*, en het nieuwe koningrijk *Westfalen* aan Hieronimus, des keizers broeder, ten deel viel, die aan eene koninklijke prinfes van *Wurtemberg* huwde.

Napoleon keerde nu in zegepraal naar *Parijs* terug, en floot te *Fontainebleau*, den 27 van Wijnm. 1807 een geheim verdrag met *Spanje*, tot de verdeeling van *Portugal*, welk laatfte rijk nu aangevallen, en welk eerfte, onder den fchijn van vrede, met Franfche troepen overftroomd werd. *Hetrurië* werd met *Frankrijk* vereenigd, en men nam fterker maatregelen tegen *Engeland*, welke voor den handel hoogst nadeelig waren. Steunende op zijne, door de confcriptie, ftaag toenemende legermagt, vereenigde Napoleon, te midden van den vrede, den 1 van Louwm. 1808, *Kehl* en *Kastel*, *Wezel* en *Vlisfingen* met het Franfche rijk; bediende zich, ter bereiking van zijne oogmerken, van de ontftane partijfchappen in *Spanje*; verhief zijnen broeder Jozeph aldaar op den troon, en zijnen fchoonbroeder Murat, in diens plaats, op dien van *Napels*; terwijl het groothertogdom *Berg* aan den minderjarigen zoon van den koning van *Holland* gegeven werd. Intusfchen floot zich de Rusfifche keizer, te *Erfurt*, nader aan Napoleon; doch *Engeland*, de zaak van *Spanje* niet kunnende opgeven, kwam het hier tot eenen oorlog. Hij vertrok den 29 van Wijnm. derwaarts, en voerde ook hier de *Franfchen* tot nieuwe overwinningen; doch de dreigende houding van *Oostenrijk* riep hem fpoedig terug. Keizer Frans nog eens, voor zijne zekerheid, den ftrijd willende beproeven, verklaarde, den 9 van Grasm. 1809, aan Napoleon den oorlog, dien voor *Oostenrijk* ongelukkig eindigde. *Weenen* gaf zich reeds den 12 van Bloeim. bij verdrag over, met dat gevolg, dat den 12 van Hooim. een wapenftilftand getroffen, en den 14 van Wijnm. de vrede met *Oostenrijk* te *Weenen* gefloten werd, hetgeen hierbij op nieuw eenige provincien verloor, en ongehoorde contributien moest opbrengen.

Se-

Sedert was NAPOLEON, die bij zijne gemalin JOZEPHINE geene kinderen had, op eene echtscheiding bedacht, welke den 16 van Winterm. 1809 tot stand gebragt, en op den 11 van Lentem. 1810 door een huwelijk met MARIA LOUISE, aarts-hertogin van *Oostenrijk*, die de kroon uit zijne hand ontving, werd opgevolgd. Bijna gelijktijdig werd de onderkoning van *Italië* tot erf-groot-hertog van *Frankfort*, in plaats van den vorst-primaat, benoemd; *Hanover* met *Westfalen* vereenigd, en de koning van *Holland* tot groote opofferingen genoodzaakt, die hierop den 1 van Hooim. de kroon nederlegde. Weinige dagen daarna volgde de inlijving van *Holland* in het Fransche rijk, welk lot ook aan *Walliserland*, de Duitsche landen van het Rijn-verbond, aan de monden van de *Ems*, *Wezer* en *Elbe*, de hanzee-steden, *Oldenburg*, een gedeelte van het groot-hertogdom *Berg*, en zelfs van *Westfalen* ten deel viel.

Thans stond NAPOLEON op het hoogste toppunt zijner magt, en zag een groot gedeelte van *Europa* aan zijnen wil onderworpen. Met *Spanje* alleen duurde de oorlog nog voort; *Engeland* was niet overwonnen, en *Rusland* bleef altijd nog geducht. Met het laatstgenoemde rijk en *Zweden* ontstonden in 1811 nieuwe twisten, welke verbazende toerustingen in *Frankrijk* ten gevolge hadden. *Zweden* zag zich al spoedig van zijne Duitsche provincien beroofd, en de Pruisische vestingen met *Dantzig* waren nog in Fransche handen; terwijl zich talrijke legers in *Duitschland* en *Polen* verzamelden, om onder de vanen van NAPOLEON tegen *Rusland* te strijden. Hij verliet den 9 van Bloeim. 1812 *St. Cloud*; voerde zijn leger den 24 en 25 van Zomerm. over de *Niemen*, en deed den 15 van Herfstm. zijnen intogt in *Moskau*, waar een verschrikkelijke brand alle zijne hoop, om hier den winter met zijn afgemat leger door te brengen, vernietigde, en hij zich den 17 der daaraan volgende maand genoodzaakt zag, om dien ongelukkigen, zoo bekenden terugtogt aan te nemen, welke een der grootste legers, op een gering overschot na, vernietigde. NAPOLEON, alles verloren ziende, en onderrigt van de zamenzwering van MALET, om den troon in *Frankrijk* omver te werpen, verliet te *Smorogno* het overschot van zijn leger, waarvan hij het bevel aan den koning van *Napels* overgaf, en kwam den 18 van Winterm. in *Parijs* terug. In *Spanje* hadden, intusschen, de zaken eenen voor hem almede ongunstigen keer genomen, en om die natie te winnen, drong hij den paus, die den ban tegen hem had uitgesproken, en daarvoor naar *Frankrijk* gevoerd was, te *Fontainebleau*, op den 28 van Louwm. 1813, tot eene voorloopige overeenkomst, aan welke hij den naam van een volkomen concordaat gaf, en maakte nieuwe toerustingen. Den 27 van Lentem. verklaarde *Pruissen* hem den oorlog, die nu door hem in het hart van *Duitschland* werd overgebragt. NAPOLEON won den 2 van Bloeim. den veldslag bij *Lutzen*; den 20 en 21 daaraanvolgende de batailles van *Bautzen* en *Wurschen*; drong hierop in *Sile-*

lezie, terwijl zich DAVOUST van het bevrijdde *Hamburg* weder meester maakte, en floot den 4 van Zomerm. eenen wapenſtilſtand. De aangevangene onderhandelingen te *Praag*, onder bemiddeling van *Oostenrijk*, konden den vrede niet bewerken, zoodat nu ook dat rijk den 10 van Oogstm. hem den oorlog verklaarde; doch deszelfs leger werd bij *Dresden* geſlagen, waar MOREAU doodelijk gekwetst werd. Dan, dit was ook de laatſte zegepraal van NAPOLEON. Den 26 van Oogstm. viel de ſlag aan de *Kaizbach* voor, waar BLUCHER de *Franſchen* geheel op de vlugt dreef, en op den 29 derzelfde maand de geheele diviſie van PUTHOD vernield werd. De kroonprins, thans koning van *Zweden*, verſcheen met zijne legermagt in *Duitschland*, en NAPOLEON moest den 6 van Herfsm. *Dresden* ruimen, en op *Leipzig* trekken, om niet geheel van *Frankrijk* te worden afgeſneden. Ook hier was hem de fortuin ongunstig: den 16 van Wijnm. werd hem de zege betwist; den 18 werd hij volkomen geſlagen, en den 19 moest hij met een gedeelte van zijn leger naar den *Rijn* terugtrekken. Na den ſlag van *Hanau* keerde hij naar *St. Cloud* terug. De verklaring der verbondene mogendheden (*Frankfort*, den 1 van Winterm. 1813) had op hem geenen invloed. Hij meende eenen waarborg in *Zwitſerland* te vinden, door hetzelve voor onzijdig te verklaren; doch de verbondene legers gingen over den *Rijn*, en de Engelſche veldheer WELLINGTON verſcheen van de *Pyreneen* in de vlakten van *Garonne*. NAPOLEON, die, offchoon te laat, te *Valencia*, met den gevangenen Spaanſchen koning FERDINAND, eenen vrede geſloten had, en door nieuwe vredes-onderhandelingen de verbondene mogendheden had kunnen terug houden, had het nog in zijne magt, om zijn groot rijk te behouden; maar hij verliet, den 25 van Louwmaand 1814 *Parijs*; en veroorzaakte zijnen eigenen val. Hij behaalde wel eene weinig beteekenende overwinning; doch werd bij *Brienne*, den 1 van Sprokkelm. 1814, door BLUCHER geſlagen. Ook nu had hij nog eenen voordeeligen vrede kunnen bedingen; doch oogenblikkelijke voordeelen vleidden zijnen trotsch, tot dat eindelijk de bondgenooten den 30 van Lentem. de *Franſchen* geheel overhoop wierpen, en BLUCHER des nademiddags bezit nam van den *Montmartre*; zoodat de intogt der verbondene legers, met den keizer van *Rusland* en den koning van *Pruisſen* aan hunne ſpits in *Parijs*, welke ſtad zich den 31 van Lentem., bij verdrag aan hen overgaf, den bloedigen ſtrijd beſliste. NAPOLEON bereikte *Fontainebleau*, toen zijne vijanden reeds in de hoofdſtad waren getrokken, en werd den 2 van Grasm., door de overwinnaars, en de vertegenwoordigers der natie van den troon vervallen verklaard, die de familie der BOURBONS op denzelven herſtelden. Hij onderteekende zelf, den 11 daaraanvolgende, de acte van afſtand, benevens de overeenkomst, waarbij hem het eiland *Elba*, met een volkomen Souverein gezag, werd ingeruimd, en ging den 28 te *St. Rapheau* omſtreeks *Frejus*, waar hij voor 15 jaar, toen hij uit *Egypte* kwam, onder grootſche vooruit-

zig-

zigten, was aan land gestapt, te scheep naar *Elba*. Hier ontving hij, van tijd tot tijd, de zekerste berigten van ontevredenheid met de nieuwe regering, en de verkleefdheid der soldaten, landlieden en bezitters der nationale goederen aan zijnen persoon, alsmede van de spanning op het congres te *Weenen*. Hij verliet derhalve, den 26 van Sprokkelm. 1815 *Elba* met alle zijne troepen, uit 1100 man bestaande, die op eene brik en andere vaartuigen waren ingescheept, en zettede den 1 van Lentem. te *Cannes*, niet ver van *Frejus*, voet aan land; drong ijlings voorwaarts; ontmoette op den weg naar *Grenoble* een corps troepen onder LABEDOIJERE, die hem eerst den doortogt wilde beletten, doch zich weldra bij hem voegde; trok nog dien eigen avond binnen die stad; den 10 binnen *Lyon*, en kwam den 20, zonder dat er een schot gedaan was, te *Parijs*, hetgeen LODEWIJK XVIII in aller ijl verlaten had.

Naauwelijks werd deze, bijna aan het ongeloofelijke grenzende, gebeurtenis aan de mogendheden op het congres te *Weenen* bekend, of men zag zich tot nieuwe maatregelen genoodzaakt. Een geducht leger der bondgenooten was met het einde van Bloeim. slagvaardig; doch NAPOLEON, wien het aan geene hulp mangelde, trok den 13 van Zomerm., over de *Sambre*, tegen het Pruisische-, Engelsche- en Nederlandsche leger op, waarover WELLINGTON en BLUCHER het opperbevel voerden. Bij *Fleurus* en *Ligny* kwam het den 16 tot eenen bloedigen veldslag, dien hij won; terwijl NEIJ een hardnekkig gevecht, met den linker vleugel, bij *Quatre-bras*, op den weg naar *Brussel*, doorstond. Het wijkend Pruisische leger noodzaakte ook het Engelsch-Nederlandsche tot den terugtogt tot het groote *Soigner* bosch, waar het zich op eene ruime vlakte legerde, om den aanval van NAPOLEON af te wachten, alzoo BLUCHER beloofd had, zich aldaar met hetzelve te zullen vereenigen. NAPOLEON, meenende slechts de Engelsche achterhoede te zien, die hem den weg naar *Brussel* wilde beletten, viel met de uiterste woede de sterke positie van WELLINGTON, op de hoogte van *Waterloo*, aan; doch de *Britten* en *Nederlanders*, de laatsten met onzen tegenwoordigen kroonprins aan het hoofd, boden hem eenen geduchten tegenstand, tot dat eindelijk BLUCHER, des avonds, aankwam, en den regter vleugel der *Franschen* aantastte. Verschrikkelijk werd nu het gevecht, waarin zich onze kroonprins op eene bijzondere wijze onderscheidde; maar ook de nederlaag des vijands was volkomen. Het Fransche leger vlugtte in de grootste verwarring naar *Parijs*, alwaar NAPOLEON den 21 terug kwam; den volgenden dag, op aandrang der volksvertegenwoordigers en den veldheer SOLIGNAC, andermaal, doch ten behoeve van zijnen zoon (alhoewel vruchteloos) van de kroon afstand deed; zich naar *Malmaison*, en van daar naar *Rochefort* begaf, met oogmerk, om zich naar *Amerika* in te schepen. Dan, de Engelsche kruisers beletteden hem den overtogt, waarop hij zich den 14 van Hooim. aan den Engelschen kapitein MAITLAND over-

vergaf, en den volgenden dag aan boord van de *Bellerophon* naar *Engeland*, en van daar, met zijn bijhebbend gevolg, naar het eiland *St. Helena*, als gevangene, gevoerd werd. Hier leefde hij als zoodanig te *Longwood*, door de *Engelschen* naauw bewaakt, in eene verschillende gemoedsstemming; doch genoot eene volkomene gezondheid, tot dat eindelijk eene ziekte hem overviel, die den 5 van Bloeim. 1821, in den ouderdom van 51 jaar en 9 maanden, zijnen dood ten gevolge had. Hij werd met alle krijgseer, aan eenen veldheer verschuldigd, in een, door hem zelven daartoe uitgekozen, dal begraven. — Zoodanig waren de merkwaardigste omstandigheden van het leven van dezen man, wiens lotgevallen altijd een treffend beeld van de wisselvalligheid der fortuin zullen opleveren; doch waaromtrent wij het aan eene billijke nakomelingschap overlaten, om hem den rang aan te wijzen, welken hij in de geschiedenis zal moeten bekleeden.

NARCISSUS. Was een schoon jongeling, die op zich zelven verliefde, en in eene bloem veranderd werd, welke wij nog tegenwoordig onder dien naam kennen. Hij was de zoon van den riviergod Cephisus en de nimf Liriope. Tiresias, de waarzegger, had hem alleen dan eenen hoogen ouderdom voorspeld, wanneer hij zich zelven niet zoude leeren kennen. De schoone gedaante van den jongen Narcissus trof de harten van alle jongelingen en nimfen. Echo werd zoo geheel en al op hem verliefd, dat zij, ziende, dat hare liefde onbeantwoord bleef, zoo gramstorig werd, dat niets dan de stem van haar overbleef; doch ook nu was zijn uur geslagen. Van de jagt verhit, wil hij uit eene bron drinken, en aanschouwt voor het eerst zijne eigene gedaante: zich zelven te zien en te beminnen was het werk van een oogenblik. Niets kan den ongelukkigen jongeling van de bron verwijderen: zijne razende drift verteert hem en de medelijdende goden veranderen hem in de *Narcis* met gele bladen. Zoo wordt deze fabel, door Ovidius, in zijne *Metamorphosen*, *Lib. III.*, zoo meesterlijk bezongen, gewoonlijk verhaald; doch volgens een ander berigt was het een jongeling, Aminias geheeten, die op Narcissus verliefde, en, door hem versmaad wordende, zich zelven van het leven beroofde. Toen nu de vergramde goden hierop aan Narcissus zijn beeld in eene bron lieten beschouwen, doorstak zich de ongelukkige jongeling, en uit zijn bloed kwam de bloem van zijnen naam te voorschijn. Volgens een derde verhaal, zoude hij, menende, niet zich zelven, maar zijne volkomen op hem gelijkende, tweeling-zuster in de bron te zien, die hem op de jagt vergezeld, doch welke hij door den dood verloren had, zich in die bron gestort hebben, of van verdriet gestorven zijn. In later tijd vertoonde men nog bij *Thespia* in *Boeötie*, in eene streek, waar nog tegenwoordig, volgens het verhaal van reizigers, vele Narcissen groeijen, de ongelukkige bron, welke Narcissus het eerst aan zich zelven vertoond had.

NARRENFEEST. Het is bekend, dat onder de Christenen, in de middeleeuwen, verfcheiden gebruiken, en ook denkbeelden, heerschten, welke zij overgenomen, of liever zelve medegebragt hadden uit den boezem van die Heidenfche volken, uit wier midden zij tot het Christendom overgegaan waren, waardoor reeds in de eerfte eeuwen de eenvoudige, en even door die eenvoudigheid, zoo eerwaardige godsdienst van den *Nazerener*, jammerlijk verbasterd en zelfs in eenen Heidenfchen vorm gekleed werd. Hiertoe behooren vooral zekere feesten, welke door de Christenen in de middeleeuwen, ter eere der heiligen, dikwijls op dezelfde wijze werden gevierd, als de *Grieken*, de *Romeinen* en de oude Duitfche volken hunne VENUS en hunnen BACCHUS, hunnen MARS en hunne CERES vereerden, dat is, met het ftraffeloos bedrijven der grootfte buitenfporigheden, met drinken, brasfen en fchandelijke ontucht. (*) Onder deze feesten bekleedt, nevens het Ezelsfeest (*zie hier over deel* II. *bladz.* 580.), het *Narrenfeest* eene eerfte plaats, hetwelk waarfchijnlijk reeds fpoedig naar de verbreiding des Christendoms in hetzelve opkwam, en bij de middeleeuwfche Christenen de plaats der oude *Saturnalia* fchijnt vervangen te hebben; gelijk het ook, even als deze, omftreeks kersmis of nieuwjaar gevierd werd. In de Narrenfeesten fpeelden de monniken en leekebroeders, de diakenen en mindere kerkelijke ambtenaren, den rol hunner kerkelijke opperhoofden. Een uit hun midden, namelijk, werd in de kloosters tot abt of prior, in andere geftichten tot bisfchop, of aartsbisfchop, of zelfs tot paus der narren verkozen, en, met al de teekenen der nagebootfte waardigheid bekleed, door eenen grooten ftoet van geestelijken, allen op de zonderlingfte wijze verkleed, gemaskerd of zelfs met allerlei kleuren befchilderd, naar de kerk geleid, waar hij, te midden van den luidruchtigen hoop, al de verrigtingen van den gewijden perfoon, dien hij voorftelde, als het uitdeelen der bondzegelen, het uitfpreken van den zegen en dergelijke, uitoefende. Dit alles gefchiedde dan dikwijls door den nagebootften abt, of bisfchop enz., terwijl de perfonen van zijn gevolg in de kerk zelve de onbetamelijkfte danfen vertoonden, ontuchtige liederen zongen, op het altaar zelfs dobbelden en fpeelden, oud leder of andere onreinheid in het wierookvat wierpen, en zich in den drank te buiten gingen. Verder hadden, wanneer de ftoet de kerk verliet, nog de grootfte ongebondenheden plaats, zoodat men meermalen fommige geestelijken en leeken zich, bij zulke gelegenheden, op de ftraat openlijk zag ontkleeden en danfen; ja, de misbruiken, welke bij deze Narrenfeesten plaats hadden, waren zoo groot, dat er zelfs in die eeuwen, in welke de onkunde en zedeloosheid den hoogften trap bereikt hadden,

(*) *Zie hier over onder anderen* MEINERS *Historifche Vergleichung*, II. Deel, bladz. 241, en de daar aangehaalde fchrijvers.

den, sommigen waren, welke er zich grootelijks aan ergerden. Sinds de twaafde eeuw werden zij zelfs door conciliën en pausen verboden, maar met zoo weinig gevolg evenwel, dat derzelver viering tot in de 16de eeuw voortduurde, en er nog in 15de eeuw geestelijken werden gevonden, welke staande durfden houden, dat het Narrenfeest, niet minder dan andere heilige dagen, door God geboden was, en niet minder heilzame werkingen voortbragt.

NARUSZEWICZ (ADAM STANISLAUS) werd in 1733 uit eene oude familie in *Lithauwen* geboren, en verwierf in de letterkundige geschiedenis van *Polen*, beide als dichter en historieschrijver, veel roem. In 1773 droeg hem de koning op, om de eerste gewigtige verhandelingen omtrent de deeling van *Polen*, in eene behoorlijke orde, op het papier te brengen; en dit werk, waarvan echter niets in druk verschenen is, behaagde den koning zoo bij uitstek, dat deze hem niet alleen aanmoedigde, om eene volledige geschiedenis van het geheele Poolsche rijk te bearbeiden, maar hem daartoe ook grootmoedig ondersteunde. Van dit werk verscheen in *Warschau*, van 1780—1786 het 2de tot het 7de deel, onder den titel van *Historya Narodu Polskiego od poczatku Chrescianstwa*; beginnende met MIECZIJSLAW I., en bevattende de regering der *Piasten*. Het eerste deel, voor de onzekere vroegste geschiedenis van *Polen* bestemd, hetwelk hij ten oogmerk had, om aan het einde des werks te leveren, is niet in het licht verschenen. Dit werk, met een schrander oordeel, eene uitgebreide kennis, en in eenen beknopten, naar TACITUS gevormden, stijl geschreven, is het gewigtigste, dat ooit over de geschiedenis van *Polen* geschreven is, en tevens een meesterstuk der Poolsche letterkunde. Het is te bejammeren, dat het op verre na niet is voltooid geworden. De schrijver heeft voor hetzelve eene verzameling van bouwstoffen nagelaten, welke hij in 360 folio deelen, uit verscheidene openbare en familie papieren, heeft bij een gebragt, en tegenwoordig onder den beroemden THADAEUS van *Czaky* berust, die de schrijver is van een uitmuntend werk *over de Lithauwsche wetten*, en de bovengemelde geschiedenis van *Polen* zal voortzetten. Ook als dichter onderscheidde zich NARUSZEWICZ met veel roem, inzonderheid door zijne *Idyllen*. Wij bezitten mede van hem eene Poolsche overzetting van TACITUS in 4 deelen, waarin hij niet alleen den geest van het oorspronkelijke zeer juist gevat, maar ook de kortheid van stijl, tot verwonderens toe, gevolgd heeft; voorts eene levensbeschrijving van den Lithauwschen veldheer J. C. CHOD KIEWICZ; *Taurya*, of de geschiedenis der *Tataren*, en verscheidene andere schriften. Hij stierf van verdriet over het lot van zijn ongelukkig vaderland te *Warschauw*, in 1796, in het 63ste jaar zijns ouderdoms.

NATIONALE VERGADERING. Zoo noemt men in eenen bepaalden zin eene zamenkomst van een aantal mannen, die door een volk uit deszelfs midden gekozen zijn, en waar aan het den

last

last heeft opgedragen, om in zijnen naam besluiten te nemen, en voor zijn welzijn te zorgen. Het meest beroemd waren die soort van vergaderingen bij de *Franschen*, welker bijeenroeping, bij het hof, het laatste middel was, waarvan het zich bediende, om de natie, ten hoogste misnoegd over het slecht bestuur van 's rijks geldmiddelen, gerust te stellen, en zijn eigen vertrouwen te herstellen. Dan, ongelukkig werd het *Fransche* hof, door de zwakheid en onvoorzigtigheid zijner raadgevers, het slagtoffer van zijn eigen plan; en de onderneming, om hetzelve tot luister en welvaart terug te voeren, stortte hetzelve in eenen afgrond, waaruit alle redding hopeloos was. Voormaals had men meermalen de standen des rijks, dat is: afgevaardigden uit de geestelijkheid, den adel en de burgers, en nog laatstelijk in 1614, onder LODEWIJK XIII, bijeen geroepen; doch begrijpende, dat de nieuwe vergadering, door de veranderde omstandigheden, niet naar den ouden vorm konde worden ingerigt, had men de onvoorzigtigheid, om, bij een staatsbesluit van den 5den van Hooim. 1778, te bepalen, dat men te dezen aanzien alle de oude staatspapieren zoude onderzoeken; terwijl men tevens daarbij aan eenen ieder vrijheid verleende, om zijne gevoelens hieromtrent bekend te maken. Er verschenen nu, in den tijd van 6 maanden, meer dan 2,000 groote en kleine schriften, die de strijdigste denkbeelden over dit onderwerp verspreidden. Schoon NECKER teruggeroepen werd, en de notabelen in 1788 op nieuw vergaderden, nam men echter de slechtste maatregelen. Bij de keuze der afgevaardigden hadden reeds, in verscheidene steden, gevaarlijke volksbewegingen plaats, waarbij de adel op het uitsluitend regt van verkiezing aandrong; de burgerstand op andere plaatsen dit wilde beletten, en men in sommige oorden des rijks aan de hooge geestelijkheid allen invloed wilde ontzeggen. Er was dus overal onzekerheid, om dat men geenen vorm op de verkiezing enz. had vastgesteld. De burgerstand, het grootste deel der natie uitmakende, zond het dubbeld getal van afgevaardigden der overige beide standen ter vergadering, en ieder district gaf aan de zijne zekere volmagten, waarin de onderwerpen werden opgegeven, waarover men op den rijksdag wenschte gehandeld te zien; en offchoon, in de meesten dezer lastbrieven, het behoud der monarchie bepaald werd, waren er echter een aantal andere, die grondbeginsels en voorslagen inhielden, welke voor de koninklijke magt hoogst verderfelijk waren.

De afgevaardigden vertrokken in het begin van 1789, ten getalle van 1200 (dus ongelijk sterker, dan op vorige rijksdagen) naar *Versailles*. Er bevonden zich vele mingegoede burgers onder, om dat ieder, 25 jaren oud, en in de eene of andere belasting dragende, verkiesbaar was. De koning had aan de rijksstanden het regt toegekend, om belastingen te heffen, eene staatsregeling te ontwerpen, de ministers ter verantwoording te roepen enz.; doch er was niets ten aanzien van zijnen invloed op de raadple-

plegingen, noch van zijne magt, om besluiten te kunnen aannemen of verwerpen, vastgesteld. Ook omtrent de wijze van raadplegen onder de standen was niets met zekerheid bepaald. De geestelijkheid wilde, dat ieder stand afzonderlijk zoude vergaderen; doch de burgerstand drong op het gezamenlijk raadplegen bij meerderheid van stemmen. De eerste behield van den 5den van Bloeim., toen de vergadering geopend werd, tot den 23sten van Zomerm., de overhand, wanneer de koning door eene willekeurige magtspreuk aan alle wanordes een einde poogde te maken; doch de burgerstand, die MIRABEAU aan het hoofd had, werd zoo stout, dat een groot deel der beide overige standen vrijwillig tot denzelven overging, en de weerspannigen eindelijk, op een eigenhandig bevel des konings, moesten volgen. Van dien tijd af voerden alle de standen gemeenschappelijk den naam van *Nationale vergadering*, dien zich de afgevaardigden uit den burgerstand, op voordragt van SIEYES, reeds vroeger gegeven had. Daar deze vergadering naderhand, in 1791, de staatsregeling ontwierp, zoo werd zij de *Constituerende* genoemd. De verdere lotgevallen derzelve behooren niet tot ons bestek. Genoeg is het, dat zij meer afbrak, dan opbouwde. Zij wierp het oude regeringsstelsel geheel om ver, en stelde een schaduwbeeld van regeringsbestuur in deszelfs plaats, hetwelk van den beginne af geene duurzaamheid voorspelde, en, zoo als bekend is, niet lang daarna in duigen viel.

NATRUM. Het mineraal, vuurbestendig loogzout. In *Siberië*, *Hongarije*, en voornamelijk in *Egypte*, 60 mijlen ten Noord-Oosten van *Cahira*, vindt men verscheidene meren, aan wier oevers, wanneer zij beginnen te verdrogen, eene menigte *Natrum* in kristallen aanschiet. De kalksteenen grond, waaruit den bodem van het meer bestaat, lost, namelijk, het kookzout, dat zich in het water bevindt, op, en maakt het *Natrum* vrij, hetwelk zich dan kristalvormig aan steenen, schelpen, enz. hecht. *Nater* of *Sadium* is dat metaal, hetwelk, met zuurstof verbonden, het *Natrum* oplevert. Het werd door DAVY, in 1807, door eene sterke, elektrieke batterij, aan de *Minus-pool*, het eerst scheidkundig onderzocht. Het is zilverblank, sterk glinsterend, smelt bij 100 gr. FAHRENHEIT, vervliegt bij eene gloeijende hitte, heeft genoegzaam de soortelijke zwaarte van water, bruist in het water geweldig op, en gaat aanstonds tot zuiver *Natrum* over. Men kan het *Nater* in steenolie bewaren.

NATTER. (JOHANN LORENZ) Een der beroemdste steensnijders van zijnen tijd, die in het begin der 18de eeuw te *Bilberach* in *Zwaben* geboren werd. Hij ging als een bekwaam juwelier eerst naar *Zwitserland* en vervolgens naar *Italië*, waar hij zich op de navolging van oude gesnedene steenen toelegde, en hierin zulk eene vaardigheid verkreeg, dat men sommigen zijner kopijen van de oorspronkelijke niet kon onderscheiden. Zijn kunstvermogen in dit vak werd eerlang zoo algemeen erkend, dat bijna alle vorsten van *Europa* hem werk verschaften. Na verscheidene jaren in *Italië* vertoefd te heb-

hebben, begaf hij zich naar *Londen*, (waar hij de ſtempels des konings ſneed, en lid werd van het genootſchap ter opheldering der oudheden) en deed vervolgens verſcheidene reizen naar *Holland*, *Rusland*, *Denemarken* en *Zweden*, waar hij overal vorstelijk beloond werd. In 1762 deed men hem, op de voordeeligſte voorwaarden, den voorſlag, om zich in *Petersburg* neer te zetten; doch naauwelijks was hij aldaar aangekomen, of hij ſtierf in Wijnm. van het volgende jaar. Zijne verzameling van geſnedene ſteenen, afdrukſels, medailles, boeken en koperen platen werden door den grootvorst voor 1140 pond ſt. gekocht. NATTER ſneedt inzonderheid beeldtenisſen. Onder zijne voornaamſte werken behoort een gedenkpenning ter eere van *Sir* ROBERT WALPOLE, en eene zegepralende *Brittamia*, op eene gemme geſneden. Hij waagde zich aan het moeijelijkst gedeelte zijner kunst, door, voor lord JAMES CAVENSDISH te *Londen*, eene vaas op eenen kleinen diamant te ſnijden, en zoude ook beeldtenisſen in dien ſteen gegraveerd hebben, wanneer hij daartoe aanmoediging gevonden had, over welker gemis hij zich dikwijls beklaagde. Ook heeft hij de ſtempels tot verſcheidene medailles vervaardigd, en bekleedde eenigen tijd den post van opper-medailleur bij de ſtaten van *Holland*. Hij kende de ouden naauwkeurig; kan als de herſteller hunner kunst worden aangemerkt, en maakte zich tevens als ſchrijver bekend door zijn *Traité de la méthode antique de graver en pieres fines, comparee avec la méthode moderne:* (*Londen* 1755 in klein folio met 37 platen) een werk, hetgeen mede in de Engelſche taal voorhanden, en niet minder voortreffelijk dan zeldzaam is, alzoo hij geen exemplaar beneden de 2 guinies verkocht, en, daar hierdoor de aftrek gering was, de overigen verbrandde. Het tweede deel van dit werk ligt nog te *Petersburg* in handſchrift.

NATURALIEN zijn voortbrengſels van door de Natuur voortgebragte ligchamen, voor zoo ver zij door de kunst nog geene wezenlijke veranderingen ondergaan hebben; inzonderheid verſtaat men er door die zeldzame, wel bewaarde natuurlijke voortbrengſels, welke in de verzamelingen van Natuurlijke historie worden opgenomen. Hiertoe behooren ſchelpgewasſen, metalen, ſteenen, gedroogde, in wijngeest gezette, of opgezette dieren, planten enz. Een Naturalien-kabinet is derhalve eene verzameling van allerlei voorwerpen uit de drie rijken der Natuur, hetwelk of door eenig openbaar beſtuur, of door bijzondere perſonen, wordt aangelegd. De eerſte aanleiding tot zoodanige verzamelingen ſchijnt men in de oudheid te moeten zoeken, wanneer men buitengewone werken, of zeldzame natuurlijke voorwerpen, in de tempels ten toon ſtelde. Zoo liet PHILIPPUS van *Macedonie* de hoorns van eenen wilden os, die langen tijd het land verwoest had, in den tempel van HERKULES ophangen, en onderzocht PLINIUS in eenen tempel te *Rome* den wortel van eenen kaneelboom. Dat bij deze voorwerpen

van Natuurlijke historie veel fabelachtigs plaats had, spreekt van zelve, en behoeft men zich, ten bewijze hiervan, slechts aan de schouderbeenderen van PELOPS te herinneren, die in den tempel te *Elis* vertoond werden. Wie echter in de oudheid de eerste geweest zij, die afzonderlijke verzamelingen van voorwerpen van Natuurlijke historie heeft aangelegd, is onbekend. Waarschijnlijk is het, dat ARISTOTELES eene zoodanige verzameling had, vermits hem, op bevel van ALEXANDER het zeldzaamste uit de drie rijken der Natuur moest gezonden worden. Ondertusschen schijnt de ongenoegzaamheid der middelen, die men toenmaals bezigde, om natuurlijke voorwerpen voor bederf te bewaren, den aanleg van kabinetten van Naturalien in den weg te hebben gestaan. Nog onbekend met het gebruik van den wijngeest, die allen bederf weert, legde men de aan rotting onderhevige natuurlijke voortbrengsels in zout water of honig, of men goot er wasch over. In de middeleeuw bepaalde zich het aanleggen van kabinetten van Naturalien, gewoonlijk, tot de keizers, koningen en vorsten, aan welken men van buiten 's lands zeldzame voorwerpen der Natuur ten geschenke zond, waartoe de uitbreiding van den handel, allengkens, meer en meer gelegenheid gaf. Toen, echter, de vooroordeelen, die in den beginne den voortgang der ontleedkunde verhinderden, verdwenen, en de akademien tot het ontleden van menschelijke ligchamen vrijheid verkregen, schijnt men eerst regt het nut van den wijngeest, om natuurlijke voorwerpen voor bederf te bewaren, te hebben leeren kennen. Eerst in later tijd werden bijzondere verzamelingen van Naturalien aangelegd, en zoodanige plaatsen, alwaar een levendig handelvertier was, waren hiertoe bovenal geschikt.

Ondertusschen ontmoet men de eenigzins aanzienlijke, afzonderlijke verzamelingen van dezen aard eerst in de 16de eeuw. Dus hadden H. CORN. AGRIPPA VAN NETTESHEIM, PARACELSUS, CARDAMUS, CORN. GESNER, GEORG AGRICOLA en anderen, geene onbelangrijke verzamelingen van natuurlijke voorwerpen, en de eerste katalogus van eene zoodanige werd door SAMUEL QUICKELBERG, een geneesheer van *Antwerpen*, die te *Ingolstadt* in groot aanzien stond, in 1565 te *Munchen* in 4to uitgegeven. Tegenwoordig zijn de meergenoemde verzamelingen, zoo openbare als afzonderlijke, door ge heel *Europa* verspreid, en vindt men die genoegzaam in alle steden van eenig belang, inzonderheid in *Parijs*, *Weenen*, *Berlijn*, *Jena*, *Dresden*, *Londen*, *Madrid*, *Petersburg*, en in onderscheidene plaatsen van ons vaderland. Inzonderheid verdient het koninklijk museum te *Leijden*, alsmede het ontleedkundig kabinet te *Utrecht*, door den Hoogleeraar BLEULAND vervaardigd, benevens dat van Naturalien, door den Hoogleeraar DE FREMERY bijeen gebragt, beiden thans aan de akademie behoorende, eene bijzondere onderscheiding wegens deszelfs rijkdom en schikking, zoowel als om de deftige plaatsing der voorwerpen. Ook het museum van Natuurlijke historie te *Groningen*, in 1816 door

den

den Hoogleeraar TH. VAN SWINDEREN opgerigt, en sedert aanmerkelijk vermeerderd, verdient onder de akademische museën onzes vaderlandes eenen aanzienlijken rang, en heeft inzonderheid veel gewonnen door het beroemde ontleedkundig kabinet van den beroemden CAMPER, hetwelk in 1820 door Z. M. den koning is aangekocht, en aan de Hooge school der gemelde stad ten geschenke gegeven. Het kabinet van Natuurlijke historie bij de Hollandsche Maatschappij te *Haarlem* is mede der bezigtiging overwaardig, en onlangs, voor de som van *f* 2800, verrijkt geworden met den opgedolven kop van den *Elephas primigenius*. Opmerkelijk is in diezelfde stad het museum van TEYLERS stichting, waarin, onder meer andere belangrijke voorwerpen, de *Fossile* kop van den *Lacerta*, uit den *St. Pietersberg*, gevonden wordt. Het kabinet van Naturalien van den heer QUAESTIUS, te *Leeuwarden*, is uit hoofde van deszelfs rijken voorraad, mede merkwaardig. Ook te *Luik*, *Leuven*, *Gent* en in andere plaatsen van de zuidelijke provincien des rijks heeft men fraaije museën. In *Denemarken* en *Zweden* vindt men geene verzamelingen van eene aanmerkelijke uitgebreidheid, en alleen in het laatstgenoemde rijk verdient die van bij de universiteit te *Upsal*, waaromtrent de beroemde LINNEUS zich heeft verdienstelijk gemaakt, eene bijzondere opmerking.

NATUUR. Hierdoor verstaat men: 1. het *Geheeläl* of al het geschapene, dus zegt men: *alles leeft in de Natuur; de Natuur is schoon* enz. 2. Den *aard* en de *eigenschappen* der dingen, b. v. de Natuur der vloeistof, eene sterke en zwakke Natuur (de natuurlijke krachten). 3. De scheppende en regerende Wijsheid, welke in het geschapene doorblinkt. Dit is eigenlijk eene verkorte wijze van spreken, voor: *de oorzaak der Natuur:* zij wordt wel eens door godverloochenaars misbruikt, maar bij den echten wijsgeer beteekent *Natuur*, in dezen zin, zoo veel als *God*, b. v. de *Natuur gaf aan den mensch de rede en spraak.* 4. De *zinnelijke wereld*, met betrekking tot de menschen, zonder daarbij op te merken de wereld der *Geesten*, als welke voor onze zintuigen onbevattelijk is. Zoo staat *Natuurkunde* tegen *Geestkunde* (Geestenleer), waarvan de *Zielkunde* een gedeelte uitmaakt, over. Inzonderheid heeft deze beteekenis dan plaats, wanneer er van de aanschouwing dier wereld, gepaard met de verhoogde werking der *verbeeldings-kracht* gesproken wordt. Dus verneemt de profeet in de Natuur de taal der Godheid, en ziet de wijsgeer in haar de werking van tegenstrijdige krachten van goed en kwaad, licht en duisternis. Eindelijk 5. verstaat men door Natuur, tegen kunst overgesteld, den voorhanden zijnde voorraad van stoffen, welke voor bearbeiding vatbaar, maar nu nog onafhankelijk zijn van eenige menschelijke kracht of invloed.

De *beoefening* der Natuur heeft de kennis van alle geschapene dingen op zich zelven, in derzelver afdeelingen en zamenhang, ten doel. Zij is derhalve voor den mensch, om zoo te spreken, een tooneel, dat zich gestadig vernieuwt, van de eerste schepping, en voert hem

uit de zinnelijke wereld op tot den eersten oorſprong van alles. Hier over verdient nagelezen te worden de redevoering van den heer A. VAN DEN ENDE, *over de belangrijkheid en nuttigheid van de beoefening der Natuurkunde voor den mensch als mensch*. In de *verhandelingen van* TEIJLERS *tweede genootſchap*, ſtuk XVI.)

NATUURKUNDE. Is dat gedeelte der Natuurkundige wetenſchappen, waarin wij de eigenſchappen en krachten der ligchamen navorſchen, ten einde tot de waarſchijnlijke oorzaken van derzelver onderlinge werkingen op te klimmen, en de wetten, aan welke deze gehoorzamen, te ontdekken. De grenzen dezer wetenſchap kan men echter met geene volkomene juistheid bepalen, vermits zij in vele opzigtenmet andere wetenſchappen, inzonderheid de ſcheidkunde, naauwverbonden is. Er heerscht evenwel tusſchen beide deze vakken dit voorname kenmerkend onderſcheid, dat de Natuurkunde zich enkelen alleen bij de uitwendige eigenſchappen der ligchamen bepaalt, en zich omtrent den inwendigen toeſtand derzelve niet bekommert; terwijl het laatſte in tegendeel het hoofddoel der ſcheidkunde uitmaakt.

De grond tot de beoefening der Natuurkunde is voorzeker reeds vroegtijdig gelegd. De menigvuldige behoeften niet alleen, maar ook het verbazende van vele natuurverſchijnſels, waren de eerſte aanleidende oorzaken tot een nader onderzoek der Natuur, hetwelk niet te min in den beginne zeer onvolledig en oppervlakkig moet geweest zijn. Er verliepen alzoo niet jaren, maar eeuwen, eer men de gedane waarnemingen in eene wetenſchappelijke orde begon te rangſchikken. Dit geſchiedde het eerst door de *Chaldeërs* en *Egyptenaren*, die men verhaalt, dat zich, door hunne kennis der Natuur, gunstig van andere volken der oudheid onderſcheidden. In vervolg van tijd waren het inzonderheid de *Grieken*, die zich op de aankweeking der Natuurkunde toelegden, en dezelve als eene afzonderlijke wetenſchap behandelden; doch aan den eenen kant ontmoetten zij, in het gering getal hunner waarnemingen, te groote hinderpalen, om eenige wezenlijke en belangrijke vorderingen in dezelve te maken; terwijl aan den anderen kant hunne zucht, om alles te verklaren, hen niet zelden de blijkbaarſte ongerijmdheden deed ſtellen. Intusſchen kan men deze ijverige beminnaars der wetenſchappen de eer niet ontzeggen, van ook in dit vak nu en dan te hebben opgemerkt, hetgeen de rijpere kennis van later dagen of geheel of gedeeltelijk heeft bevestigd. De *Romeinen* bemoeiden zich weinig of niet met de beoefening der Natuur, en eerst bij de *Arabieren* in de middeleeuwen treffen wij wederom warme voorſtanders aan van alles, wat op de Natuurkundige wetenſchappen betrekking heeft. De vorderingen der *Arabieren* in de wis- en ſterrenkunde zijn bekend, en indien men van deze op de Natuurkunde beſluiten mag, dan zullen hunne geſchriften aangaande dit onderwerp nog wel iets goeds bevatten. Overigens ſtond het in de middeleeuwen met de Natuurkun-

kunde slecht geschapen, daar het bijgeloof den voortgang en de uitbreiding van elke Natuurkundige wetenschap verhinderde, en ieder van tooverij verdacht gehouden werd, die te dezen aanzien in kennis boven zijne tijdgenooten uitmuntte. Men sloeg ook over het algemeen in de beoefening dezer wetenschap eenen geheel verkeerden weg in, daar men, ter verklaring van deze of gene verschijnsels, zich vergenoegde met aan de ligchamen zekere verborgene, doch naar willekeur aangenomene, eigenschappen toe te schrijven. Eerst in later tijd werd de Natuurkunde tot eene bondige wetenschap gevormd, vooral sedert men, den raad van BACO VAN VERULAM indachtig, de ondervinding meer raadpleegde, en zich op den weg des onderzoeks door de wiskunde geleiden liet. Alzoo legde GALILEI den grond tot de leer der bewogene ligchamen; STEVIN vond de wetten van het evenwigt tusschen verscheidene krachten, en SNELLIUS die der straalbreking.

Het zoude ons te ver afleiden, indien wij al de gewigtige ontdekkingen, sedert dit tijdstip in de Natuurkunde gedaan, hier wilden optellen. Het zal, vertrouwen wij, genoegzaam zijn te zeggen, dat men op den zoo heerlijk geopenden weg terstond met reuzenschreden is voortgegaan, voornamelijk ook, omdat men het geluk had oude werktuigen te verbeteren en nieuwe uit te vinden en te volmaken, waardoor men het onderzoek der Natuur met meer gemak en zekerheid voortzette. Onder de uitstekende mannen, aan welken de Natuurkunde groote verpligting heeft, verdienen CARTESIUS, onze landgenoot CHRISTIAAN HUIJGENS, en NEWTON eene bijzondere plaats. De eerste wierp het scholastieke leerstelsel, te voren reeds ondermijnd, geheel omverre. HUIJGENS verwierf zich eenen doorluchtigen naam door het toevoegen van den slinger aan de uurwerken, de uitvinding van de wetten van beweging des slingers en der middenpuntkrachten, alsmede van de botsing, en menige andere ontdekking, waardoor hij verschillende takken van de toegepaste wiskundige wetenschappen aanmerkelijk uitbreidde. NEWTON'S roem is vereeuwigd door zijne heerlijke ontdekkingen in de leer van het licht, de straalbreking, de theorie der kleuren en de uitvinding van de wet van algemeene aantrekking. Het spoor, door deze voortreffelijke mannen nagelaten, is dan ook, door latere en hedendaagsche Natuurkundigen voorgelicht, en, door nog meerdere kennis van de hoogere deelen der wiskunde, op eene allezins waardige wijze gevolgd. In het midden en op het laatst der vorige, en in het begin van deze eeuw, zijn de grondslagen gelegd tot een naauwkeurig onderzoek naar de eigenschappen en het onderling verband van de warmtestof, het licht, de elektriciteit en den magneet, en de vorderingen, in deze deelen der Natuurkunde alrede gemaakt, zijn van dien aard, dat men dezelve met ontdekkingen van vroeger tijd zonder blozen kan vergelijken.

Men noemt de Natuurkunde, omdat zij zich met de oorzaken

en wetten der natuurverschijnsels bezig houdt, ook wel *Natuurlijke wijsbegeerte;* en voor zoo verre die wetten door het nemen van *proeven* worden opgespoord en bewezen, bestempelt men haar met den bijzonderen naam van *Proefondervindelijke Natuurkunde.*

Er zijn over dit onderwerp eene menigte leerboeken voorhanden. Onder dezen munten uit HAUY, *Traité Elémentaire de Physique 3e edit.* BIOT, *Traité de Physique expérimentale et mathématique*, en anderen. Voorts raadplege men onderscheidene Natuurkundige journalen, zoo als, GILBERT *Annalen der Physik*, het *Journal de Physique*, de *Annales de Chimie*, enz. waarin men de laatste ontdekkingen in dit vak vindt opgeteekend.

NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN. Onder dezen naam begrijpt men eenige onderling zeer naauw verknochte Wetenschappen, die gezamenlijk, doch ieder derzelve op eene haar eigene wijze, een naauwkeurig onderzoek der Natuur ten doel hebben, en daartoe elkander getrouwelijk de behulpzame hand bieden. Hiertoe behooren de natuur-, scheid- en kruidkunde, de natuurlijke geschiedenis of natuurbeschrijving, de sterren- en aardrijkskunde enz. met al derzelver menigvuldige en uitgebreide zijtakken en onderdeelen; terwijl ook de wiskunde, wier hulp in vele opzigten onontbeerlijk is, hier niet mag worden vergeten. Men bespeurt hieruit, van welk een wijden omvang deze Wetenschappen zijn, daar men in dezelve niet alleen de voorwerpen, die ons omringen en onze zintuigen aandoen, leert kennen en onderscheiden, maar ook derzelver eigenschappen en onderlinge werkingen op elkander, benevens de ontelbare verschijnsels, die daaruit voortspruiten, nagaat, en de redenen, waarom die verschijnsels dus en niet anders zijn, tracht te ontdekken.

NATUURLIJKE GESCHIEDENIS. Een belangrijke tak der algemeene natuurkunde; bevattende eene *beschrijving* en optelling van de *ligchamen*, die zich op onze planeet (en niet van ligchamen, die zich buiten dezelve) bevinden; en wel, zoo als deze door den Schepper of wel onmiddellijk *zijn voortgebragt*, of door middel der krachten, die hij in de Natuur gelegd heeft, ontstaan, alsmede van derzelver tegenwoordigen *toestand, wasdom* en *veranderingen. Natuurlijke Geschiedenis*, in eenen ruimeren zin, is zoo veel als *Natuur-beschrijving*, welke tevens de veranderingen beschrijft en opgeeft, die deze ligchamen ondergaan; en zoo zoude onder dezelve de *Sterrenkunde*, de *Menschkunde*, in hare onderdeelen (*Zielkunde, Ontleedkunde* enz.) de *Scheidkunde*, de *Natuurkunde*, enz. kunnen betrokken worden. Maar de *Natuurlijke Geschiedenis*, in den hierboven meer bepaalden zin, handelt alleen over de voortbrengselen der aarde, en verhaalt, om dus te spreken, wat er met en door dezelve geschiedt. Zij splitst zich in twee deelen. Het eerste leert ons de kenmerken en onderscheidingsteekenen van elk afzonderlijk voorwerp, het zij dier, plant of delfstof: het tweede de bijzonderheden, welke betrekking hebben tot derzelver toestand, eigenschap-

pen

pen en nuttigheid, kennen. De kennis der eerste wordt door eene stelselmatige orde gemakkelijk gemaakt; terwijl die der laatste alleen door een vlijtig en naauwkeurig onderzoek van ieder afzonderlijk voorwerp kan verkregen worden. Men verdeelt de oneindige verscheidenheid van natuurlijke voorwerpen in twee voorname afdeelingen: van *levende*, of *bewerktuigde* (*georganiseerde*) en van *levenlooze*, of *onbewerktuigde* (*ongeorganiseerde*) wezens; of ook in drie groote rijken, namelijk: in het *delfstoffelijk*, *planten-* en *dierenrijk*, waarvan het eerste tot de eerste hoofd-afdeeling, de twee andere tot de tweede behooren. Deze worden bovendien nog nader in klasfen, orden, geslachten, soorten en verscheidenheden gesplist. Dit geschiedde reeds van ouds, maar is door LINNEUS allernaauwkeurigst gedaan, dien sommigen al te onbedacht verlaten hebben, doch wiens verdiensten nooit zullen ophouden. Behalve verscheidene andere voortreffelijke leerboeken over de *Natuurlijke Geschiedenis*, zoo als dat van BLUMENBACH, of over derzelver voornaamste gedeelten, verdient het *Lehrbuch der Natur-Geschichte* van OKENS eene bijzondere aanbeveling; doch den geheelen schat dezer wetenschap, zoo ver dezelve thans reeds bezeten wordt, vindt men bijeen in de *Dictionnaire des Sciences Naturelles* van CUVIER, welk onschatbaar werk nog wordt voortgezet; hetgeen ook noodig is, vermits er geen jaar omgaat, dat deze schat door opmerkzame reizigers en natuurbeschouwers niet vermeerderd wordt. Onder anderen heeft de reis van den prins van NIEUWIED naar *Brazilie* nog onlangs een rijken voorraad van nieuwe kundigheden opgeleverd: en wij hebben van den Hoogleeraar REINWARDT eerlang weder veel nieuws te wachten; gelijk de reis der heeren KUHL en VAN HASSELT zoo groot voordeel in korten tijd heeft aangebragt, dat wij teregt derzelver al te vroegtijdig overlijden hoogelijk betreuren.

NATUURLIJKE GODSDIENST. (Zie: GODGELEERDHEID) (NATUURLIJKE.)

NATUURREGT. Dit woord beteekent, of een vermogen van handelen, dat den mensch, volgens de uitspraak der rede, toekomt; of de wetgeving der rede met opzigt tot de uitwendige handelingen der menschen; of eindelijk de wetenschap, waarin de regten worden ontwikkeld, zoodanig als zij door de rede gegeven en door haar gekend worden. De benaming *Natuurregt* is van de *Romeinen* ontleend, die echter daaraan eene geheel andere beteekenis gaven. Er waren lateren, die, door den klank des woords misleid, het Natuurregt hielden voor de zamenvatting dier regten, welke in den Natuurstaat gelden, waar geene vereeniging tot eene burgermaatschappij heeft plaats gehad. Dit begrip echter is veel te beperkt, en gaf aanleiding tot menig misverstand. Het Natuurregt toch geldt, uit kracht der wetgevende rede, ook in den burgerstaat, zoo ver hetzelve, door den wetgever, niet naar de behoefte van tijden en plaatsen gewijzigd is. Om alle verkeerde opvatting voor te komen, willen derhalve velen de gemelde wetenschap liever *Wijsbegeerte des*

Regts

Regts of *wijsgeerige Regtsgeleerdheid* genoemd hebben. Het Natuurregt ontwikkelt niet alleen de eerfte en algemeene gronden des regts, maar ook de regtsbetrekkingen tusfchen enkele menfchen, tusfchen leden van maatfchappijen, tusfchen overheden en onderdanen, tusfchen volken onderling, waarvan de onderfcheidene deelen de namen ontleenen van *Bovennatuurkunde des Regts*, *Natuurlijk Privaatregt*, *Maatfchappelijk regt*, *Staatsregt* en *Volkerenregt*. Met de begrippen van deugd en ondeugd hebben die van regt en onregt zich langzaam bij de menfchen ontwikkeld; en de onkunde, waarin geheel onbefchaafde volken omtrent het regt verkeeren, zoodanig zelfs, dat zij er geene benaming voor hebben, bewijst even weinig tegen de wezenlijkheid van het regt, als de onkunde dier zelfde volken aan een hoogst wezen tegen het beftaan van God. Tegen CARNEADES en anderen uit de oudheid, tegen MONTAIGNE, HOBBES, SPINOSA, HOMBERGH, HELVETIUS, HUME en anderen uit latere tijden hebben wijzen van alle eeuwen het beftaan van zoodanig regt erkend en betoogd; doch even zeer toegeftemd in deszelfs ongenoegzaamheid voor de burger-maatfchappij, en in de noodzakelijkheid der ftellige wetten, om dat elke redenering uit algemeene beginfelen onderfcheidene opvattingen niet kan verhinderen, en ook de rede zeer veel, wat tijd en plaats betreft, uit haren aard niet kan regelen, maar aan vrijwillige inzettingen en bepalingen der menfchen overlaat.

Het *Natuurregt* werd bij de Ouden niet als eene afzonderlijke wetenfchap befchouwd en uit eigene gronden afgeleid, maar fchool onder de *Zede-* en *Staatkunde*. Eerst onze beroemde landgenoot HUGO DE GROOT, (1625) verhief hetzelve tot eene afzonderlijke wetenfchap, ten einde het tot grondflag van zijn volkeren-regt te doen verftrekken. Sints dien tijd werd het bij alle verlichte volken met ijver en vrucht beoefend, vooral in *Duitschland*, waar de neiging tot wijsgeerige befpiegeling grooter was dan elders; doch deze wetenfchap ondervond ook de afwisfeling der onderfcheidene wijsgeerige ftelfels, welke daar elkander opvolgden. De groote ftaatsomwentelingen, in *Engeland* in de zeventiende, en in *Frankrijk* in de achttiende eeuw veroorzaakten, dat de gronden en waarheden dezer wetenfchap niet alleen in de fcholen der geleerden, maar ook in de openbare hooge ftaatsvergaderingen, ontwikkeld en getoetst werden, en dat hare beoefenaars vermeerderden. De ijver der laatften verflaauwde in de laatfte tijden, toen men haar als onzeker, overtollig, ja zelfs als gevaarlijk, uitkreet, evenwel op geene gronden, dan die reeds lang voorheen waren voorgefteld en wederlegd geworden. De oorzaak van deze verachting was meest gelegen in de zucht, om de andere vakken der regtsgeleerde ftudie, welke men meende, dat bij de meer algemeene beoefening van het Natuurregt geleden hadden, ten koste van dit, weder meerderen bloei te verfchaffen. Er waren er, die dit kunstig overlegden, en wel den naam van *Natuurregt* behielden, maar aan deze wetenfchap eene geheel andere in de plaats ftelden, namelijk de *Wijsgeerte*
van

van het ſtellige Regt, dat is eene vergelijkende beſchouwing van wetgevende bepalingen, die bij onderſcheidene volken over dezelfde onderwerpen gevonden worden, hoedanige MONTESQUIEU in de onderwerpen, tot het ſtaatsregt betrekkelijk, weleer had ingeſteld. De groote nuttigheid eener zoodanige beſchouwing voor de wetgeving zal niemand in twijfel trekken, ook hij niet, die haar de bevoegdheid ontzegt, van voor het Natuurregt in de plaats te treden en hetzelve te verbannen. Ja velen zullen haar zelfs voor onvolledig en onmogelijk houden, indien niet de ſlotſom harer geſchiedkundige naſporingen aan algemeene wijsgeerige gronden getoetst worde. In ons vaderland zijn vooral de ſcholen over het Natuurregt van VITRIARIUS PESTEL, VAN DER MARCK en CRAS beroemd geworden. Over de gronden dezer wetenſchap heeft onlangs (1821) de geleerde BILDERDIJK zijne mening voorgedragen, waartegen de Hoogleeraar KINKER (1823) is opgekomen, die een eigen nieuw ſtelſel ontwikkeld heeft. Hare beoefenaars waren dikwijls aan onaangenaamheden, ja aan vervolgingen blootgeſteld, waarvan de Hoogleeraar GRATAMA (1805), in eene opzettelijke redevoering, de oorzaken onderzocht heeft.

NATUURSTAAT. Het begrip van Natuurſtaat is niet bij alle de ſchrijvers hetzelfde. Velen houden den Natuurſtaat voor eenen ſtaat van wildheid of volſlagene afzondering, waarin de mensch duurzaam leeft, zonder eenige gemeenſchap met anderen van zijn geſlacht. Sommigen houden dien voor een zamenwonen van menſchen, die met elkander in geene aanraking gekomen zijn. Anderen weder verſtaan er elken ſtaat onder, waarin de mensch leeft, behalve in eene maatſchappelijke vereeniging, in welke hij aan regering en wetten onderworpen is, zoodat de *Natuurſtaat* tegen het *Maatſchappelijke leven* overgeſteld wordt. Of een Natuurſtaat, zelfs in dezen laatſten zin genomen, waarlijk onder de menſchen beſtaan hebbe, wordt door velen in twijfel getrokken. Hoezeer de ontkennende beantwoording dezer vraag volſtrekt niet zoude medebrengen, dat daarom deszelfs begrip geene nuttigheid hebben zoude, ter verduidelijking der regts- en ſtaatswetenſchap, kan echter het beſtaan van zoodanigen ſtaat met grond niet ontkend worden. Immers de geſchiedenis leert, dat de maatſchappijen eenmaal geſticht en allengs vermeerderd en bevestigd zijn, zoo dat er, voor derzelver grondvesting, noodzakelijk een niet maatſchappelijke ſtaat of een Natuurſtaat moet geweest zijn. Ook de berigten der reizigers uit onbeſchaafde landen leeren ons, dat er volken waren, ja nog zijn, die aan geen opperhoofd onderworpen, aan geene wetten gehoorzaam zijn, en of rondzwerven, of op eene vaste, ſoms wel geheel ontoegankelijke, plaats hun verblijf houden, als op *Ceylon*, in *Groenland*, in *Paraguaij*, van *Diemensland* en elders. Vraagt men, of deze Natuurſtaat zoo ſchoon en gelukkig was, als de oude dichters ons dien afſchetſten, en of, toen dezelve beſtond, de gouden eeuw des menschdoms aanwezig was; dan zal de ervaring een ontkennend antwoord geven. Men le-

ze,

ze, hetgeen de reizigers ons van het leven der menſchen buiten burgerlijke betrekkingen vermelden, en men ſla het oog op den toeſtand der ſtaten, waar hevige omwentelingen de banden van het gezag verbroken hebben, en men zal weinige reden hebben, aan de droomen van hen te gelooven, die dezelve als benijdenswaardig afſchetſen. Hoewel HOBBES, voorzeker te ſterk, den Natuurſtaat als eene onafgebrokene reeks van oorlogen en geweldenarijen doet voorkomen, is het er echter ver af, dat wij dien, met MONTESQUIEU, als eenen ſtaat van vrede, ja, met ROUSSEAU, van ongeſtoord geluk kunnen beſchouwen; daar, zoo niet altijd geweld en onregt in dezelve heerſchen, toch de vrees voor beide bij voortduring moet beſtaan. De ſchoone en overredende ſtijl van ROUSSEAU heeft velen weggeſleept, zoodat men in ernst de voordeelen van den maatſchappelijken toeſtand, boven die van den Natuurſtaat, heeft moeten betoogen, zoo uit 's menſchen aanleg en zijne uitmuntendheid boven de dieren, als uit den toeſtand der burgermaatſchappijen zelve, welker voortreffelijkheden hare tegenſtrevers ontkend en verduisterd, en welker gebreken zij even zeer te zwart hadden afgemaald, als zij de vrijheid en de genoegens van den Natuurſtaat te hoog hadden opgevijzeld. DE CASTILLON, FEDER en MEINERS behooren onder de voornaamſte tegenkanters van ROUSSEAU, en de verdedigers der maatſchappelijke inrigtingen.

NATUURWETTEN. zoo kunnen in het algemeen de krachten van het Geheelal genoemd worden, die volgens eene vastgeſtelde onveranderlijke orde altijd en overal dezelfde verſchijnſelen en uitwerkſelen te weeg brengen, voor zoo verre de omſtandigheden, waarin zij zich vertoonen, dezelfde zijn, en alleen in de verhouding tot deze kunnen gewijzigd worden. In alle deze krachten is onderhouding van het geſchapene het zigtbare doel, zoowel in de zoogenoemde levenloze als in de bewerktuigde ligchamen; maar in deze met gedurige afwisſeling en vernieuwing, terwijl een meer beſtendig onveranderd aanzijn in gene wordt opgemerkt. Naar mate de kennis dezer grondkrachten zich uitbreidde, naar die mate waren de pogingen, om bepaalde wetten hieruit af te leiden, gelukkiger en duurzamer. Zoo leerde ons KEPPLER de wetten kennen, aan welke de beweging der planeten om de zon gehoorzaamt, en de geheele hoogere ſterrenkunde van later tijd heeft haar gebouw op den grond dezer ontdekkingen opgetrokken. Hij nam, na een veeljarig en met onvermoeiden vlijt voortgezet onderzoek, het eerst aan de planeet *Mars*, en vervolgens aan alle de overige planeten van ons toen bekend zonneſtelſel, waar, dat de banen, welke de planeten om de zon beſchrijven, geenen cirkel maar eene ellips vormen, in welker eene brandpunt zich de zon bevindt. De planeten zijn derhalve in ſommige punten harer baan nader bij de zon, dan in de tegenovergeſtelde, en bewegen zich in het eerſte geval ſneller dan in het laatſte. Ook deze ongelijkmatige beweging bevond KEPPLER aan eene onveranderlijke wet onder-

derworpen te zijn: hij ontdekte namelijk, dat eene uit het middelpunt der zon, naar den verschillenden stand der planeet, getrokken lijn, (*Radius Vector*, voerstraal) altijd in denzelfden tijd dezelfde ruimte afsnijdt. Eene derde wet, door KEPPLER gevonden, is, dat de vierkanten van de omloopstijden der planeten evenredig zijn aan de derde magten harer afstanden van de zon, zoo dat b. v. eene planeet, die viermaal zoo ver als eene andere van de zon verwijderd ware, een 8 maal langer jaar zoude hebben (het kwadraat van 8 en de cubus van 4 zijn beide 64); eene wet, welke de sterrenkundigen bij hunne berekeningen op velerlei wijze te stade komt. Hoe belangrijk ook deze ontdekkingen van KEPPLER waren, schijnen dezelve echter weinig in het eerst de opmerkzaamheid tot zich getrokken te hebben, en hij stierf bijna ongekend. Meer opzien baarde de ontdekking der wet van GALILEI omtrent de *vallende* ligchamen, volgens welke de ruimten, die een vrij vallend ligchaam doorloopt, evenredig zijn aan de vierkanten der tijden, zoodat wanneer b. v. een ligchaam in éénе secunde één voet doorloopt, dat zelfde ligchaam in twee secunden vier, en in drie secunden negen voeten enz. zal doorloopen. Uit deze wet, alsmede uit die van KEPPLER, leide NEWTON in de volgende eeuw de wet der zwaartekracht af, van welke, inzonderheid de latere sterrenkundigen zich met veel vrucht in hunne berekeningen bediend hebben.

In de scheidkunde was RICHTER de eerste, die uit belangrijke ontdekkingen de aandacht vestigde op het onderling verband, dat er bestaat tusschen de chemische verwantschappen en verbindingen der ligchamen en derzelver hoeveelheden. Maar het was vooral BERZELIUS, die uit de kennis dezer onderlinge betrekking eene Natuurwet afleidde, welke door de grootste scheidkundigen van onzen tijd als zoodanig erkend en aangezien wordt. Er bestaat namelijk in alle verbindingen eene zekere betrekking tusschen de hoeveelheden der ligchamen, waaruit dezelve zijn zamengesteld. Zoo is de hoeveelheid zuurstof in het zuur altijd eene vermenigvuldiging van de zuurstof in de basis of grondbestanddeelen, voor een geheel getal, welk als éénheid wordt aangenomen, en door sommigen = 1, door anderen = 10, door BERZELIUS = 100, wordt bepaald. Zoo zijn in het zwavelig-zuur 100 deelen zwavel, verbonden met 100 deelen zuurstof, en in het zwavelzuur 100 deelen zwavel, met 150 deelen zuurstof. Het eerste moet men derhalve beschouwen te zijn zamengesteld uit 1 aandeel zwavel met 2 aandeelen zuurstof; het laatste uit een aandeel zwavel, en 3 aandeelen zuurstof.

Dat ook in de bewerktuigde Natuur soortgelijke wetten plaats hebben, moet men uit verscheidene daadzaken opmaken, offchoon dezelve nog niet zoo naauwkeurig als de eerstgemelde zijn opgespoord. Volgens RICHTER heeft men waargenomen, dat de plantsoorten van de eene natuurlijke familie 2 of 4 stofdraden, die van eene andere 5 of 10, en die van eene derde 3, 6, 9 of 12 hebben. Planten met

10

10 ſtofdraden hebben ook meestal 5 of 10 bloem- en kelkbladen, die met 8, veeltijds 4 of 8, en in evenredigheid meerder zoodanige bladen; met één woord, genoegzaam altijd een getal, dat in eene meetkundige reeks met het getal der ſtofdraden overeenkomt; zelfs ſchijnen de uitzonderingen wederom eenen merkwaardigen regel ten grondſlag te hebben. In het dierenrijk beſpeurt men eene ſoortgelijke verhouding van tijden. De eijeren der kapellen en andere inſekten komen volgens Rösel, ten deele reeds op den 7den of ook op den 14den, 21ſten, enz. dag uit. De rupſen, zoo als ook vele ſoorten van kapellen, veranderen op den 7den, 14, 21 en 28ſten dag enz. van huid. Ook bij de vogels bepaalt zich grootendeels de tijd van broeijen tot een veelvoud van 7 of 9 dagen, en vele ziekten hebben, volgens oude waarnemingen, eene zevendaagſche periode ten grondſlag; beſlisſende zich meest op den 7den, 14 en 21ſten dag enz. gelijk ook de drie- en vier- daagſche periode bij de meesten doorloopt. Eindelijk in het dragtig zijn, zuigen, den groei en de levensduurzaamheid der dieren worden ſoortgelijke verhoudingen gevonden.

Men heeft verſcheidene *Natuurwetten* van eenen anderen aard, ofſchoon zij zich niet zoo als die van Keppler, Galilei, Newton en Richter, tot een getal en eenen vasten bepaalden maat laten brengen, doch die evenwelblijken dragen eener hoogere en eeuwige orde der dingen, ontdekt, en uit verſchillende waarnemingen kan men tot het beſtaan van andere beſluiten. Aan ieder wezen in de Natuur is zijne bepaalde plaats, zijn beſtemden tijd van ontſtaan enz. aangewezen, en zijne geheele in- en uitwendige inrigting verbiedt hem ten ſtrengſte, de grenzen van het natuurlijk klimaat, en de beſtemde tijden verre te overſchrijden. In alle ſtreken der aarde heeft die merkwaardige verdeeling van menſchen, dieren en planten plaats, waardoor aan allen het noodzakelijkst voedſel wordt aangeboden. Ook heeft men opgemerkt, dat b. v. in *Kamſchatka*, waar het voornaamſte voedſel van eenige kustbewoners in visſchen en bollen van zeker leliegewas beſtaat, het laatſte product altijd in die jaren in groote menigte voorhanden is, wanneer de visſcherij minder oplevert, en omgekeerd, zoodat ieder jaar op zijne eigene wijze voor de voeding dezer kustbewoners zorgt. Zelfs in de verdeeling der ſchadelijke en vergiftige dieren, en andere natuurplagen voor de menſchen, erkent men een hooger beſtuur; zijnde deze plagen alleen in zoodanige landen het menigvuldigst, waar de Natuur den mensch hiervoor, op eene andere wijze, rijkelijk ſchadeloos ſtelt.

Zoo ook vertoont zich in de Natuur een beſtendig ſtreven naar evenwigt, zoodat, volgens vroegere waarnemingen, op algemeen verwoestende pestziekten eene grootere vruchtbaarheid volgde, waardoor het verminderd getal menſchen weder ſpoedig werd aangevuld. Ook hiertoe behoort de meerdere vruchtbaarheid, de grootere ligchaamsgeſtalte, en gedeeltelijk het langer leven van de plantetende dieren, in vergelijking van de minder talrijke, kleinere, en korter levende vleeschetende.

Be-

Behalve de opgegevene Natuurwetten zijn er andere, die evenwel nog eene nadere bevestiging en onderlinge verbinding schijnen te behoeven. Onder deze tellen wij de wet van CAMPER, volgens welke het voorste gedeelte van het menschelijk en dierlijk aangezigt, met betrekking tot voorhoofd en schedel, zoo veel te meer achterwaarts wijkt, hoe volkomener bewerktuigd en meer geestrijk de wezens zijn; alsmede die van SÖMMERING, volgens welke de hersens, in evenredigheid van het ruggemerg en de zenuwen, in grootte en massa toenemen, hoe volkomener de dieren zijn bewerktuigd.

NAUMACHIE. Een woord, uit het Grieksch afkomstig, de nabootsing van eenen zeeslag aanduidende, welke bij den *Romeinen* eene soort van plegtig, openbaar schouwspel uitmaakte. JULIUS CAESAR was de eerste, die een zoodanig zeegevecht aan het volk vertoonde, hetwelk weldra dit schouwspel even driftig, als de overige openbare spelen, beminde. Daar de *Circus Maximus*, waarin deze zeegevechten somtijds gehouden werden, daartoe niet geschikt was, zoo werden onder de keizers tot dat einde afzonderlijke plaatsen aangelegd, welke men *Naumachiën* noemde. Dezelve hadden voor het uiterlijke de gedaante van amphiteaters, alleen met dit onderscheid, dat het ruim in het midden tot een *bassin* (kom) was uitgegraven, waarin de zeegevechten geleverd werden. Waarschijnlijk waren deze gebouwen in het eerst, zoo als de vroegste Romeinsche amphiteaters, van hout, ten minste meent men, dat DOMITIANUS de eerste geweest zij, die eene *Naumachie* van steen liet bouwen. Deze gebouwen hadden eene verbazende uitgestrektheid. Dat, hetwelk door AUGUSTUS werd opgerigt, was 1800 voet lang en 200 breed, en konde, behalve kleine vaartuigen, 30 schepen met drie roeibanken bevatten. Zij werden even als de *Circus Maximus*, wanneer er een zeegevecht zoude plaats hebben, door onderaardsche kanalen, in korten tijd, onder water gezet, zoo dat dikwijls in het bijzijn der aanschouwers de schepen, die eerst op het drooge lagen, vlot werden. Het water werd gewoonlijk uit den *Tiber* (in welks nabijheid de *Naumachiën*, om deze reden, meestal werden aangelegd), ook somtijds door waterleidingen, aangevoerd; doch liep met gelijke snelheid weder weg, als het gekomen was. Zij, die in deze *Naumachiën* moesten strijden, en daarom *Naumachiarii* genoemd werden, waren, zoo als gewoonlijk de *Gladiatores*, of kampvechters, slaven, of lieden uit de laagste volksklasse, gevangenen, en ter dood veroordeelde misdadigers. Hun lot was, om te sterven, en alleen de gunstige voorspraak des volks, of van den bestuurder van het schouwspel, konde hen, zoo als ook de kampvechters, redden. Zoo riepen eens de strijdenden, bij een der luisterrijkste zeegevechten, hetwelk CLAUDIUS aan het Romeinsche volk op het meer *Fucinus* vertoonde, deze verschrikkelijke woorden dezen keizer toe: *Ave, imperator, morituri te salutamus*, en toen zij het *Avete vos*, dat zij van den vorst ten antwoord ontvingen, voor

een teeken van genade hielden, en niet meer wilden vechten, moesten zij, door de verschrikkelijkste bedreigingen, op leven en dood, tot het hervatten van den strijd gedwongen worden. Alleen aan den voet van den berg *Griffone*, bij *Palermo* in *Sicilië*, meent men, in de gedaante van een klein meer, sporen eener oude *Naumachie* gevonden te hebben.

NAUPLIUS was koning van *Euboea*, vader van den ongelukkigen PALAMEDES, die, toen hij den dood van dezen zijnen zoon vernam, door geheel *Griekenland* ronddwaalde, en de vrouwen der vorsten, die om *Troje* te belegeren van huis waren, door jongelingen tot echtbreuk zocht te verleiden; hopende hierdoor onderlinge tweespalt te verwekken, en zijnen zoon alzoo wraak te verschaffen. Ook rigtte hij, na dat *Troje* veroverd was, op de *Caphareïsche* rots (een voorgebergte van *Euboea*), eene lichtende baak op, naar welke de *Grieken*, door storm beloopen, koers zetteden, denkende eene veilige haven voor zich te hebben; doch waardoor zij op blinde klippen werden gelokt, welke een goed deel der vloot den ondergang bereidde. Toen echter NAUPLIUS vernam, dat ULYSSES en DIOMEDES, de voornaamste bewerkers van den dood van PALAMEDES, zijne lagen gelukkig ontkomen waren, stortte hij zich uit wanhoop in zee.

NAUSIKAÄ. De dochter van ALCINOÜS, koning van *Phaeacië*, of *Corcyra*, die toen zij, naar de eenvoudigheid dier tijden, met hare dienstmaagden naar het strand was gegaan, om kleederen te wasschen, ULYSSES, die op het eiland schipbreuk had geleden, aldaar zitten vond, naakt en berooid, en zich met takken van boomen bedekkende. Zij gaf hem op zijne bede eenige kleederen, en bragt hem in het koninklijk paleis, waar hij verder van het noodige verzorgd werd. HOMERUS maakt in zijne *Odysfee* van dit verhaal een voortreffelijk gebruik.

NAUTILUS (De) is eene zeeschelp, welker schaal éénkleppig is en vele kamertjes of hokjes heeft, die door doorboorde dwarswanden van elkander zijn gescheiden, en door eene buis zamenhangen. Door deze buis pompt het dier, dat in het voorste kamertje zijn verblijf houdt, het water uit en in, om zich ligter of zwaarder te maken. Ook bedient het zich van de mosfel tot eene boot, zeilt daarmede op de oppervlakte der zee, en duikt er, bij naderend gevaar, mede onder. — Men kende het dier van de grootste soort van dit geslacht niet, dan door eene beschrijving en niet zeer gelukkige afbeelding van RUMPHIUS. DENIJS DE MONTFORT, in zijne *Histoire des Mollusques*, geeft van dit dier zeer goede kenmerken op. Het ligchaam van dezen schelpbewoner is rondachtig, en in eenen spierachtigen zak besloten, welke geene andere opening heeft, dan de uitlozingsbuis. De huid van den rug verlengt zich achter den kop zoodanig, dat die tot zeilen dienen kan. Rondom den mond zijn talrijke armen geplaatst, die in vingers uitloopen; hoe verder deze armen van den hoornachtigen bek geplaatst zijn, des te langer zijn

zij. Van den kop ziet men niet dan den bek en de oogen, die op zijde en onder de armen geplaatst zijn. Het ligchaam loopt aan zijn grondstuk in één of meer lange zenuwdraden uit, die door de buis van de schelp heen loopen, om zich aan het boveneinde vast te hechten.

Men ziet uit deze beschrijving, dat de bewoner van den *Nautilus* eenige overeenkomst heeft met die van eene soort van *Madrepora*, en gelijk de *Actinia* geschikt is, om zijne prooi te vangen, die in kleine visschen, schaaldieren en *molluscae* bestaat. Zijne armen kunnen zich naar willekeur verkorten of verlengen, en de voelers, waar zij in uitloopen, zijn des te talrijker, naarmate zij langer zijn. Bij eene stille zee steekt de *Nautilus* zijn' kop en armen buiten de schelp, geeft zich op, spant de huid van het achterste gedeelte van zijnen mantel, en zeilt op de oppervlakte der zee, zonder zich van zijne lange armen, als rigtings-middelen, gelijk de *Argonauten*, te bedienen. Bij gewoon weder houdt hij zich op den bodem der zee, waar hij met genoegzame snelheid op het zand loopt. Volgens RUMPHIUS vindt men dezen *Nautilus* zeer overvloedig in de *Indische zee*. Het dier wordt gegeten en de schelp tot drinkvaten of sieraad gebruikt. Men treft in groote menigte fossile *Nautili* aan, die zeer wel bewaard zijn, in het zand van *Courtagnon*, *Grignon*, en op andere plaatsen in *Frankrijk*, als ook in *Italië* en *Engeland*. Onder de zeven of acht soorten van *Nautili* is de meest gevormde de *Nautilus Pompilius*, LINN. of de *Paarlemoer-Nautilus*, die eene spiraalwijze schaal heeft, met eene hartvormige opening; de windingen zijn aan elkander gevoegd, stomp en effen. Men vindt dezen *Nautilus* in de *Indische* en *Afrikasche zee*. Hij heeft gewoonlijk een half voet diameter in de breedte, en 2 of 3 duim in de dikte.

NAVARRÉ. Dit koningrijk ontstond, toen de opvolgers van KAREL *den Grooten* de naar het Westen tot de *Ebro* zich uitstrekkende Monarchie niet meer konden staande houden. Niettegenstaande het uit twee deelen bestond, *Opper-Navarre* ten Zuiden, en *Neder-Navarre* ten Noorden der *Pyreneën*, werden beide echter door éénen koning geregeerd, tot dat FREDINAND van *Arragon*, in het jaar 1512, *Opper-Navarre* aan zich trok, sedert welken tijd de koningen van *Navarre* alleen over *Neder-Navarre* regeerden. Toen nu HENDRIK IV, koning van dit land, den Franschen troon beklom, werd het daardoor met *Frankrijk* vereenigd, waartoe het reeds onder KAREL *den Grooten* behoord had; en van hier, dat de koningen van *Frankrijk* den titel van *Rois de France et de Navarre* voeren. — *Opper-Navarre*, hetgeen ook tegenwoordig *Navarre* heet, offchoon het eene provincie van *Spanje* is, grenst ten Zuiden aan *Arragon*, ten Oosten aan de *Pyreneën*, ten Noorden aan *Biscaye*, en ten Westen aan *Oud-Kastilie*. Het bevat, op eene oppervlakte van 157 vierkante mijlen, 226,000 in-

inwoners, en is, niettegenstaande het bergachtig is, tamelijk vruchtbaar. Hier ontspringt de *Ebro*, die de *Aga* en *Aragon* ontvangt. De luchtstreek is er gematigd en gezond. Metalen, koren, zout, houtgewas, wijn, olie, wild, beeren, wolven en gemsen, maken de voornaamste voortbrengsels des lands uit. Het wordt in 5 districten verdeeld; de hoofdstad is *Pampelona*. — Het tot *Frankrijk* behoorende *Neder-Navarre*, bijna 21 vierkante mijlen bevattende, maakt tegenwoordig een gedeelte van het departement des *Hautes Pyrénées* uit, is bergachtig en niet zeer vruchtbaar. Voorheen werd het door de *Basken* bewoond, wier merkwaardige taal als nog in deze landstreek gesproken wordt. — *Nieuw-Navarre* is eene provincie van *Nieuw-Mexiko*, in Spaansch *Noord-Amerika*.

NAXOS, in de oudste tijden *Dya* en *Strongyle*, doch in de tegenwoordige Grieksche taal *Naxia*, ook *Nakscha* genoemd, is het grootste eiland van de *Cykladen* in de *Aegeische zee*, beroemd zoowel door zijne ongemeene vruchtbaarheid, als door zijne betrekking tot de fabelleer van BACCHUS. Het was rijk in koren en wijn, die voor de beste van geheel *Griekenland* gehouden werd, in edele boomvruchten en in marmer, waarvan inzonderheid die soort, onder den naam van *Ophaltes* of *Ophites* bekend, veel gebruikt werd. Men noemde dit eiland, om deszelfs vruchtbaarheid aan te duiden, dikwijls *Klein-Sicilië*. BACCHUS was er de eigenlijke beschermgod van, en had er zijne voornaamste feesten, tempels en altaren. Ook was het hier, waar hij de door THESEUS verlatene ARIADNE zocht te troosten: eene fabel, welke sommige geleerden aldus verklaren, als of zij door eenige fleschen wijn (want BACCHUS wordt ook voor dien drank genomen) haar verdriet over de trouweloosheid van THESEUS verzet had (*Men zie verder* ARIADNE.) De eerste bewoners des eilands meent men, dat *Thraciërs* geweest zijn, welke later door *Thessaliërs*, onder aanvoering van OTUS en EPHIALTES, overheerd werden. Na dat deze, uit hoofde eener aanhoudende droogte, het eiland weder verlaten hadden, zetteden zich, kort na den Trojaanschen oorlog, de *Cariërs* op hetzelve neder, wier aanvoerder men meent, dat NAXOS geheeten heeft. PISISTRATUS bragt het onder Atheensche opperheerschappij; doch na zijnen dood verkreeg het zijne vrijheid, en werd ongemeen bloeijend en magtig. Eerlang, echter, moest ook *Naxos* in het lot van alle de eilanden in den *Archipel* deelen, en geraakte onder het gebied der *Perzen*; naderhand, in den oorlog van MITHRIDATES, onder dat der *Romeinen*, en eindelijk, bij den val van het Oost-Romeinsche keizerrijk, onder de heerschappij der *Turken*, waaronder het zich tegenwoordig nog bevindt. Thans nog heeft dit eiland, dat den naam van *Sandschakat* en eene hoofdplaats heeft, 10,000 inwoners, en levert genoegzaam haver, veel gerst, boonen, uijen, middelmatigen wijn, vele boomvruchten, vooral abrikozen, perziken, pruimen, noten, amandelen, citroenen, oranjeappelen, olijven, enz.

op. Men teelt er ook katoen en vlas; vindt er muilezels, rundvee, schapen en geiten, van welker melk men kaas maakt, en veel veeteelt, visch en krabben.

NAZARENER. Zoo werden de eerste Christenen somtijds door hunne vijanden genoemd, en nog tegenwoordig vindt men, in het Oostelijk gedeelte van *Azië*, Christen-gemeenten, welke dien naam behouden hebben. De sekte der *Nazareners*, die reeds in het begin der 2de eeuw in *Palestina* ontstond, oordeelde de Joodsche wet der plegtigheden met de voorschriften van JEZUS te moeten vereenigen, en hield zich aan een Hebreeuwsch Evangelie van MATTHEUS. Nog verder gingen de *Ebioniten* (armen, behoeftigen) in hunne beschouwing van de Mozaïsche wet; verwierpen daarenboven de brieven van PAULUS, en twijfelden aan de godheid van CHRISTUS, dien zij slechts voor een voortreffelijk mensch hielden. Zij hadden, gelijk de *Nazereners*, (waarmede men hun echter niet moet verwisselen, offchoon zij een zelfde vaderland hadden en gelijktijdig ontstonden), een Hebreeuwsch oorspronkelijk Evangelie; doch beide aanhangen waren van weinig belang, en hun bestaan schijnt in de 4de eeuw opgehouden te hebben.

NAZARETH. Een landstadje, in het benedenste gedeelte van *Galilea*, 12 Duitsche mijlen ten Noorden van *Jeruzalem*, op eenen berg gelegen, welks schoone landstreken nog tegenwoordig door de reizigers geroemd worden. Dit stadje was merkwaardig door het verblijf der ouders van JEZUS, die zich hier, na hunne terugkomst uit *Egypte*, met der woon nederzetteden, en hem opvoedden. Van hier, dat onze Zaligmaker, bespottender wijze, somtijds de *Nazerener* genoemd werd, vermits de bewoners van dit stadje niet voor zeer beschaafd gehouden werden; zoo als dit ook naderhand bleek uit hunne onvatbaarheid voor zijn onderwijs, weshalve hij reden had, om er zich, na de aanvaarding van zijn leeraarmbt, niet verder op te houden.

NEBUKADNEZAR. Deze, in vele opzigten, groote vorst, bevestigde door zijne veroveringen het *Chaldeeuwsch-Babylonische*, door zijnen vader NABOPOLASSAR gestichte, rijk, en behaalde, nog bij deszelfs leven, de aanzienlijke overwinning op de *Egyptenaars* bij *Circesium*, in het jaar 606 vóór CHR. Twee jaar later volgde hij zijnen vader op, en veroverde in 590, na een beleg van dertien jaar, het oude *Tyrus* en andere Phoenicische steden, ook *Jeruzalem*, uit hetwelk hij vele burgers naar *Babylon* voerde. De stad *Babylon* vergrootte en versierde hij derwijze, dat zij 488 stadien of twaalf Duitsche mijlen omtrek had, en hij zich voor stichter derzelve wilde gehouden hebben. Voorts hadden de *Babyloniërs* hem vele nuttige instellingen te danken, en maakte hij zijn rijk tot het grootste en bloeijendste van dien tijd: dat hij echter, zoo als MEGASTHENES bij EUSEBIUS verhaalt, tot in *Spanje* zou zijn doorgedrongen, en van daar volkplantingen gesticht zou hebben op de Afrikasche kust,

schijnt weinig geloof te verdienen. Naderhand verviel hij tot razernij, en werd na zeven jaar, zoo als uit de Heilige schrift bekend is, van dezelve bevrijd. Hij stierf in het 43ste jaar zijner regering.

NECKAR. Eene zeer aanmerkelijke en aangename rivier in *Duitschland*, welke boven het dorp *Schwenningen* in het *Schwartzwald* ontspringt, verscheidene beken en kleine rivieren ontvangt, *Wurtemberg* doorstroomt, en zich eindelijk bij *Manheim* in den *Rijn* ontlast. De wijnbergen aan den *Neckar* leveren niet alleen de schoonste gezigten, maar ook eenen voortreffelijken wijn op, die zeer nabij aan den Rijn- en Moezelwijn komt.

NECKER (JAQUES) was de zoon eens hoogleeraars in het staatsregt te *Geneve*, waar hij in 1734 geboren werd, en der Hervormde of Zwitzersche geloofs-belijdenis toegedaan. Nog slechts 16 jaar oud verliet hij zijne geboorte-stad, om in *Parijs*, bij den bankier THELUSSON den handel te leeren. Hij verwierf eerlang door zijne vlijt en naauwkeurigheid eene algemeene achting, inzonderheid bij zijnen meester, die hem deel in den handel gaf; verzamelde een aanzienlijk vermogen, en huwde in 1765 aan de dochter eens predikants te *Nyon*, in het kanton *Bern*. NECKER, zich nu gaarne in den eenen of anderen post van openbaar bestuur wenschende geplaatst te zien, schreef in 1769 een werk over de Oost-Indische compagnie, welke hij daarin verdedigde, en waarin hij de diensten optelde, door haar, in de zorgelijkste omstandigheden, aan den staat bewezen. Hierdoor verkreeg hij vele aanhangers, en zelfs lieten diegenen, die zijn stelsel afkeurden, zijne talenten regt wedervaren. Om door eenen zekeren letterkundigen naam de opmerkzaamheid tot zich te trekken, schreef hij in 1773, zijne *Eloge de* COLBERT, welke bij de Fransche akademie bekroond werd, en twee jaar later zijn werk: *Essai sur la Législation et le Commerce des Grains*, welk laatste veel opziens baarde, en den grooten hoop van lezers bijzonder behaagde. NECKER begon nu eenen zekeren roem te verwerven, dien hij nog daardoor vermeerderde, dat hij den markies DE PEZAY, die met LODEWIJK XVI eene geheime briefwisseling hield, in zijn belang wist over te halen. Hij liet door dezen eene memorie aan den vorst ter hand stellen, waarin hij van den staat eene te voordeelige schets ontwierp; doch waardoor hij tevens de bereiking van zijn plan aanmerkelijk bespoedigde. Door DE PEZAY aan den kanselier MAUREPAS aanbevolen, was het gevolg hiervan, dat hij in 1777 in de plaats van TABOUREAU, tot generaal controleur der finantien werd aangesteld, zonder echter, om dat hij protestantsch was, daardoor stem en zitting in den raad te erlangen, welk laatste hem zoo zeer tegen de borst stiet, dat hij, wiens bestuur ook door velen zeer ongunstig beoordeeld werd, zijn ontslag verzocht, hetwelk hem in Bloeim. 1781 zonder de minste zwarigheid verleend werd. NECKER gaf hierop, nog in hetzelfde jaar, zijne *Compte rendu*, over zijn gehouden bestuur, in het licht; vertrok naar *Zwitserland*, waar hij de baronie

Co-

Copet gekocht had, en schreef hier zijn werk: *de l'Administration des Finances de la France* in 3 deelen, hetgeen eenigen voor zijn politiek testament hielden; doch in 1788 door een ander, onder den titel: *de l'Importance des opinions religieuses*, gevolgd werd, hetwelk welhaast in de meeste Europische talen werd overgezet.

Ondertusschen verlieten de opvolgers van NECKER zijn aangevangen plan, waardoor zijne achting bij het volk staag hooger rees, zoodat hij, nadat CALONNE 's rijks gelden ligtzinnig verspild, en BRIENNE de geheele staats-machine in de war gebragt had, in 1788 terug geroepen, en in de plaats des laatsten, met stem en zitting in den staatsraad, tot het bestuur der finantien andermaal benoemd werd. NECKER gaf, reeds in de eerste dagen na zijne terugkomst, blijken van zijne trotschheid, en deed het hof zijn denkbeeld van eigen waarde diep gevoelen. Hij riep de Rijksstanden bij een; herstelde de parlementen, en scheen in alles de koninklijke magt te willen verzwakken. Ondertusschen is het niet waarschijnlijk, dat wraakzucht, of eenige andere lage neigingen, hiervan de drijfveeren zouden geweest zijn; want in alle zijne schriften openbaart zich duidelijk eene overhelling tot eene onbepaalde alleenheersching: zijne kinderachtige trotschheid kwam welligt ook hier in het spel. Hoe dit zij, hij werd in 1789, toen de regering meende tegen de volkspartijen maatregelen te moeten nemen, waartegen zich NECKER verklaard had, andermaal van het hof verwijderd, en moest binnen 24 uren het koningrijk verlaten. Naauwelijks was, echter, zijne verwijdering bekend, of *Parijs* was in opstand: de *Bastille* werd bestormd, en er vertoonden zich zoodanige tooneelen van volkswoede, dat de koning zich genoodzaakt zag, om hem dadelijk in 1790 terug te roepen. Zijn togt naar *Parijs* geleek naar eene zegepraal. Zijn eerste werk was, om de rust te herstellen, en de veiligheid van persoon en eigendom te verzekeren; doch zijn invloed op, en gunst bij het volk had thans het hoogste toppunt bereikt. Als bestuurder van 's rijks geldmiddelen moest hij middelen voorslaan, die der menigte niet konden behagen; zijne gematigde gevoelens omtrent het staatsbestuur strookten niet met die van de hoofden des volks, en inzonderheid met de gevoelens van MIRABEAU, die het laatste op zijne zijde had weten te brengen. Bij de raadplegingen over eenen nieuwen regeringsvorm sloeg NECKER een opschortend *veto*, hetgeen de koning zou hebben, voor; verklaarde zich tegen de afschaffing van adelijke titels; stemde voor de oprigting eener Nationale bank; keurde, toen de Nationale vergadering het zoogenoemde *Roode boek* der afzonderlijke koninklijke pensioenen en uitgaven openbaar maakte, dit gedrag openlijk af, en verdedigde de lijst derzelve. Het gevolg van dit een en ander was, dat hij bij het volk in haat geraakte, zijne veiligheid in gevaar gebragt en zijnen invloed vernietigd zag. In dezen staat van zaken verzocht, en verkreeg hij, in Herfstm. 1790, bij de Nationale vergadering zijn ontslag; bood de door hem

aan de regering voorgefchotene 2 millioen livres, met zijn huis en toebehooren, tot een onderpand zijner braafheid aan, en verliet *Parijs*, onder het fmartelijk gevoel van zijne eergierige plans en fchitterende uitzigten vernietigd te zien. Op zijne reis naar *Zwitferland* onderging hij de bitterfte befchimpingen, en het volk, dat hem bij zijne terugkomst in *Frankrijk* bijna vergood had, was thans gereed, om hem allerlei fmaadheden aan te doen, en zelfs zijn leven te bedreigen. Hij leefde federt in zijn baronnie *Copet*, waar huisfelijke rampen zijn verdriet nog vermeerderden. Na het verlies zijner geliefde gade, poogde hij zich door letterarbeid op te beuren; fchreef eene verdediging van zijn gehouden beftuur onder den titel: *Sur l'Administration de* M. Necker, *par lui même;* verdedigde den koning in zijne *Réflexions, adresfées à la Nation Françaife;* ontwikkelde zijne denkbeelden aangaande de uitvoerende magt in eene verhandeling: *Du pouvoir exécutif dans les grands Etats;* fchreef zijn *Cours de la morale religieufe*, en gaf, behalve meer andere fchriften, nog in 1802 een werk tegen de Confulaire magt in het licht. Hij ftierf te *Geneve* den 9den van Grasm. 1804, en liet een vermogen na, dat, in weerwil zijner geledene verliezen, nog zeer aanzienlijk was. Zijne dochter, Mevrouw van Stael, in de letterkundige wereld met roem bekend, heeft nog verfcheidene zijner nagelatene werken in het licht gegeven.

NEDERLANDEN. (Het Koningrijk der) Dit nieuwe rijk, uit de vereeniging der voormalige *Vereenigde Nederlanden*, met de *Oostenrijkfche*, en het bisdom *Luik*, benevens eenige voorheen Pruisfifche en Franfche gedeelten, zamengefteld, grenst ten Oosten aan *Duitschland*, ten Zuiden aan *Frankrijk*, en ten Westen en Noorden aan de *Noordzee*, en ligt tusfchen den 20 en 25° lengte, en 49° 30′ tot 53° 30′ Noorderbreedte. Het is, met *Luxemburg*, ruim 79 Duitfche mijlen, van de Noordelijkfte punt van *Groningen* tot de Zuidelijkfte punt van genoemde hertogdom, lang, en 47 breed, gerekend van *Veurne*, in *Westvlaanderen*, tot aan *Roermond* over de *Maas*, en heeft eene oppervlakte van 1100 vierkante mijlen. Het rijk is verdeeld in 17 provincien, als *Noord-Braband*, voormaals *Staats-Braband; Zuid-Braband*, voorheen het departement de *Dyle; Limburg*, voormaals het departement van de *Neder-Maas*, en een gedeelte van dat van de *Roer; Gelderland; Luik*, voorheen het departement van de *Ourthe; Oost-Vlaanderen* dat van de *Schelde; West-Vlaanderen*, eertijds dat van de *Leije; Henegouwen*, voorheen het departement van *Gemappe; Holland, Zeeland, Namen*, voormaals het departement der *Sambre* en *Maas*, (met uitzondering van het *Luxemburgfche*); *Antwerpen*, voorheen het departement der beide *Nethen*, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overijsfel*, *Groningen* en *Drenthe*. Alle deze provincien worden gewoonlijk in de Noordelijke en Zuidelijke verdeeld, waarvan *Groningen*, *Vriesland*, *Drenthe*, *Overijsfel*, *Gelderland*, *Utrecht*, *Holland*, *Zeeland* en *Noord-Braband* tot de eer-

eerste, en de overige tot de laatste gebragt worden. Het getal van derzelver inwoners wordt gerekend op 5,721,714, waarvan 2,148,339 voor de Noordelijke en 3,573,375 voor de Zuidelijke provincien komen. Men spreekt er gedeeltelijk Nederduitsch, gedeeltelijk Walsch, (eene soort van slecht Fransch), ook in weinige streken Hoogduitsch, en in *Vriesland*, ten platten lande, *Vriesch*. Men kan de Nederduitsche taal in het *Hollandsch* (de gewone schrijftaal), het *Geldersch* en *Overrijssels*, het *Groningsch* en het *Vlaamsch* verdeelen; zijnde het zoogenoemde *Boeren-Vriesch* een overblijfsel van de taal der oude bewoners dezes lands, hetwelk nog vele woorden met de *Engelsche* gemeen heeft. — De regering dezer landen is monarchaal, (Zie: CONSTITUTIE), en heeft aan haar hoofd den oudsten zoon van den laatsten stadhouder der *Nederlanden*, WILLEM V, die, onder den titel van WILLEM I, volgens den vastgestelden regeringsvorm, de koninklijke waardigheid bekleedt.

De *Nederlanden* hebben grootendeels eene zeer lage ligging, want hier is de mond dier groote rivieren of stroomen, de *Rijn*, *Maas*, en *Schelde*, die, uit het Noorden van *Frankrijk* en *Zwitserland* komende, Noordwestwaarts in zee vloeijen. Behalve deze hoofdrivieren, die zich in verscheidene takken, welke verschillende namen dragen, verdeelen, heeft men nog de *Zuiderzee*, het *Haarlemmermeer*, dat met deze en het IJ gemeenschap heeft, de *Biesbosch* en de *Dollart*; benevens verscheidene kleine rivieren, die zich meestal, of in de genoemde hoofdrivieren ontlasten, vooral in de voormalige *Oostenrijksche Nederlanden*, of die slechts gegraven kanalen zijn. Onder de eerste behooren de *Sambre*, de *Lijs*, de *Dender*, *Rupel*, *Demer*, *Senne*, *Dyle* en anderen, en onder de laatste den *Amstel*, de *Eem*, *Schie*, het *Spaarn*, de *Zaan* enz. Door dezen voorbeeldigen rijkdom van water, voor zulk een klein land, staan de laag liggende streken aan gedurige overstroomingen bloot, inzonderheid in *Gelderland* en *Zuid Holland*, waar de in een loopende hoofd-rivieren, *Maas* en *Rijn*, des winters het van boven afkomende ijs, niet zonder gevaar voor de oevers, kunnen loozen, en waardoor dikwijls doorbraken en overstroomingen zijn veroorzaakt geworden, die geheele landschappen met water en zand bedekten, en voor een geheel jaar onvruchtbaar maakten; zoo als in de jaren 1775, 1776, 1784, 1799, 1809, en nog laatstelijk in 1819, het geval was, wanneer huizen, menschen en vee wegspoelden, en een jammer verspreid werd, die alleen door het medelijdend en mildadig hart der *Nederlanders* konde verzacht worden. Behalve dezen binnenlandschen vijand, dien men door kostbare dijken zoo veel mogelijk tracht te weeren, heeft het lage gedeelte der *Nederlanden* ook nog een ander dringender gevaar van de *Noordzee* door te staan, die wel door eene lange reeks van zandheuvels of duinen, welke zich van *Duinkerken* in *Fransch Vlaanderen* tot de punt van *Texel* uitstrekt, gekeerd wordt; doch reeds een en andermaal door de duinen is doorgebroken, als: aan den mond der *Schelde* in *Zeeland*, het-

 welk

voormaals met het vaste land zamenhing; aan den mond der *Zuiderzee*, die daardoor, met de eilanden *Texel*, *Vlieland* enz. gevormd werd, en op de grenzen tusfchen *Groningerland* en *Oost-Vriesland*, waar de zee eene ongemeen fchoone landftreek, met 33 dorpen, in 1277, verzwolgen heeft, zoo dat ook de *Noordzee* op vele plaatfen door kostbare dijken moet worden tegengehouden. Ondertusfchen vindt men in de *Nederlanden*, aan den kant van *Duitschland*, ook hoogere ftreken, heide en zandgronden, heuvels en zelfs bergen, inzonderheid in *Luxemburg*, waartoe een gedeelte van het woud van *Ardennes* behoort.

De luchtgefteldheid van dit rijk is zoo verfchillend als die van den grond. In het Zuidoostelijk gedeelte op de bergen, alsmede in de drooge en boschrijke gewesten van *Braband*, *Luikerland* en *Oost-Vlaanderen*. In *Gelderland*, *Zuid-Holland*, *Utrecht*, *Overijsfel* en *Groningen* is de lucht zeer gezond; doch *West-Vlaanderen* en *Zeeland*, gelijk ook *Noord-Holland* en *Vriesland*, zijn door de ongeftadigheid van het weder, door de zee-dampen veroorzaakt, voor de gezondheid niet zoo voordeelig.

De voortbrengfels des lands zijn: voortreffelijk rundvee, waardoor veel boter en kaas, die men voor de beste in *Europa* houdt, gewonnen worden; fchapen met zeer fijne wol, waarvan ook de bekende Texelfche en Limburgfche kaas komt; paarden, zwijnen, wild, veel gevogelte, bijen, en eene menigte visch in de rivieren, meeren én aan de kusten; voorts koren, bijzonder in *Vlaanderen* en *Braband*, waar de beste tarwe geteeld wordt; peulvruchten, vlas, hennep, raapzaad, tabak, hop, meekrap, (inzonderheid in *Zeeland*); ooft, wijn aan de *Maas* en *Moezel*, en houtgewas in *Luxemburg*, *Namen*, *Henegouwen* en *Luik*, waar men vele bosfchen heeft, die, echter, in de lage en aan de zee gelegene landen genoegzaam geheel ontbreken. Van Delfftoffen zijn de Noordelijke provincien niet zoo ruim dan de Zuidelijke voorzien. In de eerfte vindt men flechts turf, pot-, pijpen fteen- of pannebakkers-aarde, en zout, uit zeewater bereid, alsmede in het graaffchap *Zutphen* een weinig ijzer; doch de laatfte leveren, behalve dit metaal, lood, koper, kalmeifteen, zwavel, fteenkolen, kalk, marmer en minerale wateren op, waaronder die van *Spa* beroemd zijn.

De koophandel des Rijks, voorheen met dien van *Engeland* de bloeijendfte van geheel *Europa*, was door de voormalige vereeniging met *Frankrijk* en het verlies der kolonien bijna geheel vernietigd; doch federt het rijk zijne onafhankelijkheid, en (behalve *de Kaap*, *Demerary*, *Esfequebo* en *Berbice*) zijne volkplantingen herkregen heeft, en door de vorige *Oostenrijkfche Nederlanden*, *Luik* enz. aanmerkelijk is vergroot geworden, is de handel weder beginnen te herleven. Ook de groote, of Haringvisfcherij, benevens de Walvischvangst, beginnen van langzamerhand het hoofd weder op te beuren, en vindt bij de regering vele aanmoediging. De voornaamfte artikelen van uitvoer

voer bestaan in boter, kaas, haring, paling en andere visch; hennep, vlas, zaden, haver, brandewijn, genever, meekrap, aardappelen, tabak, vermillioen, gerafineerde kamfer, olie, lakmoes, aarden tabakspijpen, potten, pannen, steen, zijden en wollen stoffen, kant, linnen, papier, vloerkleeden, en Oost- en West-Indische waren. Daarentegen worden ingevoerd: koren, hout, steenkolen, kwikzilver, mager rundvee, talk, borstels, zijde, lakens en andere wollen stoffen, horologies, staalwerk, tras, lampen, huisraad, minerale wateren enz. Tot zekerheid en gemak van den handel, is in 1814 te *Amsterdam* eene Nationale bank, onder den naam van *Bank der vereenigde Nederlandsche provincien*, opgerigt, welker fonds in 5 millioen guldens bestaat, en 5000 aandeelen, ieder van 10,000 guldens heeft. De vaart naar alle de Oost-Indische bezittingen is vrij, behalve op *Amboina*, *Banda* en *Ternate*, en de handel op *Java* is alleen aan het bestuur van *Nederlandsch Indië* voorbehouden. Op *Suriname* mogen alleen de *Nederlanders* handelen, zoo als ook op *Japan*; doch *Curacao* is voor alle volken open. Volgens besluit van 23 van Lentem. 1815, is te *Amsterdam* eene *Nederlandsche*, *geoktrooijeerd Maatschappij voor den Chineschen thee-handel* opgerigt, met het uitsluitend regt voor den tijd van 25 jaar. Haar fonds bedraagt 8000 acties, ieder van 1000 guldens, en het inkomend regt, ten laste der kopers, 5 ten honderd; terwijl voor den handel op de *Indië* eene *algemeene Handel-maatschappij*, met een fonds van 37 millioen, is daargesteld, waartoe, op voorbeeld van Z. M. den koning, de *Nederlanders* om strijd hebben bijgedragen.

De fabrijken des rijks behooren nog tot de gewigtigste van *Europa*. Men vindt er uitmuntende van linnen, kanten, garen, batist, gaas, lakens, welke door velen boven de Engelsche geschat worden; voortreffelijke fabrijken van wollen en zijden stoffen, katoen, zijde, metaal, tabak, leder, pijpen en papier, ten aanzien van welk laatste de Noord-Hollandsche papiermolens beroemd zijn: voorts vindt men in het rijk suiker-rafinerijen, zeepziederijen, en stokerijen, waarin kamfer, sterkwater, fijne oliën en verwen, en vooral brandewijn en genever, bereid worden; verders bierbrouwerijen, inzonderheid in *Braband* en *Overijssel*, potten-, pannen- en steenbakkerijen, aardenwerk- en porcelein-fabrijken enz.

De geaardheid van de ingezetenen dezes rijks kan men met weinige woorden beschrijven: nijverheid, arbeidzaamheid, goede trouw, vernuft in uitvindingen, vrolijkheid, opregtheid en mildadigheid, maakten weleer de hoofdtrekken er van uit; doch de onderscheidene staatsomwentelingen, in deze eeuw in het rijk voorgevallen, gaven aan het volkskarakter, zoowel van de Noordelijke als Zuidelijke *Nederlanders*, eenen ongunstigen plooi. De reeds wufte *Belgiër* sloeg tot ligtzinnigheid over, en de roem van zedigheid en kuischheid, die den *Hollander* voorheen zoo gunstig boven de meeste *Europeanen* onderscheidde, werd deerlijk bezwalkt; terwijl, vooral in de laatste jaren, de

de volkomen ſtilſtand van den handel de ingezetenen, nu werk- en moedeloos geworden, tot uitſpattingen deed overhellen, en een gedeelte van den anders zoo zedelijken middelſtand, welke meerendeels tot armoede verviel, zich door ongeoorloofde, ſlinkſche, of lage middelen verrijkte, of tot posten verhief. Met dit alles is er nog genoeg van de oude eigenſchappen der *Nederlanders* overgebleven, om hen ook nu nog, (vooral in de Noordelijke provincien) voor getrouw aan hun woord, eerlijk en rond in den omgang, werkzaam, vernuftig in uitvindingen, godsdienstig en bij uitſtek weldadig te houden. De vaderlandsliefde heeft in de Noordelijke gewesten wel in het *groot* plaats; doch in het *klein*, in gehechtheid aan vaderlandſche taal, zeden en voortbrengſels zoude nog menige verbetering te wenſchen zijn. Voor het overige is de *Nederlander* door een taai geduld beroemd, hetwelk ter uitvoering zijner ontwerpen geene moeite ontziet, daardoor zijn land aan de zee ontwoekerd heeft, en nog daartegen beſchermt, en zeer veel van zijne regenten kan verdragen; maar, eindelijk, getergd, opvliegt, en niet gemakkelijk is te onder te brengen; zoo als vroegere en latere lotgevallen van dit volk daarvan de ſprekendſte bewijzen opleveren.

Ten aanzien van de onderſcheidene godsdienstige genootſchappen in dit rijk, maken de Hervormden in de Noordelijke gewesten de meerderheid uit; doch in de Zuidelijke de Roomsch-Katholijken. Te *Amſterdam* vindt men eenige *Grieken* en *Armeniers*, en door geheel *Nederland* ook vele Joden, die, even als alle andere godsdienſtige gezindheden, volgens de ſtaatswet, gelijke regten, en aanſpraak op het bekleeden van ambten en waardigheden bezitten. De wetenſchappen, letteren en kunsten hebben in *Nederland*, (inzonderheid in de Noordelijke gewesten) altijd op hoogen prijs geſtaan, en worden nog aldaar, door doelmatige inrigtingen, met ijver aangekweekt, zoo als uit onderſtaande artikelen kan blijken.

NEDERLANDSCHE SCHOOL. Zoo noemt men de gezamenlijke ſchilders, welke ſedert de 15de, 16de en 17de eeuw, in eene hun bijzonder eigene manier, derzelver kunst in de *Nederlanden* hebben uitgeoefend. Zij verdeelt zich in de *Hollandſche* en *Vlaamſche* ſchool, aan welke laatſte men de herſtelling van het ſchilderen in olieverf, door JOH. VAN EIJK (geſt. 1441), te danken heeft. Deze ſchool onderſcheidt zich door luister van kleuren, eene betooverende kracht, eene omzigtig behandelde, maar ſlecht gekozene, teekening, door uitgebreidheid van compoſitie, eene bijzondere edelheid in de geſtalten, en eene krachtige doch natuurlijke uitdrukking; met één woord, door eene ſoort van Nationale ſchoonheid, welke behaagt, zonder iets van de antike of eenige andere ſchool te bezitten. Tot de *Vlaamſche* ſchool behooren: FRANS FLORIS (geboren 1529, geſtorven 1570), dien men den *Vlaamſchen* RAFAËL noemde; de geſchiedenis- en jagtſchilder STRADAN (DE STRAET) uit *Brugge* (geb. 1536; MARTIN DE VOS (geb. 1535); SPRANGER (geb. 1546), PETER en FRANS POR-

BUS, vader en zoon; H. STEENWIJK, de perspektief schilder (geb. 1550); DIONYSIUS CALVART (geb. 1555); de broeders PAUL en MATTHIAS BRILL; VAN DORT (geb. 1557); PETER BREUGHEL en zijn zoon JOHAN, en ROLAND SAVERY (geb. 1576.) Op alle deze schilders volgde PETER PAUL RUBENS, een man van onvermoeide vlijt, en eene onvergelijkelijke verbeeldingskracht, aan wien men omtrent 4000 bekende schilderstukken toeschrijft, en die de Vlaamsche schilderkunst tot haar toppunt opvoerde. Op hem volgden verscheidene uitstekende kunstenaars, als: FRANS SNIJDERS, (geb. 1579), wiens jagtstukken alle anderen in stoutheid overtreffen; JODOCUS MOMPER (geb. 1589), welks bergdalen aan het oog aangename vergezigten vertoonen; PETER NEEFS, de beroemde schilder van kerkgebouwen (geb. 1580); DAVID TENIERS, vader en zoon, die in het schilderen van boeren-gezelschappen, dorps-feesten enz. naauwelijks hunne wedergade vonden; CASPAR DE CRAIJER (geb. 1582), die in zijne geschiedkundige stukken, in uitdrukking en kolorijt, RUBENS nabij komt, en GERHARD SEGERS, als historie-schilder niet minder groot, dan zijn broeder DANIEL in het schilderen van bloemen en insekten. JACOB JORDANS (geb. 1594) overtrof echter alle nastrevers van RUBENS; JACOB JANSSEN, en nog meer THEODORUS ROMBOUT, evenaarden hem in kolorijt, maar niet in grootsche gedachten; de vlijtige LUCAS VAN UDEN vervaardigde de landschappen voor de schilderstukken van RUBENS, en men kan zijn morgenrood eenen ieder aanprijzen. ANTONIJ VAN DIJK (geb. 1599) verwierf den naam van *koning* der portretschilders; ADRIAAN BROUWER maakte zich beroemd door zijne edele voorstelling van tooneelen uit het gemeene leven; JOHAN VAN DER MEER door zijne herders-stukken, en ANTONIJ FRANS VAN DER MEULEN door zijne veldslagen; terwijl FRANS en JOHAN MILET, vader en zoon, door hunne landschappen hebben uitgemunt. Bovendien hebben zich in deze school onderscheiden FERDINAND BOL, WENCESLAUS KOEBERGER, HENDRIK GOLTZIUS, HENDRIK VAN BALEN, FRANS HALS, WILHELM NIEUWLAND, JACOB FOUQUIERES, PHILIP VAN CHAMPAGNE, ERASMUS QUELLIN, ABRAHAM DIEPENBECK, THEODORUS VAN THULDEN, JOHAN GOEMAR, JACOB VAN ARTOIS, BONEWENT PETERS, DAVID KICKAERT, GONZALEZ COQUES, PETER BOEL, SAMUEL VAN HOOGSTRATEN, JOHAN BAPTIST MONNOIJER, ABRAHAM GENOELS, en GERHARD LAIRESSE, die, uit hoofde zijner menigvuldige rijkgestoffeerde historie-stukken en theoretische kennis der kunst, eene bijzondere onderscheiding verdient; voorts JOHAN VAN CLEEF, PETER EIJKENS, RICHARD VAN ORLEIJ, LODEWIJK VAN DEIJSTER, JOHAN FRANS VAN BLOEMAN, NICOLAUS LARGILLIERE, ROBERT VAN OUDENAARDE, JOH. ANT. VAN DER LEEPE, CASPAR VERBRUGGEN, JOHAN VAN BREDA en anderen.

De *Hollandsche School* kenmerkt zich door eene getrouwe afbeelding, zelfs van de minste voorwerpen der Natuur; door eene groote volledigheid, een zeer goed ligt en bruin, eene doelmatige afdaling en

en behoorlijke onderfcheiding der kleuren, en fijne trekken van het penfeel; doch befchuldigt men haar van eene gedurige herhaling van onëdele voorwerpen, en van gebrek aan naauwkeurigheid in de teekening. Haar ftichter is LUCAS VAN LEIJDEN, die in 1494 geboren werd, en zij heeft de volgende kunstenaars opgeleverd: OCTAVIUS VAN VEEN, van *Leijden* (geb. 1586, geft. 1634), was een leerling van RUBENS; ABRAHAM BLOEMAART, van *Gorkum*, (geb. 1587, geft. 1617) fchilderde historien, landfchappen en dieren in eenen zeer goeden fmaak; CORNELIUS POELENBURG, van *Utreckt*, (geb. 1586, geft. 1663), was bijzonder gelukkig in kleine landfchappen en kleine figuren, en telde onder zijne waardige leerlingen DANIEL BERTAGNE en JOHAN VAN HAENSBERGEN; terwijl zich JOHAN WIJNANTS, van *Haarlem*, (geb. 1600) als landfchapsfchilder, en JOHAN DANIEL DE HEEM, van *Utrecht*, (geb. 1604, geft. 1674) door zijne treffende navolgingen van bloemen, vruchten, tapijten enz. op eene voordeelige wijze onderfcheiden hebben. Meerder roem, dan alle deze, verwierf REMBRANDT, niet alleen door zijn overheerlijk kolorijt, maar vooral door de kunst van de natuurlijke expresfie op zijne tronien te brengen, hetgeen alle overige fouten in zijne fchilderftukken verdonkerde. HERMAN ZACHTLEVEN, dien zijne landfchappen als een vriend en beminnaar der Natuur kenmerken, verdient mede grooten roem; in gezelfchaps-ftukken en atlasfen onderfcheidde zich GERARD TERBURG, uit *Zwol* (geb. 1608, geft. 1681); in landfchappen JOHAN BOTH, uit *Utrecht* (geb. 1619, geft. 1650), en HERMAN SWANEVELD uit *Woerden* (geb. 1620, geft. 1699). ASSELIJN (geb. 1610, geft. 1680) fchilderde veldflagen, landfchappen en herdersftukken met een gloeijend, zacht kolorijt; doch bezwaarlijk zal men, bij eene naauwkeurige teekening, fchooner kleuren en juister verlichting ontmoeten, dan bij GERARD DOUW, van *Leijden*, die in 1613 geboren werd en in 1680 ftierf, en wiens ftukken tot hooge prijzen verkocht worden. PETER VAN LAAR fchilderde *Bambocciaden* (zie *aldaar*); doch werd door GABRIEL METZU, die in de manier van TERBURG arbeidde, in zachtheid van penfeel overtroffen. De landfchappen van VENENBERG, van *Utrecht*, zijn vol leven, en frisch in de kleuren; PHILIP WOUWERMAN (geb. 1620, geft. 1668), de beroemdfte paarden-fchilder, leverde veldflagen, jagtftukken, paarden-markten, reizende gezelfchappen en roovers, die allen even zeer gefchat worden; terwijl de heerlijke Rijngezigten van zijnen leerling JOHAN GRIFFERS onvergetelijk zullen blijven. De landfchappen van ANTONIE WATERLOO, door WEENIX met figuren en dieren geftoffeerd, zijn wel fomtijds koud; doch behagen door de naauwkeurigheid, waarmede hij het licht tusfchen de boomen laat doorfchijnen, en den weerfchijn zijner voorwerpen in het water. NICOLAAS BERGHEM, van *Haarlem*, (geb. 1624, geft. 1683), een der grootfte landfchaps-fchilders, munt uit in zijn kolorijt en het natuurlijke zijner groepen, en alleen PAUL POTTER kan mogelijk met hem wedijveren. Terwijl ALBERT CUIJP, geb. te

Dord-

Dordrecht, zoo in zijne land- als water-gezigten, om de uitmuntende uitwerkfelen zijner tafereelen, boven allen lof geacht werd, offchoon de teekening zijner beelden minder bevallig was, dan die van genoemden POTTER, en LUDOLF BACKHUIZEN zoo fchoon als fchrikverwekkend zijne zeeftormen fchilderde, onderfcheidde zich FRANS MIERIS door eene ten uiterfte fijne en juiste behandeling van vele huisfelijke tooneelen, waarin JOHAN PETER SLINGELAND naauwelijks zoo naauwkeurig was. GOTTFRIED SCHALKEN is bijna onnavolgbaar in het verlichten zijner nachtftukken; KAREL DUJARDIN was een voortreffelijk fchilder van marktpleinen, dieren en landfchappen, en ADRIAAN VAN DE VELDE is in zijne landgezigten en beesten bijna onbereikbaar: JACOB RUISDAAL muntte inzonderheid uit in het afbeelden eener eenzame fchoone Natuur; VAN DER MEER in ftille avonden door de maan verlicht; maar niemand heeft zijne kleine gefchiedenisfen, tot in de minstbeduidende kleinigheden, zoo fijn en naauwkeurig uitgewerkt, dan ADRIAAN VAN DER WERF; terwijl de bloemfchilder PETER VAN HULST alleen overtroffen werd door JAKOB VAN HUIJSUM, die in deze foort van fchilderftukken naauwelijks door iemand zal worden geëvenaard. — Bij de opgenoemde kunnen wij nog voegen de volgende, die allen, de eene meer, de andere minder, zich in de Hollandfche fchool hebben beroemd gemaakt, te weten: CORNELIUS KETEL, JOHAN VAN RAVESTEIN, ANNA MARIA SHCUURMANS, ADR. VAN OSTADE, JOHAN BOOTH, BARTHOLOMEUS VAN DER HELST, OTTO MARCELLIS, JOHAN GOEDAERT, ALBERT VAN EVERDINGEN, GERBRAND VAN DEN EEKHOUT, THEODORUS HELMBREKER, JAKOB LAVECQ, HENDRIK VERSCHUUR, MARIA VAN OOSTERWIJK, WILHELM KALF, ADRIAAN VAN DER KABEL, JAN STEEN, MELCHIOR HONDEKOETER, JOHAN VAN DER HEIJDEN, E. VAN DER MEER, JOHAN GLAUBER, JOHAN VAN HUCHTENBERG, AUGUST TERWESTEN, JOHAN BERKOOLJE, CORNELIS DE BRUIN, KAREL DE MOOR, FRANS PETER VERHEIJDEN, de beide HOUBRAKENS, RACHEL RUISCH, FREDRIK MOUCHERON, DIEDERIK VALKENBURG, KOENRAAD ROEPEL, JOHAN DE WIT, CORNELIS TROOST enz. Onder alle de opgenoemden verdienen echter J. STEEN en J. VAN DER HEIJDEN eenen bijzonderen lof, zoo door geestigheid van ordonantie als door natuurlijk kolorijt; de eerfte in zijne gezelfchappen en de laatfte in zijne ftadsgezigten.

Het is opmerkelijk, dat de Nederlandfche fchilderkunst, na zoo lang in verval te zijn geweest, thans, zoo wel in de Noordelijke als Zuidelijke provincien dezes rijks, in onze dagen gelijktijdig het hoofd weder opheft. Onder de nieuwere kunstenaars verdienen de fchilders VAN OS, de vader en beide de zoons, de een in landfchappen met beesten, en de andere in bloem- en fruitftukken, VAN SPAANDONK, SCHEFFER, PFINEMAN, V. D. HOOIJ, HODGES, J. KOBELL, MORITZ, KNIP, VERHEIJEN, VAN DRIELST, KRUZEMAN, KUIPERS, OMMEGANG, DE WIT, WONDER, JONXIS, en meer anderen eene loffelijke melding; doch hebben de *Nederlanden* noch eenen MIEREVELD, noch

noch HONTHORST, veel minder eenen VAN DIJK of WOUWERMAN, weder te voorſchijn gebragt. De onderſcheidene inrigtingen, echter, in ons vaderland, ter bevordering der ſchilderkunst daargeſteld, leveren eene gegronde hoop op tot hare verdere volmaking. De beſchuldiging, dat de Nederlandſche ſchool zich kenmerkt door de daarſtelling der *gewone* Natuur, hebben vele, bij uitſluiting, op de *Hollandſche ſchool* toegepast, die getracht heeft, in kleine kabinet-ſtukken hare kunst van kleurgeving aan den dag te leggen; terwijl de *Vlaamſche* daarentegen, in grootere ſtukken, ook zeer dikwijls de verhevene, edele Natuur vertoond heeft. Men heeft gemeend, de Vlaamſche ſchool daardoor boven de Hollandſche te verheffen; doch het is wel mogelijk, dat juist dat geen, hetwelk men daartoe bezigde, ten nadeele der laatſte kan uitloopen, omdat het niet op het *wat*, maar op het *hoe*, der voorſtelling aankomt. Indien GEORGE FORSTER gelijk heeft, wanneer hij zegt: „ de ſtukken der Vlaamſche ſchilders zijn „ meestal van dien aard, dat men in den voortreffelijken handwerker „ den dichter, in den beeldhouwer van ligchamelijke voorwerpen „ den ſchepper der ziel mist." zoude dan niet de Hollandſche ſchool in hare ſtukken juist *datgeen* leveren, hetwelk in de Vlaamſche ontbreekt? En dat dit, nogtans, dikwijls het geval zij, zal niemand loogchenen. Tusſchen de Hollanſche en Vlaamſche ſchool blijft derhalve altijd nog een onderſcheid. De laatſte bezit in uitvoerige ſtukken luisterrijke kleuren, een betooverend heldonker, en eene krachtige uitdrukking; terwijl de eerſte de Natuur tot bewondering, zelfs in de geringſte kleinigheden, nabootst, en in teekening en kleuren, met de hoogst mogelijke getrouwheid, haar navolgt. Dat beide ſcholen, intusſchen, in het praktisch en technisch gedeelte der ſchilderkunst, vele verdiensten bezitten, is nog door niemand in twijfel getrokken; maar ook is aan de aesthetiſche vereischten door beiden veel meer voldaan geworden, dan men zich gewoonlijk verbeeldt; ten minſte, wanneer men aanneemt, dat er ook in het ſchoone *ſoorten* plaats hebben.

NEDERLANDSCHE TAAL-, LETTER- EN DICHTKUNDE. De Letterkunde van ons vaderland, hoe zeer weinig bij buitenlanders, en zelfs bij onze naaste naburen, de *Duitſchers*, bekend, is nogtans, in evenredigheid tot de grootte van *Nederland*, eene der rijkſte van *Europa*. Haar ouderdom klimt op tot de dertiende eeuw, namelijk als een blijkbaar afgeſcheidenen tak van het *Opperduitsch*, toenmaals nog, benevens het *Neder Sakſisch*, ſlechts verſchillende tongvallen uitmakende van het *Nederduitsch*, hetwelk zich nog in den mond des volks van *Duinkerken* tot *Dantzig* (en nog Oostelijker op) langs de *Noord-* en *Oostzeeën* uitſtrekt. Van alle de takken van het *Neder-Duitsch*, het *Neder-Sakſisch*, het *Neder-Rijnsch*, het *Vlaamsch*, *Vriesch*, en het *Hollandsch*, is het laatſte alleen eene beſchaafde ſchrijftaal gebleven, die allengs de oudere takken, welke zich binnen onze voormalige republiek bevonden, in de beſchaafde zamenleving verdrongen

heeft, terwijl het *Nederſakſisch* in den fatſoenlijken omgang voor het *Hoogduitsch* heeft moeten plaats maken, en het *Vlaamsch* op het punt was, om door het *Fransch* hetzelfde lot te ondergaan. Deze *Vlaamſche* tongval was echter de vroegst beſchaafde van alle de *Nederduitſche*. In dezelve waren de werken geſchreven van JACOB VAN MAERLANT, uit *Damme* in *Vlaanderen* (1235 — 1300), welke, voor zijnen tijd, tamelijk hoog ſtaan. Men vindt in die werken, (Rijmkronijken, andere geſchiedkundige, zede- en zelfs Natuurkundige geſchriften in rijm), wel groote eenvoudigheid, doch weinig dichterlijke verheffing. Zij zijn echter onſchatbaar voor de kennis van den oorſprong der taal, waarvan zij het oudſte, eenigzins uitvoerige, gedenkſtuk uitmaken, en ook van belang voor de zeden en gewoonten van de dertiende eeuw. MAERLANT had reeds vrij zuivere gevoelens over de innerlijke waarde van den mensch, blijkens zijne zedelijke gedichten. MELIS STOKE, een *Hollander*, bloeide kort voor hem onder graaf FLORIS V, en WILLEM III. in *Holland*. Zijne *Rijmkronijk* omvat de geſchiedenis der graven tot op de overwinning ter zee, door WILLEM III, op de *Vlamingen*. De ſtijl is meestal proza; de verzen zijn ongelijk; doch voor den *Hollandſchen* tongval en voor de geſchiedenis heeft STOKE groote verdiensten, en is vooral omtrent de regering van FLORIS V, en JAN I en II. merkwaardig. Na zijnen tijd (hij overleed na het jaar 1305) hebben wij de geſchiedenis van den *Limburgſchen* oorlog (*Brabandſche Geesten*) van JAN VAN HELU, *de Spiegel Historiael* van LODEWIJK VAN VELTHEMS, loopende van het jaar 1250 tot 1316) en verſcheidene *Romans*, meestal uit het *Fransch*, zoo als KAREL en ELEGAST, *de kinderen van Limburg*, VERGOET, FLORIS en BLANCHEFLEUR, ZEGELIJN VAN JERUZALEM, WALEWIJN, en misſchien nog andere. De *Leekenſpiegel* ſchijnt een voortreffelijk zedekundig gedicht te zijn, hetwelk men lang aan MAERLANT heeft toegeſchreven. In de veertiende en vijftiende eeuw ging de Letterkunde niet vooruit. Allengs verbasterde de taal, voornamelijk door den overgang der grafelijkheid uit het oorſpronkelijk *Nederlandſche* huis van *Henegouwen* en *Beijeren* in het *Franſche* van *Bourgondië*. Deze hertogen, die zich ſlechts gedeeltelijk in *Nederland*, doch over het meerendeel in *Frankrijk* of in de *Walſche* gewesten ophielden, beminden meer de *Franſche* dan de *Nederduitſche* taal. FILIPS *de Schoone* en KAREL van *Oostenrijk*, beiden geborene *Nederlanders* uit *Vlaanderen*, zouden misſchien de Nederlandſche Taal en Letterkunde, die de eerstgenoemde beminde, meer bevorderd hebben, zoo hunne buitenlandſche betrekkingen tot *Spanje* en het *Duitſche rijk* hen niet weerhouden hadden. MARGARETHA, dochter van KAREL V, beminde uitſluitend de *Franſche* Letterkunde, en moedigde die zeer aan. Onder zulke omſtandigheden is het niet te verwonderen, dat niet alleen de Nederlandſche taal deerlijk verbasterde, maar ook de *Nederlandſche* Letterkunde bijkans tot niets dan holle en geenszins be-

bevallige klanken verviel. Hiertoe droegen echter nog andere omstandigheden bij. Van 1345 tot 1494, dus bijna anderhalve eeuw lang, heerschte er een hevige burgertwist in geheel *Nederland*, de bekende *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* verdeeldheden; terwijl gelijktijdig in *Gelderland* de HEECKERENS en BRONKHORSTEN, en in *Friesland* de *Schieringers* en *Vetkoopers* tegen elkander in de wapenen ſtonden. De woestheid van zeden, daardoor bevorderd, moest nadeelig werken op de Letterkunde. De genootſchappen van *Rhetorijkers* of *Rederijkers*, die ſedert het begin der vijftiende eeuw, (vooral ſedert de regering van FILIPS *den Schoonen*, na het ophouden der burgertwisten), zoo algemeen en zeer bloeijend werden, en de Letterkunde ſchenen te moeten bevorderen, hadden doorgaans zulk een volkomen gebrek aan ſmaak (door mangel aan goede modellen), dat zij meer na- dan voordeelig waren aan de beoefening der Letteren. Daarentegen ontwaakte na de ſtichting der ſchole van *Deventer* door GERRIT GROOT, en in de vijftiende eeuw met de doorluchtige mannen WESSEL GANSFORT, RUDOLF AGRICOLA, ALEXANDER HEGIUS, en bovenal met den grooten DESIDERIUS ERASMUS, de zucht tot beoefening der oude klasſieke Letterkunde, die van toen af reeds begon in *Nederland* eenen harer voornaamſte zetels te vestigen. De *Latijnſche* poëzij vond er dan ook reeds ſpoedig beminnaars, onder welke de bevallige JANUS SECUNDUS en de groote VAN DER DOES uitmuntte; terwijl in den *Latijnſchen* prozaſtijl, na ERASMUS, HADRIANUS JUNIUS melding verdient. Van daar, dat op het voetſpoor van andere landen de moedertaal bij de geleerden in geene achting bleef, en meestal ſlechts door den ongeletterden ſtand werd beoefend.

Het *Nederlandſche* proza had zich dus nog niet ontwikkeld. Tot in de zestiende eeuw ſchijnt men nog weinig onrijm gekend te hebben. Van de godsdienstige geſchriften, tot ſtichting, in de kloosters opgeſteld, heeft men ook naauwelijks ſporen vóór de vijftiende eeuw. Het eerſte waarlijk verdienstelijke en geestige werk in *Nederlandsch Proza* is het werk, getiteld: *Bijenkorf der H. Roomſche kerke*, door den beroemden FILIPS van MARNIX, heere van *St. Aldegonde*. Het is eene vernuftige hekeling der misbruiken, destijds door de monniken in de kerk ingeſlopen. Ook DIRK VOLKERTSZ KOORNHERT ſchreef in redelijk proza over allerlei zedeſtoffen, en vertaalde verſcheidene wijsgeerige ſtukken uit het *Latijn*. Deze beroemde *Nederlander*, die even als ALDEGONDE een zeer werkend deel nam in den opſtand der *Nederlanden* tegen *Spanje*, maakte met ROEMER VISSCHER en HENDRIK LAURENSZOON SPIEGEL het beroemde klaverblad uit, hetwelk in de *Amſterdamſche* Rederijkkamer, *in liefde bloeijende*, den eerſten ſchok gaf ter verbetering onzer diep vervallene Letterkunde. KOORNHERT en SPIEGEL waren ernſtige, wijsgeerige zededichters; VISSCHER was meer vrolijk en boertig, ook wel eens gemeen, doch ſomtijds oorſpron-

ſpronkelijk. Van alle deze is het gedicht *de Hertſpieghel* van SPIEGEL, hoe verouderd ook van taal, en duister door meermalen gezochte wendingen en ſpreekwijzen, nog een zeer lezenswaardig gedenkſtuk onzer vroegere Letterkunde, vooral ook om de oorſpronkelijke gedachten en vernuftige trekken des dichters. De dus langzaam gevorderde Nederlandſche Letterkunde verdeelen wij in de volgende tijdvakken.

I. Van 1600—1670. Onder de kweekelingen der genoemde Rederijkkamers was een der voornaamſte PIETER CORNELISZOON HOOFT, zoon eens *Amſterdamſchen* Burgemeesters, in de vaderlandſche geſchiedenis beroemd. De jonge HOOFT oefende zich niet alleen in zijn vaderland; ook *Italië* werd door hem bezocht, en van daar bragt hij een veel liefelijker, vloeijender en welluidender dichttrant mede naar *Holland*, dan aldaar nog immer bekend was geweest. Zijne taal is ſpelend, dartel en buigzaam, en men verwondert zich over de bevalligheid, die hij aan het *Nederduitsch* weet bijtezetten. Daar hij echter in *Italië* reeds verkeerde modellen (vooral door den Ridder MARINI) algemeen bewonderd zag, zoo vervalt hij, op derzelver ſpoor, meermalen tot valsch vernuft en ijdele woordſpelingen. Zijne *Minnedichten* hebben nogtans op de vorming der taal tot zachtheid den weldadigſten invloed gehad, gelijk ook zijne *Geſchiedenisſen*, om haar die kracht, nadruk en bondigheid bijtezetten, welke de deftige geſchiedſtijl vereischt. Ook omtrent het Treurſpel en andere dichtſoorten heeft HOOFT verdiensten, doch minder dan JOOST VAN DEN VONDEL, die, zes jaar jonger dan hij, reeds op zijn dertiende jaar deed blijken, *wat hij namaals zou zijn.* Van Letterkundige opvoeding nogtans verſtoken, en tot den handel in het klein opgeleid, moest dit edele vernuft (ook al een kweekeling der kamer *in liefde bloeijende)* uit zich zelve de noodige kundigheden verwerven, zonder welke ook de edelſte dichtgaven onvruchtbaar of winderig blijven. Door geletterde vrienden met de oude *Latijnſche* dichters bekend (minder met de *Griekſche*, die hij eerst in later tijd, en ſteeds gebrekkig, beoefende) ſtelde hij zich derzelver navolging ten doel. Het *Treurſpel* was zijne meest geliefkoosde dichtſoort, en die, waarin hij het meest heeft uitgemunt. Op het voorbeeld der ouden, en zijne voorgangeren behield hij den *rei.* Treur- en Blijſpelen waren wel reeds door de Rederijkers, vooral in de Zuidelijke gewesten, met meer uiterlijken toeſtel dan innerlijke waarde vertoond; doch eerst in de Noordelijke, met name te *Amſterdam*, werwaarts vele *Brabanders* en *Vlamingers* de wijk genomen hadden, bekwamen zij door doctor KOSTER en GERBRAND JANSZOON BRERO (de eerſte was dichter van Treur-, de tweede meest van Blijſpelen) eenen meer geregelden vorm. Men dacht echter weinig aan eenheid van tijd, plaats en handeling. In hunnen trant was het *Paſcha* en het *Jeruzalem verwoest* van VAN DEN VONDEL, waarin (naar Rederijkerstrant) ook zinnebeeldige perſonen voorkomen; doch ſtaatkundige gebeurtenisſen gaven zijnen geest weldra eene andere wending. De twisten der Remonſtranten

en Contra-Remonſtranten, waarin VONDEL met ijver de zaak der eerſten omhelsde, deden hem den *Palamedes*, een treurſpel, wel geheel *Allegorie*, doch zonder *allegoriſche* perſonen, en ſtraks een aantal zijner beste, hoewel ſcherpe, hekeldichten ſchrijven. Zijn ernſtige geest ſchepte meest behagen in ſtaatkundige en bijbelſtoffen, en zijne meeste Treurſpelen zijn uit de H. S. ontleend; gelijk zijne Helden- en Lierzangen grootendeels beroemde voorvallen uit de vaderlandſche geſchiedenis ten onderwerp hebben. In deze beide opzigten had hij wel eenige overeenkomst met KLOPSTOCK, *Duitschlands* eeuwigen roem. Zijn overgang tot de Roomſche kerk gaf mede niet weinig ſtof aan zijne *Muſe*, en hij bewerkte nu niet alleen de *Legende*, maar zelfs het hooge *Dogma* in zijne *Altaargeheimenisſen*. VONDEL heeft in zijne *Reijen* van den *Gijsbrecht* (de *kerszang*), in den *Lucifer*, *Adam in Ballingſchap*, *Jephtha* en andere heerlijke ſtukken getoond, dat de Christelijke godsdienst eene niet minder *poëtiſche* zijde heeft, dan de *Griekſche Mythologie*, die in zijnen tijd, vooral door *Latijnſche* dichters, zoo onmisbaar werd gekeurd, dat HEINSIUS eenen lofzang op BACCHUS naast dien op JEZUS CHRISTUS plaatſte, en BARLAEUS in zijnen *Hymnus in Christum* allerlei beelden en benamingen uit de fabelleer overhoop haalde. Wij moeten VONDELS buigzaam genie bewonderen, wanneer wij de menigte dichtſoorten nagaan, door dezen vorst der *Nederduitſche* Dichters met zoo veel geluk beoefend. In het treurſpel, den lier- en heldenzang, (het heldendicht KONSTANTIJN *de Groote* werd door hem uit droefheid over den dood zijner gade vernietigd) het hekeldicht, het klinkdicht, de beſchrijvende poezij, kan men meesterſtukken van hem opnoemen, welke met de beste nieuwere dichtſtukken van dien aard wedijveren, en zich ſoms door eene gelukkige navolging der ouden aanbevelen. Verhevenheid, beeldrijkheid, vuur, wegſlepende kracht bezielen zijne reijen, en vele plaatſen zijner treurſpelen; een hartverheffend vaderlandsch gevoel heerscht in zijne heldenzangen; zinrijkheid in zijne Bijſchriften; *Juvenalisch* zout in zijne hekeldichten en honigzoete liefelijkheid in enkelde zijner kleine ſtukjes; doch alles, wat hij geſchreven heeft, zijn geene meesterſtukken, en de bewondering voor den grooten man moet ons niet blind maken voor zijne gebreken. Er heerſchen hier en daar niet alleen woordſpelingen, maar ook gemeene uitdrukkingen, onbeſchaafdheid, lage en zelfs walgelijke taal, die men wel uit de nog min gekuischte levenswijze dier tijden, en VONDELS ſtand in de maatſchappij kan *verklaren*, en mag verontſchuldigen, maar vooral niet moet goedkeuren. Twee andere dichters, beide uit de hoogere ſtanden, hadden elk eenen verſchillenden dichttrant en onderſcheidene verdienſten; doch in buigzaamheid van talent, en kracht van genie bereikten zij VONDEL niet. CATS is de duidelijkheid en gemakkelijkheid zelve: zijne taal is die des gemeenen levens, doch door keur van beelden, veredeld door het voortreffelijkſte doel, aan de reinſte zedelijkheid toegewijd. Hij ſchildert het menſchelijke leven in deszelfs

ge-

gewigtigfte betrekkingen, van de prille jeugd tot den hoogften ouderdom toe: van den laatften gaf hij zelf, die 83 jaar bereikte, het voorbeeld in eene fchets van zijn leven. De eenvoudigheid, zelfs wel eens platheid, zijner uitdrukkingen zou men van eenen man niet verwacht hebben, die de hoogfte ambten in den ftaat bekleedde, en tweemaal Raadpenfionaris was. CONSTANTIJN HUIJGENS was geheel oorfpronkelijk in zijnen dichttrant, die, fchoon ongemeen nadrukkelijk, wel eens met duisterheid vereenigd is. Zijne *Zedeprenten* maken een nieuw, nog weinig bewerkt, vak van befchrijvende poezij uit, waarin vernuft en geestigheid zich met menfchenkennis weten te paren, en nieuwere, meest befchaafde, volken overvloedige ftof tot verdienstelijke gedichten kunnen vinden. Zijnen dichtbundel heeft hij echter door de zedelooze en gemeene klucht van TRIJNTJE CORNELISZ bezwalkt. Niets van dien aard vindt men bij den geftreng zedelijken KAMPHUIZEN, wiens *uitbreiding der Pfalmen* en *ftichtelijkeRijmen*, hoewel een weinig ftroef, nogtans vol edele denkbeelden zijn, en wiens *Meifohe Morgenftond*, door deszelfs bevalligheid en wijsgeerige wending, nog tot model kan dienen. In denzelfden geest, doch een gladder en vloeibaarder, dichter was JEREMIAS DE DECKER, een man uit den koopmansftand, die weinig tijds over had, om zich door Letteroefeningen te befchaven; maar die zich door de lesfen zijns braven en kundigen vaders, en door eigene oefening de *Latijnfche* en eenige hedendaagfche talen eigen maakte, en als dichter door VONDEL, om zijne *fierlijke netheid*, geroemd wordt. In het midden der zeventiende eeuw onderfcheidden zich WESTERBAAN, JOHAN DE BRUINE *de Jonge*, JOAN SIX, SIX VAN CHANDELIER, ANSLO (een man vol dichtvuur, wiens *Pest van Napels* een meesterftuk is) en de bevallige minnedichter DANIEL JONCTIJS, alsmede de zaakrijke dichter van bijfchriften GERARD BRANDT. Doch ook in dit, gelijk in verreweg de meeste andere vakken (wanneer men alleen het Minnedicht uitzondert) was VONDEL de meester. De edelfte vernuften, de geleerdfte Hoogleeraaren op de, gedurende den *Spaanfchen* oorlog geftichte, Hoogefcholen, vooral te *Leijden*, en het *Amfterdamfche Athenaeum*, zoo als HEINSIUS, zijn vriend SCRIVERIUS, BARLAEUS, enz. zelfs de uitftekende DE GROOT beminden en beoefenden de moedertaal. Edele vrouwen, gelijk TESSELSCHADE VISSCHER en hare zuster, vertaalden TASSO, of werden zelve door DE GROOT in het *Latijn* vertaald. De *Duitfcher* OPITZ vormde zijne poëzij naar de onze. In dit zelfde gelukkige tijdvak bereikte het *Nederlandsch Proza* eene zeldzame, te voren nooit gekende, en zelfs federt eerst in onze dagen overtroffene hoogte. HOOFT was ook hier de ijsbreker. Zijne gefchiedkundige werken (HENDRIK *de Groote*, *Nederlandfche Historien*, *Rampzaligheden der verheffing van den huize Medicis*, enz.) munten uit door eenen bij uitftek krachtigen, gefpierden, en tevens zeer bloem- en beeldrijken ftijl: hij fchildert (vooral in zijn meesterftuk, de *Nederlandfche Historien*) de gebeurtenisfen,

meer dan hij dezelve verhaalt, en op elke bladzijde ontmoet men den dichter. Door eene twee en vijftig maal herhaalde lezing had hij zich TACITUS zoo eigen gemaakt, dat hij zeer veel, ja geheele wendingen, doch bovenal de ongemeene kortheid en bondigheid van dien grooten schrijver heeft overgenomen; doch hij is doorgaans schilderachtiger, gelijk TACITUS over het algemeen wijsgeeriger is. Deze zelfde eerste *Nederlandsche Geschiedschrijver* (in den zin der ouden) was de grondlegger der ware Nederduitsche schrijftaal. Het is waar, wij zagen reeds ALDEGONDE en KOORNHERT, ook in proza, eenige niet ongelukkige proeven nemen; doch hoe arm en gebrekkig verschijnt daar de taal nog, bij den rijkdom vergeleken, die HOOFT ten toon spreidt! Er is bij den laatsten een fier en jeugdig zelfvertrouwen, dat in deze reeds zoo rijke taal alle hulp en alle middelen van vreemden ter zijde stelt. Zij wil alles uit haar eigen boezem scheppen, en het gelukt haar doorgaans, met eenige uitzonderingen. Van toen af schuwden alle goede *Nederlandsche* schrijvers in dicht en ondicht die bastaardtaal, waartoe *het Bourgondische* hof en de Rederijkers het sein gegeven hadden, en één groot man was de hersteller der taal.

Anders was dit in de Zuidelijke gewesten, die nog aan *Spanje* onderworpen bleven. Hier bleef, door de naauwe gemeenschap met de *Walsche* gewesten, door de *Fransche* hoftaal, door de afscheiding van de groote Noordelijke modellen, en door den afkeer zelfs van de verbeteringen, welke dus genoemde *ketters* in taal, prozastijl en dichtrant invoerden, de spraak meer met bastaardwoorden doorvlochten, de voordragt min gekuischt, de poëzij meer plat. Daar dit echter meer in den *vorm* en de *keuze* der stoffen, (immers de zegeliederen op hunne nederlagen konden de *Zuid-Nederlanders* niet smaken) dan in de zielsgesteldheid der *Belgen* lag, zoo moesten deze den zinrijken, bevalligen, en huisselijken CATS, die de taal des gemeenen levens sprak, en de zeden en gewoonten (destijds nog bij de *Noord-* en *Zuid-Nederlanders* genoegzaam gelijk,) in vloeijende en algemeen verstaanbare verzen voordroeg, verre de voorkeur geven boven grootere, stoutere, doch voor *hen*, min geschikte Dichters. Ook is CATS nog tot op deze dagen voor de *Belgen* een huisboek gebleven, en, hoewel een Protestant, zelf door hunne geestlijken hoogelijk geroemd. In de *Latijnsche* poezij overtroffen de *Belgen*, door de meesterstukken van sommige *Jezuïten*, zelfs de *Noord-Nederlanders*. Hoe aanvallig voorts, hoe liefelijk, en voor aardige wendingen geschikt, reeds de *Hollandsche* taal was, blijkt uit DE BRUNE's *Wetsteen der Vernuften*, en vooral uit de *Hollandsche Arkadia* van HEEMSKERK; een boek vol geest en vernuft, doch ook wel eens tot dat spelende en onnatuurlijke vervallende, hetwelk uit de school van MARINI, met HOOFT, te midden zijner uit *Italië* medegebragte rijkdommen, was binnen geslopen.

II. Van 1670—1720. Het tweede tijdperk der herleefde *Nederlandsche*

ſche Taal en Dichtkunde mag men omſtreeks het jaar 1670 dagteekenen. De heer DE VRIES heeft in zijne beroemde *Geſchiedenis der Nederlandſche Dichtkunst* doen zien, dat de groote worſteling tegen *Spanje*, die den geest der Natie tot de hoogſte ſpanning verhief, denzelven in alle vakken van menſchelijke grootheid, ook in de Letterkunde, zeer deed uitmunten. Na den *Munſterſchen* vrede verſlaauwde die geest, of ontaardde in driftige burgergeſchillen, en hierdoor daalde of verbasterde ook allengskens de Dichtkunst. Reeds bij JAN. VOS vertoonden zich hoogdravende winderigheid, opgeblazene wartaal, en walgelijke wreedheid in de ſchilderingen; en toch werd hij hoog geacht bij velen zijner tijdgenooten. Dit was een teeken van verval, en van overſpanning, die eerlang in verſlapping moest eindigen. De groote geest van HOOFT en VONDEL bleef echter nog menigen Dichter bezielen, onder welke gewis ANTONIDES VAN DER GOES, door zijnen overheerlijken *IJſtroom*, de kroon ſpant. Dit meesterſtuk, waarin men. ja, hier en daar, veel valsch vernuft, misbruik der Mythologie, en winderige hoogdravenheid opmerkt, is toch over het geheel eene parel aan *Neerlands* dichtrenkroon, en een der eerſte beſchrijvende dichtſtukken, waarop *Nederland* mag roemen. Hoe keurig zijn niet de beſchrijvingen der onderſcheidene voortbrengſelen, door de ſcheepvaart op het IJ aangebragt! Hoe edel en nieuw zijn de beelden, die hij gebruikt, b. v. het ſtrelen der korenaren door den Zephyr, bij dat van het goudgeel hair eens kinds door de voedſter! ANTONIDES ſtierf jong, misſchien ware hij anders een VONDEL geworden. VOLLENHOVEN munt uit in Bijbelſtof, welke ſedert VONDEL bij velen geliefkoosd werd. OUDAAN verlustigt zich daarin, en in de beſchouwing van de *Staatsgevallen* zijns tijds; doch hij is, zoo het ſchijnt, met opzet duister en gewrongen, bij vele blijken van vernuft en ſchranderheid, die echter niet zoo rijk zijn, om (gelijk bij HUIJGENS) voor zijne vele gebreken tot vergoeding te ſtrekken. HEIJMAN DULLAART, JAN LUIKEN in zijne *Duitſche Lier*, (een bundel meestal onberispelijke minnedichten, die hij uit kwalijk begrepene godsdienstigheid later zocht te vernietigen) en ſomtijds in eenvoudig ſchoone voortbrengſelen ter eere van den godsdienst), vooral ELISABETH HOOFMAN, hadden nog groote, de laatſte zelfs uitſtekende verdiensten. Maar toen AND. PELS in zijn opzet ſlaagde, om het *Nederlandsche*, naar het *Grieksch* gevormde, treurſpel door het *Franſche* te verdringen; toen de *Nederlanders*, in plaats van oorſpronkelijke dichters *vertalers* werden, en KATHARINA LESCAILLE zich door eene middelmatige overzetting, van op zijn best middelmatige *Franſche* ſtukken, een' grooten naam verwierf; toen de Nate eindelijk zich naar de *Franſche* vlugtelingen, geloofsbroeders, die zij in haar midden had opgenomen, begon te vormen: — toen zag men de blijken van verval (tegen welke ANTONIDES vergeefs uit alle kracht worſtelde) reeds duidelijk genoeg; doch ARNOLD MOONEN, en LUKAS ROTGANS, op het einde der zeventiende, en

en in het begin der achttiende eeuw levende, hebben, bij alle de genoemde gebreken, toch nog fporen van de fchoone tijden van VONDEL, die bij den vroeg overledenen LUCAS SCHERMER nog menigvuldiger fchitteren, nagelaten.

De hoofdwerken van den *Nederlandfchen* Prozaftijl in dit tweede tijdperk zijn die van BRANDT, vooral deszelfs *Leven van den Admiraal* DE RUITER, en zijne *Kerkelijke Gefchiedenis van Nederland*, onder den naam van *Historie der Reformatie*. Dezelve hebben niet die duisterheid en ftroefheid, welke men bij HOOFT niet miskennen zal. Zij zijn voor den algemeenen lezer verftaanbaarder en doorgaans vloeijender gefchreven: daarbij is de taal altijd zuiver en edel; meermalen verheft hij zich, bij het melden der verdiensten van DE RUITER, tot de hoogte van zijn onderwerp: doch ook vertoeft hij niet zelden bij al te kleine bijzonderheden, en bezit noch den veel befchouwenden blik van HOOFT, noch deszelfs fchilderachtig penfeel. Deze vermelding, ook van kleinigheden, die den ftijl des gefchiedfchrijvers moeten ontluisteren, vindt men bijzonderlijk in de drie laatfte deelen van de *Historie der Reformatie*, waarin hij zich geheel in godgeleerde gefchillen verdiept. SWINNAS fchetfte met leven en vuur den tweeden *Engelfchen* oorlog, (1665 — 1667) en DE GROOT vond in KASPAR BRANDT eenen waardigen levensbefchrijver. Andere voortbrengfelen van welfprekendheid waren gering in getal. De beroemde FRANCIUS trachtte haar bij de kanfelredenaars te bevorderen door de fchoone voorreden voor zijne vertaling van een werkje des kerkvaders GREGORIUS. Ook had men eenige niet onvermaarde redenaars, vooral VOLLENHOVEN (in deszelfs bundel *Heerlijkheid der Regtvaardigen,*) de drie zonen van GERARD BRANDT enz.; doch over het algemeen ftond de kanfel-welfprekendheid op eenen zeer lagen trap. De geleerden beminden en beoefenden het *Nederduitsch* niet meer, gelijk in het vorige tijdperk, en men ftelde er fomtijds, zoo als de oudere BURMAN, eenen roem in, het niet te kennen, ja te verfmaden. Ook verviel de poëzij hoe langs zoo meer tot berijmd Proza, en de Natuurdichter POOT was, in het begin der achttiende eeuw, voor langen tijd de laatfte waardige handhaver van *Nederlands* roem in dit vak. Ongemeen liefelijk als minne- en landdichter ftoffeert deze min geletterde landman zijne tafereelen, zelfs uit de *Griekfche* fabelleer, met groote bevalligheid en zulke dichterlijke fieraden, welke, uit den aard zelve des onderwerps geput, geen moeijelijk zoeken naar opfchik verraden, gelijk zoo vele dichters dier eeuw behoeven. Nog heden kent men fommige van POOT's gezangen van buiten, hetwelk gewis met geene van iemand zijner tijdgenooten het geval is.

III. Van 1720—1774. Immers na POOT verachterde de *Nederlandfche* Dichtkunde hoe langs zoo meer, vooral door den invloed der geestverftikkende *Kunstgenootfchappen*, welke zich federt ANDRIES PELS tot op eene ongeloofelijke menigte hadden vermenigvuldigd,

en een onbegrijpelijk gezag hadden verkregen. Dichters, die geen lid van dichtersgilden waren, werden verketterd, misten alle gezag, en zagen hunne feilen op eene kleingeestige wijze breed uitgemeten; terwijl men de kleinste misslagen opving, en daarentegen de bepaalde of waarachtige schoonheden of geheel over het hoofd zag, of aan die beuzelingen opofferde. Zelfs betere Dichters, een ARNOLD HOOGVLIET, een DIRK SMITS, de begaafde LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN, gevoelden den invloed dezer genootschappen, of van den geest, dien zij verspreidden. Het werd smaak, zich eenen bijbelheld te kiezen, waarvan men niet eene daad *dichterlijk* voorstelde, maar deszelfs leven *berijmde*. Mannen, met geen vonk dichterlijk vuur bezield, doch die geene bijeenkomst van hun *dichtgenootschap* verzuimden, en daar glad en vloeijend leerden rijmen, waagden zich aan die taak. Andere maakten *Hof-*, *Stroom-* of *Mengeldichten*, netjes, keurig, glad, doch flaauw en vervelend. Men vertaalde meest uit het *Fransch*, en het *Fransche* Treurspel was voor het *Amsterdamsche* tooneel (nog den eenigen staanden schouwburg) de eenige bron, waaruit men zonder veel geest des onderscheids putte. Doch deze zelfde, voor de poëzij zoo onvruchtbare, tijd was eene waarlijk goude eeuw voor de *Taalgeleerdheid*. Hoezeer ook de zeventiende geenszins arm was aan schrijvers over de taal; hoezeer VAN DER MIJLE, reeds in het begin dier eeuw, in eene *Latijnsche* verhandeling de overeenkomst van het *Nederduitsch* met het *Perzisch* aantoonde, en den rijkdom van hetzelve ontvouwde; hoezeer nog vroeger KILIAAN deszelfs voortreffelijk *Woordenboek*, nog zoo onmisbaar voor de kennis van verouderde woorden, had in het licht gegeven; hoezeer HOOFT en VONDEL zelve ook het werktuigelijke der taal ijverig beoefenden; (mogt de zachte vrouwelijke geslachtsbepaling van eerstgemelden niet uit de taal verdrongen zijn,) hoezeer eindelijk HOFMAN en MEIJER (in hunnen Woordenschat), HOOGSTRATEN (in zijne Geslachtlijst) en anderen, nuttige hulpmiddelen tot beoefening der taal aan de hand gaven, zoo was toch nog geen wijsgeerig zamenstel over den aard, den oorsprong en de vorming der taal voorhanden. Eerst de geleerde LAMBERT TEN KATE verrijkte onze letterkunde daarmede in zijne *Aanleiding tot de kennis van het verhevener deel der Nederduitsche sprake:* en hoewel HUIJDECOPER minder *Systematisch* was, spreidde hij echter in zijne aanmerkingen op MELIS STOKE, doch vooral in zijne *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, misschien nog diepere kennis ten toon van de gronden en schatten der taal. LELIJVELD was de derde van dit edel klaverblad, en van toen af vormde zich eene onafgebrokene reeks van schrandere taalkenners, onder welke WAGENAAR en KLUIT de beoefening van de Geschiedenis des Vaderlands, met die van deszelfs taal, op de gelukkigste wijze wisten te vereenigen. Van deze Geschiedenis hadden BOR, VAN METEREN en REIJD in den eenvoudig verhalenden, HOOFT en DE GROOT in den meer sierlij-

 ken

ken ftijl wel de fchitterendfte partijen befchreven; DOUZA, MATTHEUS VOSSIUS en anderen hadden de oudere gefchiedenis opgedolven; AITZEMA en WICQUEFORT hadden tot de nieuwere bouwftoffen verzameld; doch een *geheel* beftond nog niet, toen WAGENAAR zijne *Vaderlandfche Historie* befchreef. Dit werk, het voortbrengfel van taaije vlijt, van meer dan tien jaren onderzoeks, en zuivere waarheidsliefde, mogt aan fommigen niet behagen, die ongaarne de verkeerdheden van eenige Regenten, al was het dan ook volkomen kalm en hartstogteloos, in hare geheele naaktheid zagen blootleggen; de overgroote meerderheid der Natie juichte die onderneming toe, en WAGENAAR vond zich aangemoedigd, om bij zijne Gefchiedenis des Vaderlands ook die zijner geboorteftad *Amfterdam* te voegen. Bij de meeste eigenfchappen van eenen *Gefchiedonderzoeker* (een wijsgeerigen blik op de gebeurtenisfen uitgezonderd) voegde WAGENAAR ook de *duidelijkheid*, het eerfte vereischte van eenen gefchiedfchrijver: doch *nadruk* en *fierlijkheid* ontbreken hem grootendeels. In de taal is hij bij uitnemendheid zuiver en keurig. Omtrent een niet onbelangrijk deel der Gefchiedenis, *de Penningkunde*, had GERARD VAN LOON groote verdiensten. NOORDKERK fchitterde als Regtsgeleerde door eenen uitnemend fierlijken en krachtigen ftijl; eene zeldzame verdienste des tijds, zoowel in dichtmaat als proza. De kanfel-*voordragt* bezat nog zeer weinig kanfel-*welfprekendheid*. De uitftekende beoefening der *Griekfche* en *Latijnfche* Letterkunde, welke hier in het midden der achttiende eeuw onder HEMSTERHUIS, WESSELING, DUKER, D'ORVILLE, VALCKENAER, RUHNKENIUS, SCHRADER, BURMAN, WIJTTENBACH, en zoo vele anderen meer, eene gouden eeuw beleefde, bragt flechts weinig bij tot aankweeking der Vaderlandfche. Men dacht en fchreef veel beter — en fommigen ook liever, — in de *Latijnfche*, dan in de moedertaal.

IV. Van 1775—1824. Het was tusfchen 1770 en 1780, dat zich een betere fmaak in *Nederland* begon te vertoonen. Men was dien aan twee *Vriezen* verfchuldigd, O. ZWIER VAN HAREN, en SIMON STIJL. De eerfte, benevens zijn broeder WILLEM, was een groot vriend der Vaderlandfche vrijheid, die ook het huis van *Oranje* verheerlijkte, beide te zamen in zijn uitmuntend Dichtftuk, *de Geuzen*. (WILLEM had vroeger eenige fraaije Lierzangen en het Heldendicht *Frifo* uit de fabelgefchiedenis uitgegeven.) De *Geuzen* munten uit door alle de eigenfchappen, die den waarachtigen dichter kenfchetfen, door verheffing, zwier, gloed van verbeelding, innig gevoel en fmaak voor het fchoone en goede; alleen de uiterlijke vorm, de fomtijds ruwe ftijl; en verwaarloozing der taal, ontfierden dit meesterftuk; doch de laatfte druk van 1776, zoowel als de latere bewerking van FEITH en BILDERDIJK, namen op onderfcheidene wijze deze gebreken weg, en verheffen de *Geuzen* tot het *Nationale Heldendicht* van *Nederland*. De geneesheer SIMON STIJL vereenigde, in zijne *Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden*, de fierlijkheid en bondigheid van HOOFT,

de

de levendigheid van BRANDT, en de duidelijkheid van WAGENAAR, zonder de duisterheid van den een', de gerektheid van den ander', en de befchroomdheid van den derden. In den tweeden druk voorzag hij zijn werk met eenen fraaijen flotzang ter eere van het Vaderland. Weinige *Nederlandfche* Gefchiedfchrijvers werpen zulk eenen wijsgeerigen blik op de gewigtigfte gebeurtenisfen, zien zoo diep in de oorzaken, en ontwikkelen zoo goed derzelver gevolgen. Sedert 1776 begon ook de jeugdige BILDERDIJK zich als oorfpronkelijk Dichter, doch verrijkt met alle de fchatten der oudheid, verre boven zijne oudere tijdgenooten te onderfcheiden. — Ook de andere gewesten bleven bij *Holland* en *Vriesland* niet achter. RHIJNVIS FEITH fchitterde in *Overijsfel* als een der eerfte lichten onzer herlevende poezij. In *Staats-Braband* bloeide de freule DE LANNOY, de vriendin van FEITH en BILDERDIJK, door keurigen en krachtigen dichttrant, doch ftierf reeds in hare jeugd. In *Zeeland* gaf de jonge BELLAMY aan *Nederland* eenen natuurdichter, door eigen aandrang tot een der geliefdfte volkszangers der Natie gevormd; doch aan *Utrechts* Hoogefchool in den omgang met RAU, KLIJN, HINLOPEN en VAN DER PALM, alle jongelingen van den fchoonften aanleg, ontwikkeld. BELLAMY ftierf vroeg, nog eer hij eenen ftand in de Maatfchappij bekleedde. Ook de voortreffelijke NIEUWLAND, die niet minder in de afgetrokkenfte wetenfchappen, dan in de Dichtkunst uitmuntte, werd vroeg aan het bewonderende vaderland ontrukt. In weerwil dezer verliezen, in weerwil der noodlottige oorlogen, binnenlandfche verdeeldheden, rampen en fchaden van allerlei aard, die het vaderland federt het jaar 1780 teisterden, en alle kracht en geestverheffing fchenen te moeten verlammen en ontzenuwen, verhief zich echter de *Nederlandfche* Letterkunde, ja misfchien juist door die ftormen des te meer, en bleef zelfs op eene glansrijke hoogte in de drie heillooze jaren, toen de *Franfche* keizer ons vaderland met zijne reusachtige heerfchappij had vereenigd, en geen middel verzuimde, om den volksgeest, die door eene Nationale Letterkunde zoo ongemeen wordt opgebeurd, te fmoren. *Amsterdam* (door HELMERS, LOOTS, VAN HALL enz.) wedijverde met *Rotterdam*; (TOLLENS, IMMERZEEL en anderen) *Groningen* mogt zich op SPANDAW, *Gelderland* op LULOFS en STARING beroemen. Gelijktijdig met de poëzij verrees ook de welfprekendheid; vooral die van den kanfel bereikte eenen voorheen nimmer beklommen trap, waarop ongetwijfeld de meerdere onbekrompenheid van begrippen, vooral onder de Protestanten in *Nederland*, eenen grooten invloed uitoefende. VAN DER PALM overtreft alle vroegere en latere Nederlandfche redenaars (volgens het eenparige oordeel der Natie) in duidelijkheid, nadruk, bevalligheid en natuurlijkheid van ftijl; om nu van zoo vele andere beroemde kanfel-redenaars niet te gewagen. In de Taalkennis ging BILDERDIJK door diep wijsgeerige inzigten (vooral omtrent de geflachten) zelfs TEN KATE en HUIJDECOPER te boven. SIEGENBEEK regelde de

de fpelling naar den voorgang der oudheid, en het hedendaagfche gebruik; WEILAND gaf eene fpraakkunst en een uitvoerig Woordenboek der taal, en DE VRIES eene Gefchiedenis harer Dichtkunst. Dus verhief zich de *Nederlandfche* Letterkunde; terwijl ook uitftekende geleerden en beofenaars der oude Litteratuur, een DE BOSCH, VAN LENNEP, BOSSCHA, VAN CAPELLE en anderen, in de moedertaal fchreven, en dezelve door hunne bijdragen verrijkten. Men mag dus zeggen, dat dit bloeijende tijdperk onzer Letterkunde het vroegere der zeventiende eeuw in overvloed en waarde van voortbrengfelen althans evenaard, en dat er geen land in *Europa* is, hetwelk ons plekje gronds in gewrochten van goeden fmaak, genie en geleerdheid, naar mate van deszelfs kleinen omtrek, overtreft.

Het *karakter* der *Nederlandfche* Letterkunde fchijnt *hooge ernst* te wezen. Immers VONDEL, DE DECKER, ANTONIDES, BRANDT, SMITS, de VAN HARENS, FEITH en BILDERDIJK wijdden hunne lier bij voorkeur aan de hoogere belangen der menschheid of des vaderlands. In het minnedicht waren wel HOOFT en POOT zeer gelukkig; doch grondtoon der poezij werd het nooit, zoo als in *Frankrijk* in de achttiende eeuw. Het *Treurfpel* heeft menig meesterftuk aan te wijzen; het *Blijfpel* genoegzaam niet een. Alle pogingen, om het *hoogere blijfpel* (*comédie de caractère*) in *Nederland* over te planten, zijn mislukt, fchoon HOOFT en LANGENDIJK in de klucht en het lagere blijfpel vrij goed mogten flagen, en NOMSZ nu en dan ook het hoogere nabij kwam; doch hij bereikte het niet. Zou ons volkskarakter, de in hetzelve heerfchende ernst, welke, zich ontfpannende, wel eens tot het andere uiterfte plagt over te flaan, hiervan niet de oorzaak zijn? Dan de nieuwere tijden hebben wonderen gedaan: de Natie is ook zeer in uiterlijke befchaving gevorderd; de dichtgloed, die haar verwarmt, koestert zelfs, gelijk onder *Italiës* zachten en milden Hemel, maar met meer kracht, algemeener kunde en heiliger gewaarwordingen, dan bij het verbasteerde nakroost der *Romeinen*, eenen *improvifator*, wien ook reeds de *Buitenlander* vereert. Zou dan het befchaafde Blijfpel alleen nog blijven ontbreken? Wij gelooven zulks niet, maar hopen, dat zoowel de kunst van MENANDER als die van SOPHOCLES, en alle hoogere Dichtfoorten, fteeds hooger bij ons mogen klimmen, en, met befchaafden en fierlijken Prozaftijl, eene wijsgeerige ontwikkeling der Gefchienis, en een hoelangs zoo dieper indringen in den grond en het wezen der tale vereenigd, eenen onvergankelijken eerekrans voor *Nederland* zullen vlechten.

NEDERPLOFFING. (*Precipitatie*) Een der belangrijkfte punten van de leer der fcheidkunde, waarop de ontleding en zamenftelling van alle ligchamen gegrond is, en van welks juist begrip alles afhangt, om in dezen tak van wetenfchap eenige vorderingen van aanbelang te maken. Uit de verfchillende verwantfchap der ligchamen volgt, dat daarin ook hooge en lage trappen plaats hebben, dat is: dat

dat de verwantſchap van eenig ligchaam, tot andere ligchamen, veel of weinig wezen kan, en zich derhalve veel gemakkelijker met het eene dan met het andere zal verbinden. Hieruit volgt: 1. dat een ligchaam, hetwelk de grootſte verwantſchap tot een ander toont te bezitten, ook het naauwst met hetzelve vereenigd wordt; 2. dat zoodanige vereeniging door geen ander ligchaam, hetwelk met een van beiden eene mindere verwantſchap heeft, kan verbroken, of van een geſcheiden worden; maar 3. dat alle zamenſtellingen van twee zelfſtandigheden door een derde ligchaam, hetwelk grooter verwantſchap met een der beide eerſten heeft, dan wel deze onderling bezitten, noodzakelijk moeten ontbonden worden. De ſcheidkundige vereeniging van twee ligchamen wordt derhalve verbroken, zoodra men er een derde ligchaam bijvoegt, dat tot een der overige ligchamen in grootere verwantſchap ſtaat, dan deze tot elkander. Het nieuw bijgevoegde ligchaam verdringt een der overige, en vereenigt zich met het andere tot een nieuw ligchaam: b. v. wanneer men in een fleschje eenig vocht giet, uit eene vereeniging van kalk en ſalpeter-zuur beſtaande, welke beide zelfſtandigheden met elkander in verwantſchap ſtaan; er een weinig van in een kelkje doet, en, voor een derde ligchaam, er een weinig potasch, of liever eene ontbinding van potasch in water, bijvoegt, dan wordt de vereeniging van den kalk en het ſalpeterzuur dadelijk verbroken, om dat de potasch grootere verwantſchap met het ſalpeterzuur heeft dan de kalk. De potasch verdringt in dit geval den kalk, en vereenigt zich met het ſalpeter-zuur tot een nieuw ligchaam: met andere woorden, het laatſte laat het eerſte los, om zich met de potasch te verbinden, waarvan dan ook het gevolg is, dat de kalk, wederom vrij geworden zijnde, zich zigtbaar, door zijne eigene zwaarte, op den bodem van het glas afzondert, of zinkt; en het is deze kunstbewerking, waaraan men den naam van *Nederploffing* of *Precipitatie* gegeven heeft. Zij is voor de ſcheidkunde van het grootſte belang, om de oorſpronkelijke beſtanddeelen der ligchamen te leeren kennen, hunne onderſcheidene graden van verwantſchap te beoordeelen, en nieuwe zelfſtandigheden te vormen, die, van andere, haar voorheen eigene, krachten afgeſcheiden, tot bijzondere oogmerken kunnen gebruikt worden. Vele gewigtige werkingen der Natuur, voornamelijk toen de tegenwoordige gedaante der aarde door geweldige ſchokken bepaald werd, berusten oorſpronkelijk op de uitkomst der Nederploffing. Zoo meent men b. v. dat de graniet, door zulk eene algemeene Nederploffing is gevormd geworden. De ſcheidkundige Nederploffing geſchiedt op tweederlei wijze: namelijk, langs den natten en droogen weg, dat is, in het eerſte geval, wanneer de oploſſing, die van het opgeloste ligchaam moet worden afgeſcheiden, vloeibaar is, of in het laatſte, wanneeer zij eerst door vuur vloeibaar moet gemaakt worden. Ook heeft men voorbeelden van ſcheidkundige ontleding door Nederploffing, waarbij het afgeſcheiden beſtanddeel niet zinkt, maar in de vloeiſtof, waarin

in het zich bevindt, rond zweeft; zoo als, b. v. als men een weinig Benzoë-gom in ſterken brandewijn of voorloop laat oplosſen, wanneer men eene heldere roodbruine vloeiſtof verkrijgt; maar zoodra men er eenig water bijdoet, wordt de Benzoë afgeſcheiden. Niet altijd echter wordt het afgeſcheiden beſtanddeel werkelijk neergeploft, of in de vloeiſtof gelijkelijk verdeeld of verſpreid; maar ſomtijds vervliegt hetzelve, onder de gedaante eener luchtvormige vloeiſtof, of zoogenoemde lucht, hetwelk men in de ſcheidkunde *opbruiſing* noemt.

NEDERRIJKS-WALD. Dit is thans bekend als eene buurſchap, behoorende onder het ſchoolambt *Groesbeek* in *Gelderland*, en op eene, naar evenredigheid van derzelver bevolking, zeer groote oppervlakte ſlechts 390 inwoners bevattende. Voormaals was het *Nederrijks-wald*, gelijk nog de naam aanduidt, een uitgeſtrekt bosch, op ſommige plaatſen digt met ſtruwelen bewasſen, en op andere met hoog opgaande boomen bezet. In dezen toeſtand bevond hetzelve zich nog in de 14de eeuw, gelijk uit oorſpronkelijke ſtukken van dien tijd duidelijk blijkt. Sommige ſchrijvers meenen in hetzelve het *ſacrum nemus* te zien, waarvan TACITUS *Hist. lib. IV. c.* 14. 15 gewaagt. Zeker is het, dat het zich oudtijds, van het riviertje de *Niers* en den omtrek der ſtad *Calkar*, tot digt bij *Nijmegen* uitſtrekte, en tot de domeinen van den Duitſchen keizer behoorde, en dat, van KAREL *den Grooten* af, vele keizers er achtereenvolgelijk het vermaak der jagt genoten. Tevens bezaten de burgers van *Nijmegen* het voorregt, er dor hout te mogen ſprokkelen, alsmede het groene hout, voor zoo ver het nog buigbaar was, te mogen afhakken, en, in het gemeen, alle takken, die zij op hunne kar ſtaande bereiken konden, te mogen afhouwen; een voorregt, in de middeleeuwen niet ongewoon, en met de ſtaatsgeſteldheid van dien tijd overeenkomstig. Naderhand, namelijk in de 13de of 14de eeuw, kwamen de graven van *Kleef* en die van *Gelre* ieder in het bezit van een gedeelte van het *Nederrijks-wald*; gelijk thans nog de uitgeſtrektheid gronds, welke te voren door hetzelve beſlagen werd, voor het grootſte gedeelte onder Pruisſisch gebied is; maar ook in de natuurlijke geſteldheid van het *Nederrijks-wald* hadden van tijd tot tijd groote veranderingen plaats. De bosſchen werden uitgedund, het zware hout verdween, en de beroeringen en gedurige oorlogen der 15de en 16de eeuw gedoogden niet, dat de nu ontbloote ſchrale grond in bouwland werd herſchapen. In den aanvang der 17de eeuw vertoonde het *Nederrijks-wald*, althans voor zoo ver hetzelve op Geldersch grondgebied lag, niets dan dorre heiden, door enkele ſtruwelen afgewisſeld; maar van dezen tijd af, vooral kort nadat de Munſterſche vrede de rust van *Europa* had verzekerd, werden, op koste van bijzondere perſonen, vele dier woeste gronden ontgonnen, hetgeen mede in het laatſte gedeelte der vorige eeuw met een groot aantal morgens land plaats had, zoodat thans de dalen en vlakten grootendeels, (ſchoon

door

door sterke bemesting) vruchtbaar bouwland of weelderig struikgewas, en alleen nog de schraalste heuveltoppen en hoogten heide-velden vertoonen.

NEDER-RIJN. Eene Pruisische provincie, den naam van een Groot-hertogdom voerende, welke in 1815 op het congres te *Weenen* aan *Pruissen* werd afgestaan; doch waarbij, bij den tweeden Parijschen vrede, nog een klein deel van *Frankrijk* gevoegd werd. Zij ligt deels op den linker oever van den *Rijn*; grenst aan de Pruisische provinciën *Gulik en Cleef*, *Berg* en *Westphalen*, de *Nassausche*, groothertoglijk *Hessische*, *Hessen-Homburgsche*, *Oldenburgsche*, *Coburgsche* en *Beijersche Over-rijnsche* landen, *Frankrijk* en het koningrijk der *Nederlanden*, en bevat 300 v. m. en 235,000 inwoners. De grond, offchoon over het geheel meer bergachtig dan effen, bevat echter ook vlakten, en vele vruchtbare dalen aan den *Rijn*, de *Moezel* en *Nahe*, en over het algemeen vele bekoorlijke landstreken. De voortbrengsels des lands bestaan in de gewone huisdieren, wild, visch, allerlei granen, ooft, tuinvruchten, vlas, hennep, hop, tabak, wijn, inzonderheid aan de *Moezel*, *Aar* en *Nahe*, en veel hout, voornamelijk in het Zuidelijk gedeelte. In het delfstoflijk rijk vindt men zilver, ijzer, koper, lood, galmei, marmer, schiefer, tuf-, zand- en molensteenen, basalt, porphier, aluin, bruinsteen, zwavel, steenkolen, zout en minerale bronnen. De voornaamste fabrijken zijn in *Aken*, *Eupen* en *Montjoie*, waar de laken-fabrijken tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt zijn, en ook voor buiten 's lands arbeiden. Voorts vindt men hier linnen-, wollen-, zijde- en lintfabrijken, alsmede voor verwstoffen, leder en porselein, ijzer, staal, koper, messing enz. met alle welke artikelen eenen levendigen handel wordt gedreven. De inwoners spreken meestal de Duitsche taal, met het Fransch vermengd, en behooren grootendeels tot de Roomsch-katholijken, offchoon er ook Protestanten en Joden gevonden worden. De provincie wordt in de regeringsdistrikten *Aaken*, *Coblenz* en *Trier* verdeeld.

NEGERS. Een menschen-ras in *Afrika*, dat zich van de monden van de *Senegal* en *Gambia* tot diep in het binnenste des lands uitstrekt, en zoowel ten aanzien van godsdienst, levenswijze en karakter, als door zijne gestalte, van zijne onderdrukkers, de *Mooren*, onderscheiden is. De Neger heeft bij eene meer of mindere zwarte kleur, eene dikke, voor het gevoel zachte huid, een bijzonder sterk riekend zweet, en meestal kroes, wollig haar, dat doorgaans zwart, maar ook somtijds roodachtig is. Aan zijn smal, als in een gedrukt, hoofd steekt het benedenste gedeelte van het gezigt verder vooruit, dan bij de overige menschen-rassen. De platte neus, en de hoog opstaande lippen, hoe gewoon ook anders bij de zwarten, zijn hem echter niet algemeen eigen, want men vindt Negers met verheven neuzen en fijne zwarte lippen. Daarentegen hebben zij gewoonlijk wel geregelde, witte tanden, die zij zeer goed onderhouden. In hunne

ne gelaatstrekken is vele verscheidenheid: bij dezen zijn zij grof, bij genen fijner; sommigen hebben groote, anderen kleine oogen, van verschillende kleur; terwijl men hier een scherpzinnig, daar een dom gelaat aantreft, en er Negers gevonden worden, die beschaafde *Europeanen* zelfs voor schoon zouden houden. Zij zijn, met uitzondering van enkele stammen, van een sterk ligchaamsgestel, hebben eene breede borst en sterke schenkels, lange, doorgaans een weinig binnenwaarts gebogene, beenen, en breede voeten. Zij zijn zeer vlug en sterk, en overtreffen, onder de heete luchtstreken, de *Europeanen* in allerlei soort van ligchaams arbeid. Zelfs zijn de vrouwen voor eene groote inspanning van kracht geschikt, en worden, zoo als bij de meeste wilde volken, door de mannen tot zwaren arbeid misbruikt; doch ook in haar geboorteland, als vrije menschen, bearbeiden zij in hunne zwangerschap, en terstond na dat zij gekraamd hebben, het veld. Zij zijn niet van alle bevalligheid ontbloot, en onder sommige stammen, zoo als de *Jalofs* en *Fulahs*, vindt men er, die op haar 12 en 14de jaar eene schoonheid bezitten, die mogelijk in *Europa* geheel onbekend is.

Er bevinden zich, volgens ZIMMERMAN, van de Negervolken slechts nog maar 4 hoofdnatien: de *Felups*, de *Jalofs*, de *Mandigoes*, en de *Fullers* of *Fulahs*, waarvan de laatste door zindelijkheid, werkzaamheid en verstand, inzonderheid, boven de overige uitmunten, en den landbouw met vele zorgvuldigheid beoefenen. De invloed van het klimaat veroorzaakt bij de Negers, over het algemeen, eenen hoogen trap van zinnelijkheid. Hevige driften spannen beurtelings geest en ligchaam geweldig in; beide ontspannen zich daarna in dezelfde mate, en neiging tot rust is er het eigenaardig gevolg van. Hij zuigt dus eene hooge mate van zorgeloosheid als met de moedermelk in, en wordt door overmaat van verzadiging onverschillig: zelfs gaat zijne traagheid, volgens het getuigenis van geloofwaardige schrijvers, somtijds zoover, dat hij op zijnen vruchtbaren grond honger lijdt, en zich zelfs ter prooi geeft van de aanvallen van verscheurend gedierte. Lichtzinnigheid, trotschheid, liefde tot de vrouwen, en wraakzucht drijven hem somtijds tot de gevoelloosste wreedheden. De veelwijverij is bij dit volk nog in zwang. Ondertusschen heeft het karakter van den Neger ook eene gunstige zijde, en warme vriendschap, getrouwheid, kinderliefde, goedhartigheid en ware edelmoedigheid behooren onder zijne deugden, waarvan men, ten bewijze, vele voorbeelden zoude kunnen bijbrengen. Ook heeft men bevonden, dat, zoo al niet bij geheele Negervolken, nogthans bij vele enkele derzelve, verscheidene takken van moeijelijke kunstvlijt, met een goed gevolg, worden beoefend, als: de geheele bewerking van het ijzer, het lederbereiden, het weven van onderscheidene stoffen, het bierbrouwen uit koren, (*Holcus spicatus*) en uit een' zekeren wortel, in plaats van hop, die eenen aangenamen bitteren smaak heeft, het bereiden van buskruid enz. Voorts bezit

de

de Neger niet alleen eene beslisfende neiging tot de dichtkunst, maar hij weet ook, bij gunstige gelegenheid, zijnen bijzonderen aanleg daartoe te ontwikkelen. Zelfs vertoonen zich bij den onbeschaafden Neger teekenen van dichterlijk vernuft, en vindt men bij deze natie rondtrekkende barden (*Gourits*), die de daden der Grooten of zelfs den lof en de gefchiedenis van eenen ieder, die belangftelling inboezemt, voor de vuist bezingen. Ook vindt men onder de Negers, die de hoogere wetenfchappen beoefenen, en waren er, die, om hunne talenten, als leden van de akademie der wetenfchappen te *Parijs* werden aangenomen; terwijl anderen zich als voortreffelijke geneesheeren, kanfelredenaars, wijsgeeren en fchrijvers onderfcheidden, onder welke laatften SAUCHO en VASSA in *Engeland* nog onlangs zeer beroemd waren. Men vindt derhalve zoowel onder dit volk, als bij de blanken, den uitmuntendften aanleg voor oefening en befchaving; doch onder *Afrika's* brandende luchtftreek zal zich dezelve moeijelijk verheffen tot groote werkzaamheden en ondernemingen, waartoe gedurige infpanning gevorderd wordt.

De oorfpronkelijke godsdienst der meeste Negervolken, offchoon het Evangelie, en inzonderheid het Mahomethanendom, ook hier en daar in *Afrika* is doorgedrongen, is het *Fetismus*, of de aanbidding van het een of ander voorwerp van Natuur of kunst, hetgeen hun opmerkelijk voorkomt, of voor hen belangrijk is. Zoo vereert men in *Whidah*, op de kust van *Guinea*, b. v., eene fchoone flang, welke zelfs haren eigen tempel heeft, en bij andere natien den tijger, de zee, de groote hagedis, een bijzonder foort van boomen enz. Onder de voornaamfte uitfpanningen der Negers behooren zang en dans. De laatfte is, zelfs in den ftaat van flavernij, voor hen eene behoefte. De muzijk, welke daarbij plaats heeft, is meestal ftatig; de gezangen zijn eentoonig en treurig; doch de Negers zijn zoodanig met dezelve ingenomen, dat dikwerf verfcheidene dorpen in *Senegambia*, die op eenen kleinen afftand van elkander liggen, des nachts beurtgezangen onderling aanheffen. De huwelijks plegtigheden verfchillen wel bij de onderfcheidene Negervolken, doch beftaan, zoo als bij de meeste onbefchaafde natien, in het koopen van meisjes. De bruidegom, aan wien een meisje bevalt, koopt hetzelve van de ouders, welke bovendien van hem verfcheidene gefchenken ontvangen. In *Whidah* trouwen de grooten alleen kinderen van 8 tot 10 jaar; doch nergens loopt dit vroegtijdig trouwen in zulk een uiterfte, als aan de goudkust, waar vaders hunne kinderen reeds aan elkander verlooven, terwijl hunne vrouwen er nog van zwanger zijn. De Negers bereiken over het algemeen geenen zeer hoogen ouderdom. De meeste begraven hunne dooden terftond onder de aarde, en zetten dezelve bij in daartoe gemaakte graven. De *Mandingoes* echter verbranden dezelve, als zij meenen, dat de zieken door vergif geftorven zijn. Sommigen bouwen op het graf eene kleine hut, en leggen rondom dezelve eenen kleinen tuin aan; terwijl anderen de lijken in de

woning zelve begraven, die dan door de familie verlaten wordt. Men kan omtrent de onderfcheidene Negervolken meerder vinden in het werk van E. A W. VON ZIMMERMAN, getiteld: *de Aarde en hare bewoners*, I deel.

NEIJ (MICHIEL), Maarfchalk van *Frankrijk* en hertog van *Elchingen*, in het jaar 1769 te *Saar Louis* geboren, was een der beroemdfte veldheeren onder NAPOLEON, in wiens oorlogen en veldtogten hij eene uitftekende en luisterrijke rol fpeelde. Ook in 1813 diende hij den Franfchen keizer met veel ijver; doch zag zijne pogingen tot wering van den vijand mislukken. Toen *Parijs* reeds ingenomen was, en NAPOLEON bij *Fontainebleau* over zijn te nemen befluit nog wankelde, was NEIJ de eerfte, die het waagde, om hem onder het oog te brengen, dat de oorlog, verder voortgezet wordende, het karakter van eenen burgerkrijg zoude aannemen. Na de herftelling der *Bourbons* ftond de maarfchalk in hooge achting, werd door den koning in de kamer der pairs benoemd, en toonde de uiterfte onderwerping. Toen NAPOLEON in de Lente van 1815 op nieuw in *Frankrijk* drong, droeg hem de koning het bevel over een aanzienlijk leger op, en vertrok hij onder de fterkfte betuigingen van zijne getrouwheid en ijver voor zijnen vorst. Dan, in plaats van den voortdringenden vijand tegen te houden, ging hij den 13 van Grasm. met zijn geheele leger tot hem over, en gaf dus het fein van eenen algemeenen afval. NAPOLEON benoemde hem in de kamer der pairs, en gaf hem het bevel over 8 regimenten voetvolk en 4 afdeelingen ruiterij, om daarmede den oorlog in de *Nederlanden* te openen. Tegen zijne gewoonte voerde hij bij *Waterloo* niets buitengewoons uit. Toen alles verloren was, nam hij, na 's konings tweede terugkomst, de vlugt; doch werd eindelijk gevat en naar *Parijs* gevoerd, en door de kamer der pairs te regt gefteld. Zijne voornaamfte verdediging was deze: „ hij had de landing van BUONAPARTE als eene dwaze daad be- „ fchouwd; maar te *Auxone* hadden hem zijne agenten de zaak uit „ een geheel ander oogpunt vertoond, waardoor hij was medege- „ fleept geworden, om eenen burgerkrijg te verhoeden, en tevens, „ omdat BUONAPARTE hem had doen verzekeren, dat de buitenland- „ fche mogendheden, en met name *Engeland*, hem door den veld- „ heer KOLLER op het eiland *Elba* hadden berigt gegeven, dat de „ *Bourbons* niet langer konden regeren, en de koning van *Rome* en „ zijne moeder zoo lang in *Weenen* blijven zouden, tot dat hij *Frank-* „ *rijk* een liberaal ftaatsbeftuur zoude gegeven hebben. — Ik her- „ hale het," verklaarde hij, „ voor geheel *Frankrijk*, voor *Europa* „ en voor God, die mij hoort, dat ik bij de ongelukkige dwaling, „ waarvoor ik reeds zoo veel geboet heb, nooit eenig ander denk- „ beeld heb gekoesterd, dan om van mijn ongelukkig vaderland „ den burgeroorlog, met alle zijne rampzalige gevolgen, af te weren. „ Dit vaderland heb ik fteeds boven alle andere voorgetrokken. Is „ dit nu eene misdaad, dan houde ik mij overtuigd, dat de koning, die

„ die zijn volk bemint, deze ongelukkige dwaling zal vergeten, en „ dat de wet, wanneer ik voor haar moet bukken, slechts eenen „ verdoolden onderdaan, maar geenen verrader, zal gestraft hebben." Den 6den van Winterm. had de laatste zitting der kamer plaats, waarin de pleitbezorgers van NEIJ nog alles aanwendden, om hem te redden; doch het was vruchteloos. Hij werd nog dien eigen avond, bij meerderheid van stemmen, als schuldig aan hoog verraad, ter dood veroordeeld, en onderging reeds den volgenden dag, in den tuin van *Luxemburg*, zijn vonnis met de onverschrokkenheid eens krijghelds.

NEITH, NEITHA. Eene der latere Egyptische godheden, die te *Sais* in *Neder-Egypte* vereerd, en als beschermgodin van hetzelve beschouwd werd. PLATO noemt haar de *Athene* der *Grieken*, en men meent, dat zij door eene volkplanting in *Sais (Cekrops)* naar *Athene* is overgebragt geworden. Zij schijnt in later tijd met de *Isis* verwisseld te zijn. Aan haren prachtigen tempel te *Sais*, welke op haar feest jaarlijks verlicht werd, las men dit beroemd opschrift: *ik ben alles, wat was, was is, en wat zijn zal: geen sterveling ligt te mijnen sluijer op. De zon was mijn kind.*

NEKO of NECHO. Een der beroemdste Egyptische koningen, die omtrent 600 jaar voor onze tijdrekening regeerde, en inzonderheid door zijne, schoon mislukte, proeve, om de *Middellandsche* met de *Roode zee* door een kanaal te vereenigen, eenen naam gemaakt heeft. Volgens een oud berigt, dat wij bij HERODOTUS vinden, zouden de *Egyptenaren*, onder zijne regering, *Afrika* hebben rondgezeild. Ook als krijgsheld was hij in het eerst zeer gelukkig: hij onderwierp *Syrië* en *Palestina* aan zijne heerschappij; doch werd naderhand door NEBUKADNEZAR overwonnen, en verloor weder al zijne gemaakte veroveringen.

NEKROLOGE. Door dit woord, uit het Grieksch ontleend, waarin het over het algemeen een *dood-register* beteekent, verstaat men de beschrijving van het leven van gestorvene merkwaardige, doch meestal van geleerde, mannen. In de kloosters en geestelijke Katholijke stichtingen gaf men den naam van *Nekrologe* aan de lijst van abten, opzieners enz. die zich door weldaden en erfmakingen bij de stichting bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt.

NEKROMANTIE. Een woord, uit het Grieksch afkomstig, waardoor men oudtijds de voorgewende kunst verstond, om, door het te voorschijn roepen van dooden, toekomstige dingen te kunnen voorspellen. Zij is uit het *Oosten* afkomstig, verliest zich in de grijze oudheid, en werd van daar naar *Griekenland* overgebragt. Het oorspronkelijk denkbeeld, en de menigvuldige ontäardingen van de oude *Nekromantie* valt moeijelijk naauwkeurig te bepalen, zoolang wij over den eigenlijken oorsprong van het bijgeloof, en deszelfs overgang tot de *Grieken*, geene volkomen afdoende ophelderingen hebben. Er zijn er, die beweren, dat de *Nekromantie* niet allereerst uit *Egypte* of *Perzië*, naar *Griekenland* gekomen, maar in dit land zelf ontstaan zij; doch

dit valt moeijelijk te bewijzen. De eerfte Griekfche fchrijver, waarin wij een voorbeeld van *Nekromantie* vinden, is HOMERUS, die in zijne ODYSEE, door ULYSSES, de fchim van TIRESIAS laat opkomen; doch dit bewijst reeds, dat deze foort van waarzeggerij in *Griekenland* reeds vroeger is bekend geweest. In verfcheidene plaatfen van dit land had men godfpraken van dooden, wier oorfprong zich in de aloude gefchiedenis verliest, die in *Thesfalië*, het vaderland van alle tooverij, door priesters en andere daartoe ingewijde perfonen, in tempels, werden uitgefproken, en waarmede altijd vele tooverkunften gepaard gingen. Deze zede gaf, in latere tijden, in *Griekenland* aanleiding tot de grootfte wreedheden. Men fchreef aan het menfchelijk bloed, en alles, wat van de galg, of uit het graf kwam, eene hoogere kracht toe; zelfs rukte men half verbrande menfchen van den brandftapel, begroef anderen levend, fneed de ontijdige vrucht uit 's moeders ligchaam, of flagtte menfchen, alleen, om hunne geesten of fchimmen, voor dat zij nog naar de benedenwereld konden verhuizen, omtrent de toekomst te kunnen raadplegen. In zoover zich de opgeroepene fchimmen, (en dit was de oude en gewone zede) aan den bezweerder vertoonden, noemde men de *Nekromantie* voorfpelling der fchimmen, of van afgeftorvene zielen. Eerst bij het geheele verval van het Heidendom hield men zich fomtijds te vrede, wanneer men flechts de ftem van den afgeftorvenen uit het graf hoorde. Sommigen noemen deze kunst *Nigromantie*, het welk dan door *Zwarte kunst* zoude moeten worden overgezet.

NEKTAR. Eigenlijk godendrank, gelijk *Ambrofia* godenfpijs was. Van daar wordt alles, wat voortreffelijk van fmaak is, *nektar* en *ambrofijn* geheeten. Ten opzigte nu van dezen godendrank en fpijs moet men in aanmerking nemen, dat, daar de ouden, aan hunne goden menfchelijke gedaanten, menfchelijke behoeften en hartstogten toekennen, zij het hun ook niet aan voedfel konden laten ontbreken: doch daar zij hun de onfterfelijkheid toefchreven, en dus ook natuurlijk uit eene andere ftof, dan de mensch, zamengefteld verbeeldden, zoo ftroomde hun, volgens deze denkbeelden, geen bloed door de aderen, maar een ander vocht, *ichor* genoemd; en geen wonder alzoo, dat ook zij eene andere fpijs, eenen anderen drank nuttigden, dan de menfchen; en van hier het denkbeeld van *nektar* en *ambrofijn*.

NELSON, (HORATIO) *Lord Vicount*, was een der dapperfte en roemrijkfte zeehelden van *Groot-Brittannie*, en, volgens de geloofwaardigfte fchrijvers, de vierde zoon van EDMUND NELSON, te *Burnham-Thorpe*, in het graaffchap *Norfolk*, en van KATHARINA SUCKLING, dochter van den domheer van dien naam, te *Westmunfter*. Hij werd in 1758 ter eerstgemelde plaatfe geboren, en genoot zijn eerfte onderwijs op de fcholen van *Norwich* en *North Walsham*; doch werd reeds in zijn 12de jaar daaraan onttrokken, en, met toeftemming zijns vaders, door zijn oom MORITZ SUCKLING op zijn fchip *the Raifonnable* van 64 ftukken genomen, hetwelk destijds was uitgerust tot

ee-

eenen zee-oorlog tegen *Spanje*, waarvan het bezit der *Falklandsche eilanden* het punt des geschils was. Offchoon de twist spoedig vereffend en de manschap hierop ontslagen werd, had NELSON echter zoo veel behagen in het zeewezen gevonden, dat hij zich sedert daaraan geheel toewijdde. Door zijnen oom voortgeholpen, woonde hij verscheidene scheepstogten bij, en keerde telkens met nieuwe kundigheden terug, tot dat hij eindelijk in Grasm. 1777, na het afleggen van zijn examen voor den zeedienst, tot 2den luitenant op het fregat *Lowestoffe* van 32 stukken, gevoerd door kapitein WILLIAM LOCKER, werd aangesteld. Hetzelve kruiste voor *Jamaika*, en dwong, onder eenen hevigen storm, eenen veel sterkeren *Amerikaan*, om de vlag te strijken. De eerste luitenant te vergeefsch beproefd hebbende om het vijandelijk schip in bezit te nemen, wilde de bootsman in de boot springen, maar NELSON hield hem terug, zeggende: „ thans is de „ beurt aan mij; wanneer ik terug kom is het de uwe;" bereikte ten volle zijn oogmerk; verkreeg ter belooning het bevel over den Schoner, die bij het fregat behoorde, en bevoer met denzelven den Noordelijken oever van *St. Domingo;* terwijl moed en waakzaamheid hem alle gevaren deden overwinnen. *Sir* PETER PARKER, met den aanvang van 1779 het bevel in die wateren overnemende, benoemde hem tot 3den luitenant op zijn schip *Bristol*, en nog in dat jaar tot 1sten, wanneer hij reeds het bevel over de brik *Badger* op zich nam, welke bestemd was, om de kusten van *Muskito* en de baai van *Honduras* tegen de Amerikasche kapers te beveiligen. Na het afloopen van dezen scheepstogt, waarbij hij, in zijne jonge jaren, eene bedachtzaamheid en koele bedaardheid aan den dag legde, die het talent van den geboren krijgsheld kenmerken, werd hij tot post-kapitein verheven, en verkreeg het Fregat *Hinchinbroocke* van 32 stukken, hetgeen in de *Atlantische zee* lag. In 1780 gaf de onderneming tegen de Spaansche bezittingen in *Zuid-Amerika* aan NELSON de eerste gelegenheid, om zijnen moed te toonen; doch zoude hij ook welligt, met velen zijner togtgenooten, eene prooi der gele koorts geworden zijn, die op de vloot heerschte, indien hij niet naar *Jamaika* ware terug geroepen, om het bevel over *the Janus* van 44 stukken op zich te nemen. Intusschen noodzaakte hem zijne verzwakte gezondheid, kort daarna, om naar *Engeland* terug te keeren; maar naauwelijks was hij hersteld, of hij aanvaardde in 1781 het bevel over het tweemastschip *Albemarle*, waarmede hij in de *Noordzee* kruiste, waarna hij in het volgende jaar met een konvooi naar *Newyork* stevende, om onder het bevel van SAM. HOOD gesteld te worden; doch hier viel voor den jongen held niets merkwaardigs voor. Na 7 jaar te vergeefsch eenen moeijelijken oorlog tegen de vrijheidlievende *Noord-Amerikanen* gevoerd te hebben, moest het trotsche *Engeland* in Louwm. 1783 eenen vrede sluiten, waarbij het de onafhankelijkheid der 13 Vereenigde Staten erkende, en alles, wat het tot hiertoe in bezit had, beloofde te zullen ruimen. NELSON geraakte hierdoor buiten werkzaamheid,

en het was niet voor Lentem. van het volgende jaar, dat hem het bevel over de *Boreas*, van 28 ſtukken, werd opgedragen, welk ſchip naar de *West-Indien* beſtemd was. Op de eilanden *Onder den wind* handhaafde hij ten ſtrengſte de Navigatie-akte, en nam zelfs ſommige Amerikaſche vaartuigen weg, die hij juist, naar zijne meening, op eenen onregtmatigen handel betrapte, waardoor hij zich zoo veel verbittering op den hals haalde, dat hij naauwelijks zijn ſchip durfde verlaten. Dit gedrag, omtrent de thans erkende Noord-Amerikaſche vrije ſtaten, liep zekerlijk tegen de grondbeginſels van het volksregt aan; maar werd evenwel, na een oppervlakkig onderzoek, door zijne regering goedgekeurd, bij welke zijn willekeurig gedrag, dat hij zich hier veroorloofde, zijn krediet deed toenemen. — In 1787 huwde NELSON aan FRANCISCA HERBERT, wed. van Dr. RESBIT; eene West-Indiſche vrouw van het eiland *Nevis*, welke voor onzen zeeman, die zijn teeder gevoel op het woeste element behouden had, alles was, wat zij behoorde te zijn.

De vrede ter zee nu overal weder herſteld zijnde, zeilde NELSON naar het vaderland terug, waar hij te *Norfolk*, gedurende denzelven, voor zich en zijne familie leefde, tot dat de oorlog in 1793 tegen *Frankrijk* uitbrak, wanneer hij het bevel verkreeg over de *Agamemnon*, van 64 ſtukken. Hij ſtevende met dit ſchip naar de *Middellandſche zee*, onder den vlootvoogd SAMUEL HOOD, die hem reeds ſpoedig met belangrijke opdragten aan *Sir* WILLIAM HAMILTON, destijds zaakgelastigde van *Engeland* aan het hof der beide *Sicilien*, naar *Napels* zond, waar hij met dezen en diens echtgenoote, *Lady* HAMILTON, (*zie aldaar* die vertrouwde vriendſchap ſloot, welke in de geſchiedenis van zijn afzonderlijk leven zeer belangrijk is. Na dat NELSON eenig Napolitaansch krijgsvolk naar *Toulon* gevoerd had, keerde hij tot de vloot in de *Middellandſche zee* terug, en nam een aanmerkelijk deel aan de inneming van *Bastia* en *Calvi*, op de reede van *Corſica*, waarbij hij het ongeluk had van zijn regter oog te verliezen. In het jaar 1794 werd lord SAM. HOOD, door den vlootvoogd HOTHAM afgelost, die aan NELSON zijn geheele vertrouwen ſchonk, en aan hem het bevel over een geheel ſmaldeel van fregatten opdroeg, waarmede hij zulke gewigtige dienſten bewees, dat hij tot overſte der Marine veheven werd. Sir JOHN JARWIS (*Lord St. Vincent*), die in Slagtm. 1795 HOTHAM in het opperbevel opvolgde, begeerde, dat NELSON de decoratie van eenen commodore zou dragen, en vertrouwde hem in het volgende jaar het bevel toe over een ſchip van 74 ſtukken, *de Kapitein* geheeten. In den ſlag van Sprokkelm. 1797, tegen de Spaanſche vloot, vertoonde zich onze zeeheld op het luisterrijkſte, en bragt veel toe tot deszelfs gelukkige gevolgen. Hij veroverde een ſchip van 64 en een ander van 112 ſtukken door entering, en ontving op het verdek van het laatſte den degen van den Spaanſchen kapitein. De overwinning van den vlootvoogd JARWIS was beſlisſend, en het berigt, dat deze daarvan aan den mi-

nis-

nister van oorlog gaf, zoo vereerend en roemrijk voor NELSON, dat hij van den koning den rang van eenen contre-admiraal en de eereteekenen der *Bath-orde*, en bovendien van de beide huizen eenen gouden degen ten geſchenke ontving. Nadat hij den last tot het vervoeren van het garnizoen van *Porto-Ferrajo* volbragt had, ging hij, als contre-admiraal der blaauwe vlag op de *Theſeus* van 74 ſtukken over, en ontving het oppertoezigt over het binnen-esquader bij de belegering van *Cadix*. Op ontvangen berigt, dat er in de haven van *Santa Cruz* een rijk geladen Spaansch ſchip lag, werd NELSON met 3 linieſchepen en eenige fregatten afgezonden, om hetzelve en te gelijk de plaats te nemen; doch dit plan, met hoe veel beleid ook beſtuurd, mislukte, alzoo de *Spanjaarden* te wel voorbereid waren: zelfs kreeg de Britſche held, die zich aan het verſchrikkelijkst vuur bloot ſtelde, een ſchot in den regter arm, die afgezet moest worden, onder welke ſmartelijke kunst-bewerking hij zich met de onverſchrokkenheid eens zeemans gedroeg. De gewonde en verminkte zeeheld keerde nu naar *Engeland* terug; ontving van den koning, voor zijne zoo trouwe diensten, een jaargeld van 1000 P. St., en van de ſtad *Londen* het burgerregt, waarvan hem de akte in eene gouden doos, van groote waarde, werd overhandigd.

Na zijne volkomene herſtelling werd de *Vanguard* van 74 ſtukken voor hem uitgerust, waarmede hij zich, na veel ginds en herwaarts zeilen, ten laatſte den 29 van Grasm. 1798, op de hoogte van *Cadix*, weder met den vlootvoogd, graaf ST. VINCENT, vèreenigde, die hem den eervollen last opdroeg, om met eenige ſchepen *Toulon* te beſpieden, alwaar door de *Franſchen*, onder BUONAPARTE, de Egyptiſche expeditie werd uitgerust. Door ſtorm gedrongen, om hier zijne genomene ſtandplaats te verlaten, ontſnapte de Franſche vloot, waarop hij eene verſterking van 10 linieſchepen, en tevens den last ontving, om haar onverwijld op te zoeken. NELSON had nu eene vloot onder zich, waarvan de groote ſchepen alleen 1022 ſtukken geſchut voerden. Hij ſtevende, op bekomene berigten in *Sicilië*, naar de Egyptiſche kust; doch aldaar vroeger dan de vijandelijke vloot aankomende, en de haven van *Alexandrie* ledig vindende, zeilde hij terug naar *Sicilië*, waar hij nu met zekerheid vernam, dat de Franſche vloot naar *Egypte* gezeild was. Hij ſnelde nu andermaal derwaarts; vond haar bij *Abukir* voor anker liggen; tastte dezelve aan, en leverde haar dien gedenkwaardigen ſlag, welke hare geheele vernieling ten gevolge had, offchoon zij ongelijk ſterker dan de Britſche was. Deze beſlisſende overwinning was rijk in derzelver ſtaatkundige gevolgen; doch niet minder roemrijk voor NELSON, die van alle kanten bewijzen van dankbaarheid ontving. Behalve, dat de beide huizen hem openlijk hunne erkentenis betuigden, verhief hem de koning tot pair des rijks, met den titel van *Baron* NELSON van den *Nijl* en *Burnham-Thorpe*, en een jaargeld van 2000 P. St.; de Oost-Indiſche compagnie, aan welke hij dadelijk berigt van zijne overwin-

ning naar *Bombay* gezonden had, gaf hem een gefchenk van 10,000 pond; de ftad *Londen* fchonk hem eenen kostbaren degen; het Turksch genootfchap een rijk zilveren fervies, en de kapiteins zijner vloot vereerden hem eenen tweeden rijk verfierden degen, met zinnebeelden, die op den flag betrekking hadden. Ook buiten 's lands huldigde men zijne verdiensten; de Turkfche keizer zond hem te *Napels* eene *aigrette*, (ftraalbondel) van diamanten, benevens eenen kostbaren fabelpels; diens moeder eene met brillanten verfierde doos; de keizer van *Rusland* zijn met diamanten omzette portret, vergezeld van eenen eigenhandigen brief; de koning van *Sardinië* eene gelijke doos, en van de inwoners van *Zante* ontving hij eenen gouden degen.

Toen in Wintermaand 1798 de Franfchen binnen *Napels* gedrongen waren, en hier de *Parthenopeifche* republiek gevormd hadden, dwong NELSON hen in Zomerm. des volgenden jaars tot den aftogt, nam in naam des konings FERDINAND van de ftad weder bezit, en verklaarde het traktaat, door den kardinaal RUFFO en den commodoor FOOTE met de nieuwe republikeinen gefloten, voor nul en van onwaarde; en hier moeten wij van eene omftandigheid gewagen, welke zich te regt als een zwarte vlek in het anders helder en fchitterend leven van den held vertoont. Hij liet, namelijk, den prins CARRACIOLI, die zich aan het hoofd der opftandelingen tegen de *Bourbons* bevond, voor eenen krijgsraad brengen en ophangen, welk lot ook nog verfcheidene *Napolitanen*, uit de edelfte geflachten, die in de omwenteling waren gewikkeld geweest, ten deel viel; en zulks, niettegenftaande in het 1fte art. van gemelde traktaat „aan dien prins, „ zoowel als aan de overige rebellen tegen den koning en het rijk, amnestie verzekerd werd." Lord KEITH nu het opperbevel in de *Middellandfche zee* verkregen hebbende, ondernam NELSON, in gezelfchap van *Sir* WILLIAM en *Lady* HAMILTON, eene reis door *Duitschland*; ankerde, na eene afwezigheid van 3 jaar uit zijn vaderland, den 6 van Slagtm. 1800, voor *IJarmouth*; werd aan land overal met de uitbundigfte vreugde ontvangen, en in Louwm. 1801 tot vice-admiraal van de blaauwe vlag verheven. De Noordfche mogendheden zich tegen *Engeland* verbonden hebbende, zond het Britfche hof, zonder formeele oorlogsverklaring, eene aanzienlijke vloot, onder HIJDE PARKER, in de *Noordzee*. NELSON was de tweede in het bevel; plantte zijne vlag op de *St. George* van 98 ftukken, en beval de voorhoede. De eerfte aanval was op *Denemarken* gemunt: de vloot zeilde zonder verlies, onder het vuur der beide kasteelen, door de *Sond*; lag den 2 van Grasm. reeds voor de haven van *Koppenhage*, en vernielde de geheele Deenfche vloot, waarvan nu het overfchot naar *Engeland* gevoerd werd. (Men zie *Denemarken* en *Koppenhage*.) Deze gebeurtenis werd onmiddellijk door een vergelijk gevolgd, en ook de gefchillen met *Zweeden* en *Rusland* werden fpoedig vereffend, zoodat de oorlog in die wateren voor de Britfche vloot geëindig was, die nu naar *Engeland* terug keerde.

Het

Het duurde echter niet lang, of NELSON kreeg het opperbevel over een esquader van 16 fchepen, om de toerustingen der *Franfchen* langs de kusten gade te flaan. Hij had eene uitgeftrekte volmagt, verfcheen den 4 van Oogstm. voor *Bologne*, en waagde den 15 eenen aanval, die echter mislukte, en waarbij hij met geen gering verlies werd terug gedreven. Thans volgde de kortftondige vrede van *Amiens*, gedurende welken hij de eerfte geruste dagen van zijn woelig leven, op het door hem gekocht landgoed *Merton* in *Surrey*, doorbragt. Eene lange rust werd hem echter niet vergund: bij de vredebreuk met *Frankrijk* verkreeg hij dit maal het opperbevel in de *Middellandfche zee*, en zeilde in Bloeim. 1803 op het fchip *Victory* van 110 ftukken, door het fregat *Amphion* vergezeld, uit *Portsmouth*, om de Toulonfche vloot te bewaken, die echter, uithoofde de Britfche fchepen de havens van *Brest*, *Bologne* en *Rochefort* in het oog hielden, niet in zee ftak. De aanhoudende blokkade verveelde den Britfchen held, die eindelijk in 1805 zijnen wensch, om den vijand het hoofd te bieden, vervuld zag. De Franfche vloot had, zonder bemerkt te worden, met 11 liniefchepen en 2 fregatten, *Toulon* verlaten, en zich met een Spaansch fmaldeel voor *Cadix*, 6 wel bemande liniefchepen fterk, vereenigd. NELSON zocht haar lang te vergeefsch op, en zeilde eindelijk naar *Engeland* terug, alwaar hij vernam, dat zij weder te *Cadix* was binnen geloopen, doch van daar andermaal, nu tot 35 liniefchepen verfterkt, had zee gekozen, en zich nu openlijk vertoonde. Hij zocht haar, nu 26 liniefchepen fterk, dadelijk op, en ontmoette dezelve bij de kaap *Trafalgar*, alwaar op den 21ften van Winterm. 1805, tusfchen de beide vloten, den grootften zeeflag geleverd werd, dien immer in onze dagen plaats had, en met de volkomene nederlaag der *Franfchen* en *Spaanfchen* eindigde; doch ook aan den dapperen NELSON, die door eenen doodelijken kogel getroffen werd, het leven kostte. Hij ftierf in de armen van den zeekapitein BEATTY. Zijn lijk werd, na gebalfemd te zijn, op de *Victory*, waarop hij gefneuveld was, naar *Engeland* gevoerd, te *Portsmouth* in eene kist gelegd, welke na den flag van *Abukir*, uit de hoofdmast van het veroverde Franfche admiraalfchip, *l'Orient*, gemaakt, door kapitein HALLOWEL aan den lord gefchonken, en met vlaggen van de *Victory* omwonden was; vervolgens te *Greenwich* 3 dagen ten toon gefteld; op den 8ften van Louwm. 1806 over den *Theems* naar *Londen* gebragt, en met eene ftaatfie, aan zijnen hoogen rang voegende, in de *St. Paulskerk* begraven. Zeven prinfen van het koninklijk huis volgden zijn ftoffelijk deel derwaarts, en het dankbaar vaderland beijverde zich, om aan de naaste bloedverwanten van den gefneuvelden held, door eerteekenen en belooningen, zijne erkentenis uittedrukken, en deed den titel van lord op zijnen broeder overgaan.

NEMEISCHE SPELEN. Deze fpelen, die met de Olympifche, Pythifche en Istmifche tot een vereenigingspunt van *Griekenland* dien-

den, ontleenen hunnen naam van de kleine plaats *Nemea* (thans *Nemeo*), alwaar zij gevierd werden. Volgens het *Chronicon* van EUSEBIUS, zouden zij alleerst in het 2de jaar der 53ste olympiade zijn ingevoerd geworden. Zij bestonden in wedspelen, wedloopen, ligchamelijke oefeningen van allerlei aard, alsmede in dichterlijke wedstrijden. De kampregters (*Agonotheten*) bij deze spelen, die om de 2 jaar in den zomer, tot een aandenken aan HERKULES, die in deze landstreek den Nemeïschen leeuw geveld had, gevierd werden, waren uit *Argos*. *Sicyon* en *Corinthe* gekozen: zij droegen zwarte rouwkleederen, en waren beroemd wegens hunne strenge regtvaardigheid en onpartijdigheid. De prijs voor den overwinnaar bestond in het eerst in eenen krans van olijftakken, doch in later tijd van klimop.

NEMESIS. Was bij de *Grieken* en *Romeinen* de godin der straffende geregtigheid, die tevens billijke handelingen beloonde. Haar afkomst wordt zeer verschillend opgegeven. Sommigen houden haar voor de dochter van EREBUS en den *Nacht*; anderen voor die van den *Nacht* alleen, en wederom anderen van den *Oceaan* en den *Nacht*. Zij wordt als eene statige vrouw met vleugels afgebeeld, en met eene kroon op het hoofd; houdt in de eene hand eenen toom, en in de andere eenen maatstaf, en rust met den eenen voet op een rad; verbeeldende de toom het tegenhouden van alle onregtvaardige bedrijven; de maatstaf de billijke wedervergelding, en het rad en de vleugels de snelheid, waarmede de straf de ondeugd altijd op de hielen volgt. De godin draagt ook den naam van ASTREA, alsmede van RHAMNUSIA, omdat zij te *Rhamnus*, in *Attika*, eenen tempel had. Men moet, echter, de NEMESIS van de overige godinnen der geregtigheid wel onderscheiden, want zij is alleen de voorstandster der straffende geregtigheid; terwijl THEMIS alleen over het burgerlijk regt gesteld was.

NENNDORF. Een dorp in *Westphalen*, door zijn bad en koude zwavel-bronnen beroemd. Het bad ontspringt aan den landweg, die van *Hanover* naar het graafschap *Lippe*, in het prinsdom *Minden*, voert, en heeft eene schoone omliggende landstreek. Reeds de geneesheer GEORGE AGRIKOLA maakt van deze baden, als zeer oud, gewag in een geschrift van het jaar 1546; doch de tegenwoordige aanleg, met de daartoe behoorende gebouwen, werd eerst in 1789 en 1790 tot eenige volkomenheid gebragt. Aan schoone wandelwegen ontbreekt het hier niet, en de bronarts houdt zich hier gestadig van Bloei- tot Herfstm. op. Niettegenstaande het water uit deze bronnen altijd koud is, bevriest het nooit in den winter. Men schrijft aan hetzelve velerlei genezende krachten toe, als: in borst-, onderscheidene huidziekten, gebrekkige maandzuiveringen, jicht, strammigheid in de leden, gebrekkige spijsvertering enz.

NEOLOGIE. Een woord uit het Grieksch afkomstig, oorspronkelijk eene nieuwigheid in de taal aanduidende. In eene, hiervan afgeleide, beteekenis gebruikt men ook het woord *Neologie* voor allerlei nieu-

nieuwigheden; doch gewoonlijk voor nieuwe, gevaarlijke of verachte gevoelens; en het is in dezen hatelijken zin, dat de orthodoxen, in de laatste helft der vorige en nog in de tegenwoordige eeuw, de gevoelens der hetrodoxen met den naam van *Neologie*, en hunne voorstanders met dien van *Neologen* bestempelden; doch men vergat hierbij ongetwijfeld die vrijheid van godsdienstig onderzoek, welke iederen redelijken mensch toekomt, en zoowel in onze natuur gegrond is, als zij ons door den Zaligmaker zelve, wanneer hij ons vermaant: *Onderzoekt de schriften*, en door PAULUS, die zijne tijdgenooten vermaande: *beproeft alle dingen*, wordt aanbevolen.

NEOPTOLEMUS. De zoon van ACHILLES en DEÏDAMIA, ook PYRRHUS geheeten. Hij werd door zijne moeder zorgvuldig opgevoed, doch nadat ACHILLES in de belegering van *Troje* was omgekomen, toog hij naar het Grieksche leger, om zijnen vader op te volgen, en toonde zich zijner afkomst waardig. Na *Troje's* val viel hem HEKTORS vrouw ANDROMACHE ten deel, en keerde hij, volgens sommigen, naar het vaderlijk gebied in *Thessalië* terug; doch volgens het meest aangenomen gevoelen stichtte hij in *Epirus* een nieuw rijk, en rekenden de volgende *Epirische* koningen zich van hem afkomstig. Behalve ANDROMACHE heeft hij nog twee vrouwen gehad, HERMIONE, de dochter van MENELAUS, en LANASSA, de dochter van CLEODAEUS. Naderhand werd hij door ORESTES omgebragt uit minnenijd wegens HERMIONE, die aan denzelven vroeger verloofd was. Deze laatste gebeurtenis is het onderwerp van het teurspel ANDROMACHE van RACINE.

NEPAUL of, volgens de uitspraak, NEPAL. Een Aziatisch land, een der onmiddelbare *O. Indische Staten* aan deze zijde der *Ganges*. Het grenst ten Noorden en Oosten aan *Tibet* en *Bostan* en ten Zuiden en Westen aan de Britsche bezittingen in *Hindostan*, tot het presidentschap *Calcutta* behoorende. Daar het van alle kanten met bergen omringd is, kan men er slechts door bergpasſen indringen. Heeft men het sneeuwgebergte beklommen, dan komt men in het vruchtbaar, met dorpen bezaaid, dal van *Nepaul*, hetwelk 3 tot 6000 Engelsche voeten boven de zee ligt. Het genoemde gebergte hangt met den bergketen *Himalayas*, of het *Imaus*-gebergte aan een, waarvan de hoogste top, *de Witte berg*, of *Dhawalagiri*, aan den oorsprong van den vloed *Glandac*, volgens de opgave van den Engelschen vestingbouwkundige, WEBB, zich 27,000 zoodanige voeten boven de oppervlakte der zee verheft. *Nepaul* gelijkt ten aanzien van zijnen grond, naar een Zwitzersch landschap. De bergen leveren koper, ijzer, jaspis, marmer en bergkristal, en de grond rijst, tarwe, gerst, mais, rogge, saffraan, gember, specerijen, olie, katoen enz. op. Eene der voornaamste voortbrengsels, echter, is de *Narkotsche gom*, welke van de plant *Dschia* verzameld wordt; gezuiverd *Mumia* heet; als hars brandt, en waarvan *opiaten* bereid worden. In het dierenrijk is inzonderheid de Muskus-Rhee merkwaardig, doch vindt men hier ook olifanten, rhinocerossen, tijgers enz. De luchtstreek is er helder

en gezond: in den zomer is het er zeer heet; doch de winter brengt weinig vorst aan, en nooit waait de Noordewind in deze dalen. De jaarſaizoenen zijn voor het overige dezelfde als in het hoogere *Hindostan*; alleen begint de regentijd vroeger. De inwoners, omtrent twee millioen bedragende, worden als goedhartige, arbeidzame, en, met uitzondering der oorſpronkelijke bewoners, als dappere menſchen geſchetst. Zij zijn in kunsten en handwerken niet onbedreven, en ook met de wetenſchappen niet onbekend; ten minſte moet men dit opmaken uit eene boekerij van 15,000 handſchriften, welke KIRKPATRIK in de ſtad *Bargons* bij eenen *Nepaulees* vond; doch zij bepalen zich het meest tot de ſterren-voorzegkunde. De bevolking beſtaat uit verſchillende geringe ſtammen, waarvan de *Hindo's*, *Newars* en *Manjees* de voornaamſte zijn, in wier handen zich de regering des lands bevindt. Behalve deze zijn er nog *Dhenwaren* en *Butias*; doch de oorſpronkelijke inwoners zijn de *Newars*, die zich boven alle andere naburige volksſtammen onderſcheiden; meestal handwerkers zijn, en bij de welke de veelwijverij nog in zwang is. De godsdienst der *Hindus* is in *Nepaul* meer zuiver bewaard gebleven, dan in het overige *Hindostan*, en ook heeft nog de gruwelijke gewoonte plaats, dat de vrouwen zich, te gelijk met de lijken van derzelver mannen, verbranden. De hoofdtalen zijn de Nepaulſche, welke vele overeenkomst met die van de *Hindus* heeft, en de *Negari*, aan welke men nog eene hoogere oudheid dan aan de Sankritiſche toeſchrijft. De nijverheid der ingezetenen bepaalt zich tot het vervaardigen van grove katoene ſtoffen, ijzer- en koperwerk. Hunne mesſen, ſabels en degens zijn zeer goed, en zij gieten voor hunne tempels groote klokken. Uit den bast van ſommige boomen maken zij papier, en uit rijst en wijn bereiden zij brandewijn. In het dal van *Nepaul*, waarvan de hoofdſtad *Kadmandoe* 50,000 inwoners bevat, (volgens KIRKPATRIK en HAMILTON 20,000) ligt de beroemde tempel van *Sumbhunat*, aan *Budda* gewijd, dien de ingezetenen van *Tibet* als hunnen wetgever vereeren.

NEPHELE. De moeder van PHRIXUS en HELLE. (Zie: ARGONAUTEN.)

NEPOS. (CORNELIUS) Een beroemd Romeinsch geſchiedſchrijver uit *Hostilia*, in het Veroneesch gebied, die in de gouden eeuw der Latijnſche taal leefde, en onder het driemanſchap ſtierf, waarſchijnlijk 37 jaar voor onze tijdrekening. Hij leverde verſcheidene uitmuntende ſchriften, waarvan echter alleen zijne levensbeſchrijvingen van beroemde veldheeren tot op onzen tijd zijn bewaard gebleven, waarin hij, in eenen klasſieken ſtijl, met veel duidelijkheid, het leven van 25 van de merkwaardigſte helden der oudheid ſchetst, wier karakters over het algemeen treffend geteekend zijn; doch hij is ſomtijds in gewigtige zaken te kort, waardoor hij ons weinige opheldering omtrent de geſchiedenis geeft: ook heeft hij niet altijd uit zekere bronnen geſchept.

NEPTUNUS. Volgens de fabelleer der *Grieken* (bij welken hij

Po-

POSEIDON heet), en der *Romeinen* de god der zee. Hij was de tweede zoon van SATURNUS en RHEA, en een broeder van JUPITER en PLUTO. Daar hem zijn vader naar het leven ftond, werd hij heimelijk in *Boeötie*, een landfchap in *Griekenland*, opgevoed, en verkreeg, bij de verdeeling van het rijk der wereld onder zijne broederen, de heerfchappij over de zee. Zijne gemalin was AMPHITRITE, eene dochter van OCEANUS, en hij zelf wordt als een fterk gefpierd en gehard man, met den drietand in de hand, afgebeeld, welke zijn vermogen aanduidt, om de zee te kunnen verontrusten, en weder tot bedaren te brengen. Over het algemeen zit hij met zijne gemalin op eene groote zee-fchelp, welke door paarden (volgens de nieuwe fabelleer door dolphijnen) wordt voortgetrokken. In zijn gevolg bevinden zich *Tritons*, die op eene foort van fchelpäardige trompetten blazen, *Nereiden* en *Najaden*. Hij had op het eiland *Euboea*, thans *Negropont*, in den *Archipel*, eenen beroemden tempel, en ter zijner eere werden bij de *Grieken* de Isthmifche fpelen gevierd. Voor het overige zoude hij ook het paard voortgebragt, en de rijkunst uitgevonden hebben.

NEREUS. Bij de *Grieken* en *Romeinen* eene der zeegoden, die onder *Neptunus* ftonden. Hij was een zoon van OCEANUS en THETIS, of, volgens anderen, van PONTUS en de AARDE. Hij bezat de gave van te kunnen voorfpellen, en, gelijk alle watergoden, ook die, om zich in allerlei gedaanten te kunnen veranderen. Bij zijne gemalin DORIS, eene dochter van OCEANUS, en bij andere godinnen, verwekte hij de *Nereiden*, of zeenimfen. Zijne woonplaats is in de *Aegeifche zee*, en de dichters ftellen hem voor als eenen grijzaard met een achtbaar gelaat.

NERO (LUCIUS DOMITIUS, later CLAUDIUS DRUSUS). Deze, door zwelgerij, wellust en wreedheid, zoo beruchte Romeinfche keizer, was de zoon van DOMITIUS AENOBARBUS en AGRIPPINA, de dochter van GERMANICUS. Toen zijne moeder naderhand aan den keizer CLAUDIUS huwde, werd hij door dezen als kind aangenomen, en volgde hem in het 54fte jaar onzer tijdrekening, en het 17de zijns ouderdoms, in de regering op. Hij had eene voortreffelijke opvoeding ontvangen, en was door BURRHUS, den overfte der lijfwacht, in alles onderwezen, wat den grooten veldheer en ftaatsman moet vormen; terwijl SENECA hem met de wijsbegeerte en fraaije letteren had bekend gemaakt. Het begin zijner regering was zacht en gematigd; doch de vleijerijen en verleidingen van den vrijgelatenen NARCISSUS, en andere losbandigen, verftikten in hem al het gevoel voor het goede, dat hij nog bezat; en nu gaf hij zich, zonder de minfte fchaamte, aan de voorbeeldeloosfte zwelgerij, aan de opvolging der laagfte en fchandelijkfte lusten, en aan de grenzenlooste wreedheid over. Hij liet zijnen fchoonbroeder BRITTANNICUS, zijne moeder AGRIPPINA, benevens zijne gemalinnen OCTAVIA en POPPAEA SABINA, en vele van de edelfte *Romeinen*, ombrengen, onder welke laatften ook zijn leer-

mees-

meester SENECA was, wien hij het bevel toezond, om zich zelven van kant te helpen. *Rome* werd door hem, zoo men zegt, om zich zelven een levendig tooneel van den brand van *Troje* te verschaffen, aangestoken: de brand duurde 9 dagen, en de schoonste gedenkstukken der kunst en geschiedenis werden eene prooi der vlamme. Hij beschuldigde de Christenen van de oorzaak van dezen brand, en liet hen deswege door het geheele rijk ten strengste vervolgen. Ten hoogste bouwziek zijnde, liet hij de stad, fraaijer en prachtiger dan zij voorheen was, weder opbouwen, waarvan zijn paleis, onder den naam van *Domus aurea* bekend, een der merkwaardigste gedenkstukken oplevert. Zijne verkwisting in andere opzigten, in zijne kleeding, jagtgereedschappen enz. was even grenzenloos, als zijne milddadigheid aan het volk in *Rome*, hetwelk hij door de kostbaarste geschenken verrijkte; terwijl de provincien onder zware lasten gebukt gingen. Dikwijls, echter, waren de luimen van dezen tiran ten hoogste kinderachtig en belagchelijk. Wanende, dat hij een meester in verscheidene fraaije kunsten, voornamelijk in de toonkunst was, liet hij zich openlijk hooren, wanneer hij door soldaten liet waarnemen, welke personen niet genegen schenen, om zijne stem of spel te bewonderen. Ook in het wagenrijden wilde hij schitteren. Hij trok met een leger van kunstenaars in zijn gevolg door geheel *Griekenland*, en behaalde natuurlijk in alle plegtige wedstrijden en spelen den prijs. Eindelijk werd het Romeinsche volk zijne buitensporigheden en wreedheid moede, en de opstand, welke in de provincien tegen hem ontstaan was, sloeg tot *Rome* over. Van allen verlaten, vlugtte hij naar zijn landgoed, en eindigde hier als zelfsmoordenaar zijn schandelijk leven in het 32ste jaar zijns ouderdoms, en op hetzelfde oogenblik, dat hij op last van den senaat zoude zijn gevat geworden. Hoe groot en billijk de vreugde over zijnen val ware, ontbrak het nogtans niet aan de zoodanigen, die hem, zelfs na zijnen dood, nog bewonderden, vergoodden en terug wenschten. Men bestrooide zijn graf met bloemen, en plaatste zijn standbeeld naast het spreekgestoelte: met één woord, het aandenken aan dezen wreedaard bleef bij een groot gedeelte van het volk en de soldaten, waarbij hij zich door zijne verkwistende geschenken had bemind gemaakt, nog langen tijd dierbaar. Jammer is het, dat van TACITUS dat gedeelte is verloren geraakt, waarin eene naauwkeurige beschrijving van het karakter en de regering van NERO vervat was.

NERVA. (MARCUS COCCEIUS) Deze was de eerste Romeinsche keizer, wiens geslacht niet oorspronkelijk uit *Rome* of *Italië* afkomstig was. Zijne voorvaderen waren namelijk *Grieken* van het eiland *Creta*, doch die zich vervolgens na de verovering van *Griekenland* te *Rome* hadden gevestigd, en, in zulk een aanzien waren geraakt, dat zijn overgrootvader, grootvader en vader tot de waardigheid van consul waren opgeklommen. Ook hij, die te *Narni* in *Umbrien* geboren was, werd, in het 71ste jaar onzer jaartelling, consul te ge-

lijk met VESPASIANUS, en in 90 met DOMITIANUS, dien hij naderhand in 96 in de keizerlijke waardigheid opvolgde. Het begin van zijne regering, zegt PLINIUS, was het tijdperk van het terugkeeren der vrijheid; en inderdaad kan men van hem af het begin rekenen van de gulden eeuw der Romeinsche alleenheersching onder TRAJANUS, HADRIANUS, ANTONINUS PIUS, en MARCUS AURELIUS. Als mensch en als keizer, met voortreffelijke deugden begaafd, bedoelde hij het welzijn van den staat, en had slechts een groot, onoverkomelijk gebrek, dat van zeventigjarige grijsaard te zijn, toen hij het gebied aanvaardde; doch niet blind voor hetzelve zijnde, zocht hij er het nadeelige van te vermijden, door als zoon en opvolger aan te nemen den besten zijner onderdanen, den wijzen en goeden TRAJANUS. Slechts één iaar en vier maanden mogt *Rome* hem als keizer bezitten, gedurende welken tijd hij echter de rust en den bloei van het volgende tijdperk voorbereidde.

NESSUS. Een der Centauren, uit IXION en eene wolk geteeld. Hij had aan HERKULES zijnen bijstand aangeboden, om DEÏANIRA aan de andere zijde eener rivier over te brengen; doch toen hij van deze gelegenheid misbruik wilde maken en haar geweld aandoen, werd hij door HERKULES van den anderen oever doorschoten. Stervende gaf hij aan DEÏANIRA een kleed met zijn bloed doortrokken, zeggende, dat het de kracht had, om liefde te verwekken. Toen naderhand HERKULES in liefde jegens JOLE ontstoken was, en hij op den berg *Oeta* aan JUPITER offeren zou, zond DEÏANIRA hem het bewuste kleed, hetwelk hem, dadelijk nadat hij het had aangetrokken, door deszelfs gloed zoo schrikkelijk pijnigde, dat hij zich uit wanhoop op den heiligen brandstapel wierp, die al wat menschelijk aan hem was verteerde, terwijl het goddelijke ten hemel werd opgenomen.

NESTEN. (INDIAANSCHE) Zijn nesten van Indiaansche vogels, die in zoover een voorwerp van handel uitmaken, als dezelve voor lekkernij gehouden, en jaarlijks bij duizenden aan de keukens van Indiaansche en Chinesche grooten verkocht, en zelfs naar *Europa* gezonden worden. Men rekent, dat er jaarlijks wel 4 millioen van deze Nesten worden ingezameld. Zij worden gebouwd door eene zwaluw (*Hirundo Esculenta*), die op *Java*, de *Philippijnen*, *Tunkin*, *Cochin-china* enz. te huis behoort, en in de oever- en bergholen zijn nest maakt. De beste en meest-gezochte zijn wit, doorschijnend, van de grootte van een eenden-ei, en bestaan bijna geheel uit eene voedzame, gelei-achtige zelfstandigheid, welke nog niet genoeg bekend is; doch die men meent, dat door den vogel uit half verteerde wormen wordt voortgebragt. Men stoot dezelve tot poeder, en mengt ze onder andere spijzen, of kookt ze in vleeschnat.

NESTOR. Een der Grieksche helden, die zich zoowel door zijn verstand, als door zijne zachte en wegslepende welsprekendheid kenmerk-

merkte. Hij was de zoon van NELEUS en CHLORIS, werd te *Gerania* opgevoed, en volgde zijnen vader als koning van *Pylos* op. Reeds in zijne jeugdige en mannelijke jaren onderscheidde hij zich door allerlei groote daden en stoute ondernemingen; doch verwierf ook reeds vroeg den roem eens verstandigen raadgevers, en voortreffelijken redenaars. Zijne woorden vloeiden zoeter dan honig van zijne lippen, en droegen het kenmerk van waarheid en wijsheid. Toen de krijgstogt tegen *Troje* werd ondernomen, nam NESTOR, in zijne reeds gevorderde jaren, er deel aan, en zeilde met eene aanzienlijke scheepsmagt derwaarts; doch zijne jaren waren te hoog, om aan de gevechten een persoonlijk aandeel te kunnen nemen. Volgens de *Iliade* speelde hij hierbij meer den rol van een verstandig, wel bespraakt grijsaard en raadgever, dan van een krijgsheld. Hij stierf in hoogen ouderdom te *Pylos*, waar men nog laat gemeend heeft, zijn huis en graf te vinden.

NET. (Een) Behalve het gewone, bekende weefsel van touw of garen, heeft dit woord nog andere beteekenissen. In de ontleedkunde noemt men het Net of netvlies dat huidachtig gedeelte in de ingewanden der zoogdieren, hetwelk netvormig met vaten doorweven is; zich gewoonlijk van de maag tot in den omtrek van den navel uitstrekt, en uithoofde van zijn vet dient, om de nabijliggende ingewanden gestadig lenig te houden. In de meet- en teekenkunst verstaat men door het woord Net die regte net- of tralievormige lijnen, welke op gelijke afstanden onder regte hoeken kruisfelings getrokken worden, om eene naauwkeurige teekening gemakkelijker te maken. Zoo ook geeft men den naam van Net aan die cirkels en lijnen, welke elkander op wiskundige, aardrijkskundige landkaarten doorkruisen. In de vergezigtkunde verstaat men door Net eene figuur in kleine vakken verdeeld, of zoo als zij op zich zelven is, of ook zoo als zij door eenen spiegel, een geslepen glas, of door andere gezigtkundige oorzaken, wordt terug gekaatst. In het eerste geval noemt men het *Craticulam Protocypi Ectypi.* Eindelijk noemt men in de weverijen een Net de verwarring van gebrokene, en door de onachtzaamheid van den wever niet weder aan een geknoopte, ketting met andere draden.

NETELS. Zijn planten met staande haren, die bij het aanraken in de huid dringen, afbreken, en onder dezelve een bijtend sap uitstorten, hetwelk een hevig branden veroorzaakt. Verscheidene Netels bezitten geneeskundige krachten; velen leveren een gezond voederkruid op, en anderen hebben draadachtige vezels, die even als vlas tot een sterk garen kunnen gesponnen worden. Van hier het *Netelgaren*, waartoe men eertijds in *Duitschland* den bast van den stengel gebruikte, en het *Neteldoek*, hetgeen voorheen in *Frankrijk* in *Picardië*, van gesponnen Netels geweven werd, en een graauw linnen opleverde; doch tegenwoordig niet meer wordt vervaardigd. De *Wogulen* aan de rivier *Twoda*, gelijk mede de *Baschiren*, *Samojeden*,

en

en de *Tartaren* aan de *Janifei*, bereiden uit de Netels eene foort van linnen, netten en touwwerk.

NEURENBERG. Deze oude, voormaals door haren handel zeer aanzienlijke koopftad, weleer door de nijverheid en kunstmin harer bewoneren en hare belangrijke gedenkftukken der oudheid beroemd, behoort tot het koningrijk *Beijeren*, en ligt aan de *Pegnitz*, die haar in twee deelen verdeeld, welke de *Sebalder-* en *Lorenzer*-zijde, naar twee kerken van dien naam, genoemd worden, en bevat 27,000 inwoners. Onder de gebouwen zijn bijzonder merkwaardig: het raadhuis, het aanzienlijkfte van *Duitschland*, hetwelk 30 glasramen breed is, eenen voorgevel van 275 voet lang heeft, en vele uitmuntende zeldzame fchilderftukken, inzonderheid van Albrrt Durer, bevat; voorts het rijksflot, of het fort in de ftad, weleer de zetel der burggraven van *Neurenberg;* de kerk van *Aegidia*, in 1718 in den Italiaanfchen fmaak weder opgebouwd, en andere. Wijders behoort onder de fabrijken genoemd te worden de koperfmits-molen, welke zeer merkwaardig is, doch zelden aan vreemdelingen vertoond wordt. Men vindt hier verfcheidene boekerijen en kunstverzamelingen, eene fchilders-akademie, 72 groote en kleine armen geftichten, een rijk hospitaal, een aanzienlijk weeshuis, eene kweekfchool voor fchoolonderwijzers, eenige geleerde en nuttige genootfchappen, enz. De handel, fchoon minder bloeijende dan voorheen, is echter, voornamelijk door de inlandfche fabrijken, thans nog van veel belang.

NEUSHOORN (*Rhinoceros*) Een geflacht van zoogdieren, tot de orde der dikhuidigen behoorende. De dieren van dit geflacht hebben, als algemeene uitwendige kenmerken, een groot en lomp ligchaam; dikke ledematen; de 4 pooten in 3 vingeren verdeeld, waarvan het uiteinde met eene hoornachtige hoef bedekt is; eene zeer dikke huid, zonder haar en rimpelig, bij fommige foorten groote plooijen vormende; een' verlengden neus, dragende, bij beide de kunnen, nu één, dan weder twee hoornen, die niet aan het been vast, maar alleen met de huid zamen gegroeid zijn; zeer kleine oogen; de ooren verlengd, veel korter dan de kop; de lippen vooruitftekende en zeer beweegbaar; eenen korten ftaart, en twee mammen aan den buik geplaatst. De tanden van den Neushoorn verfchillen bij de bijzondere foorten in hoeveelheid en vorm, en zijne hoornen hebben geene beenachtige as, gelijk de herkaauwende dieren; maar zijn zaamgefteld uit hoornachtige vezels. Hij is een plantëetend dier; heeft een zeer lang darmkanaal; eene ftevige maar enkelvoudige maag; eenen zeer grooten blinden darm, en geene galblaas. De levende Rhinoceros-foorten vindt men in *Afrika*, vooral in de omftreken van *de Kaap* en in *Abyffinien*, in *Azië* enz. Men heeft nog geenen levend, in *Noord-* of *Zuid-Amerika* aangetroffen. Hij zoekt befchaduwde en vochtige plaatfen op, en is niet ligt te temmen. Men onderfcheidt deze dieren niet door het getal der hoornen, maar door de maal- en fnijtanden.

Tot de eerfte foort behoort: De *Rhinoceros Indicus* of *Afiaticus* (Cuv.) met 14 maaltanden in de onder- en boven-kaak, waarvan de onderfte dubbeld zijn; 4 voortanden boven en onder, waarvan de onderfte kegelvormig, de bovenfte eenigzins gekwabd zijn, maar geene hoektanden. Hij woont in de *Oost-Indien*; heeft aan het einde van de bovenlip eene fnuitachtige, zeer beweegbare haak, waarvan hij zich tot het aanvatten en opheffen van kleine dingen zeer behendig weet te bedienen, en eet kruiden en takken. Men heeft er in 1739 een uit *Bengalen* naar *Londen* gevoerd, welke reis meer dan 1000 Louis gekost heeft: hij was twee jaar oud; gebruikte dagelijks tot voedfel 7 pond rijst, 3 pond fuiker en veel hooi en gras. De hoeveelheid drank was aanmerkelijk. Deze Rhinoceros houdt zich aan de oevers der rivieren en in moerasfige plaatfen op, en is, over het geheel genomen, een zeer dom dier: zijne huid heeft het aanzien van geplooid te zijn, en is voor het overige ruw en rimpelig. Hij neemt voor den olifant, wel is waar, de vlugt; doch het is zoo niet, dat er tusfchen deze dieren eene aangeborene en altoosdurende vijandfchap zoude plaats hebben. Het wijfje brengt gewoonlijk één jong ter wereld. Het fchijnt, dat zij niet langer als 9 maanden dragen. Eene voldragen vrucht is reeds langer dan 3 voet. Dit dier gebruikt zijnen hoorn, om in de aarde te wroeten, en heeft niet alleen eenen zeer fijnen reuk, maar ook een uitmuntend gehoor. Zijn gezigt is zwak. Zijne ftem beftaat in een geknor, even als dat der varkens. Hij eet meer dan 180 pond daags; drinkt zeer veel; leeft afgezonderd en loopt langzaam. Men vindt deze foort van Rhinoceros in *Indien*, vooral over de *Ganges*, en volgens fommigen zou men er ook in *Abysfinie* aantreffen.

De 2de foort, *Rhinoceros Sumatrenfis* (Cuv.), heeft twee groote fnijtanden, onder en boven, in plaatfing veel verfchillende van de eerfte foort; eene dunne huid, bijna zonder plooijen, met kort zwart haar bedekt, en twee korte hoorns, zijdelings zaamgedrukt. Men heeft deze foort niet, dan op *Sumatra* waargenomen.

De 3*e* foort, *Rhinoceros Africanus* (Cuv.) heeft geene fnijtanden, zelfs geene tusfchen kaaksbeenderen; de huid is zeer glad en zonder groote plooijen; de kop is met twee hoorns voorzien, die bijna kegelvormig, en minder onbewegelijk, dan van het eerfte foort zijn. Het is zonder twijfel deze foort, die men nooit levend in *Europa*, ten minste in latere tijden, gezien heeft.

De 4*e* foort, *Rhinoceros Simus*, werd in *Londen* uit de binnenlanden van *Afrika* door Mr. Burchell overgebragt, en kenmerkt zich vooral door zijne breede lippen.

Fosfile beenderen van den *Neushoorn* heeft men overvloedig in *Siberië* gevonden, en ook op fommige plaatfen van *Duitschland* en *Italië*. In 1770 vond men bijna een geheel geraamte, met de huid en fpieren, in den zandigen oever van de *Wilhoui* in *Siberië*. Alle de beenderen, die men verzameld heeft, fchijnen tot twee verfchil-

len-

lende foorten behoord te hebben, welke men niet met de nog beftaande levende foorten moet verwarren. De eerfte foort is de door CUVIER befchrevene *fosfile Rhinoceros van Siberië*, de 2e de *Rhinoceros van Toscanen*.

Italië heeft zeer vele overblijffels van Neushoorns opgeleverd, vooral de oevers van de *Po*, in *Lombardije*; de berg *Pulgnasco*; enz. maar geene zoo overvloedig, als de *Val-d'Arno*, waar men echter nog meer overblijffels van Elephanten en Rivierpaarden gevonden heeft.

NEUWIED. De hoofdftad van het Pruisfisch graaffchap *Wied*, en van den kreits van dien naam, aan den *Rijn*, over welke hier eene vliegende brug loopt, en die zelden in deze ftreken toevriest. De ftad ligt een uur van *Andernach* en 3 uur van *Koblentz*, in een fchoon dal; is tamelijk regelmatig gebouwd, en telt 4,400 inwoners, waaronder zich van genoegzaam alle godsdienstige gezindheden bevinden, die onderfcheidene fabrijken van zijde-, katoenen- en wollen ftoffen, hoeden, tapijten, koufen, meubelen enz. hanteren. Onder de bezienswaardige gebouwen behooren: het refidentie-flot, met eene hoogst belangrijke verzameling van Romeinfche oudheden, welke in den omtrek der ftad zijn gevonden; de hoftuin, en het huis der Moravifche broeder-gemeente, of *Hernhutters*. Buiten *Neuwied* verdienen de overblijffels eener Romeinfche ftad en Romeinfche ftraten, benevens het lustflot *Mon repos*, de opmerkzaamheid der reizigers. De eerften werden in 1791 ontdekt, wanneer men achter *Biber*, een half uur van de ftad, op eene hoogte, de eerfte fporen van een kasteel vond, dat 634 voet breed en 840 voet lang is, en door eenen 5 voet dikken muur van verdediging, met uitftekende torens, is omgeven. In het binnenfte van het kasteel is een ruim badhuis, welks voormalige fchoonheid men aan de bouwvallen kan herkennen. Het omliggend veld is opgevuld van overblijffels van Romeinfche bouwkunde, waarover de ploeg loopt. Het lustflot *Mon repos* ligt op eenen berg, een uur ten Noord-oosten van *Neuwied*; is van eene eenvoudige bouworde; van ééne verdieping, en levert een fchoon, uitgeftrekt gezigt op. Achter hetzelve is een bosch, hetgeen in 7 lanen verdeeld is, en aan het einde van eene derzelve wordt men door een laag liggend, bekoorlijk dal verrascht, alwaar langs eene heldere beek eenige fraaije huizen gevonden worden. Onder de voortbrengfels van *Neuwied* behooren koren, peulvruchten, geneverbesfen en potasch; terwijl de naburige wijnbergen, inzonderheid aan de *Aar*, eene goede foort van rooden wijn opleveren, welke onder den naam van *Bleichert* (Bleekert) bekend is.

NEWA. (De) Eene zeer vischrijke rivier in *Rusland*, die bij *Schlusfelburg* uit het meer *Ladoga* komt, in verfcheidene takken *Petersburg* doorftroomt, en zich na eenen loop van flechts 8 mijlen, van haren oorfprong afgerekend, in den zeeboezem van *Kroonftad* ontlast. Zij is omtrent 200 vademen breed en 2 diep, en kan dus groote fchepen voeren, die derhalve ook dikwijls te *Petersburg* gebouwd worden. Men roemt het water van deze rivier uit hoofde

van

van deszelfs helderheid en ligtheid, weshalve het in genoemde ſtad zelfs om te drinken en tot het bereiden van ſpijzen gebruikt wordt.

NEW-CASTLE. Eene ſtad in *Engeland* aan de *Tyne*, de hoofdplaats van *Northumberland*, met ruim 36,000 inwoners. Men heeft er eene beurs, een algemeen ziekenhuis, een gasthuis voor kraamvrouwen, voor zeelieden en voor behoeftigen, alsmede eenen doolhof, en zij telt 100 koopvaardij- en 400 kolenſchepen. Van veel belang zijn hare onuitputtelijke ſteenkolen-mijnen, waarvan er 25 meer dan 7,000 mijnwerkers bezig houden; terwijl zij nog bovendien, aan ruim 1500 bootsgezellen, 9,000 zeelieden, en 1000 andere perſonen werk verſchaffen. Onder deze bergwerken verdient het nabij *New-castle* liggende, zoutwerk van *Williska* de hoogſte bewondering (*zie aldaar*). Het is dieper, dan de ertsgroeven op den *Harz*, en loopt bijna eene halve mijl onder de zee voort, zoodat de oorlogſchepen boven de hoofden der arbeiders zeilen. In dit bergwerk leven geheele familien bij elkander, die het daglicht ſchaars te zien krijgen. Bijzonder ſchoon zijn de inrigtingen, waardoor de ſteenkolen van de mijnen naar de ſchepen, zonder dat men menſchen of paarden noodig heeft, vervoerd worden: door een eenvoudig werktuig gaan de wagens heen en weder. Jaarlijks worden er 17 millioen Amſterdamſche mudden uitgevoerd, terwijl de ſtad zelve 3 millioen mud verbruikt. De ſteenkolen-ſchepen zijn de eerſte kweekſcholen voor Engelſche matrozen, die van deze eerst op koopvaardij- en naderhand op oorlogſchepen overgaan. Men vindt in *New castle* en in den omtrek vele ijzer- en ſtaalfabrijken, alwaar ook gegoten cijlinders en wagenraderen gemaakt worden; voorts glasblazerijen, potten-, aardewerk-, loodwit-, ſalpeter-, zeildoek-, ſoda- en hagelfabrijken, vitriool-ziederijen, zoutwerken uit zeezout, goud- en zilver-rafinerijen, om het goud en zilver te zuiveren, zeepziederijen, lijnbanen, ſcheepstimmerwerven enz. Ook is hier de groote ijzer ſmederij van CRAWLEYS, waarin alle ijzeren werktuigen, van de geringſte ſpade af tot de zwaarſte ankers toe, vervaardigd worden.

NEWTON. (IZAAK) Een der oorſpronkelijkſte en diepdenkendſte Wijsgeeren, Natuur- en Wiskundigen, die immer leefden, werd in 1642 te *Walſtrope*, in *Lincolshire*, geboren. Hij verloor zijnen vader vroegtijdig, doch ontving van zijne moeder eene zorgvuldige opvoeding. In zijn 12de jaar betrad hij de ſchool te *Grantham*, en in zijn 18de ging hij naar *Cambridge*, waar hij zich voornamelijk in de werken van KEPPLER en DESCARTES oefende, vermits EUKLIDES hem reeds te gemakkelijk was. In 1664 vond hij de rekening der oneindige grootheden uit, en werd tot kandidaat bevorderd, waarna eene naauwkeuriger waarneming van het prisma hem tot eene nieuwe theorie van het licht voerde. In 1665, uit hoofde eener aanſtekende ziekte, *Cambridge* verlatende, hield hij zich eenigen tijd op het land op, en gaf het vallen van eenen appel hem aanleiding, om over de wetten der zwaartekracht na te denken. BARROW in 1669 zijnen post van Hoogleeraar in de wiskunde nedergelegd hebbende, volgde NEWTON hem daarin op, en bekleedde dien

dien 27 jaar met veel roem. In 1675 zond hij zijne nieuw uitgevondene spiegel-telleskoop aan de koninklijke akademie der wetenschappen te *Londen;* in 1676 en 1677 ontwikkelde hij het eerst zijne nasporingen omtrent de Centripetaal-kracht; in 1680 deed hij verscheidene sterrenkundige waarnemingen omtrent de toen zigtbaar zijnde beroemde komeet, en gaf zijne onderzoekingen omtrent de eerste in 1687, onder den titel van: *Philosophiae naturalis principia Mathematica*, in het licht. Dit beroemde werk, waarin, op de afgetrokkendste denkbeelden der wiskunde, een nieuw stelsel van Natuurkundige wetenschap gebouwd was, verwierf niet aanstonds de verdiende goedkeuring, welke het naderhand ontving. Hij drong daarin tot de geheimste wetten der Natuur door, en ontwikkelde haar met eene kortheid, welke voor den grooten hoop bijna onverstaanbaar was. Zelfs de beste wiskundigen moesten het beoefenen; doch toen men het ook leerde waarderen, kende de bewondering geene palen, zoodat de markies DE L'HOSPITAL, een groot wiskunstenaar, aan de *Engelschen*, die hem bezochten, vroeg: „ eet en drinkt NEWTON dan niet, gelijk een ander mensch? Ik houde hem voor eenen hemelschen „ geest, die met de stof geene gemeenschap meer heeft." Hij werd in 1696 muntwaradijn, en 3 jaar later muntmeester, in welken post hij, bij de toenmalige verandering van muntspecien, zijn vaderland uitmuntende diensten bewezen heeft. In 1703 werd hij voorzitter van de akademie der wetenschappen, welke waardigheid hij tot aan zijnen dood bekleedde: ook bij die van *Parijs* was hij de eerste, dien men tot hare buitenlandsche leden benoemde, en de koningin ANNA verklaarde hem in 1705 tot ridder. NEWTON verbond met zijne uitstekende talenten het voortreffelijkst karakter, en was tot zijn 80ste jaar bij aanhoudendheid gezond, tot dat eindelijk de dood in 1727, in het 85ste jaar zijns ouderdoms, aan zijn leven een einde maakte.

NEWTON heeft zich in de wis- en natuurkunde, inzonderheid door eene nieuwe theorie van het licht, door de nasporing der aantrekkingskracht, het uitvinden der differentiaal-rekening, door eene nieuwe theorie der kleuren enz. beroemd gemaakt. Ten aanzien zijner wijsgeerige gevoelens volgde hij het spoor van BACO, en overschreidde nooit de grenzen der ervaring. Ruimte en tijd waren bij hem datgeen, wat zij bij ons zijn. In de Godheid vereerde hij den magtigen en wijzen veroorzaker van alles, en nooit noemde hij den naam van dit wezen, als met den hoogsten eerbied. NEWTON is nooit gehuwd geweest. Zijn stoffelijk overblijfsel ligt in de abtdij van *Westmunster* te *Londen*, werwaarts het door den grootkanselier en de pairs van *Engeland* gebragt werd, en waarin men voor hem een fraai gedenkteeken heeft opgerigt, dat met het bekende Latijnsch opschrift pronkt, hetgeen hierop neerkomt: „ dat zich de stervelingen verheugen, dat er zulk een sie„ raad des menschelijken geslachts op aarde geleefd heeft."

NIAGARA. Eene der grootste rivieren in *Canada* in *Noord-Amerika*. Zij heeft haren oorsprong in het meer *Erie*, ontlast zich in

 dat

dat van *Ontario*, en is zeer beroemd door den waterval, dien zij onmiddellijk bij hare uitvloeijing uit het eerstgenoemde meer vormt, en hier in eene breedte van 2226 v., van eene lijnregte hoogte van 200 v., met zulk een geraas nederstort, dat men in de nabijheid den grond voelt schudden, en het ruischen op eenen afstand van 5 m. kan hooren.

NICEA. Eertijds eene aanzienlijke, doch thans vervallene stad van *Klein-Azië* in *Bithinië*, vermaard wegens twee aldaar gehoudene kerkvergaderingen. De eerste werd door KONSTANTIJN *den Grooten* in 325 bijeengeroepen, voornamelijk ter bijlegging der verschillen met de *Arianen*, wier gevoelens door 318 aanwezige bisschoppen in die bijeenkomst werden veroordeeld; terwijl in de tweede, die in 787, onder de keizerin IRENE, plaats had, de wijze van de vereering der beelden werd vastgesteld. KAREL *de Groote*, echter, schreef in zijn werk: *de impio imaginum cultu*, tegen de genomene besluiten hieromtrent, en verbood in 794, op de synode te *Frankfort*, alle zoodanige vereering in het *Frankische* rijk.

NICHOLSON. (WILLIAM) Een voortreffelijk Engelsch wiskundige, die in *Londen* en andere plaatsen van *Engeland* opvoedingsscholen oprigtte, en verscheidene werktuigelijke kunststukken vervaardigde. Ook heeft hij vele natuurkundige werken geschreven, en anderen, zoo als van CHAPTAL en FOURCROY in het Engelsche overgezet. Een zijner laatste werken is *the Brittish Encyclopaedia*, 6 *vol.*, welke van 1807 — 1809 in het licht verscheen, toen hij wegens schulden in de gevangenis zat. Hij stierf in Zomerm. 1815.

NICIAS. Een der voortreffelijkste Atheensche veldheeren, door braafheid niet minder, dan door dapperheid beroemd, en bij zijne medeburgers wegens milddadigheid vooral gezien. Hij bloeide ten tijde van den *Peloponnesischen* oorlog, en ontnam als bevelhebber der Atheensche vloot den *Lacedaemoniers* het eiland *Cythera*. Vervolgens was hij de voornaamste bewerker van het vijftigjarig bestand tusschen de oorlogende partijen. Hierop werd hij met ALCIBIADES en LAMACHUS als veldheer verkozen in den togt tegen *Sicilië*, schoon hij denzelven steeds had afgeraden. Nadat zijne ambtgenooten waren terug geroepen, belegerde hij *Syracuse*, en zoude die stad waarschijnlijk hebben ingenomen, indien eene Spartaansche vloot niet ter hulp ware toegeschoten. De *Atheniensers* zonden wel versterking onder bevel van DEMOSTHENES, doch de onvoorzigtigheid van dezen bereidde aan het Atheensche leger de nederlaag. Het overschot van hetzelve had zich nog door een tijdige terugtogt kunnen redden; doch de bijgeloovige vrees voor eene maansverduistering deed NICIAS het vertrek nog een paar dagen uitstellen, en dit gaf den vijand gelegenheid tot een nieuwen aanval, waarin hij zelf en DEMOSTHENES gevangen werden. Beiden stierven in de gevangenis. Deze nederlaag had plaats in 413 voor CHR. Het leven van NICIAS is door PLUTARCHUS beschreven.

NICOCLES. De boezemvriend van PHOCION, met wien hij te gelijkertijd ter dood veroordeeld werd. (Zie: PHOCION) Toen hij

denzelven fmeekte, dat hij hem zoude toeftaan, om het eerst den giftbeker te drinken, antwoordde PHOCION: „ gij vergt van mij waar„ lijk eene zware en moeijelijke zaak; doch daar ik u in mijn ganfche „ leven nimmer iets geweigerd heb, fta ik u ook dit toe."

NICOLAI. (CRISTOPH FRIEDRICH) Deze geleerde, beide als fchrijver en boekhandelaar zoo beroemde man, werd in 1733 te *Berlijn* geboren, en ftierf aldaar in het jaar 1811. Van zijn 5de jaar af, toen hij zijne moeder verloor, leefde hij, afgefcheiden van zijne oudere broeders en van jeugdige vermaken, tamelijk eenzaam in het huis zijns vaders, die, daar hij den geheelen dag in zijnen boekwinkel bezig was, zijnen zoon weinig zag; doch hem aan eene ftipte gehoorzaamheid gewende, en met ernst, maar vriendelijk behandelde. De jonge NICOLAI leerde dus, van jongs af, om zich met zich zelven bezig te houden, fchikte zich uit noodzakelijkheid tot een werkzaam leven, en volgde zijnen fterken trek, om zijnen geest te volmaken. Hij bezocht de reäalfchool te *Berlijn*, waar zijn moed en lust, ter befchaving en uitbreiding van zijn verftand, een krachtig voedfel ontvingen; doch men zond hem, tot zijn innig leedwezen, naar *Frankfort* aan den *Oder*, om den boekhandel te leeren. Hier maakte hij zich, in zijne tusfchen-uren, de Latijnfche, Griekfche en Engelfche talen eigen; las de beste dichters, en maakte aanmerkelijke vorderingen in de wis-, gefchiedkunde en wijsbegeerte, doch bovenal in de geleerde gefchiedenis. In 1752 keerde hij tot den vaderlijken boekhandel terug, welke hem den geheelen dag bezig hield, zoodat hij den vroegen morgen en laten avond, ja zelfs geheele nachten, moest te baat nemen, om zich aan zijne letterkundige oefeningen toe te wijden: de muzijk alleen verfchafte hem eenige tusfchenpoozing. Zoo leefde NICOLAI 3 jaar, wanneer hij eindelijk, onder de beide partijen van GOTTSCHED en BODMER, die toen in de Duitfche letterkunde plaats hadden, als fchrijver optrad, en in 1755 zijne *Briefe über den jetzigen Zuftand der fchönen Wisfenfchaften* in het licht gaf. Dezelve baarden veel opziens, daar hij niet alleen geene partij koos, maar de gevoelens van beide genoemde fchrijvers, op gronden, afkeurde. Omtrent dezen tijd geraakte hij met LESSING en MOZES MENDELSSOHN bekend. Deze drie jonge vrienden volgden, zonder dat zij in de geleerde wereld eenige betrekkingen of uitzigten hadden, alleen hunnen ijver voor de wetenfchappen, en onderzochten in hunne onderlinge zamenkomsten, vrijmoedig, de gronden voor of tegen een gevoelen, zonder elkander te misleiden of te vleijen.

In het jaar 1757 verliet NICOLAI den boekhandel, en leefde van een gering inkomen. De fchriften van WINKELMAN, en het befchouwen der kunstftukken, waartoe hij alle gelegenheid had, maakten hem met de beeldende kunsten en bouwkunst bekend; terwijl zijn vriend, de Pruisfifche krijgsraad MARPURG, hem in het toonzetten onderrigtte. Met één woord, hij maakte nu vorderingen van de eene taal en wetenfchap tot de andere, en drong tot de hem nog onbekende deelen

der letterkunde door. Dan, reeds in den Herfst van 1758 werd hij in zijnen letterkundigen loop eenigermate gestremd door den dood zijns ouderen broeders, die bezitter van den vaderlijken boekhandel gebleven was, en welken hij nu, uithoofde van het belang der familie, verpligt was, over te nemen. Hij deed dit onder huisfelijke zorgen; want hij was in 1760 gehuwd; doch wist, door zijnen tijd wel te besteeden, den afgebroken draad spoedig op te vatten. Zijne eerste belangrijke onderneming was de uitgave der *Bibliothek der Schönen Wisfenschaften* te *Leipzig*, 4 deelen, waarin MENDELSOHN mede de hand had; doch droegen beide, van het 5de deel af, derzelver uitgave aan WEISZE over. Van 1759 tot 1765 gaven de drie vrienden, door ABBT, RESEWITZ, GRILLO en SULLZER ondersteund, de *Briefe, die neueste Literatur betreffend*, in 24 deelen, in het licht; doch waaraan NICOLAI, uit hoofde zijner overige beroepsbezigheden, slechts een gering aandeel had. Naderhand, de handen ruimer krijgende, ondernam hij de uitgave eener *Algemeine Deutfche Bibliothek*, waaraan een groot aantal beroemde geleerden uit alle oorden van *Duitschland* arbeidden. Dit werk bevorderde de vrijheid van denken; bestreed niet zelden vooroordeelen en dagelijksche gevoelens met een goed gevolg; onderwierp elk nieuw stelsel aan een gestreng onderzoek, en had op de wetenschappelijke beschaving van *Duitschland* eenen gewigtigen invloed. Tot het jaar 1792 verschenen van deze Bibliotheek 107 deelen en nog 21 als aanhangsels, te *Berlijn* en *Stettin*, in het licht. Sedert werd zij niet meer bij NICOLAI uitgegeven, maar onder den titel van *Neue Algemeine Deutfche Bibliothek* te *Kiel* vervolgd; doch van het 56ste deel af nam hij de uitgave op nieuw op zich, en sloot het werk met het jaar 1805.

Nadat NICOLAÏ het groote werk der *Algemeine Deutfche Bibliothek* aan den gang gebragt had, legde hij zich, sedert 1770, op de beoefening van de staatsgesteldheid, het finantie wezen en den handel van hot Pruisfich rijk toe. Zijne *Charakteristifche Anekdoten von König* FRIEDRICH II, en van eenige perfonen, die hem omringden, van 1788 tot 1792 te *Berlijn* en *Stettin* in 6 stukken uitgegeven, zijn alle voor de geschiedenis belangrijk. Zijne beoefening der Brandenburgsche geschiedenis bragt hem in kennis met den staatsdienaar van HERTZBERG, die hem in 1777 toegang tot de koninklijke archivèn verleende, waardoor hij werd in staat gesteld, om zijne in 1769 reeds uitgegevene *Beschreibung von Berlin und Potsdam* aanmerkelijk te kunnen verbeteren, zoo als dan ook daarvan in 1786 eene nieuwe uitgave in 3 deelen in het licht kwam. Gelijke ondersteuning vond hij, toen hij in het jaar 1791 ondernam, om de onnaauwkeurigheden van ZIMMERMANN te *Hanover* in de *Geschichte* FRIEDRICHS *des Grofsen* te wederleggen, hetgeen hij deed in zijne *freimüthige Anmerkungen über des Ritters von* ZIMMERMANN *Fragmente über* FRIEDRICH *den Grofsen*.

Slechts zelden vond NICOLAÏ tijd, om zijne levendige, heldere ver-

verbeeldingskracht te volgen. Hij was een goed waarnemer, en het zonderlinge, dat hij in de menschen opmerkte, gaf hem stof tot zijne romans, waarvan echter geene aan de strenge eischen eens kunstregters beantwoordt. De voornaamste roman is: *Leben und Meinungen des Magisters* SEBALDUS NOTHANKER, 3 deelen, waarvan 4 uitgaven verschenen, en welke in het Fransch, Deensch, Hollandsch en Zweedsch werd overgezet. De vervolgzucht der regtzinnigen wordt hierin ten toon gesteld; huichelaars en dweepers worden ontmaskerd, en de vrijheid van denken wordt ten sterkste aangeprezen. Hieruit ontstonden verscheidene twistschriften; doch de meeste tegenspraak ondervond zijne *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweitz* in 12 deelen, met aanmerkingen over de geleerdheid, kunstvlijt, godsdienst en zeden van de volken dier beide landen, waartegen BLUMAUER eenige spotschriften uitgaf. De strijd werd echter het hevigst, toen NICOLAÏ zich tegen de *Kritische Philosophie* verklaarde, waarvan hij de waarde miskende. Door zijnen omgang met MENDELSOHN aan de mogelijkste bepaalde denkbeelden in de bespiegelende wijsbegeerte gewoon, konde hij de nieuwe taal van de *Kritik der reinen Vernunft* niet begrijpen, offchoon hij der schranderheid van haren schrijver regt liet wedervaren. De hoogmoed en overdrijving van sommige *Kantianen* verbitterden den ouden denker, die deels in genoemde reisbeschrijving (waar het echter hiertoe niet de plaats was), deels in zijnen roman, *Leben und Meinungen* SEMPRONIUS GUNDIBERTS, de afwijkingen van de Kantiaansche van zijne eigene eenvoudige beschouwing der wijsbegeerte belagchelijk poogde te maken. Hieruit ontstond eenen hevigen pennenstrijd, waarin zich JOH. GOTTLIEB FICHTE, in NICOLAI's *Leben und sonderbare Meinungen*, blijkbaar boven alle anderen, in heftigheid onderscheidde, en eene hem onwaardige rol speelde.

Intusschen kan men niet ontkennen, dat NICOLAI zich grootere verdiensten door zijne geschiedkundige nasporingen en verzamelingen verwierf, en dat hij in het letterkundig vak veel nuts stichtte. Van hier dan ook, dat hij bij de akademien van wetenschappen van *Berlijn* en *Munchen* tot medelid werd aangenomen, en door die van *Petersburg* tot haren korrespondent verkozen. In zijn 71ste jaar verloor hij in eene hevige katarale koorts zijn regter oog; doch niets stremde zoo zeer de werkzaamheid van zijnen geest, of ondermijnde zijne levenskracht meerder, dan het ongelukkig lot zijns vaderlands, welks nieuwen luister hij niet mogt beleven. — Het is hier de plaats niet, om hier eene volledige lijst van alle door hem vervaardigde of uitgegevene werken te leveren, daar de belangrijkste reeds door ons genoemd zijn.

NICOMEDES. De naam van drie Bithynische koningen, van welke de eerste weinig bekend is, en in het jaar 281 voor onze jaartelling aan de regering kwam, en de tweede zijnen vader PRUSIAS ombragt, omdat deze den *Romeinen* in alles onderdanig was: doch ook hem

wachtte een gelijk noodlot, daar hij door de hand van zijnen zoon SOCRATES sneuvelde. Deze laatste werd door zijnen broeder NICOMEDES III verdreven, maar door MITHRIDATES hersteld; doch moest den troon, in het jaar 90 op bevel der *Romeinen* aan NICOMEDES weder afstaan. Deze laatste NICOMEDES nu was den *Romeinen* zoo onderdanig, dat hij even, als een vrijgelaten slaaf, zijn hoofdhaar afschoor en eenen hoed opzette; zeggende, eene vrijgelaten der *Romeinen* te zijn, welke hij ook bij uitersten wille tot erfgenamen zijns rijks benoemde.

NIEBUHR (CARSTENS), werd in 1733 in het land *Hadeln* geboren, en in 1760 te *Koppenhage* tot ingenieur-luitenant benoemd. Toen het Deensche hof, op voordragt van den beroemden Oosterling MICHAËLIS, door den graaf van BERNSTORF ondersteund, besloot, om eenige geleerden, op zijne kosten, naar *Arabie* te zenden, om nieuwe ontdekkingen ten aanzien van dit land te doen, werd ook NIEBUHR daartoe bestemd, met nog vier andere geleerden. Deze vijf reizigers, waarvan aan CRAMER en FORSKAL de Natuurlijke geschiedenis, aan HAGEN de Oostersche talen, aan BAURENFEIND het teekenen, en aan NIEBUHR de aardrijkskunde werd opgedragen, verlieten den 4 van Louwm. 1761 *Koppenhage*, en namen den weg over *Konstantinopel*, door *Egypte*, naar *Jeniën*. Dan, binnen den tijd van een jaar stierven, zoo hier als op den weg naar *Indië*, alle zijne togtgenooten, waardoor het geheele oogmerk der reize zoude zijn verijdeld geweest, indien niet NIEBUHR het stoutmoedig besluit genomen hadde, om dezelve alleen te vervolgen, en den arbeid en de waarnemingen zijner overledene reisgenooten over te nemen, en in zich te vereenigen. Hij keerde in 1767 eerst terug, en gaf in 1772 te *Koppenhage* zijne *Beschreibung von Arabien*, en van 1774 — 1778 zijne *Reisbeschreibung nach Arabien, und anderen umliegenden Ländern*, (welke beide werken in onderscheidene talen, en ook in de onze, zijn overgezet), alsmede P. FORSKAL *descriptiones animalium* enz. en diens *Flora Aegyptiaco-Arabica* in het licht. Met de uiterste naauwkeurigheid alles onderzoekende, en nooit op vreemde berigten afgaande, zag hij altijd uit eigen oogen, en liet zich steeds door waarheidsliefde leiden, waardoor zijne berigten omtrent *Arabië* eene hooge waarde verkregen hebben. Na zijne terugkomst werd hij in 1668 Ingenieur-kapitein te *Koppenhage*, in 1778 koninklijk justitie-, in 1808 staatsraad, en in 1809 lid der *Danebrogs*-orde; terwijl hij tevens bij het Nationaal instituut in *Frankrijk* onder zijne leden werd opgenomen.

NIEMEN. Is de Poolsche benaming van de rivier *Memel*, die in het Rusfisch gouverment *Kursk* ontspringt; in eene streek van 30 mijlen de grensscheiding tusschen *Rusalnd* en *Nieuw-Oost-Pruissen* uitmaakt, en zich 2 mijlen achter *Tilsit* in twee armen, de *Rusf* en de *Nieuwe Gilge*, verdeeld, waar deze zich eindelijk in het *Kurische Haf* ontlasten. De *Niemen*, welke in den zomer be-

vaarbaar is, werd in onze dagen bijzonder merkwaardig door de zamenkomst der beide keizers van *Rusland* en *Frankrijk*, welke den 25 van Zomerm. 1807 op dezelve, en wel op een vlot plaats had, en door den vrede van *Tilsit* gevolgd werd; alsmede door den overtogt van het Fransche leger, in den zomer van 1812, naar *Rusland* en deszelfs terugtogt in den winter deszelfden jaars.

NIEREN. Zijn twee ingewanden, van het dierlijk ligchaam, bestemd, om het bloed van de overvloedige waterstikstof en andere stoffen te bevrijden. Bij den mensch hebben zij eene langwerpig ronde, naar eene boon gelijkende gedaante, en aan iederen kant van het ligchaam ligt er ééne. Zij zijn van eene digte, vaste zelfstandigheid, van eene bleekroode kleur, welke echter aan de buitenste randen donkerder wordt, en zijn uit de fijnste bloedvaten zamengesteld. Uit deze randen komt eene pijpvormige zelfstandigheid voort, waarin men van 8 tot 11 piramidale afdeelingen kan onderscheiden, welke uit de teedere kanalen van den pisgang zijn zamengesteld; met derzelver, naar den binnensten rand der Nieren gerigte, punten zamenloopen, en Nier-tepeltjes genoemd worden. Deze ontlasten hun afgezonderd vocht in gemeenzame vliesachtige buisjes, die alle in eene zakvormige opening eindigen, welke men het Nier-bekken noemt. Dit heeft de gedaante van eenen trechter, en verlengt zich in eene tamelijk ruime buis, welke tot de pisblaas voortloopt; dezelve doorboort, en zich met haar vereenigt, zoodat de afgezonderde pis gestadig in de blaas afdruppelt. Elke Nier heeft eenen slagadertak, die onmiddellijk uit den stam der groote slagader voortkomt; zich in de Nier inplant; over hare geheele oppervlakte verspreidt, en ten deele in de terugvoerende takken vereenigt, en het overige bloed weder door eene nierader in de holle ader terug brengt. Het werk der Nieren, om de pis van het bloed af te zonderen, wordt bestuurd door zenuwen, welke uit een weefsel van verscheidene draden van de onderbuiks-zenuwen bestaan, de Nierader tot in de binnenste der Nieren bij blijven, en het werktuig aan den gang houden.

Verstooringen in de werkzaamheid der Nieren veroorzaken Nierziekten, die deels algemeene kenmerken, b. v. van ontsteking, verëttering en brand bezitten, en deels door de bijzondere eigenschappen van dit werktuig bepaald worden; en onder deze behoort de steenziekte. Daar met de toenemende jaren de bouw der beenderen voltooid, en dus de hoeveelheid der phosphorzure beenaarde daartoe niet meer noodig is, zoo volgt hier uit van zelven, dat het overvloedige daarvan, als eene vreemdaardige stof, in het ligchaam moet terug blijven, hetwelk nog meer het geval moet zijn, wanneer, door een overmatig gebruik van spijs en drank, te veel stikstof in omloop komt; zoo als dit bij in weelde en werkeloos levende personen het geval is, wanneer dan niet zelden de *arthitris* (jigt) haren oorsprong herneemt, die zich door eene overmatige voortbrenging van kalkaarde onderscheidt. Zoo lang deze bij eene volkomene werking der Nieren door

de

de pis wordt afgeleid, kan er geene steenziekte plaats hebben; doch vermindert, bij het klimmen der jaren, die werking, dan wordt de kracht der aardachtige stof zoo veel te grooter; hare neiging tot kristallisatie, die zoo veel te sterker wordt, hoe dikker de pis is, verkrijgt de overhand, en er begint zich eenen steen van phosphorzure kalk, of van phosphorzure zouten, somtijds met eenige slijm vermengd, te vormen, rondom welken zich nu, van tijd tot tijd, meer zulke aardachtige deelen aanzetten, hetwelk gewoonlijk bij den niersteen bij het nierbekken geschiedt. Dikwijls glijden zij van daar door den pisweg in de blaas; doch niet zelden blijven zij op hunne plaats, en groeijen tot zulk eene aanmerkelijke grootte aan, dat zij het geheele nierbekken vervullen, deszelfs gedaante aannemen, en zich zelfs in verscheidene takken tot den nierkelk voortplanten.

NIEUW-BRITTANNIE. Zoo wordt ook *Labrador* genoemd, (*zie aldaar*), benevens eene groep eilanden, tot *Australië* behoorende, welke ten Noorden van *Nieuw-Guinea* ligt, van hetwelk zij door de *Dampiersstraat* is afgescheiden. Deze eilanden strekken zich uit van 2 tot 6°, 30′ Zuidelijker breedte, en sommigen er van werden in 1617 door de *Nederlanders* LE MAIRE en SCHOUTEN reeds ontdekt; doch voornamelijk werden zij door DAMPIER, in 1699, nader bekend; terwijl men nog naauwkeuriger bepalingen omtrent dezelve aan BOUGAINVILLE en DENTRECASTREAUX, welke laatste zijnen togt in 1792 en 1793 ondernam, te danken heeft. Behalve vele kleine eilanden behooren de grootere *Nieuw-Brittannie*, *Stephens*, *Nieuw-Ierland* en *Nieuw-Hanover*, (de beide laatsten zoo wel als de *Admiraliteits*, *de Vijf en twintig*, *de Visschers*, *de Schoutens* en andere mede door LE MAIRE, en SCHOUTEN ontdekt) met nog anderen tot deze groep. De voortbrengsels dezer eilanden bestaan in honden, zwijnen, duiven, papegaaijen, velerhande visch, gember, muskaatnoten, peper, kokosnoten, pisang, suikerriet, betel, bamboes, aloë enz. *Nieuw-Brittannie* is het grootste van al deze eilanden, waarvan zich de zuidkust over de 8 mijlen uitstrekt. Het land wordt van bergen doorsneden, wier toppen zich in de wolken verliezen. De oevers leveren, echter, het schoonste gezigt der wereld op; terwijl zij met fraaije boomen versierd, en met een bevallig groen bedekt zijn. De grond schijnt er zeer vruchtbaar, en men vindt er liefelijke dalen en beken. De bewoners zijn wantrouwende, verraderlijke *Papuas*, van eene geelachtige kleur, van eenen levendigen, strijdbaren aard, groot, met lange, zwarte, wollige haren, en hebben geregeld aangelegde plantagien van pisang, jambos en suikerriet.

NIEUW-CALEDONIE. Een eiland in *Australië*, 325 v. m. in zijnen omtrek bevattende; door COOK op zijne tweede reis in 1774 ontdekt, en naderhand door DENTRECASTREAUX bezocht, en aan de Westzijde opgenomen. Het ligt van 20 tot 22°, 30′ Zuidelijke breedte, en 182 tot 185° Oostelijke lengte, is 55 tot 60 mijlen lang en 10 tot 15 breed. De Zuidelijke, Westelijke en Noordelijke kusten zijn

van

van gevaarlijke rotsbanken omgeven, welke den toegang tot hiertoe onmogelijk gemaakt hebben: alleen aan de Oostzijde kunnen de ſchippers met minder gevaar naderen, offchoon ook hier verſcheidene koraalbanken gevonden worden. Door het geheele eiland loopt eene bergketen, die zich trapswijze 3,200 voet verheft, en ſlechts op eenige plaatſen door dalen wordt afgebroken. Over het geheel levert hetzelve een ſomber en eentoonig aanzien op. Behalve de gewone Auſtraliſche voortbrengſels, vindt men er ook granaten, zandſteen, asbest, ſpekſteen, ſerpentijnſteen, en men meent ook metalen. De negeräardige bewoners van dit eiland hebben in hun gelaat vele overeenkomst met die van *van Diemensland.* Zij loopen bijna naakt; dragen alleen om het midden van het lijf eenen ſtrik; verbouwen Jambos, Arum, ſuikerriet en piſang, welke laatſte men in geregelde lanen geplant vindt; doch eeten ook eene ſoort van groote, zwarte ſpinnen, die zij over het vuur braden, en zelfs ſtukken van zachte ſpekſteen. Volgens Cook zouden zij ook het vleesch hunner verſlagene vijanden nuttigen. Hunne woningen hebben de gedaante van eenen bijënkorf, en zijn van binnen met matten van kokosbladen behangen. Zij ſchijnen zich meestal op het vervaardigen van wapenen toe te leggen; hebben geen' boog of pijlen, maar bedienen zich van eene ſoort van lanſen, die tot 15 voet lang zijn, en welke zij met eene tamelijke kracht en zekerheid, door middel van een elastiek koord, aan het midden van de lans gebragt, weten te werpen: ook gebruiken zij ſtrijdkolven en ſlingers. Omtrent het karakter der *Nieuw-Caledoniers* loopen de berigten der beide zee-reizigers, die dit eiland bezocht hebben, merkelijk uit een: Cook beſchrijft hen als goedhartig, vriendelijk en zonder wantrouwen; terwijl Dentrecastreaux dezelve afſchildert als wrokke dieven, woest en ſtrijdzuchtig, en zelfs als menſchen-eters.

NIEUWENHUIJZEN. (Jan) Deze waardige *Nederlander* werd den 4 van Herfstmaand 1724 te *Haarlem* geboren. Schoon tot den boekhandel opgeleid, werd hij tot eene andere beſtemming geſchikt, en moest in de hand der Voorzienigheid een heilrijk middel worden, om, door leer en voorbeeld, deugd, ware verlichting en meer algemeen geluk onder het menschdom te bevorderen. Tot een kerkgenootſchap behoorende, waarbij, volgens de gewoonte van dien tijd, het leeraarambt door de deugdzaamſte en kundigſte leden, ook zonder voorafgaande, geleerde letteroefeningen, werd waargenomen, onderſcheidde hij zich eerlang van eene zoo gunstige zijde, dat hem deze vereerende bediening in zijne geboorteſtad werd opgedragen, en hij vervolgens naar elders beroepen, en aldaar tot leeraar plegtig ingewijd en bevestigd werd. Vier en dertig jaar ſtichtte hij de doopsgezinde gemeenten te *Middelharnis*, *Aardenburg* en *Monnikkendam*, en toonde in deze zijne ambtsbediening, hoe hoog hij de deugd, op den godsdienst gegrond, waardeerde. In 1751 huwde hij aan Gezina Wijnalda van *Dokkum*, waarbij hij 3 kinderen verwekte, en met wel-

welke hij ruim 36 jaar in den genoegelijkften echt geleefd had, toen zij hem, in zijnen ouderdom van ruim 63 jaar, door den dood ontrukt werd. Gevoelig trof hem deze flag, en eenige jaren later niet minder het verlies van zijnen achtingswaardigen zoon MARTINUS, een geneesheer te *Amfterdam*; doch hij droeg dit zijn lot met eene ftille gelatenheid en onderwerping aan den Goddelijken wil, en hield niet op, met rondom zich zoo veel goeds te verfpreiden, als hem mogelijk was.

Natuurlijk moesten de nagelatene gefchriften van eenen man, van zulk eene beproefde deugd, die zelfde zuivere godsvereering ademen, welke hem zoo zeer bezielde: getuige hiervan is zijne verhandeling over *de voortreffelijkheid der wijsheid.* Ondertusfchen zouden wij hem te vergeefs in den rang dier geleerden zoeken, welke hunnen naam door hunne fchriften, door vernuftige uitvindingen en geestige ontdekkingen vereeuwigd hebben; maar hij verwierf, daarentegen, eenen onfterfelijken roem als ftichter der Maatfchappij tot *Nut van het Algemeen*, wier heilzame bedoelingen en gezegende invloed op de bevordering van waarheid, deugd en algemeen menfchengeluk bij een ieder bekend zijn. Door ondervinding geleerd, dat het een groot gedeelte zijner landgenooten, in min aanzienlijke ftanden, aan die noodige befchaving ontbrak, waardoor zij de zuivere genoegens des levens fchuldeloos konden genieten, hunne pligten behoorlijk vervullen, en het einde hunner beftemming op deze aarde blijmoedig afwachten, ontvonkte dit het menschlievend en gevoelig hart van den waardigen NIEUWENHUIJZEN, die van nu af het heilzaam en grootsch denkbeeld vormde, om zoo veel mogelijk het lot, inzonderheid diergenen, te verbeteren, welken hét aan tijdelijke middelen of genoegzame gelegenheid mangelde, om aan de befchaving van het verftand, en de vorming van het hart te arbeiden. Dan, ter bereiking van dit zijn doel moesten de voorwerpen zijner edelaardige pogingen uit de onwetendheid gerukt; de nevelen van vooroordeelen en wanbegrippen bij hen opgeklaard; hunne fmaak voor het goede en fchoone opgewekt, en hun de deugd en zuivere godsvereering, als de eenige bronnen van waar geluk, worden geleeraard. Bejaarden moesten hiertoe verbeterd, en het opkomend geflacht daartoe opgeleid en gevormd worden, waartoe bij de eerften de leeslust moest worden opgewekt, en voor de laatften het geheele onderwijs verbeterd of hervormd. Hij deelde zijn wel doordacht plan aan zijnen ftraks gemelden zoon, en een gering aantal edeldenkende mannen mede, die hetzelve ten volle goedkeurden, zich met hem vereenigden, en hetgeen de waardige man aan uiterlijke betrekkingen en geleerde kundigheden ontbrak, aanvulden. Aldus werden reeds den 26 van Slagtm. 1784 te *Edam* de eerfte grondflagen gelegd der Maatfchappij, tot de edelfte en heilzaamfte onderneming ftrekkende, waarop zich eenig land immer heeft kunnen beroemen. Het is wel waar, dat dezelve fpoedig door de ijverige hulp van menfchenvrienden meer werd, dan hetgeen vader NIEUWENHUIJZEN bedoeld had; doch het eerfte ont-

ontwerp, de lichte vonk, die de geestdrift voor het goede en nuttige bij zoo velen ontbranden deed, is toch van hem. Deze Maatschappij verspreidt haren gezegenden invloed niet alleen door alle gewesten van ons vaderland, maar zelfs tot in andere werelddeelen; terwijl naburige volken zich beijveren, om hare voortbrengsels op hunnen bodem over te brengen, en zelfs het hoogste bestuur dezes lands hare waarde erkent, en hare verdiensten huldigt. Bij hare oprigting bestond zij slechts uit weinig leden; doch telde in 1787, toen het hoofdbestuur derzelve, door eenige zamenloopende omstandigheden van *Edam* naar *Amsterdam* verlegd werd, reeds 11 departementen, en sedert is dezelve zoo aanmerkelijk toegenomen, dat zij in 1823 uit 156 departementen en 10,947 leden bestond. NIEUWENHUIJZEN beschouwde, onder eene zelfvoldoende bewustheid, dat hij zijne zwakke pogingen had aangewend, om het hem toevertrouwde talent met alle zijne vermogens wel te besteden, met een dankbaar gevoel den zegen, welken het der Algoedheid behaagd had, aan deze zijne pogingen te schenken, en stierf den 24 van Sprokkelmaand 1806, zacht en kalm, te *Monnikkendam*, in den ouderdom van ruim 81 jaar, alwaar de door hem gestichte Maatschappij in de kerk, waar zijn stoffelijk overblijfsel rust, een eenvoudig marmeren gedenkteeken voor hem deed oprigten.

NIEUWENTIJD (BERNARDUS) ontving het leven in het jaar 1654 te *Westgrafsdijk*; legde zich, overeenkomstig den wil zijner ouders en zijne eigene neiging, op het beschouwend gedeelte der geneeskunde toe, en oefende naderhand dezelve als arts in de stad *Purmerend*, waar hij de burgermeesterlijke waardigheid bekleedde, en in 1718 stierf. Zijne mikroskopische waarnemingen, met onvermoeiden vlijt door hem gedaan, zijn bekend. Hij geraakte met LEIBNITZ in geschil over zijne *Analysis infinitorum*; had in het eerst behagen in de wijsbegeerte van CARTESIUS, doch, de zwakheid van derzelver vooronderstellingen merkende, verkoos hij de proefondervindelijke natuurkunde; gaf daarin lessen in zijne stad; schreef tegen SPINOZA, en zijne *Wereldbeschouwing*, waartoe hij in het eerst geen drukker kon vinden. Hij wordt nog bij velen onzer landgenooten hoog geschat.

NIEUW-FOUNDLAND. Een Engelsch gouvernement in *Noord-Amerika*, met 90,000 inwoners, waartoe, behalve het eiland van dien naam, de eilanden *Anticoste*, *Perse*, *Magdalena's-eiland* en het kleine eiland *Belle-Isle* behooren. Het eiland *Nieuw-Foundland* is een groot eiland, ruim 1600 tot 2000 v. m., met 70,000 inwoners bevattende. Het wordt door de straat *Belle-Isle* van *Noord-Amerika* gescheiden, werd reeds zeer vroeg door de *Noormannen* gezien, en in 1497 door GIOVANNI en CABOT ontdekt. Toen zich in de 16de en 17de eeuw, ook de *Franschen* hier vestigden, die er den naam van *Terre-Neuve* aan gaven, ontstond er onophoudelijk twist, tusschen hen en de *Engelschen*, welke door den vrede van *Utrecht*, waarbij het geheele eiland aan de laatsten werd afgestaan, schenen geëindigd te zijn. Dan,

daar

daar zich de *Franschen* het regt hadden voorbehouden, om aan de belangrijke visscherij langs de kusten van *Bonavista* tot aan de *kaap Riche* deel te mogen nemen, zoo duurden de oneenigheden met *Engeland* over de uitvoering van dit punt voort; doch bedongen de *Franschen* bij den Parijschen vrede van 1783, eenige voordeelige voorwaarden, ten aanzien der beroemde visscherij op *Terre-Neuve*, welke echter, sedert den omwentelings-oorlog, geheel in handen der *Engelschen* geraakt is.

Niettegestaande alle kusten van dit eiland de rijkste vischvangst opleveren, zoo is echter de zoogenoemde groote visscherij, op eenigen afstand van de kaap *Race*, als het Zuidelijkst punt, de voordeeligste. Men legt zich nogtans hier het meest op de stokvischvangst toe, welke visschen door anderen, die hun tot voedsel dienen, herwaarts gelokt worden. Men vangt ze van het begin van Sprokkelm. tot in Hooim., in de Zuidelijke streken van de groote bank, en kan over de belangrijkheid dezer visscherij oordeelen, wanneer men in aanmerking neemt, dat *Engeland*, toen het nog in dezelve met *Frankrijk* deelde, alleen jaarlijksch meer dan 600,000 centner stokvisch vervoerde, waarvan de waarde op 3 tot 4 millioen daalders geschat wordt; terwijl *Frankrijk*, hetwelk in zijn aandeel aan deze visscherij aanmerkelijk bepaald was, ten zelfden tijde, er jaarlijks nog omtrent 3 millioen livres bij won. Alleen het Noordelijk en Westelijk gedeelte van het eiland heeft eenen helderen hemel. De winter is er zeer ruw en streng, en de zomer kort en onverdragelijk heet. *St. Jan* en *Plaisance*, of *Placentia*, zijn de hoofdplaatsen van het eiland. De haven van *St. Jan* kan 500 schepen bevatten, en hier wordt de meeste visscherij gedreven. Het land is onvruchtbaar, vol bergen, poelen en moerassen.

NIEUW-GUINEA, ook wel het land der *Papuas* genoemd; een uitgestrekt eiland, tot *Australië* behoorende, hetwelk ten Zuiden door de straat *Torres* van *Nieuw-Holland*, en ten Oosten door de *Dampiers-straat* van den Archipel *Nieuw-Brittannie* wordt afgescheiden. Offchoon onder alle landen van *Australië* het vroegst en wel door de *Nederlanders* ontdekt, is het echter tot hiertoe nog weinig bekend, en weet men niet, of het uit één of meerder eilanden bestaat. Forest alleen wierp het anker in eene baai aan den Noordelijken oever; Cook landde aan de Zuidkust, en Dampier, Carteret, Bougainville, Dentrecastreaux en anderen, die deze kusten bezochten, stapten niet aan land, maar bezochten slechts eenige naburige eilanden; terwijl Le Maire en Schouten, die langs het grootste gedeelte der Noordkust stevenden, wel verscheidene bijeenkomsten met de naburige eilanders hielden, maar almede op het hoofdeiland geenen voet aan land zetteden. De grootte van dit eiland kan men derhalve alleen gissen, en wordt gewoonlijk op 13,000 v. m. geschat. De Noordelijke kust heeft, met alle hare bogten, waarschijnlijk, eene lengte van 450. Geheel *Nieuw-Guinea* strekt zich

van

van den *Aequator* tot 10° Zuidelijke breedte, en van 148 tot 178° Oostelijke lengte uit. Ten Westen liggen verscheidene kleine eilanden, die in verband met de *Molukken* staan. De kusten vertoonen zich hoog en bergachtig, en in het binnenste gedeelte verheffen zich hooge, ten deele altijd met sneeuw bedekte, bergen, en vindt men rookende vulkanen. Van welken aard deze bergen zijn, en welke schatten zij bevatten, is tot hier toe nog niet volkomen bekend. De voortbrengsels van dit eiland bestaan in zwijnen, honden, paradijs-vogels, duiven, papegaaijen, zeeganzen, visschen, nagelen, gember, muskaatnooten, kokos, betel, sago, broodvruchten, pisang, platanen, bambus enz. De bewoners, tot het Neger-ras behoorende, hebben opstaande lippen, platte, breede neuzen, eenen wijden mond, groote oogen, en glansrijk zwart, wollig haar. Zij zijn sterk gespierd; hebben eene zeer zwarte, ruwe huid; gaan genoegzaam naakt, en bedekken alleen het midden van het ligchaam met een kleed, uit kokosnooten vervaardigd, hetwelk naar grof doek gelijkt. De woningen dezer eilanders zijn op palen gebouwd: uit dezelve loopt eene soort van lange brug, zoo hoog als het water gewoonlijk komen kan, en zij dienen tot een verblijf voor meer dan één huisgezin. Hun huisraad bestaat uit eenige matten, horden, eenen aarden pot, enz. De mannen schijnen zich enkel met de jagt en den oorlog op te houden, welken laatsten zij met boog en pijlen van bambus-riet voeren. Cook ontdekte, bovendien, in eene der streken van het eiland, onder de bewoners een zonderling wapentuig; zijnde een korte stok, dien zij in de hand hielden, en aan beide zijden zwenkten, wanneer er vuur en rook, als uit een afgeschoten vuurroer, uit te voorschijn kwam, zonder eenen slag te geven, dat slechts korten tijd duurde. Door de *Chinezen*, welke met de bewoners handel drijven, schijnen eenige gebruiken van den eerdienst van Fo hier ingang gevonden te hebben. De reizigers onderscheiden driederlei soorten van bewoners, namelijk: *Papuas*, van het ras der Negers; *Harafo. ras*, die men zegt in het binnenste van het eiland op boomen te leven, en *Badschuer*, of *Oran-Badschus*, een trekkend visschers-volk, hetwelk digt aan de kusten, en gedeeltelijk op de naburige eilanden woont, en zich met de visscherij bezig houdt.

NIEUW-HOLLAND. Het vaste land van *Australië*, en het grootste eiland der aarde, naar deszelfs eerste ontdekkers, de *Hollanders* aldus genoemd, die dikwijls de Noord- en Westkust bezocht hebben. Het ligt tusschen de 130 tot 171° Oostelijke lengte, en 10° 37′ tot 39° Zuidelijke breedte; wordt door de straat *Torres* van *Nieuw-Guinea*, en door de *Basses-straat* van *van Diemensland* afgescheiden, en aan zijne Noordelijke, Westelijke en Zuidelijke kusten door de *Indische*, en aan de Oostelijke door de zoogenoemde *Stille zee*, of den *Grooten Oceaan*, ingesloten. Deszelfs grootte wordt op meer dan 150,000 vierkante mijlen geschat, en verschilt dus weinig van die van *Europa*. Men kent slechts weinige kuststreken van dit uitgestrekte

land; kunnende men de overige, uit hoofde van ondiepten, of hevige brandingen der zee, niet genaken. Sommige kusten hebben een ruw, onvruchtbaar aanzien, anderen groote vruchtbare ſtreken, waar planten en dieren, die derwaarts zijn verplaatst geworden, ongemeen wel aarden. Het binnenſte des lands is genoegzaam geheel onbekend: men vindt er vele bergen, waarvan men alleen de blaauwe bergen kent, die de ſneeuw-linie niet bereiken. Deze bergketen maakte tot hiertoe het doordringen onmogelijk, en eerst ſedert 1815 gelukte het aan de *Britten*, om dezelve over te trekken, en 500 mijlen ver van de kust in het binnenſte van het land te dringen, waar zij vruchtbare landſtreken ontdekten, en eene nieuwe ſtad, *Bathurst* geheeten, hebben aangelegd. De luchtſtreek is er over het geheel aangenaam. Somtijds zijn de zomers buitengewoon heet; in den winter valt er veel regen; ſtormen en onweders zijn er menigvuldig, en ook heeft men er aardbevingen beſpeurd. Groote rivieren zijn er zeer weinig: de *Hawkesburi* hield men tot hiertoe voor de grootſte; doch de *Engelſchen* hebben onlangs eene nog grootere ontdekt, welke eene ongemeene ſchoone landſtreek doorſtroomt, die eenen vetten grond, kalkſteen, ſchiefer en goed timmerhout oplevert. Zij hebben aan deze rivier den naam van *Lachlan* gegeven, en men meent, dat zij de reeds vroeger ontdekte *Macquari* is. Zij is bevaarbaar, en ontvangt verſcheidene andere aanzienlijke rivieren. Aan zeeboezems, baaijen en bogten ontbreekt het *Nieuw-Holland* niet. Onder de eerſten is die van *Carpentaria*, die zich aan de Noordkust bevindt, en 80 mijlen breed en 120 lang is, de voornaamſte. De voortbrengſels des lands beſtaan, uit het dierenrijk, in de *Kanguerou*, het ſnaveldier, de *Dingo*, of Nieuw-Hollandſche hond, de vliegende eekhoorn, de buidelrat, papegaaijen, de Nieuw-Hollandſche kaſuaris, de prachtige *Manura*, het witte waterhoen, de zwarte zwaan, en ander gevogelte; langs de kusten vindt men zee-elefanten, haaijen, walvisſchen, robben, ſtekel-roggen en paarlſchelpen. Het plantenrijk bevat palm-, ſago, pepermunt-, roode en gele gomboomen; eene ſoort van mahonijhout, eene nieuwe ſoort van kajaputboom, jambos, wild vlas, enz.; terwijl men in het delfſtoffelijk rijk ſporen van ijzer en koper, graniet, porphier, baſalt, kalkſteen, ſteenkolen, die naar *Bengalen* en de kaap *de goede Hoop* gezonden worden, en ſteenzout heeft gevonden. In de Europiſche volkplantingen tieren de Europiſche huisdieren, graanſoorten en tuingewasſen, ooft, wijngaarden, tabak, hennep, vlas enz. zeer goed. De oorſpronkelijke bewoners ſtaan op den laagſten trap der beſchaving, en behooren tot eene ſoort van Negers. Zij zijn bijna naakt, of met dunne dieren-huiden bedekt; eten bijna alles raauw; ſlapen onder den blooten hemel, of in eene armzalige hut, of kruipen in de holen van rotſen, en halen hun meeste voedſel uit de rivieren en de zee.

De Oostkust van *Nieuw-Holland* heet *Nieuw Zuid-Wallis*, en hier hebben de *Britten*, ſedert 1787 eene volkplanting van misdadigers

aangelegd, welke zich van tijd tot tijd zoo zeer heeft uitgebreid, dat er zich thans verfcheidene fteden en plaatfen in bevinden, en het gebied eene uitgeftrektheid van 3300 v. m. bevat, hetgeen onlangs, door het overtrekken der blaauwe bergen, nog is vergroot geworden, en waartoe ook de volkplantingen van *Van Diemensland* behooren. In 1817 telde men 20,379 inwoners, waarvan 3214 in *Van Diemensland* woonden. In *Nieuw Zuid-Wallis* waren 27,450 acres land bebouwd, en men telde er 2850 paarden, 38,650 ftuks rundvee, 66,700 fchapen, en 11,400 varkens. De hoofdftad dezer kolonie is *Sidneij*, waar men ook onlangs eene bank heeft opgerigt. Deze ftad ligt aan de Zuidzijde der heerlijke *Port-Jackfons-baai*, is de verblijfplaats van den gouverneur, en heeft eene haven, fterrenwacht, magazijnen, en 2600 inwoners, die in verfcheidene fabrijken, inzonderheid van linnen en laken, hun beftaan vinden.

NIEUWJAARS-GESCHENKEN. Nog tegenwoordig kan men in het Oosten niemand, en nog minder een hoog, aanzienlijk perfoon, bezoeken, zonder een gefchenk mede te brengen; en zou dus deze gewoonte niet reeds vroeg, op den eerften dag des jaars, in gebruik geweest zijn? In *Rome* behoorde het tot de voorregten der Patriciers, dat ieder kliënt aan hun een Nieuwjaars-gefchenk brengen moest. De Romeinfche keizers vorderden eene fchatting van gelijken aard van alle de burgers en ingezetenen van *Rome*, en CALLIGULA ontving dezelve in perfoon, buiten de deur van zijn paleis. Ook de oudfte *Duitfchers* kenden dit gebruik, hetwelk inzonderheid in *Franken* en *Beijeren* het langst heeft ftand gehouden. In later tijd is dit gebruik, zoo als ook in ons vaderland, aanmerkelijk afgenomen.

—NIEUWJAARS WENSCHEN. Derzelver oorfprong is bij de *Romeinen* te zoeken, bij welke reeds van oude tijden, bij openbare magiftraats-perfonen, op den eerften dag des jaars, eene ftatige opwachting plaats had, doch die van geene gefchenken verzeld gingen; maar voornamelijk tot een bloot ceremonieel, en enkelde gelukwenfching bepaald waren. Dit gebruik ging uit het Heidendom tot het Christendom over, en werd, daar zich hetvelve niet, zoo als in den beginne, alleen tot ftaatsperfonen bepaalde, maar zich van tijd tot tijd al verder en verder uitftrekte, voor velen een wezenlijke last, waaraan men in onze dagen door niets beduidende kaartjes tracht te gemoet te komen.

NIEUWLAND. (PIETER) Deze beroemde *Nederlander*, Hoogleeraar in de natuur- verhevene wis- en fterrenkunde aan 's lands Hooge fchool te *Leijden*, zag den 5 van Slagtm. 1764 in de *Diemermeer* het eerfte daglicht. Hij was het eenig kind van BAREND NIEUWLAND, gehuwd met MARRETJE KLINKERT, die, in den gelukkigen middelftand geplaatst, zich en zijn gezin, door zijne vlijt, een eerlijk en genoegzaam beftaan verfchafte. Beide bezaten een gezond oordeel, voorbeeldige deugd, onopgefmukte menfchenliefde, en een zeer gevoelig hart; en deze hoedanigheden wijzigden hunne bijna on-

begrensde kinderliefde zoodanig, dat de eerste ziels-indrukken van hunnen PIETER den grond legden tot dat groot karakter en dien inborst, welke zich naderhand zoo luisterrijk bij hem ontwikkelden. Zijne beide ouders waren zijne eerste leermeesters, en gaven hem onderwijs in het lezen, schrijven en rekenen, waarbij zijn vader hem nog bovendien in de beginselen der wiskunde onderrigtte, zoodat hij met de 6 eerste boeken van EUCLIDES bekend werd. De verdienstelijke AENAE, vernemende, dat een zoo jong kind, toen nog geen 10 jaar oud, reeds zulke aanmerkelijke vorderingen in dat vak gemaakt had, gaf den vader vooreerst aanleiding, om hem daarin verder te brengen, en verledigde zich kort daarna, om hem zelf te onderwijzen.

Ondertusschen vertoonde zich in NIEUWLAND reeds zeer vroeg eenen dichterlijken geest, en maakte hij van zijn 7de jaar af reeds eenige versjes, welke weldra van dien aard werden, dat eenige heeren uit *Amsterdam*, toen hij nog maar 10½ jaar oud was, van dit zonderling kind gehoord hebbende, hem kwamen opzoeken, en zijne versjes in 1775 lieten drukken. Hierdoor meer bekend geworden, inzonderheid bij den eerwaardigen menschenvriend BERNARDUS DE BOSCH, besloot deze, zoodra hij 's kinds vermogens doorgrond had, nog in dat zelfde jaar, om hem in huis te nemen, en voor zijne opvoeding te zorgen, waarin hij door zijne huisvrouw CATHARINA DE VRIES, welke NIEUWLAND steeds als eene andere moeder beschouwde, getrouwelijk ondersteund werd. Hard viel wel de scheiding van hun kind aan de waardige ouders; doch bezef van deszelfs waar belang, en kennis van het hart huns weldoeners, deden hun het waardigste, dat zij in de wereld hadden, in de weldadige handen van dien braven man overgeven, en zij hadden het genoegen, dat hun zoon zich de liefde en achting des geheelen gezins, ja van het gansche geslacht, in het welk hij zich zag aangenomen, dubbel waardig maakte.

De uitmuntende JERONIMO DE BOSCH, op wiens zuivere smaak, uitgebreide geleerdheid en voortreffelijk hart ons vaderland te regt roem draagt, belastte zich inmiddels met het onderwijs van PIETER in de oude talen, waarbij men met den vluggen jongeling eenen korteren weg, dan gewoonlijk, insloeg. Men leerde hem de eenvoudige beginsels der taalkunde, en de voornaamste gronden, waarop de Latijnsche rust, en bragt hem vervolgens tot de schrijvers zelven, zoodat NEPOS en TERENTIUS, waaraan men zijne vlijt besteedde, weldra door den ijverigen leerling verstaan werden. Bij dit onderwijs werden de reeds gelegde gronden van wiskunde, onder opzigt van den vermaarden AENAE, verder beoefend, en de uren van uitspanning verrijkten het jeugdig brein met eenen schat van historie-kennis, en aanverwante kundigheden; terwijl zijn gelukkig geheugen zich niets liet ontsnappen, van hetgeen daarin eens was opgenomen. Onder dit alles liet NIEUWLAND zijn dichtvermogen niet slapen, maar kweekte het van tijd tot

tijd

tijd meer en meer aan, en de proeven zijner vorderingen in dit vak, bij verfcheidene gelegenheden uitgegeven, vertoonen ons eenen oorfpronkelijken dichter, die, wanneer hij in dit vak had kunnen door arbeiden, door zijn kloek vernuft en uitgebreide geleerdheid, niet alleen VONDEL, CATS en HOOFT, maar zelfs de oude Griekfche en Latijnfche dichters, zoude op zijde geftreefd hebben; waarvan zijne gedichten, in 1783 uitgegeven, de voortreffelijkfte blijken opleveren.

Zoodanig waren de vorderingen van onzen NIEUWLAND, toen hij reeds in 1777 tot de lesfen der Amfterdamfche Hoogleeraren werd toegelaten. Hij fprak in 1780, onder voorzitting van den Hoogleeraar TOLLIUS, openlijk eene door hem zelven geftelde Latijnfche redevoering uit, waarin ieder zoowel de voortreffelijkheid des opftels, als de bevalligheid der uitvoering bewonderde; verdedigde in 1783, onder den beroemden WIJTTENBACH, eene verhandeling *de* MUSONIO, *Philofopho Stoïco*, waarin niet alleen het leven van dien wijsgeer, maar inzonderheid deszelfs gevoelens, in eenen bevalligen en zuiver Latijnfchen ftijl worden voorgedragen; werd vervolgens in 1784 onder de kandidaten tot het Hoogleeraarambt in de Latijnfche letterkunde te *Franeker* geplaatst, door den dood van den uitmuntenden Hoogleeraar en dichter J. SCHRADER opengevallen, en begaf zich nog in hetzelfde jaar naar *Leijden*, om zich onder den grooten RHUNKENIUS en anderen verder te volmaken.

Tot hiertoe had NIEUWLAND zich, bijna gelijktijdig, op letter-, wis- en natuurkunde toegelegd; doch nu maakte hij de laatfte dezer wetenfchappen tot zijne hoofdftudie. De verdienstelijke Hoogleeraar VAN SWINDEN, juist naar *Amfterdam* verplaatst, toen NIEUWLAND van *Leijden* terug keerde, was vervolgens zijn voornaamfte leermeester in de wis-, natuur- en fterrenkunde; terwijl hij inmiddels, om dien Hoogleeraar te *Franeker* te vervangen, andermaal onder de kandidaten geplaatst werd. In 1786 werd hij te *Leijden* tot kandidaat in de wijsbegeerte en wiskunde bevorderd, en op het einde van dat jaar, wederom, onder de kandidaten tot den leerftoel in de wijsbegeerte en fterrekunde, te *Franeker*, door het vertrek van den Hoogleeraar J. S. BRUGMANS naar *Leijden* opengevallen, benoemd. In het volgende jaar, door de Admiraliteit te *Amfterdam* tot eene commisfie befloten zijnde, tot het bepalen der lengte op zee en de verbetering der zeevaartkunde, werden daartoe de heeren VAN SWINDEN, NIEUWLAND en VAN HULST VAN KEULEN verkozen; en welk deel hij aan dezelve gehad heeft, blijkt uit de redevoering, welke de eerstgenoemde, ter nagedachtenis van zijnen voortreffelijken leerling, heeft uitgefproken.

In hetzelfde jaar 1787 werd NIEUWLAND tot Hoogleeraar in de wiskunde te *Utrecht* beroepen. Hij nam dezen post aan; doch aanvaardde dien niet, alzoo de veranderde gefteldheid van zaken den beroemden HENNERT, dien hij vervangen moest, tot die Hooge

ſchool deed terugkeeren, waarna hij in 1789 door beſtuurderen van het Amſterdamsch *Atheneum* tot lector in de wis-, ſterren- en zeevaartkunde benoemd werd, welken post hij aanvaardde met eene redevoering: *over het nut, dat de uitbreiding van de Zeevaart aan de Maatſchappij in het algemeen heeft toegebragt, en in het vervolg nog doet verwachten.* Uit hoofde dezer nieuwe betrekking gaf hij eene *Zeevaartkunde* in het licht, welke van groot belang voor het vaderlandſche zeewezen is; doch waarvan alleen het eerſte deel bij zijn leven verſcheen. Eindelijk werd NIEUWLAND in 1793 tot opvolger van zijnen overledenen vriend, den uimuntenden Hoogleeraar DAMEN, naar *Leijden* beroepen, om aldaar de natuur-, verhevene wiskunde enz. te leeraren, waarbij nog, door den edelmoedigen afſtand van den voortreffelijken Hoogleeraar VAN DE WIJNPERSSE, het vak van ſterrenkunde gevoegd werd. Hij aanvaardde zijnen nieuwen post den 28ſten van Herfstm. met eene redevoering: *de ratione disciplinarum Phyſicarum cum ratione elegantiorum, quae vocantur, Litterarum comparata et ex utrarumque natura illustrata*, welke redevoering, overal kenteekenen van belezenheid, fijn vernuft en oordeel, van verheffing boven vooroordeelen, en van waarheidsliefde dragende, volkomen het denkbeeld bevestigde, hetwelk men zich van NIEUWLAND gevormd had. Hij vervulde zijnen post op eene alleszins waardige wijze, en overtrof zelfs alle verwachting. Zijn geliefkoosd vak, de wiskunde, was bij hem geene enkele wetenſchap van lijnen, cirkels en driehoeken, maar eene algemeene taal, volmaakter, dan alle andere, toepasſelijk op alles, waar *grootheid* in aanmerking komt; eene wetenſchap, die, in plaats van drooge en ongevoelige denkers te vormen, of het vuur van den redenaar en dichter uit te dooven, integendeel den geest gewent, om waar te nemen, en, om wel waar te nemen, nimmer valſche begrippen te trekken, de krachten der verbeelding te ſpannen, en te gelijk te beletten, dat zij niets overdrevens voortbrenge. Hij vereenvoudigde niet alleen alle takken der wiskunst, en benam haar bij zijne leerlingen, die eenigen geest en werkzaamheid bezaten, al haar ſchrikverwekkend vermogen; maar behandelde, met hetzelfde vernuft, ook de natuur- en ſterrenkunde, welke door hem, insgelijks, klaarheid en eenvoudigheid ontvingen.

Niet lang echter had NIEUWLAND het genot van zijnen post, maar werd reeds den 14den van Slagtm. 1794 der geleerde wereld door den dood ontrukt, nadat hij zijne voortreffelijke vrouw, ANNA HARTWIGIENA PRUISSENAAR, 2½ jaar vroeger verloren had. Gevoel, waarheidsliefde en ſtandvastigheid waren de hoofdtrekken van zijn karakter. Hij dacht altijd het beste van zijnen evenmensch; bedekte een ieders fouten, en zocht, door anderen goed te doen, de belooning in zijn eigen hart. Niets hield hij voor ſchoon of begeerlijk, dat geen waarheid was, en deze deed hij om geenen prijs te kort. Hij gaf zijne gedachten zonder ſchroom of veinzerij te kennen, zonder die aan iemand op te dringen; verdroeg alle tegenſpraak, en bezat de zelda-

zame kunst, hoezeer zijne gevoelens ook van anderen mogten verſchillen, deze nimmer te beleedigen. Met één woord; eene rede, opgehelderd en verſterkt door eenen, 's menſchen oog ontſchuilenden godsdienst, verlichte hem; diepe afkeer van al wat laag is, vurige en ſtandvastige neiging tot al wat groot en regtvaardig kan genoemd worden, beſtuurden zijne daden, verwarmden zijne ziel, en deden hem over alles zegepralen, en alles uitvoeren, wat goed is. Door zijnen natuurlijken ſmaak voor eenvoudigheid ontweek hij allen praal en weelde; was vatbaar voor hartelijke vriendſchap, welker wetten hij nimmer ſchond; in den dagelijkſchen omgang overal geliefd en gezocht; in tegenſpoed ſtandvastig, en bleef ſteeds zijne beginſelen getrouw. Dat zijne uitgebreide geleerdheid en edel karakter naar verdienste gewaardeerd werden, blijkt uit zijn lidmaatſchap van onderſchidene geleerde genootſchappen als: van *Göttingen*, *Gotha*, *Erfurt*, *Haarlem*, *Utrecht*, *Vlisſingen*, *Leijden*, en *Felix meritis* te *Amſterdam*, in welk laatſte hij vele vertogen voorlas, waarvan een derzelve: *over de Betrekkelijke waarde der verſchillende kunsten en wetenſchappen*, en een ander, *over de Gevoeligheid van het hart*, in het *Algemeen Magazijn* zijn te vinden.

NIEUW-MEXIKO. (*Zie onder* MEXIKO.)

NIEUWOLD. (J. H.) Deze groote opvoedkundige werd den 17 van Slagtm. 1737 te *Gerkerklooster*, in *Vriesland*, geboren. Zijn vader, hier predikant zijnde, ontving hij aldaar, en vervolgens te *Ten Boer* en op het *Hooge Zand*, zijne eerſte opvoeding. Na eenigen tijd de Latijnſche ſchool van *Appingadam* bezocht te hebben, werd hij reeds in zijn 13de jaar naar de akademie bevorderd. Intusſchen bleef hij echter, om zijne jeugd, nog eenige jaren bij den predikant SLUITER te *Roveen*, van waar hij zich naar de Hooge ſchool van *Groningen* begaf, en van daar nog een jaar naar die van *Utrecht*. Rijkelijk voorzien van alle die kundigheden, welke den leeraar van den godsdienst betamen en verſieren, werd hij te *Groningen* in 1763 met lof tot den gewijden leerſtoel toegelaten, en te *Heumen* in *Gelderland* in 1764 beroepen. Hier zocht de ſecten-geest dier tijden den edelen jongeling te doen vallen. Er werd namelijk een voorloopig examen voor de klasſis van *Nijmegen* vereischt. Alle leden waren *Coccejanen*. NIEUWOLD heette een *Voetiaan*, en daar hij tevens niet die ſtrenge denkbeelden over het Avondmaal had, welke toenmaals heerschten, zocht men hem daarom te weeren. Deze pogingen echter mislukten, zoodat men hem eindelijk toeliet, ſchoon met onverdiende vermaning tot vordering in de waarheid. Nu was hij aan de gemeente van *Heumen* toegewezen, en deed aldaar zijne intrede op den 14 van Hooim. 1765. Slechts ruim een jaar bleef hij hier, en vertrok toen naar *Oldeboorn* in *Vriesland*, alwaar zijne leerredenen, met ijver en belangſtelling, gehoord werden, offchoon hij er veel leeds moest verduren. Korten tijd echter bleef hij ook hier, en het aanzienlijk dorp *Warraga*, nabij *Leeuwarden*, werd in 1770 de plaats,

waar hij verder zijn leven slijten, en zijne nuttige lessen verbreiden zoude. Deze, toenmaals zeer verwaarloosde, onkundige en dweepzieke gemeente veroorzaakte hem, in den beginne, veel verdriet; maar dit wekte hem op, om op verbetering ernstig te denken. In den beginne bemoeide hij zich met den landbouw, en beproefde vele dingen, welke, door sommigen uit zijne gemeente nagevolgd, volgens hunne eigene getuigenis, het begin hunner welvaart waren, en velen aan hem verbonden.

Daar echter de zedelijke belangen zijner gemeente steeds het zwaarste bij hem wogen, zocht hij den oorsprong van het bederf hierin optesporen, en vond dit al spoedig in het verwaarloosde onderwijs der jeugd, dat allerwege zeer slecht, maar nergens zoo, als in zijne eigene gemeente, was; en dit was het begin van zijn opvoedkundig leven, dat, door het schrijven van zeer vele kinderboekjes, dubbeld nuttig was, en waarmede wij mogen rekenen, dat hij omstreeks het jaar 1773 begonnen is. Zijn vriend en vervolgens zijn ambtgenoot in het schoolwezen, Wester, die als onderwijzer met ijver zijnen post waarnam, en eenige jaren later de aandacht op de verbetering van het onderwijs vestigde, nam veel van hem over, hoe zeer hij, meer voor zijnen tijd, dan voor de nakomelingschap, nuttig werd. Eenen meer regtstreekschen invloed op het onderwijs kreeg hij door zijne aanstelling tot schoolopziener, in welken werkkring hij tien jaar lang het nut der lieve jeugd bevorderde, en aan velen, die hem opvolgden, de ware gronden tot een verbeterd onderwijs aanwees. Zeer veel bragten hier aan toe, (daar hij het gebrek aan goede kinderboekjes zag) zijne menigvuldige kinderschriften, welke allen duidelijk aantoonen zijne groote kinderkennis, en zuivere begrippen omtrent de mededeeling van alles, wat den kinderen noodig en nuttig is. Zijne eerste werkjes waren allerlei kleine boekjes, losse bladen, raadgevingen, schuiflijsten enz. welke moesten dienen, om de kinderen op eene gemakkelijke wijze, zonder het langwijlige spellen, het lezen te leeren; iets, dat in dien tijd, waarin men geene andere middelen van aanvankelijke vorming, dan het lezen, in de scholen kende, of althans gebruiken durfde, van het hoogst belang was.

In eene leerreden, welke hij hield over *Spreuk.* 22 vs. 6, ontwikkelde hij het ontwerp, waarna hij wilde, dat men de jeugd onderwijzen zoude, namelijk: dat den kinderen duidelijke, en voor hunne vatbaarheid geschikte, denkbeelden zouden worden medegedeeld:

I. *Van zich zelven.* II. *Van de wereld.* III. *Van God, den Heer der wereld.* Naderhand schreef hij ook, naar dit plan, de onderscheidene kinderboekjes, welke men van hem heeft, waarvan wij de titels hier laten volgen.

I. Over den mensch zelven.

1. *Voor een kind, om zich zelf te leeren kennen.* 1792. Op eene aangename wijze wordt hier het kind met zich zelf bekend gemaakt. 2. *Wij zijn kinderen met elkander*, waarin de liefde jegens den naasten,

ten, de pligten jegens anderen, in den kinderlijken kring, het kind worden ingeprent. 3. *Iets voor een kind over zijnen Vader en zijne Moeder*, waarin op eene voortreffelijke wijze wordt aangewezen, wat de ouders voor het kind, en welke deszelfs pligten jegens hen zijn. 4. *Het is toch goed, dat er vele menschen in de wereld zijn;* waarin de liefde jegens geringen en grooten, door het bezef, hoe de een den ander niet ontberen kan, aan het kind wordt ingeboezemd.

II. Over de wereld.

5. *Iets voor kinderen. Over alles een weinigje of eene kleine wereldkunde.* In dit boekje wordt het kind tot God, den oorsprong van alles goeds, en tot blijdschap, vrede en liefde onder elkanderen opgeleid. 6. *Het voorjaar of de Lente.* 7. *De Schoone Natuur, en de Heer der Natuur, of de Nazomer en de Herfst.* 8. *De schoone Natuur*, en de *Heer der Natuur, of de Winter.* Deze uitmuntende boekjes hebben alle dezelfde strekking, om der jeugd de schoonheden der Natuur, in ieder jaargetijde, te doen gevoelen.

III. Van God, den Heer der wereld.

9. *Iets van God, voor een kind van vijf tot zes jaar*, waarin, op eene zeer treffende wijze, de jonge kinderen met God en zijne volmaaktheden worden bekend gemaakt. 10. *De eerste geschiedenissen van het volmaakte kind, dat er eens op de wereld geweest is;* zijnde eene beschrijving van de kindschheid van Jezus. 11. *Verhaal van het beste kind, hetgeen er eens op de wereld geweest is*, waarin het kind het gedrag van het kind Jezus, omtrent ouders, kinders en oude lieden, ter navolging wordt voorgesteld. 12. *Het volmaakte kind*, waarin het gedrag van het kind Jezus omtrent God, tot een voorbeeld van navolging, voor kinderen wordt opgegeven. 13. *De twaalfjarige* Jezus; behelzende een verhaal van Jezus verblijf in den tempel, toen hij 12 jaar oud was. 14. Jezus *het beste voorbeeld*, met de 3 vorige werkjes onder éénen titel begrepen. 15. Jezus *Kinderliefde;* eigenlijk eene kinderpreek over Marc. 10 vers 13 — 16. En 16. *De geschiedenis van den Godsdienst in twee deeltjes;* behelzende eene korte bijbelsche geschiedenis voor kinderen, vol treffende aanmerkingen. Behalve deze heeft men nog drie nummers van: *Iets voor een jong schoolmeester;* hebbende men hem van de voortzetting van dit werkje, tot groot verlies voor het onderwijs, weten af te schrikken. Na zijnen dood werden nog van zijne in handschrift liggende werkjes, door den schoolopziener H. W. C. A. Visser, uitgegeven: 1. *Het leven van* Jezus *voor kinderen van vijf tot zeven jaar*, hetwelk men als een vervolg op *de eerste geschiedenissen van* Jezus, en *den twaalfjarigen* Jezus beschouwen kan. 2. *Het leven van* Jezus *voor meer gevorderden*, in twee deeltjes. Deze voortreffelijke werkjes zijn uitgegeven bij Thieme te *Zutphen.* 3. *Nagelatene verhandelingen*, 2 deelen, bevattende onderscheidene uitmuntend behandelde onderwerpen: gedrukt te *Amsterdam* bij Beijerinck; zullende het derde deel, hetwelk nog moet volgen, behelzen. 1. *Iets over het vereenvoudigen*

van Pestalozzi's *aanvankelijk onderwijs.* 2. *Eenige aanleidingen tot het onderwijs van kinderen in de Nederduitsche taal.* 3. *Handleiding tot het onderwijs in de Fransche taal.* 4. *Verstrooide gedachten over onderwijs en opvoeding*, en 5. *Handleiding tot het beoefenen van kinderlijke taalkunde.*

Nieuwold beproefde, gelijk wij boven zeiden, vele nieuwe middelen ter bevordering van den landbouw. Het bouwen van Chicorei, toen in *Vriesland* nog onbekend, werd op zijn voorbeeld en raad, door eenigen uit zijne gemeente, met het beste gevolg beproefd. Het dieper omdelven van den grond, en het aanäarden der gewasfen, werd door hem als een zeker middel, ter bevordering van de grootte en vruchtbaarheid der gewasfen, aangewend. Het bouwen van het vlas, van den tabak en van de rijst, werd ook door hem met het beste gevolg ondernomen, en zelden werd er een plekje gronds gevonden, zoo vruchtbaar als de pastorij-tuin te *Warraga.*

Als leeraar verdiende hij ware hoogachting. Zijne katechifatien waren voor zijne leerlingen vrolijke uren, waarna zij hartelijk verlangden, en niemand wist meer mensch- en kinderkundig te onderwijzen, dan hij. Zijn onderwijs was niet in den gewonen vorm ingerigt: hij las met zijne leerlingen gedeelten van de kinderboekjes, welke hij had uitgegeven, en, bij deze lectuur, wist hij door den toon van zijn lezen, en onverwachte kinderkundige opmerkingen, het hart te roeren; terwijl hij, alle gefchilpunten daar latende, hen fteeds tot den Schepper en zijne volmaaktheden, tot christelijke liefde en deugd zocht op te leiden. Bij zijne leerredenen zocht hij vooral het eentoonige te vermijden, en het hart te treffen, hetwelk hij vooral wist te doen door afwisfeling in het gezang; door een hartelijk woord tusfchen beiden in te voegen; door hier of daar iets van het gezang te herhalen, of zulks door een kind te laten doen; en ook zeer dikwijls door beurtgezangen van mans en vrouwen. Veelmalen nam hij, voor zijne leerredenen, lange teksten; dikwijls geheele Pfalmen. Door de karakters, waarmede hij fchreef, had hij onbegrijpelijk fpoedig zijne leerredenen gereed, en zulks meermalen, onder het drinken van een kopje thee met anderen. Vooral behandelde hij Doop en Avondmaal op de plegtigfte en hartroerendfte wijze. In de verkeering boeide hij dikwerf, met onbegrijpelijke vrolijkheid en liefde, de harten aan zich, en bragt vreugde in elk gezelfchap. Nergens was hij liever, dan onder zijne vertrouwde vrienden; de lijdenden en droefgeestigen wist hij dikwijls, door een zacht en hartelijk gezang, op eene onnavolgbare wijze, op te beuren en te bemoedigen. Van de muzijk was hij een hartstogtelijke liefhebber, en hierin had hij het zeer ver gebragt. Zijne fantafie was voortreffelijk, en dikwijls verdreef hij door haar de treurige oogenblikken, welke zijne ziel, door de onaangenaamheden, waarmede hij te worftelen had, benevelden. Armen en kranken vonden in hem eenen weldadigen helper, die hun verkwikking en verfterking bezorgde, welke hij aan niemand wei-

gerde. Christelijke verdraagzaamheid was een hoofdtrek in zijn karakter, en deze was te fchooner, daar dezelve niet uit ligtzinnigheid, maar uit ware, teedere godsvrucht ontfproot. In het uiterlijke, zoo wel als in geheel zijne levenswijze, nam NIEUWOLD zeer weinig de plaats hebbende gewoonten in acht. Hij at, dronk en fliep, wanneer de natuur zulks vorderde, zonder zich aan den tijd te ftooren. In zijne kleeding was hij zeer afkeerig van uiterlijke praal, en welligt werd dit wel eens te ver gedreven; maar hierin, gelijk in zoo vele andere opzigten, geleek hij naar den beroemden PESTALOZZI, en had ook, even als deze, zijne opvoeding vooral aan zijne moeder te danken. Beiden legden zich ook het eerst toe op den landbouw en vervolgens op de opvoeding en het onderwijs, waarin zij onder den grievendften tegenftand en miskenning volhardden, zonder zich door iets te laten aftrekken. De openbare erkentenis ftichtte hem, in 1820 onder begunstiging en aanmoediging van den koning, een gedenkteeken in de groote kerk te *Leeuwarden*, hetwelk, door de eenvoudigheid van het geheel, zeer wel overeenftemt met de eenvoudigheid des mans, aan wiens nagedachtenis hetzelve gewijd werd.

Nadere bijzonderheden van dezen oorfpronkelijken en verdienstelijken opvoedkundigen vindt men in de *Herinnering aan* J. H. NIEUWOLD, *door* H. W. C. A. VISSER, *Sneek* bij SMALLENBURG 1814 en de *Plegtige Toewijding van het monument, gefticht in de Groote kerk te Leeuwarden, aan* J. H. NIEUWOLD, *Amfterdam* bij BEIJERINCK 1822.

NIEUW-SCHOTLAND. Een Britsch gebied in *Noord-Amerika*, een fchiereiland, tusfchen de 43° 30′ en 46° Noorderbreedte, hetwelk door de fmalle zeeëngte *Canso* ten Noorden van het eiland *kaap Breton* gefcheiden wordt, en alleen ten Westen met *Nieuw-Brunswijk* zamenhangt; terwijl de *Atlantifche Oceaan* het van drie kanten omringt. Ebbe en vloed zijn hier zeer fterk, zoodat het water niet zelden 40 voet hoog rijst. De uitgeftrektheid van dit eiland wordt begroot op 653 v. m., en het getal der bewoners op 80,000, welke in *Engelfchen*, *Franfchen* en *Duitfchers* beftaan. Op eenen afftand heeft dit fchier-eiland, uithoofde van zijne hooge en rotsachtige kusten, een woest aanzien; doch is van binnen zeer vruchtbaar. De lucht is er tamelijk gematigd; maar langs de kusten vochtig en nevelig. De zomer is hier heeter dan in *Engeland*, en de koude duurt 4 of 5 maanden. Aan nuttige voortbrengfels ontbreekt het dit land niet. De bosfchen leveren overvloedig eiken-, dennen-, ceder-, beukenhout enz. op. Men verbouwt koren, erwten, boonen, haver, vlas, tuingewasfen en ooft, en inzonderheid wordt er veel mais gewonnen. Aan vee, visch, en peltdieren heeft men mede geen gebrek. De voornaamfte handel beftaat in pelterijen, hout, visch en een weinig potasch. Behalve de veeteelt en landbouw, is de visfcherij hier van belang. Men bouwt er fchepen en vindt er handwerkers voor de gewoonlijkfte en onontbeerlijkfte behoeften. *Nieuw-Schotland* wordt verdeeld in 7 land- of graaffchappen, waarvan *Hali-*

lifax de hoofdſtad is. Zij ligt aan de zee, heeft eene goede en veilige haven, waarin oorlogſchepen kunnen liggen; belangrijke ſcheepstimmerwerven, en 8000 inwoners, die met *Noord-Amerika* en de *West-Indien* handel drijven.

NIEUW-YORK. Eene der provincien van de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, voorheen een deel van *Nieuw-Nederland* uitgemaakt hebbende. Zij grenst ten Noorden aan het meer *Ontarco*, en *Canada*, ten Oosten aan *Vermont*, *Masſachuſets* en *Connecticut*, ten Zuiden aan den *Atlantiſchen Oceaan*, *Nieuw-Ierſey* en *Penſylvanie*, en ten Westen aan het meer *Eri* en *Opper-Canada;* bevat 21000 v. m., en telde, volgens de laatſte berigten, niet minder dan 1,384,000 inwoners, daar zij, in tegendeel, in 1810 niet meer dan 918,699 bevatte. De zeer verſchillende grond is grootendeels goed, vooral in het Westelijk gedeelte. Naar het Zuidoosten wisſelt de oppervlakte met aangename heuvels af, doch in het midden is zij bergachtig; ten Noord-oosten golfvormig; aan den kant van de meeren vlak, en aan het Zuidelijk gedeelte weer heuvelachtig. Het land wordt door verſcheidene bevaarbare rivieren doorſneden. De luchtſtreek is in het Zuid-oostelijk gedeelte veranderlijk; tusſchen de bergen is de winter lang en ſtreng; maar in het Westen is de lucht gematigder. Slechts een gedeelte van den grond wordt voor den landbouw gebezigd, en brengt, behalve andere graanſoorten, voornamelijk tarwe, vlas, hennep, ooft, tuingewasſen en hout voort. Aan de gewone huisdieren, wild gevogelte, visſchen en bijen ontbreekt het hier niet, en men vindt overal voortreffelijke weilanden. Voorts bevat het Delfſtoffelijk rijk ijzer, lood, koper, zink, marmer, kalkſteen, ſchiefer, gips, talkſteen en zwavel. Onder de fabrijken behooren, inzonderheid, lakens en andere ſtoffen, leder, brandewijn, papier, hoeden, glaswerk, ſuiker, olie, ijzereren gereedſchap, en kruid. De uitvoer is aanmerkelijk, en de handel veel van belang.

NIEUW-YORK (oorſpronkelijk *Nieuw-Amſterdam*) De hoofdſtad van bovengenoemde provincie der Vereenigde *Noord-Amerikaſche* ſtaten, en eene van derzelver gewigtigſte ſteden. Zij ligt op een eiland, aan den mond van de rivier *Hudſon*, en bevat 103,700 inwoners. Men heeft er 53 kerken, waaronder die van *St. Paul* en de *heilige Drieëenheid* zich bijzonder onderſcheiden. De ſtad is meestal wel en regelmatig bebouwd. Onder de openbare gebouwen is de *Foederal-Hal* het ſchoonſte paleis, waarin WASHINGTON, aan het hoofd van het congres, op den 30 van Grasm. 1780, den eed op de conſtitutie aflegde. *Nieuw-york* is de zetel van de regering des landſchaps; heeft eene Hooge ſchool met eene boekerij, een Muzeum, een ontleedkundig theater, met eene drukkerij; voorts eene Latijnſche ſchool, twee teekenſcholen, een genootſchap ter bevordering van nuttige kundigheden, en een geneeskundig en huishoudkundig genootſchap. De handel is hier van groot belang: men heeft er 5 banken, 9 compagnien van verzekering, een handel-collegie, eene uitmuntende haven en reede,

met fraaije kaden, dokken, en fcheepstimmerwerven, hetwelk alles dient en ingerigt is, om den koophandel te bevorderen. De jaarlijkfche invoer bedraagt 56 millioen Dollars. *Nieuw-york* drijft zijnen uitgebreiden handel op *Europa*, de *Oost-* en *West-Indien* en *China*. Men vindt hier 30 boekhandelaars en 20 afzonderlijke boekdrukkerijen, en jaarlijks wordt hier eene openbare markt voor den boekhandel gehouden. In den omtrek der ftad heeft men vele landhuizen en buitenplaatfen.

NIEUW-ZEELAND. Een aanzienlijk land in *Auftralië*, dat door de *Cooks-ftraat* in twee eilanden verdeeld wordt, die te zamen 4300 v. m., en 100,000 bewoners bevatten. Het werd allereerst, in 1642, door onzen landgenoot TASMAN ontdekt, die de Oostelijke kust bezocht; doch er niet landde, omdat hij door de bewoners vijandelijk ontvangen werd. De nadere kennis van dit land is men voornamelijk aan kapitein COOK verfchuldigd, die het bij zijne herhaalde reizen rondom de wereld bezocht, zoo als ook naderhand door meer andere zeevaarders gefchied is, welke ons allen belangrijke berigten omtrent dit land en deszelfs bewoners geleverd hebben. Ondertusfchen is deszelfs binnenfte gedeelte tot nog geheel onbekend, en bepaalt zich al het geen, dat wij er van weten, alleen tot de ftreken langs de kusten. Het Zuidelijk eiland is zeer bergachtig, onvruchtbaar en weinig bevolkt; de toppen der bergen zijn met ijs en fneeuw bedekt; de rotfen, naar kunftig gehouwen muren gelijkende, reiken tot aan de zee, zonder dat zij eenige haven of bogt vormen, en zonder eenig fpoor van eenige rivier te vertoonen. Het Noordelijk eiland, daarentegen, levert eene aangename afwisfeling van bergen, dalen, rivieren en beeken op, en heeft aan de kusten havens en baaijen. Onder de bergen is de *Pic Egmont*, die, volgens FORSTER, eene hoogte van 14,750 voet heeft. De luchtftreek is er gematigd; ftormen, waterhoozen en onweders heeft men hier veel en hevig, en de winden zijn zeer veranderlijk. De voortbrengfels van *Nieuw-Zeeland* beftaan in honden, rotten, vledermuizen, eene menigte vogels, zeer vele visfchen en fchelpdieren, waaronder walvisfchen, zeekreeften enz. In het plantenrijk vond FORSTER 250 nieuwe gewasfen. Onder de nuttigfte behooren het vlas, hetgeen eenen uitmuntenden draad oplevert, wilde felderij, arumwortelen, pataten, koolpalmen, en eenige weinige vruchtdragende boomen. Voorts vindt men in het delfftoffelijk rijk marmer, graniet, quartz, vuurfteenen, chalcedoons, agaten, ijzerfteen en oker. Een merkwaardig voortbrengfel is de *Jade*, of Oosterfche Nierfteen, waaruit de inwoners hunne wapenen maken, en die hierom ook een artikel van binnenlandfchen handel is. De bewoners des lands behooren tot het tweede ras der *Auftralifche*, dat met het *Maleyfche* overeenkomt. Zij zijn groot en fterk, en hebben meestal eene bruine kleur. Zij gedragen zich jegens elkander menschlievend; doch zijn onverzoenlijk omtrent hunne vijanden, welken zij allen ombrengen. Mannen en vrouwen beprikken en befmeeren zich, waardoor zij een

afschuwelijk aanzien bekomen. Hunne kleeding bestaat in eene mat, van eene soort van lisch gevlochten; hunne huizen zijn eenvoudig, en vormen aan de steile uithoeken en bergen geheele dorpen, die van dubbelde palisfaden, als mede van poorten voorzien zijn. Zij zijn zeer arm, eeten voornamelijk visch en honden-vleesch, en hebben opperhoofden en priesters.

NIEZEN. Is eene, door eene plotselinge zamentrekking van de spieren van den onderbuik, en van diegene, welke op de long werken, veroorzaakte uitstooting van lucht, voornamelijk door den neus, welker inwendig bekleedsel, door eene vreemde prikkeling aangedaan zijnde, door medegevoel, het middelrif en daarmede in verband staande spieren, in beweging brengt. Onder de dieren niest alleen de hond volkomen als de mensch. Een aanhoudend hevig Niezen, het opsnuiven van een vreemd ligchaam, of het gebruik van snuif, kan somtijds, inzonderheid bij zwakke personen, gevaarlijk worden, en door het inspuiten van laauwe melk of laauw water, of door het enkel opsnuiven van den waasfem van warm water, tegen gehouden worden.

NIGER. (CAJUS PESCENNIUS JUSTUS) Deze mededinger van SEPTIMIUS SEVERUS was onder PERTINAX proconsul van *Syrië*, doch nam in het Oosten eerlang den naam van AUGUSTUS aan, en werd bij den dood van DIDIUS JULIANUS door het leger tot keizer uitgeroepen. Te veel op zijn geluk en op de hulp der Aziatische vorsten steunende, nam hij geene maatregelen tegen den te *Rome* tot keizer verkozen zijnde SEVERUS, die hem eerlang in *Azië* kwam bestoken, eerst zijnen veldheer AEMILIANUS bij *Cyzicus*, en vervolgens hemzelven bij *Nicea* versloeg. Hij herstelde zich echter nogmaals, doch verloor eindelijk, in 197, in den slag bij *Issus*, 20,000 man en tevens het leven.

SEPTIMIUS stelde zijn hoofd voor de muren van het belegerde *Byzantium* ten toon, om het tot overgave te dwingen. Alleen het ongeluk heeft den roem van NIGER verhinderd, om met schitterenden glans te prijken, daar hij in vele opzigten vorstelijke deugden blijkt bezeten te hebben. Een opschrift op den voet van een marmeren standbeeld gaf hem dezen zeldzamen lof: *Dit is de groote* NIGER, *de schrik van Egypte, de bondgenoot van Thebe. Hij riep de gouden eeuw terug. De volken van Rome beminden hem. Hij was de vriend der twee Antoninussen. Daar zijn naam* NIGER (*zwart*) *was, hebben wij hem een standbeeld van zwart marmer doen oprigten.*

NIGER (De), ook *Joliba* of *het groote water* genoemd, is een uitgestrekte stroom in het middelste gedeelte van *Afrika*, welker ware oorsprong, zoowel als uitwatering, tot heden nog niet genoeg bekend is. Voor meer dan 2000 jaar gaf ons HERODOTUS het eerste naauwkeurigst berigt omtrent den loop dezer rivier, en bepaalde dien van het Westen naar het Oosten; doch naderhand trok men dit in twijfel, tot dat derzelver loop op nieuw ontdekt, en het gevoelen van dezen vader der geschiedenis bevestigd werd. MUNGO PARK, door de Afrikasche maatschappij te *Londen* afgezonden, om den loop van de-

zen ſtroom te onderzoeken, bevond, dat zijne rigting van het Westen naar het Oosten was. Op zijne tweede reis, die hij in 1805 ondernam, om het einde dezer rivier te ontdekken, kwam hij verder dan de eerſte maal, en bevoer dezelve, met oogmerk, om zijn opzet te volvoeren of te ſterven. Zijn laatſte brief is van *Sanſanding*, eene aanzienlijke ſtad aan deze rivier, van den 17 van Slagtm. 1805. Sedert heeft men geene verdere berigten van zijne hand ontvangen, en weet men, dat hij bij deze onderneming zijn leven verloren heeft. Bij *Sego*, waar MUNGO PARK op zijne vroegere reis den *Niger* het eerst aanſchouwde, is deze rivier reeds zoo breed als *de Theems* te *Londen*. Er liggen groote koopſteden langs haren oever, als *Jerenie Timbuctou*, *Houſſa*, en, volgens de jongſte berigten, *Waſſanah*. De ſteden, langs dezen ſtroom gelegen, inzonderheid *Timbuctou* en *Waſſanah*, zijn aanzienlijke marktplaatſen voor geheel *Noord-Afrika*, want er gaan van *Cambia* en *Senegal*, van *Marocco* en *Fez*, *Tunis* en *Tripoli*, van *Cairo* en *Dar- Fur* geregelde karavanen derwaarts. Meer landwaarts in zijn de oevers dezer rivier bebouwd en zeer volkrijk, en het is dus te wenſchen, dat men eenmaal haren loop en mond naauwkeurig zal leeren kennen. Bij de onzekerheid omtrent het laatſte hebben zich verſcheidene gevoelens onder de aardrijkskundigen verſpreid. Sommigen oordeelen, dat de *Niger* met den Egyptiſchen *Nijl* in verband ſtaat; anderen meenen, dat hij zich in een groot meer, of binnen-zee, ontlast; terwijl eenigen van gevoelen zijn, dat hij door het middelſte bergachtig land heen breekt, naar het Westen ſtroomt, en (mogelijk als de *Congo*) zich in de Guineſche golf ontlast; welke laatſte vooronderſtelling eenige waarſchijnlijkheid bekomen heeft door het verhaal van JAMES RILEY, ſcheepskapitein en opper-kargadoor van de Amerikaſche brik *Commerce*, welke in 1815 op de Westkust van de *Afrika* ſchipbreuk leed, en in 1817 zijne lotgevallen op dezen togt ſchriftelijk heeft uitgegeven, onder den titel: *het vergaan van de Amerikaſche brik*, *Commerce*. Het is intusſchen te hopen, dat de *Britten* RITCHIE en MARRYAT, onlangs weder uitgezonden, om nadere ontdekkingen omtrent een en ander te doen, in hun oogmerk zullen ſlagen, en ons aangaande deze geheimzinnige rivier voldoende berigten leveren.

NIJL. (De) Eene groote rivier in *Afrika*, welke zich in twee hoofdtakken verdeeld, die zich weder in verſcheidene armen uitſpreiden. In de oudheid telde men 7 hoofdmonden, waardoor zich de *Nijl* in de *Middellandſche zee* ontlastte, doch waarvan de meeste tegenwoordig verdroogd zijn. Het ontdekken en bepalen van den oorſprong of de bronnen dezer rivier behoorde, reeds ſedert de oudſte tijden, tot de moeijelijkſte taak van reisbeſchrijvers en aardrijkskundigen. BRUCE heeft wel in lateren tijd in zijne reisbeſchrijving beweerd, dat hij de bronnen van den *Nijl* in het landſchap *Gojam*, in *Abysſinie*, in Slagtm. 1770, werkelijk gezien heeft; doch anderen hebben hem hierin ten ſterkſte tegengeſproken. De Westelijke

ke tak van den *Nijl*, *Bahr el Abiadh*, of de *witte ſtroom*, door D'ANVILLE en anderen voor den *Nijl* der ouden gehouden, ontſpringt, in de Noordelijke afhelling van het *Maangebergte*; loopt in het eerst Noordoostelijk, doch vervolgens geheel Noordelijk; ontvangt verſcheidene rivieren, en vereenigt zich omtrent 8 dagreizen, Noordwaarts van *Shilluk*, onder den 16° Noorder-breedte, met den Oostelijken *Nijl*-arm, *Bahr el Azrak*, of blaauwe ſtroom geheeten; en deze is het alleen, waarvan BRUCE den oorſprong in een dal, in het land der *Agows*, gevonden heeft. Deze Oostelijke tak ſtort zich in het landſchap *Dembe*, in *Habysſynie*, in eene breedte van 260 voet, in het meer van *Trana*; ſtroomt er 5 mijlen lang door, zonder zich met deszelfs water te vermengen; loopt vervolgens naar het Zuidoosten; vormt dan eene ſpiraal-linie ten Zuidwesten en hierop ten Noorden, en nadert eindelijk, na eenen loop van 29 dagreizen, wederom op eenen afſtand van eene dagreize, doch meer Westelijk, haren oorſpong. Hierop breekt zij in drie onderſcheidene watervallen door het grensgebergte van *Habysſinie*; vormt bij *Sennaar* een zeer vruchtbaar ſtroomdal, en vereenigt zich bij *Hojile* met den grooteren arm, *Bahr el Abiadh*, waarna beide vereenigde takken gewoonlijk den naam van *Nijl* aannemen, dien hij ook gedurende zijnen verderen loop behoudt. Deze rivier ſtroomt nu, van den 16 tot 30° Noorderbreedte, meestal in eene Noordelijke rigting, door *Nubie* voort, en ſtort, na vooraf den eenigen grooten bijſtroom, dien wij kennen, de *Tacazze*, waarover BURCKHARDT ons vele berigten heeft medegedeeld, te hebben ontvangen, bij *Syene*, (thans *Asſouan*) in het dal van *Egypte*. De bergketen, waardoor de rivier hier heenloopt, ſtrekt zich uit van het Oosten naar het Westen, en beſtaat, in eene geringe breedte, uit granitrotſen; de eenige in het Nijldal, waarin men nog de ſteenbreuken vindt, waaruit de oude *Egyptenaren* hunne kolosſale Obelisken haalden. De ſcheepvaart op den *Nijl* wordt in *Opper-Egypte* door watervallen geſtremd, van wier hoogte de ouden nogthans eene overdrevene beſchrijving gegeven hebben. De *Nijl* bezit, boven alle andere rivieren der wereld, deze bijzondere, voor *Egypte* hoogst weldadige, merkwaardigheid, dat hij jaarlijks, op een' gezetten tijd, buiten zijne oevers treedt, het land overſtroomt en vruchtbaar maakt; welk laatſte echter niet zoo zeer aan de ſlib, zoo als ſommige beweren, maar meer aan den aard van het water zelf, is toe te ſchrijven. Van den 18 of 19 van Zomerm. namelijk rijst de *Nijl* langzaam, en bereikt in Herfstmaand zijne grootſte hoogte, waarna hij even zoo veel tijd wederom langzamerhand zakt, en binnen zijne oevers terug treedt. Reeds in de grijze oudheid verdeelde men door kunstige kanalen het water der overſtroomende rivier gelijkmatiger, en had op verſcheidene plaatſen zoogenoemde Nijlmeters, waaraan men het rijzen en dalen der rivier zorgvuldig waarnam. Het water van den *Nijl* is gedurende deszelfs rijzing wel drabbig, maar zeer zoet en aangenaam van ſmaak, en vertoont verſchillende kleuren.

ren. Oudtijds schreef men de gezette overstrooming dezer rivier toe aan den vallenden regen in *Abyssinië*, van Lente- tot Herfstm., en aan de winden, welke op dien tijd het water Noordwaarts afdrijven.

NIJLPAARD. (Zie: RIVIERPAARD.)

NIJMEGEN. Gewoonlijk *Nimwegen* genoemd, is de hoofdstad van het kwartier van dien naam, in de provincie *Gelderland*. Hare ligging, aan de Zuidzijde van de *Waal*, op en tegen de uiterste punt van eenen kleinen bergketen, den *Hunnerberg*, of, bij verbastering, den *Hoenderberg* genoemd, is bij uitstek aangenaam. De stad is zeer oud, hoogst waarschijnlijk reeds door de *Batavieren* gesticht, en door KAREL *den Grooten* tot eene rijksstad verheven, waarvan zij dan ook nog het wapen voert. Zij had voorheen eenen burg, den Vorstendoms-burg en het *Valkhof* geheeten, alwaar de Duitsche keizers, in vorige eeuwen, meermalen, van tijd tot tijd hun verblijf hielden; doch dit reusachtig gebouw, grootendeels uit duifsteen bestaande, is in 1797 geheel gesloopt; behalve twee kapellen, waarvan eene de *Heidensche kapel* genoemd wordt, die nog tot een aandenken zijn blijven staan. De platte grond is naderhand beplant en tot eene wandelplaats bestemd, van welke men de schoonste en schilderachtigste gezigten heeft, die men zich kan verbeelden. Niet verre van deze is nog eene andere, met zware linden-boomen beplante, wandelplaats binnen de stad, welke gewoonlijk het *Kalverbosch* genoemd wordt, doch eigenlijk naar haren aanlegger, zekeren burgemeester KELFKENS, *Kelfkensbosch* heet. Aan het einde van dit bosch treft men een, op den stadsmuur opgetrokken, hoog gebouw aan, de *Belvedere* genoemd, van welks plat men de verrukkelijkste gezigten over de *Betuwe* op de tegen overliggende *Veluwsche* bergen, op *Kleefschland*, het land tusschen *Maas* en *Waal* en over de stad zelve heeft. De wallen rondom de stad, welke beplant zijn, leveren ook eene aangename wandelplaats op.

Nijmegen is thans eene der voornaamste vestingen des rijks, welke echter, uithoofde harer uitgebreidheid, eene sterke bezetting vordert. De stad telt 13,134 inwoners, zonder die van het schependom, hetwelk tot haar gebied behoort, mede te rekenen. Onder hare merkwaardigste gebouwen behooren: de groote of *St. Stephens*-kerk, in de laatste helft der 13de eeuw gesticht, met een uitmuntend orgel, en eene graftombe van ANNA CATHARINA van *Bourbon*, echtgenoote van ADOLF van *Gelre;* het Auditorium van de voormalige kwartierlijke akademie, thans door de Waalsche gemeente gebruikt wordende; eene Luthersche, eene Doopsgezinde kerk, en eene synagoge; voorts de predikbroederen- en de reguliere- of gasthuis-kerken, in 1808 door den toenmaligen koning LODEWIJK aan de Roomsch-Katholijken toegewezen, die hier bovendien nog 2 kerken bezitten; wijders het raadhuis, welks voorzaal met een kunstig uurwerk pronkt, dat verscheidene wijzers in de overige vertrekken van dit gebouw doet omloopen; terwijl men in den muur der bovengalerij verscheidene Ro-

 mein-

meinfche oudheden ziet, die in den omtrek der ftad gevonden, en door den oudheidkundigen JOH. IN DE BETOUW naauwkeurig befchreven zijn; onder anderen eene *Venus Anadyomene*, eenen mijlpaal van TRAJANUS, altaren, eenige zwaarden enz. In 1678 werd hier de bekende vrede van *Nijmegen* gefloten, en pronkt eene der zalen van dit gebouw nog met de beeldtenisfen der gezanten, die de onderhandelingen daartoe bijwoonden en beftuurden. Naast het raadhuis is de voormalige gedeputeerde kamer, voorzien van eene fraaije oud-Gothifche poort, alwaar de afgevaardigden van het kwartier en van de ridderfchap vergaderden. Eindelijk vindt men hier nog eene Latijnfche fchool; een gasthuis, het oude burger-gasthuis genaamd; een Protestantsch weeshuis; een Roomsch-Katholijk weeshuis, en een huis voor krankzinnigen.

Deze ftad dreef in vroegere dagen eenen aanzienlijken, en heeft thans nog eenen tamelijken, vooral expeditie-handel op *Kleefsland* en *Duitschland*. Zij bezat voorheen een groot getal bier- en molbrouwerijen; doch thans flechts zeven. Onder de verdere fabrijken en trafijken telt men eenige olie- en eene trasmolen; onderfcheidene leertouwerijen; fpijkerfmederijen; eene zeepziederij; eene zont-fabrijk, en eene voorname katoen-fpinnerij of katoen-fabrijk. Aan de landzijde vindt men 5 poorten, van welke echter eene niet meer gebruikt wordt, en aan de Waalzijde 6 zoo groote als kleine. De ftad is van eene fraaije haven en eene fteenen kraan voorzien, en heeft door middel van eene gierbrug met de *Over-Betuwe* gemeenfchap; terwijl hare naburige ftreken, door hare bergachtige ligging, de heerlijkfte partijen en gezigten opleveren, hoedanige weinige in ons vaderland gevonden worden. Door den aanleg van eenen gemakkelijken fteenweg is de gemeenfchap met *Duitschland* aanmerkelijk verbeterd.

NIKANDER. Een geleerd Grieksch geneeesheer en dichter uit de 2de eeuw, van wien nog twee gedichten tot ons gekomen zijn, namelijk: *Theriaka*, over de vergiftige dieren, en de middelen tegen derzelver beet, en *Alexipharmaka*, over de tegengiften over het algemeen. Beide zijn voor de Natuurlijke historie merkwaardig. Bij de ouden worden verfcheidene van hem verloren geraakte fchriften aangehaald, onder anderen een, onder het opfchrift van *Georgica*, waarvan CICERO (*de Orat.* 16) met veel lof gewag maakt.

NIKKEL. Zoo noemt men eene foort van half metaal, door den Zweedfchen hoogleeraar KRONSTAD, of CRONSTEDT, het eerst in 1751 ontdekt en door hem befchreven; doch 20 jaar later nader door BERGMAN onderzocht. Offchoon niet ieder Nikkel-metaal van eenen gelijken aard is, kan men er echter, in het algemeen, de volgende kenmerken van opgeven: het is hard, digt in de breuk, fijn van korrel en glinfterend; bevat weinig zwavel en arfenic; is tegen het vuur beftand; laat zich op zich zelven even moeijelijk verkalken, als zich door het bijgemengd ijzer en kobalt zuiveren; verandert door ver-

verkalking in eene groene kalk, en levert een roodachtig bruin, doch een hyacint-kleurig glas op; wanneer men den kalk van zuivere Nikkel met borax smelt. Het specifiek gewigt van gezuiverd Nikkel-metaal is, in vergelijking met het water, als 9,000 tot 9,333. Het wordt tot het Chinesche Packfong gebruikt, en men heeft er 2 soorten van erts van, als: *Koper-nikkel* en *Nikkel-oker*. Het eerste, hetgeen het menigvuldigst is, en gewoonlijk bij het glanskobalt gevonden wordt, is het meest van eene bleek koperrode kleur, stomphoekig, facetvormig van breuk, zelden straalachtig, en bevat, behalve de Nikkel, ook nog ijzer, arsenic, kobalt en zwavel: de laatste, even als het eerste, in verscheidene bergen van *Duitschland* gevonden wordende, is appelgroen, mager, wrijfbaar, zelden verhard, afverwend, en komt meestal als een bekleedsel of overtreksel, gewoonlijk bij de Koper-nikkel, voor. De Chrysopraas verkrijgt er zijne kleur van.

NIKOPOLIS. De naam van verscheidene, in de oudheid bekende, steden, onder anderen van twee in *Egypte*, en even zoo vele in *Mösië* en *Dacië*. Eene der beroemdste en aanzienlijkste is die, welke AUGUSTUS, na zijne beslissende overwinning op ANTONIUS, bij *Actium*, in de nabijheid van dit voorgebergte, in *Epirus* liet bouwen, om aldaar deze zegepraal te vereeuwigen, waardoor hij een onbepaald gebieder van het Romeinsche rijk werd. Men ziet nog aanzienlijke bouwvallen dezer stad omstreeks *Provesa*.

NIMES of NISMES. De hoofdplaats van het Fransche departement *de Gard*, en het arrondissement van dien naam, liggende in eene groote vlakte, aan welker beide zijden zich heuvels verheffen. Zij gelijkt eenen doolhof van naauwe, elkander doorkruisende straten; doch die der voorsteden zijn grooter en regelmatiger. Men telt er ruim 41,000 inwoners, en heeft er aanmerkelijke zijden-, laken-, linnen- en leder-fabrijken; voorts eene akademie, een koninklijk kollegie met eene boekerij, een genootschap van kunsten en wetenschappen, een geneeskundig gezelschap en eenen kruidtuin. *Nimes* is bijzonder merkwaardig door vele Romeinsche oudheden, welke aldaar gevonden worden, als: de *Tourmagne*, een aloude wachttoren, op eenen heuvel, aan welks voet zich de zoogenoemde fontein van *Nimes* bevindt; een amphitheater, dat bijna geheel onbeschadigd is, 4 deuren en 120, in eene dubbele rij gebouwde, bogen heeft; een tempel van DIANA, of het Pantheon, en meer anderen.

NIMFEN. Zoo noemden de *Grieken* die vrouwelijke wezens der verbeelding, welke door hun voedend en bezielend vermogen eenen weldadigen invloed op de geheele Natuur uitoefenden. Geteeld door stroomgoden, zonen van OCEANUS, of van ZEUS en anderen, bij *Oceaninnen*, zijn zij zelfs eigenlijke landbevochtigende *Oceaniden*, welke bosschen, rivieren, bronnen en bergen onderhouden en voeden. Zij zijn zoo verscheiden als de voorwerpen zelven, waarop zij invloed hadden. *Leimoniaden*, b. v. waren Nimfen der weilanden; *Dryaden*, of *Hamadryaden*, boom-nimfen, *Najaden* bron

nimfen, *Oreaden* berg-nimfen; *Potamiden* rivier nimfen; *Limniaden* zee-nimfen; enz. Ook hadden zij bijzondere- of bijnamen, naar de plaats, waar zij zich ophielden. Alle deze Nimfen waren eene foort van vrouwelijke middelwezens, tusfchen de goden en de ftervelingen, welker leven, zonder zelve onfterfelijk te zijn, echter, langer was, dan van eenig mensch. HESIODUS telt 3000 van deze wezens op, zonder de 50 *Nereïden*, dochters van NEREUS en DORIS, er onder te be. grijpen. Met haar ftierf het wezen, waaraan zij derzelver bezielend en onderhoudend vocht hadden medegedeeld. Dit eerfte denkbeeld van voeding of onderhouding, hetgeen in dat van Nimfen ligt opgefloten, fchijnt aanleiding tot een tweede gegeven te hebben, namelijk, dat van verzorgfters en opvoedfters der haar toevertrouwde kinderen, hoedanig zij dikwijls worden voorgedragen; zooals zij dan ook voor opvoedfters van BACCHUS, AENEAS, en zelfs van ZEUS, gehouden worden. De bezigheden en vermaken der Nimfen beftonden in jagen, danfen, en vrouwelijken arbeid, waartoe zij zich fomtijds in holen verzamelden. Zij bezaten de gave van voorzegging, en de bronnen van zekere Nimfen, bovendien, eene hoogere bezielende kracht, welke meer of minder tot derzelver eigenfchappen fchijnt behoord te hebben. Dichters en kunstenaars der oudheid ftellen haar voor in jeugdige fchoonheid en gekleed in een dun gewaad, nu eens in gezelfchap van DIANA, en dan eens danfende met de *Faunen* en VENUS. De water-nimfen vertoonen zich dikwijls met eene urn of waterkruik. Uit hoofde van het groot aanzien, waarin de Nimfen, als plaatfelijke godheden, ftonden, bragt men haar menigvuldige offers van melk, olie, fchapen, lammeren, wijn en bloemen.

NINIVÉ. De hoofdftad van het *Asfyrifche* rijk, bij de *Grieken* en *Romeinen* NINUS geheeten. Volgens MOSES werd zij gefticht door ASSUR, dien men houdt voor eenen zoon van SEM; hoezeer intusfchen de naam genoegzaam fchijnt aan te duiden, dat dezelve afkomftig is van NINUS. Deze NINUS nu wordt geheel verkeerd gehouden voor eenen zoon van NIMROD, of den Babylonifchen BELUS, en voor den grondlegger van het Asfyrifche rijk; want tusfchen NIMROD en NINUS zijn meer dan 250 jaar verloopen. De zaak fchijnt eenvoudig deze te zijn. Terwijl een gedeelte van het nog niet gevestigde menschdom zich aan den *Euphraat* nederzette, en het aanzijn aan *Babylon* gaf, nam een ander gedeelte den vruchtbaren oever van den *Tiger* in, en ftichtte onder ASSUR eene volkplanting. Deze volkplanting werd naderhand, omtrent 2060 jaar voor onze telling, door eenen ondernemenden zwerver, met name NINUS, ingenomen, wiens naam aan de ftichting gehecht bleef, toen dezelve naderhand in magt toenam, en wiens onbekende geboorte men met den naam van een beroemd perfoon verbond. Gelijk nu de geheele oude gefchiedenis der *Asfyriers* met nevelen omhuld is, zoo is dit ook de bijzondere gefchiedenis van NINUS, dien fommige fchrijvers, zoo als CTESIAS, tot veroveraar der halve wereld maken, fchoon het waarfchijnlijk is,

dat hij flechts een gedeelte van *Azië* beheerschte. Ook mag men twijfelen, of *Ninivé* reeds ten zijnen tijde zoo prachtig en groot was, als het naderhand is geworden; hebbende hetzelve, volgens DIODORUS SICULUS, 480 ftadien, d. i. bijna twaalf Duitfche mijlen in den omtrek. Volgens CTESIAS zoude *Ninivé* door den *Meder* ARBACES verwoest zijn in het jaar 820, onder de regering van den verwijfden SARDANAPALUS, met wien tevens het Asfyrifche rijk te gronde ging: doch uit de Heilige Schrift, en uit HERODOTUS blijkt genoegzaam, dat het eene zoowel als het andere bezijden de waarheid is: alleen fchijnt het eenigen tijd aan *Medië* cijnsbaar geweest te zijn, tot dat in 776 PHUL hetzelve weder tot een onafhankelijk rijk verhief, hetwelk onder TIGLATPHULASSAR en SALMANASSAR groote veroveringen maakte, doch eindelijk in 626 veroverd werd door CYAXARES, koning van *Medië*, die *Ninivé* verwoestte.

NINOVE. Eene Nederlandfche ftad in de provincie *Oostvlaanderen* aan de *Dender*, met 3700 inwoners, 4 kerken en vele fabrijken. Zij is de geboorteplaats van JEAN DESPAUTERES.

NINUS. Was, volgens het gewoon gevoelen, een oud Asfyrisch koning, opvolger van BELUS, en een der grootfte veroveraars in *Azië*. Hij breidde het Asfyrifche rijk tot aan de grenzen van *Indië*, aan den *Nijl* en de *Tanais* uit; huwde met SEMIRAMIS, de gemalin van MECON, een' zijner ftadhouders, die hem in de verovering van *Bactra* was behulpzaam geweest, en bouwde *Ninivé*, de hoofdftad zijns uitgeftrekten rijks, in welks gebied hij door SEMIRAMIS werd opgevolgd. (Zie: NINIVÉ.)

NIOBÉ. Dochter van TANTALUS en DIONE, en gemalin van AMPHION, die gemeenfchappelijk met ZETHUS het door hen gebouwde *Thebe* regeerde. Zij had, volgens het gewoon verhaal, 7 zonen en een gelijk getal dochters, en was op het bezit van zulk een talrijk nakroost zoo trotsch, dat zij LATONA, die flechts 2 kinderen had, namelijk APOLLO en DIANA, openlijk befpotte, en boven deze godin wilde vereerd worden. Gevoelig over dezen hoon, bad LATONA hare kinderen, om haar te wreken, en NIOBÉ wegens hare vermetelheid te ftraffen, waarop APOLLO en DIANA hare kinderen, in hare woning, met pijlen doorboorden. Hevig was de zielsfmart der ongelukkige moeder, die, onder haar wanhopig omdoolen, eindelijk in eenen fteen veranderde; ook AMPHION en ZETHUS werden op gelijke wijze door APOLLO geveld, toen zij het waagden, in zijn heiligdom door te dringen. Deze fabel, onder welks kleed ongetwijfeld wezenlijke gefchiedkundige omftandigheden verborgen liggen, heeft dichters en kunstenaars ftoffe tot uitmuntende meesterftukken gegeven. Eene van de fchoonfte kunstgewrochten der oudheid levert ons de zoo genoemde *groep van* NIOBÉ, welke in 1583, bij de *porta lateranenfis*, te *Rome* opgedolven, door den kardinaal FERDINAND DE MEDICIS gekocht, en door LEOPOLD, groothertog van *Toskane*, in 1772 naar *Florence* gebragt werd, alwaar zij in 1777 in de *Ro-*

tunda la Tribuna, werd geplaatst. In later tijd werd zij wel door de *Franſchen* naar *Parijs* gevoerd; doch in 1814 weder terug gegeven.

NIXEN. Deze vrouwelijke godheden der Noordſche fabelleer komen in de hoofd-denkbeelden, die men er aan hecht, met de *Najaden* der Griekſche overeen. Zij zijn, zoo als deze, de beſchermende godheden der binnen-ſtroomen en rivieren, waarin zij zich gewoonlijk ophouden; mengen zich dikwijls in de aangelegenheden der menſchen, inzonderheid van verliefde jongelingen en meisjes, en ſpelen daardoor in de volksvertelsels, die haar gewoonlijk als ſchalkachtig, en dikwijls zelfs als boosaardig van karakter voordragen, eene groote rol.

NIZZA. De hoofdſtad van het graafſchap van dien naam, onder het gebied van den koning van *Sardinië* behoorende. Zij ligt niet ver van de plaats, waar de *Paglione* in de *Middellandſche zee* (hier voorheen de *Liguſtiſche* genoemd) ſtort; telt 19,000 inwoners, en wordt in de *oude* en *nieuwe* ſtad verdeeld, waarvan de laatſte in ſchoonheid van gebouwen de eerſte verre overtreft. *Nizza* en haar omtrek zijn bijzonder beroemd wegens derzelver ongemeen zuivere en gezonde lucht, en buitengewoon zacht klimaat, zelfs midden in den winter, hetgeen daaraan moet worden toegeſchreven, dat de ſtad aan de Noordzijde door 3 rijen bergen, die ſteeds hooger rijzen, gedekt wordt; en van hier, dat vele vreemdelingen, vooral in den winter, zich derwaarts begeven. De lucht is er zoo zuiver, dat men van hier, bij helder weder, de bergen van *Corſika* zien kan. Men vindt hier zeebaden en de bouwvallen van een Romeinsch amphitheater. *Nizza* heeft 3 poorten, 3 kerken, vele kloosters, eenige fabrijken, eene goede haven, en drijft eenen niet onaanzienlijken handel, vooral met ruwe en geſponnen zijde, wijn, olie en bloemen, welke in den winter van hier naar *Parijs*, en zelfs naar *Londen* verzonden worden.

NOCTURLABIUM. Een werktuig, dat meestal op zee gebruikt wordt, om de hoogte van de Polaarſter, boven en beneden de pool, te meten; doch ook, om daardoor de breedte eener plaats, bij nacht te bepalen.

NOCTURNEN. Zoo noemt men muzijkale ſtukken, welke eenvoudig geſteld en beſtemd zijn, om des avonds of nachts in een vertrek of in de open lucht te worden uitgevoerd; zoo als b. v. de in *Spanje* en *Italie* zoo menigvuldige *Serenaden*. In *Italië* zijn componisten, die zich bij uitſluiting op het vervaardigen van zoodanige ſtukken toeleggen. Ook onder de *Parijzenaars* hebben de *Nocturnen* in den jongſten tijd vele liefhebbers gevonden; doch zij behandelen dezelve als eene ſoort van gezelſchaps-muzijk: ook verſtaat men er ſomtijds door gezelſchappelijke gezangen, die zonder bijkomend muzijk, des avonds na den maaltijd, gezongen worden.

NOLA. Eene ſtad in *Campanië*, tegenwoordig de Napelſche provincie *Terra di Lavora*, met 7000 inwoners, 16 kerken, een collegie enz. Hier zijn thans nog vele overblijfſels uit de oudheid aanwe-

wezig. HANNIBAL belegerde dezelve onder MARCELLUS, en AUGUSTUS blies er zijnen laatsten adem uit.

NOLLET. (JEAN ANTOINE) Naar zijnen stand een geestelijke, doch meer beroemd door zijne verdiensten in de Natuurkunde en natuurlijke geschiedenis. Hij werd te *Pimbre* in het kerspel van *Noy, on*, in 1700, van onbemiddelde ouders geboren, en begaf zich, nadat hij te *Clermont* het eerste onderwijs ontvangen had, naar *Parijs*, waar hij met REAUMUR, DUHAMEL, JUSSIEU en anderen in eenen vertrouwelijken omgang leefde, en in 1738 hoogleeraar in de proefondervindelijke Natuurkunde, en lid van verscheidene geleerde genootschappen werd. Hij deed eene reis naar *Engeland* en *Italië*, en werd in 1744 naar *Versailles* geroepen, om den Dauphin in de genoemde wetenschap te onderwijzen, welk onderwijs dikwijls door den koning zelven en de koninklijke familie werd bijgewoond. Het meest hield hij zich met onderzoekingen omtrent de elektriciteit bezig. NOLLET stierf in *Parijs* in Grasm. 1770. Zijne schriften vindt men grootendeels in de gedenkschriften van de Akademie der wetenschappen. Zijne verhandeling *over het gehoor der Visschen*, wordt inzonderheid zeer hoog geschat.

NOMADEN. Onder deze benaming verstaat men zoodanige volken, die nog geene vaste woonstede hebben, en, daar zij zich meestal met de veeteelt ophouden, zoo dikwijls van plaats veranderen, als zij voor hunne kudden noodig oordeelen. Daar vaste grondeigendommen en landbouw de hoofdsteunsels eener hoogere en voortgaande beschaving zijn, zoo zijn de Nomadische volkstammen overal ten dezen, in vergelijking van hen, die den akkerbouw drijven, verre ten achter. De *Nomaden* zijn over het algemeen zeer afkeerig van een vast verblijf, en verlaten hunne oorspronkelijke levenswijze alleen dan, wanneer zij van alle kanten daartoe genoodzaakt worden, of zich van reeds gevestigde volkplantingen eens beschaafden staats kunnen meester maken. De grootste omwentelingen in de geschiedenis werden dikwijls door zulke Nomadische volken voortgebragt; en nog tegenwoordig zijn *Zuid-Amerika*, *Noord-Afrika*, en het Noordelijk en *Middel-Azie* vol van dezelve. Ook onder hen zijn verschillende trappen van beschaving. Sommigen leggen zich sterk toe op vermeerdering van welvaart en hunne bewegelijke eigendommen, en kennen reeds eene zekere weelde; terwijl anderen, integendeel, zich meer met rooven ophouden.

NOMENCLATOR. Zoo noemde men bij de *Romeinen* eenen bediende, die bij groote maaltijden de namen der onderscheidene geregten. en derzelver aard, aan de gasten opgaf. Gewoonlijk verstaat men onder deze benaming eene bloote aanwijzing der namen van zekere voorwerpen, b. v. van planten, zonder eenige verdere verklaring derzelve.

NOMINALE-WAARDE. Is de door woorden of getallen vastgestelde waarde van eene zaak, en staat tegen de wezenlijke waarde

derzelve, die dikwijls veel verschilt, over. Het meest komt dit onderscheid in staatspapieren voor: staat hier de nominale en wezenlijke waarde gelijk, dan zegt men, zij staan *alpari*; doch zijn dezelve gedaald, dan onderscheid men datgene, hetwelk zij volgens de nominale waarde gelden moesten, van de waarde, die zij volgens den gewonen koers bezitten.

NON, (JEAN CLAUDE RICHARD *de Saint*) stierf te *Parijs* in 1791, en was aldaar lid van de akademie van schilder- en beeldhouwkunde. Hij heeft zich inzonderheid beroemd gemaakt door zijne *Voyage pittoresque de Naples et de Sicile*, welke van 1782 — 1786 in 5 folio deelen in het licht verscheen, en voornamelijk door de daarbij gevoegde 417 stuks koperen platen hoog geschat wordt. Hij was zelf een voortreffelijk kunstenaar; bezat eene uitstekende bekwaamheid in het behandelen der graveernaald, en verkocht zijne plaats van parlementsraad, om eene reis naar *Italië* te kunnen bekostigen. Behalve de platen zijner genoemde reisbeschrijving, heeft hij nog eene menigte andere uitgegeven, waarin hij de antiken of stukken van LE PRINCE, BOUCHER en FRAGONARD heeft na gevolgd.

NONNOTTE. (CL. AD.) Een voormalig Jezuit, in *Besançon* geboren, en medelid van de akademie aldaar. Hij wijdde zich inzonderheid aan de godgeleerdheid en kerkelijke geschiedenis, en is algemeen bekend geworden door zijne *Erreurs de Voltaire*, waarvan de tweede uitgaaf te *Lyon* in 1770 verscheen. Dit werk draagt vele blijken van geleerdheid, en is op eenen bescheidenen toon geschreven, die door VOLTAIRE niet op gelijke wijze beantwoord werd, en had ten oogmerk, om de fouten en verkeerde berigten, in de *Essai sur les moeurs et l'esprit des Nations* voorkomende, te verbeteren, waarin hij, niettegenstaande de smaadredenen van genoemden schrijver, met denzelfden ijver bleef volharden. NONNOTTE stierf in het begin van 1790, in den ouderdom van 79 jaar. Zijne overige werken bestaan in: *Dictionnaire philosophique de la religion*, 4 deelen; *Lettre d'un ami à un ami, sur les honnêtetés libraires*; *Principes de Critique; sur l'époque de l'établissement de la religion Chrétienne dans les Gaules*; *les Philosophes des trois premiers Siècles de l'Église* enz.

NOODLOT. (*Zie*: FATUM.)

NOORD-AMERIKA. (*Vereenigde Staten van*) De ontdekking van *Amerika* door COLUMBUS, wekte al aanstonds den naijver der onderscheidene mogendheden op, om aan *Spanje* daarvan de voordeelen te betwisten. De *Engelschen* zonden den zeeman CABOT naar de Noordelijke zee, en vonden *New-Foundland*, met de straat *Davis* en de geheele landstreek tot de kaap *Florida*. Nu kende men het Noordelijk gedeelte van *Amerika*, maar vond er geen goud en zilver, hetgeen men zocht; en zie hier, waarom het met de bevolking van dit vaste land zeer langzaam toeging. De *Engelschen* namen wel herhaalde proeven, om deze te bevorderen; doch zij waren grootendeels vruchteloos. In 1627 nestelden zich de *Zweeden* en *Finnen*

aan

aan de *Delaware*; in het volgende jaar stichtte JOHN ENDICOT de stad *Salem*, in *Masfachufet*, en zetteden zich de *Nederlanders* op het eiland *Manhattan*, en in de geheele streek, toen *Nieuw-Nederland*, thans *Nieuw-York*, *Connecticut* enz. genoemd (eene Britsche volkplanting op *Maryland*,) in 1734 neder. Van nu af ging de bevolking spoedig voorwaarts. De burgerlijke oneenigheden in *Engeland*, en de vervolging der Katholijken, deden eene menigte menschen uit het moederland naar *Noord-Amerika* verhuizen. In *Connecticut* en *Rhodes-eiland* ontstonden in 1615, in *Zuid-Carolina* in 1659 Engelsche volkplantingen, en eene der belangrijkste in hare gevolgen was die, welke door WILLIAM PENN, met zijne kwakers, in *Pensylvanie* werd aangelegd. *Noord-Carolina* werd voorts in 1728, *Georgië* in 1732, *Vermont* in 1764, en *Kentucky* in 1773 gevestigd. Alle deze volkplantingen hadden een klein beginsel, en moesten in den aanvang met de grootste zwarigheden worstelen, om den met bosschen en moerassen bedekten grond oorbaar te maken. Om nu aan deze volkplanters hun nieuw vaderland aangenaam te maken, verleende men hun vele vrijheden en voorregten, en liet hen zelfs vrij in hun inwendig bestuur, waar door de meeste landen zich eenen eigen regeringsvorm gaven, die wel in den geest van dien van het moederland was, doch eene onbepaalde godsdienstige vrijheid ten grondslage had; en juist dit was het, waardoor menschen van alle natien, wegens hunne godsdienstige gevoelens vervolgd, naar de bosschen van *Amerika* gelokt werden, die nu spoedig in vruchtbare akkers veranderden. *Britten*, *Duitschers*, *Nederlanders*, *Zweden* en *Franschen* leefden hier in broederlijke eendragt onder elkander, en werden door hunnen landbouw en visscherij eerlang weldadige menschen. De *Brit* bediende zich van hunnen overvloed, en voorzag hen daarentegen van zijne manufakturen, en alles, wat zij noodig hadden. Dit duurde tot de helft der vorige eeuw, toen *Engeland* in den oorlog van 1756, voor zijne verbazende opoffering, ten beste der volkplantingen, het billijk oordeelde, om van dezelve eene bijdrage tot de staatslasten te vorderen, hetwelk deze zich ook nog zouden hebben laten welgevallen, indien de aard en wijze, waarop deze bijdragen bepaald werden, geen misnoegen verwekt had. Reeds vond de stempeltax van 1765, en de belasting op glas, papier, schildersverwen en thee in 1767, veel tegenstand, en *Engeland* zag zich genoodzaakt, om beide te herroepen. Toen echter het parlement de belasting op de thee in 1773 wilde doorzetten, ontstond er in *Boston* een geweldige opstand, waarbij 342 kisten thee van de Oost-Indische compagnie werden in zee geworpen. *Engeland* sloot wel de haven van *Boston*, om die stad te straffen; doch alle *Noord-Amerikanen* trokken zich de zaak aan, waarvan het gevolg was, dat in 1774 een congres te *Philadelphia* bijeen kwam, hetgeen, echter, niets minder dan de scheiding van het moederland beoogde. Dan, de *Britten* verklaarden hierop aanstonds den oorlog, gedurende welken, toen de nood bij de *Amerikanen* op zijn hoogst geklommen was,

het algemeen congres der 13 verbondene kolonien, op den 14 van Hooim. 1776, derzelver onafhankelijkheid en souvereiniteit verklaarde. Na dezen beslissenden stap keerde zich het geluk aanstonds naar de zijde der *Noord-Amerikanen*, die nog in dat zelfde en het volgende jaar aan de *Britten*, bij *Truenton*, eene gewigtige nederlaag toebragten. WASHINGTON als veldheer, en FRANKLIN als staatsman, droegen wel het meeste tot den gelukkigen uitslag dezer ondernemingen bij, en *Frankrijk*, zelfs *Spanje* en de *Nederlanden*, namen deel aan den oorlog, die, in weerwil van de overmagt der *Britten*, daarmede eindigde, dat zij het offer moesten brengen, waarom men denzelven gevoerd had. Reeds bij de vredes-voorwaarden, in 1782 met afgevaardigden van het congres te *Parijs* tot stand gebragt, werd de onafhankelijkheid van *Noord-Amerika* duidelijk bepaald, en eindelijk bij den vrede te *Versailles*, in het volgende jaar, erkend.

De rust, welke nu de staat genoot, lokte van alle kanten nieuwe bewoners derwaarts, om op zijne akkers hun geluk te beproeven, zoodat tot 1817 meerdere staten in het verbond werden opgenomen, en *Amerika* nu reeds een getal van meer dan 20 telt, namelijk: *Massachusets*, *Maine*, *Vermont*, *Nieuw-Hampshire*, *Connecticut*, *Rhodes-eiland*, *Nieuw-Iersey*, *Nieuw-york*, *Pensylvanie*, *Kentucky*, *Indiana*, *Maryland*, *Virginie*, *Ohio*, *Tennesfee-land*, *Noord-Carolina*, *Zuid-Carolina*, *Georgie*, *Delaware*, *Missisippi*, *Orleans*, *Illinois* en *Louisiana*, benevens de distrikten en *Michigau*, N. W. *gebied*, *Columbia*, *Florida*, *Allabama*, *Arkansas*, *Onegan* en *Misfouri*. Het getal dezer staten is niet bepaald, maar ieder gebied kan vorderen in het bondgenootschap te worden aangenomen, zoodra het de vereischte bevolking heeft. Het is bijna ongeloofelijk, hoe aanmerkelijk het aantal inwoners in de *Vereenigde Staten*, sedert derzelver vrij-verklaring, is toegenomen. Toen bedroeg hetzelve 3 millioen, en in 1810 telde men reeds 7,239,903 zielen, en tegenwoordig (1820) 10,200,000. Deze bewoners bestaan uit allerlei *Europeanen*, en ook uit *Negers*, welke men inzonderheid in de Zuidelijke kolonien houdt, waar men plantagien heeft aangelegd. In 1810 telde men in de *Vereenigde Staten* nog 185,223 hoofden, zoodat omtrent de 7de man een *Afrikaan* was; doch van de oorspronkelijke bewoners, de *Indianen*, bestaan nog slechts zwakke stammen, en mogelijk bedraagt hun getal in dezen vrijstaat tegenwoordig naauwelijks 150,000 hoofden. Velen dezer stammen staan reeds op eenen zekeren trap van beschaving; anderen leven nog in eenen ruwen staat; doch allen genieten, in het midden der beschaafde *Amerikanen*, eene door onderling verkeer verzekerde onafhankelijkheid, over welker aanranding zij zich dikwijls op eene verschrikkelijke wijze weten te wreken. — In *Noord-Amerika* is ieder burger voor de wet gelijk: zelfs heeft er geen onderscheid van stand of geboorte plaats. Ook genieten alle godsdienstige gezindheden, welke hier zeer talrijk zijn, zonder eenig onderscheid, eene volkomene vrijheid.

De

De *Vereenigde Staten* liggen tusfchen de 253 tot 310° Oostelijke lengte, en 29 tot 49½° Noorderbreedte, en dus in de gematigde luchtftreek van het Westelijk halfrond, en hebben tegenwoordig, de beide *Florida's* er onder begrepen, eene oppervlakte, van den *Atlantifchen* tot den *Stillen Oceaan*, van bijna 2,814,500 Engelfche v. m. Zij grenzen ten Noorden aan *Britsch Amerika*, ten Oosten aan den *Atlantifchen Oceaan*, ten Zuiden aan *Florida*, de golf van *Mexico* en *Nieuw-Spanje*, en ten Westen aan de *Zuidzee*. De oppervlakte van dezen uitgebreiden ftaat is zeer verfchillende. Dezelve is nu eens door bergen doorfneden, dan eens met ondoordringbare bosfchen bedekt, en dan weer ziet men wijduitgeftrekte vlakten. Het land heeft vele groote rivieren, waaronder de *Misfisfippi*, met hare takken, de *Misfouris* en *Ohio*, de *Hudfon*, *Delaware* en meer andere, die alle bevaarbaar, en gedeeltelijk door nieuwe kanalen met elkander verbonden zijn. In het Noordwestelijk gedeelte vindt men de wijd uitgeftrekte *Canadafche* meren, de grootfte der wereld; doch ook binnen in het land zijn er, die, fchoon niet zoo uitgebreid, echter van eenen grooten omvang zijn. Men heeft er ook eenige moerasfen; maar over het geheel is de grond meer zandachtig, en zeer vruchtbaar. In het eerst heeft men meestal de oevers der rivieren, en het aan de zee liggend kustland oorbaar gemaakt; doch van binnen liggen nog wijd uitgeftrekte landftreken onbebouwd. In 1810 rekende men, dat er 40,950,000 acres voor den landbouw gewonnen waren. De luchtftreek is gematigd, doch om verfcheidene redenen kouder, dan in *Europa* onder eene gelijke breedte, en in de middelfte en Zuidelijke provincien vindt men eene fpoedige afwisfeling van luchtgefteldheid, welke, inzonderheid langs de kusten, ziekten, zoo als de gele koorts, veroorzaakt, die dikwijls groote verwoestingen aanregten. Aan aardbevingen is *Noord-Amerika* zelden blootgefteld, en in deszelfs geheelen omvang vindt men niet éénen vuurfpuwenden berg.

Noord-Amerika is, over het algemeen, een landbouwdrijvende ftaat. In de Noordelijke deelen maken akkerbouw, veeteelt, jagt, visfcherij en het hakken van bosfchen, doch in de Zuidelijke het aankweeken van plantagies, het hoofdbedrijf der inwoners uit. De paarden-, runder-, zwijnen- en fchapenteelt zijn er reeds zoo goed, als elders in *Europa*, en zelfs voert men bereids veredelde wol uit. Men vindt er talrijke kudden van wilde osfen, allerhande wild, peltdieren, fchildpadden en veel visch en gevogelte; voorts allerlei granen, vlas, hennep, tabak, Turks-koren, meekrap, fasfefras, epecacuanha, fuiker, zout, rijst, indigo, allerhande Europifche tuinvruchten, zijde, katoen, honig, wasch, veel ijzer, lood, koper, marmer en zout, doch weinig goud en zilver, waarvan men echter, onlangs, ook eerst de fporen ontdekt heeft. Bij zoo vele voortbrengfels van den grond, neemt ook nog de kunstvlijt, ten minste in de Noordelijke gewesten, geftadig toe, en ftaat reeds op eenen aanmerkelijken trap. In *Nieuw-York* en *Masfachufets* vervaardigt

digt men verfcheidene fabrijkgoederen, die in deugdelijkheid voor de Engelfche niet behoeven te wijken, en dat wel in zulk eene menigte, dat men de buitenlandfche bijna kan ontberen. De handel der *Vereenigde Staten* is zeer uitgeftrekt: fuiker, boomwol en koren maken, over het algemeen, derzelver voornaamften rijkdom uit. Hunne zeelieden bedekken thans alle zeeën, en zij ftaan zelfs met *China*, de *Sandwichs-eilanden* en de Noordwestkust, gelijk ook met alle Europifche havens, in betrekking. In 1817 had men reeds eenen uitvoer van de waarde van 88 millioen dollars, waaronder 68 voor binnenlandfche produkten. In wetenfchappelijke befchaving maken de *Vereenigde Staten* mede geene geringe vordering; (*zie het volgende Artikel.*) doch ftaat- en ftaatshuishoudkunde zijn thans de voorname vakken, waarop zich de meeste *Amerikanen* toeleggen. Men heeft bijna in alle ftaten univerfiteiten, die men hier kollegies noemt; vervolgens akademien, welke vele overeenkomst met onze *Gymnafia* hebben, en distrikts-fcholen; doch volgt men in het openbaar onderwijs geheel de *Engelfchen.* In de groote fteden vindt men geleerde genootfchappen, boekerijen, fterrenwachten, kruidtuinen en kunstverzamelingen. — De *Vereenigde Staten* hebben, behalve den ftaf, een corps Artillerie en Genie, benevens eenige kadets, en eene ftaande landmagt van bijna 10,000 man. De landmilitie, waartoe alle mannen tusfchen de 16 tot 40 jaar worden opgefchreven, bedroeg, in 1809, 800,000 man. De zeemagt neemt van tijd tot tijd toe, en beloopt 22 liniefchepen, 9 fregatten, en 50 kleinere vaartuigen. — Ten aanzien van het ftaatsbeftuur van *Noord-Amerika* zie men het artikel CONSTITUTIE.

NOORD-AMERIKASCHE LETTERKUNDE en KUSNT. Over het algemeen vindt men in de *Vereenigde Staten* weinig lust tot beschaving van den geest, die eerst kortelings ontwaakt is, alzoo vele omftandigheden medewerkten, om het volk meer tot winzucht, tot krijgskundige ondernemingen en ftaatkundige werkzaamheden te bepalen, dan wel tot de ftille genoegens der Letterkunde. Met dit alles bezitten de *Noord-Amerikanen* mannen van genie in meer dan één vak, zoo als RITTENHOUSE, FRANKLIN en WEST; offchoon men niet kan ontkennen, dat zij in letterkundige befchaving veel, bij andere meer verlichte natien, ten achter zijn. Zij beminnen inzonderheid Engelfche tooneelftukken en kluchten; doch met gefchied-, bovennatuurkundige en wijsgeerige werken houden zij zich minder op. Ondertusfchen heeft men in het volks-onderwijs tot hiertoe het meeste gedaan; doch zijn de hoogere fcholen, welken het aan bekwame leeraren en welvoorbereide jongelingen ontbreekt, nog zeer onvolkomen. De oudfte Hooge fchool, door den predikant HARVAID in 1636 in *Masfachufets* geftícht, is thans met een gymnafium en eene univerfiteit, de *Cambridger* geheeten, vereenigd, en bezit de boekerij van den Hoogleeraar EBELING te *Hamburg*, welke de rijkfte verzameling van gefchriften bevat, die in en over

A-

Amerika verschenen zijn, en door eenen vriend der wetenschappen in 1818 aan dezelve geschonken is. Met dezelve is het geneeskundig college van *Massachusets* verbonden. De universiteit te *Nieuw-York* is inzonderheid aan de artzenijkunde gewijd, waarvoor in *Philadelphia* in 1764, en in *Cambridge* in 1784, mede scholen werden opgerigt; terwijl men sedert 1817, volgens het in 1775 geopperd denkbeeld van WASHINGTON, bezig is, om in de stad van zijnen naam eene Nationale universiteit daar te stellen. In alle groote steden vindt men openbare boekerijen: die van *Philadelphia* bevat 100,000 boekdeelen. Aldaar, gelijk ook in *Boston*, *Nieuw-York*, *Charlestown* (*Carolina*), en andere plaatsen, zijn geleerde genootschappen. In *Nieuw-York* ontstond in 1809 eene *Historical Society*, welke zich tot de bearbeiding der kerkelijke en staatsgeschiedenis van *Amerika* bepaalt, en reeds 2 deelen heeft uitgegeven. Van het oudste genootschap, ter bevordering der vaderlandsche geschiedenis, *de Massachusets Historical Society*, zien 16 deelen historische werken het licht, en in 1817 werd in *Nieuw-Orleans* een geneeskundig genootschap opgerigt.

De Amerikasche Letterkunde nam, bibliographisch, haren aanvang in 1640, toen het eerste boek in *Amerika* gedrukt werd, waarna in 1707 het eerste dagblad verscheen. Als dichters komen in aanmerking: BARLOW (*zie aldaar*); de lierdichter SARGEANT in *Boston*; WOODWORTH, BROWN en D. DWIGHT, de laatste als vervaardiger van een episch gedicht: *the Conquest of Canaan*, en van een ander: *Greenfield's Hill.* Ondertusschen verraden de kleinere gedichten van lateren tijd meer smaak, dan gene grootere dichtstukken, en bezitten eenen meer oorspronkelijken, dichterlijken geest. BRISTED en COGSWEL houden ALSTONS *Sylph of the Seasons*, PIERPOINTS *Airs of Palestina*, en *the Bridal of Vaumond* voor de schoonste dichtstukken, welke aan gene zijde der *Atlantische zee* verschenen zijn. Als schrijvers, die meer met den volksgeest overeenkomen, zijn bekend: TRUMBULL, vervaardiger van het komisch heldendicht: *Mac Fingal*, en MIRT, schrijver van de *old Bächelor* en de *Britisch spy*; als redenaars worden inzonderheid geschat F. AMES, dien men den Amerikaschen BURKE noemt; P. HENRIJ, een pleitbezorger in *Virginië*, en de overleden gouverneur MORRIS. Over het algemeen vormen de geregtshoven en hoogere staatsbedieningen goede redenaars; doch is de Amerikasche welsprekendheid geene Britsche: zij is niet zoo edel, zuiver en geleerd, maar stout, wegslepend en vol vuur. Mangel aan goeden smaak, een gevolg van de verwaarloozing der klassieke studie, is bij de *Noord-Amerikanen* een in het oog loopend gebrek; en van hier, dat men onder hen weinige uitstekende staatkundige schrijvers vindt. Wat zij echter ook in dit vak kunnen verrigten, ziet men uit het werk *the Federalist*, eene verzameling van opstellen van HAMILTON, JAY en MADISON, ter verdediging der constitutie, waaronder die des eersten, door BRISTED onder de eerste staatsmannen van *Noord-Amerika* geplaatst, zich door klaarheid en bondigheid onderscheiden.

Ge-

Geleerde *Juristen*, in den zin zoo als men die aan de Europifche univerfiteiten ontmoet, heeft men hier niet; maar wel bekwame pleitbezorgers en regters. — *Amerika* heeft voorts vele kundige geneesheeren, doch legt men zich het minfte toe op de beoefening der godgeleerdheid. De geestelijke ftand wordt wel geacht; maar levert geen uitzigt op gewin of eereposten. Volgens de laatfte telling bezitten de *Vereenigde Staten* 5000 leeraars van den godsdienst, waarvan 2000 zich eenigermate tot die bediening hebben voorbereid: de overige zijn meestal dweepers. Ondertusfchen ontbreekt het niet aan voortreffelijke kanfelredenaars: FREEMAN, BUCKMINSTER, CHANNING en DWIGHT (boven ook als dichter genoemd) hebben voorbeeldige godsdienstige redevoeringen gefchreven. In de godgeleerde ftudie zelve heeft, eerst voor eenige jaren, de Bijbelfche kritiek eene plaats gevonden, en beoefend men federt den Bijbel meer in de oorfpronkelijke taal; doch verfpreidt zich daarbij tevens een twistzieke en fektengeest. Voor het overige zijn in de 18de eeuw meerder geleerde fchrijvers in den geestelijken ftand opgetreden: men waardeert COTTONS en NORTONS godgeleerde fchriften, ELIOTS Indiaanfche fpraakkunst, en zijne overzetting van den Bijbel in de taal der *Masfachufets-Indianen*. Oudheid- en oude klasfieke letterkunde, met de daarmede verbonden takken, worden te weinig geacht, naardien een ieder zich flechts toelegt, om in zijn beroep bekwaam te worden. — In de wijsbegeerte is FRANKLIN nog altijd de eenige, welke ontdekkingen gedaan heeft, die voor het geheele menfchelijk geflacht belangrijk zijn: ook bekleedt hij als klasfiek fchrijver de eerfte plaats. Op zijn voorbeeld hebben DENNIE en WIRT zich in korte opftellen (*Esfays*) en door hunnen populairen voordragt onderfcheiden. Onder de beste nieuwfte werken, ten aanzien van ftof en vorm, behooren de reizen van eenen *Amerikaan* door *Italië* in 1815 (*Rambles in Italy*) in 1818 te *Baltimore* uitgekomen. Het grootfte Nationale werk der *Vereenigde Staten* is MARSCHALLS *Life of* WASHINGTON: ook de *Sketches of the Life and charakter of* PATRIK HENRY, van meergenoemden WIRT, zijn fieraden der Amerikafche Letterkunde. — Als vaderlandfche Historiefchrijvers kent men D. RAMSAY, die de gefchiedenis der Amerikafche omwenteling, HOLMERS, welke de jaarboeken der gefchiedenis van *Amerika* gefchreven heeft, JEFFERSON, BELKNAP en anderen. — De Natuurlijke Historie wordt met veel ijver beoefend; inzonderheid behoort de delfftofkunde thans tot de geliefkoosde wetenfchappen der befchaafde *Amerikanen*. Als plantkundigen noemt men S. ELLIOT, fchrijver van de *Carolina Flora*, J. BIGELOW en BARTON, Hoogleeraars in de Botanie aan de univerfiteit te *Philadelphia*, die aldaar eene *Medical Botanic* uitgeven. Ook RUTHALLS *Genera of the North-American Plants* is een goed aanhangfel tot de *Flora* van PURSCH; terwijl BIGELOWS en BOOTS *New-England Flora*, HOSACKS *Flora of North-America*, en MUKLENBERGS *Flora Lancastrienfes* onlangs de pers verlaten hebben. Over de

dier-

dier- en plantenkunde, benevens de aardrijksbefchrijving, heeft ook de *Academy of Natural fciences of Philadelphia* belangrijke ftukken geleverd. In de Infektenkunde noemt men T. SAY, fchrijver der *American Entomology*, en over de Amerikaſche vogels heeft WILSON een prachtwerk geleverd; terwijl COOPER te *Philadelphia* en CLEAVELAND, Hoogleeraar te *Cambridge*, als delfftofkundigen hoog gefchat worden, en MACLURE eene leerrijke verhandeling over de aardrijksbefchrijving van *Noord-Amerika*, geleverd, en daarbij tevens eene kaart ontworpen heeft. — In de werktuigkunde bezitten de *Noord-Amerikanen* uitftekende mannen. RITTENHAUSE munt in dit vak bovenal uit; FULTON is, als uitvinder van de ftoomboot, en RUMFORT in de praktifche aanwending der wetenfchappen beroemd. — In de fterrenkunde heeft D. BOWDITSH, fchrijver van de *Memoirs of the American Academy at Boston*, in 4 deelen uitmuntende verhandelingen bevattende, eenen naam gemaakt, zelfs in *Engeland*. — Eigenlijke geleerdheid, welke letter- en oordeelkunde omvat, vindt men in *Amerika* weiniger; doch ontbreekt het ook niet aan mannen, die zich van deze zijde onderfcheiden. WALSH, de beroemde fchrijver der brieven over het karakter en den geest der Franfche regering, die in *Engeland* 4 maal herdrukt zijn, wordt voor den voornaamften, thans nog levenden, Noord-Amerikafchen geleerde gehouden. De nieuwfte vorderingen in de Letterkunde dezer ftaten kan men leeren kennen uit de *North-American Review*, federt 1818 te *Boston*, het *Analectic Magazine*, en BIGELOWS *Americ. Monthly Magazine and Critical Review*, fins 1817 te *Nieuw-York*, en eindelijk uit het *American Register*, *of Summar Review of History*, *Politics and Litterature*, door WALSH te *Philadelphia* uitgegeven.

In de fchilderkunst hebben de *Amerikanen* nog geene fchool gevormd; doch bezitten zij eenige goede historiefchilders, b. v. WEST, STUART, TRUMBULL, ALSTON, COPELY en LESLY. Er is eene *Penfylvanifche* en eene *Amerikafche Society of the fine Arts*, bij welke laatfte tentoonftellingen van fchilderftukken plaats hebben. TRUMBULL fchildert de Nationale beelden voor het kapitool te *Washington*. In de bouwkunst wordt de marmeren *City-Hall* van *Nieuw-York* voor een meesterftuk, boven alle andere openbare gebouwen in *Boston*, *Philadelphia* en *Washington*, gehouden; doch de beeldhouw- en toonkunst kunnen in een land zich niet verheffen, waar de lust voor ideale vormen niet wordt opgewekt, en het gevoel onder den last des arbeids verftikt.

NOORD-BRABAND. Eene der provincien van het Koningrijk der *Nederlanden*. Zij werd voorheen *Staats-Braband* genoemd, en grenst ten Noorden aan *Gelderland*, de *Maas* en *Merwe*, die haar van *Holland*, ten Westen aan de *Schelde*, die haar van *Zeeland* fcheid, ten Zuiden aan de provincie *Antwerpen* en ten Oosten aan *Limburg*. Zij is omtrent 24 uur lang van het Oosten naar het Westen, en 14 breed van het Zuiden naar het Noorden, en bevatte, op 1 van

Louwm.

Louwm. 1822, 315,704 inwoners, die voor het grootste gedeelte den Roomschen godsdienst zijn toegedaan. De lucht is er zeer gezond; de grond veelal zandig en dor; nogtans vindt men er vele weilanden, inzonderheid langs de *Maas*, en ook, vooral in het land van *Altona*, zeer goed bouwland. De voornaamste voortbrengsels zijn: rogge, haver, boekweit, (minder tarwe en gerst), tuinvruchten, vlas, houtgewas en meekrap. Er is veel wild, vooral gevogelte. Ook vindt men er eene menigte schapen, wier wol gedeeltelijk binnen 's lands, te *Tilburg* en elders, verwerkt wordt; alsmede eene aanzienlijke bijenteelt. In het Oosten der *Meijerij* heeft men veenlanden. Behalve de *Maas*, die de Ooster- en Noordergrenzen der provincie besproeit, vindt men er nog de kleine rivieren de *Aa*, de *Dommel*, die zich bij '*s Bosch* vereenigen, en dan de *Diest* of *Deenze* genoemd worden; de *Merke*, of *Dintel*, de *Zoom*, bij *Bergen op Zoom* enz., welke alle in de *Maas*, of hare wijde monden, uitloopen. *Noord-Braband* wordt in 3 arrondissementen verdeeld, namelijk: '*s Hertogenbosch*, *Eindhoven* en *Breda*; benoemt 7 leden tot de tweede kamer der Staten generaal, en behoort tot het vierde militaire commandement.

NOORDERLICHT. Dit belangrijk luchtverschijnsel, hetwelk zich somtijds aan den Noordelijken gezigteinder vertoont, heeft gewoonlijk kort na zonnen-ondergang plaats. Het meest heeft men hetzelve in den Winter, en wel ten tijde van de Lente-nachtevening waargenomen; doch is het alleen in Noordelijke landen zigtbaar. *Portugal* is het Zuidelijkste land, waar men dit verschijnsel tot hiertoe bespeurd heeft, en hoe meer men het Noorden nadert, zoo veel te duidelijker vertoont het zich in zijne gedaante en uitgestrektheid. Op de *Schetlandsche eilanden* ziet men het Noorderlicht gewoonlijk bij iederen helderen avond; in *Lapland*, *Noorwegen* en *Siberië* schijnt het gedurende den treurigen langen nacht. Dit luchtverschijnsel bestaat uit een sterk hoogrood of vuurkleurig licht, waaruit heldere lichtzuilen opstijgen, aan welker uiterste einden men dikwijls al de kleuren van den regenboog kan waarnemen, die als bliksemstralen spoedig opkomen en weder verdwijnen. Het Noorderlicht verdooft omtrent middernacht, na welken tijd men hetzelve nog niet heeft waargenomen. In de gematigde luchtstreken ziet men alleen de punten dezer lichtzuilen, uit welker flaauw schijnsel men geen besluit omtrent het majestueuse geheel in het Noorden kan opmaken. In *Duitschland* ziet men zelden Noorderlicht. In *Leipzig* b. v. heeft men in Wijnm. 1804, en vervolgens in Sprokkelm. 1817, er een waargenomen. Of de ouden eenige kennis aan dit Natuurverschijnsel gehad hebben, is niet volkomen zeker, offchoon ARISTOTELES, SENECA en PLINIUS eene beschrijving van soortgelijke gegeven hebben. Eerst sedert de 15de eeuw bezitten wij daaromtrent naauwkeurige berigten.

Omtrent de oorzaken van het Noorderlicht heerschen onder de Natuurkundigen verschillende gevoelens. HALLEIJ, gelijk ook onlangs

DAL-

Dalton, houden het voor eene magnetifche ftof; die de aarde als eene groote magneet doorftroomt, en aan de Noordpool zigtbaar wordt, en bouwen dit hun gevoelen op de waarneming, dat de afwijking der magneetnaald, gedurende dit verfchijnfel, aanmerkelijk verandert; waarvan anderen nogtans beweren niets te hebben waargenomen, en fommigen eene foortgelijke beweging in alle naalden van geelkoper (*mesfing*), gedurende het Noorderlicht, hebben opgemerkt. Volgens Euler wordt dit verfchijnfel, even als de heldere ftaart der kometen, door de bewerking der zonneftralen op de luchtdeeltjes van onzen dampkring veroorzaakt; St. Pierre fchrijft het toe aan de terugkaatfing van het zonlicht van de ijsklompen van de Noordpool; Mairan houdt het voor lichtende deeltjes van den dampkring der zon, die, door eene middelpuntfchuwende kracht van denzelven losgerukt, in onzen dampkring komen, en door de ronddraaijing der aarde naar het Noorden gedreven worden; Canton zoekt de oorzaak van het genoemde verfchijnfel in eene polarifche ftrooming der elektriciteit tusfchen wolken, in den grootst mogelijken afftand; terwijl Franklin, inzonderheid, den elektrieken aard van het Noorderlicht heeft trachten te betoogen. Naar zijn gevoelen (en dit is tegenwoordig het meest gewone) is de elektrieke ftof geftadig in eene ftrooming van het Zuiden naar het Noorden begrepen; wordt door de wolken derwaarts gevoerd; kan zich, uithoofde van de dikke ijsklompen in de ftreken van den Noordpool, niet in de aarde ontladen, en wordt dus genoodzaakt, aldaar weder op te ftijgen, en zich door den zeer lagen dampkring, aan de beide polen, eenen weg in de luchtledige ruimte te banen, waar zij zich dan als licht vertoont. Ondertusfchen heeft niet een dezer verfchillende gevoelens alle verfchijnfels bij het Noorderlicht, tot hiertoe, volkomen kunnen oplosfen. Forster zag in den Zuidelijken *Oceaan* foortgelijke luchtverfchijnfels, waarvan de lichtftralen eene rigting van de pool naar den *aequator* namen.

NOORDKERK. (Hermanus) Een voortreffelijk regtsgeleerde, die gedurende een voornaam gedeelte van de 18de Eeuw te *Amfterdam* gebloeid heeft, en, gelijk de groote Boerhave, niet flechts door geheel zijn vaderland, maar ook buiten hetzelve, met roem bekend was. Hij werd geboren op den 28 van Louwm. 1702 te *Amfterdam* uit brave ouders, met name Jakobus Noordkerk en Margaretha Lindenberg. Zijn overgrootvader van 's vaders-zijde was in het begin der 17de eeuw, terwijl hij het leeraarambt in eene kleine Lutherfche gemeente, heimelijk, en met gevaar bekleedde, door den vijand van alles beroofd, en uit zijn vaderland verjaagd geworden, waarop hij zich naar het herbergzaam *Nederland* begaf, alwaar hij door G. Willemsz Schooterbosch, burgemeester van *Haarlem*, als met opene armen ontvangen, en in die ftad in zijne vorige betrekking geplaatst werd. Na zijn vroegtijdig affterven, werden 's mans jonge kinderen door denzelfden weldoener in huis genomen en opgevoed, en op zijn doodbed aan zijnen kleinzoon, Nikolaas Corver, die naderhand

de burgemeesterlijke waardigheid te *Amsterdam* bekleedde, aanbevolen; gelijk deze dan ook, uit achting voor den verdrevenen leeraar, hen altoos begunstigd heeft. Ten gevolge daarvan, werd den vader van onzen HERMANUS eene bediening bezorgd, te *Amsterdam* op het Oost-Indisch Huis; doch de staat dezes mans, wiens huwelijk eerlang met meer kinderen gezegend werd, gedoogde niet, dat hij zijnen tweeden zoon (HERMANUS) tot de studie opleide, hoezeer al vroeg eene onwederstaanbare trek tot de letteroefeningen in hem bespeurd werd. Van hier, dat zijne ouders in zijne eerste jeugd hem voor de schilderkunst bestemden, waarin hij dan ook onder OTMAR ELLIGER eenige lessen genoot, doch geene, of ten minste middelmatige vorderingen maakte, weshalve hij uit eigene keuze van dat beroep afzag, en, het penseel voor de boeken verwisselende, zich met alle vlijt op de kennis der letteren toelegde; daarin gelukkig ondersteund wordende door het inkomen van zeker middelmatig ambt of beneficie, waarmede hij door het burgemeesterlijk geslacht der CORVERS was begunstigd, en hetwelk hij, gelijk toenmaals meer gebruikelijk was, door eenen ander, tegen zekere bepaalde jaarwedde, liet waarnemen. NOORDKERK, dus op de studie der Latijnsche taal, door behulp van een Hongaarsch leermeester, zich toeleggende, maakte binnen korten tijd daarin zulke vorderingen, dat hij welras tot de kringen van een hooger onderwijs toegelaten, en vervolgens tot doktor in de beide regten, aan 's lands Hoogeschool te *Leijden*, in het jaar 1728, bevorderd werd.

Men zou veelligt op het denkbeeld kunnen komen, of de handleiding, waarvan onze jeugdige regtsgeleerde zich naar mate zijner omstandigheden, vooral wat het Latijn, en de beoefening der voorbereidende wetenschappen van historie,- oudheid,- redeneerkunde als anderzins betreft, moest bedienen, wel toereikend ware geweest, om behoorlijk toegerust voor het vak, waaraan hij zich toewijdde, in *Amstels* pleitzaal te kunnen verschijnen, welke stad, als de grond zijner geboorte, ook tevens de plaats zijner verkiezing was, alwaar hij als voorspraak van het regt en der ongelukkigen zich nederzettede; dan deze bedenking houdt spoedig op, zoo ras men verneemt, dat NOORDKERK, het zij dan, om alle vooroordeelen hier omtrent aanvankelijk te knotten, of wel uit andere oorzaken, hem daartoe bewegende, kort daarop drie regtsgeleerde werkjes, in de Latijnsche taal geschreven, als zoo vele proeven zijner bekwaamheid en lust tot onderzoek in het licht gaf, waardoor hij zich alvroeg in de regtsgeleerde wereld een' naam verwierf, en tevens der Maatschappij, vooral in dien tijd, geenen geringen dienst toebragt. Het *eerste* was eene verhandeling over de *Petronische wet* onder het opschrift: *Specimen lectionum de lege Petronia* in 1731; het andere eene verzameling van opmerkingen over onderscheidene wetten uit het R. regt, ten zelfden jare geschreven; (*observationes Decadis*) en het derde eene dissertatie of betoog: over de wettigheid der echtscheiding

om

om het onnatuurlijk misdrijf (de *matrimoniis ob peccatum fodomiticum jure folvendis*) in het jaar 1733 uitgegeven, waartegen des tijds eene meer dan zeldzame noodkreet zich verhief. Zijne bekwaamheid in het bondig, befcheiden en overtuigend pleiten werd ondertusfchen al meer en meer bij zijne ftadgenooten bekend, vooral ook na dat het hem gelukt was, drie criminele gevangenen, door middel van een ordinair proces, met een gewenscht gevolg, te verdedigen. In deze eerfte pleitreden handhaafde hij de gefchondene regten der menschheid, door de verdediging van een' flaaf, die zijnen meester in *Amerika* ontvlugt, door dezen achterhaald en vervolgens in de gijzeling was geworpen, en wist, door zijne welfprekendheid, den ongelukkigen man zijne vrijheid te fchenken. Later mogt het hem gebeuren, door eene voordragt, die eenen ieder trof, eenen befchuldigden uit de kaken des doods te redden; maar hetgeen alles overtrof was een beroemd geding, waarin hij zich, gelijk WAGENAAR getuigt (*), bij alle voorftanders eener redelijke vrijheid van godsdienst, eenen onfterfelijken naam verwierf, door als voorfpraak op te treden voor twee zijner ftadgenooten, die over het drukken en uitgeven van eene verklaring over het *boek van* JOB, door W. DEURHOF gefchreven, en van onregtzinnigheid betigt, in 1743 ter fchouten rolle gedagvaard en verwezen waren. De fchrandere en welbefpraakte man verdedigde, in dit geval, de befchuldigden, ten aanhooren eener talrijke fchaar, met zoo veel klem en vrijmoedigheid, dat hij de toejuiching der ganfche pleitzaal en der regteren, voor wien hij fprak, mogt wegdragen. Offchoon het te bejammeren is, dat deze pleitreden, die, bij den roem zijner welfprekendheid, zijne regts- en godgeleerde kundigheden, gepaard met die belezenheid, welke hij uit de beste fchrijvers der kerkelijke gefchiedenis had geput, in het heerlijkst daglicht ftelt, nimmer is gedrukt geworden, evenmin als zoo vele andere pleitmemorien onzer vaderlandfche regtsgeleerden, die voor, in, of na zijnen tijd geleefd hebben, zoo heeft echter de kundige M. C. VAN HALL, uit naauwkeuriger aanteekeningen, die nog in druk voorhanden zijn, ons eene korte fchets van ettelijke zinfneden dier memorie, geleverd. (†) Hierin verdedigde hij de vrijheid van den godsdienst en het geweten op het mannelijkst, en betoogde als op onwankelbare gronden, dat het gelooven of niet gelooven van waarheden onafhankelijk was van den wil der menfchen, en alzoo boven het bereik van de voorzorg eens wetgevers, of de beoordeeling des regters, zoo als ook uit dit beginfel altoos 's lands ftaten waren uitgegaan, toen zij, ter gelegenheid onzer ontweldiging aan het Spaanfche juk, aan onderfcheidene mogendheden hadden verklaard, dat het in ons vaderland aan eenen ieder vrijftond, zoodanigen godsdienst

(*) Zie 's mans *Schets van het leven, den aard en het gedrag van den Heere* Mr. H. NOORDKERK bladz. 9 en 10.

(†) Zie Mr. H. NOORDKERK, *befchouwd als Nederd. redenaar en letterkundige* door M. C. VAN HALL, te vinden in het *Magazijn voor wetenfchappen kunften en letteren* door N. G. VAN KAMPEN, 2 d. 2 ftuk bladz. 199--201.

dienst te belijden, als met zijn geweten overeenſtemde, daar toch God alleen de magt aan zich behouden had, om het menſchelijk gemoed te beoordeelen. Zoo dacht en redende de groote NOORDKERK, wanneer het de zaak der verdrukte onſchuld of der vervolging gold, want hij wist, dat hij ſprak voor eene vierſchaar van verlichte mannen, uit de welke (gelijk hij later elders betuigde): *alle vreemde regters en regtsvorderaars van de halzen der poorteren geweerd waren, en dat de eer, het leven en de bezittingen der burgeren geſteld was onder het oordeel van medeburgeren, die het kwaad moesten ſtraffen, maar ſtraffen als vaders. — Hierdoor leefde Neerlands vrijheid en welſtand; doch wanneer door het ongeluk der tijden deze beſcherming ooit weggenomen wierd, dan was het vonnis van ons bederf geteekend.* (*)

Dan, hoezeer NOORDKERK, wanneer het te pas kwam, zeer wel wist gebruik te maken van de ſieraden eener gekuischte taal en overredende welſprekendheid, zoo bediende hij zich echter van geene gezochte of langwijlige inleidingen, die weinig nut of zaaklijkheid aanbrengen; maar ſtelde altoos, het zij hij voor den eisſcher, of den verweerder ſprak, den ſtaat des geſchils klaar, duidelijk en eenvoudig voor, zonder aan kleinigheden te hechten, of incidenten te verzinnen, die voor den regter vervelend, en voor de beurs en het belang der clienten nadeelig zijn. Zijne voordragt was minzaam en deftig, en hij ſprak van en tegen de regters altoos met behoorlijk ontzag, offchoon het hem geenszins aan de noodige vrijmoedigheid mangelde; doch wist ook, wanneer hij zich nu en dan verpligt vond onaangename waarheden aan te roeren, zijne redenen altoos zoodanig te kleeden, dat hij zelfs voor de zulken, wien het aanging, niet aanſtootelijk was. Dan, hetgeen een voornaam beſtanddeel van de hoofdtrekken zijns karakters uitmaakte, was zijne ſtipte eerlijkheid en onkreukbare regtvaardigheid, vooral blijkbaar in de adviezen of regtsgeleerde antwoorden (*reſponſa prudentum*), die hij uitbragt. „ Nooit (ſchrijft een zijner tijdgenooten, die in de gelegenheid was, om hem van nabij te kunnen gadeſlaan) „ ſtak hij zich in zaken, die hij begreep niet geregte-
„ lijk te kunnen beweerd of verdedigd wodden; nooit voedde hij de
„ pleitlust in zulken, die, door eigenbelang verblind, hetgeen hun
„ voordeel aanbragt, of hunne ſchade weerde, voor regt aanzagen.
„ Altoos verklaarde hij eenvoudig, wat hem voorkwam regt te zijn,
„ zonder in aanmerking te nemen, of het met het belang zijner raad-
„ vrageren overeenſtemde: ja, het was hem niet genoeg, zich te
„ wachten voor het opwekken van zulk eene ongepaste pleitzucht in
„ zijne cliënten, maar menigmaal heeft hij zijn werk gemaakt van
„ die ſchadelijke drift tot bedaren te brengen, of geheel te verdrijven
„ in zulken, die zich genegen toonden, de welvaart van hun eigen,
„ of die van eens anders huisgezin, aan hunne onbeſuisde pleitzucht
„ op te offeren." (†) Door zulke en dergelijke redenen, heeft de

(*) Zie 's mans opdragt voor het eerſte deel der *Handvesten van Amſterdam*.

(†) WAGENAAR, in de aangehaalde *Schets*, *bladz.* 22.

de eerlijke man menig proces in deszelfs geboorte vernietigd, en dikwijls den geſtoorden of bedreigden vrede tusſchen bekenden en naastbeſtaanden herſteld of bewaard. WAGENAAR levert daarvan, vragender wijze, een geheel register, en eindigt met de gevolgtrekking, dat het getal van deze en meer andere ſoorten van bijgelegde geſchillen zoo groot was, dat men zonder grootſpraak zeggen kon, dat de beroemde NOORDKERK meer zaken uit de pleitzaal gehouden, dan er in gebragt heeft. Van hier dan, dat 's mans roem zoo gevestigd was, dat het vooroordeel van zijnen tijd de zaak reeds gewonnen rekende, die door NOORDKERK ſtond verdedigd te worden; terwijl men nu nog hedendaags, den regtſchapen regtsgeleerde willende veréêren, hem een' tweeden NOORDKERK noemt. Ondertusſchen bleef hij zelf onder dit alles even nederig, zonder aan den anderen kant te morren, wanneer hij ſomtijds een proces verloor.

NOORDKERK kenſchetſte zich voorts door grootheid van ziel, een onvermoeid geduld, door nederigheid en minzaamheid, door eene zuivere godsvrucht, doch bovenal door zijne geneigdheid, om ongelukkigen te helpen. Hij bediende behoeftigen en de godsdienstige geſtichten van verſchillende gezindheden om niet, en geringe weduwen, verdrukte wezen en andere rampſpoedigen vonden in hem altoos eenen getrouwen raadsman en ijverigen voorſtander. Van hier, dat zijn huis de toevlugt was voor rijk en arm, en hetzelve, zoo als ook zijne verſchijning voor de balie, te regt eene leerſchool voor vele jongere zijner toen levende ambtgenooten mag genoemd worden, waaronder de overledene NIKOLAAS BONDT, HENDRIK BARTIJN LUIKEN, JACOB KLINKHAMER en JAN BAPTISTA DE GRAAF in de eerſte plaats te tellen waren. Dan, was NOORDKERK in alle deelen als *regtsgeleerde* groot, en had eene 43 jarige ondervinding in de praktijk hem gelegenheid verſchaft, om velen tot een model te zijn van hetgeen een regtsgeleerde op de moeijelijke loopbaan zijns beroeps te betrachten, en welke klippen hij daarentegen op dezelve, te vermijden heeft (*) niet minder was hij groot als *letterkundige*. „ Eenige weinige of „ geheel niet gekende, en door velen onachtzaam voorbij geziene „ bronnen," zegt M. C. VAN HALL," ſtellen zijne groote verdiensten, „ als zoodanig in het helderst daglicht, en toonen alzoo aan, dat „ NOORDKERK, op het voetſpoor van onderſcheidene groote regtsge„ leerden, zoo bij de *Romeinen*, *Franſchen*, als *Nederlanders*, de be„ oefening onzer vaderlandſche taal met die der regtsgeleerdheid wist te „ vereenigen, en dat hij in de eerſte zoo ervaren, als welſprekend was."

Dan,

(*) Wie als regtsgeleerde hier omtrent eenige handleiding begeert, leze de mannelijke en welgeſtelde Jubelrede, van den geleerden J. VAN DER LINDEN, gehouden *den* 1 van Lentem. 1824, in de doorluchte ſchool te *Amſterdam*, ter gelegenheid van het feest zijner 50 jarige bevordering tot leeraar in beide de regten, ten onderwerp hebbende: *De his, quae à causarum patronis potisſimum vel obſervanda, vel vitanda esſe, per dimidium ſeculi experientia me docuit.*

Dan, daar eene proeve hiervan, voor eene schets als deze, te omslachtig zijn zou, zoo verwijzen wij den lezer naar de gemelde lofrede.

Zoo ijverig en werkzaam rolden zijne dagen zachtkens heen; terwijl hij, ongehuwd, zijnen meesten tijd aan zijne geliefde studie, de regtsgeleerdheid, te koste legde, en slechts in een' enkelen wekelijkschen vriendenkring, van weinige uitgekipte en geleerde mannen, eenige uitspanning voor zich zocht. Omtrent tien jaar voor zijnen dood, werd NOORDKERK overvallen van een gevaarlijk bederf in de sappen, hetwelk hem noodzaakte het pleiten te staken, en zich voornamelijk met adviseren bezig te houden, waarin hij, zoo veel hem zijn verzwakkend vermogen toeliet, tot weinig tijds voor zijnen dood volhardde. Hij stierf aan een verval van krachten op den 6 van Slagtm. 1771 in den ouderdom van bijna 70 jaar, bemoedigd en in het vooruitzigt op een beter vaderland. Zijn lijk werd, op zijne uitdrukkelijke begeerte, zonder veel gevolg, naar *Haarlem* vervoerd, en aldaar in de groote kerk in stilte bijgezet. De geleerde P. BURMANNUS SECUNDUS gedacht zijner in een Latijnsch treurdicht, hetwelk door den hier bovengemelden lofredenaar in Hollandsche versmaat is overgebragt, en bij wijze van inleiding voor zijne redevoering is te vinden.

Onder de schriften, die van NOORDKERKS hand het licht zien, kan men, behalve de hier voren opgegevene, nog tellen: zekere doorwrochte verhandeling, vervat in een berigt, ten behoeve van den baljuw van *Noordwijkerhout* gesteld, waarin vele bijzonderheden omtrent het *Strandregt* zijn bijeen verzameld, te vinden in de nieuwe *Nederl. Jaarb.* van 1769 *bl.* 578 en volg. (De overledene Hoogleeraar CRAS getuigt in zijne nagelatene verhandeling aangaande de echtheid des schrijvers over dit stuk. 1. *D. bl.* 277.) Vervolgens eenige naamlooze geschriften, die hij in het jaar 1748, tot demping van de stedelijke onlusten, welke toenmaals te *Amsterdam* onder het gemeen plaats grepen, uit liefde voor orde en rust, in het licht gaf; alsmede zekere door hem bewerkte Redevoering, in eenen kleinen kring van lettervrinden uitgesproken „ *over het ijdele en nuttige, dat hier beneden den mensch,* „ *als natuurlijk en zedelijk verstandig wezen, aankleeft en ten deele* „ *valt.*" Doch hetgeen boven allen uitmunt is die merkwaardige en mannelijke Opdragt aan de toenmalige regering van *Amsterdam*, geplaatst voor het eerste deel der *Handvesten* en *Privilegien* van gemelde stad, door twee andere geächte regtsgeleerden begonnen, doch door NOORDKERK in 1755 voltooid. Onze regtsgeleerde legde er de laatste hand aan, schikte deze keuren zoo veel mogelijk naar de orde der *Pandekten*, en arbeidde hier aan met eene onbegrijpelijke naauwkeurigheid en geduld; terwijl gemelde opdragt allezins blijken draagt, dat noch vooroordeel, noch vleijerij, en veel minder schandelijke baatzucht, zijne pen bestuurden, maar dat liefde voor orde, regt en billijkheid en eene burgerlijke vrijheid, die hare palen kent, de kennelijke gronden zijner staatkundige gevoelens uitmaakten.

NOORDSTER. Zoo noemt men die ster, welke het naast aan

de

de Noordpool ſtaat. Zij is eene vaste ſter van de tweede grootte, vertoont zich aan het uiterſte einde van den ſtaart van den kleinen beer, en dient tot een kenmerk, waaraan men het Noorden en de ligging van de Noordpool kan kennen, om welke reden zij ook wel de *geleiſter* genoemd wordt.

NOORDZEE of DUITSCHE ZEE. Deze ligt tusſchen *Grootbrittanie*, de *Nederlanden*, *Duitschland*, *Noorwegen* en *Denemarken*. Zij ontleent haren naam van hare Noordelijke ligging tegen *Duitschland* en de *Nederlanden*, en hare oppervlakte wordt op 10,000 v. m. geſchat. Haar water is zouter, dan dat van de *Oostzee*, en men ziet het, meerder dan andere zeeën, des nachts lichten. De ebbe en vloed der *Noordzee* vertoont zich het ſterkst aan de Nederlandſche en Engelſche kusten, hetgeen daaraan moet worden toegeſchreven, dat het water door het kanaal, tusſchen *Engeland* en *Frankrijk*, in eene naauwere ruimte wordt beſloten. Deze ebbe en vloed is zelfs op de *Theems*, tot verre landwaarts in, zigtbaar. Bij *Katwijk* verſchillen beide $5\frac{1}{2}$, bij *Brouwershage* 8, en bij *Blankenburg*, in *Vlaanderen*, 16 voet.

NOORMANNEN. Zoo noemden de volken van het Zuidelijke *Europa* de Skandinaviſche natien, die nog niet in de drie afzonderlijke rijken, *Zweden*, *Denemarken* en *Noorwegen* verdeeld waren, en van de 8ſte tot de 11de eeuw het geheele Zuidwestelijke gedeelte van *Europa*, door derzelver kruistogten, veroveringen en ſtrooperijen, met ſchrik vervulden. De *Noormannen* waren grootendeels van Duitſche afkomst. De Deenſche *Noormannen* verdrongen, ſedert 787, de *Angel-ſakſen* in *Engeland* meestal uit hunne woonſteden, en handhaafden zich hier verſcheidene eeuwen met afwisſelend geluk. Een andere tak der *Noormannen* plunderde, onder Karel *den Grooten*, met hunne vloten, *Vriesland*, en drongen reeds onder Lodewijk *den Vroomen*, tot aan de *Zeeuwſche* en *Vlaanderſche* kusten door. Nog gevaarlijker, echter, werden zij ſedert het einde der 9de eeuw voor de Carolingiſche koningen van *Frankrijk*, zoodat Karel *de dikke* hun hier, uit eene ontijdige vrees, het regt toeſtond, om ten Westen van den mond der *Seine* te mogen landen en zich neder te zetten. Trotsch op dit gelukkig gevolg, veroverden zij de wijd uitgeſtrekte landſtreek, die naderhand door hen *Normandië* genoemd werd; maakten *Bretagne* aan zich leenpligtig; ſloegen de Franſche koningen, uit het geſlacht der *Carolingers*, herhaalde malen, en veroverden zelfs onder Willem, hertog van *Normandië*, in 1066 geheel *Engeland*. Deze vorst wierp zich nu hier tot koning op, nam den bijnaam van *veroveraar* aan, en zijne nakomelingen bezaten tot 1153 den Engelſchen troon. De vermeestering van *Engeland* had op de vorming der taal, zeden en gewoonten der *Engelſchen* eenen aanmerkelijken en duurzamen invloed, gelijk zij dien niet minder op *Frankrijk* heeft uitgeoefend. *Frankrijk* moest ſedert van die natie, welke eén groot gedeelte der langs de kusten van dit rijk gelegene landſchappen in bezit had, gedurende de geheele middeleeuw, zeer veel lijden, en men

moet

moet in de hieruit voortgevloeide, aanhoudende oorlogen, tusschen *Engeland* en *Frankrijk*, den eersten grond zoeken van dien onverzoenlijken haat tusschen deze beide natien, welke nog blijkbaar is. Zelfs in *Rusland* vertoonden zich de *Noormannen* in 862, bij de oprigting van dit rijk, onder RURIK, als een zeer magtig volk, en de Napolitaansche staat moest bijna eene eeuw later de gevoeligste schokken ondervinden: zelfs veroverden zij sedert 1035 alle Napolitaansche landen, en regeerden dezelve, door den paus ondersteund, door koningen, tot dat het eindelijk den *Duitschers*, onder HENDRIK VI, in 1193 gelukte, om hier aan hunne heerschappij een einde te maken. Sedert werden de *Noormannen* verdeeld; hunne krijgstogten en zeerooverijen hielden eindelijk geheel op, en hun naam geraakte in de geschiedenis in vergetelheid.

NOORWEGEN is tegenwoordig een, met *Zweden* vereenigd, koningrijk, op het Skandinavisch schiereiland, dat ten Oosten door *Zweden*, en voor het overige door de *Noordzee* bepaald wordt. Dit land, hetwelk voormaals zijne eigene koningen had, was sedert 1387 tot 1814 met *Denemarken* vereenigd; doch na den slag bij *Leipzig* in Wijnm. 1813, wendde zich de kroonprins van *Zweden* met zijn leger tegen *Denemarken*, waarop, na eenige bloedige tooneelen in het Holsteinsche, in het laatst van Winterm. 1813, te *Kiel*, de vrede getroffen werd, waarbij *Denemarken* het koningrijk *Noorwegen* aan *Zweden* afstond, aan welke laatste mogenheid, zoo men verzekert, dit land reeds in 1812 door eenige der verbonden mogenheden, voor deszelfs toetreding tot het verbond tegen *Frankrijk*, was toegezegd. Daar, ondertusschen de Deensche prins CHRISTIAAN, die gouverneur van *Noorwegen* was, door de standen dezes lands, welke dezen afstand niet wilden erkennen, tot onafhankelijk koning van *Noorwegen* was verkozen geworden, zoo drong de kroonprins van *Zweden*, in den zomer van 1814, met een leger in dat land, waarop, na eenige gevechten, eene overeeenkomst werd gesloten, waarbij *Noorwegen*, als een zelfstandig koningrijk, onder eenen afzonderlijken regeringsvorm, met *Zweden* werd vereenigd. De betrekkingen des lands, ten aanzien van het laatstgenoemde rijk, zijn in de rijksacte bepaald, welke tusschen de *Sorthing* (landdag) van het Noorweegsche rijk en de standen van het Zweedsche is opgerigt, en den 31sten van Hooimaand 1815 te *Christiania*, en den 6den van Oogstm. daaraanvolgende, te *Stokholm*, onderteekend werd.

Noorwegen heeft eene oppervlakte van 5,640 v. m. Het klimaat is, in het Oostel. en vooral in het Noordel. gedeelte, zeer ruw, en alleen langs de kusten eenigzins gematigder. De lucht is er intusschen zeer gezond, en de zomer, zoo als in het geheele Noorden, kort en brandend heet. Moerassen, bosschen, bergen en woestijnen kenmerken de nog zwakke bevolking, welke volgens de laatste opgave op 900,000 inwoners geschat wordt, en verhinderen grootelijks de bebouwing van den grond. De bewoners moeten zich derhalve zeer be-

behelpen, en zijn dikwijls, wanneer er geen genoegzamen toevoer van koren plaats heeft, aan hongersnood blootgesteld. De uitvoer van den Noorweegschen handel bestaat in hout, voornamelijk mastboomen, ijzer, koper, pek, hars, zout, boter, pelterijen, asch, gedroogde visch, en inzonderheid haring, en de invoer in specerijen, zout, wijn, koren, wijnazijn, brandewijn, wolle stoffen, tabak en allerhande kramerijen. De inwoners, eigenlijke *Noorwegers* en *Finlappen*, belijden den Lutherschen godsdienst, en hunne taal verschilt zeer weinig van de Deensche. Het land wordt in 5 stift-ambten verdeeld, namelijk: *Christiania*, of *Aggerhuus*, *Christiaansand*, *Bergen*, *Drontheim* en *Nordland* met *Finmarken* of Noorweegsch *Lapland*. *Christiania* is de hoofdstad des lands, en heeft eene Hooge school en verscheidene andere inrigtingen, alsmede ijzer-, linnen-, kruid-, papier-fabrijken enz.

NORDKOPING. Eene der aanzienlijkste steden van *Zweden*, en wel in *Oost-Gothland*. Hare gunstige ligging aan den mond van den *Motala*-stroom (waarop de schepen tot de stad kunnen naderen) aan de baai *Bavicken*, maakt haar tot de stapelplaats van *Oost-Gothland*. Zij bevat ruim 9000 inwoners, en heeft, behalve eene welingerigte scheepstimmerwerf, eene vingerhoeden-fabrijk, wollen-manufakturen, eene spijkermakerij, geweer-, papier-, staal-, leder, en de beste lakenfabrijk van *Zweden*. Er zijn 3 kerken, liefdadige inrigtingen, eenen schouwburg, eene aanzienlijke bibliotheek en vele scholen enz.

NORICUM. Een Romeinsch wingewest, ten Oosten door het gebergte *Cetius* (den *Kalenberg*) van *Pannonië*; ten Noorden door den *Donau* van *Duitschland*; ten Westen door den *Oenus* van *Rhaetië* en *Vindelicië* gescheiden, en ten Zuiden zich tot aan de *Savus* (*Sau*) uitstrekkende. Het bevatte dus *Oostenrijk*, *Stiermark*, *Carinthië*, *Beijeren*, *Tyrol* en het bisdom *Salzburg*. Vroeger was het een afzonderlijk koningrijk; doch onder AUGUSTUS kwam het na bloedige oorlogen onder de *Romeinen*. De volgende keizers voerden hier krijg tegen de *Germanen*. Men vond er veel ijzer van goede hoedanigheid, zoodat vooral de Norische klingen beroemd waren.

NORMAAL-SCHOLEN zijn scholen ter vorming van onderwijzers, die tevens tot eenen leiddraad voor de overigen dienen. Men vindt er in *Pruissen*, *Wurtemberg*, en verscheidene Duitsche staten, die naar de leerwijze van PESTALOZZI zijn ingerigt. Ook de kweekschool voor onderwijzers, in de Zuidelijke provincien wordt eene Normaalschool genoemd. De door NAPOLEON ingevoerde, en door LODEWIJK XVIII, in Sprokkelm. 1815, op nieuw ingerigte Normaalscholen in *Parijs*, zijn eigenlijk voor onderwijzers aan geleerde scholen, waarop ieder akademie of universiteit in *Frankrijk*, jaarlijks, een geëvenredigd getal kandidaten, voor den tijd van 3 jaar, kan zenden. Zij onderscheiden zich van de in *Göttingen*, *Berlijn*, *Munchen* enz. bestaande geleerde *Seminariën* alleen daardoor, dat de kweekelingen, onder eene zekere kloosterlijke tucht, bij elkander wonen.

NORWICH. De hoofdſtad van het Engelsch graafſchap *Northfolk*, liggende ter plaatſe, waar de *Winsder* in de *Yare* valt, welke van hier tot aan haren mond bevaarbaar is. De ſtad is groot; doch heeft ſlechte onregelmatige ſtraten, en telt 37,000 inwoners. Zij heeft eenen bisſchop, een huishoudkundig genootſchap, en een inſtituut voor blinden, een hospitaal, 37 kerken, behalve de bedehuizen, en eenen ſchouwburg. *Norwich* was reeds ſedert het begin der 14de eeuw beroemd wegens zijne wollen ſtoffen. Hollandſche vlugtelingen zetteden er zich op verſchillende tijden neder, en legden langzamerhand den grond tot den volgenden bloei der fabrijken van lakens, wollen ſtoffen en kouſen in *Engeland*, die allen buiten 's lands verzonden werden. In later tijden echter, ſedert de katoenen ſtoffen beter koop en meer gezocht werden, en er in verſcheidene landen een verbod op den invoer der Norwichſche fabrijkgoederen werd gelegd, ging de eene buitenlandſche markt na de andere verloren, en moest zich de nijverheid tot andere voorwerpen bepalen. Men vervaardigt er inzonderheid Shawls, welke de Indiſche nabij komen, en tegenwoordig een aanmerkelijk handel-artikel, naar alle oorden der wereld verzonden wordende, uitmaken. In den beginne maakte men dezelve van zijde en fijne wol, naderhand van zijde en katoen, als mede van het fijne haar der honden. Voorts heeft men tegenwoordig te *Norwich* katoen-fabrijken van onderſcheidene ſoorten van goederen: ook vervaardigt men er, ſedert eenigen tijd, hennep- linnen, namelijk, grof voor zak- en paklinnen, en fijner voor hemden, beddelakens enz. benevens linnen van vlas, en eene bijzonder zware ſoort van kalmuk, waartoe men den afval van andere fabrijkgoederen gebruikt, die anders zouden verloren gaan. Bij den ſchoonen waterval vindt men anker- en andere ſmederijen en geſchutgieterijen.

NOSOCOMIUM is de Latijnſche benaming van een gast- of ziekenhuis, waarin behoeftige zieken verzorgd en genezen worden.

NOSOLOGIE (*Uit het Grieksch*) noemt men in de geneeskunde die wetenſchap, welke zich met de ziekten op zich zelve, inzonderheid met derzelver benaming en rangſchikking, bezig houdt. Sommigen houden deze benaming als eene gelijke beteekenis hebbende met Pathologie; doch anderen beſchouwen Noſologie als een gedeelte dezer wetenſchap.

NOSSELT. (JOHANN AUGUST) Deze verdienstelijke geleerde werd in 1734 te *Halle* geboren; begon in 1753, als magister, voorlezingen te houden, en verwierf reeds als buitengewoon Hoogleeraar, in 1762 zoo veel bijval, dat hij de gehoorzaal der univerſiteit tot zijn auditorium moest kiezen. De rampen, echter, welke in 1806 zijn vaderland troffen, ſtelden eenen eindpaal aan zijne werkzaamheid; doch bleef hij, in weerwil zijner diepe geleerdheid, nog zelfs in zijnen hoogen ouderdom, voor nieuwe denkbeelden vatbaar. Het godgeleerde ſtelſel was bij hem geen geſloten geheel, maar voor volmaking berekend. Hij kantte zich moedig tegen alle aanvallen, wel-

ke

ke men op geloofs- en gewetensvrijheid mogt beproeven, en toonde dit inzonderheid omtrent de geloofs-commisfie onder FREDRIK WILLEM II. De tegenwoordige koning fchonk hem den titel van geheimraad, en onderfcheidde hem, gedurende zijn verblijf te *Halle*, als den man, aan wien de meeste en voornaamfte godgeleerden in zijne ftaten hunne geleerde vorming te danken hadden. Hij overleefde het lot van *Pruisfen* flechts korten tijd, en ftierf als oudfte der univerfiteit in Lentem. 1807. Onder de voornaamften zijner werken behooren: *Anweifung zur Bildung angehender Theologen*, 3 deelen, en *Anweifung zur Kenntnifs der besten theologifchen Bücher*. De overigen zijn van eenen uitlegkundigen, zedelijken en godsdienstigen inhoud.

NOTEN. Zoo noemt men in de muzijk de teekens, waardoor zoo wel de hoogte en laagte der toonen, als derzelver duurzaamheid wordt aangewezen. Zij zijn dus in het toonfchrift datgeen, hetwelk de letters in het letterfchrift zijn. De eerfte uitvinding der Noten wordt aan TERPANDER, een *Griek* van het eiland *Lesbos*, toegefchreven, die omtrent 650 jaar voor onze tijdrekening leefde. Later bedienden zich de *Grieken*, ter aanwijzing hunner 18 toonen, van de letters van hun alphabet; doch daar zij de gelijkheid der toonen, die zich in verfchillende oktaven herhalen, nog niet kenden, en bij iedere toonfoort, andere teekens, zoo als ook bij het gezang wederom andere, als bij de fpeeltuigen, gebruikten, zoo hadden zij 990 verfchillende toonteekens noodig. Dit zoo verbazend wijdloopig muzijk-fchrift werd eerst door paus GREGORIUS *den Grooten*, omtrent het einde der 6de eeuw, vereenvoudigd. Hij fchafte de Griekfche toonteekens af, die uit kleine, ftaande, liggende, en verminkte letters beftonden, en voerde in derzelver plaats de 7 eerfte letters van ons alphabet in, waarvan de groote de 7 lagere en de kleine de 7 hoogere toonen aanduiden, waarbij nog de *aa*, als een teeken van den 15den toon, gevoegd werd. Deze letters had men de gewoonte, om boven de lettergrepen van den tekst te fchrijven, en op deze wijze behielp men zich bijna eene halve eeuw, tot dat de benediktijner monnik GUIDO, uit *Arezzo*, in de 11de eeuw, in plaats van letters punten (onze tegenwoordige Noten) invoerde, die op boven elkander getrokkene linien geplaatst werden. Een *Duitfcher*, FRANCO genoemd, veranderde deze punten in vierkanten van verfchillenden vorm, en bepaalde daardoor de onderfcheidene duurzaamheid der Noten. Een naast de Noot geplaatst punt verlengt altijd de voorgaande Noot op de helft harer waarde. (Men zie verder: TOON en TOONKUNST.)

NOTTINGHAM. Een der aangenaamfte en vruchtbaarfte Graaffchappen in *Engeland*, hetwelk door de rivier de *Trent* doorftroomd wordt. Hetzelve bevat eene oppervlakte van 36 vierk. mijlen. met 179,100 inwoners. Het land is bijzonder rijk in granen, hop, voederkruiden, zoethout, fteenkolen enz. De hoofdftad draagt denzelfden naam; ligt aan de genoemde rivier, en telt 31,000 inwoners. Men vindt er de aanzienlijkfte koufen-fabrijken van *Engeland*, voornamelijk

lijk van zijde en katoen, welke, vooral federt de invoering der *Arkwrightfche* fpinmachines, aanmerkelijk zijn toegenomen, en 3000 wevers aan den gang houden. Deze koufen worden in groote menigte naar *Amerika*, *Oost-* en *West-Indien*, *Duitschland*, *Spanje*, *Rusland* en zelfs naar *Frankrijk* verzonden, waar men echter, uit hoofde der inlandfche fabrijken, den invoer van zijden koufen niet toelaat. Ook vervaardigt men in *Nottingham* zwarte zijden kanten, mantels en fluijers. Men heeft er de beste loodwit-fabrijken, aanzienlijke alebrouwerijen, vele fcheepvaart, eene fchoone markt, en een fterk flot.

NOVA ZEMBLA. Een uitgeftrekt land, 4,225 v. m. bevattende, en beftaande uit twee eilanden, die door de breede ftraat *Matotfchnoi* van elkander gefcheiden worden. Het ligt tusfchen 70 tot 89o Oostelijke lengte, en 69 tot 78° Noordelijke breedte, en wordt onder het Rusfisch gebied *Archangel* geplaatst. Het Zuidelijk gedeelte is grooter dan het Noordelijke, en ten Zuiden van *Nova Zembla* liggen de *Waigatz-Eilanden*, die door het kanaal van dien naam van het vaste land gefcheiden zijn. De Rusfifche jagers en visfchers, die hier zwanen, ganzen, visfchen, wolven, rendieren, witte beeren, fteen-vosfen en walrusfen vangen, bezoeken dit land alleen in den zomer. Het is bijna altijd met fneeuw en ijs bedekt, en in den winter in eenen onafgebroken nacht gehuld, die drie maanden duurt, en alleen door het veelvuldig Noorderlicht fomtijds verlicht wordt. Aan de Noordkust des lands heeft men zeer hooge bergen, die ver boven de wolken reiken; doch van het binnenfte van het zelve weet men niets meer, dan dat er noch gras of boom groeit, en er alleen mos en eenige ftruiken zonder bladen gevonden worden. Uit hoofde van het verfpreide gevoelen, als of zich eertijds te *Nova Zembla*, of in deszelfs omtrek, rijke zilvermijnen, zouden bevonden hebben, zond de grootkanzelier, de graaf ROMANZOFF, in het jaar 1817, op eigen kosten, eenige kundige bergwerkers derwaarts; doch zij vonden niet de minfte fporen van dien aard. Vooral is dit eiland merkwaardig door de togten der *Nederlanders* in het laatst der 16de eeuw, en het overwinteren van HEEMSKERK en BARENDS met hunne togtgenooten, zoo fchoon door onzen TOLLENS bezongen. Jammer, dat de *Rusfen* alle de Nederlandfche benamingen alhier in vergetelheid hebben gebragt.

NOVEMBER. Bij ons ook Slagtm. genoemd, van de vrij algemeene gewoonte hier te lande, om in dezelve zijnen winter-voorraad van vleesch op te doen. Zij was volgens de inftelling van ROMULUS, den ftichter en eerften koning van *Rome*, die het jaar in 10 maanden verdeelde, beginnende met Maart, de negende, en wordt van hier *November* geheeten. Bij de *Romeinen* was zij aan de godin DIANA gewijd.

NOVICIAAT. Zoo wordt het proefjaar genoemd, hetwelk diegenen genieten, die het kloosterleven verkiezen, en waarin het hun vrijftaat, zoo zij in die levenswijze geen langer behagen fcheppen, om het klooster weder te verlaten. Dit proefjaar plagt eertijds voor

de

de *Novicen* (zoo noemde men de nieuwelingen) zeer moeijelijk te zijn; doch in vervolg van tijd heeft men hun het kloosterleven smakelijker weten te maken.

NUBIE. Een groot land in *Afrika*, grenzende ten Oosten aan den *Arabischen* zeeboezem en de kust *Abex*, ten Noorden aan *Egypte*, ten Westen aan *Darfur*, en ten Zuiden aan *Abyssinie*. Het bevat 9 000 v. m., wordt van den *Nijl* doorstroomt, en heeft in het Noorden onafzienbare zandwoestijnen, waarin de roofzieke *Nomaden* op de karavanen loeren. Over het algemeen is de luchtstreek van *Nubië* ondragelijk heet, en alleen in het Oostelijk gebergte eenigzins gematigd. Het land levert koren, rijst, suiker, meloenen, wijn, tabak, vlas, goud en zout op. Ook vindt men er rundvee, schapen, paarden, kameelen, elefanten, giraffen, papegaaijen, leeuwen, tijgers, krokodilien enz., benevens ebben- en sandelhout, bambusriet en gom. De voornaamste steden zijn *Dongola* en *Sennaar*, waarvan de laatste eenen aanzienlijken handel, inzonderheid met *Arabië*, drijft, en op 100,000 inwoners geschat wordt.

NUMA POMPILIUS. Tweede koning van *Rome*, die in het jaar 716 voor onze tijdrekening tot opvolger van den vermoorden ROMULUS verkozen werd. Hij was de vierde zoon van POMPILIUS POMPO, een aanzienlijk *Sabyner*, en van TATIA, de docher van dien TATIUS, die eenigen tijd met ROMULUS te gelijk koning was. Nadat hij 13 jaar met haar in zijn vaderland als een ambteloos burger geleefd had, begaf hij zich na haren dood naar het land, waar hij zijne dagen in stille eenzaamheid doorbragt, tot dat hij tot koning benoemd werd. NUMA was verre verwijderd van den krijgszuchtigen aard zijns voorgangers; doch bezat, daarentegen, alle de eigenschappen van een groot wetgever, en poogde de ruwe zeden van zijn volk door den godsdienst te verzachten. Men houdt hem tevens voor den oprigter van het collegie der *Pontiffices*, en den insteller der *Flaminen* en *Vestalen*. Ook heeft hij zich door het verbeteren van den calender bij de *Romeinen* zeer verdienstelijk gemaakt, door bij de 10 maanden van het jaar nog Januarij en Februarij te voegen, en een maanjaar van 354 dagen in te voeren. Voorts worden almede de bepalingen der *dies fasti* en *nefasti*, de vereering der *termini* of grenssteenen, en de afschaffing van menschen-offers aan hem toegeschreven. Bovendien bevorderde hij den landbouw en den vrede, en werd, onder zijn bestuur de tempel van JANUS voor de eerste maal gesloten. Om aan zijne wetten en nieuwe inrigtingen klem bij te zetten, gaf hij voor, dat hij alles op raad van de nimf EGERIA verrigtte. NUMA regeerde meer dan 40 jaar, in welken tijd de staat niet alleen door geenen oorlog ontrust werd, maar ook het Romeinsche rijk in bloei en welvaart aanmerkelijk was toegenomen.

NUMANTIA. Eene Spaansche stad, beroemd door de dapperheid en het onverdiend lot harer inwoners, die, schandelijk beleedigd door de *Romeinen*, twintig jaar met hen krijg voerden, en, schoon slechts

vier

vier duizend gewapenden den vijand kunnende tegenstellen, 14 jaar lang het beleg van 40,000 *Romeinen* moedig wederstonden. Toen eindelijk SCIPIO AEMILIANUS het bevel over dit vermaarde beleg had op zich genomen, en de *Numantiers* door naauwe insluiting tot het uiterste dreef, namen zij het wanhopend besluit, om de stad in brand te steken, en wierpen zich met vrouw en kinderen in de vlammen; verschaffende aan den belegeraar den droevigen naam van *Numantiner*.

NUMIDIE. Een uitgestrekt landschap van *Afrika*, hetwelk zijnen naam ontleent van *Nomaden* of zwervende volken, die het vroeger bewoonden. Het bevatte grootendeels het tegenwoordige gebied van *Algiers*. MASINISSA, die den *Romeinen* bijstand tegen *Karthago* bood, bragt het vooral tot aanzien, daar het te voren aan de *Karthagers* cijnsbaar was. Deszelfs vroegere vruchtbaarheid moet in geene vergelijking gestaan hebben met de tegenwoordige, daar het toen door een werkzaam volk bewoond werd. Na de onderbrenging van JUGURTHA verdeelde CAESAR dit land onder zijne soldaten. De *Numidiers* waren als goede ruiters vermaard.

NUMITOR. (Zie ROMULUS.)

O

O. Deze letter beteekent op de Romeinsche penningen *optimus*; OB. C. S. *ob cives Servatos*, (voor het behoud van burgers of landlieden); ORB. TERR. *orbis terrarum*, en OPEL. *Opelius*. In de Romiensche opschriften verstaat men door O. D. S. M. *Optime De Se Merito*; door O. E. B. Q. C. *Ossa Ejus Bene Quiescant Condita*, (dat zijne begravene beenderen in vrede mogen rusten); door O. H. S. S. *Ossa Hic Sita Sunt*; door O. M. T. *Optimo Maximo Tonanti*; door O. P. D. *Ollae Publicae Datae*; door O. V. F. *Omnibus Vota Fecit*, door OB. HON. *Ob Honorem*; door OB. AN. *Obiit Anno* enz. — Op de Fransche munten is de O het kenmerk van de stad *Riez*, waar zij gestempeld zijn, en een kleine *o*, wanneer zij voor eenen Ierschen naam staat, geeft eene adelijke afkomst te kennen. Eindelijk gebruiken de scheidkundigen de O voor een zeker karakter, en beteekent *Aluin*; doch 3 kleine *o*, dus gesteld $_{o}{}^{o}{}_{o}$, duiden olie aan.

OARS. Dus noemt men zekere vaartuigen op de *Theems*, waarop 2 roeijers zijn, en die alleen gebruikt worden, om passagiers over en weder te voeren.

OASEN, (*Oasis*, ook *Hyasis*; Koptische benamingen, een bewoond oord beteekenende), zijn vruchtbare plaatsen, naar eilanden gelijkende, in de woestijnen van *Lybië*, die haren oorsprong aan de beeken verschuldigd zijn, welke van de hoogten of bergen komen, aan wier voet zij liggen. In de groote zandwoestijn *Sahra*, die eene uitgestrektheid van 65,000 v. geographische m. heeft, vindt men

32 zulke plaatſen, die door beeken doorſtroomd worden, en met dadels en palmen bedekt, doch waarvan ſlechts 20 bewoond zijn. Tot de *Oaſen* der ouden behoort *Siwah*, het oude *Ammonium*. Deze bevat eene ſtad, en vijf kleinere plaatſen; zijnde het gebied dezer kleine Republiek in tuinen verdeeld. Ten Westen van den bergrug *Ramli* liggen de groote en kleine Egyptiſche *Oasen*. Van de Westelijke *Augila*, die door kooplieden bewoond wordt, en op den handelweg van *Egypte* naar *Fesſan* ligt, vindt men in de ſchriften der ouden geen gewag gemaakt.

OBELISKEN. Zijn vierkante zuilen, welke van boven dunner worden, en in eene kleine piramide eindigen. Zij werden door de *Egyptenaren* uitgevonden, en zijn van hoogen ouderdom. HERODOTUS maakt er reeds gewag van; doch PLINIUS ſpreekt er het breedvoerigst over, en houdt koning MITRES of MESTRES, die *Thebe* regeerde, voor derzelver eerſten ſtichter, offchoon hij den tijd, waarin deze vorst leefde, niet opgeeft, en zijn naam door HERODOTUS en DIODORUS ook niet genoemd wordt. De meeste Obelisken zijn 50 tot 150 voet hoog, en meestal uit eenen enkelen ſteen, veeltijds van roodachtig graniet, maar ook eenigen van wit marmer, gehouwen. Van onder beſlaan zij gewoonlijk eene plaats van 4 tot 12 en meer voeten in het vierkant, en zijn doorgaans met hieroglyphen verſierd, die verdiept uitgewerkt, en veeltijds in vakken, of trapswijze verdeeld, en ſomtijds met verſchillende kleuren geverwd zijn. Ettelijke Obelisken vindt men ook geheel glad en zonder hieroglyphen, en zijn mogelijk van later tijd, toen de kennis van dit beeldſchrift reeds was verloren gegaan. De Obelisken rusten van onder op een eenvoudig vierkant voetſtuk, dat 2 tot 3 voet breeder dan de Obelisk zelve is, en eene holte heeft, waarin zij ſtaat. Volgens HERODOTUS waren de Obelisken aan de zon gewijd, en een zinnebeeld der zonneſtralen; doch dat zij oorſpronkelijk tot zonnewijzers zouden zijn beſtemd geweest, is niet waarſchijnlijk, omdat de bovenſte punt derzelve geene ſcherpe ſchaduw maakte; nogtans werden zij later daartoe gebezigd, en op de toppen van ſommigen kogels of bollen geplaatst. Zoo veel is zeker, dat zij bij de oude *Egyptenaren* de groote pleinen voor de tempels verſierden, voor wier hoofdingang gewoonlijk eenigen, en wel van eene aanzienlijke hoogte ſtonden; terwijl de kleine van 11 tot 12 voet tot voetſtukken voor afgoden dienden. De meeste Obelisken werden uit eenen enkelden ſteen in de ſteengroeven van *Opper-Egypte* uitgehouwen, en langs kanalen in den *Nijl* naar de plaats van derzelver beſtemming gebragt. Men vindt nog tegenwoordig verſcheidene Obelisken in *Egypte*, van waar de Romeinſche keizers eenigen naar *Rome* gevoerd hebben. Zoo liet AUGUSTUS b. v. twee groote uit *Heliopolis* derwaarts brengen, waarvan de eene de naald van den verbazenden zonnewijzer uitmaakte, welke die vorst door den ſterrenkundigen MANILIUS op het *Marsveld* liet aanleggen, en op welker top een kogel of bol geplaatst was; terwijl

wijl de andere in den *Circus Maximus* ftond, en voor dezelfde gehouden wordt, welke de koning SEMNESERTEUS, volgens PLINIUS, liet oprigten. Bij de verwoesting van *Rome* door de *Barbaren* werd deze Obelisk omver gehaald, en bleef verfcheidene eeuwen in drie ftukken onder de puinhoopen bedolven, tot eindelijk SIXTUS V. in 1589 dezelve weder door den bouwkundigen DOMINICO FONTANO liet in orde brengen, en bij de kerk *Madonna del Popolo* plaatfen. Onder CALIGULA bragt men eene andere groote Obelisk naar *Rome*, welke in den *Circus* van het Vatikaan geplaatst werd, tegenwoordig voor de *St. Pieterskerk* ftaat, en waarvan de zwaarte op 10,000 centenaars gefchat wordt. Ook meent men, dat CLAUDIUS en CARACALLA Obelisken naar *Rome* hebben laten brengen; doch de zwaarfte liet keizer KONSTANTINUS derwaarts voeren, en in den grooten *Circus* plaatfen. Zij werd mede in de 5de eeuw door de *Barbaren* omver gehaald, en bleef, in drie ftukken gebroken, tot 1588 onder de puinhoopen begraven, wanneer dezelve door SIXTUS V. op het plein van de *Johannis*-kerk van *Lateran* weder werd opgerigt. Zij heeft een gewigt van 13,000 centenaars, en eene hoogte van 140 voet, zonder, en van 179 met het voetftuk. Behalve deze zijn er nog andere Obelisken naar *Rome* gebragt, en ten deele ook aldaar vervaardigd: ook naar *Sicilië* en *Konftantinopel* zijn er vervoerd geworden. — Het beste werk over de Obelisken is van den Deenfchen geleerde ZOËGA.

OBERLIN, (JEREMIAS JAKOB) Hoogleeraar en boekbewaarder aan de univerfiteit te *Straatsburg*, alsmede correspondent van het Franfche inftituut, volbragt zijne ftudien in de letterkundige wetenfchappen en wijsbegeerte aan de Hooge fchool der gemelde ftad, en genoot daarna nog 3 jaar het onderwijs der hoogleeraren in de godgeleerdheid; doch legde zich meer op het letter- en oudheidkundig gedeelte dezer wetenfchap, dan wel op de beoefening van haren geheelen omvang toe. Toen KENNICOT door geheel *Eurropa* de varianten van den Hebreeuwfchen tekst des Ouden Testaments liet opzamelen, nam OBERLIN de vergelijking der vier handfchriften van de Straatsburger univerfiteit op zich, en leverde eenige proeven van dezen zijnen arbeid in de *Miscellanea litteraria Argentoratenfia*. Naderhand wijdde hij zich geheel aan de beoefening der oude en nieuwe talen, der letterkunde, van alle gedenkftukken der oudheid en der ftaatkunde. Ook hield hij zich met het beoefenen van de letterkunde der middeleeuwen onledig, en verkreeg daardoor uitmuntende bouwftoffen voor de gefchiedenis, taal- en letterkunde van die tijden. Zijne uitgaven van eenige werken van OVIDIUS, HORATIUS, TACITUS en CAESAR worden te regt hoog gewaardeerd. Onder zijne overige werken behooren: *Mufeum Schoepsfini T.* 1. (zijnde het 2de niet verfchenen); *Orbis antiqui monumentis fuis illustrati prodromus*; *Rituum Romanorum tabulae*; *Artis diplomaticae primae liniae*; *Litterarum omnis aevi fata, tabulis Synopticis expofita*: bevattende de namen der voornaamfte fchrijvers met de onderwerpen, waarover zij gefchreven, de natie, waartoe

toe zij behoord, en den tijd, waarin zij geleefd hebben: voorts *Essai sur le patois lorrain du comté du Ban de la Roche; Exposé d'une decouverte, faite au Forum de Rome, par le chevalier de* FREDENHEIN; *Essai d'annales de la vie de* JEAN GUTTENBURG; J. G. SCHERZII *glossarium Germanicum medii aevi, potissimum dialecti Suaevicae* en eindelijk de *Alsatia litterata*, waartoe SCHÖFLIN hem vele bouwstoffen leverde. — OBERLIN was in 1778 buitengewoon Hoogleeraar in de wijsbegeerte, en tevens leeraar aan het gymnasium te *Straatsburg*, en in 1782 gewoon Hoogleeraar in de redeneer- en bovennatuurkunde. Hij moest gedurende de hevigste stormen der omwenteling vele vervolgingen verduren; werd met verscheidene zijner ambtgenooten naar *Metz* gevoerd, en van den eenen kerker naar den anderen gesleept. Na de herstelling der rust geraakte hij op vrije voeten; verkreeg eenen leerstoel bij de centraal-school, en stierf te *Straatsburg* in 1806.

OBJECT. Dit woord, uit het Latijn afkomstig, beteekent een voorwerp, en wordt dikwijls tegen het *Subject* of den persoon, over gesteld. Eene zaak *Objectief* te beschouwen wil dus zooveel zeggen, dezelve alleen aan den kant van het voorwerp te bezien; terwijl eene *Subjective* beschouwing derzelve aanduidt, dat men daarbij op een' zeker, persoon het oog heeft.

OBJECTIEF-GLAS. (Een) Zoo noemt men in eenen verkijker dat glas, hetwelk naar het voorwerp gekeerd is.

OBLIGAAT. Een woord van het Ital. of Lat. *Obligare*, verpligten, verbinden beteekenende, afkomstig. In de muzijk beteekent het in zekere toonstukken, die voor onderscheidene speeltuigen gezet zijn, eene stem, welke niet alleen dient, om eene andere te geleiden (*accompagneren*), maar ook met de hoofdstem zoo naauw verbonden is, dat zij een gedeelte van het gezang, of der melodie uitmaakt, en, zonder het stuk te verminken, niet kan worden weggelaten. Gewoonlijk wordt zij op den titel van een toonstuk bij dat speeltuig aangewezen, hetwelk voor eene soortgelijke partij bestemd is, b. v. *Violino*, *Flauto obligato* enz. Nu kan een speeltuig geheel en al Obligaat gestemd zijn, in welk geval men het muzijkstuk een concert voor dit speeltuig noemt, of hetzelve kan alleen hier en daar enkele solo's of obligaat-passages moeten spelen, zoo als dit meestal in zangstukken, en ook dikwijls in concerten, het geval is. Hieruit volgt dus, dat ieder speeltuig obligaat-stukken kan hebben te spelen, gelijk er ook geen speeltuig voor handen is, waaraan de componist, in een volstemmig muzijk, naar gelang der omstandigheden, niet nu en dan eene obligaat-passage tot een' voordragt zoude kunnen opgeven. Geen speeltuig is hiervan uitgezonderd, dan alleen de contrabas, omdat de solo-spelers op dezelve zeer zeldzaam zijn; doch wel inzonderheid, om dat de solo-stem, door dit speeltuig voorgedragen, te laag zoude wezen, dan dat zij door de overige geleidende speeltuigen behoorlijk zoude kunnen ondersteund worden.

OBOLUS. Eene Griekfche zilveren munt, ook van koper, het zesde deel van een dragma, of omtrent 10⅘ penning waardig. Voorheen bediende men zich, in plaats van dezelve, van kleine puntige ftukjes ijzer of koper in den ruilhandel, waarvan zes een drachma uitmaakten. Als gewigt bedroeg een Obolus insgelijks het zesde gedeelte van een drachma, doch had niet eenerlei waarde.

OBSEQUIUM. Hier door verftaat men 1. de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den opperften van een klooster, waartoe zich de monniken en nonnen bij de ordens-gelofte verpligten, en 2. eene gevangenis, waarin zij wegens betoonde wederfpannigheid werden opgefloten, om hun daardoor gehoorzaamheid te leeren.

OBSERVATORIUM. Sterrenwacht, een gebouw, ingerigt, om de fterren en andere hemelfche ligchamen waar te nemen.

OCEAAN. Hierdoor verftaat men gewoonlijk de groote wereldzee, die om den geheelen aardbol, of de oude en nieuwe wereld loopt, en naar de verfcheidene werelddeelen of landen, welken zij befpoelt, ook verfchillende namen aanneemt.

OCEANIDEN. De dochters van OCEANUS en TETHYS, welke 3000 in getal waren. Men verftond er door, zoo als uit de Orphifche Hymnen blijkt, niet alleen de dochters van OCEANUS, maar zijne geheele vrouwelijke nakomelingfchap, b. v. alle godinnen der onderaardfche, uit den *Oceaan* voortfpruitende, bronnen en wateraderen: alleen worden er de *Nereïden* van uitgezonderd, als water-nimfen, alhoewel zij ook vande *Oceanide* DORIS afftammen, en hierom door ANTIPATER van *Sidon* zelfs dochters van OCEANUS genoemd worden.

OCEANUS. De oudfte der *Titanen*, bij de *Grieken* en *Romeinen* de God der groote wereldzee, of den *Oceaan*. Hij wordt de vader der goden genoemd, om dat vele rivier-goden en nimfen van hem afftammen, en als een bejaard man, met korte hoorns, zittende op een zeedier of eenen wagen, door zeedieren getrokken, en met eene lange fpies in de hand, afgebeeld. Zijne opperheerfchappij over de zee nam een einde, toen NEPTUNUS dezelve verkreeg.

OCELLUS LUCANUS. Een Pythagorisch wijsgeer, die, zoo als men meent, door PYTHAGORAS zelven onderwezen werd, en op het laatst der 5de eeuw voor onze jaartelling zoude geleefd hebben. Behalve eenige verloren geraakte fchriften, fchrijft men hem een werk toe over de *Natuur der dingen*, hetgeen wij echter niet meer in zijne oorfpronkelijke gedaante bezitten, en, zoo het al wezenlijk echt is, nogthans op verfcheidene plaatfen fchijnt vervalscht te zijn.

OCHLOKRATIE. Is die ontaarding van Demokratie, waarbij niet de gezamenlijke burgerij, maar alleen het onverftandig gemeen de wet ftelt.

OCTAHEDRON. Is in de meetkunde een ligchaam, hetwelk door 8 gelijkzijdige driehoeken wordt ingefloten.

OCTANT. Een wiskunstig werktuig, van dezelfde inrigting als de Sextant, alleen met dit onderfcheid, dat in plaats van het zesde het achtfte gedeelte van den omtrek eens cirkels genomen is.

OCTAVIA. De dochter van C. OCTAVIUS en ATTIA, en de zuster van keizer AUGUSTUS. Alle schrijvers roemen even zeer de schoonheid en het karakter dezer edele Romeinsche vrouw, die in de geschiedenis geene onbelangrijke rol speelde. Zij was eerst de gade van M. MARCELLUS; doch na diens dood huwde zij aan den drieman M. ANTONIUS, om door deze verbindtenis de vriendschap tusschen hem en haren broeder nog meer te bevestigen; doch ANTONIUS wist de eigenschappen van OCTAVIA niet te waarderen, en gaf aan de verleidende bekoorlijkheden van CLEOPATRA, boven de zedige schoonheid zijner echtgenoote, den voorrang. Na haar huwelijk was zij haren gemaal naar *Athene* gevolgd, waar zij den winter met hem doorbragt, zonder in de buitensporige zinnelijke vermaken, waaraan hij zich overgaf, eenigen smaak te vinden. Zonder hare bemiddelende tusschenkomst zoude toen reeds de burgeroorlog, tusschen OCTAVIUS en ANTONIUS, zijn los gebroken; doch zij bevredigde eerst door dringende smekingen haren gemaal, die over het wantrouwen hares broeders tegen hem hoogst vergramd was, en begaf zich vervolgens, niettegenstaande hare zwangerschap, met zijne bewilliging, van *Griekenland* naar *Rome*, en bewoog haren broeder tot een mondgesprek met ANTONIUS, om zich onderling te verzoenen. Toen ANTONIUS in den oorlog tegen de *Parthers* wilde optrekken, vergezelde zij hem tot *Corcyra*, en keerde vervolgens, op zijn bevel, naar *Italië* terug, om bij haren broeder te blijven. Het leed echter niet lang, of er ontstond nieuw misverstand tusschen OCTAVIUS en ANTONIUS, waarbij de eerste, om een schijnbaar voorwendsel tot eene vredebreuk te hebben, zijner zuster gelastte, om naar haren gemaal terug te keeren, in de zekere verwachting, dat hij haar zoude terugwijzen; zoo als ook geschiedde. ANTONIUS vermaakte zich met CLEOPATRA te *Leucopolis*, toen brieven van OCTAVIA uit *Athene* aan hem berigt gaven, dat zij spoedig met geschenken en soldaten bij hem zijn zoude; doch zij kreeg door den invloed van CLEOPATRA, welke hare komst in geenen deele welkom was, tegenbevel van haren gemaal. OCTAVIUS haar hierop bevelende, om het huis eens echtgenoots te verlaten, die haar zoo verachtelijk behandelde, smeekte zij hem, onder een diep gevoel harer pligten, als gade en Romeinsche vrouw, zich toch harer, tegen eenen vertoornden gemaal, niet te willen aantrekken, en de welvaart der wereld, en van twee haar zoo dierbare personen, uithoofde van de gevaren eens oorlogs, niet aan eene vrouw op te offeren. OCTAVIUS voldeed aan haren wensch: zij bleef in het huis van ANTONIUS, en hield zich even zorgvuldig en teeder met de opvoeding zijner kinderen onledig, welke hij bij haar en zijne eerste gemalin, FULVIA, verwekt had. Dan, dit edelmoedig gedrag van OCTAVIA diende slechts, om het misnoegen der *Romeinen* tegen ANTONIUS nog meer op te wekken, vermits een ieder er zich te regt over verontrustte, dat eener boeleerster boven zulk eene edele vrouw den voorrang gegeven werd. Eindelijk trof OCTAVIA den gevoeligsten

flag: zij werd door haren gemaal verstooten, en moest zijn huis verlaten: zij gehoorzaamde, zonder zich te beklagen, en nam alle zijne kinderen, uitgezonderd zijnen oudsten zoon, ANTYLLUS, die bij zijnen vader bleef, met zich. Kort daarna was zij getuige van het uitbarsten van den burgeroorlog, en stierf in het jaar 742 van *Rome*. AUGUSTUS zelf hield op haar eene lijkrede; maar weigerde de eerbewijzen, welke de senaat haar had toegekend.

OCTOBER was volgens de instelling van ROMULUS, die het jaar in 10 maanden verdeelde, waarvan Maart de eerste was, de *achtste*; zoo als zij ook daarvan hare Latijnsche benaming ontleend heeft. Sedert NUMA POMPILIUS het jaar op 12 maanden bragt, door de bijvoeging van Januarij, en Februarij werd zij de *tiende*, en door keizer KAREL aan haar den naam van *Wijnmaand* gegeven, omdat de wijnoogst meestal in dezelve plaats heeft.

OCTOGON. Achthoek: eene meetkundige figuur van 8 zijden en even zoo vele hoeken. Wanneer deze alle gelijk zijn, dan wordt de achthoek regelmatig genoemd.

OCULEREN. (Zie: OOFTBOOM-TEELT.)

OCULI, oogen beteekenende, is een bewegelijke feestdag bij de Roomsch Katholijke kerk, op den 4den zondag voor Paschen invallende, en aldus genoemd naar het 1ste woord van het 15de vers van dien Psalm, volgens de vertaling van de *Vulgata* luidende: *Oculi mei Semper ad Dominum* enz. dat is: *mijne oogen zijn gedurig op den Heere* enz.

OCZAKOW. Eene in de oorlogen, tusschen *Rusland* en *Turkije*, beroemd gewordene vesting bij de *Zwarte zee*. De *Russen* vermeesterden dezelve in 1737 stormenderhand; doch verlieten haar, nadat zij de werken geslecht hadden, vrijwillig weder in het volgende jaar, waarna zij door de *Turken* in 1743 op nieuw bevestigd werd, die er tot in 1788 bezitters van bleven; doch toen ook werd *Oczakow*, na eene langdurige belegering, door storm genomen, en bij den vrede van 1791 het geheele landschap van gelijken naam aan de *Russen* afstaan, die het bij het gouvernement *Nicolaiew* voegden. De stad is door de onderscheidene belegeringen aanmerkelijk geworden.

ODE. Door dit Grieksch woord, hetwelk *gezang* beteekent, verstaat men eene soort van kort gedicht van eenen zuiver lyrischen aard, waarin de dichter zijne tegenwoordige aandoeningen uitdrukt. Het karakter der Ode hangt af van den aard der daarin heerschende gewaarwordingen, en kan dus verheven en aandoenlijk, vrolijk of ernstig, boertend enz. zijn. Gelijk de Ode ten opzigte van haren inhoud lyrisch is, zoo is zij dit ook ten aanzien van den vorm. De menigvuldige lyrische versmaten, die, terwijl zij voor het gezang bestemd zijn, meestal in gelijke verzen (*Strophen*) wederkeeren, zijn over het algemeen ook voor de Ode geschikt, welke met de hymne en het lied vele overeenkomst heeft, en in zeker opzigt tusschen deze beide instaat.

ODENATUS. De echtgenoot der beroemde ZENOBIA, koningin van *Palmyra*. (*Zie aldaar.*)

ODER. (De) Eene der hoofdrivieren van *Duitschland*, en de gewigtigſte van den Pruisſiſchen ſtaat. Zij ontſpringt ten Westen van *Bodenſtadt*, in *Moravië*, in het gebergte, aan de grenzen van den Olmutzer-kreits, uit verſcheidene bronnen; valt, na eenen korten loop door *Moravië* en het Oostenrijksch *Silezië*, bij *Oberberg* in het Pruisſisch *Silezië*, en wordt hier voor kleine, van *Oppeln* af voor grootere vaartuigen, en van *Breslau* voor ſchepen van 8 tot 900 centner bevaarbaar. Nadat zij geheel *Silezië* in de lengte van het Zuiden naar het Noorden doorloopen heeft, doorſtroomt zij *Brandenburg*, en treedt in de provincie *Pommeren*, waar zij zich bij *Carz* in twee hoofdtakken verdeelt, waarvan de Westelijke den naam van *Oder* behoudt; doch de Oostelijke de groote *Regelitz* genoemd wordt, die zich in het Dammiſche meer ontlast. Onder *Stettin* verliest de *Oder* haren naam; loopt door het groote en kleine *Friſche Haf*, en valt door drie monden, de *Prene*, *Swine* en *Diwenow*, in de *Oostzee*. Door de *Frederik-Wilhelmsgracht* is de *Oder* met de *Spree*, en door het *Finow-kanaal* met de *Havel* vereenigd. De voornaamſte ſteden, aan de *Oder* liggende, zijn *Oppeln*, *Brieg*, *Breslau*, *Groot-Glogau*, *Frankfort*, *Kustrin* en *Stettin*.

ODESSA. Eene Rusſiſche ſtad, aan de *Liman Atſchi*, in het departement *Nicolaiew*. Men vindt er eene goede, door eene citadel gedekte haven, door KATHARINA II aangelegd, en voor een gedeelte der oorlogsvloot beſtemd. Door hare gunſtige ligging voor den handel, en de aan haar verleende voorregten, is deze ſtad binnen korte jaren aanmerkelijk in uitgebreidheid en bloei toegenomen. In 1799 telde zij 506 ſteenen huizen, behalve vele leemen hutten en houten gebouwen, met nog geen 5000 inwoners, en in 1816 bevatte zij reeds 1800 ſteenen huizen, 7 kerken, 1 ſynagoge, 250 magazijnen, 30 laken-, zijde, poeder- en zeepfabrijken, en 35,000 inwoners van genoegzaam alle Europiſche en Aziatiſche natien. Onder de wetenſchappelijke inrigtingen behoort een gymnaſium, eene leerſchool voor jonge dochters, en een ander voor den handel en de zeevaart. De haven is voor eene vrije haven verklaard. In 1816 liepen 1368 ſchepen uit dezelve, en bedroeg de waarde van den uitvoer 5,406,000 roebels.

ODEUM. Zoo noemde men bij de *Grieken*, en later ook bij de *Romeinen*, een openbaar gebouw, tot dichterlijke en muzijkale wedſtrijden beſtemd. Het eerſte *Odeum* werd door PERIKLES te *Athene* opgerigt, en in later tijd werden er nog twee anderen door PAUSANIAS en HERODES ATTICUS gebouwd, die hierin door verſcheidene Griekſche ſteden gevolgd werden. In *Rome* verkreeg men eerst onder de keizers zoodanige gebouwen, en wij vinden er van twee gewag gemaakt, waarvan het een door DOMITIANUS en het ander door TRAJANUS geſticht werd; doch ook buiten *Rome* werden zij door de *Romeines* aangelegd, namelijk te *Catana* in *Sicilië*, waarvan nog over-

blijffels voorhanden zijn, waaruit men echter omtrent de eigenlijke inrigting dezer gebouwen, die over het geheel vele overeenkomst met eenen fchouwburg fchijnen gehad te hebben, weinig met zekerheid kan opmaken.

ODOACER. Is merkwaardig geworden door zijne geheele vernietiging van het Westerfche Romeinfche rijk. Hij leefde in de laatfte helft der 5de eeuw; ftond aan het hoofd van eene groote menigte gehuurde troepen der *Romeinen*, die uit *Rugiers*, *Herulers*, *Scirren* en andere Duitfche volken waren zamengefteld; bediende zich, toen ROMULUS AUGUSTUS, in 475, den Roomsch keizerlijken troon beklommen had, van de zwakheid van zijn rijk, en vorderde voor zijne troepen, die van tijd tot tijd aanmerkelijke verfterkingen ontvingen, het derde gedeelte van alle de landen in *Italië*. Toen hem dit geweigerd werd, begon hij eindelijk vijandelijkheden; floeg den keizer; nam hem in 476 te *Ravenna* gevangen; maakte aan zijn rijk een einde, en onderwierp geheel *Italië*, *Vindelicië*, *Rhaetië* en *Noricum* aan zijn gebied. Het bezit zijner wijd uitgeftrekte landen was echter van korten duur. THEODORIC, koning der *Oost-Gothen*, beoorloogde hem in 480; hij verloor, niettegenftaande zijnen dapperen en wanhopenden tegenftand, verfcheidene veldflagen, en werd ten laatfte, na het verlies van alle overige plaatfen, in *Ravenna* ingefloten, welke vesting hij meer dan twee jaar op het nadrukkelijkst verdedigde. Eindelijk gaf hij dezelve in 494 bij verdrag aan den overwinnaar over, en bedong voor zich zelven het medebeftuur in *Italië*; doch volgens anderen flechts een onderhoud, overeenkomstig zijnen ftand, benevens zijne perfoonlijke vrijheid. Dan, THEODORIC hield zijn woord niet, waarfchijnlijk, omdat ODOACER zelf geheime ontwerpen tegen hem in den zin had. Hij noodigde hem ter maaltijd, en vermoordde hem met zijne eigen hand. ODOACERS rijk had 16 jaar ftand gehouden.

ODYSSEA. Het tweede beroemde heldendicht van HOMERUS, waarin de omzwervingen van ULYSSES (ODYSSEUS) worden bezongen. Dat dit gedicht later, dan de *Ilias* werd opgefteld, fchijnt reeds het onderwerp zelve aan te duiden; en wij houden het daarvoor, dat de dichter hetzelve in zijnen ouderdom vervaardigde, daar de geheele toon van verhalen niet meer dat vuur aankondigt, hetwelk in de *Ilias* overal doorftraalt. Terwijl de *Ilias* eenen krijgszuchtigen geest ademt, en den ftrijd van leven en dood tusfchen *Grieken* en *Trojanen* befchrijft, fchijnt de *Odysfea* ten doel te hebben, om het burgerlijk en huishoudelijk leven te fchetfen, en aan te toonen, hoe in alle omftandigheden des levens voorzigtigheid, gematigdheid, geduld en dapperheid den mensch behooren te leiden. Het kan alzoo geenszins als een bewijs tegen de echtheid van dit ftuk, of tegen het algemeen aangenomen gevoelen, dat HOMERUS de maker der *Odysfea* is, worden aangevoerd, dat in hetzelve minder dichterlijke fchoonheden worden gevonden, dan in den *Ilias*; zijnde dit werk van eenen man in de

kracht

kracht des levens, het andere dat van eenen grijsaard, maar dan toch van eenen grijsaard, als HOMERUS, geschreven.

OEDIPUS. De zoon van den Thebaanschen koning LAÏUS, en van JOKASTE, de dochter van MENOECLUS, en de zuster van KREON. Volgens de uitspraak van het orakel zoude het kind, hetwelk de koning bij JOKASTE mogt verwekken, eenmaal zijn moordenaar worden. Aan deze voorspelling gedachtig, liet LAÏUS den zoon, dien zij hem ter wereld bragt, de hielen doorboren, en in het gebergte *Cithaeron* te vondeling leggen. De slaaf, die hiermede belast was, overhandigde het kind aan eenen herder van den Corinthischen koning POLYBUS, wiens kinderlooze gade, MEROPE, hetzelve opvoedde en OEDIPUS noemde. De knaap groeide voordeelig op, en vormde zich tot eenen held. Onkundig van zijne afkomst, moest de jongeling bij zekeren maaltijd het verwijt hooren, dat hij 's konings zoon niet ware. Hierover een heimelijk verdriet gevoelende, wezen zijne voedster-ouders hem naar het Delphisch orakel, hetwelk hem dit antwoord gaf: „ ontwijk den grond van uw vaderland, anders zult gij de moordenaar uws vaders en de echtgenoot uwer moeder worden." OEDIPUS, *Corinthe* voor zijn geboorteland houdende, ontweek deszelfs grenzen, en begaf zich naar *Thebe* in *Boeötie;* doch op eenen smallen weg den koning ontmoetende, die naar *Delphos* wilde reizen, om de godspraak over zijnen te vondeling gelegden zoon te raadplegen, kreeg hij verschil met LAÏUS, en velde den ouden man, zonder dat hij wist, dat hij zijn vader was, waarop KREON, de broeder van JOKASTE, zich de kroon aanmatigde.

OEDIPUS had dus onwetend de helft van het orakel vervuld, en vervolgde, zonder eenig kwaad te vermoeden, zijnen weg naar *Thebe*, in welks gebied toenmaals een *Sphinx* (*zie aldaar*) op den zeeoever verscheen, aan alle voorbijgangers een raadsel voorstelde, en een ieder, die het niet konde ontknoopen, verslond; terwijl eene pest het land ontvolkte. KREON liet in dezen nood door geheel *Griekenland* aankondigen, dat hij het koningrijk *Thebe*, benevens de koningin JOKASTE, aan den man zou schenken, die het raadsel wist op te losfen. OEDIPUS ondernam dit, en gaf, toen hem de *Sphinx* vroeg: „ welk dier het was, dat 's morgens op vier, 's middags op twee en 'savonds op drie voeten ging?" ten antwoord: *de mensch;* omdat deze in zijnen *eersten leeftijd* handen en voeten tot loopen gebruikende, in zijnen *middelbaren* deze laatste alleen bezigde, terwijl hij, in zijnen *ouderdom* eenen staf behoevende, en, als ware het, drie beenen had. OEDIPUS ontving nu JOKASTE tot zijne gade en het koningrijk *Thebe* tot een huwelijksgoed; en hiermede was nu de geheele godspraak vevuld. Dan, nauwelijks bezat *Thebe* den moordenaar van LAÏUS, als koning, binnen hare muren, of er ontstond eene verschrikkelijke pest, waarvan het orakel verklaarde, „dat het land niet zoude bevrijd worden, zoolang diegene niet zoude gebannen zijn, die den vloek over hetzelve gebragt had." Na

een langdurig onderzoek ontdekte de ziener THIRESIAS het ongelukkig geheim, dat OEDIPUS de moordenaar zijns vaders en de gemaal zijner moeder was. Door een killen fchrik bevangen, rukte OEDIPUS in wanhoop zich de oogen uit, of begaf zich, hetgeen waarfchijnlijker is, vrijwillig in ballingfchap; terwijl de ongelukkige JOKASTE, door overmaat van verdriet, de handen aan zich zelve floeg. — Aan de treurige gefchiedenis van OEDIPUS hebben onderfcheidene dichters veelmalen hun kunstvermogen beproefd. De ftukken van AESCHYLUS en EURIPIDES zijn verloren geraakt; doch van SOPHOKLES zijn nog twee bewaard gebleven, waarin de fabel van OEDIPUS behandeld wordt, namelijk OEDIPUS *de koning*, en OEDIPUS te *Colone*. Ook SENECA heeft dezelfde fabel bearbeid.

OENEUS. Koning van *Calydonië*. (Zie: MELEAGER.)

OENOMAUS. Volgens de fabel een zoon van MARS en STEROPE, de dochter van ATLAS, en koning van *Elis* en *Pifa*. Hem was door het orakel voorzegd, dat hij door de hand van zijnen fchoonzoon zoude omkomen: hij maakte daarom de verkrijging zijner dochter HIPPODAMIA, naar welker hand velen ftonden, moeijelijk, en, zoo hij hoopte, onmogelijk; ftellende aan elk, die HIPPODAMIA's bezit wenschte, eenen wagen-wedloop voor, onder voorwaarde, dat hij, overwinnaar zijnde, zijnen wensch erlangen, doch overwonnen wordende, den dood ondergaan zoude. Nadat op deze wijze reeds verfcheiden mededingers overwonnen en gedood waren, waagde eindelijk de Phrygifche PELOPS, om door list in het bezit van den begeerden fchat te geraken: hij kocht daartoe den wagenmenner van OENOMAUS, met name MYRTILUS, om, die zich dan ook liet bewegen, zwakke en bouwvallige wielen aan den wagen van zijnen heer te zetten, waardoor deze midden in den loop omftortte en OENOMAUS het leven verloor, zoodat PELOPS bezitter werd van HIPPODAMIA en van het rijk.

OENONE. Eene Nimf van den berg *Ida* in *Troas*, de dochter van den vloed *Cedrenus*, welker minnarijen met PARIS, toen deze nog de kudden zijns vaders weidde, zijn beroemd geworden. Zij had eenen zoon CORYTHUS, dien de moeder aan PARIS zond, om hem van HELENA af te trekken; doch de ontaarde vader bragt hem met eigene hand om het leven. Sommigen verhalen, dat naderhand het lijk van PARIS ter begraving aan OENONE werd gezonden; maar dat zij, hare oüde liefde indachtig, op het zien van het lijk, dadelijk den geest gaf, en te gelijk met hem begraven werd.

OENOTRIA. Dus werd eertijds een gedeelte van *Italië* geheeten, en wel dat, hetwelk naderhand den naam van *Brutiën* droeg. OENOTRIA ontving zijnen naam van de *Pelasgen*, die onder OENOTRUS een deel van *Italië* in bezit namen, en hunne veroveringen tot aan *Latium* uitftrekten, van waar de dichters fomtijds geheel *Italië* met dezen naam aanduiden.

OETA. Een hooge berg, op de grenzen van *Thesfalië*, vooral beroemd door den dood van HERKULES.

O-

OFEN of BUDA. Tegenwoordig de hoofdſtad van *Hongarije*, aan den Westelijken oever van den *Donau*, onder het gebied van *Pest*. Zij telt 27,000 inwoners, behalve de hofſtoet, den daartoe behoorenden talrijken adel, ambtenaren, geestelijken en krijgslieden. Onder de openbare gebouwen onderſcheiden zich, inzonderheid, het prachtig koninklijk ſlot, waarin de rijkskroon bewaard wordt; het tuighuis, het raadhuis, de geſchutgieterij, de belangrijke drukkerij en lettergieterij van de univerſiteit te *Pest*, waarop alle ſchoolboeken voor geheel *Hongarije* gedrukt worden, de ſterrenwacht op den *Bloksberg* enz. Bij de univerſiteit bevinden zich verſcheidene kunstverzamelingen, benevens eene aanzienlijke boekerij. — De wijnhandel maakt een voornaam gedeelte van het beſtaan der inwoners uit; doch vindt men er ook zijde-, leder-, tabaks-, koper- en ijzerfabrijken. In de nabijheid der ſtad heeft men bezienswaardige bouwvallen van Romeinſche, onderaardſche zweetbaden, welke in huidziekten, kramppijnen, verlammingen enz. van eene goede uitwerking zijn; alsmede eene groote zijde-ſpinnerij.

OFFERS. Zijn gaven, welken men der Godheid brengt, om daardoor zijne geheele onderwerping aan haar te kennen te geven. Zij waren de eerſte uitwerkſels van het erkennen van hoogere wezens, en maakten in alle godsdiensten der oudheid een voornaam gedeelte van den eerdienst uit, welken zij aan dezelve toebragten; en nog tegenwoordig meent de Oosterling, even weinig voor God, als voor zijnen vorst en heer, met ledige handen te mogen verſchijnen. Het denkbeeld, dat God zinnelijke behoeften, en een welgevallen aan ſpijs, drank en reukwerk had, benevens de levenswijze van de offerende, bepaalde den aard hunner gaven. Herders en jagers bragten dieren; landlieden vruchten en brood; en de eerbied voor de Godheid vorderde, dat men haar het beste toewijdde, wat men bezat. Van hier, dat ABRAHAM zijnen geliefden zoon en eenigen erfgenaam, en AGAMEMNON zijne dochter IPHIGENIA wilde offeren. De gelukkige wending, waardoor deze offers niet werden ter uitvoer gebragt, toonde reeeds vroeg, dat God geen welgevallen in menſchen-offers had, en met eene vrome gezindheid van hart genoegen nam. Met dit alles bleef dit onmenſchelijk gebruik, ook bij zoodanige Heidenſche volken ſtand houden, die den eerſten ſtaat van ruwheid ontwasſen waren. De *Pheniciers* offerden hunnen afgod (*Moloch*) kinderen, zoo als ook in eenen gelijken zin, door de Germaniſche volken, *Mexikanen* en *Peruanen* geſchiedde; terwijl het denkbeeld, dat onheilen en plagen goddelijke ſtraffen waren voor begane zonden, eene nieuwe beweegreden bij deze volken opleverde, om de vertoornde Godheid te verzoenen, waartoe 's menſchen leven niet te dierbaar was.

Dan, terwijl de altaren der Heidenſche wereld van het bloed van ſchuldelooze kinderen en weerlooze gevangenen rookten, bepaalde MOZES de offerhande alleen tot reine dieren, veldvruchten, aardgewasſen en ſpecerijen, welke men JEHOVAH op ſommige tijden moest brengen. Van zoodanige offerhanden hadden de *Israëliten* verſcheide-

ne foorten, als: flagt-, brand- en reukoffers, of naar de bijzondere gelegenheid, waarbij zij gebragt werden, dank-, fchuld- en zoenoffers, bij welke allen zij door de priesters en Levieten geholpen werden. Dan, reeds de propheten des ouden verbonds erkenden de waarheid, dat de mensch der Godheid niets kan aanbieden, hetgeen niet haar eigendom of een gefchenk van hare hand zij; en deze waarheid ftaafde het Christendom, door den Heidenfchen en Joodfchen offerdienst, welke laatfte, na de verwoesting des tempels, buitendien vervallen moest, overal, waar dezelve doordrong, af te fchaffen, en den dood van JEZUS als een genoegzaam en altoosdurend flagtoffer voor de zonde voor te dragen; terwijl het tevens van zijne belijders flechts het zedelijk offer, namelijk de onthouding van het kwaad, en infpanning van alle hunne vermogens ten goede vordert, en hun, onder hunne zwakheden en gebreken, van Gods barmhartigheid en vergevingsgezindheid ten volle verzekert.

Ondertusfchen werd hierdoor het denkbeeld, dat men Gode ook zinnelijke gaven fchuldig is, bij de volken, die tot het Christendom bekeerd werden, niet geheel weggenomen, en de onderfteuning der armen in de gemeenten, benevens het onderhoud van den eerdienst en de geestelijkheid, maakten zekere, Gode gewijde, giften noodzakelijk. Als zoodanige kan men de offeranden of vrijwillige gaven befchouwen, welke de leeken aan de geestelijkheid, bij avondmaals-vieringen, als anderzins, bragten, en die ook daar, waar de betaling der tienden aan de geestelijkheid was ingevoerd, ftand hielden, en meestal in geld gegeven werden. In de Katholijke kerk behoort daarentegen de mis tot een voornaam gedeelte van den eerdienst, bij hen nog tegenwoordig het *onbloedig* offer genoemd, omdat, volgens haar leerftelfel, de priester, die de mis bedient, door het zegenen van het brood en den wijn, in den zin der Joodfche zoenoffers, het ligchaam en bloed van CHRISTUS op nieuw offert. Bij de Heidenen heeft nog het aloude gebruik van godsdienstige offers plaats: de *Chinees* brengt zijnen goden vruchten, de *Caraïbe* tabak, de Neger in de *West Indien* brandewijn, en bij de wilde eilandbewoners en *Anthropophagen* vindt men nog fteeds fporen van menfchen-offers.

OFFERTORIUM. Is in de Roomsch-Katholijke kerk de naam van een gezang, hetwelk, terwijl de gemeente gedurende de mis ten offer gaat, wordt aangeheven, of ook wel door het orgel gefpeeld. Ook wordt het offergeld, dat voor de kerk-dienaren op het altaar wordt gelegd, aldus genoemd.

OGYGES. Volgens het algemeen gevoelen de oudfte vorst van *Attica*, die 1796 jaar voor onze tijdrekening leefde. De *Atheners* hielden hem voor eenen inboorling; doch volgens anderen was hij de gebieder der *Hellenen*, de oudfte bewoners des lands, die het *Ogygia* zouden genoemd hebben. Later gaven de *Boeötiers* er den naam van *Boeötie* aan; en zelfs werd *Ogyges* het bouwen van *Thebe* toegefchreven. Onder zijne regering had de beroemde overftrooming plaats,

on-

onder den naam van den *Ogygifchen vloed* bekend, die, volgens LARCHER, 1759 jaar voor onze tijdrekening is voorgevallen, en waardoor geheel *Attica* verwoest werd. Volgens een vermoeden van later tijd, zoude zich, onder eenen Egyptifchen koning, OGYGES, eene volkplanting van priesters naar *Boeötie* begeven, en zich van daar over geheel *Attica* verfpreid hebben. Eindelijk draagt ook het eiland *Calypfo* den naam van *Ogygia.*

OHIO, (De) of de *Schoone rivier*, de belangrijkfte voor den handel der Noord-Amerikafche Staten. Zij ontfpringt Zuidwaarts beneden het *Eriemeer;* draagt hier den naam van *Alleghany;* verkrijgt eerst dien van *Ohio*, na dat zij de *Menongania*, ten Zuidoosten van *Pittsburg*, heeft opgenomen; loopt vervolgens Zuidwestelijk, en ftort eindelijk, na verfcheidene kleine rivieren te hebben ontvangen, en na eenen loop van 200 geographifche mijlen, in eene breedte van 1000 ellen, in de *Misfisfippi.* Volgens BRISTED worden langs hare oevers, op verfcheidene werven, jaarlijks, een groot getal fchepen tot 400 tonnen last gebouwd, welke de voortbrengfels der Noordwestelijijke landfchappen, 2400 Engelfche mijlen ver, tot aan *Nieuw-Orleans* voeren, van waar zij fuiker, katoen enz. voor de Atlantifche havens der *Vereenige Staten* terug brengen. Tegenwoordig varen ftoomvaartuigen den ftroom opwaarts.

Het gebied van *Ohio*, op den Noordwestelijken oever der rivier, ligt onder eene zeer gezonde luchtftreek; het land is vruchtbaar, en wordt door uitgebreide bosfchen van pijn-, eiken-, ahornboomen en den prachtigen *Sykomoré* overfchaduwd. Benevens de nuttigfte voortbrengfels van den Europifchen land-, ooft- en tuinbouw, groeit er vrijwillig het fuikerriet en de katoenplant. Wilde dieren vindt men hier zelden; doch even goed huis- en hoornvee als in *Europa. Ohio* werd in 1802, toen het 50,000 blanke inwoners telde, als een ftaat van het Noord-Amerikaansch verbond aangenomen, en verkreeg zijne eigene wetgevende vergadering. Het greust aan de ftaten *Indiana, Tenesfee, Kentucki* en de Westerfche landftreken, en bevat eene uitgeftrektheid van meer dan 3000 Duitfche mijlen, met eene bevolking, in 1817, van 400,000 inwoners. Op dit grondgebied bevinden zich 24 zoo groote fteden als plaatfen. *Chilicothe* is er de hoofdplaats van, en in de groote ftad *Cincinnate*, waar men 26,000 inwoners telt, heeft men eene openbare boekerij, een letterkundig genootfchap en eenen boekhandel. In den ftaat van *Ohio*, welks inrigting J. MELISCH, in zijne *Travels through the united ftates of America, Philadelph* 1815, voor de beste van alle Noord-Amerikafche vrijftaten houdt, is de flavenhandel op het ftrengst verboden.

OHSSON. (MURADGEA D') Gezant van het Zweedfche hof bij de Ottomannifche Porte. Hij werd in *Konftantinopel* uit eene aanzienlijke Armenifche familie geboren; verkreeg door zijne uitftekende talenten, en den fchat van kundigheden, welke hij zich verworven had, reeds vroeg eenen post bij het Zweedfche gezantfchap in

zij-

zijne geboorteſtad, en in 1782 dien van minister en buitengewoon gezant. Hij beoefende bij zijne ſtaatkundige werkzaamheden, met eenen rusteloozen ijver, de Oosterſche talen en letterkunde; las de ſchrijvers der *Arabieren*, *Turken* en *Perzen*; onderzocht de gedenkſtukken der oudheid, en doorſnuffelde de openbare oorkonden en archiven der regering, waartoe hij door zijn aanzien toegang verworven had. Door dit een en ander bragt hij eene menigte bouwſtoffen tot de geſchiedenis en ſtatistiek des Turkſchen rijks bij elkander, waarmede hij zich naar *Parijs* begaf, om dezelve te bearbeiden. Hier verſcheen in 1787 en 1788 een prachtig gedrukt, en in zijne ſoort eenig werk, in folio, getiteld: *Tableau général de l'Empire d'Ottoman, diviſé en deux parties, dont l'un comprend la législation Mahométane, l'autre l'histoire de l'empire Ottoman*, 2 *vol.* met eene menigte platen; doch in welk werk hij, met daarlating der geſchiedenis, alleen de godsdienstige, zedekundige en kerkelijke geſteldheid des Turkſchen rijks verhandelt. Na het uitbarſten der omwenteling keerde hij tot zijnen ſtaatkundigen post naar *Konſtantinopel* terug; vervolgde zijne naſporingen, en begaf zich vervolgens weer naar *Parijs*, waar hij in 1804 de 2 eerſte deelen van zijn *Tableau historique de l'Orient* uitgaf; doch waarvan de verdere voortzetting, door zijnen in 1807 gevolgden dood, verhinderd werd. Door de Franſche omwenteling verloor hij niet alleen een groot gedeelte van zijn vermogen, maar ook de meeste afdrukken van zijn eerstgenoemde werk, met de platen en teekeningen, daartoe behoorende. D'OHSSON was, bij zoo vele verdiensten, een zeer eenvoudig en nederig man, aangenaam en belangrijk in gezelſchap, en in alle de betrekkingen zijns levens van een voorbeeldig, regtſchapen gedrag.

OKER. Eene fijne, aardachtige zelfſtandigheid, uit matte, ſtofaardige deelen beſtaande, die zich gewoonlijk bij het aanraken loslaten, en afverwen. Men heeft *IJzer-oker* van eene roode, bruine en gele, *Wismuth-oker* van eene gele en groene, *Spiesglas-oker* van eene gele en bruine, *Nikkel-oker* en *Uranium-oker*, beiden meestal van eene groene kleur. Doorgaans verſtaat men echter onder Oker alleen de eerstgenoemde, welke in het dagelijkſche leven meest gebruikt wordt. De IJzer-oker wordt dikwijls met de gele aarde verwisſeld, die zich nogtans daardoor van dezelve onderſcheidt, dat zij in het vuur rood, en de IJzer-oker integendeel zwart wordt. De laatſte wordt hier en daar tot ijzer verſmolten, en ook ſomtijds als verw gebruikt. Zij geeft aan den grond, naar den onderſcheiden trap van *oxydatie* (verbinding met zuurſtof), eene zwarte, gele, bruine of roode kleur. Zwart is het minst, rood het meest geoxydeerd. Met klei en zand rijkelijk verbonden, maakt de IJzer-oker leem-, rooddoorn- of oergrond, en zoo het ijzer, in eenen verzuurden ſtaat, als vereenigd met koolſtof-, phosphor- en ſalpeter-zwavelzuur, in den grond aanwezig is, wederſtaat zij de gesting, en maakt dien geheel onvruchtbaar. De overige Okerſoorten vindt men zelden

in

in zulk eene menigte, dat zij tot een kunstmatig gebruik dienen kunnen.

OKKA. Een Turksch gewigt, $2\frac{1}{2}$ pond Engelsch gewigt bedragende.

OKSHOOFD. Een wijnvat van tweederlei soort. Het Engelsche en dat van *Bourdeaux* bevat 3 *Eimer*, het Nederlandsche en Neder-Saksische, daarentegen, slechts de helft, of $1\frac{1}{2}$ aam of 6 ankers.

OLAVIDES, (*Don* PABLO) Graaf van *Pilo*, wiens geboorteplaats *Lima*, de hoofdstad van *Peru*, was. Hij begaf zich reeds vroeg naar *Madrid*, waar hij, uit hoofde zijner talenten, spoedig tot gewigtige ambten werd verheven, en volgde den graaf van ARANDA, als geheimschrijver, bij zijn gezantschap naar *Frankrijk*. Na zijne terugkomst in *Spanje* verhief hem KAREL III tot den gravenstand en intendant van *Sevilla*. Hij ontwierp verscheidene groote en nuttige plannen, voornamelijk, om de *Siera Morena* oorbaar te maken. Dit op de hoogten dor, en in de dalen moerassig, boschrijk gebergte heeft eene breedte van tusschen de 5 en 6 en eene lengte van 27 uur. Om het voor den landbouw en handel geschikt te maken, lokte hij volkplanters uit allerlei natien derwaarts, met dat gewenscht gevolg, dat binnen weinig tijds, in deze woeste streken, huizen gebouwd, en nieuwe plaatsen werden aangelegd, alwaar hij zijdenfabrijken wilde oprigten, waartoe hij werklieden uit *Lyon* ontbood. Doch zware, mogelijk overdrevene, beschuldigingen staakten zijne onderneming, en de man, die den luister en de welvaart zijns vaderlands door welgeslaagde inrigtingen vermeerderd had, werd in eenen kerker geworpen, waarin hij drie jaren gevangen bleef. Intusschen waren zijne diensten, aan *Spanje* bewezen, te blijkbaar, om vergeten te worden. Zijne vrienden bevorderden zijne vlugt, en hij nam de wijk naar *Venetië*, van waar hij naderhand naar *Spanje* terug keerde, en aldaar in 1803, in den ouderdom van 63 jaar stierf. Men houdt OLAVIDES voor den schrijver van een Spaansch werk: *El Evangelio en triumfo*, waarin de godsdienst tegen het ongeloof verdedigd wordt, en hetgeen, niet tegenstaande zijnen middelmatigen inhoud, zoo sterk gelezen werd, dat er binnen 2 jaar acht uitgaven van verschenen.

OLDENBARNEVELD. (JOAN VAN) Deze verdienstelijke *Nederlander* werd in 1547 uit een adelijk geslacht, te *Amersfoort*, geboren. Na het volbrengen zijner studien werd hij in 1570 advokaat voor den hove van *Holland*; begaf zich in 1573 tot het vrijwillige ontzet van *Haarlem* derwaarts, en werd in het volgende jaar als kommissaris gebruikt tot het ontzet van *Leijden*. Kort na de bevrediging van *Gent* in 1576 verkozen regeerders van *Rotterdam* hem tot hunnen raadpensionaris, en bewees hij hun in dien post verscheidene merkwaardige diensten. Ook de staten van *Holland* en *Zeeland* gebruikten hem meermalen tot gewigtige boodschappen bij den prins van *Oranje* en *Nassau*, die reeds in 1583 zulk een groot vertrouwen in hem stelde, dat hij de behandeling zijner zaken in *Holland* en *Zeeland* aan hem

hem toevertrouwde. Hij werd in 1579 gemagtigd tot de onderhandelingen over de unie van *Utrecht*, in 1584 tot het ontwerpen der voorwaarden van huldiging van prins WILLEM I, tot graaf van *Holland*, *Zeeland* en *Vriesland*, en in 1585 tot de opdragt van de heerfchappij der *Nederlanden* aan de Engelfche koningin ELIZABETH. Toen deze dit aanbod weigerde, en in het volgende jaar den graaf van LEICESTER naar de *Nederlanden* zond, bewerkte hij bij de edelen en de fteden, dat het beftuur over *Holland* en *West-Vriesland*, nog voor de komst van dien gemagtigden, aan prins MAURITS werd opgedragen, en werd hij vervolgens tot advokaat van voornoemde gewest verkozen, welken post hij eindelijk aannam, onder uitdrukkelijk beding, dat hij dadelijk van zijn ambt zoude ontflagen zijn, zoodra men eenige handeling ondernam, om *Holland* en *West-Vriesland* aan *Spanje* te brengen; alsmede, dat hij buiten dit gewest niet zoude gebruikt worden, zonder zijne bewilliging, ten einde dus de zaken des lands beter in orde te kunnen houden.

Op deze voorwaarden aanvaardde VAN OLDENBARNEVELD in 1586 zijnen moeijelijken post; doch ondervond ook, weldra, de groote zwarigheden, welke hij daarin voorzien had. Het gelukte hem echter, dezelve door gepaste hulpmiddelen te overwinnen, offchoon hij in die donkere en verwarde tijden, als de mond der ftaten van *Holland* en *West-Vriesland*, ter handhaving van 's lands vrijheid, menigmaal het fpits moest afbijten, en met moord, kerker, en ballingfchap bedreigd werd. Hij bewerkte in 1587 het befluit der gemelde ftaten en der afgevaardigden van *Zeeland*, waarbij aan prins MAURITS het gezag, als gouverneur van *Holland*, gegeven werd, en waarvan het gevolg was, dat de graaf van LEICESTER zich genoodzaakt zag, om overhaast, en niet zonder vrees, naar *Engeland* terug te keeren.

Ons beftek laat niet toe, om alle de diensten, door VAN OLDENBARNEVELD den lande bewezen, hier op te tellen, noch van alle de gewigtige gezantfchappen te gewagen, welke hem werden opgedragen en door hem met roem volbragt werden. Na dat hij verfcheidene jaren, in welke hij reeds tweemaal vruchteloos op zijn ontflag had aangedrongen, onder vele moeijelijkheden in 's lands dienst had doorgebragt, deed zich eindelijk eenige hoop tot vrede op; doch zijne maatregelen ter voortzetting van dit heilzaam werk werden verijdeld, en de vergaderingen, tot het fluiten van denzelven aangelegd, door verfcheidene oorzaken afgebroken. De gezanten van *Frankrijk* en *Spanje* droegen hierop een beftand van eenige jaren voor, hetgeen eindelijk voor 12 jaar getroffen, en in 1609 te *Antwerpen* gefloten werd. Schoon VAN OLDENBARNEVELD, benevens zijne mede-afgevaardigden, volgens gebruik bij dergelijke gelegenheid, na het fluiten van het beftand, gefchenken ontvingen, heeft hij echter van de Spaanfche zijde niets genooten, noch ook met dezelve gehandeld, zonder dat het bekend was ter plaatfe, waar het behoorde; terwijl hij zich in de geheele onderhandeling van het beftand zoo gedragen heeft, dat hij

hij door BAUDIUS te regt als een man geprezen wordt, *groot van naam en daad, dien wij onzen kloekſten en welſprekendſten raadgever mogen noemen.* Ter ſtaving van de gegrondheid dezer lofſpraak heeft men ſlechts te overwegen, dat hem gedurende zijnen dienst groote eer van koningen en vorsten bewezen werd; dat hij verſcheidene geſchenken, hem aangeboden, of te huis gezonden, afgewezen of wedergegeven heeft, en dat zijne vijanden nooit hebben kunnen aantoonen, dat hij eenige andere briefwisſeling, dan die ten voordeele van zijn vaderland ſtrekte, gehouden heeft.

Intusſchen had prins MAURITS ſedert lang reeds het vermoeden opgevat, dat de advokaat en de zijnen op het verminderen van zijn gezag toelegden, niettegenſtaande zij altijd het tegendeel beweerd hebben. Hierbij kwamen de geſchillen over den godsdienst tusſchen de Remonſtranten en de contra-Remonſtranten, die nu na het geſloten beſtand, hetwelk niet naar 's prinſen genoegen was, weder levendig werden, en de eene en de andere partij gelegenheid gaven, om aan de bevordering harer bijzondere inzigten te arbeiden. Het lust ons niet, om hier over den aard dezer geſchillen, als genoeg bekend, een breedvoerig verſlag te geven. Genoeg is het, dat VAN OLDENBARNEVELD zijn best deed, daar hij eene ſcheuring in de kerk voorzag, om gevoelens van gematigdheid aan te kweeken, en begreep, dat beide twistende partijen in de Christelijke kerk, met behoud van liefde en eensgezindheid, wel konden plaats hebben. Dit en het aannemen van waardgelders in onderſcheidene ſteden, door VAN OLDENBARNEVELD bevorderd, en dewijl de Remonſtranten zich niet hielden aan de beſluiten, ſtaatswijze genomen, gaf den prins nieuwe ſtof tot misnoegen, die hierin weder eenen toeleg vermoedde, om zijn gezag te beſnoeijen, waarin hem het gebeurde te *Utrecht*, kort voor het afdanken der waardgelders aldaar, welke VAN OLDENBARNEVELD had willen voorkomen, verſterkte. Het gevolg van dit alles, waarbij nog bij ſommige het vermoeden van landverraderij kwam, was, dat 's lands advokaat, met de GROOT en HOGERBEETS, in Oogstmaand 1618, gevat werden. De ſtaten van *Holland* hielden deze daad voor eene ſchending van 's lands vrijheid en geregtigheid, en begeerden de ſlaking der gevangenen; waartegen de prins beweerde, dat het gebeurde niet op zijnen last, maar op dien der algemeene ſtaten geſchiedde. Hoe dit zij; het verhoor der gevangenen werd van tijd tot tijd verſchoven; terwijl prins MAURITS intusſchen geraden vond, om in verſcheidene Hollandſche ſteden, buiten tijds, de regeringen te veranderen, en zoodanige nieuwe in de plaats te ſtellen, die men meende, dat de partij van OLDENBARNEVELD minder gunstig waren. Door deze handelwijs werd het oogmerk der ſtaten van *Holland* geheel verijdeld, en de gevangenen verloren hunne voorſpraken. 's Lands advokaat werd niet voor den 15 van Slagtm., voor de eerſte maal ondervraagd, hetgeen wel twintig dagen, dikwijls voor- en namiddag geſchiedde; doch van welke verhooren men niets bijzonders ge-

gemeld vindt, dan alleen, dat bij het eerste alle zijne papieren en aanteekeningen uit zijne kamer gehaald, en alleen een gedeelte daarna aan hem terug gegeven werden.

Intusschen leverden de Fransche gezanten Boisisie en Maurier bij de algemeene staten een vertoog in ten behoeve van van Oldenbarneveld, wien zij daarin, uithoofde zijner langdurige diensten, eene gunstige behandeling waardig oordeelden, en van verraderij vrijspraken; doch deze poging was, met meer andere, vruchteloos. De algemeene staten benoemden 24 regters, onder belofte van hen voor alle schade te zullen dekken, die hun of de hunnen, ten eenigen tijde, ter zake van het voltrekken van hunnen last, zou mogen overkomen, waartegen zij zich, bij eede moesten verbinden, om niets te openbaren van hetgeen voor hunne regtbank omgaan zou. Op den 7 van Lentem. 1619 verscheen de advokaat het eerst voor deze regtbank, welker wettigheid hij drie dagen lang betwistte. De verhooren gingen echter hunnen gang tot den 1sten van Bloeim., sedert welken tijd hij niet weder ondervraagd werd. De Fransche gezant Maurier deed op denzelfden dag nog eene uitvoerige aanspraak in tegenwoordigheid van prins Maurits, om te toonen, dat men de gevangenen behoorde te verschoonen, en waarbij hij beweerde, dat men zoo vele achting behoorde te hebben voor 's konings voorspraak, als men eertijds voor die der koningin van *Engeland* getoond had, toen men om haren wil den vlootvoogd Treslong slaakte. Dan deze poging was vruchteloos: ook op de verzoekschriften en vertoogen van des advokaats huisvrouw en kinderen werd geen acht geslagen. Men besloot tot zijnen dood, welk vonnis hem den 12 van Bloeim. 1619 werd aangezegd, en den volgenden dag op het binnenhof in *'s Hage* voltrokken. Hij onderging hetzelve met bedaardheid in den ouderdom van 71 jaar en ruim 7 maanden, sprak bij het ontkleeden nog het volk aan met deze woorden: *Mannen gelooft niet, dat ik een landverrader ben. Ik heb opregt en vroom gehandeld, als een goed patriot, en die zal ik sterven*, en ontving nog des morgens voor half 10 uur den doodelijken slag, waarbij nog eenige stukjes van de vingers zijner opgehevene handen afgehouwen werden. Zijn ligchaam werd vervolgens in stilte in de hofkapel bijgezet. Wij voegen er ten slotte bij, dat de staten van *Holland*, in hunne besluiten van 13 van Bloeim. 1619, op de aanteekening van 's mans dood, deze merkwaardige woorden laten volgen: *een man van grooten bedrijve, besoigne, memorie en directie, ja singulier in alles. Die staat, ziet toe, dat hij niet valle, en zij God zijne ziel genadig. Amen.*

OLDENBURG. Een Hertogdom tot het Duitsche verbond behoorende; bestaande, met de verkregen aanwinsten door het *Weener congres*, tegenwoordig uit het eigenlijk hertogdom *Oldenburg*, en de vorstendommen *Lubek* en *Berkenfeld*, waarvan het eerste, met de daarbij gevoegde Munstersche en Hanoversche landen, en de heerlijkheden *Jover* en *Kniphausen*, in 7 kreitsen verdeeld is. Deze landen vormen geen

geen gesloten geheel, maar liggen van elkander gescheiden. Zij bevatten te zamen 124 v. m. en 218,000 inwoners, meestal van den Lutherschen godsdienst. De landen aan de *Noordzee* en de *Wezer* zijn vette marschlanden, welke door dijken tegen overstroomingen moeten beschermd worden. Men heeft hier eene uitmuntende runder- en paardenteelt, doch bouwt er geen koren genoeg. Meer binnenwaarts, inzonderheid in de door *Munster* afgestane gedeelten, bestaat de grond uit dor land, veengrond, en zandige streken, waar men uren lange heiden, zonder boomen of huizen, vindt. Zij dienen den inwoneren tot onderhoud van groote kudden schapen, en tot eene aanzienlijke bijenteelt. Men heeft in het hertogdom belangrijke gaarnspinnerijen, linnen- en kousen-weverijen, en in de nabijheid van de *Wezer* en de zee eene goede visscherij en scheepvaart. De hoofdstad des geheelen hertogdoms draagt zijnen naam, en ligt aan de bevaarbare *Hunte*. Zij is welgebouwd; had voorheen vestingwerken, die thans in aangename, schaduwrijke wandel-dreven veranderd zijn; heeft een fraai slot, en telt 5000 inwoners.

OLDENZEEL, of OLDENZAAL. Eene der oudste steden en de hoofdstad van het kwartier van *Twente*, in *Overijssel*, waarschijnlijk genoemd naar de *Saliërs*, die hier eertijds woonden. Zij bevat ruim 2000 inwoners; heeft eene bloeijende Latijnsche school, en werd in den Spaanschen oorlog zeer dikwijls gewonnen en verloren.

OLIEN. Hier onder verstaat men in het algemeen zoodanige, min of meer vloeibare, zelfstandigheden, die, zonder bijvoeging van een of ander hulpmiddel, niet of zeer weinig in water oplosbaar zijn, en, aangestoken wordende, met eene roetgevende vlam verbranden. Men onderscheidt inzonderheid twee soorten van Olie, namelijk: vette en aetherische, vlugge of wezenlijke Olie, waarbij men nog een derde, door de kunst voortgebragt, voegen kan, de brandige of empyreumatische Olie. De vette Oliën zijn van eenen zachten smaak en meestal zonder reuk. Zoodanige Oliën, die uit zaden geperst worden, en welker schellen of basten een scherp bestanddeel bezitten, hebben ook veelal eenen scherpen smaak. De meeste vette Oliën stollen bij eene lage temperatuur; sommigen, gelijk de Noot-olie, blijven bestendig, zelfs in eenen strengen winter, vloeibaar; anderen zijn, uit hunnen aard, vast, en worden alleen door aangebragte warmte vloeibaar, gelijk de Kakao-olie, waarom men aan dezelve den naam van boter (*Butyrum*) geeft. Alle vette Oliën zijn brandbaar, maar vorderen daartoe eene hitte van 600° FAHRENHEIT, en moeten daarom een' pit hebben, om in eene mindere temperatuur te kunnen branden. Aan de lucht blootgesteld trekken sommigen de zuurstof spoedig tot zich, en verdroogen, zoo als de Papaver-, Hennep- en Noten-olie, waarom men deze ook gebruikt tot vernissen en schilder-verwen; andere daarentegen blijven smerig, gelijk de Olijf-, Raap-en Amandel-olie. Allen, zonder onderscheid, worden door den ouderdom rans, dat is, zij verkrijgen eenen scherpen smaak, en eenen onaangenamen reuk.

Men verkrijgt de vette Oliën door het uitperſen van olieachtige zaden en pitten, waarvan zij den naam van uitgeperste Oliën verkrijgen. In het groot geſchiedt zulks door olie-molens, hoedanige men er vele in ons vaderland, inzonderheid aan den *Zaankant*, vindt. Het gebruik van Olie, tot het bereiden van ſpijze, verliest zich in de grijze oudheid. De ouden bedienden zich in hunne ſpijzen het meest van Olijf-olie, zijnde de boterbereiding van lateren oorſprong; en daarwaar geene olijfboomen groeiden, bouwde men *ſeſam* (*Seſamum orientale*), of men bragt Olie uit noten, of het zaad van den terpentijnboom voort. *Portugal*, *Spanje*, *Italië* en *Frankrijk* leveren de meeste Olijf- of Boom-olie, zoo als die door ons genoemd wordt, op, en die van *Provence* is inzonderheid beroemd. Om goede Olie op te leveren moeten de olijven rijp geplukt, zeer rein gehouden, en terſtond met zuivere werktuigen geperst worden. De kleinſte, omdat men ze voor de rijkſte aan Olie houdt, perst men veelal uit; terwijl de grootere worden ingelegd. De koude, en ſlechts zacht uit gedrukte Olie noemt men *Maagden-olie*, die van de uitſtekendſte hoedanigheid en zeer duur is.

Er zijn wel vele zaden, waaruit Olie geperst wordt, doch de meesten leveren te weinig op, om de kosten der bewerking in het groot te kunnen goed maken, en worden derhalve alleen in den apotheek tot een geneeskundig gebruik bereid, zoo als amandel-Olie, enz. De kernen der wijndruiven leveren bij uitperſing eene zeer goede Olie op. Ook de vrucht van den beukenboom, of de beuken zelve, geven eene zeer witte Olie, welke aangenaam van ſmaak en reuk is, en bijna met de Olijf-olie gelijk geſteld wordt. Zij brandt zuiver, bevriest niet, blijft in aarden vaten twee, en in fleſchen tien jaar goed, dus langer dan Olijf-olie, en wordt hier en daar, fabrijkmatig, in tamelijke hoeveelheid bereid. De Papaver-olie, die menigvuldiger, dan de Beuken en Zonnebloemzaad-olie, geperst wordt, is van eenen zeer aangenamen ſmaak, wordt veel voor Olijf-olie verkocht, en kan ook gerust gebruikt worden. Men heeft ook in ons vaderland de aankweeking en perſing van dit zaad, met geen ongunſtig gevolg, ondernomen. — Het Chineſche radijszaad, hetwelk in *Gelderland* nog al ſterk geteeld wordt, en bij de *Duitſchers* in hoogen roem is, levert ook wel rijkelijk Olie op, maar dezelve is in hoedanigheid verre beneden de Papaver-olie. Geene Olie wordt, echter, in het Noordelijk *Europa*, en ook bij ons te lande, menigvuldiger geſlagen en gebruikt, dan de Koolzaad-, Raap- en Lijnolie, offchoon dezelve geenszins onder de fijne Oliën, kunnen gerangſchikt worden, en dus veel meer tot branden, zeep, ſchilderen, en eenig geneeskundig einde, dan tot bereiding van ſpijzen ſtrekken.

De versch geperste Oliën bevatten nog vele onzuiverheden en ſlijmdeelen, die dezelve troebel maken; door den tijd zakken dezelve naar den bodem, een gedeelte echter blijft innig met de Olie verbonden. Hoe klaarder de Olie is, hoe beter dezelve brandt. Vele middelen zijn er opgegeven, om deze helderheid te bevorderen: het eenvoudig,

digste is dit, dat men goede Olie, gedurende den zomer, op eene warme plaats aan den vrijen toegang der lucht blootstelt; beter nog is de vermenging met zwavelzuur, (Vitriool-olie) en water, waarbij zich een goed deel koolstof uit scheidt, de Olie dun en blank wordt, en de zoogenaamde Patent-olie oplevert. Daar men door achteloosheid ligt gevaar loopt, dat een gedeelte zuur in de Olie terug blijft en nadeelig op de lampen werkt, zoo is de bijvoeging van dierlijke kool, uit beenderen vervaardigd, van veel belang, te meer, daar deze kool op zich zelve reeds een zeer groot zuiverend en ontkleurend vermogen heeft, en de daardoor gezuiverde Olie eene ligte, heldere en doorschijnende kleur verkrijgt. (Zie C. M. VAN DIJK, *Verhandeling over de plantaardige en dierlijke kool*, 1824, bladz. 26 — 27.) Volgens de proefnemingen van CHEVREUL - en BRACCONOT bevatten de Oliën twee bijzondere bestanddeelen, waarvan het eene vast is, en vele overeenkomst heeft met het *Stéarine*, het andere daarentegen vloeibaar is, en de eigenschappen van het *Elaine*, bezit, welke beide zelfstandigheden het eerst door CHEVREUL in de varkensreusel ontdekt zijn. (Zie : VET.)

Onder aetherische of vlugge Oliën verstaat men die brandbare vloeistoffen, die meestal, door overhaling met water, uit welriekende planten of deelen derzelve verkregen worden. Zij zijn vloeibaar en veelal vloeibaarder dan water; schoon er sommige zijn, die kleverig en smerig zijn,en anderen in de koude tot eenen vasten staat overgaan, en kristallen vormen, zoo als de Anijs-olie, Venkel-olie enz. Zij branden gemakkelijk en zonder pit; bezitten eenen doordringenden reuk, die overeenkomt met de planten, waaruit zij getrokken zijn; vervliegen bij eene temperatuur beneden het kookpunt; losfen zich in groote hoeveelheid in water op, en verdampen op papier, zonder een vlek na te laten. Alleen zoodanige planten, die rieken, geven eene aetherische Olie, hoewel er sommige zijn, gelijk de rozen, de jasmin enz. die, hoe welriekend ook, zeer weinig aetherische Olie opleveren.

Eenige vruchten, b. v. de citroenen, bergamotten en oranje-appelen, hebben op derzelver oppervlakte, een groot aantal blaasjes, die veel Olie in zich bevatten. In *Provence* en *Italië* rolt men deze vruchten op een werktuig, dat met kleine puntjes voorzien is, waardoor die blaasjes geopend worden; terwijl de daaruit vloeijende Olie in een geschikt vat wordt opgevangen. De aetherische Oliën zijn meestal in de geneeskunde in gebruik, en worden grootendeels door de artzenijmengers zelve vervaardigd, hetwelk ook noodzakelijk is, daar dezelve gemakkelijk met alcohol of een of andere vaste Olie vervalscht kunnen worden. Sommige Oliën, gelijk de Lavendel-, Bargamot,- Citroen-olie, enz. worden even als de Kaneel-, Cayaputen Kruidnagel-olie, fabrijkmatig bereid. Sommige dierlijke ligchamen, b. v. amber, bevergeil, muskus enz. leveren bij de overhaling ook eene aetherische Olie op. De aetherische Oliën komen veel overeen met de gezuiverde brandige empyreumatische Oliën, welke verkregen

worden door de zoogenaamde droege overhaling, waarbij de plantaardige en dierlijke ligchamen, gelijk hout, hars, beenderen, vet, in gesloten vaten aan de werking van het vuur worden blootgesteld. De teer, de Hertshoorn-olie enz. worden op deze wijze verkregen. De vette en vlugge Oliën zijn allen zamengesteld uit waterstof en koolstof; de meeste bevatten ook zuurstof en vele ook stikstof.

OLIFANT. Dit verwonderingswaardig schepsel, ook wel *Elephant*, naar de Latijnsche benaming *Elephas*, genoemd, behoort onder de orde der *Belluae*, of schrikdieren, welke namelijk zeer groot, en, naar het uiterlijk aanzien, log en lomp zijn, en meestal dikke voeten en eene dun behaarde huid hebben. De Olifant, het grootste landdier, en, door zijn verwonderlijk ligchaamsgestel, zijne sterkte en leerzaamheid, een van de merkwaardigste schepselen der aarde, bezit eenen zeer langen grijpsnuit, geene voor-, maar hoektanden, waarvan de bovenste langer dan de overige zijn. Hij wordt niet alleen in de middelste deelen van *Afrika*, maar ook in het Zuidelijk gedeelte van *Azië*, doch voornamelijk op *Ceilon*, gevonden. Bij den Aziatischen Olifant is de kop grooter, en ook is hij leerzamer dan de Afrikasche, wiens ooren onmatig lang zijn; terwijl de kroonen der kiezen ruiten; daar die van den Aziatischen strepen vormen. De Olifant wordt wel 15 voet hoog; weegt op zijn 20ste jaar 7000 pond, en kan 200 jaar oud worden. Zijne ruwe gerimpelde huid, gewoonlijk van eene graauw- bruine kleur, is op den rug een duim dik; doch, desniettegenstaande, voor het steken van insekten gevoelig. Zijn voornaamste kunstwerktuig is de tromp of snuit, die hem, behalve tot ademen, tot zeer scherp ruiken, tot brullen, het opslurpen van water, het in den mond brengen van voedsel, en tot duizenderlei onbegrijpelijke kunstverrigtingen dient. Hij kan denzelven ter lengte van 3 el uitsteken, en tot die van één en een half el weder intrekken. Deze snuit vervangt volkomen de plaats van eenen arm en hand, en bezit eene ongeloofbare sterkte, met het fijnste gevoel vereenigd; want zonder eenige inspanning, en als slechts in het voorbijgaan, kan hij daarmede een volwassen mensch opnemen, en hem in de hoogte slingeren; terwijl de snuit aan het einde met eenen buigzamen haak voorzien is, waarmede hij bloemen afplukken, knoopen los maken, eenen sleutel in een slot omdraaijen, kleine stukjes geld van den grond opnemen, eene kurk van eene flesch trekken, en meer dergelijke dingen doen kan.

Het voedsel van den Olifant bestaat alleen uit voortbrengsels van het groeijend rijk, in boombladen, voornamelijk van den pisang, den kokos-, palm- en dadelboom, alsmede in gras en rijst, welke laatste voor hem eene lekkernij is, waardoor hij somtijds aan de rijstvelden vele schade toebrengt. Hij kan dagelijks bij de 200 pond gras eten; houdt zich gaarne aan koele, boschrijke, moerassige plaatsen en aan het water op, en zwemt, met den snuit in de hoogte, ongemeen vaardig, zelfs door de snelste stroomen. Bij de paring, zegt men, dat

dat hij, gelijk de meeste zogende dieren, het wijfje bespringt. Het pas geworpen jong heeft omtrent de grootte van een wild zwijn, en zuigt met den mond. Omtrent het derde of vierde jaar komen, zoowel bij de eene als bij andere kunne dezer dieren, de beide hoektanden, die het Elpenbeen opleveren, voor den dag: zij verschillen, wat hunne zamenstelling betreft, van die van alle andere dieren; verkrijgen eene lengte van wel 7 of 8 voet, en zijn meer gebogen, naar gelang zij ouder worden. Nu en dan heeft men er gezien, die wel 200 pond gewigts hadden. In de bosschen van *Afrika* verliezen zij wel eens gedeelten van deze hoektanden, welke dan door de *Indianen* opgezocht, en op de Europische marktplaatsen in *Afrika* verkocht worden.

De Olifanten worden op verschillende wijzen gevangen; doch in *Afrika* alleen doodgeschoten, omdat men ze daar niet tam maakt; anders zoekt men ze in kuilen te doen vallen, of wel voornamelijk als in eene fuik van staken hoe langer hoe naauwer in te sluiten, tot dat zij eindelijk, zoowel van achteren gedreven, als door de hun voorgaande tamme Olifanten gelokt, in eenen bijzonderen vasten stal geraken, welke dan achter hen gesloten wordt. Gevangen zijnde, laten zij zich gemakkelijk temmen, en tot het verrigten van velerlei werk in staat stellen. Oudtijds bediende men zich van deze dieren veel in den oorlog, en alhoewel zij sedert de uitvinding van het buskruid minder hiertoe geschikt zijn, worden zij echter, nog tegenwoordig, door de *Indianen* op *Ceilon* en elders daartoe gebruikt. Thans evenwel dienen zij meestal tot trekken, rijden en lastdragen, waartoe zij uit hoofde hunner groote kracht, welke met die van 5 of 6 paarden overeenkomt, het best geschikt zijn, vermits zij op zijn minst 2000. pond dragen, daarmede hooge bergen kunnen opklouteren, en daags 10 tot 15 mijlen afleggen. Alleen met den snuit ligt een Olifant 200 pond in de hoogte. Zijn gang is snel, gelijkt veel naar eenen korten galop, en tevens zoo vast, dat hij zelfs op ongebaande wegen nimmer struikelt. Hij leert zijnen meester zeer spoedig kennen, is hem zeer getrouw, en kan door goede woorden, en nog meer door toezegging van eenigen sterken drank, dien hij zeer bemint, tot den zwaarsten en moeijelijksten arbeid worden aangemoedigd; maar wee dengenen, die hem mishandeld of dreigt. Men zegt, dat zijn vleesch vele overeenkomst met dat der runderen heeft. Zijn gedroogde mest wordt op *Ceilon* in plaats van kolen gebrand, en ook door de pottebakkers onder de klei gemengd. Men vindt ook roode en witte Olifanten, die in hooge waarde gehouden, doch alleen aan de hoven bewaard worden. De beroemde P. CAMPER heeft ons in 1774 eene korte, doch zeer belangrijke, beschrijving van de ontleding eens jongen Olifants, met aanmerkingen zoo wel omtrent de in- als uitwendige deelen van dit dier, geleverd.

OLIFANTJES, of SNUITTORREN. Met deze namen bedoelt men een zeer uitgebreid Torrengeslacht, hetgeen meer dan 80 soor-

 ten

ten bevat, zoo groote als kleine. De Latijnſche, natuurkundige benaming is *Curculio*, en den naam, dien zij dragen, is ontleend van den ſnuit, die aan den kop als een hoorn, voorwaarts uitſteekt, den bek dezer inſekten uitmaakt, en bij eenige veel langer is, naar mate van het ligchaam, dan bij andere. De Olifantjes zijn over het algemeen zeer ſchadelijke inſekten: hunne wormen of maskers, hoe klein van ſommigen en hoe week van zelfſtandigheid, hebben eenen ſchulpachtigen, harden, met boor- of nijpwerktuigen voorzienen, kop, welke hen in ſtaat ſtelt, om in harde ſtoffen, zoo als in graan-korrels, erwten, boonen, en dergelijke vruchten te boren, dezelve uit te vreten en alzoo te vernielen: andere halen hun voedſel uit de bladen van het geboomte. Men vindt onder deze Torren van uitſtekende fraaije kleuren; maar onder allen één, die door eene verbazend uitſtekende pracht, om zoo te ſpreken, van ieder deel van deszelfs ligchaam, zoo buitengemeen en voortreffelijk ſchittert, dat men er den naam van *Juweeltor* in onze, en dien van *Curculio Imperialis* in de Latijnſche taal aan gegeven heeft. (Zie JUWEELTOR.) De eerſte in dit geſlacht draagt, volgens LINNAEUS, den naam van *Palmiet-tor* (*Curculio Palmarum.*) Twee andere in hetzelve, die zeer gehaat op de korenzolders zijn, heeten *Kalanders*, de eene *roode*, de andere *zwarte*; (*Curculio Frumentaris*, en *C. Granarius* L.)

OLIGARCHIE. De heerſchappij van weinigen; in den gewonen zin de ontaarding van Ariſtokratie, wanneer de hoogſte magt uit de handen van het geheele, daartoe bevoegde, ligchaam in die van eenige weinige familien of enkele perſonen overgaat.

OLIJFBOOM. Dezelve groeit niet alleen in *Azië* en *Afrika*, maar ook in de Zuidelijke deelen van *Europa*. Hij ſchiet 2 of 3 ſtammen uit den wortel, welke zelden boven de 20 voet hoog worden. Zijne bladeren zijn altijd groen, en de witte bloeſems komen ter zijde derzelve in kleine trosjes te voorſchijn, die door eene lange, eironde vrucht worden afgewisſeld, welke Olijf geheeten wordt, van eene verſchillende grootte en van eenen harden ſteen voorzien is. De grootſte olijven, zoo als die, welke in *Spanje* groeijen, gelijken naar duiven-eijeren, en zijn over het algemeen van eene groene of zwartgroene kleur, hol en ſponſeus van vleesch, en van eenen onaangenamen ſmaak. Deze worden alleen ingelegd gegeten; terwijl uit de kleinere olijven de zoo bekende boomolie geperst wordt (*Zie* OLIËN.)

Reeds in de vroegſte tijden legde men zich op het aankweeken van Olijfboomen toe. Hij was in *Palestina*, even als de wijnſtok en vijgenboom, een zinnebeeld van geruste, burgerlijke welvaart, en de olijfſtak, zoo als ook nog tegenwoordig, een teeken van vrede: zelfs bewees men in *Griekenland* en *Italië* dengenen eene goddelijke eer, die dezen boom het eerst ingevoerd en aangekweekt had.

OLIMP, OLYMPOS. De benaming van verſcheidene bergen der oudheid. De beroemdſte was die in *Thesſalië*, thans *Lacha* genoemd, dien de oudſte *Grieken* voor den hoogſten berg, en het middelpunt van

den

den geheelen aardbol hielden, en welke juist hierom in de godenleer eene zeer gewigtige rol speelt. De Olimp werd tot den berg der goden verheven, op wiens heldere toppen zij, volgens HOMERUS, in verschillende paleizen woonden; terwijl men boven deszelfs kruin eene opening in het metalen gewelf des Hemels veronderstelde, hetwelk ter zijde van den aardbol op bergzuilen rustte. Toen zich in vervolg van tijd het denkbeeld van het geheelal en der Godheid verder uitbreidde, verplaatste men de goden op den uitersten rand van den, om de planeten-kringen zich wentelenden, hemelbol, en deze hun nieuwe zetel boven het gewelf des Hemels verkreeg insgelijks den naam van *Olimp*. Behalve de genoemde opening, waren in dit gewelf, op den rand van den aardbol, nog 2 poorten, de eene aan de Oost-, de andere aan de Westzijde, door welke de zonnegod en de nacht, met hun gevolg, uit den *Oceaan* in den Hemel opstegen, en van daar terug keerden. De goden zelve noemde men, van deze hunne aardsche en hemelsche verblijfplaats, *Olimpiers*, en als zoodanig vormden zij eenen afzonderlijken godenstaat, aan welks hoofd ZEUS stond. De groote goden, de zoogenoemde 12, maakten den raad der ouden, en alle de overige godheden de groote vergadering uit. De magtige goden woonden ieder afzonderlijk, in van elkander afgelegene paleizen, op verschillende toppen van den *Olimp*. Op den hoogsten stond het paleis van ZEUS, waarin alle vergaderingen en feesten in eene groote zaal gehouden werden. Van daar overzag hij den geheelen aardbol, bedekte het gewelf des hemels met wolken, en zond zijne blikfemstralen naar beneden.

OLIMPIADE. Eene beroemde tijdrekening bij de *Grieken*, van de olimpische spelen (*zie aldaar*) afkomstig. Offchoon nu de Olimpische spelen in het jaar 887 voor onze tijdrekening op nieuw werden ingesteld, hebben echter de *Grieken* niet dadelijk van dien tijd bij Olimpiaden begonnen te rekenen, maar is zulks eerst geschied in de 28ste Olimpiade na IPHITUS, d. i. het 776ste jaar voor onze jaartelling, toen de naam van den overwinnaar CHOROEBUS uit *Elis*, de eerste openlijk werd aangeteekend. Het tijdvak tusschen de eene en andere Olimpiade bedroeg, volgens onze rekening, 4 volle jaren. In den aanvang gaf men aan dezelve den naam van den overwinnaar; doch daar hieruit verscheidene misvattingen konden ontstaan, inzonderheid, wanneer men niet aanstonds gelegenheid had, om de lijst der overwinnaars te *Olimpia* na te zien, zoo voegde men naderhand bij den naam van dezen, b. v. te *Athene*, dien van den regerenden *Archont*; te *Lacedemon* den naam van den *Ephorus*; te *Argos* dien der priesteres van JUNO; te *Delphos* dien van de PYTHIA enz. Gewoonlijk echter telt men bij het *eerste*, *tweede*, *derde* of *vierde* jaar der zoo veelste Olimpiade. De aldus ingerigte, en van onder het opzigt der overheid vervaardigde lijsten werden in de archiven van elken staat bewaard, en konden door eenen ieder worden nagezien. In later tijd namen afzonderlijke personen er afschriften van, waarvan, helaas! geen derzelve tot ons gekomen is. M 4 O-

OLIMPISCHE SPELEN. Deze waren de plegtigste en meest beroemde spelen van *Griekenland*, en ontvingen hunnen naam van de stad *Olimpia* in *Elis*, waar zij plaats hadden, of ook wel van JUPITER OLYMPIUS, die hier zijnen beroemden tempel, en zijne beeldzuil van PHIDIAS had, welke door PAUSANIAS beschreven is. De insteller dezer spelen is onbekend, schoon PELOPS, met vele waarschijnlijkheid, daar voor wordt gehouden. Zeker is het, dat reeds in de oudste tijden van *Griekenland*, in het land van *Pisa*, wedspelen plaats hadden, wier doel in den beginne waarschijnlijk van eenen godsdienstigen aard was. Zij werden meermalen afgebroken en weder vernieuwd; doch eerst sedert de laatste herstelling door IPHITUS, koning van *Elis*, die ten tijde van LYCURGUS leefde, werden zij onafgebroken en geregeld gevierd. De kampregters moesten zich door eenen eed tot de strengste onpartijdigheid verbinden; terwijl tot het bewaren der orde nog eenige ambtenaars benoemd werden. Ontelbaar was het getal der aanschouwers, die ter bijwoning dezer spelen, uit alle oorden van *Griekenland*, naar *Olimpia* vloeiden. De spelen begonnen den 11den van de maand *Hekatombaeon*, of met het begin van onze Hooimaand, en duurden 5 dagen. De strijders moesten zich 10 maanden te voren in het *gymnasium* te *Elis* voorbereiden, inzonderheid in de laatste 30 dagen. Het feest begon 's avonds met een groot en plegtig offer; doch de spelen namen eerst hunnen aanvang met het aanbreken van den volgenden dag. Zij bestonden in wedrennen met wagens, wedloopen te paard en te voet, slingeren, ringsteken en vuistvechten, en werden door muzijkale en dichterlijke wedstrijden besloten. De eer der overwinning was ongemeen groot, en ging zelfs van den overwinnaar op zijn vaderland over, hetwelk er trotsch op was, hem voortgebragt te hebben. Hij werd met eene olijfkroon bekranst; kreeg eenen palmtak in de hand; werd in de loopbaan onder trompetgeschal rondgevoerd, en had regt, om bij alle openbare vertooningen vooraan te zitten. De lof der overwinnaars maakte gewoonlijk de stoffe uit van de verzen der dichters ten dien dage, en PINDARUS en SIMONIDES haalden hieruit alle hunne onderwerpen. Ook verscheidene redenaars vervoegden zich naar het strijdperk, om aldaar het een of ander geliefkoosde onderwerp te verhandelen. HERODOTUS las bij een dezer spelen zijne geschiedenis voor, en LYSIAS, de beroemde Atheensche redenaar, eene redevoering, waarbij hij de *Grieken* met het vernederen der magt van DIONYSIUS, den dwingeland, geluk wenschte. Geen wonder alzoo, dat deze spelen in de Grieksche geschiedenis eene beduidende rol speelden, daar zij niet slechts de zucht naar roem op eene edele wijze opwekten, en de beoefenaars van kunsten en wetenschappen aanspoorden, maar ook den onderlingen band der van alle zijden verzamelde *Grieken* naauwer toeknoopten; tot welk doel de meeste spelen in *Griekenland*, eer het *Griekenland* was, door de *Aziatische* beschavers, schijnen ingesteld te zijn.

OLIMPION. Een nieuw zeer fraai muzijkaal speeltuig, onlangs door

door den heer HAUSEN, een *Koerlander*, uitgevonden, hetwelk de toonen der viool, violoncel en contrebas in zich vereenigt, en ook door hem, die de *piano Forte* bespeelt, kan behandeld worden.

OLIVIER. Lid van het Instituut van *Frankrijk* enz. beroemd wegens zijne kennis in de Natuurlijke Historie. Hij had in 1792 de handen in het zamenstellen van een geacht Journaal over die wetenschap; werd vervolgens door de Fransche regering naar *Azië* gezonden, en gaf op dezen togt nieuwe proeven van zijne liefde voor de wetenschappen. Hij kwam in 1798 in *Frankrijk* terug, en stierf in 1815. Men heeft van hem eene *Histoire Naturelle des Insectes*, met gekleurde afbeeldingen der bekende.

OLYMPIAS, de gemalin van den Macedonischen koning PHILIPPUS en moeder van ALEXANDER *den Grooten*, was eene dochter van den Epirischen vorst NEOPTOLEMUS. Zij vereenigde met een uitstekend verstand een heerschzuchtig en wraakgierig karakter. Wederzijdsche ongeoorloofde minnarijen verstoorden de eensgezindheid tusschen beide echtgenooten, en hadden eindelijk eene volkomene huwelijks-scheiding ten gevolge, waardoor haar trotsch hart op het gevoeligst beleedigd werd. Waarschijnlijk wist zij niet alleen van den beraamden moord van PHILIPPUS, maar was er misschien, met haren zoon (die plagt te weenen, omdat PHILIPPUS, *door zijne overwinningen hem niets te doen overliet*) de naaste oorzaak van. Zeker is het, dat CLEOPATRA, naderhand de gemalin van PHILIPPUS, door haar tot zelfmoord gedwongen, en derzelver geheele familie door haar met den verschrikkelijksten haat vervolgd werd. Haar zoon ALEXANDER bewees haar wel allen kinderlijken eerbied; maar gaf haar nooit eenig deel aan de regering. Na den dood des laatsten poogde zij, onder den twist der mededingers naar de kroon, hare heerschappij vruchteloos uit te breiden; en offchoon zij na het verlijden van ANTIPATER (319 jaar voor onze tijdrekening) zijnen opvolger POLYSPERCHON op hare zijde had, en deze haar ook uit *Epirus*, werwaarts zij gevlugt was, naar *Macedonië* terug riep, haalde zij zich echter, door het ombrengen van den bloohartigen ARIDAEUS, broeder en opvolger van ALEXANDER, benevens zijne gemalin EURIDICE, eerlang de wel verdiende straf op den hals, en werd op hare beurt, 317 jaar voor onze tijdrekening, door sluipmoordneaars omgebragt.

OLYNTHUS. Eene volkplanting der *Atheniensers*, op de grenzen van *Macedonië* aangelegd, wegens de zich aldaar bevindende goudmijnen. Langzamerhand echter werd zij van *Athene* onafhankelijk, en bereikte haren grootsten bloei ten tijde van PHILIPPUS, tegen wien zij echter niet bestand was, daar men te *Athene* draalde, om de verzochte hulp te verleenen. OLYNTHUS verdedigde zich echter moedig, maar eindelijk, bukkende, moest zij de wraak van PHILIPPUS ondervinden, die haar tot den grond sloopte. Haar naam is wereldkundig geworden door de *Olynthische* redevoeringen van PHILIPPUS grootsten tegenstrever, den redenaar DEMOSTHENES.

OMAR I. Opvolger van ABUKIR, en de tweede kalif der Muzelmannen na MOHAMED, die zijn schoonvader was. Hij aanvaardde de regering in het 634 jaar onzer tijdrekening, en was een der grootste veroveraars, welke de wereld immer opleverde. Hij trok eerst tegen *Damascus* op, de hoofdstad van *Syrië*; verjoeg de *Grieken* uit dit landschap en uit *Phenicië*; keerde vervolgens zijne wapenen tegen *Jeruzalem*, welke stad hij in 637, na eene hardnekkige belegering, innam, en deed zijnen intogt in dezelve met kameelen, met boomvruchten en koren beladen, waar uit zijn geheele voorraad van mondbehoeften bestond. Intusschen drongen zijne stadhouders in *Perzië* door, en veroverden de hoofdstad en het rijk; terwijl AMRU de troepen van den keizer HERAKLIUS sloeg, *Memphis* en *Alexandria* zich overgaven, en geheel *Egypte*, en een gedeelte van *Lybië* den *Romeinen* ontrukt werden. Volgens het algemeen gevoelen, hetwelk echter onlangs is tegengesproken, zoude bij die gelegenheid, op bevel van OMAR, de aanzienlijke boekerij in laatstgemelde stad zijn verbrand geworden. Niets weerstond de wapenen der *Turken*, die hunne veroveringen tot verre in *Afrika* voortzetteden; doch OMAR had niet lang genot van zijnen roem, maar werd, in 644, door eenen Perzischen slaaf vermoord. De Islam heeft nooit een ijveriger voorstander gehad, dan OMAR. Hij was een gestreng waarnemer van de voorschriften van den *Koran*; veroverde gedurende zijne regering 36,000 steden of sloten; verwoestte 3000 tempels en kerken, en stichte 1400 moskeen.

OMBER-SPEL, in het Fransch *Hombre*, is van eene Spaansche uitvinding, en waarschijnlijk eene navolging van het bij hen zoo geliefkoosd schouwspel, het stieren-gevecht. Tot zoodanig gevecht werd bovenal vereischt een speer, een degen, of dolk (in het Spaansch *Spada*, *Espadilla*), waarvan men in het spel schoppen-aas maakte. Daar een zwakke zich niet in de afgeperkte vechtplaats waagde, maar daartoe een stevig, rustig man behoorde, (even als een lastdrager, in het Spaansch, door *Bastajo* of *Basta* wordende uitgedrukt, welk laatste woord men ook mogelijk van *Bastos*, stok of knods, kan afleiden), zoo deelde men deze rol aan klaver-aas toe. Zou nu zulk een man wel gewapend zijn, dan behoefde hij eenen helm (in het Spaansch *Casco*), en dit bedoelde men in het spel met de beide zwarte aasen. Vermits er, echter, wel eens een dapper en verliefd ridder gevonden werd, die voor zijne geliefde eenen stier wilde dooden, en zich zonder helm in het strijdperk wagen, zoo bediende hij zich, in plaats daarvan, van een *gage d'amour*, b. v. eenen armband (in het Spaansch *Manilla*), met de kleur zijner geliefde; vergenoegende zich, de *Espadilla* tot den aanval bezittende, dus dikwijls alleen met de *Manilla*. Hierom zegt men *Casco*, wanneer men de beide zwarte aasen op legt; maar de hoop, om het gevecht te winnen, blijft twijfelachtig, wanneer de strijder zonder dolk (*Espadilla*), dus niet ten volle gewapend is. Wanneer men echter van deze drie was voorzien, dan

hield men zich geregtigd tot ftierendooder (in het Spaansch *Matador*); en van hier, dat de 3 kaarten, fchoppen- en klaver-aas, met eene zwarte twee, of roode zeven, *Matadors* genoemd worden.

OMEN, Dit was bij de ouden zekere toevallige plaats hebbende omftandigheid, welke het bijgeloof als voorteekenen van geluk of ongeluk befchouwde. Zij beftonden: 1. of in zekere verfchijnfels, die zich aan 's menfchen ligchaam, of in zijn binnenfte vertoonden; 2. of in uitwendige oorzaken, en 3. of in zekere woorden, waaraan men eene bijzondere beteekenis toefchreef. Tot de eerfte foort behoorden onverwachte ontroeringen, en over het algemeen alle plotsfelinge fchokken van het menfchelijk ligchaam en de ziel, hartkloppingen, trekkingen der oogen, of van een der zenuwen, het niezen enz. alle welke omftandigheden iets kwaads voorfpelden. Onder de uitwendige verfchijnfels hield men een buitengewoon helder licht in een huis, of op eene andere plaats, voor een goed voorteeken, omdat men waande, dat hier een hemelsch wezen tegenwoordig was; doch daarentegen befchouwde men het als een nadeelig *Omen*, wanneer den beelden der goden iets ongewoons wedervoer. Eindelijk waren fommige woorden voorteekens van geluk of ongeluk, naar gelang van hunne beteekenis of toevallige betrekking; doch waren dezelve alleen dan van kracht, wanneer zij iemand oplettend en op hem eenen bijzonderen indruk maakten; terwijl zij geene uitwerking hadden, wanneer hij er geen acht op floeg. Men had verfcheidene middelen, om de kwade voorteekens van een *Omen* af te wenden; zelfs bediende men zich daartoe van een bijzonder toovermiddel, namelijk, om doornachtig en onvruchtbaar hout tot asch te verbranden, en deze, zoodra zich een flecht voorteeken vertoonde, in het ftroomend water, of in de zee te werpen. Over het algemeen was men gewoon, bij het verfchijnen van een ongelukkig *Omen*, het begonnen werk te laten fteken, en het op eenen anderen tijd te hervatten.

OMMELANDEN. (Zie GRONINGEN.)

OMMEREN. (RICHEUS VAN) Deze verdienstelijke *Nederlander* was rector der Latijnfche fcholen te *Amfterdam*, waar hij in Louwm. 1796 zijn leven eindigde. Hij voegde bij zijne uitmuntende verdiensten als beoefenaar der fraaije letteren over het algemeen, en der oude letterkunde in het bijzonder, die van een goed burger en een warm vriend der vrijheid. In zijne ledige uren vond hij zijn vermaak in de Latijnfche dichtkunde; en er zijn verfcheidene vruchten van zijnen geest, die den ftempel zoo wel van genie als van bekwaamheid dragen. Onder dezen behooren, onder meer anderen, eene Ode, in 1790 bij DIDOT, in alcaïfche voetmaat, en in 36 coupletten, uitgegeven, welke ten onderwerp had, *de eerfte verbindtenis in het veld van* MARS, en waarin men hem de voetftappen van MECAENAS gunsteling ziet drukken, welke hij nog in eene andere foort van gedichten, in de *Brieven* namelijk, gevolgd heeft, die door hem zijn uitgegeven onder den titel: *Epistola* HORATIANA *ad* JACOBUM HOOFT, *de nativitate*

te filioli. Nog moeten wij hier noemen eene uitmuntende Elegie voor zijnen waardigen vriend HERMAN BOSSCHA, toen deze den dood zijner geliefde gade betreurde, en waarin hij hem met het denkbeeld der onfterfelijkheid trachtte te vertroosten; en eindelijk een zeer goed, in onze taal, gefchreven werk, getiteld: QUINTUS HORATIUS FLACCUS, *als mensch befchouwd*, *Amfterdam* 1789, waarin hij met niet minder oordeel dan geleerdheid de nagedachtenis van den dichter tegen de lastervolle aantijgingen verdedigt, waarmede men zijne zedelijkheid en vaderlandsliefde heeft zoeken te bezwalken. Zijne Nederduitfche en Latijnfche werken zijn, in 1797, onder opzigt van de heeren HIERONIMUS DE BOSCH en MAURITS CORNELIS VAN HALL, bij den boekhandelaar P. DEN HENGST, te *Amfterdam* uitgegeven.

OMNIUM. Door deze uitdrukking verftaat men in *Engeland* het geheel der fchuldbekentenisfen, welke iemand van de regering voor een gedaan voorfchot ontvangt. B. v. wanneer men van haar, uit kracht eener overeenkomst, voor ieder 100 pond ft., die men heeft voorgefchoten, een zeker aandeel in het fonds van 3, een ander in dat van 4 pc., en wederom een ander in *long annuitys* ontvangt, dan maken deze drie voorwerpen het *Omnium* uit. Daar nu het *Omnium* van een gedaan voorfchot, naar gelang der omftandigheden, welke tusfchen den dag der opfchieting en dien der teruggave der gelden plaats hebben, rijst en daalt, zoo is het een punt van groote fpeculatie voor velen.

OMPHALE. Koningin van *Lydië*, dochter van IÄRDANUS, echtgenoote van TMOLUS, na wiens dood zij zelve de teugels van het gebied in handen nam. Toen HERKULES, wegens het ombrengen van EURYTUS, in razernij vervallen was, en daarvan niet kon genezen worden, dan indien hij zich in flavernij begaf, verkocht hij zich aan OMPHALE, die reeds lang begeerte had getoond, dien vermaarden man te aanfchouwen. Zij fchonk hem dadelijk zijne vrijheid en hare liefde, en won bij hem eenen zoon, van wien CROESUS gezegd werd af te ftammen. Algemeener echter is het verhaal, dat HERKULES vrijwillig, en door liefde tot haar ontftoken, OMPHALE gediend, en zich bij haar tot geheel vrouwelijke bezigheden, tot het fpinnen, heeft laten gebruiken, en dus een voorbeeld oplevert, hoe verre de liefde zelfs het dapperfte gemoed kan vernederen en verzwakken.

OMRAD. Zoo noemt men in de *Oost-Indien*, bijzonder in het voormalig rijk van den *Mogol*, een voornaam krijgsofficier of bevelhebber.

OMWENTELING in *Frankrijk*. Deze was ontegenzeggelijk de grootfte, maar ook tevens de bloedigfte en wreedaardigfte van alle, welke tot dus verre plaats hadden. Voor lang hadden de denkbeelden, zeden en wenfchen der befchaafde klasfen in dit rijk eene vrijere vlugt genomen, toen de regering nog fteeds haren ouden despoticken gang ging, met *lettres de cachet* uit te geven, de burgers in

in de *Bastille* op te fluiten, de provincien door generale pachters uit te mergelen, burger en landman door adel en geestelijkheid te onderdrukken, en daarbij meer verfpilde, dan zij ontving. Het hier uit geboren geldgebrek was bij de regering de eerfte aanleiding, om in 1789 de flanden des rijks bij een te roepen; doch daar de adel en geestelijkheid, gelijk gewoonlijk, de voornaamfte lasten op de fchouders van den derden fland wilden werpen, verklaarden zich 600 van deszelfs afgevaardigden voor eene Nationale vergadering, met welk gevoelen zich ook verfcheidene afgevaardigden der beide overige flanden vereenigden. Door deze vergadering werd aanftonds het oude leenftelfel opgeheven; de regten van den mensch en burger werden afgekondigd, en er werd eene nieuwe ftaatsregeling ontworpen, die naar het voorbeeld der Engelfche wel monarchaal, maar door wetten bepaald was. Op deze volgde echter weldra eene tweede, derde en vierde conftitutie, die insgelijks republiekeinsch waren, tot dat NAPOLEON (*zie aldaar*) van langzamerhand de monarchale regering weder herftelde. *Frankrijk* had dus alle vormen van ftaatsbeftuur doorloopen, toen het, na den val van den keizerlijken troon, tot de heerfchende dynastie der BOURBONS terugkeerde. Ondertusfchen is de tegenwoordige conftitutie van *Frankrijk*, over het geheel van eenen liberalen aard, en kan, wanneer zij eerst in volle werking is, en de gemoederen volkomen bedaard zijn, de natie op eene gelukkige toekomst doen hopen; fchoon zij dan ook deze hoop zeer duur en met veel bloed gekocht heeft.

ONDEUGD. Is in de zedekunde eene vaardigheid, om willekeurig tegen de erkende zedelijke wetten te handelen. De mensch wordt wel niet ondeugend geboren; maar daar hij aan den eenen kant een zinnelijk wezen is, zoo heeft hij in den eeften tijd van zijn aanzijn, wanneer de rede nog niet hare behoorlijke rijpheid heeft, eene zekere aandrift, om zijne zinnelijke neigingen, zonder eenig onderfcheid, te bevredigen, en zijne driften zijn dan zijne eenige wet. Zoodra de rede hem, echter, in vervolg van tijd, de zedelijke wet doet kennen, en onvoorwaardelijk van hem vordert, om alle neigingen aan haar te onderwerpen, dan ontftaat er tusfchen de eifchen der wet en den drang der zinnelijke neigingen eenen ftrijd. Is deze ftrijd zoo hevig, dat de mensch alle eifchen der wet in den wind flaat, en deze geenen den minften invloed op zijne neigingen meer kan uitoefenen, dan keert hij daardoor de zedelijke orde om, en wanneer nu deze handelwijs, door eene gedurige herhaling, bij hem zulk eene vaardigheid verkregen heeft, dat hij zijn gedrag in alle voorkomende gevallen daarnaar regelt, dan kan men hem met regt ondeugend noemen. Dat geen in den mensch, hetwelk hem zijn onpligtmatig bedrijf gemakkelijk maakt, hem daartoe aanzet, en daarentegen hem in zijne pligtfchuldige handelingen belemmert, noemt men natuurlijken aanleg tot ondeugd, die door duizend toevallige oorzaken kan geboren werden, welke niet in 's menfchen magt geftaan hebben, en der-

derhalve, als zoodanig, en voor zoo ver de mensch door zijnen wil tot derzelver voortbrenging niet heeft medegewerkt, hem ook niet kunnen worden toegerekend. Zij liggen zoowel in de natuurlijke ken- en begeervermogens, als in den bouw van het ligchaam, in deszelfs temperament, natuurlijke zwakheid, in gebrek of overvloed van sappen enz. Behalve deze natuurlijke neigingen tot Ondeugd, zijn er nog vele andere uitwendige aanleidingen tot dezelve, en hier onder behooren voorbeelden, verkeering, den toon der mode en aangedane verongelijkingen. Alle deze oorzaken tegen te werken is het doel van opvoeding en zedeleer; en daar de zedelijke wet onbepaald gebiedt, onze neigingen alleen in overeenkomst met hare voorschriften te bevredigen, doch de mensch vrijheid bezit, om dit te bewerkstelligen, zoo moet het ook in zijne magt staan, om, zelfs onder de menigvuldige aanleidingen en verzoekingen tot Ondeugd, deugdzaam te kunnen worden.

ONOMASTICON. Een Grieksch woord, beteekenende eene verzameling, eene lijst van namen; dus een woordenboek van eigennamen.

ONTLEEDKUNDE. Deze wetenschap, welke een gedeelte van de Natuurlijke geschiedenis, en een der gewigtigste hulpmiddelen der geneeskunde uitmaakt, bestaat in een kunst- en regelmatig onderzoek en vaneenscheiding der vaste deelen van het menschelijk ligchaam, ten einde daardoor derzelver ligging, gesteldheid en inrigting te leeren kennen. Men verdeelt haar naar de voorwerpen, tot wier onderzoek zij zich bepaalt, in *algemeene* en *bijzondere* Ontleedkunde. De eerste beschouwt de bestanddeelen des ligchaams over het geheel, die aan alle werktuigen of bijzondere stelsels van hetzelve gemeen zijn, b. v. het celachtig weeffel, hetwelk de grondstof van alle vormen van het ligchaam uitmaakt; den bouw en de bestanddeelen der beenderen, spieren, banden, vlechten, zenuwen, bloedvaten enz.; de laatste beschrijft de afzonderlijke groepen der werktuigelijke stelsels afzonderlijk, derzelver vorm, verdeeling, benevens hunnen onderlingen zamenhang, en het verband, waarin zij tot de naastbijliggende deelen staan. De Ontleedkunde bevat dus, zooals men hieruit kan opmaken, verscheidene takken, als de Beenderleer (*Osteologie*); de spierenleer (*Myologie*); de leer der banden, pezen enz. (*Desmologie*); die der ingewanden (*Splanchnologie*); die der Bloedvaten enz. (*Angiologie*); de leer van het zenuwstelsel en der hersenen (*Neurologie*), en eindelijk de beschrijving der huid (*Dermatologie*).

Onder de verrigtingen van eenen ontleedkundigen behoort inzonderheid het maken van *preparaten*; zijnde afzonderlijke deelen van het menschelijk ligchaam, welke van alle andere worden afgezonderd, ten einde bij het onderwijs gebruik er van te maken. Tot dit werk behoort reeds eene genoegzame mate van ontleedkundige kennis, en het wordt op de Hooge scholen, gewoonlijk, voor het uur van het onderwijs, door den Hoogleeraar verrigt, om dezelve daarin dan te kunnen vertoonen, en voor zijne leerlingen te verklaren. Men bewaart deze pre-

preparaten door drooging, zoo als de geraamten, of in wijngeest, zoo als de ingewanden, zoo genoemde zachte deelen van het menschelijk ligchaam, of eindelijk ook wel door opspuiting, van welk laatste middel men zich bij die vaten bedient, wier loop en verdeeling men duidelijk wil maken, waartoe men gewoonlijk een mengsel van was, olie en terpentijn, met eene kleurgevende stof, door een spuitje in dezelve brengt, welke zich alsdan door alle de takken verspreidt. De fijnste haarbuisjes kunnen op deze wijze zeer duidelijk aan het oog vertoond worden. Voor zeer fijne, b. v. de watervaatjes, bedient men zich van kwikzilver, uithoofde van deszelfs buitengewone deelbaarheid.

De ontleding van het menschelijk ligchaam was bij de oudste volken weinig in gebruik. De oude *Egyptenaren* hadden er eenen zoo grooten afkeer van, dat zij diegenen, die bij het balsemen de lijken moesten opensnijden, met steenen wierpen. Bij de *Grieken*, bij welken, volgens de grondstellingen van hunnen godsdienst, de lijken zoo spoedig mogelijk moesten begraven worden, werd de ontleding verhinderd: zelfs ten tijde van HIPPOKRATES was de ontleedkundige kennis nog maar zeer middelmatig, en werd waarschijnlijk van de ontleding van dieren afgeleid; doch was men in de kennis van den bouw der beenderen verder gevorderd. Later was *Alexandrië* in *Egypte*, onder de regering der PTOLEMEÜSSEN, de zetel van kunsten en wetenschappen, en werd ook hier de Ontleedkunde door HEROPHILUS uit *Chalcedon*, 300 jaar voor onze tijdrekening, tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt. Hij ontleedde een aantal menschelijke ligchamen, en verkreeg, volgens het getuigenis van CELSUS, vrijheid, om misdadigers levend te openen; hetwelk echter nader bevestiging behoeft. Hij verrijkte de Ontleedkunde met vele belangrijke ontdekkingen, b. v. omtrent de hersenen, de verrigting der zenuwen, de aderen van het darmscheidsel, die naar de lever loopen enz. Zijn tijdgenoot, ERASISTRATUS, deed bijna nog meer voor de Ontleedkunde: hij bepaalde meer naauwkeurig den bouw der hersenen, en gaf aan de klepvliezen in de holligheden van het hart de namen, die nog heden in gebruik zijn.

In vervolg van tijd, inzonderheid onder de *Empirici*, werd de beoefening der Ontleedkunde weder verwaarloosd. GALENUS, in *Alexandrië* onderwezen, (in 131 van onze jaartelling) had zijne ontleedkundige kennis van de geneesheeren van dien en vroegeren tijd opgezameld; doch schijnt zelf niet veel ter uitbreiding van de Ontleedkunde toegebragt te hebben: ten minste hield hij zich alleen met de ontleding van dieren bezig, en hetwelk hij hier vond, werd door hem op den bouw van het menschelijk ligchaam toegepast. Onder de *Arabieren* had geene Ontleedkunde plaats, als zijnde door verscheidene voorschriften van hunnen godsdienst verboden; en van hier, dat zij hunne ontleedkundige kennis alleen uit de schriften der *Grieken*, inzonderheid uit die van GALENUS, haalden.

De Ontleedkunde bleef dus verscheidene eeuwen op haren vorigen trap; en het was eerst in de 14de eeuw, dat zich wederom enkele mannen opdeden, die, zich met de toen plaats hebbende ontleedkundige kennis en met de blinde navolging van GALENUS niet vergenoegende, zelf de Ontleedkunde beproefden. De bijgeloovige vrees voor de ontleding van menschelijke ligchamen, welke tot hiertoe plaats had, scheen van langerzamerhand te verminderen, naar mate een wijsgeerige geest eene meerdere vrijheid van denken onder de menschen verspreidde. MONDINI DI LUZZI, Hoogleeraar te *Bologna*, ontleedde openlijk, in 1315, twee lijken, en gaf ook kort daarna eene beschrijving des menschelijken ligchaams in het licht, welke, offchoon vele onnaauwkeurigheden bevattende, echter, nog lang daarna als een leerboek voor de Ontleedkunde in gebruik bleef. Sedert ontleedde men openlijk aan alle Hooge scholen, gewoonlijk jaarlijks een of meerdere lijken; doch bleef men nog te veel aan oude gevoelens hangen, zonder zich door eigen onderzoek te laten leiden, waardoor dus de Ontleedkunde slechts langzame vorderingen maakte. Van hier dan ook, dat deze wetenschap bijna een eigendom van lateren tijd geworden is, in welke zij snelle voortgangen gemaakt heeft. Alleen MONTAGNANA, Hoogleeraar te *Padua* in de 15de eeuw, konde zich beroemen, dat hij zelf 14 lijken ontleed had, hetwelk toen zeer veel was, doch in de 16de eeuw werd de beoefening der Ontleedkunde meer algemeen, en verrijkten FALLOPIUS, EUSTACHIUS, BOTALLIUS, VESALIUS en anderen haar door nieuwe ontdekkingen. In de 17de eeuw ontdekte en verklaarde HARVEY den omloop van het bloed, hetwelk later wederom aanleiding tot nieuwe ontdekkingen gaf, waartoe inzonderheid in de 18de eeuw PACCHIONI, VASALVA, KEIL, LANCISIE, RUISCH, NUCK, HALLER, WINSLOW, MORGAGNI, BOERHAVE, CAMPER, aan wien men het denkbeeld van eene *vergelijkende Ontleedkunde* dankt, waarin later, BRUGMANS en CUVIER, zoo groote vorderingen maakten, en andere beroemde Ontleedkundigen krachtdadig medewerkten. In den laatsten tijd zijn de vorderingen in dezelve door verscheidene groote mannen in *Frankrijk*, *Italië*, *Engeland*, *Duitschland*, en ook in ons vaderland, nog tot veel grooter trap van volmaaktheid gebragt; gelijk uit de werken van VICQ D'AZYR, MASCAGNE, SCARPA, HUNTER, MICHEL, WALTER, ALBINUS, BON, CUVIER, BRUGMANS, SANDIFORT en andere, als ook uit de Ontleedkundige verzamelingen, welke men hier en elders, als te *Parijs*, en te *Londen* ziet, ten duidelijkste blijkt.

ONTOLOGIE. Wezenleer. Aldus noemt men dat gedeelte der bovennatuurkunde, hetwelk volkomen de eigenschappen opgeeft en aantoont, zonder welke een ding geen ding zijn zoude. Zij handelt: 1. Over de dingen in het algemeen, derzelver mogelijkheid, wezenlijkheid en noodzakelijkheid; 2. Over derzelver zelfstandigheid en toevalligheid (*accidens*), oorzaak, werking en wederwerking; 3. Over de hoeveelheid en hoedanigheid, gelijkvormigheid, en overeenkomst der dingen;

4.

4. over ruimte en tijd, en 5 over het eenvoudige en zamengeftelde. Sedert de verandering, welke KANT in de wijsbegeerte heeft te weeg gebragt, is eigenlijk de geheele *Ontologie*, zoo als zij in de fcholen werd voorgedragen, vervallen, en vervangen geworden door eene ontleding (*analysis*) onzer denkbeelden en van het geheele voorftellings-vermogen, welke hij *transcendentale* (hoogere) wijsbegeerte noemt.

ONTOTHEOLOGIE. Voorheen een tak der boven- of natuurkundige godgeleerdheid, of de leer van God, volgens het denkbeeld van het volmaaktfte wezen.

ONUPHIS. De naam van eenen der drie heilige ftieren, dien de *Egyptenaren*, in eenen prachtigen tempel te *Hermunthis*, goddelijk vereerden.

ONYX. Eene foort vam Chalcedoon, van eene rookbruine, fomtijds zwart-blaauwe kleur, dikwijls ook met fcherp afwisfelende reijen of lagen van melkblaauwe gemeene Chalcedoon, welke deels rondom den fteen, deels door elkander loopen. De oude Griekfche en Romeinfche fteenfnijders gebruikten denzelven, voornamelijk, tot *Cameen*. Men vindt den Onyx in verfcheidene Europifche landen, onder anderen in het Sakfisch ertsgebergte, in het koningrijk *Boheme*, in *Oostenrijk*, in *Italië*, ook in den *Levant*.

OOFTBOOMTEELT. Hiertoe is eene zaadfchool noodig, waarin men de ftammen het eerst aankweekt, en eene plant- of entfchool, alwaar dezelve in overgebragt en verëdeld worden, ten einde vervolgens in den boomgaard of ooftvruchthof te worden overgebragt. De grond van de zaad- en entfchool moet diep omgefpit worden, los, vruchtbaar, en droog gelegen zijn; geene verfche, maar, zoo noodig, volkomen verteerde mest hebben; voor de guurfte winden befchut, doch voor het overige geheel vrij, en aan allen wind zijn blootgefteld, vermits eene vertroeteling in de jeugd eene zwakheid veroorzaakt, die den boom in het vervolg tegen de guurheid van het weder doet onbeftand zijn. Ooftboomen moeten over het algemeen van zaad, en niet van de uitloopers, bij ftam en wortel, worden aangekweekt. Kernen van te fijne, doch verëdelde, boomen verdienen boven zeer verfijnde of wilde de voorkeur, en die van vroege foorten zijn doorgaans beter rijp, dan van latere. In den Herfst of vroeg in het voorjaar worden de kernen of zaden, als van appelen, peren, kweeën, kerfen, pruimen, abrikozen, perziken, kastanjes en nooten, dun gezaaid of gepoot, op niet te breede bedden op genoegzamen afftand, en losjes met aarde bedekt; terwijl de onderfcheidene foorten wel afgezonderd, door nommer-ftokken gekenmerkt, en in een boekje moeten opgeteekend worden. Men houdt voorts het plantfoen volkomen zuiver van onkruid; begiet het bij langdurige droogte; houdt den grond los, en verpoot met de 2 jaar, in den Herfst of het voorjaar, de jonge boompjes in de plant- of entfchool, bij rijen, op

eenen afſtand van eenige voeten van elkander. Men plant de boompjes niet dieper, dan zij in de zaaiſchool geſtaan hebben; behoudt zorgvuldig de wortelen; maar ſnijdt eene beſchadigde, of te lange, en ook de pen-wortel af; doch wil men, dat hoogſtammen, welke deze laatſte wortel behouden hebben, gezonder zullen zijn en langer leven.

Alhoewel de zaden van verëdelde Ooftboomen geene wildelingen opleveren, en ook wel eens eene goede ſoort voortbrengen, moet men echter op de ſtammetjes die edele ſoort planten, welke men verlangt. De verëdeling der Ooftboomen rust op de onderſcheidene bewerking der vochten, volgens de verſchillende bewerktuiging en levenskracht der boomen, zoodat, wanneer een edel ſoort of knop eenen ſtam wordt ingelijfd, de vochten van den ſtam, in het verëdeld deel overgaande, daarin zoodanig worden bewerkt, dat zij dan ook verëdelde vruchten opleveren. De ſtam, dien men wil verëdelen, moet echter, in de voorname deelen der bewerktuiging, met dien van het edel entloot overeenkomen, dat men er wil inplanten: zoo ſtam en entloot geheel ongelijk zijn, vatten zij niet. Daar nu de verëdeling der Ooftboomen op den aangewezen grond rust, zoo kunnen de wijzen derzelve ook zeer verſchillende zijn. De voornaamſte zijn het *enten*, *oculeren*, *lasſchen* en het *zuigen*, of *afleiden*. Het *enten* geſchiedt door een afgeſneden jarig loot van eenen edelen ſtam, met den ſtam of tak van eenen anderen boom, door inſchuiving in eene gemaakte opening, zoodanig te vereenigen, dat dit daarop groeit. Het geſchiedt van Lente- tot de helft van Grasm., of in de klove, in of tusſchen den bast, of in de kerf. Het enten, bijzonder in de klove, behoort onder de geweldigſte middelen van verëdeling, en diende bij jonge boompjes geene plaats te hebben; maar bij oude ſtammen of takken is men er toe genoodzaakt. Het entloot moet niet van oude, maar van jonge, boomen genomen worden, en volkomen gezond zijn. Dwergboompjes, het zij dezelve laag bij den grond eene kroon zullen maken, of kogelvormig groeijen, of als vleugels geleid worden, ent men op dwergachtige grondſtammetjes, als kwee- en radijs-appelen en mispelen, zoo het kernvruchten zijn: men leidt dezelve, van de verëdeling af daartoe op, en brengt ze door ſnoeijing tot de begeerde gedaante. Het *oculeren* geſchiedt door, in plaats van een loot, een' knop of oog, met eenigen bast er aan vast, van eenen edelen boom te nemen, en tusſchen den bast of het hout van eenen anderen te ſchuiven, en alzoo te doen groeijen. Het kan met het wasſend oog gedaan worden op éénjarige zomerſchoten, van *St. Jan* tot het einde van Bloeimaand, en met het ſlapend oog op twee- en drie jarige ſtammen, van de helft van Oogst. tot in Herfstm. Men neemt knoppen of oogen van een- of tweejarige loten; zorgt, dat het hart van het oog behouden blijve, en ſnijdt den ſtam in het volgende jaar tot boven aan het oog af. Abrikozen en perziken worden met dubbelde oogen, een hout- en vrucht-

oog, geoculeerd, hetwelk het best na eenen regen, nooit onder den regen, gefchiedt. Bij het *lasfchen*, dat in den Herfst, Winter en het voorjaar kan gefchieden, wordt ftam en loot zoodanig afgefneden, dat beiden volkomen op elkander pasfen, en kunnen zamengroeijen. Eindelijk beftaat het *zuigen* of *afleiden* in een takje van den edelen boom, zonder affnijden, met den ftam of tak van eenen anderen zoodanig te verbinden, dat beiden zamengroeijen, en het takje van den edelen boom kan worden afgefneden. Deze vereeniging bewerkt men in Lente- tot de helft van Grasmaand, en kan op onderfcheidene wijze gefchieden. Bij deze foorten van veredeling wordt de plaats, alwaar de loten of oogen den wildeling zijn ingeplant, met entwas, of boomkit omgeven; terwijl men bij het oculeren en lasfchen de plaats met gewaste Moscovifche mat omringt. Moerbezieboomen, wijnftokken en vele heesters worden door inleggen het gemakkelijkst vermenigvuldigd, en dit gelukt ook bij meer andere Ooftboomen, zoo men den tak daar met ijzerdraat fnoert, waar hij den diepften bogt in den grond heeft; terwijl men fommige Ooftboomen, inzonderheid heesters, zoo als kweeën, mispelen, paradijsappelen, aalbesfen, frambozen, kruisbesfen, wijnftokken, hazelnooten enz., ook door ftekken kan voortplanten.

De alzoo veredelde Ooftboompjes worden op het derde jaar, zeer voorzigtig, zonder de wortelen te befchadigen, uit de entfchool, met den mogelijkften fpoed, naar de plaats hunner beftemming overgebragt, en hoe meerder aarde er aan den wortel blijft, hoe beter. Deze verpooting kan van den Herfst tot het voorjaar, zoo lang de knoppen nog niet uitbotten, gefchieden; doch er zijn fommigen, welke de verplanting beter in het voorjaar keuren, omdat de ontvangene wonden dan fchielijker genezen, en de grond door de vorst dikwijls losfer is. Naar gelang de grond der kweekfchool en die van den boomgaard meer met elkander overeenkomen, en de laatfte zelfs beter is, zullen de boomen ook beter groeijen, zoodat men dezelve van klei- op klei- en van zand- op zandgrond overbrengt; doch moet men op de plaats, alwaar oude boomen geftaan hebben, geene andere planten, zonder den grond vooraf te vernieuwen. Voor eenen ooftboomgaard, die wel voor de gure winden befchut, doch voor het overige vrij luchtig en aan de zon moet blootgefteld zijn, is een zandige kleigrond, die tot eene aanmerkelijke diepte wel doorwerkt, los en vruchtbaar moet zijn, de beste: van goede doorgerotte dong kan men zich veilig, ter vruchtbaarmaking, in eenen boomgaard bedienen; doch fteenvruchten, met uitzondering van pruimen-boomen, kunnen geen dong, maar wel verrotte of vergane ftoffen van dieren of planten (*Humus*) verdragen. Een waterachtige grond, maar vooral een lemige, oerige ondergrond, is voor de boomen hoogst nadeelig, en doet ze kwijnen. (*) Voor dat men de boomen verplant, moe-

(*) De Groningfche Hoogleeraar, J. A. Uilkens, geeft in zijn Handboek van

moeten de gaten eenigen tijd vooraf wijder en dieper gegraven worden, dan de wortelen van den boom wel fchijnen te vorderen, en voor dat men er dien in brengt, zoo ver met losfe aarde worden opgevuld, dat de boom, bij het bezinken daarvan niet meer dan 1 of 2 duim dieper, dan in de entfchool, te ftaan komt. Bij het planten worden de wortels kringswijze uitgefpreid, met eenige losfe aarde bedekt en ingeflempt, waardoor men zeker is, dat de grond aan de vezel-worteltjes wel aanfluit; vervolgens wordt het gat met goede, losfe aarde opgevuld, met eenige ophooging tegen den ftam des booms, waarop men omgekeerde graszoden legt, om den grond niet te fterk te doen uitdroogen. Vermits niet de groote, maar alleen de vezel-worteltjes, niet door opene mondjes of buisjes, maar bij een werktuigelijk doorzweeten aan de geflotene einden, de voedende vochten uit den grond opnemen, moeten deze behouden en voor alle verdrooging of kwetfing zorgvuldig bewaard worden. Men zet de boomen zoodanig, dat de plaats, waar zij de zwakfte of weinigfte takken of wortelen hebben, tegen het Zuiden komt: bij jonge boomen behoeft men de Zuidelijke of Noordelijke zijde, zoo als zij in de entfchool geftaan hebben, niet in acht te nemen; doch oude boomen, wanneer zij verzet worden, moeten in dezelfde rigting van Zuid en Noord weder gepoot worden, als zij geftaan hebben. De boomen aldus behoorlijk geplant zijnde, moet men, door fnoeijing, de vruchtbaarheid, gezondheid en fchoonheid derzelve trachten te behouden en te vermeerderen, hetwelk op verfchillende wijze, naar de onderfcheidene foorten der boomen, gefchiedt; doch bij allen moeten de uitloopers bij den ftam en de waterloten worden weggenomen. Groote wonden moeten door kappen of uitfnijden aan de boomen niet worden toegebragt, zonder dezelve met het boom-cement van W. FORSIJTH te bedekken. (*) Over de kweeking der voornaamfte Ooftboomen, zie men J. N. KNOOP, *Pomologie;* het Fruitkundig *Woordenboek* van J. F. SERRURIER, WREDOW, J. L. CHRIST en anderen, en over de ziekten en genezing derzelve den laatstgenoemden; doch vooral de verhandelingen van F. W. FREIJER en J. TH. FLOH, bij de Haarlemfche maatfchappij der wetenfchappen, deel IV ftuk 2., alsmede de verhande-

Vaderlandfche Land-huishoudkunde twee middelen tegen de kwijning der Ooftboomen op, als: 1. om aan zoodanigen boom, tegen den Winter, ter wijdte van 2 of 3 voet, de aarde tot aan de wortelen weg te nemen; de opening met gerfte-kaf op te vullen; in het voorjaar de afgegravene aarde op het bezonken kaf te brengen, en dit om de 2 of 3 jaar te herhalen. 2. Om beenderen van fchapen, kalveren, of andere jonge dieren, fijn te ftooten, die, met bijvoeging van eenige potasch, zoo lang in water te koken, tot dat er een gelei ontftaat, en hiervan, om de 2 of 3 jaar 15 pond op de wortelen van den kwijnenden boom te ftorten, die daardoor zal herftellen en welig groeijen.

(*) Dit boom-cement is zamengefteld uit een deel verfche koemest, $\frac{1}{2}$ deel kalk van oude gebouwen, $\frac{1}{2}$ deel houtasch en $\frac{1}{16}$ deel rivier-zand. Dit fmeerfel, op de wond gebragt zijnde, beftrooit men met een poeder van 1 deel houtasch en $\frac{1}{16}$ deel van gebrande beenderen. Men zie verder W. FORSIJTH, *über die Cultur und Behandlung der Obstbäume*, S. 393.

deling van gemelden FREIJER, *over de Insekten, die de Ooftboomen hier te lande het meeste nadeel toe brengen*, te vinden in de verhandelingen derzelfde maatfchappij, deel V, ftuk 2.

OOG. (Het) (Zie: GEZIGT.)

OOIJEVAAR (*Ciconia*, BRISS; *Ardea* LINN. en LATH.) is een langbeenige trekvogel, door LINNAEUS en LATHAM onder het geflacht der Reigers geplaatst, door BRISSON en anderen met reden hiervan afgefcheiden. Zijne algemeene kenmerken zijn een zeer lange bek, welke regt en puntig en op zijde zaamgedrukt is; langwerpige neusgaten, eene vleeschachtige, zeer korte, platte en driehoekige tong, en 4 verlengde vingeren, 3 naar voren en één achterwaarts geplaatst (zijnde de voorfte aan het grondftuk door een vlies vereenigd); voorts korte, ftompe en platte nagels. De krop dezer vogels is van weinige fpiervezels voorzien; de blinde darm is naauwelijks merkbaar; het onderfte ftrottenhoofd is zonder eigene fpier; de bronchien zijn veel langer, en uit ringen zamengefteld, die vollediger zijn, dan bij de Reigers. Zij bouwen hun nest op de toppen der boomen, op rotfen en huizen; de wijfjes leggen gewoonlijk twee of drie eijeren; de jongen worden in het nest gevoed, en verlaten hetzelve niet, dan wanneer zij kunnen vliegen. Hun voedfel beftaat uit amphibien, visfchen, infekten enz. Men vindt Oijevaars in *Europa*, *Azië*, *Afrika* en *Amerika*, op de oevers der rivieren, in de weilanden, in de moerasfen enz.

OOIJEVAAR (De witte) *Ciconia alba*, *Ardea ciconia* LIN. en LATH., is 3 voet 4 duim hoog. De bek en het naakte gedeelte der pooten zijn rood; hij is wit van lijf; heeft naakte oogkringen en zwarte flagpennen. De jongen zijn van de oude daardoor onderfcheiden, dat bij de eerfte de vleugels meer bruin en de bek zwartachtig rood zijn. In de omftreken van *Samara* vindt men eenen Oijevaar, die van de gewone daardoor verfchilt, dat hij geheel wit is.

Van alle onze ftrandbewoners is er geene onder de vogels, die zoo zeer geacht wordt, dan de gewone Oijevaar, wegens zijne zedelijke hoedanigheden en de diensten, die hij ons bewijst. Zijne zeden en gewoonten zijn geheel verfchillende van die der zwarten, die, wild en wreed zijnde, op de eenzaamfte plaatfen hun nest maken in het digtfte der bosfchen, en zich op de toppen der hoogfte bergen ophouden. De witte Oijevaar daarentegen fchijnt, als het ware, een geboren vriend der menfchen te zijn. Hij verdeelt zijn verblijf; plaatst zijn nest op hunne woningen; zoekt zijn voedfel op de oevers der rivieren, die het meest bezocht worden; jaagt op hunne velden, en bijna in de tuinen; laat zich door het ftedelijk gewoel niet affchrikken, maar zoekt integendeel hetzelve; wordt overal geëerbiedigd en is bij allen welkom. Bij de *Mohammedanen* wordt de witte Oijevaar, welke zij *Bel-arje* noemen, bijna, zoo als de *Ibis* bij de *Egyptenaren*, vereerd. In *Thesfalië* werd diegene ter dood veroordeeld, die het wagen durfde, er eenen te dooden.

Deze Oijevaars komen bij den aannaderenden zomer tot ons over,

 en

en vertrekken wederom veelal in Herfstmaand, om warmere oorden op te zoeken. Alvorens zij vertrekken komen zij allen, die ééne streek bewonen, bijeen, en schijnen als dan elkander op te zoeken, te herkennen en het gewone teeken tot hun vertrek te geven. Waarschijnlijk begeven zij zich naar *Egypte* en *Barbarije*, want in den Herfst en gedurende den Winter zijn de vlaktens aldaar als met Oijevaars bedekt: alle echter verlaten des Zomers *Egypte* niet. SONNINI heeft er meermalen in Zomer- en Grasmaand, in de omstreken van *Thebe*, en in het hooge *Egypte*, midden in den zomer aangetroffen.

Men vindt ook nog de *Ciconia Americana* (BRIS.), de *Ardea Maguari* van LATHAM, welke 43 duim lang is; de bek is aan het grondstuk hemelsblaauw, en voor het overige zwartachtig; de regenboog is wit; de oogkringen zijn naakt en rood; overigens is hij wit van kleur, met zwarte slagpennen en bloedroode pooten. Deze soort houdt zich ook op drooge plaatsen op. Men verzekert, dat deze Oijevaar zich somtijds in *Europa*, ja zelfs in *Frankrijk*, vertoont; doch waarschijnlijk is dit eene verwarring met de gewone.

OIJEVAAR (De zwarte) [*Ciconia nigra*, *Ardea nigra*] heeft eenen rooden bek, roode oogkringen, en bruine iris, zeer roode pooten en nagels; doch voor het overige is hij bruinachtig van kleur, met eene witte borst, buik, en dijen, en bruinachtige vleugels. Hij zoekt de eenzaamheid, bouwt zijn nest op de hoogste pijnboomen, en legt 2 of 3 vuilwitte eijeren, soms met bruine vlakjes. Deze soort, algemeen op de *Zwitsersche Alpen*, verwijdert zich van de plaatsen, waar de witte zich ophoudt. Men vindt hem, doch zeldzaam, in *Polen*, *Pruissen* en andere gedeelten van *Duitschland*, *Zwitserland*, en zeer zelden in *Holland*. In de laatste jaren zijn nog verscheidene, tot heden min bekende soorten van Ooijevaars ontdekt, waarvan er, in het muzeum van Nat. Geschiedenis te *Parijs*, eenige voorhanden zijn.

OOIJEVAARSBEK. 1. Een werktuig, hetwelk uit twee *paralelogrammen* bestaat, en gebruikt wordt, om een plan of eene teekening te vergrooten of te verkleinen: het wordt door sommigen ook een aap geheeten. 2. Ook verstaat men er door een werktuig, dat op de regels en wetten van den hevel gegrond is; doch uit hoofde van deszelfs kostbaarheid weinig voordeel geeft, en zelfs daar, waar eene groote kracht vereischt wordt, geheel onbruikbaar, maar integendeel van veel nut is, wanneer men geenen grooten last te bewegen heeft.

OOR. (Het) (Zie: GEHOOR.)

OORTMAN. (JOACHIM JAN) Déze beroemde Nederlandsche kunstgraveerder werd te *Weesp* op den 23 van Bloeim. 1777 geboren. Zijn vader, mede een verdienstelijk plaatsnijder in hout, zich met de woon naar *Amsterdam* begeven hebbende, ontdekte in zijnen zoon reeds vroeg eenen bijzonderen aanleg voor de kunst, en bestelde hem bij den graveerder KOK in laatstgemelde stad, bij wien hij drie jaar bleef, toen deze *Amsterdam* verliet. De jonge OORTMAN oefende zich nu eenen geruimen tijd in het teekenen aan het huis zijns vaders, en ver-

vaar-

vaardigde flechts nu en dan een gering plaatje in Roomfche kerkboeken, tot dat hij eindelijk bij den beroemden kunstenaar HODGES in dienst geraakte. Deze, zijnen aanleg wetende op prijs te ftellen, legde den goeden grond van alle die vorderingen, die hij eerlang maakte; ten minfte de ruime belooning voor deszelfs arbeid, in het behulpzaam zijn bij het vervaardigen van verfcheidene platen in zwarte kunst, moedigde onzen jongen kunstenaar dermate aan, dat hij voortaan geheel voor zijn vak leefde, en zoowel als lid der ftads-teeken akademie en van de maatfchappij van *Felix Meritis*, als door mede-oprigter te worden van het teekenkundig genootfchap: *kunst zij ons doel*, de uitbreiding der kunst met al zijn vermogen hielp bevorderen.

Intusfchen hadden de tijds omftandigheden invloed op de ondernemingen van HODGES, die, fchoon nu minder in de gelegenheid, om OORTMAN genoegzaam werk te verfchaffen, echter altijd zijn vriend bleef, en hem aan den beroemden kunstplaatfnijder CLAESSENS, met andere kunstenaars door het Franfche beftuur naar *Parijs* gelokt, dringend aanbeval. Hij vertrok dan met dezen in 1802 derwaarts, en arbeidde aldaar, met en voor zijnen meester, ruim vijf jaar, in welken tijd, behalve eigene oefening, diens uitnemend onderwijs zijn kunst-talent dermate ontwikkelde en voltooide, dat hij thans zijne eigene loopbaan, als kunstenaar, met vasten voet konde intreden. Hij begon nu aan dat groot aantal platen, waarmede hij de verzameling van het Muzeum, door den heer FILHOL uitgegeven, verrijkt heeft, en die, alhoewel klein van formaat, meerendeels ware kunstgewrochten mogen heeten; ten minfte is men algemeen van gevoelen, dat vóór hem weinige kunstenaars, bij de navolging van REMBRANDT, OSTADE en G. DOU, tot welke hij zich meestal bepaalde, de verfchillende eigenaardigheden, welke deze meesters kenfchetfen, zoo getrouw wisten te bewaren. Door deze zelfde buigzaamheid van talent behaalde hij den grootften roem door twee platen voor de fraaije uitgaaf der *Lufiade*, voor ettelijke jaren door den graaf SOUZA ondernomen; en ware hem de tijd vergund geweest, om verfcheidene andere voor het groote Muzeum van den heer LAURENT te voltooijen, dan zoude hij hierdoor zijnen roem vermeerderd, en de uitvoering van een belangrijk ftuk zijner eigene onderneming zoude dien voldongen hebben. Wij bedoelen hier de navolging in koper van een der beste voortbrengfels van GERARD DOU, het zoogenoemde *Hollandfche huishouden*. Dan eene langdurige en fmartelijke ziekte belemmerde hem ook in het volbrengen van deze taak, die eindelijk door zijnen vroegtijdigen dood geheel werd afgebroken. Hij ftierf den 9 van Louwm. 1818, in den ouderdom van flechts 40 jaar. Gedurende zijne ziekte voltooide hij nog het vignet voor *l'Hermite en Provence*, waarin men zijn geheel talent weder vindt, en dat als zijn laatfte werk dubbeld gewaardeerd wordt.

Zijn dood is een gevoelig verlies voor de graveerkunst, waarin zich, volgens eenen *Franfchen* beoordeelaar, zijn wezenlijk oorfpronkelijk

talent door een juist gevoel nopens de kleur, en de schikking van licht en bruin, gepaard met eenen vasten, en geestrijken toets, onderscheidenlijk kenmerkte. Dit gunstig getuigenis, wegens zijn talent als kunstenaar, gaat van een niet minder streelend voor zijn karakter als mensch verzeld, ten welken aanzien hij van jongs af zeer ingetogen, braaf, opregt, zedig, stil en bedaard, en van eene gelijkmatige gemoedsgesteldheid was.

OORWORM. (*Forficula*) Een insekt, tot de orde der schildvleugelige (*coleoptera* L.) behoorende, met borstelige sprieten, halve dekschilden, bedekte vleugels, en eenen tangvormigen staart. De dekschilden van den gewonen, grooten Oorworm (*F. Auricularia*) zijn aan de punten wit. Het is een zeer bekend dier, van hetwelk men ten onregte verhaalt, dat het gaarne in 's menschen ooren kruipt; ofschoon het waar is, dat het daarin, gelijk andere insekten, bij toeval wel eens komen kan. In de tuinen, echter, doen de Oorwormen veel nadeel, door jonge moeskruiden, de uitbotsels van oranjeboomen, de knopjes der angelieren enz. af te eten.

OOST. (J. v.) Een beroemd schilder, in 1600 te *Brugge* geboren, en in 1671 aldaar gestorven. Nadat hij vooraf de noodige onderrigting in zijne kunst ontvangen had, begaf hij zich naar *Rome*, waar hij zulke groote vorderingen maakte, dat zijne stukken over het algemeen door kunstkenners bewonderd werden. Na zijne terugkomst rangschikte men hem onder de beste Nederlandsche meesters. In zijne jeugd schilderde hij zoo juist naar voorbeelden van RUBBENS en VAN DIJK, dat zijne stukken, nog tegenwoordig, de kunstkenners dikwijls misleiden. Hij schilderde alleen uitvoerige geschiedenissen, en bragt in dezelve niet meer figuren, dan noodig waren, om zijne stukken leven bij te zetten. Derzelver versieringen zijn zinrijk en eenvoudig, en de kleeding is schoon. Hij was een groot kenner van bouw- en vergezigtkunde, welke beide hij in zijne achtergronden zeer goed te pas bragt. In zijne teekening heerscht een goede smaak, en het koloriet van zijn naakt is frisch en natuurlijk. Zijn zoon, van gelijken naam, oefende zich te *Parijs* en *Rome*, hield zich lang te *Rijsel* op; doch begaf zich eindelijk weder naar *Brugge*, waar hij in 1713 stierf. Van zijne groote, geschiedkundige schilderstukken vindt men vele in de kerken en aanzienlijke gebouwen van *Rijsel*. Zijne teekening, zoowel als zijn koloriet, verdienen allen lof, en de kleeding zijner beelden was in eenen verheven stijl.

OOSTENRIJK. Dit keizerrijk bevat, na den vrede van *Parijs*, in 1814, en het verdrag met *Beijeren*, in 1816 gesloten, eene uitgestrektheid van 12,055 v. m., en 28½ millioen inwoners. Het grenst in eene linie van 113 mijlen aan *Rusland*, van 292 aan het *Osmannisch* rijk, van 13 aan den *Kerkelijken staat*, van 14 aan *Parma*, van 10 aan *Modena*, van 20 aan *Sardinië*, van 68 aan *Zwitserland*, van 3 aan het vorstendom *Lichtenstein*, van 148 aan *Beijeren*, van 53 aan *Sakse*, van 37 mijlen aan *Pruissen*, en van daar tot aan de

Rusfifche grenzen aan *Krakau*. De ftaten, waaruit dit keizerrijk tegenwoordig is zamengefteld, zijn: 1. de *Duitfche ftaten*, waaronder behooren de hertogdommen *Neder-Oostenrijk*, *Stiermark*, *Karinthië*, *Karniole* met *Idria*, waarvan de 3 laatfte tot het koningrijk *Illyrië* behooren, het graaffchap *Tyrol* en *Voralberg*, en het hertogdom *Salzburg*. 2. De *Boheemfche Staten*, welke het koningrijk *Boheme*, en het markgraaffchap *Moravië*, met het aandeel aan *Silezië*, bevatten. 3. Het Koningrijk *Gallicië*, met de *Buckowina* en de op nieuw ingelijfde landftreek van *Tarnopol*. 4. Het koningrijk *Hongarije*, met *Slavonië* en *Croatië*. 5. Het Groot-Hertogdom *Zevenbergen*, benevens de ingeflotene militaire grenzen. 6. Het Koningrijk *Dalmatië*, met de landftreken van *Raguza* en *Cattaro*. 7. Het *Lombardisch Venetiaansch* koningrijk, en 8. De Landen der miltaire grenzen, als: in *Croatië*, *Slavonië*, in de generaliteit van het *Hongaarsch Bannaat*, en in *Zevenbergen*. Alle deze landen worden door onderfcheidene volken bewoond, waaronder de *Slaven*, *Duitfchers*, *Italianen*, *Hongaren* en *Wallachijers* de talrijkfte zijn. Voorts vindt men er *Joden*, *Zigeuners*, *Armeniers*, *Nieuw-Grieken*, *Albanezen* enz. De Roomsch-Katholijke godsdienst is in dit keizerrijk de heerfchende, en derzelver bisdommem zijn in *Duitschland* en *Hongarije* rijk begiftigd; doch hebben de Lutherfchen en Gereformeerden er confiftorien en fuper-intendenten, en genieten met de Roomsch-Katholijken, in *Hongarije* en *Zevenbergen*, bijna gelijke burgerlijke regten. Ook vindt men er Unitarisfen, Doopsgezinden, Mahomedanen enz. De ftaatsgefteldheid is monarchaal; in *Hongarije* en *Zevenbergen* bepaald, en in de overige ftaten des keizerrijks hebben de ftanden het regt, om te bewilligen in hetgeen de keizer vordert. De opvolging van den troon is in de mannelijke en vrouwelijke linie, volgens het regt van eerstgeboorte, erfelijk. De regtspleging is geregeld en zacht, en het wetboek omtrent de bijzondere regten, van Zomerm. 1811, is voorbeeldig. De landmagt beftaat in tijd van vrede uit 185,000, en in tijd van oorlog uit 535,000 man, en de zeemagt in 3 linie-fchepen, 5 fregatten en 24 chebekken en briks.

Het Oostenrijksch keizerrijk wordt door talrijke, ten deele bevaarbare, rivieren doorftroomd, onder welke, inzonderheid, de *Donau*, *Ens*, *Save*, *Po*, *Elbe*, *Moldau*, *Oder*, *Weichfel* en *Dniester* behooren; terwijl zes groote kanalen, onder de regering van den tegenwoordigen keizer tot ftand gebragt, de fcheepvaart, en den houthandel door vlotten, aanmerkelijk bevorderen. Onder de bergen telt men, voornamelijk, de *Alpen*, *Sudeten* en *Carpathen*. De grond is meestal bergachtig; doch vindt men vele fchoone, vruchtbare ftreken naar het Zuiden. De luchtsgefteldheid is zeer verfchillend naar mate van de verfchillende ligging en hoogte der bijzondere deelen. De rijkdom aan voortbrengfels uit al de drie rijken der Natuur is zeer groot. In het delfftoffelijk rijk vindt men goud, zilver, koper, tin, ijzer, kwikzilver, vermilioen, kobalt, marmer, edele gefteenten, porfelein-

aarde, meerfchuim, fteenkolen, zwavel en zout, en voorts warme minerale bronnen te *Carlsbad, Töplitz* en *Franfensbad;* eene zuurbron te *Eger*, en zwavelbronnen te *Baden* en *Krain.* Het plantenrijk levert voor *Oostenrijk* koren op van allerlei aard, zelfs voor den uitvoer; voorts mais, rijst, peul-, boom- en inzonderheid Zuidelijke vruchten; olie, wijn, faffraan, tabak, hennep, vlas, weede, en veel houtgewas. Uit het dierenrijk heeft men runderen, buffels, paarden, ezels, muilezels; voorts fchapen, geiten, zwijnen, gevogelte, wilde dieren, visfchen, paarlfchelpen, bijen, (die jaarlijks meer dan 2000 centner was, en 47,000 centner honig leveren) en zijde. De manufakturen en fabrijken leveren jaarlijks 500 mill. guldens in waren op, en wel in horologies, porfelein, fpiegels en mesfing, ftaal en ijzer, papier, tabak, fuiker, fchapenwol, zijde, leder en was. De handel, waarvan het middelpunt de hoofdftad *Weenen* is, is zeer belangrijk. Onder de zee-handelfteden behooren *Triest*, *Fiume* en *Venetië*, en onder de overigen *Weenen*, *Praag*, *Pesth* en *Lemberg.* De kunsten en wetenfchappen, door en federt JOZEPH II aanmerkelijk bevorderd, worden op de Hooge fcholen te *Weenen*, *Praag*, *Padua*, *Mantua*, *Verona*, *Pesth*, *Lemberg* en meer andere akademien geleeraard: buitendien heeft men nog verfcheidene wel ingerigte gymnafien en lyceën. In *Oostenrijk* is federt kort veel voor de wetenfchappelijke volksbefchaving gedaan. Er is een wereldlijk priester-inftituut opgerigt; *Boheme* verkreeg door zijne ftanden eene polytechnifche fchool; de aartshertog JAN verbeterde het *Johanneum* te *Grätz*; in *Weenen* legde keizer FRANS in 1815 den grond tot het groote polytechnifche inftituut, en in verfcheidene provincien beftaan werkzame landhuishoudkundige maatfchappijen en andere vaderlandfche genootfchappen. In de hoogere letterkunde en kunst bekleedt *Oostenrijk* echter geenen eigendommelijken rang.

OOSTERBAAN. (HEERE) Deze verdienstelijke geleerde bekleedde eerst het Hoogleeraarambt bij de kweekfchool der Doopsgezinde gemeente te *Amfterdam*, en naderhand dat van gewoon leeraar bij dezelfde gemeente te *Harlingen*, zijne geboorteftad, waar hij in 1736 het eerfte daglicht zag. Zijn vader, EVERT OOSTERBAAN, was een koopman, en zijne moeder GRIETJE SIMONS STINSTRA. Reeds in zijn 8fte jaar behield hij uit het roodvonk dat ongelukkig gebrek aan zijn gehoor, hetwelk hem zijn geheele leven bijbleef; doch, hoe zeer naderhand erger wordende, zich in zijn fpreken door geenerhande wanluidenheid, liet merken; behoudende hij altijd eenen vasten toon, en eene behoorlijke leiding in zijne ftem. Daarentegen openbaarden zich bij hem even vroegtijdig de beginfels dier uitftekende geestvermogens, welke den jongeling van groote verwachting kenmerken. Eene onbepaalde zucht voor de letteroefeningen bezittende, volgden zijne opvoeders wijsfelijk dezen wenk der Natuur. Na zich te *Franeker* en vervolgen te *Thiel* in de Latijnfche taal geoefend te hebben, betrad hij in zijn 17de jaar de Hooge fchool in eerstgenoemde ftad, om

om zich op de voorbereidende wetenschappen toe te leggen; doch zijne keuze tot den Evangelie-dienst onder de Doopsgezinden bepaald hebbende, vertrok hij naar *Amsterdam*, waar hij zijne oefeningen voortzette onder de hooggeleerde mannen TJERK NIEUWENHUIS, Hoogleeraar in de godgeleerdheid bij het kweekschool der Doopgezinden in die stad, JACOB KRIGHOUT en AREND VAN DER MEERSCH, beide in de godgeleerdheid en wijsbegeerte bij de Remonstranten.

Nadat hij zijne studien volbragt had, en tot proponent was bevorderd, werd hem nog in dat zelfde jaar den predikstoel te *Makkum*, een aanzienlijk vlek, niet ver van *Harlingen*, aangeboden. In Louwm. 1760 aanvaarrdde hij zijne bediening, en trad kort daarna in den echt met mejufvrouw AAGJE HANEKUIK, welke hem eenen zoon ter wereld bragt. De gemeente van *Makkum* mogt zich echter niet lang op haren uitmuntenden leeraar beroemen, alzoo hij reeds in het volgende jaar, in de plaats van zijnen gewezen leermeester TJERK NIEUWENHUIS, die eenigen tijd te voren overleden was, te *Amsterdam* tot Hoogleeraar in de godgeleerdheid en wijsbegeerte beroepen werd. Hij aanvaarde zijnen post nog in het zelfde jaar; doch werd, ter zijner verligting, het onderwijs in het natuurkundig gedeelte der wijsbegeerte aan den Doopsgezinden leeraar KLAAS DE VRIES opgedragen, en na diens overlijden in 1766 mede aan onzen OOSTERBAAN toevertrouwd. Volkomen voor zijnen post berekend, vervulde hij dien, in al deszelfs onderscheidene vakken, ten algemeenen genoegen, waarvan zijn gevestigde roem, dien hij verwierf, het onwraakbaar getuigenis opleverde.

OOSTERBAAN bekleedde zijne hooge waardigheid tot in het jaar 1786, wanneer hij tot leedwezen van het meer gemelde kweekschool en de geheele Doopsgezinde societeit, en in weerwil der pogingen, om hem van zijn besluit af te brengen, vrijwillig van dezelve afstand deed, en zijnen oom, den geleerden JOANNES STINSTRA, die zijnen dienst om zijne hooge jaren had nedergelegd, als gewoon leeraar bij de gemeente te *Harlingen* opvolgde. Hij hervatte in Bloeimaand deszelfden jaars het predikambt met geene mindere wakkerheid, dan waarmede hij dat van Hoogleeraar had waargenomen; volhardde daarin met gelijken lust tot aan het einde van zijn leven, en ontsliep zachtkens, na eene ziekte van weinige dagen, op den 18 van Herfstm. 1807, in den ouderdom van 71 jaar en 8 maanden.

Behalve zijne groote bedrevenheid in de oude talen, las hij ook met vele vaardigheid het Engelsch, Fransch, en Hoogduitsch, en alhoewel hij zich niet als schrijver, dan door eenige kleine stukjes, heeft gekenmerkt, arbeidde hij nogtans bij aanhoudendheid aan de bevordering van goeden smaak en het belang der wetenschappen. Ook heeft men meer dan eene fraaije vertaling uit het Fransch en Engelsch aan zijne hand te danken. Hij behoorde buiten twijfel onder de geleerden van den eersten rang; bezat eene uitgebreide kennis van de gewijde en ongewijde geschiedenis, de zeden en gewoonten van

vroe-

vroegere en latere volken, met één woord van alle die wetenschappen, welke in eenen ervaren godgeleerde en schriftuitlegger gevorderd worden. Bij het verhandelen van wijsgeerige onderwerpen boeide hij de ingespannen aandacht door de kracht van zijn schrander, doordringend en welwikkend oordeel, en bij het leerstellige door zijne gezonde en redelijke begrippen; terwijl hij in zijne lessen over 's menschen pligten een meester was, die weinig zijns gelijken vond. Bovendien was hij vrolijk en gezellig van aard; afkeerig van het leven eens somberen wijsgeers, of eens droogen geleerde. Hij bezocht gaarne zijne vrienden, die ook bij hem altijd welkom waren; doch was, uit hoofde van zijne hardhoorendheid, weinig voor groote gezelschappen geschikt. Zijn geheele wandel was opregt en godvreezend; zijne zeden waren geëvenredigd aan zijne jaren; zijn stand en geheele voorkomen deftig, mannelijk, maar kenschetsten tevens die blijde godsvrucht, welke ons de godsdienst des Zaligmakers leeraart. Hij was bijna altijd even opgeruimd van geest, en verduurde, in de laatste jaren zijns levens, de grievendste smarten, met eene verwonderenswaardige gelatenheid en onderwerping aan den goddelijken wil. Minzame nederigheid maakte hem beminnenswaardig, zelfs bij den geringsten zijner broederen; en het is mogelijk aan deze zedigheid toe te schrijven, dat hij der geleerde wereld niet met meerdere vruchten, althans onder zijnen naam, verrijkt heeft.

OOSTERDIJK (NICOLAUS GEORGIUS) zag in Sprokkelm. 1740 in *Utrecht* het eerste daglicht, waar zijn vader JOANNES OOSTERDIJK SCHACHT het hoogleerambt in de geneeskunde met roem bekleedde. Reeds vroeg ontwikkelden zich in hem niet slechts de zaden van uitstekende zielsvermogens, maar ook die van braafheid en deugd, waarin hij naderhand zoo zeer uitmuntte. Nadat hij de Latijnsche scholen doorloopen had, werd hij te *Utrecht* tot student in de medicijnen bevorderd, en genoot aan de Hooge school dier stad, behalve het onderwijs zijns vaders, ook dat van de beroemde Hoogleeraren WESSELING en REITZ in de Grieksche en Latijnsche talen, en vervolgens van WOERTMAN, WACHENDORF en HAHN in de geneeskundige wetenschappen. Onder deze geleerde mannen de akademische loopbaan ingetreden, bleek het eerlang, dat de verdere voortgang in dezelve het begin verre moest overtreffen. Naauwelijks had hij de eerste gronden der geneeskunde gelegd, of zijn geest, zich met geene oppervlakkige beschouwing van zaken vergenoegende, drong tot de naauwkeurigste nasporingen door, en verkreeg, door de vlijtige beoefening der schriften van HIPPOCRATES, GALENUS en CELSUS, een meer helder en opgeklaard inzigt; terwijl naderhand die van SYDENHAM, en bovenal die van BOERHAVE, hem den weg wezen tot eene zuivere en gelukkige uitoefening der geneeskunde.

Nadat OOSTERDIJK aan *Utrechts* Hooge school zijne studien volbragt had, begaf hij zich, onder goedkeuring en zelfs op aanrading zijns vaders, naar die van *Leijden*, om de lessen van den voortreffe-

lij-

lijken GAUBIUS in de ſcheid- en ziektenkunde, alsmede van de Hoogleeraren VAN ROIJEN en WINTER, bij te wonen. Hij bragt hier een geheel jaar door, en keerde toen, na zich met eene uitgebreide kennis in onderſcheidene vakken der geneeskunde verrijkt te hebben, weder naar *Utrecht* terug, waar hij in 1762 openlijk zich tot geneesheer liet bevorderen, en bij die gelegenheid eene verhandeling verdedigde *de Aceto* (over den Azijn). Acht jaar oefende hij hier de praktijk, en hield zich niet alleen bijzonder bezig met het lezen van zoodanige oude ſchrijvers, van welke hij wist, dat zij voor hem in de geneeskunde noodzakelijk waren; maar beſteedde nog bovendien zijnen nog overſchietenden tijd aan de beoefening van zijn geliefkoosd vak, de kruid- en ſcheidkunde, met dat gewenscht gevolg, dat hij in 1770 aan de Hooge ſchool te *Harderwijk* tot den leerſtoel der genees-, ſcheid- en kruidkunde geroepen werd. Hij aanvaardde zijnen nieuwen post met het uitſpreken eener inwijdingsredevoering, waarin hij betoogde, *dat vele menſchen door eene te overdrevene zucht, om te willen blijven leven, hunnen dood verhaasten*: een onderwerp, hetgeen niet alleen vreemd en uitgezocht was, maar door onzen hoogleeraar zeer juist en keurig behandeld werd. Drie jaar later, toen hij als *Rector Magnificus* moest aftreden, hield hij eene redevoering *over de noodzakelijkheid, om de armen zorgvuldig te verzorgen, als het beste middel ter voorkoming van beſmettelijke ziekten;* en het was door deze en meer andere proeven, welke ware kenmerken van zijne geleerdheid opleverden, dat hij meer en meer bekend werd. Reeds in 1769 had de Zeeuwſche Maatſchappij der wetenſchappen hem onder hare leden aangenomen, en hij ſchreef weinige jaren daarna eene oordeelkundige verhandeling, in het 2de deel harer werken te vinden, welke de geſchiedenis en eene naauwkeurige beſchouwing van een zeldzaam gebrek des dijebeens behelsde.

OOSTERDIJK bleef te *Harderwijk* tot in 1775, wanneer hem door beſtuurderen der Hooge ſchool te *Leijden* het hoogleeraarambt in de geneeskunde werd opgedragen. Daar hem nu niets in den weg ſtond, om zoo groot eenen eerepost te kunnen bekleeden, en alles zelfs ſcheen mede te werken, om hem daartoe aan te moedigen, zoo vertrok hij dan ook kort daarna derwaarts, en gaf zich nu weder geheel aan de beoefening der geneeskunde over. Drie jaar daarna werd hem door Curatoren der Hooge ſchool tevens het onderwijs in de praktijk opgedragen; zoodat zijne lesſen van dien tijd af alleen werden ingerigt, om den toekomstigen geneesheer in de ziektekunde, en de wijze, om zieken te behandelen, te onderrigten; en het is van dien tijd af, tot aan den eindpaal van zijn leven, dat zijn roem zich alom verſpreidde.

Het jaar 1783 was voor OOSTERDIJK een der treurigste. Zijne geliefde huisvrouw, BARTHA WEVERINGH, met welke hij 16 jaar in eenen gelukkigen echt geleefd had, werd hem door den dood ontrukt; doch hij droeg zijn lot met eene christelijke gelatenheid en on-

onderwerping, en begaf zich eerst bijna 6 jaar daarna, in 1789, andermaal in het huwelijk, met CORNELIA WILHELMINA GRASWINKEL, waarin hij op nieuw eene vrouw vond, zijner liefde dubbel waardig. Dan, in Louwm. 1807, bij den noodlottigen ramp van *Leijden*, ontving deze zijne geliefde gade eene gevaarlijke wonde aan het hoofd, aan welker gevolgen zij 14 dagen daarna ſtierf. Hevig was de zielſmart, welke hij toen gevoelde, waarvan zijne redevoering, in de daaraanvolgende maand, bij het aftreden als *Rector Magnificus* gehouden, de duidelijkſte kenmerken opleverde.

Offchoon OOSTERDIJK, uit eene te ver gedrevene nederigheid, nog weinige proeven zijner kunde aan de geleerde wereld geleverd had, ſchreef hij echter, gedurende zijn verblijf te *Leijden*, zijne *Praecepta medicinae practicae*, welke hij in 1783, ten gebruike zijner kweekelingen, in het licht gaf. Bovendien had hij eenige jaren vroeger nog eenige praktiſche bedenkingen, *over de moeijelijke doorzwelging*, in de werken der Zeeuwſche Maatſchappij geplaatst, en verſchenen ook ſedert in publieken druk twee zijner redevoeringen, door hem te *Leijden*, bij gelegenheid, dat hij in 1778 het hoogleeraarambt in de praktijk aanvaardde, en, toen hij in 1787 als *Rector Magnificus* aftrad, uitgesproken, en welke beiden voorbeelden van keurigheid van ſtijl en taal, en juiste beknoptheid van uitdrukkingen opleveren.

Reeds in zijnen bezadigden ouderdom overviel hem eene ſchielijk toenemende verzwakking van het gezigt, welke naderhand door eene verduistering van het kristallijnen vocht (cataract) op de beide oogen gevolgd werd, waardoor hij 4 maanden geheel blind was, en de kunstbewerking, in Bloeim. 1805, met den gelukkigſten uitſlag onderging. Na de herkrijging van het gezigt, hervatte hij zijne ſtudiën met eenen nieuwen lust, en zonderde dagelijks eenige uren af, om zich het ſtelſel der nieuwere geneeskunde eigen te maken. OOSTERDIJK bekleedde het hoogleeraarambt aan *Leijdens* Hooge ſchool ruim 42 jaar met eenen onafgebroken roem, en ſtierf den 3 van Herfstm. 1817, in den ouderdom van ruim 77. Hij bleef zijne onbeperkte zucht tot oefening in zijnen hoogen ouderdom behouden; deed in het verborgene veel goeds aan zijne behoeftige, zieke medeburgers; bezat eene zuivere godsvrucht, en opgeklaarde, godsdienstige begrippen; was gevoelig voor ware vriendſchap, en minzaam ook jegens den geringſten zijner medebroederen: met één woord, zijn geheele leven was een toonbeeld van deugd, uitſtekende geleerdheid, grootheid van ziel, naauwgezette pligtsbetrachting en loffelijken naijver.

OOSTERSCHE LETTERKUNDE. Deze bevat alles, wat tot de Oosterſche talen, en derzelver ſchrift betrekking heeft. Zij ontſtond met de zendelingen, voor wier bekeeringswerk de kennis der Hebreeuwſche en Arabiſche talen noodzakelijk was. De eerſte collegies, tot dit oogmerk, werden door RAYMUND DE PENNASORTI, generaal van de orde der Dominikanen, in 1250 te *Tunis* en *Murcia*, op-

opgerigt, waarna CLEMENS V in 1311 verordende, dat op de Hooge fcholen te *Parijs*, *Oxfort*, *Bologna* en *Salamanca*, de Hebreeuwfche, Chaldefche en Arabifche talen zouden onderwezen worden. Op het einde der 16de eeuw echter werd de beoefening der Oosterfche talen, door de Franfche akademisten, meerder uitgebreid, en federt verwierven verfcheidene geleerden hieromtrent groote verdiensten. Onder de Franfchen behooren HERBELOT, DE GUIGUES, vader en zoon, LANGLES, SILVESTRE DE SACY en anderen; onder de *Nederlanders* inzonderheid A. SCHULTENS, en diens zoon en kleinzoon, behalve nog vele levende, en in dit tijdvak beroemde geleerden; onder de *Duitfchers* REUCHLIN, MICHAELIS, EICHHORN, VATER, GESENIUS, VAN HAMMER enz.; onder de *Britfche* geleerden de beide POTOCKE's, W. JONES, OUSELY, LUMSDEN, LOCKETT, MARSHAM en anderen, en eindelijk, onder de *Spanjaarden*, CASIRI en CANES. In de 18de eeuw werd de Oosterfche letterkunde ook door Zweedfche geleerden met vele vrucht bearbeid. De talen, tot dit vak behoorende, of de *Semitifche*, verdeelt men in 3 hoofdtakken, namelijk: de *Arameifche* (Chaldefche en Syrifche), de *Kananitifche* (Phenicifche en Hebreeuwfche) en de *Arabifche* taal. Het *Rabbijnfche* is eene nieuwe, door eenige geleerde Jooden gevormde taal, welke federt de 11de eeuw, uit navolging der oud-Hebreeuwfche, geboren werd. Voor de beoefening van den *Chaldefchen* tongval zorgden HEZEL, BAUER en GRIM; voor die der *Syrifche* taal de beide MICHAELIS, CASTELLUS, JAHN, GRIM, KNÖS, (in *Upsala*); terwijl SILVESTRE DE SACY in *Parijs*, EICHHORN, WAHL, RINCK, ROSENMULLER, in *Duitschland*, en NORBERG in *Zweden*, in deze tegenwoordige eeuw, veel ter bevordering van kennis in de *Arabifche* taal toegebragt hebben. Omtrent de bearbeiding der overige Semitifche talen en letterkunde, de *Perzifche*, *Armenifche* en *Koptifche*, hebben MARSDEN, ADELUNG en J. G. EICHHORN de noodige handleiding gegeven. Gedrukte, Oosterfche handfchriften vindt men het best bij Britfche boekdrukkers, alsmede te *Leipzig* in den *Tauchnitzfchen* boekhandel. De beoefening der Oosterfche Letterkunde wordt in *Parijs*, *Londen*, *Calcutta*, *Petersburg* en *Weenen*, om ftaatkundige redenen, zeer fterk aangemoedigd.

OOSTERSCH ROMEINSCH KEIZERRIJK, ook het *Byzantijnifche* genoemd, bevatte in het eerst, van *Azië*, aan deze zijde van den *Euphraat*, de kusten van de *Zwarte zee* en *Klein-Azië*; van *Afrika Egypte*, en van *Europa* de landen van de zee-engten tot aan de *Adriatifche zee* en den *Donau*, en duurde niet alleen omftreeks duizend jaar langer, dan het Westerfche keizerrijk; maar werd ook nog tot de kusten van de *Middellandfche zee* en *Italië* uitgebreid. Hetzelve ontftond, toen THEODOSIUS, in 395, het Romeinfche rijk onder zijne beide zonen, ARCADIUS en HONORIUS, verdeelde, wanneer de eerfte, welke de oudfte was, het Oostersch keizerrijk verkreeg, hetgeen door zijne zwakheid al aanftonds gevoelige fla-

ſlagen lijden moest. Gedurende zijne minderjarigheid was RUFINUS voogd en ſtaatsdienaar. Deze en STILICO bewerkten elkanders val. De *Gothen* verwoestten *Griekenland;* EUTROPIUS, opvolger van RUFINUS, en GAINAS, zijn moordenaar, vielen door eigen ſchuld; de laatſte verloor zijn leven in eenen door hem in 400 verwekten binnenlandſchen oorlog; terwijl ARCADIUS met zijn rijk van nu af door zijne trotſche en baatzuchtige gemalin, EUDOCIA, tot aan haren dood, in 404 geregeerd werd. De *Iſauriers* en *Hunnen* liepen intusſchen de provincien in *Azië* en aan den *Donau* af, waarna THEODOSIUS, in 408, onder het beſtuur van PULCHERIA, zijne zuster, zijnen broeder opvolgde. PULCHERIA, die ook den titel van AUGUSTA voerde, regeerde het rijk niet ongelukkig. THEODOSIUS verkreeg in 423, van het aan VALENTINIANUS afgeſtane Westerſche rijk, *West-Illyrië.* De *Grieken* ſtreden gelukkig tegen den Perziſchen koning VARANES, en het door twisten verſcheurde Armeniſche rijk, door de *Romeinen* en *Perzen* aan zich getrokken, werd van nu af de twist-appel tusſchen beide natien. ATTILA verwoestte het rijk van THEODOSIUS, en ſtelde hem onder ſchatting. Na haars broeders dood, in 450, werd PULCHERIA als regerende keizerin erkend. Zij ſchonk hare hand aan den ſenator MARCIANUS, dien zij daardoor tot den troon verhief. Zijne wijsheid en dapperheid hield de *Hunnen* van de grenzen terug; doch hij onderſteunde het Westerſche rijk niet krachtdadig genoeg, in de Hunniſche en Vandaalſche oorlogen. Op MARCIANUS volgde, door verkiezing in 453, LEO I, wiens ondernemingen tegen de *Wenden*, in 467, mislukten. Hij had zijnen klein-zoon LEO tot opvolger beſtemd; doch deze kort na hem geſtorven zijnde, had zijn vader in 474 ZENO tot onderregent van het rijk benoemd, wiens regering zich door zijne zwakheid, menigvuldige opſtanden en verwoestingen kenmerkte. De *Gothen* overheerden de provincien, tot dat hun aanvoerder THEÖDORIK, in 489, naar *Italië* trok, waarna ARIADNE, de weduwe van ZENO, den ſtaatsdienaar ANASTASIUS, aan wien zij huwde, twee jaar later, ten troon verhief. Het eenmaal tot misnoegen en opſtand opgeruide volk was door geene vermindering van lasten, noch verſtandige verordeningen, tot volkomen rust te brengen, en het hierdoor verzwakte rijk buiten ſtaat, om genoegzamen tegenſtand te bieden, aan de *Perzen* en de *Barbaren* van den *Donau*, tegen welker invallen in het ſchier-eiland van *Konſtantinopel* ANASTASIUS den zoogenoemden langen muur liet bouwen. Na den dood van dezen vorst riepen de ſoldaten, in 518, JUSTINIANUS tot keizer uit, die, in weerwil zijner geringe afkomst, zich op den troon handhaafde; doch wiens regering zich door godsdienstige vervolgingen en velerlei wandaden kenmerkte. Hij werd in 521 opgevolgd door zijnen neef JUSTINIANUS, beroemd als wetgever en door de overwinningen van zijnen veldheer BELIZARIUS, maar weinig in ſtaat, om het rijk inwendige kracht bij te zetten. Zijn opvolger in 565, JUSTINUS II, was een baatzuchtig,

wreed en zwak vorst, die zich door zijne gemalin liet leiden. De *Longobarden* ontrukten hem een gedeelte van *Italië*: ook met de *Perzen* voerde hij over *Armenië* eenen ongelukkigen oorlog; terwijl de *Awaren* de aan den *Donau* gelegene provincien plunderden. Nadat JUSTINUS, door verdriet krankzinnig was geworden, werd zijn verdienstelijke staatsdienaar TIBERIUS tot Caesar verklaard, en streed de veldheer JUSTINIANUS met veel geluk tegen de *Perzen*.

Thans verbonden zich de *Grieken* voor de eerstenmaal met de *Turken*, wanneer TIBERIUS II, na dat hij in 582 van de *Awaren* den vrede gekocht had, tot welke de veldheer MAURITIUS de *Perzen* gedwongen had, dezen tot Caesar verklaarde. Men liet hem van den kant der Oostersche grenzen in rust, hetgeen hij aan de dankbaarheid van den koning CHOUSROU II, dien hij in 591, toen zijne onderdanen hem verdreven hadden, weder op den troon plaatste, verschuldigd was. Zijn oorlog tegen de *Awaren* viel echter ongelukkig uit. Het leger was misnoegd, zoodat hij eindelijk PHOCAS, een zijner onderveldheeren, tot keizer uitriep. MAURITIUS nam de vlugt, doch werd achterhaald en omgebragt, welk lot, toen HERACLIUS, de zoon van den stadhouder in *Afrika*, *Konstantinopel* innam, in 610 ook aan PHOCAS te beurt viel. Gedurende de eerste 12 jaar der regering van HERACLIUS plunderden de *Awaren* en andere volken aan den *Donau* de Europische landschappen; terwijl de *Perzen* de kusten van *Syrië* en *Egypte* veroverden. Toen het hem eindelijk gelukt was, de *Awaren* te bevredigen, trok hij in 622 zelf tegen de *Perzen* op, en sloeg hen terug; terwijl de *Awaren*, in 626, *Konstantinopel* te vergeefsch aantastten. Ondersteund door den opstand tegen CHOUSROU, drong hij tot in het binnenste van *Perzië* door, en kreeg bij den geslotenen vrede met SHIROU de verlorene provincien en het heilig kruis terug; doch de *Arabieren*, die intusschen onder MOHAMMED en de Kalifen magtig geworden waren, veroverden onder zijne regering *Phenicië*, de landen aan den *Eufraat*, *Judea*, *Syrië* en geheel *Egypte*. Onder de nakomelingen van HERACLIUS was niet een waardig regent. Hij had tot opvolger, in 641, zijnen zoon KONSTANTINUS III, die waarschijnlijk met zijnen schoonbroeder, HERACLEONAS, het rijksbestuur deelde. De eerste stierf eerlang, de laatste verloor zijne kroon in een oproer, en werd bovendien verminkt, waarop KONSTANS, zoon van KONSTANTINUS, in 642 den troon beklom, en zich door zijne bloedige vervolgzucht, en het vermoorden van zijnen broeder THEODOSIUS, bij het volk zeer gehaat maakte. De *Arabieren*, hunne veroveringen voortzettende, ontrukten hem een gedeelte van *Afrika*, *Cyprus* en *Rhodus*, en sloegen hem zelfs ter zee; welk een en ander, gevoegd bij de binnenlandsche oneenigheden, hem tot den vrede noodzaakte. Hij verliet hierop in 659 *Konstantinopel*, en voerde in het volgend jaar eenen ongelukkigen krijg in *Italië* tegen de *Longobarden*, waarin hij het leven verloor. KONSTANTINUS IV, *Pogonatus* bijgenaamd, de zoon van KON-

STANS, die hem opvolgde, overwon den Armenifchen tegen-keizer MEZENTIUS, en deelde in het eerst met zijne broeders, TIBERIUS en HERACLIUS, het rijksbeftuur. De *Arabieren* overftroomden geheel *Afrika* en *Sicilië*; drongen door *Klein-Azië* tot in *Thracië*, en tastten *Konftantinopel*, verfcheidene jaren achtereen, ter zee aan. Hij floot echter eenen tamelijk voordeeligen vrede; doch werd, daarentegen, in 680 door de *Bulgaren* tot het betalen van fchatting genoodzaakt. JUSTINIANUS II, zijn zoon en opvolger in 685, verzwakte wel de *Maroniten*; maar oorloogde in 688 zeer ongelukkig tegen de *Bulgaren*, en 4 jaar later tegen de *Arabieren*. Hij was een wreedaardig vorst, werd door LEONTIUS onttroond, en door hem verminkt naar den Taurifchen *Cherfonefus* gezonden; doch ook LEONTIUS werd weder in 698 door APSIMAR, of TIBERIUS III, afgezet, die den koning van *Bulgarië*, TERBELIS, overwon, welke echter in 705 door JUSTINIANUS op den troon herfteld werd, die ten laatfte voor PHILIPPICUS BARDANES moest bukken, waarmede de ftam der HERACLIUSSEN ophield.

PHILIPPICUS zorgde alleen voor de bevordering van het *Monotheismus*, (de vereering van één God); terwijl de *Arabieren Klein-Azië* en *Thracië* verwoestten, en de onderfcheidene legers, tegen den algemeen gehaaten vorst, hunne aanvoerders tot keizers uitriepen, onder welken LEO, een *Ifaurier*, van 713 tot 714, de overhand behield. Hij dreef de *Arabieren* van *Konftantinopel*, hetgeen zij 2 jaar hadden benaauwd, terug, en dempte den opftand, dien BASILIUS, en de vorige keizer ANASTASIUS verwekt hadden. Sedert 726 ijverde hij voor de vernietiging van den beeldendienst; terwijl de Italiaanfche gewesten eene prooi der *Longobarden* werden, en de *Arabieren* de Oosterfche landfchappen plunderden. Na zijnen dood, in 741, beklom zijn zoon, KONSTANTINUS V den troon; bedwong zijnen oproerigen fchoonbroeder ARTAVASDUS; ontrukte den *Arabieren* een gedeelte van *Syrië* en *Armenië*; zegevierde ten laatfte ook nog over de *Bulgaren*, en ftierf in 775. Op hem volgde in 780 zijn zoon LEO III, die niet ongelukkig tegen de *Arabieren* ftreed, en op dezen zijn zoon KONSTANSTINUS VI, wiens heerschzuchtige moeder, als voogdes en regentes, zich door de wederinvoering van den beeldendienst eenen fterken aanhang verwierf. Na zijnen dood, in 796, werd intusfchen de oorlog tegen de *Arabieren* en *Bulgaren* tamelijk gelukkig gevoerd; doch nam die tegen de eerften een zeer rampzalig einde. Het plan der keizerin IRENE, tot een huwelijk met KAREL *den Grooten*, verwekte misnoegen onder de aanzienlijken, die den patricier NICEPHORUS in 802 op den troon plaatften. IRENE ftierf in een klooster; NICEPHORUS werd aan de *Arabieren* cijnsbaar, en fneuvelde in 811 in den oorlog tegen de *Bulgaren*. STAURACIUS, zijn zoon, en gunsteling van IRENE, verloor de kroon aan MICHAEL, en deze wederom aan LEO IV in 813; doch de laatfte werd afgezet, en door MICHAEL II in 826 om-

omgebragt. De *Arabieren* ontrukten hem *Sicilië*, *Beneden-Italië*, *Kreta* en andere landen. Hij verzette zich tegen den beeldendienst, zoo als ook zijn zoon THEOPHILUS; doch THEODORA, voogdes over zijnen zoon, MICHAEL III, maakte in 841 een einde aan dezen ſtrijd. Terwijl de *Manicheëri* wreedaardig vervolgd werden, verwoestten de *Arabieren* de Aziatiſche provincien, en noodzaakte de buitenſporige en verkwistende MICHAEL zijne moeder tot het kloosterleven; terwijl BARDAS, zijn oom, in zijne plaats, en na diens vermoording BASILIUS, die MICHAEL in 867 ombragt, het rijk beſtuurde. Hij werd door zijnen geleerden zoon LEO V, wiens regering niet gelukkig was, in 911 opgevolgd, over wiens zoon, KONSTANTINUS VIII, *Porphyrogenetus*, de mede-keizer ALEXANDER, en na diens overlijden (912) zijne moeder Zoë de voogdijſchap had. ROMANUS LACOPENUS, zijn veldheer, dwong hem in 919, om met hem en zijne kinderen den troon te deelen; doch maakte zich van denzelven alleen meester. Deszelfs zoon ROMANUS II ſtreed gelukkig tegen de *Arabieren*, en werd in 963 door zijnen veldheer NICHEPHORUS opgevolgd, die door zijnen generaal JOHANNES TZIMETZES in 970 werd omgebragt. BASILIUS II, zoon van ROMANUS, was zijn opvolger: hij overwon de *Bulgaren* en *Arabieren*, en werd in 1025 door KONSTANTINUS IX, die hem op verre na niet evenaarde, in het rijksbeſtuur vervangen, waarna, door middel van zijne dochter Zoë, ROMANUS III den troon beklom. Deze buitenſporige, maar ſtaatkundige, vrouw liet dezen gemaal ombrengen, en verhief na elkander, MICHAEL IV in 1034, MICHAEL V in 1041, en KONSTANTINUS X in 1042 tot het rijksgebied, waarna hare zuster THEODORA in 1053 tot keizerin verkozen, en door MICHAEL VI in 1054 opgevolgd werd. Deze werd door IZAAK COMNENUS afgezet, die in 1059 munnik, en opgevolgd werd door KONSTANTINUS XI *Ducas*, die gelukkig tegen de *Uzen* ſtreed, en wiens gemalin EUDOXIA aan ROMANUS IV huwde, die daardoor de kroon verkreeg, doch in den oorlog tegen de *Turken*, die hem eenen tijdlang gevangen hielden, zeer ongelukkig was. MICHAEL VII, een der zonen van KONSTANTINUS, ſtiet hem in 1071 van den troon, en werd op zijne beurt door NICEPHORUS III in 1078, en deze wederom door ALEXIUS I COMNENUS in 1081 er van verſtoken. Onder den laatſten begonnen de kruistogten. Zijn zoon JOHAN III (1118) ſtreed met een goed gevolg tegen de *Turken*, *Patzinatzen* enz. zooals ook de regering van zijne zoon en opvolger MANUEL I (1143) niet ongelukkig was. Zijn zoon ALEXIUS II, werd door zijnen voogd ANDRONICUS, en deze wederom door IZAAK onttroond, waarop IZAAK II, na eene onrustige regering, zoo van binnen als van buiten, zijnen broeder ALEXIUS III in 1195 van het rijksbeſtuur ontzette. Hij werd wel met zijnen zoon ALEXIUS IV daarin herſteld; maar de misnoegde *Konſtantinopolitanen* riepen ALEXIUS V. *Ducas Murzulphus*, tot keizer uit, die ALEXIUS IV vermoordde; terwijl gelijktijdig IZAAK II ſtierf.

 In.

Intusfchen hadden de koningen van *Sicilië*, gedurende de laatfte regeringen, vele veroveringen aan de kusten der *Adriatifche zee* gemaakt. Thans, in 1204, rukten de *Latijnen* weder voor *Konftantinopel*, veroverden de ftad, en behielden haar, zoo als ook de meeste Europifche landen, voor zich. BALDUINUS, graaf van *Vlaanderen*, werd keizer; BONIFACIUS, markgraaf van *Mont-Ferrat*, verkreeg *Thesfalonica* als koningrijk, en de *Venetianen* werden in het bezit gefteld van vele landen; terwijl in *Attalia*, *Rhodus*, *Philadelphia*, *Corinthe* en *Epirus* afzonderlijke despoten ontftonden. BALDUINUS noch zijne opvolgers konden den wankelenden troon fchragen. Hij ftierf in 1206 als gevangene der *Bulgaren*, en werd door HENDRIK zijn broeder, PETER diens fchoonbroeder, en ROBERT diens zoon opgevolgd; terwijl alle landen, behalve *Konftantinopel*, gelijk mede *Thesfalonica*, door den Niceefchen keizer JOHAN veroverd werden. BALDUINUS II, broeder van ROBERT, onder de voogdij- en het mede-regentfchap van JOHANNES VAN BRIENNE, koning van *Jeruzalem*, ftierf in 1237; MICHAEL *Palaeölogus*, koning van *Nicaea*, veroverde in 1261 *Konftantinopel*, en BALDUINUS ftierf in het Westersch land als ambteloos burger. *Nicaea* had tot dus verre verfcheidene regenten. MICHAEL *Palaeölogus*, die zijnen zoon THEODORUS II in 1259 van den troon beroofde, vereenigde zich met de Latijnfche kerk, doch reeds zijn zoon ANDRONICUS II verliet dezelve weder in 1282. Intusfchen verfcheurden binnenlandfche onlusten en buitenlandfche oorlogen, inzonderheid tegen de *Turken*, het reeds zoo zeer verzwakte rijk. ANDRONICUS III, die in 1328 den troon beklom, voerde tegen hen eenen ongelukkigen krijg, en ftierf in 1341, wanneer zijn zoon en opvolger JOHAN, 10 jaar lang, het rijksbeftuur met zijnen voogd JOHAN *Cantacuzenus* moest deelen: ook diens zoon MATTHEUS werd tot keizer benoemd; doch gene legde vrijwillig, deze gedwongen, in 1351 de kroon neder. Onder de regering van JOHAN kregen de *Turken* het eerst vasten voet in *Konftantinopel*, en veroverden in 1357 *Callipolis*. De *Palaeölogen* verloren van nu af, deels door afval, deels aan de *Turken*, ook deze Europifche landen: fultan AMURAT nam in 1361 *Adrianopel*, BAJAZET, behalve *Konftantinopel*, bijna alle Europifche landen weg, en ftelde JOHAN onder fchatting. ANDRONICUS, zijn zoon, die hem voor eenen tijdlang verdreven had, werd door zijnen jongeren broeder, MANUEL, in 1391 opgevolgd, die door BAJAZET, welke *Konftantinopel* belegerde, en een Westersch leger floeg, gedwongen werd, om het rijk met JOHAN, zoon van ANDRONICUS, te deelen, of aan hem af te ftaan. TIMURS inval in de Turkfche provincien, in 1402, redde voor ditmaal *Konftantinopel*. MANUEL herkreeg het volle rijksbeftuur, en heroverde zelfs op de onderling twistende zonen van BAJAZET eenige verlorene landfchappen. Hij werd door zijnen zoon JOHAN in 1425 opgevolgd, aan wien AMURAT II alle landen, behalve *Konftantinopel*, ontnam, en die in 1444 hem onder fchatting ftelde.

Jo-

JOHAN had zijnen broeder KONSTANTINUS tot opvolger, die dapper, doch vruchteloos, met zijnen veldheer JUSTINIANUS, een *Genuees*, tegen de overmagt ftreed, en bij de verdediging van *Konftantinopel* den heldendood ftierf, met welks verovering, in Bloeim. 1453, MOHAMMED II aan het Oosterfche keizerrijk, dezen tak van het Romeinfche, een einde maakte, waarna zich mede, in 1461, DAVID COMNENUS, keizer van *Trapezus*, onderwierp, en in den burgerftand terug keerde.

OOSTERWIJK. (MARIA VAN) De geboorteplaats dezer Nederlandfche kunstfchilderes was te *Noorddorp*, bij *Delft*, waar zij in 1630 het eerfte daglicht zag. Haar vroege zucht voor de fchilderkunst, en wel haar bijzondere fmaak voor het teekenen van bloemen, en foortgelijke ftilftaande levendige voorwerpen, deed hare ouders befluiten, om haar door den vermaarden bloemfchilder JAN DAVID DE HAAN, te *Utrecht* woonachtig, te laten onderwijzen; en zij bediende zich zoo gelukkig van zijne lesfen, dat zij in korten tijd haren meester in de kunst evenaarde. Hare manier van fchilderen was zuiver, krachtig en fnel: eigenfchappen, welke inzonderheid in bloemftukken vereischt worden. Hare tafereelen klommen in eene zoo hooge achting, dat de meeste hoven, waar kunstliefde huisvestte, zich beijverden, om dezelve te bekomen. LODEWIJK XIV, koning van *Frankrijk*, plaatfte een harer kunstftukken in zijn kabinet, gelijk ook de keizer LEOPOLD, die over de uitmuntende fraaiheid van hetzelve zoo voldaan was, dat hij zijn afbeeldfel, te gelijk met dat zijner gemalin, rijkelijk met diamanten omzet, aan onze kunftenares ten gefchenke toezond. Ook fchilderde zij een bloemftuk voor den koning van *Engeland*, WILLEM III, en zijne gemalin MARIA STUART, waarvoor zij *f* 900 ontving, en eindelijk drie ftukken voor JOANNES SOBIETSKI, den beroemden koning van *Polen*, voor welke laatften haar eene fom van *f* 2,400 betaald werd.

Mejufvrouw OOSTERWIJK was zeer zedig en godsdienstig; bezat voor het overige eene vrolijke geaardheid; was ijverig in het voortzetten harer kunst, en had hieromtrent eenen zeer kiefchen fmaak, welk laatfte de reden was, dat haar werk langzaam voortging, en de wereld flechts een klein aantal harer kunstftukken bezit; genoeg echter, om hare nagedachtenis te vereeuwigen. Schoon dikwijls aangezocht, heeft zij nimmer tot een huwelijk kunnen befluiten. Reeds vroeg van hare ouders beroofd, leefde zij tot het jaar 1693, wanneer zij ten huize van den zoon harer zuster, gehuwd aan JACOB VAN ASSENDELFT, predikant te *Eutdam* in *Waterland*, in het 63 jaar haars levens, aan de kunst ontrukt werd.

OOST-INDIË. Dit zuidelijk gedeelte van *Azië*, tusfchen *Perzië* en *China*, bevat de beide fchier-eilanden, Oost- en Westwaarts de rivier de *Ganges*, benevens al de eilanden in de *Indifche zee*, van *Ceilon* tot aan de *Philippinen*. Het Westelijk Schier-eiland, *Hindostan*, en ook *Voor-Indië* genoemd, en voormaals het rijk van den

grooten *Mogol* uitmakende, ligt tusfchen *Perzië*, *Groot-Bucharije*, *Tibet*, *Napal*, *Achter-Indië*, of het Oostelijk fchier-eiland, den *Bengaalfchen* zeeboezem en de *Indifche* zee, en bevat 70,000 vierkante geographifche mijlen, die, volgens fommigen, door 90, doch volgens anderen door 111 millioen, en nog meerder menfchen bewoond worden. Dit fchier eiland bevat het land tusfchen den *Hindus* en *Buremputer*, benevens eene landftreek ten Oosten van de laatstgemelde rivier, met het eigenlijk fchier-eiland aan deze zijde der *Ganges*, of dat van *Gates*. Het geheele land wordt door bergketens in verfcheidene, door de Natuur bevestigde, landen verdeeld. De Noordelijke bergen zijn takken van den hoogen *Himmalaya* (fneeuw-), en van den *Belur* (het nevelgebergte). Onder deze bergen is de *Hundekoi* (het maangebergte), de Indifche *Kaukafus* van ALEXANDER *den Grooten*, merkwaardig. De *Mus-Tagh*, een gedeelte van het fneeuwgebergte, zou, volgens den Engelfchen kapitein WEBB, 28,000 voet boven de zee, en dus bijna 8000 voet hooger dan de *Chimborasfo* zijn; terwijl de *Dhiwalageri* nog boven dezen uitfteekt. In het Noord-oosten fcheidt de *Garrau Bengale* van *Ascham*; terwijl zich van de Zuidpunt (kaap *Comorin*) van het fchier-eiland, naar het Noorden, de gebergten *Sewuluk* en *Gates* uitftrekken, die zich in twee, naar het Noord-oosten en Noordwesten loopende, ketens verdeelen. Ieder beftaat uit 8 of 9 rijen van granietbergen, die met groote boomen begroeid, 1100 roeden hoog, en tusfchen welke vruchtbare dalen gelegen zijn. Het gebergte *Gates* veroorzaakt de merkwaardige verandering, dat de Oostkust *Coromandel*, wanneer de Zuid-westelijke *Mousfons* van Bloei- tot Wijnmaand waaijen, zomer heeft; terwijl het op de Westkust, *Malabar*, winter, of regentijd is, en zoo ook omgekeerd, wanneer de Noord-oostelijke *Mousfons* van Wijn- tot Bloeimaand regeren. Voor het overige is de lucht in het Noordelijk gedeelte koud en gematigd, doch in het Zuiden zeer heet, hetgeen evenwel door regen en de *Mousfons* geleenigd wordt. Dikwijls ontftaat er groote droogte, zoodat de velden verdorren; doch fpoedig, door eenen weldadigen regen verkwikt, ziet men, als door tooverkracht, in weinige dagen frisfche bloemen en kruiden te voorfchijn komen.

Onder de rivieren van *Hindostan* is de *Ganges* de voornaamfte. Haar water, bij de *Hindus* heilig, wordt door de *Braminen* van *Benares* door geheel *Indië* verzonden, en de grooten drinken het bij het nageregt', als fijne wijnen, uit kleine glazen. Deze rivier ontfpringt in *Tibet*, ontvangt 7 aanzienlijke rivieren; is over de 300 mijlen bevaarbaar; maakt het land door hare overftroomingen vruchtbaar, en ontlast zich door negen monden in den *Bengaalfchen* zeeboezem. Behalve de *Ganges* behoort ook nog onder de voorname rivieren de *Buremputer*, die zich niet ver van de uitwatering in zee met haar vereenigt; uit *Tibet* komt, en naderhand den naam van *Icabaddi* aanneemt. Niettegenftaande er in *Hindostan* nog vele kleine rivieren ge-

gevonden worden, waarvan men het getal op meer dan 10,000 fchat, en die meestal bevaarbaar zijn, zijn nogtans verfcheidene landftreken zeer dor, zoodat men door kostbare waterleidingen dikwijls 100 dorpen in den omtrek van water voorzien moet. Aan de rivier-rijke Oostkust is niet ééne goede haven voor groote fchepen; doch aan de Westkust vindt men er verfcheidene.

Hindostan vertoont zich in de drie rijken der Natuur aan den *Europeër* als een wonderland, en er is geen land der oude wereld, dat rijker is aan inwendige fchatten. Het plantenrijk levert rijst, tarwe, gerst, maïs, fuiker, wijn, betel, gamswortelen, ananasfen, meloenen, granaat-appelen, boomwol, peper, gember, opium, wierook, kasfia, kamfer, indigo, broodvrucht- en kokosboomen, bambusriet, fandelhout, velerlei kostelijk houtgewas enz. In het dierenrijk vindt men olifanten, rinocerosfen, tijgers, hyena's, luipaarden, jakhalzen, apen, bizams, kameelen, buffels, paarden, osfen, fchapen, geiten en gazellen; voorts paauwen, papegaaijen en reigers; zijwormen, konzenille, parel- en reuzenmosfelen, velerlei visfchen, krokodillen en flangen, waaronder de bril-, reuzen- en afgodsflang de verfchrikkelijkfte zijn; wijders velerhande wormen, waarvan fommige in de huid vreten, en de gevaarlijke ziekte *Narcembu* veroorzaken; alsmede verfcheidene foorten van infekten, waarvan de *Muskito's* voor de *Europeanen* de onverdragelijkfte zijn, enz. Eindelijk verfchaft het delfftoffelijk rijk kostbare diamanten, goud, koper, ijzer, lood, zout, borax, en aan de kusten uitmuntende paarlen; voorts robijnen, fmaragden, onyxen, amethisten en agaten; wijders fteenkolen, marmer, ferpentijn, kalk- en metfelfteenen, zwavel, naphta, minerale bronnen enz.

De bewoners dezes lands zijn van verfchillenden aard. De inboorlingen *Hindus* (*zie aldaar*), zijn de talrijkfte. Bovendien zijn er zeer vele *Mohammedanen*, en de overige zijn *Afghanen* of *Patanen*, *Mongolen*, *Parfen*, *Sheiks* en *Dfchanen*, eenige *Perzen*, *Armeniers*, *Arabieren*, *Thibetanen*, *Chinezen*, en op *Malabar* en *Coromandel* de *Mapulets* of *Chaliaten*, van Arabifche afkomst; voorts zwarte en blanke *Joden*; wijders *Europeërs*, zwervende *Zigeuners* en *Afrikanen*, b. v. *Abysfiniërs*. De heerfchende talen zijn die der *Hindus*, de *Malaijfche* in het zuidelijk gedeelte, de *Tamulifche* en meer anderen; zijnde de *Sanskritta* de geheime taal hunner priesters of *Bramanen*. De regeringsgefteldheid van *Hindostan* is nog fteeds nagenoeg dezelfde, als voor de verwoesting van het Mogolfche rijk, en werd door de overwinnaars, uit ftaatkunde, meestal behouden. De godsdienst van Brama, waartoe alle *Hindus* behooren, is in *Indië* de uitgebreidfte. Volgens hunne leer openbaarde deze godheid het gewijde boek *Veda*, gefchreven in de heilige taal *Sanskritta*. Van dit boek en de *Puranams* en *Schasters* heeft men verklaringen, die gedeeltelijk weder uit mythen en fabelen beftaan, welke echter verfcheidene duidelijke waarheden bevatten. De volks-godsdienst ftelt naast den eenigen god Brama verfcheidene godheden, die echter niet

anders dan perſoons-verbeeldingen der goddelijke eigenſchappen zijn. Van hier, dat de *Lingam*, als een zinnebeeld van de algemeene voortbrengende kracht der Natuur, heilig is; dat koeijen en osſen, als voor den landbouw de nuttigſte dieren, insgelijks godsdienstig vereerd worden, en de *Ganges*, als de algemeene bevruchtſter des lands, bij de *Hindus*, even als voorheen de *Nijl* bij de *Egijptenaren*, voor heilig gehouden wordt. Oorſpronkelijk vereerden, echter, de *Bramanen* in de godheid eene ondeelbare drieëenheid, of perſoons-verbeelding van de drie hoofdeigenſchappen van den eenigen God, namelijk: BRAMA de ſcheppende almagt; WISTHNOU de onderhoudende voorzienigheid, en SCHIWEN, de ſtraffende of beloonende geregtigheid. Deze leer is verbasterd, en thans is BRAMA eenvoudig de ſchepper, WISTHNOU de onderhouder, en SCHIWEN de verwoester; en hieruit zijn de drie godsdienstige hoofdſekten onder de *Hindus* geboren geworden. Allen gelooven nogtans aan eenen ſtaat van beloo-ningen en ſtraffen na den dood, de zielsverhuizing, en eindelijke woningen bij God, of in de hel, welke laatſte zij *Podalam* noemen. Hunne zedeleer is geſtreng, en hunne godsdienstige plegtigheden, die zeer talrijk zijn, en naauwkeurig worden opgevolgd, beſtaan in offeren, vasten, bedevaarten en reinigingen, en inzonderheid in de onthouding van het vleesch van dieren, waarvan alleen het gebruik aan de *Paria's*, de laagſte volksklasſe, vrijſtaat. Hunne tempels die zij *Pagoden* noemen, zijn ſierlijk, maar hecht en ſterk gebouwd, en bij de meesten is een heilige vijver. Men vindt onder hen monniken, kluizenaars en dweepers, waarvan de *Tanirs* en *Songasſen* de gevaarlijkſte zijn. (Over het karakter, de zeden en beſchaving der *Indus* zie men verder het art. HINDUS).

Het Oostelijk ſchier-eiland, of *Achter-Indië*, grenst ten Westen aan den *Bengaalſchen* zeeboezem, ten Noorden aan *Tibet*, ten Noord-oosten aan *China*, en ten Zuid-oosten en Zuiden aan den *Indiſchen* oceaan en de golf van *Malacca*. Het heeft eene uitgeſtrektheid van 30,000 vierkante geographiſche mijlen, met 40 millioen inwoners, die uit *Birmanen*, *Malaijers*, *Chinezen*, *Portugezen*, *Nederlanders* enz. beſtaan. Van *Tibet* tot de Zuidelijke kaap *Romania* loopen groote bergketens en diepe dalen, met rivieren doorſneden, die jaarlijks de naastliggende landen overſtroomen. De voortbrengſels des lands, de vruchtbaarheid van den grond, en de luchtſtreek komen meestal met die van het Westelijk ſchier-eiland, of *Voor-Indië*, overeen; doch de handel is op verre na niet zoo aanmerkelijk, eensdeels, omdat de bewoners trager en minder goedhartig zijn, dan de *Hindus*, en anderdeels, omdat de volſtrekt despotiek heerſchende vorsten den handel geheel alleen drijven, en door hunne afperſingen eene algemeene armoede verſpreiden. De zeden der verſchillende volken, die *Achter-Indië* bewonen, hebben zeer vele overeenkomst met die der *Hindus*. De *Malaijſche* taal is de voornaamſte; doch worden de *Siamſche*, *Birmaniſche* en andere hier ook geſproken. De

Ma-

Mohammedaansche en *Talapoinische* godsdiensten zijn in dit gedeelte van *Oost-Indien* de heerschende; doch vindt men er ook, door den ijver der zendelingen, een goed aantal Christenen. Men verdeelt het Oostelijk schier-eiland in de volgende rijken, als: 1. *Aschem*, tusschen *Bengale* en *Tibet*, waarvan de hoofdstad *Korgoun* is. Men vindt er overvloed aan zijde, goud en zilver. 2. Het *Birmanisch* rijk, waarvan de hoofdplaats *Ummeroa-Pura* heet: het levert veel koren, indigo, tabak en katoenen, en is mede rijk in delfstoffen. 3. Het koningrijk *Siam*, welks hoofdstad *Shudia* is. in. Het schier-eiland *Malacca* of *Malaya*, met eene hoofdplaats van gelijken naam: het bevat verscheidene rijken, heeft eenen aanzienlijken handel, en het land levert uitmuntende voortbrengsels. 5. Het koningrijk *Tunkin*, met de hoofdstad van gelijken naam, en eindelijk, 6. *Ponthiemas*, een, aan de golf *Siam*, in de vorige eeuw gestichte staat, met eene havenstad van dien naam.

De *Oost-Indische eilanden*, die in ontelbare menigte van de Westelijke kust van *Decan* tot in de *Stille zee*, aan beide zijden der linie, verspreid liggen, zijn meestal met bergen bedekt, waaronder enkele vulkanen. Zij zijn dikwijls aan aardbevingen onderhevig, en vormden waarschijnlijk, voorheen, te zamen een wijd uitgestrekt eiland, hetwelk door zoodanige natuurverschijnsels werd van een gescheurd. De uitbarstingen der vuurbergen zijn hier ongemeen hevig. Die van den berg op *Sumbaijwa*, in Grasm. 1815, rigtte in den omtrek van 300 Engelsche mijlen de verschrikkelijkste verwoestingen aan, en deed zich in eene uitgestrektheid van 1000 mijlen gevoelen. Behalve door de oorspronkelijke bewoners, een wilde Negerstam, worden de Oost-Indische eilanden nog door *Malaijers*, wier taal hier de algemeenste is, door *Hindus*, *Chinezen*, *Perzen*, *Arabieren* en *Europeërs* bevolkt, waarvan de meeste *Mohammedanen* zijn. De gewigtigste dezer eilanden zijn: 1. de *Maldivische* en *Lakedivische*: dezelve zijn onvruchtbaar, en alleen door de kokosnooten beroemd. 2. *Ceilon*, merkwaardig door aloude gedenkteekens. 3. De *Nikobarische* eilanden, op eene van welke de Hernhutsche zendelingen een handelkantoor hebben aangelegd. 4. De *Andamanische* eilanden, rijk aan scheeps- en ander timmerhout. 5. De *Sundasche* eilanden, de grootste van allen, waaronder *Sumatra*, *Banca*, *Java*, *Borneo*, *Celebes*, *Flores* en *Timor* behooren. 6. De *Jolo*- of *Suluw*-eilanden. 7. De *Molukken*. 8. De *Manillische* of *Philippinische*, waar veel rijst en suiker gebouwd wordt. 9. De *Carolinische* of *Nieuw-Philippinische*, waaronder men ook de *Pelew*-eilanden telt; en 10. De *Marianen*- of *Ladronen*-eilanden, op sommigen van welken merkwaardige gedenkstukken van bouwkunst gevonden worden, die van hunne vorige aanmerkelijke bevolking en beschaving in kunsten getuigen. Het leerrijkste werk over het Zuid-oostelijk gedeelte van *Azië* is de *East-India Cazetteer* van HAMILTON, *Londen* 1815. Ook heeft men een prachtwerk over *Indië* van FORDES, die zich 17 jaar aldaar ophield, ge-

getiteld: *Oriental Memoirs*, in 4to, met 70 platen, in 1813 te *Londen* in het licht gegeven; terwijl die van VAN DEN BOSCH, RAFFLES en CRAWFURD over den Indifchen archipel veel licht verfpreiden.

OOST-INDISCHE GODENLEER. De oudfte woonplaats van het menfchelijk geflacht, en te gelijk van deszelfs opvoeding en befchaving, door GORTES, RHODE en anderen, in de gebergten tusfchen *Indië* en *Tibet* bepaald, was ook het vaderland van den oorfpronkelijken Indifchen godsdienst. De bewonderaars der Indifche Godenleer, zoo als JONES in zijne *Asiatik Refearches*, PAOLINO in zijn *Systema Bramanicum*, en anderen, zien daarin den eerften *Mythos* van allen godsdienst, waarin zich eens alle dichterlijke befchouwing der *Grieken*, en al het geestelijke van het zuiver Christendom, nog onaffcheidelijk bevonden. Nu is het waar, dat de geheele fabelkring van HERMES, HERAKLES en VENUS URANIA op Phenicifche mythen berust, en dat de fabel van DIONYSOS, of die van BACCHUS, uit *Indië* afftamt; doch, wanneer men niet het kenmerk van Griekfche verbeeldingskracht geheel wil vervalfchen, kan men voor dit gevoelen weinige voldoende verzekering vinden. Volgens de tijdrekening is *Indië* ongetwijfeld het moederland der zaden van alle godsdiensten en kundigheden. *Egypte* was flechts de middelmuur tusfchen het *Oosten* en *Westen*. De Indifche *Trimurti* van BRAMA, WISTHNOU en SCHIWEN werd in *Egypte* in die van OSIRIS, ISIS en HERMES; de vereering van LINGAM in die van PHALLUS; de verdeeling in rangen of kasten onveranderd bewaard. Volgens PATERSON, in zijne *Asiatik refearches*, deel VIII, is de Indifche godsdienst het voortbrengfel van een genootfchap van wijsgeeren, die de voorhanden zijnde lesfen verbeterden, en als openbaringen uit de hooge oudheid bekend maakten; doch die tevens het priesterdom, door de verdeeling van het volk in kasten, aan hunne familien erfelijk achterlieten. Deze godsdienst heeft haren grondflag in een zuiver *Deïsmus:* alleen om des volks wille werden de drie hoofdeigenfchappen der Godheid onder menfchelijke gedaanten voorgefteld; en zoo werden BRAMA, WISTHNOU en SCHIWEN beelden der fchepping, onderhouding en vernietiging. Naderhand vereerde men hen als perfonen, en de aanhangers der twee laatften vonden nieuwe zinnebeelden uit. Er ontftond nu eenen fektenftrijd, die eeuwen lang met eene dweepzieke woede gevoerd werd, zoodat de Indifche wijsbegeerte de verfchillende godsdienstige ftelfels heeft ontwikkeld; fchoon ieder ftelfel weder aan een vroeger zijnen oorfprong verfchuldigd was. Het oudfte godsdienstig ftelfel der *Indianen* (*Ariers*), en der gezamenlijke Aziatifche volken, was dat der *Bramanen* (alhoewel F. SCHLEGEL het tegendeel beweert); een *pantheïsmus*, waarin *emanatie*, *dualismus*, de leer der zielsverhuizing en natuurdienst, genoegzaam waren opgefloten. De Schepper en Onderhouder der geestelijke en ligchamelijke grondftof en krachten in de Natuur, die inzonderheid goden genoemd werden, waren alleen eene hoogere klasfe van wereldlijke wezens, in welke

BRA-

BRAMA, het oorſpronkelijk wezen, waaruit de geheele wereld voortſproot, in welken zij beſtaat, en in wien zij eindelijk weder geheel verſlonden wordt, erkend en vereerd werd.

Dit oudſte godsdienst-ſtelſel onderging groote verandering, toen een nog onbeſchaafde volkſtam, door afkomst en taal ongetwijfeld aan de *Ariers* verwand, doch hen in kracht en moed overtreffende, van den kant van het Noordelijk ſneeuwgebergte, tot derzelver gebied doordrong, de overhand verkreeg, en met de godsdienstige vereering der *Ariers* ook hun godsdienst-ſtelſel aannam; het laatſte echter met bijbehouding en bijvoeging van eenen aan hetzelve eigen, en reeds in het oude vaderland geoefenden, vuur-, zonne- en ſterrendienst. Hieruit ontſtond het *Schiwaismus*, hetgeen aan het *Realismus* boven het *Idealismus* de voorkeur gaf, en daardoor meer tot het *Materialismus* en *Fatalismus* overhelde. Het *Schiwaismus* verſpreide zich van *Benares* in alle rigtingen, en was de bron van het *Sabeismus* der oude wereld, en, volgens alle getuigenisſen der oudheid, ook de oorſpronkelijke godsdienst van het *Zendvolk*. Het oudere, zuivere *Bramaismus* vernieuwde zich echter gedeeltelijk, door geestelijke tegenwerking, in de eeuw van KRISCHNA, en veranderde langzamerhand in *Wisthnuismus*. De aangevangene hervorming werd verder voortgezet door het *Buddhaismus*, hetgeen in alle landen van het *Sabeismus*, die met *Indië* door het *Schiwaismus* verbonden waren, ſoortgelijke hervormingen te weeg bragt. Zoodanig eene ondernam ook ZOROASTER in het gebied van het *Zendvolk* in *Braktrië*, op zijn vroegst in de 8ſte eeuw voor onze jaartelling. BUDDHA, dat is een verſtandig, deugdzaam man, die de hervorming van KRISCHNA, den ſtichter van het *Wisthnuismus*, voortzette, erkende wel de *Veda* (het oudſte, gewigtigſte en heiligſte werk der Sanskritſche letterkunde) als de bron van alle goddelijke wijsheid; doch betwiste eenige van derzelver ſtellingen, zooals de geoorloofdheid van dieren-offers, het gebruik van het offervleesch, en den gehuwden ſtaat der priesters, niettegenſtaande het huwelijk, volgens de heilige wetten der *Bramanen*, voor den ſchoonſten en eerſten pligt des levens gehouden werd.

De geſchiedenis van BUDDHA, waarſchijnlijk een en dezelfde perſoon met BALARAMA, den broeder van KRISCHNA, is in de heilige ſchriften der *Indianen* met eenen dikken nevel bedekt. Zijne leer verſpreidde zich inzonderheid aan gene zijde der *Ganges*. Er hebben dus in *Indië* vier godsdienstige aanhangen beſtaan, die alle uit den oorſpronkelijken godsdienst der *Indianen* zijn voortgekomen, namelijk: het *Bramaismus*, *Schiwaismus*, *Wisthnuismus* en *Buddhaismus*. Alle *Hindus* gelooven aan voorbeſchikking, de onſterfelijkheid der ziel, en de zielsverhuizing: zij houden reinigingen, gebeden, bedevaarten, inzonderheid langs de *Ganges*, vasten en aalmoezen voor de beste boetdoeningen: ook leggen zij zich ſtrengere boete op, en wijden zich zelfs den offerdood; doch WELLESLEY heeft het offeren van kinderen, in 1802, te *Jagrenat* afgeſchaft. De leer van het

het *Bramaismus* vindt men in de *Oupnekhat* van ANQUETIL DE PERRON; zijnde uittrekfels uit de oude *Veda's*, welke de wetten van MENU bevatten, uit het Perzisch in het Latijn overgezet. Onder de godsdienstige fchriften over het *Schiwaismus* hecht men aan de *Agamas* eene hooge waarde; terwijl de grondftellingen van het *Wisthnuismus* het duidelijkst worden opgegeven in *Bhagnat-Gaeta*, (waarfchijnlijk eene onderrigting, door KRISCHNA zelven aan zijnen gunsteling ARJUN medegedeeld,) alsmede in het voorname werk over de wijsbegeerte der *Vedanta* en *Lankhya*. Het *Wisthnuismus* had zijnen eerften zetel in de bekoorlijke landftreken van *Madurah*, waar KRISCHNA geboren werd; van hier verfpreidde het zich langs de Oostkust tot *Mavallipuram*, en fchoot eindelijk overal wortel, waar het *Schiwaismus* heerschte. Van de *Veda's* heeft de overfte POLIER een volledig affchrift aan het Britsch mufeum overhandigd. Zij werden, na derzelver openbaarmaking door BRAMA, in het eerst door mondelinge overlevering bewaard, tot dat VYASA (de verzamelaar) die in boeken rangfchikte. Er zijn drie *Veda's* en nog eene vierde verzameling; dan, de zamenftelling van den tekst verfchilde in de onderfcheidene fcholen. De echtheid der ten deele zeer oude verklaringen (*fchasters*) is door COLEBROOKE en anderen bewezen. Hij plaatst het opftellen der *Veda's* in de 14de eeuw voor onze jaartelling, toen het rijk der PHARAO'S, met eenen magtigen priesterftam, in *Egypte* bloeide. De taal der *Veda's* is moeijelijk en duister: zij is de moeder van het befchaafde klasfieke *Sankrit*. De vierde *Veda* fchijnt van lateren oorfprong, dan de drie overigen, en voor de fekte van SCHIWEN bijzonder vervaardigd te zijn. Onder de *Hindus* vindt men vele andere aanhangen, b. v. de *Dfchains*, *Jaina*, die het gezag der *Veda's* verwerpen, de fchepping der wereld en der menfchen loochenen enz.

Behalve de land-godsdiensten zijn er in *Indië* nog een groot aantal *Mohammedanen*, *Parfen*, *Joden* (zwarte en blanke) en *Christenen*. Dr. MIDDLETON, bisfchop van de Engelfche kerk in *Calcutta*, heeft federt 1814, ter verbreiding van het Christendom in de *Oost-Indië*, door het oprigten van kerken en fcholen, veel bijgedragen. Zeer belangrijk is het door hem in 1816 ingevoerde collegie voor het nationaal onderwijs van de kinderen der *Hindus*, waartoe zij zelven bijdragen leveren. Behalve door zendelingen uit onderfcheidene Europifche Natien op *Tranquebar*, *Tanjor*, *Serampore*, *Pondichery*, *Siam*, *Tunkin* enz. wordt de uitbreiding van het Christendom door het Engelsch Bijbelgenootfchap en deszelfs hulpgenootfchappen in *Calcutta*, te *Malacca*, op het *prins Walles-eiland*, *Java*, *Columbo* en *Amboina*, aanmerkelijk bevorderd. In *Calcutta* is MATTHEUS, en voor verfcheidene volksftammen het geheele Nieuwe Testament, met een gedeelte van het oude, in meer dan 20, op beide fchiereilanden gebruikelijke talen, en in de Sanskritfche en Chinefche overgezet.

Oost-

OOST-INDISCHE INKT, ook wel *Chinesche* inkt genoemd, wordt in *China* en andere streken van *Azië* vervaardigd, en komt in langwerpige, smalle stukjes, van Chinesche karakters voorzien, tot ons. Zij wordt, inzonderheid, tot teekenen en schilderen gebruikt, en volgens genomene proeven, door Dr. LEWIS, uit lampzwartsel en dierenlijm bereid; ofschoon anderen meenen, dat dit uit *Sepia* geschiedt. In *Europa* wordt deze Inkt tegenwoordig overal uit lampzwartsel, of ook wel uit gebrande schellen van abrikozen, persiken, amandelen enz. vervaardigd; doch deze is op verre na zoo goed niet. Men heeft er bijzondere fabrijken van te *Hanover*, *Berlijn*, *Halle*, *Neurenburg* enz. De echte Oost-Indische Inkt geeft, bij het doorbreken, eenen aangenamen, muskusachtigen reuk van zich, en is op de breuk glansrijk en koperachtig; terwijl, integendeel, de nagemaakte eene grijszwarte kleur, en geenen, ten minste niet aangenamen, reuk heeft.

OOST-INDISCHE TAAL- EN LETTERKUNDE. Onder de talen van *Indië* is de *Sanskritsche* de oudste, die men kent; doch dezelve is reeds lang niet meer in gebruik. In haar is de geheele klassieke letterkunde der *Indianen* geschreven, welke in de laatste eeuw voor CHRISTUS geboorte het meest bloeide. Zij is de moeder van alle *Indische* landtalen, de Tamulische, Hindostansche, Gusuratische, Malaijsche of Malabaarsche, die verschillende tongvallen hebben. De Hindostansche taal is, in de onderscheidene tongvallen van de verschillende deelen van het vaste land van *Indië*, over deszelfs geheelen omvang verspreid, zooals de Malaijsche in den geheelen Indischen *Archipel*, van *Malacca* tot aan de *Molukken* en *Philippinen* gesproken wordt. — HUNTERS *Woordenboek der Hindostansche taal*, SHAKESPEAR'S *Grammar of the Hindustani language*, *London* 1813, en MARSDEN'S *Grammar of the Malayan language*, *London* 1812, benevens deszelfs *Dictionary* voor de laatstgenoemde taal, worden voor zeer goede handleidingen gehouden.

De Indische Letterkunde, is niet alleen zeer rijk, maar ook zeer oud. De oude Letterkunde der *Indianen*, die men te regt het beschaafdste volk van het Oosten kan noemen, heeft met de eeuw voor CHRISTUS een einde genomen. Haar eerste tijdvak (het Theologische) was buiten twijfel dat der drie eerste *Veda's*; in het tweede (het wijsgeerig-wetenschappelijke) vallen de zes *Vedanga's*, de oudste werken, drie voorname werken der drie wijsgeerige scholen en anderen; tot het derde (het Epische) behooren, onder meerdere, de beide groote Epische gedichten, *Ramayana* en *Mahabarat*, en in het vierde tijdvak (of het esthetisch-kritisch), de eeuw van den magtigen koning VIKRAMADIDYA, die een ijverig beschermer was van kunsten en wetenschappen, verschenen nieuwe oordeelkundige (*kritische*) uitgaven van de beide genoemde gedichten, en meesterstukken van lyrische en dramatische dichtkunst; alsmede het woordenboek van AMARA, en meer anderen. De Indische wijsbegeerte was en is ten naauwste

met

met den godsdienst en de godgeleerdheid verbonden. De dichterlijke letterkunde der *Indianen* is niet zoo fcherp van het wetenfchappelijke gefcheiden, als in het Westen; terwijl ook de laatfte foort van werken, zelfs de kalender, in gebonden ftijl gefchreven zijn, zoo als b. v. de *Puranas*, of die encyclopedifche leerboeken, welke voor het onderwijs in de fcholen der *Bramanen* vervaardigd zijn. Alle foorten van dichtkunst hebben bij de *Indianen* fchoone vruchten gedragen; doch geven zij zelven aan de epifche de voorkeur. De klasfieke werken der dichtkunst worden als takken der gewijde letterkunde befchouwd, inzonderheid de beide voorheen genoemde gedichten *Ramayana* en *Mahabarat*, van welk eerfte Valmiki als fchrijver genoemd wordt. De *Ramayana*, het voornaamfte heldengedicht in de Sanskritfche taal, verhaalt de gefchiedenis van den koning Rama, in wiens gedaante Wisthnou, bij zijne zevende ligchaams-verandering, verfcheen, benevens deszelfs overwinning over den kwaden *Genius*, den koning van *Lanka* (*Ceilon*). Het oorfpronkelijke van dit ftuk is in *Calcutta*, met de Engelfche overzetting, verfchenen. De ftijl der Sanskritfche dichters is rijk, bevallig, ftatig en welluidend. Het verhevene is hun vak niet; maar wel de fchoone Natuur, de liefde, de vriendfchap, en elke bekoorlijkheid des levens; doch ontaardt de fchildering van niets beduidende omftandigheden niet zelden in boert en fpotternij. De *Megha Duta*, door Kalidas, is de eerfte overzetting van een grooter gedicht uit de Sankritfche taal; zijnde dit ftuk, onder den titel *the Cloude Mesfenger* (de afgezondene wolk) door Wilson in Engelfche verzen overgebragt, en in 1815 te *Calcutta* en *Londen* verfchenen. De dichter doet de wolk, die de liefdegroet van eenen balling aan zijne gade overbrengt, uit den zondvloed afftammen.

Onder de Lyrifche dichters bekleedt Iajaveda den eerften rang. Zijn meesterftuk, *Gita Govinda*, een zangfpel, is door Jones in het Engelsch, en door F. Mayer, in Klaproth's *Asiat-Magazin*, in profa; doch door de heeren van Dalberg en Riemschneider in vrije verzen overgebragt. Onder de menigvuldige dramatifche dichtftukken houdt men het tooneelfpel *Sakontala*, van den reeds genoemden Kalidas, voor het beste. De heilige Drama's zijn van eene zeer hooge oudheid, en men vindt reeds in de wetten van Menu van openbare fchouwburgen gewag gemaakt. De dichter Kalidas was een der negen paarlen, of beroemde fchrijvers, aan het hof van den koning Vikramadidya, die omtrent 900 jaar voor onze tijdrekening regeerde. Het onderfcheid tusfchen de aloude epifche gedichten der *Indianen*, inzonderheid de *Mahabarat* en *Ramayana*, en de dichtkunst van Kalidas, is zeer in het oog loopend. In de eerften is Godenleer de hoofdzaak; terwijl de laatfte daarentegen zijne ftof onmiddellijk uit de Natuur ontleent, en zich van de fabelachtige verdichtfels alleen als bijwerk bedient. Intusfchen heeft het helden-treurfpel noch in *Indië*, noch in het Oosten opgang gemaakt.

De

De bekende fabelen van Bidpay meent men, dat van Indifchen oorfprong zijn. De Perzifche en Hebreeuwfche overzetting derzelve (de laatfte van Rabbi Joel) zijn door Johan de Capua in het Latijn overgebragt. (Men zie de jongfte uitgave van Silvestre de Sacy, onder den titel van: Calila *et* Dimna, *ou fables de* Bidpay, *en Arabe; precedées d'un mémoire fur l'Origine de ce livre, et fur les diverfes traductions, qui en ont été faites dans l'orient, et fuivies de la* Moallakah de Lebied, *en Arabe et en Français, Paris* 1816.)

De hiftorifche Letterkunde der *Indianen* is nog weinig onderzocht. Zij beginnen hun gefchiedkundig tijdvak 3000 jaar voor Christus; doch de Indifche tijdrekenkunde is gebrekkig, en hare gefchiedenis hangt niet doorloopend te zamen, omdat het fchiereiland in verfcheidene van elkander onafhankelijke rijken is verdeeld geweest; terwijl de gefchiedenis der kleinere, van de grootere afhankelijke, ftaten waarfchijnlijk is verloren geraakt. De *Engelfchen* hebben voor de bevordering van de beoefening der gefchiedenis veel gedaan, en de gouverneur generaal (Moira) lord Hastings heeft voor het aankweeken van wetenfchap, de kennis der Natuur en oudheid in *Indië*, inzonderheid, veel verrigt. De nieuwfte kennis van het Oosten heeft zich uit het groote Oostersch Collegie, in 1800 naar de wijze der Engelfche univerfiteit in *Fort William (Calcutta)* gefticht, en hetgeen alle fchatten van Perzifche en Indifche Letterkunde bezit, tot *Europa* verfpreid. Bovendien hebben de *Bramanen* zelve drie univerfiteiten voor de Sanskritfche Letterkunde, te *Nuddeah*, *Triciur* op *Malabar*, en *Benares* in de provincie *Allahabad*. Het onderwijs duurt van 10 — 20 jaar. Binnen de tempels geeft men alleen onderwijs in de godgeleerdheid der *Bramanen;* doch in derzelver omgangen ook in andere wetenfchappen, zoo als fpraakkunst, wis-, dicht-, gefchied-, genees- en fterrenkunde, (in welke laatfte zij zon- en maanverduisteringen naauwkeurig berekenen), alsmede in de wijsbegeerte en regtsgeleerdheid. Dan, federt vijf eeuwen heeft niet een enkel Indifche geleerde een werk geleverd, waarin men het flechts in de eene of andere wetenfchap eenigzins verder gebragt heeft. Ook in de beeldende en fprekende kunsten ftaan de *Hindus* op den laagften trap. Men fchrijft nog met een griffel op palmbladen, of met rieten pennen op papier van boomwol. Bij de *Maratten* vindt men geene inrigtingen tot onderwijs, en in *Achter-Indië* en op de eilanden geene letterkunde, zoo als de Indiaanfche. Die van *Tunkin* is Chineesch, en rijk in zedekundige, dramatifche en kruidkundige werken.

OOST-VLAANDEREN. Deze provincie van het rijk der *Nederlanden*, uit een gedeelte van het oude *Staats-Vlaanderen* zamengefteld, grenst ten Noorden aan *Zeeland*, ten Westen aan *West-Vlaanderen*, ten Zuiden aan *Henegouwen* en een weinig aan *Zuid-Braband*, waaraan zij, gelijk ook aan *Antwerpen*, ten Oosten grenst. Zij bevat eene uitgeftrektheid van 51 v. m. met 600,000 inwoners, en heeft

eenen, over het algemeen, zeer vruchtbaren grond, welke allerlei soorten van granen, vele hop, vruchten en tuingewasfen, vlas voor het fijnfte linnen, hennep, meekrap en raapzaad oplevert. Ook heeft men er zeer goed rundvee, en maakt men er zeer goede boter en kaas; terwijl er de lucht zeer gezond is. De voornaamfte rivieren zijn de *Schelde*, de *Leije* of *Lijs*, en de *Dender*, die bij *Leuze*, in *Henegouwen*, ontfpringt, en bij *Dendermonde* in de *Schelde* valt. Deze provincie bevat 4 arrondisfementen, namelijk: *Gent*, de hoofdftad, *Oudenaarde*, *Eeclo*, en *Dendermonde*, en zend 10 leden in de vergadering der tweede kamer van de ftaten generaal des rijks.

OOST-VRIESLAND. Voorheen een vorstendom in den *Westphaalfchen* kreits, nu het noordelijkfte gewest van het koningrijk *Hanover*, hetwelk door *Jever*, *Oldenburg*, de provincie *Meppen*, de Nederlandfche provincie *Groningen*, den *Dollart* en de *Noordzee* bepaald wordt. De voornaamfte rivier is de bevaarbare *Eems*, welke zich door den *Dollart* in de *Noordzee* ontlast. Het land heeft eene uitgeftrektheid van 52 v. m., en bevat 120,000 inwoners, die meestal tot het Luthersch kerkgenootfchap behooren. *Oost-Vriesland* ligt vlak en laag, en moet door dijken tegen het inbreken van de *Noordzee* befchermd worden. Langs de kusten vindt men eenen zeer vruchtbaren lagen grond, en hier zijn paardenftoeterij, veeteelt en landbouw vrij aanmerkelijk. In het binnenfte des lands heeft men weilanden, en ook moerasfige gronden. Op het eiland *Nordernije* heeft men een beroemd zeebad. De luchtftreek is vochtig en vooral aan de zeekusten niet aangenaam. De voortbrengfels des lands beftaan voornamelijk in koren en raapzaad, alsmede in voortreffelijk rundvee, paarden en ganzen, waarvan jaarlijks een groot aantal wordt uitgevoerd. Aan de kusten heeft men eene uitmuntende visfcherij, en men vindt er ook oesterbanken. De nijverheid der inwoners is van weinige beteekenis, en bepaalt zich alleen tot zeildoek-, linnen- en lederfabrijken, koufen-breijen en fcheepsbouw. Bij den dood van den *laatften* vorst van *Oost-Vriesland* in 1744 nam de koning van *Pruisfen* het in bezit, en verleende aan de inwoners vele vrijheden en voorregten boven zijne andere ftaten, bijzonder in eene zeer matige belasting, waardoor de nijverheid en welvaart aanmerkelijk toenamen. Na den vrede van *Tilfit* werd het, door de alles overheerfchende wapenen van NAPOLEON overheerd zijnde, bij de toenmalige Hollandfche departementen gevoegd; maar in 1813 door de verbondene mogendheden weder veroverd, en aan *Pruisfen* terug gegeven; doch bij het verdrag van *Weenen* in 1815 aan *Hanover* afgeftaan.

OOSTZEE of *Baltifche zee*. Is een groote zeeboezem van de *Duitfche* of *Noordzee*. Zij ligt tusfchen *Zweeden*, *Rusland*, *Pruisfen*, *Duitschland* en *Denemarken*, met de golven van *Bothnië* en *Finland*; heeft eene uitgeftrektheid van 7,000 v. m., en levert aan de Pruisfifche kusten veel barnfteen op. Op dezelve wordt fterk gevaren, en eenen aanzienlijken handel gedreven; terwijl verfcheidene rivieren in dezelve uitloopen.

O-

OPAAL. Van dezen fteen, tot het keizel-geflacht behoorende, heeft men meer dan eene foort, die wel in kleur verfchillen, doch alle min of meer doorfchijnend en vetachtig van glans, en in hunne breuk fchelpachtig zijn. Zij worden niet dan digt van zelfftandigheid gevonden, en zijn meest maar half hard. De beide hoofdfoorten zijn: de *eigenlijke Opaal* en de *Was-opaal*, waarvan de eerfte wederom de volgende bijfoorten bevat, als: de *edele Opaal*, welke, tegen het licht meestal geel, en, wanneer er dit opvalt, melkblaauw van kleur is, met eene hem eigene, vurige fpeling van de kleuren van den regenboog. Hij wordt overal in *Opper-Hongarije* gevonden. De *gemeene Opaal*, die minder doorfchijnend dan de vorige is, en ook die fpeling van kleuren mist, vindt men in het *Erts-gebergte*, *Silezië*, op de *Faroſche eilanden* en elders. Hij gaat over in Chalcedoon en Chryfopraas. Eindelijk de *Hydrophaan*, of het *Wereld-oog*, welke meestal van eene room-gele kleur, en mogelijk ook wel, door verwering, uit de vorige foort afkomstig is; en van hier dan ook, dat hij op dezelfde plaats gevonden wordt, en bijna van gelijken inhoud is. Hij is echter weeker, dan de gemeene Opaal; kleeft aan de tong; zuigt water in; wordt daarbij doorzigtig, en vertoont fomtijds de kleuren van den regenboog.

Van de *Was-opaal* heeft men de twee volgende foorten: den *Telkobanjerfteen*, gewoonlijk van eene wasgele kleur; doch fomtijds ook donkerrood, olijfgroen enz.; min of meer doorfchijnend, deels vetglanzig, en fchelpachtig van breuk. Hij gaat in gele Chalcedoon en Pekfteen over, en ontleent zijnen naam van de plaats, waar dezelve in *Opper-Hongarije* gevonden wordt. De tweede foort is de *Hout-Opaal*, welke uit dennenhout beftaat, dat, verfteend in eene foort van Was-opaal, geel- of ook bruinachtig enz. van kleur is. In de lengte, gebroken zijnde is hij gedeeltelijk nog vezelig; bevat fomtijds de overgeblevene, fchalige afdeelingen der zoogenoemde houtjaren nog in zich, en wordt vooral bij *Schemnitz* in *Hongarije* gevonden.

OPDOEMEN. Dit verfchijnfel, bij ons te lande aldus, en ook *opfchooijen* der zee genoemd, heeft altijd met eenen Noordelijken of Oostelijken, zelden met eenen Westelijken of anderen wind, plaats. Wanneer men bij eenen zoodanigen wind aan den eenen kant der *Zuiderzee*, het *Y*, of *Haarlemmermeer*, of eenige andere wijde binnenlandfche waterplas ftaat, en dan naar de overzijde ziet, zal men de fchepen, die zich in de rigting daarvan bevinden, niet alleen duidelijk kunnen waarnemen, maar zij zullen zich zelfs als hoog opgetild, en als of alles in de lucht hing, aan ons oog vertoonen: zelfs zal men fomtijds landen, fteden en fchepen het onderfte boven in de lucht zien. Dit verfchijnfel, hetgeen men *Opdoemen* noemt, wordt daardoor veroorzaakt, dat de lichtftralen, uit eene dunne in eene dikkere ftof overgaande, gebroken worden, en ons daardoor iets, dat laag voor ons ligt, hooger vertoonen, dan het waarlijk is. Immers, wan-

neer de warmte der zon de luchtlage nabij den grond, door terugkaatsing van het licht, merkelijk warmer, en daardoor dunner doet worden, dan de lagen, welke zich een weinig hooger bevinden, en reeds door den kouden Noord-oostenwind bekoeld zijn, dan gaan de lichtstralen, welke van de voorwerpen tot onze oogen komen, uit eene dunne, ijl gewordene lucht, naar eene digtere over, waarin ons oog zich boven den grond bevindt, en er moet hetzelfde gebeuren, als bij het zien der zon, wanneer deze zich nog onder de kimmen vertoont, en door eene weldadige schemering den aangenamen morgenstond verwekt. Loopen nu verscheidene omstandigheden te zamen, en verheffen zich de warme luchtlagen hoog genoeg, zoodat de mindere warme of dikkere lucht zich op eene genoegzame hoogte van de dunnere afscheidt, dan wordt er een spiegel geformeerd, waarin de voorwerpen aan de kimmen, of op verren afstand, zich omgekeerd moeten vertoonen.

OPENBARING. Beteekent oorspronkelijk iedere bekendmaking, doch inzonderheid de bekendmaking van alle zoodanige kundigheden van God en goddelijke zaken, welke door onmiddellijk onderwijs van God zelven den menschen allereerst werden medegedeeld, het zij dan, dat deze Openbaring zulke kundigheden en pligten betreft, die *gedeeltelijk* door de rede konden worden nagespoord, of wel zoodanige waarheden bevat, die haar geheel onbekend, of te voren voor het menschelijk verstand verborgen waren, of eindelijk ook inzettingen en voorschriften raakt, die alleen van het goddelijk welbehagen afhangen, en of slechts voor eenen tijd, of om bijkomende omstandigheden, gegeven werden. Deze voorschriften noemt men gewoonlijk *stellige* bevelen, in onderscheiding van alle zoodanige *zedelijke* geboden, welke regtstreeks op de Natuur en betrekking der dingen rusten, en daaruit van zelve kunnen worden afgeleid. Het geloof aan eene *onmiddellijke* goddelijke Openbaring is zeer oud: alle, immers de meeste, volken der oudheid schrijven den oorsprong van hunnen godsdienst aan een onderwijs toe, hetwelk hunne voorvaders van hoogere wezens juist zoo ontvingen, als een vader zijn kind onderwijst; en wie zal, de noodzakelijkheid van 's menschen opvoeding toegevende, de waarheid dezer overleveringen ontkennen.

Men kan deze goddelijke Openbaringen, die altijd geschikt waren naar de vatbaarheid der menschen, volgens derzelver langzame ontwikkeling, in drie tijdvakken, of tijdperken van goddelijke opvoeding des menschdoms onderscheiden. De vroegste Openbaringen aan de Aartsvaders zijn gemeen aan de stamhouders van alle volken, en hare stralen schitteren door de schemering van alle ons bekende heidensche fabelen, die zich, van nader bij beschouwd, als meer of minder wonderlijk gezochte denkbeelden omtrent de eenvoudige godsdienstige begrippen der eerste wereld vertoonen, en de betuiging der Heilige schrift bevestigen, *dat God zich aan niemand onbetuigd gelaten heeft.* Deze oudste denkbeelden werden zuiver bewaard, en van langzamerhand

meer

meer volkomen ontwikkeld onder de Mozaïsche bedeeling, door volgende Openbaringen aan bijzondere daartoe door God uitgekozene personen, welke de Bijbel ons als propheten van het Israëlitische volk, van MOZES tot MALEACHI leert kennen. Eindelijk voltooide God het werk zijner Openbaringen door CHRISTUS, wiens godsdienst, nadat *God de tijden der onwetenheid had overgezien*, voor alle volken bestemd is, en de laatste, volkomenste, en tot aan het einde der wereld, genoegzame Openbaring van den goddelijken wil aan de menschen bevat.

Ondertusschen hebben de menigvuldige, schoon vruchtelooze, aanvallen tegen het geloof aan eene onmiddellijke goddelijke Openbaring aanleiding gegeven tot de volgende vragen: voor eerst; of Openbaring over het algemeen *mogelijk* zij? en zoo ja, ten anderen, of ook hare *noodzakelijkheid* kan bewezen worden? — LESSING erkende, in zijne *Erziehung des Menschengeschlechts*, de mogelijkheid zoowel als de noodzakelijkheid derzelve; doch beschouwde haar alleen als een leerboek voor de opvoeding des menschdoms, en loochende dus hare genoegzaamheid voor alle tijden. KANT nam de Openbaring allegorisch, en uit zijne school kwamen bestrijders en voorstanders derzelve voort, waarvan de laatste zich deels alleen aan de mogelijkheid van het denkbeeld van Openbaring hielden, en deels, voornamelijk uit zedelijke gronden, beide de mogelijkheid en noodzakelijkheid van eenen stelligen godsdienst poogden te bewijzen. Onder dezen behooren, onder anderen FICHTE, HEIDENREICH, TIEFTRUNCK en AMMON.

Behalve deze onmiddellijke Openbaringen kunnen er ook *middellijke* plaats hebben, doch altijd langs eenen natuurlijken weg; en deze bestaan in alle die goddelijke inrigtingen, waardoor de mensch aanleiding kan verkrijgen tot de kennis van God en goddelijke zaken. De Natuur, de geschiedenis en 's menschen hart zijn in dezen zin bronnen van goddelijke Openbaring voor hem, die dezelve met nadenken beschouwt; en het is de zoogenoemde Natuurlijke godsdienst, of de godsdienst der rede, welke hare afgetrokken denkbeelden en besluiten uit deze, voor aller oogen zigtbare, en vóor alle volken sprekende, getuigen van den goddelijken wil en zijne werken heeft afgeleid.

OPERA. (Zie: ZANGSPEL.)

OPIUM, Heulsap, Slaapbollen-sap, is het uitgedroogde sap uit de zaadhuisjes der maankop (*Papaver somniferum*), volgens sommigen uit de *Papaver orientale*, welke in het Oosten, inzonderheid in *Natolië*, *Arabië*, *Perzië*, *Egypte* en *Oost-Indië*, tot eene aanmerkelijke hoogte groeit, zoodat zij, b. v. in *Perzië*, de hoogte van 40 Duitsche voeten zouden bereiken, en koppen dragen, die een Nederlandsch pond water kunnen bevatten. Om het Opium hier uit te verkrijgen, worden de zaadbollen, voor dat zij geheel rijp zijn, des avonds met een mes, van drie tot vijf lemmeten voorzien, ingesneden. Het melkachtig vocht, dat daardoor te voorschijn komt, laat men gedurende den nacht uitloopen, en wordt, na dat het den volgenden dag door de zon

 ver-

verdikt is, met ijzeren fchrapers in eenen aarden pot verzameld. Deze bewerking wordt zoo lang voortgezet, als de bollen nog eenig fap geven willen, waarna men al het verkregene en door de zon opgedroogde, eenigermate verdikte fap, door middel van houten fpadels, tot eene gelijkvormige masfa brengt, in de zon tot eene behoorlijke dikte doet uitdroogen, en eindelijk in de bladen van de plant zelve, of ook wel in tabaksbladen, rolt, en ter verzending bewaart. Het aldus bereide Opium, bekend onder den naam van *Opium-tranen*, is wel het beste; het is echter meer dan waarfchijnlijk, dat het meeste Opium door uitperfing en uitkoking van de flaapbollen verkregen wordt. Goede Opium moet zwaar, digt, van buiten roodachtig bruin, en, bij volkomene droogte, eenigzins glanzig van breuk zijn. Het wordt in de geneeskunde als geneesmiddel gebruikt, en is als zoodanig reeds meer dan 2000 jaar bekend geweest. DIAGORAS, een tijdgenoot van HIPPOKRATES, verwierp wel dit middel, maar de Empirifche fchool bediende er zich veel van. Ook bezitten wij nog verfcheidene voorfchriften van Opiaat-mengfels uit die tijden, b. v. het *Philonium* van PHILO, het *Mithridaat* van DEMOKRATES en nog meer andere. Nog veel meer gebruik maakten de Arabifche geneesheeren van het Opium, dat door PARACELSUS aan de Europifche artfen het eerst, en ten fterkfte werd aanbevolen. Alhoewel het in eene geëvenredigde groote hoeveelheid, b. v. van één grein bij kinderen, en van 4 tot 5 grein bij volwasfenen als vergift werkt, zijn er echter in het Oosten, inzonderheid onder de *Turken*, vele perfonen, die men *Opiophagen* (Opium-eters) noemt, welke zich langzamerhand aan derzelver gebruik zoo zeer gewend hebben, dat zij dagelijks eene zekere hoeveelheid, zelfs ter grootte van eene erwt, kunnen gebruiken, om zich door hetzelve, in plaats van door wijn, in eenen roes te brengen. Zij gevoelen zich, onmiddellijk na het genot, vrolijker en opgeruimder, en kunnen zich bijna tot elke gemoeds-aandoening ftemmen: verkiezen zij den toorn, dan zijn zij moedig tot razernij toe, en ftorten zich blindelings in elk gevaar; verkiezen zij liever zachte gewaarwordingen, dan zweeven de aangenaamfte en wellustigfte beelden voor hunnen geest, en eene inwendige tevredenheid vertoont zich op hun gelaat. Dan dit alles duurt flechts weinige uren; de roes houdt op, en wordt gevolgd door verflapping, misnoegdheid en verdriet. Tegen dit uitwerkfel neemt men nu andermaal eene nieuwe hoeveelheid Opium, die altijd grooter moet zijn, wanneer het dezelfde aangename gewaarwordingen zal te weeg brengen; doch nu is ook de hierop volgende matheid, verdrietelijkheid en verflapping zoo veel te grooter: de kleur van hun gelaat verdwijnt; het ligchaam vermagert; de leden beven; alle gevoel wordt ftomp, en zij fterven ten laatfte zinneloos en als het redelooze vee, aan bijkomende waterzucht, en andere, uit bedorvene fappen voortvloeijende, kwalen. Volgens den reiziger CHARDIN (*Voyage en Perze etc. Tom.* I. *pag.* 12) verkoopt men in de koffijhuizen in *Perzië* een zeker aftrek-

trekfel, onder den naam van *Coquemar*, hetwelk uit een afkookfel beftaat van *Koklus* (*menispermum Cocculus* L.) en flaapbollen, hetgeen aldaar op gelijke wijze gedronken wordt, als bij ons de koffij, en dezelfde uitwerking heeft, als het gebruik van het Opium bij de *Opiophagen*.

Offchoon het Opium in de hand van den ervaren geneesheer een weldadig geneesmiddel is, is het echter noodzakelijk, den verkoop en de behandeling alleen aan deskundige en vertrouwde perfonen over te laten, en, wanneer men de heillooze gevolgen berekent, die eene onachtzame bewaring en ongepaste toediening van de vergiften in het algemeen na zich kunnen flepen, moet men de verordening van 's lands regering billijken, waarbij de aflevering van vergiften of flaap-middelen niet anders, dan op eene fchriftelijke en behoorlijk onderteekende orde van een' geneesheer, heel- of vroedmeester, apotheker of van bekende perfonen mag plaats hebben. (Zie de wet op de uitoefening der geneeskunde in het koningrijk der *Nederlanden* van den 12 van Lentem. 1818, art. 16.)

Volgens HAHNEMANN, *de viribus medicamentorum*, doet zich de vergiftiging door Opium kennen door eenen hollen droogen hoest, die fpoedig weder verdwijnt; verwijdering van den oogappel; vermindering van warmte; langzame pols en ademhaling; koude door de leden; dorst; neerflagtigheid; bewusteloosheid; zucht tot flapen; fnorkende ademhaling met eenen open mond; ftijfheid in den rug; gevoelloosheid, en onvermogen om te flikken, waarop eindelijk de dood volgt. Het beste, dat men tegen eene vergiftiging met Opium kan aanwenden, is vooraf een fterk braakmiddel te doen gebruiken, en, na dat de maag ontlast is, eenige koppen fterke koffij met citroen-fap, of azijn, toe te dienen. Het gebruik van kamfer, aether enz. wordt ook wel eens aangeraden.

Het Opium wordt niet alleen op zich zelve, maar ook in verbinding met andere, zoo vloeibare als vaste, zelfftandigheden in de geneeskunde gebruikt. De geneesmiddelen uit het Opium zijn nog vermeerderd, federt de belangrijke ontdekkingen van DEROSNE, SEGUIN en SERTURNER geleerd hebben, dat het, behalve vele meer algemeen bekende beftanddeelen, nog drie verfchillende zelfftandigheden in zich bevat, namelijk de *Narcotine*, *Morphine* en het *Meconium-zuur*. De *Narcotine* werd in het jaar 1803 door den Parijfchen apotheker DEROSNE ontdekt, en is eene kristallifeerbare ftof, die niet als een loogzout werkt, in zuren oplosbaar is, maar uit dezelve door loogzouten nedergeflagen wordt. De *Morphine*, welke bijna gelijktijdig in 1804 door SERTURNER, apotheker te *Eimbeck* in *Hanover*, en SEGUIN te *Parijs* ontdekt werd, is een waar planten-loogzout, dat meestal in achtzijdige zuilen met afgeftompte einden kristallifeert; kleur, reuk noch fmaak heeft; zich met zuren vereenigt tot midden-zouten, die eenen bitteren zamentrekkenden fmaak bezitten; het koolftofzuur uit de lucht tot zich trekt; in aether en alkohol gemakkelijk, in water moeije-

jelijk, op te losſen is. De *Morphine* is in het Opium vereenigd met een bijzonder, door de twee laatstgenoemde geleerden even eens ontdekt, zuur, het *Meconium-zuur* namelijk, hetwelk in water, aether en alkohol ligt oplosbaar is; de meeste blaauwe planten-ſappen rood verwt, en de bijzondere eigenſchap bezit, om de ijzer-oplosſingen eene kersroode kleur mede te deelen: het verbindt zich met loogzouten, aarden en metalen tot midden-zouten. Deze drie belangrijke beſtanddeelen maken het werkzaam beginſel des Opiums uit, en zijn als dit even vergiftig. Van allen wordt de *Morphine* en derzelver verbranding met zuren als het werkzaamſte middel beſchouwd en gebruikt. (Zie: S. Stratingh, *Scheidkundige verhandeling over de Morphine en andere hoofdbeſtanddeelen des Opiums*, 1823.

OPORTO. (Zie: PORTO.)

OPPERMAGT. (Zie: STAAT.)

OPPIANUS. Een der latere Griekſche dichters uit *Cilicië*, die omſtreeks de 2de eeuw onzer tijdrekening bloeide. Hij verzelde zijnen vader Agesilaus, een wijsgeer, naar het eiland *Mala*, werwaarts hij door keizer Severus gebannen was; legde zich hier op de dichtkunst toe, en vervaardigde een dichtſtuk, *de Vischvangst*, (*Helieuticon*) hetwelk met zoo vele goedkeuring ontvangen werd, dat hij daardoor niet alleen de bevrijding zijns vaders uit zijne ballingſchap bewerkte, maar zelfs nog eene zeer aanzienlijke belooning ontving. Hij ſtierf, kort na zijne terugkomst in het vaderland, aan de pest, in den ouderdom van 30 jaar. Men ſchrijft hem, behalve het genoemde, ook nog een dichtſtuk toe over *de Jagt* (*Cynegeticon*), in 4 boeken. De beste uitgave van Oppianus ſchriften is die van Schneider, *Straatsb.* 1776 en *Leipzig* 1813. Van een dichtſtuk over de *Vogelvangst* (*Ixeuticon*) is ſlechts eene omſchrijving in proza voorhanden.

OPSTALBOOM, of UPSTALBOOM. Zoo noemde men eene vlakte, nabij de ſtad *Aurich* in *Oost-Friesland*, waarop in de middeleeuwen de *Friezen*, tot het houden hunner groote jaarlijkſche volksvergaderingen, bijeen kwamen. Deze plaats had haren naam van drie breedgetakte en digt gebladerde eiken, die thans niet meer zijn; doch waarvan een, ten tijde van den grooten geſchiedſchrijver, Ubbo Emmius, hoewel reeds ſtervende, nog beſtond. Hier werden in 1323 de beroemde *Opſtalboomſche wetten* gemaakt, ten einde in de landen, tusſchen het *Vlie* en de *Wezer*, de onveiligheid te keer te gaan, welke na de inwendige burgertwisten ontſtaan was. Deze wetten werden in 1361 te *Groningen* herzien, en nader bekrachtigd. De geleerde Wiarda heeft over deze vergaderingen, zoowel als derzelver wetten, eene ophelderende verhandeling geſchreven.

OPTICA. (Zie: GEZIGTKUNDE.)

OPTIMISMUS. Zoo noemt men de leer der beste wereld, of dat godsdienstig en wijsgeerig gevoelen, volgens hetwelk God onder alle mogelijke werelden, die zijn verſtand gedacht heeft, naar zijne

ne volmaaktheid de beste heeft uitgekozen en voortgebragt. Leibnitz ontwikkelde dit gevoelen in zijne *Theodicea*, inzonderheid met opzigt tot Bayle's twijfeling, en zijne tegenwerping van het kwaad, dat in de wereld is, en betoogde voornamelijk, dat hetgeen onvolmaakt, in enkele gevallen, schijnt, zulks in geenen deele eene onvolmaaktheid in het geheel is. Gewoonlijk wordt dit wijsgeerig gevoelen door deze drie stellingen gestaafd. Wanneer deze wereld niet de beste ware, zoo heeft God of *geene* volmaaktere gekend, of haar *niet kunnen*, of haar *niet willen* scheppen. Deze 3 gevallen strijden nu met Gods magt, wijsheid en goedheid, gevolgelijk moet men deze wereld als de beste beschouwen. Men vergelijke hiermede de *verzameling van schriften over de leer der beste wereld* (*Rostok* 1759); de Fransche *Prijsverhandelingen* der Berlijnsche akademie over dit onderwerp (*Berlijn* 1755), en Leibnitii *doctrina de mundo optimo*, van L. Cruzer, (*Lips.* 1795.)

ORAKELS. Godspraken, antwoorden der goden, welke een gewigtig gedeelte van den godsdienst der oude wereld uitmaakten; doch ten aanzien van welker oorsprong en gesteldheid het ons genoegzaam geheel aan onpartijdige berigten der oudheid ontbreekt. Intusschen weten wij, dat de eerste beroemdste Orakels of plaatsen, waar zij gegeven werden, door buitenlanders gesticht, of naar derzelver voorbeeld zijn opgerigt geworden. De Egyptische Orakels ontstonden in tijden, waarin niet eens overleveringen, veel minder geschiedkundige gedenkstukken, voorhanden waren. Het oudste Orakel was dat te *Meroe*, waarop die te *Thebe* en *Ammonium* volgden. Bij deze drie heerschte de dienst van Jupiter Ammon, en uit het laatste ontstond het Orakel te *Dodona*, het oudste van *Griekenland*, hetwelk een mengsel van het Pelasgische en Egyptische was. Uit het verhaal van Herodotus, wegens deszelfs oorsprong, onder de *Pelasgers*, blijkt, dat men van den kant van *Afrika* beproefde, om door de invoering van een Orakel zich in *Griekenland* te vestigen; doch reeds vroeger werden de heilige eik en beuk, het suizen van den wind, en het gemurmel eener beek voor Orakel-teekens gehouden, welke door priesteresfen werden verklaard, die naderhand deze godspraken op den voet van dat van Jupiter Ammon inrigtten. Van gelijke oudheid als dit laatste, was, misschien, het Orakel in *Boeötië*, hetwelk eerst aan Gaeä, daarna aan Themis behoorde, en vervolgens aan Apollo kwam. In later tijd werd het Orakel te *Delphos* ingevoerd, hetwelk Lycurgus beval, dat men in alle gewigtige gevallen zoude raadplegen; en naderhand een steunsel voor de magt der grooten, en een rigtsnoer voor de staatkunde van *Griekenland* werd. De priesteres, welke te *Delphos*, boven de opening van een hol, den drievoet beklom, en, onder een vreesverwekkend gebarenspel, de onderaardsche stem van den Pythischen Apollo, in de volkstaal en in hexameters, overbragt, droeg den titel van Pythia, en werd uit eene der aanzienlijkste familien van *Delphos* verkozen. Behalve deze Orakels hadden Zeus en Apol-

LO er nog verscheidene andere, als: de eerste te *Elis*, *Pisa* en op *Creta* in een onderaardsch hol; doch de laatste op *Delos*, waar het ruischen der boomen het teeken van het Orakel was; te *Milete*, waar eene heilige bron de priesteres aanblies; te *Klaros*, te *Larissa*, in *Argos*, te *Ichna* in *Macedonië*, te *Orope* op *Euboeä*, op den *Hybla* in *Sicilië* enz. Naast de Orakels van ZEUS en APOLLO stonden die van TROPHONIUS, te *Lebadia* in *Boeotië*, en van AMPHIARAUS, te *Nopus*, aan de grenzen tusschen *Attika* en *Boeotië*, in *Griekenland*, in groot aanzien. Ook andere godheden, als: HERA, PAN, HERKULES, INO enz. hadden in onderscheidene plaatsen van *Griekenland* Orakels; doch de *Romeinen* hadden geene eigene Orakels dan de *Cumaesche* SYBILLA, de *Sybillijnsche boeken*, en het Orakel van FAUNUS en FORTUNA te *Praeneste*, welke tot de oudste tijden behooren en naderhand ophielden, maar namen hunne toevlugt tot de in zwang zijnde Grieksche en Egyptische. Bij het aanleggen van steden en volkplantingen, het invoeren van nieuwe staatswetten, bij belangrijke ondernemingen, in oorlog en vrede, en bovenal bij alle groote gevaren, werden de Orakels geraadpleegd, welker bestuurders zoo veel voorzigtigheid als schranderheid noodig hadden, om zich niet bloot te stellen; gelijk dan ook derzelver uitspraken gewoonlijk duister en dubbelzinnig, ja somtijds tegenstrijdig waren. In weerwil echter hiervan, en van de bekend gewordene omkoopingen, behielden deze Orakels langen tijd hun aanzien, hetwelk eerst na het verlies der vrijheid en onafhankelijkheid van *Griekenland* verminderde. Onder de regering van THEODOSIUS werden de tempels der voorzeggende goden verwoest of gesloten.

ORANG-OUTANG. (*Simia satyrus* L.) De Oost-Indische Boschmensch, van de Maleitsche woorden *Orang*, hetwelk beteekent redelijk wezen, en *Outang*, wild of uit de bosschen. De eenige goede afbeelding van dit dier heeft VOSMAER gegeven naar een voorwerp, hetwelk in *'s Hage* geleefd heeft. De afbeelding van BUFFON is zeer gebrekkig: een weinig beter is die van ALLAMAND, welke SCHREBER heeft overgenomen: die van CAMPER ontbreekt het niet aan naauwkeurigheid; men kan echter te veel zien, dat de afbeelding naar een doode gemaakt is. De eigenlijke *Orang-Outang* is van drie tot vier voet hoog; het ligchaam is bedekt met dikke bruinachtige haren, en het aangezigt blaauwachtig; de ooren zijn klein; de duim der achterhanden is stomp en zeer kort, en de armen hangen tot over de knien. Het is deze aap, welke het meest naar den mensch gelijkt, door de gedaante van den kop en volume hersens. De geschiedenis van deze aap-soort is bij sommigen, door de verwisseling met andere groote aap-soorten, vooral met de *Simia Troglodytes*, zeer duister. Men vindt hem op *Malakka*, *Cochinchina*, in de eenzame bosschen van het eiland *Borneo*, van waar hij door *Java* naar *Europa*, doch zeer zeldzaam, is overgebragt. Zeer jong gevangen zijnde, kan men hem, even als de *Chimpunsee* en ook andere apen, allerhande kunsten leeren.

ren. Hij is, zoo als CAMPER aangetoond heeft, noch vatbaar voor de menfchelijke fpraak, noch gefchikt tot het natuurlijk regt opgaan.

ORATORIUM. Is een geestelijk, geheel lyrisch drama, hetwelk met de muzijk, op hooge feestdagen, tot een godsdienstig gebruik wordt uitgevoerd, ten einde de harten der toehoorderen met godsdienftige gewaarwordingen te vervullen. De ftoffe daartoe wordt uit den Bijbel, of uit eene of andere geestelijke gefchiedenis ontleend, en de muzijk moet zonder gezochte fieraden doordringend, verheven en ftatig zijn. Men plaatst den oorfprong der Oratorien in de tijden der kruistogten, toen geheele fcharen van Christelijke bedevaartgangers gezangen vervaardigden, waarin zij het leven en den dood des Verlosfers, het laatfte oordeel, en ook wel de wonderwerken der heiligen en martelaren, bezongen, en welke door hun, voorzien van den pelgrimsftaf, hoed en mantel, in ftraten en op openbare pleinen werden aangeheven. De Oratorien verkregen in *Italië* hunnen tegenwoordigen vorm, waar zij het eerst door den heiligen PHILIPPUS van *Neri*, omtrent de helft der 16de eeuw ingevoerd, en in den beginne, onder den titel: *Laudi Spirituali*, gedrukt werden; doch ontvingen niet voor het midden der 17de eeuw den naam van *Oratorien*, waarfchijnlijk naar de orde der Oratorien, waarvan genoemde PHILIPPUS de ftichter was. Zij waren in den beginne meer van eenen vertellenden, dan van eenen dramatifchen aard: een bijzonder perfoon verhaalde vooraf de gefchiedenis, waarop dan flechts weinige aria's volgden; doch deze langwijlige manier werd door SPAGNA in 1656 afgefchaft, en federt verkregen de Oratorien mede hunnen tegenwoordigen vorm, zoodat zij thans in *Italië*, in den tijd der vasten, zeer gewoon zijn. Onder de hedendaagfche Oratorien munten die van METASTASIO inzonderheid uit; doch heeft zich de muzijk aanmerkelijk van hare oorfpronkelijke eenvoudigheid verwijderd, en is meer zangfpelmatig geworden. In *Engeland* werden de Oratorien eerst door HÄNDEL ingevoerd; doch deze nam zijnen tekst altijd uit zeer middelmatige dichters. In *Frankrijk* heeft men langen tijd van deze foort van Oratorien niet willen hooren: ook is, volgens ROUSSEAU, de Franfche muzijk zoo weinig voor het drama gefchikt, dat men hare ongenoegzaamheid reeds op het tooneel, gezwegen dan nog in de kerk, genoeg heeft waargenomen. Eerst in den jongften tijd heeft men foortgelijke ftukken in het *Concert Spirituel* ingevoerd. In *Duitschland* zijn: *de dood van* ABEL, ABRAHAM *op Moria* (van NIEMEIJER, en door ROLLE in muzijk gebragt), *de Schepping*, en *de dood van* JEZUS, van RAMLER, de meest bekende Oratorien; doch verdient de laatfte meer eene lijdens-cantate genoemd te worden.

ORCADISCHE EILANDEN. Zijn 67 kleine, aan *Schotland* behoorende eilanden, welke zich van het Noorden naar het Zuiden tot aan dat rijk uitftrekken, waarvan zij door eene zeeëngte worden afgefcheiden. Zij leveren tin, lood, ijzer, en fommigen ook koren, gerst, en haver op; doch van meer belang is de veeteelt, inzonder-

 heid

heid van fchapen, die eene uitmuntende wol opleveren. Zij hebben eene gezonde luchtftreek, en langs de kusten eene rijke haringvangst. Slechts 28 derzelve zijn bewoond, waarvan *Pomona* of *Mainland* het voornaamfte is.

ORCHEST. Door dit woord, hetwelk bij de ouden eene andere beteekenis had, verftaat men bij ons: 1. die afgezonderde plaats in eenen fchouwburg, onmiddellijk voor het tooneel, welke voor de fpeellieden gefchikt is; 2. in concerten die verhevenheid, waarop de muzijkanten in eene zekere orde ftaan, en de muzijk uitvoeren, en 3. beteekent het ook dikwijls het geheele ligchaam van muzijkanten, en in dezen zin zegt men: het *Orchest is fchoon* enz. De lengte en breedte van een Orchest, inzonderheid deszelfs verhevenheid boven den grond, moeten naar de regels der *Akustik* (der gehoorleer of de leer der geluiden en toonen) naauwkeurig bepaald worden, vermits de werking der muzijk veel daarvan afhangt.

ORCHESTRION. Een uitmutend orgelwerk, door den abt VOGLER uitgevonden; in *Holland*, op zijne eigene kosten, (40,000 daalders banco beloopende) vervaardigd, en in 1796 door hem naar *Stokholm* gebragt, alwaar het ten huize van den heer Roos, in de voorftad *Sudermalm* werd opgeflagen. Het werk heeft 4 klavieren, ieder van 63, en een pedaal van 39 tangenten; maar geene toonpijpen. Deszelfs geluid is zoo fterk als van een kerkorgel van 16 voet, en de werking er van is zoo ongemeen, dat men zich verbeeldt, alle de afzonderlijke fpeeltuigen van een vol orchest te hooren, waarom het dan ook den naam van *Orchestrion* draagt. Het geluid of de toon wordt op eene nieuwe wijze, door de vermeerdering of vermindering der lucht, gewijzigd, en het *piano* en *crescendo* door eene inrigting te weeg gebragt, welke niet alleen het geluid zwakker en fterker, maar ook dieper en holler, fchijnt te maken; terwijl de geheele kracht van het fpeeltuig eene te grootere werking doet in de ruime zaal, achter welke het in een ander vertrek ftaat, en het geluid door een gat in den muur tegen eenen koperen kloot kaatst, die aan ftalen draden hangt, welke met zijde omwonden zijn. Alle registers en verbindingen, die de abt op zijne reizen in 30 jaar ontmoet heeft, zijn in eene vierkante bus van 9 voet bij elkander gevoegd.

ORDALIËN, in het Latijn *Ordalia*, een woord van middeleeuwfchen oorfprong, zooveel als *Oordeelen*, of *Godsgerigten*, beteekenende. Onkunde en bijgeloof bragten dezelve voort. In tijden, toen men niet wist, hoe de misdaden moesten bewezen worden, nam men tot eeden, of van den aanklager of van den beklaagden, de toevlugt. Ieder bragt getuigen mede, niet over het voorval zelf, maar over de geloofwaardigheid van hetgeen hij beweerde: zij waren verfchillend in getal, naarmate van het gewigt, dat men aan de bedrevene misdaad hechtte. De tegenftrijdige verklaringen van getuigen, die den eed van weerszijden aanboden, bragten de regters dikwijls in verlegenheid, die dan geen be-

ter

ter middel wisten, dan de beslissing der waarheid aan God zelven over te laten. Hieruit nu ontstonden de *Ordaliën*, waarbij men den beschuldigden op eene gewijde plaats, aan de eene of andere proef, waaruit zijne onschuld of schuld moest blijken, onderwierp. Men dacht, dat God magtig en tevens bereidwillig was, om de waarheid door uitwendige teekenen aan den dag te brengen, en zoo ontstonden de proef met *heet water*, waarin de beschuldigde zijnen ontblooten arm moest steken; de *vuurproef*, waarbij hij door het midden van een vuur, of over gloeijende kolen gaan moest; de proef van het *gloeijend ijzer*, bestaande in het aanvatten en dragen van hetzelve met de bloote hand, het aantrekken van eenen gloeijenden ijzeren handschoen, of het blootvoets loopen over gloeijende ploegijzers, waarna de geschroeide hand of voet door den priester omwonden, het windsel verzegeld, en na drie dagen losgemaakt werd, wanneer de beschuldigde, zoo de gekwetste deelen onbeschadigd waren, voor onschuldig, doch zoo het tegendeel plaats had, vóor schuldig verklaard, en tot straf veroordeeld werd. Deze beslissing hield men voor de uitspraak van God zelven, en het schijnt, dat dit gevoelen reeds bij de Duitsche volksstammen, vóór de aanneming van het Christendom, is in zwang geweest. Later schijnt de geestelijkheid deze gewoonte van vroegeren tijd, ter voorkoming van meineed, aangenomen en goedgekeurd te hebben; en van hier, dat de *Ordaliën* altijd met godsdienstige plegtigheden gepaard gingen: zelfs schijnt zij de middelen te hebben uitgedacht, en aan de hand gegeven, om de kracht van het vuur voor eenigen tijd te verminderen, of wel deszelfs zigtbare gevolgen, door verdikking der opperhuid, of door omwinding met doeken en wering der lucht, te verhoeden. Immers, zonder zoodanige of soortgelijke middelen, en zonder dat er nu en dan beklaagden als onschuldig afkwamen, zouden de *Ordaliën* zich zekerlijk, gedurende zoo vele eeuwen, niet hebben staande gehouden.

Behalve de gemelde proefnemingen kwamen, vroeger of later, ook nog andere, min gevaarlijke, in zwang. Hiertoe behoort de *koud-waterproef*, waarbij de aangeklaagde, met een' band om het lijf, in eenen vooraf gewijden vloed werd nedergelaten, en zoo hij dadelijk zonk voor onschuldig, doch zoo hij bleef boven drijven voor schuldig verklaard werd; somtijds echter had ook het tegenovergestelde plaats. Voorts bezigde men nog de *kruisproef*, waarbij beiden, beschuldigde en beschuldiger, de handen tegen een opgerigt kruis verhieven, met dat gevolg, dat men de verklaring van hem geloofde, die het in deze houding het langste uithield. Ook bediende men zich van het *lot*, vooral dan, wanneer de schuldige uit velen moest ontdekt worden. Men nam namelijk rijsjes, waarvan één met een kruis geteekend werd, en liet, op de overblijffelen der heiligen, door een kind een daaruit trekken; zoo het geteekende rijsje getrokken werd, hield men de onschuld voor bewezen. Elders, wanneer men na eenen beganen moord van den dader onzeker was, maakte men ge-

gebruik van het *baarregt*, beſtaande daarin, dat men alle de verdachten bij de lijkbaar bragt, waarop de vermoorde nedergelegd was: ieder moest het lijk aanraken, en hij, bij wiens aanraking dit begon te bloeden, werd voor ſchuldig gehouden. Zeldzamer, en bijna alleen bij geestelijken gebezigd, waren de proeven van het *gewijde brood* en het *heilig Avondmaal*, door welks gebruik de beklaagde zich moest zuiveren; veronderſtellende men in beide gevallen, dat de Godheid, in geval van ſchuld, zich zigtbaar aan den vermetelen wreken, en hem door den dood of eene zware ziekte ſtraffen zoude. Meer dan alle deze proeven, wier uitkomst geheel van het toeval, of van het geweten des beſchuldigden, afhing, kwam het met den krijgshaftigen aard der *Germanen* overeen, om ſchuld of onſchuld door de wapenen te beſlisſen, waarbij moed en dapperheid te pas kwamen; en van daar, dat onder de *Ordaliën* het *kampgevecht* eene aanzienlijke plaats bekleedde. Partijen zelve, of door haar aangeſtelde kampvechters, ſtreden voor den regter, die ten voordeele des overwinnaars beſliste. (Zie KAMPGEVECHTEN) Bij deze proef, die ook wel bij moeijelijke bijzondere geſchillen plaats had, was de uitſlag wel altijd aan de zijde van den ſterkſten, maar niet aan die der regtvaardigheid.

Reeds in de middeleeuwen begon men het dwaze dezer *Ordaliën* in te zien. Ten tijde van LODEWIJK *den Heiligen* ijverde AGOBARDUS er tegen; doch met weinig gevolg. Niet krachtiger werkte de tusſchenkomst der pauſen GREGORIUS, (onzeker welke van dien naam) STEPHANUS V, HONORIUS V en ALEXANDER IV, die ſommige ſoorten van *Ordaliën* verboden, en dezelve beſchouwden als door het bijgeloof uitgevonden; God als het ware verzoekende; ſtrijdig met de natuur der dingen, en aanloopende tegen de waarheid; noch ook die van ſommige vorsten, waaronder KAREL *de groote*, LODEWIJK *de heilige*, LOTHARIUS, keizer FREDERIK II, en anderen, die eenige godsgerigten wilden afgeſchaft hebben. Deze pogingen, ſchoon niet toereikende, maakten echter velen opmerkzaam op de nietigheid van het wonderbare, dat men in deze proefnemingen ſtelde. Eerst de verbreiding van het Romeinſche en van het Kanonieke regt bragt dezelve in onbruik; doch deed in vele landen de pijnbank in de plaats ſtellen. Elders bleven de *Ordaliën* nog lang in gebruik: nog in de 17de eeuw raadde de regtsgeleerde faculteit eener Duitſche Hooge ſchool tot het gebruik van de proef met gloeijend ijzer; en zeker is het, dat de raad van *Hanover* nog in 1436 de heet water- of de vuurproef bevolen heeft. Het langst echter hield zich de koudwaterproef ſtaande, bij het voortdurend geloof aan tooverij, tot onderkenning der hekſen gebezigd, van welke nog in 1636 door den raad van *Osnabrug* de handhaving gelast werd, en waarvan, nog later, *Hanover* het voorbeeld heeft opgeleverd, alwaar men het zinken voor een bewijs van onſchuld hield. (Zie BETOOVEREN) Voor deze waterproef kwam naderhand het wegen der hekſen in zwang, dat nog in 1729 te

te *Oudewater* heeft plaats gehad; doch welk laatfte overblijffel des bijgeloofs, door de zich uitbreidende verlichting, in later tijd almede is vernietigd geworden: alleen fchijnen de nog ftandhoudende duellen, of tweegevechten (*Zie aldaar*) voor den drang der rede, zoo wel als voor dien der wetgeving, nog niet te willen onderdoen.

De Duitfche volksftammen, wier godsdienstige gezindheid hen deed overhellen tot het geloof aan Gods onmiddellijke tusfchenkomst bij gewigtige gelegenheden, en vertrouwen ftellen in den uitflag van het lot, hadden boven anderen de *Ordaliën* aangenomen. Onder deze waren ook de *Vriezen*, welke de zeekusten van het *Swin*, langs het *Vlie*, de *Lauwers*, de *Eems*, de *Wezer* tot over de *Elve* bewoonden, in wier oude wetten, van de IXde en Xde eeuw, van de *fcheerna* of heete ijzerproef, van den *ketelfang* of heete waterproef, van den *Swirdkempa* of zwaardgevecht, van het lot door twijgen, en van de *Corbita*, of de proef met het gewijde brood, wordt gewag gemaakt. Hoezeer nu wel, bij de Germaanfche volken inzonderheid, de *Ordaliën* gezag hadden, waren zij echter ook elders, en reeds in veel vroeger tijd, in zwang. Het vroegfte voorbeeld vindt men hiervan bij den treurfpeldichter SOPHOKLES (*Antigone* V 264. v. v.) waar de proef van heet ijzer wordt aangeboden. Ook kenden de ouden reeds middelen, om de werking van het vuur op de huid tegen te gaan, of te verminderen, waarvan bij STRABO (*Geogr.* lib. v. p. 226) een voorbeeld voorkomt. Nog in onze dagen vinden wij *Ordaliën* bij onderfcheidene Aziatifche en Afrikafche volken in gebruik, als: bij de *Hindus*, in *China*, op de kust van *Guinea*, in *Senegambia* en elders, waar nog vele foorten van vuur- en waterproeven, ter ontdekking van fchuld en onfchuld, in zwang zijn. Het is opmerkelijk, dat onze, in helder inzigt en juist oordeel zoo zeer uitmuntende, HUGO DE GROOT geloofd heeft, dat God zich naar de meeningen der menfchen zal gefchikt hebben, en de onfchuld, door eene wonderdadige tusfchenkomst, hebben aan het licht gebragt. — De gefchiedenis der *Ordaliën* is door MURATORI, RENAZZI, MAIER en anderen befchreven. Die der *Vriezen* heeft de geleerde WIERDSMA, in zijne aanteekeningen *over de oude Vriefche wetten*, opgehelderd.

OREADEN. Bergnimfen, die vooral tot den ftoet van DIANA behoorden.

ORESTES. De zoon van AGAMEMNON en KLYTEMNESTRA. Hij was nog een kind, toen zijn vader vermoord werd, en zoude een gelijk lot ondergaan hebben, indien zijne zuster ELEKTRA hem niet aan de woede zijner moeder onttrokken, en heimelijk naar het hof van zijnen oom, den koning van *Phocis*, gevoerd had. Hier werd ORESTES met zijnen neef PYLADES opgevoed, en hier ontftond tusfchen deze beide jongelingen die voorbeeldelooze vriendfchap, welke tot hunnen dood onafgebroken ftand hield. Beide begaven zich, zoodra ORESTES tot manbare jaren gekomen was, naar *Argos*, waar de-

ze' zijnen vader wreken wilde door den echtbreker AEGISTHUS en zijne overspelige moeder van het leven te berooven, zoo als hem, behalve zijn hart, ook eene godspraak van FEBUS had aangeraden. Aangekomen verzekeren zij zich van de gezindheid van ORESTES zuster ELEKTRA, en deze ondersteunt hen om aan het hof van hare moeder, de tijding van ORESTES dood te verspreiden. Hierover verrukt, gaan KLYTEMNESTRA en haar nieuwe gemaal AEGISTHUS naar eenen tempel, om de goden te danken, toen ORESTES, door PYLADES verzeld, binnen denzelven dringt, en beide vermoord. Wegens dezen moord wordt hij gezegd door de schrikgodinnen vervolgd, en tot melaatschheid en krankzinnigheid geraakt te zijn, kwalen, van welke hij, volgens het antwoord des orakels, niet kon bevrijd worden, dan door naar TAURIS (thans *de Krim*) tot den koning THOAS te gaan en van daar het standbeeld van DIANA weg te voeren. Aldaar met zijnen getrouwen PYLADES aangekomen, worden zij gevat en voor THOAS gebragt, die, de gewoonte hebbende, om alle vreemdelingen, welke zijn gebied betraden, aan DIANA op te offeren, ook hen daartoe bestemt. Het geval wil, dat IPHIGENIA (*zie dat art.*) aldaar tot priesteres was aangesteld, die, toen zij vernam, dat die vreemdelingen *Grieken* waren, aan een van beide, in het geheim levensbehoud toezegt, mits hij eenen brief van haar naar *Griekenland* wil overbrengen. Na eenen edelen strijd tusschen het vriendenpaar bezweek PYLADES voor den aandrang, dien ORESTES aanwendde, doch, den brief ontvangende, ontwaarde hij, tot zijne groote verbazing, hoe dezelve voor ORESTES bestemd was. Immers IPHIGENIA bevreesd voor het wegraken des briefs, door schipbreuk of eenig ander onheil, had hem den inhoud medegedeeld. Weldra openbaarde zich de broeder aan de zuster, en men ontvlugtte te zamen met het beeld van DIANA het onzalige land. Vervolgens geraakte ORESTES in het gerust bezit van zijn vaderlijk rijk, en trouwde HERMIONE, dochter van MENELAUS, nadat hij NEOPTOLEMUS of PYRRHUS, aan wien zij verloofd was, had omgebragt, en liet TISAMENES, zijnen zoon, tot opvolger na. Men zie over dit alles, de schoone Trias van AESCHYLUS, AGAMEMNON, CHOËPHORI, EUMENIDES: de *Iphigenia Taurica* van EURIPIDES, de *Electra* van SOPHOCLES en andere Treurspelen.

ORGAAN, (van het Grieksch *Organon*), beteekent woordelijk een werktuig. In dezen zin zou men ook eene werktuigelijke machine zoodanig kunnen noemen, hetwelk een vreemd leven in beweging brengt; doch thans verstaat men er meestal door een ligchaam, hetwelk door eigen inwendig leven in beweging gebragt wordt; dat wel een in zich bevattend geheel uitmaakt, maar wederom een gedeelte van een ander geheel is, tot welks hoogere bestemming het afzonderlijk deel bewogen wordt. Zoo zijn de Organen b. v. van het menschelijk ligchaam, zoo als die, welke tot spijsvertering, voeding, en instandhouding van de geslacht-soort dienen, de longen, de spieren, de ingewanden, het hart, de zenuwen enz. allen afzonderlijke werktui-

tuigen, die een gedeelte van het geheele ligchaam uitmaken, en allen dienen, om hetzelve te doen leven, te onderhouden, en aan zijne bestemming te doen beantwoorden. — *Organisatie*, of bewerktuiging, is de zamenstelling van verscheidene afzonderlijke deelen van een geheel ter bereiking van één doel, en *Organisch* noemt men dat geen, hetwelk uit hoofde van het eigen leven, dat in hetzelve woont, van zelve werkzaam is ter zijner behoudenis. Hieruit volgt, dat Organisatie alleen door leven mogelijk is, en dat het organische dit alleen in zoover is, als het leven bezit.

ORGEL. Dit bekende muzijkale speeltuig is waarschijnlijk van Griekschen oorsprong; doch werd voor de 8ste eeuw weinig gebruikt. De *Grieken* hadden wel eene soort van water-orgels, die echter eene geheele andere inrigting dan de onze hadden, maar vermoedelijk tot de uitvinding derzelve hebben aanleiding gegeven, alhoewel de tijd daarvan onzeker is. De geestelijkheid, nog in de 13de eeuw, zeer sterk tegen de invoering van kerkmuzijk ijverende, duurde het lang, voor dat het gebruik van kerk-orgels algemeen werd, die bovendien nog zeer gebrekkig waren, en niet dan na verloop van eenige eeuwen tot hunnen tegenwoordigen trap van volkomenheid gebragt werden. De voornaamste deelen van een Orgel bestaan in de blaasbalgen met derzelver windkanalen; de windlade, de klavieren met derzelver tangenten, de pijpen met de registers, en het pedaal. De grootte van een Orgel wordt gewoonlijk bij de lengte van deszelfs grootste pijp uitgedrukt: dus zeggen wij, het Orgel is van 32, 16, 8 voet enz. Het grootste Orgel bevindt zich in de *Pieterskerk* te *Rome*, en bevat 100 stemmen; dat van de *Pieter-* en *Paulus kerk* te *Görlitz*, heeft er 57, en 3,270 geluidgevende pijpen; het Orgel in de hoofdkerk te *Straatsburg* heeft 2,136 pijpen, waarvan de grootste 14 emmers water kan bevatten; het Orgel te *Ulm* bevat 3,000 pijpen, en te *Rothenburg* is er een, waarop 3 organisten te gelijk kunnen spelen; terwijl dat in *Maria Magdalena* te *Breslau* 56 stemmen en 3,342 pijpen heeft, waarvan de grootste 12 el lang en 14 duim in middellijn wijd is.

ORGIEN is de algemeene benaming der woeste BACCHUS-feesten; doch die ook naderhand aan andere geheime, losbandige feesten en mysterien gegeven werd, welke bij de ouden met een woest gedruisch, geraasmakende speeltuigen en een verdoovend geschreeuw werden gevierd.

ORIGENES werd te *Alexandrië* in het 185ste jaar onzer tijdrekening geboren, en door zijnen vader reeds vroeg in het Christendom en de wetenschappen onderwezen, zooals naderhand door CLEMENS den *Alexandrijner* geschiedde. Reeds in zijne teedere jeugd vertoonden zich in den jongeling trekken van grootheid van ziel. Toen zijn vader, uit hoofde van zijnen godsdienst, in de gevangenis wérd geworpen, vermaande hij hem, om liever den marteldood te sterven, dan het Christendom te verzaken. In den ouderdom van 18 jaar werd

hem

hem het onderwijs der geloovigen in zijne geboorteſtad opgedragen, waar hij van mannen en vrouwen eenen ongemeenen toeloop had. Om den laster te ontgaan, liet hij zich ontmannen, en meende deze daad door eene plaats uit het Evangelie, door hem letterlijk opgevat, te kunnnen regtvaardigen. Nadat SEPTIMIUS SEVERUS, een van de ijverigſte vervolgers der Christenen, in 211, geſtorven was, ging ORIGENES naar *Rome*, waar hij vele vrienden en bewonderaars vond, en zette te *Alexandrië*, na zijne terugkomst aldaar, op verzoek van den bisſchop DEMETRIUS, zijn onderwijs voort, wanneer een volksopſtand hem noodzaakte, om naar *Palestina* te wijken, hetgeen echter door genoemden bisſchop zoo euvel werd opgenomen, dat hij hem weder terug riep. ORIGENES, nu op nieuw voortgaande met de geloovigen door leer en voorbeeld te onderrigten, wekte een ieders verwondering; doch werd kort daarop naar *Achaje* geroepen, waar de ketterij de overhand had. Op zijne reis van *Palestina* naar *Ceſarea* werd hij door de aldaar aanwezige bisſchoppen tot priester gewijd; maar ook van nu af begonnen de vervolgingen, die zijn leven verbitterden; terwijl tevens de twisten, die ſedert lang de kerk beroerden, heviger werden. ST. ALEXANDER verdedigde ORIGENES, die in *Alexandrië* zijn gewoon werk weder opvatte; doch DEMETRIUS, wiens gedrag omtrent hem ſlechts huichelarij was, riep twee kerkvergaderingen bijeen; ontzette hem van zijne priesterlijke waardigheid; verbood hem het onderwijs te *Alexandrië*; noodzaakte hem, om zich van daar te verwijderen, en deed hem in den ban. Dit vonnis werd te *Rome*, gelijk ook bij de meeste overige bisſchoppen, gebillijkt; doch de kerken van *Palestina*, *Arabië*, *Phenicië* en *Achaje* de zijde van ORIGENES houdende, ſchreef DEMETRIUS naar alle plaatſen, om hem gehaat te maken, waarvan het gevolg was, dat de kerk van *Rome* hem veroordeelde. ORIGENES, die zich hierover bij zijne vrienden beklaagde, keerde naar *Ceſarea* in *Palestina* terug, waar hij de leeraar van den bisſchop THEOCRISTUS werd, die hem de uitlegging der Heilige ſchrift toevertrouwde.

Na den dood van zijnen vervolger, in 231, genoot ORIGENES de rust en den roem, dien hij verdiende. GREGORIUS *de wonderdadige*, en deszelfs broeder ATHENODORUS lieten zich door hem in de wetenſchappen en de waarheden van den godsdienst onderrigten; doch de toenmalige vervolging der Christenen noodzaakte hem, om zich twee jaar ſchuil te houden. Toen GORDIAAN echter in 237 der kerke den vrede weder ſchonk, bediende ORIGENES zich hiervan tot eene reis naar *Athene*; keerde, na eenig vertoevens aldaar, naar *Ceſarea* terug; vertrok van daar, op aanzoek der bisſchoppen, naar *Arabië*, en werd vervolgens door hen geroepen, om eene kerkvergadering over ſommige ketters bij te wonen. De keizer DACIUS, nieuwe vervolgingen verwekkende, werd ORIGENES gevangen genomen; gemarteld; met den brandſtapel gedreigd, en ſtierf hij, afgemat door ongehoorde mishandelingen, te *Tyrus* in het jaar 254. Weinige ſchrij-

vers

vers hebben zoo veel gearbeid, en zijn zoo zeer bewonderd en geacht geworden, dan hij; doch ook niemand werd meer vervolgd. Zijne werken bestaan in de volgende: 1. eene Vermaning tot het martelaarschap; 2. eene Verklaring der Heilige schrift, waarvan nog verscheidene stukken, meest zeer vrije overzettingen, voorhanden zijn; 3. *de Principiis*, slechts nog in de vertaling van RUFIUS aanwezig, en 4. een geschrift tegen CELSUS, hetwelk als de volledigste en bondigste verdediging van het Christendom, welke de oudheid oplevert, kan worden aangemerkt. Zijne gezamenlijke werken zijn van 1733 tot 1759, te *Parijs*, in 4 deelen in folio uitgegeven. Over 's mans regtzinnigheid hebben vele twisten plaats gehad: in de 4de eeuw beriepen zich de *Arianen* op hem, om de waarheid hunner leerstelsels te bewijzen. Onder zijne verdedigers, zoowel als onder zijne bestrijders, bevinden zich de geleerdste en beroemdste kerkvaders.

ORION. Omtrent zeer weinigen zijn de verhalen zoo verschillende, dan omtrent dezen mythischen persoon. De meest algemeene, maar tevens de belagchelijkste, overlevering is deze, dat zekere *Pelasger*, met name HYRIEUS, de drie goden JUPITER, NEPTUNUS en MERKURIUS te gast had, en dat dezen aan hunnen gastheer verlof gaven, om van hem te verzoeken, wat hij wilde: dat HYRIEUS, reeds oud en nog kinderloos, van hen eenen zoon gevraagd had; dat de drie hooge gasten daarop hun water in eene osfenhuid hadden geloosd, met bevel denzelven te begraven, en na negen maanden weder op te graven: waaruit dan ORION werd geboren. Tot dit fabeltje heeft buiten twijfel alleen de naam aanleiding gegeven. Opgegroeid was hij een behendig jager, en bij DIANA, in welker gevolg hij zich bevond, zeer gezien. Hij beminde de dochter van den koning van *Chios*, OENOPION, en toen hem dezelve werd geweigerd, deed hij haar geweld aan, waarom de vader hem van het gezigt beroofde. Hij herstelde echter weder, en nam wraak; beroemde zich naderhand op zijne krachten en zijne jagerskunst; deed uit de aarde een ontzaggelijk monsterdier te voorschijn komen, waardoor hij gedood werd; wordende door DIANA aan het stergewelf geplaatst. Een ander verhaal luidt, dat hij door DIANA zelve zoude gedood zijn, omdat hij eene harer nimfen had willen verkrachten; nog een ander, dat de godin minneijver tegen hem had opgevat, daar hij minnarijen met AURORA had aangeknoopt, en daarom door haar werd omgebragt. Eindelijk zijn er ook, die verhalen, dat hij de zoon van NEPTUNUS en EURYALE was, en dat hij de gave had ontvangen, om op het water te loopen. Het sterrenbeeld *Orion* is een der schitterendste aan den hemel, en gaf aan onzen grooten NIEUWLAND de stof tot dien heerlijken lierzang, welke dien naam draagt.

OREADEN. Bergnimfen, die inzonderheid tot den stoet van DIANA behoorden.

ORITHYA. Dochter van ERECHTEUS, koning van *Athene*, door BOREAS (den N. W.) bemind, die, toen hij zich afgewezen zag, haar met geweld roofde, en naar *Thracië* voerde. Hij verwekte

 bij

bij haar ZETHES en CALAÏS, deelgenooten van den Argonautifchen togt.

ORLEAN. Eene West-Indifche plant, of liever een boom, die haren naam van de Amazonen rivier *Orellana* ontleent, in welker omtrek zij menigvuldig groeit, en in de *West-Indië* dien van *Roucou* of *Arnatto* draagt. Deze boom, die dikwijls de grootte van eenen pruimenboom heeft, is voor *Europa* van veel belang, zoowel voor fchilders als fabrijkeurs, die de verw, welke hij oplevert, gebruiken, om aan de wol en zijde eene oranje-kleur te geven: ook bedienen er de landlieden zich fomtijds van, om de boter te kleuren. In de *West-Indië* is deze verwftof voor menfchen, die aldaar geboren zijn, van nog meer waardij: geheele volksftammen verwen zich met dezelve; en met carpaat-olie (*Palma Christi*) gemengd, is zij een behoedmiddel tegen de infekten, en houdt de huid lenig. De boom, bij de kruidkenners *Bixa Orellana* geheeten, draagt vleeschkleurige bloemen, die aan boschjes zitten, en door langwerpig ronde, aan de zijden ingedrukte zaadhuisjes, van de grootte van pruimen, gevolgd worden, welke eindelijk eene bruine kleur verkrijgen. Rijp wordende, verdeelen zich deze huisjes, en vertoonen 40 of meer aan elkander liggende korrels, die in een fchoon rood, fterkriekend, kleverig deeg en vliesjes liggen. Tweemaal 's jaars, omtrent *St. Jan* en kerstijd, wordt de *Orlean* ingeoogst, wanneer men het zaad in zuiver water kookt, waardoor zich alle roode deelen affcheiden en op den bodem zinken. Anderen laten de korrels, in houten troggen, omtrent eene week gisten, roeren vervolgens alles om, en ftampen de korrels fijn. Hierdoor fcheidt zich de verwftof van het witte zaad, waarna de roode pap door eene zeef gelaten, gekookt, en vervolgens in rust gelaten wordt, om te verkoelen. Het bezinkfel, dat de verw uitmaakt, wordt tot koekjes of balletjes gekneed, en aldus verzonden. Scheidkundig befchouwd heeft de Orlean vele overeenkomst met de eiwit-ftof.

ORLEANS. De aanzienlijke hoofdftad van het Franfche departement *Loiret*, aan de rivier de *Loire*, in het midden van wijnbergen gelegen. Zij heeft eene fraaije fteenen brug, welke over die rivier ligt, van 16 boogen, en telt tusfchen de 41 en 42,000 inwoners, die eenen fterken handel in koren, brandewijn, wijnazijn enz. drijven. De domkerk, in den Gothifchen fmaak gebouwd, de openbare boekerij, het voormalig kollegie der Jezuiten, het raadhuis, het *Chatelet*, benevens de vier groote markt-pleinen, verdienen opmerking. Men vindt er fabrijken van zijden koufen, wolle ftoffen, porfelein, dekens, fergies en aardewerk, alsmede fuiker-rafinaderijen en looijerijen. Zij is de geboorteplaats van verfcheidene geleerden, en de ftapelplaats van fpecerijen enz. voor *Nantes*. Men fpreekt er het beste Fransch.

ORLEANS. (*Maagd van*) Dit meisje egenlijk JEANNE D'ARC geheeten, was eene boeren dochter uit *Domremy* in *Champagne*, en leefde in het begin der 15de eeuw, juist toen, onder de lange minder-

derjarigheid des Dauphins KAREL, (naderhand den VII), deszelfs oom LODEWIJK, hertog van *Orléans*, door JAN VAN BOURGONDIË, vermoord werd, 1419. Als nu daarna hertog JAN, met oogluiking des Dauphins, omgebragt was, zette zulks FILIPS II van *Bourgondië*, zoon des vermoorden aan tot het fluiten van een verbond tegen *Frankrijk*, met HENDRIK V van *Engeland*. Deze had, om zijne gewaande regten op de *Fransche* kroon te handhaven, de *Franschen* in 1415 te *Azaincourt* totaal geflagen en werd nu, door medewerking der *Bourgondiërs*, te *Parijs* tot koning uitgeroepen. De *Dauphin* zwierf hulpeloos rond. Hij had ten Noorden der *Loire*, niets meer dan *Orléans*, hetwelk door de *Engelschen* belegerd was. Daar vertoont zich JEANNE D'ARC, zegt van God gezonden te zijn om *Orléans* te ontzetten en den *lieven Dauphin* te *Rheims* te doen kroonen. — Zij erkent dezen te midden zijner hovelingen, fchoon hij geene bijzondere kleeding droeg, en meldt hem hare zending. Na eenigen tijd vertrouwt men haar; zij doet wezenlijk het beleg ophouden, vervult de *Franschen* met moed en vertrouwen, flaat de *Engelschen* te *Patay* en elders, herwint het Noordoostelijk *Frankrijk* en kroont den *Dauphin* te *Rheims*, als koning der *Franschen*. *Orleans* werd den 8ften van Bloeimaand bevrijd, de overwinning bij *Patay* had den 18 van Zomerm. plaats en als overwinnaar werd de *Dauphin*, den 17 van Hooim. te *Rheims* gekroond, terwijl JEANNE, nu *de maagd* van *Orléans*, geheel gewapend en met een heilig vaandel aan zijne zijde ftond en hem het zwaard boven het hoofd hield. Het doel harer zending dus geheel bereikt hebbende, wilde JEANNE tot haren veldarbeid en geliefde ouders terugkeeren, dan de koning drong haar, welker zending aan zijne krijgers zooveel vertrouwens inboezemde, om nog eenigen tijd de wapenen te dragen. Zij liet zich dan ook vinden en reed weder, gelijk te voren, aan de fpits van het leger, met haren geheiligden bannier en haar zwaard, nimmer eenen vijand ombrengende, maar tevreden de vijandelijke ruiters uit het zadel te ligten. Bijna geheel *Frankrijk* erkende nu KARELS regering. Dan de hertog van *Bedfort* hield zich nog eenigen tijd ftaande, floeg eenen aanval op *Parijs* af, waarbij JEANNE gewond en hare familie, door den koning, tot den adel verheven werd, en verzamelde daarop nieuwe krachten, *Bourgogne*, en *Bretagne* erkenden nog de *Engelsche* regering en vereenigden zich met het leger van *Bedfort*, welke dan ook *Compiegne* belegerde. JEANNE wierp zich in die ftad, doch werd, bij eenen uitval, door de *Bourgondiers* gevangen genomen, die lafhartig genoeg waren, om haar aan de *Engelschen* uit te leveren. Zij werd dan ook den 30 van Bloeim. 1431, door de laatfte, op valfche getuigenisfen van eenige omgekochte *Fransche* boeren, onder voorwendfel van tooverij, te *Rouan* levend verbrand, welk onverdiend lijden, zij met de koelbloedigheid eener martelares, onderging. Haar vonnis werd later ingetrokken en de befchuldiging, als onecht, vernietigd. Haar aandenken werd door gedenkteekens gevierd. Het zonderlingfte hierbij

 is

is, dat KAREL VII, die, tijdens hare gevangenneming reeds onderhandelingen van vrede, met *Bourgondië* geopend had, ondankbaar genoeg was om geen enkelen ſtap voor haar, aan wie hij rijk en leven te danken had, te wagen. Hoe dit zij, *Bourgogne* verzoende zich dadelijk na haren dood, met *Frankrijk*, de voordeelen werden vervolgd en de *Engelſchen* behielden niet dan *Calais.* Op de markt te *Rouan* prijkte het ſtandbeeld van JEANNE, gelijk mede op het raadhuis van *Orleans.* VOLTAIRE, wien niets heilig was, onteerde hare nagedachtenis door een ſchandelijk helden-dicht, waarin hij vlekken zoekt te werpen op de eenvoudige heldin, die ſlechts voor godsdienst, vorst en vaderland leefde, en het ſchoonſte karakter der *Franſche* middeleeuw uitmaakt. Niemand echter vereerde hare nagedachtenis roemrijker dan SCHILLER in zijne *romantiſche Tragödie, die Jungfrau von Orleans*, waaromtrent men in de *Algem. Litt. Zeitung* van 1802 N°. 15 en 16 oordeelkundige aanmerkingen kan vinden.

ORLEANS. (PHILIPPE hertog van) Regent van *Frankrijk.* Deze ſlechte rijksbeſtuurder, gedurende de minderjarigheid van LODEWIJK XV, begunſtigde inzonderheid de ontwerpen van den beruchten Schotchen financier LAW, en hielp door den verderfelijken actie-handel het grootſte gedeelte zijner gegoede onderdanen te gronde. Zijn vertrouweling en eerſte ſtaatsdienaar was de verachtelijke DUBOIS, die eene verregaande onkunde in ſtaatszaken verried, en zich bovendien, door omkoopingen van buitenlandſche hoven, liet blinddoeken. De hertog droeg dezen onwaardigen minister eene hooge achting toe, omdat hij in hem eenen getrouwen medgezel in losbandige vermaken vond, waarin hij zelf naauwelijks door iemand van zijnen ſtempel overtroffen werd. Hij zocht in deze ſoort van ondeugden zijnen roem, en was onbeſchaamd genoeg, om zelfs de bloedſchendige liefde omtrent zijne eigene dochter voor de wereld niet te verbergen. Den wensch voedende, om duurzaam bezitter van den Franſchen troon te worden, was hij laag genoeg, om verſcheidene leden der koninklijke familie door gif te laten ombrengen, welk gevaar LODEWIJK XV, door den dood van ORLEANS, die in Winterm. 1723 in de armen eener bijzit ſtierf, nog gelukkig ontkwam.

ORLEANS, (LOUIS JOSEPH PHILIPPE, *Hertog van*) achterkleinzoon van den vorigen, werd in 1747 geboren. Zijne moeder leefde zeer buitenſporig, en zijne jeugdige jaren verliepen, zonder dat men zich tot de ontwikkeling van zijnen geest eenige moeite gaf: de wetenſchappen bleven hem dus onbekend, en zelfs het lezen van onderhoudende boeken was hem een' last. Daarentegen bezat hij eene bijna onwederſtaanbare neiging tot zinnelijke vermaken, en was zoo onmatig in derzelver genot, dat hij ſpoedig de kwade gevolgen daarvan moest ondervinden. In plaats van het voorbeeld zijner waardige gemalinne, LOUISE MARIE ADELAIDE, geb. van BOURBON PENTHIEVRE, te volgen, gewende hij zich veel meer aan nieuwe ondeugden, en gaf zich even moedwillig aan drank en ſpel over, als hij voorheen

heen onmatig in de liefde geweest was. Het ſpel gaf eene nieuwe aanleiding tot twee andere ſchandelijke neigingen van zijn karakter, namelijk gierigheid en bedrog, zoodat hij zich niet ſchaamde, zich van de laagſte kunstgrepen te bedienen, om van zijne partij aanzienlijke ſommen te winnen, en zich nog bovendien op eene ſchandelijke wijze over haar ongeluk te verheugen. Hij ontweek met eene kinderachtige lafhartigheid elke gelegenheid, waarbij zijn leven gevaar kon loopen, en bezat evenwel trotschheid genoeg, om zich als held te doen bewonderen. Hiertoe begaf hij zich in den Amerikaanſchen oorlog, en werd, onder het opperbevel van ORVILLIERS, aan het hoofd van een gedeelte der vloot geplaatst, welke tegen den vlootvoogd KEPPEL werd afgezonden; doch toen het op vechten aankwam, hield hij zich met zijn ſmaldeel in de achterhoede; werd door eene koude huivering overvallen, en verbergde zich in den buik van zijn ſchip, om zich voor de kogels te beveiligen. Eenige jaren later rees hij met een' luchtbol op, doch bad al ſpoedig zijnen reisgenoot, om zich weder neder te laten, vermits de fijne lucht hem het ademhalen moeijelijk maakte.

Bij deze zwakheden van geest bezat hij eene grenzelooze trotschheid, en eene onbetamelijke begeerte naar het bezit van den troon. Voorheen had hij zich in het geheel niet met regeringszaken bemoeid; doch naauwelijks ontwaarde hij de algemeene gisting in het rijk, of hij ſtelde alles te werk, om dezelve gaande te houden, ten einde daaruit voor zich zelven het meeste voordeel te trekken. Het geld, hetwelk hij met volle handen onder het volk liet uitdeelen, en het koren, dat hij voor eenen geringen prijs, of wel om niet, aan de armen liet uitreiken, verſchafte hem eenen talrijken aanhang uit de laagſte volksklasſe; en door zijne voorgewende zuivere vaderlandsliefde verwierf hij de toegenegenheid van eenige ſchrandere en kundige mannen. Geholpen door de eerſte voerde hij de ontwerpen der laatſten uit, welke meestal ten doel hadden, om de zaak des volks te bevoordeelen, maar niet, om de eergierige oogmerken van den hertog te begunstigen. Dan, zoodra MIRABEAU en andere hoofden der omwenteling ontdekten, dat ORLEANS naar de kroon dong, verlieten zij zijne zijde, en drongen hem daardoor, om of van zijne ſtrafbare oogmerken af te zien, of om zich in de armen der laagſte volksgeleiders te werpen. ORLEANS, veel te trotsch, om tot het eerſte te beſluiten, en niet bekwaam of magtig genoeg, om alleen te handelen, verkoos het laatſte, en was daardoor, in den loop der omwenteling, altijd aan de zijde der verachtelijkſte booswichten en ſnoodſte bedriegers. Steeds vervuld met de zoete hoop van den Franſchen troon te zullen beklimmen, begreep hij niet, dat zijne medeſtanders alleen zoo lang voor zijne belangen zouden werken, als zij zijne beurs van nooden hadden. Na de vernietiging van het koningſchap liet hij zich den naam van EGALITÉ (gelijkheid) geven, en nam met genoegen den post van afgevaardigde in de conven-

tie aan, waartoe het departement van *Parijs* hem benoemd had. Niettegenstaande de vervulling zijner wenschen hoe langs zoo onzekerder werd, en in weerwil dat de nieuwe republiek zich meer en meer bevestigde, verwachtte hij nog altijd voordeelige uitzigten voor zich zelven. Het pleitgeding des konings vervulde hem met eene helsche vreugde, en hij was onbeschaamd genoeg, om het doodvonnis tegen dien vorst uit te spreken. Dan deze laatste daad joeg zelfs de zoodanigen tegen hem in het harnas, die niet beter dan hij waren, en voorheen tot zijne medestanders behoord hadden.

Kort hierop scheidde zijne gemalin zich van hem; zijn schoonvader, de deugdzame hertog van PENTHIEVRE stierf van verdriet, en ORLEANS haalde zijn aanzienlijk erfdeel tot zich. In Lentem. 1793 ontving hij een bezoek van DANTON, ROBESPIERRE, MARAT en anderen, die hem om geld tot eene volksbeweging verzochten, die men ten zijnen voordeele wilde bewerkstelligen; doch deze poging mislukte, omdat ORLEANS in het beslissend oogenblik geen moeds genoeg had, om zich naar het raadhuis te begeven, en zijne rol uit te voeren. ROBESPIERRE zelf trok nu ook de handen van hem af, en liet hem in Grasm. van de lijst der *Jakobijnen* schrappen, waarna hij eindelijk, bij een decreet van de conventie, in staat van beschuldiging gesteld werd. Te vergeefs smeekte hij haar en zijne voormalige vrienden, om deelneming en toegeeflijkheid; vruchteloos beriep hij zich op zijn verdienstelijk gedrag bij de uitspraak van 's konings vonnis. Alle partijen waren zoo tegen hem verbitterd, dat de eene aan de andere de verbindtenis met zoodanig een verachtelijk mensch verweet. Hij werd derhalve met de overige leden zijner familie naar de gevangenis te *Marseille* gevoerd; doch het committé de *salut public*, vernemende, dat het crimineel geregtshof van de *monden der Rhone* hem voor onschuldig verklaard had, verbood zijne vrijlating, en liet hem, na eene gevangenis van 6 maanden, naar *Parijs* brengen. Hier werd hij door de revolutionnaire regtbank verhoord, en van zamenzwering tegen de veiligheid der republiek beschuldigd. Hij verdedigde zich vrij bedaard; doch men veroordeelde hem, na slechts eenen enkelen getuige tegen hem gehoord te hebben, ter dood. Hij hoorde zijn vonnis met standvastigheid, en werd nog denzelfden dag (den 2 van Slagtm. 1793) in den vroegen morgen, geguillottineerd. Het volk vervloekte hem openlijk, en riep hem toe: *Tu as voté la mort de ton Cousin, comptant lui succéder; mais tu ne lui succéderas que dans la Guillotine.* Zijne beide jongere zonen werden in 1796 uit hunnen kerker te *Marseille* ontslagen, en vertrokken naar *Amerika*; hebbende zich der oudste, de hertog van CHARTRES, te voren naar *Zwitserland*, en later naar *Engeland* begeven; terwijl zijne ongelukkige gade eerst in 1795 in vrijheid gesteld, doch na de gebeurtenissen van Slagtm. 1797, met een jaargeld van 70,000 livres naar *Spanje* werd verwezen. Na de herstelling van LODEWIJK XVIII, kwam zij in 1814 te *Parijs* terug, waar zij zelfs, uit hoofde van ziekte, bleef, toen NAPOLEON zich ander-

maal

maal op den Franſchen troon plaatſte, en werwaarts zich de genoemde hertog van CHARTRES, (zoo heette hij voor de omwenteling) LOUIS PHILIPPE hertog van *Orleans*, mede in 1816 begaf.

ORLOW of ORLOF. (GREGORIUS en ALEXIS) Deze beide broeders, wier familie tot de oude adelijke geſlachten van *Rusland* behoorden, zijn in de geſchiedenis van dat rijk beroemd geworden. GREGORIUS, een man van moed en mannelijke ſchoonheid, trotsch, ruw, minder beſchaafd, dan hij had kunnen zijn, werd in den zevenjarigen oorlog, met den graaf SCHWERIN, als krijgsgevangene naar *Petersburg* gebragt, waar hij toevallig door de grootvorstin CATHARINA gezien werd, die kort te voren haren lieveling POTEMKIN verloren had. De vorstin haar hart aan zijne ſchoonheid boeijende, ontſtonden hieruit geheime nachtelijke zamenkomsten, waarvan de gevolgen zich nog onder de regering van de keizerin ELIZABETH openbaarden, en het voorwendſel van eenen verſtuikten voet noodzakelijk maakten. Eerst onder de regering van PETER III werd de grootvorstin weder herſteld, die nu aan haren nieuwen gunſteling het plan tot eene omwenteling in het rijks-beſtuur mededeelde. GREGORIUS openbaarde zijnen broeder het geheim, en beiden beſloten, om de garden te winnen. Op aanbeveling van de grootvorstin betaalmeester van de artillerij geworden zijnde, konde hij over aanzienlijke geldſommen, ter uitvoering van het beraamde plan, beſchikken. De omwenteling had het gewenschte gevolg. PETER III werd omgebragt; CATHARINA beklom den keizerlijken troon; GREGORIUS werd openlijk aan het geheele hof als haar verklaarde gunſteling voorgeſteld, en ontving den ſleutel als kamerheer, en de orde van *Alexander Newskij*, welk eerbetoon ſpoedig door de verheffing van hem en zijnen broeder tot den gravenſtand en hooge aanzienlijke ambten gevolgd werd. GREGORIUS had langen tijd eenen onbepaalden invloed op de keizerin, welker neiging voor hem, echter, van langzamerhand verkoelde, zoodat zij, op zijne verwijdering bedacht, hem overhaalde, om zich naar *Moskou* te begeven, ten einde maatregelen tegen de aldaar woedende pest te nemen. Bij zijne terugkomst van daar werd hij met eene ſchijnbare blijdſchap ontvangen; doch weder naar *Fockſchanij* in *Wallachije* gezonden, om een congres tot het eindigen van den Turkſchen oorlog bij te wonen. Terwijl hij zich nog daar bevond, vernam hij, dat de keizerin eenen nieuwen gunsteling gekozen had, en vertrok oogenblikkelijk naar *Petersburg*; doch ontving op zijne reis bevel, om zich bij voorraad naar zijn ſlot *Gatſchina* te begeven, waar hij drie maanden, onder het botvieren van zijn onſtuimig karakter, doorbragt. De keizerin, zijne wraak vreezende, ſchonk hem het diploma van *Vorst*, met verzoek, om een harer lustſloten tot zijn verblijf te kiezen; doch GREGORIUS, die te *Sarskoe-Pelo* eenigen tijd in keizerlijke pracht had doorgebragt, overviel CATHARINA, in Winterm. 1772, onverwacht in *Petersburg*, waar hij den winter doorbragt, en van de keizerin het prachtig marmer-paleis ten geſchenke ontving, waartegen hij aan die

 vor-

vorstin den beroemden grooten brillant schonk, en op zijne eigene kosten het groote arsenaal te *Petersburg* liet bouwen. Intusschen werd zijn gemoed hierbij niet bedaard. Hij ging eerst naar *Reval;* deed vervolgens eene reis door *Frankrijk*; keerde hierop naar *Petersburg* terug; vertrok van daar naar *Moskou*, en bezocht nu en dan het hof. Eindelijk huwde hij, en van nu af keerden rust en tevredenheid in zijn hart terug; doch hij verloor zijne gade spoedig, en ging weder in 1782 naar *Petersburg*, waar zijne vorige onrust zijne ziel op nieuw bestormde. Zijn roekeloos gedrag had hem vele vijanden berokkend. Hij stierf waarschijnlijk door vergif, in Grasm. 1783, onder de verschrikkelijkste folteringen van een schuldig geweten. Onder de lievelingen der keizerin was hij de schoonste man, die meer verstand dan kunde bezat, meer ligtzinnig van aard dan boos, meer verkwistend dan weldadig, en daarbij stout en moedig was, en in de laatste jaren zijns levens zich door strikte braafheid kenmerkte. Zijn broeder ALEXIS, die met hem eene gelijke opvoeding genoten, en mede een aanmerkelijk aandeel in de genoemde omwenteling had, klom van den rang van officier der garde tot vlootvoogd op. Hij was bij de omwenteling in *Rusland* niet minder werkzaam, dan zijn broeder, dien hij in stoute ondernemingen overtrof. In den oorlog tegen de *Turken* in 1768 voerde hij het bevel over de Russische vloot in den *Archipel*, en bevond zich bij den dood der keizerin CATHARINA in *Moskou;* doch moest, op bevel van PAUL I, het rijk verlaten, werwaarts hij eerst na den dood van dien vorst terug keerde, en eindelijk in 1808 te *Moskou* stierf. Hij was gehuwd, en liet uit zijn huwelijk eene dochter na, en buitendien eenen natuurlijken, doch gewettigden zoon, wien hij zijnen bijnaam van TSCHESMENSKOIJ gegeven heeft.

ORMUZD. (Zie: AHRIMAN.)

ORNITHOLOGIE. Vogelkunde; een tak der Natuurlijke historie, welke zich tot het onderzoek en de beschrijving der vogelen bezig houdt.

ORODES. Koning der *Parthen*, door wien CRASSUS met zijn geheel leger in de pan werd gehakt. Naderhand bood hij CASSIUS en BRUTUS bijstand, hetwelk hem echter duur te staan kwam, daar AUGUSTUS eenen anderen op den troon zette.

ORONOCO, of ORINOCO, eene der grootste Zuid-Amerikasche rivieren, welke inzonderheid *Carraccas* doorstroomt. Haar Oostelijke hoofdarm komt uit het meer *Ipava* op 5° 5′ N. breedte, loopt door het groote moeras, of het meer *Parima*, waaruit zij met twee armen te voorschijn komt, en met eenen grooteren boog Z. Westwaarts loopt; vervolgens N. Westwaarts, en na zich met de *Guariare* vereenigd te hebben, verandert zij haren Westelijken loop; en stort ten laatste in eenen grooten halven cirkel, en na eenen weg van 370 mijlen te hebben afgelegd, tegen over het eiland *Trinidad*, door verscheidene monden, in de *Atlantische zee.* Hare gewone breedte is $\frac{3}{4}$ mijl; zij heeft vele ondiepten en groote watervallen, en aan haren mond ver-

schei-

fcheidene eilanden, zandbanken en klippen, welke voor de fcheepvaart zeer gevaarlijk zijn. Zij ftroomt zeer fnel; wast regelmatig van Gras- tot Herfstm., en veroorzaakt, gedurende den regentijd, groote overftroomingen, zoo dat zij niet zelden eene breedte van 25 mijlen heeft, 500 voet diep is, en zoo langzaam vloeit, dat men meent, zich op een groot meer te bevinden. Zij ftort zich in den *Oceaan*, ten tijde der Ebbe, met zulk eenen geweldigen ftroom uit, dat de fchippers, 60 mijlen ver in zee, dien gewaar worden. Sommigen noemen deze rivier ook *Paria*, naar het Oostelijk distrikt van dien naam in *Nieuw-Andalufie*, langs welk zij ftroomt. Behalve de *Cuariare*, behooren tot hare voornaamfte zijtakken de *Meta*, *Apure* en *Caroni*. Een arm van de *Orinoco*, de *Casfiaquari*, ontlast zich in de *Rio-Negro*, waardoor zij met de rivier de *Amazone* in verband ftaat, en beide een zeer groot binnen-eiland vormen, hetwelk *Guiana* en een groot deel van *Brazilië* in zich bevat.

ORONTES. Eene aanzienlijke rivier van *Azië*, ontfpringende op den *Libanon*, en eertijds met aanzienlijke fteden op hare oevers prijkende, waaronder *Antiochië* en *Seleucia*. In *Perzië* is mede een gebergte, dat dien naam draagt.

OROSIUS. (PAULUS) Een gefchiedfchrijver uit de vijfde eeuw onzer jaartelling. De *Spanjaarden* en *Portugezen* ftrijden over de eer van zijne landgenooten te zijn; gevende de eerften hem de ftad *Tarragona*, de laatften *Braga* tot geboorteplaats. Van zijnen vroegeren leeftijd is weinig bekend; zelfs dit niet, of hij van Christelijke, dan wel Heidenfche ouders afftamde. Zoo veel fchijnt gewis, dat hij den geestelijken ftand omhelsd had, en dat de invallen der Barbaren, en de gefchillen, in de kerk gerezen, hem zijn vaderland deden verlaten omtrent het jaar 415, en hem dwongen zich tot AUGUSTINUS naar *Afrika* te begeven. Deze zond hem naar *Bethlehem* tot HIERONYMUS, om in eenige ftukken van den godsdienst nader onderwezen te worden, Ook fchreef OROSIUS, op deszelfs aanraden, de nog voorhanden zeven gefchiedboeken, met oogmerk, om de befchuldiging der Heidenen te wederleggen, dat al het ongeluk, dat het Romeinfche rijk toenmaals trof, door den Christelijken godsdienst zoude veroorzaakt zijn. Behalve dit geenszins verachtelijk werk, bezitten wij nog een paar kleine fchriften van OROSIUS, doch van veel mindere waarde.

ORPHEUS. Een oud Grieksch mufisch dichter van vele talenten, aan wien *Griekenland* een groot deel zijner eerfte befchaving te danken had, en die omtrent 40 jaar voor den Trojaanfchen oorlog leefde. — Sommigen zeggen dat hij reisde en kundigheden opdeed, waarvan hij naderhand, in zijn land, gebruik maakte. De fabel heeft veel van van hem verhaald, en maakt hem, waarfchijnlijk uithoofde van zijn groot talent voor dicht- en toonkunst, tot eenen zoon van APOLLO en KALLIOPE. Zij vertelt van hem, dat hij door zijne lier leeuwen en tijgers temde, en rotfen en fteenen bewoog; zinfpelende, waarfchijnlijk, op de befchaving van ruwe men-

menschen, welke hij door de kunsten bewerkte. ORPHEUS werd de stichter der mysterien in *Griekenland*, vermeerderde en verbeterde de godenleer, en voerde eene bijzondere, de reinheid van hart bevorderende, levenswijze in. Merkwaardig is nog zijne gewaande reis in het rijk der dooden. Zijne gemalin EURYDICE hem door den dood ontrukt zijnde, nam hij zijne lier, daalde met dezelve neder in de beneden-wereld, en trof door hare toonen de helsche godheden dermate, dat hij van hen de terugkeering van EURYDICE verwierf. Dan, zij vorderden van hem, dat hij niet eerder naar haar moest omzien, voor dat zij in de boven-wereld was aangekomen; doch ORPHEUS was te ongeduldig, om niet zijn oog naar haar te wenden, en het gevolg hiervan was, dat EURYDICE uit zijn gezigt verdween. ORPHEUS zoude hierop de handen aan zijn leven geslagen hebben; doch volgens anderen bij een feest van BACCHUS door de beschonkene vrouwen zijn verscheurd geworden, omdat zij nijdig waren, dat hij, na den dood zijner gade, geene achting meer voor eenige andere vrouw gehad had. Waarschijnlijk schuilt in dit laatste verhaal de kennis der geneeskunst, door welke ORPHEUS zijne gade van den rand des grafs redde, schoon hij daardoor haar toch niet van het algemeen sterflot konde bevrijden. Alhoewel de ouden veel van de werken van ORPHEUS spreken, is het nogthans waarschijnlijker, dat hij eigenlijk niet geschreven heeft, maar alleen zijne denkbeelden, lessen en fabelen, in den vorm van gedichten vervat, door overlevering heeft getracht voort te planten. Reeds in zeer oude tijden waren er in *Griekenland* gedichten van ORPHEUS in omloop, en al waren zij ook ondergeschoven, zoo blijkt echter hieruit, over het algemeen, dat men oudtijds aan hun aanwezen geloof sloeg. Ondertusschen twijfelde men ook in dien tijd aan de echtheid van 's mans werken, en waarschijnlijk was reeds ten tijde van ARISTOTELES geen zijner gedichten volkomen echt, maar bestonden vermoedelijk uit brokken van oude Orphische leeringen. Wij bezitten, onder den naam van ORPHEUS, nog eene *Argonautika Hymnen;* een werk over de kracht der steenen, en verscheidene fragmenten, waarvan de beste uitgave van HAMBERGER, in 1764, te *Leipzig* is verschenen.

ORRERIJ. *Planetarium;* een werktuig, hetwelk door raderen den loop der planeten en alle de verschijnsels van ons zonnestelsel aanwijst. De Engelsche natuurkundige DESAGULIERS gaf er dezen naam aan, naar deszelfs eersten vervaardiger Lord ORRERIJ. Men heeft van deze werktuigen, die van 18 tot 1000 pond St. kosten. Zij zijn bij het onderwijs in de eerste beginselen der sterrekunde een uitstekend hulpmiddel.

ORSEILLE. Eene soort van steenmos, dat men in den handel ook wel *Orseille d'Herbe*, of *d'Afrique*, noemt; eene plant, welke op de rotsen van *Amorgos*, en op die van verscheidene andere eilanden van den *Archipel*, inzonderheid van *Argentiere*, *Tine* en *Polycandre* groeit, en door de ingezetenen van eerstgenoemde eiland gebruikt wordt, om aan hunne lakens eene roode kleur te geven. De *Grieken* van de meesten dezer eilanden kenden de eigenschappen van de *Or-*

feille niet, en beschouwden haar als een nutteloos mos, waarvan zij zelfs den naam niet wisten; en het was eerst in 1776 en 1777, dat zij door de *Engelschen*, die er deze plant opkochten, en van 3 tot 6 stuivers voor het pond betaalden, eenige kennis van hare waarde verkregen. — De bereiding der *Orseile in deeg* (*Orseille en pate*), was langen tijd een geheim der *Florentijners*; doch naderhand is dezelve door de *Engelschen*, *Franschen* en *Hollanders* sterk gedreven geworden. Men laat, namelijk, het mos in groote houten vaten, met urin en kalkwater gevuld, weeken; roert het van tijd tot tijd om, tot dat er eene soort van gisting ontstaat, wanneer men een deeg of zetmeel verkrijgt van eene roode-, doch wanneer men er loogzout bij doet, van eene blaauwe kleur, uit welk laatstgenoemde deeg de lakmoes bereid wordt. (*Zie aldaar.*)

ORTHODOXIE. Regtzinnigheid, in den zin eener heerschende kerk; overeenstemming van godsdienstige overtuiging met de leerbegrippen eener kerk. Het geloof der kerk rust als zoodanig op vastgestelde voorschriften, die of heilige boeken, of gewijde overleveringen ten gronslag hebben. Daar nu ieder kerk haar gevoelen voor het regte houdt, zoo moeten er derhalve ook zoo vele soorten van regtzinnigheid plaats hebben, als er kerkelijke genootschappen zijn. Alleen daar, waar zich het geloof der kerke niet aan geloofs-formulieren of belijdenisſen bindt, en zich tot een godsdienstig geloof gezuiverd heeft, is ware verdraagzaamheid mogelijk, even verwijderd van zucht tot verkettering als van onverschilligheid omtrent de heiligste belangen der menschheid; terwijl, in het tegengesteld geval, iedere afwijking van deze formulieren of belijdenisſen voor *Heterodoxie* (onregtzinnigheid), ketterij, of moedwillige zucht naar nieuwigheid, (*Neologie*) pleegt gehouden te worden. Tegenwoordig, sedert men elkander in gevoelens meer genaderd is, houden de meest redelijk en liberaal denkende zoodanig iemand voor *Orthodox*, die niets gelooft of leeraart, hetwelk niet uit de Heilige schrift kan worden bewezen of door haar niet wordt tegengesproken. (*Vergelijk met dit art.* HETERODOX.)

ORTHOGRAPHIE. Regtschrijving. Ook verstaat men door dit Grieksche woord de kunst, om eene regt opstaande zijde van een ligchaam zoo te teekenen, dat zij het beste in het oog valt. Men noemt zoodanige teekening *omtrek*, *schets*, en zij komt inzonderheid in de bouwkunst en bij het vergezigt te pas.

ORVILLE. (JACOB PHILIPPUS D') Een beroemd Nederlandsch geleerde, in 1696 te *Amsterdam* geboren, werwaarts zich zijne familie uit *Frankrijk* begeven had. Hij reisde door verscheidene landen van *Europa*, om de boekerijen en kunstverzamelingen te bezigtigen, en met geleerden in kennis te geraken, en werd, na zijne terugkomst in 1736, tot Hoogleeraar der geschiedenis, welsprekendheid en Grieksche taal te *Amsterdam* benoemd. Hij bekleedde dien post met veel roem, tot in het jaar 1742, wanneer hij dien nederlegde, om

zich geheel aan de beoefening der letterkundige wetenschappen te kunnen toewijden. Sedert leefde hij meestal op zijn landgoed, bij *Haarlem*, en overleed in het jaar 1751 te *Amsterdam.* Hij bezat ten aanzien der kritiek en geschiedenis groote verdiensten, en woekerde, op eene roemrijke wijze, met zijne geleerde schatten, waaraan hij een goed gedeelte van zijn aanzienlijk vermogen besteedde. Niet alleen schreef hij zelf geleerde werken, maar hij deelde ook aan anderen zijne aanmerkingen, bij het bearbeiden van oude klassieken, bereidwillig mede, en er verscheen zelden eene belangrijke uitgave van oude Grieksche en Romeinsche schrijvers, waaraan hij niet een gewigtig deel had. Men is aan hem, onder anderen, de eerste uitgave van CHARITON verschuldigd, bij welke hij eene breedvoerige verklaring gevoegd heeft.

ORYKTOGNOSIE. De kennis, *Oryktographie* de beschrijving, en *Oryktologie* de wetenschap der delfstoffen.

OSIRIS. Eene van de voornaamste godheden der *Egyptenaren*, waarvan de omschrijving, echter, in een zeer duister fabelkleed gewikkeld is. Volgens sommigen wordt hij, benevens 4 andere bloedverwanten, waaronder ISIS bijzonder merkwaardig is, voor een kind van JUPITER en JUNO, volgens anderen van KRONOS (SATURNUS) en RHEA, en wel onwettig geteeld, gehouden. Hij huwde met ISIS, en beheerschte met haar gemeenschappelijk *Egypte.* Beiden worden als bijzondere bevorderaars der beschaving geprezen, en aan hen toegeschreven: 1. de afschaffing van het menschen eten; 2. de uitvinding van den ploeg; 3. van den akkerbouw over het algemeen; 4. het bereiden van voedingsmiddelen uit het plantenrijk; 5. de ooftteelt; 6. het aanleggen van steden; 7. de invoering van wetten, inzonderheid van het regt van eigendom; 8. de ontwikkeling van het rede-vermogen; 9. van het schrift; 10. van de toonkunst; 11. van de kennis der sterren, haren omloop, en de daaruit volgende wetten van den tijd, en 12. van de leenigheid, en welvoegelijkheid in het gebruik van het ligchaam. Niet te vrede met *Egypte* gelukkig te maken, bragt hij een leger bijeen, om ook buiten deszelfs grenzen zijne weldaden te verspreiden, en dit doel bereikte hij zonder wapenen, en alleen door overtuiging. Het lijdt bijna geenen twijfel, of de weldaden van verschillende *Egyptische* volksbeschavers zijn langzamerhand aan eenen enkelen, onder den naam van OSIRIS, toegeschreven, daar het blijkbaar is, dat alles, wat hij voor een onbeschaafd volk gezegd wordt gedaan te hebben, onmogelijk in den leeftijd van één mensch kan hebben plaats gehad.

OSMANNISCHE PORTE. (Zie: TURKIJE.)

OSNABRUG. Een voormalig bisdom in den Westfaalschen kreits, tegenwoordig eene provincie van *Hanover*, liggende tusschen ons vaderland, *Oldenburg*, *Diepholz*, het Pruissisch *Minden* en *Munster*, het Hanoversch gedeelte van *Munster*, of de provincie *Meppen*, en de provincie *Lingen.* De *Eems*, *Hase* en *Hunte* zijn de voornaamste ri-

rivieren. Deszelfs uitgestrektheid bedraagt, na den afstand van het ambt *Reckenberg* aan *Pruisfen*, $43\frac{1}{2}$ v. m., en het getal der inwoners 188,000. De lijfeigenschap heerscht nog wel hier en daar; doch is zeer gematigd. De grond is meestal vlak, behalve in het Zuidelijk gedeelte, hetwelk heuvelachtig is. Sommige streken zijn zeer vruchtbaar; doch in de meesten vindt men gerstlanden, en ook vele hei- en moerasfige gronden. Het land levert rog, haver en boekweit op; maar niet genoeg voor de behoeften der inwoners; verders eenige gerst en tarwe, hennep, veel vlas, doch niet van de beste soort. De veeteelt, inzonderheid van zwijnen en ganzen, is zeer belangrijk. De bergbouw bepaalt zich alleen tot zout en steenkolen: ook vindt men er veel turf. — De hoofdstad, mede *Osnabrug* genoemd, de zetel der regering, van eenen bisschop enz., ligt in een dal, aan den linker oever der *Hafe*; is nog in den ouden trant bevestigd; heeft een slot, eene domkerk en 5 andere kerken, benevens 8,000 inwoners, die eenen aanzienlijken linnenhandel drijven, en laken-, papier- en andere fabrijken hebben. Opmerkenswaardig is het aanzienlijk raadhuis, waarop in 1648 de Osnabrugsche vrede gesloten werd.

OSSENOOG. Zoo noemt men in de bouwkunst een rond, of langwerpig rond venster. Osfenoogen met lage bogen heeten kap- of dakvensters, waarvan de drie zijden regtlijnig zijn, doch die van boven eenen gedrukten boog hebben.

OSSIAN. De grootste van alle bekende *Barden*. (*zie aldaar*) Zijn leven is zeer weinig bekend, en door eenen donkeren nevel van twijfelingen omgeven. Waarschijnlijk leefde hij in het laatst der 3de, en in het begin der 4de eeuw als *Bard* aan het hof zijns vaders, den koning FINGAL, in *Kalcdonie* (het Noordwestelijk *Schotland*); een vorst, die in de oudheid door zijne deugden en heldendaden in hooge achting stond. Zijn dappere zoon OSCAR sneuvelde in het veld, en OSSIAN zong gezangen van droefheid en weemoed tot in zijnen hoogen ouderdom. Hij beschreef, naar de gewoonte der *Barden*, de daden van zijnen vorst, zijner familie en zijns volks, als ooggetuige, en te gelijk als deelhebber, in lange of korte gezangen, in de Kaledonische of Hersische taal, welke nog tegenwoordig in die landen gesproken wordt. Zijne beide grootste gedichten, zoo als wij ze bezitten, zijn *Epopéen*, namelijk: FINGAL in 6, en TEMORA in 8 boeken. Het eerste bevat FINGALS behaalde zege over den magtigen en trotschen SWARAN in *Ierland*, en het laatste (hetwelk zijnen naam van *Temora*, of het paleis der Iersche koningen draagt) betreft insgelijks eenen oorlog van dezen held in *Ierland*; zooals bijna alle gedichten, die wij van dezen *Bard* bezitten, van den lof van dien vorst, in vrede en oorlog, gewagen. OSSIANS gezangen zijn onnavolgbaar schoon: hij is een volkomen origineel, waar geene oude of nieuwere dichters bij halen kunnen, en werd op eene bijzondere wijze door de onderscheidene betrekkingen gevormd, waarin hij leefde. Hij verkeerde, namelijk, onder een zeer dapper volk, hetwelk met

gee-

geene vreemde natie in eenig verbond ſtond, en vele deugden en een regtmatig gevoel bezat, zoodat een dichter, wanneer hij het beeld van dit volk ſlechts eenigermate verfraaide, geen beter onderwerp verkiezen konde. OSSIANS voorname ſterkte beſtaat, over het algemeen, in de uitdrukking der hartstogten. Zijne tooneelen der Natuur zijn ongemeen levendig en ſchilderachtig; zijne beelden zijn alle zeer gelukkig uit haar, of uit voorwerpen, die haar het naast omringen, gekozen; de gevolgen worden door hem alleen uit de kracht (*energie*) der helden afgeleid, en zijn eenig hulpmiddel, waarvan hij tot zijn oogmerk gebruik maakt, beſtaat in het verſchijnen van geesten van afgeſtorvenen, wier taal nogtans zeer verſchrikkelijk, doch waarbij de verasſing zeer natuurlijk is; en het is alleen SHAKESPEAR, die zich op eene even gelukkige wijze van de geesten-wereld bediend heeft.

Met regt vergelijkt men den *Kaledoniſchen Bard* met den *Griekſchen heldenzanger*. Beiden waren oorſpronkelijke dichters, die niets aan anderen, alles integendeel aan zich zelven zijn verſchuldigd, die, beiden te midden van een ruw, onbeſchaafd volk opgeſtaan, den aard en de zeden van hunne landgenooten in hunne gezangen deden kennen, toen nog geene ſtraal van verlichting over dezelve was aangebroken, noch eenige beſchaving den natuur-mensch had geleid. Even als HOMERUS den jongeling en grijsaard der *Grieken* in zijne gezangen ſchetst, dragen de gedichten van OSSIAN den ſtempel van mannelijkheid, die de Germaniſche volksſtammen meer eigen was. Bij genen heerscht vriendſchaps-trouw, in de perſonen van ACHILLES en PATROCLUS, DIOMEDES en ULYSSES, bij dezen het hoogere gevoel van den mensch, dat in liefde zich openbaart. Bij HOMERUS ziet men den vrolijken lagchenden zinrijken, listigen jongeling, die zich verheugt, wanneer hij zijnen makker boertende te leur ſtelt: bij OSSIAN weder eene meer gematigde vrolijkheid, die zich gaarne in ſtille ſmart uitdrukt, en welke tot *les ſentiments pathétiques* behoort. Alles lacht bij HOMERUS, en de lach der helden, wekt dien der godheden op, welke door den dichter en zijn volk naar den aard van het jeugdige menschdom geſchilderd, met menſchelijke aandoeningen en driften zijn vervuld; doch bij OSSIAN is alles, gelijk de Hemel van ERIN, met ſombere zwaarmoedigheid vermengd. Hij betreurt den dood zijns dapperen vaders FINGAL in droevige zangen, welke den ernſtigen bewoner van het Noorden doen kennen. HOMERUS ſchildert de ingewikkelde, levendige en telkens afwisſelende bedrijven van een dapper, tamelijk beſchaafd, prachtminnend en bijgeloovig volk, mengt, tusſchen de handelingen der menſchen, overal die der goden, en tooit zijne ſtukken met eene afwisſeling van kleuren, die telkens het oog verlustigt. OSSIAN daarentegen meer tot droefgeestige verhevenheid geſtemd, ſchildert met kunstelooze taal, eenvoudig als HOMERUS, maar zonder tusſchenkomst van goden, kort en krachtig, de daden van een klein, maar dapper en edel volk. HOMERUS doet den overwonnenen HECTOR, die alles voor het behoud zijns vaderlands op-

offert, door ACHILLES woest en wreedaardig rondom de muren van *Ilion* slepen. OSSIAN echter, voor de meer zachtere en kiesche aandoening des overwinnaars vatbaar, stelt ons FINGAL in een heerlijk daglicht voor, wanneer hij na *Swaron* overwonnen te hebben, dezen woesten krijger minzaam ter maaltijd noodigt. Hij is de ACHILLES van HOMERUS, dat is, de hoofdpersoon van dit heldendicht: hij bezit ACHILLES dapperheid, doch is niet zoo driftig, meer bedaard, toegevend en minzaam; met één woord, in hem vereenigen zich al de deugden van den held der ILIAS, zonder in zijne ondeugden te deelen.

De gezangen van dezen voortreffelijken *Bard* werden alleen door mondelinge overlevering in *Hoogland* in de Gallische of Keltische taal voortgeplant, en hoogst-waarschijnlijk eerst zeer laat op het papier gebragt: zij waren bij niemand, buiten hun vaderland, bekend, tot dat zij eindelijk door den verdienstelijken J. MACPHERSON, die in 1796 stierf, en een geboren *Noord-Schotlander* was, op eene reis door die landen, grootendeels uit den mond der inboorelingen opgeteekend, en, zoo als men zegt, ook uit nieuwere schriftelijke gedenkstukken verzameld en uitgegeven werden. Ondertusschen werd de echtheid dezer gezangen, niet lang na derzelver uitgave, door den geleerden S. JOHNSON betwist, die dezelve voor het werk van den uitgever hield, omdat MACPHERSON er nooit het oorspronkelijke van vertoond had; terwijl men zich al verder niet konde verbeelden, dat zoodanige lange gedichten zich meer dan 14 eeuwen, alleen door mondelinge overlevering, zouden voortgeplant hebben, en de uitgegevene gezangen, bovendien, over het algemeen, voor een krijgszuchtig, onbeschaafd volk veel te schoon waren. De vrienden van MACPHERSON, daarentegen, inzonderheid CLARKE, beweerden, dat zij eenige oorspronkelijke stukken van derzelver uitgever, uit den mond der inboorelingen, gehoord hadden: en, indedaad, wanneer men in aanmerking neemt, dat de *Hooglanders* nog bijna geheel hunne oude zeden en gebruiken behouden hebben; dat zij met den vorigen heldentijd ten sterkste zijn ingenomen, en hun geest door geene andere wetenschappelijke verrigtingen verstrooid wordt, dan laat zich eene mondelinge overlevering van nationale gezangen gemakkelijk verklaren. Dan, offchoon men al toegeve, dat MACPHERSON de schrijver derzelve niet ware, dan blijft echter, bij gebrek aan historische zekerheid, het nog altoos hoogst twijfelachtig, of OSSIAN *alleen*, of *ook andere* gelijktijdige *Barden* (b. v. de dikwijls in die gedichten genoemde zangers, ULLIN, OSCAR de zoon van OSSIAN of latere) dezelve gedicht, en of niet mogelijk hunne nakomelingen, welken OSSIANS aandenken bijzonder heilig was, deze gezamenlijke gezangen aan OSSIAN hebben toegeschreven. Intusschen duurt de twist over de echtheid zijner gedichten nog altijd voort, zooals men het ook nog daarover oneens blijft, of zij, in de veronderstelling van hare echtheid, in *Schotland*, of volgens andere in *Ierland*, waar de meeste daden van FINGAL worden opgegeven, te zijn voorgevallen, zijn gezongen geworden. OS-

OSTADE. (ADRIAAN VAN) Een beroemd Nederlandsch fchilder en graveerder, in 1610 te *Lubek* geboren. De voorwerpen, waaraan hij zijne kunst beproefde, waren het binnenfte van boeren-woningen, herbergen, ftallen en bierkroegen, waarin hij grootendeels fterke boeren, befchonken tabakrookers, of boerinnen, die met haar landwerk bezig waren, plaatfte, en waarvan hij de hartstogten en hunne bedrijven verwonderlijk fchoon wist te treffen. Wanneer men hem met TENIERS vergelijkt, bevindt men, dat de laatfte de Natuur, welke hij tot voorbeeld nam, fomtijds verfraaide; terwijl OSTADE haar altijd zoo vertoonde, zooals hij haar zag, ja fomtijds dezelve nog ongunstiger afbeeldde. Hij wist, echter, even als TENIERS, aan zijne kleine beelden veel geest en waarheid bij te zetten. Zijn penfeel is teeder, zijn koloriet warm en menigvuldig, en zijne teekening komt met de manier, waarin hij gearbeid heeft, volkomen overeen. Offchoon OSTADE in *Duitschland* geboren werd, behoort hij nogtans tot de Nederlandfche fchool, vermits hij zijn talent in *Vlaanderen* vormde. Hij had FRANS HALS tot leermeester, en ontving eenig onderwijs van REMBRANDT. Bij den eerften werd hij bekend met den niet min beroemden BROUWER, wiens vriend hij werd. OSTADE floeg het eerst zijne werkplaats in *Haarlem* op, en bleef hier tot dat de legerbenden van LODEWIJK XIV de *Nederlanden* bedreigden, wanneer hij, om de ijsfelijkheden van den oorlog te ontwijken, naar *Lubek* wilde terugkeeren; toen hij bij zijne komst te *Amfterdam*, een rijk en aanzienlijk burger ontmoette, aan wien het gelukte, om hem in die ftad te houden. Hij zette zich derhalve hier met zijn huisgezin neder; verwierf nieuwen roem; bragt door zijne aanhoudende vlijt een aanzienlijk vermogen bijeen, en ftierf in het jaar 1685. Hij was met eene vrouw gehuwd, die hem een talrijk kroost naliet, en hem in zijnen huisfelijken kring ongemeen veel genoegen verfchafte. In het Muzeum te *Parijs* vindt men van hem een uitmuntend fchilderftuk, waarin hij zich zelven, benevens zijne vrouw, die hij bij de hand houdt, omringd van 8 kinderen, heeft afgebeeld. De wel te vredenheid, welke zijn gelaat teekent, is een bewijs, dat hij voor dit ftil huisfelijk geluk geftemd was.

OSTENDE of *Oostende*. Eene bevestigde ftad van het koningrijk der *Nederlanden*, in de provincie *West-Vlaanderen*, 4 uur van *Brugge*, met eene haven aan de *Noordzee*, waarin echter groote fchepen alleen bij hoog water kunnen binnen loopen. Zij bevat ongeveer 10,000 inwoners en is in de gefchiedenis inzonderheid beroemd door de belegering van 1601 tot 1604. Dit beleg, zoo rijk aan voorbeelden van heldenmoed en beleid, heeft aan beide zijden getoond, wat eene bezetting vermag, welke van tijd tot tijd kan ververscht, en van het noodige voorzien worden.

Gedurende deze belegering zijn de vestingwerken ontelbare malen beftormd, en de beftormers met woede teruggeflagen; de bezetting heeft menigmaal tegen de verbolgene zee, welke hare werken nog meer dan

het

het vijandelijk vuur beschadigde, te worstelen gehad; doch zich ook dikwijls met vrucht tegen den belegeraar van het water bedient. Men vocht zoo wel onder als boven den grond, en deed van weder zijden eene menigte mijnen springen: in één woord, de belegerden gaven zich niet eerder over, dan toen zij geenen grond genoeg meer hadden, om zich achter de gemaakte bresſen en verwoeste vestingwerken op nieuw te verschanſen; en zulks geschiedde nog wel op uitdrukkelijk bevel van de Staten Generaal, die, gedurende dit lange beleg, zich voor het verlies van *Oostende* genoegzaam schadeloos gesteld hadden, door de verovering op de *Spanjaarden* van eenige voor hen niet minder belangrijke plaatsen als: *Sluis in Vlaanderen*, *Grave* en *IJzendijk*. De belegerden bedongen eene eervolle kapitulatie, en verlieten, sterk 4,300 man, de plaats met krijgseer. De belegeraars, ten laatste aangevoerd door den beroemden *Markies* AMBROSIUS SPINOLA, hebben tot dit beleg 3 jaar en 78 dagen besteed, en het kostte hun 70,000 man. Men wil, dat het bulderen van het geschut te *Londen* gehoord werd. De stad was bij de overgave slechts een puinhoop, en de nog overgeblevene inwoners verplaatsten zich allen naar *Sluis* en omliggende plaatsen. De vestingwerken zijn naderhand hersteld, en naar de toenmaals in gebruik zijnde versterkingsmanier verbeterd; nogtans duurde het beleg dezer vesting, in 1706, wanneer zij zich aan den *Hollandschen veldmaarschalk* OUWERKERK, overgaf slechts 14 dagen, en moest tot in 1715 Hollandsche bezetting innemen. In 1745 werd de vesting door de *Franschen* op nieuw belegerd, doch verdedigde zich niet lang: de meeste huizen werden daarbij door een bombardement in de asch gelegd. Bij den vrede van *Aken* in 1747 werd de plaats weder terug gegeven, en hare bewaring in 1757 door MARIA THERESIA aan eene Fransche bezetting toebetrouwd. — De zeehandel der *Oostenrijksche Nederlanden* bepaalde zich, door het verval van *Antwerpen*, genoegzaam alleen tot *Oostende*, in welker haven, door JOZEPH II in 1781 voor vrij verklaard, in het eerste jaar van den Engelschen oorlog, genoegzaam zoo vele schepen- in en uitliepen, als in gewone jaren te *Amsterdam*. Naderhand, toen zich de *Franschen*, in den laatsten oorlog, in de *Nederlanden* staande hielden, geraakte de handel weder in diep verval, en blijft nog steeds kwijnende. Hij zal zich bezwaarlijk immer wederom tot vorigen luister verheffen. — Van *Oostende* vaart er eene paketboot met de brieven-maal op *Dover*, en eene andere op *Margate* in *Engeland*, terwijl er tweemaal 's weeks eene stoomboot op *Londen* vaart. De stad heeft door middel van breede kanalen gemeenschap met *Brugge* en *Nieuwpoort*, en vervolgens met *Gend* en *Duinkerken*. Zij heeft wel geen gebrek aan zoet water, daar het kanaal van *Brugge*, dat door de *Schelde* en de *Lijs* gevoerd wordt, ook het koophandels-dok binnen de stad vult; doch dit water is niet altijd drinkbaar, en men behelpt zich gewoonlijk met regenwater, waartoe vooral in de thans nieuw gebouw-

de kazernen zeer schoone regenbakken bestaan. Het raadhuis, in de bombardering van 1706 afgebrand, werd in 1711 in eenen beteren smaak herbouwd; maar is, gelijk alle andere huizen, uit hoofde van het geweld der zeewinden, vrij laag van verdieping. De markt voor hetzelve is een fraai vierkant plein, waarop acht straten uitloopen, en dat ook niet weinig opgesierd wordt door de schoone, onlangs nieuw gebouwde hoofdwacht. Daar de bloei van *Oostende* van late dagteekening is, vindt men er minder onderwetsche praalgebouwen, dan in andere groote steden van het *Zuid. Nederland.* Voor het overige is de stad zeer regelmatig gebouwd, en de vuurtoren aan het strand, welke uit eene eenvoudige Toskaansche kolom bestaat, van eenen goeden smaak. Men vindt er twee oesterputten; doch overigens, behalve eene lijmerij, geene fabrijken van eenig belang; zijnde de suikerrafinaderij, welke reeds sedert geruimen tijd stil staat, geheel in verval; terwijl de zaagmolens, welke bij het dorp *Slijkens*, een kwartier uur van de stad, aangetroffen werden, en aan eene maatschappij toebehoorden, onlangs allen zijn gesloopt, en deze maatschappij ontbonden is. Men heeft te *Oostende* eene Protestantsche kerk, waarin elken zondag in het Nederduitsch en ook in het Engelsch gepredikt wordt.

OSTEOLOGIE. Beender-leer; een tak der ontleedkunde. (*Zie aldaar.*)

OSTERODE. Eene bergstad op den *Harz*, in het prinsdom *Grubenhagen.* Zij heeft een slot, en bevat omtrent 4,000 inwoners, wier wollen stoffen en houten emmers wijd en zijd verzonden worden. In den omtrek vindt men kalkbergen, albast, gipsgroeven en ijzerhutten.

OSTRACISMUS. Zoo noemde men te *Athene* eene ballingschap van 10 jaar, waartoe magtige burgers van den staat in zekere gevallen verwezen werden. Derzelver benaming ontstond daardoor, omdat het vonnis der burgers door stemmen op scherven geschreven, werd geveld. Wanneer namelijk het volk meende, dat iemand tot zoodanige ballingschap moest verwezen worden, schreef ieder burger, die van dit gevoelen was, den naam van den te bannenen op eene scherf, en legde die op de markt aan eene zekere plaats neder, welke met een houten hek omringd, en van 10 ingangen voorzien was, door welke zich de 10 stammen van *Athene*, bij gelegenheid eener volksvergadering, begaven. De Archonten telden vervolgens de beschrevene scherven, en wanneer ten minste 6000 voor de ballingschap stemden, was het besluit wettig; doch had het tegendeel plaats, dan werd de aangeklaagde vrij gesproken. Na verloop des tienden jaars konde een op deze wijze gebannen burger terugkeeren, en van alle zijne goederen en burgerlijke regten weder bezit nemen. De zaak zelve had niets verachtelijks of onteerendst in, want zij werd nooit omtrent misdadigers, maar alleen aan diegenen uitgevoerd, welke door hunne voorregten, verdiensten, rijkdommen enz. zulk een aanzien en gezag verworven hadden, dat zij den nijd en argwaan hunner medeburgers daardoor zich op den

hal-

hals haalden. ARISTOTELES en PLUTARCHUS noemen het *Ostracismus* eene artſenij, een heelmiddel voor den ſtaat; doch wanneer dit in enkele gevallen al eens zoo zijn mogt, bragt het nogtans, over het algemeen, den ſtaat meer na- dan voordeel toe, alzoo door dit middel aan den nijd en de boosheid den weg geopend werd ter bereiking van derzelver lage oogmerken, en de groote man huiverig werd, om zich zoo geheel aan het welzijn des vaderlands toe te wijden, als hij zoude kunnen doen, en gaarne wenschte. Bekend is het voorval met ARISTIDES, die toen er over hem geſtemd zou worden, door een gering man verzocht werd, dat hij, daar hij zelf niet ſchrijven kon, voor hem zijne ſtem tegen ARISTIDES op de ſcherf zetten wilde. ARISTIDES vroeg den man, of hij hem kende? Hierop een ontkennend antwoord ontvangende, vroeg hij, waarom hij dan voor deszelfs verbanning ſtemmen wilde? Omdat ik, zeide hij, niet dulden kan, dat men hem *den regtvaardigen* noemt. ARISTIDES voldeed hierop aan 's mans verzoek, vertrok zonder zich bekend te maken, en werd bij meerderheid van ſtemmen verbannen.

OTAHEITI, TAITI. Het grootſte onder de *Societeits-eilanden*, in *Auſtralië*. Het ligt in de *Zuidzee*, onder eene gelukkige luchtſtreek, op 228° lengte, en 18° Zuider breedte, en werd in 1767, door den Engelſchen kapitein WALLIS ontdekt en in bezit genomen. COOK, die in 1769, 1773 en 1777 op *Otaheiti* landde, benevens FORSTER, hebben ons dit ſchoone eiland het eerst naauwkeuriger leeren kennen. Het bevat eene oppervlakte van 30 v. m., en 120,000 inwoners, die onder de beſchaafdſte van de geheele *Zuidzee* geteld worden; gedeeltelijk eene blanke kleur, met bruingeel gemengd hebben; voor het overige vrij zindelijk zijn, maar zich tatoueren. *Otaheiti* is in twee deelen, het groot en klein *Otaheiti*, verdeeld, welke ieder eene haven, en eenen koning hebben: eerzucht en zwakheid ſpelen hier even goed met het geluk der volken, als in *Europa*. Het eiland is bergachtig, en heeft in deszelfs nabijheid verſcheidene grootere en kleinere eilanden, waaronder *Rajetea* het eiland *Otaheiti* bijna in ſchoonheid evenaart. De inwoners zijn goedhartige, gastvrije, vrolijke menſchen. De mingegoeden drijven den landbouw, doch geven zich daartoe niet vele moeite, vermits drie broodvruchtboomen voor één mensch, gedurende een geheel jaar, voedſel genoeg opleveren. Bovendien hebben zij kokosnooten, bananas, plantanen, ijamswortelen, piſang, pataten, arawortels enz. De *Otaheiters* van beiderlei kunne zijn bijzonder bekwaam in het vervaardigen van allerlei doekwerk van boomſchors, gevlochten matten, vischgereedſchap, canots, muzijkale ſpeeltuigen en wapens uit ſteenen, b. v. baſalt, alsmede uit beenen en ijzer. Zij vermaken zich met de muzijk en met danſen, en de *Europeërs* hebben hen van honden en zwijnen, het voornaamſte voedſel der meer aanzienlijken, van paarden, bokken, ſchapen, paauwen, kalkoenen en ganzen voorzien. Ook heeft men met een goed gevolg ſuikerriet en aardappelen geplant.

plant. De korenbouw, echter, en die van Europifche moeskruiden, geeft aan de inboorlingen te veel moeite. Zij kennen voor het overige alleen den ruilhandel, en nemen ook gaarne heimelijk, wat hun behaagt. Over het algemeen zijn zij niet zoo leerzaam, als de *Sandwich-eilanders*; doch heeft zich het karakter der inwoners, federt FORSTER, aanmerkelijk veranderd. Voorheen waren de *Otaheiters*, zoo als ook de bewoners van *Cimeo*, *Tapuaman*, *Rajetea*, *Taboa*, *Borabora* en *Maura*, afgodendienaars. Zij offerden menfchen, en de aanzienlijkfte vrouwen moesten hare kinderen onmiddellijk na de geboorte van kant helpen. Sedert 1817 hebben zij nogtans den afgodendienst, door den invloed der zendelingen, vaarwel gezegd, en zijn de oude Heidenfche beelden en altaren (b. v. de *Morais*, of begraafplaatfen en tempels) verdwenen, zoo als ook het verfchrikkelijk menfchen-offer en de kindermoord hebben opgehouden. Op *Otaheiti* waren, in 1818, zestig, en op *Cimeo* 18 kapellen gebouwd. De zondag wordt op de gezamenlijke eilanden gevierd, en omtrent 4,000 der bewoneren konden toen reeds lezen; terwijl velen ook het fchrijven geleerd hadden.

OTANES. Een der drie Perzifche grooten, die na den dood van CAMBYSES tegen de *Magen* zamenzwoeren, en het eerst hun bedrog aan den dag bragt. Door DARIUS tot landvoogd over de aan zee gelegen landen aangefteld zijnde, hielp hij het rijk aanzienlijk vergrooten.

OTHO. (M. SALVIUS) Een Romeinsch ridder van Etrurifche afkomst, bij NERO zeer gezien, en door hem tot de hoogfte eerambten verheven. Na deszelfs dood hield hij de zijde van GALBA; doch door dezen niet tot dat aanzien verheven wordende, hetwelk hij zich had voorgefteld, fpande hij tegen hem zamen, bragt hem om het leven, en maakte zich van het rijk meester. VITELLIUS door het leger tot keizer uitgeroepen zijnde, kwam het nu tot eenen burgeroorlog, waarin OTHO het onderfpit moest delven; als zijnde bij *Bedriacum* ten eenemale geflagen. Om niet in handen van den overwinnaar te vallen, benam hij zich zelven het leven, in het 38fte zijns ouderdoms.

OTTER. Van dit dier, onder de zogende en zwempootige behoorende, heeft men twee foorten, de gewone Otter (*Mustela Lutris*, L.) ook wel de *Visch-Otter* genoemd, en de *Zee-otter* (*Mustela Lutris* L.) Beide hebben dit met elkander gemeen, dat zij voor en achter van zwempooten voorzien zijn, en in ieder kaak 6 voor-, of fnijtanden hebben, waarvan de bovenfte van elkander, doch de onderfte bijeen ftaan. De zolen van de achterpooten van den gewonen Otter hebben geen haar, en zijn ftaart is half zoo lang als het lijf; terwijl de achterpooten van den Zee otter behaard zijn, en de ftaart flechts de lengte van een vierde van het geheele lijf bedraagt. De eerfte bewoont, over het algemeen, met den Bever dezelfde landftreken; graaft aan de oevers holen, die hunnen ingang onder water hebben, maar boven den grond van eene kleine opening voor-

zien

zien zijn, om lucht te fcheppen, en kan, tam gemaakt, tot het vangen van visch worden afgerigt. Het is vooral in *Zweden*, dat men van deze vischvangst gebruik maakt. Hij is fterk elektriek, en voedt zich met visfchen, watervogels, kikvorfchen, kreeften enz. Deze foort is algemeen in *Europa*, van *Zweden* tot *Italië*, verfpreid, en wordt waarfchijnlijk in alle gematigde luchtftreken gevonden, vooral op plaatfen, waar veel water is. Het vel van dezen Otter is eene zeer goede pelterij; doch zijn vleesch heeft eenen onaangenamen vischfmaak. De Zee-otter, aldus genoemd, omdat hij ook fomtijds in zee gevonden wordt, offchoon hij zich nooit ver van land begeeft, en bij voorkeur zoete waters verkiest, houdt zich inzonderheid in den omtrek van *Kamfchatka* op, en aan de daartegen overliggende kust van het Noord-westelijk *Amerika*, tot beneden *Nootka-Sund*. Men houdt het vel dezer dieren, dat zeer fraai, zwart en zilvergraauw van kleur is, voor het kostbaarfte van alle pelterijen; wordende voor een enkel ftuk fomtijds wel de waarde van 270 Nederlandfche guldens betaald.

In *Amerika* vindt men eene foort van Otter, door Ray en Geoffroy, *Lutra Brafilienfis* genoemd, die zich in de zoete wateren van *Noord-* zoowel als van *Zuid-Amerika* ophoudt, en eens zoo groot als de Europifche is.

OTTO II was de jongfte zoon van Otto I, koning der Duitfchers, en beroemd door de groote overwinning op de *Hongaren*, aan het *Lechveld* in *Beijeren* in het jaar 955 — en van de fchoone Aleid van *Bourgondië*, eene vrouw van zeldzame geestvermogens. — Otto I dankte, aan dit zijn huwelijk, de kroon van *Italië*, daar zijne gemalin weduwe was van Lotharius, graaf van *Provence*, den zoon van Hugo, die *Arles* aan deszelfs wettig hoofd ontnomen en zich *Italië*, toen nog daaraan verbonden, had toegeëigend. Berengario II, markies van *Ivrea*, beheerschte *Italië*, na den dood van Hugo en Lotharius, op eene gewelddadige wijze. Dit had Aleid bewogen, den koning der *Duitfchers* te hulp te roepen, en aan hem, met hare hand, hare regten af te ftaan. Als nu, bij zijne komst in *Italië*, Otto, *Beneden Italië* geheel overgeleverd vond aan de ftrooperijen der *Saracenen*, aan welken de Griekfche keizer Romanus Lakopenus het geheele *exarchaat* had overgelaten, en *Rome* zoodanig ten fpeelbal zag ftrekken aan muiterij en woelingen, dat Octavianus, (paus Joännes XII) mede om zijne hulp vroeg, trok hij verder en werd in 961, door de *Longobarden*, als koning gehuldigd. Hij dempte daarop de beroerten in *Rome* en werd aldaar, gelijk Karel *de Groote*, plegtig ontvangen, gehuldigd en gekroond. Als echter de paus zijne grootheid zag, begon hem het verbond met zoo groot een vorst te berouwen en hij trachtte beurtelings de *Grieken* en *Hongaren* tegen *Duitschland* op te zetten. Maar Otto I liet *Rome* belegeren, waarop de paus vlood, die later door den keizer werd afgezet, om plaats te maken voor Leö VIII. Doch Joännes XII had zijne fchatten be-

houden en beloofde veel gouds aan ieder die hem getrouw bleef; en kort hierop waren de in *Rome* gelegerde *Duitschers* overmand en de aanhang van paus Leö, wreedelijk mishandeld. Nu rukte Otto I, zelf naar *Rome* en dwong die stad, door honger, tot overgaaf, terwijl Leö VIII (paus Joännes was intusschen, door een jaloerschen *Romein* vermoord) algemeen als paus werd erkend.

Otto II beklom den troon in 973, ervende beide kroonen zijns vaders. Hij huwde Theöphania, stiefdochter van den Griekschen keizer Nicephorus Phocas, die zich eerst tegen hem verbonden had met de *Saracenen* in *Italië*, doch naderhand geslagen zijnde, hem deze dochter en met haar, de regten op het *exarchaat*, had afgestaan. Aan deze Theöphania, aan het toen zoo prachtige en beschaafde Grieksche hof opgevoed, danken de *Duitschers* de eerste stralen hunner beschaving. In de eerste regeringsjaren van Otto had Aleid zich van de teugels der regering meester gemaakt. Otto, de afhankelijkheid moede, verwijderde haar van het hof; doch dit had eenen burgeroorlog ten gevolge, aan welks hoofd de jonge hertog van *Beijeren*, Hendrik, stond, die daarbij *Beijeren* verloor, hetgeen nu Otto van *Zwaben* te leen ontving. Ook over *Lotharingen* geraakte hij in oorlog: hij verzamelde 60,000 man; vermeesterde *Champagne*, en drong tot *Parijs* door, waarvan hij de voorsteden verbrande; doch op zijnen terugtogt werd hij aan de *Aisne* geslagen, door den graaf van Anjou tot aan de *Ardennes* vervolgd, en tot een tweegevecht uitgedaagd, hetgeen hij echter weigerde. In *Italië* poogde hij zijne magt te bevestigen, door de *Grieken* uit *Apulië* en *Calabrië*, waarvan zij nog een gedeelte in bezit hadden, te verdrijven; maar deze riepen (981) de *Saracenen* uit *Sicilië* te hulp, en bragten Otto bij *Basentello* in *Calabrië*, het volgende jaar, eene zoo volkomen nederlaag toe, dat hij voor de hem vervolgende *Saracenen* naar zee moest vlugten, en zich in dezelve stortte. Hij werd door een voorbij zeilend Grieksch vaartuig aan boord genomen, onder belofte van zich naar *Konstantinopel* te zullen laten brengen, wanneer men hem vooraf te *Rosano* in *Calabrië* wilde aan land zetten, alwaar zijne gemalin, zich met groote schatten bevond. Men gaf haar van het lot haars gemaals berigt; doch niemand mogt in het schip komen, behalve een Duitsche bisschop en de meisjes, die de beloofde schatten moesten overbrengen. De *Grieken*, naar geld dorstende, waren juist met deze kostbaarheden bezig, toen Otto, die een goed zwemmer was, zich in zee stortte. De *Grieken* wilden hem de vlugt beletten, doch onder de meisjes bevonden zich verkleede jongelingen, welke zorgden, dat hun keizer in veiligheid kwam. Otto ontkwam wel op deze wijze het gevaar, maar zijne gezondheid en geestvermogens waren gekrenkt. Op eenen rijksdag te *Verona*, waar zijn driejarige zoon tot zijn opvolger benoemd werd, besloot men, om de *Grieken* en *Saracenen* aan te vallen, en zelfs *Sicilië* te veroveren; doch Otto stierf te *Rome* in het jaar 983, in den bloei zijns levens, van verdriet. Zijn

zoon

zoon Otto III regeerde tot in 1002, wanneer ook de dood aan zijn leven, en met hem ook aan den mannelijken ſtam van het Sakſiksch keizerlijk huis, een einde maakte.

Onder de regering van dezen Otto III, was *Rome* door hevige beroerten geſchokt, daar zekere Crescentius zich Roomsch conſul liet noemen, den paus verdreef, en de oude republick wilde herſtellen. Maar Otto III trok binnen *Rome*, liet Crescentius ter dood brengen, en ſtierf kort hierop, na de weduwe des vermoorden tot bijzit te hebben genomen; waaruit ſommigen afleiden, dat zij hem, door vergiftigde handſchoenen, van het leven beroofd had, hetgeen echter door andere ſchrijvers geloochend wordt, die zijnen dood aan de kinderpokken toeſchrijven. Zijn neef, Hendrik van *Beijeren*, volgde hem op en regeerde tot 1024, waarna de Duitſche kroon op het huis van *Frankenland* overging. De drie Otto's, mannen van doorzigt, beradenheid en werkzaamheid, bevrijdden *Duitschland* van de rampen der in *Europa* overal heerſchende regeringloosheid.

OUDAAN (Joachim) werd uit het achtingwaardig geſlacht v. d. Kodde, te *Rijnsburg*, in 1628 geboren, en door zijnen vader te *Leijden* ter Latijnſche ſchole beſteld, alwaar hij, onder Theodorus Screvelius, zulke groote vorderingen in de Latijnſche en Griekſche talen maakte, dat hij, nog jong zijnde, met geleerde mannen, en onder dezen, met Scriverius, verkeerde. Reeds vroeg gaf hij blijken van zijnen gunſtigen aanleg voor de dichtkunst, en gevoelde tevens eenen bijzonderen trek tot het opſporen der oudheden van *Griekenland* en *Italië*, waarin hem zijn omgang met laatstgemelden van veel dienst was. Het eerſte dichtkundig werk, hetwelk hij in het licht gaf, was het Treurſpel Joanna Gray, koningin van *Engeland*, hetwelk in 1648 werd gedrukt, toen hij ſlechts 20 jaar oud was, en in 1649 gevolgd werd door dat van Konradijn, koning van *Napels*. In het volgende jaar verſcheen van hem de vertaling der Latijnſche verhandeling van Henricus Cornelius Agrippa, welke hij inzonderheid ondernomen had, om zijnen Nederduitſchen ſtijl ook in onrijm te oefenen, waarin hij de ſchrijfwijze van den historieſchrijver P. Cz. Hooft volgde. Vier jaar later kwam, door zijne bezorging, *den Toetſteen op het oude Goudſche Hollandſche kronijkje*, van Scriverius, in het licht, en in 1658, onder zijn opzigt, eene uitgave der *Stichtelijke Rijmen* van Dirk Raphaëlsz. Kamphuizen, welke in 1660 door een werkje van 's dichters eigen maakſel: *Aandachtige treurigheid over het lijden van onzen Heiland*, gevolgd werd.

Alle deze werkjes waren, echter, de vruchten van zijnen letter-arbeid in uren van uitſpanning. Hij hield zich, inzonderheid, bezig met het verzamelen van bouwſtoffen voor zijn beroemd werk, *de Roomſche Mogendheid*, welke hij in 1664 in het licht gaf, en waarin hij niet alleen de vaderlandſche oudheden tracht na te ſporen, maar ook een berigt geeft van den godsdienst, de zeden en gewoonten der oude *Grieken* en *Romeinen*. Na het volbrengen dezer moeijelijke

 taak,

taak, keerde hij tot het beoefenen der dichtkunst terug, en gaf zijne *Voorschaduwing des zegenpralenden rijks van* JEZUS CHRISTUS *op aarde* (waarin hij zijn gevoelen omtrent het duizendjarig rijk, waarmede hij zeer was ingenomen, ontvouwde), en tevens zijnen *Woestijnstrijd der verzoeking tusschen onzen Heiland en den Satan*, in het licht; bezong den vrede tusschen *Engeland* en de Algemeene Staten, van 1667, in een dichtstuk, *de Vrijheid op den troon gevestigd*, en gaf 4 jaar later zijn Treurspel, *het verworpen huis van* ELI, uit, waarin hij, volgens het gevoelen van kundige beoordeelaars, alle kunstgenooten zijner eeuw, behalve VONDEL, overtrof. Niet minder lofs behaalde hij door zijn uitmuntend stuk: *Uitbreiding over het boek van* JOB, hetgeen vol is van troostredenen in den bangen tijd, waarin toen het land van binnen verkeerde. Ook de wreede moord, aan het edel broederpaar KORNELIS en JOAN DE WIT in 1672 gepleegd, gaf hem aanleiding, om zijne billijke verontwaardiging hierover, behalve in verscheidene kleine hekelschriften, in zijne *Laster-kladde* aan den dag te leggen, en zelfs een Treurspel te dichten, *de dolle Blijdschap* genoemd, waarvan hem echter de uitgave ontraden werd; doch hetgeen na zijnen dood, onder den titel van *Dolle-Blijdschap*, of *Haagsche Broedermoord*, gedrukt, en met zijnen naam op den titel openlijk geveild werd. In 1675 verscheen van hem eene Nederduitsche vertaling uit het Engelsch van het werk van EDWIN SANDISII, *Verhaal van den staat des godsdienst* geheeten; in het volgende jaar *den Lofzang onzes Heeren* JEZUS CHRISTUS, gevolgd naar het Latijn van den zinrijken dichter COELIUS SEDULIUS; in 1677 zijne vertaling van de verhandeling van ARNOBIUS *tegen de Heidenen*; in 1688 zijne nieuwe berijming der Psalmen; in 1687 zijne overzetting van het boek van GEORGIUS MORNIUS wegens de Heidensche orakels, tegen den geleerden en oudheidkundigen ANTONIJ VAN DALEN, geneesheer en leeraar der Doopsgezinden te *Haarlem*, en sedert eene *Toepassing over eenige stukken der Openbaring van* JOHANNES, hetwelk zijn laatste werk was, waarmede hij het gemeenebest der letteren verrijkt heeft. Bij deze opgegevene werken kunnen wij nog voegen zijne *Historie der Rijnsburgers*, waarin hij de opkomst en het bedrijf dier vergadering naauwkeuriger beschreven heeft, dan voor hem geschied was. OUDAAN stierf den 26 van Grasm. 1692, te *Rotterdam*, werwaarts hij zich sedert zijn huwelijk met EWOUTJE STOUT, de dochter eens steenkoopers, begeven had, en welken handel hij sedert tot kort voor zijnen dood aanhield.

OUDENDORP, (FRANS VAN) een Nederlandsch letterkundige te *Leijden*, in 1696 geboren en in 1761 aldaar gestorven, werd in 1724 rector der Latijnsche school te *Nijmegen*, in 1726 te *Haarlem*, en in 1740 Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid aan de Hooge school te *Leijden*, en verwierf veel roem door zijne uitgave van LUCANUS (*Leijden* 1728), JUL. CAESAR (1737), SUETONIUS (*Erfurt* 1751), APULEJUS (1786), enz. in zijne nalatenschap gevonden.

OUDEWATER. Eene kleine, voormaals zeer versterkte, stad, in de Nederlandsche provincie *Zuid-Holland*, aan den *Hollandschen IJssel*, tusschen *Gouda*, *Schoonhoven* en *Montfoort*. Zij heeft grooter bloei gekend, dan zij thans genieten mag: telt echter nog bij de 1800 inwoners, die, met uitzondering van enkele voorname kooplieden in kaas, van welk artikel jaarlijks door elkander ruim een millioen Nederlandsche ponden op de waag gewogen worden, hun meeste bestaan hebben van den hennep-handel, bijzonderlijk van het verspinnen derzelve, zoo voor allerhande soort van touwwerk, als voor de netten, ten gebruike der groote visscherij. Eerst in het jaar 1348 vindt men van deze stad eenig gewag gemaakt, wanneer zij door den bisschop van *Utrecht* stormenderhand bemagtigd, leeg geplunderd en platgeschoten werd. In 1575 verduurde zij een nog verschrikkelijker lot. De Spaansche veldoverste HIERGES sloeg het beleg voor dezelve in Oogstm., en eischte des morgens van den 6den de stad op. De belegerden vroegen 3 dagen beraad; doch men vergunde hun slechts 2 uur, na verloop van welken tijd HIERGES de stad heftig, uit 28 vuurmonden, begon te beschieten. Dit duurde tot 's avonds, en werd den volgenden dag weder hervat, wanneer zij, sterker tegenstand biedende, dan men verwacht had, in den namiddag bestormd werd. De storm duurde ruim een uur, waarna de wal werd overweldigd, en het geheele leger ter stad indrong. Nu ging het op een moorden los, waarbij noch kunne noch jaren ontzien werd; terwijl een felle brand, bij ongeluk ontstaan of moedwillig gesticht, bijna alle huizen in de asch legde. De Nederduitsche predikant, JAN JANSZOON, schoon voor 500 guld. gerantzoend, werd opgeknoopt; en het is aanmerkelijk, dat zijn ligchaam, na 16 maanden gehangen te hebben, nog zoo vol en blank gevonden werd, en het aangezigt zoo weinig ingevallen, als of hij slechts 4 dagen dood geweest was; hetwelk door eenen burgemeester van *Gouda*, die met meer anderen hiervan ooggetuige geweest was, naderhand ter dagvaard van *Holland* verhaald, en in het register der staatsbesluiten is opgeteekend geworden. (*) De gedachtenis van dezen moord en ijsselijken ramp der stad wordt nog, telken jare, op den zondag, volgende op den 7den van Oogstm., met veel belangstelling, godsdienstig gevierd.

Oudewater heeft een fraai stadhuis, waarin, ter vergaderzaal der regering, een schilderstuk van D. STOOP, de bovengenoemde Spaansche wreedheden vertoonende. De Hervormde kerk, een vrij aanzienlijk gebouw, rust op 16 pilaren; heeft een dubbeld koor; eenen toren met een klein klokkenspel, en is van eene hooge oudheid, blijkens het jaarmerk, boven het orgel, van 1003. In dezelve vindt men de begraafplaats van den beroemden Leijdschen Hoogleeraar, RUDOLPH SNELLIUS, die, benevens den geleerden VALERIUS en den be-

(*) Men vindt deze bijzonderheid gemeld in WAGENAARS *Vaderl. Historie*, deel VII, bladz. 63 en 64.

beroemden ARMINIUS, alhier geboren werd. In het gebouw van de waag vertoont men nog de fchalen, waarop de van tooverij befchuldigde perfonen voorheen gewogen werden; of liever, zich lieten wegen, om dien blaam te ontgaan: de 18de eeuw heeft hiervan nog voorbeelden opgeleverd.

OUDHEIDKUNDE. Hierdoor verftaat men: 1. Die wetenfchap, geheel afgezonderd van de gefchiedenis, welke ons een denkbeeld van den ftaatkundigen, godsdienstigen, letterkundigen en huishoudelijken toeftand der oude volken leeraart. 2. De kennis van de nog voorhanden zijnde gedenkftukken der oudheid, en derzelver befchrijving. 3. De waardering van de beeldende kunsten der oudheid, inzonderheid der *Egyptenaren*, *Grieken*, *Etruskers* en *Romeinen*. Eerst in de 15de eeuw gevoelde men de behoefte dezer wetenfchap, toen de geestdrift voor de klasfieke letterkunde der *Grieken* en *Romeinen* wakker werd; want voorheen befchouwde men haar alleen als een hulpmiddel, om de fchrijvers dezer natien beter te kunnen verftaan, om welke reden men dan ook deze wetenfchap alleen tot bijzondere voorwerpen van de gefteldheid dier volken bepaalde. In de vroegere werken van deze foort is vele belezenheid; doch geen vast plan, of oordeelkundige onderfcheiding van tijden en omftandigheden. Niet voor de 18de eeuw werden de verwarde verzamelingen van bouwftoffen, uit vorige eeuwen, oordeelkundig gezift, tot een ftelfel gebragt, en doelmatig bearbeid. De *Bibliographia antiquaria* van FABRICIUS (*Hamburg* 1713 en 1716) levert hieromtrent uitvoerige berigten, inzonderheid in de latere uitgave van SCHAFFSHAUSEN, 1740. Voorts vindt men hoofdverzamelingen voor de Oudheidkunde der *Grieken en Romeinen* in den *Thefaurus antiquitatum Graecarum* van GRONOVIUS (*Leijden* 1679 — 1703); *Thefaurus antiquitatum Romanarum*, van GRAEVIUS, (*Utrecht* 1694 — 1699); *Novus Thefaurus antiq. Roman.* van SALLENGRE (*'s Hage* 1716 — 1719), en POLENI *utriusque Thes. nova Supplem.* (*Venetië* 1737): in alle welke werken de nafporingen over bijzondere voorwerpen der Oudheidkunde vervat zijn. BURMAN leverde een *Catalogus Librorum, qui in Thefaur. Roman., Graec., Italico et Siculo continentur* (*Leijden* 1725); terwijl vervolgens alles, wat deze geleerde mannen over het algemeen en in het bijzonder gezegd hebben, door latere fchrijvers, zorgvuldig uit den oceaan van folianten, met vele duidelijkheid, getrokken, en naar een geregeld plan bearbeid is. In dit opzigt hebben zich verdienstelijk gemaakt, in de Griekfche Oudheidkunde, FR. ROUS, PFEIFFER, POTTER, RAMBACH, LAMBERTUS BOS, BARTHELEMY, NITSCH, HUPHNER, KOPKE enz.; in de Romeinfche Oudheden ROSINUS, DEMPSTER, CELLARIUS, NIEUPOORT, HEIJNECCIUS, MATERNUS van *Cilano*, GEUNER, REIZ, MEIEROTTO NITSCH, ADAM MEIJER, RUPERTI en anderen; terwijl SAM. PITISCI *Lexicon antiquit. Roman.* (*Leijden* 1713, *Venetië* 1719 en *'s Hage* 1737) nog tegenwoordig, ten aanzien der Romeinfche Oudheden, een zeer nuttig

en

en bruikbaar werk is. Het voordeelig gebruik, hetwelk men van deze werken, ter verkrijging eener meer juiste kennis van de Grieksche en Romeinsche letterkunde en geschiedenis gemaakt had, bleek nu ook den beoefenaars der Oostersche letteren zoo duidelijk, dat zij voor de overige geleerden, in dit opzigt, niet langer wilden onderdoen. Zij bepaalden hunne oplettendheid, uit hoofde van den zamenhang der Hebreeuwsche letterkunde met de oorkonden des Christendoms, voornamelijk tot de Hebreeuwsche Oudheidkunde, over welke IKENIUS, FABER, WARNEKROS, BELLERMANN, JAHN, PAREAU en andere, nuttige en belangrijke handboeken geleverd hebben. Jammer is het, dat wij er geene van dien aard over de andere Oostersche volken bezitten.

De Oudheden der nieuwe Europische volken vonden, om gemakkelijk te gissen redenen, vele bearbeiders. De *Italianen* bezitten hoogst kostbare verzamelingen van MURATORI, DONATE, MAFFEI, enz.; de *Franschen* van MONTFAUCON, MILLIN, DENON; de *Engelschen* eene eigene *Archaeologia Brittannica*, en de *Duitschers* beroemen zich op HUMMELS *Bibliothek der Deutschen Alterthümer* (*Nürnb.* 1787, met een aanhangsel van 1791). De kunststukken der oudheid heeft men, sedert de 18de eeuw, van de overige Oudheden beginnen af te zonderen, en als een tak op zich zelven bearbeid, waaraan men eerst den naam van *Archaeographie*, doch naderhand dien van *Archaeologie* gegeven heeft; welke men dus van de oudheden moet onderscheiden, offchoon beide hetzelfde, namelijk Oudheidkunde, beteekenen.

OURENG ZEB, AURENG-ZEIJB, werd in het begin der 17de eeuw geboren, en was 9 jaar oud, toen zijn vader CHAH-DIEHÂN, den troon van *Hindostan* beklom. Reeds toen verborg hij onder een ernstig gelaat, onder veelvuldig bidden en onder zijne neiging tot een afgezonderd leven, zijne huichelarij en wijduitgestrekte plans. Hij liet zich weldra onder de *Fakirs* aannemen, droeg hunne kleeding, en vertoonde eene sterke begeerte, om naar *Medina* te reizen, ten einde het graf van den grooten profeet te bezoeken; doch toen hij 20 jaar oud was, legde hij den *Koran*, dien hij altijd onder zijnen arm had gedragen, ter zijde, voerde, met goed geluk en veel beleid een aantal troepen aan, en verkreeg het gouvernement van *Dekhan*. Hier, aan de *Fakirs* een bewijs zijner achting en vriendschap willende geven, noodigde hij hen tot eenen grooten maaltijd, waarbij hij hen noodzaakte, om zich van nieuwe, meer welvoegelijke kleederen te voorzien. Hij liet aanstonds de oude verbranden, wanneer men daarin eene menigte gouden en zilveren stukken vond, die hem, toen hij met zijne broeders oorloogde, zeer goed te stade kwamen. Na dat hij eerst het vuur van tweedragt tusschen hen had aangestoken, onderdrukte hij den een door den anderen, en lokte zijnen vader in het binnenste van zijn *Harem*, waar hij hem gevangen hield. Hij liet allen vervolgens ombrengen; beklom in 1669 den troon van *Hindostan* onder den naam van AATEM GUYR; regeerde met wijsheid; be-

bevorderde de welvaart zijns volks; was zeer geſtreng in de handhaving van regt en zedelijkheid, en poogde zijne eigene magt te vestigen, waartoe hij twee zijner zonen, die beproefd hadden, om zich eene partij tegen hem in den ſtaat te vormen, liet vatten, en door langzaam werkend vergift van kant helpen. Hij voerde verſcheidene oorlogen; veroverde *Golconda* en *Viſapur*; de *Maratten* werden van tijd tot tijd uit hun vaderland verdreven, en hij ſtierf in 1707, nadat hij ruim 50 jaar geregeerd had. Na zijnen dood geraakte het rijk der *Mongolen* in verval, en er ontſtonden oorlogen tusſchen zijne zonen, waarbij verſcheidene veroverde gewesten zich poogden onafhankelijk te maken.

OUVERTURE. Hierdoor verſtaat men een toonſtuk, hetwelk tot inleiding van een ſchouwſpel, concert, of eene plegtige muzijkale handeling dient. Men meent, dat de Franſche componist LULLY ſoortgelijke ſtukken het eerst vervaardigd heeft, om voor zijne zangſpelen gebruikt te worden; en ſedert werd ieder ſchouwſpel door eene dergelijke *Ouverture* voorafgegaan. Deze ſtukken behielden tot omtrent het midden der vorige eeuw bijna denzelfden vorm, waarvan zich MOZART bij de bekende *Ouverture* voor de *Tooverfluit* bediend heeft; doch daar deze ſoort van ſtukken meerder kunde en ſmaak vereiſchen, dan gewone toonzetters in het algemeen bezitten, zoo werden zij afgeſchaft, en van tijd tot tijd door *Symfoniën* vervangen. Voor het overige worden de eigenlijke *Ouverturen* nog veel door de *Franſchen* voor hunne zangſpelen vervaardigd, zoo als die van HAYDN, welke deze ſoort van muzijkſtukken op eene geheel bijzondere wijze bearbeid heeft; doch die eigenlijk meer als zoodanige, dan als eigenlijke *Ouverturen*, kunnen worden aangemerkt.

OVERHALEN, *Destilleren*, is eene ſcheidkundige bewerking, waarbij vlugge ligchamen door de hitte uitgezet, en in dampen veranderd worden, die door aangebragte koude verdikt, en in geſchikte vaten worden opgevangen. De Overhaling (*Destillatio*) geſchiedt in bijzonder daartoe ingerigte vaten, die beſtaan: 1. in eenen destilleerketel, geſchikt om de zelfſtandigheden te bevatten, die men wil Overhalen. Bij bewerkingen in het groot, bij het gebruik van zoodanige vloeiſtoffen, die geene nadeelige werking op het metaal uitoefenen, is dit vat meestal van koper; anders gebruikt men daartoe glazen vaten, gelijk de retorten, of ook wel kolven, die met eenen glazen helm gedekt zijn. Zoodanig een helm is voor bewerkingen in het groot meestal van best Engelsch tin, en dient, om de dampen, die zich in den ketel ontwikkelen, te bevatten, en door middel eener ſchuins afloopende pijp in het koelvat, of de koelkuip te brengen. Dit vat is van hout gemaakt, en bevat eene uit Engelsch tin vervaardigde pijp, die of ſpiraal of ſlangswijze gebogen is, of ook wel, volgens latere verbeteringen, ſlechts ſchuins afloopt. Gedurende de bewerking is dit vat vol koud water, ten einde de dampen, die uit den ketel door den helm en de pijp komen, te verdikken, en tot eene drupvormige vloeiſtof terug te brengen, welke vloeiſtof in een, aan het einde der pijp geplaatst,

plaatst, vat wordt opgevangen. Bij bewerkingen in het klein en in glas gebruikt men zelden een bijzonder koelvat, en de bewerking wordt dan bevorderd door het vat, dat onmiddellijk aan den helmof aan de retort verbonden is, in koud water of ook wel in een koud mengfel te leggen.

Men onderfcheidt de Overhaling in twee foorten, namelijk: langs den *natten* en den *droogen weg*. De eerfte, die ook enkelvoudige Overhaling genoemd wordt, gefchiedt met vloeibare zelfftandigheden alleen, of ook wel met vloeibare en vaste vereenigd, zoo als de Overhaling van water over eene of andere plant. Bij de tweede gebruikt men ligchamen, die, offehoon droog, evenwel bij de Overhaling dampen ontwikkelen, welke tot drupbare vloeiftoffen verdikken. Men geeft deze foort van Overhaling ook wel den naam van zamengefteld, vermits de ligchamen, b. v. hout, beenderen enz., die men aan dezelve onderwerpt, eene geheele verandering in derzelver grondbeginfelen ondergaan. Men heeft in de fcheidkunde nog eene bewerking, die met het destilleren of de Overhaling veel overeenkomt, en op gelijke gronden als deze rust. Zij wordt genaamd *Sublimatie*, of opheffing. De fublimatie gefchiedt meestal in twee, boven elkander geplaatfte, veelal glaze vaten. Het onderfte ftaat of in het vrije vuur, of in een zandbad, en bevat de zelfftandigheden, die men wil opheffen; terwijl het bovenfte gefchikt is, om dat ligchaam te bevatten, hetwelk door de hitte uit het onderfte vat in hetzelve gedreven wordt, en zich alsdan door de koude verdikt, en aan de wanden vast hecht.

Het eenig onderfcheid, dat er tusfchen destillatie en fublimatie beftaat, is dit: dat de dampen, die bij de laatfte ontwikkeld worden, niet tot eene drupvormige vloeiftof, gelijk bij de eerfte, maar tot een vast ligchaam overgaan. Door beide bewerkingen, Overhalen en opheffen, heeft men ten oogmerk, om zelfftandigheden af te fcheiden, of wel te verbinden. Bij de Overhaling van water en brandewijn, bij de opheffing van zwavel heeft alleen eene fcheiding; bij de Overhaling echter van geurige, fpecerijachtige waters en geesten, bij de opheffing van *Cinnaber* (rood zwavel houdend kwikzilver) heeft niet alleen eene fcheiding, maar ook eene verbinding plaats.

OVERIJSSEL. Deze Nederlandfche provincie grenst ten Noorden aan *Vriesland*, ten Noord-oosten aan *Drenthe*, ten Oosten aan *Bentheim* en *Munfterland*, ten Zuiden aan het Gelderfche kwartier *Zutphen*, en ten Westen aan dat van de *Veluwe*, waarvan het grootendeels door den *IJsfel* gefcheiden wordt, en voorts aan de *Zuiderzee*. Dezelve wordt verdeeld in 3 kwartieren, die de oude namen, *Salland*, *Twente* en *Vollenhoven*, dragen; heeft eene oppervlakte van 62 vierkante Duitfche mijlen, en telt 153,458 inwoners. De lucht is er over het algemeen wel vochtig; maar niet ongezond. De grond is meest zandig of veen, welke laatfte eene menigte bewijzen van vroegere omwentelingen oplevert. Niet alleen getuigen onderaardfche boomftammen, wier toppen alle Zuidoostwaarts gekeerd waren, maar ook ee-

eene gevonden walvisch-rib bij *Oldenzaal*, en verscheidene versteeningen, van eene plaats gehad hebbende omwenteling. Men heeft er ook vele moerassen langs den *IJssel;* echter vindt men er ook kleigrond, en daar, zoo als ook langs de zee zeer goed bouw- en weiland, welk laatste in het beroemd *Mastenbroek*, en vele plaatsen in de streken van *Vollenhoven*, met de beste weilanden van ons vaderland kan gelijk gesteld worden. Op andere plaatsen, echter, is de grond schraal, en de *gemeene weiden*, die zeer uitgestrekt en onvruchtbaar zijn, beslaan de laagste gedeelten der talrijke onbebouwde velden. Van het Zuid-oosten naar het Noord-westen heeft de grond eene vrij aanmerkelijke afhelling, en eene reeks van heuvels, die het midden van de provincie bijna van het Zuiden naar het Noorden doorsnijden, en slechts op twee plaatsen zijn afgebroken; benevens nog eenen korteren keten van heuvels, die meer Oostwaarts liggen. Onder de eerste behoort de *Lemeler-berg*, die 200 voet hoog is.

De voornaamste voortbrengsels dezer provincie bestaan in rogge, boekweit, tarwe, aardappelen en onderscheidene groenten: voorts heeft men er ossen, koeijen, paarden, schapen en varkens; doch is het rundvee, vooral in *Twente*, zeer klein: voorts wild, als hazen, en konijnen, welke laatste echter weinig geacht zijn; vossen, bunsings, veel wild gevogelte, inzonderheid naar den kant van *Drenthe*, als patrijzen, houtsnippen en korhoenders, maar weinig watervogels, veel rivier- en ook eenige zeevisch. Hout vindt men in deze provincie niet overvloedig: eikenschors, tot run dienende, werd voorheen naar *Engeland* uitgevoerd, en is nog een eenigzins belangrijk voortbrengsel voor dit gewest. Aan hooi is op vele plaatsen gebrek, zoodat zich het vee met stroo, aardappelen, wortelen enz. moet voeden. In sommige streken heeft men turf, en in den omtrek van *Deventer* en elders vindt men *Oer*, eene soort van ijzererts, waarvan potten, platen enz. vervaardigd worden.

Onder de rivieren van *Overijssel* is de *IJssel*, die bij *Kampen* met verscheidene monden in de *Zuiderzee* valt, en door overstroomingen veel nadeel doet, de voornaamste; voorts heeft men *de Vecht*, welke in *Munsterland* ontspringt, door het Bentheimsche loopt, een uur van *Zwolle*, in het *Zwarte water* en voorts, daarmede vereenigd, bij *Genemuiden* in de *Zuiderzee* valt; wijders de *Regge*, die midden door de provincie stroomt en uit de *Schipbeek*, beneden *Ommen*, in de *Vecht* valt, en waarin zich de langs *Almelo* vloeijende *Aa* ontlast; verders de *Schipbeek*, welke uit *Munsterland* komt, nabij de grenzen van het kwartier van *Zutphen* loopt en bij *Deventer* in den *IJssel* stort; de *Dintel* aan de Munstersche grenzen, die bij *Nieunhuis* in de *Vecht* valt; het *Meppeler-diep*, dat uit *Drenthe* komt, en bij *Zwartsluis* in het *Zwarte water* uitloopt, benevens eenige andere kleine beken, die doorgaans den naam van *Aa* dragen, en naar de namen der plaatsen, welke zij voorbij stroomen, onderscheiden worden.

Overijssel kwam van de 10 tot de 15de eeuw bij gedeelten onder het be-

bestuur der bisschoppen van *Utrecht*, droeg den naam van het *Overſticht*, en viel door achtereenvolgende giftbrieven den Utrechtſchen kerkvoogden ten deel; doch in 1528 onderwierp zich dit gewest, te gelijk met het *Nederſticht*, ten gevolge van den langdurigen oorlog met *Gelderland*, aan keizer KAREL, als heer der *Nederlanden*, en trad in 1579 de Utrechtſche unie bij. In 1672 werd het gewest door den bisſchop van *Munſter* ingenomen, en tot 1674 bezet. Naderhand, weder in de unie aangenomen zijnde, verleende de provincie den ſtadhouder meerdere regten, die, na de ſtadhouderlooze regering, aan prins WILLEM IV. in 1747 werden opgedragen; doch in 1787 zeer vele geſchillen deden ontſtaan, welke bij de nadering der *Pruisſen* in dat jaar een einde namen, wanneer de provincie zich bij den wil van de meerderheid der gewesten voegde. Thans zendt zij vier afgevaardigden naar de tweede kamer der Staten Generaal, en heeft *Zwolle* tot hoofdſtad.

OVERLEVERING kan men ieder verhaal noemen, hetwelk door mondelinge voortplanting van het eene geſlacht tot het andere werd overgebragt, en het is bekend, dat de historiſche ſtof uit de tijden, toen de ſchrijfkunst nog niet bekend was, door zoodanige Overlevering tot de eerſte geſchiedſchrijvers gekomen is. Hoe getrouw nu ook het geheugen der verhalers haar moge hebben overgebragt, moet echter de bruikbaarheid dezer berigten, voor latere Historie-ſchrijvers, reeds daarom aan twijfeling onderhevig zijn, omdat de nakomelingſchap eene, eeuwen van haar verwijderde, voortijd volſtrekt niet verſtaan kan. Ieder volk bewaarde de herinneringen van zijn aanwezen, voor den aanvang zijner letterkunde, in verhalen, die, hoe later de eerſte ontſtond, op een verder afgelegen tijdvak terug wijzen, en zich in den nacht der fabelleer verliezen. De Overlevering is derhalve onder de bronnen der geſchiedenis eene der onzekerſte; doch heeft daarentegen aan de dichtkunst eene rijke ſtof opgeleverd.

De Katholijke kerk verſtaat onder Overlevering of *Traditie* het ongeſchreven woord van God, dat is die overleveringen uit den mondelingen voordragt van JEZUS en zijne Apostelen, welke niet opgeteekend werden, en door mededeeling van het eene geſlacht der bisſchoppen tot het andere, door de hulp van den Heiligen geest, in de kerk bewaard is gebleven. Als hoofdbron derzelve beſchouwt men de kerkvaders, die kerkgebruiken aanvoeren, welke door de Heilige ſchrift niet zijn voorgeſchreven. Verſcheidene zoodanige gebruiken, b. v. den kinderdoop, het vieren van hooge feestdagen, en in ſommige landen de biecht, hebben de meeste Protestanten, uit hoofde hunner doelmatigheid, behouden; doch weigeren, om datgeen, hetwelk de Katholijke kerk voor Apostoliſche Overlevering uitgeeft, als eene van de Heilige ſchrift geheel onafhankelijke bron van Christelijke kennis te doen gelden. Dit doet nu de Katholijke kerk, die aan hare Overlevering een Goddelijk gezag toeſchrijft, en haar daardoor tot een beginſel van haar leerbegrip maakt. Volgens hare grondſtellingen, dat de kerk, (namelijk de conciliën, de overeenſtemmende

de kerkvaders en paufen) in het voortdurend bezit derzelfde openbaring van den Heiligen Geest zijn, als de Apostelen ontvingen, handelt zij hierin ook volkomen *confequent*; want daaruit volgt de door het concilie van *Trident*, of *Trente*, bekrachtigde leer, dat niet alleen de echtheid der Bijbelfche boeken alleen daarom aannemelijk is, omdat de kerk dezelven voor echt verklaart, (en zij alleen in dien zin moeten uitgelegd en verftaan worden, dien de kerk er aan geeft, maar dat ook alle leerftellingen en gebruiken, die in latere tijden door concilien en paufen in de kerk zijn ingevoerd geworden, voor goddelijke inftellingen te houden zijn.

OVIDIUS NASO. (Publius) Een der beroemdfte en merkwaardigfte Romeinfche dichters uit de eeuw van Augustus. Hij werd te *Sulmo* in *Middel-Italië*, uit een adelijk geflacht, het jaar 711 van *Rome* geboren, en ftierf in 774, het 43fte jaar voor onze tijdrekening. Zijn vader wilde hem tot regtsgeleerde opleiden; doch zijne levendige verbeeldingskracht, en ligtzinnige geaardheid pasten niet aan de dorre werkzaamheden van eenen pleitbezorger. Het losfe en bevallige in zijne werken had hem reeds geene onaanzienlijke plaats onder de toenmalige dichters doen verwerven, zoodat hij befloot, om op deze loopbaan voort te gaan. Hij kreeg hierdoor toegang tot de familie van Augustus, en men wil dat hij inzonderheid door de fchoone Julia begunftigd werd, die den zanger der liefde en van den wijn niet ongenegen zou geweest zijn; doch dat hij, eens haar zullende bezoeken, Augustus op bloedfchande met deze zijne dochter betrapte. (Zie de beruchte plaats Trist. II. El. I. v. 103 en volg. Ook Suet. Calig.) en dat die *Caefar* hem daarop, onder voorwendfel van in fommige gedichten des zangers, iets berispelijks te vinden, hem uit *Rome* verbande, zekerlijk opdat zijn eigen wangedrag niet ruchtbaar mogt worden. Hoe het zij, Ovidius leefde, met zijne derde echtgenoote, die hij Perilla noemt, volkomen gelukkig, hetgeen bij fchandelijke verwaarloozing der huwelijkspligten van zijne zijde, zich niet denken laat. Zeker is het, dat Augustus hem verbande naar *Tomi*, in *Neder-Moefië*, het tegenwoordig Bannaat van *Temeswar*. De groote afftand van zijn gezelfchap in *Rome*, en de vervelende eenvormigheid van zijn nieuw verblijf, benevens de gure en ongezonde luchtftreek, verontfchuldigen zijn vurig verlangen, om naar *Rome* terug te keeren, hetwelk hij in zijne treurzangen, die hij uit *Tomi* aan zijne vrienden zond, zoo levendig uitdrukt; doch Augustus bleef onverbiddelijk, en hij moest zijn leven in die ballingfchap eindigen. Onder zijne veelvuldige werken bezitten de *Metamorphofen*, een volkomen ftelfel der oude fabelleer, de grootfte waarde. Ook de *Fasti*, waarin hij den Romeinfchen kalender verklaart, hebben voor de gefchiedenis en mythologie onfchatbare waarde. Jammer, dat wij flechts de helft van dit werk bezitten. Van den kant van oorfpronkelijkheid en menfchenkennis onderfcheiden zich de 3 boeken over de kunst, om te beminnen, op eene voordeelige wijze: ook in

de zoogenoemde *Heroïden* heerfchen teedere aandoeningen en hartstogten. Voorts bezitten wij ook nog van hem *Klaagliederen*, of *Treurzangen* (*Tristia*), en *Brieven* (*Epistolae ex Ponto*), welke hij in zijne ballingfchap gefchreven heeft. Men moet in deze gedichten echter de ongemeene los- en vaardigheid van Ovidius te meer bewonderen, wanneer men de omftandigheden en zijne hooge jaren in aanmerking neemt, waarin zij door hem vervaardigd werden. Men kan het dus den zanger wel vergeven, wanneer de ftroom zijner verzen niet altijd even fnel vloeit; vooral, daar wij hier en daar plaatfen in dezelve aantreffen, die een diep, waar en levendig gevoel kenmerken. Ondertusfchen mishaagt in alle de werken van Ovidius het dikwijls fpelend vernuft, de ophooping van wellustige beelden, en de mangel aan waarheid van aandoeningen. Men heeft verfcheidene goede uitgaven van 's mans gezamenlijke werken, en afzonderlijke dichtftukken. Onder de eerfte is die van N. Heinsius te *Amfterdam* in 1761, en in 1727, verbeterd en met aanmerkingen van Burman verrijkt, uitgegeven.

OWAIHI. Het Oostelijke en grootfte onder de *Sandwichs-eilanden*, dat het allereerst door Cook in 1778 ontdekt werd, die hier in 1779 zijn leven moest laten. Men vindt hier twee hooge bergen, waarvan de bovenfte toppen veelal met fneeuw bedekt zijn: de een, *Mauna Kohah*, heeft eene hoogte van 18,400, en de ander van 16,000 voet. Het eiland ligt onder eene gematigde luchtftreek, heeft 50 mijlen in den omtrek, en eenen zeer voordeeligen grond. In 1794 werd dit eiland, echter met behoud van deszelfs vorigen regeringsvorm en godsdienstige inrigtingen, door de *Engelfchen* in bezit genomen. De inwoners, ten getale van 100,000, zijn tamelijk wel befchaafd, vlijtig, en behooren met de *Nieuw-Zeelanders* en die der *Societeits-eilanden* tot eenen ftam. Men verbouwt er voornamelijk fuiker.

OXENSTIERNA. (Axel, *Graaf van*) Deze groote Zweedfche ftaatsman, die zich voor zijn vaderland, en de Protestantfche vrijheid van *Duitschland*, bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt, leefde in de laatfte helft der 16de en in de eerfte der 17de eeuw. Nadat hij zijne vroegere opvoeding in *Zweden* ontvangen had, begaf hij zich naar *Duitschland*, waar hij op de Hooge fcholen van *Rostok* en *Wittenberg* zijne ftudien voltooide. Nadat Karel IX, den troon beklommen had, keerde hij naar zijn vaderland terug, waar zijne uitftekende talenten hem den weg tot de gewigtigfte ftaatsbedieningen baanden, en hij in 1609 tot rijksraad verheven werd. Gustavus Adolphus beklom nu den Zweedfchen troon, en wel in eenen tijd, waarin het rijk, in drie oorlogen gewikkeld, meer dan ooit, de hulp van groote mannen behoefde. Hij verkoos in 1612 aanftonds Oxenstierna tot rijkskanfelier en eerften ftaatsdienaar; en deze beide mannen, de fieraden hunner eeuw, werden door de naauwfte banden der vriendfchap aan elkander verbonden. Door de overwinningen van Gustavus Adolphus, en de fchrandere onderhandelingen van zijnen minister, keerde *Zweden* roemrijk uit gemelde oorlogen te-

terug. Toen de Noordsche held hierop, ter redding van de vrijheid der Protestanten, naar *Duitschland* ging, bleef OXENSTIERNA als stadhouder in het door *Zweden* veroverde hertogdom *Pruisfen*; doch reeds in het jaar 1631 volgde hij zijnen vorst, wiens dood kort daarna aan de Zweedsche en Pruisfische Protestanten den gevoeligsten slag toebragt.

OXENSTIERNA nam nu alleen het bestuur der Zweedsche zaken in *Duitschland* op zich, en hier was het, dat hij de geheele grootheid en kracht van zijn genie vertoonde. Hij wist het verbond met de Duitsche rijksstenden, hetwelk zijner ontbinding zeer nabij was, door de meest gepaste onderhandelingen, weder te bevestigen, en daardoor den *Zweden* nieuwen moed in te boezemen; doch de ongelukkige slag bij *Nördlingen* deed op eenmaal alle de schoone uitzigten verdwijnen, welken hij zich door zijn schrander staatsbeleid geopend had. Hij gaf echter den moed niet op; maar reisde naar *Frankrijk*, en trad met dat rijk in eene naauwere verbindtenis. Na zijne terugkomst stilde hij het zeer hoog geklommen misnoegen onder de Zweedsche troepen, die nu reeds hunne helden-baan weder opstreefden, toen hij in 1636 naar *Zweden* ging, en, naar eenen stilleren werkkring verlangende, den hem toevertrouwden post nederlegde, en als rijkskanselier, en eene der 5 voogden van de koningin CHRISTINA, in den senaat zitting nam. Zijne voornaamste zorg was thans, om de koningin met alles bekend te maken, wat tot de kunst van regeren betrekking had, en haar in de grondbeginsels eener gezonde staatkunde te onderwijzen. Door hem kwam den Westfaalschen vrede gelukkig tot stand; ook woonde hij in 1645 de onderhandelingen met *Denemarken* te *Bromsebo* bij, na welker afloop hij door de koningin tot den gravenstand verheven werd. Ten gelijken tijde werd hij tot kanselier der universiteit te *Upsala* benoemd, welken post hij met veel ijver, en ten voordeele dezer geleerde inrigting, vervulde. Toen de koningin CHRISTINA haar besluit bekend maakte, om eenen opvolger te verkiezen, verklaarde hij zich hier tegen, en nog meer tegen haar voornemen, om de kroon neder te leggen; doch daar de vorstin onverzettelijk bij haar plan bleef, zoo hield hij zich onpasselijk, ten einde niet genoodzaakt te zijn, om aan eenen maatregel deel te nemen, dien hij als het beginsel van nog grooter kwaad beschouwde.

Sedert vond OXENSTIERNA geen genoegen meer in de behandeling van staatszaken, alhoewel hij zijn vaderland met ijver bleef dienen. Tot overmaat van zijn verdriet, zag hij de geldmiddelen des rijks in diep verval, niettegenstaande door de vergrooting van deszelfs gebied, en zijne verstandige maatregelen, de inkomsten ettelijke millioenen vermeerderd waren. Bovendien had hij met de moeijelijkheden des ouderdoms, en verscheidene aanvallen van ziekten te worstelen, en gevoelde hij meer en meer zijnen naderenden dood, die in Oogstmaand 1654 aan zijn leven een einde maakte.

OXENSTIERNA was ongetwijfeld een man van groote talenten, die op het tooneel der wereld eene gewigtige rol speelde, en zich door zijne, voor

de menschheid weldadige, werkzaamheid bij de nakomelingschap heeft beroemd gemaakt. Opvoeding en oefening hadden zijnen natuurlijken aanleg, en het goede, groote en edele in hem ontwikkeld, zoodat hij van zijne vermogens steeds een waardig gebruik maakte. Zijn staatkundig doorzigt verwekte zooveel achting, als bewondering, en de regeringsvorm, dien hij op hooger last ontwierp, en in 1634 door de Zweedsche standen werd aangenomen, wordt voor een meesterstuk van staatkunde gehouden. Hij bezat het zeldzaam talent, de gevolgen van eenen maatregel vooruit te zien, en daar naar zijn gedrag te rigten. Zijne braafheid verschafte hem vrienden, en perste zelfs aan zijne partij bewondering en vertrouwen af. De eer en onafhankelijkheid zijns vaderlands tegen alle aanvallen van buiten te handhaven, en door het bevorderen van handel en kunstvlijt, gepaard met eene verstandige spaarzaamheid, de inwendige welvaart, te vermeerderen, waren het voorname doel van al zijn streven. Van 's mans schriften is slechts één deel in het licht verschenen.

OXFORT. De hoofdstad van het graafschap van dien naam in *Engeland*, aan den mond van de rivier *Cherwell*, die hier in de *Isis* valt, waarover eene steenen brug loopt, die 500 voet lang is, en de *Magdalenen-brug* genoemd wordt. Zij ligt in een aangenaam oord; telt tusschen de 12 en 13,000 inwoners, en heeft eene universiteit, die onder de beroemdste van geheel *Europa* behoort. Dezelve bevat 23 collegies, of groote gebouwen, waarin de leeraars en studenten te zamen wonen. Deze gebouwen zijn meestal paleizen van grooten omvang; bezitten uitmuntende kunstverzamelingen en aanzienlijke inkomsten, en zijn bijna allen, van tijd tot tijd, door bijzondere personen gesticht, en van langzamerhand door erfstellingen tot hunnen tegenwoordigen welstand gebragt. Deze collegies worden door omtrent 1500 studenten bewoond. Het grootste is het *Christ-Church*-collegie, waarin zich 200 studenten bevinden. De zaal voor deszelfs boekerij is eene der aangenaamste. Het *All Souls*- (aller zielen) collegie is eene der fraaiste gebouwen in *Oxfort*, en beslaat drie zijden van een vierkant, welks opene, vierde zijde, door middel van eenen bedekten gang, de beide zijvleugels verbindt. De tot dit collegie behoorende boekerij is eene van de schoonste der stad. Tot de overige akademische inrigtingen behoort inzonderheid de universiteits- of *Bodleijaansche*-boekerij, in drie zalen, welke 30,000 handschriften, en 500,000 gedrukte boeken bevat. In het zelfde gebouw bevindt zich eene verzameling van schilderijen, oudheden, standbeelden, en de *Arundelsche* opschriften. Eene andere boekerij, de *Radcliffsche*, is mede in een fraai gebouw geplaatst, en vertoont eene *rotunde* met eenen 60 voet hoogen koepel. Zij bevat alleen genees- en natuurkundige boeken, en is tot hiertoe niet zeer belangrijk. Voorts zijn merkwaardig het *Sheldonsche* theater, hetwelk zich door een half cirkelvormig front van alle overige akademische gebouwen onderscheidt; het *Ashmolesche* muzeum, hetwelk eene verzameling van natuurlijke zeldzaamheden

den en voortbrengfels van kunst bevat; de univerfiteits-drukkerij, of het *Clarendon-printing-houfe*, een fraai gebouw, dat den vorm van eenen tempel heeft; de fterrenwacht, en eindelijk de botanifche tuin, welke laatfte echter voor dien van *Cambridge* moet wijken. *Oxfort* en de univerfiteit zenden ieder twee afgevaardigden in het parlement, en de inwoners der ftad leven, behalve van de voordeelen der Hooge fchool, van den graan- en mouthandel.

OXIGEEN. (Zie: ZUURSTOF.)

OXUS. De tegenwoordige rivier *Harrat* (bij de *Arabieren* den naam van *Gihon* dragende); eene der voornaamfte rivieren van het voormalig *Parthie*.

OXYDE. Zoo noemt men de verbinding van een ligchaam met zuurftof, hetwelk geene eigenfchappen van zuren (*acida*) heeft. Men gebruikt deze uitdrukking gewoonlijk van de verbinding van een metaal met de zuurftof, de eertijds zoo genoemde metaalkalken; tegenwoordig echter past men deze benaming ook op de verbinding van andere, niet metaalachtige, ligchamen met de zuurftof, toe: zoo is b. v. het water eene verbinding van waterftof; en zuurftof, bij gevolg een *Oxyde* van de waterftof; het falpetergas, uit ftikftof en zuurftof zamengefteld, een *Oxyde* van de ftikftof; het *phosphor-Oxyde* eene verbinding van *phosphor* met zuurftof. Sommige fcheidkundigen, waaronder PROUST, meenden uit de ondervinding te mogen befluiten, dat de metalen zich flechts in twee verfchillende graden met de zuurftof konden vereenigen, en dat uit de vereeniging van de geringfte hoeveelheid zuurftof met een metaal een onvolkomen metaal-*Oxyde* (*Oxydulum*), en uit de verbinding van de meestmogelijke hoeveelheid zuurftof met een metaal, een volkomen metaal-*Oxyde*, (*Oxydum*) geboren werdt. BERTHOLLET daarentegen meende, dat de verhouding van de zuurftof tot het metaal verfchillen kon van het punt af, waarop de verbinding een aanvang nam; en dit gevoelen is door de ondervinding bevestigd, welke ons leert, dat vele ligchamen, inzonderheid metalen, waarvan men voorheen flechts twee verbindingen met de zuurftof kende, vatbaar zijn voor meerder graden van verzuring of *Oxydatie*. Om verfchillende graden van verzuring aan te toonen, heeft men de door THOMSON voorgeflagene benamingen aangenomen, en men noemt nu *Prot-Oxydum* de vereeniging van een metaal met de minst mogelijke hoeveelheid zuurftof; *Per-Oxydum*, de verbinding van een metaal met de meest mogelijke hoeveelheid zuurftof; terwijl men de verfchillende graden, die daar tusfchen liggen, door de eerfte fyllabe der Griekfche getalwoorden uitdrukt, als: *Deutoxydum*, *Trit-oxydum*, *Pent-oxydum*, *Hect-oxydum*, enz.

Oxyderen noemt men die fcheidkundige bewerking, waardoor de ligchamen op de eene of andere wijze met zuurftof (*oxygenium*) verbonden worden. Bij vele zoogenoemde onedele metalen, als: ijzer, koper, lood, tin enz., gefchiedt zulks door fmelting, gloeijng, of ook wel door dezelve aan eenen vochtigen dampkring bloot te ftellen,

len, in alle welke gevallen zij de zuurftof uit de lucht tot zich trekken, en tot *Oxydes* overgaan. De zoogenoemde edele metalen, als: platina, goud, zilver enz. verbinden zich dan eerst met de zuurftof, wanneer zij in fterke zuren worden opgelost, uit welke oplosfing zij door loogzouten als *Oxydes* worden uitgefcheiden.

OXYMORON. Eene redefiguur, waardoor men zaken, die tegenftrijdig zijn, met elkander verbindt.

OYBIN. Eene bergrots, in het Zuidelijk gedeelte van *Opper-Laufitz*, eene mijl ten Zuidwesten van *Zittau*. Zij verdient reeds als een wonder der Natuur opmerking, en prijkt bovendien met zeer fchoone bouwvallen. In een dal, amphiteatersch-wijze door hooge rotsachtige bergen ingefloten, verheft zich deze bergrots, torens-wijze, uit verbazende zandfteen-klompen, 1592 voet boven de oppervlakte der zee. Zij is aan de Zuidwestzijde, door trappen in verfchillende krommingen, toegankelijk. Boven op deze rots heeft men wel geen uitgeftrekt, maar een heerlijk gezigt op het nabijliggend bekoorlijk dal, en alleen aan de zijde van *Zittau* in het verfchiet. Bijzonder merkwaardig zijn de voortreffelijke bouwvallen van een Cölestiner-klooster, het eerfte in *Duitschland*, hetwelk van 1384 tot in de 16de eeuw beftond, benevens een voorheen aanwezig rooversflot, en de nog rondom, hoog begroeide overblijffels eener groote kloosterkerk met hare kruisgangen, naast welke zich een overrasfend kerkhof bevindt, waarop de bewoners van het in het dal liggend dorp hunne dooden begraven. Achter dit kerkhof, op een vrij plein, naast verbazende rotfen, en ook op derzelver hoogfte toppen, ziet men tegenwoordig lusthuizen, bij welke eene uitmuntende echo gevonden wordt. De afbeeldfels van dit, oor en hart ftreelend, oord zijn meestal gebrekkig, behalve die van STEINAUER en LAURIN te *Dresden*, waarvan die van den laatften tot de thypographifche en gefchiedkundige befchrijving van *Oybin*, door D. PESCHECK (*Zittau* 1792 en 1809) behooren.

P

P. Deze letter is op de Franfche munten het kenmerk, dat zij te *Dyon*, in *Bourgondie*, geftempeld zijn: in de Muzijk beteekent P. of p. *piano;* als getal letter drukt P. 400 en P. met eene ftreep er boven, 400,000 uit; terwijl PP. met weglating van de titulatuur, boven brieven geplaatst, *praemisfis praemittendis*, P. S., onder dezelve gefteld, *Post Scriptum* beteekenen, en P. M. *pro Memoria*, *pro Mille* enz. aanduiden. Op penningen en Romeinfche opfchriften beteekent P. *Publius*, *Populus*, *Pontifex*, *Pius*, *Pater*, *Parentes*, *Praetor*, *Perpetuus*, *Puer*, *Profuit;* P. P. *Pater Patriae*, *Provincia Pannonia*, *Profesfor Publicus*, *Pro Praetore;* P. M. *Pontifex*

Maximus, *Post Mortem*, *Plus Minus*; P. F. *Pius-Felix*; P. R. *Populus Romanus*; P. *Praetor*; PROC. *Proconful*; PROQ. *Proquaestor*; P. E. *Publice Erexerunt*; P. L. *Publii Libertus*; P. V. *praestantissimi* of *Primarii Viri*; P. C. *Patrono Corporis*, *Patrono Coloniae*, *ponendum Curavit*, *Praefecto Corporis*, *Post Confulatum*, en *Puero Clarisfimo*; P. D. F. *Publico Decreto Fecerunt*; P F. V. *Pro Felice*; *Victoria*; P. J. S. *Publica Impenfa Sepultus*; P. P. P. *Praefectus*, *Pecuniae Publicae*, *Pro Pietate Pofuit*, *Publice Poni Placuit*; P. P. J. *Propofuerunt Propria Impenfa*; P. R. C. *Post Romam Conditam*; P. S. F. *Pecunia Sua Fecit*; P. V. L. S. *Prout Voverat Libens Solvit*; P. A. P. B. M. *Patri*, *Avo*, *Patrono*, *Bene Merenti*, enz. Bij de fterrenkundigen wordt P. M. gebruikt, om *Post Meridiem*, en fomtijds ook, om *Post Mane* aan te duiden; terwijl P. in de voorfchriften der geneesheeren *Pugillus* aanduidt, dat is: zoo veel als men tusfchen twee vingers houden kan.

PAALWORM, *Scheepsboor-worm*. (*Teredo Navalis*), Een weeke en flijmerige worm, met een fpilrond, langwerpig lijf, en eenen harden fchelpachtigen kop, uit 2 rasp- of zaagswijze gevormde deelen beftaande, waarvan hij zich bedient, om allerlei hout, zelfs eiken, uit te hollen. Dit zoo gevaarlijk dier is reeds lang in de beide *Indiën* bekend geweest; vermenigvuldigt fterk; houdt zijn verblijf in eiken, elzen, dennen en ander hout, waarin het zich gangen ter dikte van een vinger boort, welke het met eene brooze kalkfchaal bekleedt, en wordt fomtijds wel een voet lang. De geweldige fchade, welke dit ongeacht fchepfel, vooral in 1730, in korten tijd, aan 's lands zeeweringen had toegebragt, en het gevaar van overftrooming, waaraan *Holland*, gedurende den winter te voren, was bloot gefteld geweest, deed velen naar de oorzaak en herftelling van het kwaad omzien; doch gepaste middelen, hiertegen, vond men niet, of zij waren te kostbaar, of niet gefchikt, om aan het paalwerk voor de dijken te worden in het werk gefteld, tot dat eindelijk P. VAN DER DEURE en P. STRAAT (*zie aldaar*) het leggen eener fchuinfche glooijing van kei- en klipfteen, tegen den buitenkant van den dijk bedachten. Dit werd dan ook kort daarna uitgevoerd, en het plan, naderhand, door de uitvinders nog eenigermate verbeterd, door namelijk de wieren voor den aarden dijk, tot op eene zekere laagte, af te fpitten, nieuwe wiervakken tegen den dijk te zetten, die met paalwerk, in de oude wier geflagen, werden gefchoord, en voor dit paalwerk eene fchuinfche glooijing van fteen te leggen, die tot op den grond der zee reikte. Hierdoor bleven de palen tegen de wormen beveiligd, en de dijk had minder van den drang en flag van het water te lijden. Sedert heeft men, op deze en foortgelijke wijze, de dijken aan verfcheiden oorden veel beter beginnen te befchermen, dan eertijds alleen door paalwerk pleeg te gefchieden. De plaag der Paalwormen was zoo groot, dat men op bevel der hooge overheid, in de kerken dezes lands, den Hemel ernstig om derzelver afwending

ding fmeekte. Bij de uitkomst, echter, is het gebleken, dat zij voor de ingezetenen tot eenen zegen geweest zijn.

PAARD. (Het) Het oorfpronkelijk vaderland van dit zoo bekend en nuttig dier moet tot *Azië* worden terug gebragt, en de fchoonfte Paarden vindt men nog tegenwoordig tusfchen den 20 en 36°. N. B. en 300 O. L. van *Greenwich*, tot aan den oever van den *Euphraat*; zoodat *Arabie*, *Sirie*, *Egypte* en een gedeelte van *Nubie* de landen zijn, waar de volkomenfte Paarden gevonden worden. Oorfpronkelijke wilde Paarden zijn er niet meer, maar wel *verwilderde*, waarvan men nog vele, bij groote troepen, in de Poolfche bosfchen, in de Schotfche *Hooglanden*, in *Tartarije* en in *Amerika*, werwaarts zij door de *Spanjaarden* het eerst zijn overgebragt, en wel inzonderheid in de uitgebreide landftreken van *Paraguai* enz. in menigte aantreft. Deze verwilderde Paarden zijn meestal klein, wanftaltig, wreed en ftroef van haar, dik van kop en ontembaar. Op geen dier heeft luchtftreek, voedfel en behandeling eenen grooteren invloed, dan op het Paard, en van hier het groot getal rasfen, hetwelk er tegenwoordig van beftaat. De Arabifche Paarden, inzonderheid uit de ftoeterijen van *Anneey* rondom *Palmyra*, en die van het Libanonfche gebergte tot aan dat van *Horeb*, zijn zeer beroemd door hunne bijzondere vlugheid en onvermoeidheid; de Perzifche en Barbarijfche door hunne bij uitftek fchoone geftalte, en andere voordeelige eigenfchappen; terwijl onder de Europifche Paarden de Spaanfche, vooral die uit *Andaluzie*, benevens de Napelfche en Engelfche, de laatfte uit hoofde van hunne fnelheid, waardoor zij voornamelijk in het wedloopen uitmunten (*), het meest gezocht worden. Ook in *Denemarken*, *Holftein* en *Mecklenburg* vindt men uitmuntende Paarden, gelijk mede de provincien *Vriesland* en *Groningen*, in ons Vaderland, een uitftekend zwaar ras opleveren, en wel van de hoogfte geftalte, die zich door eenen zwaren regten kop, eenen korten, fterken, gebogenen hals, zware manen en ftaart, eenen breeden rug en rond gefpleten kruis, fterke en zwaar met haar bekleedde beenen, en groote hoeven kenmerkt.

Over het algemeen genomen, zal men in de geheele fchepping naauwelijks een ander dier kunnen aanwijzen, van zoo velerlei nut, en tevens van zoo veel gebruik voor den mensch. Immers, zonder nog eens te fpreken van geheele volken, de *Kofakken*, *Tartaren*, *Kalmukken*, *Abiponers* en andere, wier hoofdbezigheid, bijna alleen, in het afrigten en berijden van Paarden beftaat, en waarvan fommigen van het vleesch en de melk grootendeels leven, behoeft men zich flechts te herinneren aan het veelvuldig nut, hetwelk deze die-

(*) Drie zoodanige Paarden zijn daardoor in *Engeland* beroemd geworden, als: het eene, *Sterling* genoemd, legde bij den eerften aanvang 82 voet in eene fekonde af; het andere, met name *Childers*, liep in den zelfden tijd, wel is waar, flechts 46 voet en 6 duim af, doch bleef zich fteeds gelijk, overliep zich nimmer, en werd niet moede; terwijl een derde, *Eclipfe* geheeten, bij de grootfte rekking 25 voet overfchreed, dit in eene fekonde twee maal herhaalde, en dus in dien tijd 58 voet aflegde.

ren voor den landbouw, het postwezen, het dragen, trekken enz. bij hun leven, aanbrengen, en zelfs na hunnen dood, wanneer hun haar tot velerlei einden, onder anderen tot gemakkelijke matrasſen en ſtoelzittingen; de huid tot leder; de tanden, ſijn gepolijst, tot knoopen, en andere ſmisterijen gebruikt worden.

PAARDENTEELT. Het aanfokken van Paarden wordt overal van veel belang beſchouwd. In ons vaderland, onder anderen, houdt men daartoe bijzondere hengſten, aan welker deugd, geſtalte en ſchoonheid veel gelegen ligt, weshalve men ook hier, reeds vroeg, verordeningen en keuren omtrent de dek-hengſten gemaakt heeft, en bij de jaarlijkſche ſchouwing premien aan de beste gekeurden toekent. De kleur van het Paard wordt niet alleen beſchouwd, als invloed op deszelfs ſchoonheid, maar ook op de ſterkte en vruchtbaarheid te hebben. Volgens de waarnemingen van den heer WOLLSTEIN zouden de donker-kleurige Paarden de vruchtbaarſte zijn, zoo als ook de moorkleurige; voorts de bruine en verder de vosſen; doch de witte de onvruchtbaarſte en zwakſte. Onze inlandſche Paarden vallen meestal geheel zwart of hoog bruin; terwijl men meent, dat vette, vochtige weiden een glanzig zwart veroorzaken. Men beſchouwt het bij de Paarden als eene algemeene wet, dat kop, hals en pooten naar den vader, het ligchaam, de grootte en het haar naar de moeder aarden; en dit zoo zijnde, zou het hoogst nuttig zijn, dat meer algemeen ook ſchoone merries bij den hengst gebragt, of dat ook hiertoe gepaste maatregelen door 's lands beſtuur genomen werden. In de provincie *Groningen* worden reeds jaarlijks aan de beste merrien ook premiën toegekend.

Men kan de merriën van Lente- tot in Zomerm. dekken; want daar zij tusſchen de 11 en 12 maanden dragen, zoo brengen zij de veulens bij de aankomst van de Lente of van den Zomer. De bevruchtte merrie blijft wel aan haar gewoon, doch niet te zwaar, werk verbonden; tegen den tijd der verlosſing, echter, brengt men haar geheel vrij, in een genoegzaam vrij verblijf, op veel ſtroo, en de verlosſing ophanden zijnde, blijft men er des nachts bij. Deze gaat gewoonlijk ſpoedig en gemakkelijk, zoodat men ſlechts zorgt om het veulen te vangen, welke voorzorg zelfs nog onnoodig is, wanneer de merrie liggende verlost, zooals menigmaal gebeurt. Na de verlosſing geeft men haar de eerſte twee dagen laauw water te drinken, met rogge- of gerſtenmeel en een weinig zout vermengd, alsmede goed, friſch hooi en roggenbrood, en vervolgens haver met hakſel te eten. Men houdt moeder en kind zoo lang in hun afzonderlijk verblijf, tot dat het vee kan in het land gebragt worden, en zoo het reeds in dien tijd is, kan men beide, twee dagen na de verlosſing, op voedzame en ruime graslanden, gerust aan zich zelven overlaten. Alhoewel de merries, kort na de werping, weder tot de voortteeling en den arbeid in ſtaat zijn, is het nogtans voor het aanfokken van goede Paarden noodzakelijk, dat men haar niet voor het

volgende jaar laat dekken, hetwelk bij de landlieden over het geheel niet genoegzaam wordt in het oog gehouden.

Het veulen zuigt de merrie van 6 tot 8 maanden; doch zoo de laatste weder dragtig is, is voor moeder en de vrucht, maar niet voor de jonggeborene, de kortste tijd de beste. Wanneer het veulen gespeend moet worden, brengt men het op eene wel bestrooide plaats of stal, en geeft het gemalen gerst of haver met zemelen, wel met water aangemengd, tweemaal daags, en na 2 of drie dagen eenig goed en zuiver hooi; terwijl men het, onder de zachtste behandedeling, volkomen schoon houdt. Dertig maanden oud zijnde, wordt het jonge Paard, gelijk alle anderen, op stal gebragt, en vervolgens aan toom en arbeid, met vele zachtzinnigheid gewend. De hengst-veulens worden in het voorjaar of den Herfst, bij eenen driejarigen ouderdom, tot ruinen gesneden, in welke bewerking, volgens Le Franq van Berkhey, de *Hollanders* niet de minste meesters van *Europa* zijn. Een volwasfen hengst heeft 40, eene merrie 36 tanden; ontbrekende aan de laatste, gewoonlijk, de 4 haak- of wolftanden. Volgens den staat van wisseling noemt men de tanden eerst melktanden, die doorgaans 4 maanden 8 in getal blijven, vervolgens veulen-tanden, di 2 in getal zijn, en het dier omtrent 2 jaar behoudt, waarna zij regelmatig afwisselen, en eindelijk paardentanden. De hoektanden verwisselen op eenen ouderdom van 4½ of 5 jaar, zoodat een vijfjarig Paard alle tanden gewisseld heeft. De ouderdom der Paarden wordt uit de tanden vrij naauwkeurig opgemaakt.

Wat het voeder de Paarden betreft; hier omtrent moet op de soort, hoeveelheid en wijze van toediening gelet worden. Gras en klaver is voor hen zeer heilzaam; maar de weide veel beter, dan de stalvoedering. Sappige planten of gewassen, zoo als roode en witte klaver, wortelen en aardappelen, als stalvoeder, te veel gegeven, veroorzaken slappe vezelen, wijde ingewanden en een zwakkelijk gestel. Het hooi, dat men aan de Paarden geeft, moet van hoog land droog gewonnen en niet muf of beschimmeld zijn: ook mag men hun goed stroo toedienen. Het Paard, zoowel in de weide als op stal, zeer kiesch zijnde, moet men hetzelve ook niet meer in de ruif of kribbe geven, dan het gebruikt, en het vooral niet te veel in eens, maar liever verscheidene maal daags voederen. Als een graanëtend dier, is goede en zware haver voor het Paard het beste voeder: drooge boonen zijn het best voor Paarden, die zwaar moeten werken; weit, gerst en rogge moeten met voorzigtigheid worden toegediend, omdat zij de ingewanden te veel uitzetten, en wel eens kolijk, verstoppingen en andere ongevallen veroorzaken. Sommigen keuren de rogge geheel af, en verkiezen liever, bij een vermoeid paard, zulk brood.. Hakfel van goed haver- of gerstenstroo, vermengd met haver, is een uitmuntend middel voor de spijsvertering; wordende de haver daardoor fijner gekaauwd, met chijl vermengd, en in eene voedende pap veranderd. De stalling der Paarden moet matig licht, van eene

middelbare warmte, luchtig, maar zonder togt, en volkomen zuiver zijn. Men moet zorgen, dat de ruiven schoon zijn, en dat de Paarden geene stof kan in de oogen vallen; terwijl men hen nooit eenig ander dan volkomen zuiver water moet te drinken geven. Ook het Paard zelf moet, door vernieuwing van strooisel, roskammen, borstelen en wasschen, zindelijk worden gehouden, en elke verandering, die in den leefregel van hetzelve zal plaats hebben, moet trapswijze geschieden, zoodat het dus nimmer in eens van groen tot droog voeder overga. Het is hoogst nadeelig, om op droog voeder, vooral, wanneer het in groote hoeveelheid genooten is, onmiddellijk water te geven.

PAARLEN zijn een voortbrengsel van de Paarlemoer-schelp, (*Mytilus Margaritifer*), welke in de *Oost-* en *West-Indische* wateren, en andere zeeën der warmere luchtstreek, gevonden wordt. Men vindt dezelve in sommige streken aan de rotsen, in de diepte der zee, in menigte bij elkander. Zoodanige plaatsen noemt men Paarlbanken, waarvan die bij het eiland *Ceilon*, op de kust van *Japan* en in den Perzischen zeeboezem, bij het eiland *Bahrem*, de beroemdste zijn. Ook op de kusten van *Java*, *Sumatra* en andere plaatsen, en in het Westen aan de kusten van *Terra Firma* en de *Mexikaansche golf* wordt deze schelp gevonden; doch zijn de Oostersche Paarlen de schoonste en kostbaarste. — Over de eigenlijke natuur der Paarlen is men in het onzekere. Sommigen houden dezelve voor onbevruchte eijeren der schelpen; anderen voor uitwassen of verhardingen, door ziekte veroorzaakt, en daardoor ontstaande, dat het in de schelp levende dier de openingen, welke door het inboren van zekere wormen zijn te weeg gebragt, weder tracht aan te vullen en te stoppen; terwijl nog anderen van oordeel zijn, dat zij uit het verhard sap der schalen bestaan, waarmede de schelp jaarlijks zijn huis vergroot.

De schoonheid der Paarlen is gelegen in hare grootte, in derzelver volkomen ronden vorm, fijn polijsel, en helder, doorschijnenden glans; en dit bepaalt ook hare waarde. De grootste zijn van eene kleine walnoot; doch worden zelden gevonden; de zoogenoemde *Kers-paarlen*, die de grootte van eene kers hebben, integendeel, menigvuldiger, maar zijn ook nog zeer duur. Bovendien heeft men ronde, bes- en uijen-vormige, alsmede *Baroque* of scheeve Paarlen. In *Europa* worden de Paarlen van wit water het meest gezocht; doch de *Indianen* en *Arabieren* geven aan die van geel water den voorang. Sommigen zijn roodkleurig, anderen trekken naar het zwarte, en nog anderen zijn geheel zwart. In den *Voigtlandschen* kreits van het koningrijk *Sakse* vindt men in de rivier *de Elster*, van haren oorsprong tot aan het stedeke *Elsterberg*, alsmede in de beken en molenvlieten, die in haar uitstorten, Paarlen van verschillende deugd, en de Paarl-visscherij, hier sedert 1621 opgerigt, wordt voor lands rekening gedreven. Ook de rivieren de *Watawa* en *Moldau*, in *Boheme*, leveren Paarlen, somtijds van eene uitstekende schoonheid op, die door onkundigen wel eens voor Oostersche betaald worden. Hier

loopt de Paarlvisfcherij voor rekening der grondeigenaars. De Paarlen waren reeds in de oudheid een voorwerp van fieraad en weelde. Men verhaalt, dat CLEOPATRA de grootfte Paarl (omtrent ½ millioen guldens waardig) bij gelegenheid van een gastmaal, in wijnazijn zoude opgelost, en op de gezondheid van ANTONIUS gedronken hebben. Eene andere Paarl, *la Peregrine* genoemd, werd aan PHILIPPUS II, koning van *Spanje*, overhandigd: zij was ovaal, had de grootte van een duivenei, en werd op 80,000 dukaten gefchat. De fchaal van de Paarlmoer-fchelp levert het Paarlemoer op, welks gebruik genoeg bekend is.

PAARL-VISSCHERIJ. Deze houdt tweemaal in het jaar, namelijk in Lente- en Gras-, en in Oogst- en Herfstm., een aanzienlijk getal menfchen bezig, en is een hoogst gevaarlijk en moeijelijk werk. Zij gefchiedt door Duikers, die van jongs af daartoe gewend worden. Zij varen met eene boot naar de Paarlbank, doen een touw om het lijf, dat aan de boot wordt vast gemaakt, en binden onder hunne voeten eenen zwaren fteen, om des te fpoediger te zinken. Gewoonlijk moeten zij van 8 tot 12 vademen diep nederdalen, voor dat zij fchelpen aantreffen. Hunne neusgaten en ooren zijn met boomwol toegeftopt, en aan den arm is eene in olie gedoopte fpons gehecht, die de duiker fomtijds aan den mond houdt, om adem te halen, zonder tevens water in te flikken. Bovendien neemt ieder duiker een mes of ijzer mede, om de fchelpen van de rotfen los te maken, alsmede een mandje of net, om ze daarin te verzamelen. Wanneer het laatfte gevuld is, of de duiker het niet langer onder water kan houden, ontdoet hij zich fpoedig van den fteen aan zijne voeten, trekt aan het touw, en wordt fchielijk opgetrokken: gefchiedt dit niet haastig, dan is hij verloren. Behalve dit dreigen hem nog andere gevaren: niet zelden verliest hij zijn leven door eenen vratigen haai, die hem of geheel verflindt, of deerlijk verminkt; terwijl zijne gezondheid bij dit moeijelijk werk onophoudelijk gekrenkt wordt. Andere duikers bedienen zich van de *Duikers-klok* (zie DUIKERS), en kunnen door dezelve vrij lang onder water blijven. De aldus gevangene Paarlmosfels worden op het ftrand ontladen, en in eene menigte van kleine putten, van 4 of 5 voet in het vierkant, geworpen, welke met hoopen zand, ter hoogte van eene mans lengte, bedekt worden. In dezen ftaat laat men de fchelpen liggen, tot dat regen, wind en zon dezelve geopend hebben, wanneer het zich daarin bevindende dier fterft en verrot, en de Paarlen, dus los gemaakt zijnde, in den put vallen. De putten van de grofste vuiligheid gezuiverd, en de fchalen er uit genomen zijnde, wordt het zand verfcheidene malen gezift, om de Paarlen af te fcheiden, waarbij echter, in weerwil van alle aangewende voorzorg, vele verloren gaan. Wanneer de Paarlen gedroogd en gezift zijn, gaan zij nog eens door eene zeef, om de grootfte van de kleinfte te fcheiden, waarna de laatfte voor *zaad* van Paarlen, en de eerfte in openbare veiling verkocht worden.

den. TAVERNIER ſpreekt van eene Paarl, die in 1633, door eenen Perzifchen keizer, van eenen *Arabier* voor 110,400 P. St. gekocht was.

PAAUW. (De) Deze vogel behoort tot de orde der hoenders, en kenmerkt zich voornamelijk door eenen met omgekrulde veren bedekten kop, zeer lange ſtaartpennen, die met oogvormige vlekken zijn geteekend. Hij behoort oorſpronkelijk in *Oost-Indië* te huis, en werd ſedert den tijd van ALEXANDER *den Grooten* naar *Europa* gevoerd, en aldaar voortgeplant. Het mannetje is, wegens de onbeſchrijfelijke pracht van zijnen ſtaart, een der ſchoonſte dieren, en hierom zijn zij ook, meer dan om hun nut, gezocht en bemind. Hij kan zelfs, volgens BUFFON, het koloriet der ſchoonſte bloemen, den luister der edele geſteenten, en de majeſteit van den regenboog overtreffen. Ondertusſchen verkrijgt deze ſtaart, bij de jonge Paauwen, niet voor het 3de jaar zijnen volkomenen groei, wanneer ook eerst het vederkuifje op den kop te voorſchijn komt. Somtijds, doch zelden, onmoet men onder hen ook hennen, die ſoortgelijke ſchoone vederen, als de mannetjes hebben. De hennen leggen van 8 tot 12 eijeren, en broeijen 30 dagen. De Paauwen, waaronder men ook eene witte bijſoort vindt, eten gaarne ſmakelijke vruchten, en, vrij in de tuinen rondwandelende, zullen zij zich op aardbezien en andere fruit, of jonge plantjes, vergasten.

PACIFICATIE VAN GEND. Onder dezen naam is dat verbond van bevrediging bekend, hetwelk den 8 van Slagtm., van het jaar 1576 te *Gend* in *Vlaanderen* geſloten werd tusſchen de ſtaten van *Braband*, *Vlaanderen*, *Artois*, *Henegouwen*, *Valenciennes*, *Rijsſel*, *Douai*, *Orchies*, *Namen*, *Doornik*, *Utrecht* en *Mechelen* ter eener, en den Prins van *Oranje*, benevens de ſtaten van *Holland* en *Zeeland*, ter andere zijde; terwijl andere Nederlandſche gewesten kort daarop mede tot hetzelve toetraden. De eerstgenoemden waren tot dien tijd toe onder de gehoorzaamheid van *Spanje* gebleven, of hadden zich daaraan op nieuw moeten onderwerpen; terwijl de laatſten, ſchoon nog ſteeds 's konings regt op deze landen erkennende, met de grootst mogelijke opofferingen den ſtrijd, om ſtaatkundige vrijheid, en vrijheid van geweten, reeds meer dan acht jaar lang vol gehouden hadden. Maar bij de eerstgenoemden was mede het verlangen naar herſtel, der onder de Spaanſche overheerſching geſchondene, privilegien algemeen, en dat verlangen werd opgewekt en aangevuurd door de geweldenarijen en ongehoorde gruwelen, welke zich het Spaanſche krijgsvolk en de Spaanſche grooten, nu vooral ſedert eenigen tijd, onder den ſchijn van des konings belangen te bevorderen, veroorloofd hadden. Beide partijen vermeenden, dat de tijdsomſtandigheden en de geſteldheid hunner zaken hun regt gaf, om zich, zonder krenking van 's konings regt, te verbinden tot hunne onderlinge beſcherming. Om dan het vreemde geweld met vereenigde krachten van den gemeenen Nederlandſchen bodem te verdrijven, en ver-

vervolgens, door herftelling van de oude regten en vrijheden des volks, deszelfs welvaart te doen terug keeren, floten zij deze *Pacificatie* of bevrediging, bij welke zij zich verbonden, om elkander tot dat einde met goed en bloed te willen bijftaan, en op het ftuk van den godsdienst elkander te zullen verdragen; want, fchoon zich te voren in de Zuidelijke gewesten geen gering aantal Hervormden bevond, hadden dezelve echter, toen de Spaanfche wapenen daar de overhand kregen, moeten wijken, en zich in *Holland* en *Zeeland* nedergezet, waardoor dan in deze laatstgenoemde gewesten de Hervormden verreweg de meerderheid uitmaakten. Prins WILLEM van *Oranje* befchouwde dit verbond als ten hoogfte wenfchelijk, en het is vooral aan zijne onvermoeide pogingen, om de gemoederen der verfchillende gezaghebbers in juiste, daartoe vereischt wordende, ftemming te brengen, toe te fchrijven, dat hetzelve tot ftand is gekomen. De *Pacificatie* van *Gend* had echter niet onmiddellijk die groote gevolgen, welke velen er van verwachtten; want toen weldra de bijzondere tegenftrijdige belangen weder boven kwamen, werd het algemeen belang, door hetwelk de vereeniging tot ftand gekomen was, vergeten, waaruit voortvloeide, dat de Roomschgezinde gewesten onder elkander eene afzonderlijke vereeniging floten, en zich ook, zonder de toetreding van *Holland* en *Zeeland*, met JAN VAN OOSTENRIJK verdroegen, die door koning FILIPS als landvoogd in de *Nederlanden* was gezonden, om den overledenen REQUESENS te vervangen. Schoon nu door deze omftandigheden de *Pacificatie* van *Gend* inderdaad verbroken werd, gaf het een en ander echter, drie jaar later, aanleiding, dat onder het beleid van Prins WILLEM ook die gewesten, in welke de Hervorming ingevoerd was, zich nader met elkander verbonden, en de vermaarde *Unie van Utrecht* floten.

PACTOLUS. Eene rivier in *Lydië*, op het Tmolifche gebergte ontfpruitende, waarvan vooral de oude dichters dikwijls gewag maken, omdat men zeide, dat zij op haren bodem goud mede voerde, en wel, volgens de fabel, federt dat MIDAS zich in dezelve gebaad had.

PACUVIUS. Eene der oudfte Latijnfche dichters, te *Brundifium* geboren, zusters zoon van ENNIUS. Hij beoefende te *Rome* de fchilderkunst, en fchreef treurfpelen, waarvan de ftijl echter nog zeer ruw en onbefchaafd was. Wij bezitten van zijne werken flechts zeer weinige fragmenten.

PADDE. (Zie KIKVORSCH.)

PADDESTOELEN. of *Champignons*, die in andere ftreken van *Europa* een vrij algemeen gezocht voedfel opleveren, en in de keukens onzer gegoede landgenooten niet geheel onbekend zijn, maken een geflacht op zich zelven uit, waarvan onderfcheidene foorten gevonden worden. Zij groeijen in weinig tijds op de aarde, op mesthoopen, boomen, heesters en in weilanden; hebben geene bloemen of bladeren; fchieten meestal eenen dikken, ronden, vleeschachtigen, kor-

korteren of langeren ſteel, waarop een ſponsachtig, rond of gepunt vlezig hoofd of kruin zit, dat gebladerd of geſchilferd is; in den verderen groei zich uitbreidt; min of meer plat wordt, en ſomtijds bij anderen van verſcheidene pijpjes voorzien is. Alhoewel de Champignons, vooral in *Frankrijk*, veel, en zonder ſchadelijk gevolg, gebruikt worden, heeft men daarvan echter zeer ongelukkige uitwerkſels gezien, die haar te regt onder het vermoeden van vergiftigend te zijn, gebragt hebben, gelijk hiervan vele voorbeelden zouden kunnen worden aangevoerd. Niet geheel ongepast is dus de naam van *Duivelsbrood*, om het gevaar en ſchadelijke van dit gewas aan te duiden, waarmede hetzelve door onze landgenooten ſomtijds is beſtempeld. Het is dus van het hoogſte belang, de onderſcheidene kenteekenen te weten, waardoor de gevaarlijke van deze planten van de eetbare onderſcheiden worden, zoo wel als die, waaraan men de laatſte kan kennen. Volgens GMELIN doen een onaangenaam, uiterlijk aanzien, eene donker blaauwe, zwarte, groene, of afwisſelende kleur niets goeds vermoeden: wanneer de champignon, bovendien, een' bedorven reuk heeft, of ſpoedig tot bederf overgaat; wanneer zij zeer kleverig en taai is, of eenen hollen ſteel heeft, dan heeft men, echter met eenige uitzonderingen, gegronde redenen, om zich voor derzelver gebruik te wachten. Daar men, ondertusſchen in *Boheme* en in *Siberie* alle Paddeſtoelen eet, en de *Zwitſers* van de meesten gebruik maken, welker ſteelen men vast vindt, en daarentegen verwerpen, die eenen hollen ſteel hebben, en men in *Neder-Lauſitz* eene ſoort van Paddeſtoelen, *Liebritzen*, zonder nadeel eet, die op vele andere plaatſen vergiftig zijn, zoo ſchijnt men het voor zeker te mogen houden, dat de eetbare Paddeſtoelen hare ſchadende hoedanigheid niet oorſpronkelijk bezitten, maar dezelve zoowel van den aard des gronds, als door daarop te lang te blijven ſtaan, verkrijgen; en dit laatſte is de oorzaak, dat zij zwartachtig, blaauw of rood worden.

Onder de eetbare Paddeſtoelen behooren de volgende *kampernoeljes:* 1. de gele of zeemleerige (*Agaricus Cantharellus* L.); 2. de onverdeelde (*A. integer*) waarvan men roode, gele en groene heeft, en bij welker inzameling men zeer omzigtig moet zijn, en haar wel van de *geſteelde* Paddeſtoelen (*A. Caulescens*) onderſcheiden, die hevige brakingen te weeg brengen; 3. de Lekkere (*A. delicioſus*), die in boom-olie ingelegd, en bewaard wordt, en dan onder den naam van *Oronge* bekend is; 4. de melkgevende (*A. lactifluus*); 5. de gewone (*A. Campestris*); 6. de violette Kampernoelje (*A. Violaceus*); 7. de kaneelkleurige (*A. Cinnamomeus*) en 8. de eenzame (*A. Separatus* L.) — Tegen deze 8 eetbare ſtaan 10 vergiftige en 6 ſchadelijke over. Onder de zwammen, mede onder de orde der Paddeſtoelen behoorende, is de eetbare (*Boletus edulis*) en de gele (*B. edulis luteus* L.), vooral de eerſte, zeer gezocht; zijnde de overige allen verdacht. Van de Morilje (*Phallus esculentus*, L.) heeft men 2 ſoorten, die eetbaar zijn; doch de overige zijn gevaarlijk. De roo-

roode gele Knodszwam (*Clavaria coralloides* en *Fastigiata*), worden door de liefhebbers, mits wel bereidt, sterk gezocht, alhoewel zij, uithoofde der kwade gevolgen, billijk worden verdacht gehouden. De *Tartuffel*, ook *Aardbuil*, en bij de Duitschers *Truffel* genoemd, (*Lycoperd. Tuber.* L.) vergoedt alleen door zijnen aangenamen smaak het schadelijke der overige stuif-zwamsoorten. Alle de anderen zijn schadelijk, en moeten nimmer gebruikt worden: ook als men het beste soort van dit gewas meent gekozen te hebben, moet men nog, bij de zuivering en gereedmaking, ten hoogste oplettend zijn, om de schadelijkheid af te weren, die van buiten wordt aangebragt. In alle gevallen is deze leerachtige spijze, de beste niet uitgezonderd, bezwaarlijk te verteren, en kan dus niet wel onder de nuttige geteld worden. Men moet zich indedaad, uit aanmerking van een en ander, verwonderen, dat de aanzienlijken der aarde, daar zij zoo vele gezonde en smakelijke voortbrengsels uit het groeijend rijk bezitten, hunne toevlugt tot spijzen nemen, die altijd verdacht, en bij welker gebruik wel, bij voorraad, geneesmiddelen mogten bij de hand zijn. Moet men dit niet eene zucht noemen, om zonderling te zijn, om iets te hebben, dat het algemeen niet heeft? — eene grilligheid!

PADERBORN. Een voormalig bisdom in den Westphaalschen kreits, thans aan *Pruissen* behoorende. Het wordt door een ruw gebergte, de *Egge* genoemd, in het Beneden- en Openwaldsche distrikt verdeeld; bevat eene uitgestrektheid van 50 v. m., en telt omtrent 10,000 inwoners. Het land, schoon nog voor aanmerkelijke verbeteringen vatbaar, is, over het geheel, inzonderheid tusschen de *Alme* en *Diemel*, zeer vruchtbaar, en men vindt er eene aanzienlijke varkens- en schapenteelt; alsmede ijzer, steenkolen, zout en vele en uitgebreide bosschen. De hoofdstad van gelijken naam, is in eenen onderwetschen trant gebouwd, en telt 5,400 inwoners, die voornamelijk van den landbouw en veeteelt leven. Bovendien vindt men er eene tabaksfabrijk en zeepziederijen. De *Pader*, eene kleine rivier, waaraan de stad ligt, ontspringt uit vijf bronnen met zulk eene kracht, dat zij, op eenen afstand van 20 schreden van haren oorsprong, door haren sterken stroom, reeds eenige molens in beweging brengt. Behalve de dom, een bezienswaardig gebouw, en een gymnasium, heeft *Paderborn* eene school voor de godgeleerdheid en wijsbegeerte, die den naam van universiteit voert, welke in 1623 plegtig werd ingewijd.

PADISHAH, is een titel, welke de Turksche keizer zich zelven geeft, en uit de woorden: *Pad*, beschermer of troon, *Shah*, koning of vorst, is zamengesteld. Voormaals gaven de Turksche keizers dezen titel, onder de Europische mogendheden, alleen aan de koningen van *Frankrijk*; doch tegenwoordig geven zij dien ook aan de Oostenrijksche en Russische keizers.

PADUA. Eene oude aanzienlijke stad, in het Lombardisch Venetiaansch koningrijk, welke door middel van een kanaal met de *Brenta* gemeenschap heeft. De kathedrale kerk behoort tot de rijkste

ſte in geheel *Italië*. In de Sacristy is het beeld van PETRARCHA, die domheer bij dezelve was, en haar een gedeelte zijner boekerij gemaakt heeft. De Franciskaner kerk, *Chiesa del Santo*, is uit hoofde harer kostbaarheden en prachtige gedenkſtukken bezienswaardig. Voor dezelve ſtaat de beeldzuil te paard, welke de republiek *Venetië* voor haren beroemden veldheer, GATTAMELATA, liet oprigten. Over het algemeen telt men in *Padua* 96 zoo kerken als kloosters. Het bisſchoppelijk *Seminarium*, door den kardinaal BARBARIGO in de 11de eeuw vernieuwd, is een uitmuntend opvoedings-inſtituut voor 100 jonge geestelijken, en bezit tevens eene beroemde boekdrukkerij van Latijnſche, Griekſche, Hebreeuwſche en Oosterſche ſchriften. De univerſiteit is zeer beroemd. Zij werd door keizer FREDERIK II geſticht; munt in het geneeskundig vak bijzonder uit, en bevordert ook *Joden* en *Turken* tot de doktorale waardigheid; doch het getal der zich oefenende jeugd, hetwelk oudtijds ettelijke duizend bedroeg, is tegenwoordig aanmerkelijk verminderd. Bovendien heeft men te *Padua* eene maatſchappij van wetenſchappen, fraaije letteren en kunsten, welke door den ſenaat met een fonds tot bezoldiging der leeraren, en ter bekostiging der uitgeloofde prijzen, voorzien is. Het voornaamſte univerſiteits gebouw is *Il Palozzo degli ſtudie*, hetwelk met de afbeeldſels der beroemdſte Hoogleeraren pronkt: ook behooren nog tot dezelve 12 verſtrooid leggende collegiehuizen, de ſterrenwacht op het oude ſlot, een kruidtuin, een ontleedkundig theater enz. Onder de verdere gebouwen onderſcheiden zich het raadhuis, het paleis van *Podesta*, de ſchouwburg, de ſtads boekerij en andere. Men vertoont hier het vermoedelijke graf van den Trojaanſchen held ANTENOR. — Het getal der bewoners van *Padua* bedraagt 40,000; doch het konde grooter zijn, omdat geheele ſtraten onbewoond, en met gras bedekt zijn. De handel is meestal in handen der Joden, die een afzonderlijk gedeelte der ſtad bewonen. Men vervaardigt er lakens en zijden ſtoffen. In den zomer is het in de ſtad zeer levendig, vooral bij de jaarmarkt in Zomermaand, wanneer de rijken en aanzienlijken uit den omtrek hier zamenvloeijen, en zich eenigen tijd ophouden. Het gebied van *Padua* is eene der ſchoonſte en vruchtbaarſte landſtreken van *Europa*, en bevat 300,000 inwoners. Stad en land behoorden voorheen aan de Republiek *Venetië*; kwamen naderhand, bij derzelver vernietiging, als eene ſchadeloosſtelling, aan het huis van *Oostenrijk*; werden door hetzelve, in 1805, weder aan NAPOLEON afgeſtaan; doch bevinden zich tegenwoordig wederom onder Oostenrijkſche heerſchappij.

PADUS. De Romeinſche naam van de rivier de *Po*. In dezelve wordt PHAËTON gezegd omgekomen te zijn.

PAEAN. Eigenlijk een oude bijnaam van APOLLO, doch door het gebruik voornamelijk een *Hymnus* ter eere van dien god, waarin het *iö Paean* als een plegtige juichtoon werd aangeheven.

PAEDAGOOG. Met dezen naam beſtempelden de *Grieken* die huis-

huisfelijke leermeesters hunner kinderen, welke uit de befchaafdften hunner flaven de zorg over dezelve hadden; hun te huis de eerfte gronden der noodwendigfte kundigheden leerden; over hun gedrag waakten; hen overal, vooral in de fcholen, vergezelden, en daarom ook in groote achting bij hunne heeren ftonden. Het is een louter misbruik van dit woord, wanneer men aan hetzelve eene min achtenswaardige beteekenis geeft.

PAEDONOMUS. Bij de *Lacedemoniërs* een magiftraats perfoon, die de jonge lieden onder zijn opzigt had. Zij werden, 7 jaar oud zijnde, bij hem gebragt, wanneer hij hen in zekere klasfen verdeelde, welke fteeds bij elkander waren, te zamen aten en dronken, en zich in allerlei zaken oefenden, waarbij zij zeer ftreng gehouden werden. Uit de grootfte en verftandigfte jongelingen ftelde hij, over iedere klasfe, eenen bijzonderen *Paedonomus*, die nevens hem het toezigt had. Men befchouwde de jongelingen als niet aan hunnen vader *alleen*, maar als aan de geheele republiek *in gemeenfchap* toebehoorende, weshalve het ook aan ieder burger vrij ftond, om hen te vermanen en te beftraffen.

PAGANALIEN. Een feest bij de oude *Romeinen*, hetwelk volgens verordening van Servius Tullius, in ieder distrikt (*pagus*), ter eere van deszelfs befchermgod, jaarlijks, na het inzamelen van den oogst gevierd werd, en waarbij ieder landbewoner aan den opziener van het feest een ftuk geld moest fchenken, waarvan echter de muntflag verfchilde, naar gelang het door mannen, vrouwen of kinderen gegeven werd. Tullius had bij dit feest nog ten oogmerk, om de juiste fterkte der bevolking op te nemen.

PAGE. Een edel knaap, of jongeling van adel, die ten hove bij vorstelijke perfonen de opwachting heeft. In de middeleeuw werden de zoons van edellieden opzettelijk tot deze bediening opgeleid, en aan het hof gezonden, om zich in ridderlijke bezigheden te oefenen, en de zeden en gebruiken van hetzelve te leeren.

PAGODEN. Zoo noemt men de afgoden-tempels der *Hindus*, en andere godsdiensftige gezindheden in het Zuidelijk deel van *Azië*, bij voorb. in *China* en *Oost-Indië*, met uitzondering der *Mohammedanen* aldaar, die hunne tempels *Moskeen* heeten. De Pagoden zijn van fteen en hout gebouwd; ftaan op een vrij plein, hetwelk met obelisken, zuilen en andere werken van bouwkunst verfierd is; zijn zeer groot en hoog, en vertoonen eene ongemeene pracht. De gedaante van het gebouw is gewoonlijk een kruis, waarvan de vier einden even lang zijn, en hetgeen met een boog-, torenachtig dak bedekt is. Van binnen vindt men, behalve velerhande kostbaarheden, altaren en de ftandbeelden der vereerde goden, welke laatfte men insgelijks *Pagoden* noemt. Soortgelijke ftandbeelden vindt men in eene Pagode in zeer grooten getale: zij zijn gewoonlijk van gebrande aarde zamengefteld, wanftaltig, zonder eenige uitdrukking gevormd; rijk verguld, niet zelden van eene kollosfale grootte, en worden naakt of gekleed,

ſtaande, of met de beenen kruiſeling over elkander zittende, afgebeeld. De godsdienst, welke in deze tempel-gebouwen verrigt wordt, beſtaat in offers en geſchenken, godsdienſtige danſen en gezangen, en ook doet men bedevaarten derwaarts. In *Benares*, *Siam* en *Pegu*, doch voornamelijk in *Jaggrenat*, vindt men merkwaardige Pagoden.

PAGODE, of POGADE, is eene oude Malabaarſche gouden munt, op de kust van *Coromandel*, in *Oost-Indien*, die omtrent een dukaat bedraagt. Eene oude Pagode doet ten naaste bij 4½, doch eene nieuwe ſlechts 3½ Rupijen.

PAIR. Oorſpronkelijk *Pares regni*, die van gelijke geboorte als de koning, en onder de kroon-vaſalen de naaste tot den troon waren. In *Frankrijk* en *Groot-Brittannie* werd hunne magt en getal van tijd tot tijd bepaald, tot dat de waardigheid van Pair alleen aan zekere familien en perſonen werd uitgedeeld. In *Engeland* en *Schotland* heet *Pair* (*Peer*) een edele lord, die zitting en ſtem in het huis der lords, of hoogerhuis, heeft, hetwelk ook hierom het *Huis der pairs* genoemd wordt. Offchoon de Engelſche adel verſcheidene trappen heeft, zoo zijn echter de *Pairs*, zij mogen dan aartsbisſchoppen, hertogen, markiezen, graven of barons zijn, in alle openbare handelingen, in hunne ſtemmen in het parlement enz. onder elkander gelijk. Hunne voorname voorregten beſtaan daarin, dat zij erfelijke, koninklijke geheimraden zijn; niet in hechtenis kunnen genomen worden, uitgezonderd bij hoog verraad; geenen eed behoeven af te leggen, maar hunne betuigingen alleen met hun woord van eer kunnen bekrachtigen; hunne huizen van allen regtsgebied bevrijd zijn, en zij door niemand dan door de Pairs van het rijk kunnen teregt geſteld worden.

De Pairs in *Frankrijk* beſtonden eertijds uit 12 onmidellijke kroonvaſalen, welke in ſtaatsgeſchillen moesten regt ſpreken, en het hoogſte geregtshof, ook het koninklijke genoemd, uitmaakten. De koningen, echter, hebben naderhand deze pairſchappen aanmerkelijk vermeerderd. Zij werden in geestelijke en wereldlijke verdeeld, en de prinſen van den bloede, benevens de gewettigde prinſen, waren geboren Pairs, dat is: zij genoten alle regten en voorregten, aan die waardigheid verknocht, zoodra zij 20 jaar bereikt hadden. De Pairs hadden zitting en ſtem in het parlement van *Parijs*, en woonden, bij gewigtige openbare voorvallen, deszelfs vergadering bij. Met de omwenteling ging de waardigheid van Pair te niet; doch LODEWIJK XVIII herſtelde dezelve; terwijl bij de conſtitutie eene kamer van afgevaardigden en eene andere van Pairs, thans uit ruim 200 leden beſtaande, verordend werd, onder bepaling, dat de prinſen van den bloede, door het regt van geboorte, daartoe behoorden; doch de overige leden, zonder aan een getal gebonden te zijn, door den koning moesten benoemd worden.

PAISIELLO of PASSIELLO. (GIOVANNI) Deze beroemde toonkuns-

kunstenaar was kapelmeester van den koning van *Napels*, en sedert 1809 lid van het instituut van *Frankrijk* enz. Hij genoot eenen geruimen tijd in het *conservatorium* van *Onofrio* het onderwijs van den onsterfelijken DURANTE, vervaardigde verscheidene toonstukken, en werd in 1763 aangezocht, om voor het tooneel van *Bologna* een zangstuk in muzijk te brengen. Van nu af, zijnen arbeid onafgebroken voortzettende, bezocht hij de voornaamste steden van *Italië*, waar zijne stukken eene algemeene goedkeuring verwierven. Zijn roem verspreidde zich nu wijd en zijd, en reeds was hij met het Londensch tooneel in onderhandeling, toen hij van wege het Russische hof, onder eervolle en de voordeeligste voorwaarden, naar *Petersburg* werd genoodigd. Hij reisde in 1776 derwaarts, en gaf hier, behalve verscheidene andere muzijkstukken, ook nog voor de keizerin een theoretisch werk uit, waarvoor hij, boven zijne aanzienlijke jaarwedde, nog een pensioen van 900 roebels ontving. Na verloop van 9 jaar keerde hij naar *Napels* terug, en werd door FERDINAND IV, op een jaargeld van 1200 dukaten, tot zijnen kapelmeester verkozen, en in 1799, bij de omwenteling aldaar, en na de vlugt van het hof naar *Sicilië*, door het nieuw bestuur tot muzijkmeester der Natie aangesteld. Hij aanvaardde dien post; doch dit werd hem, door de koninklijke familie, na hare terugkomst, zoo euvel opgenomen, dat hij, met verlies van zijn jaargeld, in den kerker werd geworpen, en alleen uit achting voor zijne talenten van de doodstraf bevrijd bleef. Na verloop van 2 jaar verkreeg hij eerst zijne vrijheid, waarna hem in 1801 door NAPOLEON het zamenstellen van een *Te Deum*, voor het vredesfeest te *Parijs*, werd opgedragen, hetgeen op Paschen van 1802, in de kerk *Notre Dame* werd uitgevoerd, en waarbij hij, op verlangen van den eersten consul, in persoon tegenwoordig was. Hij ontmoette in *Parijs* het vleijendst onthaal, en vergenoegde zich, onder verscheidene eervolle en voordeelige aanbiedingen, met den post van bestuurder der kapel, die hij uit de voornaamste kunstenaars zamenstelde. Behalve verscheidene misfen, motetten, gebeden enz. en het zangspel *Proserpina*, stelde hij hier de muzijk eener groote mis voor twee kooren, een *Te Deum*, en eenige gebeden voor de keizers krooning; doch voor zijne echtgenoote het klimaat van *Parijs* niet gunstig zijnde, verliet hij, na een verblijf van $3\frac{1}{2}$ jaar, die stad en keerde naar *Napels* terug. Latere aanzoeken, om derwaarts weder te keeren, moest hij, uit hoofde zijner zwakke gezondheid, van de hand wijzen; doch zond hij jaarlijks op den 15 van Oogstm aan NAPOLEON een kerkmuzijk. Toen JOZEPH BUONAPARTE den troon van *Napels* beklom, bevestigde deze hem in zijne ambten, en schonk hem een jaargeld van 1800 dukaten; terwijl hij van NAPOLEON het kruis van het legioen van eer, met een pensioen van 1000 franken, en van JOZEPH de orde der beide *Sicilien* ontving; voorts tot lid van de koninklijke maatschappij van *Napels* en voorzitter van het koninklijk *conservatorium* benoemd, en in 1809 tot buitenlands

lid van het instituut van *Frankrijk* aangesteld werd. Zijne gezondheid nam sedert aanmerkelijk af, en hij stierf in Zomerm. 1816, in het 75ste jaar zijns levens.

Onder de stukken van PAISIELLO, die de algemeene goedkeuring op alle tooneelen van *Europa* verwierven, behooren de navolgende, als: *la Molinara; il Re Teodoro die Venetia; il Barbiere di Seviglia; Nina; la serva padrona; l'Amor contrastato; l'Innocent fortunata; la Grotta di Trofonio; l'Olimpiade* en anderen; terwijl onder zijne muzijkstukken voor kerkgebruik inzonderheid de passie, de mis voor 2 kooren, het Te *Deum*, de motetten, en treur-Symphonien uitmunten. Weinige componisten hebben zoo vele belangstelling verwekt als PAISIELLO.

PAJOU. (AUGUSTIN) Een vermaard beeldhouwer, die in 1730 te *Parijs* geboren werd, en reeds in zijne vroege jeugd, zonder de geringste opleiding ontvangen te hebben, modellen van bloemen, visschen en vogelen, in pleister, met zoo vele waarheid en naauwkeurigheid vervaardigde, dat zij het oog van den kunstkenner tot zich trokken. Vier jaar oefende hij zich, vervolgens, onder den koninklijken beeldhouwer LEMOINE, en maakte in dien tijd zulke groote vorderingen, dat hij op zijn 18de jaar den grooten prijs bij de akademie wegdroeg. Na nog 3 jaar, door den koning ondersteund, te *Parijs* te hebben doorgebragt, begaf hij zich naar *Rome*, waar hij 4 jaar vertoefde, en, om zich in de beeldhouwkunst te volmaken, zich op de oudheidkunde, en, om zijnen geest te vormen, op de beoefening der wetenschappen toelegde. Na zijne terugkomst te *Parijs* leverde hij eene marmeren groep, verbeeldende PLUTO, die CERBERUS *geketend* houdt, en verkreeg daardoor het lidmaatschap bij de koninklijke akademie van schilder- en beeldhouwkunst; en dit werk was de eerste schrede tot betere grondregels in de kunst, dan men sedert 80 jaar hoofdzakelijk gevolgd had. Het beeldhouwerk, hetgeen de groote zaal van den schouwburg te *Versailles*, het front van het koninklijk paleis, dat van BOURBON, het geregtshof te *Parijs* en de kathedrale kerk te *Orleans* versiert, boeit niet minder onze aandacht, dan de standbeelden van DESCARTES, PASCAL, BUFFON en BOSSUET in de zalen van het Instituut, en dat van TURENNET in de galerij der *Tullerien*. Ongemeen schoon is eene PSYCHE in *Luxemburg*. Zijn laatste werk was een DEMOSTHENES, dien hij voor den behoedenden senaat vervaardigde. Hij werd vervolgens tot lid van het instituut, en opziener van het museum van NAPOLEON benoemd, en stierf, in Bloeim. 1809, in den ouderdom van 78 jaar, in de armen van zijnen, als schilder, met roem bekenden zoon.

PALADIN. Zoo noemde men oorspronkelijk de ridders onder het krijgsgevolg van KAREL *den Grooten*. Door de romandichters, welke derzelver avonturen en heldendaden verhaalden, werd deze benaming meer algemeen, en naderhand aan ieder doolend ridder gegeven.

PALAEOGRAPHIE. Dat gedeelte der Oudheidkunde, hetwelk de fchriftteekens en fchrijfkunst der oude volken leeraart.

PALAEPHATUS. Een Grieksch fchrijver, die den waren zin der oude mythologie heeft trachten op te helderen. Zijn leven is onzeker, doch valt gewis tusfchen ALEXANDER en AUGUSTUS. Het gefchrift, dat wij heden van hem bezitten, *over de ongeloofelijke dingen*, hetwelk niet veel fcherpzinnigheid verraadt, gelooft men thans van lateren tijd te zijn.

PALAESTRA. Zoo noemde men bij de *Grieken* en *Romeinen* dat gedeelte van het *Gymnafium*, waar de jongelingen zich in het worftelen, vuistvechten, wedloopen, fpringen enz. oefenden. Sommigen meenen, dat men hiertoe afzonderlijke gebouwen had, die als *Gymnafien* waren ingerigt; doch dit is niet voldoende bewezen.

PALAIS-ROYAL. Dit paleis, het middelpunt van *Parijs*, hetwelk met alles, wat er toebehoort, voor die ftad dat gene is, hetwelk deze is voor *Europa*, werd in 1636 door den kardinaal RICHELIEU gefticht, die er *Palais Cardinal* liet boven zetten, en er eenen fchouwburg deed bouwen, waartoe hij bij alle feesten, die hij gaf, aan de *Parijzenaars* den toegang verleende. Hij maakte dit paleis aan LODEWIJK XIII, en hetzelve werd in 1642 door ANNA van *Oostenrijk*, benevens LODEWIJK XIV betrokken, federt welken tijd het den naam van *Palais-Royal* ontving. LODEWIJK ruimde het vervolgens aan zijnen broeder in, en fchonk het ten laatfte aan zijnen kleinzoon, den hertog van *Chartres*. Van dien tijd af bleef het in de familie van ORLEANS, die het tot in 1791 bewoonde, en waarvan de laatfte hertog, gedurende de omwenteling, er den naam van *Palais-Egalité* aan gaf, en rondom den tuin gaanderijen liet bouwen, om hier gemeubelde hotels, koopmans-winkels, fpeel- en koffijhuizen, tooneel-vermakelijkheden, met een woord alles te vereenigen, wat hart en zinnen konde ftreelen. Vroeger in 1781 brande het gebouw der opera af, die zich thans in de *rue de la loi* bevindt; doch het *Théatre Français*, benevens dat *du Vaudeville*, behoort nog tegenwoordig tot de gebouwen in den omtrek van het paleis, hetwelk in 1802 den naam van *Palais du Tribunat* verkreeg. De vergaderzaal der volkstribunen is cirkelvormig, en wordt omringd door eene rij Jonifche zuilen, waarop de galerij der toehoorders rust. Aan den ingang ziet men twee kolosfale ftandbeelden, vertoonende DEMOSTHENES en CICERO. De hoofdingang van het *Palais-Royal* is in de ftraat *St. Honoré*, en het plein voor hetzelve, hetwelk noch ruim noch fraai is, is onophoudelijk met rijtuigen en menfchen bedekt. Van den kant van het *Chateau d'eau*, waar de waterkommen voor de *Tuillerien* en het *Palais-Royal* zijn aangelegd, ziet men den geheelen voorgevel van dit betooverend paleis. Twee pavillioenen, of tentdaken, op Jonifche en Dorifche zuilen rustende, en waarvan ieder met een front en beeldzuilen van PAJOU verfierd is, worden door eenen muur, die door zuilen gebroken wordt, en waarin aan beide zijden drie ingan-

gen naar het paleis zijn, vereenigd. Wanneer men door het gedrang op het eerste plein gekomen is, vertoonen zich twee vleugels aan het oog, die insgelijks met Jonische en Dorische kolommen pronken; van daar komt men in de *Vestibule*, of gang, welke naar het tweede, of *la cour royale*, leidt, aan welks beide zijden zich zware Dorische zuilen verheffen, welker werking echter, door de digt op een gepakte winkels, gestoord wordt. Dit gedeelte van het paleis was voorheen de woning van den hertog van ORLEANS, en overtrof in pracht en smaak alle verbeelding. Thans loopen er houten galerijen, die nog niet voltooid zijn, dwars door, en hier vindt men boekverkoopers, modehandelaarsters en lintverkoopers vereenigd. Door deze galerij komt men eerst in den betooverenden tuin, die met luisterijke *arcaden* omgeven is; doch geene schaduw oplevert, alzoo de boomen klein zijn, en door de terugkaatsende zonnestraien spoedig verdorren: daarentegen is, voornamelijk, des avonds, de werking der als dan verlichte *arcaden* en pavillioens bij uitstek schoon. De beide zijvleugels hebben eene lengte van 78, het middelste gebouw eene breedte van 25 roeden, en alle drie zijn van eene gelijke hoogte. Rondom ziet men gekanneleerde pilaren, die eene balustrade ondersteunen, waarop vazen staan, die den geheelen omvang van het gebouw versieren. Gelijk gronds loopt rondom hetzelve eene verwelfde gaanderij, die door 180 *arcaden* gebroken wordt, tusschen welke, van twee tot twee, eene groote *reverbère* (lantaren) hangt, en die aan beide zijden in twee, met prachtige zuilen prijkende, *Vestibulen* uitloopen; terwijl festons en vlak verheven beeldwerk de tusschenruimten versieren. Boven de *arcaden* verheft zich de eerste verdieping met hooge, trotsche vensterramen; boven deze de tweede met kleinere, en boven de laatste is het dakwerk, voor welks vensters de ballustrade heen loopt.

Het *Palais-Royal* levert alles op, wat natuurlijke of gekunstelde levensbehoefte, en allerlei zingenot kan bevredigen. Bij de boekverkoopers vindt men alle oude en nieuw uitgekomene werken, in alle vakken; de dagbladen, en zelfs de slechtste en zedeloosste boeken; in de bijouterie- winkels, die er naast zijn, is voor de trotschheid van den geringsten, zoowel als van den rijksten, gezorgd, en de arme bruid vindt hier even zeer eenen kleinen gouden ring, als de aanzienlijkste vorstin armversiersels van kostbare brillanten. Dit schitterend verwelf wordt 's avonds door meer dan 50 waskaarsen verlicht; terwijl groote spiegels het betooverend spel der lichtstralen en kleuren nog vermeerderen. Bevallige modekraamsters zwaaijen hier haren schepter, en alles, wat de grillige luim uit lint of *pettinet*, bloemen en vederen weet voort te brengen, wordt hier door de kleine vingers eener geheele schaar van aardige meisjes gevormd, die haar werk met veel spoed verrigten; doch eenen nog sneller, uitlokkenden blik op de voorbijgangers werpen. In dit prachtige verwelf ziet men de luisterrijkste zijden stoffen, de kostbaarste merino's; in een ander de fijn-

fijnſte lakens, de zachtſte Oosterſche ſhalws, de fijnſte borduurwerken, en de keurigſte boetſeerſels, ten toon geſpreid; terwijl wederom, in andere verwelſſels, allerhande uurwerken met porſelein in den eerſten ſmaak, diamanten knoppen met gouden horologie kettingen, en degen-gevesten van geſlepen ſtaal en zilver afwisſelen. Hier ademt men den geur van allerlei lieflijk reukwerk in; daar boeit zich het oog aan de keurigſte ſchilderſtukken in miniatuur, en ginds aan de heerlijkſte in koper gegraveerde platen, en de fraaiſte wiskundige werktuigen. In andere verwelſſels vindt men kinderſpeeltuig, ſuiker-gebak, grove en kleine meubelen van allerlei aard, loterijkramers, wisſelhandelaars, ſtempelſnijders, pasteibakkers, koks en fruitverkoopſters. In den beroemden winkel *en Gourmand* heeft men eenen grooten voorraad van de uitgezochtſte lekkernijen uit alle zeeën en landen der wereld; in het koffijhuis de *Froi*, waar het uitgelezendſte gezelſchap bijeenkomt, het beste ijs; in dat *des Aveugles* hoort men het ſchoonſte muzijk, hetwelk alleen door blinden uit het hospitaal *des Quinze Vingts* wordt uitgevoerd; terwijl men uit de koffijhuizen *du Caveau* en *du Sauvage* een woest gedruisch hoort opgaan, en alles hier eene losbandige vreugde kenmerkt. Daar naast is het koffijhuis *du Ventriloque*, hetwelk door de potſen van den eigenaar niet minder bezoekers lokt, dan dat *des mille Colonnes*, in het paviljoen van den tuin, door zijnen, van alle zijden terugkaatſenden, luister.

De openbare levenswijze in *Palais-Royal* loopt zoo ſterk in het oog, en men ſchijnt hier met alles, wat geestelijk, rein, heilig, zedelijk en natuurlijk is, zoo ligtzinnig te ſpotten, dat de onbedorven vreemdeling, ongetwijfeld, dezen betooverenden doolhof van zinnelijk genot, hoe bekoorlijk en prachtig ook, ſpoedig zal wenſchen te verlaten; en, echter, zijn de bovenſte zalen van het paleis nog aanlokkender, dan de gaanderijen. Hier vindt men, tusſchen rijke magazijnen en prachtige eetzalen, die vervloekte ſpeelvertrekken, waar menig een aan de groene tafel, door *roulette* en *rouge et noir*, de laatſte vonken van zijn verſtand verſtikt; en hier wonen de meest beruchte *Hetären*, waarvan de eerſte en voornaamſte klasſe de *femmes du monde* bevat; terwijl alle overige lagere ſoorten, die men *Filles* noemt, hier ligtzinnig rondzwerven. Hoe fraai en vol ſmaak zij ook gekleed zijn, kan echter een ſlechts eenigzins geoefend oog haar zeer wel van de wettige vrouwen onderſcheiden. Zij wandelen meestal twee aan twee; worden dikwijls door eene *bonne* vergezeld, en beſtaan uit zoo vele verſchillende klasſen, als het publiek zelf, hetwelk het *Palais-Royal* bezoekt. De meeste wonen op de tweede verdieping, en boven dezelve onder het dak. De omgang met de vrouwen uit de hoogere klasſen is zeer verleidelijk: de meeste derzelve zijn uitſtekend ſchoon, geestig, hebben veel gelezen, en zijn vrolijk en innemend: zij vertoonen eene uiterlijke welvoegelijkheid, en weten zinnelijke en geestige beuzelarijen derwijze, bij gedurige afwisſeling,

in den beker der wellust te mengen, dat de jonge, driftige, rijke vreemdeling weldra buiten haar geene vreugde meer kent, en zijne onschuld ten laatste tegen haar doodelijk vergif verwisselt.

In het *Palais-Royal* vindt men, alle uren van den dag, wandelaars. De nijvere werkman en vlijtige kunstenaar loopen het 's morgens vroeg door, wanneer nog alles in diepe rust is, om, vóór zij hunnen arbeid beginnen, nog eens versche lucht te scheppen. Te 8 ure worden de winkels geopend; te 9 beginnen de koffijhuizen, en de groepen vermenigvuldigen: van 12 tot 2 ure wordt het de verzamelplaats der groote wereld; wettige vrouwen vertoonen zich, en regelen hier den smaak en de mode, en daar de banken niet genoegzaam zijn, worden er nog honderde stoelen aangevoerd, die voor 2 *sous* ieder verhuurd worden. Van 2 tot 5 ure neemt het gewoel af, en alleen die *Filles*, welke men *Cherche diner* noemt, zwerven nog rond; doch naauwelijks begint de schouwburg, of alles stroomt weer naar deze plaats van genot. Omstreeks 8 ure vervullen de *Femmes du monde* de wandellanen; de schitterende verlichting neemt nu eenen aanvang; doch ook nu, tot 11 ure, is de verleiding het grootste, en vertoont zich in onderscheidene gedaanten. Na dien tijd vermindert het gewemel; alleen de *Filles*, die geen fortuin gehad hebben, vervolgen nog de wandelaars, en te 12 ure is alles ledig en doodelijk stil. Het *Palais-Royal*, hetwelk gedurende de omwenteling het tooneel der voornaamste en gruwelijkste gebeurtenissen was, blijft steeds eene hoogstmerkwaardige plaats; leerrijk voor den onervarenen; streelend en onderhoudend voor den onschuldigen; belangrijk voor den beschouwer van menschen en zeden, en een levendig schilderij van de ijdelheid en weelde van zinsbedwelming en bedorvenheid onzer dagen.

PALAMEDES. Een der meest beroemde Grieksche helden van *Troje*. Hij was, volgens het verhaal, een zoon van NAUPLIUS en KLIMENE, en zeer schrander. Na dat hij met andere Grieksche gezanten HELENA, te vergeefsch, van PRIAMUS terug geeischt, en de voorgewende krankzinnigheid van ULYSSES, in *Ithaca*, ontmaskerd had, waardoor hij zich den haat des laatsten op den hals haalde, trok hij mede tegen *Troje*, en handhaafde hier, onder de Grieksche helden in den krijgsraad, zijn aanzien. Hij verzettede zich standvastig tegen de aanmatigingen van AGAMEMNON, en bekleedde zelfs eenen tijd lang diens plaats als opperveldheer. Men moet hier, echter, in het oog houden, dat van deze deelneming van PALAMEDES bij HOMERUS nog niets voorkomt, maar dat zij eene vinding van latere dichters schijnt te wezen, zooals dan ook, in het algemeen, de verhalen omtrent PALAMEDES door treurspeldichters, redenaars en taalkundigen aanmerkelijk vergroot, veranderd, en tot hun oogmerk zijn gebezigd geworden. Volgens het meest gewone verhaal, begroef ULYSSES eenen aanzienlijken schat in de tent van PALAMEDES, en bragt dezen, door eenen verdichten brief, in verdenking van verstandhouding met PRIAMUS, met dat gevolg, dat hij als een verrader zoude zijn gesteenigd

nigd geworden. Sommige hebben hem de uitvinding der dobbelsteenen, anderen die van het schaakspel, alsmede van maten en gewigten, toegeschreven; doch meer algemeen en opmerkelijk is het verhaal, dat hij het oude Grieksche, door KADMUS het eerst ingevoerde, alphabet, hetwelk uit 16 letters bestond, met nog 4 andere, die verschillend worden opgegeven, zoude hebben vermeerderd: ook schrijft men hem nuttige uitvindingen in het krijgswezen toe, zooals onder anderen het wachtwoord of *parool*. Zelfs zijn er, die hem tot eenen dichter gemaakt hebben. Dan, hoe dit ook zij; het is merkwaardig, dat APOLLONIUS van *Thyana*, een man, wiens leven nog niet beschreven is, zoo als het behoorde, en die, inzonderheid ten aanzien der oudste Grieksche geschiedenis van beschaving, geheel bijzondere denkbeelden schijnt gehad te hebben, de nagedachtenis van PALAMEDES zoo buitengewoon vereerd heeft.

PALANKIN. Eene soort van draagstoel, in de *Oost-Indien* veel in gebruik. Dezelve is voorzien van 4 pooten; wordt omringd door een tamelijk hoog hekwerk, met eene verwelfde kap van bamburiet, en heeft van binnen eene zachte matras, benevens eenige kussens, en van buiten, bovendien, eene gordijn, dewelke tot op den grond reikt, en nedergelaten wordt, wanneer men er in slapen wil. De Palankin wordt door 4 dragers op de schouders gedragen, die door een gelijk getal anderen, die hen moeten afwisselen, vergezeld worden. Deze dragers maken eene geheel bijzondere klasse onder de *Suders* (eene Indische Kaste) uit, die in elke stad en dorp hunnen opziener hebben, met wien men het draagloon bedingt. Men reist in soortgelijke draagstoelen altijd spoedig genoeg, en tevens zeer gemakkelijk en veilig, vermits de dragers eerlijke, goedhartige en dienstvaardige lieden zijn.

PALATIJN. Zoo noemt men den voornaamsten, Hongaarschen rijksbaron, die op den landdag door de standen, uit 4 magnaten, door den koning voorgedragen, verkozen wordt, om in alle gewigtige staatsbelangen zijne plaats te bekleeden. Ook is hij voorzitter bij den hoogen stadhouderlijken raad, of dat gedeelte van het adelijk oppergeregtshof, hetwelk over zaken in *appel* beslist, en bekleedt tevens den hoogsten rang onder alle standen, met uitzondering van den aartsbisschop van *Grau*. Tegenwoordig bekleedt de aartshertog JOSEPH ANTON, broeder van den keizer FRANS, deze waardigheid.

PALATIJNSCHE BERG. Een der zeven heuvelen, waarop *Rome* gebouwd is, waarop reeds vóór ROMULUS eene Grieksche volkplanting bestond. AUGUSTUS bouwde hier zijne woning, die daarom bij uitnemendheid *Palatium* genoemd werd; en van hier kregen naderhand vorstelijke woningen den naam van *Palatium*, in het Fransch *Palais*, en in het Nederduitsch *Paleis*.

PALERMO. De hoofdstad van het koningrijk *Sicilië*, en het landschap van dien naam, aan eenen zeeboezem, tusschen de voorgebergten *Monte Pelegrino* en *Capo Saffarano*. Zij is groot, en bevat 125,000, vol-

volgens anderen 178,000 inwoners, is fraai bebouwd en wel bevestigd. Onder de voornaamste gebouwen behooren het paleis van den onderkoning, dat van den aartsbisschop, het groote hospitaal, het klooster van *St. Clara*, het voormalige der Jezuiten, de aartsbisschoppelijke domkerk, het raadhuis, en verscheidene, van albast en marmer gebouwde, prachtige kerken en poorten, waaronder de *Porta Nuova* en *Porta Felice* uitmunten. De twee hoofdstraten, *Cassero* en *Straba Nuova*, kruisen zich in het midden der stad, en vormen aldaar eenen regelmatigen achthoek, *Piazza Villena* genoemd, welk plein met zeer fraaije gebouwen pronkt. De universiteit, *Academia reale*, bezit eene voortreffelijke boekerij. De stad drijft eenen aanzienlijken handel; verzendt de meeste Siciliaansche voortbrengsels, tarwe, wijn, olie, zuidvruchten, manna enz. buiten 's lands, en, voorziet het eiland van specerijen en manufaktuur-goederen. Jaarlijks loopen er, door elkander genomen, 300 vreemde schepen in de haven. *Palermo* heeft slechts eens, namelijk op den 1sten van Herfstm. 1726, door de menigvuldige aardbevingen geleden, en toen was de schade aanmerkelijk. De keizers HENDRIK VI en FREDERIK II liggen hier in de domkerk begraven. Toen men in 1781, bij eene voorgenomene verbetering derzelve, de porphire kist naar eene andere plaats bragt en opende, vond men, dat de lijken bijna geheel onverteerd waren, en op hunne kleederen Arabische opschriften, in het tegenwoordig Arabisch cursief-schrift gesteld.

PALES. Eene godheid van *Italiëns* oudste bewoners, door de herders voornamelijk vereerd, en ter eere van welke de feesten, *Palilia* geheeten, werden gevierd op den 21 van Grasm., den dag, waarop men ook wil, dat de plaats, waarop *Rome* zoude gebouwd worden, op eene plegtige wijze werd afgebakend.

PALESTINA, over het algemeen *het beloofde land* genoemd, uit hoofde der belofte die het aan de nakomelingen van ABRAHAM had toegezegd, bevat de Syrische kusten aan de *Middellandsche zee* van den *Libanon*, Zuidwaarts, tot aan de grenzen van *Egypte*. Het werd naar den stamvader van deszelfs bewoners *Canaan* genoemd, toen ABRAHAM naar de Zuidelijke streken van hetzelve trok, en, door den aankoop eener begraafplaats voor zijne familie, zijn regt op hetzelve grondde; gelijk dan ook de *Hebreeuwen* onder JOSUA, 1450 jaar voor onzes Zaligmakers geboorte, dit land als zoodanig veroverden, en, naar de stammen van hun volk, in 12 verbonds-staten verdeelden. SAUL vereenigde dezelve tot een koningrijk, hetwelk DAVID door veroveringen Oost- en Zuidwaarts uitbreidde; doch bleef *Phenicie*, de noordelijke streek der Westkust, waarin de *Cananiten* zich staande hielden, van de *Hebreeuwen* onafhankelijk. De beide rijken, *Israël* ten Noorden en *Judea* ten Zuiden, waarin *Palestina* 975 jaar voor onze tijdrekening verdeeld werd, bevatteden te zamen het gebied tusschen den 52 en 57sten gr. lengte en den 31 en 34sten gr. breedte. Ten gevolge van den val dezer rijken, 754 en 730 jaar

voor

voor CHRISTUS geboorte, kwam *Palestina* onder Perzische heerschappij; terwijl de staatkundige en godsdienstige scheiding onder de Hebreeuwsche volkplantingen, die onder CYRUS en DARIUS I, uit de gevangenis naar *Palestina* terug keerden, den grondslag tot de volgende verdeeling legde, welke ten tijde onzes Zaligmakers plaats vond. Het land, aan deze zijde der *Jordaan*, de hoofdrivier, die Zuidwaarts van den *Libanon*, door het meer *Genezareth*, in de *Zoutzee* stort, bevatte de landschappen: 1. *Judea*, of het grootere Zuidelijk gebied, waarin *Jeruzalem*, *Bethlehem* en *Jericho* aan het gebergte *Juda*, de haven *Cæsarea* en *Joppe*, thans *Jaffa*, aan de kust van de *Middellandsche zee*, en een gedeelte van *Idumea* begrepen was. 2. *Samaria*, of het kleinste middelste gebied, met de steden *Samaria*, later *Sebasti* genoemd, en *Sichem*, naar de *Grieksche* benaming tegenwoordig *Neapolis Nablusa* geheeten, benevens den berg *Ephraim* of *Israël*; en 3. *Galilea*, of het Noordelijk gebied, hetwelk ten Zuiden aan het voorgebergte *Carmel* en den daarmede vereenigden berg *Thabor*, aan *Samaria*, ten *Westen* aan *Phoenicië*, en ten Noorden aan den *Libanon* grenst, en waarin de steden *Tiberias*, na de verwoesting van *Jeruzalem* als den zetel der Joodsche geleerdheid beroemd, *Capernaum* en *Betzaïda*, aan het meir *Genezareth*, *Naïn*, *Nazareth* en *Cana* gelegen waren. Tot het land aan de overzijde der *Jordaan* behoorden de provincien *Peraea*, de grootste Zuidelijke, met den berg *Gilead*, *Gaubonitis*, ten Oosten van het meer *Genezareth*, *Batanea* en *Trachonites*. — *Palestina*, dit eertijds zoo vruchtbaar en merkwaardig land, is tegenwoordig woest; wordt door Arabische rooverhorden afgeloopen, zucht onder den ijzeren schepter der *Turken*, en behoort tot het stadhouderschap *Damascus* in de provincie *Soristan*.

PALET is bij de schilders een klein, dun, ovaal tafeltje van hout of elpenbeen, met een gat, waarin men den linker duim steekt, om het vast te houden, en waarop de pastel- of olieverwen gelegd, en telkens, nadat men ze noodig heeft, onder het werk, gemengd worden. Men zegt: een schilderstuk verraadt het Palet, om de juiste keuze der kleuren te berispen, als of de schilder meer zijn Palet, dan wel de voorwerpen van zijn stuk, heeft geraadpleegd.

PALINDROMON. Een vers of regel, welke, voor- en achterwaarts gelezen, denzelfden zin oplevert, b. v. het bekende vers, hetwelk men aan den duivel toeschrijft: *Signati signa, temere metangis et angis.* Men vond voorheen in soortgelijke kunstige spelen meer behagen, dan tegenwoordig.

PALINGENESIE. Door dit Grieksch woord verstaat men voornamelijk den overgang, dien wij inzonderheid bij de insekten waarnemen, en waardoor deze dieren geheel van gedaante verwisselen; zooals de rups, de vlieg en andere.

PALINURUS. De beroemde stuurman van AENEAS op zijne vaart naar *Italië*, en een zoon van JASIUS. Bekend is het verdichtsel

fel, dat de God des flaaps, onder de gedaante van PHORBAS, op het oogenblik, dat het fchip de zoo gewenschte kust zou bereiken, PALINURUS deed in flaap vallen, en hem hierop in zee wierp. AENEAS zag zijnen verlorenen reisgenoot in dat beroemd gezigt, toen de fchimmen der benedenwereld, der voor- en nawereld, voor zijne oogen voorbij gingen. PALINURUS verhaalde aan AENEAS, hoe hij zich aan de kusten van *Beneden-Italië* gered had, en door de *Lucaniers* was geflagen geworden. Op aanrading van de *Sybille* volbragt AENEAS de bede van PALINURUS niet, om zijn lijk te begraven, alzoo hem nog grootere eer befchoren was; want toen de *Lucaniërs* naderhand met de pest bezocht werden, rigtten zij voor PALINURUS een bijzonder praalgraf op, en wijdden hem een heilig boschje. Het Palinurisch voorgebergte ontving van hem zijnen naam, en mogelijk heeft hetzelve wel tot het geheele verdichtfel aanleiding gegeven. De dichters gebruiken dikwijls den naam van PALINURUS, om een' kundigen ftuurman te beteekenen, en overdragtelijk noemen zij een kundig ftaatsman *een palinuur van ftaat.*

PALISSADEN. Schanspalen van 8 of 9 voet lang, en 6 of 7 duim dik. Zij zijn van boven en onder fpits, worden aan de *glacis* en andere plaatfen eener vesting zoo dicht bij elkander in den grond gezet, dat er tusfchen beiden even een fnaphaan door kan, en dienen, om den vijand het eerfte indringen te beletten. Men gebruikt ze ook in een veldleger, om eene overrompeling af te keeren.

PALLADIUM. Het houten beeldtenis van PALLAS (MINERVA), waarvan de fabel verhaalt, dat het in *Troas* uit den hemel is gevallen, aldaar door ILOS gevonden, en door hem, als een teeken van ZEUS, in de nieuw gebouwde ftad, in eenen afzonderlijken tempel geplaatst werd. Men meende, dat de ftad onverwinnelijk zou zijn, zoo lang zij het beeld ongefchonden bewaarde. Om dezen hinderpaal weg te nemen, werd het door DIOMEDES en ULYSSES, Griekfche legerhoofden, volgens fommigen bij nacht, volgens anderen, toen zij als gezanten naar *Troje* kwamen, heimelijk geroofd. De *Romeinen* beweerden, dat dit beeld te *Rome*, in den tempel van VESTA, bewaard werd, en men hield het voor zoo heilig, dat zelfs de *Pontifex maximus* het niet mogt zien. Andere fteden beroemden zich even zeer op deszelfs bezit. Van hier is het, dat men hetgene, waarvan vooral de bloei en welvaart van eenen ftaat afhangt, deszelfs *Palladium* noemt.

Palladium was ook te *Athene* eene regtplaats, waar diegenen, die onverhoeds eenen doodflag begaan hadden, werden teregt gefteld.

PALLADIUM. Onder dezen naam verftaat men mede een metaal, hetwelk in 1803, het eerst door WOLLASTON in *Engeland*, ontdekt is. Hij heeft het den naam *Palladium* gegeven naar de planeet *Pallas*, die omtrent dien tijd door OLBERS ontdekt is. Het *Palladium* is vast, wit, hard en zeer taai; deszelfs breuk is vezelachtig; het foortelijk gewigt, volgens THENARD, 11, 3 à 11, 8: het fmelt even als

als platina niet dan in een vuur, dat met zuurstof-gas onderhouden wordt, en vereenigt zich gemakkelijk met de zwavel, het *Selenium* en vele metalen. Men vindt het *Palladium* in de platina-mijnen, in eene zeer geringe hoeveelheid, somtijds ook met goud vermengd. De geringe hoeveelheid en de groote moeijelijkheid, om het *Palladium* van die vreemde zelfstandigheden te scheiden, waarmede het verbonden is, is oorzaak geweest, zoowel van deszelfs zeldzaamheid als buitengewoon hoogen prijs. Kort na de ontdekking betaalde men in *Londen* de 25 grein met een guinje; tegenwoordig schijnt dit veel verminderd te zijn; althans prof. BREDA te *Gent* berigt; dat hij, op de Fransche ten toonstelling, een blad *Palladium* gezien heeft, dat een half voet breed en twee à drie voet lang was, en hij meent, dat dit metaal, hetwelk de werkplaatsen der scheidkundigen reeds verlaten heeft, weldra tot een of ander nuttig einde zal aangewend worden. (*Vaderlandſ. Letteroefeningen* 1824, No VIII. *Mengel.* bladz. 304 en 305.)

PALLAS (PETER SIMON), keizerlijk-Rusfisch staatsraad in werkelijken dienst, en ridder van de *Waldimir*-orde, werd in 1741 te *Berlijn* geboren. Hij verkoos de beoefening der artsenijkunde, doch tevens met oogmerk, om zich op Natuurkunde en inzonderheid op de Natuurlijke historie toe te leggen, waartoe *Holland* hem de uitgebreidste verzamelingen en de uitmuntendste leeraren aanbood. Hij bezocht *Leijden*, waar mannen uit de school van BOERHAVE, GAUBIUS, en ALBINUS leeraarden, en was VOLKMAN, die in dezen tijd bezig was, om het prachtig kabinet van natuurlijke zeldzaamheden des erfstadhouders in *'s Hage* in orde te brengen, daarin niet weinig behulpzaam. Hierdoor de noodige kundigheden opgezameld hebbende, werd hij zelf tot het in orde brengen van soortgelijke verzamelingen gebruikt, en in staat gesteld tot de uitgave van zijn *Eleuchus Zoophytorum*, en zijne *Miscellanea Zoologica*, welke beide, nadat hij *Engeland* bezocht had, in 1760 in het licht verschenen. Kort daarna keerde hij naar *Berlijn* terug, en begon hier de uitgave zijner *Specelogia Zoologica*, welke later tot 14 stukken door hem werd voortgezet, waarna hij in 1768 door de Rusfische vorstin naar *Petersburg* werd geroepen, om, als natuur-onderzoeker, haar uitgebreid rijk te bereizen. Hij deed zijne eerste reis met SOKOLOW en SUJEW; en hoe rijk dezelve in ontdekkingen was, weet ieder, die met het werk van PALLAS hieromtrent, op keizerlijke kosten te *Petersburg* van 1771 — 1776 in 4 deelen uitgegeven, alsmede met de *Verzameling van geschiedkundige berigten*, en de *Nieuwe Noordsche Bijdragen*, van nabij bekend is. Ook behoorde hij onder die leden, welke benoemd werden, om het Rusfisch rijk op te meten, en er eene volkomene plaatselijke beschrijving van te leveren, en werd tevens in 1782 tot collegie-raad benoemd.

Ondertusschen was de plantenkunde zijn meest geliefkoosde vak, en deed hij daartoe nog verscheidene reizen door verschillende provin-

vindien van het Rusfifche rijk, waarvan zijne prachtige *Flora Rosfica*, in 1785 te *Petersburg* uitgegeven, doch welker voortzetting door verfcheidene ongelukkige omftandigheden verhinderd werd, de eerfte vrucht was. Onder dit alles verwaarloosde hij in geenen deele de Natuur- en menschkunde, waarvan zijne *Icones Infectorum*, en zijne taalkundige bijdragen tot het, ongelukkig onvoltooid geblevene, woordenboek van alle talen en tongvallen in het Rusfifche rijk, ten bewijze verftrekken. Daar hij in *Taurië* zijne overige dagen wenschte door te brengen, fchonk hem de keizerin eenige landgoederen van de kroon; en federt leefde hij te *Achmetfcher* van een aanzienlijk inkomen. Zijn verblijf in *Taurië* werd echter door onderfcheidene omftandigheden, inzonderheid door de toomeloosheid der *Tartaren*, niet weinig veronaangenaamd, zoodat hij, toen ook zijne gade geftorven was, zelfs met groote opoffering, met zijne dochter naar *Berlijn* terugkeerde, waar hij, na verloop van ruim een jaar, in Herfstm. 1811 ftierf, en een gedeelte zijner kostbare verzameling aan de univerfiteit aldaar, bij zijnen uiterften wil, naliet.

Ons beftek laat niet toe, om hier de menigvuldige ontdekkingen en denkbeelden op te geven, waarmede PALLAS *Europa* verrijkt heeft. Een zijner meest in het oog loopende en aannemelijkfte denkbeelden was dat van eenen Zuidelijken, Noordwaarts door gedrongen, vloed, waaruit hij ook het zoo bevreemdend verfchijnfel der in het Noorden gevonden olifantsbeenderen, en ligchamen van andere dieren enz. uit het Zuiden, op de meest voldoende wijze verklaarde; alsmede zijn gevoelen omtrent het verzinken der bergen, door eene aardbeving, ter plaatfe waar thans de *Bosporus* en *Dardanellen* den *Archipel* met de *Zwarte zee* vereenigen, waardoor de voorheen onder water geftaan hebbende vlakke gronden te voorfchijn kwamen; gelijk hij ook, op zijne reis, Noordwaarts van *Pontus Euxinus*, zoo als ook in de ftreken aan de *Caspifche zee* en het meer *Aral*, den bodem der zee duidelijk waarnam. PALLAS bevestigde hierdoor wel alleen het gevoelen der eertijds zoo verkeerd begrepene ouden omtrent dit punt; doch hij gaf door deszelfs uitbreiding en nadere ftaving eene gerede aanleiding tot verder onderzoek. De grondtrekken van dit vruchtbaar denkbeeld gaven hem, reeds in 1777, ftof tot eene akademifche verhandeling, welke later in *Petersburg* in druk verfcheen, onder den titel van: *Obfervations fur la formation des montagnes, et les changemens arrivés à globe, particulièrement à l'egard de l'empire Rusfe.*

PALLAS VAN VELLETRI. Een kolosfaal ftandbeeld van PALLAS ATHENE in Parisch marmer, hetwelk men in 1717 bij *Velletri*, eene ftad 9 of 10 mijlen van *Rome* gelegen, onder de puinhoopen van het landgoed (*Villa*), waar AUGUSTUS geboren werd, heeft opgedolven. Het is geheel in den grootfchen ftijl gevormd: verhevene wijsheid, maagdelijke geftrengheid en zachte ernst vereenigen zich in dit afgodsbeeld, waarin men de beroemde PALLAS ATHENE, die PHIDIAS, van elpenbeen en goud, in het *Parthenon* plaatfte, gevolgd heeft

heeft. De kunstenaar wist in deze denkbeeldige gestalte alle de denkbeelden te vereenigen, welke de *Grieken* met deze godheid verbonden. Steeds met helm en speer gewapend, was zij de geleidster der helden; want de krijg moest met beleid en voorzigtigheid gevoerd worden. Tegen haar staat over het Thracische ruw geweld, in de gedaante van ARES. ATHENE is te gelijk altijd maagd, heeft geene moeder, en wordt dit nooit: zij is de godin des vredes, en draagt een wit kleed, dat tot op de voeten hangt.

PALLIATIEF. Door dit woord, hetwelk van *Pallium*, een bedeksel of mantel, afkomstig is, verstaat men datgeen, hetwelk tot bedekking of verberging van iets gebruikt of aangevoerd wordt; van hier de benaming van *Palliatief-middel*, zoodanig een, waardoor een natuurlijk of zedelijk kwaad niet weggenomen, maar alleen verborgen en aan het oog van anderen onttrokken wordt. In de geneeskunst verstaat men door een *Palliatief-middel* zulk een, hetwelk inzonderheid gevaarlijke, voor den lijder zeer lastige, uitwendige verschijnsels der ziekte matigt of verzacht, zonder op het wegnemen der oorzaken eenigen invloed te hebben.

PALLIUM. Zoo noemt men zekeren mantel, die de Romeinsche keizers, als een hoofdstuk hunner staatsie-kleeding, sedert de 4de eeuw als eene bijzondere gunst, aan Patriarchen en hoogere bisschoppen van hun rijk vereerden. In de 5de eeuw schonken de Patriarchen zelven, met toestemming des keizers, zulk een *Pallium* aan de aartsbisschoppen bij het aanvaarden hunner bediening, die dan dit sieraad aan het hoog altaar dragen moesten. Naderhand diende een zoodanig *Pallium* voor deze kerkvoogden tot een teeken van bekrachtiging hunner verkiezing, en de kerkvergadering te *Konstantinopel* bepaalde in 872, dat alle aartsbisschoppen door hunnen patriarch, of door oplegging der handen, of door het toezenden van het *Pallium*, in hunne bediening moesten bevestigd worden. De pausen, zich vervolgens van dit regt van bevestiging, in het geheele Westen, meester makende, vorderden in den beginne van de aartsbisschoppen en bisschoppen, aan welken het *Pallium* geschonken werd, slechts eene schriftelijke belofte van kerkelijke gehoorzaamheid aan den pauselijken stoel; doch sedert de 10de eeuw tevens eene aanzienlijke schatting ten behoeve hunner kanselarij. Niettegenstaande de aanmerkelijke verhooging derzelve, werd het *Pallium* als een onontbeerlijk onderpand der pauselijke bevestiging der aartsbisschoppen beschouwd, en tot op de jongste tijden aan ieder van hun, en ook aan ettelijke hoogere bisschoppen, bij het aanvaarden hunner bediening, geschonken. Sedert de 12de eeuw bestaat het *Pallium* in eene breede kraag van witte wol, die over den schouder geslagen wordt, en waarvan het eene einde over den rug, het andere iets langer over de borst hangt, en beide van een rood kruis voorzien zijn. Dit zoo eenvoudig als kostbaar sieraad, waarvoor men wel bij de 30,000 gulden betaalde, wordt door de nonnen, in het klooster *St. Agnes*, te *Ro-*

me,

van de wol van gewijde fchapen vervaardigd, en met hem, die het verkregen heeft, begraven.

PALMEN. Zijn voorzeker de prachtigfte gewasfen, door de weldadige hand der Natuur alom in de warme luchtftreken verfpreidt. Zij hebben eenen boomvormigen ftam, doch geene takken, daar de bladen onmidellijk op den ftam zitten, en de bloemen komen uit eene fcheede. Er zijn Palmen, welke flechts 3 voet hoog worden; doch ook, die de verbazende hoogte van 200 tot 300 voet bereiken. Zij verdienen onder alle gewasfen den eerften rang, alzoo zij de voordeelen, welke de mensch van de overige te zamen genomen verkrijgt, alleen bezitten; want zij verftrekken tot fpijze, drank en kleeding; leveren bouwftoffen tot woningen en huisfieraad op, en laten geene van 's menfchen noodzakelijkfte behoeften onbevredigd. Onder de Palmen telt men, voornamelijk, den *Dadelboom*, de *Kokos-* en *Sagopalm*, tot welke afzonderlijke artikels wij den lezer wijzen.

PALM-WIJN. Een zeer aangename verfterkende drank, die van den lagen ftamboom (*Palma minor*) door de *Indianen* gemaakt wordt, waartoe zij, met zekere fcherpe gereedfchappen of mesfen, de benedenfte fterke takken van denzelven opfplijten, en dan in flesfchen, die zij er tot dat einde aanhangen, het uit den boom vloeijend fap opzamelen.

PALMYRA. Eene, in de oudheid, beroemde ftad in *Syrië*, in het landfchap *Palmyrene*, welke voor eenen korten tijd eenen afzonderlijken, magtigen ftaat uitmaakte. Voorheen droeg zij den naam van *Thamar* of *Thadmor* (de Palmftad), waarvan de Latijnfche benaming flechts eene overzetting is. De oorfprong dezer ftad is van eene hooge oudheid, en zij was deels als eene voormuur van het Joodfche land tegen den *Euphraat* en de omzwervende horden, deels als de ftapelplaats voor den handel uit het Oostelijk en Westelijk *Azië*, van veel belang, en werd juist door dezen handel, inzonderheid federt den tijd van TRAJANUS, die het geheele landfchap onder Romeinfche heerfchappij bragt, rijk en aanzienlijk. De ftad werd door prachtige gebouwen en paleizen verfierd, waarvan nog tegenwoordig, fchoon zij tweemaal verwoest werd, de overgeblevene bouwvallen verwondering verwekken. De eerfte verwoesting gefchiedde onder keizer AURELIANUS, en de tweede door de *Saracenen* in het jaar 744. De *Engelfchen* hebben, in het midden der 18de eeuw, de ruïnen ontdekt, en in een prachtwerk, *the Ruins of Palmyra*, befchreven, waaronder zich eene menigte der fchoonfte pilaren, bouwvallen van tempels en torens, allen van marmer, en uitmuntend bearbeid, met vele Palmyrifche, Griekfche, bijfchriften, waaronder één Latijnsch, bevinden. Het oudfte gedenkftuk, hetwelk men heeft opgefpoord, is uit de 3de eeuw. — Tegenwoordig is *Palmyra*, onder den ouden naam *Thadmor*, een armzalig dorp, in de woestijn van *Syrië*, en behoeftige huisgezinnen bewonen, tusfchen de prachtige bouwvallen, hunne armoedige hutten. (*Zie verder* ZENOBIA.)

PALTSGRAVEN (*comites palatini*) hadden in het, door KAREL *den Grooten* gestichte, Frankische, en naderhand in het Duitsche rijk, het bestuur over de vorstelijke domein-goederen, welke rondom de groote keizerlijke hoven of paleizen (*villae regiae*) gelegen waren. Zij hielden op dezen hun verblijf, en moesten dezelve tegen vijandelijk geweld verdedigen; ook was hun de zorg bevolen voor de vorstelijke hofhouding, wanneer de keizers er hunnen intrek namen, vermits deze, nog geene vaste residentieplaats hebbende (waartoe eerst in lateren tijd *Weenen* werd verheven), gewoon waren, hunne door het gansche rijk verspreide edele hoven bij afwisseling te bezoeken. — Onder deze Paltsgraven was de Paltsgraaf aan den *Rijn*, die zeer aanzienlijke domein-goederen onder zijn beheer had, ten allen tijde de voornaamste. Toen de hertogen en graven in het algemeen, ieder in zijn gebied, na het erfelijk worden der leenen, de *regalia* bemagtigden, en zich gedurende de dertiende eeuw allengs de landvorstelijke hoogheid begonnen aan te matigen, werd ook deze Paltsgraaf de heer der landen, die hij te voren voor den keizer bestuurd had, en werd zelfs door de bekende gouden bulle van KAREL IV. in 1356 tot keurvorst verheven.

PAMPELONA, aan de *Arga* en den voet der *Pyreneen*; de sterke hoofdstad van het Spaansche koningrijk *Navarre*. Zij heeft muren en breede wallen, zindelijke en regelmatige straten, schoone bronnen, eenen bisschop, eene sterke citadel, en 14,000 inwoners, alsmede eene Hooge school; doch die van weinige beteekenis is.

PAMPHYLIË. Een landschap van *Klein-Azië*, aan de zeekust tusschen *Lycië* en *Cilicië*, rijk in voortbrengselen, vooral van wijn en olijven. Deszelfs geschiedenis vloeit met die der overige staten van *Klein-Azië* in een. De hoofdstad was *Perga*, tegenwoordig *Virgi*.

PAMPUS. Zoo noemt men eene bekende droogte aan den mond van het IJ, waar hetzelve in de *Zuiderzee* valt. Het is eene ondiepe plaats, waarover groote diepgaande schepen, die van *Amsterdam* naar *Texel*, en van daar naar *Amsterdam* moeten, door middel van scheepsligters of kameelen gebragt worden. Ook geeft men dezen naam aan de doorvaart van het *Zuiderdiep* van het Goereesche Gat, over de bank van *Flakké* naar de reede van *Helvoetsluis*.

PAN. De god der herders, aan wien de oude mythologie verschillende ouders toeschrijft; gevende sommigen hem JUPITER, anderen MERCURIUS tot vader, en de nimfen DRYOPE, CALLISTO en THYMBRIS tot moeder; terwijl eindelijk nog anderen hem eene veel minder luisterrijke geboorte schenken, en hij geteeld zoude zijn uit de omhelzingen van PENELOPE, en hare verschillende minnaars. Hij wordt als zeer onbevallig afgebeeld, met een gehoornd hoofd, apen-neus, boksvoeten en staart. Zijn verblijf was voornamelijk *Arcadië*, waar hij ook vooral vereerd werd, en op den berg *Lycaeus* godspraken gaf. De nimf SYRINX, zijne liefkozingen willende ontvlugten, zag zich eensklaps opgehouden door de

rivier *Ladon*, die zich echter op hare fmeeking in riet veranderde, waarvan de verliefde PAN terftond eene fluit maakte, die hij *Syrinx* heette; bij vervolg van tijd uit zeven rietjes van ongelijke grootte beftond, en bij ons gewoonlijk Panfluitje genoemd wordt. In andere minnarijen, zelfs met DIANA, was hij minder ongelukkig. — Men meent, dat de vereering van PAN uit *Egypte* naar *Griekenland* is overgekomen, en dat zij van daar naar *Italië* is overgebragt, waar hij onder den naam van LUPERCUS werd gediend. Van hem is afkomstig de *Panifche fchrik*, (*terreur panique*) omdat hij in den ftrijd tegen de *Titanen* het eerst den vijand fchrik zou hebben aangejaagd. Eene bijzondere godheid der herders kan niemand vreemd voorkomen, noch ook, dat het vernuft en de verbeelding der *Grieken* hierin hunne vindingrijkheid bot hebben gevierd.

PANAETIUS. Een beroemd Stoïcijnsch wijsgeer, uit *Rhodus* afkomstig. Te *Rome* gekomen zijnde, werd hij de leeraar van SCIPIO AFRICANUS, *den jongen*, en de vriend van LAELIUS. Van zijne fchriften hebben wij niets overig, maar kennen dezelve voornamelijk uit CICERO, die van hem op verfcheidene plaatfen met hoogachting fpreekt, en hem in zijn werk *over de Pligten* grootendeels gevolgd heeft. Toen de heer van LIJNDEN te *Leijden* met de kap promoveerde, verdedigde hij eene keurige verhandeling over dezen wijsgeer.

PANAMA (DE LAND-ENGTE VAN) verbindt *Noord-* en *Zuid-Amerika* met elkander, en ftaat onder Spaansch gebied. Schoon flechts 12 mijlen breed zijnde, fchijnt men echter noch van de Natuur noch van de kunst, te kunnen verwachten, dat zij immer zal doorbreken, alzoo de *Cordilleras*, die er doorloopen, onoverkomelijke hinderpalen in den weg ftellen. Intusfchen heeft men reeds federt eenigen tijd plannen gemaakt, om door een kanaal de beide hoofd-zeeën te verbinden, waardoor de reis naar *Oost-Indien* aanmerkelijk zoude verkort worden, en er eene geheele omwenteling in dat deel der aarde zoude plaats hebben.

PANATHENAEEN. (*Panathenaea*) Zoo noemde men de feesten, welke te *Athene*, ter eere van MINERVA, gevierd werden. ERICHTHONIUS, die er de infteller van was, noemde dezelve *Athenaeen*; doch toen THESEUS de bewoners van alle de 12 distrikten naar de ftad riep, om het getal harer inwoners te vergrooten, verkregen zij den naam van *Panathenaeen*, omdat nu het gezamenlijke Atheenfche volk er deel aan nam. Men onderfcheidde deze feesten in groote en kleine, waarvan de eerfte om de 5 jaar, en de laatfte jaarlijks plaats hadden. Bij beiden hield men driederlei openbare fpelen, die door 10 *Athlotheten* beftuurd werden. Op den eerften dag had men wedloopen te paard met fakkels in het *Ceramicum*; op den tweeden gymnastifche oefeningen en fpiegelgevechten met fchepen, en op den derden, eindelijk, wedijverde men in de muzijk, declamatie, en tooneelmatige voorftellen. De prijs van den overwinnaar beftond in eenen krans van olijftakken van de akademie, en in een vat van den besten olie. De

De grootere *Panathenaeen* onderscheidden zich van de kleinere niet alleen door meerdere pracht, en eene langere duurzaamheid, maar voornamelijk door den plegtigen optogt, waarbij het heilige *Peplus* (een kleed of tapijt), door maagden geweven, en waarop de daden der goden en helden door haar geborduurd waren, naar den *Acropolis* in den tempel der godin gebragt werd. Het feest werd voor zoo heilig gehouden, dat men op hetzelve gevangenen uit den kerker ontsloeg, en aan verdienstelijke mannen, ter belooning, gouden kroonen uitreikte.

PANCHAEA. Eene landstreek van gelukkig *Arabië*, aan den mond van den Arabischen zeeboezem, bij de ouden door deszelfs vruchtbaarheid in wijn, mijrrhe en wierook beroemd.

PANCKOUKE. (CHARLES JOZEPH) Deze man was de zoon van ANDRÉ JOZEPH PANCKOUKE, eenen boekhandelaar te *Rijssel*, die ook als schrijver bekend is. Hij zettede, na zijns vaders dood, den boekhandel met het beste gevolg voort, en begaf zich naderhand naar *Parijs*, waar zijne belangrijke en uitgebreide drukwerken hem eerlang door geheel *Europa* deden bekend worden. Onder dezelve behooren, onder anderen, zijne uitgaven van de *Encyclopédie*; de *werken van* BUFFON; de *Mémoires de l'académie des Sciences*, en *de l'académie des belles lettres*; het *Vocabulaire François*; het *Repertoire universel de Jurisprudence*; de *voyageur François* enz. De *Mercure de France*, die naauwelijks zoo veel opbragt, dat er de geleerden, die er aan arbeidden, behoorlijk konden betaald worden, werd onder zijne handen eene rijke goudmijn, en had niet minder dan omtrent 15,000 inteekenaren. Hij genoot het vertrouwen en de achting van alle letterkundigen door zijn edelmoedig gedrag, en VOLTAIRE maakte hem zelfs, bij uitersten wil, alle zijne handschriften.

PANCKOUKE bezat, bij vele achtenswaardige hoedanigheden, eene zeldzame kennis van den handel, en geene geringe letterkundige bekwaamheden. Zijne *Discours philosophiques sur le beau, sur le plaisir et sur la douleur*; zijne *Dissertations*; zijne *Mémoires sur les Mathématiques*; zijne *Remarques sur differents objets d'administrations*, en zijne *projets des Finances*, bevatten verstandige aanmerkingen en nieuwe denkbeelden. Daarenboven is men nog aan hem verschuldigd het plan tot eene *Encyclopédie méthodique*: eene onderneming, welke door alle geleerden werd toegejuicht; doch welk plan, uit hoofde van deszelfs uitgestrektheid, niet is voltooid geworden. Ook heeft de *Moniteur universelle* aan hem het bestaan te danken. PANCKOUKE stierf te *Parijs* in het laatst van 1799, en liet zijnen boekhandel aan zijne weduwe en zijnen zoon na, die denzelven vlijtig voortzetten.

PANCRATIUM was een wedstrijder der oude *Grieken*, waarbij het loopen, springen, vechten, worstelen en schijfwerpen gelijktijdig plaats hadden: een wedstrijd tevens, waarbij men geene middelen of krachten onbeproefd liet; een strijd op leven en dood.

PANDECTEN zijn een gedeelte van het *Corpus juris civilis*, en be-

bevatten eene ftelfelmatig bijeen gebragte verzameling van uitfpraken van Romeinfche regtsgeleerden, over velerhande voorwerpen van regtspleging, waaraan keizer JUSTINIANUS, op wiens last zij ondernomen werd, in het jaar 533 kracht van wet gaf; terwijl hij alle tot dien tijd toe gebruikt wordende fchriften van regtsgeleerden, gelijk ook vroegere regtsverzamelingen, affchafte. De beroemde regtsgeleerde TRIBONIANUS trok dezelve, onder medewerking van 16 andere regtskundigen, uit 39 regtsgeleerde klasfiken, inzonderheid uit de zoodanige, die federt den tijd van HADRIANUS onder de keizers geleefd hebben, en bragt dit werk in 3, fchoon JUSTINIANUS hem daartoe 10 jaar vergund had, ten einde. Er werden 2,000 fchriften, voornamelijk die van PAPIANUS, ULPIANUS, PAULUS, JULIANUS, MARCELLUS, ¡CAJUS MODESTINUS en anderen, toe gebruikt. Zij zijn over het geheel naar de orde van de wetten der 12 tafelen en het *Edicti perpetui* ingerigt, en in 50 boeken verdeeld.

PANDÊMONIUM. Zoo noemden de ouden den algemeenen tempel voor goden en halve goden.

PANDÊMOS. Een woord, uit het Grieksch afkomstig, hetwelk dikwijls als een bijnaam van VENUS voorkomt, over welks oorfprong de gevoelens zeer verfchillende zijn. Volgens fommigen werd de vereering van VENUS PANDÊMOS door THESEUS te *Athene* ingevoerd, toen hij de onderfcheidene ftammen of vlekken het eerst tot een geheel vereenigde; volgens anderen ontftond deze bijnaam daardoor, omdat de tempel van VENUS zich op de markt, de verzamelplaats van het geheele volk, bevond; terwijl, eindelijk, eenigen zijnen oorfprong daarvan ontleenen, omdat deze tempel door SOLON van het geld gebouwd werd, hetwelk de openbare meisjes van vermaak betalen moesten. Dan, deze gevoelens komen ons voor, weinig grond te hebben, wanneer men in aanmerking neemt, dat VENUS reeds in de oudfte tijden, ook op andere plaatfen, onder dezen bijnaam vereerd werd. Het merkwaardigst was het beeld van eene, op eenen bok rijdende, VENUS-PANDÊMOS te *Elis*, benevens dat van VENUS URANIA. Hier verfchijnt de eerfte als het zinnebeeld der onreine liefde en zich aan alles prijsgevende zinnelijkheid, in tegenoverftelling der zuivere liefde; en in deze beteekenis wordt ook nog in de zamenleving de uitdrukking van VENUS PANDÊMOS genomen, wanneer men de zaak zelve niet duidelijker omfchrijven wil.

PANDION. In de vroegfte gefchiedenis van *Attika* komen twee koningen van dezen naam voor, waarvan de eerfte de vader was van PROCNE en PHILOMELA, en van de tweeling-broeders ERECHTEUS en PRUTES. Zijne dochter PROCNE gaf hij ten huwelijk aan THEREUS, koning van *Thracië*, welker ongelukkig lot, gelijk mede dat van hare zuster PHILOMELA (*zie aldaar*) om ftrijd door de dichters is bezongen, en den vader van verdriet deed kwijnen. PANDION II werd uit zijn rijk verdreven, vlugtte naar PYLAS, koning van *Megara*; verkreeg deszelfs dochter PELIA tot vrouw, en deszelfs rijk ten erf-

deel

deel. Hij had vier zonen, AEGAEUS, PALLAS, NISUS en LYCUS, onder welke hij het gebied verdeelde, en waardoor hij den grond legde tot binnenlandsche oorlogen, die *Attika* langen tijd hebben beroerd en eerst onder CODRUS geeindigd zijn.

PANDORA. De al begaafde; aldus genoemd, omdat ieder Olympbewoner haar een geschenk bragt. PROMOTHEUS, door ZEUS uit den hemel gestooten, had menschen gevormd, en door een heimelijk, van daar gestolen vuur, bezield. De vader der goden, dezen wrevel willende straffen, beval aan VULKAAN, om uit aarde eene vrouw te maken, in schoonheid en bevalligheid der godinnen gelijk, en er spraak en leven aan bij te zetten. VULKAAN voldeed aan dit bevel; doch MINERVA wist hetzelve in kunstige vrouwelijke handwerken te onderrigten, en VENUS er schoonheid en bekoorlijkheid aan mede te deelen; terwijl MERCURIUS het de zucht inboezemde, om te behagen, en eene innemende en bevallige spraak leerde. Met alle deze hoedanigheden versierd, liet MINERVA haar in de vergadering der goden brengen, die allen over dit kunstgewrocht verbaasd stonden, waarop ZEUS, die het met eenen koker of bus beschonk, waarin alle rampen en ellende der menschen vervat waren, MERCURIUS naar EPIMETHEUS zond, om hem de PANDORA als een geschenk over te brengen. PROMOTHEUS had hem wel gewaarschuwd, om immer een geschenk van JUPITER aan te nemen; doch de bekoorlijkheden van het meisje verleidden hem, en hij ontdekte te laat zijn ongeluk. Tot hiertoe leefden de menschen bevrijd van alle rampen, drukkenden arbeid, en alle ziekten; doch PANDORA' bragt nu het geheele heer van onheilen mede, hetwelk, toen EPIMETHEUS de bus opende, zich aanstonds over de geheele aarde verspreidde; alleen de hoop bleef op den grond der bus, toen hij dezelve weder schielijk toesloot. — Wie ziet niet in deze fabel een levendig afbeedsel der Natuur!

PANDURA of PANDORA. Een muzijkaal snaar-speeltuig, hetwelk reeds bij de *Assiriers* en *Epyptenaren* bekend was. De nieuwere Pandura's, in *Engeland* uitgevonden, hebben 12 koperen snaren, en vele overeenkomst met de luit; doch de Napelsche hebben er slechts *6*. In de *Ukraine*, *Rusland* en *Polen* bedient men zich zeer veel van eene andere soort.

PANEGYRICUS. Eene lofrede, een lofgedicht, een tak der redekunst, waarbij men van eene daadzaak of een persoon eene fraaije schets geeft. De geschiedkundige waarheid is alleen in zoover tot zulk een stuk noodig, als de *Panegyricus* een historisch voorwerp verhandelt. Reeds in het vrije *Griekenland* had men met soortgelijke lofredenen veel op, en die van ISOKRATES is, in weerwil van het al te blijkbare kunstmatige, waardoor zij veel van het grootsche verliest, een meesterstuk van naauwkeurigen schrijftrant. In de Romeinsche letterkunde, zooals wij die nog tegenwoordig bezitten, is de *Panegyricus* van den jongen PLINIUS op TRAJANUS, zoowel in klassieken stijl als welsprekendheid, de voortreffelijkste. De latere Ro-

meinfche *Panegyrici*, van de derde en vierde eeuw, zijn alleen voor den onderzoeker der gefchiedenis belangrijk. Onder de hedendaagfche hebben de *Franfchen* eene dergelijke foort in hunne *Eloges*. Ook de *Engelfchen*, doch inzonderheid de *Nederlanders*, bezitten uitmuntende lofredenen.

PANNEBAKKERIJEN. Hiertoe moet de klei, tot dekpannen gebruikt wordende, zeer vet zijn, en weinig kalk-of gypsaarde bevatten, om dat de pannen daardoor ligt doorflaan. Men vindt deze zware, vette en blaauwachtige klei in verfcheidene landen aan den *Rijn*, de *Vecht*, de *Gouwe* en de *Maas*, en op vele andere plaatfen, zoo als in *Groningen*, *Friesland* enz. Na afgeftoken te zijn, wordt dezelve met water gemengd, met fchoppen omgeroerd, met voeten getreden en geeft men er dus de vereischte weekheid en lemigheid aan, waarna deze klei in eenen daartoe ingerigten molen gemalen, daardoor van alle ftrootjes, worteltjes of ander vuil gezuiverd, en zoodanig doorfneden en gekneed wordt, dat zij de noodige taaiheid verkrijgt. Hierop wordt zij naar de vormplaats gevoerd, en, nadat de opgeworpene hoop behoorlijk gedroogd of gezet is, neemt men er een' kluit van, en rolt die door middel van eenen dikken rolftok tot eenen platten koek ter dikte van de pannen uit; terwijl men de werktafel en koek, om het aanhangen voor te komen, met een weinig zand beftrooid. Nadat zulk een koek klei in eenen houten vorm tot de grootte eener pan gebragt is, geeft een ander haar in eenen pannenvorm de gedaante van eene pan, maakt er de neus aan, en legt dan dezelve op planken, die in eene fchuur in dier voege op rakken of ftellagies geplaatst zijn, dat er flechts eene rij pannen tusfchen liggen kan, waarbij men echter moet zorgen, dat de panvormige gedaante der nog weeke klei niet verbogen worde. Na eerst in de fchuur en vervolgens in de zon volkomen gedroogd te zijn, brengt men de pannen naar den oven, welke meestal een gebouw is, binnenwerks, omtrent 16 voet lang, 10 voet breed en bijna zoo hoog; zijnde de 4 muren, die deszelfs binnenfte gedeelte vormen, bij de 5 voet dik, van buiten met ramen van zware houten ribben omringd en opgefloten. In dezen oven plaatst men de pannen bij rijen regt op en neer, met de neuzen tegen elkander, zoodat er eenige opening tusfchen beiden blijft. Men ftookt vervolgens in de ftookgaten een fterk vuur, gedurende den tijd van 40 uur; laat hierna den oven 4 dagen bekoelen, en haalt er dan de pannen (waarvan er gewoonlijk 14 of 15,000 ingaan) uit, die dan eene fraaije roode kleur verkregen hebben. Om aan dezelve eene blaauwe kleur te geven, werpt men groen elzen-hout, wanneer de pannen reeds gebakken zijn, bij takkebosfchen in de ftookgaten; maakt den oven overal digt; fluit dus den rook op, en houdt alles een dag of acht zeer naauw gefloten. Dit noemen de werklieden *fmoren*, en de pannen *gefmoorde pannen*. Tot de gewone blinkende blaauwe pannen worden de roode met eene pap van fijn gemalen blaauw fmeltglas beftreken, en op nieuw in

in den oven gezet. De voornaamſte deugd der dakpannen is hier in gelegen, dat zij noch doorſlaan noch ſchilferen, waarvan men de proef kan nemen, met eenigen vol water te laten trekken, en vervolgen aan de vorst en ſneeuw gedurende den winter bloot te ſtellen, wanneer zij, goed zijnde, daardoor geene verandering ondergaan zullen.

PANNONIË. Zoo noemde men oudtijds het land tusſchen de *Illyriers* en *Kelten*, aan de Noordelijke afhelling der Oostelijke *Alpen*, hetwelk door de *Pannoniërs*, een oorſpronkelijk *Thracisch* volk, bewoond werd. Het gelukte het eerst aan keizer AUGUSTUS, zich in deze landſtreken te nestelen. Hij vermeesterde de *Illyriers*, *Japoden* en *Dalmatiers*, en drong hen in de gebergten der *Pannoniërs* terug, waarop zij zich, kort daarna, in eene gevaarlijke zamenzwering, tegen de *Romeinen* inlieten, welke door TIBERIUS, aan het hoofd van 10 legioenen, echter gelukkig gedempt werd. Naderhand ſchijnen zij zich, onder begunſtiging van de *Romeinen*, aan den *Donau* te hebben neergezet; doch waarſchijnlijk verkreeg hun land eerst onder CLAUDIUS de inrigting van een Romeinsch gewest. *Pannonië* bevattede de Oostelijke landſtreek van *Oostenrijk* en *Stiermark*, geheel *Hongarije*, voor zoover dit aan de zuidzijde van den *Donau* ligt; een gedeelte van *Krain* en *Croatië*; geheel *Slavonië*, en eene ſtreek van *Bosnië* aan de *Save*. Waarſchijnlijk verdeelde HADRIANUS het in *Pannonia Superior*, of Westelijk, (naderhand *prima*) en in *Pannonia Inferior*, of Oostelijk, (in het vervolg *ſecunda*). Sedert den Markomannisſchen oorlog leed *Hongarije* veel van de *Barbaren*, maar nog meer door de volksverhuizing; doch bleven de *Romeinen* in deszelfs bezit, ofſchoon zij het al, gedurende eenigen tijd (zoo als in het jaar 300 onzer tijdrekening, aan de *Vandalen*) moesten overgeven. De *Hunnen*, onder ATTILA, ontrukten hun, echter, naderhand het geheele land; doch moesten, na den dood van dezen veroveraar, wederom binnen hunne oude grenzen terug trekken, waar zij, onder de namen *Mugari* en *Lutrigurie*, nog langen tijd heerschten. In het Oosten van *Europa* bragt deze omwenteling de gewigtigſte veranderingen voort. In de gebergten van *Pannonië* zetteden zich, namelijk, die *Sarmaten* neder, welke de voorvaders der tegenwoordige *Slavoniers* zijn; doch *Pannonië* zelf werd, met bewilliging der Oosterſche keizers, door de *Oost-Gothen* in bezit genomen, die, toen deze naar *Italië* trokken, door de *Longobarden*, en dezen wederom door de *Avaren* gevolgd werden. De laatſte drongen, onder aanvoering van eenen nakomeling van ATTILA, van tijd tot tijd, tot de *Elbe* en *Saale* door; doch onderwierpen zich in 806 aan KAREL *den Grooten*, bij welke gelegenheid hun genoemde opperhoofd den Christelijken godsdienst aannam.

PANORAMA. Zoo noemt men het horizontale beeld eener ſtad of landſtreek. Deze ſoort van ſchilderſtukken zijn door hunne kleuren en licht de bedriegelijkſte, en in *Engeland* door ROBERT BAKKER, in het laatst der vorige eeuw, uitgevonden. Men kan een *Panorama* te

regt de zegepraal van het vergezigt noemen. De kunstenaar moet van eenen toren of berg de omliggende landstreek, zoover zijn oog den afgelegensten gezigteinder kan bereiken, met de grootste naauwkeurigheid, in zijn tafereel opnemen. De hoogstmogelijke waarheid en naauwgezetheid, en de meest mogelijke verrassehende misleiding zijn de hoofdvereischten van deze soort van schilderingen, welker uitwerking echter, alleen van de manier, waarop zij vertoond en verlicht worden, afhangt. Is namelijk een schilderstuk van een *Panorama* geheel voltooid, dan worden deszelfs onderscheidene deelen, in eene daartoe ingerigte en rond gebouwde tent, derwijze zamengevoegd en opgehangen, dat de aanschouwer, in het midden door eene galerij omgeven, zoodanig geplaatst is, als of hij op de plaats zelve staat, van waar het stuk werd geteekend. Het licht valt rondsom alleen van boven op het schilderij, zoodat dit verlicht wordt, zonder dat het licht op den beschouwer valt, die, nergens geen einde aan het schilderstuk ziende, zich met de daad verbeeldt, in de vertoonde landstreek verplaatst te zijn. In *Londen* en *Parijs* heeft men afzonderlijke gebouwen, welke steeds ter vertooning van zulke schilderingen gereed, en daartoe opzettelijk ingerigt zijn. ROBERT FULTON, een *Amerikaan*, bragt het eerst een *Panorama* naar *Frankrijk*, waar men van tijd tot tijd, met de hoogste bewondering en goedkeuring, de vertooningen van *Londen*, *Parijs*, *Toulouse*, *Napels*, *de haven van Bologne*, *Rome*, *Amsterdam* enz. beschouwde. Ook hier te lande zijn de *Panorama's* overgebragt.

PANTALON is bij de maskers der Italiaansche komedie de rol van vader. De voormalige kleeding van *Pantalon* is van de hedendaagsche onderscheiden; doch zijn beide Venetiaansche kleederdragten. De oudere *Pantalon* droeg de zoogenoemde *Zimarra*, eene soort van langen mantel, met korte bovenmouwen, en eenen omgeslagen, smallen kraag; hoedanig eenen de kooplieden in hunne winkels plegen te dragen, en nog hier en daar bij de pleitbezorgers in gebruik zijn. Tevens behoorde het tot het kostuum van een' *Pantalon*, dat broek en kousen uit één stuk moesten zijn; en van hier, dat men in later tijd deze kleederdragt *Pantalons* noemde. Zij waren bij het oude kostuum altijd rood; maar de *Zimarra* of mantel was zwart. Toen de *Turken Konstantinopel* veroverden, verloor de republiek *Venetië* het koningrijk *Negroponte*, welk verlies men zoo diep gevoelde, dat men de roode broek en kousen in zwarte veranderde; en zoo bleef dan ook deze dragt sedert dien tijd. Aan het masker was niets ongewoons: toenmaals, nog den baard dragende, had het gewoonlijk het voorkomen van een oud koopman; doch tegenwoordig is de baard, van de nieuwere maskers van eene *Pantalon* verschillend; loopende rondom de kin, en in het midden van onder spits toe. Voor het overige werd het vest verlengd, en de van boven ruime *Pantalon* aan de knie gebonden: de *Zimarra* en de pantoffels bleven echter dezelfde.

Ge-

Gewoonlijk wordt *Pantalon* in het karakter van een goedhartig, eenvoudig oud koopman afgebeeld, die meestal verliefd is, en altijd door eenen medeminnaar, zoon of bediende vergezeld wordt. Somtijds maakt men van hem, sedert de laatste eeuw, een goed huisvader, vol gevoel van eer en kieschheid, wat zijn gegeven woord betreft, en gestreng omtrent zijne kinderen; doch wordt hij altijd vergezeld. Nu ontvreemd men den spaarzamen man al het geld uit zijnen zak, en dan brengt men hem zoover, dat hij onwetend, zijne dochter in de armen van den door hem vervolgden minnaar voert: met één woord, men bedient zich van *Pantalon* zoowel in de rol van een braaf oud man, als in die van eenen belagchelijken domkop; doch die altijd in den Venetiaanschen tongval spreekt.

PANTHEON. (Het) Door deze benaming, uit het Grieksch afkomstig, verstond men in de oudheid iederen tempel, welke aan alle, of de voornamste, godheden gemeenschappelijk was toegewijd. De beroemdste dezer soort van tempels was het oude *Pantheon* te *Rome*, hetwelk AGRIPPA, de gunsteling van AUGUSTUS, in het 25ste jaar voor onze tijdrekening, liet bouwen, en aan MARS, benevens JUPITER *den wreker*, uithoofde der behaalde zege op MARCUS ANTONIUS en CLEOPATRA, bij *Actium*, toewijdde, bij welke gelegenheid men CYBELE, de moeder der goden, die alle hunne kostbare standbeelden in dezen tempel hadden, almede daarin plaatste, van waar hij dan ook het *Pantheon*, dat is de verzamelplaats van alle goden, geheeten werd. Dit trotsch gebouw is tot heden bewaard gebleven, en door paus BONIFACIUS IV, in het jaar 607, aan de maagd MARIA en alle martelaren toegewijd, weshalve het tegenwoordig de kerk *St. Maria ad Martyres*, doch meest de *Rotunda* genoemd wordt. Men gaat door een prachtig portaal, hetwelk door 16 kolommen van groen, Oostersch graniet, ieder van 15 voet in den omtrek, met kapiteelen en voetstukken van wit marmer, gedragen wordt, en waarvan 8 den fraaijen voorgevel schragen, naar het binnenste van dezen tempel, aan beide zijden van welks ingang zich groote nissen bevinden, waarin eertijds de kolossale standbeelden van AUGUSTUS en AGRIPPA stonden. De posten of stijlen van de architraaf en den drempel der trotsche, van zuiver brons gemaakte, dubbelde deuren zijn van wit marmer: dezelve draaijen in gegroefde pilaren van brons op pinnen, omdat geene duimen den ongehoorden last zouden kunnen dragen. Dit gebouw heeft van binnen eene cirkelvormige gedaante, en ontvangt deszelfs licht door eene ronde, geheel vrije opening, welke zich in het midden van den koepel bevindt, en 27 voet in middellijn is. De hoogte, zoowel als wijdte, van dezen tempel bedraagt 137 voet, en deszelfs vloer is met graniet, porphier, *breccio*, *giallo anttico*, en de kostbaarste marmeren steenen belegd. Voorheen prijkte dezelve met de schoonste beeldzuilen der goden; doch thans met de gedenkteekens der meest beroemde geleerden en kunstenaars. Behalve dit *Pantheon* vindt men te *Rome* nog een kleiner, hetwelk, volgens MONTFAUCON, voor

den tempel van MINERVA MEDICA gehouden wordt. Het merkwaardigfte *Pantheon* van den nieuwen tijd is het gebouw, hetwelk de *Franſchen*, in het begin der omwenteling, beſtemden ter bewaring van de asch der meest verdienstelijke mannen hunner natie. Het is eigenlijk de voormalige kerk der heilige GENOVEVA, boven welker hoofdingang men tegenwoordig leest: *het dankbaar vaderland aan groote mannen*; welk ſchoon denkbeeld, echter, dikwijls, niet met die waardigheid is gevolgd geworden, welke het verdient.

PANTHER. (De) Het Pantherdier (*Felis pardus*) behoort tot het geſlacht der katten. Zijn ſtaart is van 2 tot 2½ voet lang, en hij heeft op den rug en op de zijden groote, onregelmatige vlekken. *Afrika* is het vaderland van dit dier, dat wel nog grooter wordt dan de luipaard; doch met dezen en den tijger in levenswijze vele overeenkomst heeft. De vlekken zijner huid zijn grooter, dan die van den luipaard, minder regelmatig, en loopen hier en daar nu eens als een hoefijzer, dan weer als een ring in elkander. — *De kleine Panther*, of het kleine Pantherdier (*F. Panthera*), *l'Once* van BUFFON, heeft langer ſtaart dan de voorgaande, en een witachtig lijf, met zwarte, onregelmatige vlekken geteekend. *Barbarije* is zijne woonplaats: hij is veel kleiner, dan de vorige en de luipaard, kan ook met weinige moeite tam gemaakt, en tot de jagt op rheen, ganzen enz. afgerigt worden, waartoe hij reeds voorlang in het *Oosten*, en in later tijd ook in *Italië* en *Frankrijk*, gebruikt is.

PANTOMETER. Een wiskundig werktuig, waarmede men alle ſoorten van hoeken, zoo wel horizontale als vertikale, kan meten.

PANTOMIME. (Zie: GEBAREN.)

PAOLI. (P.) Deze merkwaardige man werd in *Genua* geboren. Het eiland *Corſika* bragt in den loop der 18de eeuw verſcheidene beroemde mannen te voorſchijn, die zich inzonderheid door eene onwrikbare ſtandvastigheid van karakter onderſcheiden hebben: zoo als de gebroeders LUCIEN en NAPOLEON BUONAPARTE, PAOLI enz. Zij kenmerken zich allen door den geest dezer eilanderen, welke ROUSSEAU reeds zoo treffend geſchilderd heeft, en van welke hij voorſpelde, dat zij eenmaal geheel *Europa* zouden doen beven. PAOLI ſtamde uit eene aanzienlijke Corſikaanſche familie. In 1755, naar *Corſika* gezonden, werd hij aldaar, nog pas 29 jaar oud, tot kapitein generaal van het geheele eiland benoemd, en ſtond hij als zoodanig aan het hoofd eener volksregering, met koninklijk gezag bekleed; doch weigerde den titel van koning. Zijne ijverige maatregelen, om zijn wel doordacht plan, ter verbetering van den toeſtand des verwilderden volks, ter uitvoer te brengen, waren voor *Corſika* weldadig. Hij regelde het beſtuur: rigtte een behoorlijk leger op, en ſtichtte eene univerſiteit, om den geest zijner landgenooten te beſchaven. Men gehoorzaamde hem als een geſtreng opperhoofd, en beminde in hem den *Corſikaan*, die de barbaarſche gewoonte der bloedwraak, (want vóór zijnen tijd bleven moorden ongeſtraft) vernietigde. Het

ci-

eiland scheidde zich nu van *Genua*, en PAOLI's invloed verijdelde het plan van die republick, om de gehoorzaamheid der trotsche eilanders voor geld te koopen; doch moedigde tevens, met geen minder ijver, zijne landgenooten aan, om zich tegen de Fransche wapenen te verzetten. Toen nu deze in 1769, een jaar na de geboorte van NAPOLEON BUONAPARTE, het eiland veroverden, vertrok PAOLI, de wetgever van zijn vaderland, en de verdediger der Corsikaansche onafhankelijkheid, naar *Londen*, waar men hem met de grootste achting behandelde.

Twintig jaar daarna opende de Fransche omwenteling voor zijnen geest eene nieuwe loopbaan: hij keerde naar zijn vaderland terug, waar hij nog steeds veel invloed bezat, en als een ijverig voorstander der gemeenebest-regering spoedig het vertrouwen won. In 1790 begaf hij zich naar *Parijs*, om der Nationale vergadering, die *Corsika* in den rang der Fransche provincien had opgenomen, den dank zijner landgenooten te betuigen, en den eed van getrouwheid aan haar af te leggen. Zijne tegenwoordigheid verwekte te *Parijs* zelfs eene soort van geestdrift. Na zijne terugkomst op het eiland, tot bevelhebber der nationale garde en voorzitter van het departement verkozen zijnde, volgde hij in die betrekkingen, in 1791 en 1792, in schijn de grondbeginsels der omwenteling; doch beraamde eerlang, bij de toenemende regeringloosheid in *Frankrijk*, heimelijk het plan, om *Corsika* tot eenen onafhankelijken staat te verheffen. Toen de Jakobijnsche partij dit vernam, beriep hij in 1793 eene *consulta*, die hem tot voorzitter en generalissimus der *Corsikanen* benoemde. De Nationale conventie vorderde hem hierop voor hare balie; doch PAOLI, die niet verscheen, werd voor eenen verrader van den staat verklaard, en aan hem het mislukken van den aanval op *Sardinië*, en zijne verheffing, onder Engelsche bescherming, tot onbepaald gebieder van *Corsika* geweten.

Tot hiertoe had PAOLI in de beste verstandhouding met de familie van BUONAPARTE geleefd; doch deze zich nu beslissend voor de Jacobijnsche partij verklarende, koos hij de zijde der *Engelschen*, en begunstigde in 1794 de landing hunner troepen, en daardoor de verdrijving der *Franschen* van het eiland. PAOLI zag zich echter in de verwachting van dit zijn gedrag bedrogen. De *Engelschen* behandelden hem, als bevrijder van zijn vaderland, wel met onderscheiding; maar zij beschouwden het eiland als eene verovering, en de rustelooze, eergierige PAOLI moest zich met de weinige magt, die men hem liet behouden, vergenoegen; terwijl hij bovendien, door zijne verbindtenis met *Engeland*, een aanmerkelijk deel van achting bij zijne landgenooten verloren had. In dezen staat van zaken, waarbij nog kwam zijne vijandschap met den Engelschen onderkoning, ELLIOT, oordeelde hij het geraden, om van allen bestuur af te zien, en begaf zich naar *Londen*, waar hij, van een hem toegelegd jaargeld, sedert stil leefde, en in 1807, oud 81 jaar, stierf. PAOLI behoort, buiten twijfel, onder die ongelukkige mannen, wier grootste verdriet het

was,

was, dat zij hunne ontwerpen, voor een geheel leven, verijdeld zagen, en met dit denkbeeld moesten sterven. FREDERIK *de Groote* noemde hem den eersten veldheer.

PAPEGAAI. (*Psittacus*) Dit talrijk vogelgeslacht heeft, over het geheel genomen, meestal hetzelfde vaderland, als de apen onder de zogende dieren. Daarentegen is het opmerkelijk, dat vele enkelde Papegaai-soorten eene zoo buitengemeen naauwbeperkte woonplaats hebben, zoodat b. v. in den Oost-Indischen *Archipel*, omstreeks *Luszon*, verscheidene dezer soorten enkel en alleen op het eene of ander eiland afzonderlijk, en nimmer eenige te gelijk op eenige der andere eilanden, gevonden worden, hoe digt ook deze bij elkander liggen. Deze vogelen bezitten in houding en manieren vele bijzonderheden, welke hun alleen eigen zijn. Zoo weten zij zich b. v. van hunne pooten als van handen te bedienen; brengen daarmede hunne spijze aan den mond; krabben er zich mede achter de ooren, en treden niet, wanneer zij gaan, zoo als andere vogels, alleen met de nagels, maar met den geheelen hiel op den grond. Hunne haakvormige bovenkaak is, door een gewricht, met den kop zelven vereenigd: is zeer beweegbaar, en dient hun zoo in het klimmen, vasthouden, als inzonderheid ook in het uitpluizen, kraken enz. als tot eenen derden poot. De Papegaaijen niezen, geeuwen en leeren zeer ligt woorden naspreken. Onder hun talrijk geslacht worden de volgende het meest naar *Europa* overgebragt, als: 1. De *West-indische Raaf* (*Psittacus Macao*), met eenen langen staart, rood van kleur, de slagpennen van boven blaauw, en van onder ros, en de wangen kaal en gerimpeld. Hij behoort in *Zuid-Amerika* te huis, en is een groot, en door de pracht zijner veeren uitnemend schoon dier. 2. De *Alexanders-Papegaai*, of *Ring-parkiet*, (*P. Alexandri*), die eenen langen staart, eene roode borst en halskraag, en eene zwarte keel heeft. Zijn vaderland is de *Oost-indien*, en hij was de eerste, die door ALEXANDER *den Grooten*, op zijnen togt door de *Indien*, naar *Europa* werd overgebragt. 3. De *Roodbek* (*P. Ruffrostris*), met eenen langen staart, benevens een groen lijf, roodachtige boven- en zwarte onderkaak, blaauwachtige slagpennen aan de punten, en oranjekleurige oogranden. Hij behoort in de *West-Indië*, *Guiana* enz. te huis. 4. De *Kakatoe*, de *Geelkuif* (*P. Cristatus*), met eenen korten staart, een wit lijf, en eene geele kuif op den kop, dien hij kan uitspreiden en intrekken: men vindt deze in *Oost-Indien*, inzonderheid op de *Moluksche* eilanden. 5. De *Guinesche* of *blaauwe Papegaai* (*P. Brithaeus*), met eenen korten, hoogrooden staart, een blaauwachtig grijs lijf, en kale en witte wangen, wordt op *Guinea*, *Congo* en *Angola* gevonden. 6. De *Amazoon-Papegaai* (*P. Amazonicus*), *l'Ajourou-couraou* van BUFFON, die eenen korten staart, een groen lijf, een blaauw voorhoofd en hoog geele wangen heeft. En 7. het *Guinesche Parkietje* (*P. Pullarius*), met eenen korten, hoog geelen staart met eene zwarte streep, een groen lijf, een rood voorhoofd,

en

en aschgraauwe oogkringen. Deze vogel, wiens vaderland *Guinea* en de *Oost-Indiën* is, wordt ook wel de *Guinesche Mos* genoemd, en is niet veel grooter dan eene goudvink. De *Franschen* noemen hem uit hoofde der teederheid, welke het mannetje en wijfje elkander bewijzen, *l'inseparable*.

PAPHOS. Eene stad op het eiland *Cyprus*, gelijk het geheele eiland, aan VENUS, die naar het land en de stad, *Cyprus*, en *Paphia* genoemd wordt, toegeheiligd. AMMIANUS MARCELLINUS getuigt dus van een en ander: „ Het eiland *Cyprus*, niet ver van het vaste land „ (dat van *Syrie*) gelegen, en met goede havens voorzien, is, behalve „ door andere aanzienlijke vrijsteden, door twee steden beroemd, *Salamis* en *Paphos*, de eerste door kleine heiligdommen van JUPITER, „ de andere door den tempel van VENUS, vermaard." — Het was bij dien beroemden tempel, dat zich, volgens getuigenis van MELA, STRABO, JUSTINUS en NONNUS, de meisjes, op het strand, ter eere van VENUS, lieten verkrachten, om eene bruilofsgift op te zamelen. In den tempel werd langen tijd niet dan met wierook geofferd, terwijl er geen bloed voor VENUS vloeijen mogt. — De omtrekken der stad waren zoo vruchtbaar in velerlei voortbrengselen, dat men zeide: dat er een goed vrachtschip, van de kiel af tot de hoogste wimpels der masten toe, kon gebouwd worden, zonder dat men hiertoe, zelfs het geringste, uitheemsche voortbrengsel behoefde. Thans is de stad klein en arm. — Er was nog een nieuw *Paphos*, zijnde eene koopstad en haven, doch zij verging door aardbevingen, ten tijde van AUGUSTUS. Er staat nu een ellendig stadje, *Basso* genoemd, in hare plaats.

PAPIER EN PAPIER-FABRIJKEN. Schoon ons papier niet uit de papierplant, (bij de *Egyptenaren el Bardi*, bij de *Romeinen Papyrus*, en bij LINN. *Cyperus Papyrus* genoemd) vervaardigd wordt, heeft het daarvan echter zijnen naam behouden. Het oudste Papier was het Egyptische, hetwelk, volgens den geschiedschrijver PLINIUS, (*lib.* 13, *c.* 11, 13) reeds 3 eeuwen voor de stichting van *Alexandrië*, in gebruik was, en uit de papierplant vervaardigd werd; zijnde eene soort van riet, in de moerassen van *Egypte* en de stilstaande wateren van den *Nijl* groeijende. Deszelfs binnenste basten of hulsels leverden de stoffe op, waarop geschreven werd. Na dat men, namelijk, de plant van derzelver kruin en wortel ontdaan had, bleef de stengel 3 of 4 voet lang, en werd aan de eene zijde van boven tot beneden gespleten, waarna men de schellen of bekleedsels zorgvuldig afligtte. Deze waren dikwijls 20 in getal, en werden witter en fijner, naarmate men het binnenste naderde. Nu werd zulk een blaadje met eene lijmige stoffe overdekt, en een ander er zoodanig overheen gelegd, dat de plantvezeltjes eene verschillende rigting hadden. Op deze wijze plakte men meerdere blaadjes op elkander, om aan het Papier de noodige dikte te geven, dat nu nog geperst, gedroogd, geslagen en geglad, en zelfs, wanneer het voor belangrijke stukken moest

moest dienen, met ceder-olie ingewreven werd, waardoor het, even als het cederhout, voor wormfteken beveiligd was. — In *Duitschland* en *Engeland* werd, voor zoo ver men kan na gaan, nimmer van Egyptisch Papier gebruik gemaakt; in *Italië* en *Frankrijk* daarentegen werd het eerst zeer laat door het parkement vervangen; terwijl het eerst in de 8ste eeuw in het laatstgenoemde rijk in onbruik geraakte, en nog in de 11de er paufelijke bullen op gefchreven werden. Na dien tijd bragten de *Arabieren* de kunst uit *Afrika* in *Europa* over, om boomwollen of katoenen-Papier te maken, (*) waartoe zij zich van ruwe boomwol, en niet van katoenen lappen bedienden. Hunne Europifche navolgers maakten gebruik van de kennis der molens, en vervaardigden het Papier niet alleen van boomwol, maar ook van katoenen lappen; terwijl de kunst hierin zulke fchoone vorderingen maakte, dat dit Papier in de 12de eeuw in het Oosten algemeen in gebruik kwam; doch in het Westen, met uitzondering van *Italië*, en welligt ook van *Vlaanderen*, was dit gebruik niet zoo algemeen.

Intusfchen gaf dit Papier, waarfchijnlijk, aanleiding tot de uitvinding van het Papier uit lompen, of linnen ftoffen, waaromtrent men vele moeite aangewend heeft, om met deszelfs gefchiedenis bekend te worden. Behalve, dat de koninklijke maatfchappij der wetenfchappen te *Göttingen*, in 1755, eene prijsvraag omtrent de uitvinding van het linnen-papier heeft uitgefchreven, heeft ook een onzer landgenooten, de heer G. MEERMAN, in 1762, de geleerden uitgenoodigd, om den oorfprong van hetzelve op te fporen, waarvan de gedane onderzoekingen in 1767 in het licht verfchenen zijn (†); terwijl BREITKOPF, eenige jaren later, de zijne bekend maakte (§), welke door BECKMAN voor de grondigfte en volkomenfte gehouden worden. (**) Ondertusfchen is men hieromtrent tot geene zekerheid gekomen; doch fchijnt het bewezen, dat de eerfte molen, waarop dit Papier vervaardigd werd, in 1340 in de mark *Ancona* in *Italië* werd opgerigt, en er 7 jaar later ook een zoodanige Papier-molen in *Beijeren* beftond. Wat ons koningrijk betreft; men fchijnt in de Zuidelijke provincien reeds vroegtijdig Papier uit lompen vervaardigd te hebben; ten minfte moeten er in de 15de eeuw reeds zoodanige fabrijken in *Vlaanderen* hebben beftaan; maar in onze Noordelijke gewesten, op de *Veluwe* en in *Holland*, kwamen dezelve veel later tot ftand; zijnde de eerfte Papier-molen op de *Veluwe*, van welks ftichting de zekere befcheiden tot ons zijn gekomen, in 1613 in het fchoutambt *Apeldoren* op-

(*) *Mémoires de l'Acad. des Sciences et belles lettres*, *Tom.* VI, p. 605. In 704 zouden de *Arabieren*, bij hunne veroveringen in *Bucharije*, kennis aan het katoenen papier gekregen hebben.

(†) G. MEERMAN, *et doctorum virorum ad eum, epistolae atque obfervationes de chartae vulgaris feu linae origine.*

(§) *Vom Urfprung der Spielcharten, und Einführung des Leinen Papiers*, *Th.* I, 1784, *Th.* II, 1801.

(**) *Anleitung zur Technologie S.* 138.

opgerigt. Derzelver ſtichters waren JAN JANSEN, boekverkooper te *Arnhem*, en MARTEN ORGES, van welken laatſten, die gehuwd was aan GEERTGEN SCHUT, het tegenwoordig nog op de *Veluwe* talrijke Papiermakers-geſlacht der SCHUTTEN afkomstig is. Ondertusſchen waren deze niet de allereerſte Papiermakers op de *Veluwe*; want, volgens ontwijfelbare berigten, was aldaar in 1609, het Papier maken geen ongewoon bedrijf. Ook is het buiten alle bedenking, dat in 1598, niet ver van *Hattem*, een Papier-molen beſtaan heeft. — In *Holland* werd de eerſte te *West-Zaandam* opgerigt in 1616, en deze fabrijken vermenigvuldigden daar vooral, toen de Papier-fabrijkanten, bij den inval der *Franſchen*, in 1672, in grooten getale de *Veluwe* verlieten, en zich aan de *Zaan* nederzetteden. Men telt te *Oost-* en *West-Zaandam* 31 papier-molens (*) en rekent, dat er aan de *Zaan* alleen 80,000 riemen wit Papier, jaarlijks, gemaakt worden; behalve de blaauwe en graauwe papieren, die ook menigvuldig zijn, en welker ſoorten men van tijd tot tijd zeer veel verbeterd heeft.

Tot het vervaardigen van het tegenwoordige *Schrijfpapier* wordt het oud, afgeſleten linnen, zoo het vuil is, gewasſchen en uitgezocht, omdat de vodden zeldzaam even fijn zijn; zijnde de witſte en fijnſte altijd de beste. De zomen moeten afgeſneden en de naden open getornd worden; waarna de vodden, naar derzelver ſoorten, in eene ſoort van kelder geworpen, met water overſtort, en zoo lang aan de gisting overgelaten worden, tot dat zij eene aanmerkelijke hitte verkrijgen, waartoe gewoonlijk 5 of 6 weken noodig is. De vodden, die door deze weeking en gisting zich gemakkelijker laten ontbinden, worden hierop in den molen tot een fijn deeg gebragt, waartoe men zich allereerst alleen van ſtampers bediende, die door den molen werden in werking gebragt, zooals in *Duitschland* en *Frankrijk* nog veelal plaats heeft. Thans echter maakt men in ons vaderland van een werktuig van Hollandſche uitvinding gebruik, in *Duitschland Hollander*, of anders cilinder genoemd, met ſnijdende metalen ribben, en bij ons ook wel met den bak, waarin dezelve begrepen is, en rond bewogen wordt, *Roerbak* geheeten. Uit dezen eerſten brengt men de nu ſchoon gewasſchene en uitgevezelde ſtoffe in den tweeden roerbak, om door den fijnmakenden cilinder nader bewerkt, en tot eene fijne pap gebragt te worden, die men vervolgens als een fijn deeg in de *Rustkuip*, meestal een gemetſelde en gevloerde bak, overbrengt, en zorgvuldig voor alle onzuiverheid bewaart. Om deze pap volkomen in water te ontbinden, heeft men in *Holland* een derde toeſtel, welke zeer uitmuntend is, beſtaande in eenen bak en cilinder als de vorige; doch de laatſte is geheel van hout, heeft dus geene ſnijdende metalen ribben, en dient alleen, om het fijn gemaakte deeg gelijkvormig in het water te verdeelen, weshalve men ook dezelve ſchuimmakende cilinder noemt. Wanneer nu de ſtoffe niet anders dan

(*) *Beſchrijving der Zaanlandſche dorpen*, bl. 197.

dan eene fijne pap is, is zij gefchikt, om er Papier van te maken, en wordt hiertoe in eene kuip gebragt, welke men *werkkuip* noemt, en waaruit zij met den *papiervorm* gefchept wordt. Men onderhoudt eene zachte warmte in de werkkuip door middel van een zoogenoemd *Pistool*, of door eenen oven, waar achter dezelve geplaatst is; terwijl men tevens de ftoffe gedurig omroert, opdat zij niet naar den bodem zinke, hetgeen ongelijkheid in het Papier zoude veroorzaken.

De *Papiervorm*, waarop de pap tot een vel papier gefchept wordt, is een raam van zeer digt koperdraad, waarin het teeken van het Papier, ook wel de naam van den fabrikeur, gevlochten is. De grootte van den vorm bepaalt die van het vel, en is dus zeer onderfcheiden: men heeft zelfs federt eenige jaren vormen van eene dubbele grootte, waardoor dus 2 vellen te gelijk gemaakt worden. Het vel met de vereischte handgrepen gefchept zijnde, wordt op *vilt* gelegd. Deze *vilten* of lappen, waardoor de onderfcheidene bladen van elkander worden gefcheiden, beftaan uit laken, hetwelk tot dit oogmerk uit witte, zachte en lange wol vervaardigd wordt. Zij zijn behoorlijk gevold, om in het Papier geenen indruk te veroorzaken; aan de zijde van den legger op elkander geftapeld; worden door dezen tusfchen elk blad gelegd; zuigen van het Papier veel water in; maken het dus fteviger, en verhinderen, dat de bladen niet aan elkander hechten, zooals anders gebeuren zou. Wanneer men eene zekere hoeveelheid vellen tusfchen de vilten opgeftapeld heeft, brengt men het pak onder de pers, en perst er het water, met de uiterfte kracht, zooveel mogelijk uit, wanneer de vellen zeer voorzigtig opgenomen, nevens de vilten, afzonderlijk op elkander gelegd, en nu nog eens, doch onder kleiner pers, en niet zoo fterk, geperst worden. Uit deze pers komende, hangt men de bladen, vooreerst, in de droogfchuur, bij 5, 6 of 7 bladen, naar dat zij zich fcheiden, ter drooging op. Nu zou dit Papier nog niet met inkt kunnen befchreven worden, en ook geene vastheid of ftevigheid bezitten, en wordt hierom naar de lijmkamer gebragt, in warm lijmwater gedompeld, waarin een twintigfte deel aluin gefmolten is, en op nieuw uitgeperst, zoowel om de lijm gelijkelijk over het Papier te verdeelen, als om het overtollige lijmwater er uit te drukken. Dit gelijmd en uitgeperst Papier wordt nu andermaal in de droogfchuur gebragt, blad voor blad opgenomen, en door middel van eenen ftok, die de gedaante van eene T heeft, op daartoe opzettelijk vervaardigde koorden, of touwen gehangen, en, volkomen droog zijnde, naar de *gladkamer* gebragt, om op nieuw eenige malen geperst, en verder door den likfteen, hamer of klandermolen gepolijst te worden; wordende het gebrekkige Papier uitgezocht, het goede geteld, en tot boeken en riemen gebragt. (*)

Het

(*) Men kan een uitvoeriger berigt omtrent het Papiermaken, en eene duidelijke afbeelding van alle daartoe benoodigde werktuigen, vinden in het 9de ftuk der *volledige befchrijving* van *Kunsten*, *Ambachten* enz.

Het blaauwe Pakpapier wordt uit grove lompen vervaardigd, en gekleurd, door bij de pap, als dezelve door den fijnmakenden cilinder wel bewerkt is, eene verdunde verf van tournefol, weede, of ook wel indigo te voegen. Het Graauwe Papier wordt van hennep en wollen vodden gemaakt, en tot het Bordpapier van onderfcheidene dikte, worden eenige vellen Papier uit de werkkuip nat op elkander gelegd. Het zoogenoemd Chits-papier wordt met houten vormen gedrukt, waarvan zoo vele moeten in elkander fluiten, als men kleuren verkiest. Dit Papier komt van *Augsburg*, alwaar het door de fabrijkgasten, als een bijwerk, met de afgedrukte katoenen platen, gemaakt wordt. Tot de zoogenoemde Gouden en Zilveren papieren, insgelijks in die ftad vervaardigd wordende, belegt men het geverfde Papier met goudblad, drukt daarop warme, ftalen vormen, welke er de beelden aan mededeelen; wordende de overige metaalftof afgewischt. Voorheen belegde men ook het gladgouden of vergulde Papier met bladgoud; doch tegenwoordig beftrijkt men het Papier door een penfeel, met daartoe fijn gemaakt metaal, tin, of *aurum minfivum*, hetwelk zich laat polijsten en er beter uitziet, dan het bladgoud. Het behangfel-Papier, waarvan men bijna in alle landen fabrijken vindt, wordt met houten of koperen platen gedrukt, en aan patronen uitgefchilderd.

Vele zelfftandigheden uit het plantenrijk kunnen tot Papier gebragt worden: zelfs levert de mangelwortel Papier op; doch de vezels van zoodanige planten moeten eene genoegzame witheid kunnen verkrijgen en behouden; de poriën moeten ijl en gefchikt zijn, om door het water te worden doordrongen; de vezelen moeten zich onderling laten affcheiden, zonder dat zij bederven; tot eene pap kunnen gebragt worden, welker deelen zacht, fijn en wollig zijn, en, eindelijk, na de uitdrooging, wederom eene nieuwe vastheid en digtheid verkrijgen, zoodanig, dat zij, na deze nieuwe vereeniging, nog de weekheid, poreusheid en witheid behouden. De *Chinezen* gebruiken tot hun Papier allerhande ftoffen, inzonderheid den binnenbast van onderfcheidene boomen, welke zeer fappig zijn: als van moerbezien-, olm- en voornamelijk van bamboes- en katoen-boomen; doch men kan op dit Papier, waarvan wel 40 foorten zijn, fchoon het Europifche in fijnheid en zachtheid overtreffende, doorgaans flechts op ééne zijde fchrijven, en mist het ook de heldere witheid van het onze. De *Tibetaners* vervaardigen hun Papier uit den bast van zekeren boomwortel, welks inwendige zelfftandigheid eenigermate met die van vlas overeenkomt, hetgeen van beide kanten kan befchreven worden. Het wordt even als het Chinefche gelijmd en beftaat uit zeer groote vellen. De *Hindostaners* bedienen zich tot hetzelfde einde van zekere plant, bij ons de *Rammelaar*, bij hen *Caton Tandale-Cotti* geheeten (*Crotalaria Juncea*. LINN.), welke vele overeenkomst met de hennep heeft, en ook genoegzaam dezelfde behandeling ondergaat.

PAPIER-MACHÉ. Is tot pap gekneed Papier, waaruit allerhande dingen tot gebruik, als: dozen enz. door lijmen, bakken en verlakken vervaardigd worden. De kanzelarij-raad CHRISTIN, te *Hoop* in *Noorwegen*, heeft met dit Papier eene kerk bekleed, welke 1000 menfchen kan bevatten, en daardoor aan de muren het aanzien van gips gegeven. Men vindt op dezelve zeer fraaije zuilen, figuren en *basreliefs*. Hij heeft door een bijvoegfel van eiwit, kalk en vitrioolwater aan dit Papier eene aanmerkelijke vastheid en onverbrandbaarheid weten bij te zetten.

PAPIN (DENYS) was een leerling van HUIGENS en BAYLE; doch die, uithoofde van godsdienstige vervolgingen, als Protestant, zijn vaderland *Blois* verliet, en naderhand te *Marburg* tot Hoogleeraar verheven werd, en aldaar ook ftierf. Hij heeft zich verdienstelijk gemaakt door de uitvinding van verfcheidene nuttige werktuigen, die in de *Nouvelles de la république des lettres par* BAYLE, 1685 tot 1687, befchreven zijn. De belangrijkfte zijn een werktuig, om het water op te voeren, en zijn *Digestor*, of de naar hem genoemde *Papiniaanfche pot*.

PAPINIANUS. (AEMILIUS) De grootfte Romeinfche regtsgeleerde van zijnen tijd, uit *Benevent*, of *Sirië* afkomstig, waar hij onder ANTONINUS PIUS, in het 140fte jaar onzer tijdrekening geboren werd. Hij wijdde zich aan de beoefening der Griekfche en Romeinfche letterkunde, de wijsbegeerte en regtsgeleerdheid en verwierf, zoo wel door zijne uitftekende kunde als braafheid, de hoogfte achting, en eenen grooten invloed. Hij geraakte tot de aanzienlijkfte ftaatsbedieningen, en werd ten laatfte prefekt der *Praetorianen*. De keizer SEVERUS beval hem, op zijn doodbed, zijne beide zonen, CARACALLA en GETA aan; doch PAPINIANUS konde niet alleen de eendragt tusfchen dit broederpaar niet herftellen, maar werd zelfs door CARACALLA van zijn ambt ontzet. Toen nu deze zijnen broeder eindelijk had laten ombrengen, vorderde hij van hem, dat hij deze affchuwelijke daad zoude regtvaardigen; doch ontving het geftreng antwoord, dat het gemakkelijker valt eenen broedermoord te begaan, dan dien te verontfchuldigen, en dat het een tweede moord zijn zoude, de nagedachtenis van den onfchuldigen te befchimpen. CARACALLA verborg zijn heimelijk misnoegen; doch toen de *Praetorianen* kort daarna, waarfchijnlijk daartoe door den tiran opgehitst, het hoofd van PAPINIANUS vorderden, gaf hij hem aan hunne woede over, en liet hem te regt ftellen. Deze groote regtsgeleerde heeft verfcheidene werken gefchreven, en een aantal uitmuntende leerlingen gevormd; en zijn aanzien fteeg zoo hoog, dat VALENTIANUS III, bevel gaf, dat de regters in gevallen, waarin zij in gevoelen mogten verfchillen, zich aan de uitfpraak van PAPINIANUS zouden onderwerpen.

PAPIRIAANSCH REGT. Dus werd die verzameling van wetten geheten, welke door SEXTUS PAPIRIUS, ten tijde van TARQUINIUS

US SUPERBUS, bijeen werd gebragt, en bestond uit de verschillende wetten, door de vorige koningen vastgesteld.

PAPIRIUS. Het patricisch geslacht der PAPIRIUSSEN was te *Rome* in groot aanzien, en heeft aan den staat onderscheidene verdienstelijke mannen geleverd; zijnde hetzelve in verscheidene takken verdeeld, en door de bijnamen *Mugillanus*, *Crassus*, *Cursor* en anderen, in de geschiedenis bekend. Wij willen hier slechts van twee gewag maken, waarvan de eerste, wegens zijne snelheid den bijnaam van *Cursor* ontving, als dictator en consul den Samnitischen oorlog met roem bestuurde, en tevens als streng handhaver der krijgstucht zich vermaard maakte: want wegens eene belangrijke zaak het leger moetende verlaten, gaf hij aan zijnen onderbevelhebber FABIUS RULLIANUS last, met den vijand niet handgemeen te worden; doch de vurige jongeling, de gelegenheid schoon ziende, overtrad dien last, streed en overwon. De dictator terugkomende deelde geenzins in den lof, aan FABIUS toegezwaaid, maar sprak dadelijk het doodvonnis over hem uit; en het was niet dan met moeite, dat tranen en gebeden van magen en vrienden, ja van het geheele volk, zijne vergiffenis verwierven. — De andere PAPIRIUS, van wien wij hier wilden spreken, was een jongeling, die eene schrandere, doch tevens zonderlinge proeve van tegenwoordigheid van geest aan den dag legde. Daar het namelijk te *Rome* de gewoonte was, dat de senatoren hunne aankomende zonen in den raad medebragten, ten einde hen vroegtijdig tot de staatkundige loopbaan voor te bereiden, gebeurde het eens, dat er eene hoogst gewigtige zaak in den raad verhandeld werd, waarvan de geheimhouding vooral ook den jongen lieden werd aanbevolen. De moeder van den jongen PAPIRIUS vroeg naar het verhandelde, waarop hij echter in den beginne geen voldoend antwoord gaf: doch toen de vrouw op een stellig antwoord bij haren zoon bleef aandringen, zeide hij haar, dat men had beraadslaagd over de vraag, of het beter ware, dat één man twee vrouwen, of wel ééne vrouw twee mannen had. Na dit gehoord te hebben vervoegde de vrouw zich dadelijk bij andere vrouwen, en des anderendaags begaf zich eene groote menigte naar den raad, met tranen smekende, dat men liever ééne vrouw aan twee mannen zoude verbinden. De achtbare vaders, niet wetende, wat er gaande was, werden spoedig door PAPIRIUS ingelicht, die openhartig de zaak verhaalde, zoo als zij was voorgevallen; men prees den jongeling over zijne schranderheid, doch besloot, voortaan het gebruik, om jongelingen mede ter vergadering toe te laten, af te schaffen; staande echter aan PAPIRIUS die gunst ook nog in het vervolg toe.

PARABEL. Dit Grieksch woord wordt somtijds van eenvoudige gelijkenissen, doch inzonderheid van eene voortgezette reeks derzelve, of van een geheel gesprek in gelijkenissen gebezigd, en men verstaat er door een dichterlijk verhaal, waarin men het bovenzinnelijke door beelden tracht te verzinnelijken. Deze dichtsoort heef in het

Oosten haren oorfprong. De *Grieken*, namelijk, noemden ieder voorbeeld, hetwelk ter opheldering van de eene of andere waarheid of leering verdicht werd, eene *Parabel*; doch bij de Oosterlingen daarentegen, inzonderheid bij de Hebreeuwfche, moet niet zoo zeer de bijzondere waarheid door dezelve toegelicht, maar veeleer aangetoond worden, hoe het bovenzinnelijke in het zinnelijke, het goddelijke in de Natuur zich openbaart en fpiegelt. Zij gaf den leeraar een krachtig middel aan de hand, om zijne onkundige leerlingen tot het regte ftandpunt, tot de befchouwing van den Eeuwigen, te verheffen; en het is in dezen verhevenen geest, dat de meeste gelijkenisfen van onzen Zaligmaker vervat zijn.

PARABOLE. Is eene kromme linie, tot de kegelfneden behoorende. Zij heeft twee beenen, die aan beide zijden van derzelver as gelijkvormig tot in het oneindige voortloopen, benevens een brandpunt, hetwelk alle ftralen van een zeer afgelegen voorwerp, b. v. van de zon, die op eenen parabolifchen, gekromden fpiegel (brandfpiegel) vallen, vereenigd terugkaatst, hetgeen bij geene andere gekromde fpiegels gefchieden kan. Van hier is de parabolifche gedaante de doelmatigfte, zoowel voor brandfpiegels, als voor de holle fpiegels der Newtonfche fpiegel-teleskoop. Ook is de *Parabole* die linie, waarin ieder, op de vlakte geworpen, ligchaam zich zoude moeten bewegen, wanneer niet de tegenftand der lucht dit verhinderde.

PARACHUTE. Valfcherm, een fcherm van taf, van omtrent 20 voet in diameter, waarmede men zich van eene hoogte kan nederlaten. De uitvinder er van fchijnt Blanchard geweest te zijn, die in 1785 er het eerst eene gelukkige proeve mede nam.

PARADIJS. Door dit woord, uit de Perzifche taal ontleend, in de overzetting der zeventigen aangenomen, en van daar in de oude Latijnfche overgebragt, verftaat men gewoonlijk de eerfte woonplaats, waar het eerfte menfchenpaar, na deszelfs fchepping, door God gefteld werd. Omtrent derzelver juiste ligging zijn de fchriftuitleggers het op verre na niet eens; doch wordt ons dezelve door Mozes, en de dichters van andere natien, als eene aangename en vruchtbare landftreek van *Zuid-Azië* afgefchilderd, en *Eden*, of lusthof van *Eden*, genoemd. — Behalve van dit aardfche fpreekt nog de Bijbel van een *Hemelsch* Paradijs, waaronder het verblijf der zaligen na den dood verftaan wordt. Het denkbeeld, dat de mensch, naar gelang hij hier op aarde deugdzaam of ondeugend geleefd heeft, na zijn overlijden, naar eene plaats van vreugd of fmart zal worden overgebragt, ontmoeten wij bijna bij alle volken der aarde; doch onder de menigvuldigfte afwijkingen en verfcheidenheden. Hoe onbefchaafder en zinnelijker de denkbeelden van een volk zijn, zoo veel te ruwer en zinnelijker ftelt het zich de plaats voor, waar de ziel na den dood van het ligchaam zal voortduren. In zijn Paradijs is niets van hetgeen hem hier fmart of kommer veroorzaakt, maar zal hem daarentegen alles ten deele vallen, wat hem hier het waardigfte en wenfche-

fchelijkfte is. De krijgszuchtige *Germaan* braste in zijn Paradijs, (*Wallhalla*) onder de helden van den ouden tijd, en flurpte kostelijk bier uit de hersfenpannen der verflagene vijanden; de *Mohammedaan* zwelgt, onder welriekende geuren, in de armen van wellustige meisjes enz. De verlichte Christen echter, ontdoet zich van alle aardfche denkbeelden, en oordeelt, dat de toeftand der regtvaardigen na den dood daarin gelegen is, dat zij, hoe meer zij hier op aarde de deugd beminnen, ook zoo veel te vatbarer worden, voor eene fteeds toenemende geestelijke volmaaktheid.

PARADIJS (Nicolaas) was een der beroemdfte, en, wat geleerdheid en fmaak betreft, een der uitftekendfte geneesheeren van zijnen tijd. Hij werd in 1740 te *Amfterdam* geboren, en had tot zijn vader David Paradijs, die een voornaam arts in die wereldftad was. Reeds in zijne kindfche jaren maakte de jonge Paradijs zulke vorderingen, dat hij, in 4 jaar, met den grootften lof, de Latijnfche fcholen doorliep, en op zijn 15de reeds bekwaam geoordeeld werd tot de akademifche lesfen; doch de verftandige vader, begrijpende, dat men den loop der Natuur niet moet overhaasten, en dat echte ftudien eene zekere rijpheid van jaren vereifchen, deed hem nog 2 jaar doorbrengen in het voorbereidend onderwijs in algemeene letteroefeningen, vooral in de grondige kennis der gefchiedenis en die van den godsdienst. Op zijn 17de jaar werd hij dus eerst naar de Hooge fchool te *Leijden* gezonden, en genoot aldaar in de geneeskunde, inzonderheid, het onderwijs van de groote mannen Albinus en Gaubius. Zes jaar bragt hij hier door, en begaf zich, na alvorens in 1761, met veel lof, de waardigheid van doctor te hebben bekomen; naar *Frankrijk*, om, zoo te *Parijs* als te *Rouan*, de genees- en heelkundige praktijk, waarop hij zich hier bijzonder toelegde, nog verder te beoefenen. In vervolg van tijd zette hij zich te *Amfterdam* als geneesheer neder, in welk vak zijn roem zoo hoog klom, dat hij in 1784, in de plaats van den overledenen van Doeveren, (*zie van hem aldaar*) tot Hoogleeraar in de geneeskunde te *Leijden* beroepen werd, aan welker Hooge fchool door hem, en niet minder door zijne ambtgenooten E. Sandifort, Oosterdijk en Voltelen, de roem van Boerhave werd opgehouden.

Paradijs was geen vriend van nieuwigheden, en wilde de proefnemingen te *Rotterdam* op het dierlijk *Magnetismus* niet onderzoeken, uit vrees, van zich door fchijnvertooning of bedrog te laten misleiden. Zijne geneeskundige praktijk, waarin hij theoretifche kennis en ondervinding met het fchranderst doorzigt paarde, deed zijnen roem zoo hoog ftijgen, dat men hem van alle kanten kwam raadplegen, en hij in 1790 zelfs de waardigheid van lijfarts van den erfftadhouder Willem V. verkreeg. De gefchiedenis van zijn vak was hem bijzonder eigen, en hij werd daarin in 1800 tot Hoogleeraar benoemd. Bij dit alles paarde hij eene kennis van de letterkunde, vooral van die der ouden, en eene bedrevenheid in de Latijnfche

taal, welke in eenen opzettelijken beoefenaar dier wetenschappen bewondering zou hebben gewekt. De uitmuntende WIJTTENBACH was zijn boezem-vriend, en heeft hem in velen zijner werken, als mensch en geleerde, den grootsten lof gegeven, en meermaal komt hij daar voor onder den naam van CRITOBULUS. Ondertusschen was het er zoo verre af, dat eene zoo uitgebreide en grondige geleerdheid hem iets stroefs of onaangenaams in den omgang zoude hebben bijgezet, dat hij veeleer daarin, door *Attisch* zout en echte geestigheid, uitmuntte, en dikwijls de gezelschappen tot vrolijkheid stemde.

Zoo leefde PARADIJS, algemeen geacht en beroemd, tot de omwenteling in 1795, die hij, als een hartelijk voorstander van de oude staatsgesteldheid, in geenen deele goedkeurde, en hem den post van lijfarts des stadhouders ontnam. Ook troffen hem huisselijke rampen in eene ruime mate. Van de elf kinderen, die hij bij zijne, in 1791 overledene, echtgenoote verwekt had, werden hem negen, sommigen in gevorderde jaren en in gevestigden stand, door den dood ontrukt. Hij moest ook nog den ondergang van zijn vaderland in 1810 beleven, doch mogt deszelfs herrijzing niet zien, alzoo hij den 7den van Herfstmaand 1812 stierf. Hij is een der oprigters geweest van het Leijdsche *Nosocomium*, en mogt in alle opzigten een sieraad van zijnen stand genoemd worden. Zijn overgebleven zoon gaf in 1813 een kleine bundel zijner werken in het licht, bevattende; zijne akademische verhandeling *de natura inflammationis*; zijne intree-redevoering *de diligente Therapeuticis universalis studio*; zijne Oratie, bij de aftreding van rector in 1794, *de Euthanasiâ naturali*; eene derde redevoering, toen hem in 1800 de post van Hoogleeraar in de *Geschiedenis der Geneeskunde* werd opgedragen, benevens eenige openbare lessen, waar achter gevoegd is de Herinnering aan 's mans verdiensten, kort na zijnen dood, door zijnen ambtgenoot OOSTERDIJK, en eene beknopte schets van zijn leven door zijnen vriend TOLLIUS, uit welke laatste dit verslag grootendeels ontleend is.

PARADIJSVOGEL. (*Paradisea*) Dit geheele geslacht, hetgeen rijk in soorten is, behoort alleen in *Nieuw-Guinea* en de naburige Oost-Indische eilanden te huis. Deze vogel, die zich boven alle anderen door zijne prachtige vederen onderscheidt, kenmerkt zich bovendien door dat het grondstuk van den bek met wollige veeren bedekt is, de zijpennen langer dan het lijf, en de beide middelste stuur- of staartpennen lang en borstelachtig en van een zonderling maaksel zijn. Zijn lijf is bruin, en de *Papoes* snijden dezen vogelen, uit hoofde hunner prachtige vederen, die in de *Indien* tot sieraad gedragen, en uit dien hoofde door hun verkocht worden, de pooten af, waaraan dan ook de dwaling van vele ligtgeloovigen, als of dit vogelgeslacht zonder pooten ter wereld kwam, moet worden toegeschreven. Onder de onderscheidene soorten dezer vogels heeft de P. *Regia*, of de koning der Paradijs-vogels, de schoonste kleuren.

PA-

PARADOX. Een Grieksch woord, waarmede het ongelooflijke, onverwachte, dat tegen onze meening of ons vermoeden uitvalt, wordt aangeduid. In het gebied der wetenfchap of van den geest, noemt men dat geen *Paradox*, hetwelk tegen het heerfchend of voor waarheid aangenomen gevoelen ftrijdt. Het fpreekt van zelfs, dat de zin van dit woord op zich zelve flechts betrekkelijk waar is, en de een de gevoelens van een ander *Paradox* kan vinden, omdat zij van elkander verfchillen, zonder dat echter daardoor nog beflist wordt, of dit alzoo genoemd gevoelen verwerpelijk zij. In eene eeuw, waarin men rustige vorderingen in de wetenfchappen maakt, moet ons derhalve, en ook, omdat de zucht naar onderzoek, in de fcholen der geleerden, zijne weeldrige uitfpruitfels, en zelfs zijne bastaardvruchten voortbrengt, veel *Paradox* voorkomen, hetwelk met een vroeger, meer bepaald, inzigt ftrijdig is; alhoewel het op zich zelve, bij eene behoorlijke befchouwing, geheel natuurlijk, en niets minder dan onverwacht, of geheel valsch zijn kan. Men moet dus in het gebruik van het woord *Paradox*, inzonderheid, wanneer het verwerpend is, vele behoedzaamheid in acht nemen.

PARAGUAIJ. Een uitgebreid landfchap in *Zuid-Amerika*, tot het voormalig onder-koningrijk *Rio de la Plata* behoorende, en zijnen naam ontleenende van de hoofdrivier van dien naam, welke het doorftroomt, en na hare vereeniging met de *Parana* en *Uruguai*, de meer algemeen bekende benaming van *Rio de la Plata* ontvangt. Het land ligt tusfchen *Brazilie*, den *Atlantifchen Oceaan*, *Peru*, *Patagonië* en *Tucuman*; heeft eene oppervlakte van niet minder dan 40,000 v. m. en vormt tegenwoordig voor het grootfte gedeelte de republiek der Vereenigde Staten van *Zuid-Amerika* (zie: *Buenos Aijros*). Het van de *Plata* Oostelijk liggend land wordt gedeeltelijk door de *Portugeezen*, en gedeeltelijk door de Infurgenten bezet. *Paraguay* is een vlak land, hetwelk uit enkel weilanden beftaat, en uitmuntend voor de veeteelt gefchikt is. Geheele kudden van hoornvee en paarden bedekken zijne vlakten, en menige landhoeve telt meer dan 10,000 ftuks fchapen. Men vindt er wel geen goud of zilver, maar door zijnen handel met *Chili*, en het vertier zijner binnenlandfche voortbrengfels, vloeijen groote fchatten naar *Europa*. De grond levert tabak, fuiker, indigo, cochenilje, zijde, katoen, was, hout, en het zoo zeer getrokken *Paraguay-kruid*, of liever de bladen van den boom *Can* op, die als thee worden vervoerd, en waarvan *Chili* alleen jaarlijks voor ruim een millioen guldens ontvangt. *La Asfumtion* is de hoofdftad des lands, welks luchtftreek gezond; doch hier en daar eenigzins vochtig is: men heeft er vele onweders. — Van de tegenwoordige ftaatkundige betrekkingen, ook van dit land, federt de plaats hebbende onlusten in *Zuid-Amerika*, zullen wij in het vervolg nader fpreken.

PARALLAX. Zoo noemt men den hoek, dien twee verfchillende gezigtlijnen naar een en hetzelfde voorwerp met elkander maken. Men

verbeelde zich, dat van de beide eindpunten eener regte linie een derde punt gezien wordt, dan vormen de beide gezigtlijnen met deze grondlijn eenen driehoek, welks verticale hoek de *Parallax* is. Dezelve dient voornamelijk in sterrenkunde, om den afstand der hemelsche ligchamen te berekenen.

PARALLEL *Parallel-lijnen* zijn twee regte lijnen, die in het oneindige kunnen verlengd worden, nooit zamen komen, of die overal op eenen gelijken afstand van elkander liggen. — *Parallel-cirkels*, of breedte-cirkels, zijn die cirkels op de aardglobe, die in alle punten even ver van den evenaar afstaan, en waarvan ieder afzonderlijk door alle die punten van de oppervlakte van de aardglobe loopt, die eene gelijke breedte hebben, dat is: even ver van den evenaar gelegen zijn. — Bij de belegering van vestingen noemt men *Parallellen* de grachten, welke de loopgraven, die naar de vesting leiden, met elkander verbinden. Zij voeren dien naam, omdat zij met de vesting gewoonlijk Parallel loopen, en dienen voornamelijk tot eene verzamelplaats der tegen de vesting aan te wendene krachten. Gewoonlijk worden tot het bresschieten drie *Parallellen* vereischt.

In *Engeland* heeft men in 1817 eene nieuwe werktuigelijke kracht ontdekt, waaraan men den naam van *convertor* gegeven heeft, omdat door haar de beweging van twee parallel-lijnen in eene cirkelvormige beweging veranderd wordt. Het is een geheel nieuw werktuig, dat van een veel uitgebreider gebruik is, dan de hefboom, het rad, de wig, de schroef enz.

PARALLELLOGRAM. Eene vierhoekige regtlijnige figuur, wier tegengestelde zijden parallel en gelijk zijn tot elkander. Zij wordt veroorzaakt door eene eenparige beweging van eene regte lijn, altijd parallel tot zich zelve. Wanneer alle hare vierhoeken regt zijn, en alleen hare tegengestelde zijden gelijk, dan wordt zij een regthoek (*Oblongus*); wanneer de hoeken regt, en alle zijden gelijk zijn, een langwerpig vierkant (*Rhombus*) genoemd.

PARAMARIBO. (Zie: SURINAMEN.)

PARANIMFEN waren bij de ouden niets anders dan dienaren en speelgenooten eener bruid; doch tegenwoordig geeft men bij doktorale promotien dien naam aan de studenten en candidaten, die den nieuwen dokter bij het ontvangen en verwelkomen der gasten enz. ten dienste staan.

PARAPHRASE. Is eene omschrijving van een denkbeeld of gezegde in andere, uitgebreider bewoordingen, waardoor men dat van eenen schrijver tracht op te helderen.

PARCEN, of SCHIKGODINNEN, waren volgens de fabel de beschiksters over het leven der menschen, hetwelk zij geacht werden even als een draad te weven. Volgens sommigen waren zij dochters van den Nacht en den *Erebus*, volgens anderen van JUPITER en THEMIS. Drie in getal zijnde, had elk harer bij het weven eene bijzondere bezigheid. CLOTHO, de jongste, den klos vasthoudende, was bij 's menschen geboorte tegenwoordig; LACHESIS vervaardigde den draad

draad en bestierde zijne lotgevallen; ATROPOS, door dien af te snijden, maakte op den bepaalden tijd een einde aan het leven. De oorsprong dezer mythe ligt in het duister, doch kan men dezelve gevoegelijk dus verklaren. Bij eene slechts eenigzins naauwkeurige beschouwing des menschelijken levens bemerkte men eene natuurlijke opvolging en aaneenschakeling in 's menschen lotgevallen, en hoe het eene zich uit het ander ontwikkelde, en men dacht zich alzoo eene lange rij van op elkander volgende levensjaren, met de daarbij plaats hebbende gebeurtenissen. Deze voorstelling bragt het denkbeeld voort van eene noodlot-spinnende godheid; en zie daar langzamerhand het beeld van drie spinnende zusters, die over 's menschen lot naar onveranderlijke willekeur beslisten. Dichters en kunstenaars verëdelden langzamerhand dit beeld, en vormden, om het terugstootende van een onvermijdelijk noodlot te verzachten, hetzelve naar het bevallige beeld der edele vrouwen uit den heldentijd, welker dagelijksche bezigheid het was, te spinnen, te weven, en te borduren: en indedaad vertoonen de weinige kunststukken, die door den tijd gespaard zijn, de *Schikgodinnen* onder de bevalligste gedaante.

PARIS, (ook ALEXANDROS geheeten) was de zoon van PRIAMUS en HEKUBA, die door de ontvoering van HELENA de oorzaak van den Trojaanschen oorlog en den ondergang van zijn vaderland was. HEKUBA droomde gedurende hare zwangerschap, dat zij eene fakkel in haren schoot droeg, die de geheele stad in vuur en vlam zettede en verteerde, en raadpleegde de droom-uitleggers, die haar berigtten, dat zij van eenen zoon zwanger was, welke nog voor zijn 30ste jaar het vaderland in zijn bederf zoude storten. Om dit onheil te vermijden deed PRIAMUS den knaap, onmiddellijk na zijne geboorte, door ARCHELAUS op den berg *Ida* te vondeling leggen; doch deze vond hem, na verloop van 5 dagen zonder eenig letsel, (want eene beerin had hem gezoogd) weder; nam het kind in zijn huis, noemde het PARIS, en voedde het onder de herders op. Als een ontluikend jongeling onderscheidde hij zich door verstand en dapperheid, en toen MINERVA, JUNO en VENUS naar den prijs der schoonheid dongen, koos men hem tot scheidsman. Om zijne achting te winnen, deed ieder godin hem beloften. JUNO zoude hem tot den aanzienlijksten en magtigsten koning, MINERVA tot den beroemdsten en verstandigsten sterveling maken; terwijl VENUS hem het hoogste geluk der liefde en de schoonste vrouw der wereld toezegde. PARIS wenschte deze godinnen zonder hulsel te zien, zoo als geschiedde; doch VENUS behield haren gordel, en hij erkende haar den prijs toe. PARIS was toen wel reeds aan de nimf OENONE gehuwd, maar dacht van nu af aan de schoone HELENA en haar bezit. Tevens werd hij door een zeker toeval door zijnen vader herkend, die zoo zeer over hem voldaan was, dat hij aan den droom van HEKUBA niet meer dacht. PARIS deed kort hierop eenen togt naar *Lacedemon*; werd ten huize van MENELAUS ongemeen vriendelijk ontvangen, en ontvoerde hem, op

genen tijd, dat hij juist in *Creta* was, zijne gemalin HELENA, benevens een groot gedeelte zijner schatten. In den daarop gevolgden oorlog streed PARIS dapper, en dikwijls zegerijk. Hij velde, met APOLLO, ACHILLES, en werd zelf door de vergiftigde pijlen van PHILOCTETES gedood. Toen hij gewond was, dacht hij aan het gezegde der getrouwe OENONE, dat hij tot haar zoude komen, wanneer hij gekwetst was, vermits zij alleen hem konde genezen. Hij liet zich dan bij haar brengen op den berg *Ida*, waar zij bij haren vader woonde; doch de beleedigde gade weigerde hem hare hulp, zoodat men hem naar *Troje* terug bragt, alwaar hij stierf. OENONE, berouw over hare harde daad hebbende, verscheen te laat ter zijner redding, en benam uit wanhoop zich zelve het leven.

PARIJS. De hoofdstad des Franschen rijks, en de zetelplaats des konings. Zij is eene der grootste en merkwaardigste steden der wereld; ligt aan de rivier de *Seine*, in het departement van dien naam, op 20° Oostelijke lengte van *Ferro*, en 48°, 50′ 15″ breedte; beslaat 9,858 morgen en 3 roeden; heeft 5 mijlen in den omtrek; telt 26,000 huizen, en bevatte in 1819, volgens opgave van de akademie der wetenschappen, 714,966 inwoners, waaronder 30,000 Protestanten, en 87,000 bedelaars. Voorheen had de stad wallen, die tegenwoordig, onder den naam der oude en nieuwe *boulevards*, de schoonste wandelplaatsen vormen. *Parijs* heeft 57 barrièren of poorten in den van 12 tot 15 voet hoogen muur, 83 opene pleinen, waaronder inzonderheid dat van LODEWIJK XV; dat van *Vendome*, hetwelk met de gedenkzuil van den veldtogt van 1805, uit 425 veroverde kanonnen vervaardigd, pronkt; de plaats *Carousfel*, die der *Overwinning*, *du Dauphin*, *Royal* uitmuntten; voorts 24 barakken, 49 kaaijen langs de *Seine*, 16 bruggen, waaronder *Pont Neuf* met de standbeelden van HENDRIK IV en LODEWIJK XVI, *Pont de* LOUIS *Seize*, *Pont royal*, *Pont des Invalides*, *Pont du Jardin du roi*, 1020 voet lang en 54 breed, en *Pont des arcs*, 516 voet lang en 30 breed, en op ijzeren boogen rustende, bijzonder merkwaardig zijn; verders 5 hallen, 22 marktplaatsen, 84 fonteinen, 12 parochie- en 26 bij- (*Succursal*) kerken, waaronder *St. Genevieva*, onze lieve vrouwe kerk enz.; 102 andere godsdienstige gebouwen, 11 gedenkzuilen, 8 schouwburgen; waarvan de groote *Opera* en het *Théatre Français* de voornaamste zijn; 27 hospitalen, 7 koninklijke paleizen, 12 hotels van ministers, 9 van bijzondere besturen, 5 van de stad *Parijs*, 12 van den maire, en 360 bijzondere hotels.

Parijs, hetwelk in 12 arrondissementen verdeeld is, bestaat uit de eigenlijke stad (*la ville*) aan den Noordelijken, de universiteit aan den Zuidelijken oever, en de oude stad (*la cité*) op de eilanden van de *Seine*, waarbij nog 10 voorsteden behooren. De stad is over het geheel noch fraai, noch regelmatig gebouwd: de voorsteden zijn voor een gedeelte slecht; doch sommige deelen der stad zijn, daarentegen, uitnemend schoon. Zij wordt 's nachts door 14,000 reverbères en lantarens ver-

verlicht, en bezit een groot aantal prachtige paleizen en andere openbare gebouwen. Hier onder behooren: 1. Het koninklijk paleis, *de Tuillerien*, een der fchoonfte en grootfte van *Europa*, welks voorgevel 468 voet bedraagt, en waarvan de kamers in pracht alle verbeelding overtreffen. Bij hetzelve is een fraaije tuin met 2 terrasfen aan beide zijden, van 60 roeden lang, welke van de *Seine* tot aan de plaats *de Eendracht* loopt, van waar men in de *Elizefche velden* komt. 2. Het koninklijk paleis de *Louvre*, door eene gaanderij met het vorige vereenigd, waarin zich het Nationaal muzeum bevindt. 3. Het *Palais Royal* (*zie dit art.*) met eenen tuin, die 600 voet lang, en 200 breed is. 4. Het *Pantheon*, of de kerk van *St. Geneviève*, een meesterftuk van den beroemden SOUFFLOT; zijnde een prachtige tempel, met eene voortreffelijke kapel, in de gedaante van eenen ronden koepel, welke op 32 Corinthifche zuilen rust, en 282 voet hoog is. 5. De aartsbisfchoppelijke kerk *Notre Dame*, een Gothisch gebouw, aan elke zijde met eenen toren, van 204 voet hoog, pronkende. 6. De *Magdalena* kerk. 7. Het paleis van *Luxemburg*, naast de *Louvre* het grootfte. 8. Dat van *Bourbon*, geheel in den Romeinfchen fmaak, en indedaad prachtig, en 9. om geene andere meer op te noemen, het Invalidenhuis, waarin 5,000 man kunnen geborgen worden, waarvan de voorgevel 1260 voet lang is, en de kerk, door haren 300 voet hoogen koepel, uitfteekt. Men vindt voorts te *Parijs* 40 openbare inrigtingen van onderwijs, waaronder de Hooge fchool, 4 koninklijke collegien, de vereenigde Engelfche, Ierlandfche en Schotfche, het *Collège Royal de France*, bureaux van lengte-meting, eene bijzondere fchool voor de Oosterfche talen, een *Atheneum*, fcholen voor de krijgs-, bouw-, zeevaart-, vestingbouwkunde en fchoone kunsten, leerfcholen voor doofftommen en blinden, een collegie voor de geneeskunde, het koninklijk Inftituut, de *Société médicinale d'émulation*, een gezelfchap tot aanmoediging van nationale vlijt, een akademisch genootfchap van wetenfchappen, een ander voor de geneeskunde, alsmede een voor de artzenijbereiding; verders de *Société polytechnique*, een gezelfchap ter verbetering der opvoeding en van het eerfte onderwijs, met 5 fcholen, en eene kweekfchool voor volwasfenen, naar LANCASTERS leerwijze ingerigt, een genootfchap van oudheden, 15 onderfcheidene *Mufeums*, een kabinet van munten en oudheden, eene fterrenwacht, een *Mufeum* der natuurlijke historie, met eenen kruidtuin, waarin men 7,000 planten vindt en eene diergaarde, een kabinet van Franfche gedenkftukken, eene verzameling van modellen, werktuigen en natuurkundige inftrumenten, 7 boekerijen, waaronder de koninklijke, met 350,000 banden gedrukte boeken, en 80,000 handfchriften, waaronder 9,000 alleen Oosterfche; doch van deze boekerij, zoo als ook van het nationaal *Mufeum*, is veel van hetgeen door de overwinningen van NAPOLEON verkregen was, aan de vorige eigenaars terug gegeven.

On-

Onder de liefdadige gestichten verdienen eene bijzondere opmerking: *l'Hopital de l'humanité* (het gasthuis der menschlievendheid,) waarin somtijds 30,000 zieken in één jaar worden opgenomen; een genootschap voor de koepok-inënting; 11 armhuizen, waaronder het *Hotel des quinze-vingt* voor blinden; het philantropisch gezelschap, dat met 80 gezelschappen van toevoorzigt verbonden is; de *Mont de piété*, tot ondersteuning der armen, waarbij 17 vrouwen als commissarissen zijn aangesteld; alsmede het genootschap van moederlijke liefde, ter ondersteuning van behoeftige en zieke kraamvrouwen, dat zich over het geheele rijk uitstrekt, en de hertogin van ANGOULEME aan het hoofd heeft. — Ook onder de werklieden zijn 28 openbare fondsen of busfen, om armen, zieken, wezen en weduwen te ondersteunen, en behoorlijk te begraven.

De fabrijken te *Parijs* leveren vele mode- en kunstwaren, alle en zelfs de fijnste soorten van porselein, katoen-, linnen- en zijden stoffen op. Opmerkelijk is, inzonderheid, de tapijten-fabrijk der GOBELINS, welke eenig in hare soort is, en alwaar de schoonste schilderstukken, door eene eenvoudige zamenvlechting van gekleurde draden, op de begoochelendste wijze worden nagemaakt. Ook de spiegel-fabrijk is belangrijk: zij geeft aan 800 menschen werk, en men vervaardigt er spiegels van 112 duim hoog en 68 duim breed, die voor 6,000 frank en meerder verkocht worden. Er is voorts eene olie-fabrijk uit de ingewanden en den afval van geslachte dieren, met een gezondheidsbad; voorts eene koninklijke bank en eene telegraaf, die met verscheidene voorname steden gemeenschap heeft. Ten Noorden der stad ligt de *Montmartre*, een door zijne steengroeven beroemden heuvel, door onzen MEERMAN bezongen; ten Westen het veld van *Mars*, dat met grachten omringd is, en met het prachtig gebouw der krijgsschool pronkt, en ten Zuiden, in de steengroeven, vindt men de *Catacomben*; zijnde lange, ontelbare, onderaardsche gangen en zalen, welke met de beenderen van wel 2 millioen dooden zijn opgevuld. *Parijs* ontvangt zeer gezond water door het bevaarbaar kanaal de *l'Ourcq*, dat tevens de gemeenschap der stad met de Noordelijke departementen bevordert, en haar somtijds van het overtollige water ontlast: te *Vilette* is de hoofdkom, welke tot eene haven, en eenen vergaderbak van het water dient. — *Parijs* is bijzonder merkwaardig geworden door den intogt der verbonden mogendheden in 1814 en 1815, en den daarop gevolgden vrede van die jaren: gebeurtenissen, die nog te versch in het geheugen liggen, om er hier breedvoeriger van te spreken. Onder de merkwaardige mannen, alhier geboren, behooren D'ALEMBERT, D'ANVILLE, ADANSON, CATINAT, CHARDIN, LAVOISIER, MERCIER, MOLIÈRE, ROLLIN, ROUSSEAU, VOLTAIRE enz.

PARINI. (G.) Een der beroemdste Italiaansche dichters der vorige eeuw. Hij oefende zich te *Milaan* in de fraaije wetenschappen en wijsbegeerte, en wijdde zich, naar den wil zijns vaders, offchoon te-

tegen zijnen zin, aan de godgeleerdheid. Reeds vroeg had hij zijne krachten aan de dichtkunst beproefd, en gaf, in 1752, eenige jeugdige dichtstukken in het licht, welke zoo vele goedkeuring verwierven, dat de Romeinsche *Arcadia* hem tot haar medelid benoemde, als hoedanig hij den naam van DARIOLO CLIDONIO aannam. Zijne volgende letterkundige werken waren van eenen meer oordeelkundigen aard: onder anderen schreef hij tegen de *Dialogo della lingua Toscana*, van ONOFRIO BRAÑDA, waardoor hij zich in eenen hevigen strijd wikkelde. De zeden der grooten en hunne gedragingen binnen hunne paleizen hebbende leeren kennen en verachten, besloot hij dezen in eeen bespottelijk licht voor te dragen; doch daarbij het didaktische en dramatische met het satirike te vermengen. In 1763 verscheen zijn dichtstuk *de Morgen*, en twee jaar later de *Middag*. Deze uitmuntende stukken bezorgden hem in 1769 den leerstoel der fraaije wetenschappen aan de Palatijnsche school; doch werd hij naderhand Hoogleeraar in de welsprekendheid aan het *gymnasium* van *Brera*, waarbij vervolgens ook nog het vak der fraaije kunsten gevoegd werd. Zijne lyrische gedichten maakten geenen geringen opgang. Intusschen voltooide hij *den Dag*, en ontwierp *den Avond* en den *Nacht*; maar moest door zijne te groote angstvalligheid en de onlusten van dien tijd di werk dikwijls staken. PARINI stierf in Oogstm. 1799. Zijne werken, die van 1801—1804, in 6 deelen in 8°, in het licht verschenen, onderscheiden zich allen door een diep en teeder gevoel, een helder verstand en schoonheid van taal, terwijl zijne rijmlooze verzen voorbeeldig zijn.

PARK. (Een) Hieronder verstaat men over het algemeen eene groote vlakte, met muren of palissaden afgesloten, om er iets in te bewaren, b. v. in een veldleger het geschut; en van hier de benaming van artillerie-park. Bij vorstelijke sloten of paleizen noemt men een Park eene uitgebreide vlakte, welke met boomen beplant is, met lanen en bosch afwisselt, en tot bewaring en voortteling van wild bestemd is; zoo als b. v. dat te *St. Cloud*, *Versailles*, *Marly*, *Boulogne*, enz. In het eerst, toen er zich alleen hazen in bevonden, waren deze Parken slechts klein; doch toen men naderhand er ook grooter wild in bragt, verkregen zij eenen grooteren omvang. Het beroemdste Park was dat van POMPEJUS en HORTENSIUS. In *Engeland*, waar, volgens eene uitdrukkelijke wet, geen wild in het open veld geduld wordt, uit hoofde van de schade, die het den naburen kan veroorzaken, heeft men verscheidene Parken, waarin men het wild opsluit, om altijd het noodige voor gebruik in voorraad te hebben. Dezelve zijn meestal in de nabijheid van de landgoederen der rijken, en doorgaans met veel smaak aangelegd.

PARK. (MUNGO) Een heelmeester uit *Schotland*, van wiens vroegere lotgevallen men wel geene berigten heeft; doch die door zijne reis in *Afrika* algemeen bekend is. Hij was naauwelijks van eenen togt naar *Indiën* terug gekeerd, toen het genootschap *African*

asſociation, in 1788 te *Londen* opgerigt, om de binnenlanden van *Afrika* te onderzoeken, de tijding van den dood des majoors HOUGHTON ontving, die op kosten van hetzelve eene reis derwaarts ondernomen had. PARK bood zijnen dienst aan tot eene gelijke onderneming, en vertrok in Bloeimaand 1795 naar de Engelſche faktorij *Piſania*; aan de *Gambia*, waar hij zich eenige maanden bij Dr. LAIDLEY ophield, om zich tot zijne verdere reis voor te bereiden, en in de Mandinguſche taal te oefenen. Van daar vertrok onze reiziger, in Winterm. en nam den weg Oostwaarts naar het koningrijk *Woolli*. Hij werd verzeld door 2 Negers, waarvan hem de een tot tolk diende, en de ander hem van een paard, voor eigen gebruik, en van 2 ezels voor zijne bedienden, voorzien had. Voor het overige beſtond zijne geheele toerusting in eenen voorraad van leeftogt voor 2 dagen, eenige koralen, barnſteen en tabak, om op weg, tegen nieuwen voorraad van mondbehoeften te kunnen verwisſelen; voorts in een weinig linnen, een zonneſcherm, een kleine *Sextant*, een zeekompas, een weerglas, 2 jagtroeren, 2 koppel pistolen, en eenige kleinigheden. PARK, vervolgens de koningrijken *Bondu*, *Kadſchaga*, *Kasſan*, *Kaarta* en *Ludamar* doortrekkende, werd door den Moorſchen koning ALI gevangen genomen, onderging de ruwſte behandeling, en liep gevaar voor zijn leven, zoodat hij het beſluit nam, om bij de eerſte gelegenheid te ontvlugten; waarin hij, na vele doorgeſtane moeijelijkheden, zoo gelukkig ſlaagde, dat hij in Hooim. 1796 het doel zijner reis, den *Niger*, bereikte. Hij vervolgde den loop dezer rivier, door de *Mooren Nil-il-abeed*, of ſlaven-rivier, en door de *Negers Joliba* genoemd, tot zoolang van het Westen naar het Oosten, dat hij eindelijk, uit hoofde van onoverkomelijke hinderpalen, moest terug keeren. Hij nam den weg Westwaarts langs den *Niger*, en kwam eindelijk in Herfstm. 1796 te *Kamilia* in het koningrijk *Manding*, waar hij ziekte- en veiligheidshalve 3 maanden vertoeven moest. Een ſlavenhandelaar geleide hem vervolgens, in Zomerm. des volgenden jaars, naar de Engelſche faktorij aan de *Gambia*, van waar hij 18 maanden geleden vertrokken was, waarop hij vervolgens over *Antigoa* naar *Londen* reisde, en aldaar in Winterm., na eene afwezendheid van 2 jaar en 7 maanden, gelukkig terug kwam. Het eenvoudig, onopgeſmukt verhaal zijner reis, kwam in 1799 te *Londen* in het licht, en is ook ſedert in onze Nederduitſche taal overgebragt. Naderhand ondernam PARK eene nieuwe reis naar *Afrika*. Zijne laatſte berigten, in 1811, waren van '*Sanſanding* aan den *Niger*; van hier begaf hij zich naar het koningrijk *Housſa*, alwaar hij, door een verzuimd geſchenk, den koning beleedigde, die hem in eenen engen pas aan eene rivier, welke hij afzakte, door gewapende manſchap liet overvallen, bij welke gelegenheid PARK, nadat alle zijne reisgenooten, behalve een, reeds geſneuveld waren, zich met zwemmen willende redden, in de rivier zijn graf vond.

PARLEMENTAIR. Noemt men dien afgevaardigde, die of ter on-

onderhandeling over een onderwerp, of ter overbrenging van eenig berigt van de eene krijgvoerende partij aan de andere gezonden wordt, het zij dan bij eene belegerde stad, of in het open veld. Gewoonlijk wordt de Parlementair, zoodra hij zich bij den eersten vijandelijken post als zoodanig heeft aangegeven, onder bedekking naar de plaats zijner bestemming gebragt, en op gelijke wijze van daar weder terug geleid; doch somtijds vordert de voorzigtigheid bijzondere maatregels, b. v. blinddoeken. In andere gevallen worden geene Parlementairen toegelaten. Een Parlementair-schip, tot gemelde eindens afgezonden, voert eene vlag, de parlementsvlag-genoemd.

PARMA, *Permesena*, of *Parmegiano*. Een Hertogdom, in *Opper-Italie*, hetwelk ten Noorden en Westen aan het *Milaansche*, ten Oosten aan het *Modenasche*, en ten Zuiden aan de *Appenijnen* grenst, die het van het gebied van *Genua* en *Toskane* scheiden. Het bestaat uit de hertogdommen *Parma*, *Piacenza* en *Guastalla*, welke te zamen 306 vierkante Duitsche mijlen groot zijn, waarop 380,000 menschen wonen. Het land levert vele en goede zijde, koren, wijn, olie en hennep op, en heeft eene uitmuntende schapenteelt. Door het verdrag van *Parijs*, in 1814, en de akte van het congres te *Weenen*, in het daaraan volgende jaar, werden de voornoemde hertogdommen aan de voormalige keizerin van *Frankrijk*, MARIA, LOUIZA door *Oostenrijk*, als een souverein eigendom afgestaan; doch *Spanje* dezelve voor de gewezene hertogin van *Hetrurie*, MARIA LOUIZA, begerende, welker overleden echtgenoot in 1801 zijne regten op *Parma* enz. had laten varen, weigerde, om deze reden, tot de akte van het congres te *Weenen* toe te treden, waarop bij eene afzonderlijke, te *Parijs* geslotene, overeenkomst voor het vervolg werd vastgesteld, dat *Parma* met zijn toebehooren, na den dood der tegenwoordige regentes, aan de koningin wed. van *Hetrurië*, en hare mannelijke nakomelingen in de regte linie, doch na het uitsterven derzelve aan *Oostenrijk* en *Sardinië* komen zoude. Eene volgende poging van het Spaansche hof, om de aartshertogin MARIA LOUIZA, reeds tegenwoordig, tot den afstand van *Parma* aan de koningin van *Hetrurië*, tegen eene schadeloosstelling in geld te bewegen, is zonder gevolg gebleven.

PARMA. De hoofdstad van het hertogdom van gelijken naam, met 35,000 inwoners. De vestingwerken bestaan in sterke muren, bastions, grachten en eene citadel. De straten zijn meestal fraai en de huizen wel gebouwd. In de kerken vindt men vele meesterstukken van CORREGGIO, LANFRANCO en MAZZUOLI, die hier geboren zijn. De bisschoppelijke kerk bezit het beroemde thans echter beschadigde stuk van CORREGGIO, in *Fresco*, de *Hemelvaart van* MARIA verbeeldende, en in de kerk van het Heilige graf bewondert men de *Madonna della Sendella* van denzelfden meester. De kerk der *Madonna della Steccata* is wegens de begraafplaatsen van het *Farnezisch* huis, en het kapucijner klooster uit hoofde der schilderstukken, be-

bezienswaardig. Onder de merkwaardigheden der ſtad behoort het hertoglijk paleis, met zijne gallerij en kunstverzameling, waaruit echter de kostbaarſte ſtukken reeds in 1734 naar *Napels* overgebragt werden; de akademien van fraaije wetenſchappen, ſchilderkunst en kunsten, in 1765 door den Infant en hertog *Don* PHILIP geſticht; het beroemde opera-huis, dat 14,000 aanſchouwers kan bevatten, en in 1618 gebouwd is; de in 1761 nieuw aangelegde wandelweg tusſchen de ſtad en citadel; het *Pallazzo Giardino*, een hertoglijk lusthuis, hetwelk met de ſtad vereenigd is, met zijne ſchilderſtukken en tuinen; het voormalig, zeer uitgeſtrekt kapucijner klooster enz. De boekerij, door *Don* PHILIP aangelegd, onderſcheidt zich door pracht en orde, en is rijk aan letterkundige ſchatten.

PARMENIDES. Een beroemd Grieksch wijsgeer van de Eleatiſche ſchool, die omſtreeks het jaar 504 voor onze tijdrekening bloeide. Hij werd te *Elea* geboren, bezat een aanzienlijk vermogen en leefde zeer prachtig. Ook onderſcheidde hij zich door burgerlijke bedrijven, en gaf aan zijne medeburgers eenige uitmuntende wetten, welke men zoo hoog eerbiedigde, dat de overheid jaarlijks eenen eed moest afleggen, om voor hare opvolging te zullen waken. Hij verwisſelde naderhand het openbaar leven met de ſtudien. De wijsbegeerte verſchafte hem het hoogſte genoegen, en hij ſtichtte voor DIOCHETAS, die hem in dezelve had ingewijd, na den dood van dezen zijnen vriend, ter zijner gedachtenis eenen tempel. PARMENIDES werd de leerling en navolger van XENOPHANES. Volgens het getuigenis van CEBES, was hij een voorbeeld van deugd. Hij ſchreef de leer zijner ſchool in verzen, van welke echter ſlechts eenige verminkte fragmenten, door HENRICUS STEPHANUS, onder den titel: *de poesi Philoſophica* enz. bijeen verzameld, tot ons gekomen zijn. In zijne leerſtellingen volgde hij voornamelijk XENOPHANES, zoodat hij het heelal voor God hield, doch Gods bijzondere kracht en zetel in deszelfs midden ſtelde te zijn; want volgens hem werd de wereld omringd door verſchillende bollen, de middenſte, van welke het begin en de bron van alle beweging en leven was. Verder ſtelde hij met XENOPHANES, dat niets te niet ging, noch geboren werd, dat wij ſlechts door den uiterlijken vorm bedrogen werden, dat dus de waarheid door de zinnen niet kon werden ontdekt. De twee beginſelen, waaruit alles beſtaat, ſtelde hij de warmte en koude te zijn; ja zelfs, dat ons denkvermogen uit warmte en koude beſtond, en gewijzigd was naar het overwigt van het een of het ander; dat echter dat denkvermogen het beste was, waarbij de warmte het overwigt had. Het denkvermogen en het gevoel ſtelde hij hetzelfde te zijn; voorts hadden volgens hem alle dingen gevoel, ook de levenlooze, als het tegendeel van warmte en beweging voelende.

PARNASSUS. Een gebergte, in het voormalig landſchap *Phocis*, in *Griekenland*, aan APOLLO en de zanggodinnen geheiligd. In deszelfs nabijheid lag de *Helikon*, de berg der zanggodinnen in

Boe-

Boeotie, op welks kruin de bronnen *Aganippe* en *Hippokrene*, de laatste door den voetstap van *Pegasus*, ontsprongen. Tegenwoordig heet de *Parnassus Liakura*, en de *Helikon Sagara*: beide liggen in *Livadië*.

PARNY (Evariste) behoort onder de nieuwe Fransche Elegiendichters, waaronder hij een der voornaamsten was. In 1787 verschenen zijne Elegiën, Oden, Liederen, Idijllen enz in één deel, onder den titel van *Oeuvres complettes*, en later gaf hij zijn berucht komisch heldendicht, *la guerre des Dieux anciens et modernes, poëme en dix chants*, in het licht, waarin niet zoo zeer de christelijke godsdienst, als wel inzonderheid de christelijke fabelleer, in eenen belagchelijken trant, op eene wijze wordt aangevallen, zoo als in vroeger tijd nog niet geschied is. Het *directoire* weigerde hem, uit hoofde van dit gedicht, eene plaats bij het instituut, waarin hij echter naderhand als lid werd aangenomen. Hij stierf in het jaar 1814.

PAROCHIE. Een kerspel, waaronder men verstaat zekere personen van eene kerk, en den omtrek, waarin zij woonachtig zijn, of ook wel verscheidene dorpen, met hunne bewoners, die tot ééne kerk behooren. Van hier *Parochiale* kerk, dat is hoofdkerk eener Parochie, waarbij zich de predikant bevindt. Zij wordt ook in tegenoverstelling van *Filiale-* of Dochter-kerk, de Moeder-kerk genoemd.

PARODIE. Onder dezen naam verstonden de *Grieken* boertende gedichten, ook wel slechts eenige plaatsen, waartoe geheele verzen, of enkelde uitdrukkingen, van ernstige gedichten ontleend, of nagevolgd werden; hoedanige Parodien vele bij Aristophanes worden gevonden. Thans verstaat men onder Parodie een werk, waarin een ernstig dichtstuk, met verandering van het voorwerp, in een komisch gedicht wordt overgebragt, dat gelijk staat met *travestering*, waarbij men een ernstig gedicht ten grondslag legt, maar in het komieke behandelt. In eenen nog meer beperkten zin, en van het *travesteren* onderscheiden, heeft Parodie alleen dan plaats, wanneer (zoo als in den kikvorsen- en muizen-oorlog) alleen de hoofddenkbeelden en figuren veranderd, doch de overige en den geheelen vorm van behandeling worden behouden. De Parodie werkt door het contrast tusschen het alledaagsche van het voorwerp en den edelen verhevenen toon, waarin het oorspronkelijk stuk gesteld is. Ook behoeft zij een voorhanden zijnde, ernstig werk niet in alle deelen slaafsch te volgen, maar kan op ieder gekozen voorwerp uit een ernstig stuk hare scherts aanwenden. In eenen verhevener zin is het eigenlijke kluchtspel eene Parodie van het Treurspel *over het algemeen*. Het *Paroderen* kan, wanneer het met een schrander oordeel en luim geschiedt, een aangenaam onderhoud oplevere, en tevens zekere grove uitspattingen en overdrijvingen tegen werken. Bij de *Franschen* hebben deze Parodiën den meesten bijval gevonden, en ook wij bezitten ettelijke wel gelukte stukken van dien aard.

PAROLI. In het pharofpel eene buiging der kaart, welke aanduidt, dat de fpeler zijnen inzet, en de reeds verkregen enkelde winst, nog eens wil op het fpel zetten, om, wanneer het hem andermaal gelukt, zijnen inzet drie dubbeld te winnen.

PAROS. Een eiland in den Griekfchen *Archipel*, dat door de *Turken Bara* genoemd wordt. Het was oudtijds rijk en magtig, had vruchtbare akkers, talrijke kudden, en twee uitmuntende havens. Na de overwinning van XERXES, werd *Paros*, uit hoofde van zijn dubbelzinnig gedrag in dezen oorlog, door THEMISTOKLES veroverd, en bleef aan de *Atheners* onderworpen: na de regering van ALEXANDER kwam het een tijd lang onder den Egyptifchen koning PTOLOMEUS; doch eerlang geraakten de *Atheners* wederom in deszelfs bezit, en bleven daarin tot op MITHRIDATES, wanneer het den *Romeinen* n handen viel, die er eene provincie van maakten. — *Paros* was ieertijds beroemd wegens zijne heerlijke marmer-groeven, en het was ook hier, dat de beroemde *Parifche Marmer-kronijk* vervaardigd werd. Dit marmer was van eene fchitterende witheid, en werd bij de ouden bijna voor eenen kostbaren fteen gehouden: fomtijds gebruikte men goud, om hetzelve te verfieren, en de goden hadden geene tempels of ftandbeelden van eene meer geachte ftof. De fteengroeven van dit marmer zijn verlaten, of voor een gedeelte gedempt, zoodat men niet dan met de grootfte moeite in eenigen van derzelver gangen kan neder dalen. Het vlek *Parechia*, op den Westelijken oever van het eiland, tegen over *Antiparos*, heeft tegenwoordig de plaats van de oude ftad *Paros* aangenomen. Het flot en de kerk der Heilige Maagd zijn uit de overgeblevene brokken harer prachtige gebouwen opgetrokken. Het binnenfte des eilands is bergachtig, en met kerken en kloosters opgevuld. Katoen maakt het voornaamfte voortbrengfel des lands uit, en onder de havens zijn die van *St. Maria* en *Treo* de belangrijkfte.

PAROXISMUS. Zoo noemt men de op zijn hoogst geklommen aanval, of verheffing in ziekten, b. v. in koortfen.

PARRHASIUS. Een van de beroemdfte fchilders der oudheid, die het eerst evenredigheid in het fchilderen invoerde, het eerst de fchoonheid en bevalligheid van gelaat, en de fierlijkheid van het haar nabootfte en, volgens het getuigenis aller kunstenaars, in het fchilderen der omtrekken allen overtrof. Hij trad in wedftrijd met ZEUXIS, die gefchilderde druiven ten toon ftelde met dat gelukkig gevolg, dat zelfs de vogels er op kwamen afvliegen: doch PARRHASIUS ftelde een gefchilderd doek voor, hetwelk de natuur zoo gelukkig nabootfte, dat ZEUXIS, reeds trotsch op het toevliegen der vogelen, driftig verlangde, dat men het doek wegnemen en het fchilderftuk ontblooten zoude, maar, weldra zijne dwaling ontdekkende, blozend bekennen moest, overwonnen te zijn, daar hij wel de vogelen, doch PARRHASIUS een kunstenaar verfchalkt had. Zijne levenswijze was voor het overige niet zeer ingetogen.

PARSEN. Waren de aanhangers der leer van ZOROASTER; eene volksſtam van 150,000 huisgezinnen, in het Westelijk gedeelte van *Oost-Indië*, van *Diu* tot *Bombay*. Toen de *Mohammedanen* in de 7de eeuw *Perzië* veroverden, namen eenige Perzifche volksſtammen de wijk naar *Oost-Indië*, waar zij zich aan de Westelijke kust bij *Danoo* en de kaap *Sejan*, en voornamelijk in het dorp *Urdwara*, nederzetteden, dat nog heden het hoofd-verblijf hunner priesters, en de bewaarplaats van hun heilig vuur is, hetwelk zij uit *Perzië* hebben medegebragt. In *Bombay* alleen wonen tegenwoordig omtrent 24,000 *Parfen*. Het zijn vreedzame menfchen, die met de kleederdragt der *Hindus* verfcheidene Indifche gewoonten, alsmede de taal, aangenomen hebben. Zij zijn kooplieden, makelaars, landbouwers en handwerkers; doch drijven geen handwerk, waarbij vuur te pas komt: ook dienen zij niet als foldaten. Vele houden zich, uit hoofde van den handel, in *China*, *Bengalen*, *Pegu*, *Madras* en *Ceilon* op. Zij volgen zoo veel mogelijk de leeringen van ZOROASTER; gelooven aan eenen God; vereeren het vuur als het zinnebeeld zijner reinheid, en de zon als het volmaaktſte zijner werken, en ſtellen tevens belooningen en ſtraffen in eenen toekomenden ſtaat. Zij nemen in hunne liefdadige inrigtingen de armen van alle ſtammen op, en men vindt onder hen genoegzaam geene bedelaars. De eer der vrouw is bij hen heilig, en hierom zijn hunne zeden zuiver. Hunne geestelijken onderfcheiden zich van de leken door witte tulbanden. Afzondering in kasten vindt bij hen geene plaats.

PARTHENON. Was een tempel, op den *Akropolis*, of burgt van *Athene*, die aan MINERVA PARTHENOS was toegewijd. Hij werd onder PERIKLES, door de bouwmeesters IKTINUS en KALLIKRATES, in 10 jaar tijds, van marmer gebouwd, van welken ſteen zelfs de dakpannen waren. De breedte van dit prachtig gebouw, waaraan geen goud of elpenbeen gefpaard was, bedroeg 100, de lengte 227 en de hoogte 69 voet: het was naar de Dorifche orde gebouwd, en had aan de beide hoofdzijden dubbelde, en aan de twee andere enkelde gaanderijen. In het 3de jaar van ieder Olympiade vierde men feesten, die men *Parthenaeën* noemde, en 14 dagen duurden, bij welke gelegenheid alleen de Atheenfche jonge dochters zonder ſluijer verfchenen. Behalve met andere kunstſtukken prijkte deze tempel met het ſtandbeeld der godin, hetwelk door PHIDIAS uit goud en elpenbeen gevormd, en 26 ellen hoog was. Dit heerlijk gebouw had 16 eeuwen geſtaan, toen het in de 17de door de *Venetianen* en *Turken* beoorlogd werd, en de veldheer KONIGSMARK, een *Sakfer*, er eene bom in wierp, om het kruidmagazijn te doen fpringen.

PARTHENOPE. Is de oude naam der ſtad *Napels*, weshalve de *Franfchen* dit rijk, toen zij in 1799 aldaar eene geheele omwenteling bewerkt hadden, de *Parthenopeifche republiek* noemden. Men heeft dien naam afgeleid van eene Syrene PARTHENOPE, die zich uit wanhoop in de zee ſtortte, omdat zij ULYSSES door haar gezang

 niet

niet konde bekooren. Zij werd op dezelfde plaats aan land geworpen, waar het naar haar genoemde *Parthenope* ſtond, en alwaar men haar eene grafzuil oprigtte. Er zijn meerdere fabelachtige perſonen van dien naam, doch die van weinig belang zijn.

PARTHIA. Een zeer uitgeſtrekt land in *Opper-Azië*, ten Westen aan *Medië*, ten Noorden aan *Hyrcanië*, ten Oosten aan *Azië*, ten Zuiden aan de woestijnen van *Paramanië* grenzende. De hoofdſtad des lands was *Hecatompylos*. Deszelfs inwoners, de *Parthen*, waren van Scythische of Tartaarſche afkomst, en langen tijd in duistere afhankelijkheid aan de *Asſyriërs*, *Meders* en *Perzen* onderworpen, en naderhand aan de opvolgers van ALEXANDER *den Grooten* cijnsbaar, tot dat ARSACES, omtrent het jaar 256 voor CHRISTUS, den Siriſchen ſtadhouder AGATHOCLES, die zich door zijne wreedheid gehaat had gemaakt, van het leven beroofde, zich zelf tot koning verhief, en dus een nieuw Parthisch rijk ſtichtte, hetwelk 480 jaar bleef voortduren onder 31 koningen, en deszelfs gebied tusſchen den *Euphraat* en den *Indus* uitſtrekte. De geſchiedenis van het Parthiſche rijk verdeelt men gevoegelijk in drie voorname tijdvakken, waarvan het eerſte loopt tot het jaar 138 voor onze jaartelling, en in hetwelk de worſteling der *Parthen* tegen het Siriſche rijk, en derzelver eindelijke onafhankelijkheid onder PHRAÄTES II bevochten werd. Het tweede tijdvak bevat de gedurige oorlogen met de Nomadiſche volken van midden *Azië*, de *Scythen*, *Dahiers*, *Tocharen* en anderen, die derzelver geheele onderwerping aan de *Parthen* ten gevolge hadden. Het derde eindelijk behelst dat gedeelte hunner geſchiedenis, waarin hunne betrekking tot de *Romeinen* plaats had, en zich van het jaar 64 voor, tot 226 na CHRISTUS uitſtrekt. Toen namelijk MITHRIDATES van *Pontus* door de *Romeinen* overwonnen, en deszelfs rijk vernietigd was, werden de *Parthen* en *Romeinen* naburen, en weldra gezworen vijanden, hetwelk CRASSUS, proconſul van *Sirië*, het eerst ondervinden moest, die met zijn geheel leger, in het jaar 53, deerlijk in de pan gehakt werd, welke ſchande AUGUSTUS eerst heeft kunnen uitwisſchen, door de Romeinſche adelaren bij een verdrag weder terug te ontvangen. Gedurende de burgeroorlogen hielden de Parthiſche koningen nu eens de zijde van dezen, dan van genen, naarmate het hunne belangen ſchenen mede te brengen. Onder de Romeinſche keizers bleef het Parthiſche rijk zijne onafhankelijkheid bewaren, ſchoon hofkabalen, door *Rome* aangeſtookt en onderhouden, hetzelve dikwijls beroerden, tot dat eindelijk in 226 zekere ARTAXERXES, de zoon van SASSAN, een *Perziër* van geboorte, den laatſten der *Arſaciden*, ARTABANUS van den troon ſtiet, en de dynastie der *Sasſaniden* op den troon plaatſte van het nieuwe Perziſche rijk, waarop zij tot heden gebleven is.

Jammer is het indedaad, dat wij geene naauwkeuriger berigten omtrent dit volk bezitten, daar het zich in vele opzigten van de andere Aziatiſche volken zoo zeer onderſcheidde: want terwijl het zij-

ne

ne eigene zeden en gewoonten bleef bewaren, en alles vreemde weerde, was het echter den *Grieken* zeer genegen, en liet hen onder zich wonen, die hunne eigene steden hadden, waaronder *Seleucia* uitmuntte, waar koninklijke geldstukken werden gemunt, en hetwelk niet slechts zijne eigene wetten, maar ook nog bijzondere privilegien had. Voor het overige was het rijk verdeeld in satrapien of vorstendommen, van welke er 18 worden genoemd, hoewel het echter ook nog kleine rijken bevatte, zoo als *Perzië* en andere, die aan de *Parthen* cijnsbaar waren. De regeringsvorm was deels monarchaal, deels aristocratisch: den koning was een raad toegevoegd, die vrij wat gezag had, ja zelfs den koning het gebied ontnemen kon. De opvolging was wel bepaald bij het geslacht der *Arsaciden*, maar behoefde niet van vader op zoon over te gaan, waaruit vele twisten ontstonden; en het was deze omstandigheid, die de *Romeinen* te baat namen, om de pretendenten van den troon steeds in bescherming te nemen. De *Parthen* waren voor het overige eene krijgszuchtige natie, die zich weinig met de kunsten des vredes bezig hielden, zoo dat onder de regering der *Arsaciden* de handel eene geheele andere rigting kreeg; wordende dezelve tusschen Westelijk en Oostelijk *Azië* geheel afgesneden, voornamelijk nadat de strijd met de *Romeinen* eenen aanvang had genomen. Hierdoor werden de waren naar *Palmyre* en *Alexandrië* gevoerd, en bereikten deze steden het toppunt van bloei.

PARTITUUR. Zoo noemt men in de toonkunst de schriftelijke aanwijzing van alle stemmen (muzijkale partijen), die tot een muzijkstuk behooren. Zij wordt door de nooten en andere muzijkale teekenen aangeduid, hetwelk voornamelijk geschiedt door de afzonderlijke partijen op bijzondere linie-ladders, maat voor maat, onder elkander te schrijven, zoodat men volkomen overzien kan, wat voor de eene of andere zang- of instrumentale partij te doen valt.

PARY. (Zie: ALPARY.)

PARYSATIS. De naam van verscheidene Perzische vorstinnen, onder welke de echtgenoote van DARIUS OCHUS, de moeder van ARTAXERXES MNEMON en CYRUS *den jongen* de beruchtste is. In den strijd harer twee zoonen hield zij de zijde van CYRUS; doch wist zich na deszelfs nederlaag met ARTAXERXES te verzoenen, en eenen grooten invloed op hem te verkrijgen, zoodat zij met de schandelijkste listen op de vijanden van CYRUS de gruwzaamste wraak nam; zooals zulks door PLUTARCHUS in het leven van ARTAXERXES uitvoerig is te boek gesteld. Zelfs STATIRA, hare schoondochter, kon hare lagen niet ontgaan, en kwam om door het vergif, dat deze afschuwelijke vrouw haar had toebereid.

PASCHA, (in het Hebreeuwseh *verschooning*, *voorbijgang*), is dat godsdienstige feest, hetwelk de *Israeliten*, tot aandenken van de verschooning van hun volk, bij de plage van den slaanden engel in *Egypte*, en van hunnen uittogt uit dat land, bij de eerste volle

maan der lente, van den 14 tot den 21 der maand *Nisan* vieren. Tot dit feest verzamelden zich jaarlijks, zoo lang de *Israeliten* nog in het bezit van *Palestina* waren, de leden der natie bij den tabernakel, en sedert SALOMON in den tempel te *Jeruzalem*. Gedurende het feest mogt men alleen ongezuurd brood eten, omdat bij den uittogt uit *Egypte* het deeg, door overhaasting, ongezuurd moest worden medegenomen; waarom het Pascha ook het feest der ongezuurde brooden genoemd wordt. Ieder huisvader nuttigde op den avond van den eersten dag van dit feest, met zijne familie, een door den priester geslacht lam, hetwelk geheel, zonder verbreking der beenderen, moest gegeten worden. Dankzeggingen en verhalen van de geschiedenis van den uittogt, gaven aan dezen maaltijd zijne godsdienstige beteekenis, waarbij tevens offers van de eerstelingen der kudden in den tempel gebragt werden. Het Pascha was het grootste onder de Joodsche feesten, en bevorderde, door de genoemde zamenkomst der natie, voornamelijk vaderlandsliefde, zucht voor het algemeen welzijn, en den handel. Tegenwoordig wordt het door de Joden van ieder plaats, door het eten van ongezuurde brooden, en door gebeden, afzonderlijk gevierd.

Het Pascha-feest der Christenen, gehouden wordende, zoo als bekend is, ter gedachtenis-viering van 's Heilands opstanding uit de dooden, heeft, volgens de vaststelling van het concilie van *Nicea* in het jaar 325, plaats op den zondag, die op de eerste volle maan, na de nachtevening van de Lente, volgt; doch wanneer de volle maan op eenen zondag invalt, wordt hetzelve eene week later gevierd, opdat dit niet gelijktijdig met de Joden zoude geschieden. Ingevolge bovengemelde bepaling hangt de viering van ons Paaschfeest af van 2 beginsels van den almanak, te weten van de *Epacta* in de *zondagsletter*; doch daar de eerste, voornamelijk ter bepaling van dit feest ingevoerd, niet altijd in den almanak juist overeenkomt met de middelbare sterrenkundige conjunctie der maan, zoo heeft het een en andermaal plaats gehad, dat ons Paschen eene week later inviel, dan de tijd, welke door de kerkvergadering te *Nicea* bepaald was; zooals in 1724, toen de ware Paasch- maan, sterrenkundig bereekent, inviel op den 8sten van Grasm., en het Paasch-feest op den volgenden dag, als zijnde zondag, zoude hebben moeten plaats gehad; doch de paasch-maan, volgens de *Epacta*-rekening, op den 9 der genoemde maand invallende, werd dus het feest eene week later gevierd. Het Christen Paasch-feest kan nooit vroeger dan den 22 van Lentem. invallen, hetwelk gebeurdt, wanneer het op den 21 derzelve maand volle maan, en het den volgenden dag zondag is, zooals laatstelijk het geval was in 1818, en wederom het geval zijn zal in 2285. Daarentegen kan onze Paschen nooit later plaats hebben, dan 25 van Grasm., zoo als geschied is in 1546, 1666, 1734, en wederom gebeuren zal in 1886.

PASIGRAPHIE. 1. De kunst, om alles te schrijven, en 2. in den

den gewonen zin die kunst, om over alle voorwerpen, die voor mededeeling vatbaar zijn, in een algemeen cijferfchrift, of in eene andere fpraak door teekens, voor *alle natien*, welke taal zij dan ook fpreken of verftaan mogen, volkomen verftaanbaar te fchrijven. De beroemde LEIBNITZ meent men, dat het eerfte denkbeeld tot zulk eene *Pasfigraphie* zoude aan de hand gegeven hebben: zeker is het, dat hij zich met de uitvinding dezer kunst, om zich algemeen verftaanbaar te maken, ernftig bezig hield. Na hem hebben WILKINS, in 1668, BERGER in 1779, WOLKE in 1797, SICARD in 1798, SMIDT in 1807, NIETHAMMER in 1808, en RIEM in 1809, hunne krachten aan dit onderwerp beproefd, en zelfs heeft de akademie der wetenfchappen te *Koppenhage*, nog in 1811, eene prijsvraag over de ontwikkeling van dit denkbeeld en deszelfs uitvoering uitgefchreven.

PASIPHAE. De beruchte echtgenoote van den Kretifchen koning MINOS, bij wien zij acht kinderen had, onder welke de ongelukkkige ARIADNE, en de wellustige PHAEDRA. Geile ontucht heeft haren naam voor eeuwig gefchandvlekt, en aanleiding gegeven tot de bekende fabel, dat uit haar en eenen ftier de *Minotaurus* werd geboren.

PASKWIL. (Smaad- fchand- of lasterfchrift) Is een openlijk bekend gemaakt gefchrift, geheel zonder, of onder eenen verdichten naam, waarin een bekende, of duidelijk genoeg omfchreven perfoon, of wel een geheel collegie, van een misdrijf befchuldigd wordt, hetwelk volgens de wetten ftrafbaar is; doch noemt men het ook een *Paskwil*, wanneer men iemand zedelooze of befpottelijke bedrijven te laste legt, om daardoor zijnen goeden naam te bezwalken. De beleediging kan gefchieden, behalve door een gefchrift, door fchilderftukken, platen en andere zinnebeeldige vertooningen. Gewoonlijk verftaat men onder Paskwil eene naamloze beleediging; doch beweren fommigen, dat de naamloosheid er geen wezenlijk vereischte van zij. — Het woord *Paskwil* is van Italiaanfchen oorfprong, en ontleent zijnen naam van eenen vernuftigen fchoenmaker PASQUINO, die voor meer dan 3 eeuwen te *Rome* woonde, en door zijne vernuftige invallen en bijtende fpotternijen zoo bekend werd, dat zijne werkplaats dagelijks door een aantal menfchen bezocht werd, die daarin hun genoegen vonden. Kort na zijnen dood werd, omftreeks zijn huis, eene fraai gewerkte, doch zeer verminkte beeldzuil van eenen zwaardvechter (*Gladiator*) opgedolven, en niet ver van daar in eenen hoek van het *Urfinisch* paleis geplaatst. Het volk gaf er den naam van PASQUINO aan, en federt werden daaraan alle fatyren en vernuftige invallen over de gebeurtenisfen van den dag gehecht, welke men PASQUINO alsdan in den mond legde, en naar zijnen naam *Pasquinaden* noemde, waaruit het woord *Paskwil* geboren werd. Tegen over dit ftandbeeld ftond een ander, MARFORIO genoemd, hetwelk zooveel als *Martis forum* zal beteekenen, en waaraan gewoonlijk de vragen gehecht werden, welke PASQUINO beantwoord-

de. Slechts één voorbeeld hiervan: de bekende paus SIXTUS V. had eene belasting op verfcheidene levensmiddelen gelegd. Op zekeren zondag zag men PASQUINO met een nat hemd, om het in de zon te droogen. MARFORIO vroeg hem," waarom hij daarmede niet tot den volgenden dag wachtte? „ omdat ik," was zijn antwoord, „ geen „ tijd moet verliezen; want morgen zouden wij welligt de zonne- „ ftralen moeten betalen."

PASSAAT-WIND. Zoo noemt men die winden, welke voornamelijk in de landen, onder den *aequator* liggende, eenen tijd lang achter elkander uit het Oosten, en dan weder even zoo aanhoudend uit het Westen waaijen, hetwelk altijd op hunnen gewonen tijd plaats heeft. Zij bepalen de weersgefteldheid in die landen.

PASSAAT-WIJN. Een voortreffelijke wijn, die in het Portugefche landfchap *Pasfatos* valt, en daarna genoemd is.

PASSAGES, ook *Rouladen*, noemt men in de hedendaagfche muzijk (want in de oudere worden zij niet gevonden), en wel inzonderheid in het gezang, eene volgreeks van melodieufe toonen op eene enkele lettergreep van den tekst, zoodat éénen hoofdtoon, door de zoogenoemde *diminuatie*, of verkleining, in *meerder* nooten veranderd wordt. Deze uit allerhande figuren zamengeftelde *rouladen* moeten, daar zij tot verfraaijing der melodie dienen, van dien aard zijn, dat alle toonen gemakkelijk, en in zamenhang worden voorgedragen. Zij worden of door den toonzetter zelven voorgefchreven, of door den zanger, of fpeler daar gebezigd, waar gene alleen den hoofdtoon heeft aangegeven. In het laatfte geval moeten zij met oordeel en fmaak worden aangewend, om niet in eene het oor kwetfende gemaaktheid te vervallen, aan welke fout zich de meeste *Italianen* fchuldig maken, die daardoor het ftuk van zijne eenvoudige waarde en verhevenheid berooven.

PASSAU. Eene ftad, onder het koningrijk *Beijeren* behoorende, de hoofdplaats van den *Beneden-Donau-kreits* met 6,200 inwoners. Zij ligt ter plaatfe, waar de *Inn* en *Ilz* in den *Donau* vallen, en is tamelijk wel gebouwd. Weinige uren van de ftad, heeft men eene brug over de rivier de *Roth*, van eenen boog, die de wijdte van 200 voet heeft, de grootfte brugwijdte in *Europa*. *Pasfau* heeft eene nieuw gebouwde domkerk; een *Lyceum* en *Seminarium* ter vorming van jonge geestelijken; aanzienlijke bierbrouwerijen, en eenen tamelijk levendigen handel. Bijzonder merkwaardig is deze ftad in de gefchiedenis door het verdrag, naar haren naam genoemd, hetwelk de eerfte Duitfche Rijksgrondwet was, welke den Protestanten de vrije oefening van hunnen godsdienst, en daaraan verknochte burgerlijke regten verzekerde, en in 1552 opgevolgd, werd door een vergelijk tusfchen de Katholijke en Protestantfche rijksftenden, onder voorwaarde, dat de eindelijke godsdienst vrede op den naastvolgenden rijksdag zoude worden tot ftand gebragt. Dit gefchiedde dan ook in 1555; doch deze vrede, niet alle de bezwaren der Protestanten ophef-

heffende, werd dezelve eerst in 1648, na eenen verwoestenden 30 jarigen oorlog, te *Munster* op eenen duurzamen voet gesloten.

PASSEER-GEWIGT. Zoo noemt men in de goudschaal dat gewigt, waarmede de zwaarte van een goudstuk wel niet volwigtig is, doch nog zonder rabat of korting aangenomen wordt.

PASTE. Is eene benaming van een afdrukfel of afgietfel van eenen antiken gefneden steen, van eene medaille of munt, voornamelijk in glas, hoedanige ten tijde van PLINIUS reeds bekend waren; doch welke kunst, naderhand verloren geraakt zijnde, eerst in de 15de eeuw op nieuw beproefd, en vooral in het begin der tegenwoordige tot aanmerkelijke volkomenheid gebragt werd. Men koos nu andere, nog voortreffelijker stoffen tot deze afdrukfels, welke LIPPERT uit eene fraaije, witte, duurzame stof, met Saksische aarde vermengd, vervaardigde, scherp en fijn zijn, en hitte en koude kunnen verduren. Niet minder voortreffelijk zijn de Pasten van WEDGEWOOD en BENTLEY in *Engeland*; doch het meest roemt men die van den Engelschen kunstenaar JAMES TESSIN, welke voor KATHARINA II. eene verzameling van meer dan 6,000 Pasten van de beroemdste gesnedene steenen, en wel van de nieuwere meesters, die zich naar de ouden gevormd hadden, vervaardigde, waarin de oorspronkelijke kleuren op het naauwkeurigst zijn nagebootst, en tot welke verzameling RASPE, te *Londen*, de beschrijving geleverd heeft.

PASTEL-SCHILDERKUNST. (Zie; SCHILDERKUNST.)

PASTEUR. (JAN DAVID) Onder de merkwaardige menschen, die zich door eigene verdiensten eenen roemvollen weg hebben gebaand, behoort buiten tegenspraak aan dezen verdienstelijken man, te vroeg aan zijn vaderland en de letteren ontrukt, eene aanzienlijke plaats te worden toegekend. Hij werd op den 23 van Bloeim. 1753, binnen *Leijden*, uit een braaf burgerlijk geslacht geboren. Eene bijzondere mate van bevattelijkheid en leergierigheid, van welke hij reeds in zijne vroegste jeugd doorslaande blijken gaf, deden zijne ouders besluiten, om hunnen zoon de bestemming te doen volgen, welke hem door de Natuur zelve werd aangewezen, door hem tot de beoefening der wetenschappen opteleiden. De aanzienlijke hooge school, binnen zijne geboorteplaats gevestigd, leverde hiertoe de gewenschte gelegenheid op. Hij leide zich aanvankelijk op de Latijnsche en Grieksche letterkunde, en later op de regtsgeleerdheid toe.

Intusschen waren het de natuurkundige wetenschappen, tot welke eene onwederstaanbare neiging hem in de eerste plaats voerde, en aan welker beoefening hij dan ook alle de oogenblikken toewijdde, welke hij op zijne overige bezigheden konde besparen; terwijl zijn eenigste wensch steeds was, zich eens daaraan geheel en al te kunnen overgeven. Het ontijdig afsterven van zijnen braven vader en de aanzienlijke vermindering, welke de huisselijke inkomsten hierdoor leden, stelden den veel belovenden jongeling buiten de mogelijkheid, om de begonnen studiën voorttezetten, en noodzaakten

hem, om naar een dadelijk bestaan omtezien. De vriendschap en achting, welke zijn uitmuntend zedelijk gedrag, en zijne onvermoeide letteroefeningen hem bereids bij vele aanzienlijke mannen hadden verworven, kwamen hem hier te stade. Hij werd op den 13 van Sprokkelm. 1776 tot commies, of ontvanger der convooijen en licenten aan de *'s Gravendeelsche kille*, in de nabuurschap van *Dordrecht* aangesteld, en nu scheen hij het toppunt bereikt te hebben van zijne wenschen. Buiten alle zorg voor levensonderhoud, en verwijderd van het stedelijk gewoel, konde hij zich thans met alle zijne vermogens op de beoefening van zijn lievelingsvak, de natuurkunde, toeleggen; terwijl eene gewenschte echtvereeniging, (den 25 van Oogstm. 1778) aangegaan en met een vijftal kinderen gezegend, zijn geluk voltooide. Ongeveer 20 achtereenvolgende jaren mogt hij slijten in dezen kommerloozen toestand, dien hij dikwerf verklaarde den genoeglijksten tijd zijns levens te hebben uitgemaakt. Van zijne voortdurende werkzaamheid, gedurende dezen tijd, getuigt het groot aantal der in denzelven door hem in het licht gegevene werken, zoo eigene als vertalingen, van welke wij, onder de eerstgenoemden alleen het eerste deel zijner *Beknopte Natuurlijke Historie der zoogende dieren*, in 1793 uitgegeven, en waarvan de twee laatste deelen in 1796 en 1800 zijn gevolgd, en onder de laatsten LE VAILLANT's *Reizen in de Binnenlanden van Afrika*, COGANS *reize langs den Ryn*, en het zooveel opziens gebaard hebbende werk van MERCIER, *het jaar* 2440, zullen aanhalen. Ook van vele zede- en geschiedkundige *Romans*, en daaronder NUMA POMPILIUS van FLORIAN, zagen in dezen tijd uitmuntende vertalingen van zijne hand het licht.

Geene andere eerzucht bezittende, dan die van den kring zijner kundigheden steeds verder uittebreiden, en zijn belangrijk gezin gelukkig te maken, zoude vermoedelijk zijn leven in deze stille afzondering, zijn vervlogen, zoo niet de staatsomwenteling van 1795 eene nieuwe loopbaan voor zijne begaafdheden had opengesteld. Bij de orde van zaken, welke op deze omwenteling volgde, en waarbij aan alle verdiensten gelijke aanspraak werd toegekend op de bedieningen, die te voren het uitsluitend erfdeel hadden uitgemaakt van rang en geboorte, — althans schaars aan nederiger oorsprong te beurt vielen, — konde een man als PASTEUR niet lang aan de opmerkzaamheid zijner landgenooten ontsnappen, even als zijne deugden niet missen konden, hun geheel vertrouwen te verwerven. Reeds in Sprokkelm. des genoemden jaars, werd hij dan ook, door de provisionele Representanten des volks van *Holland*, met eene vereerende, maar tevens gewigtige, zending naar *Engeland* belast, en op hoedanige wijze PASTEUR zich van dezelve gekweten hebbe, en welk eene goedkeuring zijne ingezondene berigten bij zijne hooge lastgevers mogten wegdragen, hiervan kan het vereerend staatsbesluit ten bewijze verstrekken, hetgeen zijne zending ten gevolge had, en waarin onder anderen werd verklaard, „ *dat hij zich zoowel van zijnen pligt gekweten had, dat men zulks*

van

„ *van den meest in het diplomatiek geverseerden minister niet beter* „ *zoude hebben kunnen verwachten.*" Ook werd hem in het volgende jaar 1796, als een blijk der goedkeuring van de pogingen, door hem ten nutte van het Vaderland aangewend, de aanzienlijke post van lid der marine van de Bataafsche Republiek opgedragen; doch het werd hem niet vergund, in deze bediening langen tijd blijken te geven van zijne uitnemende geschiktheid tot dezelve; want, reeds op den 1 van Lentem. 1796 werd hij, tot algemeen genoegen, door de volkskeuze geroepen, om als vertegenwoordiger in de eerste Nationale vergadering zitting te nemen. Ook hier was zijne zitting van geen langen duur, daar hij in Wijnm. daaraanvolgende werd uitgekozen, om zich, met zijne ambtgenooten, LESTEVENON en MEIJER, in hoedanigheid van Commissarissen der Bataafsche Republiek naar *Parijs* te begeven, ten einde aldaar de vredesonderhandelingen bijtewonen, welke tusschen den gevolmagtigden van het Fransche gemeenebest DE LA CROIX, en den Engelschen gezant MALMESBURY, stonden aangevangen te worden. Daar deze onderhandelingen reeds vruchteloos waren afgeloopen, vóór de Bataafsche Commissarissen tot dezelve werden toegelaten, zoo vond PASTEUR geene gelegenheid, om zijne talenten ten dienste van het vaderland zoodanig aantewenden, als hij gehoopt had; schoon hij het belang der Republiek in verscheidene andere gevallen, waartoe hem deze vereerende zending gelegenheid gaf, met den meesten ijver en getrouwheid behartigde.

In het vaderland teruggekomen, opende hij op den 1 van Herfstm. van het jaar (1797), als voorzitter, de eerste zitting van de tweede Nationale vargadering, met eene aanspraak, welke de kennelijkste bewijzen droeg van zijne zuivere en warme vaderlandsliefde, van zijne zorg voor het algemeen belang, van zijne zucht voor de vrijheid, en van zijnen eerbied voor orde, regtvaardigheid, deugd en goede zeden. Geheel zijn gedrag, zoowel in deze, als in de eerste Nationale vergadering getuigde van den ijver, waarmede hij bezield was, om de gewigtige pligten te vervullen, welke hem waren opgelegd, en aan de hooge verwachting, welke de natie van hem had opgevat, in derzelver volsten omvang te voldoen. Bovenal blonk in hem uit eene loffelijke gematigdheid, welke alle zijne gangen bestuurde, en waarvan het doel was, om zonder vervolgingen, met bedaardheid en wijsheid, maar met ernst en standvastigheid tevens, de misbruiken van den vorigen regeringsvorm te verbeteren, de eenheid in het bestuur daar te stellen, en het nieuw gebouw van staat, volgens de erkende grondbeginsels der omwenteling, optetrekken en te voltooijen. Dan het was deze zelfde gematigdheid, die hem tot misdaad werd aangerekend bij de bewerkers en voorstanders der noodlottige omwenteling van 22 van Louwm. 1798, op wier last de man, die zijn vaderland reeds zoo duur aan zich had verpligt, en zoo binnenals buiten 's lands zoo veel lofs en roem had verworven, eerst na de kasteleneije van *Holland*, en van daar met meer andere volks-

vertegenwoordigers, als Staatsgevangene, naar het *Huis in het Bosch* werd overgebragt, alwaar hij vijf maanden lang bleef opgesloten, en vermoedelijk tot harder lot zoude zijn bestemd geweest, zoo niet de tegenomwenteling van den 12 van Zomermaand van dat zelfde jaar, misschien even noodlottig als die van 22 van Louwmaand, hem uit zijne gevangenis had verlost en die vrijheid wedergegeven, welke hij met zoo veel ijver en getrouwheid aan het geheele volk had trachten te verzekeren. Bij de herstelling der constitutionele orde van zaken werd hem op den 26 van Herfstm. de post van Secretaris van de tweede kamer des Vertegenwoordigenden Ligchaams en nadat, bij de gebeurtenis van den 17 van Wijnm. 1801, eene nieuwe staatsregeling was ingevoerd, die van Secretaris van het wetgevend Ligchaam der Bataafsche Republiek opgedragen. Te midden van zoo talrijke en zoo gewigtige staatsbezigheden, en van zoo vele schokken en beroeringen in zijne bijzondere betrekkingen, vergat hij echter zijne geliefde letteroefeningen niet: ja hij zette die zelfs voort te midden der banden, hem door onregt en geweld aangelegd. Om een denkbeeld te geven van zijne buitengewone werkzaamheid, zal het genoeg zijn te zeggen, dat de werken, door hem zoo geschreven als vertaald, niet minder dan 80 boekdeelen en een 300tal losse stukken en verhandelingen in maandwerken, enz. bedragen. Onder de voortbrengsels, welke tot het later tijdvak zijns levens behooren, verdient, behalve de twee reeds gemelde deelen zijner *Beknopte Natuurlijke Historie*, in de eerste plaats genoemd te worden zijne uitmuntende vertaling van J. Cooks *Reizen rondom de wereld*, in dertien deelen. Geen wonder dan ook, dat het van zoo veel arbeidzaamheids onafscheidbaar zittend leven zijn anders sterk gestel langzamerhand ondermijnde, en den grond leide tot verstoppingen, eene ongesteldheid, van welke zich reeds in zijne vroegste jeugd eenige kenteekenen hadden geopenbaard, en die slechts door vele en sterke ligchaamsoefeningen ware te overwinnen geweest. — Het was vooral in zijne gevangenschap op het *Huis in het Bosch*, dat hij de eerste, ernstige aanvallen dezer noodlottige ziekte begon te gevoelen. Dan, hoezeer hij zelf het bedenkelijke van zijnen toestand volkomen inzag, zoo was echter noch het besef hieromtrent, noch de aanhoudende en dringende raad zijner vele en vertrouwde vrienden, in staat, om zijnen ijver voor de studiën, en zijne zucht voor de stipte waarneming zijner ambtsbezigheden, eenigermate te temperen, en hem tot meerder uitspanning en ligchaamsoefening over te halen. Het was aldus, dat hij als een offer zijner te naauwgezette pligtsbetrachting, op den 9 van Louwmaand 1804, binnen *'s Gravenhage*, in den ouderdom van 50 jaar overleed, beweend van zijne naastbestaanden, betreurd van zijne vrienden, en bejammerd van allen, die gewoon zijn kunde, deugd en verdiensten te waardeeren.

Dusdanig was de loopbaan van eenen man, die, misschien lang genoeg voor zijne deugd, maar te kort voor het vaderland, de weten-

schap-

ſchappen en de vriendſchap geleefd heeft. Wij gelooven overigens dit berigt niet beter te kunnen beſluiten, dan met de kernvolle karakterſchets, van hem ontworpen door een zijner geleerde vrienden, den Heer A. J. VERBEEK, die gedurende vele jaren zijnen vertrouwden omgang mogt genieten. „PASTEUR," zegt deze, „ bezat de uitmuntendſte gaven van verſtand en hart, zoodat niemand, „ welke ſlechts eenigen tijd gemeenzaam met hem heeft omgegaan, „ zal willen ontkennen, dat hij, boven vele anderen van zijne tijdgenooten, met een gezond oordeel, ſchrander doorzigt en goeden „ ſmaak bedeeld was. Naauwgezet vervulde hij al de pligten, waartoe hij als burger, als huisvader en als vriend geroepen werd. Zijn „ omgang was heusch, en hij beleedigde niemand. Hoe meer men „ hem leerde kennen, hoe meer men overtuigd werd, dat het hem „ als bijzonder eigen was deugden te bezitten en uitteoefenen, zonder in de daaraan grenzende ondeugden te vervallen. Hij was „ wijs zonder hoogmoed, geleerd zonder waanwijsheid, regtvaardig „ zonder geſtrengheid, menschlievend zonder zwakheid, openhartig „ zonder losheid, en voorzigtig zonder achterhoudendheid. Bijna altijd verkeerde hij in een en hetzelfde gemoedsgeſtel; zoodat hij „ in voorſpoed niet te veel opgebeurd, en in tegenſpoed niet te zeer „ was nedergeſlagen. Steeds bedaard en ſtandvastig in zijne beginſelen, was niets in ſtaat, om zijn hart zoodanig te ſchokken of te „ overrompelen, dat hij, in de grootſte ongelegenheid zelfs, niet „ altijd op die middelen bedacht was. welke hem op dat oogenblik „ als de geſchiktſte ter uitredding voorkwamen." (*)

Onder de werken, welke het ontijdig overlijden van PASTEUR hem niet vergund heeft te voltooijen, is eene *Natuurlijke Historie der Vogelen*, alsmede de vertaling der *Natuurlijke Historie van den St. Pietersberg, door* FAUJAS ST. FOND, waarvan ſlechts het eerſte deel, verrijkt met vele belangrijke aanmerkingen, is in het licht verſchenen. Een overſchoon natuurkundig kabinet, door hem met eindelooze moeite en zeer aanzienlijke kosten bijeenverzameld, en het geen de bewondering van vele vreemde geleerden had tot zich getrokken, is genoegzamen geheel verloren gegaan bij den ramp, op den 12 van Louwmaand 1807 aan de ſtad *Leijden* overgekomen, binwelke zijne weduwe hare woning had overgebragt.

PASTICI. Zoo noemt men in de kunsttaal die ſchilderſtukken, welke in de manier van den eenen of anderen grooten kunstenaar vervaardigd, en voor diens werk uitgegeven worden. Eene der grootſte meesters in dit vak was DAVID TENIERS *de Jonge*, door wiens ſtukken ervarene kunstkenners dikwijls misleid zijn geworden.

PATACON. Eene Spaanſche munt in *Vlaanderen*, op 48 ſtuiv. geſlagen, doch naderhand tot 58 gerezen. Men moet ze met de Duitſche rijksdaalders of andere munt niet verwarren. In *Portugal* wor-

(*) Men zie de *Algemeene Konst- en Letterbode*, voor het jaar 1804, No. 10 waaruit deze levenſchets grooteudeels ontleend is.

worden de *Pefols*, of ftukken van achtten, *Patacons* genoemd, en gelden in *Duitschland* min of meer 36 goede grosfchen.

PATAVIUM. De oude naam van *Padua*, onder anderen het vaderland van LIVIUS, den gefchiedfchrijver.

PATERA. Eene offerfchaal, of kleine fchotel, waarin de *Romeinen*, bij hunne maaltijden en offers, aan de goden den offerwijn aanboden, en het bloed der offerdieren opvingen. Ook was zij een kenteeken der godheid en hare vereering, en men ziet dezelve op altaren en in handen der offerpriesters. Van eene kleine foort dezer fchalen, *Patella*, ontleenden de kleinere huisgoden den naam van *Patellarii*.

PATERCULUS. (VELLEJUS) Een *Romein* van edele afkomst, die onder TIBERIUS leefde, en verfchillende rangen in den krijgsdienst bekleedde. Meer bekend is hij als fchrijver eener Romeinfche gefchiedenis, welke voor een gedeelte tot ons is gekomen. Schoon nu VELLEJUS wel niet onder de uitftekendfte Romeinfche fchrijvers kan geteld worden, en zijn ftijl reeds niet meer die edele eenvoudigheid van de gulden eeuw der Romeinfche letterkunde bezit, munt hij echter uit in zinrijkheid, met duidelijkheid gepaard; terwijl men vooral aan zijne karakterfchetfen den verdienden lof niet weigeren kan. Zijn grootfte fmet is vleijerij van TIBERIUS en andere grooten, voornamelijk van SEJANUS, in wiens val hij mede omkwam.

PATHOLOGIE. (Zie: ZIEKTE-KUNDE.)

PATHOS. Het roerende, het treffende, het verhevene in een kunstftuk, b. v. in de groep van LAOKOON; doch ook in de dichtkunst, vooral in de dramatifche, waarvan het onaffcheidelijk is.

PATMOS, thans *Pamimo* of *Patmofa* geheeten; een klein, door fchippers en monniken bewoond, rotsachtig eiland, tusfchen *Naxos*, en *Samos*, in den *Archipel* gelegen, werwaarts de Evangelist JOHANNES verwezen werd, en waar men meent, dat hij zijn boek de *Openbaring* gefchreven heeft. Men vertoont op dit eiland nog eene grot, waarin men voorgeeft, dat dit zoude gefchied zijn.

PATRIARCHEN, oud-vaders, ook aartsvaders: zoo worden de hoofden der famlien van het oorfpronkelijk geflacht vóór den zondvloed, doch inzonderheid de drie ftamvaders van het Israëlitifche volk, ABRAHAM, IZAAK en JAKOB, genoemd. Deze benaming werd een eertitel van de opperhoofden of voorzitters van het *Sanhedrin*, waaronder zich de Joden, die, na de verwoesting van *Jeruzalem*, in *Syrië* en *Perzië* geduld werden, vereenigden. Het Joodfche Patriarchaat te *Tiberias*, in *Galilea*, beftond voor de Westelijk wonende Joden tot 415, en dat te *Babylon* voor de Oostelijke, in hunne verftrooijing, tot het jaar 1038. Van deze, met groote magt bekleedde, waardigheid der Joodfche kerk, ging de titel van Patriarch in de Christelijke over, bij welke zich de bisfchoppen te *Rome*, *Konftantinopel*, *Alexandrië*, *Antiochië* en *Jeruzalem*, federt de 5de eeuw, Patriarchen noemden, en het regt van wijding en het beftuur

over

over de aartsbisschoppen en bisschoppen van hun kerspel uitoefenden. Terwijl het Roomsche patriarchschap in eene pausselijke regering, over het geheele Westen, overging, behielden de vier hoofden der Oostersche kerk dezen titel; doch verloren, door de veroveringen der *Saracenen*, grootendeels hunne inkomsten. De bijzondere kerken der *Armeniers*, *Abyssiniers*, *Jakobiten* en *Maroniten* hebben hunne eigene Patriarchen. Over de Grieksche Christenen in het Turksche rijk voert de Patriarch te *Konstantinopel* het oppergebied; doch nog grooter aanzien had het Patriarchaat, hetwelk in de 16de eeuw over de Russische kerk te *Moskau* stand greep, en juist daarom door Peter *den Grooten* ook weder afgeschaft, en door een blijvend geestelijk Synode vervangen werd. In de Katholijke kerk voeren de aartsbisschoppen te *Lisſabon*, *Venetië* en *Acquileja* den titel van Patriarch; doch bezitten de beide laatsten geen gezag over de overige aartsbisschoppen, waartegen de eerste de regten van eenen primaat van *Portugal* heeft. Geheel verschillend van dit denkbeeld dezer kerkelijke waardigheid, is de zin der uitdrukking *Patriarchaal*, welke ons slechts aan de eeuw der bovengemelde stamvaders des menschelijken geslachts, aan de onschuld en eenvoudigheid hunner zeden, en zachtheid hunner huisvaderlijke familie-regering herinnert.

PATRICIERS. Waren in het oude *Rome* zekere familien, die zich door afkomst, aanzien en vermogen onderscheidden, en waaruit senatoren verkozen werden. Romulus verdeelde, op het voorbeeld der *Atheners*, de Romeinsche burgers in twee klasſen, *Patriciers* en *Plebejers*. De eerste werden oorspronkelijk *Patres*, (vaders) genoemd, omdat zij als vaders des volks beschouwd werden, en hieruit ontstond de titel van *Patricier*. Romulus verkoos uit hen eenen senaat van 100 personen, die in de regering en den oorlog de hoogste waardigheden bekleedden. Men nam uit ieder *Tribus* een, en uit de *Curie* drie personen, zoo dat hun getal 99 bedroeg, waarover een ervaren man gesteld werd, die in hunne vergaderingen voorzat. De leden van dit achtbaar kollegie werden senatoren (ouden) genoemd, omdat men alleen de zoodanige verkoos, die ten aanzien van hunne jaren, (zij mogten niet beneden de 25 zijn) ondervinding en kunde, bij het bestuur der openbare zaken, het vertrouwen des volks genooten. Naderhand werd hun getal met nog 100 leden vermeerderd, die men uit de *Sabiners* verkoos, en op het einde der republiek bestond deze vergadering reeds uit meer dan 1000, welk getal de keizer Augustus wederom tot 600 verminderde. Men onderscheidde de *Patriciers*, in *patres majorum gentium* (*Patriciers* uit oudere familien), die van de senatoren afstamden, welke door Romulus verkozen waren, en in *patres minorum gentium* (*Patriciers* van jongere familien), die Tarquinius de oudere er bijgevoegd had. Offchoon wel de *Patriciers* hun staatkundig overwigt boven de *Plebejers*, door het aan hun toegekende schutsregt, (*jus patronatus*) over dezen poogden te handhaven, gingen echter hunne voor-

voorregten verloren, toen de burgerstand, in het jaar 261 van *Rome*, op eene volkomene burgerlijke gelijkheid met de *Patriciers* aandringende, tot alle overheids-ambten, welke deze tot hiertoe bij uitsluiting bekleed hadden, toegelaten, en de huwelijken tusschen beide standen, in het jaar 308, toegestaan werden. Sedert ontstond er een dienst-adel (*nobilitas*), welke die gene verkreeg, die of zelf, of een uit zijne familie, de drie hoogste eerposten van *consul*, *Praetor* en curulische *Aediles* bekleed hadde, en welke adel uit hoofde van het regt, om de uit was geboetseerde borstbeelden zijner voorvaderen in het voorhuis te mogen plaatsen, (*jus imaginum*), op de nakomelingen overging. Hiertoe was het niet noodzakelijk, dat zij uit een Patricisch geslacht afstamden; doch het verhoogde den rang des adels inzonderheid, wanneer hij met verdiensten gepaard ging. Het verval der republiek, de burgerlijke oorlogen, en de invoering van het keizerdom verzwakten het aanzien der *Patriciers* meer en meer, en de verovering van *Rome* door de *Gothen*, waarbij vele *Patriciers* hun leven verloren, gevangen geraakten, of naar *Konstantinopel* vlugtten, vernietigde allen onderscheid tusschen de beide standen. Toen de zetel der regering naar genoemde stad verplaatst was, vond KONSTANTIJN *de Groote*, die de oude Romeinsche *Patriciers* weder wilde herstellen, een nieuw Patriciaat uit, hetwelk alleen in eenen persoonlijken eertitel bestond, en slechts door eene hooge geboorte en uitstekende verdiensten konde verkregen worden. Onder de dynastie der *Carolingers* en de volgende keizers, was het Patriciaat niet enkel eene hooge waardigheid; maar er was ook het opper-bewind over *Rome* en deszelfs gebied, alsmede de bescherming van den pauselijken stoel, aan verbonden. KAREL *de Groote* nam den titel van een Rominsch *Patricier* aan, voor dat hij zich tot keizer liet uitroepen, en HENDRIK IV ontzettede den paus GREGORIUS VII van deze waardigheid.

PATRIJS. Zoo noemen de lettergieters den gesneden stempel, waarmede men, door dien in eene zachter stof te slaan, de *Matrijs* vervaardigt. De *Matrijs* vertoont altijd den letter verkeerd.

PATRISTIEK. Hieronder verstaat men dien tak van geschiedkundige godgeleerdheid, welke zich bijzonder tot de beoefening van het leven, de schriften en leeringen der kerkvaderen bepaalt, en uit hoofde zij tot de hoofdbronnen van de geschiedenis der Christelijke leer en hare gesteldheid in de eerste 6 eeuwen leidt, geheel die opmerkzaamheid verdient, waarmede men haar sedert eenigen tijd wederom verwaardigt. (*Vergelijk hiermede* KERKVADERS.)

PATROKLUS. De beroemde vriend van ACHILLES, en de zoon van den *Argonaut* MENOETIUS. Hij volgde hem voor *Troje*, en bleef eerst, even als ACHILLES, werkeloos; doch toen de *Grieken* volkomen geslagen werden, kwam hij hun te hulp met zijne legermagt, en in den wapendosch van zijnen vriend, en dreef de *Trojanen* terug; doch hij werd door HEKTOR geveld. De *Grieken* reddeden zijn lijk,

lijk, begroeven het met vele pracht, en vierden plegtige lijkſpelen, waarop ACHILLES beſloot, zijnen vriend te wreken, en hem dan in den dood te volgen.

PAUL I, keizer en zelfbeheerſcher aller *Russen*, werd den 1ſten van Wijnm. 1754 geboren. Zijn vader, toen nog grootvorst, naderhand keizer PETER III, de regtmatigheid der geboorte van dezen zoon, in vervolg van tijd, niet erkennende, benoemde, gedurende zijne korte regering, den prins IWAN tot troonsopvolger; doch toen PETER, weinig tijds daarna, zijn rijk en leven verloor, en KATHARINA II den Rusſiſchen ſcepter voerde, werd PAUL, nu 9 jaar oud, na JWAN's overlijden, in zijne regten op den troon herſteld. De moeder, haren zoon geheel naar hare bedoelingen en ontwerpen willende opvoeden, stelde den graaf PANIN, haren eerſten ſtaatsdienaar, tot opperhofmeester bij den jongen grootvorst aan, terwijl APINUS, onder dezen, het onderwijs van den jongen prins bezorgde. Het lot zijns ongelukkigen vaders, gevoegd bij den dwang, waaronder de keizerin hem hield, deden zijn anderzins open karakter tot ongevoeligheid en achterhoudendheid overhellen. Zijne onverſchilligheid omtrent de vrouwen deed KATHARINA vermoeden, dat haar zoon aan een ligchamelijk gebrek leed, van welk tegendeel zij echter naderhand ten volle overtuigd werd, toen PAUL bij eene der hofdames eenen zoon verwekte, die den naam van SIMON WELIKOI ontving, en in vervolg van tijd als officier van de garde werd aangeſteld. Thans was KATHARINA op een huwelijk van haren zoon bedacht, en hare keuze viel op de prinſes WILHELMINA van *Hesſen-Darmſtad*, met welke dan ook het huwelijk den 10 van Wijnm. 1773 voltrokken werd, nadat zij, bij haren overgang tot de Griekſche kerk, den naam van NATALIA ALEXIEWNA ontvangen had.

PAUL vergezelde zijne moeder in het volgende jaar naar *Moscou*, bij welke gelegenheid ANDREAS RASUMOWSKIJ den grootvorst wenken gaf ter ſpoedige beklimming van den troon, welke hij echter edelmoedig verwierp. Het plan des eerſten bleef nogtans voor de keizerin geen geheim, die nu hare pogingen inſpande, om de vriendſchap tusſchen haren zoon en RASUMOWSKIJ te ondermijnen. Op PAUL had dit geenen invloed, maar zijne gemalin beſloot, om zich wegens dezen hoon aan de keizerin te wreken, waartoe zij zich met eerstgenoemden in eene briefwisseling inliet; doch zij ſtierf voor dat haar plan tot rijpheid kwam in het kraambed, niet zonder vermoeden, dat KATHARINA de oorzaak van haren dood geweest zijn. PAUL betreurde diep het verlies zijner gade, en daar men eenigen achterdocht aangaande de verſtandhouding van RASUMOWSKIJ met NATALIA begon te voeden, zoo werd hij van het hof verwijderd. PAUL huwde naderhand, in Wijnmaand 1777, DOROTHEA AUGUSTA SOPHIA van *Wurtemberg*, die nu den naam van MARIA FEDOROWNA aannam, en verwekte bij haar de grootvorſten ALEXANDER, KONSTANTIJN, NICOLAAS en MICHAEL. In 1780 deed PAUL met zijne gemalin eene

 reis

reis door *Polen*, *Duitschland*, *Italie*, *Frankrijk* en *Holland*, en keerde, na verloop van een jaar naar, zijne gewone verblijfplaats, *Gatſchna*, terug. Hier verveelde hem, door onvrijwillige werkeloosheid, den tijd, vermits zijne moeder hem niet veroorloofde, om den veldtogt tegen de *Turken* bijtewonen, noch om zich met eenige ſtaatszaken te bemoeijen. Hij deelde wel voor eenen korten tijd in den oorlog tegen *Zweden*, doch keerde uit denzelven naar zijn eenzaam verblijf terug, omdat hij zag, dat hem ook hier allen vrijen wil benomen werd.

Intusſchen viel de Franſche omwenteling voor, en hield het *Petersburger* kabinet bezig. PAUL was aanſtonds voor de zaak der tegen *Frankrijk* verbondene vorſten; doch KATHARINA, ſchoon de Franſche beginſels niet huldigende, meende wel te doen, wanneer zij de beide, haar alleen in *Europa* gevaarlijke mogendheden, *Oostenrijk* en *Pruisſen*, zich in dezen ſtrijd liet afmatten, en dan daarna aan denzelven een dadelijker deel te nemen. Dan haar dood, den 9 van Slagtmaand 1796 voorgevallen, verijdelde dit ontwerp, en PAUL beklom nu den troon. Er was wel een testament voorhanden, waarbij zijne moeder, uit hoofde van een onbillijk misnoegen en argwaan tegen haren zoon, hem van de opvolging van den troon wilde uitſluiten, ter gunſte van haren kleinzoon ALEXANDER, den tegenwoordigen keizer, maar de talrijke partij, welke PAUL in het rijk had, en de liefde des volks bewogen POTEMKIN, om met dit geſchrift, dat door vele grooten geteekend was, niet voor den dag te komen, en hij was de eerſte, die den nieuwen keizer het uiteinde zijner moeder berigtte.

De eerſte daden van PAUL, als beheerſcher aller *Rusſen*, beſtonden in weldoen, hetgeen hij verrigtte onder het aangenaam gevoel, van eindelijk vrij te zijn. Tegen het hem gegeven voorbeeld, liet hij zijnen zoon ALEXANDER aanſtonds aan het beſtuur deel nemen, en het lijk zijns ongelukkigen vaders, PETER III, onder plegtige lijkdienſten, in het keizerlijk graf bijzetten; eene eer, die aan het overſchot van dezen ongelukkigen monarch nog niet had mogen te beurt vallen. Hij voerde gelijktijdig de oude rijkswet weder in, volgens welke de vrouwen van de troons-opvolging in *Rusland* waren uitgesloten. Vredelievend van aard, poogde hij alom vrede te verſpreiden; eindigde den oorlog met de *Perzen*, en gaf, openlijk het gedrag zijner moeder omtrent *Polen* afkeurende, aan vele, tot hiertoe in *Rusland*, gevangenen dier natie, hunne vrijheid. Ondertusſchen had de dwang, welke zijne jeugdige jaren zoo zeer verbitterd had, bij aanhoudendheid den treurigſten invloed op zijn leven, en zijne misſtappen ontſproten meestal uit deze bron. Zijne bepalingen omtrent den invoer van buitenlandſche boeken, het toelaten in zijn rijk van vreemdelingen en zijne aangegane verbindtenis tegen *Frankrijk* getuigen, dat zijne ziel door menigvuldige grieven verduisterd was. Zijn leger, meer dan 100,000 man ſterk, hetgeen gedeeltelijk in *Italië* en *Zwitſerland*, onder SUWAROW en KORSAKOW, gedeeltelijk in *Holland*, waar het moest wijken, ſtreed, behaalde wel hier en daar eene overwinning;

ning; doch daar het bij de nederlaag bij *Zurich* bijna tot op de helft versmolt, en er ook mistrouwen omtrent den Duitschen keizer, en nog meer tegen *Engeland* en zijnen toenmaligen eersten staatsdienaar PITT, begon plaats te grijpen, en BUONAPARTE het Rusfisch hof wist te vleijen, zoo liet PAUL zijne legers terug trekken, en sloeg *Engeland* en PITT met een gelijken argwaan gade, als hij voorheen *Frankrijk* gedaan had; zelfs ging dit zoo ver, dat LODEWIJK XVIII, en alle Fransche uitgewekenen, het rijk verlaten moesten, en de ongelukkige BOURBON van zijn tot hiertoe genoten jaargeld verstoken werd.

Tot de merkwaardigste trekken van PAULS karakter, vóór dat de bovengemelde verandering van plan bij hem plaats had, behooren zijn gedrag omtrent *Spanje* en de *Malthesers*. Het eerste rijk verklaarde hij den oorlog op eene wijze, als of de kroon van *Spanje*, even als de vorsten van *Caukasus*, aan den Rusfischen scepter was onderworpen; doch dezelve had geen ander gevolg, dan de verbeurtverklaring van eenige koopvaardijschepen. Omtrent het Noordelijk *Duitschland* nam hij mede eene dergelijke houding aan; maar de ernstige vertoogen van *Pruisfen* bragten hem spoedig tot andere gedachten. Met de *Malthesers*, daarentegen, handelde hij geheel anders. Hij zag in hen, als eene naauwe, ridderlijke verbinding van den adel, een stevig steunsel der troonen, en verwaardigde hen hierom met zijne bijzondere bescherming, welke hij zelfs zoo ver uitstrekte, dat hij zich, toen de vrijheer VAN HOMPESCH zijne waardigheid nederlegde, in Winterm. 1798, tot Grootmeester der orde liet verklaren, hetgeen echter niet zonder tegenspraak van den paus en meer andere mogendheden geschiedde. In deze hoedanigheid bragt PAUL een werk tot stand, het geen te regt een ieder deed verbaasd staan, namelijk: een vredesverdrag tusschen de *Ottomannische Porte* en de ridderorde van *Maltha;* en de wereld zag het verrasfend schouwspel, dat de *Turken* zich met hunne oorspronkelijke geloofsvijanden, de *Rusfen* en *Malthesers*, tegen hunne oude vrienden, de *Franschen*, verbonden. Dit een en ander, gevoegd bij zijn inwendig rijksbestuur, was weinig geschikt, om hem de vorige liefde zijner onderdanen te doen behouden.

Zijne gestrengheid, welke hij meende te moeten aanwenden, om de grooten van zijn rijk, die zoo zeer tot troons-veranderingen geneigd waren, te beteugelen, vermeerderde natuurlijk, naar mate zijne ontwerpen in de uitvoering zwarigheden ontmoetten. Eindelijk zocht hij de steunsels zijner grootheid in een erbarmelijk ceremonieel; en hoe zwak deze zijn, bleek aan zijn treurig uiteinde. Er ontstond, namelijk, eene zamenzwering onder de grooten tegen hem. Men ruidde hem opzettelijk tegen zijne zonen op, en bragt deze in den waan, dat de vader hen in eene vesting wilde opsluiten, zoo dat hun zelfsbehoud het noodzakelijk maakte, om den bijna krankzinnigen keizer in verzekerde bewaring te nemen. Na langen tegenstand, en onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij alle regten en gezag weder aan zijnen vader zoude afstaan, zoodra de Voorzienigheid hem

zijne gezondheid en verstand zoude hebben terug gegeven, besloot ALEXANDER, om, in plaats zijns vaders, de teugels van het rijksbestuur in handen te nemen. Van de 21 zaamgezworenen bleef VALERIUS SUBOW, des avonds van den 23 van Lentemaand 1801, bij den keizer; terwijl de overige, met PLATO SUBOW, de laatste gunsteling van KATHARINA, aan het hoofd, 's nachts te 11 uur, langs eene geheime trap, in het voorvertrek des keizers, in het paleis *St. Michael* drongen. PAUL liep met den degen op den prins SUBOW in; doch werd ontwapend, tegen den grond geworpen, en met eenen sjerp gewurgd. Toen de grootvorsten dit jammerlijk uiteinde huns vaders hoorden, kende hunne droefheid geene palen. ALEXANDER, in de eerste oogenblikken geene kroon willende aanvaarden, die men zijnen vader op eene zoo wreedaardige wijze ontrukt had, liet zich eindelijk door de noodzalijkheid overreden, en beklom tot blijdschap van vele millioenen den Russischen troon. (Men vergelijke *le Notice sur la mort de* PAUL I; *Europische Annalen* 1817, en BREDOW *Kronyk der* 19 *eeuw*, 1e deel.

PAULLINA. De naam van twee edele, doch ongelukkige Romeinsche vrouwen, in een tijdperk, dat vrouwelijke deugden te *Rome* anders schaarsch waren.

1. De eene was de vrouw van SENTIUS SATURNINUS, landvoogd van *Syrië* onder AUGUSTUS, welke, getrouw aan haren echtgenoot, door de list van de priesters van ISIS onteerd werd door zekeren MUNDUS, die, in liefde voor PAULLINA ontstoken, te vergeefs getracht hebbende haar door gebeden en groote beloften te overreden, voornam zich dood te hongeren; doch door de medewerking eener vrijgelatene van zijnen vader de priesters van ISIS omkocht, om PAULLINA diets te maken, dat de godin eene geheime zamenkomst met haar verlangde in het binnenste des tempels, waar vervolgens de misdaad gepleegd werd. De bedrogene vrouw openbaarde hare oneer aan SATURNINUS, die bij TIBERIUS bewerkte, dat de priesters en de vrijgelatene gekruisigd, het beeld der godin in den *Tiber* geworpen; en MUNDUS in ballingschap gezonden werd.

2. De andere was de echtgenoote van den wijsgeer SENECA, die, toen deze zich de aderen had laten openen, om den dood te ondergaan, deszelfs voorbeeld volgde, doch in dat moedig besluit verhinderd werd door NERO. Zij behield echter, gedurende haar volgend leven, door het verlies van bloed eene bleekheid, welke steeds van hare huwlijkstrouw getuigde.

PAULLUS AEMILIUS. Deze dappere *Romein* was de zoon van LUCIUS PAULLUS, die in den slag bij *Cannae* omkwam. Als Consul hield hij een zegepraal over de *Liguriers*; doch grooter roem verschafte hem het te onderbrengen van *Macedonië*, welks koning PERSEUS den *Romeinen* uit verouderden haat eenen oorlog aandeed op leven of dood, en met alle de hulpmiddelen, welke hem ten dienste stonden. PAULLUS, als veldheer tegen hem verkozen zijnde, fnuikte bin-

binnen weinige dagen dezen gevaarlijken vijand, en baande den *Romeinen*, door het te onderbrengen van dien magtigen staat, den weg tot hunne verdere overwinningen in *Griekenland*. Bij de zegepraal werd PERSEUS met zijne kinderen geboeid en rondgevoerd; schoon anders PAULLUS zich jegens de verwonnelingen zachtmoedig gedroeg, en zich zoo matig en ingetogen betoonde, dat hij uit den onmetelijken buit niets voor zich zelven behield. Deze overwinning schonk hem den naam van MACEDONICUS. Van zijne twee zonen werd de een in het geslacht der MAXIMUSSEN, de ander in dat der SCIPIO's aangenomen.

PAULUS. De beroemdste en verdienstelijkste onder de Apostelen. Geboren uit Joodsche ouders, die te *Tarsus* in *Cilicië* woonden, en het Romeinsche burgerregt hadden, werd hij reeds vroeg tot geleerdheid opgeleid, en te *Jeruzalem*, werwaarts hij zich als jongeling begaf, door het onderwijs van GAMALIËL, eenen der beroemdste rabbijnen ten tijde onzes Zaligmakers, tot het beoefenen der Joodsche schriftuitlegging en overlevering ingewijd: ook werd hij, zoo als uit zijne brieven blijkt, bekend met de Grieksche dichters en wijsgeeren, en dreef hierbij, volgens de gewoonte der Joodsche leeraars, een handwerk, waardoor hij zich naderhand op zijne reistogten het noodige onderhoud verschafte. Bij uitstek tot het leeraarambt voorbereid, kwam hij het eerst, weinige jaren na den dood van JEZUS, als een aanhanger der Phariseeuwsche sekte, en vervolger der Christenen, tot wier onderdrukking de hooge raad hem in en buiten *Jeruzalem* gebruikte, openlijk te voorschijn. De *Handelingen der Apostelen* leveren ons verscheidene trekken van zijnen hevigen ijver, welke ontegenzeggelijk bij hem een gevolg was van overtuiging en gehechtheid aan de oude wet. Dan juist was hij, voorzien van eene volmagt van den hoogen raad, tot het in hechtenis nemen der Christenen, op den weg naar *Damascus*, toen hij door een buitengewoon verschijnsel (*) aanleiding ontving, om het Christendom met andere oogen te beschouwen, en zich, door de onderrigting van Christenleeraars, eene overtuigende kennis van de voortreffelijkheid van dezen godsdienst te verschaffen. Hij kenmerkte deze zijne spoedige bekeering, oogenschijnlijk door God bewerkstelligd, door zijnen naam van SAUL in dien van PAULUS te veranderen, en wijdde zich sedert aan het Apostelambt met eenen ijver en eene volharding, waardoor hij de grootste zwarigheden overwon. *Arabië*, *Syrië*, *Klein-Azië*, *Griekenland* en de eilanden der *Middellandsche Zee*, werden nu de tooneelen zijner onvermoeide werkzaamheid ter uitbreiding des Christendoms, en op alle plaatsen, waar hij op zijne reizen kwam, trachtte hij nieuwe Christelijke gemeenten te stichten, en de reeds voorhanden zijnde in hun geloof te bevestigen. Bij de gemeenten te *Antiochië*, *Epheze* en *Jeruzalem* maakte hij zich inzonderheid verdienstelijk door leering, en het inzamelen van aalmoezen voor de meer behoeftigen; terwijl die te *Philippi* in *Macedonië*, te *Corinthe*, *Galatië* en *Thessolonica* hem als hun-

(*) Zie *Handelingen der Apostelen*, Hoofdstuk 9 en 22.

hunnen stichter vereerden. Daar hij ook Heidenen, zonder hen tot de waarneming der Joodsche wet te verpligten, in het Christendom aannam, verkreeg daardoor zijn' werkkring en de voortplanting van het Christendom eenen ruimeren omvang, dan die der overige Apostelen, die, door hunne meer bepaalde inzigten, meenden alleen Joden te moeten doopen. Hierdoor werd hij, inzonderheid, bij de Joden gehaat, die hem als een' afvallige vervolgden; en te *Jeruzalem* was alles tot zijnen ondergang gereed, toen hij, na eene werkzaamheid van meer dan 20 jaar, in dat van 60, met de door hem ingezamelde onderstands-gelden, voor de onderdrukte *Palestynsche* Christenen, zich even moedig als JEZUS zelf bij zijne laatste reis naar *Jeruzalem*, derwaarts begaf. Hier werd hij spoedig gevat, en als staatsgevangene naar *Cesarea* gevoerd, waar de Romeinsche stadhouders, FELIX en FESTUS, hem 2 jaar gevangen hielden, en de onverschrokkenheid en tegenwoordigheid van geest, waarmede hij zijne onderneming regtvaardigde, niet minder moesten bewonderen, dan de *Aeropagus* en de wijsgeeren te *Athene* (waaronder DIONYSIUS, de *Areopagiet*, zijn aanhanger werd), voorheen zijnen krachtigen en overredenden voordragt gedaan hadden.

Intusschen beschouwde hij te regt zijne gevangenneming, als burger van *Rome*, voor wederregtelijk, en beriep zich dus op den keizer; hetgeen ten gevolge had, dat hij naar *Rome* gezonden werd, waar hij in de lente van het jaar 62 aankwam. Hij werd hier met achting, doch als staatsgevangene behandeld, en won vele, zelfs aanzienlijke *Romeinen* voor de zaak van het Christendom. Dat hij in het jaar 64 weder op vrije voeten kwam, is blijkbaar; maar het geen van zijne reizen naar *Spanje*, *Engeland*, *Macedonië*, *Griekenland* en *Voor-Azië* verhaald wordt, is slechts vermoeden. In 66 kwam PAULUS te *Rome* terug; geraakte op nieuw gevangen, en stierf onder NERO, als een martelaar voor de zaak van JEZUS. — Geen leven der Apostelen is zoo rijk in merkwaardige tooneelen, roemrijke bedrijven, harde beproevingen en treurige lotgevallen, dan dat van dezen grooten man, wien zelfs de tegenstanders van den godsdienst, waarvoor hij leefde en stierf, den roem niet kunnen betwisten, van een man geweest te zijn, die zeldzame zielsvermogens, eene grondige en uitgebreide kennis, en volheid en juistheid van denkbeelden, met vatbaarheid, bevalligheid en warmte in zijne manier van voordragt wist te vereenigen. En welken lezer van het Nieuwe Testament kan zijne onberispelijke deugd, zijne grootheid van ziel, zijne echte vroomheid en geloofskracht, die uit alle zijne woorden en daden doorstralen, onbekend zijn. Zijne brieven aan onderscheidene gemeenten, die hij alle in de Grieksche taal schreef, zijn gedenkstukken eener waarlijk goddelijke gezindheid, waardoor de oplettenden altijd gesticht en in het goede opgebouwd, leergierigen onderwezen, de ongelukkigen vertroost, en de wijzen van alle tijden tot eerbied en bewondering kunnen opgewekt worden.

PAULUS, (Pieter) die als ſtaatsman en geleerde zich een grooten naam verwierf, werd in den jare 1754 te *Axel*, eene ſtad van het toenmalige *Staats-Vlaanderen*, uit een aanzienlijk geſlacht geboren. De uitſtekende aanleg, die zich reeds vroeg in hem vertoonde, was oorzaak, dat hij tot de letteren en wetenſchappen werd opgeleid, in welke hij zich eerst aan de Hooge ſchool van *Utrecht*, daarna aan die van *Leijden*, met ongemeenen lof van naarſtigheid en ſchranderheid oefende. Aan de laatstgenoemde Hooge ſchool verwierf hij in den jare 1774, den welverdienden eertitel van meester in de beide regten, na het loffelijk verdedigen eener belangrijke verhandeling, ten titel voerende: *Disputatio de origine, progressu et ſolutioni nexus feudalis Flandriam inter et Zelandiam*, dat is: *over den oorſprong, den voortgang en de verbreking van den band van Leenroerigheid tusſchen Vlaanderen en Zeeland.* Nog aan de Hooge ſchool verkeerende, had hij reeds geene geringe eer behaald met de uitgave van een ſtaatkundig werkje, getiteld: *Nut der Stadhouderlijke regering*, waarvan in den jare 1773 de tweede druk te voorſchijn kwam. In het ſtraks genoemde jaar zijner akademiſche bevordering, gaf hij nog een werkje in het licht, hetwelk hem bijzonder bij de *Zeeuwen* in gunst bragt, als behelzende een *Betoog van Zeelands regt tot het ſtichten eener Hooge ſchool.* Dan het voornaamſte der door hem uitgegevene werken, hetwelk, naar het oordeel van eenen Kluit, te Water, van Wijn en meer dergelijke hoogst bevoegde regteren, zijne kunde en bekwaamheden in het helderst licht ſtelt, en hem onder de ſchrijvers over het Nederlandſche Staatsregt eene aanzienlijke plaats verzekerd, is zijne *Verklaring der Unie van Utrecht*, welke tusſchen de jaren 1775 en 1778 in 4 deelen in 8o in het licht verſcheen. Het kon naauwelijks misſen, of een man, tot het beſtier der openbare zaken zoo geſchikt, als P. Paulus, moest weldra met aanzienlijke waardigheden bekleed worden. Wij zien hem dan ook (om van andere te zwijgen), tot den belangrijken post van raad en advocaat-fiscaal ter Admiraliteit op de *Maze* verheven, waarin hij zich ongemeenen lof door zijn beleid, kunde en werkzaamheid verwierf. Doch het aandeel, het welk hij aan de ſtaatkundige geſchillen genomen had, die vooral na het jaar 1780 ons vaderland op het jammerlijkst verdeelden, was oorzaak, dat hij, na de omwenteling van het jaar 1787, van deze waardigheid ontzet werd. Hetgeen tot die ontzetting betrekking heeft, kan men, zulks begeerende, breedvoerig vinden opgegeven in eene *Verzameling van ſtukken, betrekkelijk de demisſie van den Heer* P. Paulus, *Raad en Advocaat-Fiscaal ter Admiraliteit op de* Maze, welke in 1788 werd uitgegeven. Voor ons oogmerk is het van meer belang, gewag te maken van zijne fraai geſchrevene wijsgeerige verhandeling over de vraag: *in welken zin kunnen de menſchen gezegd worden gelijk te zijn, en welke zyn de regten en pligten, die daaruit voortvloeijen?* welke in den jare 1793 in het licht verſcheen, en door hem bij de vierde uitgave in 1795 met eene merkwaardige voorrede ver-

rijkt werd. De groote omkeering van zaken, in het laatstgenoemde jaar voorgevallen, bragt P. PAULUS weder op het staatkundige tooneel, en plaatste hem tevens in eene betrekking, waarin hij aan de letteren en wetenschappen van groot nut kon wezen, die, namelijk, van Curator van 's lands Hooge school te *Leijden*. Dan, noch het Vaderland, noch de genoemde Hooge school mogt van 's mans ongemeene bekwaamheden en werkzamen ijver lang de gewenschte vruchten plukken, daar hij reeds op den 17 van Lentemaand des jaars 1796, kort na de opening der eerste Nationale vergadering, tot welker eersten voorzitter hij door de vereerende keuze zijner medeleden benoemd was, in den bloei zijner jaren uit het leven gerukt werd.

PAUS, Is de naam, dien het opperhoofd der Roomsch-Katholijke kerk draagt. In het latijn heet hij *Papa*, een naam, die oudtijds aan de bisschoppen in het gemeen gegeven, maar in lateren tijd meer bijzonder aan de bisschoppen van *Rome* toegekend werd, tot dat, eerst in de 11e eeuw, GREGORIUS VII beval, dat dezelve aan deze laatste alleen, met uitsluiting van alle andere, zoude gegeven worden, Reeds in de 9e eeuw hadden zij ook den weidschen tijtel van *Vicarius* (stedehouder, plaatsbekleeder) van ST. PETRUS aangenomen. — Trouwens, oorspronkelijk stond de bisschop of opziener der gemeente van *Rome*, met de overige bisschoppen, gelijk in aanzien en gezag. Naderhand, toen in de vierde eeuw de bisschoppen van de vier grootste steden des Romeinschen rijks, *Rome*, *Antiochië*, *Alexandrië* en *Konstantinopel*, den tijtel van *Patriarchen*, en het opperbestuur over al de kerken in een der grootste gedeelten des rijks bekwamen, bleef weder de Patriarch van *Rome* met de overige gelijk in rang. Eerst in de 7de eeuw werd hem, na groote geschillen en beroeringen, die in de heerschzucht en de trotschheid der geestelijken hunnen grond hadden, de eerste rang toegewezen; maar in de 8ste eeuw had de groote scheuring tusschen de Oostersche en Westersche kerk plaats, waaruit gevolgd is, dat de Westersche of Latijnsche kerk den bisschop van *Rome* voor haar algemeen opperhoofd erkende.

Oorspronkelijk had dus ook de Paus, even gelijk de bisschoppen, geene de minste wereldlijke magt. Eerst in het jaar 755 werd de grond gelegd tot den naderhand zoogenoemden *Kerkelijken Staat*. PEPIJN, namelijk, die den laatsten spruit van den ouden Frankischen Koningsstam van den troon gestooten, en zich zelven daarop geplaatst had, had niet te vergeefs het kerkelijk gezag van den Paus STEPHANUS te hulp geroepen, om zich op denzelven te bevestigen; maar niet te vergeefs ook had de Paus hiertoe zijn gezag geleend: want toen, niet lang daarna, PEPIJN aan den in *Italië* regerenden koning der *Longobarden* het onlangs door denzelven veroverde *Exarchaat* (tot hiertoe nog eene bezitting van den Griekschen keizer), ontnomen had, stond hij een groot gedeelte van hetzelve aan ST. PETRUS, of wel aan deszelfs stedehouder af, welke daardoor in het bezit van eene aanmerkelijke streek lands langs de kust der *Adriatische Zee* geraakte. Deze gift werd vervolgens

door

door PEPIJNS zoon, KAREL *den Grooten*, bevestigd, die daarvoor door den Paus tot keizer uitgeroepen en gekroond werd. Naderhand werd dit paufelijk gebied door giften en erfmakingen nog aanzienlijk vergroot, waardoor de *Kerkelijke Staat* weldra eene aanmerkelijke uitgebreidheid bekwam.

Het hoogfte toppunt bereikte, echter, de paufelijke magt in den tijd van GREGORIUS VII, die in de tweede helft der elfde eeuw de driedubbele kroon droeg. Hij bezat eene groote mate van eergierigheid en heerschzucht; terwijl zijne loosheid en diepe ftaatkunde het hem nimmer aan middelen lieten ontbreken, om nog de perken van zijn gezag uittebreiden. Hij was het, die den geestelijken het huwelijk verbood, opdat deze magtige ftand, waar zij zich in de wereld verfpreid mogte bevinden, geene andere banden zoude kennen, dan die denzelven aan den Roomschen Stoel verbonden; die de bisfchoppen, de abten en andere bezitters van voordeelige geestelijke ambten (*beneficien*) weigerde te erkennen, ten zij dezelve uit zijne handen, en geenszins (gelijk tot hiertoe) uit dien van den vorst, in wiens grondgebied hunne bezittingen gelegen waren, derzelver inkleeding (*investituur*) ontvingen; en eindelijk de onnatuurlijke leer predikte, dat den Paus het regt toekwam, om kroonen weg te fchenken en te ontnemen, om koningen aan te ftellen, en de volken van hunnen eed van gehoorzaamheid aan hunnen wettigen vorst te ontbinden. Eeuwen lang duurde de ftrijd, die hieruit ontftond tusfchen den paufelijken ftoel en de koninklijke magt. Vele vorften verzetteden zich moedig tegen de ongehoorde aanmatigingen der Paufen, maar hunne pogingen hadden veelal de gewenschte uitkomst niet. De keizers uit het geflacht van *Hohenftaufen* ftonden beftendig aan der haat en de vervolgzucht der Paufen ten doel, en de laatfte telg van dien ftam viel in 1268 der paufelijke heerschzucht ten offer. Daarna bood in *Frankrijk* koning PHILIPS IV kloekmoedigen tegenftand aan den trotfchen BONIFACIUS VIII, en hij handhaafde op eene waardige wijze de eer van zijn rijk. Maar het gebouw der paufelijke oppermagt, door GREGORIUS VII voltooid, bleef fteeds onverwrikt, en zelfs de afgrijsfelijkfte boosheid en de buitenfpoorigfte zedeloosheid, door welke vele Paufen, bij voorb. JOANNES XXIII en ALEXANDER VI, zich onderfcheidden, fchenen hetzelve niet te kunnen doen wankelen. Men kan dit voornamelijk toefchrijven: 1°. aan eene verkeerde ftaatkunde van vele rijksvorften, door welke zij aangedreven werden, om de zijde van den Paus te kiezen, en hunnen wettigen oppervorst (den keizer) te beoorlogen, en deszelfs magt te verzwakken; en 2° aan het bijgeloof en de diepe onkunde, waarin te dien tijde de volkeren verzonken waren, van welke onkunde en bijgeloof de banblikfems, waarvan de Paufen tegen de vorften, die zich niet aan hunnen wil onderwierpen, gebruik maakten, eerst derzelver verpletterende kracht ontleenden.

Eerst de kerkhervorming in den aanvang der 16 eeuw, en de gebeur-

beurtenisfen, door welke dezelve voorbereid werd, bij voorb: de kruistogten en de uitvinding der drukkunst, ondermijnden en verzwakten het fchrikbarende gebouw der *hierarchie*. Van dien tijd af begon het volk de onfeilbaarheid der Paufen te wantrouwen, en men waagde het nu, uit derzelver zeden, of liever uit derzelver zedeloosheid, gevolgen afteleiden, en tegelijk verloren ook de banblikfems van het vatikaan derzelver kracht. Ten zelfden tijde werden de oogen der vorften geopend voor het juk, dat zij zich zelven hadden gefmeed, en fommige verbraken het geheel, terwijl zij LUTHERS leer omhelsden. Van dien tijd af hield de alles opwegende invloed der Paufen op; dezelve breidde zich althans nimmer in die mate uit, noch was immer zoo geducht, als voor den tijd der kerkhervorming; en zelfs de orde der Jezuiten, fchoon onvermoeid werkzaam in alles, wat het paufelijk gezag kon ftijven en vergrooten, werd in 1773 door den verlichten CLEMENS XIV opgeheven.

Eindelijk bragten de omwentelingen, die in het laatfte gedeelte der vorige en in den aanvang van deze eeuw, geheel *Europa* van gedaante deden veranderen, en geene inftelling bijkans onaangeroerd lieten, aan het paufelijk gezag den laatften flag toe. PIUS VI, wiens voorgangers soms, bij plegtige gelegenheden, keizers gebruikten, om de ftijgbeugels te houden, wanneer zij zich te paard zetteden, en door keizers te voet hun paard lieten leiden, zag in 1797 en 1798 den *Kerkelijken Staat* tegen zijnen wil door Fransche troepen bezetten, en overleed het volgende jaar als balling in *Frankrijk*. Nog diepere vernedering ondervond zijn opvolger PIUS VII, die voor korten tijd door *Frankrijks* vijanden in zijne wereldlijke heerfchappij herfteld was. De *Kerkelijke Staat* werd hem ontnomen en aan *Frankrijk* ingelijfd; hij zelf, overvallen en gevangen genomen in zijn eigen paleis, werd weggevoerd naar *Fontainebleau*, om de grievendfte beleedigingen te verduren, en van alles, behalve eene fchaduw nog van geestelijk gezag, beroofd, aan NAPOLEON's ftaatkundige bedoelingen ten dienst te ftaan. — De val echter van den Franfchen keizerstroon, en het *Weener* congres, herftelden ook den Paus in zijn wereldlijk gebied en in zijn gezag als opperhoofd der Roomfche kerk, en hij zelf, PIUS VII, herftelde de orde der Jezuiten, om zijnen ftoel te fchragen. Maar den ftaatkundigen invloed, dien de Paufen oudtijds oefenden, hebben zij door de gebeurtenisfen der laatfte jaren nog niet teruggekregen, en de, federt, meer algemeen doorgebrokene verlichting fchijnt hieraan eenen duurzamen hinderpaal te ftellen.

PAUSANIAS. Een koning der *Spartanen*, wiens groote verdienften door nog grooter ondeugden verduisterd werden. Hij was de redder van zijn vaderland, en tevens deszelfs gevaarlijkfte vijand. Na dat hij *Griekenland*, door de belangrijke overwinning, welke hij met ARISTIDES in het jaar 479, bij *Platea*, op de *Perziers* behaalde, gered had, trok hij naar *Thebe*, hetgeen zich verraderlijk omtrent *Griekenland* gedroeg; eischte de uitlevering van de hoofden der Perzifche

partij, en liet ze ombrengen. Zijne vorige prijswaardige gematigdheid, welke men voorheen in hem bewonderd had, floeg tot trotschheid over, welke hem tot eene geheime verbindtenis met den Perzifchen koning XERXES verleidde, waarvan het oogmerk alleen was, om zich tot oppergebieder van *Griekenland* te verheffen. Ondertusfchen bragt hem zijn onvoorzigtig gedrag in verdenking; hij werd gevangen genomen, maar fpoedig weder ontflagen. Eindelijk werd zijn geheel verraderlijk oogmerk door eenen brief ontdekt, waarop hij naar eenen tempel vlugtte, alwaar hij, naar de zeden der oudheid, wel voor openlijke ftraf, maar niet voor eenen gewisfen dood, eene fchuilplaats vond. Zijne eigen moeder droeg den eerften fteen bij, om de deur te verzekeren, welk voorbeeld door het volk gevolgd werd; en dus vond de opgefloten, naar verloop van weinige dagen, door den honger hier zijn graf. Men begroef hem voor den tempel, en verzoende de godin door twee ftandbeelden van brons. — Behalve deze PAUSANIAS, is er nog een Grieksch gefchiedfchrijver van dien naam, uit de laatfte helft der tweede eeuw, van wien wij nog eene befchrijving van *Griekenland* bezitten, die, bij alle hare gebreken, een zeer fchatbaar werk voor den onderzoeker der oudheid is, alzoo zij vele berigten vervat, die buiten dien zouden zijn verloren geraakt.

PAUSILIPPO. (De Grot van) ook wel *Grotta di Napoli* genoemd, is een zeer merkwaardig hol in het koningrijk *Napels*, en tevens eene der voornaamfte merkwaardigheden in de nabijheid dier ftad. Deze grot loopt in eene regte lijn onder den berg *Paufilippo* tot aan *Pozzuolo* voort; heeft eene hoogte van 80 tot 90 voet, is 700 (volgens anderen 1000) fchreden lang, en zoo breed, dat de daardoor rijdende wagens elkander gemakkelijk kunnen ontwijken. Men ftaat indedaad verbaasd, hoe het voor menfchen handen mogelijk geweest zij, zulk een ontzaggelijk werk ten uitvoer te brengen, want het lijdt thans geenen twijfel meer, dat het zijnen oorfprong niet aan de Natuur maar aan de kunst verfchuldigd is. Deze grot is waarfchijnlijk, reeds voor de tijden der *Romeinen*, tot eene fteengroeve uitgehouwen, waarna men in vervolg van tijd op het denkbeeld gekomen is, om den berg geheel door te werken, ten einde eene gemakkelijke gemeenfchap met *Napels*, en de aan gene zijde van den *Paufilippo* liggende landftreken daarteftellen, waartoe eertijds de hoogst moeijelijke weg, over dien berg loopende, diende. ALPHONSUS I. liet deze grot verwijden, en naderhand werd zij nog hooger en breeder gemaakt, geplaveid en van luchtgaten voorzien. Offchoon dag en nacht eenige lantaarns in dezelve branden, is nogtans deze onderaardfche weg, door de verbazende hoogte van het gewelf, zeer duister. De geheele rots is over het algemeen zeer vast, en nog nimmer door eene aardbeving gefchud geworden. In het midden der grot ftaat eene kapel aan de heilige MARIA gewijd, en aan derzelver ingang, op zekere hoogte, hebben geestvervoering en dankbaarheid een gedenkteeken geplaatst, aanduidende het graf van VIRGILIUS, en voerende tot opfchrift: VIR-

VIRGILII *maronis*
Super hanc rupem,
Superstite tumulo.

Men weet echter, dat vele oudheidkenners er aan twijfelen, of dit het echte graf des dichters zij.

PAVIA. Eene oude aanzienlijke stad, met 24000 inwoners, in het *Lombardisch-Venetiaansch* koningrijk, aan de *Tesfino*, over welke eene brug ligt, die de stad met de voorstad verbindt. Voorheen liep het gebied van *Sardinië* tot aan de stadspoort, zoo dat zelfs de tuin- en veldvruchten aan den grenstol onderworpen waren. Onder de merkwaardige gebouwen behooren de paleizen *Mezzabarba*, *Bellisomi* en *Botta*, benevens de nieuw gebouwde Kathedrale kerk. De universiteit, door KAREL *den Grooten* gesticht, werd door KAREL IV verbeterd, en in 1770, door tusschenkomst van haren bestuurer, den Graaf van FIRMIAN, doelmatiger ingerigt. Onder hare 13 collegies bezitten het Borremaïsche, en dat van PIUS V den voorrang. Het natuurkundig Museum, de kruidtuin, het ontleedkundig theater en de boekerij zijn nog tegenwoordig bezienswaardig, offchoon zij door de Franschen menig verlies geleden hebben. In 1803 werd voor de beide universiteiten, te *Pavia* en *Bologna*, eene som van 666,000 *Lire* vastgesteld. *Pavia* heeft eene citadel, die echter naar de oude manier gebouwd is. Voor het overige is deze stad merkwaardig, vermits de laatste koning der *Longobarden*, DESIDERIUS, door KAREL *den Grooten* in 774, en FRANS I, koning van *Frankrijk*, door keizer KAREL V, in 1525, aldaar werden gevangen genomen.

PAVILLOEN. Zoo noemt men in de bouwkunde een tentdak, dat is zoodanig dak, hetgeen aan alle vier zijden afhangt, die gewoonlijk van ééne lengte zijn. Over het algemeen verstaat men er een lust-, tuin- of zomerhuis, alsmede die vlag door, welke boven op de mast staat, en waaraan men erkennen kan, tot welke natie een schip behoort. — Dat door *Paviloen* almede een zeker soort van ledikant of rustbed verstaan wordt, is bekend.

PAX, de *Vrede*, bij de Ouden als eene Godin vereerd. De *Atheners* beeldden haar af, houdende in hare hand een' kleinen PLUTUS, als de schenkster van rijkdom en overvloed. Anders wordt zij ook voorgesteld met korenaren, somtijds met eenen olijftak en eenen hoorn des overvloeds.

PAYNE. (THOMAS) Een man, die in de Amerikasche en Fransche omwenteling merkwaardig is geworden. Hij werd te *Thetford*, in het graafschap *Nortforth* in *Engeland*, in 1737, geboren, en was eerst tolbediende en bestuurder eener tabaks-fabrijk; doch beide bedrijven voor het onderhoud van zijn huisgezin niet genoegzaam zijnde, geraakte hij in schulden, en werd in 1774 afgezet. Hij begaf zich hierop naar *Philadelphia*, waar hij bij eenen boekhandelaar een gunstig onthaal ontmoette, en in 1776 zijn eerste geschrift, onder den titel: *Common Sense*, in het licht gaf. Dit werk, hetwelk in de

kun-

kunstelooze taal van het eenvoudig menschen-verstand geschreven was, en voornamelijk de nieuwe republiek der Noord-Amerikasche vrijstaten betrof, werd verscheiden maal, kort na elkander, herdrukt, waarop PAYNE weldra door het congres tot sekretaris van het departement van buitenlandsche zaken benoemd werd. WASHINGTON en FRANKLIN schonken hem hunne vriendschap, en hij bleef tot 1786 in *Philadelphia*, wanneer hij zijne eerste reis naar *Frankrijk* ondernam, en kort daarop naar *Engeland* overstak. Hier gaf hij in het jaar 1791 een nieuw stukje in het licht, onder den titel: *The Rights of Men* (de regten van den mensch), waarin hij voornamelijk de grondstellingen bestreed, die BURKE in zijne schriften over de Fransche omwenteling had aan den dag gelegd. In 1792, bij een uitdrukkelijk dekreet tot Fransch burger verklaard zijnde, werd hij kort daarna door het departement van *Pas de Calais* tot afgevaardigde in de Conventie verkozen, hetwelk hem te aangenamer was, omdat zijn geschrift hem in *Engeland* vrij wat haat berokkend had. Hij vertrok nu naar *Parijs*, waar hij, schoon de Fransche taal niet volkomen magtig, zijnen post met beleid en waardigheid vervulde. Hij behoorde onder diegene, die tegen den dood des konings stemden, waardoor hij zich zoo zeer het misnoegen van ROBESPIERRE en zijnen aanhang op den hals haalde, dat hij niet alleen, als een buitenlander, van de lijst der afgevaardigden geschrapt werd, maar zelfs nog 14 maanden in den kerker moest zuchten. Eerst in Winterm. 1794 werd hij, op den eisch der Amerikasche regering, uit denzelven ontslagen, en nam op nieuw zitting in de Conventie. Toen deze echter in 1795 uit elkander ging, keerde hij tot het ambteloos leven terug, en hield zich met statistike naporingen onledig. Hij schreef in 1796 eene verhandeling over *het verval der Finantien van Engeland*, welke in dien tijd veel opziens baarde; doch dat gevolg niet had, hetwelk hij er zich van beloofde. In 1802 keerde hij naar *Amerika* terug, en stierf aldaar in 1814 aan de gevolgen zijner doorgaands onmatige levenswijze.

PEDAAL. Is dat klavier aan een orgel, hetwelk met den voet getreden wordt. Daar het alleen voor den bas dient, zoo bevat het gewoonlijk slechts 2 octaven. Reeds voor lang gebruikte men het pedaal, als een snaarspeeltuig, onder een klavier, en sedert onlangs heeft men ook begonnen, om het met de *piano-forte* te vereenigen, en van deze inrigting bij openlijke concerten gebruik te maken.

PEDANT. (Een) Onder dit woord verstaat men zoodanig iemand, die stijf aan een zekeren bepaalden vorm, regel of inzigt blijft hangen, en dus der vrijheid van zijnen geest in zijn oordeel en daden allen invloed ontzegt. *Pedanterie* is van hier het angstvallig hechten aan zekere vormen of denkbeelden. KANT zegt, dat diegene een *Pedant* is, wiens gedrag, met hetgeen hij geleerd heeft, den dwang der school (dus mangel aan vrijheid in zelfdenken) verraadt, hij moge dan voor het overige een geleerde of soldaat, of zelfs een hoveling zijn. Dit en de ondervinding, dat onder schoolmeesters en

ge-

geleerden de meeste *Pedanterie* gevonden wordt, schijnt de voornaamste reden te zijn, waarom de uitdrukking van *Pedant* dikwijls met die van *schoolvos* verwisseld wordt, en men doorgaans onder eenen *Pedant* een' *geleerden Pedant* verstaat. KANT beschouwt den laatsten nog als de verdragelijkste, om dat men van hem toch nog *iets* kan leeren, daar integendeel de Pedanterie der hovelingen, of lieden van de wereld enz. niet alleen nutteloos, maar ook, uit hoofde der trotschheid, die elken *Pedant* onvermijdelijk aankleeft, bovendien belagchelijk wordt, om dat het de trotschheid van eenen domoor is. Dat men in alle vakken en standen zulke zotten heeft, leeraart ons de dagelijksche ondervinding maar al te veel.

PEDEL. Is een zeker bediende bij de Hooge scholen, en derzelver regtbanken, die de regterlijke bescheiden ter behoorlijke plaatse bezorgen, de bekendmakingen der Hoogleeraren aanplakken, door den *Rector Magnificus* en andere professoren in alle akademische zaken gebruikt wordt, en bij plegtige gelegenheden dezen moet ontvangen, en met zijnen staf vooruitgaan.

PEDESTAL. Over het algemeen een voetstuk; doch in de bouwkunde het benedenste gedeelte eener orde van kolommen, zijnde dat gedeelte, hetwelk de kolommen onderschraagt. Bij standbeelden zijn de Pedestallen willekeurig. De hoogte hangt af van de hoogte en gedaante derzelve. Wanneer een standbeeld op den grond staat, is de Pedestal gewoonlijk twee derde of twee vijfde van de hoogte van hetzelve.

PEGAZUS. Het gevleugelde paard der ouden, hetgeen volgens sommigen door MEDUSA, nadat NEPTUNUS (in de gedaante van een paard) haar verkracht had, werd te wereld gebragt; doch volgens anderen uit haar bloed was voortgekomen, nadat PERSEUS haar in hare zwangerschap had omgebragt. Sommige dichters laten PEGAZUS, onmiddellijk na zijne geboorte, van de aarde naar het verblijf der onsterfelijken opstijgen, waar hij den donder en bliksem van ZEUS voert. BELLEROPHON, op hem rijdende, velde volgens PINDARUS de *Chymèra*, en beoorloogde gelukkig de *Solymers* en *Amazonen*. Latere schrijvers hebben de Fabel van PEGAZUS nog meer opgesierd, en plaatsen hem te *Corinthe*, aan de bron van *Pirene*, waar hij in het wild omdoolde, en door BELLEROPHON, met eenen gouden teugel, door PALLAS in den slaap aan hem geschonken, getemd werd. Nadat hij den eerstgenoemden, die met hem tot den zetel der Goden wilde opstijgen, naar beneden geworpen had, vloog hij alleen naar den *Olympus*, en bleef, volgens EURIPIDES, als donder-ros in dienst van ZEUS. Wij vinden PEGAZUS ook in de *Mythe* der Musen: door zijnen hoefslag opende hij, op den top van den *Helikon*, de Musenbron, naar hem *Hippokrene* genoemd. (Zie verder BELLEROPHON.)

PEGU. Voorheen een op zich zelve staande koningrijk op het Oost-Indisch Schiereiland, aan gene zijde der *Ganges*, tusschen *Ava*, *Martaban*, *de Zee* en *Arrakan* liggende; doch tegenwoordig eene pro-

provincie van het *Birmanisch* rijk uitmakende, dat uit de vereeniging der voormalige koningrijken *Ava*, *Pegu*, *Arrakan*, *Casfy* en *Martaban* ontftaan is. Het land is meestal zeer vruchtbaar, en heeft eene zeer warme luchtftreek. Het plantenrijk levert rijst, suikkerriet, kardamon, indigo, boomwol, betél en bijna alle gewasfen van de zonnekeerkringen op. Men heeft hier eene zekere foort van hout, hetgeen een aanmerkelijk artikel van handel uitmaakt, en voor den fcheepsbouw van zeer veel belang is. De boom groeit tamelijk hoog, is altijd groen, en zoo hard als eikenhout. De *Britten* in de *Oost-Indien* maken van dit hout veel gebruik, zonder hetwelk hunne zeemagt in het Oosten zich flechts tot een klein getal fchepen zou moeten bepalen. *Bombay*, *Madras* en *Calcutta* ontvangen hun fcheepshout uit *Pegu*, waar men kundige fcheepstimmerlieden heeft. Voorts vindt men hier paarden, osfen, fchapen, vele olifanten, buffels en tijgers, gevogelte, wild, en inzonderheid zwijnen. Ook is *Pegu* rijk aan robijnen, topafen; faphiren en amethisten. De *Peguanen* onderfcheiden zich van de *Birmanen* door de kleur van hun gelaat, en de manier van hun haar te fnijden, hetgeen van voren rond is en van achter van de ooren tot aan den hoofdfchedel in eenen halven cirkel wordt weggefchoren. Zij vereeren Budha, die hier Gaudma heet, en hunne priesters hebben in hunne kleeding, leer en leven de grootfte overeenkomst met de *Lama's* der *Chinezen* en *Thebethanen*; doch zijn zeer onderfcheiden van de priesters der *Braminen*.

De hoofdftad van het koningrijk *Pegu*, welke denzelfden naam voert, werd door Alompra, den ftichter van het *Birmanifche* rijk, na de verovering in 1747, bijna geheel verwoest. Het nieuwe, in dezelfs plaats gebouwde *Pegu*, beftaat omtrent de helft van de ruimte van het oude, waarvan de puinhoopen verftrooid liggen. De tegenwoordige bewoners beftaan alleen uit priesters en armen. Onder de gebouwen zijn alleen de keizerlijke en de kloosters van fteen: de overige mogen niet gemetfeld zijn, omdat men vreest, dat zij, bij eenen opftand, door het volk tot eene verfchanfing zouden kunnen gebruikt worden. Het merkwaardigfte in *Pegu* is de tempel van Goudma of Shomadu, een gedenkftuk van oude bouwkunst, dat bij de verwoesting der ftad gefpaard werd, 361 voet hoog is; en gerekend wordt 2300 jaar geftaan te hebben.

PEKEL-Aa. Oudtijds een riviertje, hetwelk uit de hooge veenen van het Zuidelijk gedeelte van de provincie *Groningen*, aan de Oostelijke grenzen der provincie *Drenthe*, omftreeks het (nu drooggemaakte) *Hoetmans-meer* ontfprong, en de fcheiding maakte tusfchen het voormalig *Oldambt* en *Westerwolde*, tot dat hetzelve zich aan de *Bult*, niet ver van *Oudefchans*, in de *Westerwoldfche-Aa* ftortte. Men zegt, dat het den naam van *Pekel-Aa* heeft ontvangen, wegens de ziltigheid van deszelfs water. Thans is dit riviertje bijna onkenbaar, doordien een kanaal, gegraven om den turf uit de veenen

te vervoeren, deszelfs verſchillende kronkelingen doorſnijdt, zich dan eens met hetzelve vereenigende, dan weder het verlatende. Bij dit riviertje werd, ten tijde van de oneenigheden tusſchen de *Schieringers* en *Vetkoopers*, in het jaar 1475, een kasteel geſticht, *Pekelborg* genaamd, om, namens de ſtadsregering van *Groningen*, *Westerwolde* en een gedeelte van het *Oldambt* in bedwang te houden, hetwelk echter in 1499 door Edzard, Graaf van *Oostvriesland*, werd ingenomen en ſedert geſloopt. Van dit riviertje heeft haren naam ontvangen:

PEKELA. (*) Eene uitgebreide kolonie, omſtreeks 3 uren gaans lang, aan weerszijden van het kanaal, door en langs het ſtraks genoemde riviertje loopende, hebbende eene bevolking van ruim 7000 zielen. Thans is zij in twee Gemeenten verdeeld, de *Oude* en *Nieuwe Pekela* genoemd, welke elk afzonderlijk haar burgerlijk en kerkelijk beſtuur hebben. Deze kolonie heeft hare opkomst te danken aan de ontginning der hoogliggende veenen ten jare 1599, toen eenige *Vriezen* en *Hollanders*, met name Feiko Clocq, Matthias Tjabbens, Jan Govert van Gorcum, Hero Wijtses en Hanne Janssen, een aanzienlijk gedeelte *Veen* van de eigenerfden van *Winſchoten* aankochten, tot welks ontginning, en ter vervoering van den turf, zij de *Pekel-Aa* verdiepten. Dit werk had echter geenen genoegzamen voortgang, en de genoemde Feiko Clocq verkocht in 1635 zijn aandeel veen aan de ſtad *Groningen*, waardoor hij van eigenaar slechts huurman van zijn veen werd. Ook van de overige deelgenooten en andere partikulieren kocht de ſtad, van tijd tot tijd, hunne aandeelen veen, welke vervolgens door de ſtads regering ſtukswijze verhuurd werden, onder verpligting, dat ieder huurman op zijne *plaats* een huis moest bouwen, en den afgeveenden grond door bemesting tot groen- of bouwland brengen. Zoo vermeerderde langzamerhand het getal, zoowel der huizen, als vooral der inwoners, alzoo zich ook van tijd tot tijd andere huisgezinnen aldaar gingen nederzetten. In 1639 zonderde men eene houten ſchuur af tot de openbare godsdienstoefening, te welken einde in het volgend jaar de eerſte gereformeerde predikant werd beroepen. In 1683 werd er een ſteenen kerkgebouw geſticht, hetwelk door het toenemend aantal bewoners ſpoedig te klein werd bevonden, zoo dat er ten jare 1704 eene tweede kerk, een uur Westwaarts van de eerſte gelegen, werd gebouwd, en ook voor dezelve een eigen predikant aangeſteld. Van hier dagteekent zich de ſcheiding der kolonie in twee deelen. *Oude Pekela*, meer Oostwaarts, en *Nieuwe Pekela*, Westwaarts. Juist 100 jaar na ſtichting der eerſte kerk te *Oude Pekela* werd dezelve in 1783 ruim een derde vergroot, en is nu ſedert vele jaren al weder te klein geworden. In 1822 is dezelve verſierd met een in den Noorderzijdmuur geplaatst gedenkteeken, ter ver-

(*) Men vindt den naam van deze kolonie zeer dikwerf, hoewel te onregte, geſchreven *Pekel-A*, of ook *Pekel Aa*; dit is de naam van het bovengemeld riviertje, als zijnde een tak van de *Aa*, welke *Westerwolde* doorſtroomt, van welk riviertje de kolonie, hoewel langs een gedeelte van hetzelve gelegen, moet onderſcheiden worden.

vereering van den schoolhervormer H. Wester. Ook de in 1704 gestichte kerk te *Nieuwe Pekela* werd reeds in 1767 aanmerkelijk vergroot, en men verlangt er nu eene geheele, ruimere verbouwing. Behalve deze werden ook van tijd tot tijd voor andere godsdienstige gezindheden kerkgebouwen gesticht, ten gerieve van de beide kolonien; zoo als in de *Nieuwe Pekela* reeds vroeg eene Doopsgezinde (welke echter door de vermindering van het aantal belijders, reeds lang, niet meer tot dat einde gebruikt wordt), en in 1760 eene Lutherfche. In de *Oude Pekela* werd eene voor de Roomsch-Katholijken in 1785, en eene Joodsche synagogé in 1791 gebouwd. — Eerst in 1811 werd het burgerlijk bestuur gescheiden, en iedere Gemeente verkreeg een afzonderlijk *Gemeente-bestuur*.

Voorheen bloeiden de beide kolonien zeer, terwijl de verveening aanleiding gaf tot eene aanzienlijke scheepvaart op *Hamburg*, door de vervoering van den turf derwaarts, welke tak van bestaan echter geheel verloopen is sedert het jaar 1806, zoo door de belasting op de turfgraverijen gelegd, als door andere bijkomende oorzaken. Dit had intusschen aanleiding gegeven, dat men zich meer op de zeevaart, ook verder buiten 's lands, begon toeteleggen, zelfs naar andere werelddeelen, en dat daartoe aanzienlijke en voorheen zeer voordeelige scheepsreederijen aangelegd werden, welke echter in de voor Nederlands noodlottige jaren, van 1806 tot 1814, grootendeels te niet gingen. Niettegenstaande vele belemmeringen, en bijzonder ook de al te zeer beperkte wijdte der schepen, was vooral in de *Oude Pekela*, in de beste tijden der zeevaart, de scheepsbouw zeer aanzienlijk in bloei op 13 timmerwerven, alle geschikt voor groote kofschepen; van welke jaarlijks van ieder werf een nieuwnagel van stapel liep, behalve eenige kleinere schepen: van deze werven worden nu slechts 10 naauwelijks aan den gang gehouden; terwijl in de *Nieuwe Pekela* van de 4 werven, die er voorheen waren, nu slechts een of twee gebruikt worden; intusschen geeft de scheepsuitrusting nog werk aan eenige lijnbanen, zeil-, blok-, mastmakerijen en grofsmederijen. welke in beide kolonien, hoewel verslappende, nog aanwezig zijn. Voorts vindt men in de *Oude Pekela* vele fabrijken en trafijken, als: 2 oliemolens, 1 houtzaagmolen, 2 pelmolens, 1 roggemolen, 1 zeepziederij, verscheidene leerlooijerijen, blaauwverwerijen, cichoreifabrijken, grutterijen, tabakskerverijen, goud- en zilversmederijen enz. benevens verzending en handel, ook naar buiten 's lands, waartoe de ligging, niet ver van de *Munstersche* en *Oostvriesche* grenzen, gelegenheid geeft. In de *Nieuwe Pekela* vindt men een vrij aanzienlijk werkhuis, door de Hervormde gemeente ten jare 1802 voor hare armen gesticht; doch hier zijn minder fabrijken en koophandel, maar, door de hooge ligging en meerdere uitgebreidheid gronds, meer landbouw en veengraverij, door welke laatste wederom veel gelegenheid is tot bebouwing der afgeveende landen, hoewel deze niet met dien ijver wordt voortgezet, als men wel kon wenschen.

De vroegere ruwheid van zeden, onafscheidelijk van eerst opkomende veenkolonien, heeft sints vele jaren, door handel en zeevaart, en door het aankweeken van kunsten en wetenschappen, plaats gemaakt voor verlichting, beschaving en zedelijkheid, met eene liberale verkeering tusschen de ingezetenen van verschillende godsdienstige gezindheden; waartoe ook vooral heeft bijgedragen het verbeterd onderwijs, ten jare 1783, door bevengemelden H. WESTER begonnen en onafgebroken voortgezet, aan wien derhalve deze kolonie, vooral de *Oude Pekela* zeer veel goeds te danken heeft.

PEKING. De hoofdstad van het geheele Chineesche rijk. Zij ligt in de provincie *Pe-tscheli*, 12 mijlen van den grooten muur, in eene uitgestrekte, vruchtbare vlakte; maakt de Noordelijke residentie uit, gelijk *Nanking* de zuidelijke; telt 700,000 inwoners; heeft buiten de voorsteden 5 mijlen in den omtrek, en is van zulke hooge muren met bastions en torens omringd, dat men de huizen van verre niet zien kan. Men vindt in *Peking* 10,000 paleizen, 33 heidensche tempels, verscheidene openbare altaren, als: dat van hemel en aarde, (op welk eerste de regent in den zomer, en op welk laatste hij in den winter offert); het altaar van den hoogsten koning; van het eeuwig leven, de zon, de maan, en den landbouw; voorts 4 Kathol. kerken, verscheidene kloosters, 2 Russisch-Grieksche kerken, 4 moskeën, een vondelinghuis, begraafplaatsen van vorige vorsten, 26 onderscheidene geregtshoven, een sterrenkundig en geneeskundig genootschap, eene akademie van wetenschappen, eene sterrenwacht, en eene inrigting voor de inënting der koepokken. De straten zijn meer dan 100 voet breed, dikwijls een uur lang, doch niet overal geplaveid. In plaats van koetsen ziet men eene menigte van draagstoelen, waarvan zich de vrouwen bedienen. Het binnenste der stad is niet overal met huizen bebouwd; maar men vindt er ook open velden, die gedeeltelijk met aardvruchten bepoot zijn. Onder de merkwaardigste gebouwen van *Peking*, behoort het keizerlijk paleis, welks pracht echter meer in de menigte van gebouwen, pleinen en tuinen, dan wel in eene fraaije bouworde bestaat. De woning van den vorst wordt niet alleen door de ringmuren van het paleis, maar ook door eene afzonderlijke kleine stad omgeven, welke door de hofbedienden, officieren en eene ontelbare menigte kunstenaars, die alle in dienst des keizers staan, bewoond wordt. De tuinen leveren, volgens het eenparig berigt van alle reizigers, een bekoorlijk gezigt op. Men vindt in dezelve door kunst gevormde bergen, die door kleine, met kanalen doorsneden, dalen worden afgewisseld. Deze kanalen vereenigen zich in meeren en groote kommen, waarin men prachtige vaartuigen ziet drijven, terwijl de oevers met gebouwen bezet zijn. De policie dezer stad is uitmuntend, en men hoort zelden van moord of andere misdrijven. Hare soldaten dragen lange zweepen, waarmede zij het volk in toom houden.

PELAGIANEN. Zoo noemt men de voorstanders van dat godgeleerd gevoelen, waarbij de volslagene verdorvenheid van 's menschen na-

natuur, door de gevolgen van ADAMS overtreding (erfzonde), geloochend, en de natuurlijke aanleg, vermogens en krachten van den mensch voor genoegzaam gerekend worden, ter betrachting van christelijke deugd. Dit gevoelen fluit het geloof aan den Goddelijken bijftand ter bekeering van hunnen wandel niet buiten; maar maakt de werking van dien bijftand in zoover van 's menfchen eigene werkzaamheid afhankelijk, dat hij alleen bij de zoodanigen van invloed is, die van zelve naar verbetering van wandel ftreven. Deze denkwijze is haren oorfprong verfchuldigd aan eenen Britfchen monnik PELAGIUS, die in het begin der 5e eeuw zich te *Rome* ophield, en door zijne kunde en onbefproken gedrag veel roems behaalde. Bij eenen inval der *Gothen*, in 499, week hij met zijnen vriend CÖLESKUS naar *Sicilië*, en vervolgens naar *Afrika*; werd van AUGUSTINUS verketterd, en op verfcheidene Afrikafche fynoden veroordeeld. PELAGIUS begaf zich nu naar *Jeruzalem*, en eindigde hier, zonder dat men hem verder moeide, in den ouderdom van 90 jaar zijn leven. De wijsgeerige bondigheid en edele vrijmoedigheid, in zijne fchriften doorftralende, gepaard met zijne, in eenen tijd van algemeen zedebederf, algemeen bewonderde deugd, deed zijn gevoelen, dat zich reeds op zich zelven door zijne redelijkheid aanprijst, vele helderdenkende aanhangers verwerven; gelijk dan ook de *Pelagianen* door alle eeuwen heen, eene belangrijke plaats in de Kerkelijke gefchiedenis bekleed hebben.

PELASGEN. De naam der oudfte bewoners van *Griekenland*, die het eerst *Argolis* zouden bewoond hebben, en zich verder over *Griekenland* verfpreid. Waarfchijnlijk was het de algemeene naam der verfchillende Griekfche ftammen, welke zijnen oorfprong had in hun zwervend leven, want *Pelasgen* of *Pelargen* beteekent *Ooijevaars*. Van hier, dat men de *Pelasgen* zoo wel in *Azië*, als in *Italië* aantreft.

PELEUS. De beroemde vader van den nog meer beroemden ACHILLES. Hij was de zoon van AEACUS en koning van een gedeelte van *Thesfalië*. Zijne fabelachtige gefchiedenis verliest zich in de grijze oudheid. Te gelijk met zijnen broeder TELAMON, onvoorzigtig, hunnen derden broeder PHOECUS omgebragt hebbende, vlugte hij naar *Phihia* tot EURYTUS, die hem van zijne bloedfchuld zuiverde, en zijne dochter ANTIGONE ten huwelijk gaf. Naderhand dezen, zijnen fchoonvader, op de jagt bij ongeluk gedood hebbende, vlood hij andermaal, en werd door ACASTUS gezuiverd, bij wien hij echter eerlang door toedoen van ASTYDAMIA, deszelfs vrouw, die hem vruchteloos tot onkuischheid zocht te verlokken, verdacht werd van ontrouw. ACASTUS zond hem nu op eene gevaarvolle onderneming, hopende, dat dezelve hem den dood zoude berokkenen; doch hij werd, op bevel van JUPITER, door VULCANUS befchermd, en verdreef vervolgens met eene bijeenverzamelde magt ACASTUS uit zijn rijk. Na den dood van ANTIGONE huwde hij de fchoone zeenimf THETIS, op welk huwelijk alle Goden en Godinnen, met uitzondering

ring van de *Tweedragt*, genoodigd werden en verschenen, en uit hetwelk ACHILLES gesproten is.

PELEW-EILANDEN. Eene groep van eilanden in *Australië*, liggende tusschen de *Carolinische* en *Manillsche*, op 152-158° Oostelijke lengte, en 6-10 graden Noordelijke breedte. Zij zijn alle lang maar smal, en niet ver boven de oppervlakte der zee verheven. Het voornaamste dezer eilanden heet *Kurura*, en de hoofdstad *Pelew*. De *Spanjaards*, die ze op hunne togten naar *Amerika* slechts van verre zagen, noemden dezelve *Palos-eilanden*, omdat er hooge palmboomen groeiden. Zij werden echter nader bekend door het stranden van een Engelsch schip, *Antilope*, onder kapitein WILSON, waarbij de *Britten*, door den koning der eilanden, en door zijn volk zeer gastvrij ontvangen werden. Alle eilanden, welke de *Engelschen* zagen, waren rijkelijk door boomen van allerlei aard bezet, vruchtbaar en zeer wel bebouwd. Het binnenste is hier en daar bergachtig, en heeft uitgestrekte en aangename dalen; doch rivieren vindt men nergens, maar wel vele kleine bronnen en beeken. Onder de voortbrengsels van het Planteurijk behooren inzonderheid de kokospalm, de betel-nooten, de wilde broodboom, de pisang en bananen; maar oranje-appelen en limoenen groeijen er minder: ook vindt men hier en daar suiker en bamboesriet: doch bij de komst der *Engelschen*, groeide er nergens eenig koren. In het Dierenrijk had men in de boschen vele hoenders, waarvan de inwoners wel de eijeren opzochten, maar het gebruik van het vleesch eerst door de *Engelschen* leerden kennen: ook heeft men er wilde duiven, die echter voor personen van zekeren rang tot spijze dienen. Onder de vele grootere en kleinere vischsoorten, had men vele kreeften en schildpadden, die zeer gezocht werden, benevens eene menigte oesters en mosfels, welke de eilanders dikwijls door duikers lieten vangen. De koning van *Kurura* bezat eene onbepaalde magt, en was met de gebieders der naburige eilanden in gedurigen oorlog. Hij is de algemeene grondheer: ieder inwoner bezat een stuk land tot zijn onderhoud, maar slechts zoolang, als hij het bebouwde; veranderde hij van woonplaats, dan verviel het weder aan den koning, die het dan aan eenen ander vergunde.

De bewoners der *Pelew-eilanden* zijn sterk, van eene middelmatige grootte, eene donkere koperkleur, en beschilderen hunne ligchamen. Zij leven zeer eenvoudig, zijn ongemeen vlijtig en leerzaam, staan met den dag op, baden zich, zoowel mannen als vrouwen, op afzonderlijke plaatsen, en gaan hierop aan hun werk, waarin de aanzienlijken hun zelfs een voorbeeld van nijverheid geven. De veelwijverij is onder hen geoorloofd; doch bezit de man maar 2 vrouwen, om dat ieder een afzonderlijk huis moet hebben: de koning alleen heeft er 5, die echter ook niet te zamen wonen. De zwangere vrouwen worden bij hen met eene bijzondere zorgvuldigheid behandeld. De *Engelschen* bespeurden bij deze eilanderen geene de minste godsdienstige pleg-

plegtigheid, maar wel veel bijgeloof; inzonderheid hadden zij veel op met voorteekens en waarzeggerij. De inwoners van *Kurura* gedroegen zich zoowel onderling, als omtrent vreemdelingen, die op hunne kusten vervielen, ten hoogste vriendelijk en onbaatzuchtig, en eerbiedigden het regt van eigendom in hun verkeer onder elkanderen. Toen in 1790 twee Engelsche schepen uit *Bombay* gelukkig aan de *Pelew-eilanden* landdden, vonden zij in de haven van het eiland *Amalika* overvloed van zoet water; bouwden er het fort *Abercrombie*, en bragten den koning eenige koeijen, stieren, schapen, rammen, zwijnen, eenden, hoenders, tortelduiven, zaden en koren, benevens geweren en verscheidene nuttige werktuigen, ten geschenke; en toen een ander Engelsch schip 1798 deze eilanden bezocht, was het tamme vee aanmerkelijk vermenigvuldigd; terwijl koren en andere nieuw aangebouwde plantgewasfen zeer goed slaagden. Men vergelijke: GEORGE KEATE'S, *Account of the Pelews-Islands*, en JOHN PEAREOTE HOEKIN, *Supplement to the Account of the Pelews-Islands*, *Londen* 1803 in 4to.

PELION. Een hoog en beroemd Thesfalisch gebergte, dat eene menigte genezende kruiden voortbrengt. Op een van deszelfs toppen stond weleer de tempel van ZEUS, in welks nabijheid men de grot vertoonde, waarin de beroemde *Centa..r* CHIRON voor dezen zoude gewoond hebben.

PELLIKAAN. (*Pelecanus*) Deze behoort tot de orde der zwemvogels (*Anseres*). Hij heeft eenen ongetanden regten bek, die aan de punt haakvormig van een gebogen is, en aan de pooten 4 teenen, welke door een vlies tot zwempooten zijn vereenigd. De gemeene Pellikaan, of Kropgans (*P. Onocrotalus*), ontleent zijnen griekschen naam van zijne ezelsstem, en zijnen nederduitschen van zijnen grooten zakvormigen krop, welke van de onderkaak afhangt, en zich dermate laat uitrekken, dat hij wel eenige ponden water bevatten kan. Hij woont in de warmere oorden der oude wereld, en ook op *Nieuw Holland*. Het bekende fabelachtig sprookje, dat de Pellikaan zijne jongen met zijn eigen bloed zou voeden, is zijnen oorsprong alleen verschuldigd aan de wijze, waarop hij zijnen gedeeltelijk bloedrooden kropzak, waarin hij zijne jongen water te drinken brengt, alsdan tegen de borst drukt, en op die wijze ontleedigd. De Amerikasche Kropgans schijnt van deze in soort onderscheiden.

Tot het geslacht van den Pellikaan behooren nog: 1. de *Fregatvogel*, (*P. Aquilus*). 2. De *Jan van Gent*, (*P. Basfanus*) in het Noorden van *Europa* en *Amerika*, vooral op de Schotsche eilanden, en inzonderheid op dat van *Basf* of *Basfan*, in de golf van *Edimburg* gevonden wordende. Hij kenmerkt zich door zijnen wigvormigen staart, wit lijf, zaagvormigen bek, blaauw aangezigt, en door zijne zwarte voorste slagpennen. Hij beloerd in gemelde landen, des zomers, de bijeenschoolende haringen, gelijk hij des winters aan de Babarijsche kusten de sardeilen doet. Op de Schotsche eilanden worden de jon-

gen en eijeren van deze vogels in eene ontelbare menigte gegeten, en met het grootste levensgevaar uit de nesten gehaald, die zij in de kloven der rotsen bouwen; men laat zich dan bij touwen van de steilste rotsen nederdalen, en kruipt zelfs van de eene rots naar de andere over gespannen touwen. 3. De *Kormoran* (*P. Carbo*), meest in alle 5 werelddeelen gevonden wordende. Hij leeft van visschen, die hij gedeeltelijk inzwelgt, en wordt ook bij ons te lande in *Zuid-Holland* gevonden, waar zij in het najaar aanlanden. In *China* en elders worden zij, volgens BLUMENBACH, ter visscherij afgerigt, waartoe men hun in diervoege eenen ring om den hals doet, dat de doorgeslokte visch voor denzelven blijft zitten, en den vogel weder kan worden ontnomen.

PELOPIDAS. De zoon van HIPPOKLES, eén beroemd Thebaansch veldheer, vriend en tijdgenoot van EPAMINONDAS, die tot het jaar 364 voor onze tijdrekening leefde, en den roem toekomt, van zijn vaderland van eene wreedaardige partij en het juk der *Lacedemoniërs* bevrijd te hebben. Toen hij in zijne jongere jaren, met verscheidene vaderlanders, uit *Thebe* werd verdreven, begaf hij zich naar *Athene*; doch zijne gloeijende vrijheids-liefde deed hem met eenige weinige zaamgezworenen, naderhand, heimelijk naar eerstgemelde stad terugkeeren, alwaar hij bij eene feestviering de verzamelde tijrannen ombragt, en het sein gaf tot het verdrijven der *Lacedemoniërs*, die in het midden van den vrede het sterke fort te *Thebe* bemagtigd hadden. Toen de Thebaansche staat zich weder verhief, diende hij onder EPAMINONDAS, gaf blijken van uitstekende dapperheid, en droeg veel bij tot de groote overwinning, bij *Leuctra* op de *Lacedemoniërs* behaald. Naderhand voerde hij, in drie verschillende veldslagen, het opperbevel tegen den tiran ALEXANDER van *Pherae*, dien hij eenen persoonlijken haat toedroeg, omdat hij hem voorheen in de gevangenis gezet had; doch vond in den laatsten zijnen dood.

PELOPONESCHE OORLOG. Eene der beroemdste en hardnekkigste in de oude geschiedenis, die 27 jaar duurde, en waartoe de buitengewone grootheid der *Atheners*, waardoor zij tot onderdrukking hunner bondgenooten oversloegen, de eerste aanleiding gaf. Een twist tusschen *Corinthe* en *Corcyra*, waarin *Athene* aan de laatste hare hulp bood, deed het vuur, reeds lang onder de assche gesmeuld, in lichte laaije vlam uitbarsten, toen zich *Athene*, bij eene tweede gelegenheid, nieuwe geweldadigheden tegen *Corinthe* veroorloofde. Het laatste liet *Sparta*, waarop de overige *Grieken* reeds lang hunne hoop gevestigd hadden, door gezanten, tot eenen oorlog tegen het trotsche *Athene* aanvuren, waaraan de *Spartanen*, reeds voor lang op de magt der *Atheners* jaloersch, gereedelijk gehoor gaven. Zij rusteden zich tot den krijg toe, ofschoon hunne magt tegen de *Atheners* nog veel te zwak was; en zoo ontstond, 431 jaar voor onze tijdrekening, de verderfelijkste oorlog, dien *Griekenland* immer voerde. Alle volken van den *Peloponesus*, behalve de *Argivers* en

Ar-

Achayer, waren aan de zijde der *Spartanen*, waar tegen de Griekfche fteden op de Aziatifche kusten, in *Thracië* en aan den *Hellespont*, benevens anderen, het met de *Atheners* hielden, die het overwigt hadden; want fchoon de *Spartanen* eene grootere landmagt konden bijeen brengen, ontbrak het hun daarentegen aan vestingen, geld en vloten. Door hunnen koning ARCHIDAMUS aangevoerd, vielen zij met 60,000 man in *Attica*, en rigtten vele verwoestingen aan; terwijl PERIKLES, aan het hoofd der *Atheners*, met eene vloot tot op het Spartaansche gebied doordrong, en hier alles vernielde. Op deze wijze woedde de oorlog verfcheidene jaren achter elkanderen, zoo dat de *Atheners* van tijd tot tijd te kort fchoten, en niet alleen hunne fchatten van langzamerhand verminderden, maar zij ook verfcheidene fteden en gewigtige veldflagen verloren. Hierbij kwam nog eene vernielende pestziekte, die zelfs hunnen veldheer PERIKLES wegrukte, zoodat *Athene* zich genoodzaakt zag, voor den tijd van 15 jaar, eenen vrede te sluiten.

Ondertusfchen duurde dezelve slechts kort. De *Atheners* deden, op raad van ALCIBIADES, eenen aanslag tegen *Syrakufe*; doch deze ongelukkig uitvallende, en de *Spartanen* door gezanten bewogen, en zelfs door ALCIBIADES, die intusfchen uit *Athene* gebannen en naar *Sparta* gevlugt was, tot het zenden van hulpbenden aan de *Syracufers* geraden zijnde, zoo brak de oorlog op nieuw in volle vlam uit, en zag zich *Athene* eerlang te land en te water overwonnen. Het grootfte gedeelte der eilanden, de fteden aan den *Hellespont* en in *Ionië* gaven zich aan de *Spartanen* over: zelfs sloten zij met de *Perzen* een verbond tegen *Athene*, hetgeen nu den hardften ftrijd verduren moest. Ofschoon nabij zijnen ondergang, werd het ditmaal nog door ALCIBIADES gered, die heimelijk uit *Sparta* geweken was, en den Perzifchen bevelhebber TISSAPHERNES van het verbond met *Sparta* afgetrokken, doch ook zichzelven in *Athene* wederom zoo vele vrienden gemaakt had, dat hij teruggeroepen en tot veldheer benoemd werd. Spoedig de luisterrijkfte overwinning op de *Peloponesers* behalende, veroverde hij weder de fteden aan den *Hellespont*, hetgeen de *Atheners*, trotsch op hunne zegepraal, andermaal voorslagen tot vrede deed verwerpen. Eindelijk besliste LYSANDER den uitslag van dezen oorlog ten voordeele van *Sparta*: hij viel de *Atheners* met al zijne magt aan, verfcheen met eene vloot van 180 fchepen voor *Athene*, en bewerkte ten laatfte den geheelen val van dit gemeenebest. Zoo eindigde de merkwaardigfte oorlog, dien *Griekenland* immer voerde, en welke zich over het geheele oude *Griekenland* uitftrekte, waarin zoo vele edele geslachten verdelgd, en zoo vele fteden en landen verwoest werden; doch waardoor ook het geheele Griekfche volk zoo geheel werd verzwakt, dat algemeene slavernij of afhankelijkheid weldra hiervan het gevolg was. THUCYDIDES en XENOPHON zijn de voornaamfte gefchiedfchrijvers van dezen oorlog.

PELTERIJEN. Hierdoor verftaat men allerhande bereide dierenhuiden

den, die tot vellen voor moffen, mantels, mutfen, voering voor kleedingftukken enz. gebruikt worden. Het Noordelijk *Azië* en *Noord-Amerika* leveren de belangrijkfte Pelterijen op: en van hier, dat de voornaamfte handel in *Rusland* en *Canada* gedreven wordt. In *Siberië* zijn *Orenburg* en *Archangel*, doch in *Amerika* de volkplantingen aan de *Hudfonsbaai*, de gewigtigfte marktplaatfen van Pelterijen.

PENATEN. Waren bij de *Romeinen* gedeeltelijk huis-, gedeeltelijk openbare Goden. Als huisgoden waren zij aan de *Lares* gelijk, (*zie aldaar*), waarmede zij dikwerf verwisfeld worden. Niet alleen ieder huis, maar ook iedere ftad, had zijne *Penaten*, en deze waren de openlijke. De beroemdfte derzelve waren de befchermgoden van het Romeinfche rijk te *Rome*, welke benevens VESTA, en haar eeuwig vuur, door AENEAS naar *Italië* gebragt, en waarfchijnlijk de openbare Penaten van *Troije* waren. Volgens VARRO en MACROBIUS waren het ruwe beeldjes van hout of fteen met fpiefen, waarvoor de uittrekkende veldheeren, de confuls, pretoren en dictators, bij de nederlegging van hun ambt, offerden. Hunne onderfcheidene namen zijn niet bekend.

PENELOPE. Volgens de fabelleer eene dochter van IKARIUS, de moeder van TELEMACHUS, en de gemalin van ULYSSES van *Ithaca*. Zij wordt door HOMERUS, in zijne *Odysfee*, befchreven als het navolgenswaardigfte voorbeeld van zedelijke reinheid en huwlijkstrouw. Terwijl haar gemaal, uit hoofde van den Trooijaanfchen oorlog, en vele, door de gramfchap der Goden, op zee geledene wederwaardigheden, 20 jaar afwezig bleef, zonder dat men wist of hij leefde, dongen eene menigte minnaars naar de hand der fchoone PENELOPE; doch zij liet zich in geenerhande vertrouwelijkheid met den eenen of anderen in, en hield hen, daar zij zich niet lieten wegzenden, binnen behoorlijke palen. Daar zij er echter op aandrongen, dat zij eenen van hun tot echtgenoot zoude kiezen, in de zekere veronderftelling, dat ULYSSES omgekomen was, verzocht zij zoolang uitftel, tot dat het kleed, hetwelk zij onder handen had, afgeweven zoude zijn; dan de verftige vrouw vernietigde des nachts het werk, hetwelk zij des daags had geweven, waarmede zij zoolang aanhield, tot dat ULYSSES eindelijk terug kwam, en haar van alle deze lastige aanzoekers bevrijdde. Men meent dat zij haren gemaal overleefd heeft, en te *Mantinea* in *Arkadië* geftorven is.

PENN (WILLIAM) was de zoon van den beroemden Engelfchen vlootvoogd van gelijken naam. Hij werd omtrent de helft der 17 eeuw geboren, vroegtijdig naar de Univerfiteit te *Oxford* gezonden, en keerde van daar als een veel belovend jongeling bij zijne familie terug, die in hem den eenigen erfgenaam van haren roemrijken naam, en haar zeer aanzienlijk vermogen befchouwde; doch zijne overhellende neiging tot godsdienftige dweeperij, en een ftil afgezonderd leven afkeurde. Zijn vader zond hem hierom naar *Parijs*, om hem aan de groote wereld te gewennen; maar deze levens-

wij-

wijze geheel en al met zijne neiging ſtrijdende, vertrok hij naar *Ierland*, waar hij zich bij eene gemeente van kwakers vervoegde, om deze gezindheid meer van nabij te leeren kennen, voor welke hij eerlang zoo geheel gewonnen werd, dat hij zich liever alle opofferingen, ja zelfs gevangenis en de gramſchap zijns vaders, die hem uit zijn huis verſtiet en dreigde te ontërven, gewillig getrooste, dan het pad te verlaten, hetgeen hij voor het regte hield, en oordeelde hem door den Hemel te zijn aangewezen. Deze zijne groote ſtandvastigheid, gepaard met zijn onberispelijk gedrag, overwon eindelijk de harde behandeling zijns vaders, die ten laatſte de gezindheid zijns zoons leerde eerbiedigen, hem in zijne vorige gunst weder aannam, en al zijn geleden onregt rijkelijk poogde te vergoeden.

Ondertusſchen genoot hij onder de kwakers zelve de grootſte achting en een onbepaald vertrouwen. Reeds vroeg trad hij als ſpreker in hunne gemeente op; matigde niet weinig de dweepzieke gevoelens van G. Fox, en hunne eigene geestdrijverij; bevorderde den geest van Christelijke verdraagzaamheid, en drong meer op deugdsbetrachting, dan op het kennen en aankleven van bijzondere leerſtukken aan. Zijn vader billijkte, nog op zijn ſterfbeid, zijn godsdienſtig pogen, en liet hem een zeer aanzienlijk vermogen na: ook beval hij hem, nog voor zijnen dood, aan de gunst en beſcherming des konings, die het echter niet konde beletten, dat hij en zijn aanhang door het parlement hevig vervolgd werden. Penn, die daardoor dikwijls in den kerker geworpen werd, volgde in weerwil hiervan zijn geliefkoosd plan, om zijne gemeente over den geheelen aardbodem te verſpreiden, en eindelijk de eenige Christelijke kerk te herſtellen. Wederom op vrije voeten geſteld, beſteedde hij zijn vermogen op eene doelmatige wijze; ſtichtte nieuwe gemeenten; verſpreidde eene menigte opwekkende geſchriften, die gezuiverder en verlichter denkbeelden, dan die van Fox en de zijnen, bevatteden, en wist eindelijk door zijnen invloed te bewerken, dat de regering zijne gezindheid van het doen van den eed, door haar voor ongeoorloofd gehouden, ontſloeg. Vrijheid van Godsdienstoefening verkregen zij echter eerst later, onder Jakob II, terwijl Willem III hunne vrijheid en veiligheid nog meer bevestigde.

Penn was de trooster, raadsman en helper zijner gemeente: zijn huis was nooit ledig van hulpbehoevenden, en zijne weldadigheid kende bijna geene palen. Zijn werkkring werd ſedert 1681 nog uitgebreider, alzoo hij voor eene aanzienlijke ſchuldvordering, ten laste der regering, hem door zijnen vader nagelaten, eene uitgebreide landſtreek aan de *Delaware*, in *Noord-Amerika*, in vollen eigendom ontving. Hier liet hij door landlieden, die hij, van al het noodige voorzien, uit *Europa* derwaarts zond, den nog woesten grond bebouwen, en het land werd eerlang naar hem *Penſylvanië* genoemd. Hij lokte niet alleen kwakers, maar allen, van welke godsdienſtige belijdenis ook, derwaarts, die aan den veelbelovenden grond hunne vlijtige handen

wilden besteden, en zich aan de inrigtingen onderwerpen, welke hij noodig achtte intevoeren; verklarende ieder tot burger van dezen staat, die eenen almagtigen God, den schepper, bestuurder en onderhouder der wereld erkende, zich overeenkomstig zijn geweten verpligt verklaarde, om onder eene wettige overheid een vroom en stil leven te leiden, en niemand wegens godsdienstige gevoelens zoude beleedigen of vervolgen. Nadat PENN op alles de noodige orders gesteld had, keerde hij naar *Engeland* terug, en verdeelde zijne zorg tusschen zijne gemeente en zijne *Pensylvaniers;* doch menigvuldige verdrietelijkheden deden hem besluiten, om in 1699 andermaal naar *Amerika* te vertrekken. Hier vertoefde hij verscheidene jaren, en bevorderde de voltooijing van zijn plan omtrent het meer en meer in bloei toenemend land. Eindelijk begaf hij zich wederom naar *Engeland;* leefde stil en afgezonderd in zijn huis te *Londen*, en hield zich alleen met huisselijke zaken, godsdienstige beschouwingen, en het vervaardigen van eenige schriften bezig. Zijn vrome ijver voor zijn godvruchtig plan bleef hem tot zijnen grijzen ouderdom bij, en hij konde zonder wroeging op zijn afgelegd verdienstelijk leven terug zien, toen hij in het jaar 1718 stierf. Zijne jongste levensbeschrijving is van TH. CLARISON, onder den titel van: *Memoirs of the private and public life etc. te Londen in* 1812, in 2 deelen uitgegeven.

PENNANT. (THOMAS) Een Engelch geleerde, in 1798 gestorven, die op verschillende tijden groote binnen- en buitenlandsche reizen ondernam, en zich met nasporingen in de Natuurlijke historie, inzonderheid in het dierenrijk, bezig hield, hetgeen hij door de ontdekking en beschrijving van vele onbekende dieren uitbreidde. Ook beoefende hij de geschiedenis, gesteldheid en regten zijns vaderlands, welks natuurkundige en plaatselijke kennis hij door zijne reizen vermeerderde, gelijk almede *Schotland* door hem het eerst naauwkeuriger bekend werd. Als Vrederegter handhaafde hij de geregtigheid, en verdedigde in verscheidene schriften de regten der armen. Onder zijne voornaamste werken behooren: *Indian Zoology; British Zoology*, 4 deelen; *Arctic Zoology*, 2 deelen met een aanhangsel; *Synopsis of quadrupeds*, 3 deelen; *History of quadrupeds*, 2 deelen; *Genera of birds; Tour in Wallis; Tour in Scotland*, en *Voyage to the Hebrides* enz.

PENNYPOST. Is een zeer gerijfelijke post voor de groote stad *Londen*, vermits men daarmede, voor een *penny*, of stuiver, een brief of pakje, niet boven een pond wegende, niet alleen van het eene einde der stad tot het andere, maar zelfs tot 10 engelsche mijlen buiten dezelve, verzenden kan, waartoe in alle wijken der stad posthuizen voorhanden zijn, die de brieven en pakken elk uur van den dag aannemen. De brenger derzelve betaalt voor ieder een *penny;* maar gaat de brief of het pakje buiten de stad, geeft hij, die het ontvangt, ook zooveel.

PENROSE. (THOMAS) Een uitmuntend lyrisch dichter der *Engelschen*, die in het jaar 1779 stierf. Hij oefende zich in het eerst in de godgeleerdheid; doch zijne zucht tot het buitengewone deed

hem

hem in zijn 20e jaar aan eenen zeetogt tegen *Buenos Ayres*, als vrijwilliger, deel nemen. Met wonden bedekt, keerde hij met roem terug, zette zijne ftudie voort, en nam eindelijk eene gemakkelijke predikantsplaats aan. Sedert verhief zich zijn geest tot de lijrifche dichtkunst, waarin hij eene aanmerkelijke hoogte bereikte. Alle zijne gedichten zijn vol vuur, en kracht van uitdrukking. De ftoutften derzelve heeft hij onder den titel *the Flight of Fancy* (de vlugt der verbeelding), uitgegeven, waarin hij de meeste Engelfche Oden-dichters overtreft, ofschoon hij ook dikwijls, door overmaat van dichter lijk vuur, de grenzen der kunst overfchrijdde. Zijne *Elegiën* (Treurgezangen) zijn vol levendig, diep gevoel en teederheid. Zijne *Poems* verfchenen in 1781 te *Londen* in 8vo. Bovendien heeft hij ook leerredenen uitgegeven.

PENSYLVANIE, Eene van de belangrijkfte der Noord-Amerikafche vrijftaten, grenzende ten Noorden aan *New-Torck*, en het *Eriemoer;* ten zuiden aan de *Delaware*, *Maryland* en *Virginië*, ten Oosten aan *New-Torck* en *New-Terfey*, en ten Westen aan *Ohio* en *Virginië*. WILLIAM PENN (*zie aldaar*), van wien deze ftaat zijnen naam bekomen heeft, was er de grondlegger van en voerde er eene volkomene vrijheid van denken in den godsdienst in, waardoor deszelfs bevolking fpoedig toenam, en gedurig groeit. In het jaar 1810 telde men in *Penfylvanië*, volgens de *geographical Descriptions of the United States*, van JOHN MELISH, 810,91 inwoners, en bevatte het eene uitgeftrektheid gronds van 42,500 vierkante engelfche mijlen, welke echter flechts omtrent voor een zesde gedeelte bebouwd is. Het land wordt door vele rivieren doorfneden, waaronder de *Delaware* met de *Schmylkill*, de *Susquennahah* met de *Iuniata*, de *Aleghany* en *Monongahela*, welke beide laatften, na derzelver vereeniging bij de ftad *Pittsburg*, den naam van *Ohio* dragen, de meest bekende zijn. Ten aanzien der natuurlijke gefteldheid van den grond, kan men *Penfylvanië* verdeelen in de bergachtige landftreek, waardoor de blaauwe wijduitgeftrekte Alleghanifche bergketen loopt, en in de van de bergen Oost- en Westwaarts liggende, in welke beide laatfte de grond zeer vruchtbaar is. De bergen maken bijna een derde des lands uit; doch bereiken nergens de fneeuwlinie, maar zijn bijna geheel met houtgewas bedekt, en ten aanzien der delfftoffen nog op verre na niet genoegzaam onderzocht. In deze gebergten is de luchtftreek helder en geftadig, en de winters zijn er koud. De Oostwaarts derzelve liggende landftreek onderfcheidt zich door eene plotfelinge afwisfeling van weder, en eenen bijzonderen hoogen, doch niet lang aanhoudenden, graad van hitte en koude, welker afwisfeling in ieder jaarfaizoen zoo fchielijk is, dat niet zelden onweder en fneeuw op eenen dag elkander opvolgen; en van hier, dat er de gele koorts en andere ziekten zoo menigvuldig zijn. Geheel anders is het luchtgestel aan de Westzijde van het gebergte, waar het niet zoo heet noch koud, de afwisfeling van het weder niet zoo menigvuldig en fchielijk, en het klimaat over het alge-

meen zachter is. Vee van allerhande foort, koren, keukengewasfen, vlas, hennep, hout, ijzer, fteenkolen, marmer, hardfteen, kalk en eenig koper en lood maken de voortbrengfels van den grond uit. Het ijzer, waarvan *Penfylvanië* eenen grooten overvloed heeft, is van eene bijzondere deugd, ligt vloeibaar en ongemeen taai, en wordt minder door roest en zeewater aangedaan, dan het Europefche, waarom ook, bij den fcheepsbouw, aan hetzelve boven het laatfte de voorkeur gegeven wordt. De nijverheid en handel van dezen ftaat nemen meer en meer toe; inzonderheid vervaardigt men papier, glas porselein, aardewerk en zeep. Onder de Penfylvanifche ftapelwaren zijn de tarwe en het tarwenmeel de voornaamfte; wordende de eerfte voor de beste in *Noord-Amerika* gehouden: ook lijnzaad, wagenmakershout, gezouten rund- en verkensvleesch, ijzer in ftaven, doch ook veel dat tot gegoten waren verwerkt wordt, en federt onlangs ook buskruid, behooren mede tot de artikelen van uitvoer. De handel ftrekt zich reeds tot *China*, *Petersburg* en de *Middellandfche Zee* uit; doch wordt niet alleen met eigene, maar ook met zeer vele voortbrengfels der overige ftaten en de *West-Indien* gedreven, en heeft haren hoofdzetel voornamelijk in *Philadelphia*, de hoofdftad des lands. Ook verdienen nog, wegens derzelver nijverheid, eene bijzondere opmerking de fteden *German-town*, *Lancaster*, *Ephrata*, of *Dunkers-town*, en *Bethlehem*, de hoofdplaats der Moravifche broeders in de Noord-Amerikafche vrijftaten. In *Penfylvanië* ontbreekt het niet aan inrigtingen ter bevordering van kunften en wetenfchappen. Ten aanzien van deszelfs ftaatsbeftuur berust de wetgevende magt bij de algemeene vergadering, welke uit den fenaat en het huis der vertegenwoordigers beftaat, die beiden een hooger en lagerhuis vormen; terwijl de hoogfte uitvoerende magt door eenen Gouverneur wordt uitgeoefend, die voor den tijd van 3 jaar gekozen wordt, en den ouderdom van 39 moet bereikt hebben.

PENTAMETER. In de oude dichtkunde een vers, uit vijf voet beftaande, waarvan het ook zijnen naam heeft. Hetzelve wordt in twee deelen gefplitst, van welke het eerfte $2\frac{1}{2}$ lid bevat, zoo dat de beide eerfte voeten *Spondéen* of *Dactyli* kunnen zijn, en het overige half lid altijd uit eene lange lettergreep moet beftaan. In het tweede deel, daarentegen, moeten de beide eerfte leden *Dactyli* zijn; terwijl het laatfte half lid, naar verkiezing, eene korte of lange lettergreep zijn kan. Anderen meenen, dat de twee eerfte voeten *Dactyli* of *Spondéen* kunnen zijn, naar welgevallen; dat de derde altijd een *Spondeus* is, en de twee laatften *Anapesten* zijn. Zoodanig wordt volgens de eerfte meening, het volgende vers van OVIDIUS dus afgemeten:

Carmini | bus vi | vos | tempus in | omne me | is.

En volgens de laatften:

Carmini | bus vi | vos tem | pus in o | mne meis.

De Pentameter wordt bijna altijd met eenen voorafgaanden *Hexame-*

meter verbonden. Eene versmaat, uit *Hexameters* en *Pantameters* zamengefteld, noemden de ouden de *élegifche* en elke twee verzen een *distichon*.

PENTATEUCH. De Griekfche benaming van de 5 boeken van MOZES. De Samaritaanfche *Codex* en tekst van den *Pentateuch* is, zoo als GESENIUS tegen BERTHOLD beweerd heeft, niet voor JEROBEAM voor handen geweest; maar, volgens PAULUS DE WETTE en anderen, door MANASSER, den ftichter van den eerdienst en de bijzondere fekte der *Samaritanen*, bij dezelven ingevoerd. Zijne overeenftemming met de Alexandrijnfche overzetting, in verfcheidene afwijkingen van den Hebreeuwfchen tekst der Joodfch-maforethifche recenfie, is blijkbaar. Waarfchijnlijk nam men bij beiden eenen ouderen *Codex*, van de laatfte verfchillende, ten grondflage. Sommige oordeelkundigen, die zich meer door bijzondere leesfoorten, dan door den geest van het geheel, in hunne beoordeeling lieten bepalen, hechten aan den Samaritaanfchen *Pentateuch* te vele waarde. Voor het overige heeft GESENIUS, (*Halle* 1815) de oudheid en het oordeelkundig belang van denzelven, op goede gronden, wederlegd, en aangetoond, dat deze *Codex*, ten tijde van ALEXANDER, uit Joodfche exemplaren is afgefchreven.

PEPER (DE) is de zaadvormige vrucht van eenen klimmenden heester, (*Piper Nigrum L.*), welke *Oost-Indië*, en inzonderheid *Java*, *Sumatra* en *Malabar*, tot vaderland heeft. Hij beftaat uit dunne ftammetjes, vol leden of oogen, waaruit weder wortelen fchieten, zoodat deze heester zich al verder en verder verfpreidt, en zonder onderfteuning over den grond zou kruipen. In onze Nederlandfche kolonien, waar men vele moeite tot derzelver verbouwing aanwendt, houdt men de ftruiken door ftaken overeind. Zij worden door middel van afleggers, in rijen, op groote velden geplant, wanneer 2 ftruiken eenen gemeenfchappelijken ftaak verkrijgen, en, 12 tot 14 voet zijnde opgefchoten, 3 voet boven den grond worden afgefneden. In het 3e jaar beginnen zij te dragen: de op den witten bloefem volgende beziën vormen trosfen, 8 duim lang, die, rijp zijnde, eene roode kleur hebben; doch daar niet allen te gelijk rijp worden, maar roode en groene aan denzelfden heester zitten, waarvan de rijpe fchielijk afvallen, zoo worden de rijpe en onrijpe, bij het plukken, ieder afzonderlijk gehouden. De onrijpe worden in de zon gedroogd, waardoor zij zwart en robbelig worden; en dit is de gewone *zwarte* Peper: de rijpe beziën, zoowel afgeplukte als afgevallene, worden in zeewater geweekt, dan door wasfchen en wrijven met de handen van hare huid beroofd, en ten laatfte almede gedroogd, wanneer deze beziën de *witte* Peper opleveren, die minder fcherp dan de zwarte, aangenamer en fterker, zachter en fpecerijachtiger van fmaak is. Men verkrijgt van eenen goeden ftruik jaarlijks eenige ponden beziën, en de geheele inzameling wordt op 19 millioen gefchat.

De Peper komt wel eens vervalscht in den handel voor, althans in

in het tijdschrift, *Repository of arts, litterature and manufactures, Londen Jan.* 1816 *pag.* 11, vindt men het berigt aangaande eene zoodanige vervalsching met korrels, uit lijm en fijngemaakte erwten zamengesteld. De vervalsching is echter gemakkelijk te ontdekken, door de verdachte Peper in een glas met water te werpen, wanneer de nagemaakte spoedig tot poeder vervallen, en gedeeltelijk zal worden opgelost, terwijl de echte onveranderd blijft.

De Peper is van de muskaatnoten en kruidnagelen daarin onderscheiden, dat zij weinig vlugge olie bevat, en het specerijachtig beginsel dus niet daarin, gelijk bij anderen, maar in hare gom-harsachtige deelen te zoeken is. Oersted meende in de Peper eene loogzoutige zelfstandigheid (*alcaloide*) gevonden te hebben; hij noemde dezelve *Peperine*, in de veronderstelling, dat zij het specerijachtig beginsel der Peper geheel in zich bevatte. Latere proefnemingen van Pelletier en Poutot hebben dit echter niet bevestigd; volgens hunne onderzoekingen, bevat de Peper wel eene bijzondere kristalliseerbare zelfstandigheid, waaraan zij den naam van *Peperine* gegeven hebben, maar dezelve bezit geenen den minsten smaak, en heeft geene loogzoutige eigenschappen. (*Men zie* Schweigg. *und* Meinecke *Journ. de Phys.* Bd. XXIX, S. 80., en *Journ. de Pharmacie.* 1821 *Aout.* P. 376.)

Men moet haar nogtans met veel omzigtigheid gebruiken, want het kleinste Peperkorreltje behoudt zijne heete specerijachtige eigenschappen, die aan hetzelve bijna niet te ontnemen zijn, zooals door de ondervinding geleeraard wordt. (*) Van Swieten zag, na het gebruik van eene zekere hoeveelheid fijne Peper, eene brandende koorts ontstaan. Het is waar, dat de geheele witte Peper zachter schijnt te werken, en hierom door Unzer tegen eene kwade spijsvertering dringend wordt aanbevolen; maar Van Doeverden verzekert daarentegen, dat hij ter naauwernood een' student gered heeft, die 12 witte Peperkorrels met een weinig witte brandewijn had ingenomen, en daarbij ijlhoofdigheid, met eene versnelde aandrift van bloed, welke voor eene ontsteking of vaatbreuk deed vreezen, had waargenomen. Zij derhalve, die zeer aandoenlijk van gestel zijn, eene warme geaardheid hebben, voor bloedvloeijingen vatbaar zijn, en aan verstoppingen in den onderbuik lijden, moeten zich van Peper onthouden. Ondertusschen is de werkende kracht van geheele Peper, als op de Kina volgende, sedert lang bij de behandeling van koortsen bekend. Dr. L. Franck (†) diende in gevallen, waarin de kina ontoereikende bevonden werd, 6 tot 10 greinen (*volumen*) daags aan Peper in pillen toe. Van 70 zieken, op die manier behandeld, genas

(*) Gaubius kon een pond Peper niet van zijne scherpte berooven, voor dat hij het 43 maal 2 uren lang gekookt, en daartoe 550 pond water gebruikt had, wanneer de 40ste maal het afkooksel nog zoo sterk bevonden werd, dat men het dadelijk moest uitspuwen; en evenwel was dit water, door eene bezinking van 18 uur, van alle Peperdeelen behoorlijk gezuiverd. *Advers. varii argum. pag.* 59.

(†) Men zie *Algemeene Konst en Letterbode* van 1822, No. 36.

nas het meerendeel, na den 2 of 3en aanval der koorts, en flechts bij 4 beantwoordde het middel niet aan de verwachting. Bij de behandeling der koortſen met Peper, geeft men als iets zeldzaams op, dat de ziekte, door haar genezen, niet zoo ſpoedig terug keert, dan door andere koortsverdrijvende middelen, vooral door de kina, die echter onder dezelve voor het meest vermogende gerekend wordt.

De *Spaanſche*, meer eigenlijk *Braziliſche* Peper, is eene vrucht van een geheel ander geſlacht van plant: de peulen en de daarin vervatte zaden zijn van eenen kleinen heester, (*Solanum Pſeudo-Capsicum L.*), die onder den heeten aardgordel zijn vaderland vindt; doch thans in het zuidelijk *Europa* veel wordt aangekweekt. De peul is vliezig, glad, effen, blinkend, donkerrood of van eene ſaffraanskleur. De zaden zijn platgedrukt, niervormig en roodachtig geel, en de Peper, welke zij opleveren, bevat vele verhittende en ſcherpe beſtanddeelen.

PERA. Eene voorſtad van *Konſtantinopel*, aan de Noordzijde van de haven dier ſtad liggende. Zij is met de voorſtad *Galata* vereenigd, en wordt door aanzienlijke *Grieken*, *Armeniers*, *Joden*, *Turken* en Westerſche Christenen, door de buitenlandſche gezanten en bijna alle vreemde kooplieden, behalve door de *Franſchen*, bewoond, welke laatſten meestal in *Galata* hun verblijf houden. De Katholijken hebben in *Pera* 5 kerken, eenen aartsbisſchop, en eenige kloosters: ook vindt men hier een Fransch en Duitsch Seminarium, waarin de leerlingen tot tolken worden opgeleid; als mede eene Turkſche ſchool voor jonge lieden, die voor het ſerail beſtemd zijn. In 1810 verloor *Pera* door brand, 2500 huizen. De Europiſche levenswijze wordt hier gevolgd, en de kleeding der inwoners is een mengſel van Griekſche en Franſche mode.

PERENBOOM. Deze bekende boom, waarvan de wilde in de bosſchen van geheel *Europa* groeit, heeft een vast en ſchoon hout; ſchiet regt tot eene aanmerkelijke hoogte op, en kan eenen hoogen ouderdom bereiken. De ſoorten van den wilden Perenboom voortgekomen, die men over het algemeen in zomer-, herfst- en winterperen onderſcheidt, zijn bijna zoo talrijk als die der appelen. CATO, *cap.* VII heeft er 6, WREDOW 41, benevens vele verſcheidenheden, KNOOP 91, CHRIST 270, en SERRURIER 423. Hij komt in gematigde luchtſtreken uitnemend voort, maar minder in heete en drooge, alhoewel hij een' droogen, zeer diep, doch niet te kleijigen grond en eene warme ſtandplaats verlangt. Deze boom is beter dan de appelboom voor leiboomen geſchikt. Hij wordt uit de zaadkorrels aangekweekt, en door enting of okuleering voortgeplant.

PERGAMUS. Oudstijds eene der fraaiſte en beroemdſte ſteden van *Azië*. Zij lag in *Myſië*, en was de hoofdſtad van een afzonderlijk koningrijk, hetwelk 283 jaar voor onze tijdrekening door PHILETAERUS, ſtadhouder van LYSIMACHUS in *Pergamus*, geſticht, en 133 jaar later door de *Romeinen* in bezit genomen werd. Deze ſtad,

waar kunsten en wetenschappen bloeiden, bezat eene boekerij van 200,000 boekdeelen.

PERIKLES. Een der beroemdste staatsmannen van *Griekenland*. Hij werd te *Athene* geboren, en ontving het grootste gedeelte zijner opvoeding van den wijsgeer ANAXAGORAS, van wien hij, behalve de natuurlijke wijsbegeerte, eenen zuiveren en verhevenen stijl leerde. Door zijne bewonderenswaardige welsprekendheid, zijne talenten als veldheer, zijn doordringend oordeel, en zijne uitstekende menschenkennis verwierf hij de algemeene achting en liefde in *Athene*; welk gemeenebest toen ten tijde, na de overwinning der *Perzen*, zijnen hoogsten trap van staatkundige grootheid beklommen had. Hij baande zich, inzonderheid na den dood van zijnen mededinger, den grooten CIMON, door de voordeelen, welke hij het volk verschafte; door de magt van den *Areopagus*, of het hoogste geregtshof, en deszelfs regters aanmerkelijk te bepalen; alsmede door zijne milddadigheid en gemeenzaamheid, den weg tot de hoogste magt, welke hij gedurende zijn geheele leven met den grootsten roem uitoefende, zonder nogtans den naam van eenen beheerscher te voeren. Hij sloeg verscheidene vijanden der republiek, veroverde *Samos*, en begunstigde kunsten en wetenschappen in eene grootere mate, dan iemand zijner landgenooten immer gedaan had. De handel en nijverheid bereikten in *Athene* derzelver grootsten bloei: wijsbegeerte, dicht-, tooneel-, schilder- en beeldhouwkunst werden, met eene ongeloofljke snelheid, tot eenen hoogen trap opgevoerd; beeldzuilen, schilderstukken, paleizen en kunstgewrochten van allerlei aard versierden de stad, en *Athene*, dat onder zijn bestuur een nieuw aanzien verkreeg, werd de zetel van kunsten en wetenschappen, doch tevens van pracht en grootheid, die de plaats der voorgaande eenvoudigheid innamen, en eene geheele verbastering van zeden ten gevolge hadden. De beste en weldenkendste burgers beschuldigden hem, volgens CICERO, gelijk ook de bondgenooten en zijne vijanden, van verregaande verspilling van 's lands geldmiddelen; doch PERIKLES wist niet alleen deze, maar ook de verwijtingen van THUCYDIDES van zich afteweren, en door zijne welsprekendheid te bewerken, dat de laatste in ballingschap werd gezonden. Hierdoor, alleen meester van geheel *Athene* geworden, regeerde hij onbepaald in zijnen voorspoedigsten tijd.

Dan ook hem trof het lot van vele kundige staatsmannen. In den Peloponeschen oorlog, (*zie aldaar*), in 431 voor onze tijdrekening begonnen, waarvan men de oorzaak aan zijne staatzucht toeschreef, was hij niet zeer gelukkig. Hij keerde met een gering aantal manschap terug, en was naauwelijks in staat, om de ontmoedigde *Atheners* vertrouwen in te boezemen; verloor het bevel over het leger, en moest, zonder dat hem eene misdaad van eenig belang konde worden te laste gelegd, eene aanzienlijke geldboete betalen. Hierbij kwamen nog huisselijke rampspoeden. Zijn eigen zoon XANTIPPUS, een ver-
kwis-

kwistend jongeling, was de eerste, die over zijn vaders gedrag klaagde, en dus alle onderwerping aan zijne spaarzaamheid, schoon dikwijls in het uiterste loopende, geheel vergat; doch het verlies van dezen, en verscheidene andere bloedverwanten aan de pest, deed hem zijne standvastigheid behouden. De *Atheners*, intusschen, kregen berouw over hunne wreede handelwijze te zijnen opzigte, en zochten hem aan, om het bewind op nieuw te aanvaarden. Dan; hij had er niet lang genot van, en ook was zijne kracht gebroken. Hij stierf in het 429ste jaar voor onze tijdrekening, volgens sommigen aan de pest, en volgens anderen aan eene uitterende ziekte. *Athene* verloor in hem zijnen uitstekendsten burger, wien, zoo al eene strenge zedelijke deugd, ten minste geene grootheid van ziel kan ontzegd worden. Zijn vaderland het overwigt boven alle Grieksche staten te verschaffen, was zijn hoogste doel, en werkelijk bekleedde *Athene*, zoo lang het onder zijn bestuur stond, den hoogsten rang. Aan zijne verwonderingswaardige welsprekendheid, waardoor hij over de vooroordeelen en driften zijner tegenstreveren zegepraalde, was hij de onafhankelijke magt verschuldigd, die hij 40 jaar in dit gemeenebest uitoefende. Zijne krijgskundige bekwaamheden werden algemeen erkend; doch het is opmerkelijk, dat hij bijna geene onderneming waagde, dan ten zij hij genoegzaam verzekerd was van eenen gelukkigen uitslag. Het gebruik, hetgeen hij van de rijke staatsinkomsten maakte, toont, dat hij een man was van den keurigsten smaak, een beminnaar van waren roem, en verre verheven boven alle lage inzigten van zelfbelang; want schoon het geheele bestuur over 's lands geldmiddelen in handen hebbende, konde men in zijne huishouding geen aanwas van omslagtigheid bespeuren, en regelde hij zijne uitgaven, met uitzondering van zijne uitdeelingen, die hij het volk bezorgde, ter verfraaijing der stad, en ter aanmoediging van kunsten en wetenschappen, naar de voorschriften der verstandigste en voorzigtigste huishoudkunde. Met één woord, *Athene's* burgers betreurden zijnen dood, en gevoelden weldra, hoeveel zij in hem verloren hadden.

PERIPATETISCHE WIJSBEGEERTE. (Zie WIJSBEGEERTE.)

PERIPHERIE. Omtrek: in den uitgestrektsten zin iedere in zich zelve terugkeerende linie, welke eene vlakte insluit.

PERISTIJL. Een zuilengang, eene gaanderij, die een plein in de rondte omsluit.

PERKEMENT, of *Parkement*, is een stevig, glad, buigzaam, veerkrachtig en duurzaam leder, voor schrijven en teekenen zeer geschikt, en ook tot banden voor boeken en bijzonder voor militaire trommels gebruikt wordende. Men gebruikt er de vellen toe van hamels, kalveren, geiten, bokken, ezels en ook van varkens; doch leveren die van ongeborene schapen en geiten-lammeren het fijnste Perkement op. Zij worden eerst, gelijk het andere leder, bij het witlooijen geweekt, gekalkt en onthaard; vervolgens ter volkomene ontharing en ontvleesching ge-

gefchaafd; daarna in kalkwater geweekt; op de vleeschzijde met het ftrijkijzer uitgeftreken, uitgerekt of gefpannen, en van kalkwater ontdaan, waarna de vleeschzijde met krijt beftreken, met puimfteen gewreven, en eindelijk nog meer gefchaafd, en dan geglad wordt. Er zijn velerhande foorten van Perkement, die eene onderfcheidene behandeling vereifchen. Het Hollandfche en Franfche wordt geroemd, terwijl het Dantziger en Frankforter minder gefchat wordt. In het eerst was het Perkement geel: te *Rome* leerde men het wit maken; doch tegenwoordig verftaat men de kunst, om het fchoon groen, geel, rood, zwart en met andere kleuren te verwen.

Reeds ten tijde van DAVID hadden de *Israëliten* opgerolde boeken van dierenhuiden, en HERODOTUS verhaalt, dat de *Ioniërs* in de vroegfte tijden op ongelooide hamel- en bokkenvellen fchreven, waarvan men alleen de hairen had afgefchaafd; terwijl PTOLOMEUS PHILADELPHUS de fijnheid van het Perkement niet genoeg konde bewonderen, waarop het affchrift der Heilige Schrift gefchreven was, hetgeen de Hoogepriester ELEAZAR hem toezond. Uit dit alles blijkt, dat het Perkement niet in *Pergamus*, waarvan het zijnen naam ontleent, is uitgevonden, maar alleen verbeterd; wordende het in die ftad in zulk eene groote menigte vervaardigd, dat het voor dezelve den voornaamften tak van handel uitmaakte.

PERON, (FRANÇOIS) Correspondent van het Franfche Inftituut, en lid van verfcheidene genootfchappen, zag in 1775 te *Cerilly*, in het departement *Allier*, het eerfte daglicht. Na dat hij de klasfiken vlijtig beoefend, en zich op de welfprekendheid toegelegd had, raadde men hem tot den geestelijken ftand, en genoot hij bij den predikant der plaats het onderwijs in de wijsbegeerte en godgeleerdheid; doch in 1792 verliet hij zijnen leermeester, en nam dienst onder het Rijnleger, werd in den flag bij *Keizerslautern* door de *Pruisfen* gevangen genomen, en naar *Maagdenburg* gevoerd. Niet voor het einde van 1794 werd hij uitgewisfeld, wanneer hij tevens, uit hoofde eener ontvangene wonde aan zijn regter oog, zijn ontflag verkreeg; in het volgende jaar naar zijn vaderland terug keerde, en als kweekeling in de geneeskundige fchool te *Parijs* werd aangenomen. Hier oefende hij zich drie jaar in de geneeskunde, de natuurlijke gefchiedenis der dieren en de vergelijkende ontleedkunde, en werd tot dokter bevorderd. Dan eene ongelukkige liefde deed hem befluiten, om aan de ontdekkingsreize naar de *Zuidzee*, onder BAUDIN, deel te nemen, en het was alleen door medewerking van JUSSIEU en LACEPEDE, dat hij bij dezelve als *Zoölogist* nog geplaatst werd, alzoo alle andere geleerde vakken reeds bezet waren. Aan boord van een der fchepen, tot dezen togt beftemd, bevond zich zijn vriend en mede-arbeider LESUEUR, die de dieren afteekende, terwijl hij daarvan de befchrijving op zich nam. Van *Isle de France*, waar verfcheidene natuuronderzoekers, uit hoofde van de onvriendelijke behandeling van BAUDIN, waren achtergebleven, ftevende men

naar

naar de Westelijke punt van *Nieuw-Holland*, van daar terug naar het eiland *Timor*, en vervolgens regtstreeks naar de Zuidkaap van *Diemensland*. Men onderzocht de Oostkusten, en volgde de Zuidelijke van *Nieuw-Holland*. Toen men in de haven van *Jackson* kwam, was alles ziek, en niet meer dan 4 menschen waren in staat, om dienst te doen. Men onderzocht het eiland, en volgde wederom de kusten van *Nieuw-Holland*, om de golf van *Carpentaria* te bereiken. In weerwil der overal dreigende gevaren, was PERON altijd vooraan; stapte herhaalde malen aan land; zocht de ontmenschte en trouwelooze wilden op, en verzamelde eene tallooze menigte van dieren uit alle klassen. Daar twee natuuronderzoekers achterbleven en twee gestorven waren, zoo was PERON de eenige, die alles vóór de natuurlijke geschiedenis deed; en het is bekend, dat nog geene zeereize zoo veel als deze geleverd heeft. Eindelijk kwam hij in Grasm. 1804, na eene afwezigheid van 3½ jaar, in de haven van *l'Orient* terug, bragt eenige maanden te *Parijs* door, om zijne verzamelingen, met derzelver naamlijst, in orde en naar het *Museum* overtebrengen, en begaf zich hierop naar zijne familie, om zich van de ongemakken zijner reize te herstellen, van welke hij ziek was terug gekomen. Na verloop van eenigen tijd ging hij weder naar *Parijs*, waar hem door CHAMPAGNY, minister van binnenlandsche zaken, de eervolle taak werd opgedragen, om met zijnen vriend LESUEUR eene beschrijving der reize, en van de verzamelde voorwerpen der natuurlijke historie te vervaardigen; wordende aan L. FREYCINET het zeevaartkundig gedeelte ter bearbeiding opgedragen. Intusschen hadden de gemagtigden van het instituut, LA PLACE, BOUGAINVILLE, FLEURRIEU, LACEPEDE en CUVIER, hun berigt omtrent de teruggebragte voorwerpen bij hetzelve ingeleverd, waarbij bleek, dat er meer dan 100,000 dieren onder waren, waaronder zich 2500 nieuwe soorten en verscheidene nieuwe geslachten bevonden, en dat PERON en LESUEUR, alleen, meer dieren hebben leeren kennen, dan alle natuur-onderzoekers der laatste tijden te zamen. Het 1e deel der reize verscheen in 1807 in 4o met prachtige platen, het 2e was in 1810 voor de helft afgedrukt, toen hij in Winterm. van dat jaar stierf, en werd eindelijk in 1816 door FREYCINET uitgegeven. PERON liet nog verscheidene afzonderlijke verhandelingen over voorwerpen van natuurlijke historie, inzonderheid in de *Annales du Museum d'Histoire naturelle*, drukken, of las dezelve in geleerde genootschappen voor. Ook arbeidde hij aan eene vergelijkende beschrijving der verschillende menschen-soorten, waartoe hij nog eene reize naar het *Noorden*, *Indiën* en *Amerika* ten oogmerk had. De natuurlijke geschiedenis der volksstammen op *Timor* is overheerlijk; doch ontbrak het hem aan genoegzame ondersteuning. Er liggen nog van hem een aantal beschrijvingen van vogels, zoogdieren, amphibien en visschen, voornamelijk van wervellooze dieren, gereed, tot welke laatste zijn vriend LESUEUR meer dan 1,000 afteekeningen naar het leven vervaardigd heeft.

PEROUSE (JEAN FRANÇOIS GALOUP, Graaf van) werd in 1741 te *Albi* geboren, en wijdde zich van zijne jeugd af aan het zeewezen. In 1785 ontving hij van den koning van *Frankrijk* bevel tot het doen eener reize rondom de wereld; zeilde met twee fregatten, en vergezeld van verfcheidene fterrenkundigen, natuur-onderzoekers en kunftenaars, uit de haven van *Brest*; landde in *Braziliē*; zeilde om kaap *Horn* naar de *Zuidzee*, en kwam eindelijk in 1787 op *Kamfchatka*. In 1788 ftevende hij naar *Nieuw-Holland*, van waar hij ten oogmerk had, om de *Vriendelijke eilanden*, het Zuidelijk deel van *Nieuw-Caledoniē* en andere, in het volgend jaar op zijne terugreize te bezoeken; doch zijn wensch werd niet vervuld. Alle pogingen der *Franfchen*, en andere natien, zijn tot hiertoe vergeefsch geweest, om van zijn ongelukkig lot zekere berigten te erlangen. Volgens een in 1798 bekend gemaakt berigt van een *Schotlander*, THOMAS MUIR, die in de Franfche omwenteling naar *Botany-baaij* verwezen was, zoude PEROUSE zich in 1788 zes weken aldaar hebben opgehouden, van daar zijnen weg naar *Nieuw Zeeland* genomen hebben, en op deze reis omgekomen zijn. Door 's mans ongelukkig lot zijn, buiten tegenfpraak, de belangrijkfte berigten verloren geraakt. Diegene, welke door LESSEPS, een Rusfifche tolk, die hem vergezelde, in 1788 en later van *Botany-baaij* zijn ingezonden, werden op last der Nationale vergadering in 1791 gedrukt, en door MILLET MUREAU, *Parijs* 1798, in 4 deelen in 4to uitgegeven.

PERPENDIKEL. Zoo noemt men ieder regte lijn, waaraan een gewigt hangt, dat door zijne zwaarte naar het middelpunt der aarde neigt; een zinklood, of ieder op eene regte linie, of eene vlakte, lijnregt ftaande lijn, de *perpendiculaire linie* genoemd. Ook noemt men fomtijds den flinger van een uurwerk, of de zoogenoemde onrust, een *perpendikel*.

PERPONCHER, (WILLEM EMMERIJ DE) Heer van *Wolfaarsdijk*, werd op den 14 van Grasm. 1740 in 's *Hage* geboren; had tot zijnen vader JAKOB AREND, baron de PERPONCHER SEDLNITZKY, raadsheer in het hof van *Holland*, tot zijne moeder de vrouwe . . . *van Wasfenaar*, en huwde aan vrouwe AGNES CLARA VOET VAN WINSEN, bij welke hij verfcheidene kinderen verwekte. Zijn geflacht, hetwelk vroeger in *Frankrijk* in groote eer was, was aan de eene zijde vermaagdfchapt aan de Poolfche magnaten, waarvan het den naam van *Sedlnitzky* ontleende, en aan de andere zijde aan de WASSENAARS, eene der oudfte Hollandfche familien. De jonge PERPONCHER genoot eene zeer godsdienstige opvoeding, waarvan de indrukken zich door zijn geheel volgend leven hebben vertoond. Door zijnen ftand en vermogen boven de verpligting, tot het kiezen van een winstgevend beroep, verheven, volgde hij alleen zijne verpligting als mensch, en werkte, zooveel in hem was, mede ter bevordering van algemeen menfchen-geluk. Hij oefende zich aan de Hooge fchool te *Utrecht* in de letteren, en verkreeg de doctorale

waar.

waardigheid op eene dissertatie: *de origine Dynastiacum Hollandis*, (de oorfprong der Hollandfche ftamhuizen). Vier jaar daarna werd hij in de ftads-regering van *Utrecht* benoemd, en naderhand in de ftaten van dat gewest wegens de ridderfchap befchreven; en hoewel zijn mannelijke leeftijd in de treurige burgergefchillen viel, waarvan juist het *Sticht* het middelpunt was, heeft niemand hem echter van hardheid noch zucht tot *reactie* voor den tegenftand, in 1785 en later, in zijne hooge betrekkingen ondervonden, kunnen befchuldigen: integendeel was hij zoo vredelievend, dat de geringe ftraffen, welke hij in later tijd, als vrederegter, fomtijds moest opleggen, hem zoo zeer tegen de borst ftieten, dat hij dit ambt nederlegde. In zijnen 72 jarigen ouderdom verduurde hij eene zware beproeving: hij werd door de aftrekkende *Franfchen*, in 1813, met andere aanzienlijke Utrechtfche burgers, als gijzelaar, mede naar *Frankrijk* gevoerd, en aldaar in de gevangenis gezet; doch door de tusfchenkomst van Hollandsch gewezen koning, LODEWIJK, die de *Hollanders* nog altijd bleef hoogfchatten, met zijne lotgenooten in vrijheid gefteld, en weldra door de komst der bondgenooten te *Parijs* aan zijn vaderland terug gegeven. Hij zelf heeft dit een en ander in het 5de deel zijner *Spreuken*, *Overwegingen* enz. uitmuntend befchreven; doch zijne befcheidenheid gedoogde niet, er bij te voegen, dat zijne lotgenooten door hem getroost, bemoedigd en verfterkt werden, zoodat één hunner betuigde, *zonder* PERPONCHER *zoude elk onzer onder den ramp zijn bezweken.* — Bij de herftelling der Utrechtfche Hooge fchool werd hem de waardigheid van Curator derzelve opgedragen, welke hij, fchoon reeds 74 jaar oud, met allen ijver bekleedde; aanvaardende dezelve met eene *Aanfpraak aan den Akademifchen Senaat en de ftuderende jeugd*, in 1815, welke met nog eene andere *aan de op 's Rijks Hooge fchool te Leijden ftuderende jeugd*, in 1816, gedrukt is, en waarin hij aan zijne verhevene beroepspligten, de leiding der akademifche jongelingfchap op het pad van wijsheid, godsdienst en deugd, met alle de hem eigene, zoetvloeijende overredingskracht trachte te voldoen. Bovendien was hij beftuurder van het Utrechtfche genootfchap van kunsten en wetenfchappen, en werkte nog in hoogen ouderdom voor het heil der maatfchappij en de vorming van uitftekende burgers, toen hem eindelijk de dood, den 25 van Zomerm. 1819, ruim 79 jaar bereikt hebbende, uit dit leven tot beter vaderland opriep.

De gefchriften van PERPONCHER, waardoor hij, ook buiten den kring zijner onmiddellijke betrekkingen, nut poogde te ftichten, zijn ongemeen talrijk; doch dragen allen den ftempel van zuivere verlichte godsvrucht en vurige liefde voor de menfchen, als kinderen van den besten Vader. De wijsbegeerte, voor zoo ver zij tot God opleidt, was hem dierbaar, blijkens zijne *Zedekundige Brieven over het Geluk*, 2 deelen, 1769 — 1772; zijn *Hedendaagfche Stoïcijn*, 2 deelen 1786 en 1787; zijn *Wijsgeer der Natuur en der Openbaring*,

ring, 2 deelen 1797; zijne vertaling uit het Latijn van CICERO's werken; de *Oude* CATO en *de Droom van* SCIPIO, 1784 en 1804 enz. Eigenlijke godgeleerdheid, welke nog in zijne vroege jeugd maar al te zeer liefdelooze geschillen te weeg bragt, en gestrenge regtzinnigheid hooger dan evangelische deugd schatte, was, echter, zijne geliefkoosde studie niet; maar wel eene godsdienstkennis, onmiddellijk uit den Bijbel geschept, en op denzelven gegrond, waarom ook de vertaling en opheldering van dat goddelijk boek steeds eene zijner meest geliefde bezigheid was. Reeds in 1776 begon hij (de grondtaal van het oude Testament niet magtig zijnde) het destijds algemeen beroemde Hoogduitsche werk van MICHAËLIS in het Nederduitsch over te brengen, en zette dit tot 1789 voort, in welken tijd er 9 deelen van in het licht verschenen, wanneer hij, tot aan 1 SAMUEL ingesloten gevorderd zijnde, het overige aan den Hoogleeraar Y. VAN HAMELSVELD overliet, door wien dit werk naderhand vervolgd en voltooid werd. De *korte omschrijving van den Prediker*, 1798; *Bijbeloefening*, 2 deelen; *Tafereel van Gods weg met den mensch*, beiden 1803; *drie boeken van* SALOMO, 1804; *alle de Brieven van* PAULUS, vertaald en opgehelderd, 3 deelen, 1805 — 1809; *het Oude Testament, eene voorbereiding tot het Nieuwe*, 1812; 3 deelen, *bespiegelende wandeling door het Oude Testament* enz., benevens *verklarende opgaven van den inhoud der Profeten*, 1818 — alle deze werken mogen van den ijver van PERPONCHER, in de opheldering der Heilige schriften, getuigen. Zijn lievelings-denkbeeld, zoo zeer met zijne zachte geaardheid strokende, was dat van eene eindelijke, volledige herstelling, of gelukkigmaking, van het geheele menschdom, aan het einde der eeuwen, ter bereiking van welk oogmerk de goddelijke straffen, ter algemeene verbetering, dienden. Het Christendom was, naar zijn inzien, de weg, dien God daartoe met het menschdom had ingeslagen, en het zedelijk kwaad het door Hem toegelaten middel ter meerdere volmaking, door *ondervinding*, welke de onschuld buitendien nooit zoude hebben bereikt. Vrijmoedig, en zonder door eenig *systema* geboeid, droeg hij deze leer voor, en — hetwelk meer verwondering verdient — hij wist daarbij de achting en vriendschap der regtzinnige leeraren en Hoogleeraren te behouden. Met deze zijne ongehuichelde godsvrucht paarde hij eene vurige menschenliefde, die zich mede tot de opvoeding van het aankomend geslacht uitstrekte. Zijne kinderschriften, van tijd tot tijd, van een *Spelboek* af tot een *Aardrijdskundig Handboek* toe, in 3 deelen van 1784 — 1786 uitgekomen, getuigen, met meer andere, van zijne werkzaamheden en bevattelijkheid in dit vak, waarin zijn edele vriend, HIERONIMUS VAN ALPHEN, gelijktijdig, zoo ongemeen gelukkig door zijne *Gedichtjes* werkte. — PERPONCHER, offchoon niet onder de rij der groote dichters behoorende, noch zich zelven daaronder rangschikkende, was echter voor het schoone der dichtkunst mede niet ongevoelig. Behalve eenige theoretische verhandelingen over het

Schoo-

Schoone, van 1770 tot 1780 uitgekomen, geven zijne *Dichtkundige Befpiegelingen*, van 1783 — 1804, zijne *Gedichten*, in 1808, en zijn Zededicht in profa, JOSEPH, *of de Broederhaat*, in 1815 en 1816 van hem in het licht verfchenen, overvloedige blijken van 's mans warm gevoel en levendige verbeeldingskracht. Alzoo vlood zijn leven, onder geftadige oefening, daar henen, en nog zijn laatfte werk: *Overwegend verflag van den oorfprong en voortgang, zoo der verwildering als der befchaving, onder de menfchen en volken, naar den loop der gefchiedenis ingerigt*, 1819, (waarvan hij flechts het 1fte deel voor zijnen dood mogt afwerken) toonde, welk een vuur er nog in de ziel dezes grijsaards huisvestte.

PERRENOT, (ANTOINE) kardinaal van *Granvelle*, minister van KAREL V en PHILIPPUS II, werd in zijn 23fte jaar tot bisfchop van *Arras* benoemd. Hij verzelde zijnen vader op den rijksdag te *Worms* en *Regenburg*, waar beide onderhandelaars vergeeffche pogingen in het werk ftelden, om de ontftane godsdienstige onlusten te dempen. Ook het concilie van *Trente* woonde hij bij, en zocht hier de Christenheid voor den oorlog tegen *Frankrijk* te winnen. Toen de Protestanten, na den flag bij *Mülhberg*, den vrede begeerden, werd PERRENOT met het opmaken der voorwaarden belast, en misleide den landgraaf van *Hesfen*, wien men zijne vrijheid verzekerd had; terwijl hij tevens den Protestanten *Cotsnitz*, bij verrasfing, ontrukte. Hij werd in 1550 ftaatsraad, en bewaarde het rijkszegel. Inmiddels duurden de onlusten in *Duitschland* voort, en hadden de Protestanten den keizer te *Insfpruck* bijna gevangen genomen; doch hij ontvlugte bij nacht, en werd door PERRENOT vergezeld. Na het *Pasfauer* verdrag, hetwelk kort daarna *Duitschland* redde, bragt hij het huwelijk van *don* PHILIPS met MARIA van *Engeland* tot ftand, hetgeen *Spanjes* magt tot het hoogfte toppunt brengen moest. Dit oogmerk werd wel door MARIA's kinderloozen dood verijdeld; doch had hij door zijnen betoonden ijver de gunst van PHILIPPUS II gewonnen, die hem, als een eerfte bewijs hiervan, de beantwoording der redevoering opdroeg, welke KAREL V bij het afdanken der ftanden van *Vlaanderen* hield. De wapenftilftand te *Vaucellas* had wel voor 5 jaar, den oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Spanje* geëindigd; doch HENDRIK IV verbrak dien, en oorlogde ten laatfte niet ongelukkig, weshalve PERRENOT onderhandelingen begon, en in 1559 den vrede te *Chateau-Cambrefis* onderteekende. PHILIPPUS verliet hierop aanftonds de reeds hoogst ontevredene en onrustige *Nederlanden*, en liet MARGARETHA van *Parma* als landvoogdes, en PERRENOT als haar ftaatsdienaar achter, die in dezen zijnen post den haat des volks, dat alle de geftrenge maatregelen aan hem toefchreef, tegen zich had; terwijl zijne vijanden bij PHILIPS voorweudden, dat zijne zwakheid en toegeefelijkheid den voortgang van het Protestantendom begunftigden; doch de koning kende de talenten van zijnen minister beter, en benoemde hem tot aartsbisfchop van *Mechelen*,

waarbij hij nog voor zijnen ijver in het op nieuw bijeenroepen der kerkvergadering van *Trente*, en andere dienstbetooningen, den kardinaalshoed verkreeg. Zich aanzienlijke schatten in 's keizers dienst verzameld hebbende, kocht hij de heerlijkheid van *Granvelle*, in het graafschap *Bourgogne*, of het *Fransche Comté*, waarna hij zich voortaan kardinaal van GRANVELLE noemen liet.

Intusschen lieten zijne vijanden niet af, om hem door allerlei beschuldigingen te vervolgen, en wisten zelfs MARGARETHA tegen hem in te nemen, waarvan het eindelijk gevolg was, dat PHILIPPUS hem bevel gaf, in 1564, naar *France Comté* terug te keeren. Hier leefde de kardinaal GRANVELLE, offchoon door MARGARETHA, die zijn gemis naderhand inzag, tot zijne terugkomst aangezocht, 5 jaar lang, onder aanhoudende studien, en in het gezelschap van geleerden. Hij woonde naderhand het conclave bij, waarin PIUS V. tot paus verkozen werd, en werd in 1570 door PHILIPS naar *Rome* gezonden, om met den paus en de *Venetianen* een verbond tegen de *Turken* te sluiten. Deze bedreigden *Napels*, en de kardinaal werd als onderkoning derwaarts gezonden, alwaar hij niet alleen de doelmatigste middelen ter verdediging, maar ook de uitmuntendste verordeningen voor den inwendigen welvaart, daarstelde. *Napels* had van hem nog grootere voordeelen kunnen verwachten; doch hij werd eensslags, in 1575, tot lid van den staatsraad benoemd, wanneer PHILIPPUS, op den roem gesteld, om zelf te regeren, zich vergenoegde, met hem den titel van voorzitter van den hoogsten raad van *Italië* en *Kastilië* te geven, zoodat GRANVELLE wel niet in naam, maar in de daad eerste staatsdienaar was. Als zoodanig bragt hij de vereeniging van *Spanje* met *Portugal* tot stand, was getuige van den, door hem vooruitgezienen, opstand in de *Nederlanden*, en sloot het huwelijk tusschen de Infante KATHARINA en den hertog van *Savooije*, hetgeen een meesterstuk van staatkunde was, alzoo de oogmerken van *Frankrijk* omtrent *Milaan* daardoor krachtdadig werden gedwarsboomd. GRANVELLE stierf in 1586, en bezat, hoe men ook over hem moge oordeelen, verscheidene van die eigenschappen, die een staatsdienaar noodig heeft. De meeste *Nederlanders* hielden hem echter voor gierig en staatzuchtig: zelfs werd hij verdacht gehouden, dat hij den koning aangezet had, om zich door den paus van den eed te doen ontslaan, op het handhaven van 's volks voorregten, bij het aanvaarden der regering gedaan. Vrij zeker is het, dat hij 's vorsten oogmerken, om een onbepaald gebied over de *Nederlanden* te voeren, uit al zijn vermogen, bevorderd heeft, waartoe hij al de edelen en raden, die het niet met hem eens waren, buiten bewind poogde te houden. Hij was een driftig vervolger der Protestanten, waarom hij bij hen zeer gehaat was, zoodat sommigen hem waardig oordeelden, om gehangen of gesteenigd te worden. Met dit alles kan men niet ontkennen, dat, daar het volk en de grooten niet dan nadeel van zijne bekwaamheden hadden, zijne ge-
bre-

breken ligter opgemerkt, vinniger beoordeeld, en fchamperer ten toon worden gefteld.

PERSEPOLIS. Weleer eene beroemde ftad in *Perzië*, die in luister en pracht voor geene ftad der wereld behoefde te wijken; welker puinhoopen nog tegenwoordig de hoogfte bewondering verwekken, en tot veel onderzoek aanleiding gegeven hebben. De rijkdommen en kunstfchatten van *Perzië* waren hier bij elkander, toen ALEXANDER, zich van haar meester maakte, ter plundering en vernieling overgaf, en zich ten laatfte, op een gastmaal, door de onkuifche TAÏS liet overreden, om het kostbaar paleis met eigen handen in brand te fteken. De ftad werd echter fpoedig herbouwd, en was onder de regering der Mahomedaanfche vorften, onder den naam van *Istakar*, derzelver gewone verblijfplaats; doch werd kort daarna geheel verwoest. Het valt moeijelijk te beflisfen, wat *Perfepolis* eigenlijk was, daar de gelijktijdige Joodfche en Griekfche fchrijvers van deze ftad geen gewag maken, en men haar eerst bij den ondergang van het Perzifche rijk genoemd vindt. *Sufa*, *Babylon* en *Ecbatana* worden door HERODOTUS, KTESIAS, NEHEMIAS, XENOPHON en andere refidentieplaatfen der Perzifche koningen geheeten, waartegen *Perfepolis* de hoofdftad van het geheele rijk, zelfs van het geheele *Oosten*, genoemd wordt. De beroemde bouwvallen, welke de *Perzen* tegenwoordig naar de gewigtigfte deelen derzelve, *Tachti Dschemfchid* (troon van *Dfchemfchid*), of nog gewoonlijker *Tfchekelminar* (de 40 zuilen) noemen, zijn van drieërlei aard; deels oude Perzifche gedenkftukken, uit het tijdvak van het oude Perzifche rijk zelf, deels kunstgewrochten en bijfchriften, uit den tijd der *Sasfaniden*, en deels, eindelijk, Arabifche, Nieuw-Perzifche en andere bijfchriften, welke in het tijdvak van het *Kalifat* en later zijn gebeiteld geworden. Ons beftek de befchrijving dezer bouwvallen niet gedoogende, vergenoegen wij ons alleen met de opgave van de flotfom der gedane onderzoekingen hieromtrent, en volgens deze was *Perfepolis* noch een tempel, noch eene eigenlijke zetelplaats; ten minfte niet in den bloeijendften tijd des rijks. Het ontftond uit het verblijf der eerfte Perzifche veroveraars, en was diensvolgens hunne eerfte woonplaats. Dit bleef het echter in het vervolg van tijd niet; doch de daarmede verbonden denkbeelden van vaderland, heerfchappij en godsdienst maakten *Perfepolis* tot eene troon- en begraafplaats der koningen, tot een heiligdom der natie, tot eene woonplaats der vaderlijke goden, en, eindelijk, door zijnen aanleg en zijne kunstftukken, tot een zinnebeeld van het rijk en deszelfs welvaart onder zijne vorften; en aldus werd *Perfepolis* de hoofdplaats des rijks, het Perzisch kapitool.

PERSEUS. Een kind der heimelijke liefde van DANAË, de dochter van den Argolifchen koning ACRISIUS, en daarom voor een' zoon van JUPITER gehouden. Aan ACRISIUS was namelijk voorfpeld, dat hij door de hand van zijnen kleinzoon zoude omkomen, en daarom

floot hij zijne dochter op eenen toren, waar zij tegen allen aanval befchut zoude zijn; doch het magtige goud deed de liefde door grendels en deuren binnenfluipen, en DANAË bragt PERSEUS ter wereld, die, volgens de mythe, met zijne moeder aan de golven werd prijs gegeven, maar gelukkig door den koning POLYDECTES behouden, en op de Cykladifche eilanden werd opgevoed; doch deze, toen PERSEUS ouder werd, poogde zich weder van hem te ontflaan, weshalve hij hem den last opdroeg, om tegen de *Gorgonen* op te trekken, en hem het hoofd van MEDUSA te leveren. Hij bragt dit bevel ten uitvoer, en ondernam kort daarna eene tweede daad, namelijk de bevrijding van ANDROMEDA, aan welke prinfes hij naderhand huwde; doch die hij andermaal door eenen ftrijd met haren eerften bruidegom, PHINEUS, moest koopen, waarop hij met haar naar *Griekenland* terug keerde. Men verhaalt van hem nog meer heldendaden, waarbij zijn verfteende *Medufa*-hoofd hem goede diensten bewees. Nadat hij onwetend zijn' grootvader in eenen wedftrijd had omgebragt, verruilde hij zijn koningrijk *Argos*, aan eenen zoon van PROTEUS, tegen dat van *Mycene*.

PERSIUS FLACCUS (AULUS) was, benevens den later levenden JUVENALIS, de bijtendfte *Satiricus* (hekeldichter) onder de *Romeinen*. Hij werd in het jaar 34 onzer tijdrekening, waarfchijnlijk te *Volaterra* in *Etrurië* geboren; genoot eene uitmuntende opvoeding; oefende zich te *Rome* onder den taalkundigen PALÉMON, den redenaar VIRGINIUS FLACCUS, en den ftoïcijn CORNUTUS; geraakte met verfcheidene voortreffelijke mannen in vertrouwelijken omgang, en verwierf, uit hoofde zijner befcheidenheid en minzaamheid, hunne achting; doch ftierf reeds in het 28fte jaar zijns ouderdoms. Van zijne fchriften, door zijnen leermeester en erfgenaam, CORNUTUS, na zijnen dood uitgegeven, zijn flechts 6 *Satiren* bekend, welke inzonderheid tegen de bedorvene zeden van zijnen tijd, en de wreedheden van NERO, onder wiens regering hij ftierf, gerigt zijn. Zij onderfcheiden zich door ernst en geftrengheid, nadruk en beknoptheid; doch zijn zeer duister, zoowel uit hoofde der voor ons onverftaanbare zinfpelingen, als van zijnen afgebrokenen fchrijfftrant en ongemeene kortheid van ftijl. CASAUBONUS (*Leijden* 1695), REITZ (*Leipzig* 1789), KÖNIG (*Göttingen* 1803) en MEISTER hebben, inzonderheid, zijne *Satiren* uitgegeven of verklaard.

PERSPECTIEF. Zoo noemt men de wetenfchap of kunst, om voorwerpen in de Natuur zoodanig af te beelden of te teekenen, als zij uit een gegeven ftandpunt, volgens hunne gedaante en kleur, gezien worden. Voor zoover men nu door middel der lichtftralen ziet, die in eene regte linie van de voorwerpen tot onze oogen dringen, berust het Perfpectief op de gezigtkunde; doch voor zoover het teekenen van de gedaante van het voorwerp eene regeling der lijnen en hoeken, volgens meetkundige grondbeginfels, vordert, kan men het Perfpectief onder de meetkunst rangfchikken. Intusfchen

fchen is er een wezenlijk onderfcheid tusfchen dat gedeelte van hetzelve, dat de gedaante der voorwerpen betreft, en hetwelk zich tot de dag-fchaduw bepaalt; en van hier, dat men het Perfpectief in *Linie-* of *Wiskundig-* en in *Lucht-perfpectief* verdeelt, waarvan het eerfte de juiste verkorting der regte lijnen leert, en het laatfte licht en fchaduw naar de veranderingen regelt, welke op eenen zekeren afftand, door de kleur der lucht, in de voorwerpen en hunne kleuren worden te weeg gebragt. Beide zijn voor fchilders, bouwkundigen, beeldhouwers enz. van het grootfte belang; want zonder eene juiste kennis derzelve, kan een fchilderftuk nooit waarheid en leven verkrijgen, en zal het zelfs dikwijls, bij het verwaarloozen dezer wetenfchap, eenen geheel tegengeftelden indruk veroorzaken.

PERTH. De hoofdftad van het graaffchap van gelijken naam, in *Middel-Schotland*, aan de bevaarbare *Tay*, welke door de ftad loopt, en waarover eene fraaije fteenen brug ligt, die 600 voet lang is, en op 10 bogen rust. Het gezigt van dezelve is zeer fchoon, en de rivier met vele vaartuigen bedekt. De ftad, welke in eene hoogst bekoorlijke landftreek ligt, is eene der fraaifte van geheel *Schotland*, en bevat ruim 18,000 inwoners. Zij beftaat uit de oude en nieuwe ftad, waarvan de laatfte ten Westen gelegen is, en de *Crescent-* en de *Rofe-tetrace* de voornaamfte deelen uitmaken. De huizen dezer terrasfen, van welke men een overheerlijk uitzigt heeft, zijn alle van eene gelijke hoogte en bouworde. Men heeft hier eene akademie voor wiskundige en wijsgeerige wetenfchappen, een oudheidkundig genootfchap, twee boekerijen en eene fchool voor den handel; alsmede aanzienlijke linnen-, katoen-, leder- en papier-fabrijken, olieflagerijen, looijerijen en bleekerijen. De zalmvisfcherij in de *Tay* maakt eenen niet onaanzienlijken tak van handel uit, en men rekent, dat er van deze vischfoort jaarlijks voor 7,000 p. ft., meest naar *Londen*, wordt uitgevoerd. De omftreken van *Perth* zijn zeer bekoorlijk; aan de tegenovergeftelde zijde van de *Tay* liggen fraaije landhuizen, en eene mijl van de ftad is de oude zetelplaats der oude Schotfche koningen, *Scone* genoemd. Het oude paleis is niet meer voorhanden; ftaande in deszelfs plaats eenen burg, in den Gothifchen fmaak gebouwd.

PERU. Een onder-koningrijk in *Zuid-Amerika*, bevattende tegenwoordig, na de vereeniging van het Noordelijk gedeelte met het onder-koningrijk *Nieuw-Granada*, en het Zuid-oostelijke met dat van *Rio de la Plata*, een lang, fmal, in verfcheidene landfchappen verdeeld, kustenland, dat 44,000 vierkante mijlen groot is, en ten Noorden aan *Nieuw-Granada*, ten Oosten aan *Brazilië*, ten Zuiden aan *Rio de la Plata*, en ten Westen aan de *Zuidzee* grenst. Behalve verfcheidene kust-rivieren, welke zich in genoemde zee ontlasten, zijn de *Maranhon*, of de rivier der *Amazonen*, welke hier haren oorfprong neemt, de *Ucayali* en de *Vogota* de voornaamfte. Volgens de natuurlijke gefteldheid kan men het land verdeelen in het

het lage kustenland, hetwelk eene vlakte vormt, waar het zeer heet is, en het volslagen gebrek aan regen, alleen, door de uit zee opstijgende dampen eenigermate vergoed wordt, — en in het bergachtig gedeelte, waardoor bergketens (*Sierras*), op eenen afstand van 15 mijlen van de kust, loopen, die van langzamerhand naar de *Andes* opklimmen. Hier vindt men hooge vlakten, welke zich 8 à 10,000 voet verheffen, en tusschen de *Andes* ontelbare dalen. In de streken langs de kust, die aan beken en rivieren liggen, is de grond alleen vruchtbaar; doch rigten verschrikkelijke aardbevingen hier somtijds groote verwoestingen aan. *Peru* levert Europische huisdieren, lama's, quanaco's, visschen, paarlschelpen, purperslakken, kochenille, zijwormen, koren, wijn, tabak, suiker, koffij, kakao, banilje, katoen, kinabast, Peruaansche balsem, indigo, gember enz. op. Bijzonder rijk is *Peru* aan goud en zilver, van welke edele metalen HUMBOLD het jaarlijksche voordeel op meer dan 6 millioen piasters begroot: ook vindt men hier platina, koper, tin, lood, kwikzilver, edele gesteenten, marmer, klip- en zeezout, aluin, salpeter, zwavel, steenkolen enz. De inwoners, ten getale van 1,400,000, zijn deels *Spanjaarden* en *Kreolen*, deels *Mesticen* en *Mulatten*, en deels inboorlingen of *Indianen*, waarvan één gedeelte den Katholijken godsdienst heeft aangenomen, en het andere, onafhankelijk van de Spaansche heerschappij, in het gebergte leeft. Landbouw en veeteelt worden in *Peru* zeer verwaarloosd, en de nijverheid bepaalt zich alleen tot eenige laken-, katoen-, leder- en goudfabrijken in de steden. De handel, die gedeeltelijk ter zee met de overige Amerikasche bezittingen, en gedeeltelijk te land met *Rio de la Plata*, gedreven wordt, is vrij levendig. De hoofdstad des lands is *Lima* (*zie aldaar*), waar de onderkoning, die om de 3 jaar door een ander vervangen wordt, zijn verblijf houdt.

PERZIE, een uitgestrekt land in *Azië*, in de oude geschiedenis beroemd, wordt tegenwoordig in 3 staten verdeeld, namelijk in *West-* of het eigenlijk, *Perzië* of *Iran*, in *Oost-Perzië*, of het rijk *Kandahar*, ook dat der *Afghanen* en *Patanen* genoemd, en eindelijk in eenige kleine, meer of min, vrije staten, waartoe *Beludschistan*, met het landschap *Sind*, behoort. De oppervlakte van geheel *Perzië*, wordt op 37,240 vierkante geographische mijlen begroot: het grenst ten Noorden aan het *Russisch* en *Kaukasisch* gebied, ten Oosten aan *Indië*, ten Zuiden aan de *Indische-zee*, en ten Westen aan de *Perzische golf* en *Turkije*. Onder de voornaamste steden des rijks behooren *Tauris* met 250,000 inwoners, 300 karavansera's, 250 moskeën, eene geschutgieterij, zijden-fabrijken enz.; *Ispahan*, schoon voor twee derde verwoest, met 300,000 inwoners, gedenkstukken der oudheid, prachtige lanen en tuinen; *Kashan* met vele baden, karavansera's, moskeën en fabrijken; *Kashin*, met 60,000; *Schiras*, eene voorname stad, met 20,000; *Kerman*, met 18,000 inwoners, en *Tatta* of *Sind*, met prachtige begraafplaatsen van koningen.

Noord-

Noordwaarts en midden door *Perzië* loopen uitgebreide, van houtgewas ontblootte, bergketens, welker toppen met sneeuw bedekt zijn, zooals de *Ararat*, die 12,000 voet hoog is. In het overige gedeelte des lands vindt men vruchtbare streken, maar ook groote zand- en zoutwoestijnen. Vermits de lucht droog en de hitte sterk is, en het in het Zuiden van Zomer- tot Slagtm. niet regent, ja zelfs in *Gilan* en *Mazanderan* des zomers geen daauw valt, zoo wordt naauwelijks, door kunstige bewatering, een twintigste gedeelte van het land bebouwd; want behalve de *Sind*, de *Schat al Arab*, en eenige meren, vindt men in *Perzië* slechts onbevaarbare kustrivieren, en een gering aantal beken, die zich in de zandwoestijnen verliezen. Ondertusschen brengt het land, met uitzondering van de Noordelijke gebergten, alles voort, wat tot deszelfs luchtstreek behoort, als: 40 soorten van wijn, waaronder de *Shiras*, van roode druiven geperst, en meestal naar de *Oost-Indië* verzonden wordende, inzonderheid beroemd is; voorst garst, tarwe, huisvruchten, rijst, gom, verwen, saffraan, vlas, hennep, meekrap, indigo, manna, mastik, tabak, katoen, olie-, citroen- en orange-, doch inzonderheid moerbezie-boomen, suikerriet, dadelpalmen, cassia, rabarber, gember enz. Opmerkelijk is de *Naphta*, waarvan aan de westkust der *Kaspische zee* meer dan 40 bronnen gevonden worden; alsmede de kostelijke bergbalsem (*Bitumen momia*), welke door ons afzonderlijk beschreven is. — Onder de Europische diersoorten munten inzonderheid uit de paarden, die van een voortreffelijk soort zijn; voorts heeft men runderen, schapen, ezels, muilezels, kameelen, drommedarissen, en eene menigte wilde dieren, als: tijgers, luipaarden, beeren, hyena's en anderen; terwijl het delfstoffelijk rijk een weinig goud in korrels, eenig zilver, veel salpeter, zwavel, zout en eenige edele gesteenten oplevert.

Het land is, sedert 1747, aanmerkelijk ontvolkt, zoo dat men de inwoners slechts op 22 millioen kan schatten; waaronder zich *Parsen* (*zie aldaar*), *Patanen* of *Afghanen*, *Turkomannen*, *Kurden*, *Arabieren*, *Armeniërs*, *Zigeuners*, *Joden* enz. bevinden. De *Perzen* zijn *Scyten*, of *Mohamedanen*, van de sekte van Ali: zij dulden andere gezindheden, maar vervolgen de *Parsen*. De bewoners der groote steden zijn vernuftig en vlijtig: zij vervaardigen inzonderheid fraaije brocades, in zijden, gouden of zilveren stoffen, schwals, waarvan jaarlijks 80,000 stuks in den handel gebragt worden, marokkijn-leder, borduurwerken, gedamasceerde sabelklingen, en eene menigte van koperen waren. De handel is niet onaanzienlijk, en wordt grootendeels te land gedreven door karavanen, die naar *Indië*, *Turkije* en *Arabië* trekken, en dien over het Kaspisch gebergte met *Rusland* drijven. Zeer aanmerkelijk is de handel in zijde, waarvan jaarlijks 200,000 balen, ieder van 216 pond, verzonden worden. De zeehandel aan de Perzische golf, welke aanmerkelijk is afgenomen, wordt door vreemde schepen gedreven.

Wat

Wat het ſtaatsbeſtuur betreft, dit is in handen van eenen *Shah*, die aan het hoofd des rijks ſtaat, en een onbepaald gebied voert: de provinciën worden door *Khans* beſtuurd. De Nomadiſche volkſtammen genieten, onder hunne opperhoofden, eene ſoort van onafhankelijkheid, en maken de voornaamſte ſterkte der niet onaanzienlijke landmagt uit, welke op 100,000 man, meest ruiterij, geſchat wordt, die in de Europiſche krijgskunst wordt geoefend. Aan zeemagt ontbreekt het de *Perzen* geheel en al, hetgeen, inzonderheid, aan gebrek aan ſcheepstimmerhout is toe te ſchrijven. — In MALCOLM 's *History of Perſie, from the most eary period to the preſent time*, (*Londen* 1814, 2 deelen met kaarten en platen), vindt men eene ſchets van den tegenwoordigen ſtaatkundigen en zedelijken toeſtand van dit land.

PERZIKENBOOM. Deze edele boom, welligt de granaat uit den Bijbel, is uit *Perzië* herkomſtig; bemint eenen losſen, zandigen, droogen, vruchtbaren tuingrond, die ook wel eenige klei bevatten mag; eene warme, liefst Zuid-westelijke ſtandplaats, en is voor de ſtrenge winters, in ons klimaat, zeer gevoelig. De veredeling geſchiedt door oculeering met het ſlapend oog op pruimenſtammen, ook op amandel-, abrikoos- en wilde Perzikſtammen; maar hierbij verkrijgt men, bijzonder op abrikoosſtammen teedere, voor de koude gevoelige boomen. Zij worden vooral niet diep gepoot, op dat ook de wortelen nog den invloed der dampkringslucht mogen ondervinden. Bij eenen ſpoedigen groei heeft de Perzikenboom ook eenen korten leeftijd, zelden langer dan 20 jaar. De kunst van ſnoeijen kan bij dezen boom zich het best kenmerken. Hij komt in *Holland* wel voort, en de beste Duitſche Perziken worden gerekend van de Hollandſche af te ſtammen. CHRIST geeft er 40, en SERRURIER 81 ſoorten en verſcheidenheden van op. Daar deze, gelijk ook de kerſen- en abrikozen-boomen, bijzonder aan het gommen bloot ſtaan, waaruit vervolgens ligtelijk de kanker voortkomt, zoo kan men ter heeling van deze kwaal aanraden, om de gom met een mes weg te nemen, de plaats tot aan het groene te ontblooten, en deze ſterk met zuurling te wrijven, zoo dat het ſap er indringt, wanneer het gommen zal ophouden, en de wond ſpoedig genezen.

PERZISCHE TAAL EN LETTERKUNDE. Onder de talen, welke oudtijds in de Perziſche provincien, voorheen het Mediſche rijk uitmakende, geſproken werden, behoorden voornamelijk het *Zend* en het *Pehlvi*. In de eerstgenoemde taal ſchreef ZOROASTER zijne godsdienſtige boeken, welke ANQUITIL DU PERRON, voor zoo ver zij nog voorhanden zijn, onder den titel van *Zend Avesta*, heeft in het licht gegeven. Dan beide deze talen werden reeds vroeg in het Noordelijk gedeelte van *Perzië*, en in de tegenwoordige hoofdſtad *Teheran*, door de Turkſche bijna geheel verdrongen. Het oud Perzisch wordt nog alleen door de *Parſen*, en nog zeer gebrekkig geſproken; terwijl in *Kaschmir* de oud Hindostanſche tongval, aan het *Sanskrit* verwand, gevonden wordt. De

De Perzische letterkunde, van welke men tot in de 10e eeuw geene spooren vindt, verhief zich onder de *Abassiden*, en reeds was de Arabische in verval, toen zij, door de *Buyden* en *Seldschucken* begunstigd, het hoofd opbeurde. Haar bloei, aangemoedigd onder de vorsten, waaronder vele geleerden en dichters waren, duurde tot in de 13e eeuw; doch TIMUR in de 14e en de *Turken* in de 15e eeuw bragten haar meer en meer in verval, en in de 16e ging zij geheel verloren. De onderdrukkingen en onlusten, waaraan *Perzië* sedert gedurig is blootgesteld geweest, hebben de herleving der wetenschappelijke beschaving niet toegelaten; zoo dat de *Perzen* zich tegenwoordig alleen bepalen tot de beoefening van den *Koran*, tot waarzeggerij, sterren-wigchelarij, dicht-, zede- en geneeskunde. Er zijn rijk begiftigde scholen, waarin lezen, schrijven, taalkunde, Arabische en Turksche talen, welsprekendheid, dichtkunde en wijsbegeerte geleeraard worden. De laatste wordt in natuurkunde, waaronder men de wis- en geneeskunde begrijpt, in bovennatuurkunde, met de uit den Koran getrokken god- en regtsgeleerdheid, en in zedekunde verdeeld, welke in spreekwoorden, zedespreuken en fabelen, doch meestal in verzen, wordt voorgedragen. De sterren-wigchelarij is echter onder de *Perzen* de meest geliefkoosde en voordeeligste wetenschap; houdende ieder aanzienlijk man eenen sterren-wigchelaar voor zich zelven.

Ondertusschen bezitten de *Perzen*, uit de hierboven opgegevene vroegere tijdvakken, vele en kostbare schatten van Letterkunde, inzonderheid in de dichtkunst, geschiedenis, aardrijkskunde en meer andere wetenschappen. Uit de vroegste tijden is het *Desatir*, een der oudste werken van het Oosten, belangrijk: het bevat eene verzameling der godsdienstige leeringen van 15 oude Perzische profeten; is in eene tot hiertoe onbekende en van het *Zend*, *Pehlvi* en andere oude Perzische tongvallen geheel verschillende taal geschreven, en werd, door eenen wijsgeer (*Magie*) der *Parsen* MULLA FERUZ, vertaald, in 1817 te *Bombai* uitgegeven onder den titel: *The Desatir, with the Perzian translation, commentary, and a glossary of the old Perzian words.* Het schoonste voortbrengel van Oostersche dichtkunde, over het algemeen, het geen wij tot hiertoe kennen, is ongetwijfeld het *Scha-nameh* (boek der koningen), van FERDUSI, (gest. 1020), den HOMERUS der Oosterlingen; bevattende de geschiedenis van *Perzië*, van NUSHIRVAN tot op IEZDEJED (*Men zie verder* FERDUSI). Naast dezen verheven en beminnelijken Perzischen dichter schittert het meest de lierdichter HAFIZ, uit *Schiras*, de HORATIUS en ANAKREON der *Perzen*, die in 1390 stierf, en wiens werken door den zendeling, pater JOSEPH, worden uitgegeven. Onder de verdere lierdichters behooren ANSARI, (de eerste dichter onder de koningen), ACHMED EFFEDI uit *Thus*, ANWERI uit *Bednah* in *Chorazan*, (gest. 1200), CHAKANI, SHAHI en anderen. Ook tellen de *Perzen* nog onder hunne lierdichters den Turkschen keizer SELIM I, den ongelukkigen *Shah* ALLUM, den *Shah* FETH ALI enz. Volgens JONES, in zijne

Es-

Esſay on the Poetry of the eastern nations, kunnen de Perziſche dichters met die der *Grieken* niet vergeleken worden; doch komen beiden daarin overeen, dat zij hunne beelden uit de Natuur, en niet uit de verbeelding, ontleenden, en beiden dien rijken en ſcheppenden geest bezaten, welke het eigenlijk wezen der dichtkunst uitmaakt.

Voor de geſchiedenis, aardrijkskunde en ſtatistiek bezitten de *Perzen* uitvoerige en belangrijke werken. ABU SAID ſchreef omſtreeks 1276, onder den titel van: *Historiſche Paarlſnoer*, eene geſchiedenis van ADAM tot op zijnen tijd, waarvan het 8e deel, die van *Perzië* bevattende, door A. MULLER in het Perzisch en Latijn is uitgegeven. TURAN SHAH, (gest. 1377), vervaardigde een *Shah-Named*, waarvan in PEDRO TEXSIRAS: *Relaciones del origen, descendencia y ſuccesſion de los reges Perſia y de Hormuz, Amb.* 1610, een uittrekſel gevonden wordt; MIRCHOND, die in 1471 bloeide, ſchreef een breedvoerig en geſchiedkundig werk, onder den titel van *Hortus puritatis in historia prophetarum regnum et Chalifarum*; ABUL FAZL leverde het *Akbar-Nameh*, waarvan de beide eerſte deelen de geſchiedenis van AKBAR en zijne voorouders, en het derde, onder den titel van *Ajieen Akbari*, eene aardrijkskundige, ſtatistieke, natuur- en geſchiedkundige beſchrijving van *Hindostan* bevat, en van welk 3e deel GLADWIN en LANGLES eenige uittrekſels gegeven hebben. Ook vertaalde genoemde ſchrijver de aan WISHNU SARMA toegeſchrevene fabelen uit het Sanskrit in het Perzisch. Voorts heeft OUSELEY, in zijne *Orient. Collections*, eenige losſe ſtukken uit de jaarboeken van ASEM, uit *Kufa*, medegedeeld, en tevens geleverd een *Epitome of the ancient history of Perſia, extracted and translated from* JOHAN ARA, *a Perſian Mspt. Londen* 1799. De Perziſche rijksgeſchiedenis van ALOMRI, uit oude geſchiedkundige bronnen getrokken, is nog niet bearbeid. — Van de aardrijkskundige werken in de Perziſche taal heeft OUSELEY uit de *Heft Kleimat* (de 7 luchtſtreken) een gedeelte in zijne *Orient. Coll.*, en een uittrekſel uit de Perziſche overzetting der, in het Arabisch geſchrevene, aardrijkskunde van IBN HAUKALS, medegedeeld; terwijl GRAVIUS een belangrijk werk over de tijdrekenkunde heeft uitgegeven, onder den titel van *Epochae Celebriores* enz. *London* 1650. — Ook de meet- en ſterrenkunde vonden onder de *Perzen* vlijtige beoefenaars. NASEREDDIN uit *Thus* bearbeidde, en MAIMON RASHID verklaarde EUCLIDES; OMAR CHEJAN (1072) bepaalde het zonnejaar op 365 dagen, 5 uren 48 min., en 48 seconden, en HULAKU ILEKAN ſtichte in 1259, in *Maragha*, eene ſterrenkundige akademie en eene ſterrenwacht, waarover NASEREDDIN het opzigt verkreeg. De werken over MAHOMETH, zijnen godsdienst, de legende der heiligen enz. zijn talrijk, maar voor ons van weinige waarde: belangrijk, daarentegen, is het Perzisch uittrekſel uit de *Veda*, getiteld *Oupnek-hat*, waarvan ANQUETIL DU PERRON, in 1804 in 2 deelen, eene Latijnſche overzetting heeft

in

in het licht gegeven. De 5 boeken van MOZES, door eenen jood uit *Thus* vertaald, vindt men in het Perzisch in WALTONS *Polyglotte*, en van de Evangelien is eene dubbelde overzetting voorhanden, waarvan de eene in het laatstgenoemde werk te vinden, en de andere door WHELOC, *Londen* 1657, is uitgegeven, en ROSENMULLER het belangrijke heeft aangetoond. Voorts hebben de *Perzen*, ten aanzien hunner eigene taal, veel gearbeid, zooals uit de menigte hunner ſpraakkunſten en woordenboeken kan blijken, onder welke laatſte die van FERHANGI SCHUURI, en FERHANGI DSHIHANGUIR, waarvan het eerſte in 1742, en een ander van SEID AHMED in 1804, te *Konſtantinopel* werd uitgegeven, de beroemdſte zijn.

Wij vertrouwen, dat dit, alhoewel onvolkomen, overzigt der Perziſche Letterkunde genoegzaam zal zijn, om het belangrijke van de beoefening der Perziſche taal aan te toonen, daar zij niet alleen rijk is aan eigen werken, maar ook aan overzettingen uit de Arabiſche, Indiſche en andere talen, waarvan de oorſpronkelijke deels verloren gemakt, deels voor ons ontoegankelijk zijn. Aan hulpmiddelen, om de Perziſche taal te leeren, ontbreekt het ons niet: de gewigtigſte zijn de ſpraakkunſten van JONES en RICHARDSON; GLADWIN'S, *Perſian's Moonshee*; LUMSDEN'S *Perſian Grammar*; 2 deelen in fol., MENINSKI'S *Lexicon Arabico-Perſico Turcicum*, 2e uitg. 4 deelen in fol.; RICHARDSON'S *Dictionary Perſian, Arabic and English* enz. *Londen* 1806, 2 deelen in 4to, en eindelijk BARETTO'S *Perſian and Arabic Dictionary*, 2 deelen in 8vo.

PESCE. Is eene koperen munt in de *Indien*, waarvan er 54 eene zilveren roupij uitmaken.

PESCHAU. Voorheen in *Frankrijk* eene zekere maat, waarmede de kastanjes gemeten werden; houdende 125 tot 130 pond.

PESOS. Eene Spaanſche munt, een ſtuk van achten, doende eertijds 8 realen in zilver. In *Portugal* deed een Peſos een ſtuk van achten, of patacon, 15 realen.

PEST. (De) Eene kwaadaardige en gevaarlijke ziekte, die meestal eenen ſpoedigen dood ten gevolge heeft. Zij is van eenen koortsachtigen aard, en gaat gepaard met de hoogſte verzwakking, de vernietiging der levenskracht, en zekere plaatſelijke toevallen, namelijk: builen, vurige zweren, blaren en vlekken. De laatſte toevallen zijn, in vereeniging met de overigen, de kenmerkende verſchijnſels der Pest, alzoo de overigen, op zich zelven, ook aan andere, niet minder kwaadaardige en gevaarlijke, ziekten eigen zijn; doch die daarom nog niet den naam van Pest verdienen, maar alleen pestaardig kunnen genoemd worden. Voor zoover echter deze ziekte uit *Azië* afkomſtig is, zich van daar over *Europa* verſpreid heeft, en thans nog in het Oosten gevonden wordt, noemt men haar, in onderſcheiding van andere pestaardige ziekten, ook wel de *Oosterſche* of *Levantſche Pest.* In den loop dezer ziekte neemt men, over het geheel, de volgende verſchijnſels waar. In den beginne worden de lij-

lijders veelal door eene diepe neerflagtigheid van geest overvallen, gevoelen eene groote matheid van ligchaam en eene gematigde koude, gevolgd door eene ongewone hitte, die in eenen inwendigen, onlijdelijken brand overgaat, en met drukking in het hoofd, bedwelming, ftrakke, doffe of verwilderde oogen, een bleek loodkleurig gelaat, veelvuldige angst, rust- en magteloosheid, doodelijke zwakte en ijlhoofdigheid gepaard is. Bij velen heeft walging en braking plaats: de dorst is ondragelijk, de tong donkerrood of witachtig beflagen, en de fpraak onduidelijk. In het verder beloop der ziekte, wordt het aangezigt dikwijls met eenen levendigen blos bedekt, en de ademhaling is kort en benaauwd: fomtijds vertoont zich een galachtig groen, of bloedig en zwart braakfel, als mede eene foortgelijke ontlasting; terwijl de ijlhoofdigheid fomtijds tot razernij overflaat. De *urin* was dikwijls natuurlijk, fomwijlen troebel, zwart, witachtig of bloedig, en fomtijds hadden er zelfs bloedvloeijingen plaats. Wanneer de ziekte geenen fpoedigen dood veroorzaakt, vertoonen zich reeds vroeg, in den beginne, pijnlijke builen in het weeke van de zijden, en lager, fomtijds ook in de oorklieren, onder de kinnebakken, de akfels en aan den hals: zoo als ook zweren, kleine witte, donkergele, zwarte, vurige blaren over het geheele ligchaam. Schrik, angst en vertwijfeling overweldigen, reeds in het begin dezer ziekte, de lijders, en vermeerderen het verfchrikkelijke en gevaarlijke derzelve. De meesten, wanneer zij door haar in eenen hoogen graad worden aangetast, fterven; velen reeds op den eerften dag, dikwijls binnen weinige uren; doch anderen eerst op den tweeden of derden dag. Bij zoodanige zieken, waarbij de builen en zweren in grooteren getale te voorfchijn komen, zich uitzetten en tot ettering overgaan, is meer hoop op genezing, dan bij anderen, waar dit geen plaats heeft. Bij velen, intusfchen, die door deze ziekte worden overvallen, vertoonen zich aanftonds builen en zweren, zonder de overige toevallen of koorts, en deze komen er ligter door: de builen en zweren gaan bij deze tot ettering over, of verharden ook wel fomtijds, of worden genezen of uitgefneden.

Over den oorfprong der Pest, en de oorzaken harer verfpreiding, waren de gevoelens, naar mate van de meerdere vorderingen in de geneeskunst en befchaving, fteeds zeer verfchillende. Terwijl men in de oudfte tijden alle ziekten, waarvan men de oorzaken niet doorgronden konde, aan de werking van booze geesten, en ook deze ziekte, toefchreef, meende men in latere tijden, dat men haren oorfprong zoeken moest in de veranderingen der lucht, vergiftigende dampen, die uit haar nederdaalden, of in geheele wolken van kleine infekten, welke door de ademhaling, door het gebruik van fpijzen, of door opflorping der huid in het ligchaam kwamen, en het bloed bederven. Ook was men het over het beftaan eener befmettende ftof niet eens, en hielden velen de Pest voor befmettelijk, en anderen niet. Thans echter gelooft men algemeen aan een *Contagium*

(ee-

(eene besmettelijke stof), welke zich bij deze ziekte verspreiden kan. De Pest is eene bijzondere, van alle andere onderscheidene ziekte, en kan alleen in die landen zich zelve voortbrengen, waar zij eigenlijk te huis behoort. Hitte, ongezonde lucht, slecht voedsel en onreinheid begunstigen hare voortplanting. Haar ware wezen schijnt in eene vermindering van levenskracht te bestaan, welke zoo schielijk en algemeen zijn kan, dat de bestanddeelen van het ligchaam, inzonderheid het bloed, geheel van derzelver oorspronkelijke gesteldheid afwijken, waardoor het leven, nog dikwijls voordat de kracht van het zenuwgestel eenige tegenwerking kan oefenen, wordt uitgebluscht. Waar de voortgang der Pest niet zoo schielijk is, ontstaan koortsachtige bewegingen en plaatselijke ontstekingen, welke het overschot der reeds verminderde levenskracht wegnemen. Men heeft, bij het openen van lijken van Pestzieken, zoo wel in de hersens als in de borst en buikholte, ophoopingen van geronnen of bedorven, vloeibaar zwaar bloed, ontstekingen aan de geheele oppervlakte der huid, en brandige, vurige vlekken in menigte gevonden, welke eene uitputting van levenskracht aanduiden. De builen geven slechts vuil etter, en strekken zich tot diep naar binnen uit; terwijl de zweren vurige puisten zijn, die reeds de beginsels van dood en verstorvene deelen bevatten, en zich meestal ook diep naar binnen voortplanten. Zoo lang de Natuur nog genoegzame veerkracht bezit, ontstaan de plaatselijke meer op de huid, dan van binnen; de builen gaan spoedig tot ettering over, en ook de vurige zweren, wanneer zij uitgesneden worden, leveren eene betere soort van stof op, en zonderen zich af; de koorts lost zich door hevig zweeten op, en de herstelling gelukt alleen door eene geheele inspanning der natuurlijke krachten, welker uitputting de menschen nog langen tijd als geraamten doet omzwerven. Heeft zich de ziekte ontwikkeld, dan wordt zij besmettend, en van hier, dat zij, zoo wel in *Europa* als *Azië*, zoo vele verwoestingen heeft aangeregt.

Pestziekten hebben zich, natuurlijk, als gevolgen van het zamenwonen van een overgroot getal menschen, inzonderheid onder de warmere luchtstreken, reeds in de oudste tijden vertoond. Tot de beruchtste behoort die, welke door THUCYDIDES zoo meesterlijk geschilderd is, en in het 3de jaar van den Peloponesischen oorlog, het 40ste voor onze tijdrekening, in *Athene* woedde. Een groot gedeelte der bewoners van *Attica* had zich in deze stad geborgen: schrik, angst, gebrek aan levensmiddelen, bedorven voedsel en eene verpeste lucht hadden de ziekte spoedig door deze verbazende stad verspreid, die doorgaans op den 7den of 9den dag door den dood gevolgd werd. De Pest te *Jeruzalem*, in het 72ste onzer jaartelling, heeft JOZEPHUS beschreven. In *Rome* heerschte dezelve in het jaar 77, onder VESPASIANUS; in 170 onder MARCUS AURELIUS, toen zij bijna geheel *Europa* en *Azië* doorliep; in 189 onder COMMODUS, en inzonderheid onder GALLIANUS in 252, wanneer in *Rome*, op éénen dag,

5,000 menfchen ftierven. Sedert woedde de Pest in *Italië*, *Griekenland*, *Azië* en *Afrika*, en inzonderheid in volkrijke fteden, b. v. in *Konftantinopel*, onder JUSTINIANUS, in 544, toen, volgens berigten, 1000 doodgravers niet in ftaat waren, om de lijken weg te voeren. Uit *Italië* floeg deze verfchrikkelijke ziekte tot *Duitschland* over, waar zij federt 555 tot 964, bij tusfchenpoozen, vele verwoestingen aanrigtte. In de 11de eeuw openbaarde zij zich 6 maal, ging met hongersnood gepaard, en was zoo hevig, dat men in dien tijd geloofde, dat de Godheid het geheele menschdom wilde uitroeijen. Daar men intusfchen de Pest aan bovennatuurlijken invloed toefchreef, en geene behoedmiddelen tegen dezelve en hare verfpreiding bezigde, zoo bleef zij in de 12, 13, en 14de eeuw, in verfchillende plaatfen van *Duitschland*, van tijd tot tijd voortwoeden, en fleepte telkens vele menfchen ten grave. In de laatfte helft der 15de eeuw verfpreidde zij zich over geheel *Europa*, ook in de *Nederlanden*, en onderfcheidde zich door verfchrikkelijke toevallen, waarvan ons de gefchiedfchrijvers van dien tijd het afzigtigst tafereel hebben te boek gefteld. In de 16de eeuw heerschte de Pest weder door geheel *Duitschland*, en verfpreidde zich tevens eene pestaardige ziekte, uit *Engeland* overgekomen, en het *Engelsch zweet* genoemd, uit de zeefteden tot in het hart van *Duitschland*, de *Nederlanden*, *Frankrijk* en *Italië*. Offchoon men verfcheidene inrigtingen gemaakt, b. v. Pesthuizen opgerigt had, vertoonde zich de Pest in de 17de eeuw nog in verfcheidene Duitfche landen, alsmede in de provincie *Holland*, waar zij dagelijks, inzonderheid te *Amfterdam*, een ongewoon groot getal van menfchen wegfleepte. In het Oosten, *Griekenland*, en in *Europisch* en *Aziatisch Turkije* nooit geheel ophoudende, werd zij telkens door den handel in de *Middellandfche zee* overgevoerd, en verfpreidde zich van daar door *Italië*, *Frankrijk* en *Duitschland*, alsmede door *Hongarije*, *Polen* en *Zevenbergen*. Daar het kordon op de grenzen, benevens de quarantaine, in de zeefteden, in het eerst niet zoo naauw werden in acht genomen, zoo werd nog in 1720 de Pest door een fchip uit den *Levant* naar *Marfeille* en door geheel *Provence* overgebragt, waarna zij zich in 1795 en 1796 in de Turkfche grenslanden en verder verfpreidde; doch gelukkig, door de krachtdadige maatregelen der regeringen, door kundige artfen onderfteund, geftuit werd.

De oudfte volken waanden deze verfchrikkelijke ziekte door offerhanden, de Christenen door plegtige omgangen en gebeden, te kunnen afweren. De oude geneesheeren beproefden velerhande, inzonderheid zweet uitdrijvende middelen; doch thans heeft men, door de nafporingen en de opofferingen van waardige geneeskundigen, den aard en de geneeswijze derzelve nader leeren kennen, dan men voormaals in ftaat was, en waaraan zoowel gebrek aan moed, als aan behoorlijke kunde der ziekte, even zeer in den weg ftonden. De hoofdtrekken der behandeling dezer ziekte, welke naar haren verfchil-

ſchillenden aard, en de perſonen, die er door worden aangetast, moet gewijzigd worden, beſtaan in behoedmiddelen tegen de beſmetting, en, zoo deze reeds plaats heeft, in eene ſpoedige wegneming van het vergif uit het ligchaam, vermindering der ontſtekingen, onderſteuning van de kracht van het aderlijk bloed, verſterking van het zenuwſtelſel, bevordering, en eene tijdige ontbinding der brandbuilen; waarbij wij ten ſlotte nog een middel moeten opgeven, hetgeen in later tijd, als een behoed- en geneesmiddel door den te *Alexandrie* aangeſtelden Engelſchen agent en algemeenen conſul, GEORG BALDWIN, is aanbevolen. Deze man had, gedurende zijn veeljarig verblijf in het Turkſche rijk, gelegenheid genoeg, om waarnemingen omtrent de Pest te kunnen doen, en leerde, onder anderen, bij ondervinding, dat onder een millioen menſchen, die in *Opper-* en *Neder-Egypte* aan de Pest waren geſtorven, zich niet één enkelde oliedrager bevond. Hieruit beſloot hij, dat boomolie een behoedmiddel tegen deze ziekte zijn moest, moedigde pater LODEWIJK van *Pavia*, priester en opper-opzigter van het hospitaal te *Smirna*, aan, om van dit middel de proef te nemen, waarvan het gevolg de verwachting overtrof. Hij deelde deze ontdekking aanſtonds aan den graaf LEOPOLD van *Berchtold*, bij diens tegenwoordigheid te *Alexandrie*, in Slagtm. 1795, mondeling mede, welke haar bij zijne terugkomst in 1797, met het berigt van pater LODEWIJK, door den druk bekend maakte. Dit middel beſtaat in het volgende: aanſtonds met den eerſten dag, wanneer zich bij iemand verſchijnſels der Pest vertoonen, wordt het geheele ligchaam, uitgezonderd de oogen, met laauwe boomolie ſterk en ſpoedig ingewreven, gedurende welke bewerking deuren en venſters van het vertrek geſloten gehouden, en het laatſte met geneverbesſen en ſuiker aanhoudend berookt werd. Na geëindigde inwrijving wordt de zieke weder te bed gebragt, wanneer gewoonlijk hierop eene ſterke zweeting volgt, welke door het gebruik van vlierthee merkelijk bevorderd wordt. De inwrijving wordt één- of tweemaal daags zoolang voortgezet, tot dat er een ſterk zweeten op volgt; doch vertoonen zich Pest builen, dan moet zij zoolang herhaald worden, tot deze, door weekmakende middelen, tot ettering overgaan. Men meent, dat dit middel tevens een *zeker* behoedmiddel tegen de Pest oplevert; gelijk ook hetzelve, behalve in *Smirna*, in verſcheidene landen van *Egypte*, in *Konſtantinopel* en *Wallachije*, met het gelukkigst gevolg beproefd is, en deszelfs gebruik in de Turkſche en aangrenzende Rusſiſche en Oostenrijkſche bezittingen meer en meer algemeen wordt. (*) PESTH.

(*) SONNINI geeft in zijne *Reize door Griekenland* en *Turkijen*, deel I, bladz. 165 en 166, een behoedmiddel tegen de Pest op, hem door de Italiaanſche Geestelijken van *St. Franciscus*, in den *Levant* onder den naam van *vaders van het Heilig land* bekend, te *Rhodus* mede gedeeld, en hierin beſtaande, dat men iederen morgen, voor het ontbijt, een glas van zijn eigen water, met citroen-ſap gemengd, gebruikte. De genoemde geestelijken beweerden, uit eigene ondervin-

PESTH. De welvarendfte en levendigfte ftad in *Hongarije*, in eene van wijn overvloeijende landftreek, aan den linker-oever van den *Donau*, tegen over *Ofen* gelegen, met welke ftad zij door eene lange fchipbrug vereenigd is. Zij is wel gebouwd; wordt van tijd tot tijd meer en meer uitgebreid en verfraaid, en telt, met de 4 aangename voorfteden, 42,000 inwoners. Onder de openbare gebouwen onderfcheiden zich, behalve de 7 kerken en 13 kloosters, de prachtige grenadiers-kazern in de ftad, en de nog prachtiger in de *Leopoldſtad*; voorts de gebouwen voor de Univerfiteit, het aanzienlijk invalidenhuis, en de voortreffelijke fchouwburg. Sedert 1784 bevindt zich in *Pesth* eene rijk begiftigde Univerfiteit, waarop men in 1816 meer dan 800 ftudenten telde, en waartoe eene boekerij van 50,000 boekdeelen, een kabinet van natuurlijke historie, eene kunst-verzameling, eenen kruidtuin, een ontleedkundig theater, eene fcheidkundige werkplaats, en eene fterrenwacht, bij *Ofen* liggende, behooren. Voorts heeft men hier een algemeen *Seminarium* ter vorming van kundige godgeleerden, verfcheidene geleerde fcholen, eene vee-artsenij-fchool, een Engelsch gefticht ter opvoeding van meer dan 400 jonge dochters, en het Hongaarsch nationaal *Mufeum*, dat de rijksboekerij, een kabinet van *Naturalien*, van kunstftukken, oudheden, munten, en eene technologifche verzameling, gedenkftukken en afbeeldfels van beroemde *Hongaren*, benevens de aanzienlijke boekerij van den graaf SZECHENIJ van fchrijvers over *Hongarije* bevat.

Pesth is het middelpunt van den Hongaarfchen handel. Op de 4 zeer belangrijke jaarmarkten wordt eenen aanzienlijken handel gedreven in de natuurlijke voortbrengfels des lands, Oostenrijkfche fabrijkgoederen, en Turkfche waren, en men rekent, dat op ieder derzelve voor 5 millioen guldens wordt omgezet. Poolfche Joden, *Grieken*, *Turken*, en kooplieden in het groot uit *Weenen*, doen op deze markten de grootfte zaken. Men vindt hier, verders, eene olie-, tabak- en leder-fabrijk, benevens eene manufaktuur van zijden ftoffen, floret, alsmede eene zilver-draad-trekkerij, vele fchoenmakers, bereiders van korduaan-leder en goudfmeden. — Oostwaarts van de ftad, aan de beek *Rakos*, ligt de valei, waar eertijds de Hongaarfche rijksdagen gehouden werden.

PETARDE. Een metaal gefchut, in den vorm van eene klok, welke met kruid gevuld, en aan poorten, muren en bruggen gehangen wordt, om dezelve, bij onverwachte aannadering van eenen vijand, te doen fpringen. Deszelfs holte van binnen heeft omtrent 8 of 9 duim diepte, en 6 duim breedte, en wordt voor het overige met kruid geladen, hetgeen men er zoo vast inftampt, als eenigzins mogelijk is. — Onder de Chinefche Petarden verftaat men een vuurwerk, hetwelk in eene kamer kan worden afgeftoken. — Uit-

ding, en die hunner medebroederen, in vele andere oorden van het Oosten wonende, dat dit middel het zekerfte was, om zich voor deze verfchrikkelijke ziekte te hoeden.

Uithoofde van den vorm heeft men ook, in lateren tijd, zekere soort van rijtuigen *Petarden* genoemd.

PETER I. ALEXIEWITZSCH, *de Groote*, *Czaar* en keizer van *Rusland*, de bewerker van de grootheid van zijn rijk, zag in *Moskou*, in 1672 het eerste daglicht, en was de zoon van den *Czaar* ALEXEI MICHAILOWITZSCH, en diens tweede gemalin NATALIA KIRIKOWNA, dochter van den *Bojaar* NARISCHKIN. Zijn verstand, waarvan men, reeds in zijne vroegste jeugd, in weerwil eener verkeerde opvoeding, een groot man konde verwachten, deed zijnen voorganger, THEODOR ALEXIOWITZSCH, besluiten, om hem, met voorbijgang van zijnen blooden, halven broeder, IWAN, in 1682 tot zijnen opvolger te bestemmen; doch zijne heerschzuchtige halve zuster SOPHIA ALEXIEWNA wist het, door eenen opstand onder het corps van STRELITZ daar heen te brengen, dat PETER hem als mederegent moest erkennen; terwijl zij zelve, gedurende de minderjarigheid van PETER, een onbepaald gezag voerde. Dan zijn waakzaam oog ontdekte in 1689 eene zamemzwering, welke niet minder ten doel had, dan om hem te vermoorden, waarop hij haar in een klooster liet brengen, en, daar IWAN vrijwillig van de kroon afstand deed, alleenheerscher van *Rusland* werd.

Sedert, vormde hij het ver uitziende, en alleen voor zijnen geest uitvoerlijk, plan, om de hervormer van zijn, in woestheid, onkunde en traagheid diep verzonken, volk te worden, en volbragt in weinige jaren, wat eeuwen voorheen niet bewerken konden. *Rusland* naar het voorbeeld van andere Europische rijken willende vormen, bediende hij zich van een aantal der kundigste buitenlanders, waaronder zich, inzonderheid, de beroemde *Genever* LE FORT bevond; een jong mensch, die zijn vriend werd, en naderhand aan de besluiten en daden van PETER een gewigtig aandeel had. Zijn eerste plan was, om een staand leger, op den Europischen voet, op te rigten, waaronder een groot aantal *Hugenooten*, na de opheffing van het edict van *Nantes*, naar *Rusland* gevlugt, werden opgenomen, en hetgeen, onder LE FORT en GORDON, spoedig tot 20,000 welgeoefende soldaten aangroeide. Te gelijker tijd hield hij zich met de daarstelling eener zeemagt onledig. Zijn vader had wel, om op de *Kaspische zee* met *Perzië* handel te kunnen drijven, door Hollandsche scheepstimmerlieden een schip (*de Adelaar*) doen bouwen, hetgeen ook werkelijk in *Astrachan* was aangeland, doch door de Donsche *Kozakken* verbrand werd. Van de verstrooide manschap kwamen slechts 2 *Hollanders* naar *Moskou* terug, waaronder de konstapel KARSTEN BRAND, die nu de eerste scheepsbouwmeester van PETER werd, welke in 1693 met zijn eigen schip naar *Archangel* voer, om over het leveren van lakens voor zijn leger te handelen, in het volgende jaar reeds met eenige Russische schepen in de haven aankwam, en den prins ROMANO DOWSKY tot admiraal over de aanstaande vloot benoemde.

PETER beschouwde den handel, als het belangrijkste middel ter beschaving van zijn volk, en vestigde derhalve het oog op de *Oost-* en *Zwarte zee*, waarin zich de groote rivieren van zijn rijk ontlastten. Met de *Porte* in oorlog, wendde hij zich het eerst naar den mond van de *Don*, om *Asow* te veroveren, ten einde zich eene stapelplaats aan de *Zwarte zee* te verschaffen. Hij sloeg het beleg voor deze sterke vesting; keerde inmiddels in allerijl naar *Moskou* terug, om zijnen stervenden broeder IWAN het laatste vaarwel te zeggen, en verschafte aan zijn volk, dat door eenen ongunstigen oogst gebrek leed, toevoer van koren op de Russische schepen, uit *Riga* en *Danzig*. Gelijktijdig liet hij uit *Holland*, *Oostenrijk* en *Brandenburg* vestingbouwkundigen en kanoniers komen, en bragt meer eenheid in de krijgsmagt te weeg; terwijl de nieuw aangelegde scheepswerf aan de *Don* hem reeds in 1696 eene vloot van 23 galeijen, 2 gaillassen en 4 branders verschafte, waarmede hij de Turksche in het gezigt van *Asow* sloeg, waarna zich deze vesting in Zomermaand 1696, eindelijk aan de *Russen* overgaf. Om dezen sleutel der *Zwarte zee* te behouden, gaf hij bevel tot het bouwen van 55 oorlogschepen; droeg aan den vesting-bouwkundigen BRAKEL de herstelling van een kanaal op, ter vereeniging van de *Wolga* met de *Don*, en zond een aantal jonge edellieden naar *Holland* en *Italië*, om zich in den scheepsbouw, en naar *Duitschland*, om zich in de krijgskunde te oefenen.

Nadat hij, door zijnen voorbeeldeloozen, persoonlijken moed, in 1697, eene zamenzwering, onder het corps der *Strelitzen* en verscheidene grooten, tegen zijn leven gestuit had, deed hij zelf zijne merkwaardige reis buiten 's lands; stelde intusschen het rijksbestuur in handen van den prins ROMANODOWSKY en 3 *Bojaren*, en reisde niet als *Czaar*, maar als lid van een gezantschap, hetwelk volgens oud-Russisch gebruik de buitenlandsche hoven moest bezoeken, door *Esthland*, *Liefland* (beide toen Zweedsch), *Brandenburg*, *Hanover* en *Westphalen* naar *Amsterdam*, van waar hij zich begaf naar *Zaandam*, en zich hier, in de vaderlandsche kleederdragt, onder den naam van PETER MICHAELOFF, op de lijst der werklieden liet opschrijven. Hier bewoonde hij een klein huisje; bereidde zelf zijne spijze; hield briefwisseling met zijne staatsdienaren, en werkte tevens met zijne timmermans bijl aan mast en kiel. Vervolgens, naar *Amsterdam* terug gekeerd zijnde, liet hij aldaar, onder zijn opzigt, een oorlogschip, van 60 stukken geschuts, bouwen, dat hij naar *Archangel* zond. Niets ontsnapte zijner oplettendheid: hij liet zich omtrent alles onderrigten, en oefende zich zelf in vele zaken, zelfs in heelkundige bewerkingen. Zijne zucht voor het zeewezen deed hem, op uitnoodiging van koning WILLEM III, eene reis naar *Londen* ondernemen, waar hij, in Engelsche schipperskleeding, in het koninklijk scheepsbouw-huis zijn verblijf hield, en dikwijls betuigde, dat hij, indien hij geen *Czaar* van *Rusland* ware, wel Engelsch vloot-

voogd

voogd zoude willen wezen. Meer dan 600 perfonen (officieren, vestingbouwers, kanonniers, heelmeesters en andere kunstenaars) nam hij hier in zijnen dienst. Bewonderd van allen, die hem hadden leeren kennen, en met het doktoraal diploma van de univerfiteit te *Oxfort* begiftigd, verliet hij, na een verblijf van 3 maanden, *Engeland*, en reisde door *Holland* over *Dresden* naar *Weenen*. Van hier had hij ten oogmerk, om ook *Italië* te bezoeken; doch een nieuwe opftand onder het corps der *Strelitzen*, welke niets minder dan zijne onttrooning ten doel had, deed hem in allerijl, in Herfstm. 1698, naar *Moskou* terugkeeren, waar hij, terwijl het oproer door GORDON reeds geftild was, een verfchrikkelijk ftrafgerigt hield. Elke dag van Wijnm. zag men het bloed der fchuldigen ftroomen, en daar zijne zuster SOPHIA in groote verdenking viel, van den opftand bewerkt te hebben, zoo liet hij voor haar klooster, werwaarts zij voorheen verwezen was, eenige galgen oprigten, en daaraan 130 zaamgezworenen ophangen, waaronder er 3 waren, die aan SOPHIA een verzoekfchrift hadden ingeleverd, en, met hetzelve in de hand, voor de venfters van hare kamer, hunne ftraf ondergingen. 500 werden gebannen; het corps der *Strelitzen* werd vernietigd, en het overfchot er van, in 1705, in *Astrachan* geheel afgefchaft; terwijl hetzelve door 27 nieuwe regimenten voetvolk en 2 regimenten dragonders (zamen ruim 33,000 man), die in 3 maanden geoefend en marschvaardig waren, vervangen werd. Zijn perfoonlijke afkeer van zijne gemalin EUDOXIA, die zijnen minnehandel niet wilde dulden, was ook mogelijk oorzaak, dat zij door hem, als fchuldig aan genoemde zamenzwering gehouden werd: hij verbande haar naar *Susdal* in een klooster, waar zij, onder den naam van HELENA, den fluijer moest aannemen.

Onder alle deze omftandigheden verloor hij zijne vrienden LE FORT en GORDON, en werd MENZIKOF, door zijn verftand en zijne werkzaamheid uit het ftof verheven, zijn gunfteling. Hij behartigde bij dit alles, met eenen onvermoeiden ijver, de inwendige belangen zijns rijks; vereenvoudigde de heffing der openbare belastingen, verminderde het talrijk gevolg der *Bojaren*; maakte het reizen buiten 's lands, in zeker opzigt, tot eene voorwaarde zijner gunst; legde boekdrukkerijen aan; voerde nuttige fchriften in, en bragt in alle aanzienlijke fteden des rijks fcholen, en nieuwe kerkelijke inrigtingen tot ftand. De wapenftilland, bij den vrede van *Carlowitz*, tusfchen *Rusland* en *Oostenrijk*, vastgefteld, werd door hem in 1700 voor 30 jaar verlengd; doch te gelijk, in vereeniging met *Denemarken* en *Polen*, aan *Zweden* den oorlog verklaard. PETER verloor wel in den beginne den flag bij *Nerva* tegen den Zweedfchen koning KAREL XII, maar hij herftelde zich fpoedig, zoodat hij niet alleen, gedurende de afwezendheid van den laatften in *Polen*, *Ingermanland* en *Koerland*, met een gedeelte van *Liefland*, veroverde, maar eindelijk, na verfcheidene behaalde overwinningen, in 1709, aan KAREL bij *Pultawa* zulk

eene geduchte nederlaag toebragt, dat zijn geheele leger vernietigd werd. De *Kosakken*, wier bevelhebber, MASZEPPA, op de zijde van KAREL was, wist hij aan zich meer dan ooit te onderwerpen; vormde uit hen eene uitmuntende krijgsmagt; ijlde hierop naar *Zweden*, en veroverde in 1710 het overige gedeelte van *Liefland*, benevens *Wiburg* en *Kerholm*.

Ondertusschen hadden hem de *Turken*, door KAREL XII daartoe gedrongen, den oorlog verklaard, welke bijna zijne geheele magt zoude vernietigd hebben. Hij trok den Turkschen Groot-vizier tot aan de *Pruth* te gemoet, en, schoon zijn leger aan de noodzakelijkste behoeften gebrek had, over die rivier; werd met zijn geheele leger ingesloten, en zoude alles hebben moeten verliezen en zich overgeven, indien niet zijne beroemde, tweede gemalin, KATHARINA I, (*zie aldaar*), door schrandere onderhandelingen met den Grootvizier, in 1711 eenen vrede bewerkt had, waarbij onder anderen *Asow*, en daardoor zijne verkregen heerschappij over de *Zwarte zee*, verloren ging. PETER, sedert alleen bedacht op de voortzetting van den oorlog tegen de *Zweden*, ontnam hun geheel *Finland*, en noodzaakte hen, door vele verwoestende veldtogten, in 1721, eindelijk tot den *Nystadter* vrede, waarbij *Ingermanland*, *Esthland*, *Liefland*, met een gedeelte van *Wiburgs-* en *Kerholmslehn*, voor altoos aan hem werd afgestaan. Aldus eindigde de Noordsche oorlog, die 21 jaar geduurd had, zonder dat de hulpbronnen van PETER waren uitgeput: *Ruslands* magt, integendeel, werd daardoor voor altijd gevestigd. De vorst vierde den vrede door gebeden en feesten, door eene algemeene vergiffenis, met uitsluiting alleen van moordenaars en onverbeterlijke straatroovers, en door kwijtschelding van de vorderingen der kroon tot het jaar 1717; terwijl de senaat en het heilig synode hem, in naam des volks, den titel van *Vader des vaderlands*, en *Keizer aller Russen*, met den bijnaam van *den Grooten*, opdroegen. Den 22 van Wijnm. 1721 werd, op het groote vredesfeest, de keizerlijke waardigheid uitgeroepen, welke door *Pruissen*, *Holland* en *Zweden* aanstonds, doch door de overige mogendheden eerst later, erkend werd. De keizer, het bestuur van het, door hem geheel hervormd, rijk niet in handen van zwakke of onkundige regenten willende laten, bepaalde, bij eene wet, van 22 van Sprokkelm. 1722, de opvolging op den troon, en stelde daarbij vast: „ dat het aan den beheerscher van *Rusland* zoude vrijstaan, tot zij„ nen opvolger te benoemen, wien hij goed vond;" welke wet hij door zijne onderdanen plegtig liet beëedigen.

Hierop, en nadat hij nog eenige belangrijke inrigtingen omtrent de waarneming van het regtswezen enz. had daargesteld, deed hij den voor lang beslotenen togt naar *Perzië*, om den Russischen handel op de *Kaspische zee* te verzekeren, met dat gevolg, dat bij een verdrag, van 23 van Herfstm. 1723, de steden *Derbent* en *Baku*, benevens de provincien *Ghilan*, *Mazanderan* en *Astarabad*, aan *Rusland* werden

den afgeſtaan. Na zijne terugkomst noopte hem het trouweloos gedrag van eenige ſtaatsdienaren tot een geſtreng onderzoek. De vicekanſelier SCHAFSTROW werd ter dood veroordeeld, doch zijn vonnis werd, op het ſchavot, in ballingſchap veranderd; MENZIKOF moest 200,000 roebels aan den Fiscus betalen, en moest zelfs lijfſtraf ondergaan; terwijl anderen tot gelijkſoortige ſtraffen verwezen werden. Vervolgens rigtte PETER, in 1724, nog eens zijne vloot tegen *Zweden*, om zijne tusſchenkomst voor den hertog van *Holſtein*, bij dat rijk en *Denemarken*, kracht bij te zetten, en zeilde, nadat hij dezen een jaargeld van 25,000 daalders, en de verzekering van de opvolging op den Zweedſchen troon bezorgd had, naar *Kronſtad* terug, waar hij door een plegtig feest de ſchepping zijner vloot vierde, welke toen uit 41 oorlogſchepen beſtond, 2,166 ſtukken geſchut voerde, en met 14,950 matrozen bemand was. — PETER hield zich voorts, gedurende de overige jaren van zijn roemrijk leven, met verſcheidene nuttige inrigtingen voor de ſtad *Petersburg*, door hem aangelegd, bezig; bragt een nieuw verdrag van koophandel met *Zweden* tot ſtand, en verloofde zijne geliefde dochter ANNA, in Slagtm. 1724, aan den hertog van *Holſtein*, nadat hij in Bloeim. te voren zijner dierbare gemalin KATHARINA, uit achting en dankbaarheid, de keizerlijke kroon had opgezet.

Ondertusſchen gevoelde hij, onder de ſmarten van een plaatſelijk ongemak, zijne krachten afnemen, toen hij in den laten Herfst van 1724, op zijne reis naar *Systerbeck*, ter bezigtiging eener aldaar aangelegde ijzerſmederij en geweerfabrijk, in het vallen van den avond, bij *Lachta*, eene boot met ſoldaten en matrozen zag ſtranden, en, ziende, dat alle aangewende hulp vruchteloos was, zelf in de rivier ſprong, en meer dan 20 perſonen het leven reddede. De hierbij gevatte koude verergerde zijnen toeſtand. Hij vierde nog het nieuwe jaar op de oude wijze, en ſtierf den 8 van Sprokkelm. 1725, in den ouderdom van 53 jaar, in de armen zijner gade, nadat hij, op hare voorſpraak, nog zelfs aan MENZIKOF volkomene vergiffenis geſchonken had. Hij werd in de regering opgevolgd door zijne gemalin, onder den naam van KATHARINA I. — Wanneer wij PETER als hervormer en beſturer van zijn rijk beſchouwen, verdient hij waarlijk den naam van een *groot* Vorst. Hij herſchiep zijne nog ruwe onderdanen in een beſchaafd volk; verrigtte zelf, hetgeen andere vorſten gewoonlijk aan hunne ſtaatsdienaren overlaten; zocht in eigen perſoon bij andere volken kundigheden op, die hij in zijn rijk wilde verſpreiden; beſteedde al zijne vlijt, om kunsten en wetenſchappen derwaarts te lokken, en aan zijn volk ſmakelijk te maken; deed de woestenijen in bebouwde ſtreken veranderen; breidde den handel en de zeevaart uit, en ſchiep aan de *Newaſtroom* eene zeemagt, waarvan men zich te voren geen denkbeeld had kunnen vormen; terwijl zijne veldtogten tegen den krijgskundigen en onverzaagden KAREL XII de ſcholen waren, waaruit hij, door zijn doorzigt en

zijne oplettendheid, eene aanzienlijke en geregelde landmagt voortbragt. Wel is waar, dat zijn karakter oploopend, stijfhoofdig, zeer streng en somtijds wreed was; doch men moet hierbij in aanmerking nemen, dat zijn toorn, door de wederspannigheid en barbaarschheid zijner onderdanen, die zijne weldadige inrigtingen de grootste hinderpalen in den weg legden, maar al te dikwijls werd gaande gemaakt, en dat zulk een volk indedaad eenen regent behoefde, die door eene onverbiddelijke gestrengheid, door ontzettende straffen en door geweld zijne edele oogmerken moest uitvoeren, welke hij langs andere wegen onmogelijk had kunnen bereiken. Jammer is het echter, dat hij zijne regering bezoedelde door de bekrachtiging van het doodvonnis van zijnen zoon ALEXEI PETROWITSCH, eenen jongeling, die wel zeer wederspannig en voor het rijksbestuur ongeschikt was, die zelfs buiten weten zijns vaders het land had verlaten; doch tot welke daad MENZIKOF, zijn opperhofmeester, die hem bij PETER gestadig als een uitvaagsel van boosheid en laaghartigheid afschilderde, wel de meeste aanleiding gaf.

PETER II, kleinzoon van den vorigen, en nagelaten zoon van den ongelukkigen ALEXEI, beklom in 1727, in het 13de jaar zijns ouderdoms, volgens uitersten wil van KATHARINA I, den Russischen troon. A. MENZIKOF, Hertog van *Ingermanland* en opperveldheer, bestuurde het rijk, en bewerkte een huwelijk tusschen zijne jongere dochter en den keizer; doch de ondernemende DOLGORUCKI, gunsteling van PETER II, berokkende zijnen val. Hierop verloofde zich de jonge keizer aan de zuster des laatsten; maar de kinderziekte, gevoegd bij zijn, door buitensporigheden, verzwakte ligchaam, maakten reeds in Louwm. 1730 een einde aan zijn leven.

PETER III (FEDROWITSCH), keizer van *Rusland*. Toen de mannelijke Romanowsche stam, door het overlijden van PETER II, was uitgestorven, benoemde de keizerin ELIZABETH, dochter van PETER I en zijne gemalin KATHARINA, uit kracht van de orde van troonsopvolging, door haren vader bepaald, diens kleinzoon, KAREL PETER ULRICH van *Holstein Gottorp*, tot grootvorst en troonopvolger van *Rusland*; terwijl zij hem tevens aan de prinses SOPHIA AUGUSTA van *Anhalt Zerbst* huwde. Hij beklom, na haren dood, in Louwm. 1762, den troon, onder den naam van PETER III, en sloot dadelijk met FREDERIK II van *Pruisfen*, tot hiertoe, in vereeniging met *Oostenrijk* en *Frankrijk*, door ELIZABETH beoorlogd, den vrede, waarbij hij het veroverde koningrijk *Pruisfen* terug gaf. Ook riep hij de ministers LEFTECH en MUNNICH, benevens den hertog van *Koerland*, BIRON, onder de regering van genoemde vorstin naar *Siberië* gebannen, van daar terug, en besloot hierop, om het, door zijnen vader, in 1713, verloren aandeel aan *Schleeswijk* aan *Denemarken* weder te ontnemen. Reeds was zijn leger tot in het Mecklenburgsche voortgerukt, en wilde hij zich in persoon aan deszelfs hoofd stellen, toen eensslags eene sedert lang voorbereide zamenzwe-

ring

ring uitbrak, waarvan, na eene regering van 9 maanden, het verlies van zijnen troon en leven het gevolg was. Hij had, namelijk, door zijne overdrevene zucht voor de *Holsteiners*, door zijne pogingen, om de Pruisfische krijgstucht onder de *Rusfen* in te voeren, door zijne verordening tegen de baarden der geestelijkheid en de beelden, en eindelijk door bepalingen der grooten, alle standen geheel tegen zich in het harnas gejaagd. Zijne eigene gade was zijne grootste vijandin, en de keizerin Elizabeth had niet dan met moeite eene volkomene echtfcheiding kunnen verhoeden. De omwenteling barstte los in den nacht, tusfchen den 8 en 9 van Hooim. 1762, wanneer Peter nog in denzelfden nacht van den troon vervallen verklaard en Katharina II door de garden, geestelijkheid en grooten tot keizerin werd uitgeroepen. Terwijl dit in *Petersburg* voorviel, bevond hij zich te *Oranienbaum*, met zijnen getrouwen Munnich, die hem raadde, om, aan het hoofd der aan hem getrouw geblevene regimenten, dadelijk naar *Petersburg* te trekken, en zich van de hoofden van den opstand meester te maken; doch hij verkoos, om zich te onderwerpen, en deed reeds den volgenden dag afstand van de kroon, zonder daardoor zijn leven te redden. Hij werd gevangen genomen, en naar *Ropfcha* gevoerd, waar hij den 14 van Hooim. 1762, in zijnen kerker, door de handen van Orlow, op eene verfchrikkelijke wijze gewurgd werd.

PETERSBURG. (St.) De keizerlijke refidentie- en tweede hoofdftad des Rusfifchen rijks. Zij ligt in het gouvernement van gelijken naam, aan de *Newa*, waar zich deze rivier in den *Finlandfchen* zeeboezem, hier de *Kroonftadfche* genoemd, ontlast, alsmede aan verfcheidene kanalen, en gedeeltelijk ook op eilanden, die door de *Newa* en hare armen gevormd worden. Geene ftad heeft zich mogelijk fpoediger tot zulk eene grootheid en pracht verheven, dan *Petersburg*. Peter *de Groote* legde er in 1703 den grond toe, door op een eiland in den hoofdftroom der *Newa* eene vesting aan te leggen, en tegen over dezelve, aan de zoogenoemde *Petersburger zijde*, een klein, zeer eenvoudig, houten huis te bouwen, hetwelk nog tegenwoordig in wezen is, vermits men het, ter bewaring, met een fteenen gebouw overtrokken heeft. De eerfte partikuliere gebouwen werden in 1704 opgerigt, en wel op het *Peterburgs*-eiland, en uit dezen aanleg werd eerlang eene ftad geboren, die van tijd tot tijd zoo aanmerkelijk vergroot werd, dat zij thans bijna 8,000 huizen, waaronder meer dan 2000 van fteen, 73 kerken en (volgens opgave van den minister van policie aan den keizer in 1814) 335,717 inwoners; doch (volgens eene andere) in 1822, 570,000, de militairen er onder gerekend, bevat. Zij is $1\frac{1}{4}$ mijl lang, bijna zoo breed, en heeft eenen omtrek van $3\frac{1}{2}$ mijl. Zij heeft geene muren, is alleen door eene gracht omringd, en behoort onder de prachtigfte fteden van *Europa*. De ftraten zijn lang, regt en breed, en aan beide zijden met hooge voetpaden, met granit of breede kalkfteen belegd,

legd, voorzien; de openbare pleinen zijn met fonteinen en standbeelden versierd, en onder de, na den nieuwen smaak gebouwde, huizen telt men vele heerlijke paleizen; doch vindt men ook nog in verscheidene streken der stad, welke 's nachts door 6,500 lantaarnen verlicht wordt, verscheidene houten hutten en gebouwen.

De stad wordt in de volgende voorname deelen verdeeld: de eerste, tweede en derde *Admiraliteits-zijde*, *de Stickhofsmoskowische*, *de Jamskoi-* en *Woegner-zijde*, *de Wasiliostrowsche*, *de St. Petersburgsche* en *Wiburgsche zijde*. Het voornaamste en aanzienlijkste gedeelte van *Petersburg* is de Admiraliteits-zijde; een prachtig eiland, hetgeen door de *Newa* en *Fontanka*, eenen arm der eerste, omringd wordt, en zijnen naam van het Admiraliteitsgebouw ontleent, dat zich op hetzelve bevindt, en waarvan alleen het verguldén van de spits van den toren 60,000 dukaten gekost heeft. Het grootste plein is het *Marsveld*, dat onder Paul voor de parade-plaats zijner garden bestemd werd, en van 2 zijden van den keizerlijken grooten en kleinen tuin, aan de 3de door het marmeren paleis, en aan de 4de door eene rij van groote en zware gebouwen omringd wordt. Op hetzelve staat de aan Romanzow gewijde obelisk van granit, $82\frac{1}{2}$ voet hoog, benevens het bronzen-standbeeld van Suwarow. Het *Petersplein* is merkwaardig uit hoofde van het beroemde standbeeld van Peter *den Grooten*, waarvan het voetstuk, zijnde een verbazende rotsklomp, 3 millioen ponden weegt, en van *Cephalin* 6 wersten te land tot aan de *Newa*, en van daar 20 wersten ver te water naar *Petersburg* gevoerd werd.

Onder de merkwaardigste gebouwen der stad behooren: 1. het winter-paleis, of het keizerlijk residentie-slot, aan de *Newa*, dat 450 voet lang en 350 breed, van binnen zeer prachtig en met vele bezienswaardige voorwerpen vervuld is. Het is door eenen bedekten gang met de Hermitage verbonden; een gebouw, hetwelk eene verzameling van schilderijen, graveersels, gemmen, munten, antiken, kostbaarheden, een kabinet van Natuurlijke historie en boekerijen bevat. In de Brillantkamer van het slot worden, behalve eenen grooten schat van diamanten, de rijks-insignien (eereteekens) bewaard, pronkende de schepter met den beroemden steen, van de zwaarte van 779 grein. 2. Het marmer paleis aan de *Newa*, een in zijne soort eenig gebouw. 3. Het Michaischowsche paleis, een zeer prachtig gebouw, waarvan de bouwkosten op 6 millioen Roebels geschat worden. 4. Het Taurische paleis, voorheen het *Pantheon* genoemd, aan de *Newa*, door Katharina vergroot en verfraaid. 5. De prachtige *Izaaks*-kerk, van binnen en buiten met gepolijst marmer, jaspis en porphier bekleed, welke van 1766 tot 1812 voor 26 millioen gebouwd werd, en buiten twijfel het grootste en prachtigste tempel-gebouw van het Russische rijk is. 6. De groote en aanzienlijke hoofdkerk der Kasanische moeder onzes Heeren, met eenen fraaijen hoogen toren, van eenen koepel voorzien;

wor-

wordende het gebouw en de koepel door 56 zuilen van graniet, met kapiteelen van brons, gedragen; terwijl de vloer met verſchillend marmer belegd is, en de porphieren trappen naar het koor van eene zilveren galerij voorzien zijn. 7. Het klooster van Alexander-Newsky, het verblijf van den aartsbisſchop van *Petersburg*, met de prachtvolle, zilveren graftombe diens heiligen. 8. De nieuwe beurs, een prachtig gebouw, door eene kolonade van 44 zuilen omringd, hetwelk eerst in 1816 werd ingewijd. 9. De vesting op een klein eiland in de *Newa*, thans door de uitbreiding der ſtad, bijna in het midden derzelve liggende. Binnen dezelve is de *St. Pieter Pauls*-kerk, waarin de begraafplaatſen der Rusſiſche vorsten, ſedert Peter *den Grooten*, met de veroverde vlaggen, vaandels en andere zegeteekens gevonden worden. 10. De Rusſiſche winkels; zijnde wijd uitgeſtrekte gebouwen, die de beide vier hoeken van de groote markt beſlaan, grootendeels voor rekening der kroon gebouwd en verhuurd zijn. Een ooggetuige vergelijkt dezelve bij het *Palais-Royal* te *Parijs*. — In het *Waſiolioſtrowſche* gedeelte der ſtad bevinden zich de keizerlijke akademie der wetenſchappen, met eene boekerij van 300,000 deelen; voorts nog 6 openbare boekerijen, en 13 drukkerijen, de hooge keizerlijke collegies, het kadettenhuis voor de land- en zeemagt, enz. De keizerlijke kunstverzamelingen en die van Natuurlijke historie zijn zeer belangrijk. De genoemde akademie is merkelijk uitgebreid, gelijk ook die der kunsten, waarmede eene inrigting voor het onderwijs van 300 jonge lieden verbonden is. Over het algemeen vindt men te *Petersburg* vele algemeen nuttige inrigtingen, waaronder inzonderheid het vondelinghuis voor 5,000 kinderen, het land- en zee-hospitaal, het huis voor krankzinnigen, het inſtituut voor blinden en doofſtommen, en anderen behooren.

Men heeft in *Petersburg* velerhande fabrijken, die gedeeltelijk voor keizerlijke, gedeeltelijk voor rekening van partikulieren loopen. Onder de eerſte telt men de tapijtfabrijken van *Haute* en *Basſelisſe*, de goud- en zilver-ſmelterijen, de brons-fabrijk, de geſchutgieterij enz., en onder de laatſte ſuiker-rafinerijen, 12 goud- en zilver-, 7 zijden- en 8 ſpeelkaarten, benevens katoen-, tabaks-, horologie- en touw-fabrijken: voorts heeft men 14 boekdrukkerijen, waaronder ook eene Tartaarſche, 13 buitenlandſche en 30 Rusſiſche boekwinkels. Van meer belang echter, dan de indüstrie, is de handel dezer ſtad, welke het middelpunt van dien van geheel *Rusland* is. In 1816 bedroeg de invoer meer dan 77, en de uitvoer 90 millioen roebels. — Voorts is *Petersburg* de zetel van den hoogen, besturenden ſenaat, van het heilig ſynode en alle hooge rijks-kollegien. — De voor den buitenlander gevoelige winterkoude duurt gewoonlijk 5 maanden, namelijk van Slagt- tot in het begin van Grasm. wanneer op de ſtraten, openbare pleinen en voor het keizerlijk paleis, op 's lands kosten, vuren geſtookt worden, ten einde de voorbij-

gan-

gangers zich zouden kunnen verwarmen. Zoo koud intusschen de winter is, zoo heet is ook de zomer. — Het water van de *Newa*, dat uitmuntend en zoo helder is als kristal, is voor *Petersburg* eene wezenlijke weldaad. — Onder de keizerlijke lustsloten noemen wij alleen *Czarskoe-feld*, hetwelk naar het oordeel van deskundigen een van de prachtigste der wereld is. Het was het voornaamste verblijf der overledene keizerin, die den voortreffelijken tuin, naar haren smaak, op het bekoorlijkst liet verfraaijen. De voorzijde van dit slot is bijna 800 voet breed. Het werd door de keizerin ELIZABETH gebouwd, en was het geliefkoosde verblijf der keizerin KATHARINA in hare laatste levensjaren. Een vertrek er van is van den grond tot aan den zolder geheel met barnsteen bekleed; terwijl de muren en pilaren van een ander alleen met lazuursteen zijn ingelegd. Aan den ingang van den grooten, daartoe behoorenden tuin, heeft men onlangs eenen kolossalen triumfboog, in eenen antiken smaak, van gegoten ijzer opgerigt, met het opschrift: *Aan mijne dierbare wapenbroeders gewijd.* Voorts is het *Petershof*, werwaarts een uitmuntende weg leidt, mede bezienswaardig.

PETERSGROSCHEN, of PETERS-PENNING. Zoo noemde men eertijds de belasting, welke *Engeland* van de 8ste eeuw tot op HENDRIK VIII, (gest. in 1547) aan den paus opbragt. Zij werd door den Angelsaksischen koning INA, in 725, het eerst aan dien kerkvoogd toegestaan, met oogmerk, dat daaruit eene kweekschool voor Engelsche geestelijken te *Rome*, benevens de zich aldaar bevindende praalgraven van PETRUS en PAULUS zouden onderhouden worden; door de inzameling van één *penny* van ieder huis, jaarlijks, op *St. Pieters*-dag opgebragt, en overtrof in de 13de eeuw het inkomen der koningen van *Engeland* aanmerkelijk.

PETERMANNETJE. Eene kleine munt, in het Roomsche rijk zeer bekend, waar zij 16 goede penningen doet. In *Duitschland* doen 9 Petermannetjes 10 stuivers.

PETER SIMON. Eene soort van Spaansche wijn, aldus genoemd naar eenen *Duitscher*, PIETER SIMON, die den wijngaard van den Rijnstroom het eerst in *Spanje* overbragt, alwaar hij op last van den keizer KAREL V sedert verder werd voortgeplant.

PETION (ALEXANDER), een *Mulat*, voorzitter van de Republiek der *Mulatten* op *Hayti*, werd in 1770 geboren. Hij nam bij den aanvang der omwenteling de wapens op voor de zaak der vrijheid. Zich als burger en krijgsman onderscheidende, klom hij eerlang tot den rang van adjudant-generaal op, en werd chef van den generalen staf onder den veldheer ANDRÉ RIGAUD, bevelhebber van het Zuidelijk gedeelte van *St. Domingo*, in den burger-oorlog, dien deze met den ongelukkigen TOUSSAINT-LOUVERTURE voerde. RIGAUD werd geslagen, en PETION keerde naar *Frankrijk* terug. Hier bleef hij, tot dat zijn vaderland vijandelijk behandeld werd, wanneer hij zich wederom naar *Hayti* begaf, en onder DESSALINES dienst nam.

Na de nederlaag der *Franschen* verwekte de wreedheid van dezen woesten tiran eenen algemeenen opstand onder het volk, waarbij hij in Wijnm. 1806 vermoord werd. Dewijl de veldheer CHRISTOPH de hem aangebodene presidentsplaats weigerde, omdat hij ten oogmerk had, even als DESSALINES, zich tot koning te laten uitroepen, werd PETION door het volk eenparig tot voorzitter der republiek verkozen. Hij handhaafde zich in *Port au Prince*; verzamelde alle de blanken en lieden van de kleur, die de woede van DESSALINES nog ontkomen waren; volgde in zijn bestuur en inrigtingen nagenoeg den Amerikaschen regeringsvorm; hield, in eenen zevenjarigen strijd tegen de aanvallen van CHRISTOPH, de onafhankelijkheid der republiek staande; bevorderde den handel, en regeerde zoo zacht, dat geene klagten of bezwaren, zoo lang hij leefde, tegen hem ingebragt werden. Hij stierf in het begin van Grasm. 1818, na eene ziekte van weinige dagen, gedurende welke hij alle voedsel weigerde. De bloeijende staat der door hem wel ingerigte republiek is zijn schoonste gedenkteeken, en de algemeene droefheid, welke bij zijnen dood plaats had, was de aandoenlijkste lofrede op zijn leven. De opperofficieren spanden de paarden van het rijdtuig, dat zijn lijk voerde, en trokken hetzelve tot op de begraafplaats, waar zijn stoffelijk deel, volgens zijne uitdrukkelijke begeerte, onder den boom der vrijheid (eenen hoogen palmboom tegen over het Nationaal paleis), begraven werd. De senaat verkoos den veldheer BOIJER, in zijne plaats, tot president der Republiek.

PETION *de villeneuve* (JEROME) Een der ijverigste voorstanders van de partij der *Jakobijnen* in de Fransche omwenteling. Hij werd in *Chartres*, waar hij pleitbezorger was, geboren; in 1789 door die stad tot afgevaardigde van den derden stand bij de staten generaal verkozen, in welke hij openlijk voor de volkspartij uitkwam; vervolgens in 1792 tot maire van *Parijs*, en eindelijk tot afgevaardigde bij de Nationale conventie benoemd. Zijn karakter wordt niet zonder grond verdacht gehouden. Eerst der partij van ORLEANS toegedaan, voegde hij zich in 1791 bij die van CONDORCET, GNADET en BRISSOT, en ijverde zoo sterk voor het gevoelen des laatsten, namelijk voor eene republiek, dat hij zelfs eene zending naar *Engeland* op zich nam, om met eenige Britsche misnoegden te overleggen, hoe de patriotten van beide landen hun plan het best zouden kunnen uitvoeren. Hij werd door de Nationale vergadering tot een der drie commissarissen benoemd, die den gevlugten koning LODEWIJK XVI van *Varennes* terug bragten, bij welke gelegenheid hij den ongelukkigen vorst met minder achting en toegeeflijkheid behandelde, dan door zijne beide medegemagtigden geschiedde. Hij werd hierop maire van *Parijs*; doch in plaats van de rust te verzekeren, begunstigde hij de ontwerpen der oproerstichters; zelfs heeft men alle reden, om te gelooven, dat het bestormen van de *Tuillerien*, op den 10den van Oogstm. 1792, niet zoude zijn voorgevallen, indien hij zijnen pligt als maire vervuld had. Toen

Toen de Conventie bijeen kwam, werd PETION haar eerste voorzitter. Hij had wel geen deel aan de moordtooneelen van Herfstm. die hij veeleer afkeurde; maar deed niet ééne krachtdadige poging, om dezelve tegen te gaan, offchoon hem zijn ambt daartoe verpligtte. Hij nam als prefident, weinige dagen later, het befluit tot het vernietigen van het koningsfchap, en werd den 11den van Wijnm., met BRISSOT, DANTON, BARRERE, SIEYES, THOMAS PAYNE, VERGNIAUD en GENSONNÉ in de commisfie geplaatst, welke den regeringsvorm voor de republiek moest ontwerpen. Van nu af fprak hij dagelijks op de tribune met veel bitterheid over den koning; doch tevens trad hij openlijk tegen ROBESPIERRE op, en gaf den 10 van Slagtm. eene redevoering benevens eenen brief in het licht, welke veel gefchiedkundigs omtrent den laatften, MARAT, BRISSOT en zich zelven behelzen. In Louwm. 1793, ftemde hij voor den dood des konings; doch tevens voor diens regt, om zich op het volk te mogen beroepen, hetwelk hem naderhand als eene misdaad werd aangerekend. In Lentemaand daaraanvolgende, kwam hij in het *Comité de falut public*, onder welks 25 leden ook CAMBACERES, SIEYES en ROBESPIERRE behoorden; en hier was zijn ftrijd met den laatften, inzonderheid federt den 10den van Grasm., een ftrijd op leven en dood. ROBESPIERRE en DANTON zegevierden, en men bediende zich van de verklaringen des veldheers MIACZINSKI, dat hij kennis gedragen had van de ontwerpen van DUMOURIEZ, ten einde eene commisfie daar te ftellen, om zijn gedrag te onderzoeken. Men befloot vervolgens tot zijne aanklagte, en den 28ften van Hooim. 1793 werd PETION, nog onlangs de afgod des Parijfchen volks, met BUZOT, LANJUINAIS, en 14 anderen voor eenen landverrader verklaard; doch het befluit, om hem en 52 afgevaardigden te vatten, werd niet voor den 3den van Wijnmaand daaraanvolgende genomen. Ondertusfchen had zich PETION, met anderen, door de vlugt weten te redden. Hij zwierf langen tijd in *Bretagne* en aan de oevers der *Gironde* rond; doch eindelijk vond men, in Hooim. 1794, zijn lijk met dat van BUZOT, in de vlakten van het departement van dien naam: beiden waren door dieren half verfcheurd, en men meent, dat zij of van honger geftorven of vermoord zijn.

PETRARCHA. (FRANSCISCO) Deze Italiaanfche geleerde, uit de 14de eeuw, is niet alleen beroemd door zijne edele liefde voor LAURA, maar heeft zich ook als herfteller der wetenfchappen en van den fmaak, als dichter, en als verbeteraar der Italiaanfche taal zeer verdienstelijk gemaakt. Hij werd te *Arezzo* in het Florentijnfche geboren, en door zijnen vader te *Avignon* opgevoed; doch tegen zijnen zin naar *Montpellier* en *Bologna* gezonden, om zich op de regtsgeleerdheid toe te leggen. Zoodra zijn vader geftorven was, keerde hij naar *Avignon* terug, reisde vervolgens naar *Parijs* en *Rome*, en verzamelde hier en elders de beste handfchriften der ouden. In *Avignon* leerde hij LAURA kennen, die van het oogenblik, dat

hij

hij haar in de kerk zag, zijn geheele hart vermeesterde; doch die reeds aan HUGO VAN SADES gehuwd was. Deze ongelukkige liefde, een voorbeeld van Platonische dweeperij, bestond in de aangenaamste droomen, en klom, daar haar geest hem meer dan hare schoonheid boeide, met beider toenemende jaren steeds hooger, zoo zelfs, dat zij hem gestadig poogde terug te houden, en hem wilde ontvlugten. Toen hij te *Verona*, waar hij zich in 1348 bevond, het berigt van haren dood ontving, was hij troosteloos, en betreurde haar vele jaren. Zij is het onderwerp zijner uitmuntende Italiaansche liederen, inzonderheid zijner *sonnetten*. Zijne gezangen ademen eene onnavolgbare teederheid, schetsen de liefde in hare hoogste veredeling, en zijn vol van zwaarmoedige denkbeelden, en eene vurige verbeelding.

PETRACHA bragt een groot gedeelte van zijn leven te *Vauclufe*, omstreeks *Avignon*, in eene verrukkelijke landstreek, door, waar hij zich in de eenzaamheid aan zijne liefde, maar ook tevens aan de wetenschappen toewijdde. Voor het overige hield hij nu eens zijn verblijf te *Avignon* en *Vauclufe*, dan eens te *Milaan* en *Padua*, en genoot aan het pauselijk hof, dat zich toen te *Avignon* bevond, de grootste eer. In 1341 werd hij, voornamelijk, wegens een Latijnsch heldendicht, *Afrika*, of over SCIPIO AFRICANUS, te *Rome*, na voorafgaande uitnoodiging, onder de luide goedkeuring van alle de bewoneren dier stad, *tot dichter gekroond*, welke merkwaardige plegtigheid naar eenen triumf geleek. Ondertusschen was het niet alleen de dichtkunst, waardoor PETRARCHA zich beroemd maakte, alhoewel hij door deze, inzonderheid door zijne *sonnetten*, eenen onvergankelijken naam verwierf; maar ook verscheidene takken der wetenschappen, voornamelijk de kennis der oude schrijvers, wonnen door zijne onvermoeide pogingen: hij verzamelde de beste handschriften, en droeg zelfs, door zijne uitmuntende Latijnsche schrijfwijze, ongemeen veel tot herstel der wetenschappen bij. Zijn voorbeeld gaf een nieuw leven aan geheel *Italië*, en zonder hem zouden de wetenschappen, naderhand, welligt minder ingang gevonden hebben. Zijne Latijnsche werken zijn gezamenlijk gedrukt te *Bazel* in 1496 en 1581, en ook dikwijls afzonderlijk: onder dezelve munten inzonderheid uit: *over de Eenzaamheid*, en *over het gedrag in voor- en tegenspoed.* Toen de ouderdom naderde, verkoos hij het bekoorlijk landgoed *Argua*, bij *Padua*, tot zijn verblijf, en stierf eindelijk aldaar in 1374, in het 70ste jaar zijns levens. Hij bezat een edel karakter, was opregt in zijne vriendschap, en een vijand van aardsche schatten. — Men heeft van hem vele levensbeschrijvingen; doch de beste en echtste is die, ten titel voerende: *Memoires pour la vie de Fr. Petrarque, par l'abbé de* SADES (een nakomeling der aangebedene LAURA) *Parijs* 1764 — 1767, in 3 deelen.

PETRUS, de Apostel, eigenlijk SIMON geheeten, was een Galileesch visscher uit *Bethsaïda*, en werd door zijnen broeder ANDREAS,

 dien

dien JEZUS, aanstonds bij het aanvaarden van zijn leeraarambt, onder zijne discipelen had opgenomen, met dezen goddelijken leeraar bekend. Merkwaardig is zijn spoedig besluit, om JEZUS, op wiens woord hij juist eene rijke vischvangst gedaan had, met achterlating van alle zijne have, onmiddellijk te volgen. Sedert was hij altoos in het gezelschap, en een der grootste vertrouwelingen van zijnen meester, die hem, uit hoofde van de standvastigheid zijns geloofs, KEPHAS (in het Grieksch *Petra*, rots) noemde, en door zijne bijzondere toegenegenheid onderscheidde, zonder echter, zoo als de Roomschgezinden beweren, hem eenig oppergezag over zijne medeapostelen te verleenen, hetgeen zich ook PETRUS zelf nimmer heeft aangematigd. Veeleer bragt hem JEZUS meer dan eens, in hun bijzijn, de fouten en overijlingen onder het oog, waartoe hem zijn driftig temperament vervoerde, en nog in den laatsten verschrikkelijken nacht, voor zijne kruisiging, bragt hem het bestraffend oog zijns meesters, toen hij hem uit enkele vrees verlochende, tot inkeer. Zijn opregt berouw over dezen misstap louterde zijn, voor het overige, edel hart, en versterkte hem in zijne vurige liefde tot JEZUS; terwijl zijn ijver en de uitstekende vermogens van zijnen geest hem, in gewigtige voorvallen, tot eenen woordvoerder zijner mede-apostelen maakten. Dit was, onder anderen, het geval op het Pinksterfeest na 's Heilands Hemelvaart, wanneer hij den moed had, om het Evangelie openlijk te verkondigen, en door zijne nadrukkelijke redevoering ettelijke duizend voor de zaak zijns meesters won; alsmede bij zijne verdedigingen voor den hoogen raad, waarin hij op eene beslissende en kloekmoedige wijze toonde, hoe zeer hij aan haar gehecht, en van hare waarheid doordrongen was. Over het algemeen had hij op de Christelijke gemeente eenen grooten invloed; en het was, op zijne voordragt, dat de Apostelen en oudsten, op de eerste kerkvergadering te *Jeruzalem*, vaststelden, dat voor de bekeerden uit de Heidenen de opvolging der Mozaïsche wet niet noodzakelijk was. PETRUS reisde waarschijnlijk door verscheidene landstreken van *Middel-* en *Westelijk-Azië* als leeraar van het Christendom; doch dat hij te *Rome* geweest, en aldaar in 67 gekruisigd zij, meldt alleen de overlevering, die in de Roomsche kerk voor wettig gehouden wordt, en waarop de paus zijne waardigheid, als opvolger van dezen apostel, meent te kunnen gronden. Dat PETRUS intusschen, den marteldood gestorven zij, lijdt geenen twijfel. Zijne in het Nieuwe Testament vervatte twee brieven werden in het Grieksch geschreven, en aan de Christelijke gemeenten in *Klein-Azië* gerigt. Zij dragen in den schrijfstrant, en het voordragen der leer, geheel het karakter van zijnen vurigen geest, die van de eene gedachte tot de andere voortsnelt, waardoor hij in zijne uitdrukkingen dikwijls niet zeer zorgvuldig is.

PETUNTSEL. Chineesch graniet, welks hoofdbestanddeel verweerde veldspaath is, tot porselein-aarde overgegaan, en een voor-

naam gedeelte van het Chineesch porselein uitmaakt. De *Petuntse* is zuiver wit, ongemeen fijn en zacht, en wordt uit de mijnen gegraven in de gedaante van tigchelsteenen. Zij is veel harder dan de *Kaulin*, welke laatste echter de aarde is, die sterkte en vastheid aan het porselein geeft, en vele glinsterende stofdeeltjes bevat.

PHAEDRA. Dochter van den Kretensischen koning MINOS en PASIPHAE, zuster van ARIADNE en gemalin van THESEUS, bij wien zij ACAMAS en DEMOPHOÖN baarde. Toen zij het eerst HIPPOLYTUS, eenen vroegeren zoon van THESEUS, ontmoette, ontstak zij zoo zeer jegens hem in liefde, dat zij hem tot onkuischheid trachte over te halen; doch de edele jongeling sloeg haar voorstel zedig af. Nu verkeerde liefde in haat, en PHAEDRA beschuldigde haren stiefzoon bij THESEUS, die, al te ligtgeloovig, van NEPTUNUS, van wien hem de vervulling van drie zijner wenschen was toegestaan, den dood zijns zoon eischte, welke ook spoedig volgde. PHAEDRA werd eerlang door wroeging aangegrepen, en bragt zich zelve om het leven. Volgens anderen werd PHAEDRA door THESEUS vermoord. Twee der beroemde treurspeldichters der ouden, SOPHOKLES en EURIPIDES, kozen haar tot hoofdpersoon van verloren geraakte treurspelen. — Hetzelfde deed ook RACINE, wiens PHAEDRA onder de Fransche Treurspelen eene eerste plaats bekleedt.

PHAEDRUS. Een Latijnsch fabeldichter uit *Thracië*, die waarschijnlijk in zijne vroege jeugd als slaaf naar *Rome* gevoerd werd, doch door keizer AUGUSTUS werd vrij gelaten. Hij leefde vermoedelijk in matige omstandigheden en stierf in hoogen ouderdom. Zijne fabelen, in 5 boeken en Jambische verzen, onderscheiden zich door zuiverheid en sierlijkheid van uitdrukking, alsmede door eenvoudigheid en treffende, leerrijke denkbeelden. Hij ontleende de stoffe gedeeltelijk uit AESOPUS; doch doormengde dezelve met eenige geschiedenissen en verhalen. Men vindt in de oudheid van dezelve geen gewag gemaakt, en SENEKA zelfs verklaart, dat de *Romeinen* geene Aesopische fabelen bezaten. Aan latere schrijvers bleven zij tot 1595 onbekend, wanneer FRANS PITOU een afschrift in de boekerij van *St. Remi*, te *Rheims*, ontdekte, hetgeen hij aan zijnen broeder PETER zond, die hetzelve uitgaf. De beste uitgaven zijn van BURMAN, *Amst.* 1698 of 1745 in 8vo en *Leijden* 1727 in 4to. Sommige schrijvers hebben de echtheid der fabelen van PHAEDRUS in twijfel getrokken, en houden dezelve voor een voortbrengsel van lateren tijd; doch dit is meer zeker van die 32 nieuwere fabelen, welke door JANELLI en CASSITO zijn uitgegeven, doch reeds aan den geleerden BURMAN uit PEROTTI's handschrift, door DORVILLE, bekend waren, en sedert 1812 meermalen zijn herdrukt geworden.

PHAETON. Een zoon van APOLLO en KLYMENE. Op aandrang zijner moeder verzocht hij zijnen vader, die hem de onvoorwaardelijke vervulling van éénen wensch beloofd had, om hem eens zijnen zonnewagen te leenen. APOLLO voldeed hieraan; doch daar PHAËTON

het mennen niet verstond, geraakten de paarden op hol, en hemel en aarde in beweging. Om aan de steeds toenemende verwarring een einde te maken, kwam JUPITER met zijnen donder en blikfem tusschen beiden, en stortte PHAËTON in den *Eridanus*, waar hij zijn leven eindigde. — Ook de zonnegod zelf voerde den naam van PHAËTON.

PHANTOME. Een verschijnsel, hetgeen alleen in onze verbeelding bestaat; een bedriegelijk beeld. (*Men zie verder* VERBEELDING.)

PHARIZEEN. Zoo noemden zich de leden eener sekte, of geleerde school, onder de Joden, welke ten tijde der *Maccabeen* schijnt ontstaan te zijn, en bij de wetboeken van MOZES nog eene menigte voorgewende mondelinge, overleveringen hadden, die zij met de verklaringen van latere uitleggers, (na de Babijlonische gevangenis) als bronnen van den Joodschen godsdienst beschouwden, en met geene mindere naauwkeurigheid, dan de Mozaïsche wet zelve, meenden te moeten opvolgen. Zij onderscheidden zich van de *Saduceen*, door hunnen ijver voor deze overleveringen, en het geloof aan de opstanding der dooden. Zij waren trotsche huichelaars, die bij eene hoogst gebrekkige zedekunde het Hoogste wezen door een uitwendig vertoon van heiligheid poogden te behagen, en zich in de gunst des volks te bevestigen. Zij telde de aanzienlijkste wetgeleerden (schriftgeleerden) en staatsmannen in *Judea* onder hunne medeleden, en daar personen van allerlei stand, en zelfs vrouwen, tot hunne sekte werden toegelaten, zoo verkregen zij door hunne onderlinge verbindtenis eenen staatkundigen invloed, die onder de *Maccabeen* en en *Hasmoneers* meermalen het lot van den Joodschen staat besliste, en het overschot van magt, hetgeen de *Romeinen*, ten tijde van JEZUS, aan den hoogen raad lieten, in hunne handen stelden; en hoe zeer zij deze gunst misbruikten, leert ons de Evangelische geschiedenis. Het Pharizeeusch leerstelsel heeft onder de latere Joden de overhand behouden, en is door den *Talmud* bekrachtigd. — Voor het overige, wordt de uitdrukking *Pharizeen* tegenwoordig veel gebezigd van eenen schijnheiligen, eenen huichelaar, hoedanige zij, inzonderheid ten tijde onzes Zaligmakers, waren.

PHARMACIE. (Zie: APOTHEKERS-KUNST.)

PHARSALUS. Eene stad in *Griekenland*, waar de beroemde slag voorviel, waarin CAESAR de overwinning op POMPEJUS behaalde, waardoor hij gebieder van *Rome* werd. Onder den naam van PHARSALIA heeft de Romeinsche dichter, LUCANUS, den oorlog tusschen CAESAR en POMPEJUS, in een heldendicht, beschreven.

PHASEN. Zoo noemt men de veranderlijke gedaanten, welke de planeten van hare verschillende verlichting door de zon aannemen, zoo dat zij nu eens zich rond, dan ovaal, dan weer sikkelvormig, of als eene duistere vlek vertoonen.

PHEBE. Een bijnaam van DIANA, als godin der maan, dus geheeten naar haren broeder.

PHEBUS. Een bijnaam van APOLLO, en, toen deze met den zonnegod vermengd werd, van HELIOS.

PHELLOPLASTIK. (Zie: KURK-SNIJKUNST.)

PHENICIE, hetgeen dikwijls als een gedeelte van *Syrie* wordt aangemerkt, was een fmal kusten-land aan de *Middellandfche zee*, hetgeen zich van *Aradus*, aan den *Eleutherus*, tot *Tyrus* aan de *Leontes* uitftrekte. Dit niet zeer groot land was zandig, werd door de bergen *Libanon* en *Anti-Libanon* doorfneden, en bezat in zijn bloeijendst tijdvak eene menigte van belangrijke en beroemde fteden, welke echter nooit eenen afzonderlijken ftaat uitmaakten. Onder dezelve behoorden *Tyrus*, inzonderheid beroemd door hare purper-verwerijen; *Sidon* door hare kunstwerken, voornamelijk van glas; *Biblus*, door den dienst van ADONIS, en meer andere. Zij waren in het eerst, als volkplantingen, van de oudfte ftad *Sidon* afhankelijk; doch werden later onafhankelijk, en vormden (van 1000 tot 600 voor onze tijdrekening), een fteden-verbond, hetwelk echter *Tyrus* aan het hoofd had. — De oorfpronkelijke bewoners van *Phenicië* leidden in den aanvang, waarfchijnlijk een zwervend leven langs den *Arabifchen* en *Perzifchen* zeeboezem, en trokken van daar, reeds lang voor de komst der *Israeliten*, naar hunne volgende woonplaatfen, wier ligging langs de kusten, en rijkdom van hout, hen reeds vroeg tot visfcherij en fcheepvaart bragten. Geene bijzondere zeden of inrigtingen hebbende, noch verflaafd aan eenige zeldzame en ongezellige bijgeloovigheid, konden zij zich met andere volken vermengen. Zij dreven van *Sidon* en *Tyrus* eenen uitgeftrekteren en meer gewaagden koophandel, dan eenige ftaat in de oude wereld, dongen naar de heerfchappij der zee, en verkregen dezelve. Hunne fchepen zeilden niet alleen naar alle de havens der *Middellandfche zee;* maar voeren door de ftraat van *Gibralter*, en bezochten de Westkust van *Spanje* en *Afrika*. Op vele plaatfen, daar zij landden, vestigden zij volkplantingen, en deelden aan de onbefchaafde inwoners van hunne kunsten en vorderingen mede. Zelfs drongen zij door tot de rijker en vruchtbaarder gewesten in het Zuiden en Oosten, rigtten eenen geregelden handel op met *Arabië* en het vaste land van *Indië*, aan den eenen, en met de Oostkust van *Afrika* aan den anderen kant, langs verfcheidene welgelegene havens in de *Arabifche golf;* voerden uit deze landen vele kostbare koopwaren aan, en vergrootten dien tak, langen tijd, zonder eenen mededinger. Nadat de *Pheniciers* verfcheidene eeuwen, door kunsten, handel en zeevaart, aanmerkelijke fchatten hadden bijeengebragt, werden zij eindelijk aan de *Perzifche*, en later aan de *Macedonifche* heerfchappij onderworpen. SANCHONIATHON, een *Phenicier*, die omftreeks het jaar 2,800 der wereld leefde, heeft eene gefchiedenis zijner landgenooten gefchreven, waarvan nog eenige ftukken, in eene Griekfche overzetting, voor handen zijn.

PHENIX. Een fabelachtige vogel der ouden, die nooit beftaan heeft;

heeft; doch waarvan men bij de *Grieken* en *Egyptenaren* vindt gewag gemaakt, en die een zinnebeeld der onvergankelijkheid was. Hij wordt beschreven als van eene purper roode kleur, met andere bonte veren doormengd, en van de grootte eens adelaars. Volgens de fabel was er altijd maar één te gelijk op de wereld, die alleen dan verscheen, als zijn vader gestorven was, en uit *Arabië* naar *Egypte* kwam. Dit geschiedde om de 500 jaar, wanneer hij zijn vader, in een ei van mirrhe gehuld, in den tempel der zon bragt, en aldaar begroef. Volgens anderen bereidde hij zich zelven, bij zijnen naderenden dood, een nest van kostbare, welriekende kruiden, waarin hij zich verbrandde; doch uit zijne asch eerlang, verjongd, weder te voorschijn kwam.

PHERECYDES. Een der oude beroemde wijsgeeren van het eiland *Syros*, die omtrent het midden der 6de eeuw voor CHRISTUS leefde, en van wien PYTAGORAS een leerling was. Hoe onbepaald en gebrekkig ook de berigten van dezen merkwaardigen man zijn, kan men er echter uit opmaken, dat hij in groot aanzien stond, en voor eenen propheet gehouden werd, waar voor hij ook, door zijne dweepzieke verbeelding verleid, zich zelf hield en uitgaf. Van zijn werk over de Natuur en de Goden is niets meer voor handen, behalve het weinige, dat eenige oude schrijvers daaruit aanhalen; maar bijzonder opmerkelijk is het aangevoerde van CICERO, zoo het met de waarheid overeenkomstig is, dat PHERECYDES de eerste geweest zij, die in *Griekenland* de onsterfelijkheid der ziel leeraarde. Ook zegt men, dat hij de eerste was, die in ongebonden stijl heeft geschreven, daar tot dien tijd toe bij de *Grieken* alleen de gebonden stijl in gebruik was. De nog overige brokken van 's mans schriften vindt men bijeen verzameld en opgehelderd, met eene verhandeling over hem zelven, in een geschrift van STURZ, getiteld: *Pherecydis fragmenta* enz., in 1789 uitgegeven. — Ook vindt men bij de ouden eenen geschiedschrijver van denzelfden naam, die omstreeks denzelfden tijd leefde, en waarover in het genoemde werk almede iets gezegt wordt.

PHIDIAS. Een beroemd Atheensch beeldhouwer en bouwkundige, de eerste, die den *Grieken* den smaak voor het natuurlijk schoone in een standbeeld inboezemde, en hun leerde, om hem daarin na te volgen. Zijne hoofdverdiensten zijn gelegen in de eigenaardigheid en waardigheid, met welke hij de goden afbeeldde. Zijne meesterstukken waren, voor eerst een standbeeld van MINERVA, van goud en ivoor, en 39 voet hoog, dat in den tempel dier godin geplaatst was; en ten anderen het beeld van den olympischen JUPITER, hetwelk voor een van de zeven wonderen der wereld gehouden werd, en waartoe men meent, dat hij het denkbeeld van HOMERUS ontleende. Dit werk verschafte hem eenen eeuwigen roem, en trof de aanschouwers met verbazing. PHIDIAS was niet alleen beeldhouwer, maar ook bouwkundige, van wiens bekwaamheid zich zijn vriend PERI-

KLES bediende, om *Athene* met de heerlijkste voortbrengselen van bouwkunde op te luisteren.

PHILADELPHIA. De hoofdstad van *Pensylvanië*, de grootste der *Vereenigde Staten*, voorheen een deel van *Nieuw-Nederland*. Zij is de tweede stad van het gemeenebest, was tot 1801 de zetel van het congres, en ligt aan den mond der *Delaware* in eene moerassige landstreek, om welke reden, alsmede uithoofde van de plotselinge afwisseling van hitte en koude, de lucht er voor ongezond gehouden wordt; zoo als hier zich ook meermaal de gele koorts openbaarde. De stad is regt en in de breedte gebouwd, en bevat 15,000 huizen en 108,000 inwoners. De reede is voortreffelijk, en de handel daardoor van veel belang. Behalve verscheiden gewigtige fabrijken, inzonderheid van suiker-rafinerijen, kousen-weverijen, alsmede scheepstimmerwerven, bezit *Philadelphia* vele scholen, waarvan de geneeskundige in 1780 tot eene universiteit werd verheven: voorts verscheidene weldadige inrigtingen en geleerde genootschappen; eene openbare boekerij van 100,000 boekdeelen, waarvan eene en nog 2 andere, door FRANKLIN, werd opgerigt; meer dan 150 boekdrukkerijen; eenen aanzienlijken boekhandel; een kunst- en naturalien-kabinet, PEULES museum genoemd; eene ontleedkamer, vier wisselbanken; de in 1791 opgerigte staatsbank; 11 asfurantie compagnien; een collegie van koophandel, 's lands munt enz. *Philadelphia* is de hoofdzetel der kwakers, welke hier bijzondere voorregten genieten, en verscheidene menschlievende inrigtingen gevestigd hebben, zoo als b. v. een hospitaal, een werkhuis, waarin meer dan 6,000 armen gevoed en aan werk geholpen worden. Ook zijn de door hun ingerigte gevangenissen voorbeeldig. Het genootschap tot afschaffing van den slavenhandel zet zijne werkzaamheden onvermoeid voort. Het water te *Philadelphia* wordt uit de *Schuijlkill* door eene stoommachine 98 voeten hoog opgetrokken, en door de stad geleid.

PHILEMON en BAUCIS. Een huwelijkspaar, in de Grieksche Oudheid beroemd door de getrouwe liefde, welke beiden, nog in hoogen ouderdom, elkander toedroegen, en door hunne braafheid. De fabel verhaalt er ons het volgende van: toen JUPITER en MERKURIUS op zekeren tijd, in menschelijke gedaante, *Phrygië* doorwandelden, wilde niemand de vreemdelingen herbergen, behalve de bovengenoemde, reeds bedaagde echtgenooten, die hen vriendelijk ontvingen, hun de voeten wieschen, eenen eenvoudigen maaltijd voorzetteden, en huisvesting verleenden. De reizende goden hen hierop met zich naar eenen naburigen berg nemende, ontdekten zij, toen zij omzagen, dat hun dorp overstroomd, en hunne hut in eenen prachtigen tempel veranderd was. JUPITER vergunde hun het doen van elke bede; doch de bescheidene en vergenoegde echtgenooten verzochten alleen de gunst, om, als dienaren van zijnen tempel, gelijktijdig te mogen sterven. Deze bede werd dan ook eindelijk vervuld. Op zekeren tijd, in eenen hoogen ouderdom, voor de deur des tempels zittende,

werd PHILEMON in eenen eik en zijne gade BAUCIS in eene linde veranderd. Zij ontwaarden van langzamerhand deze hunne veranderde gedaante: zoo lang zij elkander zien en spreken konden, namen zij van elkaar het teederst affcheid, en nog langen tijd ftonden zij als gewijde boomen voor genoemden tempel.

PHILIDOR (ANDRÉ DANICAN), te *Dreux* in 1726 geboren, is als een der grootfte fchaakfpelers, en tevens als componist beroemd. Zijne in de muzijk gemaakte vorderingen, en nog meer zijne bekwaamheid in het fchaakfpel, deden hem in 1745 eene reis door *Holland*, *Engeland* en een gedeelte van *Duitschland* ondernemen. In *Berlijn* fpeelde hij in 1750, geblinddoekt, drie fpellen fchaak tegen drie meesters, en won dezelve in korten tijd. Sedert zijne terugkomst in *Frankrijk* wijdde hij zich geheel aan de muzijk. Zijne zangfpelen: de *Hoeffmit*, de *Soldaat als Toovenaar*, TOMES JONES en anderen, werden met algemeene goedkeuring ontvangen, en zijne aria's door hem in eene vrije manier bearbeid. Rijkdom aan invallen, en eene aangename zangwijze onderfcheiden zijne zamenftellen. Als fchaakfpeler heeft hij eenen beflisfenden roem verworven. Hij reisde jaarlijks naar *Londen*, op kosten van het fchaakgezelfchap aldaar, waarvan hij 30 jaar lid was; koos die ftad eindelijk tot zijn beftendig verblijf, en ftierf aldaar in Oogstm. 1795. Hij behield zijn geheugen tot het laatfte toe, en fpeelde nog, geblinddoekt, twee maanden voor zijnen dood, twee partijen op het fchaakbord te gelijk, welke hij beiden won.

PHILIPPI. Eene der voornaamfte fteden van *Macedonië*, door PHILIPPUS, uit hoofde der zich aldaar bevindende goudmijnen, gebouwd; zijnde thans flechts een dorp, *Feliba* geheeten. Hier werd de beroemde flag geleverd, waarin ANTONIUS en OCTAVIUS de republikeinen, onder CASSIUS en BRUTUS, overwonnen, en hier was het ook, waar PAULUS eene Christelijke gemeente oprigte, aan welke hij zijnen bekenden brief aan de *Philippenzen* fchreef.

PHILIPPIJNEN. Deze eilanden, ook de *Manillifche* genoemd, liggen van den 5° tot 19° Noorder-breedte, en van 135 tot 145 Oostelijke lengte van den grooten *Oceaan*, en worden door de *Chinefche* zee omringd. Derzelver oppervlakte is bergachtig, tusfchen beiden met vruchtbare dalen bedekt, en bedraagt voor de grootere (*Mindanao* er onder gerekend) 6,500 v. m. Onder de bergen werpen er 10 vuur uit, waaronder de *Mayon*, op *Luzon*, de voornaamfte is. Op den 1ften van Sprokkelm. 1814 woedde een dezer vuurbergen, in het landfchap *Camarines*, op *Luzon*, zoo verfchrikkelijk, dat 5 volkrijke fteden daarbij geheel verwoest werden, en 1200 menfchen omkwamen. Het getal der eilanden, tot deze groep behoorende, wordt door fommigen op 1200, door anderen op 1500 opgegeven. Het grootfte is *Luzon*, en onder de overige behooren *Mindanao* en *Paragoa*, van welke beiden de *Spanjaarden* flechts een klein gedeelte bezitten; voorts *Samar*, *Leyte*, *Mindoro*, *Buglafo*, *Pa-*

Panay, enz. De grootere eilanden zijn inwendig nog weinig bekend. Aan meren en rivieren, die den grond ongemeen vruchtbaar maken, ontbreekt het er niet. De groote vochtigheid op deze eilanden wordt door de hitte getemperd, en bevordert eene bijna voorbeeldelooze vruchtbaarheid; doch is ook oorzaak van veelvuldige ziekten. Zonder dit nadeelige der luchtstreek, zouden zij het bekoorlijkst verblijf opleveren. Rijst, kakao, kokos, de beste suiker, peper, gember, wilde muskaatnooten, voortreffelijke orange-appelen, dadels, paradijs-vijgen, ananasfen, en eene groote menigte van welsmakende vruchten, geven den bewoneren een aangenaam en toereikend voedsel. Hennep, het uitmuntendste katoen, indigo, verfhout, koffijboonen, tamarinde, aloëhout, de kamferboom, *areca*, betel, uitmuntende tabak, ebbenhout enz. groeijen hier in het wild. Men heeft er vele eetbare vogels, rundvee, buffels, varkens, herten, bokken, paarden, en ontelbare soorten van apen; alsmede in de bosschen tallooze zwermen van bijen, die zoo veel honig en was opleveren, dat het laatste hier algemeener dan talk is. De zee bevat eene groote menigte van visschen en schelpdieren, en ook amber en paarlen. De bergen zijn buiten twijfel rijk aan metalen, want men vindt goud in de rivieren, en het ijzer bloot liggen; maar door de traagheid der *Spanjaarden* wordt de bergbouw verwaarloosd.

In 1571 begonnen de *Spanjaarden*, die deze eilanden ontdekten, op *Luzon*, de stad *Manilla* te bouwen, welke met de voorsteden, waaronder die van *Pariana*, door 10,000 *Chineezen* bewoond, 88,000 inwoners telt. Hieronder zijn 3000 *Spanjaarden*, welke de regering en het beste gedeelte van den handel in handen hebben. De handwerkers en kunstenaars zijn *Chineezen*, en de landbouw wordt, voornamelijk, door de inboorlingen bezorgd. De stad is fraai gebouwd, maar bevat, uit hoofde der menigvuldige aardbevingen, meestal houten huizen, is sterk bevestigd, en heeft eene goede haven. De voortbrengsels en waren van *Azië* worden van daar naar Spaansch *Amerika* gebragt. Jaarlijks zeilt in Hooim. eene gailloen van *Manilla* naar *Acapulco* in *Mexico*, waar zij de specerijen, neteldoeken, geschilderd linnen, zijden stoffen en goudwerken van *Azië* tegen Europische waren, Amerikasche kochenille en baar geld verwisselt. Het grootste deel dezer lading behoort aan Chinesche, Armenische, Hollandsche, Fransche en Engelsche kooplieden, die onder Maleische vlag handelen, vermits van de vreemde natien alleen *Maleijers*, *Armeniers*, en *Portugezen* uit *Goa*, op *Manilla* mogen handel drijven.

Het getal der inwoners op deze eilanden bedraagt ongeveer 3 millioen, waarvan 1,700,000 onder Spaansch gebied staan. Men vindt er voornamelijk twee verschillende menschen-rassen, waarvan het eene uit *Maleijers*, en het andere uit eene soort van *Negers* bestaat. De laatsten, door de inboorlingen *Aetas*, en door de *Spanjaarden Negritos del monte* (berg-negers) genoemd, bewonen de binnenste, ontoegankelijke, onbekende landstreken. Zij gelijken volkomen aan de

be-

bewoners der kusten van *Guinea* in *Afrika*; doch zijn kleiner van gestalte. Zij zijn blijkbaar één volk met de *Papuas* op *Nieuw-Guinea*, en verscheidene eilanden van den grooten *Oceaan*; leven, zonder maatschappelijke orde, afzonderlijk in de kloven der bergen; ontwijken den omgang met de *Maleijers*, en schijnen de oorspronkelijke oude bewoners der *Philippijnen* te zijn. De *Spanjaarden* vonden de Maleische stammen reeds langs de kusten verspreid, toen zij de eilanden ontdekten. Zij hadden reeds eenen zekeren trap van beschaving bereikt; leefden onder een burgerlijk bestuur; waren zeelieden en kenden de uitvinding van het schrift. De *Spanjaarden* deden pogingen, om op deze eilanden het Christendom in te voeren, en werkelijk hebben een gedeelte der inwoners den Katholijken godsdienst aangenomen. Behalve de Negersoortige en Maleische stammen vindt men hier ook *Spanjaarden*, *Misticen*, *Kreolen* en *Chineezen*. In 1762 werd *Manilla* door de *Engelschen* veroverd, die de naar *Acapulco* bestemde gailloen-vloot namen; doch bij den vrede kwamen de eilanden aan *Spanje* terug, waar sedert 1785 eene bijzondere Manillische handel-maatschappij bestaat.

PHILIPPUS, koning van *Macedonië*, vader van ALEXANDER *den Grooten*, leefde in het midden der 4de eeuw voor onze jaartelling. Hij ontving te *Thebe*, in het huis van den beroemden EPAMINONDAS, eene uitmuntende opvoeding, en beklom, in den ouderdom van 22 jaar, (361 voor onze tijdrekening) den Macedonischen troon, die zeer wankel stond, en door talrijke vijanden omringd was. Het gelukte hem, echter, om denzelven eerlang te bevestigen, en tot nog nimmer verworven aanzien te verheffen; terwijl hij zich van een deel zijner vijanden door eenige opofferingen, en van een ander door geweld van wapenen bevrijdde. Spoedig beoorloogde hij zelfs vreedzame volken, en poogde, nadat hij in *Thessalië* en *Thracië* aanmerkelijke voortgangen gemaakt had, zijne heerschappij over geheel *Griekenland* allengskens uit te breiden, waartoe hij zich van de onderlinge tweespalt tusschen eenige bijzondere Grieksche staten, met veel list, wist te bedienen. Toen hij derhalve door de *Thebaners* tegen de *Phociers*, die den schat van den Delphischen tempel geplunderd hadden, werd te hulp geroepen, verzuimde hij deze schoone gelegenheid niet ter bevrediging zijner heerschzucht. De onderdrukking der *Phociers* werd spoedig voltooid; maar nu opende het trouweloos gedrag van PHILIPPUS, omtrent zijne bondgenooten, ook weldra de oogen der *Grieken*. Verscheidene staten vereenigden zich met de *Atheners*, met het vast besluit, om zich tegen de trotsche oogmerken van den Macedonischen vorst te verzetten; terwijl anderen daarentegen zich tot de verachtelijkste vleijerij van den listigen veroveraar vernederden. Nog vertraagde eene doodelijke wond, bij het terugkeeren uit den veldtogt tegen de *Scyten* ontvangen, den doodelijken slag, die de vrijheid van *Griekenland* moest vernietigen, tot dat eindelijk de groote overwinning bij *Cheronea*,

(338 jaar voor onze tijdrekening), haar lot besliste. PHILIPPUS verzamelde de afgezanten der Griekſche ſtaten te *Corinthe*, en ſchreef hun willekeurig den vrede voor, die hen van hunne vrijheid beroofde; doch werd, toen hij zich tot opperbevelhebber tegen de *Perzen* wilde laten verkiezen, in zijn 47ſte jaar, door eenen jongen *Macedonier*, PAUSANIUS, door de eerſten daartoe omgekocht, vermoord. PHILIPPUS vereenigde, met de grootſte talenten van eenen veldheer, de onverſchrokkenheid van den dapperſten ſoldaat in zijn leger; doch trotschheid en heerschzucht, welke hem dikwijls tot de onregtvaardigſte handelingen verleidden, waren de eigenlijke grondtrekken van zijn karakter.

PHILIPS II, koning van *Spanje*, zoon van KAREL V en IZABELLA van *Portugal*, werd in 1527 te *Valladolid* geboren, en behoort tot de wreedſte tirannen van later tijd. Zijn donker gelaat en zijne achterhoudendheid kenmerkten reeds zijn karakter. In een ſtijf ceremonieel gehuld, wilde hij deugden vertoonen, die hij niet bezat. Trotschheid, wraakzucht en eene godsdienstwoede, welke de geheele vernietiging der Protestanten ten doel had, waren de heerſchende neigingen van zijn vijandig hart. Het hoogſte doel, hetgeen hij gedurende zijn geheel onrustig leven met onvermoeiden ijver najaagde, was de uitbreiding zijner magt, en de ijdele roem van opperhoofd der Katholijken te willen heeten. Duizenden zijner onderdanen werden het offer zijner onmenſchelijkheid, waarvan zelfs zijne eigene familie (Zie: *Don* CARLOS) niet verſchoond bleef, en welke hij altijd onder den dekmantel van eenen billijken godsdienstijver poogde te verbergen.

In zijn 16de jaar huwde hem zijn vader reeds aan MARIA, dochter des konings van *Portugal*, uit welk huwelijk de ongelukkige *Don* CARLOS geboren werd; doch, deze overlijdende, bewerkte hij voor zijnen zoon eenen tweeden echt met MARIA, koningin van *Engeland*, die in wreedheid voor hem niet behoefde onder te doen. Het huwelijk werd in 1554 plegtig voltrokken; doch het Engelsch parlement zorgde, dat PHILIPS geen deel aan de hoogſte magt verkreeg, en weigerde zelfs, om hem als gemaal der koningin te kroonen. PHILIPS, hierdoor weinig genoegen in *Engeland* ſmakende, en de opdringende teederheid zijner gade moede, vertrok naar *Vlaanderen*, en beantwoordde ſlechts zelden hare brieven. In 1555 legde zijn vader de regering neder, en begaf zich in een klooster, waarop PHILIPS den troon van *Spanje* beklom, waartoe toenmaals nog de *Nederlanden*, het koningrijk der beide *Sicilien*, *Milaan* enz. behoorden. In het bezit der dapperſte troepen, der uitgelezendſte zeemagt, omringd van kundige ſtaatsmannen, veldheeren en vlootvoogden, en voorzien van de verbazende ſchatten van het onlangs veroverde *Amerika*, was PHILIPS buiten tegenſpraak de magtigſte vorst van *Europa*. Zijne eerſte daad als ſouverein was het ſluiten van eenen wapenſtilſtand met *Frankrijk* in 1556; doch die nog in hetzelfde

de jaar, op aanraden van den paus, PAUL IV, door dat rijk verbroken werd, en eenen oorlog ten gevolge had. Nog gedurende denzelven verliet hij de *Nederlanden*, en begaf zich naar *Engeland*, waar hij zijne gemalin, door bedreigingen, overhaalde, om aan den krijg tegen *Frankrijk* deel te nemen; die reeds in 1559 door eenen voor *Spanje* voordeeligen vrede eindigde. Intusfchen was MARIA geftorven, en bij een der voorwaarden van het verdrag een huwelijk tusfchen hem, en ELIZABETH van *Frankrijk*, welke voorheen voor zijnen zoon CARLOS beftemd was, bepaald, waarvan de ondertrouw, bij volmagt, door den hertog van ALVA, voltrokken werd.

PHILIPS keerde nog in hetzelfde jaar naar *Spanje* terug, verkoos zijne natuurlijke zuster MARGARETHA, hertogin van *Parma*, tot landvoogdes der *Nederlanden*, waar zijne fcherpe plakkaten tegen de Protestanten een algemeen misnoegen verwekt hadden. In plaats van door zachtere maatregelen de harten der *Nederlanderen* te winnen, benoemde hij een geregtshof van Inquifitie, naar het voorbeeld van dat van *Spanje*, en bediende zich van een leger Spaanfche troepen ter onderdrukking van allen tegenftand. De hoogfte magt was wel in naam in handen van de hertogin van *Parma*; doch werd eigenlijk door den gehaten kardinaal GRANVELLE uitgevoerd, wiens trotschheid zoo veel misnoegen baarde, dat hij eindelijk, op aandrang der hertogin, terug geroepen werd. Offchoon PHILIPS door den heftigen tegenftand, dien hij van de zijde van den prins van *Oranje* WILLEM I, en van de graven van EGMONT en HOORNE ontmoette, wel eene poos fcheen toe te geven, beraamde hij echter, intusfchen, met KATHARINA DE MEDICIS en haren zoon KAREL IX van *Frankrijk*, het plan tot eene volflagene uitroeijing der Protestanten, waarna de vervolging met zulk eene onverdragelijke geftrengheid begon, dat in 1563 perfonen van allerlei ftand, Katholijken zoowel als Protestanten, zich ter vernietiging van het geregtshof van inquifitie vereenigden; doch PHILIPS, wel verre aan de billijke klagten gehoor te leenen, zond den wreeden hertog van ALVA, met eene aanzienlijke krijgsmagt, naar de *Nederlanden*, en ontfloeg de hertogin van *Parma* van het bewind. Ruim 6 jaar bekleedde hij de landvoogdij, rigtte eenen bloedraad op, aan welks hoofd hij zich met zijnen vertrouweling, JEAN DE VARGAS bevond, deed verfcheidene duizend, om hun geloof of hunnen wederftand, om hals brengen, en puttede het land door ongehoorde fchattingen uit. (*Zie verder* ALVA) De *Nederlanders*, door zijne wreedheden en knevelarijen bijna tot wanhoop vervoerd, vatteden, onder den dapperen prins van *Oranje*, de wapenen op, en hieruit ontftond een oorlog, die in het begin met afwisfelend geluk gevoerd werd; doch ALVA, den onverwinnelijken moed der *Nederlanders* ontwarende, verzocht en verkreeg zijn ontflag; verliet het land, en werd door REQUESENS in het bevel over de troepen opgevolgd. Nog zoude PHILIPS de *Nederlanders* kunnen bevredigd hebben, indien hij aan hunne billijke eisfchen gehoor ge-

ge-

geven had; dan zijn onbuigzame aard wilde niets toegeven, en alzoo verloor hij de *Nederlanden*, die zich in 1581 voor *onafhankelijk* verklaarden. Daarentegen veroverde hij in hetzelfde jaar, met weinige moeite, *Portugal*, waar hij door de ſtanden gehuldigd werd en een geheel jaar vertoefde, zonder dat deze aanwinst hem veel genoegen verſchafte, dewijl hij buiten ſtaat was, om de menigvuldige verzoeken zijner onderdanen te kunnen bevredigen.

Ondertusſchen hadden er ſedert lang wederzijdſche bezwaren tusſchen de hoven van *Engeland* en *Spanje* plaats; ieder ſtookte in de bezittingen des anderen onrust, en beide beſchouwden zich als verklaarde vijanden. Toen nu eindelijk de koningin ELIZABETH door het gevaar, dat de vereenigde gewesten der *Nederlanden* dreigde, hare kroon en den Protestantſchen godsdienst in gevaar zag, ſloot zij met dezen een verdrag, en zond tevens F. DRAKE met eene vloot uit, om de Spaanſche bezittingen in *Amerika* aan te tasten. PHILIPS wreekte zich hierover niet alleen met het aanhitſen van eenen opſtand in *Ierland*, met welk land hij door den paus beleend was; maar rustte tevens eene magtige vloot uit, onder den naam van de *onoverwinnelijke* bekend, waarmede hij *Engeland* wilde veroveren, of ten minſte ELIZABETH onttroonen, en het pausdom in haar rijk weder herſtellen. Deze armade, welke een leger van ervarene troepen, die zich met een ander van den hertog van *Parma*, in de *Nederlanden*, 30,000 man ſterk zoude vereenigen, naar *Engeland* moest overvoeren, beſtond uit niet minder dan 150 zware oorlogsſchepen, die te zamen 3,000 ſtuks geſchut voerden, 20,000 ſoldaten, 7,000 matrozen, eenen Groot-inquiſiteur, en 150 dominikaner monniken, aan boord hadden. De vloot liep den 28ſten van Bloeim. 1588 uit de haven van *Lisſabon*; doch de *Hollanders* hielden het leger van den hertog van *Parma*, met 44 ſchepen, in de haven van *Nieuwpoort* ingeſloten, en de *onoverwinnelijke* vloot, onder bevel van den hertog MEDINA SIDONIA, werd bij nacht, op de hoogte van *Duinkerken*, door Engelſche branders aangevallen en verſtrooid, waarna de verſpreide ſmaldeelen, in 5 bijzondere gevechten, zoo geheel geſlagen, en tevens door ſtorm geteisterd werden, dat ſlechts 60, zeer beſchadigde, ſchepen, met 6,000 man in *Spanje* terug kwamen. Deze ramp was voor *Spanje* een doodelijke ſlag; doch hetzelfde ſtelſel, om burger-twisten bij zijne naburen te verwekken, gevoegd bij zijnen onverſtandigen ijver voor het Katholijk geloof, deed PHILIPS, in weerwil hiervan, tot de beruchte *ligue* in *Frankrijk* toetreden, en troepen, ter harer onderſteuning, tegen HENDRIK IV zenden, waaruit een oorlog ontſtond, die met den vrede van *Vervins* eindigde, zonder dat PHILIPS er iets bij gewonnen had. Te gelijker tijd duurde de oorlog met *Engeland* voort, waarin hij aanmerkelijke verliezen leed, en *Kadix*, met alle de ſchepen, in die haven liggende, zich moest overgeven.

PHILIPS leefde nog tot het volgende jaar 1598, wanneer eene ſlepen-

pende ziekte zijnen dood ten gevolge had. Jicht, waterzucht en eene uitterende koorts, gevoegd bij verborgen zweren, vooral op de borst, waren er de oorzaak van. De laatfte teelden zoo vele luizen, dat zijne oppasfers hem niet konden reinigen, en plaatften zich ten laatfte in zijne ingewanden, hetgeen hem eene onlijdelijke fmart veroorzaakte. Men getuigt, dat hij zijn einde met gelatenheid te gemoet zag. Bij zijnen dood beval hij zijnen zoon en zijne dochrer ernftig de betrachting van onderlinge liefde, en volharding in het Roomfche geloof, waarna hij, de laatfte kerkgeregten ontvangen hebbende, met hetzelfde kruisbeeld bij zich, dat zijn vader ftervende in zijne handen gehad had, en met vele vertooningen van godsvrucht, in het 72fte jaar zijns ouderdoms, en het 43fte zijner regering, ftierf. Grenzenlooze trotschheid, eigenzinnigheid, donkerziend bijgeloof, haat, achterdocht, loosheid en geveinsdheid kenmerkten zijne regering. Zijne hieruit voortgevloeide oorlogen vernielden de welvaart des lands, zonder dat hij één zijner groote oogmerken bereikte; terwijl zijne geestelijke heerschzucht alle werkzaamheid van den geest ftremde, en zelfs eenen verderfelijken teruggang in burgerlijke en zedelijke befchaving te weeg bragt; zoodat hij den grond gelegd heeft tot dat diep verval, waarin *Spanje* in later tijd geraakte.

PHILISTIJNEN. Een volksftam, die in de Zuidwestelijke vlakten van *Palestina*, voorheen *Kanaan*, aan de zeekust woonde, en van Egyptifche afkomst fchijnt geweest te zijn. Zij waren fteeds in oorlog met de *Israëliten*, die zij, na den dood met JOZUA, voor eenigen tijd, na JOZUA's dood, onder het juk bragten.

PHILO. Een geleerd Joodsch fchrijver, die in de eerfte eeuw onzer jaartelling, onder de regering van keizer CALIGULA, bloeide. Hij werd te *Alexandria* geboren en opgevoed, en onderfcheidde zich reeds vroeg door zijne vorderingen in de welfprekendheid, wijsbegeerte en kennis der Heilige fchriften. Hij maakte zich met de fchriften van PLATO, wiens wijsbegeerte toen ten tijde te *Alexandria* zeer veel opgang maakte, ten naauwfte bekend. Sedert den tijd der *Ptolomeërs* hadden de Joden het gebruik der allegoriën van hunne Egyptifche naburen ontleend, en daardoor waren leerftelfels van PLATO en PYTHAGORAS, den verborgen en zinnebeeldigen zin hunner eigene wet, naar hun oordeel bevattende, tot hen overgekomen. Zij konden dus, zonder den fchijn de hebben, dat zij iets aan Heidenfche wijsgeeren te danken hadden, een willekeurig gebruik van hunne ftelfels maken, die door Oosterfche wijsgeerige befpiegelingen, inzonderheid omtrent de Natuur van God, mede niet weinig vervalscht waren. PHILO, die deze wijsbegeerte vlijtig beoefend had, mengde, of omdat hij de Joodfche leer niet naauwkeurig kende, of, omdat hem den letterlijken zin der Mozaïfche wet niet behaagde, Platonifche ftelfels onder de heilige leer, en fchreef dezelve aan MOZES toe, waarfchijnlijk hierin het voorbeeld der *Esfeën* en *Therapeuten*, volgende, waarvan hij fteeds met groote achting fpreekt, alhoewel hij

hij hunne levenswijze niet volgde. In het jaar 42 werd hij door zijne landgenooten, aan het hoofd van een gezantschap, naar *Rome* gezonden, om de Joden tegen de lasterlijke beschuldiging van APION en anderen te verdedigen. CALIGULA wilde het gezantschap niet ontvangen, en PHILO geraakte zelfs in levensgevaar, weshalve hij eene verdediging, die zijne geleerdheid en braafheid kenmerkt, in geschrift bragt, welke na den dood des genoemden keizers in den Romeinschen senaat voorgelezen werd. Onzeker en niet waarschijnlijk is het, dat PHILO onder CLAUDIUS andermaal naar *Rome* zoude gekomen, aldaar de vriend van den Apostel PETRUS geworden zijn, en het Christendom omhelsd, doch naderhand, uit hoofde van onaangenaamheden, weder zoude verlaten hebben. De tot ons gekomene schriften van PHILO zijn meer dan eens, het laatst en het volledigst van MANGEY, *Londen* 1742, in 2 deelen in folio; en na hem door PFEIFFER, *Erlangen* 1785 enz. in 5 deelen, in 8° uitgegeven. Zij zijn van veel belang voor hen, die den toenmaligen toestand der wijsbegeerte te *Alexandrië* willen leeren kennen, en bewijzen, dat hij een man geweest is, die veel verstand, geleerdheid en braafheid bezat, en met de Grieksche wijsbegeerte en letterkunde naauwkeurig bekend was. — Behalve dezen PHILO kennen wij nog andere schrijvers van dien naam. Hiertoe behooren PHILO uit *Biblos*, een taalkundige, die onder NERO en HADRIANUS leefde, en de Phoenicische geschiedenis van SANCHONIATHON in het Grieksch overzette; waarvan wij nog eenige fragmenten bezitten; voorts PHILO van *Bizantium*, die in de 2de en 3de eeuw leefde, en voor den schrijver van een werk over de krijgswerktuigen, over de zeven wonderen der wereld enz. gehouden wordt.

PHILOLOGIE. Hierdoor verstond men in den ruimsten zin, toen men nog het geheele veld der wetenschappen in Philologie, wijsbegeerte en wiskunde verdeelde, zooveel als *Humaniora* (*zie aldaar*), en zij strekte zich tot de geschied-, oudheid- en fabelkunde uit. In eenen meer bepaalden zin verstaat men er door de beoefening van den aard der talen, en eindelijk in den gewonen zin niet alleen deze, maar ook van het taal-gebruik zelve; zoodat zij niet alleen de kennis, maar ook het regte gebruik, der talen in zich bevat. Even als de spraakkennis verschilt van de natuurlijke beschouwing van het spraakvermogen, hetwelk zich over de werktuigen, waardoor men letters en woorden vormt, uitstrekt, zoo ook moet men de *Hermeneutiek*, of uitlegkunde, niet met de Philologie verwisselen; en offschoon zich de laatste tot alle talen uitstrekt, bepaalt zij zich echter, voornamelijk, tot de zoogenoemde *geleerde* en gewijde talen; en van hier, dat men haar in gewijde en ongewijde Philologie onderscheidt. De eerste bemoeit zich alleen met de talen, waarin de boeken des ouden en nieuwen Testaments geschreven zijn; de laatste met die der Grieksche en Latijnsche ongewijde schrijvers. Van de Bijbelsche Philologie wordt bij de godgeleerde studien, in-

zonde·heid bij de Bijbelfche uitlegkunde, gebruik gemaakt; doch kan een godgeleerde, regtsgeleerde, arts noch wijsgeer de ongewijde Philologie (de oude klasfiken) niet ontberen: zelfs behoeven haar de fchoone kunsten. Over het algemeen maakt men onderfcheid tusfchen *Oosterfche*, *Latijnfche* en *Griekfche* Philologie, waarvan de eerfte de kennis van alle Oosterfche talen omvat. De Taalkunde zelve bevat: 1. de *eigenlijke zoogenoemde Philologie*, welke ons den aard der talen leert kennen, en de daarin gefchrevene werken verftaan. 2. De *Spraakkunst*, welke ons op de juiste verbinding en het gebruik der woorden oplettend maakt. 3. De *Welfprekendheid*; 4. de *Dicht-* en 5. de *Oordeelkunde*. In later tijd, echter, heeft men de welfprekendheid en dichtkunde van de Philologifche wetenfchappen afgefcheiden, en haar, benevens de toon-, dans-, fchilder-, beeldhouw- en bouwkunst, onder de theorie van het fchoone in de *Aesthetica* vereenigd. Tot de Philologifche hulpwetenfchappen behooren de oude gefchiedenis en aardrijkskunde, de fabelkunde, wijsbegeerte en oudheidkunde. Zonder Philologie is geene ware geleerdheid mogelijk; want de talen zijn de weg en de fleutel tot de wetenfchappen.

PHILOPOEMEN. De laatfte, groote veldheer der *Grieken*. Hij werd te *Megalopolis*, in *Arkadie*, 253 jaar voor onze tijdrekening geboren; genoot eene uitmuntende opvoeding, en onder ARCESILAUS een voortreffelijk onderwijs in de wijsbegeerte. Van jongs af vele neiging voor den krijgsdienst betoonende, konde hij naauwelijks de wapenen dragen, of hij begaf zich onder de benden zijner landgenooten, welke invallen op het Spartaanfche gebied deden, en was 30 jaar oud, toen KLEOMENES, koning van *Sparta*, bij nacht, *Megalopolis* overviel, waarbij hij in het verdeedigen dezer zijner geboorteftad eenen uitftekenden moed aan den dag legde. Niet minder muntte hij uit in den flag van *Sellafia*, waarin de *Spartanen* volkomen geflagen werden; doch vooral in dien tegen MACHANIDAS, bij *Mantinea*, waarbij hij hem op de vlugt dreef, hem nedervelde, en *Thebe* ftormenderhand werd ingenomen. De *Acheërs*, bewust, dat zij deze overwinning alleen aan hem te danken hadden, rigtten hem een koperen ftandbeeld op, en verkozen hem, toen zij NABIS, den dwingeland van *Sparta*, befloten aan te vallen, tot hunnen bevelhebber. Hij werd eerst in eenen zeeflag overwonnen, doch behaalde naderhand eene volkomene zegepraal; belegerde hem in *Sparta*; nam die ftad in, en haalde de *Lacedemoniers* over, om tot het Achaifche verbond toe te treden. Voor deze roemrijke daad bood hem het volk een gefchenk van 120 talenten aan; doch zijne edelmoedigheid en belangeloosheid deden hem dit van de hand wijzen. Ondertusfchen was de vrede met *Sparta* van korten duur. Ontevredene *Spartanen* hadden de eertijds door hunne tirannen gebannen, doch onder de *Acheërs* terug gekeerde, burgers opgeruid. Men behandelde hen dus zeer vijandelijk, hief het verbond met de *Acheërs* op, en

en verzocht den *Romeinen* om bijſtand. Alle middelen tot inſtandhouding van den vrede vruchteloos zijnde, ging PHILOPOEMEN op *Sparta* los, en eischte de uitlevering der rustverſtoorders. De voornaamſte burgers, uitgetrokken, om daarop een antwoord terug te brengen, werden door de ballingen aangevallen en omgebragt, waarop de *Acheërs* voortgingen, met de ſtad als door geweld ingenomen te behandelen. De wallen werden geſlecht; de vreemde ſoldaten werden weggezonden, en de wetten van LYCURGUS afgeſchaft. De *Spartanen* beklaagden zich over PHILOPOEMEN te *Rome*, waar het wreedaardig gedrag der *Acheërs* ten ſterkſte afgekeurd, en door den ſenaat een vonnis ten voordeele der *Lacedemoniërs* geſlagen werd, volgens hetwelk de door de *Acheërs* gebannenen terug geroepen en in hunne goederen herſteld; alle handelingen, die zaak betreffende, vernietigd werden, en de wallen van *Sparta* door hun weder herbouwd moesten worden, waartegen het aan het Acheïſche verbond zoude gehecht blijven. Dan, de *Mesſeniers* onttrokken zich aan hetzelve; én beſloten van *Corona*, een' gewigtige post, bezit te nemen, waarop PHILOPOEMEN, ſchoon 70 jaar oud, naar *Mesſene* trok, en den vijand in het eerst op de vlugt dreef; doch naderhand overwonnen, gevangen genomen, geboeid naar *Mesſene* gebragt, en tot den giftbeker veroordeeld werd. De *Acheërs*, getroffen door zijnen dood, namen eene verſchrikkelijke wraak op de *Mesſeniers*, en voerden het ſtoffelijk overblijfſel hunnes braven veldoverſten naar *Megalopolis* met eene ſtaatſie, welke naar eene zegepraal geleek.

PHILOSOPHIE. (Zie: WIJSBEGEERTE.)

PHLEGETHON. Bij de ouden eene van de rivieren der beneden-wereld, welke vuurſtroomen en gloeijende ſtukken rotſen voortdreef, en aan welker oevers boom noch plant groeiden.

PHLEGMA. (*Uit het Grieksch*) Over het algemeen een waterachtig vocht, inzonderheid in het bloed, een der vier hoofd-temperamenten, dat zich door koude, gelatenheid en neiging tot rust kenmerkt, en een *Phlegmatiek* temperament genoemd wordt. — In de ſcheidkunde verſtaat men door *Phlegma* dat waterachtig vocht, hetwelk bij de overhaling van geestrijke vloeiſtoffen terug blijft. Voorheen gaven de ſcheidkundigen dezen naam ook aan alle waterachtige deelen, die door eene drooge overhaling uit plantaardige en dierlijke ligchamen verkregen werden. *Dephlegmeren* noemde men die bewerking, waarbij zout-oplosſingen, door middel van overhaling, van een groot gedeelte overvloedig water bevrijd werden.

PHLOGISTON, brandbare ſtof, was volgens het gevoelen van vroegere ſcheidkundigen de zuiverſte en eenvoudigſte brandbare grondſtof. STAHL gaf het den naam van *Phlogiston*, (afkomstig van het Griekſche woord φλεγω, *branden*,) en veronderſtelde, dat het in alle brandbare ligchamen en alle metalen aanwezig was; dat de eerſte daarvan het vermogen ontleenden, om te branden, en de laatſten aan hetzelve hunnen glans, rekbaarheid, en andere metaalachtige eigenſchappen verſchuldigd waren.

De navolgers van STAHL hebben aan het denkbeeld van *Phlogiston* eene veel ruimere beteekenis gegeven, en door hetzelve vele fcheidkundige verfchijnfelen trachten te verklaren; doch daar het fteeds aan voldoende bewijzen ontbrak, waaruit men het werkelijk beftaan van dit *Phlogiston* zoude kunnen afleiden, bleven ook de denkbeelden omtrent den waren aard van deze ftof zeer verfchillend, tot dat eindelijk de onfterfelijke LAVOISIER door zijne ontdekkingen bewees, dat men zijne toevlugt niet behoefde te nemen tot eene ftof, welker aanwezen nimmer bewezen konde worden, daar men de fcheidkundige werking der ligchamen veel eenvoudiger en grondiger konde verklaren. Sedert dien tijd is het *Phlogiston*, hoe wel niet zonder tegenkanting, uit de fcheidkunde verbannen. Over de gefchiedenis van het *Phlogiston* en de verfchillende gevoelens, daarover ontftaan, kan men nazien: P. J. MACQUER, *Dictionnaire de Chymie Tom.* III *pag.* 99 — 144, en de Duitfche vertaling van dit werk door Prof. J. G. LEONHARDI, *Th.* I. p. 393 — 454.

PHOCEA. Eene Aeölifche volkplanting in *Klein-Azië*, tusfchen *Kuma* en *Smirna*, door de *Atheners*, onder PHILOGENES, gefticht. Zij dreef eenen uitgebreiden handel ter zee, en ook, zoo als de overige *Joniërs*, vele zeerooverij. Toen CYRUS de ftad veroverd had, verlieten de vrijheidlievende inwoners dezelve, om nieuwe woonplaatfen op te zoeken. Zij gingen, op last eener godfpraak, naar *Epheze*, waar DIANA hun ARISTARCHA tot geleidfter gaf, en vervolgens met haar naar *Corfika*, waar zij reeds vroeger de ftad *Aleria* gefticht hadden; doch zagen zich weldra door de *Krethagers* en *Etruskers* aangevallen, en moesten ten laatfte voor de overmagt wijken, wanneer een gedeelte hunner naar *Masfilia* en een ander naar *Phöecca* terugkeerde, en onder de heerfchappij der *Perzen* of eigene tirannen leefde.

PHOCION. Een beroemd Atheensch ftaatsman en veldheer, die zijn vaderland in beide betrekkingen gewigtige diensten bewees. Hij leefde omtrent drie en eene halve eeuw voor onze jaartelling, werd in de fchool van PLATO opgevoed, en was een der braafste mannen van zijnen tijd. In den oorlog met PHILIPPUS van *Macedonië* zonden hem de *Atheners* met eenige manfchap naar *Euboa*, in hoop dat de *Eubeers* zich bij hem zouden voegen; doch fchoon dit door omkooping van genoemden vorst werd verhinderd, behaalde hij echter eene volkomene overwinning. Naderhand, *Byzantium* moetende te hulp fnellen, verijdelde hij alle de ontwerpen van PHILIPPUS; noodzaakte hem, om het beleg dier ftad op te breken; bemagtigde verfcheidene zijner fchepen; herkreeg vele verfterkte fteden, en dwong hem uit den *Hellespont* te wijken. Niettegenftaande dit gelukkig gevolg raadde PHOCION altijd tot den vrede; onderfteunde het verlangen der inwoners van *Megara*, om zich met de *Atheners* te vereenigen, en drong, toen PHILIPPUS kort daarna in *Phocis* verfcheen, om *Attica* aan te vallen, te vergeefsch op een minnelijk vergelijk. Ondertusfchen verwekte zijn gematigd gedrag zijnen val.

Als middelaar willende handelen, had hij het zich tot eenen regel gesteld, de vijanden van zijn land altijd met opregtheid en zachtzinnigheid te bejegenen. Dit werd hem eindelijk als eene misdaad aangetijgd: men beschuldigde hem van verraderlijke briefwisseling met NICANOR, beroofde hem van zijne bediening als bevelhebber, en veroordeelde hem ten dood, dien hij met die gerustheid en dat vertrouwen onderging, hetwelk de bewustheid van onschuld alleen kan inboezemen. Bij alle de deugden, die het karakter van een ambteloos burger kunnen versieren, bezat PHOCION, in eene uitstekende mate, de gewigtige hoedanigheden van een volmaakt staatsman en kundig krijgsoverste; werd 44 maal tot veldheer verkozen, en zou zijn vaderland even nuttig als THEMISTOCLES en MILTIADES geweest zijn, indien niet partijschap, in de bangste tijden, hem van het bewind beroofd hadde. Niemand verdiende, zoo in zijn openbaar als afzonderlijk leven, met regt zoo zeer den bijnaam van den *goeden* als hij: zijne deugd en belangeloosheid waren in de moeijelijkste omstandigheden onwrikbaar. Het berouw, hetwelk de *Atheners*, eenigen tijd na zijnen dood, door de oprigting van een standbeeld en andere eerbewijzen, en het straffen zijner aanklagers, over hunne onregtvaardige handelwijze aan den dag legden, is het schoonste bewijs zijner onschuld.

PHOSPHORUS. Onder dezen naam, die uit het Grieksch ontleend is, en *Licht-drager* beteekent, verstaat men in het algemeen zoodanige ligchamen, die, na dat zij aan het licht of aan de warmte blootgesteld zijn geweest, in het donker licht geven. De Natuur en de kunst leveren ons vele ligchamen op, welke deze eigenschap bezitten. Onder de eerste, de natuurlijke namelijk, rekent men, behalve rottend vleesch, rottend hout, en vloeispaath, ook sommige insekten, gelijk de *St. Jansvlieg*, *Lantaarndrager* enz.; onder de tweede zijn vooral de *Bologneser-Spaath*, ook *Bononische lichtsteen* of *Zwavel-barijt* genoemd, de *Salpeterzure-kalk* en de *Cantonsche lichtsteen* of *Zwavel-kalk* belangrijk, welke laatste, op een donkere plaats gebragt, zoo veel licht van zich geeft, dat men de wijzer-plaat van een zak-uurwerk duidelijk onderscheiden kan.

Van allen, die zich met het onderzoek van de Phosphorescerende, of lichtgevende, ligchamen hebben bezig gehouden, verdienen vooral BECCARIA, WEDGWOOD en HEINRICH genoemd te worden; zijnde het uit hunne proeven gebleken, dat een zeer groot aantal verschillende ligchamen uit de drie rijken der Natuur deze eigenschap bezitten. Onder allen, die BECCARIA onderzocht, vond hij, dat het papier deze eigenschap in den hoogsten graad bezat; en, niet lang geleden, hebben de heeren CALLAUD VAN ANNECY en PELLETIER de meergenoemde eigenschap ook aan de zwavelzure *Quininse*, en zwavelzure *Cinchonine* ontdekt.

Men is het omtrent den waren aard van dit verschijnsel nog niet eens. Dat het eene zachte verbranding zoude zijn, gelijk vele

natuur-onderzoekers wilden, kan wel bij sommigen, maar voorzeker niet bij allen, het geval zijn; want niet alleen, dat velen dezer licht-gevende ligchamen onder water lichten, en de Bononische steen, jaren lang, in eene glazen buis gesloten kan worden, zonder deszelfs vermogen te verliezen, maar ook vele lichten in zoodanige gassoorten, die voor de inademing ongeschikt zijn, gelijk Humphry Davy later door proefnemingen bevestigd heeft: volgens het gevoelen van den Hoogleeraar Heinrich, zoude het Phosphorescerend vermogen der ligchamen het gevolg eener, door middel van licht of warmte veroorzaakte, ontzuring zijn; doch prof. Dessaignes meent, dat de voorname oorzaak van dit verschijnsel te zoeken is in het water, dat in de lichtgevende ligchamen, in eenen gebonden staat, aanwezig is. Beide deze gevoelens zijn door Th. von Grothuss vrij bondig wederlegd, die van oordeel is, dat de oorzaak alleen in de vatbaarheid is gelegen, die vele ligchamen in meerdere of mindere mate bezitten, om, aan het licht blootgesteld, hetzelve als in te zuigen, en onder bepaalde omstandigheden weder van zich te geven. (*)

In hoe verre men deze eigenschap als het gevolg eener elektriek magnetische werking zoude kunnen beschouwen, zullen de nadere proefnemingen dien aangaande moeten leeren. Dat er echter ligchamen zijn, waarbij het phosphorescerend vermogen eene langzame verbranding is, blijkt uit de eigenlijke *Phosphor*, welke merkwaardige stoffe, in 1669, door eenen ongelukkigen koopman en alchimist, Brandt, ontdekt werd, toen hij, naar den steen der wijzen zoekende, de onedele metalen, door bijvoeging van *Urin*, in goud en zilver trachte te veranderen; maar in plaats van deze laatste eene nieuwe zelfstandigheid verkreeg, die in het donker licht gaf, en met hevigheid verbrandde. Brandt verkocht het geheim der bereiding aan zekeren Kraft voor 200 Duitsche daalders. Hoe zeer het vele scheidkundigen, en daar onder Kunkel, Boijle, Hankwitz en meer anderen, na vele vruchtelooze pogingen, gelukte, deze zelfstandigheid te vervaardigen, bleef derzelver bereidings-wijze tot in het jaar 1757 geheim, totdat een vreemdeling zich te *Parijs* liet aanmelden en voorgaf, de juiste bereidingswijze te kennen. Stellot, Dufay, Geoffroi en Duhamel werden door de akademie benoemd, om deze bereidingswijze over te nemen en te onderzoeken, uit welk onderzoek bleek, dat de vreemdeling hen niet bedrogen had. Sedert dien tijd is de Phosphorus meer algemeen geworden; en daar de ontdekking van Gahn in het jaar 1769 leerde, dat de beenderen eene veel grootere hoeveelheid Phosphorus opleverden dan de *Urin*, heeft men deze laatste laten varen.

De Phosphorus is, zuiver zijnde, half doorschijnend; heeft eene geelachtige kleur en de weekheid van was, zoo dat hij zich gelijk de-

(*) Men zie over een en ander na: Prof. Heinrich, *die Phosphorescirung der Körper*; *le memoire de* M. Dessaignes, *sur la Phosphorescence*; *Journal de Physique* 1809, en *Schweigger Journal für Chemie und Physik* B. XV. S. 172 — 199.

deze met een mes gemakkelijk laat ſnijden; hij bezit eenen onaangenamen, naar knoflook of brandende *arſenicum* zwemenden, reuk; ſmelt bij 99° FAHR.; verdampt in geſloten vaten bij 212°, en kookt bij 554° FAHR. De Phosphorus is onoplosbaar in water, deelt hetzelve echter, na er lang mede in aanraking geweest te zijn, deszelfs reuk, en volgens MURRAY de lichtende eigenſchap mede; lost zich in geringe hoeveelheid in aether, alkohol, aetheriſche en vette oliën op; ontbrandt, met deze laatſte vermengd, aan de lucht blootgeſteld, maar behoudt de eigenſchap, om te lichten, zoo dat men daarmede aangezigt en handen zonder gevaar beſtrijken kan. De Phosphorus vereenigt zich voorts met vele brandbare ligchamen, als: zwavel, waterſtof, zoutſtof, kelpſtof en met meest alle metalen: aan de dampkringslucht blootgeſteld, verbrandt dezelve, onder verſpreiding van digte dampen, waarom het noodig is, dat men dezelve beſtendig onder water bewaart. Deze verbranding heeft even eens in het luchtledige plaats, wanneer de Phosphorus, met hars of zwavel verbonden, onder den recipient eener luchtpomp gebragt wordt; welk verſchijnſel het eerst door onzen verdienstelijken landgenoot VAN MARUM is waargenomen. Wordt de Phosphorus ſterk gewreven of geklopt, zoo ontvlamt dezelve dadelijk; weshalve men, bij de behandeling van deze zelfſtandigheid, zeer voorzigtig moet zijn. — Het gebruik van den Phosphorus bepaalt zich meestal tot de ſcheid- en geneeskunde. Over deszelfs geneeskundig gebruik kan men nazien LOBSKELNS *Recherches et obſervations ſur le Phosphore*, *Strasbourg* 1815.

PHOTOMETER. (Zie: LICHTMETER.)

PHRYNE. Een der beruchtſte openbare vrouwen van *Griekenland*, zoo zeer geſchandvlekt door hare zeden, als beroemd wegens hare ſchoonheid. Zij werd te *Thespia* geboren, alwaar zij een kostelijk ſtandbeeld van KUPIDO liet oprigten, hetwelk een meesterſtuk was van den beroemden PRAXITELES, die hare ſchoonheid op het vurigst bewonderde, en van wien zij hetzelve ten geſchenke ontving. Deze PHRYNE had dermate alle zedigheid harer ſekſe uitgeſchud, en was met de bevalligheid van hare perſoon zoo zeer ingenomen, dat zij zich, in tegenwoordigheid van al het volk der ſtad *Eleuſis*, op het feest van NEPTUNUS, geheel ontkleedde, en in zee ging baden. Men zegt, dat APELLES, naar dit openbaar ſchilderbeeld van vrouwelijke ſchoonheid, zijne verwonderlijke ſchilderij van de uit zee opkomende VENUS vervaardigde. Zij was zoo rijk, dat zij de door ALEXANDER verwoeste muren van *Thebe* wilde laten opbouwen, mits op dezelve dit opſchrift geplaatst werd: ALEXANDER *heeft dezelve verwoest; de openbare Phryne weder herſteld.* Van ongodsdienstigheid beſchuldigd zijnde, meent men, dat zij hare vrijſpraak meer aan hare ſchoonheid, dan aan de anderzins voortreffelijke verdediging van den redenaar HYPERIDES te danken had.

PHYSICA. (Zie: NATUURKUNDE.)

PHYSIOGNOMIE. (Zie: GELAATKUNDE.)

PHYSIOKRATISCH STELSEL. Dit beroemd staatshuishoudkundig stelsel, hetwelk eene reeks van jaren het oog van geheel *Europa* tot zich trok, werd het eerst in *Frankrijk* door den schranderen F. QUESNOY, arts van LODEWIJK XV, ter bane gebragt. Hij had op zijne reizen, welke hij met dien vorst door het land deed, gelegenheid, om zich van het diep verval te overtuigen, waarin zich, toen ten tijde, de landbouw in *Frankrijk* bevond, en ontdekte, dat eene der voorname oorzaken hiervan in de opvolging van de grondregels van het handel- (*mercantile-*) stelsel gelegen ware, onder het bewind van COLBERT ingevoerd, en hetgeen de stedelijke handelvlijt, voornamelijk ten koste van den landbouw, begunstigde. Naauwelijks had QUESNOY zijne gedachten hierover aan het publiek medegedeeld in zijn *Tableau economique avec son explication*, 1758, (opgehelderd onder den titel: *La Physiocratie, ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain, Parijs* 1767, en verbeterd *Iverdun* 1768, in 6 deelen, of verscheidene schrandere schrijvers wedijverden, om de losse denkbeelden van den uitvinder nader en breedvoeriger te ontwikkelen. Er onstond eene afzonderlijke school van staatshuishoudkundige wijsgeeren, onder den naam van *Physiokraten* of *Oeconomisten*, waarvan DU PONT, BANDEAU, LE TROSNE, LA RIVIERE, en de oude MIRABEAU, in *Frankrijk*, en ISELIN, SCHLETTWEIN, SPRINGER, MAUVILLON, SCHMALZ en KRUG in *Duitschland* ter verbreiding van dit stelsel bijdroegen. In de laatste jaren der regering van LODEWIJK XV had het in *Frankrijk* geheel geenen invloed, en eerst onder LODEWIJK XVI kwamen verscheidene van deszelfs voorstanders, onder anderen de staatsdienaar TURGOT, in het bewind. Naderhand verloor deze school haar aanzien weder, tot dat zij ten tijde der omwenteling, jaren lang, in de Nationale vergadering een beslissend overwigt behield. In *Duitschland* was de groothertog van *Baden*, die zelf over het *Physiokratisch* stelsel vele schriften heeft uitgegeven, de eerste, welke hetzelve in werking poogde te brengen; doch zijne proeven moesten reeds daarom mislukken, omdat zij alleen met eenige dorpen genomen werden. Ook de beide broeders LEOPOLD II, groothertog van *Toskane*, en JOZEPH II, Roomsch keizer, waren dit stelsel, over het geheel, toegedaan; alleen werd de daarbij aanbevolene vrijheid van handel, buiten 's lands, door den laatsten geheel, en door den eersten slechts gedeeltelijk, bepaald.

De voorname gronden van dit stelsel zijn de volgende: 1. De grond is de eenige bron van alle waardschatting en allen rijkdom; alleen brengt de arbeid, die door middel van het bezigen en versterken der scheppende natuurkrachten, in het planten- en dierenrijk, wordt aangewend, iets nieuws voort. 2. Alle burgers van den staat kan men derhalve in 3 klassen verdeelen, namelijk: in *Landeigenaars, vrucht-voortbrengende* staatsburgers, die den grond bebouwen en gebruiken, dus pachters, landlieden enz. en eindelijk in zoodanige on-

onvruchtbare burgers, waaronder alle de overigen, en dus geleerden, kunstenaars, handwerkers en kooplieden begrepen worden, omdat zij gezamenlijk met de voortbrengfels van den grond worden gevoed, zonder dat zij tot deszelfs bebouwing onmiddellijk medewerken. 3. Daar, ingevolge dit ftelfel, allen rijkdom alleen uit den grond voortvloeit, zoo kan er flechts ééne enkele belasting, namelijk van den grond, plaats hebben, en deze belasting, welke in de taal der fcholen *impot unique* genoemd wordt, moet, na aftrek van de kosten van bemesting, bebouwing enz. van den zuiveren opbrengst van het grondeigendom geheven worden. — Het gebrekkige van dit ftaathuishoudkundig ftelfel blijkt uit de volgende gronden: 1. De rijkdom beftaat niet uit de ruwe voortbrengfels van den grond *alleen*, maar in *alles*, wat menfchelijke behoeften kan bevredigen, en uit dien hoofde waarde bezit. De grond is wel de vruchtbare moeder van alle onze voornaamfte behoeften; maar wij verkrijgen deszelfs voortbrengfels flechts als grondftof ter verdere verëdeling, en weinigen er van kan men, zonder verdere bereiding, gebruiken; terwijl ieder arbeid, welke aan de verëdeling van zoodanige voortbrengfels wordt te koste gelegd, en derzelver bruikbaarheid vermeerdert, op dezelfde wijze voortbrengend is, als die, welke aan den grond befteedt wordt. 2. De Natuur is niet alleen werkzaam bij het kweeken van ruwe voortbrengfels; maar ook de koopman en fabrijkeur biedt haar daartoe de behulpzame hand. Het water, hetgeen den molen drijft; het vuur, dat de ftoom-werktuigen in beweging brengt, en zelfs het genie van den kunstenaar; het talent van den ondernemer van manufakturen — wat zijn dit alles anders dan Natuurkrachten, welke ter voortbrenging medewerken. Gelijk zich de grondeigenaar een ftuk lands aanfchaft, en daarmede weet te woekeren, terwijl hij zich, voor het gebruik en de voortbrengfels van hetzelve, iets als rente laat betalen, zoo weet ook de manufakturist zich van eene Natuurkracht te bedienen, en hare aanwending dikwijls langen tijd geheim te houden, zoodat hij daardoor dikwijls nog meer wint, dan de grondheer met zijnen akker. Van hier is dus, 3. de gevolgtrekking valsch, dat er geene andere belasting, dan die van grondrente, moet plaats hebben. Wanneer de geheele belasting van den opbrengst van den grond moest geheven worden, dan zoude wel in eenen, geheel op zich zelven ftaanden, en van anderen afgeflotenen, handelftaat, door den hoogen prijs der ruwe voortbrengfels, ook wel het overige deel der Natie tot de belasting bijdragen; maar de landman, of grondbezitter, zoude toch altoos in voorfchot moeten zijn, hetwelk voor beiden zeer drukkend zou wezen. In eenen ftaat, echter, die zonder handelbetrekking met naburige landen niet beftaan kan, moet het geheele verval van den landbouw het gevolg van dit ftelfel zijn, vermits dan de overige volksklasfen hunne noodwendigheden aan ruwe voortbrengfels niet van binnen-, maar liever van buiten 's lands, zich zullen aanfchaffen. Eene, alle andere belastingen uitfluitende,

 en-

enkele grondlast, is volstrekt denkbeeldig; en zelfs de rijkste zegen der Natuur zoude de nadeelen daarvan niet kunnen opwegen. In weerwil, echter, dezer wezenlijke nadeelen van dit Physiokratisch stelsel, hetgeen de oude MIRABEAU een paleis zonder trappen noemde, is de verbreiding van hetzelve, nogtans, voor de Nationale huishoudkunde zeer bevorderlijk geweest, en heeft ons de gebreken van het koopmans-stelsel in zijn volle licht, en de heilzame werking aangetoond, welke overal uit de vrijheid van handel, zoo bevorderend voor den Nationalen welvaart, blijkbaar is.

PHYSIOLOGIE. De leer van den gezonden staat der werktuigelijke deelen van 's menschen ligchaam, de bijzondere verrigtingen derzelve enz. Zij berust in de eerste plaats op de kennis van deszelfs deelen (ontleedkunde), en bevat vervolgens de leer van het nut derzelve. Dikwijls kan men den gezonden staat van 's menschen ligchaam alleen uit den vorm opmaken, zoo als aan vele uitwendige deelen; maar ook somtijds alleen door proeven en waarnemingen van ziekelijke veranderingen, omdat deze altijd, volgens ligchamelijke wetten, de ziekten voorafgaan; of ook wel door waarnemingen aan dieren, die niet uit zoo vele werktuigen, als de mensch, zijn zamengesteld, en waarin men het eigendommelijke van het waar te nemen deel zoo veel te gemakkelijker kan leeren kennen. Uit alle deze verzamelde waarnemingen besluit de Physiologie tot de oorzaken van den gezonden staat van het menschelijk ligchaam, die werktuigelijk (zoo als de beweging der vaste deelen), waterleikundig, (gelijk die, van het het bloed), scheidkundig (zoo als de afzondering der vochten, de spijsvertering enz.) zijn kunnen. Zij tracht alle deze bijzondere, aan elkander ondergeschikte, wetten onder één gezigtpunt te brengen, en uit hetzelve, als eene algemeene wet, alle verschijnsels van het ligchaam te verklaren, zoo wel de algemeene, (prikkelbaarheid, gevoeligheid) welke aan alle deelen, als de bijzondere, die alleen aan afzonderlijke deelen eigen zijn. Door deze ontwikkeling der algemeene en bijzondere wetten van werking der menschelijke natuur, verspreidt de Physiologie licht over het ontstaan der ziekten, en wordt derhalve de grondslag der geheele geneeskunst, om dat zij de theorie der ziekten-leer, en dus ook de leer der geneesmiddelen in zich bevat. — Men zie voorts WILBRANDS *Physiologie des Menschen*, *Giessen* 1815; HILDEBRANTS *Lehrbuch der Physiologie*, van HOHNBAUM, *Erlangen* 1817 en anderen.

PIASTER. Eigenlijk eene Spaansche zilveren munt, doende 8 zilveren realen (waarom zij ook meermalen een *stuk van achten* genoemd wordt), of omtrent een rijksdaalder. De Piaster werd het eerst in *Spanje*, doch wordt tegenwoordig in verscheidene andere landen van *Europa*, geslagen. Zelfs heeft men Turksche Piasters.

PICART. (BERNARD) Deze beroemde teekenaar en plaatsnijder werd te *Parijs* geboren; ontving het eerste onderwijs van zijnen vader; oefende zich vervolgens in de teekenkunst aan de akademie, en voorts

in de vergezigt- en bouwkunde onder SEBASTIAN LE CLERC. Reeds had hij eenen grooten naam verworven, toen zijne gehechtheid aan de Protestantsche leer hem bewoog, om zich te *Amsterdam* neder te zetten, waar hij ook in 1733, in den ouderdom van 60 jaar, zijne dagen eindigde. De hoofdbezigheid van PICART bestond in het in het koper brengen van platen voor de boekverkoopers, waarin weinige hem evenaarden. De verzamelaars betalen zijne stukken tot hooge prijzen. Zijne grootste bestaan in: *Pièces antiques gravées*, in folio *Amst.* 1724, en *Cérémonies religieuses de tous les peuples du monde*, *Amst.* 1723 enz. 11 deel. in folio, van welk laatste werk in 1741, te *Parijs*, eene uitgave verschenen is in 9 deelen, waarvan echter de platen minder fraai zijn.

PICCINI. (NICOLO) Een algemeen bekend toonkunstenaar, te *Bari*, in het koningrijk *Napels*, in 1728 geboren. In 1742 bezocht hij het *Conversatorio di quofrio*, waar hij reeds, zonder eenige hulp, psalmen, motetten, oratoriën, en eindelijk eene geheele mis in muzijk bragt. In 1754 verliet hij, toegerust met eene volkomene kennis der muzijk, het conservatorie, sedert welken tijd zijn reeds verkregen roem zich eerlang verder uitbreidde. Hij werd naar *Rome* beroepen, en bragt hier in 1761 zijn algemeen beroemd zangspel: CECCHINO, of *la buona figlinola*, ten tooneele, en in het volgend jaar zijne *Olympiade*, die meer ernstig was, en waarvoor hij de luisterrijkste goedkeuring verwierf. Vijftien jaar was PICCINI de lieveling van het publiek, wanneer hij in ANSOSSI eenen mededinger kreeg. De mislukking van een zijner zangstukken veroorzaakte hem de diepste smart, zoodat hij in allerijl naar *Napels* terug keerde, en door eene ziekte overvallen werd. Eindelijk werd hij naar *Parijs* als componist beroepen, begaf zich in 1776 derwaarts, en bragt de *Roland* van QUINAULT in muzijk, welke 75 maal achtereen met de luidste toejuiching gespeeld werd. Op dit stuk volgde ATIJS, en in 1783 DIDO, welk laatste men algemeen voor een meesterstuk hield, en meer anderen. PICCINI had nu 15 jaar den smaak der *Parijzenaars* geleerd, toen hij ook den invloed der omwenteling moest ondervinden, en zich genoodzaakt zag, om in 1790, in den ouderdom van 62 jaar, zich van alle verbindtenissen los te rukken, en naar *Napels* terug te keeren, waar hem de koning een jaargeld bewilligde. Hij bragt nog voor de vasten van het volgende jaar het *Oratorium*, JONATHAN, in 3 deelen, in muzijk, en voor het tooneel het komieke zangspel *la Serva onorata*, doch haalde zich, door zijne onvoorzigtige uitdrukkingen, omtrent de toen plaats hebbende grondbeginsels, allerlei vervolgingen op den hals, tot dat hij eindelijk in 1798 door den beroemden zanger DAVID te *Venetie* geplaatst werd. Hij verkreeg passen derwaarts, en bediende zich van deze gelegenheid, om naar *Frankrijk* terug te keeren, waar zijne vrienden hem een jaargeld van 2.400 frank bezorgden. Dan, zijne krachten waren door alle de doorgestane angsten en bekommernissen zoo zeer uitgeput,

dat

dat hij er eindelijk, te *Pasfy*, in 1800 onder bezweek. De ftukken van PICCINI onderfcheidden zich door rijkheid in vinding, zuiverheid van harmonie, en een vloeijend en teeder gezang. Ook is hij de eerfte geweest, die de *aria's* in de manier der *rondo* heeft begonnen te bearbeiden.

PICHEGRU. (CHARLES) Een beroemd Fransch veldheer. Hij werd in 1761 te *Arbois*, in *Franfche Comté*, uit behoeftige', doch zeer geachte ouders, geboren, en in het collegie aldaar in een klooster opgevoed. Naderhand beoefende hij in het collegie te *Brienne* de wijsbegeerte en wiskunde; doch verkoos weldra den krijgsdienst. In 1783 klom hij bij het eerfte artillerij-regiment, door zijn goed gedrag en zijne kunde, tot fergeant op; en hooger konde het een man van burgerlijke afkomst, onder de koninklijke regering, niet brengen, alzoo de overige posten bij het krijgswezen alleen voor den adel waren. Na dat hij vooraf eenen togt naar *Amerika* gedaan, en bij die gelegenheid alles geleerd had, wat tot den zee-oorlog behoorde, verkreeg hij in 1792 het bevel over een bataillon Nationale garden; kwam vervolgens bij den generalen ftaf van het Rijnleger onder den veldheer CUSTINE, en klom in 1793 tot opperbevelhebber van hetzelve op. Hij bleef bij dit leger echter niet lang; maar werd, na dat hij *Landau* ontzet had, in 1794, bij het Noordelijk leger, en dat van de *Samber* en *Maas* geroepen. Een, door de Conventie bevolen, aanval op het vijandelijk centrum viel wel niet gelukkig uit; doch hij tastte vervolgens de verbondene mogendheden in den flank aan; terwijl hij een gedeelte van zijn leger tegen *West-Vlaanderen* liet voortrukken. *Kortrijk* werd door hem genomen, en de Oostenrijkfche veldheer CLAIRFAIT terug gedreven. Hierop floeg hij het vereenigd leger van den hertog van *York* en den prins van COBURG, tusfchen *Menen* en *Kortrijk*; belegerde *Iperen*, en floeg genoemden veldheer, in 2 onderfcheidene gevechten, in Zomerm. 1794, zoodat hij aan zijne overwinnende wapenen *Iperen*, met geheel *West-Vlaanderen*, moest overlaten. Na de overwinning van JOURDAN bij *Fleurus*, ging PICHEGRU, bij *Oudenaarde*, over de *Schelde*, fcheidde CLERFAIT van het Engelfche leger; belette hem den teruggtogt naar *Brusfel*, en floeg hem in onderfcheidene gevechten. *Brugge*, *Ostende*, *Gent*, en *Oudenaarde* werden door hem genomen; *Nieuwpoort* en *Sluis* liet hij belegeren, en *Condé*, *Landreci*, *Valenciennes*, door den vijand genomen, insluiten: hij rukte zelf tot *Mechelen* voort; verjaagde de *Engelfchen* en *Hollanders* uit hunne verfchanfingen, en nam *Antwerpen*; drong in Herfstm. 1794 de *Engelfchen* over de *Maas*, en veroverde het voor onbedwingbaar gehouden *'s Hertogenbosch*. In de daarop volgende maand floeg hij de *Engelfchen* bij *Putlach*; berende *Grave*; bezette *Hulst*, *Axel*, *Sas van Gent*, en in Slagtm. *Nijmegen*. Hij ontweek het wreed bevel der Conventie, om geenen Engelschman pardon te fchenken, en de bezettingen van *Condé*, *Valenciennes*, *Landrecy* en *Quesnoi* over de

kling

kling te doen ſpringen, indien zij zich niet binnen 24 uur overgaven, door dit bevel eerst dan aan de bezettingen bekend te maken, wanneer alle tegenſtand te vergeefsch was. In *'s Hertogenbosch* bevonden zich onder de bezetting, die zich op haar woord van eer krijgsgevangen gegeven hadden, 600 *Engelſchen*, die door de vergunning van een aantal bedekte wagens, bij dien aftogt, gered werden.

Toen in Winterm. 1794 de *Maas* en *Waal* waren toegevrozen, trok hij met het leger, ſchoon aan alles, zelfs aan kleeding gebrek hebbende, over laatstgenoemde rivier; nam *Grave*, *Bommel*, het fort *St. Andries* ſtormenderhand in, en berende *Breda*, waarop het Hollandſche leger uit elkander ging; de hertog van YORK van de verdediging van *Holland* afzag; de ſtadhouder naar *Engeland* week, en PICHEGRU, midden door ijsvelden, in het hart van *Holland* trok. In Lentem. 1795 verkreeg hij het bevel over het Rijn- en Moezel-leger, en behield tevens het beſtuur over het Noordelijke onder MOREAU, en dat van de *Maas* onder JOURDAN. Dan, hij werd kort daarna naar *Parijs* geroepen, en tot bevelhebber der Parijſche garde tegen de Terroristen benoemd. Hier de rust herſteld hebbende, keerde hij naar het leger terug; doch thans ſcheen hij aan de inſtandhouding der republiek te wanhopen, en meer tot de herſtelling der BOURBONS te neigen. CONDÉ, die toen met zijn leger in *Brisgau* ſtond, bewerkte eene onderhandeling met PICHEGRU; doch het Uitvoerend bewind, ſpoedig vernemende, dat hij met den vijand geheime briefwisſeling hield, riep hem in 1796 van het leger terug, en bood hem een gezantſchap naar *Zweden* aan; doch hij wees dit van de hand, en vertrok naar *Arbois*, waar hij zich, in den ſchoot zijner familie, aan de wetenſchappen toewijdde. Bij alle zijne overwinningen had hij, voor zich zelven, zoo weinig voordeel behaald, dat hij zijne paarden en veldtuig verkoopen moest, om te kunnen leven.

Ondertusſchen ſtond hij in zulk eene algemeene achting, dat hij in 1797 door het departement de *Opper-Saone* in het Wetgevend ligchaam verkozen, en eenparig door den raad van 500 tot voorzitter benoemd werd. Hier ſchijnt PICHEGRU zich bij de partij gevoegd te hebben, die de herſtelling der BOURBONS beoogden. Hij ſtelde den Wetgevenden raad eene hervorming der Nationale garden voor, waarſchijnlijk, om de herſtelling der monarchie te begunſtigen; doch het *Directoire* liet troepen van het leger van de *Sambre* en *Maas* naar *Parijs* trekken, waarop de omwenteling van Herfstm. 1797 volgde, waarbij PICHEGRU en anderen gevat werden. Het *Directoire* maakte zijne briefwisſeling met de Oostenrijkſche veldheeren en den prins van CONDÉ bekend, en PICHEGRU werd met zijne vrienden naar *Cayenne* verwezen; doch hij ontſnapte, 8 maanden na zijne komst aldaar, met 7 zijner ongelukkige lotgenooten; week naar *Paramaribo*, van daar naar *Engeland*, waar hij nu openlijk voor een' tegenſtander van het Franſche bewind uitkwam, en vertrok in 1799 naar *Duitschland*. Na den terugtogt der *Rusſen* werd hij door de agenten van

BU-

BUONAPARTE vervolgd, weshalve hij weder naar *Engeland* vlugtte, waar hij tot in 1804 bleef. Hier beraamde hij met GEORGE CADOUBAL en andere koningsgezinden, het plan tot den val van BUONAPARTE, waartoe zij heimelijk naar de Fransche kust overstaken; doch hun ontwerp werd door QUEREL en andere medepligtigen ontdekt, en PICHEGRU eindelijk te *Parijs*, in het huis van eenen koopman LE BLANC, des nachts van den 28 van Sprokkelm. gevat, en voor den staatsraad REAL gebragt, waar hij alles ontkende, inzonderheid wat MOREAU betrof. Hierop werd hij naar den tempel gebragt, en verklaarde in onderscheidene verhooren, zonder den minsten schroom, „ dat hij een vijand was van BUONAPARTE, die zijn vaderland in het verderf wilde storten, en hij, zijn verlangen niet meer kunnende onderdrukken, en het belasteren van zijnen naam moede, naar *Frankrijk* was gekomen;" doch hij weigerde het protokol te teekenen. Het proces tegen MOREAU en GEORGE werd hierop voortgezet, toen de regering onverwacht bekend maakte, „ dat PICHEGRU, daar hij tusschen zijne misdaad en het schavot geenen uitweg zag, zich in zijne gevangenis, op den 5den van Grasm. 1804, met eenen zijden halsdoek verwurgd had." Zijn lijk werd voor eenen ieder ten toon gesteld; doch het zonderlinge van zijnen dood kwam velen verdacht voor. — In 1815 beval LODEWIJK XVIII eene beeldzuil in marmer voor hem opterigten.

PICHLER, of PICKLER. (GIOVANNI) Een beroemd steensnijder, die te *Napels* in 1734 geboren werd, en in 1790 te *Rome* stierf. Alhoewel hij het insgelijks in het schilderen met olieverf zeer ver gebragt had, was echter de steen-graveerkunst zijne hoofdstudie, waarin hij den grootsten roem behaalde. Hij sneed cameën en diepe steenen, en werkte, gelijk alle groote meesters aan den rand (*au touret*) met diamant-poeijer, in plaats van met den *Amaril*. Een zijner meest beroemde werken is een diep gesneden *Centaurus*, dien hij voor den zegelring van den dichter METASTASIO vervaardigde.

PIEMONT. Een vorstendom in *Italië*, tot het koningrijk *Sardinië* behoorende; bevattende 1,400,000 inwoners. Het graafschap *Nizza* en de hertogdommen *Milaan* (het Sardinisch gedeelte) en *Montferrat* behooren sedert 1814 tot hetzelve, en het geheel is tegenwoordig in 26 provincien verdeeld. *Piemont* ontleent zijnen naam van deszelfs ligging aan den voet van hooge bergen; want tegen *Wallis* liggen de *Appenijnen*, en van den kant van *Savoije* en *Frankrijk* de *Greysche* en *Cottische Alpen*, met den hoogen *Montblanc*, den kleinen *Bernhard*, den *Mont-Cenis* en *Montevifo*, waaruit de rivier de *Po* ontspringt, die de hoofdrivier des lands is, in welke zich aan beide kanten alle overige rivieren van hetzelve uitstorten. Ten Zuiden aan de grenzen van *Nizza* strekken zich de *Zee-Alpen* uit, zoodat *Piemont*, aan de Noord- en Westzijde, door de hoogste *Alpen* is ingesloten, en voor een gedeelte met bergketens bedekt. Van deze bergketens tot in het midden des lands vindt men lagere bergen, en einde-

delijk heuvels, die in vlakten uitloopen. Het midden des lands, waardoor de *Po* ſtroomt, is het laagſte en vlakſte: bergen, heuvelen en dalen wisſelen hier elkander af, en deze ſtreken zijn ongemeen vruchtbaar in wijn, olie, ooft, allerlei granen, hennep, kastanjes, olijven enz. De zijde-teelt is nergens in geheel *Italië* zoo ſterk als in *Piemont*, waar jaarlijks 22 millioen Piemonteſche *liere* aan zijde gewonnen wordt, welke meestal ruw wordt buiten 's lands gezonden. Aan de Noordelijke, Westelijke en Zuidelijke grenzen vindt men boschrijke bergen en heuvels, welke het middelſte gedeelte des lands van hout voorzien, waaraan hier gebrek is. Behalve met den landbouw, de vee- en zijde-teelt, houden zich ook de inwoners onledig met fabrijken en manufakturen, inzonderheid in zijden-, linnen- en wollenſtoffen. Zij zijn vlijtig en ſchrander, en belijden den Roomsch-Katholijken godsdienst; behalve omtrent 20,000 *Waldenzen*, die in ruwe onvruchtbare dalen, en aan den voet der *Alpen* wonen. De hoofdſtad van *Piemont* en den geheelen Sardiniſchen ſtaat is *Turin*.

PIEZOMETER. Een werktuig, om de zamenpersbaarheid van het water te bepalen, door den heer J. Perkins uitgevonden; beſtaande in een' kleinen metalen cilinder, in een deel zijner uitgeſtrektheid dermate afgeplat, dat hij aan de uitzetting kan wederſtand bieden. Hij is geſloten en ondoordringbaar voor het water aan het onderſte, doch aan het bovenſte einde is eene kleine opening, door eene zeer beweegbare klep geſloten, die naar binnen opengaat. Dit werktuig, door deszelfs uitvinder *Piezometre* genoemd, geheel met water gevuld zijnde, waarvan het gewigt naauwkeurig was opgenomen, plaatſte hij in eene waterpers, en onderwierp het aan eene drukking gelijk aan 327 dampkringen. Toen men het er uithaalde en woog bevond men, dat er een aanwas van water plaats had van 3, 5 op het honderd, waaruit de heer Perkins beſloot, dat de zamenperſing van 100 dampkringen 1 prC. bedroeg. De heer Roget meende te kunnen verzekeren, dat er in deze berekening eene groote fout plaats had, en de zamenperſing veel minder was, dan Perkins vastſtelde. Hij ſchat haar ſlechts op $\frac{1}{212,36}$, of een weinig minder, dan een half op het honderd, hetgeen hij meent, dat duidelijker blijkt wanneer men de hoogte der zetmaat (*module*) van de veerkracht des waters berekend, welke 750,000 voet is; doch die, volgens de juist berekende proefnemingen van Perkins, 743,260 voet zoude bedragen, zoodat het verſchil niet boven een honderdſte gaan zou: eene overeenkomst, die ſlechts ten voordeele van de naauwkeurige proeven des laatſten zijn kan.

PIGALLE. (Jean Baptiste) Een uitſtekend Fransch beeldhouwer, te *Parijs* geboren. Hij bezocht *Italië*; arbeidde 3 jaar te *Rome*, en ging vervolgens eerst naar *Lyon*, waar hij het model tot het ſtandbeeld van Mercurius voltooide, hetgeen hij naar *Parijs* mede bragt, en algemeen bewonderd werd. In 1744 trad hij hier in de akademie

van

van schilder- en beeldhouwkunde, en vervaardigde nu, nadat hij zijnen MERCURIUS in marmer voltooid had, eene VENUS als een tegenstuk, welke beide standbeelden door LODEWIJK XV aan den koning van *Pruissen* geschonken werden. Het *Mausoleum* voor den maarschalk van *Sakse*, door zijne hand vervaardigd, plaatst hem onder de grootste meesters van *Frankrijk*, en was oorzaak, dat ook het beitelen van het gedenkteeken, dat de stad *Rheims* voor LODEWIJK XV liet oprigten, aan hem werd opgedragen. Het gedenkstuk voor den maarschalk van *Sakse* werd eerst in 1776 te *Straatsburg* opgerigt, bij welke gelegenheid hij *Berlijn* bezocht, om den grooten FREDRIK te zien, en tevens nog eens zijne standbeelden te beschouwen. In 1789 arbeidde hij aan het groote gedenkteeken voor den graaf HARCOURT. Zijn laatste werk was een meisje, hetwelk eenen doorn uit den voet trekt, en welk standbeeld, zoowel als dat van eenen kleinen knaap met eene vogelkouw, waaruit de vogel ontsnapt is, wegens derzelver schoonheid ten hoogste bewonderd werden. PIGALLE, die als kunstenaar alles aan zijne vlijtige beoefening te danken had, bezat een edelmoedig en milddadig karakter, en stierf in 1785 als rector en kanselier der akademie.

PIJNBANK. Dit barbaarsche dwangmiddel, om verdachte personen, door der vreesselijkste ligchaams-smarten, de bekentenis eener misdaad af te persen, vindt men reeds bij oude volken. In het vrije *Griekenland* en de oude Romeinsche staten werd de, op het eiland *Rhodus* en in *Athene* het eerst ingevoerde, Pijnbank alleen bij slaven aangewend, en slechts tirannen bedienden zich van dezelve ook bij vrij geborenen. In *Duitschland* vindt men, reeds in de Salische, Bourgondische en andere oude wetten, sporen van dit wreedaardig dwangmiddel, hetgeen, alhoewel naderhand door de *Ordaliën* (*zie aldaar*) vervangen wordende, echter in de 15de eeuw, weder werd ingevoerd; doch ook alleen omtrent dienstbaren werd in het werk gesteld; terwijl men de *Ordaliën* omtrent de vrijen behield. Na het ophouden der laatste en het toenemend aanzien van het vreemde regt, werd echter de Pijnbank ook tot de vrijen uitgestrekt, en hield sedert tot in de jongste tijden stand, wanneer zij genoegzaam in alle Europische landen of regtstreeks afgeschaft werd, of langzamerhand in onbruik geraakt is, op grond, dat zij somtijds bij onschuldigen werd aangewend, die of onder de folteringen stierven, of ten minste verminkt werden. De helsche werktuigen, waarvan men zich ter pijniging bediende, waren overal niet dezelfde: over het algemeen echter gebruikte men duim-, been-, en scheenschroeven, het koord en de ladder, met of zonder scherpe punten, waarop de lijders gebonden, en ijsselijk uitgerekt werden, en anderen. Dat dit barbaarsche dwangmiddel zeer onzeker was, om de waarheid te ontdekken, zagen reeds de *Romeinen* in, die er hierom met de grootste omzigtigheid gebruik van maakten. De markies CESARE DE BECCARIA heeft door zijn schrift: *dei de litti e delle pene*, *Napels* 1764, ter afschaffing

fing van de Pijnbank veel bijgedragen, en de paufelijke regering bepaalde den 20ften van Hooim. 1815, dat zij, zoo wel als eene proeve, om de waarheid te onderzoeken, als met oogmerk, om te ftraffen, afgefchaft zoude blijven. Alleen in *Spanje* werd dezelve, in 1816, door FERDINAND VII weder ingevoerd.

PIJNBOOM. (*Pinus*) Deze boomfoort maakt in het ftelfel van LINNEUS de 9de orde van de 21fte klasfe uit, en bevat alle die boomen, wier bladen de gedaante van naalden hebben, en wier vrucht uit harde, houtachtige nooten, met over elkander liggende fchubben bedekt, beftaat, onder ieder van welke twee, van vleugels voorziene zaadkorrels verborgen liggen. De mannelijke en vrouwelijke bloefems, fchoon afgefcheiden, ftaan op éénen ftam, en hebben geene kroon. Zij zitten in eenen vierbladigen kelk; terwijl het katje, hetwelk de vrouwelijke bloefem vormt, uit fpitfe fchubben beftaat, waarvan ieder twee bloemen heeft. Men kent 30 foorten van Pijnboomen, welke wederom in de 4 volgende familiën verdeeld worden, als:

1. Pijnboomen, *waarvan de naalden in boschjes en bij elkander ftaan*, zoo als de *Larix*, (*Pinus Larix*), welke voor masten en timmerhout gefchikt is, waarvan de bast tot looijen gebruikt, en uit welks ftam, op het Tijrolfche gebergte, de zoogenoemde Venetiaanfche terpentijn verzameld wordt. Hij kan in 100 jaar eene hoogte van 120 voet bereiken. En de *Ceder* (P. *Cedrus*), in *Azië*, op de bergen *Libanon* en *Taurus* te huis behoorende. Zijn ftam heeft fomtijds 50 voet in den omtrek, en zijne takken zijn zeer zwaar. Men wil, dat hij 2,000 jaar oud kan worden. Deszelfs hout is fijn, vast, van eenen aangenamen geur, en bijna onverganklijk.

2. Pijnboomen *met 2 tot 5 naalden uit ééne fchede*, als: (*a*) de *wilde Pijnboom*, of *Schotfche fpar* (*Pinus fylvestris*), een der gemeenfte boomen in de Noordelijke deelen der oude wereld, ook veel in onze *Nederlanden* voorkomende. Hij groeit in 100 jaar tot de hoogte van 70 tot 80 voet, kan fterkere koude dan de mastpijn verduren, en levert den gemeenen terpentijn op, die door opdrooging in hars overgaat. In de Noordelijke landen wordt hij gebruikt, om er teer uit te branden, terwijl de *Laplanders* van den binnenften witten bast brood bakken. Zijn hout is het duurzaam greenen hout, waarvan, volgens TURNER's *Gezantfchaps reis* naar *Tibet en Bontan*, eene brug te *Orian-Dipoor* gebouwd is, die meer dan ééne eeuw aan alle de nadeelen van het luchtgeftel is blootgefteld geweest, zonder dat men eenig kenmerk van verval konde befpeuren. (*b*) De *kromhoutboom* (P. *Montana*), op het *Reuzen-gebergte*, de *Karpaten*, in *Zwitferland* enz. groeijende, levert den kromhouts-olie, almede uit de punten der takken zweetende balfem. En (*c*) De *Zilvernoot-pijn* of *Rusfifche ceder* (P. *Cembra*), in *Siberië*, op de *Alpen* en *Karpaten* gevonden wordende, met kegelvormige zaadkorrels, die men als amandelen eet, of waaruit olie geperst wordt. Uit de harsachtige deelen der jonge takken wint men in *Hongarije* den Karpatifchen balfem.

3. Pijnboomen *met breede, enkelde naalden, die, als tanden van eenen kam, aan beide zijden, van de takken staan.* Hieronder behooren: (*a*) De *Mastpijn*, of *sparrenboom* (P. *Abies*), in het Noordelijk *Europa* en *Azië*. Hij dient tot masten; bereikt wel de hoogte van 150 voet en den ouderdom van 160 jaar. Zijn hout wordt door de draaijers, tot fioolen, klankbodems enz. gebruikt, en de bast en vruchten leveren den gemeenen terpentijn op. (*b*) De *Noord-Amerikasche Balsem-spar*, die den balsem van *Gilead* levert, en (*c*) de *Scheerlings-spar* (P. *Canadenses*). En 4. Pijnboomen, *met stijve, smalle, rondom de takken staande naalden*, als: (*a*) De *Vuren-* of *Zilverpijn* (*Pinus picea*), waarvan de bast dient tot het bereiden van huiden, en het dikke, taaije sap, *wilde wierook* genoemd, aangestoken zijnde, eenen reuk van echten wierook van zich geeft. Alle 3 of 4 jaar wordt de boom opengereten; levert 40 tot 50 pond hars, waarvan men pek bereidt; en groeit tot omtrent 100 voet hoog, en wordt even zoo vele jaren oud. (*b*) De *Noord-Amerikasche zwarte en witte spar* (P. *Mariana et Laxa*). — Over het algemeen vorderen alle soorten van Pijnboomen eenen min of meer zandigen, goeden grond, en zijn drassige, moerige, natte, en dorre zandgronden voor hunnen wasdom niet geschikt.

PIJP. Een wijnvat, of wijnmaat in *Spanje*, gewoonlijk 5 emmers of 300 maat bevattende. In *Dantzig* houdt eene Pijp Spaansche wijn 2 aam; doch eene Pijp *Sec* 3 aam of 12 ankers.

PIJP-AARDE. Eene kleisoort van eenen zeer fijnen, witten, taaijen en smeltbaren aard, zonder vermenging van kalk- of ijzer-deelen, waardoor de daaruit bereide voorwerpen wit blijven, en zelfs door branding witter worden, weinig inkrimpen en aan geene vloeijing onderhevig zijn. Voorheen werd de Pijpaarde voor ballast aangevoerd; doch thans wordt zij in *Keulen*, *Luikerland* en *Braband* opgekocht, en gedroogd, in vaten van 460 pond, aan ons gezonden.

PIJPEN-BAKKERIJ. Deze vaderlandsche kunst wordt op de volgende wijze uitgeoefend. De pijp-aarde wordt in water ontbonden, en zoo dikwijls door fijne zeven gegoten, dat zij van alle zand, steentjes en andere vreemde deelen bevrijd is. Vervolgens wel gekneed en weder tot eene behoorlijke vastheid gebragt zijnde, wordt zij in stukjes afgedeeld, die genoegzaam voor eene pijp zijn, en ter lengte van den steel worden uitgerold, waaraan men een klein kluitje klei voor den kop laat zitten. Hierop worden deze ruwe uitgerolde pijpen naar den vormer gebragt, die dezelve in eenen koperen, met lijnolie bestreken vorm, uit 2 stukken bestaande, legt, nadat hij alvorens een lang, glad ijzerdraad, al draaijende, door den steel heeft gestoken. De vorm, door eene schroef sterk aangedrukt zijnde, steekt of drukt hij een ovaal, rond stift in de opening van den vorm, waardoor de overtollige klei wordt uitgedreven, en er juist zoo veel zitten blijft, als de pijpekop dikte moet hebben. Hier na haalt hij het

stift

ſtift weder uit den kop, drijft het ijzerdraad in den ſteel voorwaarts, en ſteekt dus het gat tot in den kop door, waarna hij er het ijzerdraad uithaalt, en de nu wel gemaakte pijp er uitneemt. Zoodra nu de pijpen zoo ver gereed zijn, worden zij gefatſoeneerd: de overbodige klei wordt door een mesje weggenomen; de randen van den kop worden effen en rond gemaakt; het gekarteld randje wordt, door eenen gekartelden hoorn, of ijzeren dopje, er aangebragt; de pijpen worden door een agaten, of ander zeer glad, ſtiftje, gepolijst, en eindelijk wordt door den ſtempelaar het merk van de Pijpemakerij achter op het knopje gezet. De pijpen, nu zoo ver gereed zijnde, worden naast elkander op planken gelegd, en aan de zon, of in den winter bij den kagchel gedroogd, waarna zij in eenen ſteenen pot, de gedaante van een ſuikerbrood hebbende, met den kop naar beneden zoo gezet worden, dat de ſteelen in een punt zamen loopen. De potten alzoo gevuld zijnde, legt men rondom den top eenen ring van klei, opdat de pijpen niet zouden afglijden, laat dezelve alsdan in eenen daartoe ingerigten, zeer heeten, oven 14 uur bakken. Nadat de pijpen in den oven bekoeld zijn, worden zij er uitgenomen, met een vernis, uit eene ontbinding van Draganth-gom, witte zeep, wit was en water beſtaande, overtrokken, en daarna met eenen doek afgewreven; welke laatſte bewerking noodig is, om te beletten, dat de pijpen niet aan de lippen kleven.

PIJRMONT. Een voormalig graafſchap, thans ambt, in het vorſtendom van *Waldek*, 3 uur van de *Wezer* gelegen, tusſchen het vorſtendom *Lippe-Detmold*, het Pruisſisch *Minden*, en de Hanoverſche provincie *Calenberg*. Het is een bergachtig land, waardoor de *Emmer* ſtroomt, hetgeen ééne ſtad, 10 dorpen, en 4,500, meestal Evangeliſche Lutherſche, inwoners bevat, die zich met den landbouw en veeteelt onledig houden. Ook is er nog een zoutwerk voorhanden. De hoofdſtad van denzelfden naam is open, welgebouwd, bevat 2,000 inwoners, en ligt aan den *Emmer*, aan het noordeinde van een bekoorlijk dal. Zij is inzonderheid beroemd door hare uitmuntende, verſterkende minerale bronnen en baden, van welke laatſten jaarlijks meer dan 1500 perſonen gebruik maken. De hoofdbron, oudtijds de *heilige bron* genoemd, bevat klaar en kristal helder water in eene ſteenen kom, en heeft tot ſieraad en dekking een achtkant gebouw. Dit water heeft eenen geestigen, wijnzuren, verkwikkenden ſmaak; bezit reeds vele eeuwen den voorrang boven alle andere bekende ſtaalwateren; bevriest nooit, en wordt jaarlijks naar alle deelen der wereld verzonden, zonder veel van zijne vlugtige beſtanddeelen te verliezen. — Onder de voortreffelijke inrigtingen tot genoegen en vermaak der badgasten behoort inzonderheid de groote laan, die midden door de ſtad loopt, 500 ſchreden lang, 40 breed, en met vier rijen hooge linde-boomen beplant is. Aan derzelver eene einde vindt men eene fontein, aan het andere het bronhuis; aan beide zijden den ſchouwburg, het koffijhuis, en de groote en kleine

 dans-

danszaal; voorts vindt men hier verfcheidene andere gebouwen, en een groot aantal modewinkels. Niet ver van de laan ligt het groote badhuis, hetgeen 140, naar den fmaak, ingerigte, vertrekken bevat, waar, in de benedenfte verdieping van hetzelve, fchoone ruime baden gevonden worden, waarvan men in marmer, tin, aardewerk of hout gebruik kan maken. Sints 1809 is bij het zoutwerk ook nog een badhuis gebouwd geworden, om zich van de minerale zoutbronnen te kunnen bedienen. — De omftreken van *Pijrmont* leveren verfcheidene merkwaardigheden op, als: 1 het flot, federt 1809 het verblijf van den regerenden vorst, met zijne fraaije *Salon*, die door middel eener vliegende brug over de gracht met het nieuw aangelegd Engelsch bosch vereenigd is. 2. De *Koningsberg*, aldus genoemd naar FREDERIK II van *Pruisfen*, die zich, gedurende zijn verblijf alhier, dagelijks op denzelven bevond, en de bronnen gebruikte, en onder welks eerwaardige lommerrijke eiken men een marmeren gedenkteeken voor hem heeft opgerigt. 3. De Dampgrot, in welke uit de reten der fteenen eenen verftikkenden damp dringt: die, welke, uit den grond komt, klimt gewoonlijk tot 3 voet hoog; doch, bij zware hitte, Oostenwind of fchoon, helder weder, vervult hij fomtijds de geheele grot, wanneer men zich fpoedig uit dezelve moet verwijderen, wil men niet levenloos nedervallen. En eindelijk 4. de kleine kwakers-kolonie, *Friedensthal*, in eene valei liggende, en waarin eene mesfen-fabrijk gevonden wordt.

PIKET. 1. Eene afdeeling krijgsvolk, ter onderfteuning der veldwachten beftemd, en welke hierom des nachts ook onder de wapenen moet blijven. En 2. een bekend kaartenfpel, hetgeen in het laatst der 14de eeuw, onder de regering van den bloohartigen koning KAREL VI, werd uitgevonden.

PINAS. Een lang, fmal en ligt vaartuig, met een vierkant, hoog achterfteven. Het voert 3 masten, en zeilt zeer fnel, alzoo men zich, behalve van zeilen, ook nog van riemen bedient.

PINDARUS. De ftoutfte lierdichter der *Grieken*. Hij werd in *Böetie* geboren omftreeks 520 jaar voor onze tijdrekening, en vervaardigde, behalve verfcheidene verloren geraakte gedichten, inzonderheid gezangen op de bekroonde overwinnaars in de Olympifche, Pythifche, Nemifche en Isthmifche wedfpelen. Er heerscht in dezelve eene kracht en verhevenheid van uitdrukking, en een dichtvuur, welke bezwaarlijk door eenig dichter zullen worden geëvenaard; doch ook juist hierom behoort er, om het fchoone en heerlijke zijner gezangen geheel te gevoelen, eene buitengewone kennis der Griekfche dichtkunde, en van zijnen eigenen, dichterlijken geest toe. Wanneer deze in vuur geraakte, ontfloeg hij zich van alle gewone regelen; zweefde, gelijk een arend, met zijnen held in de bovenfte gewesten, en fcheen hij de taal der goden te fpreken. Van deze uitmuntende gezangen bezitten wij nog een getal van 45, die alle in den Dorifchen tongval gezongen zijn. Derzelver uitgave

door

door WEST en WELSTEDT (*Oxfort* 1697 in fol.) verdient eene bijzondere onderfcheiding, gelijk ook de jongfte uitgave van HEIJNE, *Leipzig* 1817, enz. Zoo groot was de achting, waarin PINDARUS bij de *Grieken* ftond, dat ALEXANDER, toen hij *Thebe* te vuur en zwaard liet verwoesten, beval, dat 's dichters nog aanwezige woning en nakomelingen moesten gefpaard worden.

PINDUS. Een berg in *Griekenland*, tusfchen *Thesfalië* en *Macedonië* aan de eene, en *Epirus* en *Aetolië* aan de andere zijde. Hij was, gelijk de *Helikon* en *Parnasfus*, een zetel van APOLLO en de zang-godinnen, en heet tegenwoordig *Mezzovo.*

PINK. Eene foort van fnelzeilende fluiten en lastfchepen, van voren en achter even rond, met eenen vlakken bodem en dikken buik. Deze fchepen voeren omtrent 300 ton, en worden tot de vischvangst gebruikt.

PINKSTER. Dit godsdienstig feest, dat, zoo als bekend is, bij de Christenen op den 50ften dag na Pafchen gevierd wordt, ter gedachtenis van de Uitftorting van den Heiligen Geest over de Apostelen van JEZUS, wordt bij de *Israëliten* het *Feest der weken* genoemd, waarop zij God moesten danken voor de gewasfen des velds, en waarfchijnlijk ook gedachtenis vierden van de wetgeving op *Sinaï*. Het viel in 7 weken na Pafchen, en werd hierom, naar de Griekfche benaming *Pentecoste*, de 50fte beteekenende, *Pinkfter* genoemd. De viering van dit feest onder de Christenen werd in het jaar 305 op de kerkvergadering te *Elvira* in *Spanje*, vastgefteld.

PINSBEK, of *Similor*. Een naar goud gelijkend, fmeedbaar metaal, dat uit koper, en zeer zuivere zink wordt zamengefteld, en dikwijls zoo fchoon is, dat men het naauwelijks van goud kan onderfcheiden. Men gebruikt er toe koper-blik, hetgeen men gloeijend maakt, en vervolgens in een mengfel van 8 lood falpeter, 7 lood falmiak, 6 lood groenfpan, 8 lood keukenzout, 1 kan Urin, $\frac{1}{2}$ kan wijnazijn, en eene halve kan water oplost, hetgeen men zoo lang herhaalt tot men genoegzame koperflakken heeft. Men brengt deze met 3 deelen falpeter en 1 deel wijnfteen weder tot koper terug, en fmelt hiervan 16 lood in eenen pot, welke masfa, wanneer zij vloeibaar begint te worden, men met $\frac{7}{8}$ lood zink vermengt. Zoodra de zink begint te branden, wordt de ftof in eenen met vet beftreken vorm gegoten; volgens LEWIS verkrijgt men een naar goud gelijkend Pinsbek, wanneer men 8 deelen zink, 10 deelen koper en 1 deel ijzer onder elkander fmelt.

PIOMBINO. Een voorheen zeer bloeijend land en vorstendom in *Italië*, dat thans onder befcherming van *Toskane* ftaat, en tegen over *Elba*, tusfchen de distrikten van *Pifa* en *Siena*, langs de golf van *Fullonica* ligt. Het is 6 v. m. groot, en bevat omtrent 14,000 inwoners, die van een weinig landbouw, veeteelt en visfcherij beftaan. Het land is meestal moerasfig en dus ongezond. Het vorstendom behoort aan het huis LUDOVISI-BUANCAMPAGNI, dat ook een deel van het eiland *Elba* en

 het

het hertogdom *Sorxa* in *Napels* heeft. De hoofdftad van denzelfden naam heeft 1150 inwoners, die in de visfcherij en handel hun beltaan vinden. Er is een fort en eene haven van weinig belang.

PIONNIERS. Zoo noemt men in het krijgswezen een bijzonder corps van manfchappen, ook fchansgravers genoemd, hetwelk inzonderheid bij een leger gebruikt wordt, om de wegen te verbeteren, verfchanfingen en loopgraven aan te leggen, en foortgelijken arbeid te verrigten. Zij zijn in verfcheidene bijzondere afdeelingen verdeeld, als: fappeurs, mineurs en pontoniers.

PIRAMIDE. Eene fpits toeloopende zuil: in de meetkunde een ligchaam, waarvan de grondvlakte een veelhoek uitmaakt, doch hetgeen van boven in een fpits uitloopt. De zijvlakten der Piramide zijn driehoeken, wier inhoud zich gemakkelijk laat vinden. De ligchamelijke inhoud eener Piramide is gelijk aan het derde gedeelte van een *prisma* (kantzuil), die met haar gelijken inhoud en gelijke hoogte heeft; wordende derzelver inhoud gevonden, door de grondvlakte met het derde deel der hoogte te vermenigvuldigen.

PIRAMIDEN. Zijn in de bouwkunde gebouwen, welke van de *Egyptenaren* afkomstig zijn, die den piramidalen vorm, volgens Herodotus, als een zinnebeeld van het menfchelijk leven befchouwden: de breede grondflag beteekende bij hen het begin, en het zamenloopen in één punt het einde van ons tegenwoordig aanwezen, weshalve zij zich ook bij begrafenisfen er van bedienden. De Piramiden zijn groote, vierkante gebouwen, die uit verfcheidene gangen en vertrekken beftaan. Zij hebben eene zeer breede grondvlakte; loopen langzaam fpitfer toe; eindigen in een volkomen fpits, of ook wel in een klein vierkant, en zijn met hunne vier zijden naar de vier hemelftreken gerigt. Van de beroemde *Egyptifche* Piramiden (want men vindt in *Babilonië*, *Indië* en elders ook foortgelijke gebouwen) zijn nog 5 groepen voorhanden, die te zamen een getal van 40 uitmaken, waarvan er nog 7 wel bewaard zijn gebleven. Zij ftaan bijna alle op hoogten tusfchen *Cairo* en *Medun*, in het land *Fajouw*, in eenen omtrek van 12 Duitfche mijlen, en zijn van verfchillende bouwftoffen, kalkfteen, bazalt, graniet enz. zamengefteld; doch zijn de afzonderlijke fteenklompen zoo kunstig zamen gevoegd, dat duizende van jaren deze gevaarten niet hebben kunnen verwoesten. De 3 grootfte Piramiden zijn door den Egyptifchen koning Cheops gebouwd, en bewaren, volgens Herodotus, zijn gebeente.

Omtrent het doel en de beftemming dezer merkwaardige gedenkftukken der oudheid zijn het de gefchiedfchrijvers niet eens. Sommige beweren, dat zij aan de zon of eenige andere godheid gewijd waren; volgens anderen dienden zij tot fterrenkundige waarnemingen; volgens Diderot ter bewaring en overlevering van gefchiedkundige berigten; terwijl nog anderen haren oorfprong alleen aan de trotschheid der Egyptifche koningen toefchrijven, of van gedachten zijn, dat zij of tot het vieren der Mysteriën, tot geheime zamenkomsten, of

tot

tot koren-magazijnen, bestemd waren. Het gewoon gevoelen, echter der ouden, en wel het waarschijnlijkste, is, dat zij tot begraafplaatsen dienden, omdat men niet alleen nog vele grafgewelven in derzelver nabijheid, maar ook in het achterste vertrek derzelve, gewoonlijk eene marmeren doodkist geplaatst vindt, uit welke laatste omstandigheid men opmaakt, dat de Piramiden, inzonderheid, tot begraafplaatsen van de lijken der Egyptische vorsten en grooten bestemd waren. Ten aanzien van de hoogte dezer gebouwen zijn de gevoelens niet minder verschillende. HERODOTUS bepaalt de hoogste van die van CHEOPS op 800, STRABO op 625 en DIODORUS op 600 voet; met welke laatste opgave de nieuwere geschiedschrijvers het meest overeenstemmen.

PISA. Eene der oudste en schoonste Italiaansche steden in *Toskane*, liggende in eene aangename vlakte, niet ver van de plaats, waar de *Arno* in zee valt. De luchtstreek is er tamelijk gezond, en zoo zacht, dat er bijna het geheele jaar de Lente heerscht. Voorheen telde deze stad, welker wallen in heerlijke wandeldreven herschapen zijn, 150,000, doch tegenwoordig naauwelijks 17,000 inwoners. De *Arno* verdeelt de stad in 2 bijna gelijke deelen, die door 3 bruggen met elkander verbonden zijn. De beide kaden (*Lungarno*) pronken met heerlijke gebouwen; de straten zijn meestal breed, regt, en zeer goed geplaveid; maar het tusschen dezelve groeijend gras is een treurig bewijs van hare ontvolking. Onder de kerkgebouwen behoort in de eerste plaats den Dom, in de 11de eeuw door eenen Griekschen bouwmeester gesticht; een eerbiedwekkend gebouw, dat rijk aan merkwaardigheden van allerlei aard is. Achter denzelven staat de beroemde hangende toren, welks top bijna 13 voet buiten de loodlijn ligt. Hij is geheel rond en van marmer, bestaat uit acht rijen zuilen boven elkander, en heeft de hoogte van 190 voet. Tegen over den Dom ligt het ronde, met fraaije zuilen versierde, en mede zeer oude *Battisterio*, en ter zijden, tusschen beiden, vindt men het beroemde *Campo Santo*, hetgeen men onder de grootste merkwaardigheden van kunst, in geheel *Italië*, kan tellen. Het is een oud kerkhof, waarvoor de aarde door de *Pisaners* uit *Jeruzalem* gehaald is, en dat door Gothische gaanderijen wordt ingesloten, waarvan de muren met schilderstukken *alfresco*, van de beroemdste meesters versierd zijn. Ook bevindt zich hier eene groote verzameling van Hetrurische en Romeinsche oudheden, bestaande uit urnen, sarkophagen enz. Onder de overige kerken verdienen nog onze opmerking de in den Gothischen smaak gebouwde *Madonna della spina*, en die van *St. Stephano*, welke in den nieuwen stijl gebouwd is; terwijl zich onder de overige gebouwen verscheidene paleizen, en de *Loggia de Mercanti* voordeelig onderscheiden. — Het ontbreekt *Pisa* geenszins aan wetenschappelijke inrigtingen en kunstverzamelingen. De universiteit is zeer oud, en kon te allen tijde op beroemde leeraars bogen: ook nog tegenwoordig maken VACCÄ, CIAMPI en

TANTINI er de fieraden van uit. De fterrenwacht en kruidtuin zijn in den besten ftaat. — Niet ver van de ftad, aan den voet van den berg *Giuliano*, liggen de Pifafche baden, uit 12 warme, zwavelhoudende bronnen beftaande, welke door groote, doelmatige gebouwen zijn ingefloten. — Voor het overige heeft *Pifa* genoegzaam geenen handel, en zeer weinige fabrijken. Er wordt veel olie gewonnen, welke die van *Lucca* genoegzaam evenaart. De velden en heuvels zijn wel bebouwd, en de marmer-groeven in de nabuurfchap behooren tot de fchoonfte in *Italië*.

PISANG. (*Mufa*) Dit fraai, palmaardig heestergewas, door LINNEUS in de 23fte klasfe *Polygamia*, orde *Monoecia*, geplaatst, wordt in *Azië*, *Afrika*, en de *West-Indië* gevonden, en onderfcheidt zich door zijne ongemeen groote bladen, die omtrent 10 voet lang en 2 breed zijn. De vruchten, Pifang-vijgen genoemd, welke in eenen druifvormigen tros groeijen, zijn zeer fmakelijk en verfrisfchend, en worden door de lands-bewoneren, op onderfcheidene wijze toebereid, zeer veel genuttigd. De bladeren dienen hun tot linnen, en worden ook tot dekking der huizen gebruikt. Voor het overige behoort deze boom tot de jaarlijkfche; doch draagt, met uitzondering van de Apen-Pifang (*Mufa Troglodytarum*), geen zaad; maar in het volgend jaar komen uit den wortel weder jonge planten te voorfchijn. Men kweekt de Pifang tegenwoordig ook in onze trekkasten.

PISISTRATUS. Een beroemd Atheensch burger, die 560 jaar voor onze tijdrekening leefde, en door list en geweld zich van de opperheerfchappij zijns vaderlands meester maakte. Hij was van edele afkomst, en zijn vader liet hem een aanzienlijk vermogen na. Zijn eerfte ftap in het openbare leven was, dat hij door zijne welfprekendheid de pogingen van SOLON (een zijner moederlijke bloedverwanten), om de *Atheners* tot de herovering van *Salamis* te bewegen, onderfteunde, en vervolgens dezen wetgever bij de gelukkige onderneming tegen dit eiland verzelde. — Eerzuchtig van aard, volgde hij het plan der ftaatkunde, hetgeen onder eene volksregering zoo dikwijls gelukt, om namelijk de lagere volksklasfe door innemende vriendelijkheid en onbeperkte milddadigheid aan zijne zijde te brengen. Hij verfchafte haar verlichting van lasten; opende zijne tuinen voor derzelver genoegen; vertrooste de zieken; liet hare dooden begraven, en vertoonde zich in zijne gefprekken als de handhaver der burgerlijke gelijkheid en volksregering. SOLON echter doorgrondde zijn listig gedrag, en gaf deswege zijne bezorgdheid te kennen, die ook weldra vervuld werd. PISISTRATUS verfcheen met eenige ligte wonden, welke hij zich zelven had toegebragt, op de markt, en vorderde luidkeels van zijne medeburgers hulp en befcherming tegen voorgewende vijanden, die hem, zoo als hij voorgaf, uit hoofde zijner verkleefdheid aan de volksregering, naar het leven ftonden. Men gaf hem, hoezeer SOLON er zich tegen verzettede, eene lijf-

wacht

wacht voor de veiligheid van zijn' perſoon, waardoor hij zich in het bezit van den burg van *Athene* ſtelde. Hij ontwapende hierop de menigte, en was nu meester van de ſtad; terwijl Solon zijn thans onderdrukt vaderland verliet.

Hoezeer Pisistratus door de wijze, op welke hij zich van de oppermagt meester maakte, zich het verwijt van gepleegd geweld op den hals haalde, bediende hij zich echter van deze magt in geenen deele als een tiran; want geen wettig vorst konde met meerder gematigdheid en grootere achting voor de belangen van zijn volk regeren, dan hij gedaan heeft. Intusſchen was zijn oppergezag nog niet genoeg verzekerd. Megakles en deszelfs aanhang bewerkten zijnen val, en hij moest de vlugt nemen; terwijl zijne goederen openlijk verkocht werden. Daar echter Megakles ſpoedig met zijne partij over hoop geraakte, zoo deed hij aan Pisistratus den voorſlag, om hem terug te zullen voeren, indien hij aan zijne dochter wilde huwen. De laatſte nam dit voorſtel dadelijk aan, en zijne terugkeering werd door list bewerkſtelligd. Pisistratus nam nu de dochter van Megakles tot zijne gemalin, met welke hij op eenen prachtigen wagen zijnen plegtigen intogt in de ſtad deed, en werd aanſtonds, zonder tegenſtand, weder in zijn gezag herſteld. Dan, de laatſte, zeer te onvrede, dat hij met zijne dochter niet als gade leefde, berokkende op nieuw tegen hem eene partij, welke aan Pisistratus zoo geducht ſcheen, dat hij zich vrijwillig naar *Erutria* begaf, alwaar hij zich met de opvoeding zijner zonen, welke hij reeds voor zijn huwelijk had, en de middelen bezig hield, om zijne heerſchappij weder door geweld te herkrijgen. Dit gelukte hem in het 11de jaar dezer zijner tweede ballingſchap, wanneer hij aan het hoofd van een leger *Attika* betrad, en onder de *Atheners*, die zijne vorige weldaden herdachten, vele aanhangers vond. Nadat hij de hem tegengezondene troepen verſtrooid had, trok hij de ſtad binnen, en maakte zich, zelfs zonder bloedvergieting, ten derden maal van het oppergebied meester. Hij ging voort met zijne voormalige zachte regering; doch nam, om de volkspartij te verzwakken, eenen maatregel, die in de gevolgen voor den ſtaat zeer nuttig was. Hij noodzaakte, namelijk, vele lediggangers, om de ſtad te verlaten, en de omliggende ſtreken te bebouwen, welke daardoor met korenlanden en olijfboomen bedekt werden. Door het 10de deel van ieders inkomen te vorderen, vermeerderde hij de ſtaats-inkomsten, welke hij aan de oprigting van prachtige openbare gebouwen beſteedde. Hij was voor het overige een groot vriend van kunsten en wetenſchappen, en *Griekenland* is aan hem de verzameling der gedichten van Homerus, en het aanleggen der eerſte openbare boekerij verſchuldigd. Wel weterde, hoe gehaat de tirannij zij, verborg hij zijne magt zorgvuldig onder het uitwendig aanzien van een gewoon burger; onderwierp zich, zoo als een ieder, aan de uitſpraak van den *Areopagus*, bij welke hij eens wegens moord werd aangeklaagd, en verdedigde zich

over het algemeen met zoo vele fchranderheid als zachtmoedigheid. Op deze wijze oefende PISISTRATUS zijn oppergezag, niet als een tiran, maar als een vader des vaderlands uit, hetwelk naauwelijks ooit zulk eene langdurige rust en welvaart genoot, dan gedurende zijne regering. Hij ftierf in het jaar 527 voor onze tijdrekening, en liet het opperbeftuur aan zijne zonen HIPPIAS en HIPPARCHUS over; doch die zich daarin niet wisten te handhaven.

PISO. Een bijnaam, dien meer dan één Romein, uit het Calpurnisch geflacht, voerde. Een der merkwaardigfte is L. CALPURNIUS PISO, die als conful de oproerige flaven op *Sicilië* overwon, en de bekende wet, *de repetundis*, (over de teruggave van afgeperste gelden) invoerde, ten einde aan de hebzucht der overheidsperfonen, bij het beftuur der provinciën, een perk te ftellen. Hij onderfcheidde zich als Praetor in *Sicilië*, waar men hem, bij een ontftaan gebrek te *Rome* aan koren, met het inkoopen van eenen aanzienlijken voorraad belast had, door eene zoo zeldzame belangeloosheid, dat men hem deswege den fchoonen en eervollen bijnaam van *Frugi* (den regtfchapenen, den braven) gaf. — Een ander, later levende PISO was die, welke ten tijde van CICERO, met GABINIUS het confulaat bekleedde, en zich bijzonder vijandig omtrent den eerften gedroeg, die in eene redevoering, welke wij nog van hem bezitten, hevig tegen hem uitvoer, en hem met fmaadheden overlaadde. — Eindelijk was er nog eene derde PISO, die na den vorigen leefde; onder TIBERIUS prefekt van *Syrië* was, en zich door zijne trotschheid, zoowel als door zijn gehaat gedrag ten aanzien van den edelen GERMANICUS, den aangenomen zoon van TIBERIUS, onderfcheidde, en wiens vroege dood, door vergif veroorzaakt, aan den laatften wordt te last gelegd.

PISSEVACHE. Een merkwaardige waterval in *Walliferland*, ten Zuiden van *St. Maurice*, niet ver van de *Rhone*. De aanmerkelijke beek *Salancha* ftort hier, van eene hoogte van 270 voet, en in eene aanzienlijke breedte, maar niet lijnregt, naar beneden, en lost zich langs dezen weg, grootendeels, in dampen op, die, wanneer zij door de zon beftraald worden, de prachtigfte regenboogen vormen. De omliggende landftreek is kaal, en de groote landweg loopt er voorbij.

PISTOOL. Eene Italiaanfche en Spaanfche, gouden munt, omtrent de waarde van een *Louis d'or* hebbende. Eene Engelfche Pistool doet 17 fchell. en 6 penn. Sterlings.

PISTOOL (*Elektrieke*), of flaglucht-pistool, is eene inrigting, waardoor eene prop, door middel van de uitzetting der door elektrieke vonken aangeftoken flaglucht, met geweld uit eene buis wordt gedreven. De proeven, die men hiermede neemt, dienen ten bewijze van de ontfteking van brandbare ftof door elektrieke vonken, en van de uitzettende kracht der flaglucht.

PITHO bij de *Romeinen* SUADA (eigenlijk *Overtuiging*) de godin der

der welfprekendheid. Zij behoorde tot de *Charitinnen*, of ten minfte tot derzelver gevolg. THESEUS voerde hare vereering te *Athene* in.

PITT (WILLIAM), een Britsch ftaatsdienaar, de tweede zoon van den graaf van *Chatam*, werd in 1759 geboren, en tot in zijn 14de jaar onder het oog zijns vaders opgevoed. Na hierop te *Cambridge* in onderfcheidene vakken, inzonderheid in de gefchiedenis zijns vaderlands, geftudeerd te hebben, werd hij in 1781, naauwelijks 21 jaar oud, tot lid van het parlement verkozen, en in het volgende jaar tot kanfelier van de fchatkamer benoemd, in welken post hij reeds toen, inzonderheid bij het fluiten van den vrede met *Noord-Amerika* en *Frankrijk*, zich als een ervaren man kenmerkte. Terwijl zijne tegenftanders FOX, NORTH en BURKE ministers waren, deed hij eene reis door *Italië* en *Duitschland*; werd in 1783, nog geene 23 jaar oud, eerfte lord van de fchatkamer, en behield dezen post tot in 1801, niettegenftaande hij in FOX, BURKE, SHERIDAN en andere eene geduchte partij had. De geheele werkzaamheid van PITT was op het inwendig beftuur gerigt. De Oost-Indifche compagnie werd door hem aan het toevoorzigt van den ftaat onderworpen, en zijn ftelfel van financie is de grondflag van het nieuwe Britfche gebleven. Met den handel fteeg de welvaart der Natie, en daardoor klommen tevens de inkomsten des rijks, die van 1783 tot 1800 niet minder dan 15 millioen p. ft. geftegen waren. Intusfchen kostte de oorlog ten laatfte onnoemelijke fommen, en was de Nationale fchuld in 1800 tot 500 millio n geklommen; terwijl de oorlogslasten tot 20 millioen p. ft. waren aangegroeid. De grootfte verdiensten van PITT zijn gelegen in de bevolking van *New-Zuidwallis* federt 1788, en de redding van zijn vaderland uit het gevaar van eene openlijke bankbreuk, en uit den hagchelijken ftrijd met *Frankrijk* over het bezit van den handel ter zee. Het door hem in 1786 daargeftelde, in zich zelven toenemend, fonds ter vernietiging der ftaatsfchuld, benevens dat van 1792, tot aflosfing van iedere geldleening bijzonder beftemd, had de Britfche ftaatsfchuld, den aanwas des handels en het toenemen van het Nationaal krediet ten grondflage.

Onder de verfchillende ftaatszaken door PITT met beleid en fchranderheid beftuurd, behooren: het verdrag van koophandel met *Frankrijk* van 1786; de vereenvoudiging der tollen en accijnfen; de vereeniging van *Ierland* met *Grootbrittannie*; de bepaling van de magt des regents, en de invoering der belasting op de inkomsten. Als minister moest hij eenen zwaren ftrijd met de toenmalige Franfche ftaatkunde, en de ftoute tegenftrevers der Britfche *Whigs* en volksvrienden verduren; doch hij redde in dezen dubbelden ftrijd, zonder echter op het vaste land te overwinnen, het ftaatkundig aanwezen der Britfche magt, en handhaafde de ftaatsregeling des rijks tegen de driftige *Whigs*, en de met *Frankrijk* in geheime verftandhouding ftaande *Ierlanders*; maar ook hierbij verloor hij de gunst des volks. Sedert de Conventie aan *Engeland* den oorlog verklaard had, bleef PITT zijnen ftel-

ſtelregel volhouden, dat met de Jakobijnſche partij in *Frankrijk* aan geenen vrede te denken was, waarvan het gevolg was, dat zij hem plegtig voor den vijand van het menſchelijk geſlacht verklaarde, en zich zelfs de Britſche parlementsleden de heftigſte aanvallen tegen hem veroorloofden. Toen eindelijk de Natie den vrede met *Frankrijk* algemeen verlangde, legde hij in 1801, ſchoon nog ſteeds op de meerderheid in het hoogerhuis kunnende rekenen, zijnen post neder, en werd ADDINGTON eerſte lord en kanſelier der ſchatkamer. PITT werd nu door GRAY en F. BURDET aangeklaagd als de oorzaak van het ongeluk van *Engeland*; doch met geen ander gevolg, dan dat het hoogerhuis met eene groote meerderheid beſloot, om hem wegens zijn beſtuur deszelfs dank te betuigen.

Toen nu, na den vrede van *Amiens*, eene nieuwe vredebreuk met *Frankrijk* onvermijdelijk ſcheen, werd hij in 1804 ten tweeden male aan het hoofd van het ſtaatsbewind geplaatst, en moest op nieuw den ſtrijd met de tegenpartij aanvangen. Hij vermeerderde de krijgsmagt des rijks; verzette zich tegen de emancipatie der Katholijken; ſleepte *Spanje* in den oorlog, en ſloot in Grasm. 1805 het verdrag met *Rusland*, *Oostenrijk* en *Zweden*, hetgeen, buiten zijne ſchuld, alleen op de uitbreiding van *Frankrijks* magt uitliep. De voornaamſte beſluiten van het *Weener* kongres, in 1815, bragten gedeeltelijk de denkbeelden ten uitvoer, welke PITT in Louwm. 1805, in eene aanſpraak aan den Rusſiſchen gezant, reeds ontwikkeld had. Ondertusſchen hadden inſpanning, verdriet over mislukte ontwerpen, en ligchamelijke ongemakken zijne gezondheid geheel ondermijnd, en de vrede van *Presburg* ſloeg alle zijne verwachting ter neder. Zijne zwakheid, ſedert aanmerkelijk toenemende, had op den 23ſten van Louwm. 1806 zijnen dood ten gevolge. — PITT was niet rijk. Het parlement betaalde zijne ſchulden, ten bedrage van 40,000 p. ſt. en liet naderhand in de abtdij van *Westmunſter* een gedenkteeken voor hem oprigten. PITT was in den vertouwelijken omgang, welke zich tot ſlechts weinige vrienden bepaalde, zeer beminnelijk, vrolijk, beſcheiden en innemend; doch vertoonde zich in het dagelijkſche leven ernſtig en koel: vreugde of ſmart konden zijne gelijkmoedigheid niet doen wankelen. Een helder verſtand, een vaste wil, eene nooit falende getrouwheid omtrent de ſtaatsgeſteldheid en het geluk zijns vaderlands, en de onvermoeidſte aanwending zijner geheele werkkracht, ter bereiking van een groot doel, maakten de hoofdtrekken van zijn openbaar karakter uit. GIFFORD heeft de geſchiedenis van zijn ſtaatkundig leven in 6 deelen beſchreven; terwijl zijne redevoeringen, in het parlement gehouden, te *Londen* in 3 deelen zijn uitgegeven.

PITTACUS. Vorst van *Mitylene* op *Lesbos*, die onder de zeven zoogenoemde wijzen van *Griekenland* geteld wordt. Hij bediende zich, omſtreeks 580 jaar voor onze tijdrekening, van zijne magt, om de rust in zijn vaderland te herſtellen.

PIUS VI. voerde voor zijne verheffing tot paus den naam van GIOVANNI ANGELO BRASCHI. Hij werd in 1717 te *Cesena* in *Romagna* geboren; was een kweekeling der *Jezuiten*, en beoefende de regtsgeleerdheid. Uit een edel geslacht gesproten, verkreeg hij spoedig toegang tot het pauselijk hof, waar hij eerlang aanzienlijke posten bekleedde; werd in 1773 tot kardinaal verheven, en volgde twee jaar later, na den dood van CLEMENS XIV, dezen in de pauselijke waardigheid op. De Katholijke hoven namen genoegen in zijne verkiezing; doch minder aangenaam was hun zijne bijzondere gehechtheid aan de opgehevene orde der *Jezuiten*, welker vernietiging hij niet dan op de nadrukkelijkste vertoogen van *Spanje* bekrachtigde. Over het algemeen moest PIUS VI, gedurende zijne regering, de verkortingen in zijne wezenlijke of vermeende regten ondervinden, en leerde die geduldig dragen. De veranderingen, die keizer JOZEPH II in kerkelijke zaken maakte, mishaagde hem zoo zeer, dat hij zelfs in 1782 eene reis naar *Weenen* ondernam, om, zoo mogelijk, dezelve nog voor te komen. Dan, deze reis voldeed niet aan zijne verwachting: hij moest *Weenen* verlaten, en zijn aandenken leefde alleen in de harten zijner geloovigen, die hij door eene algemeene aflaat, op eersten paaschdag, verkwikt, en door de uitdeeling van gewijde kruisen en rozenkransen versterkt had. Even onaangenaam was hem het gedrag des konings van *Napels* met den bekenden witten telganger, dien hij in 1788 weigerde, langer aan den paus te zenden; willende zich alleen tot een jaarlijks geschenk in geld bepalen.

Ondertusschen vergat PIUS VI niet, onder alle deze bekommeringen, voor het inwendig bestuur zijner, indedaad diep gezonken, staten te zorgen. Hij bevorderde de verbetering der fabrijken; verminderde de belastingen; ondersteunde, zoo veel mogelijk, kunsten en wetenschappen; bouwde eene prachtige sakristij aan de *St. Pieters*-kerk, en besteedde aanzienlijke sommen aan de opdrooging der Pontijnsche moerassen. — De Fransche omwenteling berokkende PIUS VI nieuwe verdrietelijkheden, zonder dat hij het, door de constituerende Nationale vergadering, vastgestelde omtrent de geestelijkheid konde verhinderen: zelfs moest hij met groote opofferingen in 1796 de wapenschorsing te *Bologna*, en in het volgende jaar den vrede van *Tolentino* koopen, om eindelijk in 1798 *Rome* in eene republiek herschapen te zien. In dezen verschrikkelijken toestand gaf zijne opregte vroomheid hem moed en kracht, om de mishandelingen der *Franschen* met eene standvastigheid en waardige houding te verduren, aan een opperhoofd der kerk betamende. De kranke grijsaard, die den 26 van Sprokkelm. gevankelijk van *Rome* weggevoerd, op de reis aan den moedwil der soldaten prijs gegeven, en den 14 van Hooim. in de citadel te *Valence* opgesloten werd, was een voorwerp van medelijden en achting van alle gevoelige zielen, en zijn dood, die den 29sten van Oogstm. 1798 in zijnen kerker voorviel, verwekte eene algemeene deelneming in zijn ongeluk, en deed de achting voor

zij-

zijne deugden rijzen. Wat hem ook wegens misstappen in zijn openlijk bestuur moge worden te laste gelegd, zoo was hij nogtans in zijn huisselijk leven altijd zoo onberispelijk, matig, arbeidzaam en welwillend, dat hij in eenen burgerlijken stand, aan zijne middelmatige vatbaarheden voegende, den lof en de achting van eenen ieder zoude verdiend hebben. Hij werd in Lentem. 1800 door paus PIUS VII, uit het grafelijk geslacht van CHIARAMONTI, eenen ouden tak van het huis van CLERMONT-TONNERRE, opgevolgd.

PIUS VII, (oorspronkelijk GREGORIUS BARNABAS) uit de grafelijke familie van CHIARAMONTI afkomstig, werd den 14den van Oogstm. 1742 te *Cesena* geboren; reeds als een jongeling van 16 jaar in de orde der *Benediktijnen* opgenomen, en verkreeg spoedig, uit hoofde zijner kundigheden, leeraars-ambten in onderscheidene abtdijen. In *Parma* oefende hij zich in de wijsbegeerte, te *Rome* in de godgeleerdheid, en werd aldaar door zijnen landgenoot, PIUS VI, tot abt, vervolgens tot bisschop van *Tivoli*, en eindelijk in 1785 tot kardinaal en bisschop van *Imola* benoemd. Men plaatste hem toenmaals onder de geleerdste en waardigste kerkvoogden. Hij bewees der stad *Imola*, in den oorlog met *Frankrijk*, zelfs met eigene opoffering, de gewigtigste diensten; doch door den vrede van *Tolentino* werd hij burger der Cisalpijnsche republiek, en was het bijna meer, dan eenen kerkvoogd betaamde. Inzonderheid werd zijne gehoudene leerrede te *Imola*, op het kersfeest van 1797, waarin hij den gunstigen invloed van het Christendom op de democratie, niet alleen uit bijbelsche plaatsen, maar zelfs uit de EMILE van ROUSSEAU, bewees, en vrijheid en gelijkheid voorstond, een gedenkstuk van zijne wankelende grondbeginsels. Hij maakte zich hierdoor bij de *Franschen* bemind, en de invloed dezer wereld-gebieders schijnt het conclave te *Venetië* bepaald te hebben, om hem den 14 van Lentem. 1800 tot paus te verkiezen. CHIARAMONTI trad nu op, als paus PIUS VII, onder de moeijelijkste omstandigheden en met grondbeginsels, die de volkomene herstelling van het oude pausdom beoogden, en door hem 14 dagen na zijne verkiezing, in eene redevoering, werden opengelegd, welke niet minder opziens baarde, dan zijn ijveren tegen de wijsbegeerte, bij gelegenheid der wijding van den kardinaal van HARRAS tot bisschop van *Solaria*. Eenen gelijken geest ademde zijn herderlijke brief van den 13den van Bloeim. aan de bisschoppen, en zijne bul van den 24sten daaraanvolgende, ter aankondiging van een jubeljaar. Dat hij echter alleen de kerkelijke grondbeginsels van zijnen voorganger had aangenomen, doch dezen in schranderheid, doorzigt en karakter verre overtrof, blijkt uit zijn gehouden gedrag te *Rome*, waar hij, door de wisseling des oorlogs begunstigd, den 3den van Hooim. zijnen intogt deed. Hij voorkwam, door eene verstandige spaarzaamheid en eigene opofferingen, alle nuttelooze uitgaven; vorderde met gestrengheid de verdonkerde goederen van den staat terug; verminderde de tollen ter verligting van den handel; verzwaarde

den

den uitvoer van ruwe produkten; hefte de verderfelijke monopolien op; verfchafte aan behoeftigen werk, en vertoonde zich over het algemeen als een vorst, die een beter tijd waardig was.

Onder het Fransch beftuur was de ellende en wanorde tot eene zoo aanmerkelijke hoogte geklommen, dat men aan geene dadelijke hulp konde denken; doch gaven de toen reeds blijkbare oogmerken van BUONAPARTE, tot een monarchaal beftuur, der kerke wederom nieuwe hoop. Den 15 van Hooim. 1801 werd een concordaat met *Frankrijk* gefloten, waarbij aan den paus belangrijke regten werden terug gegeven; doch de pausgezinden en de Franfche geestelijkheid waren er te onvrede over, omdat de paus daarbij zich te toegeeflijk omtrent de wereldlijke regering betoond had. Zijne blijdfchap over de terugkeering van het koningrijk *Etrurië* onder paufelijke magt werd echter, door de wereldlijk-verklaringen (*Secularifaties*) in *Duitschland*, niet weinig verbitterd; doch daarentegen gelukte het hem, om in 1804 de Jezuiten in *Sicilië* weder te herftellen, zoo als hij ook derzelver voortdurend beftaan in *Rusland*, reeds in 1801, bevestigd had; hij beproefde dit echter te vergeefsch in *Frankrijk*, gelijk ook zijne begunftiging der *Malthezer* orde zonder eenig gevolg bleef, en hij aan het Spaanfche hof, alhoewel daartoe verzocht, den verkoop der kerkelijke goederen moest toeftaan. Concordaten, zoo als dat met *Frankrijk*, regelden wel het kerkelijk wezen, in de Ligurifche en Italiaanfche republiek, op den Franfchen voet; maar nogtans onder zijn opzigt. Het kwam er dus nu op aan, om iets te redden, ten einde niet alles te verliezen, waartoe hij de houding van een' toegeeflijken, handelbaren man aannam: zelfs wist hij zich voor het uiterlijke het verlies van voormalige inkomsten te getroosten, om de wezenlijkfte zijner regten ftaande te houden; gelijk hij ook, met dat oogmerk, de uitnoodiging van BUONAPARTE tot de keizerlijke krooning volgde. Hij vertrok den 31 van Wijnm. 1804, tegen het verlangen van *Rome's* ingezetenen, naar *Parijs*; werd bij *Fontainebleau* door den keizer opgewacht, en trok den 28ften van Slagtm. met eene hem voegende pracht binnen deszelfs hoofdftad. Hier wedijverde zijne befcheidenheid met de Franfche beleefdheid; doch hij befpeurde fpoedig, dat men zijn verblijf flechts als een tijdverdrijf voor de *Parijzenaars* befchouwde. Zijn togt naar de kathedrale kerk, op den dag der krooning, werd in een befpottelijk licht gefteld uit hoofde van den kruisdrager, die hem op eenen ezel vooruit reed. In de kerk liet de keizer hem een uur wachten, en zette zich zelven en zijner gemalinne, nadat de paus beide gezalfd had, de kroon op het hoofd. Deze plegtigheid fcheen het eenig doel zijner uitnoodiging geweest te zijn; want van het behandelen van kerkelijke zaken, welke PIUS gehoopt had, perfoonlijk zoo veel te beter te kunnen behartigen, werd niets gerept. De keizer vermijdde hier omtrent alle iets afdoende gefprekken; de nieuwsgierigheid der *Parijzenaars* veranderde in ge-

geringschatting, en de hem tot hiertoe bewezene achting verkeerde in een koel en vijandig gedrag, toen hij de uitnoodiging naar *Milaan*, om NAPOLEON tot koning van *Italië* te kroonen, standvastig bleef weigeren.

Zoo was dan PIUS, zonder eenig nut en tot groot nadeel zijner waardigheid, meer dan 4 maanden te *Parijs* opgehouden geworden, toen hem eindelijk den 4den van Grasm. 1805 vergund werd, om naar *Rome* terug te keeren, alwaar hij het openlijk misnoegen over zijne vernedering, welke hij zich zelven had te wijten, en zijnen mislukten stap, moest ondervinden. In *Rome* werd hij bovendien door het herhaald doortrekken van Fransche troepen verontrust; terwijl de verovering van *Napels*, de kerkelijke hervorming van JOZEPH in dat rijk, en de bedreigingen van NAPOLEON, wegens de heimelijke verstandhouding van *Rome* met de vijanden van *Frankrijk*, den geprangden paus een nieuw onheil voorspelden, en hij de Duitsche kerk geheel aan haar lot moest overlaten. Zijne standvastige weigering, om den koning van *Napels* te erkennen en de havens voor *Engeland* te sluiten, verbitterde NAPOLEON nog meer, en het gevolg was, dat *Rome*, den 2den van Sprokkelm. 1808, door Fransche troepen bezet, en de pauselijke krijgsmagt ontwapend werd. Alle tegenstand van de zijde van den paus was vruchteloos, en zijne provincien *Urbino*, *Ancona*, *Macerata* en *Camerino* werden met het koningrijk *Italië* vereenigd. PIUS dreigde NAPOLEON wel, bij een brevé van den 3den van Grasm. 1809, andermaal met den ban; doch deze zette zijn lang beraamd plan door, vereenigde, bij een decreet van 17 van Bloeim. daaraanvolgende, den kerkelijken staat met zijn rijk, en verklaarde *Rome* voor eene vrije keizerlijke stad. De onverschrokken paus vaardigde nu den 10den en 11den van Zomerm. twee banbullen uit tegen den veroorzaker en de bewerkers der het in bezit nemen van den kerkelijken staat, waarop den 6den der volgende maand de Fransche veldheer RADEL, des nachts, met een aantal soldaten, door een venster en over den tuinmuur, in het pauselijk paleis drong; de Zwitsersche garde ontwapende; binnen de kamer trad, waar PIUS aan eene tafel zat te schrijven, en van hem den dadelijken afstand van zijne wereldlijke magt vorderde; doch de paus, dit weigerende, werd met zijnen geheimschrijver, in een besloten rijdtuig, weggevoerd. De reis ging met den mogelijksten spoed voort tot *Grenoble*, waar men hem 11 dagen rust vergunde, en toen dezelve tot *Savona* vervolgde, waar de paus blijven moest, en als een gevangene bewaard werd. Op de geheele reis vertoonde hij eene hem waardige houding; genoot van het volk in onderscheidene steden het grootste eerbewijs; wees de aanbieding eener vorstelijke hofhouding van de hand, zoo als hij vroeger reeds die van 2 millioen franken jaarlijks inkomen, hem bij een decreet des keizers toegelegd, gedaan had; droeg zijn lot met eenen onwrikbaren moed; verzette zich tegen het willekeurig gedrag van NAPOLEON in kerkelij-

lijke zaken ſterker dan immer, en weigerde ſtandvastig de kerkelijke bekrachtiging der door hem nieuw benoemde bisſchoppen. In het midden van 1812 werd PIUS naar *Fontainebleau* gebragt, en hier noodzaakte hem NAPOLEON, in Bloeim. van het volgende jaar, tot een nieuw verdrag, waarbij hij zich tot de bekrachtiging dezer bisſchoppen verbond. Toen echter de keizer dit, nog ſlechts in ontwerp beſtaande concordaat, tegen de afſpraak, te vroeg bekend maakte en voor eene rijkswet verklaarde, trok PIUS zijne, buitendien zeer voorwaardelijk, gegevene toeſtemming in, en verwierp ſedert alle verdragen met *Frankrijk*, waarbij niet alle geſchillen werden uit den weggeruimd. NAPOLEON werd woedend, en men meent, dat hij zich zelfs perſoonlijke mishandelingen van den paus zoude veroorloofd hebben; doch dit was ook zijn laatſte lijden, hetgeen hij van dezen zijnen vijand had moeten verduren. Na het bedanken van NAPOLEON werd PIUS op vrije voeten geſteld, en deed, onder het geleide van Engelſche en Oostenrijkſche ſoldaten, den 24ſten van Bloeim. 1814 zijnen intogt te *Rome*. Zijn ſedert gehouden gedrag levert het bewijs op, dat zijne vroegere, zoo dikwijls betoonde, geſchiktheid, om zich naar de omſtandigheden en denkbeelden van den tijd te voegen, ſlechts een maatregel van loosheid en veinzerij was, welke de zedekunde der *Italianen* onder de deugden plaatst; want de, door hem als een ſteunſel van het pausdom beſchouwde en geachte, orden der Jezuiten werd den 7den van Oogstm. 1814, bij eene bulle herſteld, waarin hij, tegen de waarheid aan, van een algemeen verlangen der Katholijke Christenheid naar de wederinvoering dezer orden ſpreekt. Ook het geregtshof van inquiſitie te *Rome* werd door hem vernieuwd; terwijl hij tevens alle middelen te werk ſtelde, om de verlichting van den menſchelijken geest te weren. De weinige verbeteringen, die hij bij zijne jongſte verdragen met *Frankrijk*, *Napels* en *Beijeren*, ten voordeele van deze ſtaten oeſtond, toonen duidelijk, dat zijn oogmerk, om de wereldlijke mogendheden te gebieden, niet geheel mislukt was. Inrigtingen, welke niet ter vergrooting der pauſelijke magt, maar ter godsdienstige veredeling en welvaart der volken dienen konden, werden daar, waar hij het durfde wagen, door alle middelen van magt en list, tegengewerkt; zoo als niet ſlechts zijne behandeling van het Katholijke *Zwitſerland*, maar inzonderheid zijn jongſte gedrag omtrent den in *Duitschland* algemeen geachten groot-vicaris, den bisſchop van *Konſtans*, VAN WESSENBERG, daarvan het bewijs oplevert. PIUS VII ſtierf den 20ſten van Oogstm. van het jaar 1823, en werd in zijne waardigheid door den kardinaal ANNIBAL DENNA GENGA, onder den naam van LEO XII, opgevolgd.

PIZARRO. (FRANCISKO) De ontdekker en veroveraar van *Peru*, de natuurlijke zoon eens Spaanſchen edelmans. Geheel verwaarloosd, en zonder opvoeding, moest hij de zwijnen hoeden; doch nam, daar hij dit handwerk moede werd, dienst als gemeen ſoldaat. Hij

vertoefde eenigen tijd in *Italië*, en ging vervolgens met ettelijke fortuinzoekers, die naar de schatten der nieuwe wereld dorsteden, scheep naar *Amerika*, waar hij zich reeds vroeg als krijgsman onderscheidde. Offchoon noch lezen noch schrijven kunnende, werd hij nogtans bekwaam geoordeeld, om het bevel te voeren. Reeds was hij een bedaard man, toen zijne gouddorst en eergierigheid hem deden besluiten, om in 1524, in vereeniging met DIEGO DE ALMAGRO en FERNANDO LUGUE, de vermoedelijk rijke landen aan de *Zuidzee* kust te veroveren. Hij zeilde tot dat einde in een enkel schip met 112 man van *Panama*, geraakte door gebrek en ziekte van zijne geringe manschap in den moeijelijksten toestand; doch werd door ALMAGRO te hulp gesneld, en drong met dezen in 1526 tot de kust van *Quito* door. Overtuigd, dat hunne magt niet genoegzaam was, om zulk een volkrijk land aan te vallen, keerden zij naar een naburig eiland terug; terwijl ALMAGRO weder naar *Panama* ging, om versterking van manschap te halen. Intusschen begaf zich PIZARRO met 13 soldaten (hebbende de overigen hem verlaten) naar het afgelegene eiland *Gorgona*, om aldaar den uitslag der pogingen zijner beide vrienden af te wachten, die eindelijk, na verloop van 5 maanden, op een klein vaartuig, met eenige bijeengebragte manschap, bij PIZARRO kwamen. Zij begaven zich te zamen scheep, en ontdekten de kusten van het rijke *Peru*. Zich voor het tegenwoordige moetende vergenoegen met de inwoners vreedzaam te behandelen, keerde PIZARRO, na de kusten onderzocht te hebben, in 1527 naar *Panama*, en vervolgens naar *Spanje* terug, om het hof voor zijn plan te winnen. Zonder zich aan zijne beide deelgenooten te bekreunen, liet hij zich de waardigheid van landvoogd, kapitein-generaal en *Adelantado* der landen, welke hij ontdekt had en verder zoude veroveren, opdragen, te gelijk met de vrijheid, om daartoe eene bepaalde krijgsmagt, op eigene kosten, op te rigten. Vergezeld van zijne 3 broeders, FERNANDEZ, JUAN en GONZALO, en van FRANCISCO D' ALCANTARA, keerde hij hierop in 1529 naar *Panama* terug. ALMAGRO, woedende over zijne trouweloosheid, wist hij spoedig te bevredigen door hem de waardigheid van *Adelantado* af te staan, waarna hij in 1531 met 3 kleine schepen, waarop zich 180 man, en onder deze 30 ruiters, bevonden, weder naar *Peru* zeilde. De vijandelijkheden, welke hij aan de inwoners uitoefende, verbitterden deze zoodanig, dat de *Spanjaarden* zich spoedig aan het nijpendst gebrek zagen ten prooi gesteld. Eindelijk kwam men in eene provincie, waar men zulk eenen grooten buit behaalde, dat PIZARRO aanzienlijke schatten naar *Panama* en *Nicaragua* konde zenden, en nieuwe avonturiers aanwerven. Nadat hij het eiland *Puna* veroverd had, bereikte hij *Tumbez*, waar hij versterking ontving, en legde meer Zuidwaarts de eerste Spaansche volkplanting aan, die hij ST. MICHAEL noemde.

Het Peruaansche rijk toenmaals door eenen burger oorlog, tusschen

de

de beide zonen van den laatsten *Inca*, HUASCAR en ATAHUALPA, verdeeld zijnde, viel het PIZARRO niet moeijelijk, om met eene geringe manschap verder door te dringen. Hij trok op *Coxamalca*, waar de laatste met eene aanzienlijke magt gelegerd was, en zond van daar 2 zijner officieren naar den *Inca*, wien hij van zijne vriendschap enz. liet verzekeren; doch nam hem, toen deze hem den volgenden dag bezocht, onder veel bloedstortens, verraderlijk gevangen. Intusschen trokken de *Spanjaarden* bij kleine partijen door het rijk tot in de afgelegenste provincien, wanneer eindelijk ALMAGRO met eene aanzienlijke versterking aankwam. Men verdeelde den verbazenden buit onder de officieren en gemeenen; maar hunne schraapzucht was onverzadelijk. Offchoon de *Inca* den gevorderden losprijs betaalde, wilde PIZARRO hem nogtans niet loslaten, ten einde hem nog meer af te persen; doch ALMAGRO, oordeelende, dat hij zich welligt van zulk een onderpand tot zijn bijzonder voordeel zoude kunnen bedienen, drong op zijnen dood, welke dan ook door den ontmenschten PIZARRO werd te uitvoer gebragt. PIZARRO drong nu tot de binnenste deelen des rijks door, en veroverde *Cusco*, waar men onnoemelijke schatten vond; terwijl *Quito* door eenen zijner voornaamste officieren, BENALCAZAR, vermeesterd werd. Toen de gelukkige uitslag dezer ondernemingen door FERNANDEZ PIZARRO in *Spanje* was bekend geworden, breidde de koning het stadhouderschap van PIZARRO 70 uur langs de kust Zuidwaarts uit; doch benoemde ALMAGRO tot landvoogd van een groot distrikt, ten Zuiden van deze grenzen liggende. Hieruit ontstond geschil, dat echter nog voor het tegenwoordige vereffend werd. ALMAGRO ondernam de moeijelijke verovering van *Chili*; PIZARRO hield zich met het regelen van het inwendig bestuur van zijn stadhouderschap bezig, en besloot tot het bouwen eener nieuwe hoofdstad, in een geschikter oord dan *Cusco*, in een dal, niet ver van de haven *Callao*, welke hij *Cindad de los Reyes* noemde, en thans *Lima* heet.

Intusschen verwekten de inboorlingen, onder hunnen wettigen vorst, den *Inca* MANCO CAPAC, die uit de gevangenis ontsnapt was, eenen ernstigen opstand, waarvan het gevolg was, dat deze prins in persoon *Cusco* belegerde, terwijl een ander leger tegen *Lima* rukte. *Cusco* werd door de 3 broeders van PIZARRO, waarvan er één sneuvelde, met een gering getal *Spanjaarden*, hardnekkig verdedigd, en reeds hadden de *Peruanen* de helft der stad in bezit, toen ALMAGRO, die spoedig uit *Chili* was terug gekeerd, in de nabijheid verscheen, en, meenende, dat *Cusco* tot zijn gebied behoorde, de *Peruanen* terug sloeg; de stad zelve overviel; de beide PIZARRO's gevangen, en de stad in bezit nam. FRANCISCO PIZARRO had zich inmiddels met vele moeite in *Lima* staande gehouden, en was reeds tot het uiterste gebragt, toen eene onverwachte overstrooming der rivier de belegeraars tot den aftogt noodzaakte. Zoodra hij versterking bekwam, zond hij ALVARADO, met 500 man, tot ontzet van *Cusco* af, het-

geen hij meende, dat nog door de *Peruanen* belegerd werd; doch ALMAGRO trok hem te gemoet, overwon zijne troepen, en maakte hem zelf gevangen. Dit ongeval deed den moed van PIZARRO bijna bezwijken, die nu al de arglistigheid van zijn karakter moest te baat nemen, om de gelukkige voortgangen van zijnen mededinger te ſtuiten. Hij trad tot dat einde met hem in onderhandeling, gedurende welke zijn broeder GONZALO en ALVARADO gelegenheid vonden, om te ontvlugten, en nog 60 man met zich te nemen. Hierop ſloeg hij eenen wapenſtilſtand voor, ten einde hunne geſchillen aan de beſlisſing van het Spaanſche hof te onderwerpen. ALMAGRO liet zich overhalen, om ook PZIARRO's andere broeder, FERNANDEZ, op vrije voeten te ſtellen; doch naauwelijks zag PIZARRO zijne beide broeders in veiligheid, of hij ligte het masker af, en zond hen, aan het hoofd van 700 man, tegen *Cusco*. In 1538 leverden beide partijen, ieder het koninklijk vaandel voerende, elkander eenen bloedigen ſlag, in het gezigt der zich hierover verheugende *Peruanen*, waarbij ALMAGRO volkomen geſlagen, gevangen genomen, en door PIZARRO ter dood veroordeeld werd, die nu alleen het beſtuur over dit rijk in handen kreeg, en, gelijk ieder veroveraar, landerijen en ſchatten onder zijne broeders en aanhangers verdeelde. De vrienden van ALMAGRO daarentegen, die hunnen ouden haat tegen PIZARRO bleven koeſteren, berokkenden tegen hem eene zamenzwering, aan welker hoofd zich HERRADA, een bekwaam onderbevelhebber, die het opzigt over de opvoeding van den jongen ALMAGRO gehad had, bevond, en beſloten, om hem van kant te helpen, welk voornemen zij dan ook den 22 van Zomerm. 1541 te uitvoer bragten. PIZARRO was 63 jaar oud, en liet het aandenken eens bloeddorſtigen veroveraars achter. Zijn paleis werd geplunderd, en de jonge ALMAGRO, ofſchoon gedwongen, voor den wettigen opvolger zijns vaders in het beſtuur erkend.

PLAGIAAT. Bij de *Romeinen* beſtond het *Plagium*, of de menſchenroof, daarin, dat men den ſlaaf eens anderen, om hem dezen te ontrooven, of eenen vrijen, om hem tot ſlaaf te maken, bemagtigde. Volgens het Duitſche regt verſtaat men er die onwettige daad door, waardoor men zich, zonder daarbij echter bevrediging van wellust te bedoelen, in het natuurlijk bezit van iemand ſtelt. Ook de geleerde dieſſtal of gedachten-roof wordt onder genoemde benaming verſtaan.

PLAISANCE, of PIACENZA, thans het Westelijk deel van het hertogdom *Parma*, ligt tusſchen de *Nura* en *Bardenezza*. Deszelfs hoofdſtad van denzelfden naam, aan de *Po*, in eene zeer vruchtbare vlakte gelegen, heeft 5 poorten, tot wandelingen ingerigte wallen, eene citadel, die eene Oostenrijkſche bezetting heeft, groote pleinen, breede ſtraten, 50 kerken, verſcheidene liefdadige inrigtingen, een bisſchoppelijk ſeminarium, een gymnaſium, eene openbare boekerij, eenen ſchouwburg en 15,000 inwoners, die fabrijken van

van zijde ſtoffen, bombazijn, garen en hoeden hebben, en met de voortbrengſels des lands eenen kleinen handel drijven. Op de markt ſtaan de ridderlijke ſtandbeelden van ALEXANDER en RAIMOND FARNESE, en om de ſtad liggen vele landgoederen.

PLANETARIUM. (Zie: ORRERY.)

PLANETEN, *dwaal-* of *wandelende* ſterren, worden van de kometen, *onbewegelijke* of *vaste* ſterren, waarvan zij haar licht ontvangen, onderſcheiden. Zij waren ten deele reeds in de grijze oudheid bekend. HOMERUS en HESIODOTUS noemen wel de *Venus* als twee onderſcheidene ſterren, namelijk de avond- en morgenſter; maar DEMOKRITUS vermoedde reeds meerdere Planeten, en PYTHAGORAS hield de avond- en morgenſter voor bijzondere ligchamen; terwijl EUDOXUS, in de 4de eeuw voor onze tijdrekening, de kennis der 5 oude planeten (*Mercurius*, *Venus*, *Mars*, *Jupiter* en *Saturnus*) van de *Egyptenaren* tot de *Grieken* overbragt. Bij deze Planeten heeft men in latere tijden nog 5 nieuwe ontdekt, te weten: *Uranus*, *Ceres*, *Pallas*, *Juno* en *Vesta*, zoodat, de aarde en maan niet medegerekend, er tegenwoordig 10 hoofd-planeten, benevens 18 bij-planeten (trawanten of manen) bekend zijn. Alle draaijen zij, gelijk de aarde, om hare eigene as, en hebben met haar derzelver gemeenzame beweging om de zon, om welke zij haren loop in eliptiſche, grootendeels onder kleine hoeken, naar de *eliptica* overhellende, banen (planeetbanen), van het Westen naar het Oosten, in verſchillende, van haren afſtand van de zon afhankelijke, tijden, (planeetjaren), volbrengen. *Merkurius* is het naast bij de zon, offchoon meer dan 8 millioen mijlen van haar verwijderd. Hij doorloopt zijne baan om dezelve in 88 dagen; legt in eene ſekonde $6\frac{7}{10}$ mijl af; is de kleinſte onder de 5 oude Planeten, en zijn ligchamelijke inhoud 16 maal kleiner dan de aarde. Volgens SCHRÖTER, wentelt hij in 24 uur om zijne eigene as. Op deze Planeet volgt, op eenen afſtand van 15 millioen mijlen van de zon, *Venus*, die zich in 224 dagen om dezelve beweegt; in ieder ſekonde $4\frac{9}{10}$ mijl aflegt; in 23 uur en 21 minuten om hare eigene as draait, zoo als men aan vlekken op hare oppervlakte heeft waargenomen; in grootte bijna met de aarde gelijk ſtaat, en deze tot op 6 millioen mijlen nadert, doch zich ook 36 millioen van haar kan verwijderen. Van eene maan van *Venus* weet men niets met zekerheid, alzoo de vermoedelijke ontdekking derzelve op bedriegelijke gronden ſchijnt te rusten. Op de Aarde met hare maan (Zie: AARDBOL) volgt *Mars*, die bijna 5 maal kleiner is dan de Aarde; 32 millioen mijlen van de zon afſtaat, en in zijne baan, welke hij in een jaar en 322 dagen doorloopt, in ééne ſekonde $3\frac{4}{10}$ mijl aflegt. Zijn bol, die onder de polen $\frac{1}{16}$ van zijne middellijn afgeplat is, wentelt in 24 uur 39 minuten eenmaal om zijne as, welker helling naar de vlakte der baan 61 gr. bedraagt. Men heeft op deze Planeet, meermalen, vlekken en ſtrepen waargenomen, waaruit men beſluiten kan, dat zij met eenen zwaren dampkring omgeven is.

Tusschen *Mars* en *Jupiter* bevond zich nu eene ruimte, die de opmerking van sterrenkundigen reeds lang opwekte, en eerst in het begin dezer eeuw, door de ontdekking van 4 nieuwe Planeten werd aangevuld. PIAZZI ontdekte, op den eersten dag des jaars 1801, te *Palermo* de Planeet *Ceres*, welke 58 millioen mijlen van de zon verwijderd is; in 4 jaar en 7 maanden haren loop volbrengt; in ieder sekonde $2\frac{1}{10}$ mijl aflegt; wegens hare geringe grootte met het bloote oog niet zigtbaar is, en zich slechts als eene ster van den 7den rang vertoont. Op deze eerste ontdekking volgde den 28sten van Lentem. 1802, die van *Pallas*, door OLBERS in *Bremen*, welke, bijna op eenen gelijken afstand van de zon, haren loop in denzelfden tijd als *Ceres* volbrengt; doch zich nog kleiner dan deze, en slechts als eene ster van de 8ste tot 10de grootte vertoont. *Juno*, die in 4 jaar en 4 maanden om de zon loopt, werd den 1sten van Herfstm. 1804, door HARDING in *Lilienthal*, het eerst waargenomen, en vertoont zich gewoonlijk als eene ster van den 8sten rang. Eindelijk ontdekte genoemde OLBERS, den 22sten van Lentem. 1807, nog de Planeet *Vesta*, die onder de sterren van de 5de tot 7de grootte geplaatst wordt; iets nader dan *Ceres*, *Pallas* en *Juno* aan de zon is, en haren loop om dezelve in 3 jaar en 8 maanden volbrengt. — *Jupiter*, de grootste onder alle ons bekende Planeten, op eenen afstand van 108 millioen mijlen van de zon, doorloopt zijne baan, in welke hij in ééne sekonde $1\frac{9}{10}$ mijl aflegt, in 11 jaar en 314 dagen, en wordt van 4 manen vergezeld, door GALILEI te *Florence* in 1610 ontdekt, waarvan de grootste in hare middellijn bijna half zoo groot als onze aarde is. *Jupiter* zelf is in zijn diameter $11\frac{1}{3}$ maal, doch zijne oppervlakte 130, en zijn inhoud 1474 maal grooter dan deze onze aardbol. Hij draait in 9 uur en 56 minuten om zijne eigene as, welke 87 gr. naar de oppervlakte van zijne baan helt, en aan de polen $\frac{1}{14}$ van zijne middellijn is afgeplat. Zijne oppervlakte onderscheidt zich steeds door verscheidene strepen, die met den aequator paralel loopen. *Saturnus* ligt, op eenen afstand van 199 millioen mijlen van de zon; legt zijne 1280 millioen mijlen lange baan in 29 jaar en 166 dagen af, en in iedere seconde $1\frac{3}{10}$ mijl; is vergezeld van 7 manen, (waarvan 5 reeds in de 17de eeuw door HUIGHENS en CASSINI, en 2 door HERSCHEL in 1789 zijn ontdekt geworden) en wordt omgeven door eenen merkwaardigen dubbelden ring, die op eenen afstand van 5800 mijlen van de oppervlakte van *Saturnus*, als een vrijzwevend gewelf van 6000 mijlen breed, gezien wordt, en waarvan de uiterste rand 11600 mijlen van deze Planeet verwijderd is. Deze ring draait, volgens HERSCHEL, in 10 uur 30 minuten, te gelijk met *Saturnus* rond, die zich in 10 uur 18 minuten om zijne as wentelt. — Eindelijk werd op den 13den van Lentem. 1781, door de ontdekking van *Uranus*, de kennis van ons zonnestelsel voor de helft ruimer; want deze Planeet is 398 millioen mijlen van de zon verwijderd, en doorloopt hare baan, van 6 wachters vergezeld, in 84 jaar, en 9 dagen; terwijl zij in ieder sekon-

konde $\frac{9}{10}$ mijl aflegt. Haar bol is 83 maal grooter dan die van onze aarde, en bevat eene 19 maal meerdere masfa dan deze.

Om dezen verbazenden afftand der Planeten van de zon nog door een ander middel, als de mijlmaat, bevattelijk te maken, heeft men zich van de fnelle vaart eens afgefchoten kanonkogels bedient, en aangenomen, dat deze in eene minuut eenen weg van $1\frac{1}{2}$ mijl aflegt. Volgens deze bepaling nu, zoude een zoodanige kogel, zijne fnelheid behoudende, en uit de zon wordende afgefchoten, $9\frac{1}{2}$ jaar noodig hebben, om *Merkurius*, 18 om *Venus*, 25 om de Aarde, 38 om *Mars*, 60 om *Vesta*, 66 om *Juno*, 69 om *Ceres* en *Pallas*, 130 om *Jupiter*, 238 om *Saturnus*, en 479 jaar noodig hebben, om *Uranus* te bereiken; terwijl dezelfde kogel den weg van de Aarde tot de Maan reeds in 23 dagen zoude afleggen. Bij velen komt de berekening van den afftand van, en den tijd van omloop om de zon ongeloofelijk voor; doch de proeven, dat dergelijke berekeningen niet alleen mogelijk zijn, maar ook naauwkeurig kunnen genomen worden, vinden zij in de berekening der zons- en maansverduisteringen, den loop der Planeten enz., welk alles vele jaren te voren bepaald, uitgerekend, en vooraf aangekondigd wordt.

PLANIMETRIE. Dat gedeelte der meetkunde, hetgeen zich met de opmeting en vergelijking van vlakten onledig houdt.

PLANISPHERIUM. Een fterrenkundig werktuig, gebruikt wordende, om de beweging der hemellichten, hunnen doorgang door den Meridiaan, hunnen op- en ondergang enz. waar te nemen. Het beftaat in eene afbeelding der Hemelglobe op eene vlakte, welke de fterren, de hemelteekens enz. in de hun eigene orde vertoont. De projectie is of orthographisch of ftereographisch. Bij de eerfte wordt veronderfteld, dat het oog zich op eenen oneindigen afftand bevindt, en bij de laatfte, dat het aan de vlakte van de globe geplaatst is, en den tegen hetzelve over liggenden hollen halven bol, zoo als hij zich op eene, door het middelpunt gelegde, tafel vertoont, befchouwt. Gewoonlijk kiest men de laatstgenoemde projectie. Men noemt ze Pool-projectie, wanneer het oog in de pool, en aequatorale projectie, wanneer het in den aequator ftaat. — De *Franfchen* verftaan onder *Planispherium* het *Astrolabium*. (*Zie aldaar.*)

PLANTDIEREN. (*Zoophyta*) Men heeft aan deze dieren den naam van Plantdieren gegeven, omdat zij in hunne wijze van groeijing en voortplanting zeer vele overeenkomst met de planten hebben. Zij zijn veeltijds aan het eene of andere ligchaam vastgehecht, en planten zich door uitfpruitfelen voort, welke uit de zijde van het dier te voorfchijn komen. Indien zulk een dier in ftukken gefneden wordt, komen er uit ieder ftuk weer geheele dieren te voorfchijn. Zij hebben geen fchelet, geen ftelfel van zenuwen, geen hart, en geene bloedvaten, terwijl de ademhalings-werktuigen of geheel ontbreken, of zeer onvolkomen zijn: ook bezitten zij geene geärticuleerde ledematen, maar hebben meestal eene geleijachtige zelf-

ſtandigheid, bij welke de deelen rondom het middelpunt zijn uitgeſtrekt. Hun voedſel komt ſomtijds uit de moeder in de jongen, die uit hunne zijde geſproten zijn, en omgekeerd; terwijl de geheele inwendige oppervlakte dezer dieren opſlorpende porien heeft, welke echter op de buitenſte oppervlakte moeten gevonden worden. Bij ſommige vindt men geene inwendige holte, en deze worden als de planten door uitwendige opſlorping gevoed. Werktuigen, ter voortteling van beiderlei geſlacht, vindt men alleen bij eenige ingewandswormen; bij de overigen geſchiedt de voortteling alleen of door uitſpruitſels, of door verdeeling. Vele miſſen het vermogen, om hun ligchaam van de eene naar de andere plaats te brengen. Alle Plantdieren leven in het water, het zij in de zee, het zij in zoete wateren; alleen de ingewands-wormen vindt men in de vochtige ingewanden van ſommige dieren. Deze Zoophijten worden nu in 4 klasſen verdeeld: 1. *Infuſoria* (Infuſie-diertjes), 3. *Polypi.*) (Polijpen), 3. *Intestina* (Ingewands-wormen), en 4. *Echinodermata* (Egeldieren.) De Infuſie-diertjes zijn allereenvoudigſte weeke Plantdieren, die het bloote oog ontſnappen, en alleen door het Mikroskoop zigtbaar zijn. Van daar noemt men deze dieren ook *Mikroskopiſche* dieren. De meesten zijn zoo eenvoudig gevormd, dat men alleen uit hunne beweging tot hun dadelijk dierlijk beſtaan beſluiten kan. Men vindt ze in alle ſtilſtaande wateren ſomtijds bij millioenen; maar vooral ontwikkelen zij zich in groote menigte in de waterachtige aftrekſels van alle plantaardige en dierlijke ligchamen, waar zij geheel van zelve, met alle uitſluiting van lucht, zich ontwikkelen. Hunne gedaante is zeer onbepaald, en in de onderſcheidene tijden van hun leven zeer verſchillende, waardoor het zeer moeijelijk wordt, deze diertjes tot verſchillende ſoorten en geſlachten te brengen, waartoe zich echter O. T. Muller (*Animalia Infuſoria fluviatilia et marina*, *Koppenh.* 1786) zeer vele moeite heeft gegeven, en reeds 400 ſoorten van deze diertjes kende. —

Onder den naam van *Polijpen* verſtaat men zeer eenvoudige georganiſeerde, voor het bloote oog meestal zigtbare, Plantdieren, of eenvoudig of zamengeſteld, hun ligchaam is nu eens naakt, dan met een hoornachtig of ſteenachtig huis bedekt, hetwelk zij zelver mede ter wereld brengen. De eigenlijk gezegde Polijpen dragen dien naam wegens de armen, om hunnen mond geplaatst, die tot werktuigen der zinnen, en om hunnen prooi te bemagtigen, geſchikt zijn. Zij zijn hoogst eenvoudig georganiſeerd, zonder zenuwen, zonder afzonderlijke bloedvaten, zonder hart, zonder werktuigen tot ſpijsvertering of voortplanting behoorende; behalve de eijeren, die men bij ſommige ſoorten aantreft, ſchoon er nooit eene ware bevruchting plaats heeft. Zij beſtaan of ieder op zich zelven, of vele dieren maken ééne groep uit; maar zeer weinige kunnen zich vrijelijk en gemakkelijk van hunne plaats bewegen. Alle de Polijpen, die in huizen wonen, zijn onbewegelijk. Hun ſtam is op eene be-

bepaalde plaats gevestigd, zonder dat zij deze kunnen verlaten. Andere bewonen zoogenaamde Polijpen-kokers (*Polypiers*), die of van eenen kalkachtigen aard zijn, gelijk bij de *Madreporen*, of van eenen kraakbeenigen, gelijk bij den inwendigen ſtam van de *Gorgonien*. De eerſte heet men *Lithophyta*, de andere *Kerotophyta*. De Polijpen blijven altijd onbewegelijk op de plaats, op welke zij ter wereld gekomen zijn. Men heeft in deze klasſe drie rangen, 1. *Eigenlijke Polijpen*, met een naakt en vrij ligchaam. 2. *Lithophyta* (ſteenplanten), Polijpen, welke een ſteenachtig huis bewonen, en 3. *Kerotophyta*, welke eene hoornachtige woning hebben.

PLANTEN-KUNDE, ook wel Kruidkunde genoemd, is die wetenſchap, welke zich tot het Plantenrijk (*zie het volgende artikel*) bepaalt, en den aard en de kenmerken der planten tracht op te ſporen. Ook behoort tot dezelve de *Phyſiologia plantarum* (Natuurkennis der planten), welke het leven, de wijze van groeijing, den welſtand, de ziekten en het ſterven der planten leeraart, alsmede derzelver beſtanddeelen onderzoekt en toelicht. — In de oudſte tijden ſtrekte zich de Plantenkunde, ongetwijfeld, niet verder uit, dan alleen tot die planten, welke tot voedſel dienden, en tot de heilzame kracht der kruiden; en het was eerst later, dat men haar als eenen tak der Natuurkunde begon te beſchouwen. De verdeeling der planten in zekere klasſen, dit gewigtig punt dezer wetenſchap, heeft men geheel en al aan hare nieuwe beoefenaren te danken, en Cäsalijn, Hoogleeraar te *Piſa*, was de eerſte, die zich met dit werk bezig hield. Na hem heeft zich inzonderheid Joseph Pitton Tournefort in dit opzigt zeer verdienstelijk gemaakt, tot dat eindelijk Linneus met zijn beroemd, op het onderſcheid van geſlacht berustend, ſtelſel te voorſchijn kwam, hetgeen door de meeste nieuwere ſchrijvers gevolgd wordt. Ondertusſchen kan dit ſtelſel van Linneus niet als een *natuurlijk* ſtelſel worden aangemerkt, daar de 24 klasſen, waaruit het beſtaat, alleen genomen zijn van het getal, de plaatſing, den vorm, de ſchikking en evenredigheid van de deelen der beide kunne in de planten, zonder dat hiertoe in aanmerking genomen worden de overige deelen en hoedanigheden derzelve, welke haar tot onderſcheidene eigenaardige orden en familien maken. Van hier, dat door ſommigen natuurlijke ſtelſels der planten ontworpen zijn, zoo als door A. van Haller, Adr. van Rooijen, A. L. de Jussieu en anderen.

De *Nederlanders* hebben tot in het midden der vorige eeuw, boven de meeste volken, in de Plantenkunde uitgemunt, en beroemen zich op hunne landgenooten Dodoneus, Clusius, Hottonius, H. Ruisch, Rumph, Rheede, de Commelins, H. Boerhave, Clifford, de Burmans, van Rooijen, de Gorter, en andere vermaarde planten-kenners, zoodat Linneus verklaarde, dat geene natie met de onze, in de vestiging, uitbreiding en verheffing der Plantenkunde, konde gelijk geſteld worden. De tegenwoordige eeuw ſteekt, echter, bij de vorige aanmerkelijk af.

PLANTENRIJK, het tweede levende, bewerktuigde rijk der Natuur, bevat alle planten en gewasfen, van den grootften boom tot den geringften fchimmel. De bewerktuiging der Planten is zeer eenvoudig, en bepaalt zich flechts tot tweederlei foorten van vaten of aderen, en een daar tusfchen liggend celachtig weeffel, dat in het zoogenoemde merg van verfcheidene gewasfen duidelijk kenbaar is. De vaten, aderen of buisjes worden in *vocht-* en *luchtvoerende* onderfcheiden. De eerfte, die alle druipbare vloeiftoffen bevatten, zijn, inzonderheid, ten aanzien van hun maakfel en derzelver rigting, zeer onderfcheiden. De algemeenfte en gewigtigfte zijn de, om hunnen zonderlingen loop, dus genoemde fpiraalvaten, waarmede de luchtvoerende, die alleen duurzame, veerkrachtige luchtfoorten in zich bevatten, fpiraalvormig omwonden zijn; doch befpeurt men bij de vochtvoerende vaten geenen waren omloop van vochten, zoo als bij de roodbloedige, en andere bloedelooze dieren kan plaats hebben. Men kan deze werktuigelijke deelen der planten en hunne verrigtingen, gevoegelijk, verdeelen in zoodanige, die tot *voeding* en *onderhouding*, en ter *voortplanting* behooren.

Het voedfel, hetgeen de planten opnemen, komt deels uit den dampkring, en deels uit het water, of wel uit de aarde, die daarmede doortrokken is, voort. Uit den dampkring zuigen de planten haar voedfel door middel der opflurpende vaatjes, die onder derzelver opperhuid, vooral op de bladeren, aanwezig zijn, en uit het water en den grond, door de jaarlijks weder nieuw voortgebragte wortelvezeltjes, die de daarmede verbondene grondftoffen, inzonderheid het koolftofzuur, opnemen, hetgeen, volgens INGENHOUSZ, de voornaamfte voedingftof der planten uitmaakt. Het water en de lucht blijven altijd de voorname voedingsftof der planten, zoo als vele gewasfen, die buiten eenige aarde groeijen, b. v. Hyacinten, Tuinkers, Huislook enz. ons daarvan kunnen overtuigen. Ook het licht en de warmte zijn voor den groei der gewasfen eene volftrekte behoefte, want buiten dezelve wordt er geene levenslucht voortgebragt, en fchieten zij fpillig en verflenst, zonder eenige geur of kleur, op. Opmerkelijk is het, dat de grondftoffen, water-, kool- en ftikftof, welke de planten opnemen, wel bijna voor alle dezelfde zijn; doch door de levenskracht der planten zoodanig gewijzigd worden, als met den aard van iedere bijzondere plant, en van elk deel derzelve overeenkomt, zoodat de bittere radijs, de zure zuurling naast de zoete aardbezie, de vergiftige nachtfchade naast het voedzaam koren, en het verdovend heulfap naast den vervrolijkenden wijnftok groeijen. Grond en luchtftreek brengen mede veel aan den groei der gewasfen toe, en ieder heeft zijne eigene foort; want op heigrond groeit geen weeldrige klaver, en in heete luchtftreken vindt men geene foorten van kool of knollen. Zuivere aarde is voor geen gewas gefchikt, en moet altijd met die grondftoffen vermengd zijn, welke de planten tot haar bijzonder voedfel behoeven, en die zij uit de lucht, en

voor-

voornamelijk uit alle dierlijke en plantaardige verrottingen, moet ontvangen. Offchoon nu wel de planten het licht tot haren groei volftrekt behoeven, groeijen zij echter des nachts het meest, omdat de vochten als dan door meerdere koude verdikken, en gemakkelijker eigen gemaakt worden. Zoo ook befpeurt men bij vele gewasfen, des avonds, een zeker uitrusten of flaap, vermits dan de bladen flap neerhangen en de bloemen zich fluiten, zoo als de *Cactus grandiflorus*, de *Hesperis tristus* en anderen. Bovendien buigen zich de planten, over het algemeen, naar het licht, en groeijen, hetzelve flechts van éénen kant ontvangende, derwaarts, vooral in trekkasten, waar de bloemen zich dikwijls zeer fterk tegen de glasruiten dringen, terwijl fommige planten, zoo als het kruidje *roer mij niet* en de *vliegenvanger* (Zie: DIONEA), eene bijzondere gevoeligheid bezitten, waardoor hunne bladen, bij de minfte aanraking, zich bewegen.

De voortplanting der gewasfen gefchiedt, voornamelijk, door de wortels, afleggers, of looten, en door de zaden. Vele planten zich op de eerfte wijze van zelve voort, zoo als b. v. de heester, en bij anderen kan dit gemakkelijk door kunst gefchieden; doch de meest algemeene manier van voortplanting, welke door het geheele groeijend rijk verfpreid is, is die door zaden, welke vooraf daartoe moeten bevrucht worden. Hiertoe bezitten de planten mannelijke en vrouwelijke geflachtdeelen, die in den bloefem gelegen zijn. De meeste gewasfen hebben te gelijk mannelijke en vrouwelijke deelen in denzelfden bloefem; eenigen op denzelfden ftam, doch in verfchillende bloefems; zoo als bij de hazelnooten, okkernooten, komkommers enz.; terwijl andere gewasfen, zoo als de ahorn, de esch en dergelijke, zelfs drieërlei bloemen hebben, als enkel mannelijke, enkel vrouwelijke, en bovendien nog tweeflachtige, en bij fommige, zoo als de hennep, hop enz. de beide geflachten in de planten zelve van elkander zijn afgezonderd, zoodat de eene plant niet dan mannelijke en de andere niet dan vrouwelijke bloemen draagt. De vrouwelijke geflachtdeelen, doorgaans in het midden der bloem geplaatst, worden de *Stamper* (*Pistillum*) genoemd, en beftaan uit den vruchtknop, of het vruchtbeginfel (*Germen*), den Stijl (*ftylus*) en den Stempel (*ftigma*). De vruchtknop is of met de overige deelen binnen de bloembladeren, of, zoo als bij de rozen, appelen enz. onder en buiten dezelve geplaatst, en bevat altijd de zaad-korreltjes der plant. De mannelijke bevruchtingswerktuigen, rondom deze vrouwelijke deelen geplaatst, zijn de *Helmftijltjes* (*ftamina*), welke ieder uit het draadje (*Filamentum*), en het daarop rustend helmpje of meelknopje (*anthera*) beftaan. Dit laatfte is met een meelig ftof bedekt, hetgeen, door een fterk vergrootglas befchouwd, eigenlijk uit teedere blaasjes beftaat, welke bij vele planten eene bij uitftek zonderlinge gedaante hebben, en een nog oneindig fijner en teffens vochtig ftof of poeijer bevatten, dat men, naar den aard zijner beftemming, gewoon is met het dierlijk zaad te vergelijken. Dit meelachtig ftof moet,

bij

bij de bevruchting van het zaadkorreltje, op het vrouwelijk ſtampertje gebragt worden, waar het zich ſchijnt te openén, en zijn vochtig ſtof of poeijer afſchudt. Dit geſchiedt bij de twee-ſlachtige of zamentelige bloemen gemakkelijk, omdat hier de mannelijke en vrouwelijke deelen in denzelfden bloeſem begrepen, en dus digt bij elkander zijn. In dit geval naderen zich, in den bloeitijd, de geſlachtdeelen door eene hun eigene prikkelbaarheid; de meelknopjes buigen zich naar het ſtampertje van het vrouwelijk deel; laten hun ſtof vallen, en nemen dan weder hunne vorige plaats in; zoo als men aan de bloeijende barberis, onder anderen, zeer duidelijk kan waarnemen. Zijn de meeldraadjes te kort, zoodat zij de vruchtknop niet bereiken kunnen, zoo als bij de Pasſiebloem, dan buigt zich het vrouwelijk ſtijltje naar de ſtofdraadjes, om het ſtofmeel op te nemen, en verheft zich dan weder. Sommige meelknopjes geven door aanraking van het vrouwelijk ſtampertje de zaadſtof van zich; anderen werpen, bij uitdrooging en als het ſtof rijp is, hetzelve rond om zich, en dus ook op de ſtampertjes. De bevruchting van die gewasſen, welke slechts eenerlei geslachtsdeelen bezitten, geſchiedt of door den wind, die de bloemſtof der mannelijke plant verre weg voert, en alzoo de vrouwelijke bloeſems op afgelegene plaatſen bevrucht, of door inſekten, die het ſtofmeel van de mannelijke tot de vrouwelijke plant overbrengen. In de meeste bloemen, namelijk, wordt in een eigen bakje (*Nectarium*) een honigachtig vocht afgezonderd, hetwelk aan de inſekten tot voedſel dient, en zoodanig geplaatst is, dat zij het niet kunnen bereiken, zonder de geslachtdeelen der bloemen te raken, en dus het ſtof van de meelknopjes af te ſtrijken, hetgeen hun dan tusſchen de haartjes blijft hangen, en op deze wijze tot de vrouwelijke plant wordt overgevoerd. Zoo verwonderlijk deze inrigting der Natuur is, zoo opmerkelijk is ook de verſpreiding der zaden, waarvan verſcheidene weerhaakjes bezitten, waarmede zij zich aan de dieren hechten, die dezelve dan hier en daar verſpreiden. Ook aan de watervogels kleven de zaden van vele waterplanten, en ſpoelen op andere plaatſen weder van dezelve af; terwijl andere vogels de zaden, die zij tot hun voedſel hebben opgenomen, dikwijls mijlen ver weder loozen, zonder dat deze zaden hun ontkiemend vermogen verloren hebben. Bovendien worden vele zaden door den wind en ſtroomend water weggevoerd; anderen zinken, en behouden jaren lang, onder het water en ook diep onder den grond, hunne vruchtbaarheid, en van ſommigen ſpringen de bekleedſels, als met éénen ſlag open, en ſtrooijen het rijpe zaad vere om zich, zoo als b. v. de Balzeminen. Hoogst merkwaardig is het, eindelijk, dat de zaden, hoe zij ook in den grond mogen liggen, bij het kiemen, altijd de eerſte haarworteltjes, of het zoogenoemde ſnaveltje, naar beneden in den grond, en het kiempje, daarentegen, bovenwaarts over zich heen drijven, al moet ook daartoe eenen geheelen omzwaai voor beiden geſchieden; gelijk daarvan de proef elk oogenblik, en onder an-

anderen bij ſnijboonen zeer gemakkelijk, kan genomen worden. Over de oorzaak van dit zoo zeldzaam en tevens noodzakelijk, verſchijnſel zijn verſchillende gevoelens; doch men kan er niet meer van zeggen, dan dat het eene werking van de levenskracht der planten is.

PLASTIEK, vormende of beeldende kunst, is in eenen ruimeren zin de kunst, om uit harde of weeke ſtoffen vormen of gedaanten te vervaardigen, onverſchillig of zij rond of half verheven werk zijn. Men onderſcheidt 3 ſoorten derzelve, namelijk: 1 de *Vormkunst*, die zich van weeke ſtoffen bedient, de eigenlijke *Plastiek*; 2. de *Beeldhouwkunst*, welke beeldzuilen uit harde ſtoffen bearbeidt, en 3. de *Houtſnijkunst*, omtrent welke beide laatſten men derzelver afzonderlijke artikels kan nazien. De ſtoffen, welke de kunstenaars der ouden tot hunne beeldwerken gebruikten, waren: *Thoon* of klei, *Gyps*, *Was*, *Hout*, *Elpenbeen*, *Marmer*, *Albast*, *Bazalt*, *Graniet*, *Porphier*, *Egyptiſche Kalkſteen*, *Glas*, *Obſidiaanſche ſteen*, eene ſoort van Berg-kristal, *Murrhinum*, eene hooggeſchatte ſtof, welke inzonderheid tot vazen gebruikt werd; voorts *Goud*, *Zilver*, *Brons*, welk laatſte bij de ouden meestal uit 12 pond tin op 100 pond koper beſtond, en eindelijk *IJzer*, welk metaal het laatst in gebruik kwam. In onze dagen heeft men het in de kunst, om uit ijzer te gieten, zeer ver gebragt.

PLATA. (Zie: RIO DE LA PLATA en BUENOS AYROS.)

PLATAEA in *Boeötië*, beroemd wegens den ſlag, in het 479e jaar voor onze tijdrekening geleverd, waarin de *Perzen*, onder MARDONIUS, door de *Grieken* geſlagen werden.

PLATINA (verkleinend woord van *Plata*- zilver, dus klein zilver), een metaal, hetwelk door den Spaanſchen *Don* ANTONIO DE ULLOA in 1735 in *Peru* gevonden is. De Engelſche WOOD ontving, eenige jaren later, te *Jamaika* zijnde, eenige ſtukjes uit de mijnen van *Santa Fé*, bragt dezelve naar *Engeland*, en deelde in 1749 en 1750 zijne waarnemingen, betrekkelijk dit metaal, in de *Philoſophical Transactions* mede. Men vindt het Platina voornamelijk in de rivier *Pinto bei Choco* (van daar de vroegere benaming *Platina del Pinto*) te *Barbacoas*, *Popaian* en *Quito* in *Peru*, en omſtreeks *Karthagena* in *Zuid-Amerika*. Het wordt ook aangetroffen in de rivier *D' IJaki*, te *St. Domingo*, en te *Matto groſſo* in *Brazilië*; terwijl VAUQUELIN dit metaal in de zilver-ertſen van *Guadalcanel*, in de provincie *Estremadura*, in *Spanje* later ontdekt heeft.

Het Platina komt meestal gedeegen in kleine plaatachtige, ſoms ook hoekige, korrels, maar zeldzaam in groote ſtukken voor; het grootſte, dat tot nu bekend is, weegt 1 pond 9 once en 1 dragma, en is in 1814 door eenen neger in de goudmijn *Condoto*, in de provincie *Novita* gelegen, gevonden. Het wordt nimmer zuiver aangetroffen, maar is meestal met verſchillende metalen, als ijzer, *Rhodium*, *Palladium*, *Iridium*, *Osmium*, lood, koper, goud, zilver, en ook wel

wel met zwavel en *arſenicum* vermengd. Zuivere Platina bezit eéne naar het zilver trekkende kleur, is zeer ſmeed- en rekbaar, zoo dat het zich tot zeer dunne blaadjes laat ſlaan en tot draden laat trekken, die niet meer dan $\frac{1}{1140}$ duim in diameter hebben. Het laat zich gemakkelijk met eene ſchaar ſnijden; doch wordt, zoodra er een weinig van een of ander metaal, voornamelijk *Iridium* of *Osmium*, onder gemengd is, bijzonder hard. De ſoortelijke zwaarte wordt verſchillend opgegeven: volgens THENARD is die van het ongeſmede 20,98, hetwelk overeenkomt met de opgave van BORDA. Het Platina blijft ook in het hevigst kolenvuur onveranderd, en ſmelt niet dan in een vuur, hetwelk met zuurſtofgas onderhouden wordt; het ſmelt in het brandpunt van groote brandglazen, zonder nogtans, gelijk het goud, te verdampen. Hoe moeijelijk dit metaal ook op zich zelve ſmelten moge, zoo gemakkelijk geſchiedt dit, wanneer het met andere metalen vermengd is; met het goud evenwel kan men het alleen door het hevigſte vuur zamenſmelten, waarbij het eerſte deszelfs weekheid en rekbaarheid verliest en bleeker wordt. Geſchiedt intusſchen de bijmenging naar evenredigheid en in eene geringe hoeveelheid, dan is dit gevolg minder merkbaar. De koning van *Spanje*, menende, dat het goud daarmede vervalscht werd, deed den uitvoer van *Platina* verbieden. Ruw zijnde, vereenigt zich hetzelve zeer gemakkelijk met het kwikzilver, en vormt daarmede een *amalgama*, geſchikt om koper mede te dekken of te verpleten; het verbindt zich ligtelijk met de phosphoren, als ook met zwavel en kelpſtof (*Jodium*), en aan de dampkringslucht of het zuurſtofgas blootgeſteld, blijft het bij alle graden van warmte onveranderd.

Van alle zuren is het Platina alleen in ſalpeter-zoutzuur en in *Chlorine* (overzuurd zoutzuur) oplosbaar; maar wordt daaruit door verſchillende zouten in eene metaalachtige gedaante nedergeploft. Is de oplosſing zaamgedrongen, dan bezit dezelve eene oranje- roode kleur, die door bijvoeging van water geel wordt, en vormt, even als eene goudoplosſing, uitgedampt zijnde, eene donker roode gekristalliſeerde zoutmasſa, uit zoutzuur Platina beſtaande; doch worden deze kristallen in den ſmeltkroes aan de werking des vuurs blootgeſteld, dan gaat het zoutzuur verloren, en het metaal blijft als een donkergraauw poeder achter, hetwelk door het polijst ſtaal eenen metaalachtigen glans verkrijgt.

De hoogleeraar DÖBEREINER van *Jena* beproefde, ruim drie jaar geleden, de werking van ſommige Platina-verbindingen op den alkohol, en ontdekte, bij de voortzetting zijner proefnemingen met vele enkelvoudige en te zamengeſtelde veerkrachtige vloeiſtoffen, dat het Platina de bijzondere eigenſchap bezat, om, aan een' ſtroom van waterſtofgas blootgeſteld, in gloeijing te geraken, waarbij zich de waterſtof met de zuurſtof tot water vereenigde. (*) Deze voor de natuur-

(*) Men zie: *Die neueſten und wichtigſten Phiſicaliſch-Chemiſchen Entdekkungen von* Dr. J. W. DÖBEREINER, 1823.

vuurkunde gewigtige ontdekking werd door de proeven van THENARD en DULONG niet alleen bevestigd, maar zij ontdekten tevens, dat, behalve vele metalen, ook nog andere ligchamen, als: glas, puimsteen enz. de meergenoemde eigenschap bezitten, doch dat deze zelfstandigheden daartoe eene verhoogde temperatuur noodig hadden. (*) De verdienstelijke Hoogleeraar S. STARINGH Ez. was de eerste, die de meergemelde proef hier te lande, in het scheidkundig genootschap te *Groningen*, herhaald, en tevens een eenvoudig werktuig uitgedacht heeft, waardoor men het genoemde verschijnsel gemakkelijk, en zoo dikwijls men verkiest, kan waarnemen. Men gebruikt tot deze proef bij voorkeur de zoogenoemde Platina-spons, die verkregen wordt door de oplossing van Platina in salpeter-zoutzuur met *ammonia* neder te ploffen, en dit nederploffel door gloeijing van deszelfs zout-zure *ammonia* te bevrijden. (†)

De zuivering van Platina-erts heeft van deszelfs ontdekking af vele scheidkundigen bezig gehouden, en was aan vele moeijelijkheden onderworpen. Tegenwoordig echter is dezelve zeer vereenvoudigd, zoodat dit metaal thans bijna de helft minder kost, dan eenige jaren geleden. Men gebruikt hetzelve tot de schijven of kogels aan den slinger van uurwerken; tot metalen thermometers, teleskoopspiegels, raderwerk in zakhorologiën; bijzonder ook tot smeltkroezen, retorten, buizen, schalen enz. voor welke laatste soort van werktuigen het bijzonder geschikt is, vermits, behalve de zwavellever en de bijtende loogzouten, bijna geene zelfstandigheid eenige werking op hetzelve uitoefent. Daar men zich hier te lande ook van werktuigen van Platina bedient, is het te verwonderen, zoo als de Hoogleeraar BREDA te regt aanmerkt, dat onze goudsmeden er zich niet op toeleggen, om zelf dit metaal te bewerken, hetwelk voor als nog alleen in *Frankrijk* en *Engeland* geschiedt. (§)

PLATNER, (ERNST) was geneesheer en Hoogleeraar in de Physiologie, alsmede sedert 1811 in de Wijsbegeerte te *Leipzig*, waar hij in Wintermaand 1818, in den ouderdom van 74 jaar, stierf. Wij bezitten van hem in derzelver aard verscheidene klasieke werken, namelijk; zijne *Philosophischen Aphorismen*, die men, over het geheel, als een stelselmatig leerboek der wijsbegeerte kan beschouwen; *Gespräche über den Atheismus*, waarbij die van HUME over den Natuurlijken godsdienst gevoegd zijn; *neue Anthropologie für Artzte und Weltweise*, en eindelijk *Quaestiones Physiologicae*, welke verscheidene, tot de Psychologie en Anthropologie betrekking hebbende, leerrijke en gewigtige verhandelingen bevatten.

PLATO. Deze beroemde Grieksche wijsgeer, die omtrent 4 eeuwen voor onze tijerekening leefde, was de zoon van ARISTON en PERIKTIONE. Hij telde onder zijne voorzaten, den edelen koning CODRUS, die zich grootmoedig voor zijn vaderland opofferde, bene-

(*) *Bibliothèque Universelle*, Novemb. 1823.

(†) Alg. Konst- en Letterb. 1824, No. 25.

(§) Vaderl. Letteroef. 1824 No. VII. Bladz. 304.

vens den wetgever SOLON; genoot eene uitmuntende opvoeding, en beproefde tot zijn 20e jaar zijn scheppend genie in de epische, lyrische en dramatische dichtkunst, waarna hij, aan de hand zijns vaders, de school van den wijzen SOKRATES bezocht, en eerlang een zijner beroemdste leerlingen werd. Na den dood dezes uitmuntenden wijsgeers konde hem niets in *Athene* terughouden. Hij bezocht eerst *Megara*, waar hij met EUKLIDES eenigen tijd doorbragt; reisde vervolgens naar *Groot-Griekenland*, waar hij zich met de wijsbegeerte van PYTHAGORAS nader bekend maakte; van daar naar *Cyrene*, om onder THEODORUS de wiskunst te beoefenen, en eindelijk naar *Egypte*, werwaarts men meent, dat hij door EURIPIDES vergezeld werd. In den ouderdom van 40 jaar kwam hij te *Syrakuse*, waar de tiran DIONYSIUS *de oude* regeerde, die, toen PLATO, op raad van DION en ARISTOMENES, zich weder had ingescheept, door omkooping van den laatsten, wist te bewerken, dat hij te *Aegina* als slaaf verkocht werd; doch de edele ANNIKERIS kocht hem vrij, en hij vertrok eindelijk naar *Athene*, waar hij nu in de akademie (een gymnasium, buiten de poorten der stad liggende, en met schaduwrijke boomen beplant) openlijk de wijsbegeerte begon te leeraren. Na den dood des genoemden dwingelands, ging hij op uitnoodiging van zijnen opvolger DIONYSIUS II. andermaal naar *Syrakuse*, en werd hier door den vorst met alle blijken van eer en achting ontvangen. Hij won eerlang zijn vertrouwen; boezemde hem liefde voor de deugd in, en bragt hem zijn vorig onwaardig gedrag vrijmoedig en met een goed gevolg onder het oog. Dan, PLATO werd het voorwerp van nijd en hoofsche streken, en hem een slot tot zijn verblijf aangewezen. Een ontstane oorlog tegen DIONYSIUS verschafte hem zijne vrijheid, onder voorwaarde, dat hij na den gesloten vrede zoude wederkeeren. Vrolijk vertrok hij naar *Athene*; doch liet zich op nieuw overreden, om nogmaals eenigen tijd te *Syrakuse* door te brengen, waar hij zoo sterk bij DIONYSIUS op de herroeping van den gebannen DION aandrong, dat hieruit spoedig misverstand tusschen den vorst en den wijsgeer ontstond, waarvan het eindelijk gevolg was, dat de laatste buiten het kasteel, en onder de lijfwacht gehuisvest werd, waarvan hij veel te lijden had, om zijne gedurige aanzoeken bij DIONYSIUS, om deze af te danken en de dwingelandij te laten varen. PLATO, nu merkende, dat zijn leven in gevaar was, deed sterke aanzoeken, om naar *Griekenland* terug te keeren, hetgeen hem gelukte; doch DIONYSIUS, sedert van de raadgevingen diens wijsgeers verstoken, keerde tot zijn vorig levensgedrag terug, en zijn hof werd spoedig de zetel van ongebondenheid en weelde. PLATO vertrok nu weder naar *Athene*, en stierf aldaar in het 82e jaar zijns levens, te midden van een vrolijk bruiloftsfeest. PLATO bepaalde zich niet, zoo als zijn meester SOKRATES gedaan had, alleen tot de zedekunde, maar beoefende alle takken der wijsbegeerte, welker inhoud wij onder het art. WIJSBEGEERTE nader zullen opgeven. Hij leverde zij-

zijne leeringen over in zamenfpraken, en fchijnt met eene zeer levendige verbeeldingskracht begaafd te zijn geweest. Zijn ftijl is zeer bloemrijk en verheven, en door zijne keurigheid, bij de *Grieken*, onder den naam van den *Attifchen* bekend. Zijne werken zijn vol van de verhevenfte denkbeelden en nuttigfte lesfen voor het gemeene leven en het ftaatsbeftuur. Door de zachtaardigheid zijner zeden maakte hij zich bij allen bemind, en men bewonderde zoo zeer de uitgeftrektheid zijner kennis, dat hij met den naam van den *Goddelijken* PLATO vereerd werd. Zijne leerlingen verdeelden zich na zijnen dood in twee aanhangen, namelijk: in *Akademisten* en *Peripatetici*, waarvan de eerfte hunne lesfen in de *Akademie* en de laatften in het *Lyceum* hielden.

PLAUEN. Een ambt en eene bloeijende ftad in het koningrijk *Sakfe*, de hoofdplaats van den *Voigtlandfchen* kreits. Zij ligt in een aanminnig dal aan de *Elster*, en bevat 63,000 inwoners. Men vindt er een *Lyceum*, twee hospitalen, twee weeshuizen, even zoo vele kerken, eene ruime vierkante marktplaats en een flot. Deze ftad verdient eene bijzondere opmerking, uit hoofde der hoogst belangrijke katoen- en moufelin-fabrijken, van welke laatfte zij de fijnfte vervaardigt. In 1802 leverde men 120,000 ftukken, waartoe 230 wevers, en meer dan 200 gezellen, benevens nog 1800 andere werklieden noodig waren. Ook de katoen-drukkerijen zijn hier van veel belang doch genoten in vroeger tijd eenen meerderen bloei: in 1794 verfchaften zij nog aan 6000 perfonen werk. Voorts vindt men nog in *Plauen* fabrijken van gewast linnen, lakens en koufen.

PLEBEIJERS. Deze maakten bij de *Romeinen* oorfpronkelijk den tweeden, naderhand den derden ftand uit. ROMULUS namelijk, bij het grondvesten van den ftaat, koos uit de besten der burgers honderd uit, die *Patres*, d. i. *Vaders* werden geheeten, en den raad, waarvan de koning het hoofd was, uitmaakten. De afstammelingen van deze *Patres* noemde men *Patricii*, en uit dezelven werden alleen de Mgiftraatsperfonen gekozen; terwijl het overige volk de *Plebs* uitmaakte. Al fpoedig echter, ontftond er naijver tusfchen deze twee hoofdafdeelingen des volks, en de *Plebeijers*, in aantal verre de magtigften, wisten het eerlang zoo ver te brengen, dat ook zij tot den raad, en welhaast ook tot de eerfte ftaatsbedieningen werden toegelaten, zoo dat het eigenlijke onderfcheid tusfchen *Plebeijers* en *Patriciers* meer en meer op geheel andere gronden begon te rusten, vooral nadat ook de huwelijken tusfchen beide de afdeelingen gewettigd waren. Om echter nog eenigzins het onderfcheid in ftand te houden, fchiep men langzamerhand een tusfchenftand, dien der ridders, waarin de voornaamste *Plebeijers* werden opgenomen, die aldus gerekend werden tot de *Patres* over te gaan. Men ziet hieruit, dat het flechts een misbruik is, wanneer men de *Plebeijers* voor het gemeenfte deel des volks houdt, daar onder dezelve misfchien

zoo vele edele, ja wel edeler familiën gevonden werden, dan onder de *Patriciers*.

PLECTRUM was onder de ouden een werktuig, waarmede zij gewoonlijk de *Lyra* bespeelden, en dat waarschijnlijk uit een dun staafje van hout of elpenbeen bestond. Eerst later kwam het in gebruik, om de snaren met de vingers aan te slaan, hetgeen de *Lacedemoniers* voor zoo onwelvoegelijk hielden, dat zij op zekeren tijd eenen lierspeler, om deze reden, eene geldboete oplegden.

PLEJADEN. De dochters van ATLAS, 7 in getal. Volgens de fabel werden zij door ORION gezien, bemind en vervolgd; doch zij smeekten de goden om redding, waarop JUPITER zich ontfermde, en haar onder de sterren plaatste. Van hier het *Zevengesternte*.

PLINIUS (CAJUS SECUNDUS), bijgenaamd de *Oude*, was een Romeinsch ridder te *Verona*, in het jaar 33 onzer tijdrekening geboren, en in 79 gestorven. Hij was een der grootste geleerden en staatsmannen van *Rome*; doch diende ook in den oorlog tegen de *Duitschers*, waarover hij een eigen werk geschreven heeft, dat ongelukkig is verloren geraakt. Wij bezitten nog van hem een werk, ten titel voerende: *Historia naturalis*, of *Historia mundi*, in 37 boeken, hetwelk eene zeer rijke verzameling van merkwaardigheden van allerlei aard, uit het geheele gebied der schepping en der wetenschap, bevat, en door hem uit eene groote menigte verloren geraakte schriften werd zamengesteld, zoo als uit het eerste boek blijkbaar is. Niet alleen vinden wij hier veel wetenswaardigs uit het rijk der delfstoffen, planten en dieren bijeen verzameld, maar ook veel, het geen tot de sterrenkunde, de natuur- en staatkundige aardrijks- en geneeskunde behoort, ja zelfs veel „dat tot de geschiedenis der oude kunst, b. v. schilder- en bouwkunde, betrekking heeft. Men moet over den onvermoeiden vlijt dezes mans verbaasd staan, die onder zijne onafgebrokene staatsbedieningen, en onder zijne menigvuldige reistogten, nog zooveel voor de wetenschappen arbeidde. Wel is waar, dat hij in zijne zamenstellen niet altijd even behoedzaam was, en zich somtijds door fabelen en vertelsels liet misleiden; doch in weerwil hiervan blijft zijn werk hoogst belangrijk, en zouden wij buiten hetzelve van vele voorwerpen der oudheid onkundig gebleven zijn. PLINIUS werd ten laatste het slagtoffer zijer natuurbeschouwing. Eene verschrikkelijke uitberstíng van den *Vesuvius* lokte zijne weetlust; hij waagde zich, tegen alle waarschuwing aan, te digt bij den vuurspuwenden berg, en verstikte in den damp. Onder de oudere oordeelkundige uitgaven zijns genoemden werks is die van HARDOUIN, *Parijs* 1723, de voornaamste. Eene latere van FRANZ, met aanteekeningen van genoemden schrijver en anderen, *Leipzig* 1776-1791, in 10 deelen, is zeer onnaauwkeurig. Wij hebben eene Duitsche overzetting van GROSZE, welke van 1781 tot 1788 te *Frankfort* aan den *Main* in het licht verschenen is.

PLI-

PLINIUS (CAJUS CECILIUS SECUNDUS) Een zusters zoon van den vorigen. Hij werd te *Comum* in het 62ste jaar onzer tijdrekening geboren, en door zijnen oom als kind aangenomen, die hem den tijd op eene verstandige wijze leerde gebruiken. Van hier, dat hij reeds vroeg, met de meeste vlijt de welsprekendheid en wijsbegeerte beoefende, en reeds als een 13jarig jongeling zijne krachten aan een treurspel in de Grieksche taal beproefde. Hij bekleedde in *Rome*, bij afwisseling, verscheidene staatsbedieningen, en werd in het 39e jaar reeds consul, en vervolgens door de bijzondere gunst van den keizer TRAJANUS tot *Augur* en stedehouder van *Pontus* in *Bithinië* benoemd, welken eervollen post hij, tot algemeen genoegen, 2 jaar bekleedde. Als schrijver arbeidde hij met even zoo veel lust als vlijt, zoo wel in proza als dichtmaat. Jammer is het, dat van zijne schriften ons alleen over zijn gebleven eene verzameling van *Brieven* in 10 boeken, benevens eene *Lofrede* op TRAJANUS. De brieven zijn aan onderscheidene vrienden gerigt en van eenen verschillenden inhoud: het 10e boek derzelve bevat brieven en berigten aan den keizer, benevens diens antwoorden, en onder anderen ook een berigt, waarin hij de Christenen tegen de beschuldigingen hunner vijanden verdedigt. PLINIUS schrijft niet zoo eenvoudig schoon als CICERO, maar de inhoud en geestige toon maken zijne brieven bevallig en in vele opzigten leerrijk. In de lofrede (*Panegyricus*) op TRAJANUS is hij, volgens sommigen, met zijnen lof even verkwistend als met zijne opgesierde welsprekendheid: met dit alles, schoon zij dan ook in dit opzigt al niet als een voorbeeld voor anderen moge kunnen worden aangeprezen, blijft zij nogtans altijd voor de geschiedenis van dezen waarlijk edelen en roemwaardigen keizer, en zijnen leeftijd, hoogst belangrijk. De brieven en lofrede zijn te zamen door GESNER met aanmerkingen in 1739 te *Leipzig*, en ten tweeden maal aldaar door A. G. ERNESTI, in 1770 uitgegeven. Ook is eene Duitsche overzetting van de brieven en het leven van PLINIUS, van SMIDT, met aanmerkingen, in 1789 te *Frankfort* aan den *Main*, in het licht verschenen.

De Nederlander kan PLINIUS en deszelfs schriften leeren kennen in het keurig werk van den heer Mr. M. C. VAN HALL, hetwelk den zedigen titel voert van: C. CAECILIUS PLINIUS SECUNDUS DE JONGE.

PLOMBIÈRES. Een vlek in *Lotharingen*, in het departement de *Meurthe*, dat uit hoofde zijner warme baden zeer beroemd is.

PLOOS VAN AMSTEL. (CORNELIS) Deze beroemde man vondt in het midden der vorige eeuw de kunst uit, om eene teekening in hare juiste grootte, en met alle hare kleuren, in plaat te brengen; niet door het graveerijzer, de etsnaald of het pontsoen, maar op eene andere, tot nog toe onbekende manier, door dezelve met goudvernissen, poeders, vochten en olieverwen op eene pers te drukken, waardoor alle kleuren der teekening eene bestendige duur-

zaamheid verkrijgen, en deze geheel, tot het minfte ftreepje, zoo naauwkeurig in de plaat wordt overgebragt, dat men de aldus vervaardigde voor de oorfpronkelijke teekening zou houden. Vele dezer platen zien wel het licht; doch de kunst zelve werd door hem geheim gehouden, en flechts aan zeer weinige zijner vrienden bekend gemaakt.

PLUTARCHUS. Deze beroemde Grieksche fchrijver, te *Cheronea* in *Boeötië*, omftreeks het 49fte jaar onzer tijdrekening geboren, deed verfcheidene reizen naar *Italië*, en telde onder zijne vrienden de grootfte mannen van *Rome*, die behagen fchepten, om hem over wijsgeerige onderwerpen te hooren redekavelen. Eindelijk nam hij zijn beftendig verblijf in zijne geboorteftad, bekleedde hier aanzienke posten, en kweet zich in dezelve, zoo wel als in alle de pligten van het bijzondere leven, met eene verwonderlijke zorg en voorzigtigheid. Hij was een goed vader, echtgenoot, leermeester en burger, en zijne deugd verwierf het loon van den zoetften vrede en eensgezindheid in zijn huisgezin. Zijne talrijke werken zijn deels van eenen wijsgeerigen, deels van eenen gefchiedkundigen inhoud: de eerfte, die men gewoonlijk onder den naam van *Ethica* of *Moralia* begrijpt, waarin hij zeer goede grondbeginfelen van levensgedrag opgeeft, en die tevens de verhevenfte denkbeelden omtrent de Godheid en de onfterfelijkheid der ziel bevatten, kenmerken hem als eenen vluggen en helderen denker (bij voorb. de fchriften *de Educandis liberis; de audiendis poetis; de Musica* enz.), die zijne belezenheid gelukkig weet aan te wenden, om zijn onderwerp belangrijk te maken. Zijne gefchiedkundige fchriften zijn nog voortreffelijker, en voor de gefchiedenis der oudheid hoogst gewigtig; inzonderheid zijne voorbeeldige *Levensbefchrijvingen* en *Vergelijkingen van beroemde Grieken en Romeinen*, waarvan het verlies van eenigen te bejammeren is. De 44, die wij er van bezitten, bevatten de merkwaardigfte bijzonderheden, en PLUTARCHUS toont bij alle gelegenheden, dat hij de kunst van fchilderen meesterlijk verftaat. Zijn ftijl is wel eenvoudig; maar nogtans levendig en vol nadruk, doch hij is overal niet aan zich zelven gelijk. Onder de verfchillende uitgaven van alle 's mans werken zijn, naast die van H. STEPHANUS, (*Geneve* 1572, in 13 deelen in 8o), en van RUALDUS (*Parijs* 1624, 2 deelen in fol.), de uitgaven van REISKE *Leipzig* 1774-1782, 12 deelen in 8o, en VAN HUTTEN, *Tubingen* 1791-1805, in gelijke 12 deelen, de beste. De levensbefchrijvingen zijn door BRIJANE in 1729 te *Londen* in 4 deelen in 4o verfchenen. Wij *Nederlanders* bezitten dezelve in eene keurige vertaling van de Hoogleeraren WASSENBERGH en BOSSCHA in 13 deelen.

PLUTO bij de *Grieken Hades* of *Aides* genoemd, was de zoon van KRONUS (URANUS) en RHEA, een broeder van JUPITER en NEPTUNUS, en verkreeg bij de verdeeling van het geheelal de heerfchappij over het geheele benedenrijk. Daar dit als eene plaats van ver-

fchrik-

ſchrikking en ellende werd afgebeeld, waar de afgeſtorvenen hun verblijf hielden, en de *Tartarus* gelegen was, die door PLUTO zelfs bewaard werd, zoo wordt hij als eene verſchrikkelijke en onverbiddelijke godheid vertoont. Hij zit naast zijne gemalin PROSERPINA (*zie aldaar*) op eenen zwarten troon, heeft een afgrijsſelijk, donker uitzigt, eene kroon op het hoofd, en eenen tweetandigen ſtaf, en ſomtijds ook eenen zwarten ſleutel in de hand, waarmede hij voor de aankomende de deur van het rijk der ſchimmen opent. Aan zijne voeten ligt de *Cerberus*, en zijn troon wordt door eenen eeuwigen nacht omgeven. Alles, wat ſlechts afgrijzen kan verwekken, is hem heilig, en de geheele wereld is aan zijnen scepter onderworpen. Zoodanig is nagenoeg het denkbeeld, hetgeen ons de fabelgeſchiedenis van PLUTO aan de hand geeft; doch hetgeen naderhand, toen de wijsbegeerte meerder veld won, en het geloof aan eene vergelding na dit leven zich verder uitbreidde, meer gewijzigd werd, het geen dan ook op het denkbeeld, dat men zich van PLUTO gevormd had, eenen aanmerkelijken invloed had. Hij won daarbij niet alleen in uiterlijke magt en luister, maar werd de weldoener, die den ſleutel der aarde in handen had, en het jaar met vruchten zegende. Geen wonder derhalve, dat men in later tijd den *Hades* met *Plutus* vermengende, PLUTO noemde, en hem over de verborgene ſchatten in de ingewanden der aarde liet gebieden. Hij ſtreed met zijne broeders tegen de *Titanen*; bevrijdde de *Cyclopen*; roofde PROSERPINA tot zijne gemalin; ſtrafte door haar misdaden, die anderen beleedigden, en had de *Erinnyen* en CHARON tot zijne dienaren; terwijl hij over ieder bekende en verborgene daad rigtte. Zijn dienst was onder de *Grieken* en *Romeinen* zeer ver verſpreid. De cijpres, beuk, narcis en de plant *Adiantum*, (vrouwenhaar) waren hem heilig; ſtieren en bokken werden hem in het duister van den nacht geofferd, en zijne priesters waren met cijpresſen bekranst. Zijne bijnamen zijn de *onderaardſche* ZEUS, de *Stygiſche* enz.

PLUTUS. De god des rijkdoms. In het eerst was hij ziende; doch daar hij zijne gaven alleen aan de goeden uitdeelde, zoo beroofde hem JUPITER van het gezigt, op dat hij, zonder onderſcheid van goeden of boozen, zijne ſchatten aan allen zoude ſchenken. In dit fabelachtig denkbeeld ligt blijkbaar opgeſloten dat van den landbouw, als de bron van rijkdom.

PLYMOUTH. Eene belangrijke Engelſche zeeſtad, in het graafſchap *Devon*, aan het afhangen van eene hoogte, tusſchen de monden der *Tamar* en *Plym* liggende, waar zich beide in het Britſche kanaal ontlasten. *Plymouth*, *Stonehouſe* en *Dock*, of *Plymouth-Dock*, zijn 3 aanmerkelijke, nabij elkander liggende plaatſen, die te zamen eene ſtad vormen, (waarvan de beide laatſte voorſteden zijn) welke 56,000 inwoners bevat. De eigenlijke ſtad *Plymouth* is open, en tamelijk regelmatig gebouwd. *Dock*, is eene geheel nieuwe ſtad; want voor eene eeuw was er nog geen huis

voorhanden. Eerst sedert 1760 zijn de meeste gebouwen en huizen gesticht, en tegenwoordig overtreft *Dock*, in bevolking en sierlijke huizen en straten, verre weg het eigenlijke *Plymouth*. Deze haar spoedige aanwas heeft zij te danken aan de beroemde scheepstimmerwerf en de arsenalen, waarvan de eerste, met die van *Portsmouth*, te regt voor de fraaiste en volkomenste der wereld mag gehouden worden, en van het overige der stad door eenen hoogen muur is afgezonderd. Men vindt hier alles, wat tot bouwen, herstellen en uitrusten van oorlogschepen vereischt wordt; terwijl *Dock* en de werf door sterke vestingwerken verdeedigd worden. *Plymouth* heeft 2 havens; de eene ligt Oostwaarts, en wordt *Catwater*, en de andere Westwaarts, en wordt *Hamerze* genoemd. In de laatste liggen niet alleen de oorlogschepen, die gekalfaterd worden, maar ook die onttakeld zijn: ook ankeren hier gewoonlijk, om het voordeel van den wind te verkrijgen, de schepen, welke naar het Oosten, zoo als in *Catwater*, om dezelfde reden, die naar het Westen bestemd zijn. In de nabijheid van beide havens zijn goede magazijnen tot gemak van den handel. In tijd van oorlog is *Plymouth*, gewoonlijk, zoowel de verzamelplaats voor de vloot van het kanaal, als voor de uitloopende konvooijen. Inkomende schepen loopen hier veelal binnen, om zich van lootsen, het kanaal op, te voorzien; terwijl de oorlogschepen van 100 stukken geschut, uit hoofde van de aanmerkelijke diepte van het water, van *Portsmouth* herwaarts gebragt worden. Het is tevens voor *Plymouth* zeer voordeelig, dat deze stad aan den mond van het Britsche kanaal ligt; doch voor het overige is zij als handelplaats, zoowel als de meeste Engelsche zeesteden, van geen belang. Het vertier met *Newfoundland* is aanmerkelijk verminderd; maar het aandeel aan de haringvisscherij is niet onaanzienlijk. *Plymouth* voert naar de *West-Indien* veel kalk uit, en heeft in tijd van oorlog een depot voor prijsgoederen. De fabrijken zijn er slechts bijwerk, en bepalen zich alleen tot eene groote looijerij, eenige lijnbanen en eene zeildoek-fabrijk, waarbij het vlas en de hennep, even als katoen en wol, door werktuigen gesponnen wordt. Bij den ingang der groote baaij, waaraan *Plymouth* ligt, bevindt zich de rots *Eddystone*, op welke vele schepen verbrijzelden, vóór dat men den tegenwoordigen lichttoren er op geplaatst heeft. Deze toren werd in 1759 gebouwd, en is een meesterstuk van den beroemden SWEATON. Bij eene hooggaande zee slaan de golven dikwijls op eene verschrikkelijke wijze over de rots heen, zoo dat men niets meer dan den onwrikbaren lichttoren zien kan. — In *Noord-Amerika* is een graafschap, 2 zeehavens en verscheidene vlekken van dien naam.

PNEUMATIEK, 1. Luchtmeetkunde, welke van de zwaarte, drukking en veerkracht der lucht, en de daaruit voortvloeijende werkingen handelt; b. v. over de beweging van luchtvormige stoffen in vaten en buizen. 2. Verstaat men er zoo veel door als *Pneumatologie*, luchtkunde. Een *Pneumatische scheidkundige toestel* is een gereedschap,

ſchap, waarin men luchtvormige ſtoffen voortbrengen of opvangen, en derzelver eigenſchappen kan onderzoeken. Men verdeelt dien in den gewonen water- en in den kwikzilver-toeſtel, naar gelang het vat, waarin zich de lucht bevindt, met water of kwik, om de dampkrings-lucht te weeren, geſloten is. Van den laatſten toeſtel bedient men zich bij zoodanige luchtſoorten, die zich met water zouden vermengen

PO. (De) De grootſte rivier van geheel *Italië*, welke in het Sardinisch gebied, aan den berg *Viso*, tot de *Cottiſche Alpen* behoorende, op eene hoogte van 6000 voet, bij het dorp *Pigan del Re*, aan de Franſche grenzen, ontſpringt, en van het Westen naar het Oosten loopt, *Piemont* doorſtroomt, en van *Pavia* af de Zuidelijke grenzen van het *Lombardisch-Venetiaansch* koningrijk vormt. Zij ontvangt op haren 70 mijlen langen loop, aan de linkerzijde, de *Doria*, *Seſia*, *Tesſino*, *Adda*, *Oglio* en *Mincio*, en aan de regter de *Tanaro* met de *Stura*, de *Scrivia*, *Trebio*, *Taro*, *Lenza*, *Crostolo*, *Sechia*, *Panaro* en *Reno*, en ontlast zich door eenen viervoudigen mond in den Venetiaanſchen zeeboezem. Door de menigvuldige rivieren, welke zich aan beide kanten, inzonderheid in *Piemont*, in haar uitſtorten, verkrijgt zij ſpoedig eene uitgebreidheid, welke voor den handel van *Opper-Italië* hoogst gewigtig is. In de wijduitgeſtrekte vlakte van het *Lombardisch-Venetiaansch* koningrijk heeft deze rivier een gering verval, hetgeen ſlechts op de mijl 4 voet en $7\frac{1}{2}$ duim bedraagt; maar ten tijde van veelvuldige regenvlagen treedt zij dikwijls buiten hare oevers, en overſtroomt het omliggende land: ook ziet men hier en daar veranderingen in hare bedding, waardoor drooge plaatſen veroorzaakt worden, waarvan men ſommigen tot het verbouwen van rijst gebruikt De voornaamſte aan de *Po* gelegene landen zijn: *Turin*, *Chivasſo*, *Caſale*, *Piacenza*, *Cremona*, *Caſal maggiore*, *Guastalla* en *Ferrara*.

POCKELS (Carl Friedrich) werd in het jaar 1758 geboren. Hij beoefende in zijne jeugd voornamelijk de oude en nieuwe letterkunde als leidsvrouwen tot de wijsgeerige, waarin hij deels Eberhard en deels Niemeijer volgde. Naauwelijks 25 jaar oud zijnde, werd hij door den bekenden Rochow aan den hertog van *Brunswijk* als onderwijzer zijner beide prinſen aanbevolen, waarvan hij den oudſten, den hertog August, bij zijne intrede in den Hanoverſchen krijgsdienst, verzelde. Thans was hij de groote wereld nabij genoeg, om ze te leeren kennen, en tevens genoeg van haar verwijderd, om voor de wetenſchappen te leven; en het is aan deze gelukkige omſtandigheid, dat wij verſcheidene zielkundige werken van zijne hand verſchuldigd zijn, inzonderheid zijne proeve eener *Charakteristiek des weiblichen Geſchlechts*, in 1797-1802 en 1806 in *Hanover* in 2 deelen verſchenen; de *Man* enz., mede aldaar in 1805-1808 in 4 deelen uitgegeven. Toen de ſlag bij *Jena* tot eene plaatſelijke ſcheiding aanleiding gaf, verliet hem de edelmoedige hertog August nogtans

 niet;

niet; maar gaf hem, toen de hertoglijke familie weder naar *Brunswijk* was teruggekeerd, op nieuw het bestuur over zijn huis; terwijl de regerende hertog hem de censuur opdroeg. Bij alle deze bezigheden zettede hij zijnen letterarbeid voort; doch zijne gezondheid nam van tijd tot tijd af, en eene beroerte sleepte hem in Wijnm. 1814 ten grave. POCKELS werken, waarvan een der laatsten *über den Umgang mit Kindern* handelt, bezitten eene duurzame waarde, zoowel wegens hunnen schoonen voordragt, als uit hoofde van de juiste en wezenlijke zielkundige aanmerkingen, die er in vervat zijn.

POCOCKE, (EDWARD) Een beroemd Oosterling der 17e eeuw, die te *Oxford*, zijne geboorteplaats, studeerde, en zich met zoo veel ijver op de Oostersche talen toelegde, dat hij reeds in zijn 22ste jaar, volgens een handschrift der Bodlejaansche boekerij, eene Syrische overzetting in 4 brieven vervaardigde, welke aan eene volledige vertaling van het Nieuwe Testament in die taal nog ontbraken. De geleerde VOSSIUS, die in 1629 *Oxford* bezocht, nam dezelve met zich naar *Leijden*, waar zij onder het opzigt van DIEU in druk verschenen. POCOCKE deed in het volgende jaar, als kapellaan van de Engelsche faktorij, eene reis naar *Aleppo*; legde zich hier op eene grondige kennis der Arabische taal toe, en vertrok in 1636, als Hoogleeraar in dezelve, weder naar *Oxford*; doch reisde reeds in het volgende jaar, op uitnoodiging van zijnen vriend J. GREAVES, om hem naar de Oostersche landen te verzellen, met dezen naar *Konstantinopel* enz., alwaar zijn verblijf, voor zijne verdere volmaking in de Oostersche talen, van ongemeen veel belang was. Na zijne terugkomst, werd hem in 1643 de leerstoel in de Hebreeuwsche taal in zijne geboortestad opgedragen, waar hij zich sedert geheel aan zijne pligten en wetenschappelijke oefeningen toewijdde, en in 1650 zijn *Specimen historiae Arabum*, met eene latijnsche overzetting en geleerde aanmerkingen, in het licht gaf. Onder zijne overige werken behooren: *Carmen Abu Ismaelis Tograi*, *Arab. et Lat.*; *Gregorii Abul Farajii Historia Dynastarum*, *Arab. et Lat.* 1663-1674; *Porta Mosis* enz. POCOCKE stierf in eenen hoogen ouderdom in 1691.

POCOCKE, (RICHARD) een bloedverwant van den vorigen, en een beroemd reiziger, die mede te *Oxford* geboren werd, en zijne studien volbragt. Van 1737-1741 bezocht hij *Egypte*, *Palestina*, *Syrië*, *Mesopotamië*, *Cyprus*, *Candia*, *Klein-Azië* en *Konstantinopel*, en deelde den uitslag dezer reizen in zijne *Description of the East and some other countries*, 2 deelen in fol., van 1743-1745 aan het publiek mede. Dit werk is nog tegenwoordig van zeer vele waarde, inzonderheid ten aanzien der gebouwen, opschriften en andere overblijfsels der oudheid. Hij stierf in het jaar 1765.

PODAGRA, (afkomstig van de Grieksche woorden *agra*, pijn, smart, en *podos*, de voet), is die soort van jicht, welke zich door eenen, na verloop van zekere geregelde tijdperken, vernieuwden aanval, en door pijn in de gewrichten van den voet, inzonderheid in den

groo-

grooten teen, onderfcheidt. De pijnen zijn zoo hevig, als of er eene gloeijende kool op den grooten teen lag, en of zijn gewricht met een gloeijend ijzer uit elkander gerukt werd. In een' hoogen graad dezer ziekte is de geheele voet zoo fterk gevoelig, dat de geringfte drukking, de minfte aanraking, ja zelfs de trilling eener fterke beweging der lucht, de fmarten bijna onverdragelijk maakt. De eerfte periode der Podagra is inzonderheid zeer pijnelijk, vermits de ontfteking van de oppervlakte der gewrichten alsdan plaats heeft, waardoor de zenuwen fterk worden aangedaan, en dit pijnelijk gevoel veroorzaakt wordt. Na verloop van 8, fomtijds 14 dagen, verminderen de fmarten, terwijl de ontfteking van langzamerhand verdwijnt, en door eene zwelling wordt opgevolgd. Deze bevat het produkt der jichtige ontfteking, eene uitzweeting eener waterachtige, taaije, met aardachtige deelen vermengde ftof, en verdwijnt van langzamerhand; doch fomtijds blijven er hier en daar knobbelachtige zwellingen op den voet achter. De aanvallen der Podagra komen gewoonlijk eens in het jaar, in de lente of in den herfst, bij velen ook tweemal; doch zeldzaam meerder. Zoolang de aanval geregeld verfchijnt, is hij niet gevaarlijk, en tevens een bewijs, dat de natuurkracht nog fterk genoeg is, om de jichtftof naar de afgelegenfte grenzen der bewerktuiging te voeren, en aldaar uit te drijven. Het gevoelen, dat deze ziekte ongeneeslijk zou zijn, is ongegrond en fchadelijk. Door het bekorten van de periode der ontfteking kan de afdrijving der jichtftof bevorderd, en de pijn in korten tijd gelenigd worden; terwijl, in den tusfchentijd der enkele aanvallen, de ziekte zelve, door eenen verbeterden leefregel, door het gebruik van eenvoudige middelen, en het vermijden der aanleidelijke oorzaken, van langzamerhand kan worden verminderd. Door het verzuimen dezer maatregelen, daarentegen, neemt de ziekte toe, en geeft eindelijk, wanneer de krachten minder worden, aanleiding tot onregelmatige aanvallen van jicht: de Podagra flaat naar binnen, zoo als men dit noemt, en de zieke geraakt meer en meer in levensgevaar. (*Zie mede* JICHT.)

POELENBURG, (KORNELIS) een beroemd fchilder uit de 17e eeuw. Hij was eerst een leerling van ABRAHAM BLOEMAERT; doch ging vervolgens naar *Rome*, waar hem de zachte behandeling van RAFAEL, inzonderheid omtrent zijne naakte beelden, eenen geruimen tijd behaagde. Hij verkoos echter eerlang eene bijzondere manier, en maakte daarin zulke groote vorderingen, dat hij, in zijne foort, de meesten zijner tijdgenooten voorbij ftreefde. Hij koos voor zijne ftukken bekoorlijke vergezigten, met gebouwen verfierd, uit de ftreken van *Rome*. Zijn licht en donker is voortreffelijk; zijne meestal naakte beelden bezitten een zeer goed koloryt, inzonderheid de vrouwen; zijn penfeel verraadt geest, en zijne fchilderftukken, ofschoon een weinig onnaauwkeurig, werden te *Rome* en *Florence* door kunstkenners en grooten gezocht. Na zijne terugkomst

in zijn vaderland, ontbood hem KAREL I. koning van *Engeland*, om voor hem eenige kabinetſtukken te ſchilderen, waarvoor hij rijkelijk betaald werd. Hierop keerde hij naar *Utrecht*, zijne geboorteſtad, terug, waar hij zijne dagen in het jaar 1668, het 71ſte zijns levens, eindigde. Hij heeft ook geëtst, en zijne platen zijn zeldzamer, dan zijne ſchilderſtukken.

POINCON. Eene maat van drooge waren te *Rouan*, houdende 13 kleine ſchepels of *boisſeaux*.

POISSARDEN. Zoo heeten de viſchvrouwen in *Parijs*, die zich in ſommige tooneelen der Franſche omwenteling zoo zeer berucht gemaakt hebben, dat men deze benaming tegenwoordig, als een ſchimpwoord, van een gemeen, ſlecht wijf gebruikt.

POKHOUT, (*Guajacum officinale*). De boom, die dit hout oplevert, groeit in de *West Indiën*, en in de warme ſtreken van *Amerika*. Men vindt er echter ook eene ſoort van aan de Kaap, de *Goede hoop*. Deze boom wordt, volkomen uitgegroeid, 14 voet hoog en 15 tot 18 duim in middellijn dik, en heeft eenen harden, brozen, bruinachtigen en niet zeer dikken bast. Deszelfs hout is vast, digt, zwaar, harsrijk, in het midden zwartachtig geel, en van eenen heeten en ſpecerijachtigen ſmaak: zelfs is het zoo hard, dat de werktuigen, bij het vellen van den boom, er op breken, weshalve het ook zelden tot brandhout, maar meestal, op ſuiker-plantagien, tot raderen en tanden voor de ſuiker-molens gebruikt, en ook veel voor bekers, vijzels en ander huisraad bearbeid wordt. Het wordt in groote ſtukken van 4 en 500 pond naar *Engeland* gezonden, en aldaar, uit hoofde van zijne hardheid en ſchoonheid, tot velerlei draaiwerk en ſcheeps-katrollen gebezigd. Men heeft in het hout, de hars, den bast en de vruchten, en zelfs de bloeſems van dezen boom, eene genezende kracht ontdekt.

POLEMIEK. Een woord uit het Grieksch, oorlog, ſtrijd, twist beteekenende; doch het geen men inzonderheid heeft gebruikt omtrent een voorheen zeer driftig behandelde gedeelte der godgeleerde wetenſchappen, en dus door *twistende* godgeleerdheid heeft overgezet. Ondertusſchen komt bij de godgeleerdheid geen eigenlijk twisten te pas; maar moet de kennis en overtuiging van godsdienſtige waarheid, langs den vreedzamen weg van JEZUS uitmuntenden godsdienst, alleen haar doel zijn. Voor het overige heeft men de benaming van *Polemiek* enz., die meer en meer in de godgeleerdheid, door meer opgeklaarde denkbeelden, is verloren geraakt, op het dagelijkſche leven overgebragt, en op ieder toegepast, die niet alleen iets, zonder het minſte vooroordeel, beweert, maar ook zijn gevoelen tegen anderen, zonder de minſte drift of partijzucht, uit enkele overtuiging, verdedigt.

POLEN. Een land, volk en ſtaat, ſedert jaren genoegzaam alleen merkwaardig door zijne rampſpoeden. Voor het jaar 1772 bevattede dit land, met *Lithauwen*, eene oppervlakte van meer dan

13,000

13,000 v. m., op welke ten hoogste 11½ millioen menschen woonden. Koren, tarwe, hout, honig en was, uitmuntende paarden en runderen, benevens eene onafmetelijke zoutmijn, maakten zijnen natuurlijken rijkdom uit; doch de handel lag stil, en de inwoners moesten onder den geesel der edellieden zuchten; terwijl godsdiensthaat en partijschap de gemoederen verbitterden. Hierbij kwam nog de beperking van de regten der dissidenten, in 1717, meer dan anderhalve eeuw door hun genooten. De *Jezuiten* stookten het vuur van misnoegen aan, en hun onregtvaardig bloedgerigt, te *Thoren* in 1724, werd het sein tot den doodelijksten haat. Eindelijk sloot men, op de landdagen van 1733 en 1736, de dissidenten buiten alle openbare bedieningen, en wilde hen slechts als begunstigde Joden behandelen. *Polen* deed niet alleen hierin, maar ook in zijne burgerlijke en zedelijke beschaving, aanmerkelijke schreden terug; terwijl ligtzinnigheid, brooddronkenheid en ruwheid in zeden meer en meer de overhand namen. Zoo ontvlamden alle driften, en vloegen tot eene verderfelijke gisting over, toen KATHARINA II in 1764 haren gunsteling, den graaf PONIATOWSKI, op den Poolschen troon bragt. Hij verdiende wel denzelven, maar was te zwak, om de losbandige trotschheid des adels te beteugelen; wankelde tusschen *Ruslands* beschermende magt, en de zelfstandige waardigheid der Republiek, en neigde nu tot deze en dan weer tot gene partij, waardoor hij ten laatste de achting van allen verloor. Ondertusschen was de dweepzucht der bisschoppen SOLTIJK van *Krakau*, en MASSALSKI van *Wilna*, die zich tegen de herstelling der godsdienstige vrijheid verzetteden, de hoofdoorzaak van den burgeroorlog, die de grootste wanordens over *Polen* bragt, en eindelijk het lot van den staat besliste. *Rusland* trok zich de zaak der dissidenten aan, en er onstond eene algemeene verbindtenis (*confederatie*); doch de rijksdag stond onder Russischen invloed. Van den anderen kant verhief zich eene andere confederatie te *Bar*, welke door *Frankrijk* ondersteund werd, en de oorlog met *Rusland* berste uit. De vreemde krijgsbenden verwoesteden het land, en het woest zinneloos gedrag van sommige Poolsche partijhoofden, deed bij de drie groote naburige mogendheden zulk eene minachting voor de natuurlijke regten der Poolsche natie geboren worden, dat zij *Polen*, zoo als KATHARINA zich uitdrukte, voor een land hielden, waarin men slechts behoefde te bukken, om iets weg te nemen.

Onder deze binnenlandsche beroerten oordeelde *Oostenrijk* het de geschiktste tijd, om van de *Zipfer*-steden, welke in 1492 door de *Hongaren* aan *Polen* verpand waren, bezit te nemen, en bragt eindelijk, door de listige staatkunde van zijnen minister KAUNITZ, het Russisch, en dit weder het Pruisisch hof, op het denkbeeld eener verdeeling van *Polen*, waartoe de Russische staatsdienaar, op den 2 van Herfstm. 1772, het besluit der drie mogendheden bekend maakte, hetgeen eindelijk door *Polen* den 18 derzelfde maand des volgenden jaars

jaars werd toegeſtemd. Ondertusſchen was het plan van verdeeling reeds vooraf voltrokken, en behield *Polen* van de 13,000 ſlechts 10,000 v. m. Het Pruisſisch *Polen*, benevens het district der *Netze*, kwam aan *Pruisſen*, waardoor de Oostzee-handel van *Polen* van dat rijk afhankelijk werd; terwijl *Rusland* het inwendig beſtuur der ongelukkige republiek bepaalde. De *Polen*, nu het geheele ſtaatkundig oogmerk der mogendheden duidelijk inziende, wilden hunne onafhankelijkheid verzekeren, en arbeidden, aangemoedigd door de beloofde beſcherming van *Pruisſen*, aan eene nieuwe ſtaatsregeling, die in Bloeim. 1791 tot ſtand kwam, en waarbij de opheffing van het keurrijk, en het opnemen van den derden ſtand in de nationale vertegenwoordiging tot gronſlagen gelegd waren; doch *Rusland* verwierp dezelve, en verklaarde zich voor de misnoegde *Polen*, die te *Targowicz* een verbond tegen den, reeds door den rijksdag aangenomen, regeringsvorm geſloten hadden. *Pruisſen*, zich hiertegen niet kunnende verzetten, verliet de zaak der republiek, en bewilligde in 1793 in eene tweede verdeeling, bij welke *Rusland* 4000 v. m. lands wegnam, en 1000, benevens *Dantzig* en *Thorn*, aan *Pruisſen* werden overgelaten; terwijl het overig gedeelte van *Polen* onder Rusſiſche voogdijſchap ſtond, wier bajonetten den rijksdag dwongen, om aan deze verdeeling des lands hunne toeſtemming te geven. Zoodanig was de ſtaat van zaken, toen Kosciusko (*zie aldaar*), in de lente van 1794, aan het hoofd der confederatie van *Krakau* verſcheen. In den heiligen ſtrijd voor vaderland en vrijheid, werd *Warſchau* en *Wilna* bevrijd, en de dag van *Raclawice* (den 4 van Grasm. 1794 benevens de ontzetting van het door de *Pruisſen* belegerd *Warſchau* in Herfstm. daaraanvolgende, zijn de ſchoonſte dagen in de geſchiedenis der Poolſche natie. Dan, deze pogingen kwamen te laat: zonder vestingen, krijgskunde of bondgenooten, ja zelfs zonder genoegzame wapenen, moest de wanhopende natie, door *Rusſen*, *Pruisſen* en *Oostenrijkers* omſingeld, voor de overmagt bukken, waarna het land in wijnm. 1795 onder deze drie mogendheden verdeeld werd. De koning leefde ſedert in *Petersburg* van een hem toegelegd jaargeld, en ſtierf aldaar in 1798; terwijl aan de *Polen* niets dan het diep beleedigd nationaal gevoel, eenen bitteren haat tegen de *Rusſen* en *Duitſchers*, een vruchteloos verlangen op Franſche hulp en openlijke deelneming overbleef. *Rusland* verkreeg bij deze verdeeling eene uitgeſtrektheid gronds van 7500 v. m. met 4,600,000 inwoners; *Oostenrijk* 2510 gelijke mijlen met 5 millioen, en *Pruisſen* meer dan 2000 met 2,550,000 inwoners.

Zoodanig bleef de toeſtand van het verſcheurde land, hetgeen nu van vreemden de wet werd voorgeſchreven, tot in Slagtm. 1806, wanneer de overwinningen van Napoleon de uitgewekene *Polen*, onder Dombrowski naar *Poſen* en *Warſchau* voerden. De vrede van *Tilſit*, van Hooim. 1807, ſchiep uit het grootste gedeelte der door *Pruisſen* verkregene Poolſche provinciën het hertog-

dom

dom *Warfchau*, met den koning van *Sakse* aan het hoofd, hetgeen nu ook het Franfche wetboek en eene foortgelijke ftaatsinrigting ontving, waarbij de lijfeigenfchap vernietigd werd. *Dantzig* moest eene, onder de befcherming van *Pruisfen* en *Sakfe* ftaande, republiek worden, doch bleef eene Franfche wapenplaats. De gefchenken aan de Franfche Officieren verminderden de inkomften des lands, en nog meer het continentaal-ftelfel, dat allen handel vernietigde, zoodat de *Polen*, te midden van hunnen natuurlijken rijkdom, het lot van TANTALUS moesten ondervinden. De oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*, in 1809, deed wel aan den eenen kant den nood nog hooger rijzen; doch ontwikkelde ook, aan den anderen, de ftrijdkrachten der natie op eene ongewone wijze. Het Poolfche leger wedijverde, onder Fransch en PONIATOWSKI's opperbevel, in moed en dapperheid met de beste troepen van *Frankrijk*, en drong tot *Krakau* door, waarop in Wijnm. 1809 de vrede te *Weenen* gefloten werd, welke bij het hertogdom *Warfchau* ook nog *West-Gallicië* voegde. De herkrijging der oude grenzen, een inlandsch koning en de herftelling van den naam van *Polen* was nu de algemeene wensch der natie. NAPOLEON begunftigde dien met opzet; bouwde er zijn plan op tot den aanval van *Rusland*, en wist het zoo ver te brengen, dat eene algemeene Poolfche confederatie, in Zomerm. 1812, in *Warfchau* de herftelling van *Polen* plegtig afkondigde. Dan, de geestdrift was niet algemeen, en alle te werk geftelde pogingen van het hertogdom, dat 80,000 man uitruste, waren grootendeels, door NAPOLEON's manier van oorlogen, te vergeefsch. Wat *Polen* in dezen herftellings-oorlog leed, en hoe NAPOLEON zijn eigen belang tegenwerkte, heeft de bisfchop van *Mechelen* DE PRADT, zijn gezant in *Warfchau*, te boek gefteld in zijne *Histoire de l'Ambassade dans le grand Duché de Varfovie, en* 1812. Afschuwelijker werd nooit eene natie misleid, dan de Poolfche in dezen oorlog. Hare legerbenden volgden den geflagenen Franfchen keizer naar *Parijs*, zelfs een gedeelte naar *Elba;* terwijl de opgewekte geestdrift de *Polen*, tot het laatfte oogenblik, de partij van *Frankrijk* deed aankleven.

Intusfchen nam *Rusland* het geheele hertogdom in bezit; *Dantzig* met zijn gebied keerde onder Pruisfifche heerfchappij terug, en het congres der Europifche mogendheden, te *Weenen*, befliste eindelyk in Bloeim. 1815, het lot des lands op de volgende wijze: 1. De ftad *Krakau* met haar gebied werd voor eene vrije en onafhankelijke republiek verklaard; 2. aan *Oostenrijk* viel het op den regter oever der *Weixel* gelegene gedeelte ten deel, en kreeg het tevens den *Tarnopoler* kreits, bij den vrede van *Weenen* aan *Rusland* afgeftaan, weder terug; 3. de *Culmfche* en *Méchelaufche*-kreits, de ftad *Thorn* met haar gebied, het departement *Pofen*, met uitzondering van een gedeelte van den *Powizer* en *Pepfernfchen*-kreits, benevens het gedeelte van het departement *Kalisch* tot aan de *Prozna*, behalve de ftad en kreits van dien naam (nader bij een verdrag van grensfcheiding

met

met *Rusland* bepaald), werd aan den koning van *Pruisſen* afgeſtaan; *Dantzig*, *Thorn*, *Culm* en *Michelau* werden met *West-Pruisſen* vereenigd; doch uit de overige landen werd het grootbertogdom *Poſen* zamengeſteld, en de prins A. Radziwil tot koninklijk ſtadhouder benoemd; 4. al het overige werd met het Rusſisch rijk, onder den naam van *koningrijk Polen*, vereenigd; doch moest aan hetzelve een afzonderlijk beſtuur en zoodanige inwendige uitbreiding van grondgebied gegeven worden, als de Rusſiſche monarch zoude goedvinden. De keizer Alexander nam diensvolgens den titel van: *Czar en koning van Polen* aan, liet zich in *Warſchau* huldigen en gaf in Slagtm. 1815 aan het rijk eene ſtaatsregeling, welke hij in *Warſchau* onderteekende, volgens welke de uitvoerende magt bij den koning berust, die derzelver uitoefening aan eenen ſtaatsraad, ſtadhouder en 5 ministers heeft overgedragen. Alle 2 jaar wordt er een rijksdag gehouden, uit den ſenaat, en uit de landboden beſtaande, welke de bij den ſtaatsraad voorgeſlagene wetten onderzoekt, die alleen door de toeſtemming van den rijksdag en den regent kracht verkrijgen. De perſoonlijke vrijheid en van eigendom wordt verzekerd; alle godsdienſtige gezindheden genieten vrijheid van godsdienstoefening, en hebben eene gelijke aanſpraak op maatſchappelijke regten; ook de vrijheid der drukpers wordt erkend. Dit nieuwe koningrijk grenst ten Oosten aan *Rusland*, ten Zuiden aan *Hongarye* en ten Westen en Noorden aan de ſtaten van het Duitſche verbond. Het bevat eene uitgeſtrektheid van 2191 v. m. waarin 481 ſteden en 22,694 dorpen liggen, waarvan de bevolking ſlechts 2,732,324 menſchen bedraagt; waaronder 212,944 Joden. Het koningrijk *Polen* wordt in 8 waaiwoodſchappen verdeeld, namelijk: *Krakau*, *Sandomir*, *Kalisch*, *Lublin*, *Plocz*, *Maſovie*, *Podlachie* en *Augustow*. In 1817 bedroegen de inkomſten 60,692,686, de uitgaven meer dan 52 millioen Poolſche guldens. Het nationaal leger is 50,000 man ſterk, waaronder 20,000 ruiterij. Sedert 1818 houdt men zich met de verbetering der ſtraten en wegen en van het openbaar onderwijs bezig; als mede met de langzame verandering der Joden in ſtaatsburgers, waartoe de Poolſche Veldheer, de graaf Krasinski, in zijn *Apercu sur les Juifs de Pologne* (*Paris* 1818), eenen zeer edelmoedigen, maar ſtouten weg heeft ingeſlagen.

POLIJSTEN. Dit geſchiedt naar gelang van de verſcheidenheid der ligchamen, doch inzonderheid van derzelver hard- of zachtheid, op verſchillende wijze, die drie onderſcheidene werktuigen vereiſchen. Zoo heeft men in goud- en zilverdraad-fabrijken polijstbanken, en gebruikt men, bij de bearbeiding van koper en blik, polijstſtokken; terwijl zich de ſtaalwerkers, mesſenmakers en ſchaarſlijpers van polijstſchijven bedienen, en tot het polijsten van verdiepte voorwerpen ſteenen gebezigd worden. Voorheen gebruikte men tot het polijſten van vergulde glazen, gedraaid tin, glad geſlepene Chalcedons en ook wolfstanden. Engelsch polijstpoeijer is een mengsel van 6 deelen vermillioen en 1 deel rottenkruid, en dient tot het polijsten van ſtaal.

POLLUX, (Julius) een Grieksch taalkundige, in *Egypte* geboren, die in de tweede eeuw onzer jaartelling bloeide. Hij fchreef een *Epithalamium* voor den keizer Commodus, en opende eene fchool der welfprekendheid te *Athene*. Belangrijk is hij voor ons als fchrijver van een woordenboek of *Onomasticon*, hetwelk wij nog bezitten, en voor de beoefening der Griekfche taal, en ter verklaring harer fchrijvers, een zeer belangrijk hulpmiddel is. De beste uitgave is die van Lederlin en Hemsterhuis, *Amst.* 1706, in 2 deelen in Folio.

POLONOISE. Een klein muzijkftuk in $\frac{3}{4}$ maat, het geen met de volle maat begint, gewoonlijk uit twee deelen beftaat, en waarna de Poolfche nationale dans van dien naam wordt uitgevoerd. De *Duitfchers* hebben aan dezen dans, door valfche verzinfels, eene geheel andere gedaante gegeven. De ware *Polonoife* is nog niet zoo fchielijk, als de menuet, en kenmerkt zich door eene ftatelijke deftigheid. De muzijk heeft veel eigendommelijks in hare verdeeling, in het *Metrum* enz.

POLS. (De) Zoo noemt men de flagader, welker beweging, of polsflag, door hare afwisfelende uitzetting en zamentrekking veroorzaakt wordt. Deze beweging is in het hart, als het middelpunt van het flagader-ftelfel, het fterkfte, en plant zich van daar, door de groote en kleine takken der flagaderen, tot in de kleinfte takjes der laatfte, in gelijken tijd en eene evenredige fterkte, voort, zoo dat in ieder, zelfs de kleinfte flagader, op denzelfden tijd en in dezelfde opvolging van elkander, den polsflag plaats heeft. Aan die flagaders, welke het hoogst en het naast onder de huid liggen, kan men den polsflag aan de punt van een' vinger, wanneer men er dien op legt, voelen, inzonderheid boven het gewrigt van de hand, waar zulk eene flagader ligt, en welke plaats ook hierom gewoonlijk tot het waarnemen van den Pols gekozen wordt; ofschoon men die ook aan iedere andere flagader zoude kunnen voelen en zien, wanneer men haar van de buitenfte deelen ontblootte. Deze afwisfelende uitzetting en zamentrekking van het hart en de flagaderen is een uitwerkfel eener eigendommelijke, in haar zelve liggende, kracht, waarvan het oogmerk is, om het nieuw bezielde bloed uit het hart, door de ontelbare takken der vaten, in het geheele ligchaam te doen ftroomen. Ondertusfchen wordt deze beweging niet door het hart alleen, noch enkel door de flagaderen, noch alleen door den ftroom des bloeds voortgebragt; maar is het vereenigd gevolg dezer drie oorzaken. Het hart trekt zich zamen, vernaauwt daar door zijne binnenfte ruimte, en perst vervolgens het bloed uit dezelve in de groote flagader, welke het naast aan het hart ligt, en zich dan uitzet; het toeftroomend bloed opneemt; zich daarop insgelijks zamentrekt, en vervolgens het ontvangen bloed verder voortftuwt. De afwisfelende uitzetting en zamentrekking der flagaderen gaat nu in eene golvende beweging voort, en bevordert den golvenden ftroom van het bloed, die

die zich in ontelbare, steeds kleiner wordende, slagaderen verdeelt. Zonder deze medewerking der slagaderen, zou het bloed, dat zijnen sterken aandrang het eerst uit het hart verkregen heeft, doch die, door deszelfs gestadige verdeeling, steeds zwakker wordt, in de fijnste slagaders ophouden te stroomen. Daarenboven is ook het bloed zelf een sterke prikkel voor deze beweging; want terwijl het in de longen zuurstof opgenomen heeft, en van zwart in rood bloed veranderd is, stroomt het met nieuw herkregen kracht van het middelpunt naar den omtrek (*peripherie*). De Pols wijst ons dus aan de gesteldheid van het bloed; de mate van kracht van het hart en de slagaders; de wijze van invloed van het zenuwgestel; en over het algemeen den staat van de bewerktuigde natuurkracht; en zoo dikwijls de massa bloed van hare behoorlijke menging, het slagadergestel van zijne gewone verrigting, het zenuwgestel van zijne geregelde werking kan afwijken, en zelfs de levenskracht haren invloed kan verliezen, zoo vele veranderingen moeten ook daardoor in den polsslag veroorzaakt worden. Het komt dus bij het waarnemen van den Pols hoofdzakelijk aan op het getal der polsslagen, welke in eenen zekeren tijd op elkander volgen; op de orde en tijdmaat, waarin dit geschiedt, en op de wijze, waarop ieder zich vertoont; doch hierin kan zoo veel verschil plaats hebben, als de stand des levens in zijnen bewerktuigden kring, dien het naar de onderscheidene leefperken doorloopt, en de leefwijze, het karakter, de kunne, het temperament enz. verschillende zijn. Bij een kind slaat de geregelde Pols in ééne minuut 100 tot 107 maal, is daarbij gelijkmatig, snel, meer zacht dan hard, klein en niet vol. Bij den jongeling is het getal der polsslagen reeds minder, en bedraagt omtrent 90, iets meer of minder; de Pols is gelijkmatig, krachtig, eenigermate driftig en levendig, iets sterker, doch nog meer zacht dan hard, tamelijk vol, en meer klein dan groot. Bij volwassene beloopt het getal der polsslagen 75, en is de Pols zeer gelijkmatig, krachtig of gematigd, tusschen zacht en hard in, zoo als ook tusschen vol en ledig, tusschen groot en klein. In den grijzen ouderdom daalt de Pols op 63 en ook wel op 60 slagen, wanneer hij somtijds ongelijkmatig, sterk of langzaam, meer vol dan ledig, meer groot dan klein is. Bij het vrouwelijke geslacht is de Pols, in vergelijking van het mannelijke, zwakker, sneller, levendiger, zachter en kleiner, waar tegen de Pols bij het mannelijk geslacht, altijd iets meerder opgezet, sterker, gematigder, harder en grooter is. Bij een bloedrijk temperament is de Pols meer opgezet, levendiger, zachter en voller; bij iemand, die oploopend is, minder opgezet, gematigder, harder en sterker; bij een koelbloedig gestel langzamer, zachter, zwakker en voller, en bij een zwaarmoedig langzaam, hard en sterk. Des morgens is de Pols langzamer en gematigder; des namiddags en 's avonds slaat hij menigvuldiger, klimt in eenen gezonden staat van 65 tot 75 slagen, en is sneller en levendiger. Bij het genot van planten-voedsel is hij gematigder, langzamer,

zwak-

zwakker, voller en zachter; bij het gebruik van vleesch, en na het genot van fpecerijen en geestrijke dranken, wordt hij meer opgezet, levendiger en harder; bij eene zuivere en heldere lucht is hij opgezet, levendig en fnel; in eene vochtige, onzuivere lucht mat, langzaam en minder opgezet; door fchielijk ontftaande gemoedsbewegingen en hevige hartstogten wordt hij verhaast, levendiger en ongeregeld; door blijdfchap wordt hij opgezet, levendig en krachtig, en door aanhoudend verdriet zwak, langzaam, zacht en klein. Men ziet uit dit een en ander, dat de Pols wel een hoogst gewigtig kenmerk van den inwendigen toeftand van het bewerktuigd geftel zijn kan; maar tevens, welk eene zorgvuldige en naauwkeurige waarneming, welk eene oplettendheid op alle betrekkingen en omftandigheden, en welk eene vlijtige beoefening in de beoordeeling der fijne onderfcheidingen noodzakelijk zijn, wanneer hij voor den geneesheer zoodanig worden zal.

POLYANDRIA. De planten, onder deze klasfe begrepen, behooren tot de 13^e^ van het ftelfel van LINNEUS, en kenmerken zich door hun aantal ftofdraden, die meer dan 19 bedragen, en op den vruchtbodem, maar niet op den kelk of de kroon gevonden worden. Zij dragen vele mannelijke bloesems. Het groot fchelkruid, of ftinkende gouwe, de veld-ridderfporen, de gewone akeleij, de waterfcheerling, fommige rozen, en vele in het wild groeijende planten, die meest allen vergiftigend zijn, behooren onder deze klasfe.

POLYBIUS. Een uitmuntend Grieksch gefchiedfchrijver, die 203 jaar vóór onze tijdrekening te *Megalopolis* geboren werd. Toen het bleek, dat de *Romeinen* alle vrije ftaten van *Griekenland* aan zich wilden onderwerpen, nam hij aan alle maatregelen deel, om derzelver onafhankelijkheid te verzekeren, en bevond zich naderhand onder de 1000 verdachte perfonen, die de *Achajers* aan de *Romeinen* als gijzelaars moesten uitleveren. Na verloop van 17 jaar verkreeg hij zijne vrijheid; doch zijn zoo diep vernederd vaderland niet willende wederzien, bleef hij in *Rome*, en begaf zich in den dienst van SCIPIO AEMILIANUS, dien hij op zijnen togt naar *Afrika* vergezelde. Toen echter de *Achajers* met de *Romeinen* in oorlog geraakten, fnelde hij naar het leger van den conful MUMMIUS, om het lot zijner landgenooten te verzachten, en was getuige van de verwoesting van *Corinthe*, en de verandering van *Achaje* in een Romeinsch wingewest. In het midden dezer treurige omftandigheden behield hij zijne belangelooze vaderlandsliefde; volvoerde de hem opgedragene taak, om eenen nieuwen regeringsvorm in de Griekfche fteden daar te ftellen, tot genoegen van *Grieken* en *Romeinen*, waarvoor het volk van *Achaje* hem verfcheidene ftandbeelden oprigtte; geleidde hierop SCIPIO bij de belegering van *Numantia*, en keerde, na den dood van dezen zijnen vriend en weldoener, naar zijn vaderland terug, waar hij in het 82 jaar zijns ouderdoms ftierf.

POLYBIUS is de fchrijver van een gefchiedkundig werk, loopende van het begin van den tweeden Punifchen oorlog tot den ondergang van het Macedonisch rijk. Het beftond uit 38 boeken, behalve nog 2 ter inleiding, en voerde in het Grieksch den titel van *Algemeene Gefchiedenis.* Wij bezitten van dit groote werk alleen de 5 eerfte boeken geheel, en belangrijke ftukken uit de 12 volgende, benevens uittrekfels van de gezantfchappen, en voorbeelden van deugden en ondeugden, ons bewaard door den keizerlijken gefchiedfchrijver KONSTANTINUS *Porphyrogenitus.* Men beklaagt zich over het verlies der overige boeken zoo veel te meer, daar POLYBIUS in naauwkeurigheid en getrouwheid, zoo wel in ftaat- als krijgskundige kennis, door geen gefchiedfchrijver der oudheid overtroffen wordt, alhoewel zijne fchrijfwijze niet bevallig is. De beste uitgaven zijn van CASAUBONIUS (*Parijs*, 1609, in folio); van J. GRONOVIUS (*Amft.* 1670, 3 deelen in 8°), in 1764 op nieuw uitgegeven door I. A. ERNESTI, met de Latijnfche overzetting van CASAUBONIUS, en met aanmerkingen, en eindelijk die van SCHWEIGHÄUSER (*Leipzig* 1789—1793) in 9 deelen in 8°.

POLYGAMIE. De verbindtenis van één man met meerdere vrouwen; doch ook van ééne vrouw met meerdere mannen. Men gebruikt echter dit woord het meest in den eerften zin, alzoo de veelwijverij ongelijk menigvuldiger dan de *Polygamie* is.

POLYGLOTTE (*Biblia Polyglotta*). Een afdrukfel der bijbelfche boeken in verfchillende talen. Zoodanige werken zijn voor kundige godgeleerden van veel belang, en zij hebben er ook reeds vroeg hunnen tijd aan te koste gelegd. De eerfte groote onderneming van deze foort werd op kosten van den kardinaal XIMENES ten uitvoer gebragt, en draagt den naam van *Complutensischen* bijbel, die, benevens den Hebreeuwfchen tekst van het Oude Testament, de oude Latijnfche *Vulgata*, de Griekfche overzetting der zeventigen, alsmede eene letterlijke Latijnfche vertaling, en Chaldeeuwfche uitbreiding, met hare Latijnfche overzetting, bevat. Deze bijbel verfcheen in 1514-1517, in de Newcastelfche univerfiteits-ftad *Alcola*, of volgens het latijn *Complutum*, waarvan dezelve zijnen naam ontleent. Eene andere beroemde *Polyglotte* is de *Antwerpfche*, ook den koninklijken bijbel genoemd, om dat PHILIPPUS II. koning van *Spanje*, daartoe een gedeelte der kosten betaalde. Hij werd onder het opzigt van den Spaanfchen godgeleerden BENEDICTUS ARIAS MONTANUS, en andere geleerden vervaardigd; verfcheen in *Antwerpen* van 1569-1572 in 8 deelen in folio, en behelst, behalve den Hebreeuwfchen tekst, de Latijnfche *Vulgata*, de Griekfche Alexandrynfche, waarbij ook eene woordelijke Latijnfche overzetting behoort; voorts verfcheidene Chaldeeuwfche paraphrazen (omfchrijvingen, *Targumim* genoemd), mede vergezeld van eene Latijnfche vertaling, en in het Nieuwe Testament den Griekfchengrondtekst, met de *Vulgate*, eene Syrifche overzetting met Syrifche en Hebreeuw-

fche

fche letteren in twee kolommen, en met eene Latijnfche vertaling. Nog voortreffelijker is de Parijfche *Polyglotte*, die voornamelijk onder het opzigt van den parlements-advocaat GUY MICHAEL LE JAY, die zijn geheele vermogen er aan te koste legde, door verfcheidene, zorgvuldig gekozene Oosterlingen en uitlegkundigen voltooid werd, en in 1645 in 10 fraaije deelen in folio verfcheen. Zij overtreft de Antwerpfche, omdat zij niet alleen deze geheel, maar ook nog eene Syrifche en Arabifche, met eene daarbij gevoegde Latijnfche overzetting, alsmede den zoogenoemden Samaritaanfchen *Pentateuch* (Samaritaanfche tekst en vertaling), en in het Nieuwe Testament, insgelijks eene Arabifche, en eene op deze volgende Latijnfche vertolking bevat. Eindelijk werd, voornamelijk onder toezigt en krachtdadige medewerking van BRIAN WALTON, naderhand bisfchop van *Chester*, ook in *Engeland* eene nog volkomener *Polyglotte* bearbeid, die gewoonlijk de *Waltonfche* of *Londenfche* genoemd wordt. Zij verfcheen van 1684. 1687 in 6 folianten, met twee bijgevoegde deelen, en bevat den grondtekst, volgens verfcheidene exemplaren, met dien, welke in de Parijfche uitgave te vinden is, benevens eene Ethiopifche en Perzifche overzetting: zijnde de uitgave van dit groote werk door CROMWELL onderfteund. Behalve deze 4 groote *Polyglotten* heeft men nog eene *Leipziger* van CH. REINOCK, welke in 1750, in 4 talen, in 3 deelen verfcheen, benevens nog verfcheidene kleinere over afzonderlijke bijbelfche boeken, inzonderheid over de Psalmen.

POLYGONE. Een veelhoek; in de meetkunde ieder figuur, die meer dan 4 hoeken heeft. Zijn de zijden gelijk, dan is het een regelmatige, doch zijn zij intégendeel ongelijk, een onregelmatige veelhoek. Ieder veelhoek kan in zoo vele driehoeken verdeeld worden, als hij zijden heeft. Is hij derhalve regelmatig, dan zijn de driehoeken gelijk, en men hehoeft flechts een derzelve te berekenen, en met het getal van allen te vermenigvuldigen, om den inhoud der figuur te vinden; doch is de veelhoek onregelmatig, dan zijn ook de driehoeken ongelijk, en moet men den inhoud van ieder afzonderlijk berekenen, en alle dan optellen, waardoor men den inhoud van de vlakte der figuur verkrijgt. — Ook in de vestingbouwkunde komt het denkbeeld eener Polygone voor.

POLYGRAAPH. Een veelfchrijver, een geleerde, die vele fchriften geleverd heeft, hoedanige er vele uitmuntende mannen, b. v. MURATORI, EULER, VOLTAIRE, LESSING, WIELAND en anderen gevonden worden, zoo dat in de beteekenis van dit woord, even min als in die van *Polyhistor* (een veelweter) niet altijd iets berispends of befpottends ligt opgefloten.

POLYHYMNIA. Eene der negen zanggodinnen, die van het lyrisch gezang, of der toonkunst, aan welke ook de uitvinding der gebaren en pantomimen wordt toegefchreven. De Griekfche kunftenaars vertoonen haar in eenen mantel gehuld, en in eene peinzende houding.

POLYKLETUS. Onder dezen naam zijn 3 Griekſche beeldhouwers bekend; doch waarvan POLYKLETUS van *Sicyon*, welke in het begin der 6e eeuw voor onze jaartelling bloeide, de voornaamſte, en bovenal beroemd is wegens de koperen ſtandbeelden, door hem vervaardigd; inzonderheid van een *Doriphorus*, of eene afbeelding van eenen lijfwachter der Perziſche koningen, welk ſtandbeeld men, uit hoofde zijner juiste afmetingen, zoo hoog ſchatte, dat hetzelve den naam van *regelmaat* verkreeg, en als zoodanig door de volgende beeldhouwers vlijtig beoefend werd.

POLYNESIË (Zie: AUSTRALIË.

POLYTECHNISCH, dat vele kunsten omvat; van hier: *Polytechnisch Inſtituut*, of eene Hooge ſchool voor fabrijken, handwerken, kunst en handel. Eene zoodanige inrigting werd in 1815 door keizer FRANS I te *Weenen*, en reeds vroeger door de ſtanden in *Praag*, daargeſteld. In *Beijeren* hebben de *Phyſico-techniſche Inſtituten* eene gelijke bedoeling. Ook in *Parijs* heeft men het *Conſervatorium* voor handwerken en kunsten; de *Polytechniſche* ſchool voor het aanleggen van ſtraten en het bouwen van bruggen; het genootſchap tot aanmoediging van nationale vlijt enz.; en vindt men mede in *Londen Techniſche* Inſtituten van opvoeding. In het *Weener Polytechnisch* inſtituut worden eerst, gedurende 2 jaar, in eene algemeene voorbereidings-klasſe, de eerſte gronden geleeraard; doch het Inſtituut zelf is in twee afdeelingen verdeeld. In de eerſte wordt de koopmansſtijl, de hoogere ſchrijfkunst, de koopmans-rekenkunst, de aardrijkskunde met betrekking tot den handel, de geſchiedenis van denzelven, de kennis van koopwaren, van den handel, het handel- en wisſelregt, en het koopmans-boekhouden geleerd; terwijl bij de laatſte in de ſcheid- en wiskundige vakken wordt onderwijs gegeven, die op kunsten, handwerken en het burgerlijk leven worden toegepast.

POMMEREN, voorheen een hertogdom, tot den *Opper-Sakſiſchen kreits*, doch thans geheel tot het koningrijk *Pruisſen* behoorende, grenst ten Westen aan *Mecklenburg*, ten Zuiden aan de provincie *Brandenburg*, ten Oosten aan de provincie *West-Pruisſen*, en ten Noorden aan de *Oostzee*, en wordt door de *Oder* in *Voor-* en *Achter-Pommeren* verdeeld; liggende het eerſte ten Westen en het laatſte ten Oosten dier rivier. *Pommeren* is tegenwoordig, na de nieuwe verdeeling van den Pruisſiſchen ſtaat, eene provincie, bevattende 581 v. m. en 671,000 inwoners. Zij is een der laagſte en vlakſte landen van *Duitschland*, en heeft ſlechts weinige bergen van eene middelmatige hoogte. De kusten der *Oostzee* in *Achter-Pommeren* zijn met zandheuvels of duinen bedekt, die door ſtormen dikwijls merkelijk veranderen; terwijl zich eene, uit *West-Pruisſen* komende, rij van heuvels, tusſchen *Brandenburg* en *Pommeren* door, tot aan de *Oder* uitſtrekt, welke de grootſte rivier des lands is. Zij vormt onder *Stettin* het groote *Damſche meer*, en ontlast zich ver-

vol-

volgens in het *Frifche Haf*, hetwelk met de *Oostzee* gemeenfchap heeft. Verfcheidene kleine kust-rivieren, waaronder eenige bevaarbaar, bewateren deze provincie, en ftorten ten laatfte in de *Oostzee*. De grond is er meestal zandig, en niet zeer vruchtbaar, met uitzondering van de ftreken bij *Pyritz* en *Stargard*, eenige andere in *Voor-Pommeren*, en het land langs de zeekusten. De voornaamfte voortbrengfels uit het plantenrijk zijn koren en allerlei veldvruchten, vlas, hennep, tabak, ooft en hout. De veeteelt en visfcherij zijn voor *Pommeren* twee voorname takken van beftaan, en de veehandel en Pommerfche ganzen, hammen en worsten dezer provincie zijn even zoo bekend, als hare lampreijen, zalmen, paling en bokkings. De runderteelt overtreft de behoeften des lands zoo aanmerkelijk, dat niet alleen vele vette osfen en koeijen, maar ook eene menigte van voortreffelijke boter naar andere landen kan verzonden worden. Van minder belang is de paardenteelt; doch daarentegen is die der fchapen zoo aanmerkelijk, dat van de wol, boven hetgeen men voor eigen gebruik noodig heeft, nog een groot deel voor den uitvoer overblijft. Van veel belang is de varkens- en bijenteelt, inzonderheid de eerfte, welke door de groote eiken- en beukenbosfchen zeer bevorderd wordt. Delfftoffen vindt men in *Pommeren* zeer weinig. Men heeft moeras- erts, welke te *Torgolow* verfmolten wordt, aluinaarde, zout, barnfteen, kalk, mergel en turf, welke laatfte het voornaamfte voortbrengfel van het delfftoffelijk rijk uitmaakt. Op het land, en gedeeltelijk in de fteden, wordt veel goed en duurzaam linnen vervaardigd, waarmede een aanzienlijke handel wordt gedreven: ook heeft men tabaks ftoffen- en andere wolfabrijken, doch die van katoen zijn van weinig belang; voorts eene fuikerrafinerij, eene ankerfmederij, en barnfteen-draaijerijen te *Stolpe*. Van meer belang is, echter, de handel op de *Oostzee*, op de *Oder* en ook te land, met de naburige Pruisfifche provincien, inzonderheid met de provincie *Brandenburg:* deszelfs hoofdzetel is *Stettin*, over het algemeen de gewigtigfte koopftad van den geheelen Pruisfifchen ftaat. *Pommeren* is tegenwoordig in drie distrikten verdeeld, *Stettin*, *Straalfund* en *Cöslin*, welke 3 fteden tevens de zetelplaatfen der regeringen zijn.

POMP. Een werktuig, waardoor eene vloeiftof, door middel van de perfing der lucht, wordt om hoog gevoerd. Men heeft lucht- en waterpompen, van welke eerfte wij reeds afzonderlijk gefproken hebben, en die wij dus hier met ftilzwijgen voorbijgaan. De inrigting der waterpompen is zeer eenvoudig. Zij beftaan uit eene buis, die lijnregt in het water ftaat, waarvan het benedenfte gedeelte door eene naar boven zich openende klep van dik leder, het *hart* genoemd, gefloten wordt. In het bovenfte gedeelte van de buis is de kolf of *zuiger*, welke insgelijks van eene lederen klep voorzien is, die zich mede naar boven kan openen, en aan eene ijzeren ftang is vastgemaakt. Wanneer nu deze zuiger wordt om hoog getrokken,

dan fluit zich de klep, en ontftaat er tusfchen den zuiger en het hart eene ledige ruimte. De lucht van buiten tracht wel, door het gewigt harer perfing, dat ledige aan te vullen, doch kan er niet bij, omdat zij geheel er van is afgefloten. Zij drukt dus met haar gewigt op het water onder in de pomp, en perst het naar boven, om dat ledige aan te vullen; ftoot de klep van het hart open, en het water plaatst zich nu tusfchen hetzelve en den zuiger. Terwijl zich nu de klep van het eerfte, zoodra men den zuiger neerdrukt, fluit, opent zich die van den laatften, en het water, nu niet anders kunnende ontfnappen, moet door den zuiger heen gaan, en komt in den bak der Pomp. Wordt nu de zuiger weder opgetild, dan fluit zich deszelfs klep; ligt het water op, en drijft het de kraan uit; en zoo komt het water flag aan flag boven het hart, en vervolgens boven den zuiger, die het gedurig uitwerpt. Ondertusfchen moet men bij het maken van eene Pomp wel in het oog houden, dat het water door de perfing van de lucht niet hooger in de buis kan worden opgevoerd, dan het gewigt van de drukking zelve is. Er komt, even als in de Torricellifche buis, of barometer-pijp, evenwigt, zoodra de kolom opgeperst water zoo zwaar is, als eene kolom lucht ter zelfde dikte van het water, en ter hoogte van den dampkring. De barometer nu ftaat op 30 Rijnlandfche duimen: kwik is 14 maal zwaarder, dan water; dus moet eene kolom water ook, om even zwaar en met het gewigt der lucht gelijk te zijn, 14 maal hooger dan kwik wezen, dat is 35 voet, naar gelang de perfing dan eens meer dan eens minder is zoo als de barometer aantoont. Het hart van de Pomp moet dus altijd onder de 30 voet geplaatst worden, om zeker te zijn, dat er het water boven kan worden geperst. Wil men het water tot eene buitengewone hoogte opvoeren, dan moet men vergaderbakken plaatfen, en met meer dan éène Pomp, de eene boven de andere, of met lange zuigers, oppompen.

Behalve de befchrevene gewone Pomp heeft men nog eene *Perspomp*, die door de veerkracht der lucht werkt. Bij deze is de zuiger zonder klep en geheel digt; hij haalt het water boven het hart, even als de gewone zuigpomp; hierop perst de zuiger naar beneden, en fluit daardoor de klep van het hart, zoo dat het water door eene zijdelingfche pijp geperst wordt naar eene andere klep, die zich ook naar boven opent, dezelve opligt, en er zich in eene tweede buis boven plaatst, waarin een pijpje is, waardoor het water moet worden uitgeperst. Daar, echter, het water zoowel in de laatstgenoemde buis, die van boven digt is, als in de pijp klimt, zoo wordt ook door den aandrang van het water de lucht, boven het water, zich in die buis bevindende, fterk in een gedrukt, welke lucht zich uitzet, en door hare veerkracht tegen de perfing inwerkt, en dus te zamen met den zuiger medewerkt, om het water met geweld uit de pijp te drijven, zoodanig, dat als de zuiger niet meer perst, deze luchtperfing, door haar uitzettend vermogen, nog eenige oogenblik-
ken

ken blijft aanhouden, en daardoor eenen gedurigen waterstroom door de pijp uitwerpt. De gewone brandspuiten zijn zulk eene soort van Pompen; alleen heeft men daarin, in plaats van ééne, twee perspompen, waarvan de eene, alleen eene gewone zuigpomp, aan den waterkant staat, welke zoo hoog zijn moet, dat het water, hetwelk in linnen pijpen, of slangen, gepompt wordt, zoo veel te sneller, en zonder hinder, naar de Perspomp loopen kan, waar het door die twee Pompen juist zoo geperst wordt, als wij boven opgaven, staande de luchtbak tusschen de beide pompen in, en loopende het pijpje uit in eene lederen slang, aan welker einde eene koperen pijp vast is, om den waterstraal te besturen.

POMPADOUR (JEANNE ANTOINETTE POISSON), *Markizinne van*. Eene beruchte maitres van LODEWIJK XV. Zij werd in 1720 geboren, en was de dochter van een onderhouden meisje en van eenen landman van *Ferté sous Jouare*, die door den korenhandel eenig geld gewonnen had; doch wegens gepleegd bedrog vervolgd werd. Zij was zeer beminnelijk, bezat vele bevalligheid en talenten, een goed hart, en een juist verstand, en huwde in 1741 aan eenen onderpachter ERIOLES; doch won spoedig de gunst van den vorst, en werd in 1745 aan het hof gebragt, waar zij de hoogste achting genoot; doch zich in het eerst alleen als begunstigster van geleerden en kunstenaars vertoonde. Zij verzamelde boeken, schilderijen en zeldzaamheden, en droeg tot de inrigting der krijgskundige school, waarvan PARIS DU VERNEY de stichter was, veel bij. Toen echter hare bekoorlijkheden van langzamerhand verwelkten, voerde zij den koning andere minnaressen toe, en stelde zich schadeloos door den beslissenden invloed, dien zij zich op regeringszaken aanmatigde; gaf de gewigtigste ambten aan hare gunstelingen, en droeg door hare medewerking tot het ongeluk bij, hetgeen toen reeds *Frankrijk* trof; doch door haar nog meer werd voorbereid. De deelneming van *Frankrijk* aan den oorlog tegen FREDERIK II wordt voornamelijk aan haar toegeschreven, en al de rampen, welke in en door dezen oorlog aan *Frankrijk* te beurte vielen, worden haar te last gelegd; terwijl zij den kardinaal BERNIS, die den vrede wenschte, verwijderde, en CHOISEUL in zijne plaats stelde; doch bij het leger de afzetting van den maarschalk D'ESTREES, te midden zijner zegepralen, bewerkte, en onkundige legerhoofden begunstigde. Zij stierf in het jaar 1764, in den ouderdom van 44 jaar, en werd door den afgeleefden koning weinig betreurd, en door de natie bespot en veracht. De onder haren naam uitgegevene gedenkschriften en brieven zijn niet door haar, maar waarschijnlijk door den jongen CREBILLON geschreven.

POMPEJI. Eene beroemde stad en stapelplaats van *Campanië*, welke in 79 door eene uitbarsting van den *Vesuvius* bedolven, en in de 18de eeuw weder ontdekt werd. Hare overblijfsels zijn de merkwaardigste, die de bouwkunst der oude wereld oplevert. Men ziet

hier niet alleen een huis, eene zuil, grafnaald, eenen tempel, eenen schouwburg, of eene straat, maar eene geheele stad, zoo als zij voor bijna 18 eeuwen was. De bouwvallen liggen 18 *meglien* van *Napels*, 7 van *Portici*, en aan den weg naar *Salerno*. Nog in 1817 vond men, bij de opdelvingen in *Pompeji*, prachtige gebouwen, eenen tempel en 4 bij uitstek fraaije standbeelden, zoo als ook bij *Pozzuoli* grafplaatsen naar de Romeinsche wijze. (*Men vergelijke hiermede het artikel* HERCULANUM.)

POMPEJUS (CNEJUS), bijgenaamd *Magnus*, of *de Groote*, een beroemd *Romein*, de zoon van den veldheer CNEJUS POMPEJUS STRABO. Hij werd in het jaar 107 voor onze tijdrekening geboren; diende reeds in zijne vroege jeugd onder SYLLA tegen MARIUS, en was hem behulpzaam in zijne behaalde zegepraal over dezen. Hierop overwon hij in *Afrika* DOMITIUS; herstelde den koning van *Numidië* weder in zijn rijk; verwierf daardoor n *Rome* een' triumf, en ontving van SYLLA, die heimelijk op zijne grootheid jaloersch was, doch het masker van vriendschap aannam, den bijnaam van *den Grooten*. Hierop voerde hij eenen oorlog in *Spanje*, die in den aanvang voor hem ongelukkig was; doch waarin hij ten laatste, na het onderbrengen van PERPENNA, de overwinning behaalde, en ingevolge hiervan ten tweeden male zegevierend binnen *Rome* trok. Ook in de zee-oorlogen ontwikkelde hij groote talenten; terwijl hij de gevaarlijke en talrijke zeerovers, die de *Middellandsche zee* bij aanhoudendheid verontrustten, geheel overwon. Niet te vrede met zijne behaalde lauweren, trok hij naar *Azië*, sloeg MITHRIDATES, koning van PONTUS, benevens TIGRANES, koning van *Armenië*, en veroverde eenige kleine landschappen, waarvoor hij — indedaad een zeldzaam voorbeeld — voor de derde maal de eer van den triumf genoot.

Thans was zijn roem tot het hoogste toppunt geklommen, en geen van alle de *Romeinen* van zijnen tijd, CESAR alleen uitgezonderd, konde bij hem vergeleken worden. Beide bezielden eene grenzenlooze eergierigheid en heerschzucht, ten gevolge waarvan CESAR, POMPEJUS en CRASSUS een onderling verbond sloten, dat onder den naam van het *Triumviraat* bekend is, en uit kracht waarvan zij met hun drieën den Romeinschen staat beheerschten. Intusschen verhinderde een onderling mistrouwen alle verdere veroveringen. POMPEJUS benijdde heimelijk den roem van CESAR, niettegenstaande deze hem, om den vriendschapsband naauwer toe te halen, zijne dochter JULIA ter gemalin gegeven had, en CRASSUS verloor weldra zijn leven in den oorlog tegen de *Parthers*. Inmiddels voerde CESAR sedert eenige jaren het bevel in *Gallië*, en terwijl hij nog bezig was, om dit land te bedwingen, had POMPEJUS het geheele bewind te *Rome*, waar hij het grootste gedeelte van den senaat en de rijksten en aanzienlijksten op zijne zijde had, en nu voor de derde maal tot consul, en wel zonder medeambtgenooten, benoemd werd, hetgeen even zeer met de grondwet van den staat strijdig was, als dat hij nog als consul de magtige provincien *Afrika* en *Spanje* behield. On-

Ondertusschen bleek het oogmerk van CESAR, om zich tot alleenheerscher op te werpen, maar al te duidelijk, zoodat de gemeenebestgezinden noodig oordeelden, om hem eene geduchte partij te moeten tegenstellen, waartoe hun niemand beter toescheen dan POMPEJUS, die ten minste den uiterlijken schijn vertoonde, dat het behoud der republiek de voorname drijfveer van alle zijne handelingen was. CESAR, thans uit *Gallië*, met een aanzienlijk leger terug gekomen, wilde hetzelve naar *Rome* voeren, en op het consulschap aandringen; doch POMPEJUS en zijne aanhangers, inzonderheid CATO, vorderden te regt, dat hij vooraf het bevel over het leger zoude nederleggen, waar tegen hij, die reeds een groot gedeelte van den senaat door omkooping en beloften gewonnen had, en zich bovendien op de meerderheid zijner krijgstalenten en de achting zijner legerbenden verliet, eischte, dat POMPEJUS eerst van het bestuur zijner provinciën zoude afstand doen, en tot het ambteloos leven terug keeren. CESAR trok gelijktijdig regtstreeks op *Rome*, en hier verloor de anders onoverwinnelijke POMPEJUS op eenmaal den moed. In plaats van den geweldenaar het hoofd te bieden, vlood hij met zijne aanhangers naar *Griekenland*, waar hij een talrijk leger bijeen bragt, en eindelijk bij *Pharsalus* volkomen geslagen werd. Wanhopend nam hij de vlugt naar de kust, en besloot ten laatste, om den oorlog in *Egypte* voort te zetten, waar hij zich op een vriendelijk onthaal van den jongen PTOLEMEUS meende te kunnen verlaten; doch deze was trouweloos en laaghartig genoeg, om hem door gehuurde moordenaars, nog voor dat hij het strand bereikte, in het 48ste jaar voor onze tijdrekening, van kant te helpen. Zijn hoofd werd afgehouwen en bij CESAR gebragt, die op deszelfs verschrikkelijk gezigt tranen stortte, den moordenaar teregt stelde, en hetzelve plegtig deed begraven; terwijl zijn verder treurig overschot door eenen getrouwen vrijgelatenen en een Romeinsch soldaat, die onder hem gediend had, op den oever verbrand werd. POMPEJUS bezat vele bijzondere deugden, en groote talenten. Zijn verstand was door de wijsbegeerte en de wetenschappen gevormd; en offchoon hij wel niet onder de eigenlijke patriotten kan geteld worden, zoo bedoelde zijne eergierigheid echter alleen, om het hoofd van eenen vrijen staat, en niet de verwoester der vrijheid te worden. Hij liet 2 dappere zonen na, CNEJUS en SEXTUS, welke den oorlog tegen CESAR voortzetteden; doch waarvan de eerste, kort na den slag bij *Munda*, zijn leven verloor, en de laatste in *Armenië* vermoord werd.

POMPERNIKKEL. In *Westphalen*, inzonderheid in het Munstersche en Osnabrugsche, een grof, zwart brood, uit roggen-meel gebakken, waarvan één enkel dikwijls 60 pond weegt. Men meent, dat het zijnen naam aan het spottend gezegde van eenen Franschman *bon pour* NICKEL, verschuldigd is; onder welken naam hij zijn paard en knecht verstond.

PONDICHERIJ. Eene stad in *Oost-Indië*, op de kust van *Co-*

romandel, en de hoofdplaats der Franfche bezittingen aldaar. Zij ligt aan den mond der *Ariankupan* in den Bengaalfchen zeeboezem, in eene zandige en dorre vlakte, en is niet zeer oud, maar werd in later tijd door eenige uitgewekenen uit *Wiraputnam* gefticht. In 1761 bedroeg de bevolking 70,000, maar tegenwoordig kan men niet meer dan 20,000 inwoners tellen. Men vervaardigt er zeer fijne katoenen ftoffen, en nog in den laatften tijd hielden zich 5,000 perfonen, in de ftad en haren omtrek, met het bearbeiden en verwen van katoen bezig. *Pondichery*, voorheen eene gewigtige vesting, heeft aanzienlijke huizen, in den Europifchen fmaak gebouwd, verfcheidene Roomsch-Katholijke kerken, waaronder die der Jezuiten inzonderheid uitmunt, en eene voortreffelijke rheede. De ligging der ftad is voor den handel zeer voordeelig, weshalve zij, in tijd van vrede, het middelpunt van den Franfchen handel is.

PONIATOWSKI (STANISLAUS AUGUSTUS), de oudfte zoon van den graaf STANISLAUS PONIATOWSKI, werd in 1732 geboren, was Poolsch gezant te *Petersburg*, en een gunfteling van KATHARINA II., die hem, onder de befcherming harer legers, in 1763 tot den Poolfchen troon verhief. Hij was een der befchaafdfte en beminnelijkfte mannen van zijnen tijd, edel als mensch, burger en vorst; doch bij zijne opgeklaarde denkwijze, en den belangeloosten ijver voor het welzijn van zijn vaderland, voor verftandige wetten en eene goede regtspleging, ontbrak het hem, gelijk meerdere vorften, aan eene genoegzame fterkte van ziel, om zijnen wankelenden troon ftaande te houden, eenen losbandigen adel te beteugelen, en de ftormen, die zijn rijk van binnen en buiten naderhand verwoestten, bij tijds af te keeren; en van hier de herhaalde verdeelingen en eindelijke flooping van zijn rijk, waarover wij onder het artikel *Polen* een breeder berigt gegegeven hebben. STANISLAUS, die door *Pruisfen* verlaten was, en wiens aankleving aan die mogendheid door *Rusland* euvel werd opgenomen, ontzonk nu den moed. Het Poolfche leger, hoe dapper ook onder KOSCIUSKO ftrijdende, was niet berekend voor eenen langdurigen tegenftand. Offchoon gezworen hebbende, liever te willen omkomen, dan met zijne vijanden te onderhandelen, liet hij echter zijn leger 20 mijlen van *Warfchau* terug trekken, en trad hierop in 1792, op het verlangen van *Rusland*, de confederatie van *Targowitz* bij, waardoor hij de natie tegen zich kreeg, zonder daardoor de Rusfifche vorstin te ontwapenen. *Pruisfen* en *Rusland* verdeelden nu *Polen* andermaal; terwijl de koning, zich door zijnen tegenftand niets dan perfoonlijke mishandelingen van den Rusfifchen veldheer RAUTENFELD, en den Rusfifchen gezant, den graaf van SIEVERS, op den hals halende, eindelijk naar *Grodno* gebragt, en hier in 1794 genoodzaakt werd, om het verdeelings-verdrag te onderteekenen, en op den 25 van Slagtm. 1795, den verjaardag zijner krooning, van den Poolfchen troon afftand te doen. PONIATOWSKI vertrok hierop naar *Petersburg*, waar hij als ambteloos burger van een hem van *Rusland* toegelegd

legd

legd jaargeld leefde, en in Sprokkelm. 1798 ſtierf. Zijn blind vertrouwen op KATHARINA's grootmoedigheid, op hare perſoonlijke vriendſchap en liefde, maakte hem een ſlagtoffer harer ſtaatkunde. Hij betreurd te laat het ongeluk van zijn vaderland, zijne eigene zwakheid en onſtandvastigheid, en verliet, als een weggeworpen werktuig der Noordſche SEMIRAMIS, het ſchouwtooneel. (*Men vergelijke hiermede* POLEN.)

PONTAC, eene kleine ſtad in *Frankrijk*, in het landſchap *Bearn*, beroemd wegens den rooden wijn, die haren naam draagt, en onder de Bourdeauſche wijnen behoort.

PONTANUS (JOHANNES IZAAK), van Haarlemſche ouders, doch te *Elzeneur* in *Denemarken* geboren. Hij bragt zijne jeugd, voornamelijk te *Amſterdam*, door met het beoefenen der geneeskunde en wijsbegeerte, in welke laatſte wetenſchap hij aan de Hooge ſchool te *Harderwijk* tot Hoogleeraar beroepen werd, alwaar hij eene Latijnſche beſchrijving van *Amſterdam* in het licht gaf. Bovendien was PONTANUS historieſchrijver van den koning van *Denemarken* en de provincie *Gelderland*, en heeft, behalve gemelde beſchrijving, verſcheidene werken nagelaten, waaronder: *Discusſionum Historicarum*, *Libri* II, handelende, onder anderen, over de vrije of onvrije ſcheepvaart, of in hoe ver de zee kan gezegd worden voor eenig volk open te ſtaan, of geſloten te zijn. PONTANUS overleed te *Harderwijk* in het jaar 1740.

PONTIFEX. Een priester, die geene bijzondere godheid diende, en wiens naam eigenlijk *Bruggemaker* was, van wege de zorg, hem oorſpronkelijk opgedragen, om de op palen rustende brug, over den *Tiber*, als eene heilige bezitting in orde te houden, welke oorſpronkelijke beteekenis zich echter in vervolg van tijd geheel verloor door andere attributen. Onder NUMA, die de gosdsdienstige gebruiken der *Romeinen* regelde en vastſtelde, had men ſlechts éénen *Pontifex*; doch naderhand werd dit getal tot 4, vervolgens tot 8, en eindelijk tot 18 vermeerderd, en vormden de *Pontifices* een afzonderlijk collegie van priesters, dat over alle godsdienstige zaken geſteld was, en aan welks hoofd de *Pontifex Maximus* (opper-priester) zich bevond, aan wien inzonderheid de inwijding der priesters, en ook vroeger de bezorging der openlijke jaarboeken (*annales maximi*), benevens het opzigt over de heilige gebruiken der *Vesta*, was toevertrouwd. Zijne bediening was voor zijn leven; hij mogt zich niet buiten *Italië* begeven, en bezat de hoogſte magt in zaken van godsdienst. In later tijd namen ook de keizers dezen titel aan. De *Pontifices* hadden het oppertoezigt over den geheelen godsdienſtigen eerdienst en deszelfs dienaren; regelden de godsdienstige plegtigheden; bezorgden den almanak, en beſlisten in regtszaken, welke met den godsdienst in eenig verband ſtonden; waarvan het *jus Pontificum* afkomstig is. Zij droegen, ten minſte bij plegtige gelegenheden, en bij hunne ambtsverrigtingen, een kleed met eenen purperen

ren rand, (*Toga praetexta*), en op het hoofd eenen kegelvormigen ſpits toeloopenden hoed, die van vellen der geofferde dieren vervaardigd was.

PONTINISCHE MOERASSEN. Zoo noemt men die landſtreek van *Italië*, welke zich van *Nettuno* tot *Terra* uitſtrekt, en omtrent 10 vierkante Duitſche mijlen bevat. De oorſprong dezer moerasſen verliest zich in de grijze oudheid. HOMERUS beſchrijft de woning van CIRCE (het voorgebergte *Monte Circello* bij *Terracina*) als een eiland; en het is niet onwaarſchijnlijk, dat deze geheele zeer lage vlakte eens door de zee is bedekt geworden, even als het gebied van *Ravenna* op de Oostelijke kust. Later, in de oudſte tijden der Romeinſche republiek, bevonden zich hier, zoo als PLINIUS, volgens vroegere geſchiedſchrijvers, verzekert, 33 ſteden, die allen door oorlogen, en mogelijk ook wel door den ſchadelijken invloed dezer moerasſen op de gezondheid, de eene na de andere verdwenen. — Het verlies eener zoo uitgebreide ſtreek vruchtbaar land, gevoegd bij de dampen, welke door den Zuidenwind over *Rome* gevoerd worden, wekte reeds vroeg de oplettendheid en het verlangen der oude *Romeinen*, voor welke geene onderneming te moeijelijk ſcheen, om dit kwaad te verhelpen; en waarſchijnlijk was APPIUS CLAUDIUS de eerſte, die het plan tot droogmaking dezer moerasſen vormde, toen hij den beroemden weg, naar zijnen naam genoemd, door dezelve leide. Sedert werd dit werk door verſcheidene Romeinſche keizers, en naderhand ook door eenige pauſen, te vergeefsch beproefd, tot dat eindelijk PIUS VI in 1778 hetzelve begon, en met ernst voortzette. Dan, het volk over de verbazende kosten morrende, die ook misſchien de krachten van den Romeinſchen ſtaat te boven gingen, zoo had de uitdrooging dezer moerasſen, ſedert 1786, ſlechts tragen voortgang; terwijl tevens, na den dood van dien kerkvoogd, verſcheidene doelmatige inrigtingen in verval geraakten.

PONTONS. Zijn eene ſoort van kleine ſchuiten van koper, blik, of ook wel van hout, die de legers met zich voeren, om daarvan drijvende bruggen over eene rivier te ſlaan, waartoe zij dezelve aan elkander vast maken, en met planken beleggen. Het korps, tot dit werk gebruikt wordende, draagt den naam van *Pontonniers*. — Ook worden de oude, voor den zeedienst niet meer bruikbare, oorlogſchepen, waarop de *Engelſchen* hunne krijgsgevangenen bewaren, *Pontons* genoemd.

PONTUS, aldus genoemd naar de zee, aan welke het gelegen was; het land van *Halys* enz. tot *Colchis*, of ook wel het Pontiſche *Cappadocië*, omdat het voorheen daarmede verbonden was. Het geheele *Cappadocië* werd door de *Perzen* in 2 ſtadhouderſchappen verdeeld, waaruit onder de *Macedoniers* twee rijken ontſtonden, wier oudſte inwoners uit *Tibareners* en *Chalybers* (niet *Chaldeërs*) beſtonden. ARTABAZES, een zoon van den Perziſchen koning DARIUS, verkreeg dit Stadhouderſchap als Vaſal, met het regt, om het op zijne na-

nakomelingen over te dragen, om welke redenen ook de koningen van *Pontus* den naam van *Achaemeniden* droegen. Een zijner opvolgers, MITHRIDATES, ſtond den jongen CYRUS bij, en weigerde aan ARTAXERXES ſchatting, waarna zich zijn zoon ARIOBARZANES I, bij gelegenheid van eenen algemeenen opſtand der ſtadhouders in *Onder-Azië*, onafhankelijk maakte. MITHRIDATES II ſtond hierop zijn rijk vrijwillig aan ALEXANDER af, hetgeen, bij de verdeeling (322 jaar voor CHRISTUS) aan ANTIGONUS kwam. Zijn opvolger MITHRIDATES III vergrootte zijn vaderlijk rijk door veroveringen, en nam een gedeelte van *Cappadocië* en *Paphlagonië* weg, waarop zijn zoon MITHRIDATES IV de *Galliërs* terug dreef; doch zich gedrongen zag, den oorlog met *Sinope*, om dat de *Rhodiers* aan deze ſtad hulp verleenden, zoo als ook dien met *Pergamus* en *Capadocië*, te eindigen. MITHRIDATES *Euergeta*, vader van den beroemden MITHRIDATES, onderſteunde de *Romeinen* in den derden Puniſchen oorlog en in den Pergameniſchen krijg, en verkreeg van hun *Groot-Phrygië*. Hij werd vermoord, en door zijnen zoon, MITHRIDATES *de Groote* opgevolgd, die tot zijnen dood met *Rome* oorlogde, doch eindelijk, in het 64 jaar voor onze tijdrekening, voor POMPEJUS moetende bukken, uit wanhoop zich zelven het leven benam. Zijn zoon PHARNACES verkreeg nu den *Bosporus*, en werd, toen hij het vaderlijk rijk weder wilde veroveren, door CESAR overwonnen, en door ASANDER, die zich tot koning van den *Bosporus* had opgeworpen, omgebragt. Zijn zoon DARIUS, echter, verkreeg een gedeelte van *Pontus*, en werd door POLEMO, die tevens den *Bosporus*, *Klein-Armenië* en *Colchis* in bezit had, opgevolgd. Na den dood zijner weduwe werd POLEMO II, in het 39ſte jaar onzer tijdrekening, koning van *Pontus*; doch NERO ontnam hem den *Bosporus*, en ook *Pontus* werd, na POLEMO's dood, een Romeinsch gewest. — Toen de *Latijnen* in het begin der 13de eeuw *Konſtantinopel* weder veroverden, ſtichtte ALEXIUS COMNENUS een nieuw rijk in *Pontus*, hetgeen tot MAHOMET II ſtand hield, die het in 1459 met zijne veroverde landen vereenigde.

PONTUS EUXINUS. Zoo noemden de ouden de *Zwarte zee*.

POOL. Zoo noemt men over het algemeen het uiterſte punt eener as, om welke een ligchaam draait. Onze aardbol heeft twee zoodanige punten, namelijk de Noord- en Zuidpool. Beide zijn de tegenover elkander ſtaande uiterſten of aspunten van onze aarde, die nog door niemand bezocht zijn; alleen zijn eenige Groenlands-vaarders, in 1816, tot op 84° Noorderbreedte doorgedrongen, en vonden de zee open, waarop de Engelſche regering in 1818 twee ſchepen uitrustte, om, zoo mogelijk, nog verder door te dringen; doch welke expeditie niet aan haar doel beantwoordde. Door *Poolshoogte* eener plaats verſtaat men den afſtand in graden op den Meridiaan, welke eene plaats in de rigting der paralellen van de evenachts lijn heeft. Men noemt deze afſtanden, welke ten Noorden zijn, Noorder- en die ten Zuiden, Zuiderbreedte, en Poolshoogte, omdat de

de Pool even zoo veel graden boven den horizon is, als de breedte uitmaakt, zoodat, onder den evenaar, de beide Polen volmaakt in den Horizon schijnen te liggen; terwijl zij even zoo vele graden daarboven zijn, als men graden in breedte of afstand van den evenachtslijn vordert.

POOL-IJS. Het ijs, het geen zich, in eene verbazende hoeveelheid, aan de Noord- en Zuidpool bevindt, nimmer smelt, en alle pogingen, om tot aan de polen door te dringen, tot hiertoe verijdeld heeft.

POOL-KRINGEN. Zijn die cirkels, waarin de polen van de *Ecliptica* (zonneweg) naast de keerkringen liggen, of die cirkels, welke de zon beschrijft, wanneer zij op haar hoogst en laagst staat; de gewigtigste paralel-cirkels op den aardbol. De Poolkringen staan van den *aequator* (evenachtslijn) 23°, 28′ af, om dat de zonneweg zich zoo ver van de laatstgenoemde lijn verwijdert. De polen van den zonneweg moeten derhalve op eenen gelijken afstand van de polen der aarde gelegen zijn, en dus bevinden zich ook de Poolkringen, die door de polen van den zonneweg getrokken worden, op eenen afstand van 23°, 28′ van de polen der aarde, en hebben eene poolshoogte van 66° 32′. Ieder pool-cirkel besluit eene ronde vlakte, waarvan het middelpunt de pool is; en deze vlakten noemt men de *koude luchtstreken*.

POOLSCHE TAAL EN LETTERKUNDE. De *Poolsche Taal* is van eenen Slavonischen oorsprong; doch was inzonderheid de taal dier volken, welke tot hiertoe de veroverde landen bewoonden, en bevatte zulk eene menigte harde medeklinkers, waardoor zij zich van hare Oostelijke zuster, de Russische taal, aanmerkelijk onderscheidde. Sedert de 16de eeuw werd zij dermate ontwikkeld, en in spraak en stijl tot zulk eene, in haren aard, volkomenheid gebragt, dat zij in welluidendheid, kracht, kortheid en buigzaamheid voor ieder Slavonische tongval niet meer behoefde te wijken. In de 17de eeuw geraakte zij weder in verval, maar onder de regering van STANISLAUS AUGUSTUS herkreeg zij eenen nieuwen bloei, welke alle hierop gevolgde omwentelingen haar niet konden ontnemen. In 1801 ontstond er in *Warschau*, onder voorzitting van den bisschop ALBERTRANDI, een genootschap ter bewaring van de zuiverheid der Poolsche Taal, dat in 1802 het eerste deel zijner schriften uitgaf. Voor den onkundigen buitenlander, aan de te menigvuldige medeklinkers ongewoon, moge zij als hard en ruw voorkomen; bij den kenner zal zij in welluidenheid en buigzaamheid alle Slavonische, ja zelfs verscheidene Duitsche, tongvallen overtreffen; terwijl zij in nadrukkelijke kortheid door weinige taal zal worden geëvenaard. Onder de spraakkunsten behooren, naast die van KOPECZIJNSKI, die van MRONGOVIUS, 2de uitgaaf, *Koningsberg* 1805, en van VATER, *Halle* 1807, doch inzonderheid die van GEORGE BANDTKE, nieuwe uitgave, *Breslau* 1818; terwijl onder de woordenboeken dat van den laatst-

laatstgenoemden, *Breslau* 1806, alsmede dat van den opper-schoolen kerkenraad LINDE, *Warschau* 1807— 1814, alle aanprijzing verdienen.

De *Poolsche Letterkunde* nam eerst haren aanvang in de 12de eeuw, met de in het Latijn geschrevene vaderlandsche kronijken van M. GALLUS, omstreeks 1109. Men schreef sedert wel vrij goede werken over de vaderlandsche geschiedenis; doch in de 14de eeuw onder CASIMIR III, of de *Groote*, deed zich een gunstiger tijdvak voor de Letterkunde op. Hij liet niet alleen vele steden bouwen, maar ook een nieuw wetboek vervaardigen; begunstigde den landbouw en fabrijken, en stichte in 1341 de universiteit te *Krakau*. De door hem gestrooide zaden kiemden echter langzaam en in stilte tot in de 15de eeuw, wanneer de eerste Poolsche drukkerij, in 1480, te *Krakau* werd opgerigt, sedert welken tijd zij dieper wortelen schoten. De Poolsche Nationale Letterkunde nam, nogtans, in de 16de eeuw, onder de regering der beide SIGISMUNDUS, haren eigenlijken aanvang, en verhief zich, binnen korten tijd, tot eene aanmerkelijke hoogte, zoodat men, onder het bestuur van S. BATHORIJ, 12 van de eerste schrijvers der natie telde, wier werken nog tegenwoordig als klassiek beschouwd worden. Ook onder de volgende regenten was de groot-veldheer der kroon J. ZAMOISKY, een ijverig voorstander van letterkundige beschaving, aan wien men het alleen te danken heeft, dat zij onder de zwakke regering van den Zweedschen SIGISMUNDUS, en den nadeeligen invloed der Jezuiten op vrijheid van denken en schrijven, niet verloren ging. Ook de regering der Saksische vorsten was voor de letterkundige beschaving niet gunstig; doch bloeide zij schooner onder het verstandig bestuur van STANISLAUS PONIATOWSKI, en verkreeg gedurende hetzelve zulk eene vastheid, dat zelfs opgevolgde staats-orkanen, waardoor het staatkundig aanzien van *Polen* geheel vernietigd werd, haar niet weder konden onderdrukken. Ondertusschen moet men de Poolsche Letterkunde meer naar hare nationale waarde, dan wel naar het voordeel, dat zij de wetenschappen aanbrengt, beoordeelen: zij kenmerkt den eigendommelijken vrijen, stout voortstrevenden geest des rusteloozen volks, en loopt meestal alleen over die punten, welke in de staatkundige betrekkingen des lands het meest belangrijk zijn: en van hier, dat men, wanneer men COPERNICUS, en eenige weinige anderen uitzonderd, een volslagen gebrek aan wijsgeeren en wiskunstenaars, en daarentegen overvloed aan 's lands geschiedschrijvers en aan dichters had, welke laatsten echter minder oorspronkelijke stukken leverden; maar meer, en niet ongelukkig, zich van voortbrengsels van andere natien bedienden. Zoo vertaalde de ex-jezuit J. NAGURCZEWSKI, de *Iliade* van HOMERUS, de *herderszangen* van VIRGILIUS, en andere oude schriften; P. KOCHOANOWSKI de *Tasso* van JERUZALEM; KRASICKI, TIJMIENICKI en BRODZINSKI de *Ossian*; J. KOCHOANOWSKI, en later NARUSZEWICZ, de *Horatius*, alsmede, geheel

heel in den geest van het oorſpronkelijke, de *Tacitus;* terwijl KARPINSKI de tuinen van DELILLE overzette. Als geſchiedſchrijvers verdienen inzonderheid genoemd te worden S. STRIJFKOWSKI, M. CROMER, J. D. SULIKOWSKI, S. KOBIERZIJCKI, P. PIASECHKI, V. KOCHOWSKI, en vooral de verdienstelijke NARUSZEWICZ, die eene algemeene geſchiedenis van *Polen* begonnen heeft, welke door verſcheiden leden van de koninklijke maatſchappij der wetenſchappen te *Warſchau*, op haren naam, is voortgezet. De als ſtaatsman, krijgsheld en dichter geachte NIEMCEWITZ gaf in 1815 *Historiſche Nationale Gezangen* in het licht, met platen en muzijk, waartoe verſcheidene Poolſche vrouwen de teekeningen van eenige tooneelen uit de geſchiedenis haars lands leverden. Dit meesterlijk werk, dat tevens de opheldering eener beknopte geſchiedenis van *Polen* bevat, werd in 6 maanden uitverkocht en op nieuw gedrukt. De graaf POTOCKI heeft zich ten aanzien van de geſchiedenis der fraaije kunsten, door zijnen *Poolſchen* WINKELMAN (*Warſchau* 1816, 4 deelen), en door zijne verſchillende *Redevoeringen*, verdienstelijk gemaakt; terwijl de graaf SIRAKOWSKI een prachtwerk over de *Bouw-* en BRATIJMOWICZ een ander over de *Landhuishoudkunde* heeft uitgegeven. In het vak van ſtaatkunde en opvoeding munten als ſchrijvers uit S. KANARSKI en A. ZAMOIJSKI; in de Natuurlijke geſchiedenis arbeiden KLUK, LADOWSKI en JUNDZILL, en voor de dichtkunst leveren de werken van J. KOCHOANOWSKI, die in de 16de eeuw leefde, het oudſte gedenkſtuk op. Zij beſtaan in eene overzetting der Pſalmen, een leergedicht over het ſchaakſpel, in liederen, treurzangen en zingedichten. S. SIMONOWICZ blijft nog tegenwoordig een voorbeeld in het herdersgedicht, en S. GROCHOWSKI in de gevoelige lyriſche dichtkunst. Onder de nieuwere dichters onderſcheiden zich V. GORSKI, F. KARPINSKI, NARUSZEWICZ, KRAJEWSKI, L. OSINSKI, NIEMCEWICZ, en inzonderheid de prins-bisſchop IGN-KRASICKI, die als dichter en prozaſchrijver klasſiek, en de eenige oorſpronkelijke epiſche dichter der *Polen* is. In 1817 gaf D. TOMASZEWSZKI een Heldendicht in 12 gezangen uit, ten titel voerende *Jagellonida*, of de vereeniging van *Lithauen* met *Polen*. — In volksliederen is de Poolſche Letterkunde zeer rijk, alsmede in dramatiſche ſchriften, onder welke laatſte die van BIELAWSKI, F. ZABLOCKI, L. OSINSKI, A. HOFFMAN en meer anderen uitmunten. De van 1770—1794 gedrukte dramatiſche ſtukken zijn grootendeels bij elkander te *Warſchau*, bij DUFOUR, in 56 deelen in 8°, onder den titel van *Teater polski*, uitgegeven. Eindelijk zijn als kanzel-redenaars, zelfs buiten 's lands, beroemd geworden LACHOWSKI en WIJRWICK; terwijl zich onder de nieuwere J. WOLROWICK, A. PROZMOWSKI, JACUBOWSKI, A. SZWEIJKOWSKI en anderen, bijzonder onderſcheiden.

Over het algemeen zijn de oude Poolſche ſchrijvers, inzonderheid die uit de tijden van SIGISMUNDUS AUGUSTUS en S. BATHORY, nog tegenwoordig klasſieke voorbeelden van Poolſchen ſtijl, ofſchoon de Pool-

Poolsche taal in de 18de eeuw groote veranderingen ondergaan heeft, en worden nog als zoodanig aangemerkt KOCHANOWSKI, SKARGA, WUIEK, BIATOBRZESKI, GORNICKI, GROCHOWSKI, BLAZOWSKI en anderen; terwijl onder de nieuwere klassieke proza-schrijvers KRASICKI, SNIADICKI, NARUSZEWSCZ, JODLOWSKI, OSINSKI, POTOCKI, ALBERTRANDI, KARPINSKI enz. geteld worden. — De koninklijke maatschappij van vrienden der wetenschappen te *Warschau* heeft vele verdiensten bij de Poolsche Letterkunde verworven. Haar tegenwoordige voorzitter, bekend als overzetter van de *Ilias* in metrische verzen, en door zijne delfstoffelijke, vooral staatkundige, schriften, heeft haar een gebouw, ter waarde van 17,500 rijksdaalders ten gebruike geschonken, en is het hoofdsteunsel en sieraad der maatschappij van wetenschappen, die reeds 11 deelen harer *Jaarboeken* in druk heeft uitgegeven. Met 1815 verschenen in *Warschau*, *Wilna* en *Lemberg* 3 letterkundige Journalen in de Poolsche taal, die in 1818 reeds tot 6 vermeerderd waren. Ter beschaving des volks heeft men, onder den prins CZARTORINSKI, *den jongen*, een bijbelgenootschap voor *Polen* opgerigt, hetgeen echter tot nu toe nog niet in werking is; doch waarvan men, zoowel als van de maatschappij van weldadigheid, voor de derde maal in *Warschau* gesticht, veel goeds verwacht. Hetzelfde belooft men zich ook van de commissie tot verlichting, de plaats van het opperbestuur over de scholen en opvoeding vervangende, en welke uit de geleerdste mannen bestaat. FELIX BENTKOWSKI heeft te *Warschau* en *Wilna*, in 1814 en 1815, eene uitmuntende *Letterkundige Geschiedenis*, in het Poolsch, in 2 dikke deelen in 8° uitgegeven; gelijk ook in 1806 van THOMAS SWIENSKI eene beschrijving van het oude *Polen*, (de oude aardrijksbeschrijving van 1772 met de nieuwe vereenigd) te *Warschau* in het licht verschenen is.

POOLSCH GREIN, Poolsche Schildluis (*Cactus Polonicus*) is een insekt, hetwelk aan de wortelen van het weg- of varkensgras en, van andere planten, even als de Groene-Eiks schildluis, dergelijke eijernesten maakt. Men vindt deze insekten vooral in *Polen* en aan de *Don*, waar zij ingezameld en tot verwstof gebruikt worden.

POOLSTER. De Noordster; eene ster van de tweede grootte, de laatste in den staart van den grooten beer. De nabijheid dezer ster aan de pool, uit welken hoofde zij nooit ondergaat, wijst aan de zeelieden het Noorden.

POORTER. Een thans in onbruik geraakt woord, waarmede in de middeleeuwen aangeduid werd de bewoner van eene vest of stede; eene plaats, welke wel met muren en wallen omringd was, maar nog geene stedelijke regten of vrijheden bezat. Zulk eene plaats heette in het Nederduitsch eene *poorte* of *poirte* (*oppidum*), in onderscheiding van eene *stad* (*civitas*), wier inwoners, (*burgers*, *cives*) uit de lijfeigenschap of slavernij ontslagen waren; niet tegen hunnen wil met schatting bezwaard mogten worden, en het regt bezaten, om uit

 hun

hun midden regters en overheidsperfonen te kiezen, zonder aan de willekeurige regtspleging van eenen grafelijken ambtenaar bloot te ftaan: want hierin beftonden voornamelijk de eerfte voorregten der fteden of gemeenten. — Dit onderfcheid blijkt ten duidelijkfte uit die charters van de 13de en 14de eeuwen, in welke *poirten* (*oppida*) tot *fteden* (*civitates*) verheven worden. (*Zie voorts* STAD.)

POOT. (Hubert Kornelisz.) Deze onze verdienstelijke landgenoot, in eenen geringen en eenvoudigen ftaat geboren en opgevoed, had alles van de Natuur ontvangen, wat de ware dichtkunst vordert. Hij zag den 20ften van Louwm. 1669 te *Abtswoude*, eene buitenbuurt tusfchen de ftad *Delft* en het dorp *Ketel*, het eerfte daglicht. Zijne brave ouders waren eenvoudige lieden, die wel geene groote fchatten bezaten, doch in hunnen landbouw gezegend waren. Zij deden hunnen zoon reeds vroeg naar *Schepluiden*, een naburig dorp, ter fchole, waar hij eerlang boven zijne mede-fcholieren uitmuntte, zoo dat zij hem eindelijk te huis hielden, met oogmerk, om hem geheel tot den landbouw op te leiden. Hij oefende zich hier, in door hem daartoe afgezonderde uren, vlijtig in het lezen, fchrijven en rekenen; vertoonde, nog zeer jong zijnde, eenige zucht tot de muzijk en naderhand tot de teeken-, en eindelijk eene fterke neiging tot de dichtkunst. Befpeurende, dat hij tot de laatfte de onderrigting van anderen noodig had, meende hij die bij de rederijkers van dien tijd te zullen vinden; doch het duurde niet lang, of hij begreep, dat deze lieden, die hier meestal uit landlieden van de omliggende dorpen beftonden, de dichtkunst op eene wijze behandelden, welke niet zeer gefchikt was, om in dezelve groote vorderingen te maken. Hij voorzag zich derhalve, op raad van een lid dezes genootfchaps, van eenige boeken, waartoe hij van jongs af alles befpaarde, wat hij kon bijeen brengen, en zelfs eens, toen hij geen geld had, eenen gouden ring, dien hij in zijne jeugd gedragen had, verkocht, om zijnen leeslust te voldoen. In het grootfte gedeelte zijner eerfte dichterlijke proeven befpeurde hij, bij een rijper oordeel, eene al te groote gezwollenheid van ftijl, en hij begreep, dat hij, door Antonides te volgen, en zelfs ftouter te zijn in het zamenkoppelen dan zijn voorganger, wel verfcheidene fchoonklinkende, maar weinig beteekenende, verzen gemaakt had, om welke reden hij er velen, naderhand, met eigen hand verfcheurde.

Terwijl onze jonge dichter, door gulhartige boekgefchenken van zijne vrienden en begunftigers aangemoedigd, alle uren, die hij van den landbouw konde afzonderen, ja zelfs dikwijls geheele nachten, befteedde tot het onderzoeken van oudheden, de gefchiedenis en de zeden en gewoonten der volken, alsmede tot het doorbladeren van redenaars en dichters, en het lezen van fchriften over de Nederduitfche taal, verfcheen in 1716 den eerften bundel zijner *Mengeldichten*, met zijnen naam aan het hoofd. Een ieder was verwonderd over zijne uitmuntende talenten, over de verfcheidenheid en behandeling

der

der ſtoffen, over de zuiverheid van taal, kortheid en klaarheid van ſtijl, alsmede over zijne krachtige uitdrukkingen en geestige vindingen. Zij bevatten eene aangename mengeling van ernſtige en vrolijke ſtukken, onder welke laatſten zijne Minnegedichten, volgens 's dichters eigen getuigenis, naar die van P. KORNELISZ. HOOFT gevormd, inzonderheid den eerſten rang verdienen. POOT geraakte nu eerlang bekend met verſcheidene liefhebbers der Nederlandſche taal en dichtkunde, en werd door velen bezocht, die niet weinig verbaasd ſtonden, dat een landman, die zich met het akkerwerk bezig hield, een voorwerp der hoogachting van de ſchranderſte mannen geworden was. Zijne ſnipperuren beſtedende, om zijnen reeds verkregen roem verder uit te breiden, ſloeg hij, na het vervolg der poezij van ARNOLD MOONEN en eenige gedichten van JAKOB ZOEUS te hebben uitgegeven, de hand aan het overzien en beſchaven zijner hiervoor gemelde Mengeldichten, waarvan in 1722 dan ook eene verbeterde en merkelijk vermeerderde uitgave verſcheen, die met zijn afbeeldſel, met fraaije platen, en getuigenisſen en lofſpraken van voorname mannen pronkt. Nu, alom door de ſierlijkheid van zijnen ſchrijftrant beroemd geworden, kreeg hij aanzoek, om de hand te leenen aan zeker werk, dat bij inteekening in 3 deelen in folio zoude gedrukt worden onder den titel van: *Groot Natuur- en Zedekundig Wereldtooneel van aloude Egyptiſche, Griekſche en Romeinſche Zinnebeelden, of Beeldſpraak*, enz. Dit werk, dat eenen ſchat van allerlei geleerdheid bevatten moest, was door een' voornaam taal- en oudheidkundige uit de ſchriften van CESAR REPA en andere doorluchtige mannen getrokken, in eene alphabetiſche orde gebragt, en met aanmerkingen verrijkt geworden. Onze dichter nam op zich, om hetzelve, zoo veel hem mogelijk zijn zou, in zuiver Nederduitsch over te brengen, en bij de voornaamſte zinnebeelden toepasſelijke verzen te voegen, welk werk ook door hem geheel voltooid en afgeſchreven werd.

POOT, in 1723 het landleven moede geworden, zettede zich in *Delft* neder; doch geraakte in verleidende gezelſchappen, waarin men ſterk dronk, zonder eenige zucht voor kunstoefening te bezitten. Hij liet zich wegſleepen; doch toonde weldra berouw over zijne onbezonnenheid, en keerde, reeds in het volgende jaar, weder tot het landleven terug. Naderhand vertrok hij nog eens naar *Delft*; maar gedroeg zich tot aan zijnen dood als een voorbeeld van matigheid en ingetogenheid. In 1727 was het getal zijner dichtſtukken zoo aanmerkelijk vermeerderd, dat er een tweede deel van in het licht kwam, hetgeen met geene mindere goedkeuring werd ontvangen. De volgende jaren hield hem het bovengenoemd *Groot Natuur- en Zedekundig Wereldtooneel* bezig, zoodat hem weinig tijds voor het vervaardigen van nieuwe dichtſtukken overbleef.

In 1732 huwde POOT aan NEELTJE 'T HART, die hij lief had, en eene brave en ſchrandere huishoudſter was, in welker gezelſchap

hij vele aangename uren van letteroefening doorbragt; doch deze wenfchelijke levenswijze was van korten duur. Reeds in het begin van 1733 werd hij onpasfelijk, en omtrent den Herfst door eene ziekte overvallen, welke, na veel lijden, in Winterm., in den ouderdom van bijna 65 jaar, aan zijn leven een einde maakte. POOT verdiende ongetwijfeld eenen hoogen lof. Eene fterke zucht, om vorderingen te maken, een gelukkig geheugen, en eene kiefche fmaak ftelden hem in ftaat, om zich van de fchoonfte trekken, de bevalligfte zegwijzen, die in eenige fchrijvers te vinden waren, waar het te pas kwam, te bedienen. In naarftigheid evenaarden hem weinigen, en van zijne bedrevenheid in de Nederduitfche taal getuigen alle zijne fchriften. Onder de fchrijvers, die hij het meest poogde te volgen, waren HOOFT en VONDEL de voornaamfte; terwijl VOLLENHOVEN, MOONEN, DE DECKER, BRANDT en SPIEGEL bij hem in hooge achting ftonden. Bij zijne tijdgenooten en onder mannen van geleerdheid werd hij in groote waarde gehouden, waarvan het ten bewijze genoegzaam is, hier te melden, dat BALTHAZAR HUIDECOOPER, in zijne doorwrochte proeven over VONDELS OVIDIUS, onzen dichter nu eens den grootften navolger van den grootften onzer dichteren noemt, en hem dan wederom den naam geeft van het wonder der Nederlandfche dichtkunne, den netten, zuiveren, fierlijken en voortreffelijken POOT. — Ten aanzien zijner geaardheid was hij, volgens velen, die hem gekend hebben, even als VONDEL, in gezelfchap ftil; fchoon anderen verzekeren, dat onder menfchen van zijne verkiezing, inzonderheid wanneer het gefprek over onderwerpen van zijnen fmaak liep, juist het tegendeel plaats had. Hij liet zich weinig op zijne uitftekende bekwaamheden voorftaan, was nederig van hart, en daardoor, in gezelfchap van lieden van rang, fomtijds bedeesd, uit vrees, dat men eenige misflagen, uit boerschheid begaan, euvel mogt opnemen; niettegenftaande eene ongemaakte beleefdheid en gulhartigheid, waarin opregtheid en zuiverheid van zeden doorftraalden, hem bij alle braven geacht en bemind maakten. — 's Mans fchriften zijn in het laatst der 18de eeuw in 3 deelen, in 8°, min kostbaar dan de uitgave in 4°., herdrukt, en verfchaffen een duurzaam gedenkteeken van zijn oordeel, vernuft en belezenheid.

POOT. Een Spaansch vat, houdende 3 emmers.

POPE. (ALEXANDER) Deze beroemde dichter der *Engelfchen* was de zoon van eenen koopman, die reeds op de fcholen, en naderhand op het landgoed zijns vaders, te *Bienfield*, in het bosch bij *Windfor*, zijn dichterlijk talent oefende. Hij wijdde zich geheel aan de letteren, en werd eerlang de geliefde fchrijver zijner natie. Terwijl hij, aan den eenen kant, de hoogachting en vriendfchap van eenen BOLINGBROKE, WARBURTON en andere uitftekende mannen verwierf, berokkende de nijd hem, aan den anderen, ontelbare vijanden, die hij echter door zijne bijtende fatiren deed verftommen. Levendigheid van denkbeelden en gewaarwordingen, benevens eene rij-

rijke verbeeldingskracht, ſtralen in alle de gezangen van POPE door. Hij heeft bijna alle ſoorten van dichtkunst bearbeid. Zijn *Esſay on Criticism.* (Proeve over de kritiek) en *Temple of Fame* (Tempel van den Roem) zijn twee voortreffelijke leergedichten; doch zijn *Esſay of Man* (Proeve over den mensch) welke in 1734 verſcheen, behoort buiten tegenſpraak onder de uitmuntendſte wijsgeerige gedichten van zijnen tijd. Zijn *Rape of the Lock* (de geroofde Haarlok), een komisch Epopöe, is rijk in vernuft, luimen en teederheid, en heeft eene wezenlijk gebeurde zaak ten grondſlage. POPE's dichterlijke brieven verdienen mede eenen uitſtekenden rang onder de gedichten van deze ſoort: hij vereenigd daarin de kalmte van HORATIUS, den nadruk van JUVENALIS en den ernst van PERSIUS. Onder dezelve munt voornamelijk uit den brief van HELOIZE aan ABELARD, als een voorbeeld van teederheid en gevoel. Onder zijne ſatirieke ſchriften behoort, behalve eenige gedichten en epigrammen, en de in verzen gebragte ſatiren van JOHN DONNE, de *Dunciade*, een bijtend komisch gedicht in 3 brieven, waarbij hij later nog een' vierden gevoegd heeft, waarin hij zijne talrijke vijanden en lasteraars met eenen ſlag het veld deed ruimen; doch ook tevens den ſtaat der geleerdheid in *Engeland* aanrandde. Minder gelukkig was hij in de *Idylle* en de *beſchrijvende* dichtkunst; bezittende zijne *Oden* en gemengde gedichten eene veel hoogere waarde. Eindelijk leverde hij ook uitmuntende overzettingen en navolgingen van Griekſche en Romeinſche dichters, b. v. van STATIUS, en de *Idyllen* van VIRGILIUS, en THEOKRITUS. De brieven en ſatiren van HORATIUS zijn door hem onvergelijkelijk ſchoon gevolgd geworden; doch bijzonderen roem verdient hij door zijne vrije overzetting der *Iliade* en de helft van de *Odyſee* van HOMERUS, welke bij uitſtek ſchoon en dichterlijk is, offchoon zij merkelijk van het oorſpronkelijke afwijkt. — POPE ſtierf in het jaar 1744, het 56ſte zijns ouderdoms, en werd in *Twickingham*, waar hij een landgoed gekocht had, begraven, alwaar zijn vriend, de bisſchop WARBURTON, die in 1752 te *Londen* zijne werken in 9 deelen uitgaf, hem een gedenkteeken liet oprigten. De beste en volledigſte uitgave derzelve is die van WARTON, *Londen* 1797 in 9 deelen in 8o. Trotsch, en begeerig naar goedkeuring, was hij voor vleijerij vatbaar; doch werd ligtelijk, wanneer hij werd aangevallen, tot wraak vervoerd. Hij was echter ook voor edele en verhevene aandoeningen vatbaar, en getrouw en onwankelbaar in zijne vriendſchap. Geld, hooge aanzienlijke betrekkingen en levensgenot waren hem niet onverſchillig. Als dichter was hij arm in vinding; maar is in de *verificatie*, in ſchoonheid van uitdrukking, en uitwendige ſierlijkheid nog door geen Engelsch ſchrijver overtroffen geworden. Ook als proza-ſchrijver heeft hij naam gemaakt.

PORCIA. De beroemde dochter van CATO den *Uticenſer*, eerst aan BIBULUS, naderhand aan BRUTUS gehuwd. Zij had zich op de wijsbegeerte toegelegd, en haren geest door de beoefening der lette-

teren verëdeld, maar zich, op het voorbeeld van haren vader, vooral met eene vastheid van karakter toegerust, ver boven hare ſekſe verheven. Toen zij het beſluit van haren echtgenoot, om CAESAR van kant te maken, vernomen had, bragt zij zich met een ſcheermes eene vrij zware wonde in de zijde toe, om te beproeven, of zij moed genoeg zoude hebben, om den dood te ondergaan, indien de aanſlag van BRUTUS mogt mislukken. Den dood van dezen haren man niet willende overleven, en door de haren buiten het reik van allen moordtuig geſteld, drukte zij eindelijk met geweld gloeijende kolen in haren mond, en kwam alzoo om.

POREN. Zoo noemt men de tusſchen-ruimten in een ligchaam, die niet door deszelfs ſtofdeelen vervuld zijn, inzonderheid, wanneer die tusſchen-ruimten, zoo als in de ſpons, zeer merkbaar zijn: *poreuſiteit* drukt den toeſtand van zoodanig ligchaam uit. Volgens de leer der *Atomisten*, welke alle ſtof voor volſtrekt ondoordringbaar houden, bevindt zich in ieder ligchaam eene verſtrooide ledigheid, en dus moeten alle ligchamen poreus zijn, dat is ledige tusſchen-ruimten bevatten. Dit is ook indedaad het gevoelen der *Atomisten*; alleen onderſcheiden zij de uit het genoemde ſtelſel afgeleide poreuſiteit, welke ook bij vloeibare ſtoffen, b. v. water, moet plaats hebben, van de gewone zigtbare poreusiteit. De *Dynamisten*, daarentegen, volgens wier gevoelen de ſtof hare ruimte geſtadig en onafgebroken vervult, zijn van oordeel, dat alle tusſchen-ruimten, die men met het bloot, of gewapend, oog aan de ligchamen waarneemt, met de eene of andere ſtof zijn opgevuld, en er dus geen ligchaam met volkomene ledige tusſchen-ruimten gevonden wordt; doch wel, dat de ligchamen verſchillende graden van digtheid bezitten, welke op de onderſcheidene vervulling der ruimten, door oorſpronkelijke krachten, rusten. — In eene naauwere beteekenis noemt men *Poren* de zweetgaten, of die fijne openingen, die in de huid van het dierlijk ligchaam overal verſpreid zijn.

PORPHIER. Eene ſteenſoort, tot de gemengde bergſtof-ſoorten behoorende, waarin enkele ſtukken van ſommige delfſtoffen in eene gelijkaardige (*homogene*) hoofdmasſa, als in een gronddeeg liggen. De grondmasſa is van velerlei aard, dikwijls, b. v. hoornſteen enz. Meestal behoort de Porphier tot de bergſtoffen der gang- of aderbergen, en breekt veeltijds in digte brokken; doch ook ſomtijds in rondachtige ballen of kogels. Er zijn van dezen ſteen verſcheidene ſpeelſoorten, als: 1. de *eigenlijke Porphier*, welke uit veldſpaath en hoornblende beſtaat, in eene der genoemde grondmasſa 's gemengd. Hij wordt wegens zijne ſchoonheid en uitnemende hardheid zeer hoog geſchat, en de ouden gebruikten denzelven tot zuilen en andere kunstſtukken. 2. De *Bastaard-Porphier*, zulk een b. v. waarin behalve de hoornblende, in plaats van veldſpaath, kalkſpaath gemengd is. 3. *Overgemengde Porphier*, welke meer dan tweeërlei mengſtoffen in zijne grondmasſa heeft. Hiertoe behoort, onder ande-

deren, de Hongaarſche Graauſteen (*Saxum metalliforum* BORN.) die uit eene grondmasſa van verharde thoon, met daarin gemengde hoornblende, veldſpaath, glimmer, en ſomtijds ook quarts beſtaat. En 4. *Half-Porphier*, met eene enkele mengſtof in de grondmasſa, zoo als de ſchoone antike Egyptiſche (het verkeerd zoogenoemde *Serpentine verde antico*), met eene lookgroene, hoornſteenachtige grondmasſa, welke veel naar den Jaspis gelijkt, en waarin middelmatig groote brokken van veldſpaath, die daardoor bleek-groen geverfd zijn, gevonden worden. Men ziet hieruit, dat de Porphier niet, zoo als men meenen zou, altijd eene roode of rood-bruine kleur heeft. Behalve de genoemde groene, zijn er ook zwarte, bruine en verſchillend gevlekte. De onderſcheidene Porphier-ſoorten vindt men in de meeste landen van *Europa*, *Azië* en *Afrika*; doch de Oosterſche zijn de ſchoonſte.

PORSELEIN. Het fijnſte, ſchoonſte en edelſte van alle aard- of ſteenſoorten, een voortbrengſel, hetwelk 's menſchen ſcheppenden geest eer aan doet. Men wil, dat de *Egytenaren* reeds de kunst, om Porſelein en verglaasd ſteengoed te vervaardigen, zouden gekend hebben, zooals men daarvan de bewijzen in de katakomben meent te vinden. Bij de *Chinezen* en *Japanners* verliest zich deze uitvinding in de fabelleer hunner oudſte geſchiedenis, en het is bekend, welk eenen hoogen roem hun Porſelein verworven heeft. In 1474 deelde BARBARO, Venetiaansch gezant aan het Perzisch hof, de eerſte narigten omtrent dit buitenlands voortbrengſel van kunst mede; doch het werd niet vroeger een ſtuk van koophandel, dan voordat de *Portugezen* den handel met de *Chinezen* begonnen, en het vervolgens naar *Europa* bragten, waar het zeer hoog geſchat werd, zonder dat men beproefde, om het natemaken. Eerst in 1701 werden toevallig door eenen J. F. BOTTICHER, eenen Alchimist in *Sakſe*, die goud wilde maken, de zamenſtellende deelen en behandeling van het Porſelein uitgevonden. Reeds in 1706 begon men in *Sakſe* hetzelve fabrijkmatig te vervaardigen, en het eerſte, dat BOTTICHER tot ſtand bragt, was rood, en uit een bruine leem, in de nabijheid van *Meiszen* gevonden wordende, bereid; doch in 1709 vervaardigde men in *Sakſe* reeds wit Porſelein, waarop een jaar later de beroemde fabrijk in genoemde ſtad werd opgerigt. *Holland*, *Engeland* en *Frankrijk*, nu ook in deze kunstbewerking willende deelen, lieten de Porſelein-aarde zelve uit *China* komen; doch deze maakte ſlechts één deel van het Porſelein uit, en hunne proeven waren dus niet gelukkig. *Sakſe*, intusſchen, verbood in 1745 en meermalen den uitvoer der witte aarde op boete en lijfſtraf; doch de zaak bleef niet lang geheim, en men zag, naar verloop van eenige jaren in onderſcheidene plaatſen van *Duitschland*, inzonderheid *Weenen* en *Berlijn*, Porſelein-fabrijken tot ſtand brengen, waarvan die der laatstgemelde ſtad met het Meiszniſche Porſelein wedijvert, en hetzelve in ſchildering gedeeltelijk overtreft, maar in deugdelijkheid van ſtof er voor moet wijken. Ook in ons vaderland, in *Frank-*

rijk en *Engeland* flaagde men nu beter in de voortbrenging van dit voortreflijk steengoed; doch brengt *Sakse* altijd nog het beste Porselein voort, en overtreft zelfs dikwijls *China* en *Japan*.

De eigenschappen van het beste Porselein zijn, dat het zelfs in het vuur van ijzer-gieterijen onsmeltbaar is, en onveranderlijk bij de schielijkste afwisseling van hitte en koude; dat het, met staal geslagen, vonken geeft; eene zuivere, gladde, blinkende oppervlakte heeft; bij het aanslaan als eene klok klinkt; eene eigene, half doorschijnendheid bezit, en eene blinkende witheid, helderheid van kleuren, schoone teekening, prachtige vergulding en bevallige gedaante vertoont, zoo als geen ander steengoed bezit, of bezitten kan.

De bestanddeelen zijn zuivere onsmeltbare keisteen, of eene witte in glas veranderbare quarts, zuivere witte leem, of Porselein-aarde (*zie hier onder*) De leem, op de volkomenste wijze gezuiverd zijnde, wordt met water, in een hoog vat, in eene pap ontbonden: na het mengsel wel te hebben omgeroerd, laat men het bezinken, tapt door kranen het vocht of de pap af, en doet ze in aarden vaten, op dat de Porselein-aarde zinke, en het helder water kan worden afgegoten, waarna men dan deze, volkomen voor stof beveiligd, in de schaduw laat droogen. — De quarts of keisteenen worden gebroken, omtrent ter grootte van hoender-eijeren; op ijzeren roosters gebrand; roodgloeijend zijnde, in koud water geworpen, en, hierdoor broos geworden, op de molen fijn gemalen, en door eene zijden zeef gezift. — De gips, voorts, wordt tot een fijn poeder in eenen koperen ketel gecalcineerd; andermaal fijn gestooten, en vervolgens, gelijk de quarts, gezift. Ook maakt men gebruik van gebroken Porselein, liefst onbeschilderd en van de witste soort, hetwelk in eenen agaten mortier gestampt, op eenen molen fijn gemalen, en dan als de voorgaande stoffen door eene zeef gelaten wordt.

Het Porselein, dat in den oven aan de sterkste hitte wordt blootgesteld, bestaat uit 100 deelen witte, of Porselein-aarde, 9 deelen witte quarts, 7 Porselein scherven, en 4 gecalcineerde gips. Deze stoffen, in deze evenredigheid zamengevoegd, en door eene paardenhare zeef gezift zijnde, wordt dit mengsel met water besproeid, en in eenen kuil of in vaten gedaan, waarin men het een half jaar wel vochtig laat weeken, of *macereren*. Wanneer de stoffen de noodige bewerking ondergaan hebben, worden zij bij den draaijer en vormer gebragt, waarvan de laatste de teeken- en beeldhouwkunst wel verstaan moet, en beiden van vormen van pleister of gips gebruik maken, om aan de Porseleine stukken de behoorlijke gedaante te geven, die zij vervolgens draaijen of verder afschaven, opdat zij voor de eerste bakking mogen geschikt zijn. Tot deze bedient men zich van eenen gewonen plateelbakkers-oven, waarin de Porseleine vaten, ook in *gazettes*, of kokers, gezet worden, tot dat zij de noodige gaarte ter verglazing verkregen hebben, waartoe men zich van 8 deelen witte kwarts, 15 deelen witte porselein-scherven, en 9 deelen gecalci-

cineerde kristallen van gips bedient. Bij deze ftoffen, na vooraf fijn gemalen, gezift, tot een deeg gekneed, en vervolgens geweekt te zijn, voegt men zuiver water, tot dat de ftoffe eene matige vloeibaarheid verkregen heeft, wanneer het eens gebakken Porfelein, onder gedurige omroering, in dit verglazel gedoopt en aan de eigenlijke tweede bakking overgeven wordt, welke de moeijelijkfte bewerking van het Porfelein is, en de grootfte oplettendheid vereischt. De oven daartoe is van een bijzonder maakfel en zamenftelling, en wordt op eenen graad van hitte geftookt, dat het ijzer zou fmelten. Men gebruikt tot het ftooken droog ligt brandbaar hout, en de tijd van bakking duurt 27, en die van bekoeling omtrent 48 uur. — Voor het fchilderen van het Porfelein neemt men lavendel-olie, om de verwen op te leggen; voor eene vloei- of fmeltftof (*fondant*), waarmede zich de verwen in den emailleer-oven vereenigen, en op het Porfelein hechten, eene zamengefmoltene, en weder fijn gemalene vereeniging van glas, gezuiverde falpeter en borax; terwijl de verwen zelve uit metaal- kalken beftaan. In onze Nederlandfche Porfelein-fabrijk aan den *Amftel* wordt niet alleen zeer fchoon Porfelein vervaardigd; maar hetzelve munt ook uit door zijn voortreffelijk fchilderwerk.

PORSELEIN-AARDE. Offchoon men meerdere ftoffen tot het vervaardigen van Porfelein gebruikt, maakt echter de dus genoemde Porfelein-aarde er het voornaamfte beftanddeel van uit. Zij is de *Kaolin* der *Chinezen*, witachtig, in allerhande bleeke kleuren overgaande, van verfchillenden zamenhang en inhoud; doch beftaat gewoonlijk uit $\frac{1}{4}$ thoonaarde of leem, en $\frac{3}{4}$ kiezelaarde, en is grootendeels uit verweerde veldfpaath ontftaan. Men vindt dezelve in vele landen van *Europa* en *Azië*. De Sakfifche, welke in het vuur volkomen wit brandt, vond men bij het berg-ftedeke *Aue*, omftreeks *Schneeberg*, in graniet, alsmede bij *Seidlitz*, niet ver van *Meiszen*, in welke ftreek men ook zeer zuivere veldfpaath heeft.

PORSENNA, koning der Etruscifche ftad *Clusium*, nam de uit *Rome* gevlugte TARQUINIUSSEN onder zijne befcherming, en trok, toen alle minnelijke onderhandelingen, om hen derwaarts in veiligheid te rug te doen keeren, vruchteloos waren, met een geducht leger naar die ftad, binnen welke hij, bijna te gelijk met de vlugtende *Romeinen*, over de Sublicifche brug zoude gedrongen zijn, indien de held HORATIUS COCLES hem niet zoo lang had tegen gehouden, tot dat de brug was afgebroken. Toen nu PORSENNA hierop *Rome* infloot; gaf hem een ander Romeinsch jongeling, MUCIUS SCAEVOLA, zulk een treffend blijk van vaderlandsliefde en zelfopoffering, dat hij daar door tot onderhandelingen bewogen werd, die eenen wapenftilftand ten gevolge hadden, tot welks verzekering de *Romeinen* 10 jongelingen, en een gelijk getal jonge dochters, als gijzelaars in het Etruscisch leger zonden; doch waarvan de laatfte, door over den *Tiber* te zwemmen, naar *Rome* ontfnapten. De conful POPLICOLA bragt ze echter in perfoon bij PORSENNA terug, maar werd in het le-

leger door de *Tarquiniers* verraderlijk aangevallen, waarop PORSENNA zijnen zoon zond, om de *Romeinen* te beschermen, en met hun den vrede sloot, zonder hunne gijzelaars aan te nemen. Om in het gebrek der *Romeinen* te hulp te komen, zonder hunnen hoogmoed door een regtstreeks geschenk te beleedigen, liet hij hun zijne geheele legerplaats met al den voorraad achter. De senaat nam er bezit van, en verkocht de voorhanden zijnde voorwerpen, onder de uitroeping van den heraut: *koopt de goederen* van PORSENNA. Tot een aandenken van de grootmoedigheid van den Etruscischen vorst, rigtte hem de senaat eene eerzuil, ten teeken van dankbaarheid, op, en zond hem eenen elpenbeenen stoel en scepter, eene gouden kroon en een koninklijk kleed tot een geschenk. Zijne begraafplaats is onder den naam van het *Labyrinth van* PORSENNA beroemd.

PORTEMENT, *Portamento di Voci*, het *dragen der stem*, is bij het gezang een kunstterm, waardoor men de bekwaamheid van den zanger verstaat, om den eenen toon zoo naauw met den anderen te verbinden, dat men de afbreking tusschen dezelve niet bespeuren kan, en alle toonen slechts in éénen adem schijnen gezongen te worden. De grootste kunst van den zanger hierbij bestaat daarin, dat hij, zonder den zamenhang te benadeelen, te regter tijd, en op behoorlijke plaatsen, weet adem te halen.

PORTICUS. Een gang, ter wederzijde met zuilen of pilaren bezet, waarop eene gaanderij rust, die somtijds met andere gebouwen, tempels enz. verbonden was. Deze gangen dienden bij de hitte der zon tot schaduw, of bij slecht weder tot wandelplaatsen. De *Grieken* en *Oosterlingen* hielden veel van bijeenkomsten en onderlinge gesprekken, welke zucht ook eerlang tot de *Romeinen* oversloeg, die niet alleen zulke openbare gaanderijen bouwden; maar ook soortgelijke gebouwen aan hunne huizen en de landgoederen der rijken en aanzienlijken bragten. Voor het overige waren deze gangen of aan de zijden open, of aan eenen kant tegen weer en wind gesloten. In *Athene* waren de *Poecile*, en de gaanderij van HOMERUS het meest beroemd.

PORTO, of OPORTO. Eene beroemde Portugesche koopstad, de grootste naast *Lissabon*, in de provincie *Minho e Duero*, in een eng dal, tusschen bergen, aan beide zijden der *Duero*, liggende. Zij bevat 63,000 inwoners, behalve de vreemdelingen, 11 pleinen, 19 kerken, 17 kloosters en 14 hospitalen. Aan de rivier liggen schoone kaaijen, en in de haven, die door een fort beschermd wordt, loopen jaarlijks 1200 schepen binnen. Zij drijft eenen zeer aanzienlijken handel, vooral in Portwijn, waarvan de verkoop voornamelijk door de handel-maatschappij van de *Opper-Duero* bezorgd wordt, welke tevens 30 Brandewijn-stokerijen aan den gang houdt, en aan vele menschen werk verschaft. Men vindt hier omtrent 170 huizen van negotie, waaronder 25 Engelsche, en talrijke zijde-, kousen-, katoen-, laken-, linnen-, leder- metaalfabrijken enz. benevens een groot

groot vondelinghuis. De bekoorlijke omſtreken der ſtad worden door vele, met ſmaak gebouwde, landhuizen nog meer verfraaid. De benaming van *Oporto* is haar oorſprong verſchuldigd aan een oord, *Cale* geheeten, dat aan de andere zijde der rivier op eenen berg lag, van waar zich een gedeelte der inwoners aan deze meer geſchikte plaats nederzetteden, die *Porto-Cale* (de haven van *Cale*) genoemd werd, en waarvan de naam van *Portugal* afkomstig is.

PORTORICO. Een van de grootſte Antilliſche eilanden, aan *Spanje* behoorende. Het bevat op 182 v. m. ſlechts 8,000 inwoners, waaronder 5,000 *Negers*, en levert veel ſuiker, tabak, gom en zout. De hoofdſtad van gelijken naam heeft eene goede haven, en is de zetel van den gouverneur en eenen aartsbisſchop.

PORTSMOUTH. De ſterkſte vesting in *Engeland*, en eene zeeſtad, liggende op het eiland *Portſea*, in het kanaal, en het graafſchap *Hamp* of *Hunt*, ook *Southampton* genoemd. Zij beſtaat eigenlijk uit twee ſteden, *Portſea* en *Portsmouth*, welke te zamen 40,600 inwoners bevatten. *Portſea*, welke ſtad ſedert 1792 eerst haren naam verkregen heeft, is tegenwoordig ongelijk grooter en volkrijker dan *Portsmouth*, en men vindt er de bewonderenswaardige *Dock-Ijard* (ſcheepstimmerwerf), benevens het magazijn voor het geſchut. De eerſte bevat, in den uitgeſtrektſten omvang, alles, wat tot het bouwen van oorlogſchepen en het uitrusten van geheele vloten noodig is; onder anderen vele uitgeſtrekte magazijnen, eene anker-ſmederij, touwſlagerij, dokken enz. In *Portsmouth* is de *High-ſtreet* de langſte en fraaiſte. De vestingwerken loopen rondom de ſtad, doch voornamelijk om het buitenſte gedeelte van het eiland, waarop het eigenlijk *Portsmouth* ligt. Men vindt er de grootſte en veiligſte haven van het geheele rijk, welke de ganſche Britſche oorlogsvloot bevatten kan, en door 3 ſterke forten gedekt wordt, zoodat men dezelve van den zeekant als onverwinnelijk kan beſchouwen. In deze haven liggen altijd vele oorlogsſchepen, en in tijd van oorlog wordt zij bijna alleen door deze, door kapers en derzelver prijzen bezocht. De kooplieden in *Portsmouth*, zich van de voordeelige ligging der haven en andere voorregten, tot den handel in het groot, willende bedienen, hebben er voor eenigen tijd eene handelmaatſchappij opgerigt. Ook heeft men nog in *Portſea* de koninklijke zee-akademie, en een groot hospitaal voor gekwetſte en kranke zeelieden, welk laatſte 1725 bedden bevat, en waarin de hoogſte zindelijkheid heerscht. Aan de tegenoverliggende punt der haven ligt *Cosport*; eene plaats, die voornamelijk door zeilmakers, en handwerkslieden bewoond wordt. Men vindt er eene ijzergieterij, eene bevestigde haven, en aanzienlijke kafernen.

PORTUGAL. Dit Westelijk land van *Europa* grenst ten Noorden en Oosten aan *Spanje* en ten Zuiden en Westen aan de *Atlantiſche zee*, en bevat 1935 v. m. met 3,680,000 inwoners. De grootſte rivieren komen uit *Spanje*, als: de *Taag*, de *Duero*, de *Minho* en

Gu-

Guadiana; zijnde de *Lima*, *Cadao* of *Sado*, *Vouga*, *Mondego* en *Cavado* kust-rivieren. Onder de meeren zijn het *roode*, het *lange* en het *donkere* meer, op het hooge gebergte *Estrella*, merkwaardig. Aan de kusten is de grond zandig; doch het binnenfte des lands is daarentegen met vele bergen bezet, tusfchen welke flechts weinige vlakten van aanbelang zijn. De vlakfte provincien zijn *Estremadura* en *Alentejo*. Onderfcheidene takken der *Pyreneen*, die door *Spanje* heen zich hier uitbreiden, loopen in verfcheidene rigtingen door het land. De grootfte en hoogfte bergen zijn de *Sierra de Amaro*, en de *Sierra de Estrella*, met ijsdalen, ijs- en fneeuwbergen, even als in *Zwitferland*. Eene andere uit *Spanje* komende bergketen is die, welke zoodra zij in *Portugal* komt, *Gerez* genoemd wordt, en ten Noordwesten van den mond der *Vouga* in de zee eindigt. Zij is zeer woest, en in hare dalen en vlakten zijn de voornaamfte wijnbergen, welke den Portwijn leveren. Voorts heeft men de *Sierra de Monchique* en *Caldeirao*, de *Sierra de Arabida*, *de Marao* enz. Het meest bekende voorgebergte is de *Kaap St. Vincent*, de Zuidwestelijkfte punt van *Europa*; voorts *Cabo de Rocka*, *de Expihel*, *Roxent*, *Carverira* en *St. Maria*.

Offchoon de grond vele bergen en ook heigronden bevat, is dezelve, over het algemeen, zeer vruchtbaar, en rijk in voortbrengfels, en zou dit nog meerder zijn, indien dezelve beter bebouwd werd. Het land heeft goede paarden, doch meer ezels en muilezels, maar geen genoegzaam rundvee; voorts zeer goede fchapen, waarvan de wol aan de Spaanfche gelijk, doch niet zoo fijn is; geiten, zwijnen van Chineesch ras, bijen, zijdeteelt, reebokken, wilde zwijnen, hazen, wilde katten, niet veel gevogelte, veel visch, koren (behalve haver), waarvan *Portugal* echter toevoer noodig heeft; veel wijn, bijzonder Portwijn, rozijnen, olijven, orange-appelen, citroenen, china-appelen, granaat-appelen, vijgen, amandelen, dadels, laauwrieren, *St. Jans* brood, en groote bosfchen van kastanjes en nooten; wijders gewoon ooft, doch minder goed, dan in andere Europifche landen, tamelijk vele bosfchen met eiken-, kurk-, kermes-, moerbezie- terpentijn- cypresfen-boomen enz. Het delfftoffelijk rijk levert weinig van deszelfs rijkdom op, offchoon daarvan verfcheidene fporen voorhanden zijn; zoo als van goud, zilver, ijzer, vitriool, zwavel, lei, fteenkolen, bouw- en molenfteen, gips, kalk, marmer, vuurfteen, fijne porfelein-aarde en vele minerale bronnen. Er is flechts eene eenige bekende zoutbron; doch met weinige moeite wordt er zoo veel te meer zee-zout gewonnen.

Portugal is in vele takken van nijverheid te achter; inzonderheid mist men er alles, wat eenen beteren fmaak in de fchoone kunsten kenfchetst, hetgeen zelfs bij het muntwezen zoo ver gaat, dat het Portugeefche geld, ongetwijfeld, onder het flechtfte kan gerekend worden. In het vervaardigen van uurwerken, en het bearbeiden van velerhande wollen ftoffen, hangen de *Portugezen* geheel van de *Engel-*

gelſchen af. Het verwen, papiermaken en leertouwen zijn er geheel in derzelver kindschheid: zelfs gaan de Braziliſche diamanten ruw naar *Frankrijk* en *Holland*, en komen van daar geſlepen terug. — De *Portugezen* betoonen den meesten lust tot den koophandel, welke echter meer *pasſif* dan *actif* is. De zeehandel wordt voornamelijk door *Engeland* gedreven, dat er wel weder waren voor inneemt, doch nog jaarlijks 10 of 12 millioen guldens in baar geld toe ontvangt; zoodat *Portugal* arm zoude moeten worden, indien dit verlies door de winst van *Brazilië* niet vergoed werd. De binnenlandſche handel heeft met vele hindernisſen te worſtelen, inzonderheid met de over het algemeen ſlechte wegen, waarvan ſommige alleen door lastdieren kunnen gebruikt worden; terwijl andere in den winter, door de zwelling der rivieren, over welke, in het Zuiden, gewoonlijk, geene bruggen liggen, voor de reizenden zeer gevaarlijk zijn. De voornaamſte koopſteden zijn *Lisſabon*, *Porto* of *Oporto*, *St. Ubes* en *Faro*.

Men ſchat de jaarlijkſche inkomsten van *Portugal* op 45 à 46 millioen guldens, waartoe de kolonien het meeste bijdragen; doch daar zij niet toereiken, om de uitgaven te beſtrijden, zoo wordt de ſtaats-ſchuld, op 120 millioen guldens opgegeven. De landmagt in *Portugal* beſtaat uit 56,000 man, zoo linietroepen als landmilitie, welke ruim 33,000 beloopt, en in *Brazilië* uit 24,000 man linietroepen, en 50,000 man landmilitie. De zeemagt, in de 15 en 16de eeuw de grootſte der wereld, beſtond, voor den jongſten oorlog tegen *Frankrijk*, uit 14 linieſchepen, 16 fregatten en verſcheidene kleine oorlogs-vaartuigen, tot welker bemanning men 12,000 zeelieden gebruikte, die grootendeels geprest werden. Alle de ſchepen beſtaan, wat den romp betreft, uit de beste houtſoorten, welke in *Brazilië* in overvloed groeijen, en worden ten deele aldaar, en ten deele in *Lisſabon* gebouwd. Derzelver bouworde is voortreffelijk, en zij zijn goede zeilers.

De Roomsch-Katholijke godsdienst is in *Portugal* de heerſchende, hetgeen met de beide *Algarviën* en *Brazilië*, volgens de inrigting van Lentem. 1816, een enkel koningrijk, onder den naam van *Vereenigd koningrijk van Portugal, Brazilië en de beide Algarviën*, uitmaakt. Deszelfs regeringsbeſtuur is, ſedert de onlangs plaats gehad hebbende omwenteling, genoegzaam geheel op de leest van dat van *Spanje* geſchoeid. De koning ſtaat aan het hoofd, als de uitvoerende magt; terwijl de wetgevende bij de vergadering der *Cortes* berust.

De *Portugezen* hebben buiten *Europa* nog de volgende bezittingen als: in *Afrika* het eiland *St. Ascenſion*, *St. Thomas* (een van de *Guinea-eilanden*), de *Kaap Verdiſche eilanden*, die van *Madera* en *Porto-Santo*, de *Azoriſche eilanden*, en verſcheidene kantoren op de kusten van *Zanguebar*, *Mozambique* en *Lewa*, gelijk ook in *Senegambia* en *Neder-Guinea*, en de *Admiranten-eilanden*, te zamen 245 v. m. en 488,000 inwoners: voorts in *Azië* de ſteden *Dur* en *Goa*, en
in

in *Oost-Indiën* het eiland *Macao* en een gedeelte van dat van *Timor*; bevattende te zamen 51 v. mijlen en 100,000 inwoners; en eindelijk, in *Amerika*, het koningrijk *Brazilië*, en *Fransch Guinea*, te zamen uitmakende 99,720 v. m. en 2,400,000 inwoners.

PORTUGEESCHE TAAL EN LETTERKUNDE. De Portugeesche taal is eene vermenging der Latijnsche en Germanische, met vele Arabische woorden doorweven. Zij is geen tongval der Kastiliaansche; want behalve het verschil in zamenstelling en uitdrukking werd zij vroeger gevormd dan deze, en onder ALFONSUS I, sedert 1128, de taal des lands. Voor den vreemdeling is hare uitspraak moeijelijk, uithoofde van het geluid door den neus, dat zij met de Fransche gemeen heeft. Voor de gezellige verkeering heeft de Portugeesche taal veel boven de Spaansche vooruit, en is, voor het overige, bijna het eenig zigtbaar gedenkteeken van de voormalige uitgebreidheid van het Portugeesche rijk; zijnde dezelve nog tegenwoordig in *Indië* en *Afrika* de algemeene taal, waarvan men zich in den handel bedie t. Onder de spraakkunsten is de *Arte da Grammatica Portugueza* van P. J. DE FIGUEIREDO, *Lisſabon* 1799, de beste, en onder de woordenboeken de omgewerkte uitgave van BLUTEAU, door den *Braziliaan* A. DE MORAES SILVA, *Lisſ.* 1789, in 2 deelen.

De Portugeesche Letterkunde is tamelijk volledig, zonder echter rijk te zijn: in alle vakken vindt men gelukkige proeven; doch niet in overvloed, behalve in de Lyrische en Bukolische dichtkunst, welker bloei van korten duur geweest is. Zij bezit gevoel, vele epische waarde, geest en dramatische levendigheid, maar weinige ideale verhevenheid. Ondertusschen moet men haar als de voorname zijde der Portugeesche Letterkunde beschouwen, want in het proza is deze natie achterlijk gebleven. De wetenschappelijke Letterkunde is wel niet geheel verwaarloosd, doch vindt weinig deelneming. De stijl der proza-schrijvers is dikwijls ingewikkeld, onduidelijk en vol herhalingen; en, behalve de wel geschrevene lofreden op D'ALEMBEET van STOCKLER, vindt men in de 7 deelen van de *Memorias de Litteratura Portugueza*, door de akademie der wetenschappen uitgegeven, niet ééne verhandeling, welke zich in stijl onderscheidt. Ondertusschen kan men de nieuwere Portugeesche schrijvers niet meer naar den smakeloozen RAFAËL BLUTEAU beoordeelen, daar zij veel eer op den weg zijn, om door het overzetten van goede Fransche en Engelsche proza-schrijvers, bijzonder in het vak van romans, hunnen smaak te vormen. Onder de meestgeliefde Nationale romans der *Portugezen* behoort de *Historia de Carlos Magno, e dos doze Pares de Franca, por* JERONYMO MODEIRA DE CARVALHO, *Lisſ.* 1784, 2 deelen, en onder de beste oorspronkelijke stukken van dien aard het oude *Palmeirim de Ingalterra*, Lisſ. 1786, 3 deelen, benevens de *Feliz independente*, welke in het Spaansch overgezet, en 6 maal herdrukt is.

De Portugeesche dichtkunst bloeide vroeger dan de Kastiliaansche.

De

De oudste ons bekende dichters, uit de 12de eeuw, zijn GONZALO, HERMIGUEZ en EGAZ MONIZ, wier gedichten, zelfs voor de *Portugezen*, niet meer volkomen verstaanbaar zijn. In de 13de eeuw werd de taal meer regelmatig en bepaalder, en koning DIONYSIUS was in het laatste gedeelte derzelve een bevorderaar der Letterkunde en tevens dichter, als hoedanig ook ALPHONSUS IV en PETER I, uit de 14de eeuw, genoemd worden. Met de 15de echter, te gelijk met den heldentijd der *Lusitanen*, begint de bloei der Portugeesche letterkunde met de Spaansche te wedijveren; doch zij verdween weder in het laatst der 16de eeuw, en herleefde eerst op nieuw in het midden der 17de, wanneer de werkzaamheid van den geest der natie het hoofd weder eenigermate opbeurde. In het begin der 18de eeuw, echter, scheen ook de Letterkunde, met het verval van den staat, in *Portugal*, geheel te zullen zinken. Om dit te verhoeden stichtte de regering in 1714 de akademie voor de Portugeesche taal, en die voor de Geschiedenis; doch de Jezuiten en de Inquisitie verhinderden alle vrije ontwikkeling van den geest. Onder het veel vermogend bestuur van den staatsdienaar POMBAL verhief zich het zelfgevoel der Natie op nieuw, en begunstigde hij zelf allen wetenschappelijk onderzoek, hetgeen ook naderhand door de in 1796, door den prins regent, opgerigte koninklijke akademie der wetenschappen geschiedde. Een enkel man van uitstekende talenten en eenen gevormden smaak onderscheidde zich, in de eerste helft der 18de eeuw, namelijk de veldheer F. X. DE MENESES, graaf van *Ericeira*. Hij hield met BOILEAU briefwisseling, wiens *Art poëtique* hij in Portugeesche verzen heeft overgebragt, en gaf, behalve verscheidene andere schriften, een episch dichtstuk, de *Henriqueida*, of de stichting der Portugeesche monarchie door HENDRIK VAN BOURGONDIE, in 1741 te *Lisſabon* in het licht: een ander gedicht, *Ouraguay*, of de onderwerping van *Paraguay*, van JOSE BASILIO DA GAMA, *Lisſ.* 1769, wordt mede zeer hoog geschat.

Thans vestigden de bewoners van *Lisſabon* op het zoolang verwaarloosde tooneel op nieuw hunne bijzondere oplettenheid. Een Jood, ANTONIO JOSÉ, schreef komische zangstukken, in den smaak der Italiaansche *Harlekinaden*, welke aan het volk ongemeen behaagden, b. v. *Esopeida*, of *Vida do Esopo*; doch hij moest dezen zijnen arbeid, bij het laatste *Auto da Fé* in 1745, met den dood bekoopen. Zijne zangstukken, *Theatro comico Portuguez* enz. verschenen na zijnen dood, zonder zijnen naam, in 1746, alsmede in 1787 — 1792 in 4 deelen, in 8°. Sedert heeft P. A. CORREO-GARCO eenige betere tooneelstukken, b. v. *Theatro novo* en *Assemblea*, in den smaak der Terentiaansche, uitgegeven, en werd door de gravin van VIMEIRO den uitgeloofden prijs voor het beste treurspel, bij de akademie, door hare *Osmia* behaald, hetgeen een regelmatig, in jamben geschreven stuk is, door hartstogt en warmte van gevoel veel aantrekkelijks bezit, en nog tegenwoordig het eenig nationaal treur-

spel

ſpel kan genoemd worden. In 1805 vond een ernſtig drama, *e resturacao de Pernambuco*, de verdrijving der *Hollanders* uit *Brazilië*, eene ongewone goedkeuring. Onder de nieuwere blijſpelen verdient *o Caffée o Bilbar*, uithoofde zijner geestige ontwikkeling genoemd te worden.

Onder de nieuwere Portugeeſche dichters hebben verſcheidene, door goede overzettingen, den herdersſtijl verdrongen, en de Oosterſche rigting der kunst, door Noordſche en Britſche diehtkunst, veranderd, b. v. de twee *Brazilianen*, C. MANUEL DA COSTA en A. D. DA CRUZ e SILVA, van welken laatſten, na zijnen dood, de *Obras* enz. verſchenen zijn, benevens de *Odes Pindaricas posthumas de* ELPINO NONACRIENSE, *Coimbra* 1801. Voorts behooren onder de dichters van dien tijd ALMENO, de overzetter der 4 eerſte boeken der *Metamorphoſen* van OVIDIUS in Portugeeſche verzen, onder den titel van *Poeſias* D'ALMENO, *publicadas por* ELPINO DURIENSE, *Liſ.* 1805 uitgegeven; FRANCISKO MANOEL, die uit *Liſſabon* de handen der inquiſitie ontſnapte, en naar *Parijs* ging, waar zijne lyriſche gedichten in 1808 verſchenen zijn, en hij in 1819 ſtierf, en meer anderen, en inzonderheid M. M. DE BARBOSA DU BOCAGE, die in 1805 te *Liſſabon* in het hospitaal overleed, en van wiens gedichten in 1800 in die ſtad de tweede, en in 1804 de derde uitgave, onder den titel: *Poeſias* verſchenen is. Ook in andere vakken van kunst hebben de *Portugezen* proeven geleverd; doch in geen derzelve zoo zeer uitgemunt als in de toon-, tooneel- en danskunst. Inzonderheid heeft de minister van buitenlandſche zaken, A. DE ARANJO AZEVEDO, een der verlichtſte ſtaatsmannen, tot de beſchaving der kunsten in *Portugal* veel bijgedragen. In de muzijk komen de *Portugezen* de *Italianen* nabij, en in tooneel-dansſen zijn zij niet zeer ver beneden de *Franſchen*. Voor de tooneel- en zangkunst bezitten zij zoo veel taleut als neiging; doch heeft dit zich eerst ontwikkeld, ſedert vrouwelijke rollen niet meer door verkleedde mannen mogen worden uitgevoerd. Over afzonderlijke kunstenaars kan men RUDERS *Reize door Portugal* door GERKEN, *Berlijn* 1808, en eene overzetting van het werk van MURPHIJ *over den Portugeeſchen ſtaat*, door SPRENGEL 1782 uitgegeven, nazien.

Aan inrigtingen en verzamelingen voor kunst en wetenſchap, alsmede aan geleerde genootſchappen, ontbreekt het in *Liſſabon* en *Coimbra* niet; doch in *Brazilië*, waar vele aanzienlijke mannen van uitſtekende talenten wonen, vertoont zich de ſchemering van eenen nieuwen, ſchoonen morgen voor de Portugeeſche Taal en Letterkunde, van welke het te hopen is, dat zij door eenen helderen dag moge gevolgd worden. Men heeft thans in *Portugal* geene naamlijst van verbodene boeken, en de boekhandel, voornamelijk in Franſche en Engelſche werken, is er veel belangrijker dan in *Spanje*. Over het algemeen is de wel opgevoede *Portugees* ſchrander, minder bevooroordeeld, meer opgeklaard in zijn verſtand, en beminnelijker in

den omgang, dan de befchaafde *Spanjaard*. — Onder de werken over de Portugeefche Letterkunde wordt de *Bibl. Lufitana* van den abt DIEGO BARBOSA MACHADO, *Lisf.* 1741 — 1759, in 4 deelen, als het voornaamfte befchouwd.

PORTWIJN. Een Portugeefche, roode-wijn, die zijnen naam van de ftad *Porto* of *Oporto* (*zie aldaar*) ontleent. Hij groeit in het zoogenoemde *Cima de Duero*, eene bergachtige landftreek, 13 of 14 mijlen boven genoemde ftad; bereikt in zijn 8fte jaar eerst zijne volkomene rijpheid, en wordt meestal naar *Engeland* en *Brazilië* uitgevoerd. Deze uitvoer bedraagt jaarlijks omtrent 90,000 pijpen.

POSEN. Eene van de 10 provincien, waarin de Pruisfifche ftaat thans verdeeld is. Zij voert den titel van een groothertogdom; grenst aan het koningrijk *Polen* en de Pruisfifche landfchappen *Silezië*, *Brandenburg*, *Pommeren* en *West-Pruisfen*; bevat 530 v. m., met 814,000 inwoners, waaronder 48,000 Joden, en wordt in 2 regerings-distrikten, *Pofen* en *Bromberg*, verdeeld. De grond is grootendeels vlak, flechts met weinige heuvels, en over het geheel vruchtbaar, offchoon in vele ftreken zandig. Onder FREDERIK II is veel land, dat voorheen woest lag, oorbaar gemaakt, en in de heerlijkfte wei-, bouwlanden, hofsteden en dorpen herfchapen geworden. De hoofd-rivier, de *Wartha*, doorftroomt het geheele land in de lengte, en is even als de *Netze* bevaarbaar, welke laatfte, door een kanaal, met de bevaarbare *Brahe* vereenigd wordt, die zich in de *Weichfel* ontlast. De landbouw levert veel koren, hulsvruchten en vlas op, en de veeteelt is van belang. Men vindt er aanmerkelijke bosfchen; doch zeer weinige delfftoffen. Grove lakens, linnen, kanten, tabak, chicorei, papier en glas zijn de voorwerpen, die men vervaardigt. De hoofdftad van gelijken naam, 31 mijlen van *Berlijn*, ligt in eene zandige landftreek aan de *Wartha*, en telt, behalve het garnizoen, meer dan 18,000 inwoners. Zij is tamelijk regelmatig gebouwd en heeft fraaije huizen en kerken, onder welke laatfte die van ST. STANISLAUS, een meesterftuk van Italiaanfche bouwkunst, en de Lutherfche parochie-kerk inzonderheid uitmunten. De domkerk is van eene edele eenvoudigheid, en naast dezelve ftaat het paleis van den bisfchop. Men vindt in *Pofen* een *Gymnafium*, een *Seminarium* voor fchoolleeraren, en eene fchool voor vroedvrouwen. De inwoners vinden hun beftaan, behalve in de gewone burgerlijke bedrijven en handwerken, inzonderheid door de koninklijke kollegies, het krijgsvolk, en den naburigen gegoeden adel, die zich veel in de ftad ophoudt. Ook heeft *Pofen* eenige laken, leder- en tabaks-fabrijken. De handel beftaat voornamelijk in hout, koren, laken en linnen.

POSIDONIA. Eene Griekfche ftad in *Lucanië* (in *Beneden-Italië*), ten Oosten der rivier *Silarus*, en onder den berg *Alburnus* liggende. Zij was bij de Latijnfche dichters, en is ook nog bij de onzen, beroemd door de fchoone rozen, welke hier jaarlijks tweemaal, in de Lente en in den Herfst, bloeiden. Zij was waarfchijn-

lijk eene volkplanting, 1510 jaar voor onze tijdrekening gesticht, die vermoedelijk tot den stam der *Achaeërs* behoorde. NEPTUNUS werd er bijzonder vereerd, en uit hare nog voorhanden zijnde munten en bouwvallen kan men haren vorigen welvaart opmaken. Door de vermenging met de nabuurige volken, verloren de inwoners van tijd tot tijd hunne Griekfche taal en zeden. Thans ligt *Pesto* op de plaats der ftad, en wordt de zeeboezem, waaraan zij gelegen is, en die den naam van *Sinus Paestanus* droeg, *Golfo di Salerno* genoemd.

POSITIEF. Stellig, waardoor iets bepaalds gezegd of toegeftemd wordt, in tegenoverftelling van *Negatief*; b. v. een *pofitief* of ftellig denkbeeld. Ook wordt het *Pofitive* tegen het *natuurlijke* overgefteld. Dus zijn b. v. *Pofitive* of ftellige *wetten* zoodanige voorfchriften, die door openbaar gezag zijn vastgefteld, in tegenftelling van *natuurlijke* wetten, en is *Pofitive* of ftellige *godgeleerdheid* die, welke op eene uitwendige openbaring rust, en over ftaat tegen de *natuurlijke* godgeleerdheid of godsdienstige wijsbegeerte enz. (Over *pofitive Elektriciteit* zie men het artikel ELEKTRICITEIT.)

POSSELT. (ERNST LUDEWIG) Een beroemd gefchied- en ftaatkundig fchrijver, te *Durlach*, in het groothertogdom *Baden*, in 1763 geboren. In 1784 werd hij Hoogleeraar in de gefchiedenis en welfprekendheid te *Carlsruhe*, en federt liep er geen jaar voorbij, waarin hij niet de eene of andere vrucht van zijne vlijt in de beoefening der wetenfchappen in het licht gaf. In het jaar 1785 en vervolgens gaf hij zijn *Wisfenfchaftlich Magazin für Aufklärung* uit, welks doel was, om, in eenen bevalligen vorm, verlichting over alle deelen van menfchelijke kennis te verfpreiden. Zijne onderneming, waar in hij door geleerde mannen ondersteund werd, verwierf de verdiende goedkeuring, offchoon zij in de uitvoering aan het groote oogmerk niet ten volle beantwoorde. Ondertusfchen kunnen alle zijne, tot dus verre uitgegevene, fchriften flechts als eene voorloopige oefening voor zijne uitgebreide gefchiedkundige werken befchouwd worden, waardoor hij zijnen naam heeft beroemd gemaakt. Kort na den aanvang der omwenteling in *Frankrijk*, al ambtenaar naar *Gernsbach*, omftreeks *Rastadt*, verplaatst, wijdde hij federt zijnen tijd aan het beoefenen der gefchiedkunde; fchreef in 1792 zijn *Bellum populi Galli adverfus Hungariae Borusfiaeque reges, eorumque focios*, en naderhand zijn *Historisch Tasfenbuch für die neueste Gefchichte*, hetgeen als zijn voornaamfte werk kan worden aangemerkt. In 1796 verzocht en verkreeg hij zijn ontflag, en hield zich federt bij afwisfeling in *Durlach*, *Carlsruhe*, *Tubingen*, *Erlangen*, en *Neurenberg* op. Hij werd met MOREAU bekend, en zelfs zijn vertrouweling, toen deze in *Duitschland* het bevel voerde; doch ook uit dezen hoofde trof hem het berigt van het pleitgeding, in 1804 tegen dezen held ondernomen, dermate, dat daardoor, en door de vrees, van in hetzelve te zullen gewikkeld worden, zijne zwaarmoedigheid, waarin huisfelijke rampen en een ongelukkig huwelijk hem geftort hadden,

zoo aanmerkelijk toenam, dat men het ergfte vreesde. In dezen toeftand reisde hij den 3den van Zomerm. 1804 van *Neurenberg* naar *Durlach*, met achter laten van zijn huisgezin, om zijnen neef D. Posselt in *Heidelberg* te bezoeken, waar hij kort na zijne aankomst, door zich uit een venfter der bovenfte verdieping te ftorten, op den 11den daaraanvolgende zijn leven eindigde. Behalve de reeds aangevoerde werken zien nog de volgende van hem het licht: *Gefchichte der Deutfchen*, *Leipzig* 1789 2 deelen, die van Carl XII, *Carlsruhe* 1794, en van Gustav III, 1792; voorts *Krieg der Franken*, *Leipz.* 1794, *die Europischen Annalen*, federt 1795, en *die Allgemeine Zeitung*, federt 1799 in het licht verfchenen.

POST (Elizabeth Maria) werd den 22ften van Slagtm. 1755 te *Utrecht*, uit waardige ouders, geboren. Zij was omtrent 12 jaar oud, toen deze die ftad voor een eenzaam buitenverblijf, en kort daarna voor het aangenaam dorp *Amerongen*, verwisfelden. Hier woonden zij eenen geruimen tijd, en in dit boschrijk oord ontwikkelden zich haar verftand en genie onder het genot der fchoone Natuur, door eigene oefening. (*) In 1787, na het overlijden haars vaders, drosfaard aldaar, verkoos hare moeder *Arnhem* tot haar verblijf, alwaar haar zoon, E. J. Post, predikant was; doch 7 jaar later verloor zij ook deze waardige vrouw, en begaf zich met hare oudfte zuster, A. M. Post, naar het dorp *Velp*; en het was hier, dat haar hart en genie, in de nabijheid van *Beekhuizen*, *Billioen* en *Rozendaal*, waar de Natuur de heerlijkfte tooneelen ter befchouwing aanbiedt, overvloedig voedfel ter verëdeling vondt. (*)

In het jaar 1794 huwde zij aan J. L. Overdorp, predikant te *Noordwijk binnen* (†); een fraai dorp, beroemd door zijne bloemen kruidenteelt, maar gelegen in een vlak, eentoonig oord. De nabijheid harer jongfte zuster, D. J. Post, door den echt verbonden aan J. A. Strezo, toen predikant te *Noordwijk aan Zee*, vergoedde voor haar het gemis van achtergelatene bloedverwanten; doch het verlangen naar het door haar zoo zeer geliefde *Gelderland* bleef haar fteeds bij, en werd niet weinig verfterkt door het gemis van die gezondheid en vlugheid, welke zij aldaar genoten had. Jaarlijks bezocht zij derhalve éénmaal deze ftreken, en keerde altijd met den wensch terug, dat de Voorzienigheid haar nog eens aldaar eene woonplaats mogt befchikken. Dit gebeurde dan ook in 1807, toen haar echtgenoot naar *Epe* beroepen werd; een dorp, waar zij wel niet die aangename ftreken van *Gelderland* ontmoette; maar eene drooger lucht en aangenaam gelegen pastorijhuis vond, waarbij een groote tuin was, dien zij naar haren fmaak aanlegde, en waarin voor haar eene met riet overdekte boeken-cel gebouwd werd, die zij rond-

(*) De fchrandere Ockerse heeft dit in het 3de ftuk van zijn *ontwerp eener algemeene Karakterkunde*, naar waarheid opgemerkt.

(†) In de *Gallerie Historique des Contemporains*, VII deel, wordt *Velp* verkeerd als zijne ftandplaats opgegeven.

rondom met geboomte en heesters liet beplanten. Hier genoot zij eene meerdere mate van gezondheid, zoodat zij weder kleine wandelingen deed, minder neerflachtig van ziel was, en dus in haren letterarbeid, door huisfelijke bezigheden en de bezorging van den moestuin afgewisfeld, menig genoegen fmaakte, waarbij zij Gods vaderzorg, in de verhooring harer bede, met eene vrolijke dankbaarheid opmerkte. Dan, hare gezondheid verliet haar weder in 1809: hare krampachtige fpanningen en benaauwdheden namen allengskens toe, waarbij in het laatfte half jaar hares levens nog het water in de borst kwam, waardoor haar lijden tot zulk eene hoogte klom, dat eindelijk hare krachten, op den 3den van Hooim. 1812, bezweken. Dikwijls had zij haar verlangen te kennen gegeven, om in de vrije Natuur te worden begraven, en hier aan werd dan ook voldaan; wordende haar ftoffelijk overblijffel op het landgoed *Tongeren*, aan de waardige familie RAUWENHOFF behoorende, ter aarde befteld.

Zij was van eene rijzige, welgevormde en achtbare geftalte, en had een helder, opgeruimd en zeer gezond voorkomen; haar blik was fchrander, maar open en zacht; haar gang deftig en bevallig, en fchoon zij vrij gezet was, hinderde dit haar echter, in de dagen harer gezondheid, niets aan hare vlugheid, en haren werkzamen en voortvarenden aard; gelijk naderhand, toen haar ziek ligchaam een eigenlijke kerker voor haren geest werd, het geval was, waar over zij dan ook dikwijls weemoedig klaagde. Zij bleef intusfchen doorgaans opgeruimd, te vreden, werkzaam, deels in de oefening van haar verftand en hart; deels in het geregeld beftuur der huishouding en andere bezighededen. Hare uitftekende zielsvermogens en talenten zijn genoeg uit hare fchriften bekend. Alhoewel zij niet onder de eigenlijke geleerde vrouwen behoorde, en daar onder ook nimmer wilde geteld worden, waartoe zij in hare omftandigheden, en bij hare woonplaats op het land, ook geene aanleiding had, bezitten nogtans alle hare fchriften eene hooge waarde door de edele en godsdienstige ftemming van haar hart, die zoo natuurlijk en ongekunfteld in dezelve doorftraalt, en die van hare jeugd af op de vorming van hare denkwijze en haar karakter zulk eenen weldadigen invloed hadden, dat zij voor de bedwelming van den hoogmoed, toen haar naam in ons vaderland beroemd werd, bewaard bleef, en tevens onder de velerlei rampen en fchokken van dit aardfche leven, en van ons gefolterd vaderland, daarin de beste wapenen vond. Hare deugd, de vrucht van een nederig en dankbaar geloof aan den godsdienst van JEZUS, gepaard met eene meer dan gewone kennis van God, de Natuur, de menfchen, en derzelver verhevene beftemming; verheven boven allen beuzelgeest; verfterkt door oefening van vele jaren, en het voorbeeld van edele bloedverwanten; verfierd door eenen zachten en regt vrouwelijken inborst — dit alles gaf een helder en beminnelijk voorkomen aan haar gelaat en houding, achtbaarheid aan hare daden en kracht aan hare bevelen. Gelijk er nimmer een waarlijk groot

ka-

karakter was, zonder opregtheid en goedhartigheid, zoo bezat zij deze hoedanigheden, ook in eenen hoogen graad. Ten volle overtuigd van een hooger en altijd wijs Bestuur over onze lotgevallen, was zij volkomen te vrede met haar lot, en verdroeg de slagen des tegenspoeds, die ook haar op haren weg troffen, met bedaardheid en eene stille onderwerping aan den Goddelijken wil. Zij was driftig en voortvarend van aard, en snel in het nemen en uitvoeren harer besluiten; doch haar helder verstand en geoefende godsvrucht bewaarden haar doorgaans voor de misslagen, aan zulke karakters eigen. Haar natuurlijke trek tot het eenzame en ernstige, aangekweekt door hare stille opvoeding, meestal op het land, en het lezen van nuttige, en het verstand beschavende boeken, was oorzaak, dat de gezellige verkeering voor haar minder behoefte was, en slechts nu en dan genoten werd; maar ook dan eene ware uitspanning was, waarin zij met een hart, geheel open voor genot en vriendschap, deel nam. Daar zij een levendig gevoel had van de waarde en bestemming van den mensch, en daarbij eene groote zucht tot vrijheid en onafhankelijkheid van alle, den mensch verlagende kluisters, had zij ook eenen natuurlijken afkeer van alle laagheid en vleijerij, voor alle ingenomenheid met menschen, welker eenigste verdiensten rijkdom of aanzien waren: maar waar zij immer regte menschen adel ontmoette, daar erkende en vereerde zij denzelven.

Wat eene zoodanige vrouw voor haren echtgenoot, haar huisgezin, en hare bloedverwanten en vrienden was, die haar allen de verschuldigde hoogachting en liefde zoo gaarne toedroegen, kan men hieruit gemakkelijk opmaken. Eene verdere beschrijving van haar leven, lotgevallen en verschrikkelijk lijden, in den laatsten tijd haars aanwezens, dat zij met zoo veel geduld verduurde, blijft nog steeds voor ons eene behoefte. Het heeft den schrijver van dit verslag, uit hoofde zijner menigvuldige ambts-bezigheden, tot nog toe aan genoegzamen tijd daartoe ontbroken, offchoon hij er reeds de noodige bouwstoffen toe verzameld heeft. Alleen voegen wij hier nog bij eene opgave harer gedrukte werken, bij ALLART te *Amsterdam* uitgegeven, als: *het Land*, in brieven, 1787, hetgeen ettelijke maal herdrukt is met eene belangrijke voorrede door Ds. A. VAN DEN BERG; *voor Eenzamen*, 1789; REINHART of *Natuur* en *Godsdienst*, 3 deelen 1791 en 1792 en vervolgens; *Mijne kinderlijke tranen* 1792; *Gezangen der Liefde*, 1794; *het ware Genot des levens* in brieven, 1796, en *Ontwaakte Zanglust*, 1807, waarin men ook de schoone Elegie vindt, in de aangehaalde *Galerie historique des Contemporains* zoo zeer geroemd. Ook zijn door haar vertaald: *Don* KARLOS van F. SCHILLER, 1789, uit het Hoogduitsch; ESTELLE, van M. D. FLORIAN, 1790, uit het Fransch, en SAKONTALA, of *de beslissende ring*, uit het Hoogduitsch, in 1792 uitgegeven; van welk laatste stuk VON ZIMMERMAN (*) naar

waar-

(*) *De Aarde en hare Bewoners*, XVI deel, bladz. 197.

waarheid zegt, dat het de zuiverste, eenvoudigste en schuldeloosste Natuur ademt, met welk getuigenis dat van FEITH, KANTELAAR en professor HAMAKER, aldaar door den vertaler aangehaald, instemmen. Eindelijk verschenen van haar in 1803 en 1804 *Tafereelen uit het Huisselijk leven*, welke zij mede uit het Hoogduitsch in onze taal heeft overgebagt.

POSTULAAT. Zoo noemt men eene praktische, onmiddelbaar zekere stelling, die dus voor geen bewijs vatbaar is, noch dit behoeft; eene *praktische grondstelling*. Als zoodanig bevat zij de mogelijkheid eener daad, of de aard en wijze, waarop zij moet uitgevoerd worden. Dus is in de wiskunde een *Postulaat* eene stelling, welke de uitvoering (*realisering*) van een denkbeeld bepaalt, een voorstel, dat door zich zelven als mogelijk en uitvoerbaar beschouwd wordt, b. v., om rondom een punt, op eenen gelijken afstand, eene lijn te trekken. — De *kritische* wijsbegeerte verstaat door Postulaten de praktische rede, theoretische, echter, onbewijsbare stellingen, tot welker aanneming nogtans praktische denkbeelden, of onvoorwaardelijke *apriori* geldende regels, ons bepalen moeten. *De mensch is vrij; de mensch is onsterfelijk; er is een God*, zijn volgens de wijsbegeerte van KANT *de drie Postulaten der zuivere praktische rede.*

POTASCH. Plantaardig loogzout, hetwelk verkregen wordt uit de asch, die na de verbranding van hout en sommige planten overblijft. Deze verbranding geschiedt meestal in daartoe gereed gemaakte kuilen in de open lucht. In zoodanige landen, waarin het hout overvloedig is, gelijk in *Rusland, Zweden*, en *Noord-Amerika*, wordt hetzelve ter vervaardiging van Potasch aangewend; doch op vele plaatsen gebruikt men tegenwoordig de asch, die van zoodanig hout overblijft, dat tot brandstof gediend heeft. Hoe zeer de Potasch in het delfstoffelijk rijk niet ten eenen male vreemd is, zoo is zij echter het meest in het plantenrijk aanwezig. De meeste, en voornamelijk de houtachtige, gewassen bevatten Potasch, zoo als stengels van Turksche weit, van zonnebloemen, wijngaard-ranken, palm-, wilgen-, olm-, eiken-, populier-, beuken- en denneboomen, alsem, duivekervel, varen enz. De meeste dezer gewassen worden in ons vaderland niet in die menigte gevonden, die er noodig is, om er eene fabrijk mede aan den gang te houden. Het zoude echter niet onbelangrijk zijn, te onderzoeken, in hoe verre inlandsche planten, zoo wel als het loof van aardappelen, het boekweit-, raap-, kool- en boonen-stroo, daartoe zouden kunnen aangewend worden. Op plaatsen, waar de wijnbouw sterk gedreven wordt, zoo als in *Frankrijk*, wordt de uitgeperste wijnmoer gedroogd en verbrandt; de daaruit verkregen Potasch draagt den naam van *Cenares gravelees*, is vrij zuiver, en bevat volgens CHAPTAL slechts $\frac{1}{18}$ vreemde zelfstandigheden.

Men bereidt de Potasch in het groot, in de Potasch-ziederijen, op de volgende wijze: eerst wordt de asch in de zoogenaamde asch-kamer met koud water geweekt; daarna met het water uitgeloogd; de daar-

daardoo verkregen loog wordt op eene nieuwe hoeveelheid asch gegoten, en deze op gelijke wijze behandeld, ten einde eene zoo veel mogelijk verzadigde loog te verkrijgen. Wanneer er een genoegzame voorraad van loog voorhanden is, wordt dezelve in de ziederij gebragt, alwaar zij in daartoe ingerigte pannen zoodanig wordt uitgedampt, dat men het verdampte water door eene nieuwe hoeveelheid loog herftellen moet, hetgeen gefchiedt door eene daarboven geplaatfte kuip, die van eene goot voorzien en met loog gevuld is. Zoodra nu de loog dik begint te worden, wordt zij uit den kookketel in potten van gegoten ijzer, die van drie tot vijf voet middellijn en 18 of 20 duim diepte hebben, overgegoten, en daarin tot droog wordens toe uitgedampt. De drooge, harde, gekleurde zelfftandigheid, die men op deze wijze verkrijgt, wordt ruwe of zwarte Potasch genoemd, die altijd nog eenige kleurende deelen, afkomstig van een deel onveranderde koolftof, waarmede zij vermengd is, bevat, en waarvan zij door gloeijing, in bijzonder daartoe ingerigte reverbeer- of calcineer-ovens bevrijd wordt. Deze gloeijing vereischt veel oplettendheid, en het komt hier voornamelijk daarop aan, dat men de Potasch eene gelijkmatige, niet al te fterke hitte geve, en zorg draagt, dat dezelve alle deelen der Potasch gelijkelijk doordringt, opdat zij niet tot een' klomp zamenloopt, welk laatfte bovendien wordt voorgekomen door de zelfftandigheid met ijzeren haken behoorlijk om te roeren. Wanneer de bewerking wel is afgeloopen, is de Potasch ligt, klinkend, fponsachtig, graauw, of blaauwachtig wit; tusfchen beide is de oppervlakte met blaauwe- of groene vlakken bedekt, veroorzaakt door eene kleine hoeveelheid *mangaan-oxyde*, in de asch voorhanden. De Potasch bevat, behalve koolftofzure, ook nog zwavelzure en zoutzure Potasch en kiezelaarde. Het gebeurt wel eens, dat men de Potasch bij de calcinering opzettelijk met kalk, zwavelzure Potasch, of zand vermengd. — Men heeft in den handel verfchillende foorten van Potasch, als Rusfifche, Zweedfche, Amerikafche, Danziger en Duitfche; alsmede nog Peerlasch, die voornamelijk uit *Engeland* aangebragt, en met de zoogenoemde weedasch voor de beste gehouden wordt. Ook in ons vaderland vindt men eenige Potasch-fabrijken. Volgens de proeven van VAUQUELIN is de Amerikafche het rijkst aan zuivere Potasch, en bevat de Rusfifche de minfte vreemde zelfftandigheden (*) De Duitfche foorten, voornamelijk de Thuringfche, zijn de flechtfte en bevatten weinig zuivere Potasch. — De Potasch is een zeer belangrijk artikel in den koophandel, en wordt gebruikt in de glasblazerijen, in de falpeter-, aluin- en groene zeep-fabrijken, alsmede voor het Berlijns blaauw. Ook voor de fche'd- en artfenij-mengkunde is zij van veel belang, maar moet daartoe vooraf gezuiverd worden.

POTASSIUM (Potasch-metaal) is een metaal, welks grondftof zui-

(*) *Annales de Chemie*, Tom. XI pag. 273.

zuivere potasch is. DAVIJ was de eerste, die hetzelve in 1807 ontdekte, door potasch aan den elektrieken stroom eener sterk werkende Galvanische batterij bloot te stellen.

Het *Potassium* is in de gewone temperatuur vast; heeft een zilver witten glans; is smeltbaar; zacht als was, en laat zich gelijk deze tusschen de vingers kneden; is soortelijk ligter dan het water, staande tot dit laatste als 0,865—1000; smelt bij 150° FAHR.; vervliegt voor dat het gloeijend wordt; trekt, aan de lucht blootgesteld, de zuurstof uit dezelve tot zich; wordt met een wit *oxyde* bedekt, en verandert ten laatste in gewone bijtende potasch, hetgeen ook plaats heeft, zoo men een stukje *Potassium* op het water werpt, wanneer het met eene roode vlam ontbrandt. Het vermengt zich, door deszelfs groote verwantschap tot de zuurstof, met alle brandbare ligchamen, uitgezonderd met de *Koolstof* en het *Borium*; verbindt zich met alle metalen; ontleedt het water, de meeste *oxijdes* (verzuursels), alle zuren, eene groote hoeveelheid zouten en alle plantaardige en dierlijke ligchamen.

POTEMKIN, (GREG. ALEXANDROWITSCH, *prins van*), bij *Smolensko* in 1736, uit eene oorspronkelijke Poolsche familie, geboren, was, onder alle de gunstelingen van KATHARINA II, gedurende 32 jaar de eenige, die zich tot een alles besturend staatsdienaar wist te verheffen; doch bezat geene grondige kennis van het staatsbestuur, geene uitstekende talenten, noch vastheid van karakter, om zijnen wil in de uitvoering te ondersteunen. Door een louter toeval beklom hij den hoogsten top van aanzien. Na den vroegen dood zijns vaders werd hij vaandrig bij de garde te paard, wanneer hij, bij gelegenheid dat KATHARINA in uniform door de gelederen reed, om daardoor de gunst der soldaten ter harer troon-beklimming te verwerven, op het gezigt, dat zij geen' kwast aan haren degen had, aanstonds den zijnen der keizerin aanbood. Deze zijne oplettendheid, gepaard met zijne gestalte, had eenen merkelijken invloed op de keizerin, en bezorgde hem den toegang tot den naauwen kring van haar gezelschap. Hij verdrong zijne mededingers, inzonderheid de gebroeders ORLOW, en was van 1776 af haar verklaarde lieveling. Zijne trotschheid haalde hem derzelver haat op den hals, en hij verloor, bij een tweegevecht met ALXIS ORLOW, door een pistoolschot zijn oog. Hierdoor werd hij der vorstin zoo veel te dierbaarder, die hem tot haren oorlogs-minister benoemde. Thans, de plaats van eenen begunstigden inruimende, nam zijnen staatkundigen invloed op het geheele rijksbestuur zijnen aanvang, en wist hij de keizerin in het gevoelen te bevestigen, dat zij hem voor hare zekerheid volstrekt noodig had. KATHARINA, namelijk, gevoelende, dat zij bij mannen van aanzien, en kunde gehaat was, vreesde zelfs haren eigen zoon, aan wien zij, na zijne meerderjarigheid, den troon moest afstaan, en beschouwde daarom POTEMKIN, die door den grootvorst, den graaf PANIN en de aanzienlijksten des rijks gehaat werd, als den man, die alleen door zij-

zijne fchranderheid allen tegenftand krachtdadig konde verijdelen; en van hier, dat zij hem zulk eene onbepaalde magt opdroeg, voor welke zij zelve ten laatfte moest fidderen.

Ondertusfchen handhaafde zich POTEMKIN, federt 1776, in zijnen onbepaalden invloed op zijne vorstin, en had genoegzaam alleen het beftuur der buitenlandfche zaken in handen, waarin hij het Pruisfisch plan, hetgeen de graaf PANIN was toegedaan, tegenwerkte. Voor het overige was zijne handelwijs omtrent buitenlandfche mogenheden trotsch en onbedachtzaam. Zoo liet hij den koning FREDERIK II, in 1782, door den graaf GÖRTZ den voorflag doen tot eene nieuwe verdeeling van *Polen*. „ De eerfte verdeeling, zeide hij, is „ flechts kinderfpel geweest: men had toen alles moeten deelen, „ en het gefchreeuw zoude niet erger geweest zijn;" en toen dit voorftel door den koning, op billijke gronden, verworpen werd, kwam hem dit zoo onverwacht voor, dat hij den koninklijken brief, na dien driemaal gelezen te hebben, aan den minister terug gaf met deze woorden: „ nooit had ik kunnen denken, dat koning FREDERIK „ voor zulke romaneske denkbeelden vatbaar was." Hoe weinig POTEMKIN met de regten der menfchen en volken op had, bleek bij de geweldadige onderdrukking van den *Krim* in 1783, wanneer hij, op de weigering der *Tartaren*, om de keizerin te huldigen, den veldheeren last gaf, om de wederfpannigen neder te houwen, en, toen een der generaals dit weigerde, door PAUL POTEMKIN, een zijner bloedverwanten, 30,000 man liet neerfabelen. Als generaalgouverneur van *Taurië*, behandelde hij de *Tartaren* op de gruwzaamfte wijze, en ontvolkte daardoor de provincie. Offchoon noch de gefchiktheid, noch de kunde van een legerhoofd bezittende, ftond nogtans ieder veldheer, hoe beroemd ook, ja het geheele leger, onder zijne onbepaalde magt; maar het hooger doel van het welzijn van den ftaat kende hij niet. Hij ftreefde alleen naar de oppermagt, gedroeg zich jegens een ieder, zelfs omtrent de keizerin, met de onverfchonelijkfte trotschheid; doch daarentegen verblindde hij haar door de onbefchaamdfte vleijerij. Zoo waren, op zijnen last, toen de keizerin in 1787 naar *Taurië* reisde, om deze nieuwe provincie te bezigtigen, langs de wegen en rivieren, hier en daar, in fchijn, fteden en dorpen opgeflagen, en de bewoners der omliggende landftreek in hunne feestgewaden derwaarts ontboden. Door den fpoed, dien men maakte, had de vorstin geen tijd, om de zaak te onderzoeken, waardoor POTEMKIN zijn oogmerk, om haar een grootsch denkbeeld van de gevorderde befchaving in de aan zijn beftuur toevertrouwde provincie, en van den welvaart harer inwoners te geven, volkomen bereikte. De prins van LIGNE ontwierp van hem in 1788, in het leger van OCZAKOW, eene beeldtenis, dat, hoezeer ook met gunftige trekken geteekend en vele tegenftrijdigheden bevattende, nogtans den magtigen gunfteling, in zijne geheele grootheid, afmaalt als een vertroeteld kind der fortuin, zonder inwendige befchaving en ka-

rakter, ruw, woest, buitenſporig, grillig, onkundig; maar van eenen heerschzuchtigen aard, en een listig hoveling; terwijl de Pruisſiſche gezant, de graaf van GÖRTZ van hem getuigt: *c'est un homme, qui a du genie et des talents; mais dont l'esprit et le caractère n'invitent pas à l'aimer, ni à l'estimer.*

Met dit alles bepaalde zich de oplettendheid van POTEMKIN ook tot nuttige voorwerpen. Hij voerde in *Taurië* verſcheidene vruchtboomen van buiten in; legde bij *Sondee* de groote brandewijn-ſtokerij aan, en *Petersburg* heeft aan hem eene glas- en ſpiegel-fabrijk te danken, die in uitgeſtrektheid en fraaiheid van voortbrengſels die van *Parijs* en *Venetië* evenaart. Over het algemeen had hij veel achting voor de kunsten, inzonderheid voor de muzijk, en had overal in zijn gevolg 80 muzijkanten. In het bezit van onafmetelijke landerijen, van verſcheidene kisten met juweelen, banknooten van alle handeldrijvende natien van *Europa*, en van aanzienlijke inkomsten, kocht hij nog bovendien, zonder die echter te betalen, de rijke malatenſchap van de prinſen LUDOMIRSKIJ en SAPIEHA, in *Podolië* en *Lithauwen.* In 1776 was hij Duitsch rijksvorst, en werd ſedert met een aantal teekenen van onderſcheiding, zoo door de keizerin als door buitenlandſche vorsten, begiftigd. KATHARINA ſchonk hem in 1787 den eernaam van *Taurier;* maar nu ontbrak nog aan zijnen onverzadelijken hoogmoed het ordenslint van ST. GEORGE, hetgeen alleen aan eenen opperbevelhebber, na een' behaalde zege, konde ten deel vallen; en het was van hier, dat hij de *Porte* tot eene oorlogsverklaring aanvuurde. Het zoogenoemde Oosterſche en Griekſche ſtelſel, benevens het verdrijven der *Turken* uit *Europa*, was zijn geliefdkoosd denkbeeld, welks uitvoering hem, ſedert de beroemde reis der keizerin naar *Taurië* in 1787, en hare verbindtenis met JOZEPH II, nabij ſcheen, waarbij hij dan hoopte, dat *Moldavië* en *Wallachië*, als een onafhankelijk vorstendom, onder de beſcherming van *Rusland*, aan hem zoude te beurt vallen. Toen de oorlog begon, ſtond POTEMKIN aan het hoofd van een leger van 150,000 man, en dienden onder hem de uitmuntendſte veldheeren. De krijg werd in de vlakten van *Oczakow*, den *Kuban* en van *Tartarije* met eene alles vernielende woede gevoerd. Honger en pest vermeerderden den algemeenen nood; doch ondernam hij in 1788 de belegering van *Oczakow*, welke vesting hij in Winterm. van dat jaar ſtormenderhand veroverde. Het bloedbad was verſchrikkelijk; de ſtad werd 3 dagen lang geplunderd, en van beide kanten kwamen meer dan 30,000 menſchen om het leven. POTEMKIN verkreeg nogtans het groot lint der bovengenoemde orden, een geſchenk van 100,000 roebels, den titel van eenen *Hetman der Kozakken*, en eenen met diamanten bezetten, en met lauriertakken omwonden, ſtaf van commando. Toen hij in Lentem. 1791 in *Petersburg* terug kwam, rigtte de keizerin ter zijner eere luisterrijke feesten aan, ſchonk hem het Taurisch paleis, en een met diamanten bezet kleed, waarop hij zich naar het vredes-

con-

congres te *Jasſy* begaf, alwaar in Oogstm. des genoemden jaars de vredes-voorwaarden tusſchen *Rusland* en de *Porte* geſloten, doch eerst in het volgende jaar in een eindelijk vredesverdrag veranderd werden. Intusſchen beleefde de bewerker van dezen oorlog het volkomen ſluiten van den vrede niet. Te *Jasſy*, door de in het leger heerſchende ziekte overvallen, begaf hij zich van daar naar *Nicolaof*; doch zich onder den weg erger gevoelende, ſtapte hij uit zijn rijtuig en ſtierf, onder eenen boom, in de armen zijner nicht, de gravin BRANICKA geboren ENGELHARDT, op den 16 van Wijnm. 1791. Zijn lijk werd naar *Cherſon* gevoerd, wanneer de keizerin 100,000 roebels beſtemde, ten einde aldaar een *Mauſoleum* voor hem op te rigten.

Wanneer men POTEMKIN in zijne zedelijke waarde beſchouwt, ſtaat men bijna in twijfel, of KATHARINA, daar zij het welzijn van millioenen harer onderdanen en zich zelve aan zulk een man onderwierp, wel den naam van *de Groote* verdient. Tot overmaat verzadigd door elke zinnelijke lust, ſtelde hij zijne grootheid daarin, om er zich geene te laten ontbreken, en door eene grenzenlooze verſpilling der ſtaatsgelden, met moedwillige opoffering van anderen, iedere grillige luim van het oogenblik te bevredigen. Offchoon hem de keizerin in alle zijne wenſchen te gemoet kwam, en ſommen aan baar geld, die allen geloof te bovengaan, ſchonk, was hij nogtans laag genoeg, om de zoodanige, die hem tot andere oogmerken werden toevertrouwd, voor zich zelven te behouden. In het bezit van een aanzienlijk vermogen, hetgeen na zijnen dood op 50 millioen guldens geſchat werd, betaalde hij zoodanige werklieden niet, die voor zijne eigene behoeften hadden gearbeid; zoodat kooplieden, die last ontvingen, om van hunne waren aan hem te leveren, zich voor verloren hielden. Met één woord, men ſlaat den bal niet zoo geheel mis, wanneer men de verregaande zedelijke verdorvenheid der zulken, aan welke onder de regering van KATHARINA de meeste magt werd toevertrouwd, en die door de toegeeflijkheid van PANIN ſlechts zwak werd tegengewerkt, gedeeltelijk aan het voorbeeld van POTEMKIN toeſchrijft.

POTLOOD. Eene brandbare delfſtof, tot het *Graphit*-geſlacht behoorende; meest lood-graauw, ſomtijds ijzer-graauw van kleur; meer of min metaal-glanzig; afverwend; vetachtig op het aanvoelen; deels digt, deels korrelig, of ſchubachtig, en week. Het Potlood vervliegt in een ſterk, open vuur bijna geheel, en laat ſlechts een weinig ijzer- en kiezel-aarde achter: het ſchijnt uit 96 deelen koolſtof, en 4 deelen ijzer zamengeſteld te zijn. Het Duitſche, hetgeen bij *Pasſau*, *Regensburg* en andere plaatſen gevonden wordt, is brokkelig, en met vele vreemde deelen vermengd. De fijnſte ſoort vindt men te *Keswick* in *Cumberland*; en van hier, dat het Engelſche het Duitſche Potlood verre overtreft. Met een fijn zaagje in dunne ſtrepen geſneden, en in houten kokertjes gelegd, kan het zonder

der bereiden tot Potlooden gebruikt, en ook zonder eenig bijvoegfel gefmolten worden, om het in gefchikte vormen te brengen; terwijl het gemeene Potlood, daarentegen, uit hoofde zijner onzuiverheid en brosheid, eerst fijn geftooten, door eene haar-zeef gezift, en in een' kroes moet gefmolten worden, hetgeen, daar het moeijelijk tot vloeibaarheid is te brengen, door omtrent een derde zwavel bevorderd wordt. De koeken, waartoe men het gefmolten Potlood brengt, worden, geheel bekoeld zijnde, in de vereischte ftrepen gefneden, om in de houten buisjes gelegd te worden. De fijne vaste foort van Potlood wordt ook tot de punten op de ftangen van blikfem-afleiders gebruikt; doch van de gemeenfte maakt men ook fmeltkroezen, waarvan de *Ipfer* en *Pasfauer* voornamelijk beroemd zijn. Men neemt hier toe drie deelen Potlood en één deel blaauwe klei, welke eerst gebrand, en gelijk het Potlood eerst geftooten en gezift moet worden. Dit mengfel, met water vochtig gemaakt, fterk door elkander gewerkt, tot de begeerde vormen gebragt, en in de fchaduw gedroogd zijnde, levert alsdan, na eene voorzigtige branding in eenen oven, de beste kroezen voor het fmelten van metalen op. Dat voorts het Potlood, met vet vermengd, zeer gefchikt is, om de wrijving bij de werktuigen te verminderen, en om aan ijzeren platen, kagchels enz. eenen fchoonen glans te geven, is genoeg bekend.

POTOCKI. (De Graaf JEAN) Een voornaam Poolsch Letterkundige, die met een goed gevolg de fraaije letteren, doch inzonderheid de gefchiedkunde, beoefende. Hij gaf achtereenvolgende in het licht: *Recherches fur la Sarmatie*, en naderhand eene *Histoire primitive des peuples de la Rusfie*, welke op last van de akademie van wetenfchappen te *Petersburg* gedrukt, en aan den keizer ALEXANDER aangeboden werd, die hem daarover eenen eigenhandigen, vleijenden brief fchreef. POTOCKI, wiens letterkundige kennis, door eene voorheen gedane reis in *Egypte*, was bekend geworden, vertrok in 1805 met de talrijke Rusfifche bezending naar *China*, en verzamelde hier nieuwe gefchiedkundige bouwftoffen, waarvan hij gebruik wilde maken, toen hij op het einde van 1815 in de *Ukraine* op het onverwacht ftierf. Hij was lid van de akademie van *Warfchau*, en van verfcheidene andere geleerde genootfchappen van *Europa*, en dezelfde, die op zijne reis naar *Cairo*, op de pyramiden, dezen dichtregel van den abt DELILLE graveerde: *Leur masfe indeftructible a fatigué le temps.*

POTOCKI (*Graaf* STANISLAUS) fproot uit eene aanzienlijke Poolfche familie, en onderfcheidde zich door zijne kunde en welfprekendheid op de Poolfche rijksdagen van 1783 en 1792. Hij was veldheer van de artillerie, en een voorftander van den regeringsvorm van den 3den van Bloeim. des laatstgemelden jaars; doch verliet, na dat de koning STANISLAUS tot de Targowitzer overeenkomst was toegetreden, zijn vaderland, en begaf zich naar *Oostenrijk*. Zonder in de Poolfche zaken eenig verder deel te nemen, wijdde hij zich vervolgens

gens geheel aan de beoefening der kunsten en wetenfchappen, tot dat in 1807 het hertogdom *Warfchau* werd opgerigt, wanneer hij derwaarts terugkeerde, en lid van het geleerde genootfchap in die ftad werd. Als voorzitter van de opper-fchool- en opvoedings-commisfie, was hij onvermoeid in zijne pogingen ter verftandelijke en zedelijke befchaving zijner natie. Ook was hij het, die als prefident van den raad van *Warfchau*, na de oprigting van de Poolfche algemeene confederatie in 1812, bij de opening van den rijksdag, in Zomermaand van dat jaar, de inwijdings-redevoering hield. In 1815 werd hij door den keizer ALEXANDER tot minister van eerdienst en het openbaar onderwijs benoemd, en bezat als redenaar zulke uitftekende talenten, dat men hem in *Polen* uit dien hoofde *princeps eloquentiae* noemde. POTOCKI ftierf in den Herfst van 1821 op zijn landgoed *Willanow*, niet ver van *Warfchau*, en was als fchrijver, zoo wel in de Poolfche als Franfche taal, beroemd. Hij bragt uit een aantal kleine opftellen een werk, over de theorie der welfprekendheid, in 6 deelen, in de Poolfche, en in dezelfde taal WINKELMANS werk over de kunst over, welke hij beiden in het licht gaf. Als bevorderaar der wetenfchappen verwierf hij nog grooter verdiensten, inzonderheid bij de oprigting der Univerfiteit te *Warfchau*, en den voortreffelijken aanleg van de haar allengskens meer en meer verfierende openbare gebouwen en verzamelingen, waartoe de openbare boekerij, het kabinet plaatwerken, de Botanifche tuin, de fterrenwacht, het mineralogisch en zoologisch kabinet, en anderen behooren.

POTPOURRI. Eigenlijk een geregt van allerlei vleesch, dat onder elkander gaar gekookt is; doch noemt men een pot met verfcheidene welriekende bloemen en kruiden, en eindelijk ieder mengfel onder elkander een *Potpourri*, b. v. een *muzijkaal Potpourri*, dat is: een toonftuk, hetwelk uit verfcheidene, meestal bekende, ftukken is zamengefteld. Eene behoorlijke verbinding en juiste uitvoering kan zulk een ftuk tot een aangenaam fpel verheffen; doch bij zoogenoemde komifche *Potpourris* of *Quodlibets*, is dit gewoonlijk het geval niet.

POTSDAM. De tweede koninklijke Pruisfifche Refidentie- en hoofdftad van een regerings-distrikt, tot de provincie *Brandenburg* behoorende. Zij ligt 4 mijlen van *Berlijn* aan de *Havel*, op een eiland, dat door die rivier, eenige meren en een kanaal gevormd wordt; heeft 4 voorfteden, 7 bruggen, 5 kerken en 17,400 inwoners. De koningen FREDERIK WILHELM I en II, doch inzonderheid FREDERIK II, hebben aan de vergrooting en verfraaijing der ftad aanzienlijke fommen te koste gelegd, zoodat zij tegenwoordig, naast *Berlijn*, de fchoonfte ftad van den Pruisfifchen ftaat is. Zij is fraai gebouwd, heeft prachtige ftraten, voor de meeste poorten fchoone lanen, en verder op, grootendeels aan de *Havel*, bosfchen, groene heuvels en wijnbergen. Van fommige naburige bergen heeft men heer-

heerlijke afwisselende gezigten op de stad, verscheidene dorpen, den koninklijken tuin, lustsloten, bosschaadjes enz. De stad heeft vele openbare pleinen, waarvan het *Wilhelmsplein* het voornaamste, en met populier-linden en andere boomen beplant is. Op het midden der oude markt, met prachtige gebouwen omgeven, staat eene obelisk van wit en rood marmer, ter hoogte van 74 voet: aan de 4 zijden ziet men de borstbeelden van den keurvorst FREDERIK WILHELM, van de koningen FREDERIK I, FREDERIK WILHELM I en FREDERIK II. Onder de openbare gebouwen verdient eene bijzondere opmerking het koninklijk slot, dat door FREDERIK WILHELM begonnen en door FREDERIK II voltooid is. Het is een langwerpig vierkant, dat uit 3 verdiepingen bestaat. Opmerkenswaardig zijn de zuilengangen ter zijde naar de lange brug, die over de *Havel* voert, en tusschen het midden van den vleugel en den koninklijken stal liggende. De eerste bestaat uit 20 en de laatste uit 32 vrij staande Corinthische zuilen, met tusschen beide geplaatste groepen en standbeelden. Op het raadhuis, door FREDERIK II in 1754, naar dat van *Amsterdam*, gebouwd, staat in het midden den toren, met een' koepel, waarop een koperen Atlas van eene verbazende grootte, die den wereldkloot draagt, welke, even als het beeld, van gedreven koper en verguld is. Het koninklijk weeshuis voor de krijgslieden is een uitgestrekt gebouw, van 4 verdiepingen hoog, waarin 600 kinderen, en buitendien door hetzelve nog 2,000 krijgslieden, verzorgd worden. Onder de kerkgebouwen zijn bijzonder merkwaardig: de hof- en garnizoenskerk met haar fraai klokkenspel en marmeren predikstoel, waaronder FREDERIK WILHELM I in eene marmeren, en FREDERIK II in eene tinnen doodkist rusten; *de Heilige Geest*-kerk met eenen prachtigen toren; de Luthersche stadskerk *St. Nicolai*, en de Fransche Gereformeerde kerk, die naar het model van het Pantheon te *Rome* gebouwd is. Ook de schouwburg, benevens het armen- en ziekenhuis, zijn waardig bezigtigd te worden. — De belangrijkste inrigting voor kunstvlijt is de geweerfabrijk, welke tot hiertoe de eenige in den Pruissischen staat was. De in *Spandau* gesmede snaphaan-loopen worden hier geschaafd en verder in orde gebragt, en de geweren van sloten en al het verder benoodigde voorzien. Tegenwoordig houdt deze fabrijk 150 werklieden aan den gang. De overige fabrijken, zoo als van tabak, katoene- en zijden-stoffen, potloden, leder, laken, gewast linnen enz., zijn van ongelijk mindere beteekenis. — Door de Brandenburgsche poort, welke uit eenen fraaijen, met Corinthische zuilen versierden, triumfboog bestaat, gaat men naar het beroemde koninklijk lustslot *Sans souci*, waarover wij onder dat artikel zullen spreken.

POTT, (JOHAN HEINRICH) een uitstekend scheidkundige, te *Halberstat* in 1692 geboren, genoot te *Halle* het onderwijs van den beroemden STAHL. Zijne inwijdings-verhandeling: *de Sulphuribus metallorum*, in welke hij den weg tot eene verbeterde beschouwing der

der ſcheidkunde baande, en een aantal leerrijke proeven en nieuwe denkbeelden mededeelde, verſchafte hem reeds eene plaats onder de bekwaamſte ſcheidkundigen van zijnen tijd. De koninklijke akademie te *Berlijn* benoemde hem tot haar medelid, en in 1737 werd hij Hoogleeraar in de ſcheidkunde bij het koninklijk genees- en heelkundig collegie aldaar. Sedert was hij in zijn vak onophoudelijk werkzaam, en verwierf zich door vele belangrijke en merkwaardige proeven, ontdekkingen en verbeteringen eenen blijvenden roem. Inzonderheid hield hem het onderzoek en de kennis der delfſtoffelijke ligchamen bezig, waarin hij en zijn tijdgenoot HENKEL de gelukkigſte vorderingen maakten. Men kan POTT bovenal als de eerſte oorzaak der Berlijner Porſelein-fabrijk beſchouwen. Onder zijne voornaamſte ſchriften behoort zijne *Lithogeognoſia* 3 deelen, 1754; terwijl in de werken der akademie verſcheidene van zijne verhandelingen vervat, en andere in afzonderlijke verzamelingen verſchenen zijn.

POTTEBAKKERIJEN. Voor het grove vaatwerk, in de huishouding van zoo veel gebruik, moet men de fijnſte en vetſte klei gebruiken, die zeer taai en leemerig is, geen' ſteentjes of grof zand bevat, en meestal eene ligte, naar het blaauwe trekkende kleur heeft. Men vindt deze klei in ons vaderland overal tusſchen andere kleilagen; doch de beste in de landen aan den *Rijn*, de *Vecht*, de *Gouwe* en aan de *Maas*. In *Groningen* en *Vriesland* beweert men, dat zij geene klei van aangeſpoelde landen, waarvan zich echter de tigchel-werkers bedienen, maar alleen *geſchapen* klei, zoo als men het noemt, gebruiken kunnen, die veel onder de veenen gevonden, en van daar aangevoerd wordt. — De klei, door omſpitten, kneden en malen tot de noodige taaiheid gebragt zijnde, wordt in onderſcheidene groote kluiten verdeeld, naar mate van de potten, of het vaatwerk, hetgeen er van zal gebakken worden. De Pottedraaijer legt hier toe een derzelve op het door den voet rond gedreven tafeltje, *draaiſchijf* genoemd, en geeft er onder het draaijen de vereischte gedaante van vat of pot aan, of vormt het, zoo dit op deze wijze niet kan geſchieden, uit de vrije hand, zoo als ook met ooren, handvatſels enz. geſchiedt. De aldus gevormde potten worden vervolgens op daartoe geſchikte planken gedroogd, en daarna in eenen vierkanten oven gebragt, op een gewelf, dat roostersgewijze gemetſeld is, waarop de oven geſloten, en de brandſtoffen in de vuurgangen, onder het gemelde gewelf, worden aangeſtoken. Dit vuur neemt van tijd tot tijd in hitte toe, tot dat de geheele oven met de daarin zijnde potten gloeijend wordt, en welke gloei-hitte men gewoonlijk 24 uur onderhoudt. Men ſtaakt hierop van langzamerhand het ſtoken; laat den oven bekoelen, en neemt er de potten uit, die nu allen ten verkoop gereed zijn, indien zij niet verglaasd moeten worden. Wanneer de potten van eene geringe ſoort zijn, worden zij met kleuren geſchilderd, met verglaaszel bedekt en gebakken; doch de fijnere ſoorten worden eerst verglaasd en gebakken, voorts

voorts befchilderd, en daarna nog eens gebakken. Tot verglaaszels bedient men zich voor *wit* van lood-tin, zout, potasch en zand; voor het *blaauwe* van kobalt, lood, zand en zout; voor het *geele* van fpiesglas en lood; voor het *zwarte* van fmalte, bruinfteen, koperrood en lood, en voor het *groene* van koperrood, fpiesglas, zand en lood. Alle deze bijzondere foorten worden eerst fijn geftooten, en met kleiaarde en water tot een' dunne pap gemaakt, die dan met een klein kwastje op die plaatfen gebragt wordt, waar het noodig is. Daar echter het lood, in het verglaaszel van gemeene pottebakkers waren, altijd een voornaam beftanddeel uitmaakt, zoo moet het door fterke branding wel met het fteengoed verbonden worden, opdat niet het lood op eenigerhande wijze zich uit dit keuken-gereedfchap met de fpijzen vereenige en vergiftiging veroorzake; terwijl men in de huishouding altijd moet zorgen, dat zich het verglaaszel niet door affchrabben, of anders, los late, en met de fpijze vermenge.

POTTER. (PAULUS) Een beroemd Nederlandsch fchilder, te *Enkhuizen* geboren. Hij maakte zulke fpoedige en fchoone vorderingen in de kunst, dat hij reeds in zijn 17de jaar voor een bekwaam fchilder bekend ftond. Hij fchilderde aangename landfchappen, van melk- en ander vee voorzien, met eene naauwkeurigheid, die zeldzaam door een ander is bereikt geworden. Een fchoon ftuk van dezen man verfierde het kabinet van den laatften ftadhouder, hetgeen thans zich op het huis in 't *Bosch* bevindt. Jammer is het, dat zijne groote *Osfendrift*, door de keizerin van *Rusland* gekocht, in 1771 op zee vergaan is. POTTER ftierf in 1654 te *Amfterdam*, nog geen 30 jaar oud. Zijne ftukken zijn zeldzaam, en worden tot hooge prijzen betaald.

POUSSIN. (NICOLAS) Een der beroemdfte Franfche historie- en landfchapsfchilders, die zijnen fmaak in *Italië* vormde, en aldaar eenen geruimen tijd zijne kunst, met alle daartoe behoorende wetenfchappen beoefende. De kardinaal FRANCESKO BARBERINI, en nog meer de ridder CASSIANO DEL POTZO, voor wien hij de bekende *zeven Sakramenten* fchilderde, waren zijne grootmoedige begunftigers. Zijn naam werd nu ook fpoedig in *Frankrijk* beroemd, en dit bewoog den kardinaal RICHELIEU, om hem, op aanbeveling van den intendant DENOYERS, naar *Parijs* te ontbieden, ten einde de groote gallerij der *Louvre* met zijne ftukken te verfieren, waartoe LODEWIJK XIII hem tot eerften fchilder, met een jaargeld van 3,000 livres, aanftelde. POUSSIN kwam in 1640 te *Parijs*; doch vond hier van alle kanten tegenftand, zoodat hij reeds in 1642, toen hij zich met de kartons, tot eene vertooning van HERKULES, voor de galerij der *Louvre* bezig hield, weder naar *Rome* terug keerde, waar hij in 1665 aan eene beroerte ftierf. Offchoon LODEWIJK XIV hem den titel van eerften fchilder met de jaarwedde liet behouden, leefde hij echter fteeds in zeer matige omftandigheden. Zijne belangeloosheid deed hem de middelen, om zich te verrijken, verfmaden, alhoewel hem dit anders niet

niet moeijelijk zoude gevallen zijn: hij arbeidde, meer voor den roem, dan voor snood gewin. Vol hoogachting voor de Ouden streefde hij het verheven ideaal na, hetgeen wij bij hem vinden. Hij teekende met vele naauwkeurigheid, en zijne compositie is verstandig en edel, zijn stijl verheven en stout, en in zijne uitdrukking komt hij RAPHAEL zeer nabij. Hetgeen hij was, werd hij door zich zelven. Hij had tevens de werken van *Titiaan* beoefend; doch zijne latere stukken moeten, ten aanzien van koloriet, voor zijne vroegere wijken; hebbende hij in lateren tijd dit gedeelte der kunst opzettelijk verwaarloosd, om zoo veel te meer vlijt aan de *teekening* te kunnen besteden. Men berispt in de schilderstukken van POUSSIN eene zekere eenvormigheid in houdingen, gelaatstrekken, en in de uitdrukking zijner figuren, alsmede eene te groote volheid in de plooijen der kleeding; doch in weerwil dezer fouten, die uit eene te stipte navolging der Ouden kunnen ontstaan zijn, kan hij zeer wel met de grootste meesters van *Italië* monsteren. Onder zijne meest beroemde stukken behooren, behalve de reeds genoemde *zeven Sakramenten*, den *Zondvloed*, de *Germanicus*, de *inneming van Jeruzalem*, de *pest der Philistijnen*, *Rebekka*, de *Echtbreekster*, *Mozes*, die met zijnen staf het water uit de rots doet ontspringen, de *aanbidding van het gouden Kalf*, met nog een groot aantal uitmuntende landschappen. D'AGINCOURT rigtte in 1782, in het pantheon, eene gedenkzuil voor hem op, en VELLORI heeft zijn leven in het Italiaansch beschreven; terwijl CHATEAU POILLI en CLAUDINE HALLA zijne schilderstukken in het koper hebben overgebragt.

PRAAG. De hoofdstad van het koningrijk *Boheme*, eene der grootste steden van den Oostenrijkschen staat. Zij ligt aan den voet van den *Petriner-* en *Schweinberg*, op 7 heuvels, aan beide zijden van de *Moldau*, over welke eene steenen brug voert, die op 16 boogen rust, en met 28 standbeelden van heiligen versierd is. De stad wordt door vestingwerken omringd; bevat drie uur in den omtrek, heeft 42 kerken, waaronder eene Duitsche-Protestantsche, 9 Synagogen, 68 paleizen, 41 openbare pleinen, en telt 79,600 inwoners (behalve de vreemdelingen en het garnizoen), waaronder 7000 Joden. Zij bestaat uit 4 steden, de *Altstadt*, de *Neustadt*, *Hradschin* op den berg, en de *Kleinseite*, waarvan de beide eerste aan den regter- en de laatste aan den linker-oever van de *Moldau* liggen. — *Praag* bevat vele merkwaardige en prachtige gebouwen, en niet minder wetenschappelijke en nuttige inrigtingen. Er is eene universiteit met 44 Hoogleeraren en 900 studenten, waartoe eene boekerij, een kabinet van Natuurlijke historie, van wis- en werktuigkunde, eene sterrenwacht, een ontleedkundig theater, en eenen kruidtuin behooren. Bovendien zijn er nog 3 gymnasien, verscheidene andere scholen, het *Alumniaat* tot vorming van priesters, eene teeken- en schilder-akademie, zwem-, vee-, artzenij- en *Technische* scholen, een muzijkaal *conservatorium*, instituten voor dooven

 en

en blinden, de koninklijke akademie van wetenschappen, een bijzonder genootschap van vaderlandsche kunstvrienden, een nationaal *Muzeum*, vele openbare en afzonderlijke boekerijen, verzamelingen van *naturalia's*, van voorwerpen van kunst enz. Bovenal verdienen eene bijzondere opmerking de weldadige inrigtingen, als: die tot redding van schijndooden, het genootschap tot ondersteuning van behoeftigen, het nieuwe armenhuis, het hospitaal voor vreemdelingen, het werkhuis, het burger ziekenhuis, het krankzinnig huis, en meer andere.

De kunstvlijt en nijverheid zijn in *Praag* van veel belang, want men vindt er eenige aanzienlijke linnen-bleekerijen, vele verwerijen van lakens, katoenen- en zijden-stoffen, verscheidene katoen- en linnen-drukkerijen, eene fabrijk van gouden en zilveren galanterie-waren, van handschoenen, van zijde en zijden lint, van zilver en ander beslag, van knoppen, aardewerk, zeep, hoeden, tapijten enz. De stad is het middelpunt van den Boheemschen handel, en telt 32 groote kooplieden, die eenen sterken verzendings- en wisselhandel drijven. — Onder de omstreken van *Praag* onderscheiden zich de *Wimmersche* aanleg, de *Kanalische* tuin, de *Zikanka*, het *Belvedere* en andere plaatsen. Een uur van *Praag*, aan de Westelijke zijde van de *Moldau*, ziet men den witten berg, beroemd door den veldslag, welken de *Bohemers*, die FREDERIK V, keurvorst van den *Palz*, tot hunnen koning verkozen hadden, in 1620 tegen de *Oostenrijkers* verloren. Aan de tegenovergestelde Oostelijke zijde van genoemde rivier werden de laatste, daarentegen, in den zeven-jarigen oorlog, in 1757, bij den slag van *Praag*, door de *Pruisfen* geslagen.

PRAGMATIEKE SANCTIE. Met dezen naam werden in de middel eeuwen, en vervolgens, zoodanige wetten onderscheiden, welke door den Vorst na lang en rijp beraad uitgevaardigd werden, en wier uitvoering hij met meer dan gewone zorg door de plegtige bezegeling, hetzij van zijne rijksgrooten, of van buitenlandsche Vorsten, deed waarborgen. Sommige van deze wetten hebben, onder dien naam, eene groote vermaardheid gekregen door de oorlogen of andere gebeurtenisfen, welke er uit voortvloeiden. Van dezen aard is onder anderen de bekende *Pragmatieke Sanctie* van keizer KAREL VI, bij welke hij bepaalde, dat, na zijnen dood, zijne Oostenrijksche erflanden onverdeeld bij elkander blijven en (daar hij geene zonen naliet) op zijne dochters, doch, bij ontstentenis van dezelve, op de dochters van zijnen ouderen broeder, keizer JOZEF I, vervallen zouden, zoodat, daar zijne oudste dochter, MARIA THERESIA, hem overleefde, deze zich bij zijn overlijden (in 1740) ten gevolge dier *Pragmatieke Sanctie* in het bezit van alle de deelen der Oostenrijksche monarchie stelde. Het is bekend, dat, schoon de meeste mogendheden van *Europa*, en daar onder de keurvorsten van *Sakse* en van *Beijeren*, die met de dochters van keizer JOZEF gehuwd waren, dit staatsstuk door hunne onderteekening bekrachtigd en deszelfs uitvoering gewaarborgd hadden; nogtans, na des keizers dood, gewel-

weldige oorlogen uitbarstten, in welke *Pruisſen*, *Frankrijk*, *Beijeren*, *Polen* en *Spanje* aan MARIA THERESIA het onverdeeld bezit van haars vaders erfſtaten acht jaar lang betwistten, in eenen oorlog, die eerst geheel eindigde door den vrede te *Aken*, in 1748, en aan MARIA THERESIA het bezit van *Silezië* en van eene ſtreek lands in *Italië* kostte.

PRAGMATISCH. Zoo noemt men, over het algemeen, alles, wat op ons gedrag kan worden toegepast; dus ook algemeen nuttig, leerrijk. Eene geſchiedenis wordt Pragmatisch voorgedragen, wanneer daarin uit de oorzaken en gevolgen der verhaalde gebeurtenisſen leerrijke gevolgen getrokken, en wenken gegeven worden, om haar tot ons nut te bezigen.

PRAKTISCH. Dit woord heeft driederlei beteekenisſen. Van wetenſchappen gebruikt, en tegen *theoretisch* (beſpiegelend, beſchouwend) overſtaande, heet Praktisch alles, wat het handelen betreft, of waardoor bepaald wordt, wat geſchieden kan of moet, b. v. eene Praktiſche wet. (*Zie ook* POSTULAAT). Voorts wordt ook het theoretiſche, ten aanzien van zijne behandeling, Praktisch genoemd, en tegen bloote beſchouwingen overgeſteld, en dan beteekent het zoo veel als aanwendbaar, of in het leven bruikbaar: zoo zegt men, b. v. de voordragt eener wetenſchap is Praktisch, dat is: zij geeft aanleiding tot een behoorlijk gebruik van hare grondregels. Eindelijk wordt dit woord ook tegen Pathologiſche of Psychiſche overgeſteld, en beteekent dan alles, wat van de vrije werkzaamheid der rede, wilsbepaling, afhangt, of daarop als grond, gevolg enz. betrekking heeft.

PRAXITELES. Een der grootſte beeldhouwers onder de *Grieken*. Hij en zijn tijdgenoot SCOPAS wisten het doode marmer te bezielen, om welke reden men ook met deze beide meesters, omſtreeks 364 jaar voor onze tijdrekening, het tijdvak der ſchoone kunst meent te moeten aanvangen. PRAXITELES werkte ook uitmuntend in erts, doch volgens PLINIUS was hij in het marmer gelukkiger. Het ſchoonſte ſtuk, hierin door hem vervaardigd, is de *Cnidiſche* VENUS, die met een lagchend gelaat, met de linkerhand hare ſchaamte bedekkende, zoo als zij uit het bad of de zee oprijst, wordt afgebeeld, en gewoonlijk *Venus de Medicis* genoemd wordt, omdat zij langen tijd het ſieraad was van het muzeum der MEDICIS te *Florence*. Ontelbare malen heeft men dit overheerlijk ſtandbeeld gecopieerd; doch het nimmer kunnen evenaren. PRAXITELES heeft bovendien nog verſcheidene andere ſtandbeelden van DIANA, CERES, BACCHUS enz. in marmer en brons vervaardigd, welke modellen van algemeene navolging geworden zijn. Onder zijne zonen was CEPHISIODORUS als kunstenaar beroemd.

PREBENDE. Eigenlijk een jaarlijks inkomen eener geestelijke ſtichting, hoedanige eertijds ook in ons vaderland gevonden werden; doch ook, over het algemeen, inzonderheid in de Roomsch-Katholijke kerk, een geestelijk ambt, waaraan eenige kerkelijke goederen of inkomsten, tot noodig onderhoud, zijn toegewezen; b. v. bisdommen, canonicaten, pastorien enz.

PREDICAAT. Hierdoor verſtaat men, in eene logiſche ſtelling, alles, wat van een onderwerp gezegd of beweerd, wat aan hetzelve toegeſchreven wordt. — In het dagelijks leven beteekent het zoo-veel als eene eigenſchap of titel.

PRELATEN. Kerkvoogden; in de Katholijke kerk die hooge geestelijken, welke bij hunne bezittingen aan geſtichten of kloosters, ook met eene wereldlijke magt bekleed zijn, zoo als dekens en abten in de Katholijke kerk.

PRESBURG. Voorheen de hoofdſtad van *Hongarije*, thans nog een geſpanſchap van dien naam, en naast *Pesth* de ſchoonſte ſtad dezes koningrijks, aan den linker oever van den hier zeer breeden *Donau*, over welke eene gierbrug leidt. Zij ligt in een aangenaam oord, tusſchen hooge bergen, in eene uitgebreide vlakte; telt 30,000 inwoners; heeft een koninklijk ſlot, eene Koninklijke akademie of *lyceum*, een Evangelisch Luthersch en Roomsch *gymnaſium*, een Evangelisch adelijk inſtituut, enz. De rijksdagen worden hier gehouden, en de koningen werden voorheen in de kathedrale kerk gekroond. Ook is zij de zetel van den aartsbisſchop van *Gran*. Men vindt in *Presburg* ettelijke fabrijken, alsmede eene zilverdraad trekkerij, vele looijerijen en eene zijde-weverij. De verzending van Hongaarſche produkten, inzonderheid van koren en wijn, langs den *Donau* en te land, is vrij aanmerkelijk. Vóór de ſtad is de bekende koningsheuvel, en hier werd de vrede in 1806 geſloten.

PRESBYTERIANEN. Deze onderſcheiden zich in *Engeland*, voornamelijk, van de bisſchoppelijke kerk door hunne verwerping van allen menſchelijk gezag bij de verklaring van het Nieuwe Testament, alsmede van de bisſchoppelijke Liturgie, de voorgeſchrevene formulieren van gebeden (*common prayer*) en onderſcheidene in die kerk plaats hebbende gebruiken. Zij houden, volgens PRIESTLEY, de leer der drieëenheid, van de eeuwigheid der ſtraffen, en van de erfzonde, voor aanſtootelijk. Over het algemeen heerscht er onder de *Presbyterianen* groot verſchil van godsdienstige gevoelens; houdende eenigen zich aan die van ARMINIUS, ſommigen aan die van ARIUS, of SOCINUS, en anderen aan die van CALVINUS. Hunne openbare eerediensten zijn zonder de minſte pracht: men vindt in hunne bedehuizen geene ſchilderijen, altaren, noch orgel. Hunne godsvereering beſtaat in leerredenen en eentoonig Pſalmgezang. Ondertusſchen behooren hunne redevoeringen onder de beste, die in *Engeland* gehouden worden. De *Presbyterianen* hebben hier hunne eigene inrigtingen van onderwijs; terwijl de ſcholen te *Oxford* en *Cambridge* alleen voor de bisſchoppelijke kerk zijn ingerigt, en niemand, dan die hare geloofsbelijdenis onderteekend, tot lid derzelve wordt toegelaten. In *Engeland* zijn de gemeenten der *Presbyterianen* geheel onafhankelijk van elkander, en worden hunne afzonderlijke belangen door den predikant en de oudſten beſtuurd. — In *Schotland* maken zij de heerſchende kerk uit. In *Noord-Amerika* en *Nieuw-Engeland* verdeelen

zij zich in twee klasfen, waarvan fommige de gevoelens der Schotfche kerk aannemen, bij eene vergadering van alle derzelver geestelijken in 1647 vastgefteld, en anderen eigenlijke *Calvinisten* zijn, en zich naar den Heidelbergfchen catechismus rigten. — (*Zie verder* DISSENTERS.)

PRESTIGIATOREN waren bij de *Romeinen* eene foort van goochelaars, die, onder anderen bij de Saturnifche fpelen, het volk door hunne kunsten vermaakten, afgerigte honden lieten danfen enz.

PRESTO beteekent, wanneer het voor een muzijkftuk ftaat, de vijfde van de vijf hoofdgraden der muzijkale beweging of fnelheid, welke eenen nog hoogeren graad bereikt, wanneer er *presto asfai* of *prestisfimo* opvolgt.

PRETENDENT *van Engeland*. (Zie: EDUARD) (KAREL.)

PRETORIANEN, *Pretoriaanfche Cohorten*, waren de lijfwacht der Romeinfche keizers, van AUGUSTUS af, die dezelve instelde, tot op KONSTANTIJN den Grooten, door wien zij weder werden afgefchaft. De naam komt van de *Cohors praetoria*, welke ten tijde der republiek dienden, om de veldheeren in den flag te befchermen.

PRETOR was in het oude *Rome* de voornaamfte magiftraats-perfoon naast de confuls, wiens voorname werk was, dat hij regt fprak en de regtspleging regelde. In het eerst had men flechts éénen *Pretor*, doch federt de veroveringen van het Romeinfche gemeenebest werd dit getal van tijd tot tijd vermeerderd, en ten laatfte door CESAR op 10 gebragt. Omftreeks den tijd van JUSTINIANUS echter, nam deze waardigheid een einde.

PREVILLE. (PIERRE LOUIS DUBUS DE) Een beroemd Fransch tooneelfpeler, die, na dat hij op verfcheidene plaatfen onder eenen reizenden troep gefpeeld had, te *Lyon* beftuurder van den fchouwburg werd. Vervolgens zich naar *Parijs* begevende, vond hij hier aan ARMAND eenen grooten begunftiger, zoodat hij, voor de eerfte maal op het tooneel te *Fontainebleau* fpelende, en 5 verfchillende rollen in de *Mercure galant* uitvoerende, door LODEWIJK XV onder zijne gewone tooneelfpelers geplaatst werd. Deze ongewone onderfcheiding verdiende een man, wiens geestig, gevoelvol, met zijne rol fteeds volkomen overeenftemmend gebaren fpel, en wiens juiste, met ftand, karakter en jaren van den perfoon, dien hij vertoonde, overeenkomende toon, hem tot eenen lieveling van alle vrienden en kenners van het tooneel maakte. Bovenal muntte hij uit, behalve in het genoemde ftuk, in *Turcaret*, *Sofie*, *Figaro* en de *Bourru bienfaifant*. In 1786 verliet hij het tooneel, doch betrad het, in het laatstgemelde ftuk, andermaal in 1792, om zijne kunstgenooten, in die ongunstige omftandigheden, voort te helpen. Kort daarna begaf hij zich naar zijne oudfte dochter te *Beauvais*, waar hij blind werd en in 1799, in den ouderdom van 78 jaar, ftierf. Hij was in gezelfchap een aangenaam man, en bezat een opregt en welmeenend karakter. Zijne echtgenoote, jufvrouw DROUIN, was mede eene geachte tooneelfpeelfter.

PRIAMUS. De laatfte der Trojaanfche koningen, in wien voor al het gezegde van den wijzen Solon bewaarheid werd, dat niemand vóór zijnen dood gelukkig kan genoemd worden. Want een der bloeijendfte rijken van *Klein-Azië*, van zijne voorvaderen ten erfdeel ontvangen hebbende, hetwelk zich van den *Hellespont* tot *Opper-Phrygië* uitftrekte, genoot hij gedurende eene reeks van jaren in den bloei van zijne ftaten, en van zijn talrijk gezin een lot, hetwelk flechts weinige koningen te beurt valt, toen plotfeling die alom vermaarde Trojaanfche oorlog uitbarstte, waarin hij eerst de meesten zijner kinderen, en vooral zijnen geliefden Hektor, zag fneuvelen, terwijl hij zelf door hoogen ouderdom de wapenen niet meer voeren kon; vervolgens in zijne hoofdftad en zijn paleis de vlammen zag opgaan, en na nog twee zijner zonen zoor zijne oogen te hebben zien ombrengen, eindelijk zelf voor het altaar op eene gruwzame wijze vermoord werd.

PRIAPUS. Oorfpronkelijk een veldgod in *Lampfacus*. Venus baarde hem bij den uit *Indië* terug gekeerden Bacchus, die hem echter, uit hoofde zijner misgeboorte, niet als zijn kind wilde erkennen. Anderen fchrijven hem eene andere afkomst toe; doch altijd was hij een veldgod, niet alleen de befchermer der tuinen, maar ook hoeder der bijen, bokken en fchapen. Men beeldt hem af met ongemeen groote geflachtsdeelen; in den fchoot van het kleed heeft hij allerlei vruchten; met eenen ftok, om de vogels te verjagen; ook gewoonlijk met eenen hoorn der *Amalthea* in de hand. Ervaren uitleggers der Mythen rangfchikken hem onder de zinnebeelden der groote Natuur. De Ouden disfchen ons van hem allerlei fabels op.

PRICE (Dr. Richard) werd in 1723 te *Tainton*, in het graaffchap *Glamorgan*, geboren. Zijn vader, een Protestantsch predikant, liet hem in een kollegie, niet ver van *Londen*, in de wiskunst, wijsbegeerte en godgeleerdheid onderwijzen, op welke wetenfchappen hij zich met den meesten ijver toelegde. Hij begaf zich vervolgens naar *Stoke Newington*, waar hij bijkans 30 jaar bij zijnen vriend, den heer Streatfield, den post van kapellaan waarnam, en daarna tot leeraar te *Newington Green* beroepen werd. In 1757 gaf hij zijne verhandeling in het licht over de *gronden der zedekunde*, waardoor hij de vriendfchap van Dr. Adams en M. Hume verwierf. Kort daarna, tot lid van de koninklijke maatfchappij te *Londen* verkozen, fchreef hij eene verhandeling *over de Voorzienigheid, en de herëeniging van deugdzame menfchen in een ander leven*, welke onmiddellijk door een uitmuntend werk *over de Nationale Schuld* gevolgd werd. In 1778 verfcheen van hem een ander, onder den titel: *Aanmerkingen over de burgerlijke vrijheid, de regtvaardigheid en ftaatkunde van eenen oorlog met Amerika*, en in 1789 eene zijner redevoeringen, *over de Liefde des vaderlands*, welke door Burke, in eenen brief over de Franfche omwenteling, fterk werd aangetast, hetgeen hem noodzaakte, om de pen ter zijner verdediging op te vatten. Price ftierf den 19 van Grasm. 1791 aan de gevolgen eener opftopping

van

van het water, en werd met vele plegtigheid op het *Bunhillfieds* kerkhof begraven. Hij was de vriend der menfchen, en de onverfchrokkendfte handhaver hunner regten. Zijn uitftekend verftand, zijne vrijheid van denken, de zuiverheid zijner oogmerken en de opregtheid zijner zeden, hadden hem de achting van eenen uitgebreiden kring van bekenden doen verwerven; terwijl zijn fchrander vernuft, en zijne niet min afgetrokkene dan hoogfchatbare berekeningen, hem in den eerften rang ftelden met de grootfte wijsgeeren zijner eeuw, en zijne ftaatkundige lesfen, raadgevingen en fchriften hem de eerfte plaats onder de uitftekendfte weldoeners der volken deden verdienen.

PRIESTLEY. (JOZEPH) Deze beroemde Scheid- en Natuurkundige zag in *Fieldhead*, in het graaffchap *York*, het eerfte daglicht. Op den ouderdom van 22 jaar werd hij als helpend leeraar bij eene gemeente van *Independenten* te *Nordham Market* in *Suffolk*, en vervolgens als gewoom predikant te *Ramptwich*, in *Cheshire* geplaatst, en vertrok eenige jaren later, op uitnoodiging der *Disfidenten*, naar *Leeds*. Toen reeds had hij verfcheidene theoretifche werken uitgegeven, en in het vak van letter-, gefchied- , ftaat- en natuurkunde zijne krachten beproefd. In zijne *History of Electricity*, in 1767 voor het eerst uitgekomen, had hij reeds getoond, hoe vlijtig hij de Natuur beoefende, waarop hij nu eerlang de *History and prefent State of Discoveries, relating to Vifion, Light and Coleurs* liet volgen. Daar dit werk echter niet aan zijne verwachting beantwoordde, befloot hij, om zich voortaan tot eigen onderzoek te bepalen. In 1770 werd hij boekbewaarder bij den graaf SHELBURNE, naderhand markies LANDSDOWN, met wien hij in 1774 eene reis naar het vaste land deed, en gedurende den winter zich te *Londen* ophield; en het is in dit tydvak, waarin hij verfcheidene fchriften leverde, waardoor hij den naam van eenen wijsgeer van den eerften rang verwierf. In 1773 plaatfte hij, onder anderen, in de *Philofophical Transactions* eene verhandeling over verfcheidene luchtfoorten, waarmede hij den prijs van COPLEY's eerpenning behaalde, en welke in het volgende jaar, in eene vermeerderde uitgave, met nog 3 deelen, in het licht verfcheen. Dit werk, waardoor zijn naam door het geheele befchaafde *Europa* bekend werd, werd in 1774 opgevolgd door zijne ontdekking der zuivere, of, zoo als hij die noemde, *dephlogistifeerde*, lucht. In 1776 deelde hij der koninklijke maatfchappij belangrijke berigten omtrent het ademhalen, en over de wijze mede, waarop het bloed zijne kleur van de lucht verkrijgt, waarna hij in 1778 de eigenfchap der in de zon ftaande gewasfen, om onzuivere lucht te verbeteren, en door latere proeven verfcheidene andere luchtvormige ligchamen, en het voortbrengen van nieuwe luchtfoorten ontdekte. Over het algemeen, kan men zeggen, dat de pneumatifche fcheidkunde aan geenen onderzoeker zoo veel verfchuldigd is, als aan PRIESTLEY, door wiens ontdekkingen zij eene geheel nieuwe gedaante

te verkregen heeft. Ondertusfchen is het opmerkelijk, dat hij tot aan zijn einde het antiphlogistisch ftelfel heeft beftreden.

PRIESTLEY was gewoon, om zijne aanhoudende werkzaamheid, in het fcheidkundig vak, van tijd tot tijd, af te wisfelen; en van hier, dat hij zoo vele en verfchillende onderwerpen heeft behandeld. Zoo verfcheen van hem in 1775 zijne *Examination of the Doctrine of Common-fenfe*, tegen REID, BEATTIE en OSWALD, en deelde hij de theorie, of befchouwing, van den menfchelijken geest van HARTLEY aan het publiek op eene bevattelijker wijze mede, dan door deze gefchiedt was, nadat hij in eene voorafgaande verhandeling zijnen twijfel aan de onftoffelijkheid van het denkend beginfel in den mensch had opgegeven. Schoon hij zich door dit laatfte aan verdenking blootftelde, en fommige hem voor niet minder dan eenen Godloochenaar hielden, liet hij zich echter hierdoor niet affchrikken, om dit onderwerp verder te vervolgen, ten einde de waarheid te doorgronden. Hij verklaarde zich volkomen voor de ftoffelijkheid van 's menfchen ziel; gaf in 1777 zijne *Disquifitions on Matter and Spirit*, waarin hij zijn ftelfel zonder eenige achterhoudendheid ontwikkelde, en hierop eene verdediging van het *Socianismus* en de leer der noodzakelijkheid in het licht. Hierdoor haalde hij zich niet alleen den haat op den hals; maar zelfs bragt dit bij zijnen edelen begunftiger SHELBURNE eenige verkoeling te weeg, zoodat PRIESTLEY befloot, om op eene vriendfchappelijke wijze van zijne 7 jarige verbindtenis met hem af te zien. Hij verkoos voor eerst *Birmingham* tot zijn verblijf; doch werd eerlang tot predikant bij eene gemeente van *Disfenters* beroepen, bij welke hij de pligten van zijn ambt met veel ijver waarnam, en, zonder zijnen wijsgeerigen en letterkundigen arbeid te ftaken, vlijtig de godgeleerdheid beoefende; zoo als, onder anderen, uit zijne *History of the Corruptions of Chistianity*, en zijne *History of early opinions, concerning* JESUS CHRIST., welke beide in *Birmingham* verfchenen, kan blijken. Beide deze fchriften werden eene rijke bron van twist, die echter zonder de gewone verbittering gevoerd werd. Bij de pogingen der *Disfenters*, ter verkrijging van meerdere burgerlijke vrijheid, konde PRIESTLEY niet ftil zitten. Overtuigt, dat alle kerkelijke inrigtingen voor de regten van een vrij onderzoek en de verbreiding der waarheid fchadelijk zijn, waagde hij het, om dezelve als onchristelijk te befchouwen, en haren val te voorfpellen, waardoor hij nu niet alleen voor eenen ketter, maar ook voor den verklaarden vijand van de betrekking der beftaande kerk tot den ftaat gehouden werd. De verbittering, hier uit geboren, werd nog grooter door het verfchil van gevoelens omtrent de Franfche omwenteling, en werd ten laatfte in Hooim. 1791, toen hare voorftanders de verwoesting der *Bastille* vierden, door eenen volks-opftand gevolgd, waarin zijn huis, zijne boekerij, handfchriften enz. eene prooi der vlammen werden. Kort na dit geval werd hij te *Hackney* beroepen, waar hij zijne gewone bezigheden weder in

rust

rust had aangevangen, toen herhaalde aanvallen op hem en zijne familie hem deden besluiten, om een land vaarwel te zeggen, waarin hij en zijne gevoelens zoo gehaat waren. Hij vertrok in 1794 naar *Amerika*, en nam zijn verblijf eerst in *Northumberland*, en naderhand in *Philadelphia*, waar hij eene hem aangebodene Hoogleeraars-plaats van de hand wees, ten einde zich geheel aan zijnen zelf gekozenen arbeid te kunnen toewijden. Uit eene zware ziekte eene gedurige afneming van ligchaams-krachten behouden hebbende, en zich zelven geen lang leven meer voorspellende, verdubbelde hij zijnen ijver ter voltooijing van 2 gewigtige werken, waaraan hij sints lang gearbeid had, namelijk: *eene kerkelijke Geschiedenis* en *Aanmerkingen op alle de boeken der Heilige Schrift*, tot welker uitgave zijne vrienden in *Engeland* eene inschrijving geopend hadden. Eindelijk nam zijne verzwakking dermate toe, dat hij in Sprokkelm. 1804, in den ouderdom van 71 jaar, er onder bezweek. PRIESTLEY was een man van een alleropregtst karakter, die in braafheid en belangeloosheid door weinigen overtroffen werd. In zijnen omgang was hij vriendelijk en goedhartig, en in weerwil der veelvuldige onaangenaamheden, die men hem berokkende, voede hij geen vonkje van haat in zijnen boezem, en wandelde op zijnen eigen weg rustig voort. Vrij van jaloezij en trotschheid deelde hij de eerste sporen eener ontdekking aan anderen mede, ten einde hun daardoor gelegenheid te geven, om dezelve met hem verder voort te zetten. Zijne kundigheden waren zeer uitgebreid; doch den meesten roem verwierf hij in de scheidkunde.

PRIKKELBAARHEID (*Irritabiliteit*) Het vermogen der spieren, om zich door de prikkeling der zenuwen, of andere uitwendige oorzaken naar het middelpunt zamen te trekken. Zij staat eenigermate tegen gevoeligheid over, en wordt verkeerdelijk *levenskracht* genoemd. De groote HALLER heeft deze eigenschap der spiervezelen met zeer vele scherpzinnigheid beschreven. Vele andere geneeskundige natuur-onderzoekers, waar onder VAN DOEVEREN ook verdient genoemd te worden, hebben de kennis van deze spierkracht door hunne schriften vermeerderd, en eindelijk heeft REIL haar ware aard naauwkeurig onderzocht in zijne *Irretabilitatis notione, natura et morbis; Halle* 1793.

PRIMAAT (*Primas regni*, de eerste des rijks) is de opperste aartsbisschop van eenen Europischen staat, die niet alleen onder alle geestelijke standen de eerste is, maar ook over het algemeen den naasten rang na den regent en zijne familie bekleedt, en zelfs in Katholijke rijken bestendig legaat van den Roomschen stoel is. In *Spanje* is het de aartsbisschop van *Toledo*, in *Engeland*, die van *Canterbury*, in *Hongarije* de aartsbisschop van *Gran*, en in *Polen* die van *Gnesen*. In *Duitschland* was het, zoo lang de staatsgesteldheid des rijks bestond, de aartsbisschop van *Salzburg*.

PRIMAIRE SCHOLEN zijn in *Frankrijk* de lagere scholen, waarin de eerste beginsels van allen onderwijs geleerd worden. Op

deze volgen de *Secondaire* fcholen, dan de *Lyceen*, en eindelijk de *Speciale* fcholen.

PRINCE. (JEAN BAPTISTE LE) Een uitmuntend fchilder en bevallig toonkunstenaar, te *Metz*, volgens anderen te *Parijs* geboren, ter welker laatfte plaatfe hij zich door zijne talenten eenen naam verwierf. Hij was een leerling van BOUCHER, begon met het etfen van landfchappen, en begaf zich tevens in het huwelijk; doch met zijne vrouw niet gelukkig levende, fcheidde hij zich van haar, en vertrok met den Franfchen gezant L'HOPITAL naar *Rusland*, alwaar hij de verfchillende kleederdragten, gebruiken en plegtigheden dier natie in kleine figuren teekende, die hij bij zijne terugkomst in 1765, tot vermaak van het publiek, bekend maakte, en waardoor hij eene plaats bij de akademie verwierf. De ftandpunten zijner landfchappen zijn wel gekozen; de luchten zijn helder en glansrijk; het koloriet is zacht; de boomen zijn vol bladeren; de waters licht en doorfchijnend en de kleuren bevallig, waardoor ieder voorwerp onze oplettendheid opwekt. Met dit alles kan hij bij TENIERS en WOUWERMAN niet worden vergeleken. De manier, om in fterk water te werken, waarin hij verfcheidene tooneelen uit het huisfelijk leven der *Russen* fchilderde, werd door hem tot grooter volkomenheid gebragt, en hij bood in 1780 aan, om, voor zekere fom, de handgrepen dezer kunst aan het publiek bekend te maken; doch ftierf reeds in het volgende jaar te *St. Denys du Port*, bij *Lagny*. Vele plaatfnijders hebben naar zijne manier gearbeid.

PRINCIPAAL. Zoo noemt men in de muzijk de laagfte opene fluitftem van ieder manuaal in een orgel, om dat zij de hoofdftem is, waarna de overige ftemmen moeten worden ingerigt. Het pijpwerk van deze hoofdftem wordt naar eene bijzondere afmeting bearbeid, hetgeen men de *principale-menfuur* noemt. Hierdoor ftaat de lengte der pijpen in eene zoodanige verhouding tot derzelver wijdte, dat de groote C, van de klep afgerekend, de lengte van 16, 8, 4, of 2 voet verkrijgt. — *Principale- bas* is het laagfte fluit-register voor een pedaal van het orgel. — *Principale ftem* noemt men, in muzijkftukken, de hoofd- of concertftem, en *Principaal blazen* heet, bij de behandeling der trompet, de middelfte toonen van dit fpeeltuig met een fchaterend geluid, onder het gedurig aanflaan der tong, voort te brengen.

PRINSE-METAAL. Eene foort van bros, in kleur naar goud gelijkend metaal. Het beftaat uit 4 tot 6 deelen koper en een deel zink, waarbij men fomtijds nog eenig tin voegt. Men kan het ook uit 8 deelen geel koper en een deel zink bereiden, wanneer het eerfte, met eene laag koolftof bedekt en gefmolten, vervolgens de zink er bijgevoegd, en het mengfel omgeroerd en daarna uitgegoten wordt.

PRIOR is in een klooster, naast den abt, de opperfte, en vervangt, wanneer er geen abt is, geheel deszelfs plaats. In nonnenkloosters heeft de Priorin denzelfden rang. — *Prioraat* is de bena-

ming

ming van het ambt en de waardigheid zelve, en ook van de woning van eenen Prior of eene Priorin. — *Groot prior* is de eerfte ordeheer, die op een grootmeester volgt.

PRISCIANUS, uit *Cefarea*, was een Latijnsch taalkundige, die waarfchijnlijk in de 6de eeuw te *Konftantinopel* leefde, en van wien wij eene uitvoerige Latijnfche fpraakkunst, in 18 boeken, met verfcheidene taalkundige opftellen, bezitten.

PRISMA. Kantzuil; in de meetkunde een langwerpig ligchaam, dat door meer dan 4 vlakten is ingefloten, en welks grondvlakten gelijk en paralel zijn. Een *prisma* ontftaat, wanneer men eene regtlijnige figuur, langs eene regte lijn, onder gelijke hoeken beweegt. Is deze figuur een driehoek, dan noemt men het *Prisma* een drie hoekig enz. Ondertusfchen blijkt hier uit duidelijk, dat een *Prisma* twee gelijke, tegen over elkander geftelde grondvlakten heeft, en van zoo vele pararellogrammen ingefloten wordt, als de grondvlakte zijden heeft. Voor het overige kan men ieder driehoekig *Prisma* in drie gelijke piramiden verdeelen. — In de gezigtkunde bedient men zich, tot proeven over de lichtftralen en kleuren, van een glazen *Prisma*, dat is, van een loodlijnig, driekant, zuiver en kristal helder glas, waarvan de zijden zoo veel mogelijk glad geflepen en gepolijst zijn, of ook wel van een *Prisma*, welke uit geflepene glazen -platen zamengefteld, aan de grondvlakten met twee driehoekige geel koperen platen bedekt, en van binnen met water, of eenige andere heldere, doorfchijnende vloeiftof gevuld is. Alle hoekige ftukken glas, en dus ook de *Prisma's*, kleuren de doorgaande lichtftralen, en vertoonen alle de kleuren van den regenboog; en van hier de benaming van *Prismatifche kleuren*. Dit was reeds bij de ouden bekend; doch zij wisten het verfchijnfel niet op te losfen. GRIMALDI viel het eerst op het vermoeden, dat de lichtftralen, bij haren doorgang door het glas, gebroken, en daardoor de kleuren veroorzaakt werden; doch NEWTON heeft, eindelijk, door belangrijke proeven, deze zaak in het helderst daglicht gefteld.

PRIVILEGIE. Dit woord, van het Latijnfche *priva lex* afkomftig, beteekent eigenlijk eene bepaling, door welke, ten voordeele van een bijzonder perfoon of corporatie, eene uitzondering op anderzins algemeen geldende wetten daargefteld wordt. Privilegien kunnen daarom alleen door de hoogfte wetgevende magt in den ftaat gegeven worden. In ons vaderland werden dezelve oudtijds door de hertogen en graven gegeven, en, na de afzwering van *Spanje* in 1581, door de ftaten der verfchillende Nederlandfche gewesten, of door de algemeene ftaten, als vertegenwoordigende de oppermagt des lands. Maar federt door den invloed der groote ftaatsomwentelingen, in het laatfte gedeelte der vorige eeuw, gelijkheid van regten voor alle de inwoners van den ftaat is vastgefteld geworden, zijn ook bij ons en elders alle die oude privilegien, als zoodanig, vernietigd. Dezelve hielden onder anderen in vrijdom van tollen, of andere belastingen; deel in de regering

ring boven anderen; het regt ter aanstelling van sommige overheidspersonen; ontheffing van heerendiensten of ambtslasten, en dergelijke. Onze voorouders hadden deze Privilegien meestal verworven voor bijzondere, aan hunne vorsten in oorlogen of anderzins bewezene diensten, of ook voor sommen gelds, die zij aan dezelve voorgeschoten of geschonken hadden. — Een der voornaamste Privilegien was het zoogenoemde *Privilegie de non evocando* : door hetzelve werd aan de inwoners eener stad of van een landschap de verzekering gegeven, dat zij nimmer voor eene buitenlandsche regtbank gedagvaard, of aan hunnen natuurlijken regter onttrokken zouden worden. De ingezetenen van *Gelderland*, *Holland*, *Zeeland* en de meeste der Nederlandsche gewesten hadden dit voorregt in de 14de eeuw, of reeds vroeger, verworven; maar toen de magtiger vorsten uit het huis van *Bourgondië*, en naderhand uit dat van *Oostenrijk*, ons vaderland beheerschten, en deze zich veelal in andere gedeelten van hunne uitgebreide bezittingen ophielden, stelden zij daar geregtshoven in, die meer onder hunnen onmiddellijken invloed stonden, en, zich weinig om bezworene voorregten bekreunende, zij voor dezelve ook de inwoners van andere gewesten lieten dagvaarden. Zoo weet een ieder, hoe hertog KAREL *de Stoute*, door de instelling van den hoogen raad te *Mechelen*, dit Privilegie *de non evocando* schond, en hoe, onder de regering van koning FILIPS II, aan dit privilegie geheel de bodem werd ingeslagen, toen de inkwisitie in *Nederland* woedde, en de zoogenoemde raad der beroerten, te *Brussel* gevestigd, met ALVA en VARGAS aan het hoofd, duizende onschuldige *Nederlanders* vervolgde, en met den dood of met ballingschap en verbeurtverklaring van goederen strafte.

PROCONSUL en PROPRAETOR. Het bestuur der provincien van het Romeinsche rijk werd in den beginne door *Praetores*, doch in vervolg van tijd door *Proconsuls* en *Propraetores*, benevens hunne bijzitters, de *Quaestores* en *Legaten*, waargenomen. Een Consul en Praetor verkreeg echter den naam van *Proconsul* en *Propraetor*, wanneer hij, na den afloop zijner ambtsbediening, zich naar eene provincie begaf, om haar bestuur op zich te nemen. Toen, namelijk, het Romeinsche rijk eenen aanzienlijken aanwinst in landen had bekomen, werd bij eene wet van C. SEMPRONIUS GRACCHUS bepaald, dat de senaat in de consulaire en praetorische vergaderingen (*Comitien*) 2 *Provinciae consulares* en 6 *Praetorias* benoemen zoude, waarover de verkozen Consuls en Praetoren, weinige dagen na de aanvaarding van hun ambt, moesten looten, of zich onderling verstaan. Sedert waren de Consuls en Praetoren, naar de vastgestelde orde, ook de stadhouders der provincien, wier werkzaamheden zich tot de regtsoefening, de zorg voor de belangên van hun landschap, en het bevel over de zich in hetzelve bevindende troepen bepaalden. De tijd hunner ambtsbediening duurde gewoonlijk één, somtijds twee, doch zelden langer dan drie jaar. De stadhouder was bij zijne terugkomst te

Ro-

Rome verpligt, om binnen 30 dagen zoowel van zijn beſtuur als over den toeſtand der provincie verſlag te doen. Had hij zich aan onregtvaardigheden en onderdrukking ſchuldig gemaakt, zoo konde hij deswege worden aangeklaagd, en wel *Repetundarum*, wanneer hij iemand geld of geſchenken had afgeperst, en *Peculatus*, zoo hij openbare gelden vervreemd, of *Criminis majestatis*, indien hij misbruik van de troepen gemaakt had. Evenwel werden de provinciën over het geheel op velerlei wijze onderdrukt en mishandeld.

PROCOPIUS. Een redenaar en ſophist uit *Caeſarea* in *Palestina*, die de daden van JUSTINIANUS beſchreven heeft, welke deze keizer in het Oosten en Westen heeft uitgevoerd, door zijnen bevelhebber BELISARIUS, wiens ſchrijver en medegezel hij op deszelfs togten was.

PROFAAN. Onheilig, wereldlijk, ook oningewijd in zekere mijſterien of geheimen: van hier de *Profane* geſchiedenis, de wereldlijke geſchiedenis, in tegenoverſtelling van de kerkelijke, en *profane* ſchrijvers, de Griekſche en Romeinſche ſchrijvers, in tegenſtelling van de bijbelſche of kerkelijke.

PROFIEL. Wanneer men iemand alleen van de ééne zijde ziet, zoo dat de andere tegen overgeſtelde geheel voor ons oog bedekt is, dan ziet men hem, zoo als de ſchilders zich uitdrukken, *in het Profiel;* ziet men daarentegen iemand regt van voren, zoodat de beide zijden van het gelaat voor ons geheel zigtbaar zijn, dan noemt men dit in de kunsttaal, iemand *en face* te zien.

PROGRAMMA. Zoo heet aan de Hooge ſcholen en op gymnaſien een openlijk aangeplakt of rondgedeeld bekendmakings- of uitnoodingsgeſchrift tot het een of ander plegtig bedrijf, b. v. van een dispuut, promotie, redevoering, examen enz.

PROGRESSIE. Is in de wiskunde ieder, naar zekere bepaalde regels, voortloopende, getal-reeks, b. v. 5, 8, 11, 14 enz. waarbij ieder volgend getal altijd door zekere geheele of gebrokene eenheden toe- of afneemt, zoo als bij het eerſte in de opgegevene getallen door de opklimming met 3 eenheden het geval is. Zulk eene getalreeks, waarin ieder naastvolgend, in dezelfde bepaalde grootte, toe- of afneemt, noemt men de *arithmetiſche progresſie.* Eene andere ſoort van gewigtige volgreekſen zijn de *geometriſche* of meetkundige.

PROLOGUS, (in het Fransch *Prologue*), is eene voorrede, of inleiding tot een onderwerp, dat men wil voordragen, en gewoonlijk dient, om de toehoorders of lezers tot den aard van hetzelve voor te bereiden, en hun daaromtrent toe te lichten. Bij de ouden noemde men zelfs den Tooneelſpeler, die zulk eene voorrede, of voorafſpraak hield, een *Prologos*, en hij werd gewoonlijk als een perſoon van het ſtuk aangemerkt, zoo als MERKURIUS, in den *Amphitrion* van PLAUTUS, als zoodanig voorkomt.

PROMETHEUS was van het geſlacht der *Titanen*, een zoon van JAPETUS en CLYMENE, de vader van DEUKALION, en had, volgens

gens AESCHYLUS, THEMIS, volgens APOLLODORUS, AZIA tot moeder. Rijk in ontwerpen en fchrander, verzettede hij zich tegen ZEUS, den ftichter der nieuwe goden-dynastie, die hij vroeger had bijgeftaan. Toen namelijk eenige *Titanen* KRONOS van den troon zochten te berooven, en ZEUS daarop te verheffen, gaf PROMETHEUS den heilzamen raad, om daartoe met list te werk te gaan, want het was hem door THEMIS en GEä bekend, dat niet fterkte, maar alleen list, hier zoude zegepralen. Daar zij echter zijnen raad in den wind floegen, begaf hij zich aan de zijde van ZEUS, die door zijne aanflagen dan ook zegevierde; door hem den vaderlijken troon beklom; zijn rijk regelde, en de waardigheden onder de overige goden verdeelde. De ongelukkige fterveling en, echter, werden door ZEUS niet geacht: hij befloot, om ze te verdelgen, en een nieuw geflacht te voorfchijn te brengen; doch PROMETHEUS wist dit te verhinderen. JUPITER zond PANDORA (*zie aldaar*) onder de menfchen, die onder hen alle onheilen bragt; terwijl hij PROMETHEUS zelf door HEPHESTOS aan eene rots liet fmeden, en door eenen arend zijne lever liet op eeten, die bij nacht telkens weer aangroeide. PROMETHEUS verduurde zijne fmarten met heldenmoed; wel bewust zijnde, dat zijne boeijen eenmaal zouden geflaakt worden, en wat het eindelijk lot van ZEUS zijn zoude. — AESCHYLUS heeft, onder den titel van PROMETHEUS, een fchouwfpel gefchreven, hetgeen een meesterftuk van dramatifche dichtkunst is, en GÖTHE, onder denzelfden naam, eene alleenfpraak uitgegeven, welke ongetwijfeld onder zijne beste dichtftukken behoort.

PROMOTIE MET DE KAP wordt aan de Akademien genoemd eene bevordering naar de oudfte wijze (*more Majorum*) tot den graad van *Doctor* of *Leeraar* in eene of andere der hoofd-faculteiten, die aldaar onderwezen worden. Zij wordt naar *de wijze der ouden* genoemd, omdat zulk eene bevordering oudtijds niet flechts in het openbaar gefchiedde, maar tevens met zoodanige plegtigheden vergezeld ging, als te dien tijde, bij die gelegenheden, gebruikelijk waren, en nog tegenwoordig in fommige landen, vooral in *Italië*, en ook hier in ons vaderland, plaats hebben, offchoon zij niet overal dezelfde zijn.

Over de oudheid dezer plegtigheid wordt onder de geleerden getwist: daar zijn er, die meenen, dat dezelve eerst in gebruik gekomen is, toen men de Akademifche eertrappen begonnen heeft te geven, dat is in de XIII eeuw na CHRISTUS geboorte; anderen fpreken van eenige eeuwen vroeger, (*) en fommigen wederom ontleenen derzelver oorfprong van de *Grieken* en *Romeinen*. (§) Wat ook daarvan zij, wij vinden hare oudfte en zekerfte fporen, hier te lande, in het XXXIII *Artikel van de wetten en ftatuten der Univerfiteit van Leijden*, van den 1ften van Wijnm. 1631; en hoezeer zoodanige promotien meestal gefchiedden bij plegtige gelegenheden van heele of halve

(*) ERASMI *adagia ad proverbium ad pileum vocare* cap. IV.

(§) GASSENDUS, *in vita peiresti oper. tom. v. lib.* I *in fine.*

ve eeuwfeesten van gestichte Hooge scholen, die in ons vaderland gevierd zijn, konden echter zoodanige uitmuntende jongelingen, die uitstekende proeven hunner vorderingen gegeven hadden, en naar de wijze der ouden, of *met de kap*, gepromoveerd begeerden te zijn, van dat voorregt te allen tijde gebruik maken. Een student, op die wijze zijne eertrappen tot den eenen of anderen tak van wetenschap begeerende te ontvangen, en zich daartoe in staat gevoelende, geeft zijn verlangen aan de faculteit, waarin hij gestudeerd heeft, te kennen, en verzoekt (na alvorens de vereischte *examina* ondergaan te hebben) verlof, om zijne *Akademische* verhandeling (*Dissertatie*) aan het openbaar onderzoek van eenen ieder, die lust heeft het letterkundig strijdperk met hem in te treden, te mogen onderwerpen.

Twee gestoelten van eene bekwame ruimte, boven elkander opgeslagen, en zindelijk versierd, zijn op een behoorlijk gezigtspunt in het kerkgebouw geplaatst. Op den dag der plegtigheid begeeft zich de kandidaat, tegen het bestemde uur, met zijne paranimphen, door den rector magnificus, zijn' promotor, en de verdere professoren vergezeld, in staatsie naar de kerk, gevolgd wordende door het corps studenten, die bij paren en naar rang hunner faculteit den trein helpen uitmaken. Aldaar gekomen zijnde, treedt de Hoogleeraar, die als promotor de bevordering zal doen, op den bovensten stoel of *Catheder*; houdt eene redevoering, overeenkomstig met het vak van zijn onderwijs, aan welker slot hij den kandidaat, die, intusschen, in den benedensten stoel met zijne paranimphen zich geplaatst heeft, en in het zwart met mantel en bef gekleed is, (*) tot zich noodigt, en hem vervolgens den doctoralen eed voorleest. Indien de promotie in het vak der geneeskunde geschiedt, legt de kandidaat, door het opsteken van de beide voorste vingers van de regter hand, onder het uitspreken der woorden: *ut ita me deus adjuvet*, den gewonen eed af; doch geschiedt de bevordering in ééne der andere Faculteiten, dan wordt dadelijk het gewone formulier van promoveren uitgesproken, en den kandidaat, naar aflegging van zijnen mantel, eenen zwarten zijden tabbaard aangedaan, als een zinnebeeld der gewoonte van de oude volken, waardoor zij, die eene bijzondere waardigheid verkregen, ook een bijzonder kleed moesten aannemen: voorts ontvangt de kandidaat uit handen van den Hoogleeraar, eerst een *open*, en daarna een *gesloten boek*; geopend, om daarin verder te lezen en de lessen van den beroemden schrijver te raadplegen; gesloten, om ook zelf te denken, en, om dat hij, behalve hetgeen uit de boeken te leeren valt, tevens de wetenschap in zich zelve behoort te hebben. Dit boek neêrgelegd hebbende, steekt hem zijn promotor eenen gouden ring aan den voorsten vinger der linkerhand, als een zin-

(*) Aan de *Groninger* Hooge school heeft de kandidaat bij die gelegenheid eenen *rooden mantel* om. Zie de beschrijving van de plegtigheden der 200ste verjaring der Groninger akademie door TH. VAN SWINDEREN, Almanak der Akademie voor het jaar 1815; doch te *Leijden* verschijnt hij dadelijk, met den tabbaard gekleed, in de kerk.

zinnebeeld, dat hij, zich nu aan de wetenſchappen verloofd en verbonden hebbende, verpligt is haar geene mindere liefde toe te dragen, dan er tusſchen gehuwden behoort te zijn. Dit verrigt zijnde, wordt hem een zwarte fluwele bonnet of kap, (meestal door eene of andere jeugdige ſchoonheid geborduurd, en met een' laurierkrans verſierd) opgezet, ten teeken der vrijheid en beproefde deugd. Vervolgens wordt een gouden eerpenning, welke doorgaans door de ſtedelijke regering bij deze gelegenheid vereerd wordt, aan eene rooden en zilveren koord, den doctor omgehangen, waarna de promotor eindelijk den gepromoveerden eenen afſcheidskus, of wel de regterhand geeft, ten teeken van de gelijkheid, die er als nu tusſchen hem en den doctor beſtaat, en eenen zegenwensch over hem uitſpreekt. Na dat de Hoogleeraar is afgetreden, houdt de Doctor eene redevoering, die doorgaans binnen een half uur afloopt, en als het ware het eerſte gebruik is, welk hij van de hem gegevene magt maakt tot onderwijzen. Na het eindigen derzelve wordt hij uit de gehoorzaal door den Akademieſchen ſenaat en het corps der ſtudenten naar huis geleid, waarna dit alles met eenen plegtigen maaltijd eindigt, op welke hem van ſtads wege *de eerewijn*, (voormaals het ſtads burgerregt, op perkament, in eene zilveren doos) wordt aangeboden.

Wie voorts van deze plegtigheid eene juiste afbeelding in plaat begeert te zien, wijzen wij tot Kok, *Vaderl. Woordenb.* I *D. bladz.* 184, op het woord Akademie, alwaar hij, verſlag doende van het eeuwfeest te *Utrecht*, op den 27ſten van Lentem. 1736 gevierd, in het kort een verhaal van die plegtigheid levert, en tevens de namen opgeeft van die 6 jongelingen, die toen met de kap gepromoveerd zijn. Vervolgens is deze plegtigheid herhaald op den 24ſten *van Herfstm.* deszelfden jaars aan den heer Hermanus van Vianen, een *Utrechtenaar*; den 21ſten *van Herfstm.* 1744 aan den heer M. Straalman, *Amſterdammer*; den 7den *van Wijnm.* 1759 aan de heeren F. J. van Westrenen, J. H. Voorda en C. A. van Wacchendorff, *Utrechtenaars*; al verder op den 28ſten *van Bloeim.* 1776 ter gelegenheid der Promotie van den heer N. C. van Cleef, *Utrechtenaar*; daarna in het jaar 1784 aan de heeren F. Saxe en J. van Lidt de Jeude, *Utrechtenaars*, en eindelijk na de viering van het 150 jarig Jubile, op den 1ſten *van* Zomerm. 1786, aan jonkheeren Joan Elias Nicolaas *Baron* van Lijnden tot *Hoevelaken*, en Allard Philip Reynier Carel, *Baron* van der Borch tot *Verwoolde, Gelderſchen*, en de heeren Albertus Gerardus Smith van *Batavia* en Egbertus Westenberg, uit *Overijsſel.* (†) Dit alles met betrekking tot de *Utrechtſche* Akademie. Aan Leijdens Hooge ſchool heeft deze plegtigheid ook meer dan eens plaats gehad, inzonderheid bij de viering van het eeuwfeest in 1775; doch om dit artikel niet verder uit te breiden,

(†) Zie C. de Vries, naauwkeurige beſchrijving van de 150ſte verjaring der Utrechtſche Hooge ſchool op den 31ſten van *Bloeim.* 1786 gevierd, bladz. 74 en volgende.

den, wijl wij ons dan ook tot de overige akademien zouden moeten bepalen, zullen wij alleenlijk melding maken van die promotien, welke in den loop dezer eeuw, op die wijze, aan onderscheidene akademien hebben plaats gehad; als te *Leijden* op den 18den *van Wijnm.* 1805, toen Jr. FRANS GODARD AIJSO VAN BOELENS VAN LIJNDEN, *more majorum*, onder den Hoogleeraar VAN SMALLENBURG, den graad van Doctor in beide de regten bekomen heeft, en voorts op den 26sten *van* Slagtm. 1806, wanneer die zelfde graad aan den heer THEODORUS VAN SWINDEREN, te *Groningen*, onder den Hoogleeraar SEÈRPIUS GRATAMA, als zijnen Promotor, werd verleend, terwijl ter gelegenheid van het 200 *jarig Eeuwfeest* van gemelde Akademie, eene soortgelijke plegtigheid heeft plaats gehad, door de promotie van den heer JAN CONSTANTIJN DRIESSEN, die zijne doctorale waardigheid in de wijsbegeerte op den 11den van Wijnmaand 1814, in tegenwoordigheid van H. H. K. K. H. H. den toenmaligen Souvereinen vorst der *Nederlanden*, en Hoogst deszelfs gemalin, binnen *Groningen*, *more majorum* heeft ontvangen; zijnde vervolgens Jonkheer DAVID LUDOVICUS FRANCISCUS LEOPOLDUS JOSEPHUS GHISLEIN DE GAIFFIER de éérste student uit de Zuidelijke provincien geweest, die op den 20sten van Zomerm. 1820, aan *Leijdens* Hooge school, onder den Hoogleeraar J. M. KEMPER, op de wijze der ouden, den graad van J. U. Doctor heeft bekomen, na dat hij eene welbewerkte dissertatie, *de initiis et incrementis juris criminalis in Belgio*, alvorens in het openbaar had verdedigd; terwijl nu laatstelijk den 9den *van Sprokkelm.* 1825, ter gelegenheid van het 250 jarig jubelfeest der Leijdsche Hooge school, zeven Promotien met de Kap hebben plaats gehad; als zijnde toen in het vak der Godgeleerdheid deze eer te beurt gevallen aan JOANNES HOOG van *Dordrecht*, beroepen predikant te *Hemmen*, en JACOBUS JOANNES BURGERHOUDT, van *Schiedam*, beroepen te *Leimuiden*, (waarvan de eerste eene Theologische dissertatie verdedigde: *de coetus christianorum Thessalonicensis ortu fatisque, et prioris Pauli iis scriptae Epistolae, consilio atque argumento*, en de tweede eene proeve zijner vorderingen in eene welbewerkte verhandeling gaf, tot opschrift hebbende: *de coetus christianorum Phillippensis conditione primaeva, ex epistola iis ab apostolo Paulo scripta, praecipue dijudicanda*, beide onder voorzitting van den Hoogleeraar J. VAN VOORST; zijnde vervolgens in die zelfde faculteit, *more majorum* gepromoveerd de heer JACOBUS DERMOUT, uit *'s Hage*, die op den 3den van Sprokkelm. 1825 in het strijdperk der letteren de overwinning behaald had, bij de verdediging zijner dissertatie: *exhibens collectaneorum criticorum in N. T. partem priorem*, hebbende tot zijnen promotor de Hoogl. L. SURINGAR. Voorts viel ten zelfden dage in de regten deze eer te beurt aan de heeren GERARDUS JOANNES DE MARTINI en SEBALDUS JANUS EVERARDUS RAU, beide *Leijdenaars*, onder het voorzitterschap van den Hoogleeaar H. W. TIJDEMAN; de eerste, nadat hij, zoo in het vak

 der

der Letteren en der befpiegelende wijsbegeerte, als tot Doctor in de beide regten gepromoveerd was, en eene disfertatie gefchreven had: *de hereditate pluribus communi;* en de andere, na het verdedigen eener regtsgeleerde proeve, ten onderwerp hebbende: *ad M. Tullii Ciceronis, orationem pro P. Quintio.* Verders promoveerde op gelijke wijze, in het geneeskundige vak, de heer JOANNES CHRISTIANUS HOLSCHER, van *Middelburg*, die tot zijnen promotor had den Hoogleeraar M. S. DU PUI, nadat hij op den 5den van Sprokkelm. verdedigd had eene disfertatie *Philofophica medica: Varii argumnti;* en laatftelijk, in de letteren en wijsbegeerte, de heer BAVIUS ANTONIUS NAUTA van *Leeuwarden*, nadat hij op den 4den van Sprokkelm 1825, onder het voorzitterfchap van zijnen promotor, den Hoogleeraar J. BAKE, eene philofophifche quaestie gefchreven en verdedigd had, hebbende tot onderwerp het boek van SENECA, *de providentiâ, five quare bonis viris mala accidant, cum fit providentia?*

PROPAGANDA. Hierdoor verftaat men in het algemeen den omvang van alle inrigtingen, waardoor de Christelijke godsdienst onder heidenfche, of over het geheel onder die volken is verfpreid geworden, welke het Christendom nog niet hadden aangenomen; doch inzonderheid geeft men dien naam aan de zoodanige, welke in de 17de eeuw, ter verbreiding van het Christendom, gemaakt, werden, en wel voornamelijk diegene, waardoor de Paufelijke ftoel de uitbreiding van het Katholijk geloof en de Paufelijke hierarchie onder hen die geene Christenen, of leden van andere godsdienstige aanhangen waren, trachte te bevorderen, namelijk: de door GREGORIUS IV, in 1622 geftichte *Congregatie de Propaganda;* een collegie uit 18 kardinalen en eenige Paufelijke ministers en ambtenaren beftaande, waaraan de regeling en het beftuur van alles, wat tot de verbreiding van het Katholijk geloof en de uitroeijing der ketters betrekking had, was toevertrouwd; alsmede het door URBANUS VIII in 1627 daarmede verbonden *Collegium Seminarium de Propaganda fide*, hetgeen dienen moest, om zendelingen te vormen, en tot hunnen last voor te bereiden.

PROPEDEUTIEK. Zoo noemt men al datgeen, hetwelk tot een voorafgaand onderwijs eener kunst of wetenfchap voorbereidt — voorafgaande oefening, voorbereiding. Eene Propedeutifche wetenfchap beteekent derhalve eene voorbereidende wetenfchap, dat is eene zoodanige, welke de noodige voorbereidende kundigheden tot het wel verftaan of drijven eener kunst, en het beoefenen eener wetenfchap bevat, of ook derzelver inhoud en omvang, zoo als ook de wijze, waarop dezelve het doelmatigst kan geleerd worden, opgeeft. Tot de klasfe der Propedeutifche wetenfchappen behooren dus niet alleen de inleidingen, welke elke veel omvattende wetenfchap kunnen voorafgaan, maar ook de zoogenoemde *Hulp-* en *Encyclopedifche* wetenfchappen, waarvan de eerfte vele kundigheden aanbieden, van welke in eene wetenfchap gebruik wordt gemaakt; terwijl de laatfte,

door

door een overzigt van het geheele wetenschappelijk gebied, de kennis van de betrekking van ieder bijzonder gedeelte tot het geheel, minder moeijelijk maakt en bevordert. Sommige wetenschappen kunnen, boven alle anderen, als Propedeutisch worden beschouwd, b. v. redeneerkunde, taalkennis enz.; andere zijn zulks alleen voor eene bijzondere klasse van wetenschappen, zoo als Encyclopediën derzelve. Inzonderheid echter noemt men eene wetenschap Propedeutisch, welke de noodzakelijkste voorafgaande begrippen eener wetenschap of kunst, en de bijzondere regelen tot hare beoefening aan de hand geeft; die, door toepassing der algemeene wetten eener wetenschap of kunst op den inhoud en het karakter eener bijzondere klasse derzelve, of wel door eene bijzondere leerwijze ontstaan, en de orde en methode betreffen, waarna men de oefening eener kunst of wetenschap doelmatig inrigten moet.

PROPERTIUS. (Sextus Aurelius) Een der beroemdste elegische dichters der *Romeinen* in de eeuw van Augustus. Hij stierf in het jaar 16 onzer tijdrekening, en wij bezitten van hem nog 4 boeken met Elegien, waarvan de laatste in het 4de boek voor de uitmuntendste gehouden, en daarom dikwijls de *koningin* der Elegien genoemd wordt. Ondertusschen is hij niet vrij van gedwongen en gezochte uitdrukkingen, waardoor hij somtijds moeijelijk te verstaan is. De liefde is het onderwerp van vele zijner gezangen; doch niet die edele en goddelijke, welke men ook van geenen Romeinschen dichter van dien tijd verwachten kan. — Ook vindt men, inzonderheid in het 4de boek, verscheidene gedichten, die alleen in de Elegische voetmaat gebragt zijn, maar, wat hunnen inhoud betreft, tot de klasse van de leer- en verhalende gedichten behooren.

PROPHETEN waren de leeraars der Hebreeuwsche natie, waaraan zij hare letterkunde, en handhaving van den Mozaïschen godsdienst te danken had. Reeds Mozes, de grootste staat- en natuurkundige van dit volk, noemde zich een Propheet, en drong bij de *Hebreeuwen* aan, om het oor te leenen aan die leeraars, welke God na hem verwekken zoude. Samuel, de laatste onder de regters, grondde de inrigting van *Propheten-scholen*, waarin de vatbaarste en kundigste jongelingen, uit alle standen, opgenomen werden, en met leeraars der wet en dichtkunde zamen woonden, om den geest der wet te onderzoeken, en in godsdienstig gezang over te brengen. Uit deze scholen kwamen die beroemde volksleeraars te voorschijn, in het Oude Testament onder den naam van *Propheten* bekend, die de godsdienst- en zedeleer zuiverden en uitbreidden; het *Mozaisch* denkbeeld eener bijzondere godsregering tegen de aanmatigingen der vorsten, en de slapheid der priesters, welke alleen aan uitwendige godsdienstige plegtigheden bleven hangen, staande hielden, en de lotgevallen der staten in waarschuwende en vertroostende orakelspreuken voorspelden. De opvoeding, het diep doorzigt, en de godsdienstige verlichting dezer mannen, die zoover boven hunne eeuw uitmuntten, was

een verschijnsel, hetgeen alleen door bijzonderen goddelijken invloed verklaarbaar was. Zij traden dus als gezanten van God, als door hem verlichte mannen, te voorschijn, wier gezegden en gezangen als woorden van God zelve beschouwd, en door de kracht der dicht- en toonkunst aangedrongen werden. Hunne dichtstukken zijn vol gevoel, rijk in denkbeelden, en in eenen verhevenen stijl bevat, waardoor zij nog heden de bewondering van elken kunstkenner verdienen. Omtrent het einde der Babylonische gevangenis, en na dezelve, werd hun dichterlijk vermogen steeds zwakker, en waren hunne gezegden duister, zoo als trouwens het lot der natie zelve, waarvan enkele Propheten het bewijs opleveren. In latere tijden hebben niet zelden, alhoewel te onregt, godsdienstige dweepers zich Propheten genoemd, waarvan nog de beide laatst verloopene eeuwen voorbeelden opleveren; doch hunne voorspellingen vonden weinig geloof, en alleen bij de onkundige menigte eenigen ingang.

PROPONTIS. Zoo noemden de ouden de *zee van Marmora*, tusschen de *Egeïsche* en *Zwarte zee* liggende. Zij is 120 mijlen lang en op sommige plaatsen meer dan 40 breed.

PROPORTIE-CIRKEL. Verhoudings-cirkel, door J. BURGEN uitgevonden; een liniaal, dat op het midden in twee helften verdeeld, en, even als een gewone cirkel, om eene spil beweegbaar is. Op dit liniaal worden de voornaamste arithmetische en geometrische verhoudingen door lijnen aangewezen. Zoo heeft men daarop, b. v. voor eerst eene *arithmetische* linie, die, even als een maatstok, in gelijke deelen verdeeld is, of welker deelen in eene arithmetische verhouding tot elkander staan; voorts eene *geometrische* linie, welker deelen in geometrische progresie toenemen; verders lijnen voor de *Sinus*, voor de *Tangenten*, voor de *verhouding van regelmatige geometrische ligchamen* enz.

PROOST. Is een kerkelijk opziener, die gewoonlijk den rang naast de dekens heeft. Bij eene kathedrale kerk draagt de opperste der mannelijke geestelijkheid in de vrouwen kloosters dien naam, en is hij tevens de biechtvader der nonnen, en opziener van een hoofdstift, of *Domproost*. Bij de Protestanten in *Duitschland* heeft men voor dezen titel onderscheidene benamingen. In *Breslau*, *Berlijn*, en eenige andere plaatsen van het Noordelijk gedeelte, heeten de predikanten bij de hoofdkerk, in het Holsteinsche sommige super intendenten en adjuncten, *Proosten*, en, over het algemeen, is deze titel, uit hoofde van oude stichtingen, bij zekere in rang verhevene kerken, aan de opperste leeraar-ambten verbonden, zonder dat voor deszelfs gebruik een algemeene regel voorhanden is.

PROS. Is de benaming van de zeer sierlijk gewerkte Oostindische vaartuigen in *Tunquin*. Zij worden zeer zorgvuldig behandeld, en in den oorlog gebruikt, om dat zij zeer ligte zeilers zijn. De *Engelschen* noemen ze halve manen, omdat zij zich aan beide punten als zoodanig boven het water vertoonen, zoodat zij aan eene hal-

halve maan, die beide hoornen in de hoogte keert, niet ongelijk zijn.

PROSA is, in tegenoverstelling van dichtkunst, eene mondelijke of schriftelijke voordragt, voornamelijk door het verstand voortgebragt. In de prosaische voordragt is het denkbeeld altijd de hoofdzaak, en zijn het gevoel en de verbeelding, waar die plaats hebben, slechts hulpmiddelen; en hiermede is tevens het onderscheid tusschen Prosa en Poezij opgegeven. Wanneer men de eerste, in onderscheiding der laatste, somtijds eene *ongebonden* rede noemde, geschiedde dit in de valsche veronderstelling, dat rijm en versmaat het wezen der Dichtkunst, en, omgekeerd, het gemis van beiden het kenmerk der Prosa uitmaakten; doch al het sierlijke van den rijm en metrische betoovering kan de prosaïsche denkbeelden even weinig tot een gedicht verheffen, als dit, ontdaan van deszelfs uiterlijk schoon, ophouden zou poëzij te zijn. Hierom behooren *dichterlijke Prosa*, en *Prosaïsche poëzij*, tot die armzalige midden-soorten van stukken, die alleen de wansmaak kan goedkeuren of prijzen. Er was, en is nog tegenwoordig, in het leven van ieder volk een tijd, waarin Prosa en Dichtkunst nog onder elkander vermengd waren; en eerst toen het verstand, als een afzonderlijk vermogen, zijne regten deed gelden, scheidden zich beiden van een, en zocht ieder zijnen eigendommelijken kring. Wanneer dit bij die volken, wier geschiedenis voor ons ligt, geschiedt is, valt moeijelijk te bepalen; en hieruit kan men opmaken, waarvoor men het gevoelen van STRABO, die onder de *Grieken* PHERASYDES als den eersten noemt, die onder dit volk in Prosa geschreven heeft, te houden hebbe.

PROSELIET. Dit, uit het Grieksch afkomstig woord, oorspronkelijk eenen vreemdeling, aankomeling, aanduidende, beteekent in eenen godsdienstigen zin zoodanig iemand, die eenen godsdienst verlaat, om tot eenen anderen over te gaan. Ook heeft men dit woord op diegene toegepast, die alleen van eene godsdienstige of eenige andere partij verwisselen. Reeds bij de Joden hoort men in deze beteekenis van Proselieten spreken, welke zij in twee soorten onderscheidden, namelijk: in zoogenoemde *Proselieten der poorte*, en *Proselieten der geregtigheid*. Onder de eerste, die men ook *Jodengenooten* noemde, verstond men de zoodanige, die den afgodendienst vaarwel zeiden, en den eenen waren God, volgens de zeven wetten der kinderen van NOACH, vereerden, zonder zich tot de besnijdenis, en de waarneming der overige plegtigheden der wet van MOZES verpligt te rekenen. Zij werden alleen in den voorhof des tempels toegelaten, en stonden aan de poort van het binnenhof; terwijl zij het regt hadden, om in het land van ISRAEL, doch alleen in de voorsteden en vlekken, te wonen. Ten tijde van SALOMO bedroegen zij een getal van 150,000, die aan het bouwen van den tempel arbeidden, en van de *Kananiten* afstamden. De *Proselieten der geregtigheid* waren diegene, die uit den Heidenschen tot den Joodschen godsdienst overgingen, zich lieten besnijden,

en zich tot de volkomene waarneming der Mozaïſche wet verbonden hadden. Vóór hunne beſnijdenis werden eerst de beweegredenen hunner bekeering onderzocht, en na de beſnijdenis, ontvingen zij den doop, waartoe zij op eenen feestdag, in tegenwoordigheid van 3 regters, met hun geheele ligchaam, in een vat met water gedompeld werden. Deze doop, onder den naam van *Profelieten-doop* bekend, werd alleen aan die kinderen van eenen Profeliet herhaald, die eene Heidenſche moeder hadden. Jongelingen beneden de 12, en meisjes beneden de 13 jaar konden geen Profelieten worden zonder bewilliging hunner ouders, of, ingeval van weigering, zonder mede-hulp van geregtelijke ambtenaren. Door dezen herhaalden doop, bij de meisjes de beſnijdenis vervangende, werd iemand beſchouwd als *weder op nieuw geboren*, zoodat zijne ouders niet meer als dienstbaar werden aangemerkt, en de ſlaven daardoor vrij werden.

Ondertusſchen is over de oudheid van den Profelieten-doop veel getwist, zonder dat men het daaromtrent nog is eens geworden. De Rabbijnen leeren, dat de *Profelieten der geregtigheid*, of der Mozaïſche wet, van den Hemel eene nieuwe ziel, en eenen nieuwen, wezenlijken vorm ontvingen. De Mozaïſche wet ſloot ſommigen, nu eens voor altijd, dan eens voor zekeren tijd, van de voorregten der Profelieten uit. Ten tijde van onzen Zaligmaker ſchijnen er nog Profelieten van de eerſte ſoort geweest te zijn; ten minſte moet men dit uit 's Heilands hoogst billijke berisping der *Pharizeen* (Matth. 23) opmaken: „ dat zij zee en land omreisden, om eenen Joden- „ genoot te maken, en als hij dit geworden was, hem een kind maak- „ ten der helle, tweemaal erger dan zij zelve waren." Door deze regtſtreekſche verklaring, uit den mond der waarheid zelve voortgevloeid, wordt te gelijk het regtmatig vonnis geveld, niet alleen over de godsdienstige, maar over het algemeen over elke ſoort van Profelieten-makerij en bekeeringszucht Ieder Profelieten-maker — hij moge door de vastheid zijner overtuiging en den drang, om die aan anderen mede te deelen, of door andere, onzuivere bedoelingen, of ook door beiden daartoe gedreven worden; hij moge list en overreding, of geweld en dringende omſtandigheden te baat nemen — ſtelt geen prijs op de vrijheid van anderen, en wint dus ſlechts zelden ijverige en opregte belijders van zijn geloof, vermits zonder vrijheid alle onze handelingen van geene de minſte waarde, werktuigelijk, of huigchelarij zijn. Ook wordt de waarheid zelve door het maken van Profelieten weinig gediend.

PROSERPINA, (Grieksch Persephone) De godin der benedenwereld, volgens het gewoon verhaal de dochter van Jupiter en Ceres. Hare ſchoonheid maakte op Pluto eenen zoo diepen indruk, dat hij haar ſchaakte, terwijl zij met hare vriendin Cyane in de grazige weiden van Enna, in *Sicilië*, bloemen plukte. Hij voerde haar op zijnen wagen naar den *Orcus* en nam haar tot zijne vrouw. Ju-

PITER wilde haar redden; maar de *Parzen* hadden vooraf besloten, dat zij dan eerst het rijk van PLUTO zoude kunnen verlaten, wanneer zij aldaar nog niets gegeten had. Ondertusschen had zij reeds eenen granaatappel genuttigd, en moest dus de gemalin van PLUTO blijven, waarop zij mede-bestuurster der beneden-wereld werd. Eindelijk bragt JUPITER het zoo ver, dat zij jaarlijks 6 maanden bij hare moeder vertoeven mogt. Zij wordt afgebeeld, zittende naast PLUTO op den troon, of ook wel alleen, en in het laatste geval met den tweetand van haren gemaal, of ook wel met bloemen en eenen granaatappel in de hand. Volgens de gewone opgave der dichters bekleedde PROSERPINA een drievoudig ambt: in de benedenwereld is zij de mede-bestuurster van PLUTO; op de aarde beschermt zij, onder den naam van DIANA, de jagt, en aan den hemel is zij de godin der maan, en wordt LUNA genoemd; doch men verwisselt haar hierbij met HEKATE, welke beiden, volgens het gevoelen van nieuwere fabelkundigen, twee bijzondere godinnen waren.

PROSODIE. Onder dit woord verstaat men dat deel der grammaticale kennis eener taal, hetwelk de langheid en kortheid der lettergrepen, alsmede de daaruit ontstaande voeten, voornamelijk voor den werktuigelijken bouw der verzen, bepaalt. De grondregels derzelve zijn, naar mate der verschillende talen, onderscheiden. Zij zijn anders in zoodanige talen, waarin de lang- of kortheid der lettergrepen, even als de noten in de muzijk, onafhankelijk van het accent, alleen naar de duurzaamheid van tijd, in de uitspraak der woorden, worden afgemeten, zoo als in de Grieksche en Latijnsche talen plaats vindt; wederom anders bij diegene, waarin voornamelijk het woord-accent, of de klemtoon, de lengte en kortheid bepaalt, zo als in de Duitsche, en nog anders, eindelijk, in talen, waarin de lettergrepen wel geteld, maar niet gemeten worden, zoo als bij de Fransche en Italiaansche. De Prosodische regelen zelve vindt men in de onderscheidene leerboeken der spraakkunst.

Niet zelden wordt Prosodie ook in eenen ruimeren zin genomen, en beteekent dit woord dan het zamenstel van al de regels, die op de uiterlijke gedaante en vorm der verzen betrekking hebben, in welk geval zij in 3 deelen verdeeld wordt, van welke het eerste het *Prosodische*, het tweede het *Rhijtmische*, en het derde het *Metrische* genoemd wordt.

PROTAGORAS. Een der beroemdste oude Grieksche wijsgeeren, te *Abdera* geboren, omtrent het midden der 5de eeuw voor onze jaartelling. Hij leerde inzonderheid in *Athene*; doch men kan hem als eenen der eerste drogredenaars (*Sophisten*) beschouwen, die in *Griekenland* rondzwierven; hunne schriften voorlazen; openbare twistredenen hielden, en voor geld aan anderen onderwijs gaven. Hij werd van godverzakerij beschuldigd, en uit *Athene* gebannen, waar zijne schriften openlijk verbrand werden. Dezelve zijn verloren geraakt, en dus kan men van de beschuldiging, dat hij de

volſtrekte waarheid zou geloogchend, en het twijfelachtige der menſchelijke kennis, zelfs op de verhevenſte en gewigtigſte voorwerpen, op God en de deugd, toegepast hebben, weinig met zekerheid bepalen.

PROTECTOR. Beſchermer; een titel, dien CROMWEL aannam, toen hij zich, in 1653, de onbepaalde heerſchappij over den Engelſchen ſtaat had aangematigd, maar het niet durfde wagen, om daarmede den koninklijken titel te verbinden. — Ook onder de kardinalen heeft men *Protectors*.

PROTESTANTEN. Zoo noemt men alle diegene, die zich ten gevolge der hervorming in de 16de eeuw van de Roomſche kerk hebben afgezonderd. De oorſprong van deze benaming ligt hierin, dat de Evangeliſche rijksſtanden, tegen het beſluit der Katholijke partij, in 1529 op den rijksdag te *Spiers* genomen, om, namelijk, alle veranderingen in kerkelijke zaken tot eene algemeene kerkvergadering te verſchuiven, plegtig *protesteerden*, als vastelijk beſloten hebbende, om in zaken van godsdienst geen ander gezag, dan de Heilige ſchrift, als het eenig rigtſnoer van geloof en leven, te erkennen. Offchoon nu wel den naam van Protestanten oorſpronkelijk aan de Evangelisch-Lutherschen toekomt, heeft men dien echter naderhand ook gegeven aan alle overige godsdienstige gezindheden, die de banier der Roomſche kerke verlaten hebben, en met het beginſel der hervorming inſtemmen.

PROTEUS. De zoon van OCEANUS en TETHYS, een zeegod, die het opzigt over de zeekalven van NEPTUNUS had, doch inzonderheid wegens zijne gave van voorſpellen, en door zich in allerlei gedaanten van levende en levenlooze ſchepſelen, ja zelfs in vuur en water te kunnen veranderen, in de oudheid zeer merkwaardig is. Naar hem noemt men iemand, die zijne gedaante ſchielijk verandert, of onder verſchillende karakters en namen verſchijnt, een *Proteus*.

PROTOGENES. Een Grieksch ſchilder en tijdgenoot van APELLES, volgens ſommigen in *Rhodus*, volgens anderen in *Carië* geboren. Men noemt van hem verſcheidene meesterſtukken, doch voornamelijk de JILYSUS, die men wil, dat een zoon van APOLLO, een groot jager, en de ſtichter van *Rhodus* geweest zij. Dit ſchilderſtuk bevatte, onder anderen, eenen ſchuimbekkenden hond, die onnavolgbaar was, en was ten tijde van CICERO nog te *Rhodus*; doch CASSIUS bragt het naar *Rome*, en plaatſte het in den tempel des vredes, die onder COMMODUS verbrande. (Over zijne ontmoeting met APELLES, zie men aldaar.)

PROVENCALEN. (*Provenceaux*) Zoo noemt men de ridderlijke dichters der 12de en 13de eeuw, in het Zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* en *Spanje*. Deze Zuidelijke landſchappen droegen toen den gemeenſchappelijken naam van *Provence*, waaronder dus niet alleen begrepen was het land tusſchen de *Rhone* en *Var*, maar ook, dat voorheen *Languedoc*, *Gascogne*, *Auvergne* en *Bourgogne* heette,

en

en sedert het begin der 12de eeuw en vervolgens vereenigd, en later door *Arragon*, en een groot gedeelte van het Zuidelijk *Spanje*, uitgebreid werd. De ingezetenen dezer landen noemde men *Provinciales*, of *Provenceaux*, die genoegzaam door de *Loire* van de minder beschaafde *Francois*, of de bewoners van het Noordelijk gedeelte, waren afgescheiden. *Zuid-Frankrijk*, reeds voorheen doo volkplantingen der *Grieken*, b. v. *Marseille*, en door de nabijheid der *Romeinen* meer beschaafd, en door eene aangenamer, zachter, luchtstreek, en eenen vrijeren regeringsvorm begunstigd, was tot op de 11de eeuw het Noordelijk gedeelte in beschaving ver vooruit, en in het bezit eener taal, die, uit Romeinsche en Germanische woorden gevormd, in klaarheid, teederheid, welluidendheid en rijkdom zich zoo zeer onderscheidde, dat zij ook in *Catalonië*, *Valencia*, *Majorca* enz. de taal van den beschaafden stand werd. De dichters, waaronder zich eerlang de geheele adel, zelfs vorsten rangschikten, bezongen in dezelve den oorlog, de liefde enz. en vonden, inzonderheid bij de vrouwen, eene luide goedkeuring. Men noemde deze dichters ook *Romaneske* dichters, alsmede *Troubadours*, waar tegen die van het Noordelijk *Frankrijk* den naam van *Trouveres* droegen. De oudste *Troubadour*, dien wij nog bij zijnen naam en zijne liederen kennen, is WILLEM, graaf van *Poitiers* en *Guiene*, die in het laatst der elfde en het begin der twaalfde eeuw leefde, en zijnen kruistogt bezong. Het tijdvak der provencale dichters duurde op zijn hoogst 3 eeuwen. Hun meeste bloei bepaalt men omtrent 1162, wanneer BERENGER III door FREDERIK I met *Provence* beleend werd, en het Provencaal gezang niet alleen de grooten en verscheidene vrouwen, maar ook aanzienlijke vreemde vorsten, b. v. RICHARD LEEUWENHART, en den geheelen Italiaanschen adel ontvonkte. In de 14de eeuw echter geraakte het Provencaal gezang in verval, en, moest men in de eerste helft derzelve de dichters reeds, door het uitloven van prijzen, aanmoedigen. De laatste dichter, dien MILLOT in zijne *Histoire Litteraire des Troubadours* (*Parijs* 1774, 3 deelen in 8°) in dit vak aanvoert, is JEAN ESTEVE DE BLESIÉRES, omstreeks 1286.

PROVINCIEN werden door de *Romeinen* zulke landstreken genoemd, welke zij in, maar vooral buiten *Italië*, door verovering of erfenis in hunne magt kregen. Zoo werd, na den eersten Punischen oorlog, *Sicilië* eene Romeinsche provincie, en, na den geheelen val van *Karthago*, beheerschten de *Romeinen* het Karthaagsche gebied onder den naam van de Provincie *Afrika*. Ook *Macedonië*, *Klein-Azië*, *Syrië*, *Spanje*, *Gallië*, *Germanië*, *Egypte*, een gedeelte van *Brittannië* enz. werden van tijd tot tijd in Romeinsche Provincien of wingewesten verkeerd, waardoor het gebied van *Rome* zich, gedurende eenen geruimen tijd, van den *Eufraat* tot aan den *Wester-Oceaan* uitstrekte. Deze Provincien moesten aan het rijk manschappen en geld leveren; maar zij werden daarenboven menigmaal geweldig ge-

gedrukt door de knevelarijen der landvoogden of ſtadhouders (*Proconſules*, *propraetores*), welke er jaarlijks heen gezonden werden, om dezelve te beſturen en in bedwang te houden; van welke geweldenarijen onder anderen CICERO, in zijn geſchrift tegen den goddeloozen VERRES, ſtadhouder van *Sicilië*, een afgrijsſelijk tafereel ophangt. — In dezen Romeinſchen zin waren eertijds ook de *Nederlanden* onderworpen wingewesten of Provincien van *Spanje*, of liever de Spaanſche alleenheerſcher wilde het, tegen regt en rede, daar voor doen doorgaan, en dezelve als zoodanigen behandelen; doch in eenen tachtigjarigen krijg heroverden zeven van dezelve hunne vrijheid, en behielden nu, toen zij zich tot de wederkeerige bevordering van elkanders belangen vereenigden, als het ware ten ſpot van het vernederde *Spanje*, den titel van *zeven Provincien*, als eernaam, die aan roemrijk afgeſchudde kluisters herinnerde. Sedert is in de nieuwe geſchiedenis de oude beteekenis van het woord *Provincie* geheel verdwenen, daar hetzelve tegenwoordig voor de afdeeling van een rijk of eenen ſtaat gebezigd wordt, en met de woorden *departement*, *kanton*, *kreits* en dergelijke, nagenoeg dezelfde beteekenis heeft.

PRUIMENBOOM. Van dezen boom vindt men in het wild meer dan één ſoort, van welke onze verbeterde ſoorten afkomstig zijn. Hij tiert in geene koude luchtſtreken, maar komt in gematigde zeer goed voort; doch heeft liefst eene warme ſtandplaats, gelijk ook de Pruimen van Zuidelijker ſtreken, zoo als in *Frankrijk*, veel voortreffelijker zijn. Zij worden op pruimen- of abrikozen ſtammen geoculeerd of geënt. De Pruimenboom groeit wel in eenen middelbaren, niet te natten grond; doch in eenen goeden, zwarten tuingrond zullen de vruchten grooter en ſchooner zijn. — Door CATO en VARRO wordt nog van geene pruimen gewag gemaakt; ſedert dien tijd werden zij uit *Syrië* en *Armenië* naar *Italië* gebragt, en van daar verder door *Europa* verſpreid.

PRUISSEN. Dit rijk grenst ten Noorden aan het Mecklenburgſche, *de Oostzee* en *Rusland*; ten Oosten aan *Rusland* en *Polen*; ten Zuiden aan *Polen*, *Oostenrijk*, *Sakſe* en eenige Duitſche landen; ten Westen aan *Frankrijk*, de *Nederlanden* en eenige Duitſche ſtaten, en heeft eene uitgeſtrektheid van ruim 5,000 v. m., en 10,588,157 inwoners, waaronder *Neufchatel* begrepen is. De Pruisſiſche ſtaat maakt geen geſloten geheel uit, maar beſtaat, met uitzondering van het vorstendom *Neufchatel*, in *Zwitſerland*, uit twee van elkander geſcheidene deelen, namelijk het *Oostelijk* en *Westelijk* gedeelte. Het eerſte, dat het grootſte is, en het land van de *Elbe*, *Saale*, *Spree*, *Havel*, *Oder*, *Warthe*, *Netze*, *Weichſel* en de *Pregel*, tot de *Niemen* omvat, heeft aan de landzijde eene uitgeſtrektheid van 400, en aan den kant der *Oostzee* van 100 mijlen; terwijl de grenzen van het tweede, uit de landen van de *Wezer* en *Ems*, tot aan den *Neder-Rijn*, de *Moezel* en *Maas* beſtaande, ſlechts eene uitgebreidheid van 150 mijlen bevat, en dit van het eerſte door *Keur-Hesſen*, *Hanover* en *Brunswijk* wordt afgeſcheiden. De

De grond van deze beide hoofddeelen des rijks is grootendeels vlak. Het land tusſchen de *Elbe* en *Weichſel* bevat vruchtbare lage landen, en wordt door kanalen vereenigd; terwijl *Oost-Pruisſen*, *Pommeren*, *Poſen* en *Brandenburg* een groot aantal meeren bezitten. In het Zuidelijk en Westelijk gedeelte van *Silezië* verheft zich het *Reuzen-gebergte*, waarvan de hoogſte top, de *Sneeuwkop*, 4950 voet hoog is. In het Zuidelijk gedeelte van *Halberſtadt*, *Warmingerode* en *Mansfeld* heeft men takken van den *Harts*, die rondom den *Brok* loopen. Ook de Zuidelijke ſtreken van *Sakſe*, *Westphalen* en den *Neder-Rijn* hebben bergen, waaronder, in *Westphalen*, de *Westerwald*, en het *Sauerland*; langs de *Wezer* het *Teutoburger-wald* de *Porta Westphalica*; en aan de regter zijde van de *Moezel* en den *Hundsruk*, en tusſchen de *Maas*, *Moezel* en *Rijn* takken der *Ardennen* behooren. De meeste landen zijn vlijtig bebouwd, zelfs het *Reuzen-gebergte*, en over het geheel tamelijk vruchtbaar. De ſchapenteelt is grootendeels veredeld; terwijl de zwijnenteelt in *Pommeren* en *Westphalen*, en die van ganzen in *Pommeren*, en de visſcherij in de landen aan de *Oostzee* van veel belang zijn, en de vlasbouw in *Westphalen*, *Silezië*, *Cleve* en *Berg*; de wijnbouw aan de *Moezel*, den *Rijn* en de *Saale*; de tabaksbouw, de bosſchen, de mijnwerken in *Silezië*, *Westphalen* en den *Neder-Rijn*, inzonderheid de barnſteen aan de *Oostzee*, en het zout in *Sakſe*, mede aanzienlijke voordeelen opleveren. Van hoe veel belang de handel is, kan men reeds uit de groote koopſteden opmaken, zoo als: voor eerst, *Dantzig* en *Stettin*, vervolgens *Koningsbergen*, *Memel*, *Elbing*, *Pillau*, *Colberg*, *Straalſond*, en de ſedert 1818 aangelegde haven van *Swinemunde*. Ook heeft *Hanover*, door het verdrag met *Pruisſen*, van 29 van Bloeim. 1815, aan dit rijk het gebruik der haven te *Embden* tot den in- en uitvoer van allerlei voorwerpen toegeſtaan; terwijl ook nog de *Lippe*, van *Wezel* tot *Lipſtad*, bevaarbaar gemaakt wordt. In het binnenſte des lands kan men als middenpunten van den handel en fabrijken beſchouwen: *Berlijn*, *Breslau*, *Frankfort* aan de *Oder*, *Maagdenburg*, *Hirschfeld*, *Minden*, *Bieleſeld*, *Wezel*, *Keulen*, *Elberfeld* en andere plaatſen. Onder de fabrijken en handwerken, die bijna in alle takken bloeijen, behooren voornamelijk de linnen-weverijen en bleekerijen, de wollen ſtoffen- en de fabrijken van metaal, b. v. ijzer en ſtaal. De Pruisſiſche vlag waait wel op alle zeeën; maar het ontbreekt den zeehandel aan de beſcherming eener vloot; doch heeft de *Porte* in 1818, bij een verdrag, als met *Rusland* en *Oostenrijk*, ook de Pruisſiſche vlag tegen alle rooverijen en mishandelingen gevrijwaard, en ſchadeloosſtelling beloofd. De voornaamſte inrigting voor den geldhandel is de koninklijke bank te *Berlijn*, alsmede het genootſchap voor den zeehandel in die ſtad.

De Pruisſiſche ſtaat is ſedert 1815 in 10 provincien, en deze wederom in 7 militaire afdeelingen en 28 regerings-distrikten verdeeld. De regering is eene onbepaalde koninklijke, en de troon in beide li-

ni-

nien erfelijk; doch men is reeds bezig den regeringsvorm meer met den geest des tijds over een te brengen, gelijk dit ook door den koning beloofd was, die reeds den 3den van Lentem. 1817 eene kommissie benoemd heeft, om de verordening van 22 van Bloeim. 1815, aangaande de wijze van de vertegenwoordiging des volks, ten uitvoer te brengen; gelijk zulks dan ook reeds in eenige provincien met het beste gevolg geschied is. De landmagt bestaat, behalve de landweer en landstorm, uit 160,000 man; de inkomsten van den staat worden op 25, de uitgave op 26 millioen, en de schulden op 247 millioen guldens werkelijke, en 25 tot 30 millioen doode schuld, geschat; behalve de provinciale schulden, die zeer aanmerkelijk zijn. Bignon, in zijn *Exposé comparatif* enz. stelt de staats- en provinciale schuld op 1100 millioen franken. — De Pruissische natie belijdt voor het grootste gedeelte den Lutherschen, doch de regerende familie den Gereformeerden godsdienst. De Katholijke kerk is in *Silezië*, *Polen*, *Westphalen* en aan den *Rijn* in het bezit harer regten gehandhaafd geworden. De Lutherschen en Gereformeerden zijn sedert 1817 begonnen met zich tot eene *Evangelisch-Christelijke kerk* te vereenigen. In dat jaar telde men 6,370,380 Evangelische, 4,023,513 Katholijken (de meeste in het regeringsdistrikt *Oppeln*), 15,333 Doopsgezinden (voornamelijk in het regerings-distrikt *Dantzig* en *Marienwerder*), en 127,345 Joden, waarvan zich 37,547 alleen in *Posen* bevinden. Ook worden er Hernhutters, Husliten en Grieken in den Pruissischen staat gevonden. Het volks-karakter over het algemeen is niet wel te bepalen, naardien dit rijk tegenwoordig te veel volken van verschillenden aard bevat. De hoofd en residentie stad is *Berlijn*.

PRUSIAS. Koning van *Bythynië* ten tijde dat de *Romeinen* met den laatsten der Madedonische koningen, Perseus oorlog voerden, in welken zich echter Prusias, schoon eene zuster van Perseus ten huwelijk hebbende, niet mengde. Tot hem vlugtte Hannibal na den gedenkwaardigen slag bij *Magnesia*; doch deze al spoedig reden hebbende hem te mistrouwen, benam zich zelf door vergif het leven, en van nu af aan was Prusias een trouw bondgenoot en aanhangeling der *Romeinen*, zoodat zijne onderdanen hem van den troon ontzetteden, en zijn zoon Nicomedes op denzelven plaatsten. Prusias werd eerlang van het leven beroofd, geschandvlekt met den naam van den verachtelijksten der koningen.

PRUTH. (De) Eene groote, bevaarbare, maar stroomende rivier, die in *Gallicië* in het Carpatisch gebergte ontspringt, door geheel *Moldavië* loopt, en zich bij *Zalocz* in den *Donau* ontlast. Bij den vrede te *Bucharest*, in Bloeim. 1812, tusschen *Rusland* en de *Porte* gesloten, werd de *Pruth* van daar, waar zij in *Moldavië* valt, tot aan hare uitwatering in den *Donau*, voor de grensscheiding van beide rijken in deze streken bepaald, waardoor het geheele, aan den linkeroever dier rivier liggende, gedeelte van *Moldavië* aan *Rusland*
werd

werd afgeftaan. — PETER I. werd in 1711, door het Turkfche leger, bij het ftedeke *Hus*, aan de *Pruth*, geheel ingefloten, zoodat hij genoodzaakt was, in Hooim. van dat jaar, door velerlei opofferingen den vrede te koopen.

PRYTANEUM. Zoo noemde men in *Athene* het gebouw, waarin de *Prytanen* (dat is diegenen van de 10 klasfen van den fenaat, welke op hunne beurt het voorzitterfchap bekleedden) vergaderden; gedurende de 35 of 36 dagen dezer hunne bediening woonden, en gemeenfchappelijk gefpijsd werden. De fpijziging behoorde tot het hoogfte eerbewijs, en viel alleen die mannen ten deel, die zich bij den ftaat bij uitftek verdienstelijk gemaakt hadden. — NAPOLEON ftichtte in *Parijs* een inftituut van onderwijs, onder den naam van *Prytanee*, waarin ettelijke 100 leerlingen, grootendeels voor rekening van den ftaat, opgevoed en onderwezen werden. Tot in het 12de jaar ontvingen zij een gemeenfchappelijk onderwijs; doch dan werden zij tot burgerlijke bezigheden onder 5, of tot den krijgsdienst onder 3 Hoogleeraren opgeleid en beftemd. Met het 15de jaar verlieten zij het inftituut, om ter verdere vorming in hunne onderfcheidene vakken verdeeld te worden.

PSALMEN. Deze bekende godsdienstige en nationale gezangen van het Joodfche volk zijn bijna allen uit de tijden van DAVID en uit latere, behalve één, het 90fte, een Pfalm MOZES, die van vroeger tijd is. DAVID, die het tempel-gezang tot meerder volkomenheid bragt, koos niet alleen uit de *Levieten* een aanzienlijk getal zangers en zangmeesters; maar vervaardigde ook zelf, tot godsdienstig gebruik, heilige liederen, welke tot een model voor vele anderen dienden. Verfcheidene Pfalmen, die zijnen naam dragen, zijn wel niet van hem; maar alleen naar de zijne vervaardigd, en dragen alleen hierom zijnen naam. Alhoewel, meermaal, *alle* Pfalmen aan hem werden toegefchreven, en inzonderheid 71 zijnen naam voeren, kunnen echter ook deze niet alle van hem zijn, alzoo fommige blijkbaar tot latere tijden behooren. Daarentegen fchijnen andere, die zijnen naam niet dragen, en waarvan mogelijk de opfchriften zijn verloren geraakt, door hem vervaardigd te zijn; zoo als men uit derzelver inhoud en wijze van voordragt meent te kunnen opmaken. De meeste Pfalmen, die aan ASAPH, HEMAN, ETHAN of JEDUTHUN, worden toegefchreven, zijn uit de tijden van DAVID. Twaalf voeren ASAPHS naam, waarvan echter eenige eenen lateren oorfprong aanduiden. ASAPH zelf, een zoon van BERACHIAS (BERECHJO) was een Leviet, en volgens 1 *Chronijk* 16 v. 5, de eerfte onder de zang- en muzijkmeesters, die door DAVID tot den heiligen dienst geroepen werden. De naam van HEMAN ftaat flechts alleen voor den 88ften Pfalm. Hij werd bijgenaamd de *Ezrahiter*, en fchijnt de Leviet te zijn, die onder de zangmeesteren van DAVID genoemd wordt, waartoe ook ETHAN, mede een *Ezrahiter*, aan wien de 89ften Pfalm wordt toegefchreven, behoorde. SALOMO die, volgens I *Koning*. 4 v. 32 meer dan

dan 1000 liederen vervaardigde, zong wel andere Pfalmen; doch in onze verzameling dragen flechts twee, den 72ften en 127ften, zijnen naam, waarvan de eerfte meer *op*, dan wel *door* hem fchijnt gedicht te zijn. Mogelijk zijn wel eenige andere onbekende van zijne hand; ten minfte zijn vele uit zijnen tijd, en hebben betrekking op voorvallen onder zijne regering, de inwijding van den tempel enz. De meeste Pfalmen van ongenoemde fchrijvers, fchijnen van later tijd; weinige uit het tijdvak der koningen, die het naast op SALOMO volgden, en verfcheidene uit den tijd der Babylonifche gevangenis en de wederkeering der Joden uit dezelve, waartoe inzonderheid die behooren, die door den naam van *de kinderen van* KORAH gekenmerkt worden, en vermoedelijk meestal éénen fchrijver hebben. Ook zijn waarfchijnlijk uit later tijd die reisliederen, welke tot de terugkeering uit de gevangenis betrokken worden; doch die over het algemeen tot de jaarlijkfche bedevaarten naar *Jeruzalem* en den tempel behooren.

De Pfalmen van DAVID, zij mogen nu door hem zelven, of gedeeltelijk door anderen, in zijnen tijd, vervaardigd zijn, maakten waarfchijnlijk eene vroegere verzameling uit, die tot 72 liep; de volgende zijn meest jonger. Onze bundel beftaat, zoo als bekend is, uit 150 Pfamen, die echter in oudere handfchriften niet overal in gelijk getal gevonden worden, dan in de Lutherfche overzetting, waarin ettelijke Pfalmen in meerdere fchijnen verdeeld te zijn. De *Maforethen* verdeelden, zonder genoegzamen grond, de geheele verzameling in 5 afdeelingen. Over het algemeen zijn wel alle de Pfalmen lyrifche gezangen, liederen in den naauwften zin, of *Oden* en *Hymnen*; doch gedeeltelijk eigenlijke *Oden*, die of één denkbeeld, éénе gewaarwording, of één beeld in eenen kleineren, gefloten kring, zinnelijk voorftellen. De meeste zijn in den vorm van een gebed, of beginnen of eindigen daarmede, en kenmerken het hoogfte vertrouwen op God, en zijne Voorzienigheid; terwijl de zedeleer, in dezelve vervat, zuiver, en alleen, inzonderheid in fommige treurzangen, krijgs- en zegeliederen van DAVID, door den haat tegen zijne vijanden, en eene niet zelden liefdelooze nationale trotschheid, misvormd is. Allen verdienen zij, echter, den naam van Nationale gezangen: de meeste zijn van eenen zuiveren, godsdienstigen inhoud, en behooren tot de fchoonfte en verhevenfte, die de Hebreeuwfche dichtkunst immer voortbragt; terwijl het heilige licht der openbaring, het alles bezielende geloof aan den eeuwigen waarachtigen God eenen helderen glans over dezelve verfpreid, en onze hoogfte oplettendheid verdient. — Voor het overige bevat de verzameling onzer Pfalmen in geenen deele den geheelen liederen fchat der *Hebreeuwen*; niet alleen zijn die van SALOMO voor ons verloren, maar in het oude Testament zelven wordt van vele gewag gemaakt, die in onzen Bijbelfchen bundel niet gevonden worden.

PSALTER was bij de *Hebreeuwen* een muzijkaal fpeeltuig met fna-

ſnaren, waarbij de Pſalmen gezongen werden. Men meent, dat het vele overeenkomst met de harp had. Volgens *Pſalm* 33 v. 2. had het 10 ſnaren; doch hebben mogelijk andere ſoorten ook minder gehad. Men bediende zich van dit ſpeeltuig niet alleen bij den openbaren godsdienst, maar ook bij gastmalen en vreugde-feesten, en het moet alle overige ſpeeltuigen in ſchoonheid van klank overtroffen hebben.

PSAMMETICHUS. Een der oude koningen van *Egypte*, van wien over de oude geſchiedenis dezes lands eenig meerder licht verspreidt wordt. Hij was de ſtichter eener geheele nieuwe dynastie; want nadat het vroegere rijk der Pharao's, vooral door de veroveringen van den *Ethiopischen* SABAKO in verval was geraakt, ontſtond er eene verdeeling tusſchen twaalf bijzondere heerſchers, van welke PSAMMETICHUS er een was; doch met elkander oneenig geworden zijnde, noodzaakten de overigen PSAMMETICHUS, om de vlugt te nemen; maar deze, van elders hulp verkregen hebbende, maakte zich weldra meester van de algemeene heerſchappij en ſtichtte een nieuw rijk, omtrent 650 jaar vóór onze tijdrekening, hetwelk voortduurde tot 525, toen het door de *Perſen* werd overwonnen.

PSEUDO. Een Grieksch woord, hetgeen men voor namen en woorden plaatst, om daardoor iets onechts of valsch uit te drukken: b. v. *Pſeudo-nomen*, dat eenen valſchen naam draagt, een boek, dat onder eenen valſchen naam geſchreven is; *Pſeudo-Smerdis*, de valſche SMERDIS.

PSYCHE (Uit het Grieksch, waarin het woordelijk *ziel* beteekent) was eene konings dochter, van welke latere dichters ons de volgende geſchiedenis verhalen: PSYCHE, welker twee oudere zusters van eene matige ſchoonheid waren, was zoo bekoorlijk, dat men haar voor VENUS zelve hield, en het alleen durfde wagen, haar als eene godin te vereeren, zonder haar te durven beminnen. Dit wekte den nijd op bij VENUS, die, om zich te wreken, aan AMOR gebood, om haar op den verachtelijkſten man te doen verlieven; doch AMOR, haar ziende, werd zelf op haar verliefd. De vader, intusſchen, verdrietig, van zijne dochter verſmaad te zien, wendde zich tot het Orakel van APOLLO, welks uitſpraak was, dat men PSYCHE in rouwgewaad op den top van eenen berg zou brengen, en aldaar aan haar zelve overlaten, alzoo zij tot de bruid van eenen gevleugelden draak beſtemd was. Men volvoerde dit bevel in diepen weemoed, en PSYCHE bevond zich geheel alleen op de verlatene rots, toen eensſlags ZEPHYRUS rondom haar zweefde, haar ophief, en haar in een fraai lustſlot van den god der liefde overvoerde, waar deze haar ieder nacht ongezien en ongekend bezocht, en met het aanbreken van den dag weder verliet. PSYCHE genoot hier een volkomen geluk, zoo lang zij de waarſchuwing van haren geliefden volgde, en hare nieuwsgierigheid, om hem nader te leeren kennen, beteugelde. Dan, verleid door hare jaloerſche zusters, welke zij, mede tegen het gebod van AMOR, bij zich had laten komen, en die haren minnaar als een monster had.

hadden afgefchilderd, konde zij hare nieuwsgierigheid niet langer bedwingen. Zij nam eene lamp, naderde hem, toen hij fliep, en ontdekte tot hare verbazing den fchoonften der goden. Ongelukkig echter viel er een droppel olie op een der fchouderen van AMOR, die, hier door ontwakende, zijn misnoegen over haar wantrouwen te kennen gaf, en haar ontvlugtte. PSYCHE liep in allerijl, nadat zij te vergeefsch beproefd had, om zich in eene rivier te ftorten, troosteloos alle tempels rond, en kwam ten laatfte in het paleis van VENUS, waar haar eigenlijk lijden begon. Deze godin hield haar bij zich, behandelde haar als eene flavin, en legde haar den moeijelijkften en drukkendften arbeid op, zoodat zij onder den last zoude bezweken hebben, indien niet AMOR, die haar altijd nog heimelijk beminde, zich, onzigtbaar, harer ontfermd, en haar in alle hare ondernemingen onderfteund hadde. Onder de laatfte, gevaarlijkfte proef, echter, om in het fchimmenrijk aftedalen, en bij PROSERPINA eene doos met fchoonheids-zalf te halen, was zij bijna te kort gefchoten. Zij weerftond wel gelukkig alle beproevingen; maar de doos openende, kwam er eenen zoo doodelijken damp uit te voorfchijn, dat zij levenloos ter aarde viel. Nu kwam AMOR, die haar, door het aanraken met zijnen pijl, in het leven terug riep; terwijl VENUS te gelijk verzoend was, en PSYCHE door JUPITER onfterfelijk gemaakt, en voor eeuwig met haren geliefden vereenigd werd. Haar huwelijk werd met vele plegtigheid voltrokken; doch hare nijdige zusters ftortten zich van eene rots neder. — Men vindt dit zinnebeeldig verhaal bij APULEJUS te boek gefteld.

PSYCHOLOGIE. De leer der ziel, of van den aard en gefteldheid van dat wezen, hetwelk in ons denkt, gevoelt, en handelt — van ons eigenlijk *Ik*. Voor zoo ver deze leer niets bevat, dan eene befchrijving van geestelijke verfchijnfels, door bloote ervaring kenbaar, noemt men haar *empirifche Pfychologie* — de leer der ziel, uit ervaring afgeleid, en maakt zij een gedeelte der Anthropologifche wetenfchappen uit; doch voor zoo ver zij, onafhankelijk van alle ervaring, en alleen door zelfbewustheid geleid, de uiterlijke kenmerken van het denken, gevoelen en handelen, naar derzelver zamenhang in de oorfpronkelijke kracht der ziel aanwijst, heet zij *zuivere, rationele* (ook wel *transcendentale*) *Pfychologie*, en dient aan de *empirifche* tot grondflag, die zonder haar alleen in losfe veronderftellingen, uit de ervaring genomen, beftaan zou. De *empirifche Pfychologie* maakt een gedeelte der natuurleer uit; want zij houdt zich met de verfchijnfelen van 's menfchen geest bezig, en tracht dezelve, gelijk de *Phyfiologie*, waarmede zij in de geneeskunst een gelijk doel heeft, wezenlijk op te fporen, en inzonderheid den wederkeerigen invloed van ziel en ligchaam op elkander te leeren kennen. Behalve dat de befturing der ziel niet behoorlijk kan gefchieden, (dewijl men den mensch niet anders dan uit ligchaam en ziel te zamen gefteld befchouwen kan) zonder deze kennis van het inwendige van den mensch,

zoo kan ook de geneesheer zonder *Pfychologie* niets uitrigten; want niet alleen berusten eenige ziekten, bij uitfluiting, op eene ongeregelde werking der ziel, maar er kan ook naauwelijks een ligchamelijke toeftand gedacht worden, die niet weer op de ziel terugwerkt, en in haar verandering te weeg brengt. Zal men dus de ongefteldheid der ziel verbeteren, moeten er ook middelen wezen, die in de geestelijke natuur van den mensch gegrond zijn, regtftreeks op de ziel werken, en door geene andere ligchamelijke middelen kunnen verdrongen worden. Van hier, dat er niet alleen eene *Pathologifche Pfychologie*, maar ook eene *Pfychifche leer der geneesmiddelen* is. — Men zie: *Rhapfodien über die Anwendung der pfychifche Curmethode auf Geistes-zerrüttingen*, *von* Rell, *Halle* 1813, en Berings *pfychifche Heilkunde*, 2 *Band.* 1e. *Abth. Leipzig* 1818.

PTOLEMEERS. De gemeenfchappelijke naam der Egyptifche koningen onder de Griekfche heerfchappij, die na Alexanders dood, tot dat *Egypte* een Romeinsch wingewest werd, regeerden. Omdat zij niet alle den naam van Ptolemeus voerden, worden zij meer juist *Lagiden*, naar den ftichter der Dynasti, genoemd. Drie, en wel de eerfte derzelve, waren inzonderheid de befchermers der geleerdheid in *Alexandrië*, namelijk 1. Ptolemeus *Lagifil.*, een *Macedoniër*, ook Soter (redder) door de *Rhodiers*, uit hoofde van verleenden bijftand, genoemd. Hij was voorheen ftadhouder van *Egypte*; regeerde 39 jaar; verfraaide *Alexandrië*, en ftierf 284 voor onzes Zaligmakers geboorte. 2. Ptolemeus Philadelphus, een geleerd en pracht beminnend vorst, een zoon van den vorigen en van Berenice. Hij zou *Ptolemais* en verfcheidene andere fteden gebouwd hebben, maar ftierf 247 jaar voor onze tijdrekening. En 3. Ptolemeus Euergetes, wiens gemalin Berenice was, en 221 jaar voor Christus zijn leven eindigde.

PTOLEMEUS. (Claudius) Een beroemd aardrijks- fterren- en wiskundige, die tusfchen het 125fte en 170fte jaar onzer tijdrekening, onder Antoninus Pius en Hadrianus bloeide. Hij werd te *Pelufium* in *Egypte* geboren, doch begaf zich naar *Alexandrië*, toen nog den zetel der geleerdheid. Hij wordt altijd voor den eerften fterrenkundige der oudheid gehouden, en heeft ons een volledig ftelfel dezer zijne geliefkoosde wetenfchap nagelaten. Hij verbeterde de lijst der vaste fterren van Hipparchus; vervaardigde tafels, waardoor men den loop der zon, maan en planeten konde berekenen, en was de eerfte, die de afzonderlijke waarnemingen der ouden bijeen verzamelde, en tot een ftelfel bragt, hetwelk hij in 13 boeken in het licht gaf; zijnde het wereld-ftelfel, door hem daarbij opgegeven, onder den naam van het *Ptolomeifche* bekend. (Zie: WERELD-STELSEL.) Omtrent het jaar 827 werd dit werk op last van een der Arabifche vorsten in die taal overgezet, onder den titel van *Almageſt*, en omftreeks 1230, op aandrang van keizer Frederik II, in het Latijn overgebragt. Behalve deze vertaling zijn

er nog andere overzettingen van dit werk uit het Arabisch in het Latijn. Nog bezitten wij van PTOLOMEUS een ander gewigtig werk, namelijk: zijne *Geographie* in 8 boeken, waarin hij die van MARINUS van *Tyrus* volgde, welke niet lang voorheen was uitgekomen; doch welk werk hij met talrijke bijvoegfels en verbeteringen verrijkte, zoowel ten aanzien van de lengte en breedte der plaatfen, als omtrent de grenzen van de onderfcheidene landen en gewesten, zoodat men hem als den eerften fchrijver kan befchouwen, die de ligging der plaatfen op deze wijze heeft getracht te bepalen. Ook bevat zijn werk de eerfte gronden van de theorie der fchetfen, (*projecties*) tot het vervaardigen van aardrijkskundige kaarten. Hoe onvolkomen nu ook veel, bij mangel aan waarnemingen, blijven moest, is hij echter voor nieuwere aardrijkskundigen van veel nut geweest.

PUFENDORF (De *vrijheer* SAMUEL VON) werd te *Flohe*, een dorp bij *Chemnitz*, in 1631 geboren. Na dat hij zijne uitftekende bekwaamheden op de Hooge fcholen te *Leipzig* en *Jena* ontwikkeld had, wijdde hij zich geheel aan de beoefening van het algemeen en Duitsch ftaatsregt, waarbij hij het natuurregt altijd ten grondflage legde. In 1658 aanvaardde hij de plaats van hofmeester in het huis van den koninklijk Zweedfchen gezant aan het Deenfche hof, en begaf zich met zijnen kweekeling naar *Koppenhage*; doch werd, bij het uitbarsten van den oorlog tusfchen *Zweden* en *Denemarken*, met de geheele familie van den genoemden gezant in hechtenis genomen, en 8 maanden gevangen gehouden, gedurende welken tijd hij inzonderheid GROTIUS en HOBBES beoefende. In 1660 gaf hij zijne grondftellingen der algemeene regtswetenfchap (*Elementa jurisprudentiae universales*) in het licht, wanneer de geleerde keurvorst van den *Paltz* KAREL LODEWIJK, voor wien hij dit werk gefchreven had, hetzelve met zoo vele goedkeuring ontving, dat hij voor hem eenen bijzonderen leerftoel voor het Natuur- en Volken-regt, de eerfte in *Duitschland*, in 1661 te *Heidelberg* oprigtte. Hij nam zijnen post waar tot in 1670, wanneer de koning van *Zweden*, KAREL XI, hem tot Hoogleeraar in het Natuurregt, aan de nieuw opgerigte Hooge fchool te *Lund* in *Schonen* beriep, alwaar hij zijn werk over het Natuurregt (de *Jurae naturae et gentium* (*Lund.* 1672) fchreef, en kort daarna een *compendium*, of liever uittrekfel, van hetzelve onder den titel van: de *Officio hominis et civis*, *Lund.* 1673, in het licht gaf, hetwelk verfcheidene maal op nieuw uitgegeven en vertaald is. Hoe verfchillend men ook over deze fchriften van PUFENDORF moge oordeelen, die in zijnen tijd vrij wat tegenftrevers vonden, zoo is het nogtans buiten tegenfpraak, dat hij zich in de gefchiedenis van het Natuurregt beroemd gemaakt heeft. Hetzelve beftond in eene wijsgeerige zedekunde omtrent de wettige betrekkingen der menfchen tot elkander, welke echter altijd van de Christelijke nog afhankelijk bleef. Hij nam de *Gezelligheid*, zoo naauw met de Christelijke liefde

de tot den naasten verbonden, tot een beginsel van regt, welk laatste hij uit den staat der verdorven natuur afleide.

PUFENDORF verwierf geenen minderen naam in het Duitsche staatsregt, en schreef, nog als Hoogleeraar in *Heidelberg*, op aanmoediging van den keurvorst; onder den naam van: SEVERINUS A MONZAMBANO, het beroemde werk: *de statu Reipublicae Germanicae*, hetwelk hij aan zijnen broeder ESAIAS PUFENDORF, toen Zweedsch gezant te *Parijs*, zond, om het te doen drukken. In dit werk stelde hij *Duitschland* voor als eenen republikeinschen staat, welks gebrekkig zamenhangende deelen een monsterachtig geheel vormden. Dit boek baarde veel opziens, en verwekte van alle kanten veel twist, waarin zich PUFENDORF wakker verdedigde; doch het niet raadzaam vond om openlijk als deszelfs schrijver voor den dag te komen, waarvoor hij eerst na zijnen dood volkomen zeker is bekend geworden. — Bij het uitbarsten van den oorlog in *Schonen* begaf hij zich naar *Stokholm*, en schreef aldaar, mede in het Latijn, de *Geschiedenis van Zweden* sedert den veldtogt van GUSTAVUS ADOLPHUS in *Duitschland*, tot op den afstand der koningin CHRISTINA van den troon, (*de rebus Suecicis, Traj. ad Rhen.* 1776), alsmede de *Geschiedenis van* KAREL GUSTAVUS (*de rebus a Carolo Gustavo gestis.* 2 deelen in folio; *Neurenb.* 1696), en eindelijk in de Duitsche taal zijne *Einleitung zur Geschichte der vornehmsten Reiche und Staaten* (*Frankf.* 1682, 3 deelen), welke naderhand door OEHLENSCHLAGER vervolgd, en door MARTINIERE in het Fransch overgezet is. Alle deze werken vermeerderden zijnen roem zoodanig, dat hij door den keurvorst van *Brandenburg*, FREDERIK WILLEM, in 1686, als hofraad en historieschrijver naar *Berlijn* beroepen werd, met aanzoek, om het leven van dien vorst te beschrijven, hetgeen hij dan ook onder de regering van zijnen zoon en opvolger, FREDERIK III, volvoerde. In 1690 werd hij keur-Brandenburgs geheimraad, en in 1694 door den Zweedschen vorst, KAREL XI, tot vrijheer verheven; doch het aanzoek, om het leven van keizer LEOPOLD te beschrijven, wees hij, in weerwil van de aanzienlijkste beloften, stellig van de hand. PUFENDORF eindigde zijn werkzaam leven te *Berlijn* in het jaar 1694, onder het genot der hoogste achting, welke hij door zijn verstand en geleerdheid, en niet minder door zijn karakter, verworven had.

PUIMSTEEN. Deze steensoort behoort onder het kiezel-geslacht; is meest witachtig graauw; glanzig als zijde; sponsachtig; doorgaans van een krom vezelig zamenstel; ruw, scherp van korrels, en zeer ligt. Men vindt denzelven doorgaans in den omtrek van Vulkanen, zoo als bij *Lipari*, *Santorini*, en eenige eilanden der *Zuidzee*.

PULCINELLA. (*Policinell.*) Een Italiaansch masker, welks oorsprong sommigen van de mimische spelen, anderen van de Oscische *Atellanen*, die ouder dan de Schenische spelen der *Romeinen* zijn, meenen te moeten afleiden. Volgens den abt GALIANI zoude de naam *Pulcinella* afkomstig zijn van eenen mismaakten doch vrolijken

 boer,

boer, die omtrent het midden der vorige eeuw in de landſtreek van *Sorrento* leefde, en dien naam verwierf, om dat hij dikwijls jonge hoenders (*Pulcinelli*) naar *Napels* ter markt bragt, en die na zijnen dood, tot vermaak van het volk, waarbij hij zeer wel bekend was geweest, op het marionetten-theater van *San Carlino* gebragt werd. Waarſchijnlijker, nogtans, is het verhaal, hetgeen REHFUSS van den oorſprong dezes naams, in zijn tafereel van *Napels*, mededeelt, en hetwelk hierop neder komt: Een gezelſchap tooneelſpelers kwam ten tijde van den Wijnoogst te *Acerra*, en werd van de wijnbouwers, die zich in dezen tijd aan de uitbundigſte vrolijkheid overgeven, op allerlei wijze door ſcherts en bijtend vernuft ten toon geſteld, waaruit een woordentwist ontſtond, waarin een zekere PUCCIO D'ANIELLO, die de zijde der boeren hield, door zijnen ſatiriken geest en kluchtige gedaante, zich boven allen onderſcheidde. De ſchouwſpelers, voor hem moetende onderdoen, beſloten, toen de twist voorbij was, met het talent van PUCCIO D'ANIELLO hun voordeel te doen, en haalden hem over, om zich onder hun gezelſchap te begeven. Hij verſcheen op het tooneel met een wit hembd en lange haren, en werd ſpoedig zoo zeer de lieveling der *Napolitanen*, dat men zijn masker ook na zijnen dood behield. Zijn navolger verkoos, om hem beter te gelijken, een masker met een' langen zwarten neus, en uit PUCCIO D'ANIELLO werd nu, volgens Napolitaanſche gewoonte, PULCINELLA. Nog tegenwoordig is dit masker bij de *Napolitanen* het meest geliefdkoosde: deszelfs kleeding beſtaat thans in wijde wollen kouſen, een ruim opperkleed van dezelfde ſtoffe, met wijde mouwen, waarop harten van rood laken genaaid zijn, en hetgeen met eenen zwarten lederen riem, of eene koord van haar, om het lijf vast gemaakt, en van onder met franjes bezet is. Om den hals draagt PULCINELLA eenen linnen das, op het hoofd eene witte, wollen muts, welker lange punt in eenen rooden pluim uitloopt; zijnde drie vierde van het aangezigt met een zwart masker bedekt, en de neus krom en ſpits, zoo als de bek van eenen vogel. Dit masker ſpeelt niet alleen zijne rol op het tooneel, maar ook te *Napels* bij alle volksfeesten, inzonderheid bij de karnevals.

PULTAWA. Een Rusſisch gouvernement in *Europa*, dat omtrent twee millioen inwoners bevat, heerlijke korenlanden heeft, en aldus genoemd wordt naar de hoofdſtad, van denzelfden naam, die aan de *Soltewka* ligt. Zij heeft 12000 inwoners, 9 kerken, een gymnaſium en andere ſcholen; branderijen, looijerijen en eenen aanzienlijken handel op *Turkije* en *Duitschland* en pronkt met een gedenkteeken op PETER *den Grooten*. Zij is in de geſchiedenis merkwaardig door den veldſlag tusſchen KAREL XII en PETER *den Grooten*, in Hooim. 1709, waarbij de eerſte zoo volkomen geſlagen werd, dat hij, na het verlies van zijn geheele leger, met omtrent 1000 man, over de *Dnieper*, naar *Turkije* moest vlugten.

PUNISCHE OORLOGEN. Onder dezen naam zijn die drie oorlo-

logen bekend, welke de *Romeinen* met de *Karthagers* of *Puniër* voerden, en van welke de laatste met den geheelen val van *Karthago* eindigde. Deze oorlogen beslaan eene allerbelangrijkste plaats in de oude geschiedenis: vooreerst, omdat zij op den Romeinschen, en deszelfs mededinger, den Karthaagschen staat, den meest beslissenden invloed hadden, terwijl zij aan den eersten, ten koste van het geheele bestaan des laatsten, de wereldheerschappij verzekerden; en ten anderen, om de uitgebreidheid des oorlogstooneels; de groote veldheeren, die hier van weerszijde tegen elkander over stonden en elkanders krachten maten; de verbazende inspanning van krachten, door de beide staten aan den dag gelegd, en om de zonderlinge wisseling van den krijgskans, waarbij het eindelijk overwinnende *Rome* meer dan eenmaal den ondergang zelfs nabij was. — De *eerste* dezer Punische oorlogen ontstond in het jaar 264 vóór CHRISTUS, ter oorzake van het vruchtbare, voor beide staten zoo wel gelegene, eiland *Sicilië*, naar welks uitsluitend bezit beiden even zeer trachtten. Met de eerste groote oorlogsvloot, die immer door de *Romeinen* uitgerust werd, behaalden zij op hunne mededingers schitterende overwinningen, en de vrede, die na eenen krijg van 23 jaar tot stand kwam, verzekerde hun niet alleen het bezit van *Sicilië*, maar ook de *heerschappij der Middellandsche zee*; doch deze vrede, zoo wel als de langdurige strijd, deed den volkshaat diepe wortelen schieten, die sedert onverzoenlijk tusschen *Rome* en *Karthago* heerschte. Door dezen volkshaat, en het wederkeerig schenden der voorwaarden van den vrede, werd dan ook, drie entwintig jaar later (218 jaar vóór CHRISTUS) het oorlogsvuur voor de tweede maal ontstoken. In dezen *tweeden* Punischen oorlog was het, dat HANNIBAL, na zijnen gedenkwaardigen togt over de *Alpen*, voortrukte tot voorbij *Rome*, en een groot deel van *Italië* bezettede; dat FABIUS dat doorluchtig voorbeeld van edelmoedigheid en zelfbeheersching gaf, dat de bekoorlijkheden van het wellust-ademende *Capua* de *Karthagers* ontzenuwden; terwijl de jongere SCIPIO *Spanje* bedwong en den oorlog naar *Afrika* zelf overbragt. Na zeventien jaren oorlogs keerde het zwaard in de schede, op voorwaarden die aan den Karthaagschen staat alles, wat dezelve buiten *Afrika* bezat, en daarenboven deszelfs gansche vloot, ja het regt, om immer, zonder *Romes* toestemming, eenen oorlog aan te vangen, ontzeide. — Dan, deze vrede gaf, uit deszelfs aard, aan de *Romeinen* den voorsmaak van de *heerschappij der wereld:* aan de begeerte tot dezelve konden zij weldra niet meer wederstaan, en het was de drift, om daaraan te voldoen, die hen, nadat zij intusschen *Griekenland* en *Macedonië* aan zich hadden onderworpen, verleidde, om, door de gruwzaamste trouweloosheid, op de alleronregtvaardigste wijze, en onder de beuzelachtigste voorwendsels, *voor de derde maal Karthago* den oorlog aan te doen (150 jaar voor CHRISTUS). Met ongelooflijke volharding, met opoffering van alles, door het bijna

onmogelijke te bestaan, hielden de *Karthagers* den oorlog nog vijf jaar vol, en verkochten, door aanmerkelijke verliezen, die zij den *Romeinen* toebragten, het bestaan van hunnen staat, ten allerduurste. Ten laatste deed SCIPIO AEMILIANUS hen zwichten. 50,000 overwonnenen werden in ketenen geklonken; de overigen vonden op de puinhoopen der stad hunnen dood. De stad werd geslecht, en de Karthaagsche staat vernietigd en in een Romeinsch wingewest herschapen. — Maar voor *Rome* zelf was deze uitkomst der Punische oorlogen van niet minder ver uitziende gevolgen, want door dezelve vermeerderde, op eene onnatuurlijke wijze, de magt en het aanzien van den Romeinschen staat, en deze bovenmatige vermeerdering van magt en aanzien had zedeloosheid en partijzucht ten gevolge, die de kiem in zich bevatteden van het verval en den eindelijken ondergang der Romeinsche grootheid. — POLYBIUS en LIVIUS bevatten de voorname bronnen voor de geschiedenis dezer oorlogen.

PUNT, (JAN) gesproten uit een deftig geslacht in den burgerstand, zag in *Amsterdam* den 2 van Grasm. 1711 het eerste daglicht. Terwijl zijne overhellende zucht tot de teeken- en graveerkunst zijne ouders deed besluiten, om hem door den vermaarden plaatsnijder VAN DER LAAN te laten onderwijzen, maakte hij zich, door zijne gemeenzame verkeering en vriendschap met den beroemden JAKOB DE WIT, diens behandeling eigen, en gaf meer dan eene proeve van zijne vorderingen in het navolgen van dezen meester. Hij schilderde plafonnen en graauwen, welke met die van DE WIT vele overeenkomst hadden. Intusschen bezocht PUNT, ter verpoozing van zijnen geest, dikwijls den schouwburg, waardoor hij met de beroemde Tooneelspeelster ANNA MARIA DE BRUIN bekend werd, en voor haar zulk eene sterke genegenheid opvatte, dat daar uit een huwelijk geboren werd, hetgeen omtrent het einde van het jaar 1733 werd voltrokken. Dit baande hem tevens den weg ten tooneele, alwaar hij sedert eene schitterende vertooning maakte en algemeen werd toegejuicht. Reeds in zijne eerste rol, als RHADAMISTUS optredende, verwekte zijn kunsttalent de hoogste verwondering. Aan DUIM alleen vondt hij eenen mededinger; doch beiden waren, en bleven, getrouwe boezem-vrienden, die het Amsterdamsch tooneel tot een wezenlijk sieraad verstrekten. PUNT was in het grootsche, en DUIM in het deftige onnavolgbaar. Over dit onderscheid sprekende hoorde men den eersten, eens den volgenden dichtregel uit een treurspel met veel aandoening uitboezemen:

Ach! was ik CESAR *niet, 'k zou* CATO *willen zijn.*

In het jaar 1744 verloor PUNT zijne geliefde echtgenoote, welke slag hem zoo gevoelig trof, dat hij het volgend jaar het tooneel verliet, om zich meer opzettelijk op het graveren toe te leggen. Onder andere vruchten van dezen zijnen arbeid behooren, inzonderheid, de 36 overheerlijke kunstplaten, vervaardigd naar de oorspron-

kelijke teekeningen van bovengemelden DE WIT, van de schilderijen van den onsterfelijken RUBBENS, weleer in de kerk der *Jezuiten* te *Antwerpen* berust hebbende, doch door den rampzaligen brand in in 1718 vernield. Ook de platen in ABRAHAM *de Aartsvader*, van den beroemden Nederlandschen dichter HOOGVLIET, zijn gewrochten van zijn eigen vernuft. Intusschen trad PUNT in 1748, andermaal in het huwelijk met ANNA MARIA CHICOT, bij welke hij verscheidene kinderen verwekte, die alle vroeg gestorven zijn. Op sterken aandrang zijner vrienden en lieden van rang, waarmede hij gemeenzaam omging, verscheen hij in Herfstm. 1753 weder met gelijke toejuiching ten tooneele in de rol van ACHILLES, waarop hem twee jaar later de voordeelige post van kastelein in den schouwburg werd opgedragen. Alhoewel hem nu een ruim bestaan toevloeide, vergat hij daarom de kunst niet. Hij verwisselde de etsnaald met het penseel, en schilderde niet alleen portretten en landschappen, maar ook historien, waarin hij zich zelven het meest voldeed; terwijl hij tevens in beide kunsten beroemde leerlingen vormde, waaronder, inzonderheid, de kunst-graveerder R. VINKELES, die zoo wel de stad *Amsterdam*, als het geheele vaderland, door zijne kunst aan zich verpligt, en daardoor de nagedachtenis van zijnen meester vereerd heeft.

In het jaar 1771 verloor PUNT zijne tweede deugdzame echtgenoote, welke slag hem wel gevoelig trof, maar op zijnen mannelijken geest, echter, niet dien sterken indruk maakte, als het verlies zijner eerste gade. Zij zelve, in hare laatste oogenblikken, hem tot eene nieuwe verbindtenis met een waardig voorwerp geraden hebbende, hetwelk haars oordeels in de uitmuntende tooneelspeelster CATHARINA ELIZABETH FOKKE te vinden was, werd dan ook dit huwelijk, na afloop van den rouw, in het volgend jaar voltrokken. Dan, het vergenoegde paar werd, niet lang daarna, door eenen deerlijken ramp getroffen. Een vreesselijke brand legde den schouwburg in de asch, en vernielde 's mans kostbaren inboedel, kleederen, boeken, papieren, platen, teekeningen, boetseersels, en zijne kostbare verzameling van schilderstukken. Verscheidene vrienden verleenden hem wel, in zijne eerste verlegenheid den noodigen bijstand; doch, te moedig, om zich op wisselvallige gunst te verlaten, zag hij terstond naar een gepast middel van bestaan om, hetwelk hij dan ook in de hem gedane aanbieding vond, om te *Rotterdam* met zijne overige Amsterdamsche kunstgenooten, zijne tooneel begaafdheden te werk te stellen. Hier vertoefde hij tot in 1777, wanneer eenige onmin, en daaruit gevolgde onaangenaamheden hem bewogen, om naar zijne geboorte-stad terug te keeren, waar hij weder de graveernaald bij de hand nam. Bij zijne komst aldaar was de nieuwe schouwburg bijna voltooid, en het verlangen algemeen, dat hij het tooneel wederom door zijne uitstekende gaven zou versieren. Eerst hield eenig misverstand de vervulling van dezen wensch tegen, en toen men eindelijk zich vleide, eerlang het groote oogmerk te zullen bereiken,

werd dit door eene gedurige verzwakking van levenskrachten verhinderd, welke van tijd tot tijd toenam, en op den 18 van Winterm. 1779 aan zijn leven, in den ouderdom van bijna 69 jaar, een einde maakte. Zijn ſtoffelijk overblijfſel werd in de Westerkerk te *Amſterdam* begraven, en zijne nagedachtenis door LE FRANC VAN BERKHEIJ met een ſchoon gedicht vereerd, hetgeen mede door zijne neeven J. en A. FOKKE geſchiedde. — PUNT paarde met een juist en doordringend oordeel eenen levendigen geest, die altoos genoegen ſchepte in onvermoeide werkzaamheid. Zelden zocht hij eenige andere uitſpanning, dan in uitſtekende gezelſchappen, waar hij zijne kundigheden konde verrijken, of in gemeenzame kringen, waarin hij het zoet der vriendſchap mogt ſmaken. In zijnen omgang bezat hij eene zedige deftigheid, hem bijzonder eigen, doch die altijd vrolijk en minzaam was. Zachtmoedig en toegevend van aard, ſchuwde hij altoos twist en krakeelen, en bezat geene de minſte wraakzucht, wanneer hij beleedigd werd; doch was, offchoon men hem geene trotschheid kan te laste leggen, nogtans zeer gevoelig en kiesch op het ſtuk van eer. Vleijen, veinzen en kruipen verſtond hij niet. Hij bezat de grootmoedigheid van een' vorst, de ſchranderheid eens wijsgeers, de deugden eens burgers, en niets van eenen hoveling, dan den bevalligen zwier. Behalve de hier boven opgegevene platen en zijnen onnavolgbaren ACHILLES, pronken verſcheidene kabinetten met kunstgewrochten van zijn penſeel, zoowel van historien en landſchappen, als portretten. Onder de laatſte werken van zijne hand roemt men de plaatjes, waarmede de zoo nuttige als aangename *Gedichten voor kinderen* van den heer VAN ALPHEN verſierd zijn.

PUNTDICHT. (Zie: EPIGRAMMA.)

PURIM. Is de naam van een feest bij de Joden, hetwelk zij ter gedachtenis van ESTHER vieren, die de geheele verwoesting der *Israeliten* voorkwam, door de zamenzwering, welke HAMAN geſmeed had, te ontdekken,

PURMER, (De) een droog gemaakt meer, is, volgens een giftbrief, in het jaar 1617 door de ſtaten van *Holland* aan de ſteden *Edam* en *Monnikendam* gegeven, bedijkt. De oudſte boerderij vertoont het jaar 1620. Dit meer, van grootte bijna 3000 morgen, bevat 80 boerderijen, en thans nog 2 buitenplaatſen, van welke laatſte er bevorens veel meerdere geweest zijn. Het beſtaat bijna geheel uit heerlijk weiland; zijnde er ſlechts 8 of 9 morgen bouwland onder begrepen. De inwoners hebben grootendeels hun beſtaan uit het maken van de beroemde Edamſche kaas. Dit meer wordt droog gehouden door 17 watermolens, waaronder 5 uitmalers. Men vindt hier geen kerkgebouw, maar de Hervormde inwoners zijn ten opzigte van het kerkelijke verdeeld onder de gemeenten van *Edam*, *Monnikkendam*, *Purmerende*, *Ilpendam* en *Kwadijk*; doch er is een fraai ſchoolhuis, bij hetwelk eene vergaderkamer is van Dijkgraaf en Heemraden.

PURMERENDE ligt in de Nederlandsche Provincie *Holland*, *Noordelijk gedeelte*, in het kwartier *Hoorn*, aan het groot Noord-Hollandsch kanaal, tusschen de *Beemster*, *Purmer* en *Wijde Wormer*, drie, in het begin der 17de eeuw, droog gemaakte meren, die, ten grooten deele uitnemende weilanden opleveren, en slechts een klein gedeelte bouw- of moesland. Van het laatstgenoemde meer is het bij den watervloed van 4 en 5 van Sprokkelm. 1825, de dijk aan de zijde van het Oostzaner-veld doorgebroken. Dit welvarend meer is daardoor thans nog eene waterplas, en deszelfs meestal zeer schoone en prachtige boerderijen, ten getale van 60, zijn jammerlijk verwoest. (*) De stad, benevens *Beemster* en *Purmer*, behooren tot *Waterland*. Zij is niet oud; in het midden der 14de eeuw vindt men dezelve vermeld; zijnde toen nog een dorp. Van 1410 tot 1417, stichtte WILLEM EGGERT, volgens een giftbrief van graaf WILLEM VI, hier het slot *Purmerstein*, hetwelk in 1741 is afgebroken; doch waarvan een klein gedeelte nog aanwezig is, en tot stalling gebruikt wordt. In 1484 werd deze heerlijkheid met het graafschap van *Egmond* vereenigd, waaronder zij tot 1607 is gebleven. In 1519 brandde *Purmerende* tot op 70 huizen na geheel af. In 1573 is de stad met wallen omgeven, en in 1614 verkreeg zij oktrooi, om te mogen worden vergroot. In 1799, toen een vleugel van het Fransch-Hollandsch leger op *Purmerende* geweken was, zijn de huizen en tuinhuizen buiten de Beemsterpoort afgebrand.

Er is thans nog slechts ééne poort, aan de zijde van de *Purmer*; voor het overige heeft men afsluitende hekken, die nog met den ouden naam van poorten benoemd worden. In het Noord-Hollandsche kanaal, dat langs deze stad loopt, is hier eene sluis, en over dezelve eene fraaije brug, waar de Necker-poort gestaan heeft. De Hervormden hebben een ruim kerkgebouw, voorheen aan Sint NICOLAAS gewijd, met een fraai orgel. Ook hebben de Roomsche en Evangelisch-Luthersche gemeenten fraaije kerkgebouwen, en de Doopsgezinden een kleiner, doch zeer voldoende. De stad is, in de laatste jaren, wat de huizen en het uitwendige van haar raadhuis betreft, aanmerkelijk verfraaid; het laatste is, bij het vergrooten der kaasmarkt in het jaar 1591, door vijzelkracht eenige voeten achter uit gezet. Behalve deze ruime markt heeft men eene Boterwaag, eene groote, welingerigte koemarkt enz. Het burger-weeshuis, behoorende aan de Hervormde gemeente, waarin ook de arme wezen gehuisvest zijn, is een aanzienlijk gebouw. De geleerde en natuurkundige BERNARD NIEUWENTIJD, die door zijne *Wereldbeschouwing* en zijne *Gronden van zekerheid* eenen naam verworven heeft, was hier med. Doctor en Burgemeester, en stierf in het jaar 1718. Op den 1 van Louwmaand 1825 telde men 2,779 inwoners.

(*) Bij het schrijven dezes (30 Lentem. 1825) staat dit meer nog omtrent 12 Rhijnl. voeten onder water.

ners. Dezelve bestaan grootendeels van den vee-, kaas-, boter en wol-handel, die hier aanmerkelijk zijn en dit stadje doen bloeijen. Van de fabrijken en trafijken, welke er geweest zijn, vindt men nog de zoutkeet, azijnmakerij, eene tras- en cement-fabrijk, een houtzaagmolen en eene oven-tegelbakkerij, de eenige in de Noordelijke provincien. De klei, welke in eene zekere streek van den *Beemster-ringsloot* getrokken wordt, is juist daartoe geschikt. Niet verre buiten en nog onder het gebied der stad, naar de zijde van *Ilpendam*, bestaat ook een kruidmolen, die aan eenige huisgezinnen werk en brood verschaft. Nog verdient melding, dat in het jaar 1814 door gecommitteerden uit de onderscheidene kerkgenootschappen eene inrigting is gemaakt, en door de stadsregering met kracht gehandhaafd, door welke van dien tijd af, het bedelen geheel is geweerd; waarvan ten jare 1815 een verslag is in het licht gegeven, onder den titel: *de vraag: kan de bedelarij aan de huizen geweerd en voorgekomen worden? uit de ondervinding beantwoord.* Deze inrigting, die nog steeds in stand gehouden wordt, bevordert, door een liefderijk en gestreng opzigt, de werkzaamheid en reinheid onder de geringe volksklasse, als ook het onderwijs van derzelver kinderen in de sints opgerigte stads Armenschool. Er is ook een bloeijend departement van de Maatschappij *Tot Nut van het Algemeen.*

PURPER. De verfstof, welke de ouden Purper noemden, was gedeeltelijk zwartachtig, gedeeltelijk violet-kleurig en roozen-rood, en behoorde tot de schoonste en kostbaarste, die zij kenden. Wij weten, dat zij hun Purper uit verscheidene verwende kruiden vervaardigden, en ook uit sommige schelpdieren trokken, zoo wel uit de *Buccinum* (kinkhoorn), eene schelpsoort, aan rotsen en klippen gevonden wordende, als uit de *Purpura*, of de eigenlijke Purper-slak. In latere tijden heeft men in meerdere Conchilien, inzonderheid onder de slakken, een naar Purper gelijkend sap ontdekt. Het is taai, en in een bijzonder blaasje besloten, dat bij de meesten tusschen het hart en de lever ligt. De kleur van dit sap is zeer verschillend: bij sommigen, namelijk, wezenlijk purper-rood, en bij anderen van eene ligt gele, of orange kleur. REAMUR bevond, dat het in den beginne geelachtig sap van de trompet-slak, op linnen gebragt, in weinige sekonden, alle schakeringen van geel, groen en hemelschblaauw doorliep, en ten laatste purper-rood werd. Het sap van de *Janthina*, in de *Middellandsche-*, gelijk ook in de *Atlantische-* en *Zuidzee* gevonden, en door de *Spanjaarden* in *Peru* tot het verwen gebruikt wordende, levert soorgelijke verschijnsels, en volgens den heer OLIVIER het meest van deze stof op. Wanneer men het uit de slak neemt, ziet het geelachtig wit; doch doopt men er een stukje linnen of andere stoffe in, en stelt dit aan den invloed van lucht en zon bloot, dan verandert deze kleur trapswijze, en gaat eindelijk in eene roode over, die wel vast, maar niet zoo zuiver is, als die van de kochenille, welke, benevens de kermes, bij ons de plaats van Purper vervangt.

De ouden houden de *Pheniciers* eenparig voor de uitvinders der Purper-verf. Men weet, hoe de ontdekking derzelve wordt opgegeven. Een herdershond, namelijk, beet in eene purper-slak, en nu ontdekte de herderin, dat zijn snuit treffend purper-kleurig was, waardoor men tot het gebruik van deze slakken, ;om Purper te verwen, gebragt werd. Daar de purper-slak niet alleen aan de Phenicische kusten, maar in de geheele *Middellandsche zee* gevonden werd, zoo waren ook de Purper-verwerijen niet bij uitsluiting aan de *Pheniciërs* eigen. Het Tyriesch hoogrood en violet-Purper, was bij uitstek voortreffelijk. Men verfde er voornamelijk wolle stoffen, gewoonlijk, tweemaal mede, en gaf aan purperkleurige kleederen, door kunst, nog eenen bijzonderen glans. Sedert Theódosius *den Grooten* werden de Purper-manufakturen een keizerlijk monopolie, zoodat er zich ten laatste slechts eene in *Tyrus*, en eene in *Konstantinopel* bevond. De eerste werd door de *Saracenen*, en de laatste door de *Turken* verwoest, en, met de herovering van *Konstantinopel* ging de kunst, *zoo als de ouden het Purper maakten*, verloren.

PURPERVUUR, (*Eruptio Miliaris*) bij de *Duitschers*, *Friesel* genoemd, is eene huidziekte, welke in kleine, in de huid opkomende, meestal puntige blaasjes, van de grootte van een giersten-, tot die van een gersten-korrel bestaat, die veelal met een dun vocht gevuld zijn. Men onderscheidt deze ziekte gewoonlijk in *rood* en *wit* Purpervuur. Bij het roode staan de blaasjes op eenen rooden grond, zijn zeer klein, zelfs roodachtig, of het roode van de huid schijnt er door; bij het witte is of de huid in het geheel niet rood, of de blaasjes zijn met eene etterachtige stof vervuld. Eene bijsoort van deze ziekte bestaat uit grootere, naar geronnen zweetdroppels gelijkende blaasjes, die een kristal-helder vocht bevatten, en ook parel- of glas-Purpervuur genoemd wordt. Het Purpervuur vertoont zich somtijds alleen aan eenige deelen van het ligchaam, inzonderheid op de borst, den rug, aan den hals, in de holte van het hart, of is over het geheele ligchaam verspreid, en komt bij kinderen dikwijls voor. Belette spijsvertering, ophooping van te veel zuren in de maag, geven er inzonderheid aanleiding toe. Op zich zelve is het Purpervuur eene ligte ziekte; doch is het een gevolg van eene hevige koorts of eene inwendige ontsteking, dan wordt het gevaarlijk. (*Vergelijk hierbij:* SCHARLAKEN-KOORTS.)

PUTTEN. (*Het land van*) Eene Nederlandsche heerlijkheid in het Zuid-Holl. district *den Briel*, te voren met een dorp van dien naam, dat echter door de zee is verzwolgen. Van deze heerlijkheid was de groote Corn. de Wit *Ruwaard*.

PUZZOLANA. Eene steen- en bijsoort van de *Tufwacke*. Zij wordt voor een Vulkanisch voortbrengsel gehouden, en in *Neder-Italië*, inzonderheid bij *Puzzolo*; gevonden. Zij is van eene asch-graauwe kleur, deels stofachtig, en deels in brokken. Fijn gemaakt, met water gemengd en gedroogd, verhardt zij wederom tot eene

vaste steenaardige stof, weshalve de ouden haar reeds als tras tot het bouwen gebruikten. Inzonderheid is zij voor straatwegen en waterwerken geschikt, waarvan de beroemde *Appische* weg, die voor omtrent 2000 jaar werd aangelegd, een merkwaardig bewijs oplevert. Nog tegenwoordig zijn de, met de tras van dezen steen opgevulde, voegen zoo vast, dat men niet in staat is, om er met de punt van een degen door te steken. Op gelijke wijze weerstaan de dammen van de oude haven van *Puzzolo*, welke van baksteenen, en met deze tras gemetseld zijn, nog heden het geweld der zee.

PYGMALION, van *Cyprus*, haatte de vrouwen van zijn land, uithoofde van haar buitensporig gedrag. Als een bekwaam beeldhouwer had hij eens een vrouwelijk standbeeld uit elpenbeen vervaardigd, welks schoonheid hem zoo zeer verrukte, dat hij van liefde voor zijn eigen werk gloeide, en VENUS smeekte, om het te bezielen. Zijne bede werd verhoord, en het beeld begon voor zijne oogen, en onder zijne omhelzingen, te ademen en te leven. Zij werd hierop zijne gemalin, bij welke hij PAPHOS verwekte. ROUSSEAU heeft deze stoffe dramatisch bearbeid. — Een ander PYGMALION is de broeder van DIDO, koning van *Tyrus* en *Sidon*.

PYGMEEN. Fabelachtige dwergen, welke de ouden aan de bronnen van den *Nijl*, doch anderen naar den kant van *Indiën* plaatsen. Reeds HOMERUS zingt van hun, dat de kraanvogels hen met dood en verderf dreigden; welk vertelsel door latere schrijvers nog uitvoeriger wordt opgegeven. Volgens PLINIUS waren hunne steden en huizen alleen van eijerschalen gebouwd; terwijl zij volgens PHILOSTRATUS hun koren met bijlen afkapten, als of zij boomen moesten vellen. Dezelfde schrijver spreekt van een geheel leger van *Pygmeen*, dat, na de nederlaag van ANTAEUS, den in slaap gevallen HERKULES aanviel, waartoe zij zoodanige toebereidsels maakten, als of zij eene stad wilden belegeren. De beide vleugels van het leger vielen op de regter en het middelpunt op de linkerhand van den held aan; terwijl de achterhoede zijne voeten omsingelde, en de koning zelf met zijne dappersten eenen aanval op het hoofd deed. Dan, HERKULES ontwaakte; lachte om deze nietige wezens; rolde dezelve in eene leeuwenhuid, en zond hen aan EURYSTHEUS.

PYLADES. Zoon van STROPHIUS, koning der *Phocensen*, zusterszoon van AGAMEMNON, wiens vriendschap met zijnen neef ORESTES zoo beroemd is geworden. (*Zie verder* ORESTES.)

PYRENEEN. Een beroemd gebergte tusschen *Frankrijk* en *Spanje*, hetwelk 56 mijlen lang en 5 breed is, en zich van het Oosten naar het Westen, van de *Middellandsche* tot aan de *Biskaaische zee*, uitstrekt, waar het aan beide zeeën langzaam afdaalt, en aan de *Middellandsche* en het voorgebergte *Cervera*, en aan de *Biskaaische* in de kaap *Higuer* eindigt. De *Pyreneen* vertoonen zich het hoogst van de zijde van *Frankrijk*, waartoe ook hare hooge toppen behooren. Zij zijn een ruw graniet-gebergte, tot op eene zekere

hoog-

hoogte met houtgewas bedekt, maar ook van vele kale kruinen voorzien, op welke, zelfs in den zomer, de fneeuw blijft liggen, en alwaar zich ijsbergen, ijsdalen en fneeuwbergen bevinden, waarvan de fneeuw-lawinen nederftorten. De *Mont-perdu*, 10,578 voet boven de oppervlakte der zee verheven, vormt in het midden der *Pyreneen*, aan de noordelijke grenzen van *Arragon*, den hoogften bergtop, en behoort tot *Frankrijk*. De overige hooge bergen aan de Franfche zijde zijn: de *Vigne-male* 10,332, de *Maladetta* 10,000, de *Marboré* 9,978, de *Pic du midi* 9,036, en de *Canigou*, eene hoogte van 8,640 voet bereikende. Aan de Spaanfche zijde is de *Moufet* de hoogfte bergtop, en heeft volgens fommigen eene hoogte van 6,646, volgens anderen van 7,518, en zelfs van 8,461 voet. Meer dan 100 gaanbare wegen, die over de *Pyreneen* loopen, verbinden de beide rijken; doch zijn flechts 5 er van voor wagen en gefchut bruikbaar, als: 1. die van *St. Jean de Luz* naar *Vittoria*; 2. van *St. Palai* naar *Navarre*, welke alleen voor muilezels gefchikt, en zeer moeijelijk is; 3. van *St. Jean Pied de Porto* naar *Pamplone*; 4. de *Rolands-potto* van *Bielfa* naar *Bareges*, meest door fluikhandelaars gebruikt wordende, en 5 van *Gerona* over *Junqueira* naar *Perpignan*, welke de gebaandfte van allen is. De *Pyreneen* fpreiden hare takken verder naar *Portugal* en *Spanje* uit, en doorloopen beide landen: naar den kant van *Frankrijk*, daarentegen, hebben zij geenen keten, maar flechts lage voorgebergten van kalkfteen, die op derzelver toppen van houtgewas, en aan de zijden van wijngaarden voorzien zijn.

PYRGOTELES. Een beroemd Grieksch beeldfnijder, die het alleen durfde wagen, om de beeldtenis van ALEXANDER in fteen te graveren.

PYRMONT. Was voorheen een graaffchap, en is thans een ambt in het vorstendom *Waldek*, dat 4500 inwoners telt. De ftad van dien naam heeft een vorstelijk flot, 1600 inwoners en beroemde gezondheids-bronnen, die jaarlijksch wel door 2000 badgasten bezocht worden, die hier eenen fchouwburg, redoutezaal en allerlei aangename en gemakkelijke inrigtingen vinden. Men rekent, dat er van het water jaarlijks 300 à 350,000 kruiken verzonden worden.

PYROMETER. Vuur- of warmte-meter; een werktuig, waarvan men zich bedient, om den hoogeren graad van vuur of warmte, en derzelver werking op metalen, en andere vaste ligchamen te bepalen. Onder de verfchillende, hiertoe uitgevondene, werktuigen verdient dat van WEDGEWOOTH den voorrang.

PYRRHO. Een Grieksch wijsgeer, te *Elis* in *Pelopennes* geboren. Hij bloeide omtrent 300 jaar voor onze Christelijke tijdrekening, en behoorde tot den fceptifchen aanhang. Zijne leer kwam hierop uit, „ dat ieder voorwerp, hetgeen zich aan het menfchelijk „ verftand ter overweging aanbood, iets behelsde, dat beweerd, en „ ook iets, dat ontkend konde worden; dat er derhalve geene ze„ kerheid kon zijn, en wij nimmer een beflisfend oordeel over ee„ nig ftuk moesten vellen." Deze leer verkreeg den naam van *Pyr-*

rho-

rhonismus, dien men in het dagelijks leven nog dikwijls aan de twijfelarij geeft. PYRRHO bragt een groot gedeelte van zijn leven in de eenzaamheid door, en zocht, door zich van allen beslisfend oordeel over gevoelens en uitwendige verschijnsels te onthouden, tot die gemoedsrust te geraken, welke door vreugde noch droefheid gestoord wordt. Ligchamelijke smarten verdroeg hij met eene verwonderlijke sterkte van ziel, en geen dreigend gevaar baarde hem eenige ongerustheid. Hij was in de twistkunst zeer beroemd, en een groot bewonderaar der dichters, inzonderheid van HOMERUS. Bij zijne landgenooten stond hij in hooge achting. Zij benoemden hem, onder anderen, tot opperpriester, en bepaalden bij eene wet, dat alle wijsgeeren van alle openbare belastingen zouden bevrijd zijn. Hij stierf in het 90ste jaar zijns levens, wanneer de *Atheniensers* ter zijner eere een standbeeld, doch zijne landslieden, ter zijner nagedachtenis, een gedenkteeken lieten oprigten.

PYRRHUS II. Deze, in de Romeinsche geschiedenis, zoo merkwaardige vorst, was koning van *Epirus*, en leefde omtrent 300 jaar voor onze tijdrekening. Hij was een der grootste veldheeren zijner eeuw, doch tevens een hoogst eergierig en veroveringszuchtig vorst. Reeds in zijn 12de jaar beklom hij den vaderlijken troon, en ofschoon hij, na verloop van 5 jaar, door NEOPTOLEMUS van denzelven verdreven werd, verkreeg hij dien, echter, niet lang daarna terug. Hij vergrootte hierop zijne magt door het vermeesteren van *Macedonië*, en nam, daar hij naar meerdere veroveringen haakte, gretig de uitnoodiging der *Tarentinen* aan, om hen in *Calabrië* tegen de *Romeinen* te hulp te komen. Merkwaardig is het gesprek, hetwelk hij met zijnen vriend CINEAS voerde, toen hij op het punt stond, om naar *Italië* te trekken, „ wat wilt gij" vroeg hem deze, „ vervolgens doen, als gij de *Romeinen* zult overwonnen hebben?" — „ Dan," was het antwoord," zal het mij weinige moeite kosten, om *Italië*, *Sicilië*, *Afrika* en *Griekenland* te bedwingen." — En wanneer gij nu dit alles veroverd hebt, wat is dan uw voornemen?" — „ Gerust en vrolijk te leven." „ Maar wat belet ons toch," vroeg CINEAS, „ om dit reeds tegenwoordig te doen? En waarom moeten wij iets, hetgeen zoo nabij ons ligt, zoo ver zoeken?" — Dan, zijne zucht naar verovering maakte hem doof voor deze verstandige redenering. Hij overwon wel door middel zijner olifanten de *Romeinen*, die in deze manier van oorlogen nog onbedreven waren; maar zijne eigene getuigenis: „ dat er nog slechts ééne zoodanige overwinning noodig was, om hem alleen naar huis te doen keeren," is een bewijs, hoeveel hem deze overwinning gekost heeft. Ondertusschen lokten hem de onlusten in *Syrakus* naar *Sicilië*; doch hij keerde, zonder zijne trotsche veroverings-plannen te hebben uitgevoerd, naar *Italië* terug, en zag zich genoodzaakt, nadat hij hier door de *Romeinen*, nu aan zijne manier van oorlogen meer gewoon, was geslagen geworden, onverrigter zake,

ke, naar *Griekenland* terug te trekken, waar eindelijk eene werpspies, bij de belegering van *Argos*, in het jaar 272 voor onze tijdrekening, aan zijn onrustig leven een einde maakte. Van dezen vorst hebben de *Romeinen* grootendeels die krijgskunst geleerd, welke hen naderhand bij hunne vijanden zoo geducht maakte; terwijl PYRRHUS, van den anderen kant, zeer dikwijls gelegenheid had, om hunne edelmoedigheid te bewonderen.

PYTHAGORAS. Een beroemd Grieksch wijsgeer, van wien het te bejammeren is, dat bijna alles, wat wij van hem weten, in duisterheden en tegenftrijdigheden gehuld is. Volgens het algemeen gevoelen werd hij te *Samos* geboren, en wel, volgens MEINERS, tusfchen het jaar 584 en 586 voor onze tijdrekening. Hij ontving zijn eerfte onderwijs in zijne geboorte-ftad van CREOPHILUS; begaf zich vervolgens naar het eiland *Scyrus*, en was een leerling van PHERECYDES, zoo lang deze leefde. Naderhand ging hij aan het reizen, om kundigheden op te zamelen, en wel inzonderheid naar *Egypte*, toen ten tijde als den zetel der geleerdheid beroemd. Hier vertoefde hij 22 jaar, en onderwierp zich, naar het gebruik bij de orde der priesters plaats hebbende, aan de befnijdenis, en onderging de hardfte beproevingen, ten einde daardoor in hunne geheimen te worden ingewijd. Hierdoor won hij hun vertrouwen, en drong niet alleen tot hunne geheimfte leeringen door, maar werd met de in dat land gebruikelijke fchriftfoorten, en door zijnen omgang met de geleerdfte mannen, in alle priester-collegien, met deszelfs oudfte fabelgefchiedenis bekend, en tevens ten volle vertrouwd met den geheelen omvang der Egyptifche geleerdheid. Vervolgens bezocht hij het *Oosten*, en zoo wel de Perfifche en Chaldeeuwfche *magiers*, als de Indifche *Gymnofophisten*, waarop hij eindelijk naar *Samos* terug keerde, waar hij eene fchool opende, in welke hij, naar het voorbeeld der *Egyptenaren*, zijne leer onder eenen zinnebeeldigen vorm voordroeg; doch hij maakte zoo weinig opgang bij zijne landgenooten, dat hij naar *Delos*, vervolgens naar *Creta*, *Sparta* en *Elis* reisde, om zich toehoorders te verfchaffen. Met vermeerderde kundigheden begaf hij zich naar de *Griekfche* volkplantingen in *Italië*, en zettede zich te *Crotona* neder, waar hij, met het gelukkigst gevolg, eene wijsgeerige fchool ftichtte. Dezelve verwierf eerlang eenen grooten naam, zoodat het getal zijner leerlingen tot meer dan 500 aangroeide. Nooit was een meester zoo geacht dan PYTHAGORAS, van wiens verftand men zulke hooge gedachten had, dat zijne eerlingen zijne gevoelens voor eene godfpraak hielden, en alleen de woorden: *de Meester heeft het gezegd*, genoegzaam waren, om alle twijfeling bij hen weg te nemen. Hij bragt de inwoners van *Crotona*, berucht door hunne bedorvene zeden, tot beginfels van deugd terug; leerde ook, met dat zelfde oogmerk, in andere plaatfen van *Groot-Griekenland*, *Italië* en *Sicilië*, en verkreeg overal talrijke leerlingen, die hem bijna goddelijk vereerden. Zijn ftelregel was, dat het

ge-

geheele doel der wijsbegeerte zijn moest, om de menfchen in het oog der godheid aangenaam te maken, door hun alle deugden, der menschheid voegende, te leeren oefenen.

Ondertusfchen verwekte hij achterdocht, door zijne onderrigtingen tot ftaatkundige voorwerpen uit te ftrekken, en ook betere inrigtingen in het ftaatsbeftuur te willen daarftellen, waardoor hij zich magtige tegenftanders op den hals haalde. Te *Crotona* ftond CYLON, een rijk, aanzienlijk burger, wien hij geweigerd had, onder zijne leerlingen aan te nemen, aan het hoofd zijner vijanden. Deze, zich hierover willende wreken, overviel bij nacht, het huis van MILO, waar een aantal *Pythagoreers* vergaderd waren, omringde het met zijnen aanhang, en ftak het in brand. Omtrent 40 perfonen verloren hierbij het leven, en alleen ARCHIPPUS en LYSIUS werden gered. PYTHAGORAS, zich niet in het huis bevindende, vlugtte naar *Lokri*, en daar men hem hier niet wilde ontvangen, naar *Metapontus*. Dan ook hier vijanden ontmoetende, zocht hij eene vrijplaats in den tempel der zanggodinnen, waar hij in den ouderdom van 80 jaar ftierf. Eenigen tijd na zijnen dood rigtten zijne leerlingen hem ftandbeelden op, en vereerden hem op zulk eene bijgeloovige wijze, dat zij zijn huis in *Crotona* in eenen tempel van CERES veranderden, en hem als eene godheid bij het doen van eeden aanriepen. — Over het leerftelfel van PYTHAGORAS zullen wij onder het art. WIJSBEGEERTE fpreken.

PYTHIA. De priesteres van APOLLO, die in *Delphos* de orakels mededeelde.

PYTHISCHE SPELEN. Deze behoorden tot de 4 groote fpelen, welke in *Griekenland* plaats hadden. Zij werden reeds in de vroegfte tijden ter eere van APOLLO ingevoerd, en op de zoogenoemde Crisfaïfche velden bij *Delphos*, vroeger *Pythia* geheeten, in het eerst om de 9, doch later, op last der *Amphictionen*, om de 3 jaar gehouden. Men zong bij de fluit of lyra lofgedichten ter eere van APOLLO, en dichters en toonkunstenaars wedijverden daarbij om den prijs, die in eenen lawer- of eikenkrans beftond, en waarover door de *Amphictionen* uitfpraak gedaan werd. In later tijd kwamen bij deze fpelen ook andere muzijkale en ligchaams-oefeningen. Zij werden naderhand ook in andere fteden van *Griekenland* gevierd; doch bij *Delphos* tot in de derde eeuw onzer jaartelling.

PYTHON. Een verfchrikkelijke draak, die, volgens de fabel, uit het flijk gefproten was, hetgeen de Deukalionfche vloed had achter gelaten, en te *Crisfa*, aan den *Parnasfus*, zijn verblijf hield, waar hij naderhand het Delphisch orakel bewaakte. APOLLO velde dit monfter reeds weinige dagen na zijne geboorte door eenen pijl, wierp zijn gebeente in den afgrond, maakte zich van het orakel meester, en verkreeg daardoor den naam van den *Pytifchen*. Waarfchijnlijk wilde men door deze fabel de kracht der zon op de fchadelijke dampen, na eene zware overftrooming ontftaan, op eene zinnebeeldige wijze aanduiden.

Q.

Q. Deze letter, waarvoor men in onze Nederduitsche taal veelal de K. gebruikt, wordt nooit alleen, maar in gemeenschap met de *u* gevonden. Op de oude Romeinsche munten beteekent Q. somtijds QUINTUS of *Questor*; Q. C. M. P. I. QUINTUS CAECILIUS METELLUS *Pius Imperator*; Q. P. *Praetor praetorius*; Q. P. R. *Questor provincialis*, en Q. *D. Questor Designatus* enz. — Op de Romeinsche inscriptien beteekent Q. *quadrati*, als: *quadrati pedes*, *quintus*, *questor Aedilis*; Q. *Alimquestor Alimentorum*; Q. B. *Qui Bixit*; Q. D. S. S. *Qui Dederunt Supra Scripta*; Q. F. P. D. E. R. I. C. *Quid Fieri Placeret De Ea Re Ita Censuerunt*; Q. F. *Quod Factum*; Q. Q. V. L. H. S. *Quoquo Versum Latitudo Huic. Sepulchro*; Q. S. P. P. S. *Qui Sacris Publicis Praesto Sunt*; Q. V. A. *Qui Vixit Annum*; Q. L. T. V. *Qui Legis Titulum Vale* enz. — In de gewone verkorting van schrijven verstaat men door QU *Questor* of *Queritur*; QS. *Quasi*; QUA. *Quantum*; QMVIS *Quamvis*; QDO *Quando*; QMDM. *Quemadmodum*, en QBS. *Quibus*. — Als een getal staat de Q voor 500, en beteekent met eene streep daar boven, als, Q 500,000. — Bij de wiskunstenaars beteekent Q. E. D. *Quod Erat Demonstrandum*, dat bewezen moest worden, en Q. E. F. *Quod Erat Faciendum*, dat gedaan moest worden. — In geneeskundige voorschriften is Q. PL. zooveel als *Quantum placet*, en Qq *Qualitate qua*. — Bij de spraakkenners, eindelijk, gebruikt men Q. D. voor *Quasi Dictum*.

QUADEN. Een Duitsch volk, welks oudste woonsteden Oostelijk aan den *Donau* tot aan de *Ihris* reikten, en Noordwaarts door de *Karpathen* bepaald werden. Zij voerden met de *Romeinen*, namelijk met MARCUS AURELIUS, langdurige en bloedige oorlogen, tot dat zij in de 5de eeuw, ten minste wat hunnen naam betreft, verdwenen.

QUADRAAT is in de meetkunde ieder gelijkzijdige en tevens regthoekige vierhoek. De inhoud zijner vlakte wordt gevonden, wanneer men deszelfs grondlinie met zijne hoogte, of, hetgeen hetzelfde is, wanneer men zijne beide zijden met elkander vermenigvuldigt. Van hier, dat men ook in de rekenkunst iedere uitkomst van 2 gelijke getallen, b. v. 8 + 8 = 64 een *Quadraat*, of 64 het *Quadraat getal* van 8, en het getal zelf, hier 8, den *Quadraat-wortel* van het produkt 64 noemt. Een *Quadraatwortel uittrekken* wil zeggen, een getal vinden, hetgeen, met zich zelven vermenigvuldigd, een gegeven getal voortbrengt. Een Quadraatwortel

noemt men *rationaal*, (evenredig), wanneer de Quadraat zelf naauwkeurig het produkt van twee bepaalde getallen uitmaakt. Dus zijn 1, 2, 3, 4, 5, 6 enz. de rationale Quadraat-wortels van de getallen 1, 4, 9, 16, 25, 36 enz. Alle overige geheele getallen, echter, die tusfchen gene liggen, zoo als 2, 3, 5, 6, 7 en 8 enz. hebben geene volkomene Quadraat-wortels, of deze kunnen alleen bij wijze van nadering gevonden worden als getallen, wier Quadraat van het gegevene flechts weinig afwijkt; en zulke wortels noemt men *irrationaal* (onevenredig). — In de meetkunde wordt tot eene maat van de] vlakte-inhoud der figuren altijd een Quadraat gebruikt, weshalve *zoodanige vlakte-inhoud van eene figuur te zoeken*, voornamelijk in de hoogere meetkunde bij kromlijnige figuren, hare *Quadratuur te zoeken*, of dezelve te *Quadreren* genoemd wordt.

QUADRAGESIMA, en QUINQUAGESIMA. Beiden beweegbare feestdagen, bij de Roomsch-Katholijke kerk, die vóór Pafchen, en wel op zondag invallen, en in den almanak onder de opgegevene Latijnfche benamingen worden aangewezen. De *Quadragefima* beteekent de 40fte dag, doch daar deze zondag 6 weken voor het Paaschfeest komt, zoo is hij niet de 40fte, maar 42fte dag voor dat feest. Zoo is het ook met de *Quinquagefima*, de 50fte beteekenende, welke zondag 7 weken voor Pafchen invalt, en dus de 49fte dag vóór dit feest is.

QUADRANT. In de fterrenkunde een werktuig, hetwelk gebruikt wordt tot het meten van de boogen der groote cirkels van de hemelglobe, ten einde daardoor de hoogte der fterren en haren afftand van het *Zenith* (toppunt) te bepalen. Men noemt dit werktuig *Quadrant*, omdat het een vierde van een cirkel, namelijk 90 graden, bedraagt, die met verdere onder-afdeelingen daarop zijn aangewezen. Aan hetzelve zijn twee teleskoopen gehecht, die men op de fter rigt, welker hoogte of afftand men meten wil. De Quadranten zijn in onze dagen aanmerkelijk verbeterd geworden, en van een uitgeftrekt gebruik in het doen van waarnemingen aan de zon, de planeten en vaste fterren.

QUARANTAINE. Dus noemt men den tijd, uiterlijk van 40 dagen, gedurende welke een reiziger of vreemdeling, van eene ongezonde plaats komende, zich in een hospitaal, van alle menfchen afgezonderd, onthouden moet, ten einde te zien, of zich ook eene aanftekende ziekte bij hem openbaart.

QUART. In de toonkunst een interval van 4 trappen, welke 3 foorten bevat, namelijk: de verminderde, de zuivere en bovenmatige. Over de vraag, of de Quart onder de confonanten of disfonanten behoort, is veel getwist geworden. Zoo lang de zuivere Quart niet als eene ophouding van de Terz van het volgend akkoord gebruikt wordt, is zij een confonant, die met opzigt tot den graad van haren klank onmiddellijk op de zuivere Quint volgt; doch in vele gevallen aan eenen even bepaalden overgang, als de Disfonanten, onderworpen is. Is de Quart eene ophouding van de Terz van het volgend ak-

akkoord, dan wordt zij meestal tegenwoordig voor eene disfonant gehouden.

QUARTET wordt in de muzijk zoowel van instrumentale- als van zangstukken gebruikt, en beteekent bij de eerste een muzijkstuk voor vier, meestal voor concerten geschikte speeltuigen, en bij de laatste een stuk voor vier zangstemmen, met of zonder instrumenten. J. HAIJDN heeft zich door zijne instrumentale Quartetten eenen onsterfelijken roem verworven. Op hem volgen MOZART, de origineele BEETHOVEN, SPOHR, KROMMER en anderen.

QUASIMODO. Dit Latijnsche woord, *gelijk* beteekenende, is de benaming van een bewegelijke feestdag bij de Roomschen, op den eersten zondag na Paschen invallende, en aldus genoemd naar het begin-woord van I PETR. 2 vers 2, luidende: *Quasimodo genite infantes, rationabile, sine dolo lac condipiscite*, enz. dat is: *gelijk eerst geborene kinderen, zijt zeer begeerig naar de redelijke en onvervalschte melk*, enz.

QUATERTEMPER. Een bastaard Latijnsch woord, zoo veel als *viertijdig*, of hetgeen *viermaal* geschiedt, aanduidende. Zij zijn almede Roomsche feestdagen, en vallen ook viermaal 's jaars in, nagenoeg om de 3 maanden, zoo als men in den almanak vindt aangewezen. Ieder *Quatertemper* bestaat uit 3 dagen, namelijk: woensdag, vrijdag en zaturdag, welke voor de Roomsch-Katholijken bijzondere plegtige vastendagen zijn.

QUEBEK. De hoofdstad van *Neder-Canada*, de belangrijkste stad onder alle de Britsche bezittingen in *Noord-Amerika*. Zij ligt aan de rivier *St. Laurens*, waar deze die van *St. Charles* ontvangt, en aan het 350 voet hooge voorgebergte *de Diamant*. Hare omstreken zijn zeer bekoorlijk. Men ziet er de 2 mijlen breede *St. Laurens*-rivier, waarin ebbe en vloed even merkbaar zijn, als langs de kust; verbazende rotsen, onafzienbare boschen, bebouwde vlakten, steden, dorpen en tuinen; terwijl de Zuidelijke, digt met boomen bezette, oever, door de menigte baaijen en voorgebergten, een behagelijk gezigt oplevert, en op den Noordelijken de huizen, zoo ver het oog reikt, zoo digt bij elkander staan, dat de geheele landstreek zich slechts als één dorp vertoont. De stad zelve is sterk bevestigd, en wordt bovendien door eene citadel verdedigd. Zij heeft 5 kerken, 4 kloosters en een tuighuis, en telt 15,000 inwoners, waaronder nog altijd twee derde afstammelingen van *Franschen* zijn. Men verdeelt haar in de boven- en beneden-stad: in de laatste wonen de meeste kooplieden, en de eerste, die op eene steile rots ligt, en zoo door natuur als kunst zeer versterkt is, heeft prachtige huizen, en een in het vierkant gebouwd slot, waarin de gouverneur woont. *Quebek* is de stapelplaats van alle Canadasche waren; heeft eenen gewigtigen handel en scheepvaart, en eene groote haven, waarin 100 schepen veilig kunnen liggen. In de omliggende landstreek vindt men, behalve eene menigte buitenplaatsen en lusthuizen, twee heer-

lijke watervallen, als: van de rivier *Montmorenci*, die, in eene breedte van 150 voet, van eene hoogte van 200 voet nederftort, en rondom zich eenen witten damp, als van fiine fneeuwvlokken, verfpreidt, en die van den vloed *la Chaudiere*, welke in eene breedte van 250 voet eenen val van 100 voet heeft. Omftreeks *Quebek* ligt de beroemde vlakte *Abrahams*, waar de veldheer WOLF in Herfstm. 1759, zegevierend, fneuvelde.

QUESTORS waren bij de *Romeinen* die magiftraats perfonen, welke de openbare fchatten, die in den tempel van SATURNUS bewaard werden, beftuurden, en de inkomsten en uitgaven bezorgden. Zij werden in het eerst door de koningen, vervolgens door de confuls, en federt 307 door het volk verkozen; fchoon die, welke onder de koningen reeds beftonden, magiftraatsperfonen van geheel verfchillenden aard waren. Hun getal veranderde op onderfcheidene tijden. In den aanvang waren er 2; in 333 werden bij deze, die in de ftad bleven, nog 2 andere Questors ter onderfteuning van de confuls in den oorlog, gevoegd, en toen de *Romeinen* geheel *Italië* aan zich onderworpen hadden, kwamen er nog 4 bij. Onder SULLA waren er nog 20, en onder CESAR 40. In later tijd was hun getal willekeurig: doch *Rome* had er altijd 2, die ter onderfcheiding *Questores urbani* genoemd werden; wordende de overigen Q. *provinciales* of *Militares* geheeten.

QUINT. Zoo noemt men in de muzijk een interval van 5 trappen of de 5e toon, van den grondtoon afgerekend. Men onderfcheidt drie foorten van Quinten, de verminderde, de zuivere en bovenmatige. De zuivere Quint is een confonant; doch de beide overige zijn disfonanten. De overgang van gelijke ftemmen in zuivere Quinten is gebrekkig en wanluidend, om welke reden men dezen overgang ook valfche Quinten noemt. — Bij fnaarfpeeltuigen heet men de zwakfte fnaar, die den hoogften toon bevat, de *Quint*, en op de viool de E. fnaar.

QUINTET is zoowel een muzijkftuk voor fpeeltuigen als voor het gezang gefchikt, waartoe bij het eerfte 5 inftrumenten, en bij het laatfte 5 voor een concert ingerigte zangftemmen, meestal door fpeeltuigen vergezeld, gevorderd worden. Voor het overige geldt ook van de Quint, hetgeen wij boven van de Quart gezegd hebben.

QUINTILIANUS (MARCUS FABIUS) leefde in de eerfte eeuw onzer tijdrekening, en ging van *Calaguris* (thans *Calahorea*) in *Spanje*, zijne geboorteftad, naar *Rome*, waar hij zich als redenaar in de welfprekendheid beroemd maakte, en van keizer DOMITIANUS, ten blijke van achting, tot de waardigheid van conful verheven werd. Onder de regering van dezen vorst fchreef hij, in de laatfte jaren zijns levens, zijn voortreffelijk werk: *de inftitutione Oratoria*, hetgeen in 12 boeken eene befchouwing der regterlijke welfprekendheid bevat, en waarin men den waardigen navolger van CICERO erkent. Bijzonder belangrijk voor de gefchiedenis der letterkunde is het 10de boek, waarin hij met zoo veel fchranderheid als bondigheid zijn gevoe-

voelen over de Griekfche en Romeinfche fchrijvers opgegeft. Behalve dit wordt hem nog eene aanzienlijke verzameling van redevoeringen, (*declamationes*) ter beoefening gehouden, toegefchreven; doch van welke men meent, dat zij, ten minste alle, niet van hem zijn. Eindelijk vindt men nog onder zijne uitgegevene werken een fchrift: *de oratoribus five de caufis corruptae eloquentiae*, dat echter verfcheidene geleerden aan Tacitus, en fommigen aan eenen anderen toefchrijven. De beste uitgaven van Quintilianus zijn van Burman, *Leijden* 1720, 2 deelen in 4to; van Capperonier, *Parijs* 1725 in folio; Gesner, *Göttingen* 1738 in 4to, en van Spalding, *Leipzig* 1798 tot 1813, 4 deelen in 8vo. Onder deze verfchillende uitgaven, bevat alleen de eerfte mede de *Declamationes*. H. Ph. K. Henke heeft van het geheele werk eene Duitfche overzetting uit het Latijn geleverd, onder den titel van: *Lehrbuch der Schönen Wisfenfchaften in Profa*, *Helmftadt* 1775 — 1777. Van het werk: *de Oratoribus* enz. is mede eene Duitfche vertaling, met oordeelkundige aanmerkingen en ophelderingen, van J. J. H. Rast voorhanden, getiteld: *Von den Urfachen des Verfalls der Römifchen Beredfamkeit*, *Halle* 1787.

QUINTIN. (St.) Een fterke ftad, aan de *Somme*, in het Franfche departement van de *Aisne*. Zij ligt op eene hoogte, aan het kanaal, dat haren naam voert; werd in 1724 reeds begonnen, doch in 1809 eerst voltooid werd. Het is 6 mijlen lang, en neemt zijnen aanvang bij de ftad *le Chatelet*, omftreeks den oorfprong der *Schelde*; is van boven 24 voet breed; rijst van *St. Quintin* tot *Tronquoy* 40 voet, en valt van *Macquincourt* tot *Kamerijk* 130 voet, door 18 fluizen. Dit kanaal wordt door de bronnen van de *Schelde* gevoed; loopt op twee plaatfen onder den grond door, als te *Tronquoy* 700, en bij *Belicourt* 4,100 *toifes*, en vereenigt zich met de *Oife*, *Seine*, het kanaal van *Briare*, de *Noordzee* en de ftraat van *Calais* met de *Middellandfche zee*. — *St. Quintin* heeft voorname batist-, garen- en katoen-fabrijken, en 10,477 inwoners. In de fabrijken, die jaarlijks 28 millioen opbrengen, werken 20,000 wevers, en 100,000 andere menfchen.

QUIPPOS waren bij de *Peruanen*, voor de verovering van hun rijk door Pizarro, toen zij de fchrijfkunst nog niet kenden, eene foort van verwen- of beeldfchrift. Men reeg namelijk, verfcheidene draden van verfchillende kleuren aan eene fnoer, en legde in dezelve knopen. Iedere kleur had hare bijzondere beteekenis, en wanneer men iets door kleuren niet konde aanduiden, bediende men zich van de knopen. Op deze wijze hield men niet alleen rekeningen; maar ook volks-tellingen. Gefchiedkundige gedenkftukken en wetten werden op deze wijze bewaard; verbindtenisfen en traktaten aan de nakomelingfchap overgebragt enz. In iederen ftaat waren ambtenaren ter bewaring dezer *Quippos* aangefteld, die met onze archivarisfen (bewaarders van handvesten) en boekhouders vele overeenkomst hadden. Voor het overige moesten 'mondelinge overleveringen en kleine ge-

 dich-

dichten het gebrekkige in deze fchrijfwijze vergoeden. — In *Guiana* vindt men een foortgelijk fchrift, waarbij men zich insgelijks van draden en knopen bedient.

QUIRINUS. Een bijnaam van ROMULUS, dien hij na zijne vergoding ontving, en men van de Sabynifche woorden *Quiris* of *Curis*, eene fpies, figuurlijk een krijgsheld moetende beteekenen, afleidt. Van hier ontftond ook de benaming van *Quirites*, die de *Romeinen*, na hunne vereeniging met de *Sabijnen*, aangenomen hadden, en bij aanfpraken aan Romeinfche burgers gebruikt werd; van hier, eindelijk, de *Quirinalia*, een feest, ter eere van ROMULUS gevierd wordende.

QUITO, voorheen eene provincie van *Nieuw Granada*, tegenwoordig van de republiek *Columbia* in *Zuid-Amerika*, ligt op de hooge *Andes*, heeft 14,800 inwoners, en is in de Noordelijke ftreken rijk aan goud; terwijl dit in zoo vele opzigten merkwaardig land, fchoon in de heete luchtftreek gelegen, echter door de hooge ligging een gematigd klimaat heeft, eene altijd durende lente vertoont, en zonder de menigvuldige aardbevingen, orkanen enz. waarlijk een paradijs zoude zijn. Behalve het goud levert het ook zilver, cacao, banielle, rijst, mais, verwhout, indigo, genezende planten, fuikerriet, heerlijke zuidvruchten, Europifche tuingewasfen enz. op. Ook het dierenrijk is er van veel belang. De ftad van gelijken naam, in een aangenaam dal, 8,772 voet hoog gelegen, telt 60,000 inwoners, heeft eene univerfiteit, fabrijken en eenen tamelijken handel, en is de zetel van eenen bisfchop. In het dal van *Quito*, dat dikwijls aan aardbevingen is blootgefteld, liggen nog 29 dorpen en vlekken, te midden van plantfoenen van indigo, katoen, fuikerriet, citroenen, pifang en pompelmoes, die door tuinen met vruchtboomen, door korenvelden en fchoone weilanden, met vee bedekt, worden afgewisfeld.

I N H O U D.

	Bladz.
N	1
Naalden	—
Naarden	—
Nabis	2
Nabob	—
Nabonassar	—
Nabopolassar	3
Nacht	—
Nacht (De)	—
Nachtboog	4
Nachtegaal	—
Nachtevening	—
Nachtmerrie	—
Nachtstukken	5
Nachtwandelaars	—
Nadir	—
Naevius (*Cneus*)	6
Nagel	—
Nagel-Klavier	—
Nahuijs (Gerard Johan)	—
Naïf	10
Najaden	—
Namen	—
Nancy	11
Nangasaki	12
Nani, of *Nenia*	—
Nankin, of *Nanquin*	—
Nanking	13
Nanninga (Wouter Rudolf)	—
Nantes	14

	Bladz.
Napels (*Het Koningrijk*)	15
Napels (*de Stad*)	16
Naphta (Zie: Bergolie)	20
Napoleon Buonaparte, of Bonaparte,	—
Narcissus	32
Narrenfeest	33
Naruszewicz (Adam Stanislaus)	34
Nationale vergadering	—
Natrum	36
Natter (Johann Lorenz)	—
Naturalien	37
Natuur	39
Natuurkunde	40
Natuurkundige wetenschappen	42
Natuurlijke geschiedenis	—
Natuurlijke Godsdienst, (Zie: Godgeleerdh. Natuurlijke)	43
Natuurregt	—
Natuurstaat	45
Natuurwetten	46
Naumachie	49
Nauplius	50
Nausikaä	—
Nautilus (De)	—
Navarre	51
Naxos	52
Nazarener	53

	Bladz.
Nazareth	53
Nebukadnezar	—
Neckar	54
Necker (Jaques)	—
Nederlanden (Het Koning-rijk der)	56
Nederlandfche School	60
Nederlandfche Taal-, Letter- en Dichtkunde.	64
Nederploffing	76
Nederrijks-Wald	78
Neder-rijn	79
Negers	—
Neij (Michiel)	82
Neith, Neitha	83
Neko, of Necho	—
Nekrologe	—
Nekromantie	—
Nektar	84
Nelson (Horatio)	—
Nemeïsche spelen	89
Nemesis	90
Nenndorf	—
Neologie	—
Neoptolemus	91
Nepaul	—
Nephele	92
Nepos (Cornelius)	—
Neptunus	—
Nereus	93
Nero (Lucius Domitius)	—
Nerva (Marcus Coccejus)	94
Nessus	95
Nesten (Indiaansche)	—
Nestor	—
Net (Een)	96
Netels	—
Neurenberg	97
Neushoorn	—

	Bladz.
Neuwied	99
Newa (De)	—
New-Castle)	100
Newton (Izaak)	—
Niagara	101
Nicea	102
Nicholson (Willem)	—
Nicias	—
Nicocles	—
Nicolai (Christoph Friedrich)	103
Nicomedes	105
Niebuhr (Carstens)	106
Niemen	—
Nieren	107
Nieuw-Brittannie	108
Nieuw-Caledonie	—
Nieuwenhuijzen (Jan)	109
Nieuwentijd (Bernardus)	111
Nieuw-Foundland	—
Nieuw-Guinea	112
Nieuw-Holland	113
Nieuwjaars-Gefchenken	115
Nieuwjaars-wenschen	—
Nieuwland (Pieter)	—
Nieuw-Mexiko (Zie onder Mexiko)	119
Nieuwold (J. H.)	—
Nieuw-Schotland	123
Nieuw-York	124
NieuwYork (oorspronkelijk *Nieuw-Amfterdam*)	—
Nieuw-Zeeland	125
Niezen	126
Niger (Cajus Pescennius Justus)	—
Niger (De)	—
Nijl (De)	127
Nijlpaard (Zie : Rivierpaard)	129

Nij-

	Bladz.
Nijmegen	129
Nikander	130
Nikkel	—
Nikopolis	131
Nimes of Nismes	—
Nimfen	—
Ninivé	132
Ninove	133
Ninus	—
Niobé	—
Nixen	134
Nizza	—
Nocturlabium	—
Nocturnen	—
Nola	—
Nollet (Jean Antoine)	135
Nomaden	—
Nomenclator	—
Nominale-waarde	—
Non (Jean Claude Richard *de Saint*)	136
Nonnotie (Cl. Ad.)	—
Noodlot (Zie: Fatum)	—
Noord-Amerika (*Vereenigde Staten van*)	—
Noord-Amerikasche Letterkunde en Kunst	140
Noord-Braband	143
Noorderlicht	144
Noordkerk (Hermanus)	145
Noordster	150
Noordzee of Duitfche zee	151
Noormannen	—
Noorwegen	152
Nordkoping	153
Noricum	—
Normaal-Scholen	—
Norwich	154
Nosocomium	—
Nosologie	—
Nosselt (Johann August)	154
Noten	155
Nottingham	—
Nova Zembla	156
November	—
Noviciaat	—
Nubie	157
Numa Pompilius	—
Numantia	—
Numidie	158
Numitor (Zie: Romulus)	—

O.

	Bladz.
O.	158
Oars	—
Oasen	—
Obelisken	159
Oberlin (Jeremias Jakob)	160
Object	161
Objectief-glas (Een)	—
Obligaat	161
Obolus	162
Obsequium	—
Observatorium	—
Oceaan	—
Oceaniden	—
Oceanus	—

	Bladz.
Ocellus Lucanus	162
Ochlokratie	—
Octahedron	—
Octant	—
Octavia	163
October	164
Octogon	—
Oculeren (Zie: Ooftboomteelt)	—
Oculi	—
Oczakow	—
Ode	—
Odenatus	165
Oder (De)	—
Odessa	—
Odeum	—
Odoacer	166
Odyssea	—
Oedipus	167
Oeneus	168
Oenomaus	—
Oenone	—
Oenotria	—
Oeta	—
Ofen of Buda	169
Offers	—
Offertorium	170
Ogyges	—
Ohio (De)	171
Ohsson (Muradgea d')	—
Oker	172
Okka	173
Okshoofd	—
Olavides (*Don* Pablo)	—
Oldenbarneveld (Joan van)	—
Oldenburg	176
Oldenzeel, of Oldenzaal	177
Olien	—
Olifant	180

	Bladz.
Olifantjes, of Snuittorren	181
Oligarchie	182
Olijfboom	—
Olimp, Olympos	—
Olimpiade	183
Olimpische Spelen	184
Olimpion	—
Olivier	185
Olympias	—
Olynthus	—
Omar I	186
Omber-Spel	—
Omen	187
Ommelanden (Zie: Groningen)	—
Ommeren (Richeus van)	—
Omnium	188
Omphale	—
Omrad	—
Omwenteling in *Frankrijk*	—
Ondeugd	189
Onomasticon	190
Ontleedkunde	—
Ontologie	192
Ontotheologie	193
Onuphis	—
Onyx	—
Ooftboomteelt	—
Oog (Het) (Zie: Gezigt)	197
Ooijevaar	—
Ooijevaar (De witte)	—
Ooijevaar (de zwarte)	198
Ooijevaarsbek	—
Oor (Het) (Zie: Gehoor)	—
Oortman (Joachim Jan)	—
Oorworm	200
Oost (J. v.)	—
Oostenrijk	—
Oosterbaan (Heere)	202

Oos-

Bladz.	
Oosterdijk (Nicolaus Georgius)	204
Oostersche Letterkunde	206
Oostersch Romeinsch Keizerrijk	207
Oosterwijk (Maria van)	213
Oost-Indië	—
Oost-Indiſche Godenleer	218
Oost-Indische Inkt	221
Oost-Indiſche Taal- en Letterkunde	—
Oost-Vlaanderen	223
Oost-Vriesland	224
Oostzee of *Baltiſche zee*	—
Opaal	225
Openbaring	226
Opera (Zie: Zangspel)	227
Opium	—
Oporto (Zie: Porto)	230
Oppermagt (Zie Staat)	—
Oppianus	—
Opstalboom, of Upstalboom	—
Optica (Zie: Gezigtkunde)	—
Optimismus	—
Orakels	231
Orang-Outang	232
Oratorium	233
Orcadische Eilanden	—
Orchest	234
Orchestrion	—
Ordaliën	—
Oreaden	237
Orestes	—
Orgaan	238
Orgel	239
Orgien	—
Origenes	—
Orion	241

Blaz.	
Oriaden	241
Orithya	—
Orlean	242
Orleans	—
Orleans (*Maagd van*)	—
Orleans (Philippe, hertog van)	244
Orleans, (Louis Joseph Philippe, *Hertog van*)	—
Orlow of Orlof (Gregorius en Alexis)	247
Ormuzd (Zie: Ahriman)	248
Ornithologie	—
Orodes	—
Oronoco, of Orinoco	—
Orontes	249
Orosius (Paulus)	—
Orpheus	—
Orrerij	250
Orseille	—
Orthodoxie	251
Orthographie	—
Orville (Jacob Philippus d')	—
Oryktognosie	252
Osiris	—
Osmannische Porte (Zie: Turkije)	—
Osnabrug	—
Ossenoog	253
Ossian	—
Ostade (Adriaan van)	256
Ostende of *Oostende*	—
Osteologie	258
Osterode	—
Ostracismus	—
Otaheiti, Taiti	259
Otanes	260
Otho (M. Salvius)	—
Otter	—
Otto II	261

Ou-

	Bladz.
Oudaan (Joachim)	263
Oudendorp (Frans van)	264
Oudewater	265
Oudheidkunde	266
Oureng Zeb, Aureng-Zeijb,	267
Ouverture	268
Overhalen	—
Overijsfel	269
Overlevering	271
Ovidius Naso (Publius)	272
Owaihi	273
Oxenstierna (Axel, *graaf van*)	—
Oxfort	275
Oxigeen (Zie: Zuurstof)	276
Oxus	—
Oxyde	—
Oxymoron	277
Oybin	—

P.

	Bladz.
P	277
Paalworm	278
Paard (Het)	279
Paardenteelt	280
Paarlen	282
Paarl-visfcherij	283
Paauw (De)	284
Pacificatie van Gend	—
Pactolus	285
Pacuvius	—
Padde (Zie: Kikvorsch)	—
Paddestoelen of *Champignons*	—
Paderborn	287
Padishah	—
Padua	—
Padus	288
Paean	—
Paedagoog	—
Paedonomus	289
Paganalien	—
Page	—
Pagoden	—
Pagode, of Pogade	290
Pair	290
Paisiello of Passiello (Giovanni)	—
Pajou (Augustin)	292
Paladin	—
Palaeographie	293
Palaephatus	—
Palaestra	—
Palais-Royal	—
Palamedes	296
Palankin	297
Palatijn	—
Palatijnsche Berg	—
Palermo	—
Pales	298
Palestina	—
Palet	299
Palindromon	—
Palingenesie	—
Palinurus	—
Palissaden	300
Palladium	—
Palladium (een metaal)	—
Pallas (Peter Simon)	301

Pal-

	Bladz.
Pallas van Velletri	302
Palliatief	303
Pallium	—
Palmen	304
Palmwijn	—
Palmyra	—
Paltsgraven	305
Pampelona	—
Pamphylië	—
Pampus	—
Pan	—
Panaetius	306
Panama (De landengte van)	—
Panathenaeen	—
Panchaea	307
Pauckouke (Charles Jozeph)	—
Pancratium	—
Pandecten	—
Pandémonium	308
Pandémos	—
Pandion	—
Pandora	309
Pandura of Pandora	—
Panegyricus	—
Pannebakkerijen	310
Pannonië	311
Panorama	—
Pantalon	312
Pantheon (Het)	313
Panther (De)	314
Pantometer	—
Pantomime (Zie Gebaren)	—
Paoli (P.)	—
Papegaai	316
Paphos	317
Papier en Papier-Fabrijken	—
Papier Maché	323
Papin (Denys)	—
Papinianus (Aemilius)	323
Papiriaansch Regt	—
Papirius	—
Parabel	—
Paraboie	324
Parachute	—
Paradijs	—
Paradijs (Nicolaas)	325
Paradijsvogel	326
Paradox	327
Paraguaij	—
Parallax	—
Parallel	328
Parallellogram	—
Paramaribo (Zie: Surinamen)	—
Paraphrase	—
Parcen, of Schikgodinnen	—
Paris (ook Alexandros geheeten)	329
Parijs	330
Parini (G.)	332
Park (Een)	333
Park (Mungo)	—
Parlementair	334
Parma, (Hertogdom)	335
Parma (Hoofdstad)	—
Parmenides	336
Parnassus	—
Parny (Evariste)	337
Parochie	—
Parodie	—
Paroli	338
Paros	—
Paroxismus	—
Parrhasius	—
Parsen	339
Parthenon	—
Parthenope	—

	Bladz.
Parthia	340
Partituur	341
Pary (Zie: Alpary)	—
Parysatis	—
Pascha	—
Pasigraphie	342
Pasiphae	343
Paskwil	—
Passaat-wind	344
Passaat-wijn	—
Passages, ook *Rouladen*	—
Passau	—
Passeer-Gewigt	345
Paste	—
Pastel-Schilderkunst (Zie: Schilderkunst)	—
Pasteur (Jan David)	—
Pastici	349
Patacon	—
Patavium	350
Patera	—
Paterculus (Vellejus)	—
Pathologie (Zie: Ziektekunde)	—
Pathos	—
Patmos	—
Patriarchen	—
Patriciers	351
Patrijs	352
Patristiek	—
Patroklus	—
Paul I.	353
Paullina	356
Paullus Aemilius	—
Paulus	357
Paulus (Pieter)	359
Paus	360
Pausanias	362
Pausilippo (De grot van)	363

	Bladz.
Pavia	364
Pavillioen	—
Pax, de *Vrede*	—
Payne (Thomas)	—
Pedaal	365
Pedant (Een)	—
Pedel	366
Pedestal	—
Pegazus	—
Pegu	—
Pekel-Aa	367
Pekela	368
Peking	370
Pelagianen	—
Pelasgen	371
Peleus	—
Pelew-eilanden	372
Pelion	373
Pellikaan	—
Pelopidas	374
Peloponesche Oorlog	—
Pelterijen	375
Penaten	376
Penelope	—
Penn (William)	—
Pennant (Thomas)	378
Pennypost	—
Penrose (Thomas)	—
Pensylvanie	379
Pentameter	380
Pentateuch	381
Peper (De)	—
Pera	383
Perenboom	—
Pergamus	—
Perikles	384
Peripatetische Wijsbegeerte (Zie: Wijsbegeerte)	385
Peripherie	—

	Bladz.
Peristijl	385
Perkement, of *Parkement*	—
Peron (Francois)	386
Perouse (Jean François Galoup, Graaf van)	388
Perpendikel	—
Perponcher (Willem Emmerij de)	—
Perrenot (Antoine)	391
Perfepolis	393
Perseus	—
Persius Flaccus (Aulus)	394
Perspectief	—
Perth	395
Peru	—
Perzie	396
Perzikenboom	398
Perzische Taal en Letterkunde	—
Pesce	401
Peschau	—
Pesos	—
Pest (De)	—
Pesth	406
Petarde	—
Peter I Alexiewitzch *de* Groote	407
Peter II	412
Peter III (Fedrowitsch)	—
Petersburg (St.)	413
PetersGroschen, of Peters-Penning	416
Petermannetje	—
Peter Simon	—
Petion (Alexander)	—
Petion *de villeneuve* (Jerome)	417
Petrarcha (Franscisco)	418
Petrus, de Apostel	419
Petuntsel	420
Phaedra	421
Phaedrus	—
Phaeton	—
Phantome	422
Pharizeen	—
Pharmacie (Zie: Apothekerskunst)	—
Pharsalus	—
Phasen	—
Phebe	—
Phebus	423
Phelloplastik (Zie: Kurksnijkunst)	—
Phenicie	—
Phenix	—
Pherecydes	424
Phidias	—
Philadelphia	425
Philemon en Baucis	—
Philidor (André Danican)	426
Philippi	426
Philippijnen	—
Philippus, koning van *Macedonie*	428
Philips II, koning van *Spanje*	429
Philistijnen	432
Philo	—
Philologie	433
Philopoemen	434
Philosophie (Zie Wijsbegeerte)	435
Phlegethon	—
Phlegma	—
Phlogiston	—
Phocea	436
Phocion	—
Phosphorus	437
Photometer (Zie: Lichtmet.)	439

	Bladz.
Phryne	439
Physica (Zie: Natuurkunde)	—
Physiognomie (Zie: Gelaatkunde)	—
Physiokratisch Stelsel	440
Physiologie	442
Piaster	—
Picart (Bernard)	—
Piccini (Nicolo)	443
Pichegru (Charles)	444
Pichler, of Pickler (Giovanni)	446
Piemont	—
Piezometer	447
Pigalle (Jean Baptiste)	—
Pijnbank	448
Pijnboom	449
Pijp	450
Pijp-Aarde	—
Pijpen-Bakkerij	—
Pijrmont	451
Piket	452
Pinas	—
Pindarus	—
Pindus	453
Pink	—
Pinkster	—
Pinsbek	—
Piombino	—
Pionniers	454
Piramide	—
Piramiden	—
Pisa	455
Pisang	456
Pisistratus	—
Piso	458
Pissevache	—
Pistool	—
Pistool (*Elektrieke*)	—
Pitho	—

	Bladz.
Pitt (William)	459
Pittacus	460
Pius VI	461
Pius VII, (oorspronkelijk Gregorius Barnabas)	462
Pizarro (Francisko)	465
Plagiaat	468
Plaisance, of Piacenza	—
Planetarium (Zie: Orrery)	469
Planeten	—
Planimetrie	471
Planispherium	—
Plantdieren	—
Planten-kunde	473
Plantenrijk	474
Plastiek	477
Plata (Zie: Rio de la Plata en Buenos Ayros)	—
Plataea	—
Platina	—
Platner (Ernst)	479
Plato	—
Plauen	481
Plebejers	—
Plectrum	482
Plejaden	—
Plinius (Cajus Secundus)	—
Plinius (Cajus Cecilius Secundus)	483
Plombières	—
Ploos van Amstel (Cornelis)	—
Plutarchus	484
Pluto	—
Plutus	485
Plymouth	—
Pneumatiek	486
Po (De)	487
Pockels (Carl Friedrich)	—
Pococke (Eward)	488

Po-

	Bladz.
Pococke (Richard)	488
Podagra	—
Poelenburg (Kornelis)	489
Poincon	490
Poissarden	—
Pokhout	—
Polemiek	—
Polen	—
Polijsten	494
Pollux (Julius)	495
Polonoise	—
Pols (De)	—
Polyandria	497
Polybius	—
Polygamie	498
Polyglotte	—
Polygone	499
Polygraaph	—
Polyhymnia	—
Polykletus	500
Polynesië (Zie: Australië)	—
Polytechnisch	—
Pommeren	—
Pomp	501
Pompadour (Jeanne Antoinette Poisson)	503
Pompeji	—
Pompejus (Cnejus)	504
Pompernikkel	505
Pondicherij	—
Poniatowski (Stanislaus Augustus)	506
Pontac	507
Pontanus (Johannes Izaak)	—
Pontifex	—
Pontinische Moerassen	508
Pontons	—
Pontus	—
Pontus Euxinus	509
Pool	509
Pool-IJs	510
Pool-Krin gn	—
Poolsche Taal en Letterkunde	—
Poolsch Grein	513
Poolster	—
Poorter	—
Poot (Hubert Kornelisz.)	514
Poot	516
Pope (Alexander)	—
Porcia	517
Poren	518
Porphier	—
Porselein	519
Porselein-aarde	521
Porsenna	—
Portement	522
Porticus	—
Porto	—
Portorico	523
Portsmouth	—
Portugal	—
Portugeesche Taal en Letterkunde	526
Portwijn	529
Posen	—
Posidonia	—
Positief	530
Posselt (Ernst Ludewig)	—
Post (Elizabeth Maria)	531
Postulaat	534
Potasch	—
Potassium	535
Potemkin (Greg. Alexandrowitsch, *prins van*)	536
Potlood	539
Potocki (De graaf Jean)	540
Potocki (*Graaf* Stanislaus)	—

Pot-

	Bladz.
Potpourri	541
Potsdam	—
Pott (Johan Heinrich)	542
Pottebakkerijen	543
Potter (Paulus)	544
Poussin (Nicolas)	—
Praag	545
Pragmatieke Sanctie	546
Pragmatisch	547
Praktisch	—
Praxiteles	—
Prebende	—
Predicaat	548
Prelaten	—
Presburg	—
Presbyterianen	—
Prestigiatoren	549
Presto	—
Pretendent	—
Pretorianen	—
Pretor	—
Preville (P. L. D. de)	—
Priamus	550
Priapus	—
Price (Dr. Richard)	—
Priestley (Jozeph)	551
Prikkelbaarheid	553
Primaat	—
Primaire fcholen	—
Prince (Jean Baptiste le)	554
Principaal	—
Prinse-metaal	—
Prior	—
Priscianus	555
Prisma	—
Prvilegie	—
Proconsul en Propraetor	556
Procopius	557
Profaan	—

	Bladz.
Profiel	557
Programma	—
Progressie	—
Prologus	—
Prometheus	—
Promotie met de Kap	558
Propaganda	562
Propedeutiek	—
Propertius (Sextus Aurelius)	563
Propheten	—
Propontis	564
Proportie-cirkel	—
Proost	—
Pros	—
Prosa	565
Proseliet	—
Proserpina	566
Prosodie	567
Protagoras	—
Protector	568
Protestanten	—
Proteus	—
Protogenes	—
Provencalen	—
Provincien	569
Pruimenboom	570
Pruisfen	—
Prusias	572
Pruth (De)	—
Prytaneum	573
Psalmen	—
Psalter	574
Psammetichus	575
Pseudo	—
Psyche	—
Psychologie	576
Ptolemeers	577
Ptolemeus (Claudius)	—
Puffendorf	578

	Bladz.
Puimsteen	579
Pulcinella	—
Pultawa	580
Punifche oorlogen.	—
Punt (Jan)	582
Puntdicht	584
Purim	—
Purmer (De)	—
Purmerende	585
Purper	586
Purpervnur	587
Putten	—
Puzzolana	—
Pygmalion	588
Pygmeen	—
Pylades	—
Pyreneen	—
Pyrgoteles	589
Pyrmont	—
Pyrometer	—
Pyrrho	—
Pyrrhus II	590
Pythagoras	591
Pythia	592
Pythische spelen	—
Python	—

Q.

	Bladz.
Q	593
Quaden	—
Quadraat	—
Quadragesima	594
Quadrant	—
Quarantaine	—
Quart	—
Quartet	595
Quasimodo	—
Quartertemper	—
Quebek	595
Questor	596
Quint	—
Quintet	—
Quintilianus (Marcus Fabius)	—
Quintin (St.)	597
Quippos	—
Quirinus	598
Quito	—

VERBETERINGEN VOOR HET VIERDE DEEL.

Bladz.	39	*reg.*	12 v. b.	*ftaat:*	Tarpetifchen	*lees:*	*Tarpejifchen.*
	51	—	2 v. b.	—	des laatstgenoemden grootvader	—	*de laatstgenoemde, zijn grootvader,*
	115	—	9 v. b.	—	de gravens	—	*Deze graven*

Bladz.

Bladz. 199	*reg.*	18 v. o.	*ſtaat:*	in veertigvoudige wandeling,	*lees:*	*in gedurige gedaante verwisſeling,*
206	—	4 v. b.	—	den voordragt,	—	*de voordragt.*
—	—	5 v. b.	—	voornaamſte	—	voornaamſten
—	—	7 v. b.	—	de naam	—	den naam
208	—	17 v. o.	—	MEROATOR,	—	MERCATOR,
—	—	18 v. o.		MUNSTENIS	—	MUNSTERUS
272	—	11 v. b.	—	Speciale lijn,	—	*Spiraallijn.*
278	—	12 v. o.	—	*Druten.*	—	*Druzen.*
348	—	15 v. b.	—	op haren loop,	—	*in haren loop,*
429	—	22 v. b.	—	Na dezen	—	*Naar dezen*
430	—	6 v. b.	—	welke de oneenigheden,	—	*welke de oneenigheden hem verſchaften,*
538	—	10 v. b.	—	3 eeuwen later,	—	*alleen:* *later*
561	—	18 v. o.	—	keerwegen	—	heerwegen of heirwegen